HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1-2

1957

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1–2

1957

ÚJ FOLYAM BUDAPEST IV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Szerkesztik:
Balázs József, Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós,
Liptai Ervin, Molnár Pál, Mucs Sándor.
Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós.
A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764.
Felelős kiadó: a Zrínyi Honvéd Kiadó, Budapest, VI. Népköztársaság útja 2.
Telefon: 112—064.
Megjelenik negyedévenként.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára fél évre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850, és a kiadónál.

3928/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — Felelős: Bolgár Imre igazgató.

AZ ELLENFORRADALOM FEGYVERES EREJÉNEK SZERVEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSE 1919—1920-BAN A DÉL-DUNÁNTÚL TERÜLETÉN

Kállay István

A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalom egyik legelső ténykedése volt — a Tanácsköztársaság vívmányainak megsemmisítése mellett — saját fegyveres erejének megteremtése. Ehhez *a lehetőséget a szakszervezeti Peidl-kormány adta meg* a vörös őrség megszüntetésével és a régi rendőrségi, csendőrségi szervek visszaállításával.[1] Ezek az intézkedések a proletariátus lefegyverzését, a burzsoázia fegyveres hatalmi szerveinek feltámasztását, az ellenforradalmi diktatúra előkészítését szolgálták. Ezt a célt a szakszervezeti kormányt felváltó *Friedrich-kormány* elsősorban a visszaállított csendőrségre és rendőrségre támaszkodva akarta elérni, de kísérletet tett saját fegyveres erejének létrehozására is, a *polgárőrségek szervezésén* keresztül. A hadügyminiszter Friedrichhez intézett átiratában pontosan meghatározza, hogy a polgárőrség felállításának célja a „munkásság lefegyverzésének tökéletes végrehajtása."[2] A tervezet szerint minden megyei székhelyen egy-egy polgárőr századot (100 fő), minden járási székhelyen egy-egy szakaszt (25 fő) és minden községben egy-egy rajt (12 fő) állítanak föl. A megyei és járási székhely polgárőr parancsnoka egyben a megye és a járás polgárőr előljárója is. A megyei polgárőrség a helyi csendőrségnek is alá volt rendelve, tagjai a csendőr legénységgel azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek. A megyei polgárőrségekbe elsősorban tartalékos tiszteket és altiszteket kellett bevonni.[3] Ez volt a Friedrich-kormány terve a polgárőrség felállítására, ami azonban csak terv maradt, mivel a kormány — a szegedi

[1] „Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon." Bp. 1953. 123. és 128. oldal.

[2] Schnetzer hadügyminiszter átirata Friedrich miniszterelnökhöz, 1919. aug. 20. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 213. oldal.

[3] Pécsi Állami Levéltár. Baranyamegye levéltára. (a továbbiakban csak Baranya megye levéltára.) Alispáni. Sásd. 1919. 505.

ellenforradalmi szervezkedéshez hasonlóan — tényleges hatalommal nem rendelkezett.

A Friedrich-kormány és a szegedi kormány mellett *külön hatalmi csoportként jelentkezett a Horthy-féle Fővezérség is.* 1919. augusztusában függetlenítette magát mindkét kormánytól és csapataival a Dunántúl meg nem szállt részébe vonult, Siófokon ütötte fel főhadiszállását.[4] A Fővezérség fellépésétől kezdve Horthy nevéhez fűződik az ellenforradalom fegyveres erejének szervezése. A Horthy-féle Fővezérség, a Friedrich-kormány tervéhez hasonlóan tartalékos tiszti alakulatokat szervezett, melyek élére katonai parancsnokságot állított. Ezek segítségével az ellenforradalom mindenekelőtt a még le nem fegyverzett *vöröskatonák ellen fordult.* A Dunántúl területén nagyszámú vöröskatona tartózkodott, az ellenforradalomnak ezért jelentős katonai összpontosításokat kellett ezen a területen végrehajtania. A meglévő csendőr, rendőr és a szervezés alatt álló katonai alakulatokat augusztus 11-én[5] Kaposvár és Dombóvár körül vonták össze, ahonnan szükség esetén megfelelő helyre irányíthatták őket. Így irányították a Dombóváron összpontosított csendőrség egy részét Komlóra, ahol ebben az időben *1500 vöröskatona tartózkodott,*[6] akik az — alispán jelentése szerint — a demarkációs vonalat átlépve, teljes fegyverzettel és felszereléssel Dél-Dunántúlnak a jugoszlávok által megszállott részébe mentek át. Távozásuk után azonban még mindig sok vöröskatona maradt ezen a területen, hiszen Somogy és Baranya megyék katonai parancsnoka 1919. augusztus 21-én külön átiratban hívta fel a közigazgatási hatóságok és a polgárőrségek figyelmét arra, hogy a „megye területén nagyszámú vöröskatona van", akik Budapestről és az ország északi részeiből kerültek a megyébe. A katonai parancsnokság pedig elrendelte a vöröskatonák letartóztatását és internálását abban az esetben, ha agitációs tevékenységet fejtenek ki.[7]

A munkásság lefegyverzése — a szigorú utasítások ellenére is — *lassan haladt.* Ezt mutatja, hogy a Somogy és Baranya megyei katonai parancsnokságnak október 9-én meg kellett ismételnie korábbi rendeletét. A rendelet hangsúlyozza, hogy a katonaság „minden ténykedését használja fel a lefegyverzésre", elsősorban a bányamunkások által lakott vi-

4 Horthy hadserege ebben az időben kb. 5000 embert számlált. Kleinné, N. Zsuzsa: „Küzdelem az ellenforradalom hatalomrajutása ellen a Dunántúlon." Századok. 1955. 2. szám. 214. oldal.

5 Baranya megyében 1919. augusztusában a következő katonai alakulatok állomásoztak: fél zászlóalj gyalogság, géppuskás század, lovasszakasz. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 780. A Fővezérség a rendelkezésre álló alakulatokból egy gyalogszázadot, egy csendőrkülönítményt és a törzsszázadot (120 tiszt) használta fel arra, hogy a demarkációs vonaltól visszahúzódó vörös erőket kövesse.

6 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:503. és 497.

7 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:553.

dékeken.[8] A megye lakosságának nagy része, elsősorban a bányászok és a dolgozó parasztok azonban a vöröskatonák mellett állottak, hiszen a katonai parancsnokság 1919. decemberében még mindig amiatt panaszkodik, hogy egyes falvakban nagyszámú vöröskatona tartózkodik, akiket a falu lakossága megvéd a katonai nyomozó alakulatokkal szemben.[9]

*

Az ellenforradalom fegyveres erejének *nagyobbarányú szervezése 1919. szeptemberétől indult meg.* A szervezésben nem kis szerepet játszott az, hogy *Horthy Miklós „fővezér" katonai egyeduralomra tört.* Horthy a kommunisták elleni harcban nem tartotta megfelelőnek a polgárőrséget, sőt még a csendőrséget sem, mivel „az októberi forradalom óta eltelt idők... a magyar csendőrség szellemét is megtámadták".[10] Horthy szerint a hadsereget kell rendőri feladatokra felhasználni és mindenekelőtt megbízható tisztekkel és altisztekkel kiegészíteni.[11]

A hadsereg szervezésében a Fővezérség mellett fontos szerepet játszottak a közvetlenül a Fővezérség alá rendelt *kerületi körletparancsnokságok* (Szombathely, Kaposvár, Siófok)[12], valamint a közigazgatási beosztásnak megfelelő megyei katonai parancsnokságok. Ezeknek a feladata volt, hogy a felállított katonai kereteket — elsősorban toborzás utján — tartalommal töltsék meg. *Az önkéntes jelentkezés* előmozdítására Horthy 1919. szeptember 5-én felhívással fordult „Dunántúl népéhez". Amint a kiáltványból kitűnik, Horthy különös fontosságot tulajdonított annak, hogyan foglal állást „Dunántúl népe". Horthy elsősorban a „középosztályra" és a parasztságra számított az önkéntes jelentkezésnél, a felhívásban külön is szól hozzájuk. A munkássághoz nem is intézett felhívást.[13]

A kerületi katonai parancsnokságok rendeletére ezt a felhívást minden városban és faluban a közigazgatási hatóságoknak kellett kifüggeszteniök, és az „önkéntes" jelentkezés érdekében megfelelő nyomást is

[8] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:545. és 602.

[9] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:601. és 1561.

[10] Érdekes, hogy Baranya megye alispánja is hasonlóan nyilatkozik a csendőrségről 1921. januárjában. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920:4991.

[11] Horthy javaslata a belügyminiszterhez. 1919. szeptember 8. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." című kötet 217. old.

[12] A katonai körletparancsnokságok végezték a kiegészítési teendőket is 1920. novemberéig, amikor a megyei katonai parancsnokságok vették át ezt a feladatot. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920:488.

A csendőrkerületek beosztása némileg eltért a katonai beosztástól: Szombathelyi kerület (Moson, Sopron, Vas, Zala vm.).

Kaposvári kerület (Somogy, Tolna, Baranya vm. meg nem szállott része) és Székesfehérvári kerület (Fejér, Komárom, Győr, Veszprém, Esztergom vm.). Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:618.

[13] Horthy Miklós kiáltványa. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:605.

kellett gyakorolniok a lakosságra. Eredménye azonban ennek sem lett. Sem a „középosztály", sem a parasztság *nem jelentkezett megfelelő számban a hadseregbe.* Somogy és Baranya megyék katonai parancsnokságának megállapítása szerint: „a hadseregnek toborzás útján való megszervezése nem hozta meg a kellő eredményt".[14] Ezen az úton tehát nem lehetett a hadsereg létszámát biztosítani. A kerületi körletparancsnokságok ezért 1919. szeptemberében *minden megyére kivetettek bizonyos létszámú katonát,* akiknek bevonulását a közigazgatási hatóságoknak kellett biztosítaniok. Eredménnyel ez az intézkedés sem járt, mert a közigazgatás nem tudta biztosítani a kijelölt hadkötelesek bevonulását annak ellenére sem, hogy az egyes megyéknek nem kellett volna nagyszámú katona bevonultatásáról gondoskodniok. (Baranya megyére 140-es létszám volt kivetve.)[15]

Ilyen sorozatos kudarcok után 1919. szeptemberében a *Minisztertanács kénytelen volt elrendelni a 25—35 évesek sürgős behívását.* A kiadott sorozási utasítás szerint „csakis a földműves és gazdaemberek sorozandók be. Inkább maguk a gazdák, mint a nagybirtokon dolgozó zsellérek és napszámosok".[16] Ezen a megszorításon túlmenően már a sorozás alkalmával és utána a csapatnál is politikai megbízhatóság szempontjából osztályozták a sorköteleseket. Így tehát minden sorköteles kettős megrostáláson esett keresztül.

A sorozás sikerét a csendőrség közreműködése mellett a *megyéknek kellett biztosítaniok.* Ebből a célból Baranya megye alispánja 1919. szeptember 10-én felhívással fordult a főszolgabírókhoz, melyben megállapítja, hogy a „sorozásnál egyes sorozási helyeken észlelt azon sajnálatos jelenségek, hogy a sorkötelesek nem jelentkeznek, a besorozottak elszélednek, az eskü letételét megtagadják, arra engednek következtetni, hogy népünk a mai ... időket még mindig nem értette meg." Az ilyen jelenségek megakadályozására és ellensúlyozására a főszolgabíró „mindent kövessen el", „kíméletet ne ismerjen" — mondja az alispáni felhívás.[17]

A lakosság megfélemlítésére a főszolgabírók minden faluban kihirdették, hogy *aki a sorozás, a katonai behívó-parancs ellen izgat, katonai rögtönítélő bíráskodás elé kerül,*[18] és egyben utasították a községi és

[14] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:780.
Hasonló kísérletet tettek a csendőrség és rendőrség létszámának toborzás útján való felemelésére is. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:552. és 1920:3112.

[15] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:780.

[16] A Fővezérség sorozási utasítása.
„Az ellenforradalom hatalomrajutása ..." c. kötet 227. old.

[17] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:697.

[18] A rögtönítélő bíráskodásnak erre a területre való kiterjesztése Horthy közbelépésének a következménye volt. Horthy a statárium kiterjesztését kérte a miniszterelnöktől. 1919. szept. 12.

körjegyzőket, hogy kísérjék állandóan éber figyelemmel, nincsenek-e hatóságuk területén ilyen megmozdulások.

A nagyfokú megfélemlítés és a hatósági intézkedések sem tudták ellensúlyozni azt az ellenszenvet, amellyel Dél-Dunántúl dolgozói a hadsereggel szemben viseltettek. Nagyon gyakori volt, hogy a *sorkötelesek egyáltalán nem jelentek meg a sorozáson.* A kaposvári csendőrkerület jelentése arról számol be, hogy a „szeptember 9-i sorozáson *Tormás* községből senki sem jelent meg". Az ellenállás letörésére 12 tagú csendőr járőr jelent meg a faluban. A lakosságot a községháza elé gyűjtötték össze, ahol a bíró megpróbálta a sorköteleseket a sorozáson való megjelenésre nábírni. Azonban sem a beszéd, sem a katonák megjelenése nem érte el a kívánt hatást, a falu lakossága a sorozás ellen foglalt állást. A helyszínen tartózkodó csendőrjárőr egy része, hogy a lakosságot mégjobban megfélemlítse — miközben a gyűlés tartott —, házról-házra járt, „házkutatás" címén, és egyes helyekről nagyobb mennyiségű pénzt is magával vitt. Mikor a lakosság erről tudomást szerzett, a csendőrök ellen fordult. Kiáltások hangzottak el: „minek vannak itt a csendőrök? El akarják rabolni a ruhánkat!" „Fogjunk össze, ki kell kergetni őket a faluból. Van még kasza, vágjuk el a nyakukat!" A további fejleményeket, a csendőrök lefegyverzését, csak a megjelenő katonai erősítés és a nagyszámú letartóztatás akadályozta meg. A sorozáson való megjelenést azonban ezzel sem tudták biztosítani. A főszolgabíró a megmozdulásról írt jelentésében követelte a falu példás megbüntetését, „hogy a tormási nép, — mely még nem élt át semmiféle megpróbáltatást sem —, kigyógyuljon azon hiedelméből, hogy nekik senki sem parancsol, mert nincs törvény. A fentnevezett községben legajánlatosabb volna katonaságot elhelyezni".

A tormásiakhoz hasonlóan foglalt állást *Szágy* község lakossága is, ahol szintén senki sem jelent meg a sorozáson. A bakócai körjegyzőnek kijelentették: „az urak azt akarják, hogy a szegény megint katona legyen, míg a gazdag felmentést kap." A csendőrség ebben a faluban is „izgatók" után nyomozott, és több letartóztatás is történt.[19]

A sorkötelesek a közvetlen ellenálláson túlmenően más módszerek segítségével is próbálkoztak a sorozástól távolmaradni. Napirenden volt *a hadkötelesek szökése*, melyre a hadügyminiszter külön rendeletben hívta fel a közigazgatási hatóságok figyelmét.[20] A Dunántúli Központi Kormánybiztos pedig megtiltotta, hogy 25—35 éves hadkötelesek útlevelet kapjanak, hogy ezzel külföldre való távozásukat megakadályozza.[21] A szökés mellett előfordult az is, hogy egyesek katonai igazolási lapjukat

19 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:751.
20 83564/eln. 16.1920. sz. rendelet.
21 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya megye. Sásdi kormánybiztos. Bizalmas. 1919:337.

pénzért árulták, hogy az igazolvány megvásárlói elkerülhessék a katonai sorozáson való megjelenést. A kaposvári csendőr kerületi parancsnokság szerint sokan elbújdostak hazulról, úgy hogy még a csendőri beavatkozással sem tudták őket sorozásra elővezetni.[22]

A kaposvári katonai körletparancsnokság leiratban követelte a főszolgabíróktól, hogy állapítsák meg azok pontos adatait, akik a katonai nyilvántartáson nem jelentek meg. A főszolgabírók válasza szerint a távolmaradók nagy száma igen nehézzé teszi a pontos nyilvántartást.[23]

A magyar községekhez hasonlóan a *nemzetiségi falvak lakossága is nagyrészt ellenségesen viseltetett a hadsereggel szemben.* A sásdi katonai század jelentése szerint a *mekényesi* körjegyzőséghez tartozó 1897—1898. évi német sorkötelesek közül senki sem jelent meg a sorozáson. Ugyanígy megtagadták a megjelenést a német lakosságú *Bikalon* és *Ráckozáron* is. A *Bonyhád* környéki német falvakban nyíltan ki is jelentették, hogy a „kommunisták nemzetiségi autonómiát ígértek", az ellenforradalomtól pedig ezt nem fogják megkapni. Ezért nem jelentek meg a sorozáson.[24]

Az ellenforradalom fegyveres erejének szervezésével szemben *azokban a falvakban volt legnagyobb az ellenállás, ahol bányászok is laktak.*[25] A Baranya megyei *Hidasi* körjegyző jelentése szerint a hidasi sorkötelesek közül 1919. szeptemberében többen megjelentek a jegyzői irodában és felvilágosítást kértek a sorozás céljáról. Kijelentették, hogy nem vonulnak be katonának, mert ők „kommunista érzelműek és azok is maradnak". A szomszédos *Püspöknádasd* községben katonai nyomozó alakulat erőszakolta ki a sorozáson való megjelenést, a sorkötelesek azonban az *esküt megtagadták.* Kétségbevonták a sorozás jogosságát, nem ismerték el, hogy a kormánynak joga lenne a sorozás megtartására. A sorozó bizottság katonai elnöke le akarta tetetni az esküt, ki is adta a vezényszót, de senki sem amelte esküre a kezét. A katonai elnök ekkor felszólította azokat, akik nem akarják letenni az esküt, hogy hagyják el a termet. A többség erre kivonult a teremből, úgyhogy az elnök kénytelen volt az esküt elhalasztani. A helyzet komolyságát mutatja, hogy a főszolgabíró 10 csendőrt és egy század katonát kért Kaposvárról a falu-

[22] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920:308. és 1921:1148.
[23] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921:1219.
[24] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:612. és 1049.
1919. szept. 7-én a bonyhádi hadkötelesek fenyegető magatartást tanusítottak; követelték, hogy a sorozóbizottság távozzon el a községből. Kísérletet tettek a katonák lefegyverzésére is.
Párttörténeti Intézet. Archivum. Völgységi járási iratok. 1919:15. biz.
Szept. 8-án Bonyhádon kb. 300 főnyi tömeg gyűlt össze, amely a letartóztatott kommunisták szabadonbocsátását követelte.
Kleinné: i. m. 237. és 228. old.
[25] Párttörténeti Intézet, Archivum. Baranya megye. Sásdi kormánybiztos. 1919:384. biz.

ban állomásozó csendőrség megerősítésére. A katonaság megérkezéséig Bonyhádról egy 12 tagú tiszti különítményt vezényeltek ki a „rend fenntartására". Közben több letartóztatás történt a faluban az esküt megtagadó sorkötelesek között. Azonban sem a csendőrség, sem a tiszti különítmény nem tudta a falu ellenállását megtörni. Az esküt megtagadók — a főszolgabírói jelentés tanúsága szerint — „vörös kokárdát viselve, proletár indulót énekelve és a Vöröshadsereget éltetve" vonultak fel a falu utcáján. A kivezényelt katonaság végül is csak erőszakkal tudta biztosítani azt, hogy a sorkötelesek letegyék az esküt. Az elkeseredettséget mutatja, hogy a sorozás estéjén az egyik sorköteles késsel támadt a sorozó körorvosra, amiért őt katonai szolgálatra alkalmasnak nyilvánította. A főszolgabírói jelentés Püspöknádasdról szólva megállapítja, hogy „lakossága részéről a kormány és a fennálló rend ellen irányuló tüntetések és meglepetésszerű rendzavarások lehetőségével számolni kell, mert ez a lakosság mindenkor kész kötelezettségeinek teljesítését megtagadni". Ennek elnyomására a főszolgabíró állandó katonai kirendeltséget — ami különben csak járási székhelyeken állomásozott —, kért Püspöknádasdra. A főszolgabíró indítványára *Püspöknádasdon önálló csendőrőrsöt helyeztek el* a bányászok további forradalmi megmozdulásainak elfojtására.[26] Egy másik jelentésből azt is megtudjuk, hogy a nép elkeseredettségének oka a „proletárdiktatúra alatti remények meghiúsulása" volt.[27]

A dolgozók elkeseredettsége és ellenséges magatartása a hadsereggel szemben más formákban is megnyilvánult. Nagyszámú csendőri jelentés tanúskodik a *„katonaság elleni izgatás"* miatt lefolytatott nyomozásokról. Ez az ellenszenv nemcsak egyéni kijelentések formájában, hanem *egyes gyűléseken is megnyilvánult.* Ezért kellett Somogy—Baranya megyék kormánybiztosának elrendelnie 1919. novemberében, hogy a „polgári hatóságok minden gyűlésről értesítsék az érdekelt katonai parancsnokságokat, hogy a katonákat távol tudják tőlük tartani, mert ezek károsak a katonaság szellemére".[28] A gyűléseket, amennyiben a „szónokok a szervezés alatt álló nemzeti hadsereg szervezetének, fegyelmének megbontására alkalmas beszédeket tartanak, vagy kijelentéseket tesznek" — rögtön fel kell oszlatni, a szónokok ellen pedig eljárást kell indítani.[29]

A lakosság általában *nem támogatta a katonai és csendőr egységek munkáját.* Ezt mutatja az alábbi eset: a sásdi csendőrőrs letartóztatta az egyik jágónaki lakost azért a kijelentésért, hogy „most nincs törvény, hatalom, katona sem kell". A kiszálló nyomozó alakulatok azonban a

[26] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:780.
[27] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:1216.
[28] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919:1297.
Hasonló jelenségekről számol be Zala megyében a kormánybiztosságon készült feljegyzés. 1920. februárjában.
„Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet, 285. old.
[29] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920:150.

faluban senkit sem találtak, aki hajlandó lett volna ezt bizonyítani annak ellenére, hogy a kijelentést nyilvánosan tette. Még a község vezetői sem voltak hajlandók tanúként szerepelni ebben az ügyben.[30]

A községi elöljárók, a bíró és az esküdtek — ezzel az egy esettel ellentétben — a legtöbb községben szembefordultak a lakossággal, a *„nemzeti" hadsereg szervezését segítették elő*, közreműködtek a kommunisták üldözésében, a nép megfélemlítésében. A hidasi bírót éppen ezekre az „érdemeire" való hivatkozással mentették fel a katonai szolgálat alól, nehogy a faluban az „elkeseredettség újból erőszakosságokban jusson kifejezésre".[31] A községi elöljárók működtek közre a *„polgári lövészegyletek"* szervezésében is, melyek a falvak minden férfiát tömörítették, „serdülőtől az épkézláb aggastyánig". Ezekkel a polgári lövészegyletekkel szemben azonban a nép ugyanolyan ellenszenvvel viseltetett, mint a katonai alakulatokkal szemben.[32]

*

A sorozással és a bevonulásokkal kapcsolatban alkalmazott erőszak hatása a *hadsereg szellemében* is megmutatkozott, hiszen azok a katonák, akik meggyőződésük ellenére kerültek be a hadseregbe, nem szívesen viselték a katonai szolgálatot. Az elkeseredettséget fokozta, hogy a *kezdetben harminc napra hirdetett szolgálati időt egy évre hosszabbították meg.* A hadügyminiszter rendeletben foglalkozott a szolgálati idő kérdésével[33] A rendelet megállapítja, hogy a szolgálati idő meghosszabbítása „a katonai szolgálat és a hadsereg ellen irányuló izgatásra ad alkalmat, elégedetlenséget szül és a hadsereg szellemére és fegyelmére károsan hat vissza." Az elégedetlenség levezetését a rendelet a közigazgatási hatóságokra bízta. A hadügyminiszter szerint nagy mértékben lerontja a katonák hangulatát az is, hogy „igen sokra tehető azoknak a hadköteleseknek a száma, akik sem az összeíráson, sem az alkalmassági vizsgálaton nem jelentek meg". A meg nem jelenők nagy száma miatt megtorló intézkedést nem tudtak azonnal alkalmazni velük szemben és — a hadügyminiszter szerint ez rontja a hadsereg szellemét. A hadügyminiszter tehát a „legszigorúbb megtorlással" akarta a katonák hangulatát megjavítani.

A hadsereg szellemére nagy hatást gyakorolt a *hiányos anyagi ellátás* is, hiszen a bevonulók saját ruhájukban voltak kénytelenek katonai szolgálatot teljesíteni. Somogy és Baranya megyék katonai parancsnoksága az alispánokhoz írt leiratában amiatt panaszkodik, hogy „az emberek rongyos ruhában, lábbeli nélkül vonulnak be, abban a hiszemben,

30 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1315.
31 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1216. 1919. nov. 11.
32 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1487. 1919. dec. 13.
33 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1501. 15.105 eln. 15—1920. sz. r.

hogy majd a hadsereg ad nekik. Erre azonban lehetőség nincs, ezért mindenki jó ruhában köteles bevonulni".[34] A hiányos felszerelést a kincstári anyag összegyűjtésével akarták biztosítani, ami a munkásság teljes lefegyverzését is szolgálta.[35] A kaposvári körletparancsnokság arra számított, hogy a jugoszlávok kivonulása után Dél-Baranyában is jelentős mennyiségű katonai felszerelés és élelmiszer marad. Intézkedést is tett ennek az anyagnak a zárolására.[36] Ezenkívül kísérletezett a körletparancsnokság azzal is, hogy az egyes megyékben lévő nagyobb műhelyeket használja fel katonai termelésre. Ez a kísérlete azonban eredménytelen maradt.[37]

A hiányos ellátáson kívül *a bevonuló katonák egy része közvetlen anyagi károsodást is szenvedett.* Több helyen előfordult ugyanis, hogy a bevonuló gazdasági cselédek arra való hivatkozással nem kapták meg a szerződésben megállapított bérüket, hogy a szerződésben vállalt idő letelte előtt megszakították szolgálatukat. Ilyen eset történt pl. Dőry Ödön margitmajori gazdaságában is, ahol a bevonuló gazdasági cseléd szerződését felbontották. Az ügy a főszolgabíró, majd az alispán elé került,[38] akik a földbirtokosnak adtak igazat. A gazdasági cselédek bérének visszatartása annyira országos jelenséggé vált, hogy a belügyminiszter 1920-ban rendeletben szabályozta a kérdést.[39]

Ilyen körülmények között a hadsereg szelleme igen rossz volt. Ezt mutatják az *egyre jobban elharapódzó szökések is.* A hadügyminiszter Baranya megye alispánjához intézett leiratában a közigazgatási hatóságokat teszi felelőssé a katonaszökevények felderítéséért. A leirat szerint előfordult, hogy egy magyarszéki (Baranya m.) hadköteles 9 napig otthon tartózkodott anélkül, hogy az elöljáróságnak feltűnt volna, pedig az ügyben a csendőrség időközben az eljárást is megindította.[40] A kaposvári katonai körletparancsnokság hasonlóképpen felszólította a jegyzőket, hogy szabadságolási kérelmet csak indokolt esetekben adjanak be, és csak a katonai parancsnokság kérésére. „Ezzel a fegyelem erősödni fog",[41] mert a katonák látják, hogy a katonai parancsnokság rendelkezik velük.

A hadsereg szellemét *politikai neveléssel* próbálták megjavítani. Erre

[34] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 922.

[35] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 608. A Fővezérség szeptemberben elrendelte a katonai ruházati tárgyak gyűjtését. Ennek azonban nem volt foganatja. Somogy megyében Kaposvárról, a nagyatádi, lengyeltóti és tabi járásból egyetlen felszerelési tárgy sem gyűlt össze a hadsereg számára. Párttörténeti Intézet. Archivum. Somogy m. főispáni. 1919. rendezetlen. (A Somogy megyei alispán helyettesének jelentése 1919. november 18-án.) Közli: Kleinné: i. m. 239. old.

[36] Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 326. bizalmas. A jugoszláv csapatok csak 1921-ben vonultak ki.

[37] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1296.

[38] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 3373.

[39] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1496.

[40] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 3127.

[41] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2431 és 1921: 2515.

a célra igénybevették a kialakulóban lévő ellenforradalmi ideológia egész fegyvertárát. A kaposvári katonai körletparancsnok rendelete szerint ugyan a katonákat „távol kell tartani" a népgyűlésektől, mert a politika „káros" a hadseregre nézve, egy bizalmas utasításban[42] azonban azt hangsúlyozza, hogy a katonai szolgálatot a „politikai nevelés szempontjából is fontosnak tartja".

*

A dolgozók előtt még ellenszenvesebbé tette a hadsereget a *különítmények garázdálkodása a Dél-Dunántúl területén.* Baranya megye alispánjának 1921-ben tartott beszámolója szerint az országnak ez a része 1919. őszén „mentes maradt az atrocitásoktól".[43] Ezzel a megállapítással ellentétben azonban ezen a területen is megtalálhatjuk a különítmények működésének írásos bizonyítékait.

A különítmények működése elsősorban olyan falvakra terjedt ki, melyekben bányászlakosság is lakott. A sorozásokkal kapcsolatban már láttuk, hogy *Püspöknádasdon egy tizenkéttagú tiszti különítmény működött.* Ez a különítmény tartóztatta le és szállította el a volt községi munkástanács tagjait. A különítmény egy része visszamaradt a faluban a „rend fenntartására". A falu lakossága fegyverrel támadt a hátramaradt járőrre, megfutamította őket, a különítmény egyik tagját pedig — aki kezükbe került — agyonverték. Így válaszoltak a községi munkástanács tagjainak letartóztatására. Megtorlásképpen 1919. augusztus 25-én páncélvonat érkezett Püspöknádasdra, egy százados vezetésével. A páncélvonat a környező falvakba különítményeket bocsátott ki a lakosság megfélemlítésére. Ezek a különítmények azzal fenyegették a parasztokat, hogy „25-öt vernek rájuk és mindenüket elveszik". Tevékenységük még a főszolgabírónak is feltűnt, mert ezt jelentette az alispánnak: „az ilyen incidensek nagyon alkalmasak arra, hogy a nemzeti hadsereget a parasztság szemében a legnagyobb mértékben ellenszenvessé tegyék, s hetek amúgyis nehézségekbe ütköző felvilágosító munkájának eredményét egy csapásra megsemmisítsék.[44] Az üggyel kapcsolatban nem késett a hivatalos katonai állásfoglalás sem. A Somogy-Baranya megyei katonai parancsnokság — a főszolgabírói jelentésre válaszolva — elrendeli „egyes felelőtlen elemek túlkapásai ellen, hogy minden csapat, osztag vagy járőr, egy községbe való érkezésekor feltétlen lépjen érintkezésbe a közigazgatás vezetőjével".[45] A katonai parancsnokság rendelete tehát nem a különítmények garázdálkodása ellen irányult, hanem azt rendelte

[42] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 780.
[43] Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1921—24. 1. old.
[44] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 620.
[45] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 744.

el, hogy működésüket a közigazgatási szervek tudomásával végezzék. A rendelet szellemében a zobákpusztai csendőrkülönítmény 1919. novemberében *Püspökszentlászlón és Kisújbányán* először a bíróhoz ment és jogtalan követelésekkel lépett fel, amit a bíró nem tudott teljesíteni. A nyolctagú csendőrkülönítmény erre végig vonult a falu főutcáján és a lakosokra lövöldözött. Az alispáni jelentés csak „fiatalos meggondolatlanságból származó félreértésnek" minősítette ezt az incidenst.[46]

Jellemző, hogy a Dunántúli Központi Kormánybiztos, Pallavicini őrgróf éppen ezekkel az eseményekkel egyidőben állapította meg, hogy „ma már a Dunántúlon teljes rend és nyugalom uralkodik."[47]

Számos összeütközés volt a lakosság és a hadsereg között a beszállásolások és jogtalan követelések miatt is. 1920. augusztusában a Baranya megyei *Abaliget* községben négy katonatiszt jelent meg, és szállásolta be magát. A lakossággal durván bántak; előfordult, hogy öregasszonyokat is megvertek. Követeléseikben odáig elmentek, hogy házuk előtt állandóan egy kocsinak kellett állnia. Az esettel kapcsolatban az alispáni jelentés felhívja a katonai parancsnokság figyelmét, hogy az ilyen események gyűlöletessé teszik a hadsereget. „A lakosság ellen pedig az országot kormányozni nem lehet" — állapítja meg Baranya megye alispánja.[48]

Kaposszekcsőn egy egész huszárszázad szállásolta be magát és a község lakosságától élelmet, tüzelőanyagot követeltek. Miután pedig a falusiak tüzelőanyagot nem tudtak adni, az út mellett álló gyümölcsfákat kezdték kivágni. A teljesíthetetlen követelések és a garázdálkodásmiatt a község lakói feljelentést tettek a kaposvári körletparancsnokságnál. A feljelentés eredményeképpen a dombovári vadászszázlóalj parancsnokát küldték ki az ügy megvizsgálására. A vizsgálat a falut marasztalta el, mert a katonák a rossz útviszonyok miatt nem tudtak az erdőből fát behozni, ezért kellett a gyümölcsfákat kivágniok. A kaposvári katonai körletparancsnokság az alispánhoz intézett leiratában így foglalja össze az eset tanulságait: „a jegyzőkönyv bizonysága szerint ismét csak az állapítható meg, hogy a lakosság részéről tett számtalan panasz indító oka sajnos legtöbbször a lakosság hazafiatlan, szűkkeblű magatartása... a nemzeti hadsereggel szemben. Felkérem alispán urat erre a kellőképpen el nem ítélhető körülményre a lakosság figyelmét felhívni és közegeit utasítani szíveskedjék, hogy a jövőben a katonaság elleni panaszokat... érett megfontolás után tegyék meg."[49] A körletparancsnokságnak ez az állásfoglalása a gyakorlatban azt jelentette, hogy *a lakosság teljesen ki volt szolgáltatva a katonaság kénye-kedvének.*

[46] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1337.
[47] „Uj Somogy" 1919. szeptember 18-i száma.
[48] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2936.
[49] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1395.

Így fordulhatott elő, hogy *Hetvehelyen* az egyik dolgozó parasztot szuronyos járőr kísérte be a parancsnokságra csak azért, mert a katonáknak nem volt hajlandó ágyneműt adni.[50] A kaposvári körletparancsnokságra *nagyszámban érkeztek feljelentések és panaszok a katonaság követelései, garázdálkodása és a törvénytelen rekvirálások miatt.*[51] A körletparancsnokság ezekre a panaszokra rendszerint azt a választ adta, hogy a „panasz jogosságát nem tudta megállapítani", vagy hogy a katonaság már kifizetette azt, amit a panaszosok követeltek.[52] *A katonák követeléseiket „hadiszolgáltatásnak" minősítették,* és ezen a címen határt nem ismertek. Baranya megye számos községét (Ibafa, Abaliget, Mánfa, Püspöknádasd, Püspökszentlászló) nagy létszámú különítménnyel szállták meg, melyeknek teljes ellátásáról a falvaknak kellett gondoskodniok.[53] A katonák *nem kímélték a középületeket sem:* a sásdi és oroszlói iskolákat annyira tönkretették, hogy csak komoly javítások után lehetett azokat ismét tanítás céljára felhasználni.[54]

A katonaság garázdálkodásaival szemben *néhol a közigazgatási hatóságoknak is fel kellett lépniök,* nem annyira a lakosság védelme, mint inkább a hadsereg „tekintélye" érdekében. Baranya megye alispánja a kaposvári katonai körletparancsnoksághoz küldött jelentésében megállapítja, hogy „a túlzott követelések a nemzeti hadsereget rossz színben tüntetik fel a lakosság előtt... A súlyos megterhelés kiszámíthatatlan következményekkel járhat..." A hadiszolgáltatások behajtásával kapcsolatban az alispán nem vállalta a felelősséget az erőszak alkalmazásáért, mert a „lakosság körében a nemzeti hadsereg ellen több esetben megnyilvánuló barátságtalan hangulat csak fokozódna".[55] A közigazgatási hatóságok panaszaival kapcsolatban a *magasabb hatóságok vitás esetekben mindig a hadseregnek adtak igazat.* Ebben az esetben is a Fővezérség mellett működő Dunántúli Központi Kormánybiztos — az alispánnak válaszolva — elrendelte, hogy az alispán is szorgalmazza a hadiszolgáltatások behajtását és a gabonarekvirálásokat.[56]

*

[50] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 4504.

[51] A rekvirálásokat a Fővezérség már 1919. októberében táviratilag eltiltotta, ennek ellenére azonban tovább rekviráltak a katonai egységek. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 869.

[52] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2115. és 1921: 248.

[53] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1304. A katonaságon kívül nagy megterhelést jelentett a rendőrök, pénzügyőrök és vámőrök elhelyezése is. Ezek számáról tájékoztató adatok: Szászvári bányakirendeltség: 26 katona, Püspöknádasd: 15 csendőr, 6 pénzügyőr, Abaliget: 12 csendőr, 6 pénzügyőr, Püspökszentlászló: 11 csendőr, Orfű: 12 csendőr, Óbánya: 9 csendőr, Hetvehely: 15 csendőr. Ezek ellátása komoly közellátási zavarokat okozott, mert amíg a polgári ellátatlanok havi 7 kg búzát kaptak, a katonai és csendőrlegénység 16 kg-ot. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 1526. és 1463.

[54] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1314. és 3713.

[55] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 1676.

[56] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1050. 1919. október 22.

Az ellenforradalom elsősorban a munkásosztály, a kommunisták ellen fordította fegyveres erejét. Azok a letartóztatások, internálások és kivégzések, melyek az ország egyes vidékein lejátszódtak, nagyrészt a katonai egységek működésével voltak kapcsolatban. A hadseregnek ezt a feladatát maga Horthy Miklós „fővezér" külön utasításban szabta meg. 1919. augusztusában — tehát még a hadsereg szervezésének kezdetén — felszólított minden parancsnokságot és közigazgatási hatóságot, hogy a „legerélyesebb kézzel azonnal lásson hozzá a még működő kommunista központok letöréséhez, a még szabadon levő izgatók, a múlt... kommunista rendszerben szereplők letartóztatásához és leggyorsabb elítéléséhez... elvárom, hogy minden katonai parancsnokság és közigazgatási hatóság a leggyorsabban és legerélyesebben jár el mindenekelőtt a kommunizmus bűnöseivel szemben..."[57] Ennek az utasításnak megfelelően a katonai parancsnokságok és az alájuk beosztott egységek közreműködtek a Tanácsköztársaság helyi vezetőivel szemben végrehajtott akciókban a Dél-Dunántúl területén is. *Somogy és Baranya megye katonai parancsnoksága elrendelte, hogy „olyan egyének, kikről minden félreértés kizárásával megállapítható, hogy bolsevista agitátorok, a helyszínen kivétel nélkül agyonlövendők.* Bolsevik-gyanús egyének azonnal letartóztatandók és a legközelebbi ügyészséghez kísérendők."[58] A katonai parancsnokság rendeletének megfelelően jártak el a dombóvári direktórium 11 tagjával szemben, akiket *Tolnatamásiban* kivégeztek,[59] és azzal a 12 kommunistával szemben, akik *Dombóváron* estek áldozatul a különítmények működésének.[60] A letartóztatott kommunistákkal való bánásmódot mutatja a következő eset: Tolna vármegye alispánja a Baranya megyei alispánhoz intézett táviratában Szabó Erzsébet dunaszentgyörgyi kommunista vezető letartóztatását kérte, aki állítólag Baranya megyében tartózkodik. Ugyancsak a Tolna megyei alispánnak egy későbbi távirata viszont már arról számolt be, hogy Szabó Erzsébetet a katonai alakulatok letartóztatták, és a börtönben „elmebajban" meghalt — kétségtelenül az elszenvedett kínzások következtében.[61]

Az üldözés elsősorban a Tanácsköztársaság helyi vezetői ellen irányult. Katonai alakulatok tartóztatták le a községi munkástanácsok tagjait azzal a váddal, hogy „tisztségüket igen büszkén viselték, és ma is remélik, hogy a kommunizmus visszatér."[62]

Letartóztatták ezenkívül mindazokat, akik a Tanácsköztársaság alatt

[57] Horthy utasítása a kerületi körletparancsnokságoknak. 1919. aug. 28. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 181. old.
[58] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1154.
[59] „Dunántul." 1919. aug. 23-i száma.
[60] Párttörténeti Intézet. Archivum. H. M. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 21. Közli: Kleinné. I. m. 226. old.
[61] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 527.
[62] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1402. és 1374.

beszédet tartottak, vagy szerepeltek. Ezt mutatja a Baranya megyei alispán jelentése, amely a Sásdon letartóztatásban lévő személyek jegyzékét közli. E szerint *1919. augusztusában Sásdon az alábbiak* voltak letartóztatva:

Albauer János gödrei tanító, Hegyháti Járási Tanács tagja,

Albert István kisvaszari tanító, a pedagógus szakszervezet járási vezetője, a Járási Tanács és a Megyei Művelődési osztály tagja, a „Sásd és Vidéke" című napilap szerkesztője,

Barazutti Albert püspöknádasdi kőfaragó, a községi munkástanács tagja,

Csillag Jenő egyházbéri tanító, a községi munkástanács tagja,

Eger János jágónaki munkás, aki a Tanácsköztársaság mellett agitált,

Forrai István magyarszéki tanító, községi és járási tanácstag, a megyei művelődési osztály tagja, a pedagógus szakszervezet egyik vezetője,

Fuchs Ádám sásdi ácsmester, aki a Tanácsköztársaság mellett agitált,

Fuchs Emil, volt vöröskatona,

Gyurkovics Sándor alsómocsoládi tanító, a községi munkástanács tagja,

Müller Menyhért hidasi tanító, a községi munkástanács elnöke, a Megyei Tanács tagja,

Pécsi Mihály sásdi vasutas a községi munkástanács tagja és ügyvivője, a Forradalmi Törvényszék helyettes vádbiztosa,

Török József sásdi vasuti munkás, a hegyháti Járási Tanács elnöke, a Megyei Tanács tagja,

Dr. Stauber Hugó mágocsi körorvos, a községi munkástanács tagja

Csepregi András vásárosdombói kőműves, aki a „kommunizmus mellett agitált",

Hufnágel Menyhért és János, a hidasi munkástanács tagjai,

Pisztovics József és Péter, a szászvári kőszénbánya munkásőrei,

Sallai Ádám püspöknádasdi napszámos, aki a hadsereg ellen izgatott,

és Reinhardt Henrik szászvári lakos, aki a kommunizmus mellett agitált.[63]

Két abaligeti lakost azért tartóztattak le, mert a Tanácsköztársaság idején ellenforradalmi összeesküvést lepleztek le. Ezzel egyidőben a kaposvári Vörös Hadsereg parancsnokát 15 évi fegyházra ítélték, „személyes szabadság megsértése" vádjával.[64]

A katonai parancsnokságok mindent elkövettek, hogy a *kommunis-*

[63] Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 1957. bizalmas.

[64] „Dunántul." 1920. február 27-i száma.

ták menekülését megakadályozzák.[65] Ezért kellett elrendelni, hogy Budapest felől a Dunántúl területére csak utazási igazolvánnyal lehet belépni.[66] Ugyanezt a célt szolgálta a Somogy és Baranya megyei katonai parancsnokság rendelete is, mely szerint „politikailag gyanús, izgatás gyanúja alatt álló vagy egyáltalán politikailag kétes egyének utazását szigorúan ellenőrizni kell. Ezek csak a parancsnokság írásbeli engedélyével utazhatnak."[67] A gépkocsiforgalmat is szigorúan ellenőrizték és kizárólag csak a katonai parancsnokságok menetlevelét, vagy nyílt parancsát fogadták el igazolásképpen. Ilyen igazoltatás alkalmával *tartóztattak le több pécsi kommunistát, akik a megszállott Pécsről Budapestre utaztak.* A jelentés szerint a letartóztatott kommunistáknál talált „jegyzetek nyilvánvaló bizonyítékai annak, hogy a bolsevista szervezkedés Pécsett, a megszállott területen tovább folyik, és nyilvánvaló bizonyítéka annak is, hogy ezen megszállott területen történő szervezkedés Budapestről irányíttatik."[68]

A katonai parancsnokságok és a kormánybiztosok *különös gondot fordítottak a hazatérő hadifoglyokra,*[69] elsősorban a Szovjetoroszországból érkezőkre. A hazatérő hadifoglyok a zalaegerszegi leszerelő táborba kerültek, ahol a kommunistákat visszatartották, a községekbe hazatérteket pedig az ottani *közigazgatási szervek figyelték meg,* nehogy a kommunizmus mellett agitáljanak, vagy „mozgalmat szítsanak". A Szovjetoroszországból érkező hadifoglyokkal szemben olyan óvatossággal jártak el, hogy egy Harkányba igyekvő szovjetoroszországi hadifogolyról a belügyminiszter már akkor értesítette Baranya megye alispánját, amikor az illető még csak Lengyelországban volt.[70] A hegyháti főszolgabíró pedig egy kaposszekcsői lakost (Vati Istvánt) csak azért akart internálni, mert orosz hadifogságban volt.[71]

Az ellenforradalom hadseregének megszervezésével volt kapcsolat-

[65] „Dunántul." 1920. ápr. 21-i száma. A fegyveres erők közreműködésével több nagyszabású razziát folytattak le 1920. áprilisában Kaposvárott és környékén, aminek eredményeképp 85 előállítás történt.

[66] „Pécsi Est" 1919. dec. 3-i száma.

[67] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 546.

[68] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 808. A Somogy és Baranya megyei katonai parancsnokság végezte a kommunista sajtótermékek megsemmisítését is. A parancsnokság rendelete szerint „minden kommunista irat, könyv, feljegyzés, fényképek, film, röpirat, levél beszolgáltatandó és megsemmisítendő. Ilyen írásokat még a fehér érzelműeknél sem lehet meghagyni, mert idegen kézbe kerülnek és sokszorosíthatják". Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1200.

[69] Dr. Karsai Elek: „Kormánybiztosok hatásköre és tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első hónapjaiban." Levéltári Közlemények. XXVI. évf. 1955. 227. oldal.

[70] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1028. és 3406. A Szovjet-Oroszországból hazatérő hadifoglyok kérdése a hadügyminisztérium értekezletén is szerepelt. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet. 436. oldal.

[71] Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. levéltára. Alispáni. 1921: 3306.

ban az *internálótáborok felállítása is.* A „Nemzeti Hadsereg Fővezérsége" még *1919. szeptemberében* elrendelte, hogy a „vármegyei katonai parancsnokságok a politikailag gyanús, magukat igazolni nem tudó egyéneket megyénként gyűjtőtáborokban helyezzék el."[72] Az internálásra vonatkozó rendeletet 1919. decemberében a Huszár-kormány belügyminisztere bocsátotta ki. A rendelet szerint internálni kell a Tanácsköztársaság szerveinek, közegeinek vagy fegyveres erejének tagjain kívül azokat is, akik a Tanácsköztársaság megalapítása és fenntartása érdekében tevékenykedtek, vagy a Tanácsköztársaság visszaállítására, illetve „az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására törekszenek."[73] Ennek a rendeletnek alapján internálták többek között a hidasi tanítót Somogyszil községbe, mivel a községi munkástanács elnöke volt.[74] Ugyancsak internálták a vidákpusztai uradalmi vincellért is, mert „az uradalmi cselédség között izgatott, annak adva kifejezést, hogy a fizetés kevés és hogy a proletárdiktatúra talán még vissza fog térni." Az internáltakról részletes nyilvántartást vettek fel, amely főleg a Tanácsköztársaság alatti magatartásra vonatkozott.[75]

Az internáltak feletti felügyeletet a katonai alakulatok gyakorolták és a politikai szempontokon túlmenően az internáltak munkaerejét is kihasználták. Horthy 1919. decemberében elrendelte, hogy a hajmáskéri volt fogolytáborban internált politikai foglyokból *„katonai jellegű internált munkásosztagokat"* kell alakítani,[76] „a foglyok szakszerű és rendszeres foglalkoztatása és országos érdekű, sürgős közmunkákra való kihasználása céljából." Ezeket az internált katonai munkásosztagokat a kaposvári körletparancsnokság területén is felállították, akik közül 50, 100, 200 főnyi osztagokat lehetett munkára igényelni. Minden 50 internált mellé egy csendőr, az illetékes katonai alakulatból kettő altiszt és négy idősebb évfolyambeli katona, ezeken felül pedig még egy számviteli altiszt volt beosztva. Az osztagok élelmezésükről saját maguk gondoskodtak, úgyhogy ilyen módon a munkaadók az átlagosnál lényegesen olcsóbb munkaerőhöz jutottak. Ilyen internált katonai munkásosztagot igényelt az óbányai uradalom erdőirtásra, külön hangsúlyozva, hogy az internáltaknak „élelmezésükről maguknak kell gondoskodniok".[77]

Katonai alakulatokat — az internáltak őrzésén kívül — *börtönök fokozottabb megerősítésére is felhasználtak.* Erre mindenekelőtt a bör-

[72] Párttörténeti Intézet. Archivum. Sásdi kormánybiztos. 1919: 292. biz.
[73] A Huszár-kormány internálási rendelete. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet. 290. old.
[74] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 933.
[75] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1491.
[76] Horthy rendelete a katonai internált munkásosztagok felállításáról. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet. 276. old.
[77] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 174. és 345. Arról nincs feljegyzés, hogy ténylegesen igénybe vették-e a kért katonai internált munkásosztagot.

tönök túlzsúfoltsága miatt volt szükség. A nagyszámú letartóztatás, előállítás azt eredményezte, hogy a kaposvári államügyész 1919. novemberében kénytelen volt a Baranya megyei alispánnak a következő táviratot küldeni: „idekísséréseket szíveskedjék haladéktalanul beszüntetni, mert az itteni fogház zsúfolva van, befogadás lehetetlen".[78] A fogház feletti közvetlen felügyelet a kaposvári katonai körletparancsnokság kezében volt, amit az egyik alispánhoz intézett távirata mutat: „az összes állami fogdák túlterheltsége folytán égetően szükségessé vált a raboknak magánépületekben való elhelyezése. A m. kir. hadügyminiszter 60.802/eln. sz. r. alapján felkérem alispán Urat, hogy mindazon magánépületeket, melyekben ideiglenesen a veszélyes kommunista rabok elhelyezhetők volnának... táviratilag megnevezni szíveskedjék".[79] Ez a távirat azt bizonyítja, hogy a katonai körletparancsnokság alá tartoznak a börtönökkel kapcsolatos intézkedések, elsősorban azonban a nagyszámú „veszélyes kommunista rab" elhelyezéséről kellett gondoskodnia. A hadügyminiszter 1920. májusában hivatalosan is bejelentette, hogy fogházak fokozottabb őrzésére katonai egységeket vesznek igénybe.[80]

*

A munkaadók a hadsereg jelenlétét elsősorban bércsökkentésre használták fel. Mikor Horthy 1919. novemberében nagyszámú katonai kísérettel Tatabányán járt, a bányászokhoz intézett beszédében megállapította, hogy „hírek szerint a munkaadók a katonaság jelenlétét bérredukcióra használják fel". Ezt azonban nem azzal a céllal mondta, hogy elítélje az ilyen törekvéseket, hanem éppen azért, hogy az „ország általános helyzetére" való hivatkozással igazolja.[81] A munkabérek leszorítása nem helyi jelenség volt, hiszen a *Tanácsköztársaság bukása után összpontosított támadás indult a dolgozók életszínvonala ellen.* A kereskedelemügyi miniszter rendeletben[82] szüntette meg a proletárdiktatúra által felemelt munkabéreket. A rendelet végrehajtásaképpen adta ki Baranya megye kormánybiztosa azt az utasítást, mely szerint a „munkabérek megállapítása a munkaadók és az alkalmazottak szabad megegyezésének van fenntartva". A szabad megegyezés a gyakorlatban azt jelentette, hogy Baranya megye területén 1919. október—novemberben a férfi napszámbéreket 34—40 koronáról 15 koronára, a női napszámbéreket pedig 25—30 koronáról 10 koronára szállították le. Különösen súlyos volt a bányászok helyzete. Hivatalos adatok szerint a szászvári kőszénbányá-

[78] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1366.
[79] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 1371.
[80] A hadügyminiszter átirata a miniszterelnökhöz. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet. 359. old.
[81] „Dunántul" 1919. nov. 18-i száma.
[82] 77.234/33. 1919. sz. r.

ban egy csillés 12—13, egy vájár 20—25 koronát keresett naponta, amikor egy kg. zsír 54 koronába került.[83] A dolgozók ilyen irányú panaszait a főszolgabírók és az alispán minden esetben elutasította.[84]

Hasonlóképpen utasították el a gyürüfű-radkócai uradalom aratóinak azt a kérését is, mellyel az általuk megművelt föld egész termését követelték.[85]

Az egyre növekvő elnyomás ellenére a munkások harcba léptek a könyörtelen tőkés támadás ellen. Ellenállásuk kiemelkedő eseménye volt a *bányamunkások harca.* 1919. szeptember elején *Tatabánya és Felsőgalla bányászai tették le a munkát,* hogy tiltakozzanak a katonai alakulatok túlkapásai és a munkanap 12 órára való meghosszabbítása ellen. Tatabánya és Felsőgalla bányászai ebben a harcukban nem állottak egyedül, *mellettük voltak a Baranya és Tolna megyei bányamunkások is.* Amint az egykorú hivatalos jelentések[86] bizonyítják, szeptember 5-én a szászvári kőszénbánya munkásai sztrájkba léptek, amihez a komlói bányászok is csatlakoztak. A szászváriak mindenekelőtt a bércsökkentések ellen tiltakoztak és az élelmiszerhiány megszüntetését követelték. A komlóiak 10%-os béremelésért harcoltak. A sztrájk a Tolna megyei nagymányoki szénbányát sem kerülte el, sőt az ottani mozgalom kapcsolatban volt a Baranya megyeivel, hiszen a szászvári bányászok magatartásukat a nagymányoki sztrájktól tették függővé.

A sztrájkkal kapcsolatban világosan megmutatkozott a „nemzeti hadsereg" szerepe. Hírére *azonnal katonai egységeket rendeltek nemcsak a bányatelepek területére, hanem azokba a községekbe is, ahol bányászok laktak.* Így pl. a sásdi II. zászlóalj egyik százada Hidast szállta meg és ott tartózkodott a sztrájk ideje alatt. Szeptember 6-án, a katonák megjelenése után a sásdi főszolgabíró összehívatta a bányászokat és „felvilágosító előadást" tartott számukra. Eredménye azonban nem lett; a bányászok nem vették fel a munkát. A főszolgabíró és a bányafelügyelő táviratban fordult segítségért a kormánybiztoson keresztül a katonai parancsnoksághoz, mert — mint írták — segítség nélkül a „bányaigazgatóság érdekeiért és a közrend fenntartásáért felelősséget nem vállalhatunk". Szeptember 6-án este és 7-én újabb katonai egységek érkeztek Szászvárra, akik a bányászokat azonnal a munka felvételére akarták kényszeríteni. Működésüket azzal kezdték, hogy számos bányászt letartóztattak és nyomozás címén a bányászokat állandó zaklatásnak tették ki. Hasonlóan jártak el a szomszédos nagymányoki bányászok ellen is, mivel

[83] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1293.
[84] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 953. és 1263. Ehhez hasonló intézkedés Somogy vármegye kormánybiztosának rendelete a mezőgazdasági munkabérek nagyarányú csökkentéséről. 1919. szept. 2. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 149. old.
[85] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1341.
[86] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1212. és 1213.

— a kaposvári körletparancsnokság jelentése szerint — „a bányászsztrájk békés tárgyalással leszerelhető nem volt."[87] A bánya ekkor már csak két vagon szénnel rendelkezett, ami a villanytelep rövid ideig való táplálására volt csak elég, a többi üzemek — a vasúttól a malmokig — kénytelenek lettek volna leállni, amivel az amúgyis rossz közellátás teljesen megbénult volna. A katonaság ekkor végső eszközhöz folyamodott: *elrendelte a bányászok sorozását és kényszermunkába állítását.* Szászváron ez szeptember 9-én történt meg, a főszolgabíró jelentése szerint „katonai beavatkozás nélkül". A kirendelt páncélvonat, az említett gyalogszázad két géppuskával és a nagyszámú csendőr a főszolgabíró szerint tehát nem volt „katonai beavatkozás". A Tolna megyei alispán jelentése viszont arról számol be, hogy a katonaság „három munkásszakra osztotta fel a napot", és kényszerítette a bányászokat a munka felvételére.[88] A munka felvétele azonban nem jelentette azt, hogy lemondtak volna követeléseikről, vagy elfogadták volna a nagyarányú bércsökkentést, a munkaidő meghosszabbítását. A további megmozdulások megakadályozására a bányatelepek állandó katonai alakulatait megerősítették és felemelt létszámú csendőrőrsöket létesítettek a bányászlakta falvakban is. Somogy és Baranya megyék katonai parancsnoksága — a bányamunkások állandó nyilvántartása céljából — pontos kimutatásokat vezetett a bányatelepekről, melyben elsősorban a bányászok szervezeteit tüntették fel.[89]

A katonai egységek állandó jelenléte sem tudta megakadályozni, hogy *a hadsereg iránt érzett ellenszenv különböző mozgalmak formájában meg ne nyilvánuljon.* Az egyik ilyen eset Komlón játszódott le, melyet a sásdi csendőrtartalék[90] zászlóalj egy szakasza tartott megszállva. A komlói bányamunkások — a Vörös Hadseregre emlékezve — követelték a katonáktól, hogy vörös kokárdát viseljenek. A katonák ezt megtagadták, mire a lakosság szétverte a csendőrtartalék szakaszt, egy katonát meg is sebesítettek.[91] Megtorlásképpen négy kommunista bányászt letartóztattak. A komlói bányamunkások ekkor a szolidaritásnak szép példáját mutatták: beszüntették a munkát és olyan fenyegetően léptek fel a katonákkal szemben, hogy a sásdi csendőrtartalék zászlóalj kénytelen volt egy század erősítést kiküldeni. Csak egy század katona tudta kierőszakolni, hogy újra felvegyék a munkát. A bánya termelése azonban

[87] Kaposvári katonai körletparancsnokság jelentése a Fővezérségnek. 1919. szeptember 9. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 201. old.

[88] A tolnamegyei alispán távirata a kormánybiztoshoz. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 202. old.

[89] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 756. és 1331.

[90] „Csendőrtartalék" az összes „rendfenntartást végző" katonai egységeket és a határrendőrséget jelentette. Velük közvetlenül a megyei katonai parancsnokságok rendelkeztek.

[91] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 361. „Pécsi Est" 1919. dec. 28-i száma.

továbbra is igen alacsony maradt. Ezt mutatja a Magyar Általános Kőszénbányák Központi Igazgatóságának egy levele,[92] melyben a Sásdi Gőzmalomnak bejelentik, hogy a komlói bánya alacsony termelése miatt nem tudnak a malom számára szenet szállítani. *A bánya termelésének alakulását az alábbi számadatok mutatják:*[93]

1918. év napi átlag: 21 vagon,
1918. évvégi napi átlag: 17 vagon,
1919. év május hó napi átlag: 15,5 vagon,
1919. év július hó napi átlag: 15 vagon,
1919. év augusztus hó napi átlag: 12 vagon,
1919. év szeptember hó napi átlag: 10 vagon.

A termelés fokozására a bányatelepek katonai kirendeltsége több eredménytelen kísérletet tett. Az állandóan növekvő elnyomás és az alacsony munkabérek miatt szinte országos jelenséggé lett *a bányászok kivándorlása*, amit a katonai és közigazgatási hatóságok hiába igyekeztek megakadályozni.[94]

*

A munkások, de általában az egész lakosság megfigyelésére a katonai parancsnokságok kiterjedt hálózatot létesítettek. Kezdetben ezt a feladatot a *katonai parancsnokságok nemzetvédelmi osztálya* látta el, melyet 1919. decemberében országos „vörösvédelmi kémszolgálattá" építettek ki. A kémszolgálat célja az volt, hogy a Főparancsnokság „egységes képet kapjon az ország területének általános hangulatáról".[95] A megyei katonai parancsnokságokon a kémszolgálatot egy-egy tiszt irányította, mint a megyei katonai parancsnok szakközege. Neki volt alárendelve a járási kirendeltség, mely egy tisztből és egy-két megbízható altisztből állt. A járási kirendeltség értesüléseit a „községi bizalmasok" útján szerezte meg. A szolgálat vezetői rendszeresen heti jelentéseket küldtek közvetlenül a Főparancsnokságnak, elsősorban a lakosság és a polgári közigazgatási tisztviselők hangulatára vonatkozóan.

A „községi bizalmasok" és a járási kirendeltségek útján a körletparancsnokságok sok értesülést nyertek. Ezt mutatják a kaposvári körletparancsnokság jelentései, melyekben „bizalmasok útján szerzett" adatokra hivatkoznak. „Hírszerző csoportoktól beérkező jelentésekből"[96] állapította meg a Somogy—Baranya megyei katonai parancsnokság is azt, hogy a megyék területén számos kommunista tartózkodik. A községi

[92] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 372.
[93] Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 384/3. biz.
[94] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1293.
[95] Horthy utasítása a körletparancsnokságoknak, 1919. nov. 4. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 211. old.
[96] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 061.

bizalmasok a kormánybiztosokkal is kapcsolatban voltak. Ezt bizonyítja, hogy a kaposvári katonai körletparancsnokság a sásdi kormánybiztosnál tett panaszt a „községi bizalmasok" ellen, mert ezek nem adnak megbízható jelentést a lakosság hangulatáról, hanem csak a kész tényeket jelentik, „arra számítva, hogy a katonai egységek úgyis minden megmozdulást letörnek".[97]

A lakosságon kívül a *kémhálózat a közigazgatási szervek munkáját is ellenőrizte.* Ez az ellenőrzés egyben azt is jelentette, hogy a közigazgatási hatóságok nagy mértékben függtek a katonai parancsnokságoktól. A Dunántúli Központi Kormánybiztos 1919. szeptemberében felhívta a közigazgatási hatóságok figyelmét, hogy „kötelesek összhangban dolgozni a katonai parancsnokságokkal", nehogy a lakosság széthúzást lásson, „mert az gyengeség jelét mutatná".[98] A katonai parancsnokságok ezt az együttműködést úgy értelmezték, hogy rendeleteket, utasításokat és felszólításokat adtak ki a közigazgatási szerveknek. Így rendelte el a kaposvári katonai körletparancsnokság 1919. augusztus 26-án, hogy a megyék tiltakozzanak mindenféle szocialista kormány létrehozása ellen.[99] Ha rendeleteiket nem hajtották maradéktalanul végre, a katonai parancsnokságok közvetlenül a kormánybiztoshoz fordultak panasszal. Ilyen esetből kifolyólag figyelmeztette Somogy—Tolna—Baranya megyék kormánybiztosa az alispánokat: „panaszok vannak, hogy a közigazgatási hatóságok, különösen a községi és körjegyzők, a nemzeti erők szervezésének ügyét nem támogatják kellő ereállyel és buzgalommal".[100] A kormánybiztos felhívta az alispánok figyelmét, hogy kísérjék éber figyelemmel az alárendelt szervek ilyenirányú tevékenységét és biztosítsák a katonai parancsnokságok utasításainak végrehajtását. Az esetek nagy többségében a közigazgatás teljesítette a katonai hatóságok felszólításait és rendeleteit.

A katonai parancsnokságoknak és propagandahálózatuknak a lakosság és a közigazgatás felett gyakorolt *ellenőrzése különösen megnövekedett a választásokra való készülődés idején.* A Tolna megyei nemzetvédelmi tisztek 1919. decemberében utasítást kaptak Horthy kormányzóvá választása érdekében indítandó propagandáról.[101] Az utasítás elrendeli, hogy a megyei védelmi tisztek irányításával a járási hírtisztek tartsák kezükben a járás politikai életének vezetését. „A járási hírtisz-

97 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 384. biz.

98 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 846.

99 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 581. Baranya megyéből az alábbi szervek tiltakoztak táviratban: Baranyamegyei Gazdasági Egyesület, Sásdi Járásbíróság, valamint a katonai alakulatok tisztikara és legénysége.

100 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1369. és 1920: 236.

101 „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 338. old. Az utasítás a Tolna megyei védelmi tiszteknek, Sas századosnak és Gömbös főhadnagynak szólt.

teknek kerülniök kell magukat exponálni — keressenek megbízható szócsöveket — mondja az utasítás. Használja fel ügyesen a járási hírlészt a közvélemény irányításra a rendelkezésre álló eszközöket: nemzetvédelmi járőrét és községi bizalmasait."[102]

A katonai propaganda-hálózat igen magas kiadásait elsősorban a lakossággal fizettették meg. Somogy és Baranya megyék katonai parancsnoksága 1919. őszén *nagyszabású gyűjtési akciót* szervezett, melyben — a Fővezérség utasítása alapján — a közigazgatási hatóságok is közreműködtek. A gyűjtés nem hozta meg a kívánt eredményt,[103] úgyhogy 1920. elején országos méretekben megismételték. A bizalmas utasítás szerint a „gyűjtőívekre előzetesen ráírandó minden 16 éven felüli egyén neve és foglalkozása, hogy látható legyen, ki adott és ki tagadta meg".[104] Ezzel a módszerrel gyűjtötték össze a katonai hatóságok azt a pénzt, melyet Horthy kormányzóvá választásának érdekében folytatott propagandahadjáratra fordítottak.

A megyei katonai parancsnokságok ezenkívül *közvetlen nyomást is gyakoroltak a vármegyékre, hogy Horthy mellett foglaljanak állást.* Valószínűleg a katonai parancsnokság közbelépésének eredményeképpen kérte 1920. februárjában Somogy megye közgyűlése, hogy „Horthy Miklóst válasszák meg Magyarország ideiglenes államfőjének".[105] A Baranya megyei katonai parancsnokság viszont már nem tudta biztosítani a vármegye ilyen egyértelmű állásfoglalását. 1919. decemberében Baranya megye táviratban üdvözölte ugyan Horthy Miklóst abból az alkalomból, hogy az „ellene tervezett merénylet nem ölte meg",[106] 1920. februárjában kormányzóvá választását azonban már nem követelte, valószínűleg az erős legitimista befolyás érvényesülése miatt.

Horthy kormányzóvá választása a fegyveres erők bizonyosfokú rendezését kívánta, ezért néhány változás követte a hadsereg szervezetében is. A Fővezérség feloszlásával a kommunista- és munkásellenes kémszervezet a hadügyminisztérium irányítása alá került,[107] ami a katonaság fokozottabb igénybevételét jelentette a munkásmegmozdulások ellen. A belügyminiszter 1920. júliusában kiadott rendelete szerint „az utóbbi

[102] Propaganda járőrökkel már 1919. szeptemberében találkozunk. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 203. old.

[103] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 802. „A gyűjtés célja: hogy a nemzeti propaganda teljes erővel és kívánt eredménnyel járjon". A gyűjtés gyenge eredményét mutatja, hogy egész Baranyában csak 5041 koronát tudtak gyűjteni. A jelentés szerint „leginkább a falusi értelmiség, elsősorban az állami alkalmazottak adtak".

[104] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2649. A baranyai gyűjtés eredménye ekkor 13.020 korona volt.

[105] „Dunántúl" 1920. február 8-i száma.

[106] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 325. Horthy sajátkezűleg köszönte meg az üdvözletet.

[107] Soós hadügyminiszter előterjesztése a minisztertanácsnak 1920. május 3-án. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 357. old.

időben oly jelenségek merültek fel, amelyekből arra lehet következtetni, hogy az állami és társadalmi rend felforgatására törekvő elemek külföldről irányítva és támogatva ismét fokozottabb tevékenységet fejtenek ki..."[108] Ennek megakadályozására a Somogy—Baranya megyei csendőrséget és államrendőrséget katonai egységekkel egészítették ki, illetve erősítették meg. Ezek a katonai egységek a csendőrséggel azonos hatáskörrel működtek, és a tudomásukra jutott adatokat az ügyészség rendelkezésére bocsátották. Ilyen adatok alapján ítélte el a kaposvári törvényszék kétévi börtönre és háromévi hivatalvesztésre Bernhard Henrik komlói bányamunkást, aki a Tanácsköztársaság alatt a bányaüzem széntermelő biztosa és a direktórium tagja volt.[109]

Gondoskodott a hadügyminisztérium a bányatelepek katonai ellenőrzésének kiterjesztéséről is: létrehozták a *„Szénügyek Katonai Felügyelőjének"* intézményét.[110] A Felügyelő — a rendelet szerint — „gondoskodik a szénbányatelepeken a közbiztonság és rend fenntartásáról, ebből a célból a helyszínre állandó katonai szénkirendeltségeket küld ki, illetve esetenként alkalmazottait rendeli ki, s az esetről esetre szükségesnek mutatkozó katonai intézkedéseket megteszi". A Tolna és Baranya megyei bányákban is állandó katonai szénkirendeltség működött, figyelemmel kísérve a termelés menetét és a bányamunkások magatartását. A katonai szénkirendeltség kényszerítette a bányászokat a tőkések által diktált munkafegyelem betartására, minden támogatást megadva az üzemvezetőségeknek. A fenti rendelet szellemében adott át a szászvári katonai szénkirendeltség 1921. júliusában két bányászt a rendőrhatóságnak, „bányamunkájuk önkényes elhagyása miatt".[111] Ezen túlmenően széles alapokon kiépített besúgóhálózaton keresztül figyelte a katonai kirendeltség a munkások politikai hangulatát is.[112]

A lakosság és a polgári hatóságok ellenőrzésére alakult széles kémhálózat, — a nemzetvédelmi szervezet — több ígéret ellenére is megtartotta régi módszereit, csupán elnevezése változott meg; 1920. júniusá-

[108] Belügyminiszteri rendelet. 1920. július 26. „Az ellenforradalom hatalomrajutása..." c. kötet 423. old.

[109] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2425.

[110] 6407/1920. M. E. sz. r. A rendelet további része kimondja, hogy „ha a Szénügyek Katonai Felügyelője meggyőződést szerez arról, hogy valamely üzemvezetőség a szolgálati- és munkarendszabályokban előírt fegyelmi eszközökkel a fegyelmet fenntartani nem képes, úgyszintén, ha valamely bányának termelési eredménye a munkavállalóknak vagy más alkalmazottaknak szándékos vagy gondatlan magatartása folytán nem kielégítő, vagy indokolatlanul csökken, akkor az illető bányamű azon alkalmazottainak, akik a termelés csökkentését előidézték — szükség esetén a többi alkalmazottaknak is — katonai fegyelem alá helyezése céljából a megfelelő intézkedéseket megteszi". Továbbá a „Szénügyek Katonai Felügyelője ilyen esetekben a lázító elemeket internálás céljából az illetékes rendőrhatóságnak adja át, akik az internálási eljárást soronkívül azonnal lefolytatni köteles".

[111] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 3338.

[112] Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2875.

ban „*Tájékoztató* (röviden T) *Szolgálat*" lett belőle. A Tájékoztató Szolgálatra beosztott tisztek a körletparancsnokságok mellett működtek, külön „T-osztályként".[113] Somogy—Tolna—Baranya megyékre kiterjedő hatáskörrel a kaposvári katonai körletparancsnokság T-osztálya működött. Egyik legelső ténykedése volt, hogy még a falvakban való tartózkodást is külön engedélyhez kötötte, amit a faluba érkezés után az elöljáróságon kellett kérni.

A Tájékoztató Szolgálat tulajdonképpen a különítmények további működését jelentette új formák között. Ezt mutatja a kaposvári katonai körletparancsnokság T-osztályának az alispánokhoz intézett átirata,[114] melyben 1920. őszén egész *Tolna—Somogy—Baranya megyék területére kiterjedő razziát* jelent be. Az átirat megállapítja, hogy a „közállapotok rendezetlensége, a körülöttünk lévő országokban irántunk ellenséges és bolsevisztikus áramlatok, az ellenünk és a mai rendszer ellen folytatott erősbödő propaganda" szükségessé teszik a lakosság fokozottabb megfigyelését és ellenőrzését. Ezt a célt szolgálja a megtartandó razzia is, amely elsősorban a járási székhelyekre és a baranyai—tolnai bányatelepekre terjed ki, ahol külön katonai alakulatok fognak közreműködni, — mondja az átirat. A razzia lefolytatásában katonai, csendőr- és rendőregységek vettek részt, a polgári hatóságok közvetlen támogatása mellett. A katonai parancsnokságok a közigazgatási szervekkel előzetes megbeszélést folytattak, melyen előre megállapították a razzia lefolyását, a kiindulási pontokat, az egyes falvak körzetekre való beosztását. A razziákon részt vevő egységek minden házat átkutattak és mindenkit igazoltattak. A razzia — a nagyfokú előkészítés ellenére — jóformán *semmi eredménnyel nem járt*, Sásdon pl. mindössze három személyt tudtak előállítani. Ezt jelentette a gyakorlatban a belügyminiszternek az a korábbi ígérete, hogy „jövőben a katonai hatóságok, közegek, nyomozók polgári személyek ellen nem fognak eljárást folytatni".[115]

*

A Dél-Dunántúl területén a nemzetvédelmi — később a Tájékoztató Szolgálatnak — különösen fontos feladata volt a jugoszlávok által megszállott *Dél-Baranyában folyó kommunista szervezkedés megfigyelése.* Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy Dél-Baranya helyzete a tárgyalt időszakban lényegesen másképp alakult, mint azt Dél-Dunántúl többi részében láttuk.

113 Say alezredes bizalmas feljegyzése a tiszti különítmények és a „védelmi szervek" működésének módosításáról, a T-szolgálat létesítéséről. 1920. június 17. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 368. old. A T-osztályok a lakosság körében „nemzetvédelmi bizottságokat" szerveztek. Ezek a T-szolgálat kiegészítő szervei voltak. „Az ellenforradalom hatalomrajutása . . ." c. kötet 461. old.

114 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 1422.

115 2014/1920. Res. B. M. sz. r. Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 2214.

A Magyar Tanácsköztársaság ezen a területen ugyan nem győzedelmeskedett — hiszen a jugoszláv csapatok 1918. novemberében vonultak be —, de a jugoszláv hatóságok „a szocialista munkásságnak az első időktől fogva kedvében jártak" — ahogy az utólagos alispáni jelentés megállapította.[116] Ez a körülmény különösen a Tanácsköztársaság bukása után emelkedett nagy jelentőségre, amikor a *vöröskatonák, kommunisták közül sokan Dél-Baranyába menekültek, ahol lehetőség nyílt számukra, hogy működésüket folytassák.* Pécs város munkásságán kívül Dél-Baranya dolgozóinak nagy része is mellettük állott. 1919. decemberében a Pécsre érkező Hajdu Gyulát hatezres tömeg várta a pályaudvaron, akik Horthy ellen tüntettek,[117] 1920. márciusában pedig megyeszerte megtartott gyűléseken tiltakozott a Kommunista Párt a Magyarországon lejátszódó fehér terror ellen.[118] Az volt a tervük, hogy azt a magyar területet, melyet a békeszerződés Magyarországnak ítélt, vezetésük alatt tartják mindaddig, amíg a „magyarországi rezsim fehérterrorja össze nem omlik".[119] Ezért kértek sorozatos nagygyűléseken autónómiát,[120] és ez az elgondolás vezetett 1921-ben a *Baranyai Köztársaság* kikiáltásához.

A Dunántúl területén működő katonai parancsnokságok állandóan figyelemmel kísérték a délbaranyai kommunisták tevékenységét, és minden lehetőséget felhasználtak munkájuk megakadályozására. A demarkációs vonal mentén a kaposvári katonai kerületi parancsnokság nemzetvédelmi (T-osztály) hírszerző tisztje gyűjtötte össze azokat a kémjelentéseket, melyek a megszállott Baranyából érkeztek[121] és főleg a Kommunista Párt szervezkedésére, az általános helyzetre, a lakosság hangulatára, ellátására, a munkaviszonyokra és a sajtó helyzetére vonatkoztak. Ezek a kémjelentések nagyrészt a helyükön maradt régi közigazgatási tisztviselőktől származtak.[122] A nemzetvédelmi osztály hírszerző tisztjével párhuzamosan működött a demarkációs vonal mentén a megyei katonai parancsnokság propaganda megbízottja is.[123] Az ő feladatuk volt a Dél-Baranyában folytatott ellenforradalmi propaganda irányítása, mellyel a Kommunista Párt munkáját igyekeztek ellensúlyozni. Előfordult az is, hogy ebből a célból a propagandatiszt röpcédulákat küldött a megszállott területre,[124] A propaganda tisztnek ebben a

116 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 5. old.
117 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos 1920: 1. és 1921: 36. Bizalmas.
118 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 8. oldal.
119 „Pécsi Napló" 1920. nov. 25-i száma.
120 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 9. old.
121 Párttörténeti Intézet. Archivum. Alispáni. Elnöki 1920: 1375/ 41. és 61.
122 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 5. old.
123 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920: 1375/64.
124 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920: 1375/68.

munkájában a Területi Épséget Védő Liga (TEVÉL) és a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) nyújtott segítséget.[125]

A fentiekben vázolt tevékenység mellett a *„nemzeti" hadsereg aktív szervezkedést is folytatott Dél-Baranyában.* A szervezkedés irányítására a kaposvári kerületi katonai körletparancsnokság Riffl alezredest küldte Pécsre, akit egyben Baranya megye katonai parancsnokának is kineveztek. Riffl alezredes 1919. novemberében érkezett Pécsre és megérkezése után kísérletet tett ellenforradalmi karhatalom felállítására. Ez a tevékenysége azonban nem járt sikerrel — saját jelentése szerint — a kommunisták szembenállása miatt. Riffl alezredes értékelése szerint a „város lakosságának 50%-a megbízhatatlan".[126] A jelentés megállapítja, hogy az „átszökött vöröskatonák és agitátorok miatt a szerbek kivonulása után csak drákói szigorral és vasöklöllel lehet rendet tartani". Riffl alezredes javaslatai alapján készítette el a kaposvári katonai körletparancsnokság Dél-Baranya „megszállási tervét", melyben különös gondot fordítottak a pécsi bányatelepek fokozottabb ellenőrzésére.[127] Riffl alezredes szervezőmunkája 1920. elején ért véget, amikor a jugoszláv hatóságok letartóztatták 13 munkatársával együtt.[128]

A Komumnista Párt Dél-Baranyai működésének legnagyobb jelentősége abban a hatásban nyilvánult meg, melyet a déldunántúli munkásmozgalomra gyakorolt. Azok az események, melyeket jelen tanulmány első részében láttunk — a belső elégedetlenség mellett — erre a hatásra vezethetők vissza. Az ellenforradalom hatalomrajutása után Baranya megye alispánja hamarosan megerősítette ugyan a demarkációs vonal melletti ellenőrzést,[129] azonban a megerősített határőrség sem tudta biztosítani a demarkációs vonal teljes lezárását. Így érthető az, hogy *a megszállott területről nagy számban kerültek át kommunista újságok és röplapok a Dél-Dunántúl területére.* A Somogy—Baranya megyei katonai parancsnokság a demarkációs vonalon túlról jött sajtótermékek ellen rendelettel próbált védekezni. A Fővezérség távirati parancsára elrendelte minden kommunista irat, röpirat, könyv beszolgáltatását. Ez a rendelet a Tanácsköztársaság termékei mellett a demarkációs vonalon túlról származó röpiratok és újságok ellen irányult.[130] Az intézkedés azonban nem akadályozta meg a délbaranyai kommunistákat a röpiratok és újságok terjesztésében, hiszen 1920. nyarán az alispán következőket jelentette a kaposvári katonai körletparancsnokságnak: „utóbbi

125 „Új Somogy" 1920. ápr. 18-i és szept. 15-i száma.
126 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1920: 29. bizalmas.
127 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1919: 326. és 381. bizalmas.
128 Baranya Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. 1. sz. 7. old.
129 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1304.
130 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 1200.

időben ismét feltűnő, hogy főleg Kaposvárról és környékéről a katonák tényleges szolgálatukból destruktív, illetőleg bolsevista hangulatban térnek (szabadságra vagy végleg) haza, és bizalmas kutatások azt eredményezték, hogy *Kaposvárott a kaszárnyákban a pécsi kommunista Munkás és Hír című napilapokat olvassák katonáink*".[131] A demarkációs vonalon átcsempészett pécsi újságok tehát a katonákhoz is eljutottak.

A délbaranyai röpiratok és újságok utáni nyomozással legtöbbet a kaposvári katonai körletparancsnokság foglalkozott. 1920. júliusában kiadott bizalmas rendelete szerint „több oldalról megerősítést, nyert, hogy a parancsnokság területén *a Magyarországi Kommunisták Pártja röpiratokat terjeszt,* melyek a földműves néphez szólnak, kiket figyelmeztetnek, hogy ne üljön föl a földbirtok-reformnak, mert ez — úgy mint azelőtt — csak terv marad. A röpiratok izgatnak az erőszakos birtokbavételre, felszólítják a lakosságot, hogy a rekvirálásoknak szegüljenek ellen. Ezenkívül osztályellenes izgatást is tartalmaznak." A parancsnokság felhívja a közigazgatási hatóságokat, hogy a nyomdák munkáját és a személyforgalmat fokozottabban ellenőrizzék.[132] A nyomozás eredményeképp megállapították, hogy a röpiratok nagy részét a megszállott területen lévő szigetvári részvénynyomdában készítették.[133]

Az elfogott röpirat-csempészekkel szemben kegyetlenül jártak el. 1920. novemberében pl. a budapesti statáriális bíróság Glatter Józsefet kötéláltali halálra, Görög Istvánt 15 évi fegyházra ítélte; mindkettő ellen „kommunista röpirat csempészés" volt a vád.[134] Az ilyen elrettentő ítéletek ellenére a röpirat- és újság-csempészés tovább folytatódott. 1921-ben egy belügyminiszteri rendelet még mindig a röpiratok csempészéséről beszél. Ebből a rendeletből azt is megtudhatjuk, hogy Zala megyében is terjesztették a Dél-Baranyai újságokat és röpiratokat.[135]

A délbaranyai újságok, röpiratok terjesztése nem maradt hatástalan a Dél-Dunántúl munkásmozgalmára. Hatását legjobban *1920. május 1. megünneplése* bizonyítja. 1920-ban a belügyminiszter már jóelőre gondoskodott arról, hogy lehetetlenné tegye május 1. megünneplését. Rendeletileg hívta fel a rendfenntartó alakulatok figyelmét a várható munkásmegmozdulásokra, és az egységes fellépés biztosítása érdekében május 1-re a csendőrséget és az államrendőrséget a katonai körletparancsnokságoknak rendelte alá. A szakszervezetek engedélyt kaptak ugyan a megemlékezésre, de csak zárt helyiségben, vörös zászló, jelvények és az Internacionálé éneklése nélkül. Az ilyen gyűléseket is előre be kellett jelenteni, hogy a katonai körletparancsnokság idejében meg-

131 Párttörténeti Intézet. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920—1375/35.
132 Párttörténeti Intézet. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1921: 10/3.
133 Párttörténeti Intézet. Baranya m. Alispáni. 1921: 1928.
134 „Dunántúl" 1920. nov. 3-i száma.
135 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1921: 36. bizalmas.

felelő egységeket tudjon a helyszínre kirendelni.[136] A hivatalos kormányintézkedések mellett a „nemzeti alapra helyezkedett" munkás-szervezetek is igyekeztek mindent elkövetni, hogy május 1-ét kitöröljék a munkások ünnepei közül. A budapesti „nemzeti munkásszervezet" határozatban mondotta ki, hogy május 1-ét nem tekinti munkásünnepnek.[137]

A katonai parancsnokságok intézkedései és a kormány „munkásszervezetei"-nek tevékenysége következtében 1920. május 1-ét az országban kevés helyen tudták a munkások megünnepelni. *Csak az ország déli határán ünnepelték meg május 1-ét a Pécsbudafa és Mánfa községekben lakó komlói bányászok.* A rendőri jelentések szerint a komlói bányászok rendszeresen átjártak pécsi elvtársaikhoz, ahol több nagygyűlésen is részt vettek. 1920. május 1-ét azonban saját környezetükben akarták megünnepelni. Engedélyt — a katonai parancsnokság tudta és beleegyezése nélkül — egyik tiszthelyettes adott. Az ünnepi gyűlésen a szigorú rendelkezések ellenére — a szónok politikai kérdésekkel foglalkozott; tiltakozott a munkások bebörtönzése, a kommunisták üldözése ellen. A gyűlésen megjelent bányászok között az *Internacionálé hangjai mellett „Világ proletárjai, egyesüljetek! 1920. május 1." feliratú vörös szalagokat osztottak ki.* A csendőrök — mivel a bányászoknak szabályszerű engedélyük volt — nem tudták a gyűlést megakadályozni.[138] A gyűlés után azonban hamarosan megindult a nyomozás. A belügyminiszter táviratilag közölte a Baranya megyei kormánybiztossal, hogy „bizalmas forrásból nyert értesülés szerint a szászvári és komlói bányászok, akik a *pécsi kommunistákkal élénk összeköttetést tartanak fenn,* megünnepelték május 1-ét".[139] Maga a belügyminiszter rendelte el a nyomozást, külön felhívva a kormánybiztos figyelmét a pécsi kommunistákkal tartott kapcsolat megakadályozására. A nyomozás első eredményeként elbocsátották az engedélyt adó tiszthelyettest és több bányászt letartóztattak. A nyomozás során derült ki, hogy május 1-ét nemcsak a szászvár-komlói bányászok ünnepelték meg, hanem a megye más részében is voltak ünnepélyek. Így pl. letartóztatták a mágócs-alsómocsoládi állomásfőnököt — és bűnvádi eljárást indítottak ellene —, mert résztvett május 1. megünneplésében.[140]

A Somogy—Baranya megyei katonai parancsnokság a délbaranyai munkásmozgalom megélénkülésében azt a következtetést vonta le, hogy a „pécsi kommunista szervezet Magyarországon puccsot tervez és a nem-

136 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya megye. Sásdi kormánybiztos. 1921: 57. bizalmas.
137 „Dunántúl" 1920. ápr. 28-i és máj. 12-i száma.
138 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920: 7/5.
139 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1921: 36. bizalmas.
140 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1920: 4883.

zeti hadsereg körében is lázadást akar szítani".[141] Az alispáni jelentés is a „megszállási határvonal mentén működő, a közrendre és biztonságra veszélyes elemekről" beszél.[142] A helyzetről *a kaposvári katonai körletparancsnokság bizalmas feljegyzése* ad összefoglaló képet: „a mind gyakrabban előforduló bolsevista agitációk, a még ismeretlen helyen tartózkodó Magyar Kommunista Párttól származó röpcédulák arra késztették a katonai parancsnokságot, hogy az összes nemzetvédelmi tiszteket, valamint az összes csendőrőrsöket a legéberebb figyelemre, tettenérés esetén a legerélyesebb és legsürgősebb törvényes végrehajtásra felhívja". A feljegyzés meg is említi az 1920. nyarán előfordult fontosabb eseményeket:

„1. Bolsevista röpiratok Somogy megyében: hetesi körjegyzőség, Pusztakovácsi.

2. Somodor pusztán nyílt agitálás.

3. A Vörös Hadsereg harcairól tud a lakosság, Magyarországra való betörésük hírét terjesztik.

Megállapítható, hogy tervszerű bolsevista agitáció folyik. *Jelentések szerint Pécsett van a propaganda központja.*"[143]

Ezekre az eseményekre a belügyminiszter is felfigyelt. 1920. nyarán kelt rendeletében arról beszélt, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja ismét szervezkedik, röpcédulákat, sajtótermékeket terjeszt, elsősorban a demarkációs vonal mentén.[144] A további szervezkedés megakadályozására újabb katonai egységeket vezényeltek erre a területre. A szigorú katonai ellenőrzést mutatja, hogy Észak-Baranyában a távbeszélő forgalom katonai cenzúrája még 1921-ben is fennmaradt, amikor az ország többi részében már megszüntették.[145]

*

A fegyveres erők elnyomó szerepe nem változott meg akkor sem, amikor az *1921. évi III. törvény* — amely a Kommunista Párt és a munkásmegmozdulások ellen irányult — a különítmények és katonai egységek szerepét a megerősödött legális államhatalmi szervekre ruházta át. Azonban sem a törvényes intézkedések, sem az üldöztetés nem tudta kitörölni a Tanácsköztársaság és a Vörös Hadsereg emlékét. A dolgozók a Dél-Dunántúl területén is bíztak abban — ahogy egy letartóztatott mondotta[146] —

„visszajönnek még a kommunisták, lesz még szocialista kormány Magyarországon!"

141 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1920: 826.
142 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 1819.
143 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Alispáni. Elnöki. 1921: 10/5.
144 Párttörténeti Intézet. Archivum. Baranya m. Sásdi kormánybiztos. 1921: 36. bizalmas.
145 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1921: 346.
146 Baranya megye levéltára. Alispáni. Sásd. 1919: 810. 1919. októberében.

A MAGYAR FEGYVERES ELLENÁLLÁSI MOZGALOM MEGSZERVEZÉSE ÉS SZEREPE MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁBAN

(1941—1945)

Mucs Sándor őrnagy

I.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának erőfeszítései az ellenállás megszervezésére és a nemzeti egységfront megteremtésére

Amikor a hitleri Németország 1941 június 22-én hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót, a volt magyar uralkodó osztály úgy gondolta, hogy valóra válik 25 éves ellenforradalmi uralmának egyik fő célkitűzése, a kommunizmus megsemmisítése. Mint ismeretes, a Horthy-fasizmus annak az ellenforradalmi harcnak a talaján jött létre, amelyet az imperialista hatalmak támogatásával a Magyar Tanácsköztársaság ellen folytatott. Ez az ellenforradalmi rendszer fennállása idején büszkén hirdette, hogy elsőként számolta fel Európában a proletariátus diktatúráját és büszkén vallotta magát a kommunizmus elleni harc élharcosának. Ezt mutatja Kállay Miklós miniszterelnök beszéde is, amelyet 1942 október 20-án mondott Ungváron. „Az a gondolat — mondotta —, amelynek mi voltunk a megteremtői, Európa uralkodó gondolatává lett. Mert tény és való, hogy mi magyarok voltunk a megindítói és előharcosai annak a gondolatnak, amely ma Európában uralkodik és meglátjátok, hogy uralkodó lesz az egész világon is."[1] Hogy mi volt ez a gondolat, amelyre Kállay olyan büszkén hivatkozik, úgy gondoljuk, nem sok fejtörést okoz senkinek sem. Ez a rendszer, amely a nemzetárulás talaján jött létre, a legkíméletlenebb harcot folytatta minden haladó erő, de főképpen a haladás legkövetkezetesebb képviselői, a kommunisták ellen. A Horthy-fasizmus a kommunisták százait gyilkolta

[1] Idézi Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939—1945. — 10. o. (Szikra 1955.)

meg. Ugyanakkor, amikor az országon belül a legkegyetlenebb harcot folytatta a haladó erők ellen, a legképtelenebb rágalmakkal illette az egész emberi haladás legkövetkezetesebb képviselőjét, a Szovjetuniót, hogy ezzel is irtsa a Szovjetunió iránt érzett szimpátiát a magyar dolgozó népből.

Ezért érthető, hogy a Horthy-fasizmus a hitleri Németország után elsőként üzent hadat a Szovjetuniónak. Ez a lépése az egész rendszere lényegéből fakadt. A magyar fasiszták azt hangoztatták, hogy ezt a háborút csupán világnézeti okokból viselik, ez azonban csak az idegen területek meghódítására való törekvés leplezésére szolgált. „Ezt a jelképes belépést parancsolólag követelte az is, hogy kárpátmedencei riválisaink, a románok erőteljesen bekapcsolódtak a szovjetellenes háborúba" — írja Adonyi Ferenc „A magyar katona a második világháborúban" c. könyvében.[2] Nem feladatunk most vitatkozni az említett szerzővel, hogy vajon jelképes volt-e ez a belépés. Az a fontos, amit mond, hogy a többi hódítók közül a magyar fasiszták sem akartak kimaradni.

Ez ellen az esztelen háború ellen, amelyhez a magyar népnek semmi köze sem volt, egyedül a Kommunisták Magyarországi Pártja lépett fel határozottan. A párt híven követve a Komintern VII. kongresszusának iránymutatását, arra törekedett, hogy a Magyarországon is egyre inkább megerősödő fasizmus ellen széles népfrontot hozzon létre, amely biztosítékot jelentett volna az egyre nyiltabban megmutatkozó háborús készülődés ellen is. A népfront létrehozásának előfeltételei nálunk is — mint a többi, politikai és gazdasági szerkezetében hasonló jellegű országban — adva voltak. Ismeretes, hogy a Horthy-fasizmus a legalapvetőbb polgári jogokat is megszüntette Magyarországon, és így e jogok kivívása érdekében a nemzet széles rétegeit mozgósítani lehetett volna. Másrészről a Magyarországon még mindig fennálló feudális földbirtokviszonyok a parasztság jelentős részét kötötték gúzsba. Ennek az állapotnak megszüntetését tehát a parasztság érdeke is követelte. A munkás-paraszt összefogásnak ilyenformán meg volt minden reális alapja. Ezeket a valóban meglévő problémákat azonban a dolgozó tömegek igen kis hányada ismerte csak fel, amelyben többek között komoly szerepet játszott a Szociáldemokrata és a Kisgazda Párt vezetőségének tevékenysége, ami nem az uralkodó osztály ellen, hanem éppen ellenkezőleg, annak támogatására irányult. A munkásarisztokrata jobboldali szociáldemokrata vezetők ellene voltak a Népfront megteremtésének azért is, mert féltek, hogy a Kommunista Párt elismerése a munkásosztály vezetésének elvesztését jelenti számukra. „Nálunk egységfrontról még beszélni sem lehet, mert ezzel elismerjük a bolsevik párt létjogosult-

[2] Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban. 92. o. (Klagenfurt 1954-es kiadás.)

ságát"[3] — írta 1933-ban Mónus Illés a vidéki pártszervezetek vezetőihez küldött körlevelében. A Szociáldemokrata és a Kisgazda Párt vezetőinek eme politikájából következett, hogy a Kommunista Párt egyedül volt kénytelen mozgósítani a dolgozó tömegeket a fasizmus ellen, az ország szabadságáért és függetlenségéért. Ezt a munkát azonban a párt akkori illegális helyzete nagyban gátolta, amiért is erőfeszítése 1944 március 19-ig csak nagyon kevés eredményre vezetett.

A magyar ellenállási mozgalom története az 1941—45-ös években két szakaszra osztható. Az első szakasz Magyarország hadbalépésétől, 1941 június 26-tól 1944 március 19-ig, a második szakasz pedig 1944 március 19-től Magyarország teljes felszabadulásáig, 1945 április 4-ig terjed.

Az első szakaszban a Kommunista Párt fő törekvése arra irányult, hogy mozgósítsa a nemzeti demokratikus erőket annak elérésére, hogy Magyarország lépjen ki a háborúból, szakítson a német fasizmussal és kössön különbékét a Szovjetunióval. E cél elérése érdekében a Kommunista Párt Központi Bizottsága 1941 szeptember 1-én a következő határozatot hozta:

„Minthogy a németek önkényuralma Magyarországon az összes néprétegek legfőbb veszedelmévé nőtt, és a szovjetellenes háborúnak a megszüntetése a nemzet egyetemének érdeke, a kommunista párt Központi Bizottsága elhatározta, hogy minden munkáját és akcióját a jelenleg döntő, fő feladat alá rendeli, úgymint: ‚Magyarország felszabadítása a német imperializmus igája alól, a német hadsereg eltávolítása az országból, a Szovjetunió elleni indokolatlan háború megszüntetése.'

A kommunista pártnak ezen legfontosabb alapvető politikai célok érdekében együtt kell működnie mindazon néposztályokkal és körökkel, amelyek szintén felismerték az okot, a veszélyeket, amelyeket a német fennhatóság és a háború folytatása a magyar nemzet számára jelent és mindazokkal, amelyek hajlandók a fenti célok megvalósítása érdekében harcolni, azok pártállására való tekintet nélkül."[4]

A Kommunista Párt arra törekedett, hogy létrehozzon olyan legális szervezetet, amelyben a demokratikus érzelmű hazafiakat tömörítve tevékenységet lehet kifejteni a fent említett célok elérésére. Ilyen szervezetnek szánta a Kommunista Párt az 1942 februárjában megalakult Történelmi Emlékbizottságot. E bizottság hivatalosan bevallott célja az volt, hogy összegyűjtse az 1848—49-es forradalom és szabadságharc ereklyéit és ezekből kiállításokat rendezzen. A Történelmi Emlékbizottság tagjai között ott voltak olyan neves személyiségek, mint Bajcsy-Zsilinszky

[3] Idézi Kállai Gyula: i. m. 33. o.
[4] Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. V. 1939. szeptembertől 1945. áprilisig. (A továbbiakban Dokumentumok.) 59. o.

Endre, Bernát Aurél, Darvas József, Kállai Gyula, Kárpáti Aurél, Földes Ferenc, Kodály Zoltán, Parragi György, Szekfű Gyula, Veres Péter és még sokan mások. Jelentős állomása volt a Történelmi Emlékbizottság munkájának az 1942 március 15-én megszervezett háborúellenes tüntetés, amelyben mintegy 8—10 ezer ember vett részt. A tüntetés részvevői „Vesszen Hitler! Szüntessék be a háborút! Különbékét akarunk! Független, demokratikus Magyarországot akarunk!" jelszavakat hangoztatva adtak kifejezést a magyar nép törekvésének. Természetesen az uralkodó osztály nem nézte ölbetett kézzel a demokratikus hazafiak eme megmozdulását, hanem igénybe véve fegyveres erejét, rövid idő alatt szétverte a békésen tüntető tömeget. A tüntetés után pedig megkezdte a tömeges letartóztatásokat, amely első érzékeny csapás volt a kifejlődő ellenállási mozgalomra.

1942 március 10-én a háborút megüzenő Bárdossy-kormány helyét Kállay Miklós kormánya foglalta el. Ez a kormányváltozás azonban nem jelentett alapvető változást a magyar uralkodó osztály háborús politikájában. Változás csupán annyiban volt, hogy Kállay a német szövetségest a teljes támogatásról továbbra is biztosítva, titokban a nyugati angolszász hatalmak felé is kezdett tapogatózni arra az esetre, ha a hitleri Németország a háborút esetleg elvesztené. Ezt később maga Horthy is elismerte emlékirataiban. Ezt írta: „Hitler-Németországgal való külső kapcsolatok megőrzése mellett lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy a játékban az angolszászokkal való barátságos kapcsolatok nagyobb nyomatékot kapjanak, anélkül azonban, hogy ebből a Szovjetnek előnye lenne".[5] Ugyancsak ebben az emlékiratában Horthy elismeri, hogy a nyugati hatalmakkal az első érintkezést 1942 nyarán vették fel.

Ebben az időben Kállaynak az volt a fő problémája, hogy megerősítse a „nemzeti egységet", amelyre támaszkodva tovább lehet folytatni az esztelen, néptől idegen háborút. Kállay látta, hogy az ilyen „nemzeti egység" kialakításának legfőbb akadályai a kommunisták, akik propagandájukkal leleplezik a háború valódi célját és egyre nagyobb tömegeket nyernek meg a háborúellenes mozgalmak céljára. Ezért Kállay úgy vélte, hogy a „nemzeti egység" megerősítésének egyik döntő előfeltétele a kommunisták és a bűnös háború elleni legkövetkezetesebb harcosok megsemmisítése. 1942 májusától július végéig fokozottan folytatódott a rendőrség és a csendőrség hajszája a kommunisták, valamint mindazon egyének és szervezetek ellen, amelyek háborúellenes nézeteket hangoztattak. Ennek a háromhónapos hajszának következtében a magyar ellenállási mozgalom, de főleg annak legkövetkezetesebb szervezője, a Kommunista Párt, igen komoly, érzékeny veszteségeket szenvedett. A rendőrség mintegy 600 főt tartóztatott le, köztük a Kommunista Párt két titkárát, Schönherz Zoltán és Rózsa Ferenc

[5] Idézi Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. 17. o.

elvtársakat is. Ismeretes, hogy Rózsa elvtársat még a kihallgatások során halálra kínozták, nem sokkal később pedig Schönherz elvtársat is felakasztották. Ez alatt a három hónap alatt ugyanakkor letartóztatott a rendőrség még egy központi bizottsági tagot és két területi titkárt is. A 600 letartóztatott közül több mint 450 főt állítottak katonai bíróság elé a fennálló társadalmi rend erőszakos megdöntésére irányuló szervezkedés címén.[6]

Ezek a letartóztatások a fiatal magyar ellenállási mozgalomra szinte kiheverhetetlennek látszó csapást jelentettek. A párt Központi Bizottsága július végén, vagyis a nagy letartóztatások után mindössze 10—12 elvtárssal tudta csak a kapcsolatot megtartani.[7] Ennek következményeképpen a párt korábbi kapcsolatai a szociáldemokratákkal, Bajcsy-Zsilinszkyékkel, a Szabad Szó körével stb. ugyancsak megszakadtak. A rendőrségi és csendőrségi hajsza következtében igen sok demokratikus érzelmű hazafi, félve a további üldöztetésektől, elszakadt a mozgalomtól, visszavonult. A Történelmi Emlékbizottság is beszüntette tevékenységét. Az első kísérlet a nemzeti ellenállás erőinek összefogására nem sikerült. Tehát amíg Európa-szerte az ellenállási mozgalom 1942-ben egyre inkább kiszélesedett, nálunk Magyarországon komoly megtorpanás következett be.

Mindezek ellenére az ellenállási mozgalom fő szervező ereje, a Kommunista Párt nem adta fel a küzdelmet. A nagy letartóztatások után elsőrendű feladatának tekintette a párt, hogy mindenek előtt saját sorait erősítse meg. Komoly, nehéz munkával a Központi Bizottságnak sikerült 1942 végére ismét jelentős számú elvtárssal felvenni a kapcsolatot és új tagokkal megerősíteni a párt sorait.

Ezt a szervező munkát szakította meg újra a horthysta rendőrség és csendőrség akciója 1942—43 telén. A rendőrségnek és a csendőrségnek beépített ügynökei révén most újabb érzékeny csapást sikerült mérni a Kommunista Pártra. Ez után a csapás után is a Központi Bizottság csak igen kevés elvtárssal tudta a kapcsolatot megtartani.[8]

Mindezek után sokan úgy gondolnák, hogy a fasiszta kormányzatnak sikerült felszámolni a magyar ellenállási mozgalmat és annak szervezőjét, a Kommunista Pártot. A párt azonban élt és dolgozott. A csendőrségi baloldali összesítőket lapozgatva világossá válik, hogy a párt egyes tagjai és sejtjei— ha nem is központi irányítással, de dolgoztak. A kiadott röpcédulákon és feliratokon továbbra is leleplezték Kállay háborús politikáját és követelték, hogy „Hozzák haza csapatainkat a frontról!" „Különbékét követelünk!" stb.[9] És ebben a helyzetben, ami-

[6] Az adatokat közli: Kállai Gyula i. m. 150—151. o.
[7] M. P. I. Archivum. 1956/Gy. Kádár elvtárs visszaemlékezései.
[8] U. o.
[9] A csendőrség parancsnokának heti összesítő jelentése a baloldali mozgalmakról (a továbbiakban B ö.) 1943. febr. M. P. I. Archivum.

kor a párt, bár nagy nehézségek árán, de folytatta a harcot a fasiszta terror ellen, a párt vezetői 1943 júniusában kimondták a párt feloszlatását. Most nem feladatunk ennek a lépésnek minden oldalról való alapos megvizsgálása, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy a Kommunista Párt feloszlatása és helyette a Békepárt megalakítása nem segítette elő a nemzeti ellenállási mozgalom olyan mértékű összefogását, ahogy azt a Kommunista Párt akkori vezetői várták.[10]

A párt feloszlatásáról szóló határozat megjelenését követő héten a volt Kommunista Párt vezetőinek irányítása alatt megalakult a Békepárt, amelynek tagjai elsősorban a Kommunista Párt volt tagjaiból kerültek ki. Tehát ez a fordulat (mondhatjuk azt is nyugodtan — névcsere) többek között azt a célt is szolgálta, hogy tévedésbe ejtse a fasiszta államapparátust. Erre mutat az a tény, hogy a Békepárt aláírásával megjelent röplapok, valamint a „Béke és Szabadság" — a Békepárt illegális újsága — ugyanazoknak a célkitűzéseknek megvalósításáért szállt síkra, amelyeket a Kommunista Párt 1941 szeptember 1-i határozata lerögzített. Másik oldalról bizonyítja ezt az a tény, hogy a fasiszta csendőr- és rendőrségi szervek soha nem tettek különbséget a Kommunista Párt és a Békepárt között. A már fentebb említett Baloldali összesítő „Kommunista mozgalmak" c. részében a csendőrség minden esetben a Békepárt tevékenységéről beszél, amelynek röplapjaiban és újságában „a kommunista követelések fedezhetők fel".

Az ellenállási mozgalom további szervezése tehát a kommunisták által vezetett Békepárt feladata lett. A többi — magukat munkás- és parasztpártoknak tituláló pártok — még ekkor sem voltak hajlandók az együttműködésre, habár egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a háborút a hitleri fasizmus és szövetségesei elvesztették és a további vér- és anyagi áldozat Magyarország részéről csak az erkölcsi és anyagi romlás további elmélyülésével jár. A Kisgazda és a Szociáldemokrata pártok a háború alatt, de különösen 1944 március 19-ig az ún. „kivárás" politikáját folytatták. Ez a kivárási politika azonban nem a kormánnyal szembeni passzívitásukban mutatkozott meg, hanem abban, hogy nem vettek részt az ellenállási mozgalomban és várták az angol győzelmet a Horthy-fasizmus felett. Az események azonban azt mutatták, hogy ez a politika nem hozta meg, amit tőle vártak.

1943 végén, 1944 elején a magyar uralkodó osztály józanabbik része, látva a Szovjet Hadsereg sorozatos sikereit, valamilyen formában véget szeretett volna vetni a háborúnak. Ennek egyetlen megoldása az lett volna, hogy a népre támaszkodva fegyverszünetet kérjen a Szovjetuniótól és ellenálljon a német fasizmus mindennemű követelésének.

[10] E kérdéssel bővebben foglalkozik Kádár elvtárs „A kommunisták Magyarországi Pártja feloszlatása körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről" c. cikkében. Megjelent a Párttörténeti Közlemények 1956. 3. számában.

De az uralkodó osztály eme része is jobban félt a néptől és a Szovjetuniótól, mint az ördög a tömjénfüsttől. Ezért a német szövetség feltétlen tartásának hangoztatása mellett, titokban tárgyalásokat kezdtek az angolszász hatalmakkal Magyarország esetleges megszállásáról. Erről nyíltan beszél Adonyi Ferenc is a már említett könyvében; hogy 1944 nyarán az angolszászok „... 2 szövetséges ejtőernyős hadosztálynak a Dunántúlon való bevetését helyezték kilátásba. Magyar részről ennek a 2 hadosztálynak hadműveleteit kellett volna biztosítani."[11] Természetesen ezek a tapogatózások nem maradtak titkon a német vezérkar előtt, hiszen a magyar államigazgatás egész skálája hemzsegett a német titkosszolgálat embereitől. Ezért a német hadvezetőség úgy döntött, hogy most már teljes egészében, minden formaságot felrúgva megszállja Magyarországot.

Így vált 1944 március 19-e szégyenletes napjává a magyar nép történetének. Ezen a napon nem dördült el egyetlen fegyver sem a magyar nemzet függetlenségének és szabadságának védelmében, habár ehhez — a felszabadító Szovjet Hadsereg gyors előretörését figyelembe véve — adva voltak a megfelelő gazdasági, katonai és politikai feltételeink. Ennek a bizonyítására elég idéznünk ugyancsak Adonyit, aki a magyar hadsereg 1944 eleji állapotát a következőképpen írja le. „A magyar hadigépezet, az 1943-as év nyugalmát felhasználva... nagyrészben pótolni tudta a doni veszteségeket..." Ezek szerint a honvédség a következő seregtestekből állt: 8 gyaloghadosztály (3 gyalogezredes korszerű szervezéssel), 1 könnyű hadosztály (27. k. ho. korszerű szervezéssel), 2 hegyi dandár, 2 páncélos hadosztály, 1 korszerűnek mondható lovas hadosztály, 8 tartalék ho. (részben átszervezés alatt). Ezenkívül erős légvédelmi erők 7 lgv. dandárban összefogva, egy kiépített „Székely határvédelmi erő" (7 határvadász és 27 székely határőr zászlóaljjal) és egy erősen fejlesztett és korszerűsített légierő. Hadiiparunk soha nem látott és gondolt kapacitással dolgozik."[12]

Ennek az egyáltalán nem jelentéktelen erőnek ellenálló képességét akkor mérhetjük le igazán, ha figyelembe vesszük a Magyarország megszállása szempontjából számításba vett német erőket. Erre ugyancsak Adonyi ad adatot, amely szerint a német hadvezetőség a nyugati határunkon kb. 4 ho-nyi erőt vont össze, ezenkívül a Balkánon szintén ugyanennyi erővel rendelkezett és Eperjes környékén állomásozott még kb. 1 ho-nyi német erő. Tehát az arány erősen a magyar hadsereg oldalára billen. Megsokszorozta volna a magyar hadsereg erejét azonkívül az a jelentős erkölcsi tényező, hogy ebben a harcban valóban hazája függetlenségéért szállt volna síkra. A magyar uralkodó osztály azonban most sem tagadta meg önmagát. Nemzetáruló volt és az is maradt.

[11] Idézett mű 69. o.
[12] Idézett mű 58. o.

II.

A fegyveres ellenállás kezdete. A fegyveres akciógárdák és a partizáncsoportok megszervezése

1.

A nyílt német fasiszta megszállás komoly fordulatot hozott a magyar ellenállási mozgalom további fejlődésében. A német megszállás után az eddig szabadon működő ún. demokratikus pártokat a Sztójai-kormány feloszlatta, azokat illegális tevékenységre kényszerítette. Ezek a pártok azonban az illegális munkára nem voltak felkészülve, így jó időbe telt, amíg az új helyzetnek megfelelően komolyabb tevékenységet tudtak kifejteni. Fordulatot hozott a német megszállás az ellenállási mozgalomban abban is, hogy ettől az időtől kezdve a Békepárt, majd az 1944 szeptemberében újjáalakult Kommunista Párt fő célkitűzése most már a fegyveres ellenállás megszervezése lett a német megszállók és bérenceik ellen. Ez a törekvés tükröződik már a Békepárt 1944 március 19-én kiadott röplapjából is. „Magyarok! — hangzik többek között a felhívás. — Történelmünk legválságosabb napjait éljük. A közös magyar sorsban egymásra kell találnunk. Testvérként fogjunk össze a megszállók ellen. Csak az egységes nemzet szabadságharca mentheti meg a hazát! Emeljük magasra a nemzeti ellenállás lobogóját!... Munkások, parasztok, katonák, polgárok, diákok! Szervezzétek a nemzeti ellenállást, alakítsatok harci csoportokat! Gyárakban, bányákban, műhelyekben, irodákban és házakban; egyetemeken, laktanyákban, őrszobákon, falvakban és tanyákon; ketten, hárman, tízen fogjatok össze!... Ne legyen se éjjele, se nappala hazánk földjén a német megszállóknak! Ne hagyjatok nekik egy nyugodt pillanatot sem! Gyújtsátok rájuk a házat, *pusztítsátok őket tűzzel, vassal!*"[13] Tehát a német megszállás után az eddigiekhez viszonyítva minőségi változásról van szó az ellenállási mozgalmat illetően.

Az előbb említettük, hogy az illegalitásba szorult pártok — a Békepárt kivételével — nehezen tudtak csak munkához kezdeni. Az eddig tétlen pártok is kénytelenek voltak azonban belátni, hogy a „kivárás" politikája nem hozhatja meg a nemzet szabadságát és hogy ennek elősegítéséhez szükség van a belső erők minél alaposabb összefogására és harcbavitelére. Így jött létre a Békepárt javaslatára 1944 tavaszának végén a Magyar Front, amely az illegalitásba szorult pártokat tömörítette magába. A Magyar Front tagjai voltak a Békepárt, a Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Kettős Kereszt Szövetség

[13] Dokumentumok. 177. o.

(a legitimisták szövetsége). Megalakulása után a Magyar Front kiáltvánnyal fordult „A magyar nemzethez", amelyben tevékenységének célját határozta meg. Ez szerint a kiáltvány szerint a Magyar Front célkitűzése „... kiűzni a német hódítókat és kiszolgálóikat, lerakni a demokratikus Magyarország alapjait, békét kötni a szövetségesekkel".[14]

A Magyar Front létrehozása természetesen komoly lépést jelentett előre a nemzeti ellenállás kiszélesítésére. Az egyedüli kiutat az ország függetlenségének visszaszerzéséhez a német megszállás után az eddigi „kivárók" jórésze is már csak a fegyveres ellenállás megszervezésében — illetve annak a Szovjet Hadsereggel való együttműködésében remélte. Ennek elősegítésére hozták létre 1944 szeptember végén a Magyar Front Katonai Vezérkarát, amelynek tagjai Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János altbgy., Nagy Jenő ezds. és Tarcsai Vilmos szds. voltak. A Magyar Front felhívásai a fegyveres ellenállásra azonban csak a hadsereghez, illetve annak tisztikarához szóltak. Ez bizonyos fokig érthető, hiszen fegyveres erőt mindenek előtt ez jelentett volna a német megszállók ellen. Azonban nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a polgári lakosság felé, elsősorban a munkások felé a Magyar Front jóformán semmilyen szervező munkát nem végzett. A Magyar Front Katonai Vezérkara sajnos rövid ideig tudott csak dolgozni. Jóformán csak a szervezkedés kezdetéig jutottak el, amikor aljas árulás folytán a Gestapó kezébe kerültek és valamennyiüket kivégezték. Ennek bekövetkezte után a fegyveres ellenállás megszervezése a Magyar Front egyéb erőinek visszahúzódása után kizárólag a Kommunisták Magyarországi Pártjára hárult.

Amíg a Magyar Frontba tömörült demokratikus erők a fegyveres ellenállás megszervezésén fáradoztak, a Szovjet Hadsereg feltartóztathatatlanul közeledett hazánk határaihoz, és Románia felszabadítása után elérte hazánk akkori határait. A magyar uralkodó osztály köreiben egyre inkább a fejetlenség lett úrrá. Ekkorra már világossá vált, hogy Hitler a háborút elvesztette és a magyar nép sokkal inkább kívánja a háború befejezését, mint bármikor. A magyar uralkodó osztály azonban még mindig nem merte határozott lépésre szánni magát a háború befejezését illetően. Tapogatózott ugyan a szövetségesknél a béke felől, de ugyanakkor a német fasisztákhoz is fordult segítségért a délkeleti határok megerősítésére.

Ebben a nehéz történelmi helyzetben alakult újjá a Kommunisták Magyarországi Pártja. 1944 szeptemberében látott napvilágot a párt röplapja, amely bejelentette a párt megalakulását. Első fellépésében a párt követelte a fegyveres harc megindítását. A háború ellen a békéért, az elnyomás ellen a szabadságért, a németek megszállók ellen, Magyarország felszabadításáért! „Honvédek! Tisztek, altisztek, legénység! For-

[14] Röpiratgyűjtemény 1344. M. P. I. Archivum.

dítsátok fegyvereiteket a német ellen! A Vörös Hadsereggel együtt szabadítsátok fel országunkat!... Fel a harcra a Dunántúlon megbújó német csapatok ellen! Juttassatok fegyvert a munkásságnak és parasztságnak."[15] Ugyanakkor a párt szabotálásra és fegyveres partizánharcra hívta fel a munkások és parasztok tömegeit is a német megszállók ellen. A Kommunista Párt újjáalakulása tehát a morális tényezőn kívül azt is jelentette, hogy határozott, elszánt vezetőt is kapott az ellenállási mozgalom, s ennek az eredménye rövidesen meg is mutatkozott.

2.

Mielőtt azonban a fegyveres ellenállást vázolnánk, szükségesnek tartjuk, hogy a fegyveres egységeket, csoportokat két — egymástól szervezésben és taktikában is — különböző csoportra osszuk. Az egyik csoporthoz tartoznak a Kommunista Párt Központi Bizottsága által az országon belül szervezett, vagy önállóan alakult csoportok. A másikhoz a Kommunista Párt Külföldi Bizottsága által szervezett és Magyarország területére ejtőernyővel ledobott, vagy más úton bejutott partizáncsoportok. Szükséges ezt a felosztást megtenni azért, mert mint fentebb említettük, ezek mind szervezetileg, mind taktikai tevékenységükben különböztek egymástól. Kezdjük az első csoporttal.

A Kommunista Párt újjáalakítását kimondó Központi Bizottsági ülésen a párt létrehozta a Katonai Bizottságot, amelynek többek között tagjai voltak Sólyom László, Pálffi György, Horváth Márton és más elvtársak. Ezek az elvtársak a párt útmutatása alapján hozzáláttak a fegyveres ellenállás megszervezéséhez. E munka segítésére a párt a legjobb elvtársakat küldte. Fehér Lajos, Mód Aladár, Kiss Károly és a többiek becsületesen teljesítve a párt parancsát, hozzáfogtak a munkához a maguk területén.[16] Szeptember hónapban a fegyveres csoportok szervezése, felfegyverkezése és kiképzése folyt, majd a hónap végén, október elején megkezdték a harci tevékenységet is.

A fegyveres csoportok megszervezése igen komoly elővigyázatosságot követelt és nagy nehézségekbe ütközött, hiszen a Gestapó, a csendőrség és a rendőrség minden erejét megfeszítve üldözte a kommunisták minden irányú munkáját. Ezt figyelembe véve alakultak ki a budapesti fegyveres csoportok egyik formájaként az illegális diverziós csoportok, egyenként 4–5 fővel. A budapesti fegyveres ellenállás másik formáját az ún. katonai csoportok képezték, amelyek hamis igazolványok birtokában mint legális katonai egységek működtek. Ezek létszáma 40–60 fő között mozgott. Ilyen csoportok tevékenykedtek Újpesten, Kőbányán stb. Ezeknek a csoportoknak sikerült kapcsolatot teremteni a hadseregben

[15] Dokumentumok. 203. o.
[16] Visszaemlékezések. M. P. I. (névtelen).

demokratikus érzelmű tisztekkel, akik gondoskodtak felszerelésükről és ellátásukról.

A fegyveres ellenállás másik csoportjához a Kommunista Párt Külföldi Bizottsága által megszervezett partizáncsoportokat soroljuk. Mint ismeretes, a Kommunista Párt Külföldi Bizottsága a Szovjetunió területén tevékenykedett. Így ezeknek az elvtársaknak alkalmuk volt a fogságba esett honvédek és tisztek között antifasiszta propagandát kifejteni. Ezek az elvtársak a szovjet kormány hozzájárulásával antifasiszta iskolákat szervezve összegyűjtötték az önként jelentkező honvédeket és tiszteket, részükre előadásokat tartottak. Itt, ezeken az iskolákon a hallgatók megismerkedve a háború igazi céljával és a Szovjetunió szerepével a második világháborúban, többségükben következetes harcosaivá váltak a magyar ellenállási mozgalomnak. Ezeknek a harcosoknak jelentős része a magyarországi bevetés előtt a Szovjetunió területén, a szovjet partizánokkal együtt már részt vett a német fasizmus elleni harcban. Emlékeztetésül csak néhány csoportot sorolunk fel. Magyar partizánok harcoltak az orlovi magasabb partizánegység Déli operatív csoportjának „A szovjet hatalomért" és a „Molotov" elnevezésű brigádjaiban. Létszámuk mintegy 90—100 főre tehető. Ez a csoport 1942-től 1943 szeptemberéig, a partizánoknak a Szovjet Hadsereggel történt egyesüléséig együtt küzdött a szovjet elvtársakkal. Kisebb csoportok harcoltak a „Szuvorov" brigádban a Choinicki körzetben, Naumov parancsnoksága alatt a „Csernovi" osztagban. Harcoltak magyar partizánok a hős partizánvezér, Fjodorov alakulataiban is. Ezen csoportok létszáma elérte a 300 főt. Igaz, ez a szám nem túlságosan nagy, de ezek az elvtársak mégis a közös harcban hullatott vérükkel pecsételték meg a szovjet és a magyar nép közötti eltéphetetlen barátságot.

A Kommunista Párt Külföldi Bizottságának munkájáról szólva lehetetlen nem szólni az illegális Kossuth-rádió szerepéről, amelynek adásai segítettek felszítani az országon belüli ellenállás tüzét. Az illegális Kossuth-rádió elsőrendű feladatának tekintette a magyar uralkodó osztály igazi céljának feltárását a folyó háborúban és ugyanakkor rávilágítani a Szovjetunió harcának igazságos jellegére. A német megszállás után az illegális Kossuth-rádió adásai a nemzeti ellenállás megszervezését sürgették. 1944 március 2-i adásában többek között ezek hangzottak el: „Csak elszánt, fegyveres, áldozatoktól vissza nem riadó ellenállás mentheti meg hazánkat! Fegyvert fogni! Egyetlen magyar földet sem szabad feladni kardcsapás nélkül. A hadsereg egységei vegyék fel a harcot a német csapatokkal a honvéd vezérkar és a legfelsőbb hadúr, a kormányzó utasítása nélkül is! Fegyverezzétek fel a népet! Fel a harcra a magyar szabadságért! Fegyverbe magyar!" Március hó 23-án újabb felhívással fordult a hadsereg tisztikarához. „A hazafias tiszt számára nem kétséges, mi a teendő. A nemzet és a hadsereg elárulása, meggyalázása ellen, a rablók ellen harcolni kell zárt sorokban, az utolsó

golyóig, az utolsó leheletig." Ezek után csatlakozásra, vagy a néppel együtt partizánharcra szólítja fel a tisztikar hazafias érzelmű részét. A május 19-i adásában már taktikai utasításokat is ad a megszervezendő partizán csoportoknak. „A partizánharc — mozgó harc. Váratlanul, hol itt, hol ott bukkannak fel rajtaütéssel, villámgyors cselekvéssel végrehajtják kitűzött feladatukat, majd nyomtalanul eltűnnek."[17] A Szovjet Hadsereg hazánk határaihoz való közeledtével a Kossuth-rádió egyre határozottabban követelte a fegyveres harc megkezdését a hitleri fasiszták és a magyar csatlósaik ellen. Meg kell mondani azonban őszintén, hogy ezek a felhívások csak szűk rétegekhez jutottak el, amit az ellenállási mozgalom elszigeteltsége is igazol.

III.

Az országon belül szervezett fegyveres ellenállási csoportok tevékenysége

1.

Mint már előbb említettük, a Kommunista Párt újjáalakulása után azonnal hozzáfogott a fegyveres ellenállás megszervezéséhez. Az első csoportok Fehér Lajos elvtárs irányítása alatt kezdték meg a munkát. Hamarosan három csoport (Szir, Laci és Marót) jött létre, egyenként 5—6 fővel.

E csoportok tevékenységében kettős törekvést fedezhetünk fel. Az egyik: demonstratív jellegű tevékenység, amely arra irányult, hogy felrázza Budapest népét a fasiszták és bérenceik elleni fegyveres harcra. Ilyen jellegű akciók közé sorolhatjuk a Gömbös szobor, a Kossuth utcai nyilas könyvesbolt és a Városi Színházban megrendezett nyilvános nyilas nagygyűlés felrobbantását. A másik irányú tevékenység, amelyet a német és magyar fasiszta csoportok, illetve azok objektumai ellen hajtottak végre a csoport tagjai. Az ilyen irányú akciók már a német és a magyar fasiszták tevékenységének ideiglenes akadályoztatását célozták. Ez irányban a csoportok tagjai igen komoly tevékenységet fejtettek ki. Attól az időtől kezdve, hogy a csoportok tagjai munkához láttak, alig volt nap, hogy Budapest utcáin ne repült volna a levegőbe egy-egy német katonai teherautó, vagy páncélos gépjármű. Hasonlóan napirenden voltak a német elhelyezkedési objektumok és a nyilas székházak elleni támadások is.

Ezek a csoportok katonai szempontból a legnagyobb szolgálatot azonban azzal tették, hogy a német utánpótlást szolgáló vasútvonalak

[17] Az idézett részek megtalálhatók: Kossuth-rádió adásai 1944. M. P. I. Archívum.

ellen hajtottak végre akciókat. Ugyanis ezek a sínrobbantások éppen abban az időben okoztak zavarokat a német fasiszta hadsereg ellátásában, amikor a Szovjet Hadsereg Budapest előterébe érkezett. Külön kell szólni e csoportok olyan jelentős akciójáról is, mint az Erzsébet-híd és a mai Szabadság-híd budai hídfőjénél elhelyezett vasbunkerek felrobbantása. Ezekkel a vasbunkerekkel a német fasisztáknak az volt a tervük, hogy belőlük tűzzel akadályozzák a Szovjet Hadsereg egységeinek a Dunán való átkelését és a szovjet egységeknek a Duna pesti oldalán való mozgását. Ezekkel az akciókkal tehát a csoportok tagjai közvetlenül segítették a Szovjet Hadsereg egységeinek eredményes harcát.

Nehéz összegezni e három csoport tevékenységének eredményeit, hiszen a szigorú illegalitás sokszor nem tette lehetővé munkájuk eredményének megfigyelését a lebukás veszélye nélkül. A rendelkezésre álló adatok alapján ez a három csoport megsemmisített 18 német teherautót és páncélos csapatszállítót, 7 esetben hajtottak végre akciót német katonai és nyilas székházak ellen, köztük a Metropol szálló ellen, ahol az akció következtében mintegy 19 német SS tiszt lelte halálát. 39 helyen robbantották fel a német utánpótlást szolgáló vasútvonalat, megsemmisítettek három vasbunkert a budai hídfőkön és négy esetben hajtottak végre akciót a Budapest áramellátását biztosító fővezetékek ellen.[18] Íme néhány adat e három fegyveres csoport tevékenységéből. Nem nagy számok ezek. De ami a számok mögött van, az a legigazibb magyar hazafiak erőfeszítése, akik száz halállal néztek szembe azért, hogy letöröljenek egy keveset abból a szennyből, amit a Horthy-fasizmus és utódaik, a nyilas banditák a nemzet becsületére rákentek.

2.

A Budapesten működött fegyveres ellenállási csoportok másik formája — mint már fentebb említettük — a katonai csoportok voltak. Ezek a csoportok hamis papirok birtokában a magyar hadsereg egy-egy egységének adták ki magukat. Szabályszerű elszállásolási körletük volt napos szolgálattal, megfelelő naplókkal stb. Fegyverzetük és ruházatuk teljes egészében azonos volt a Horthy-hadseregével. Ezek a külsőségek szinte zavartalan tevékenységet biztosítottak számukra. A csoportok létszáma 40—60 fő között mozgott. Ilyen csoportok működtek Újpesten, Kőbányán, Rákospalotán, Rákoshegyen. Akcióik kisebb német katonai és nyilas csoportok ellen irányultak elsősorban. Magyar egységekkel szemben csak elkerülhetetlen esetekben léptek fel támadólag. Ha lehetőségük volt rá, ezekkel szemben tárgyalások útján próbálták elérni cél-

[18] Az adatokat Fehér Lajos: Harcunk Budapestért c. könyvéből állítottam össze.

jaikat, nem egy esetben eredménnyel. Akcióik másrészről arra irányultak, hogy megvédjék a rombolástól azokat a fontos objektumokat, amelyeket a német és magyar fasiszták a visszavonulásuk során meg akartak semmisíteni.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ezek a csoportok már a megalakulásuk pillanatában fegyveres akciókat bonyolítottak le. A fegyveres akciók megkezdéséig a csoportok vezetőinek és „alapító tagjainak" sok nehézséggel és veszéllyel kellett szembenézni. E csoportok törzsét mindenütt az illegálisan dolgozó kommunisták alkották, akik a párt utasítására fogtak hozzá a fegyveres csoportok kiépítéséhez. A csoportok tevékenységének első időszakában főfeladat a környező lakosság körében végzett agitációs- és propagandamunka volt. Ezt a munkát ugyanakkor összekapcsolták újabb tagok beszervezésével is, akik hajlandók voltak vállalni a német és magyar fasiszták elleni harcot. Ugyanebben az időben megkezdődött a fegyverek beszerzésére irányuló tevékenység is. Amikor pedig az agitációs munka eredményeképpen és a felsőbb kapcsolat segítségével sikerült kapcsolatot teremteni a hadseregben szolgáló hazafias érzelmű tisztekkel, akik felszerelést (ruhát, fegyvert, élelmet) és nem utolsó sorban hivatalos papirokat biztosítottak számukra, „kiléptek az illegalitásból" és úgy folytatták tevékenységüket, azaz megkezdték fegyveres akciók végrehajtását. Ilyen kapcsolatot sikerült kiépíteni az újpesti és a XIII. kerületi csoportnak a Vilmos laktanya hazafias érzelmű tisztjeivel. Ilyen kapcsolat révén jutottak a kőbányaiak 85 különböző fegyverhez, 5 láda robbanóanyaghoz, mintegy 500 db kézigránáthoz és 34 öltöny katonaruhához és egyéb felszereléshez.

Jellemzője még e csoportok működésének, hogy a csoport nem minden tagja vett részt fegyveres akciókban. Egy részük megmaradt „civil"-nek (Ez különösen az újpesti csoportnál volt látható). A civil gárda és a fegyveres részleg tevékenységük egész ideje alatt szorosan együttműködtek egymással. Az együttműködés két irányú volt. Egyrészt a civil gárda az agitációs- és propagandamunka mellett mintegy hírszerző szervként is dolgozott a fegyveres részleg számára. Másrészt a civil gárda tagjai az agitációs és röpirat terjesztő munkát a fegyveres részleg felügyelete alatt végezték. Előfordult, hogy a fegyveres részleg járőre a rendőrség kezéből vette ki a lebukott röpiratterjesztőt. Ez a kölcsönös együttműködés nagy biztonságérzetet adott mindkét csoport tagjainak, ami jelentősen előbbre vitte a közös munkát. Ennek a szoros együttműködésnek nagy szerepe volt abban, hogy az újpesti csoport például olyan nagyszerű tetteket tudott végrehajtani, mint a víztorony megmentése, a nyilasok újpesti székházának felrobbantása és a nyilasok által fogvatartott mintegy 48 egyén kiszabadítása, akikre a biztos halál várt.

Ez a katonai szervezeti forma tette lehetővé ugyancsak, hogy a kőbányai partizánok hathatós segítséget tudtak nyújtani a Szovjet Had-

sereg egységeinek a német vonalak áttöréséhez. A csoport elhelyezkedési körlete ugyanis a front közeledtével a szovjet—német front vonalába került. Ebben a helyzetben a partizánok a szovjet egységek támadásának megindulása után az épületnek arra a részére, amely a szovjet csapatok felé nézett, vörös zászlót tűztek ki, míg az ellenkező oldalról hatalmas tüzet zúdítottak az SS vonalakra. A németek erre nem számítottak, hiszen ők úgy tudták, hogy az épületben magyar egységek vannak. Arról viszont mit sem tudtak, hogy a magyar egyenruhát viselők nekik halálos ellenségeik, — partizánok. Így a váratlan támadástól megzavarodva kénytelenek voltak visszavonulni. Ez viszont ugyanakkor azt jelentette, hogy a Szovjet Hadsereg egységei gyorsabban haladhattak előre és áttörték a német védelmet.

Természetesen nem csupán a fent leírtak voltak a budapesti ellenállási mozgalom csoportjai. Ezektől jóval több működött. E csoportok tevékenységére csupán azért nem térünk ki, mert szervezeti felépítésük és tevékenységük lényeges eltérést a fentebb említett két formától nem mutat.

Az eddig elmondottakból látható, hogy sajnos a különböző tényezők hatására — amire később még kitérünk — nem tudott kibontakozni olyan méretű ellenállás Budapesten, mint ahogy azt a nép, a haza érdeke megkívánta. De ha ez a harc nem is volt széles, nagyméretű, nagy tömegeket átfogó mozgalom, a magyar nép legjobbjai a Kommunista Párt hívó szavára fegyvert fogtak és segítséget nyújtottak szeretett fővárosunk felszabadításáért vívott küzdelemben.

3.

A budapesti fegyveres ellenállási mozgalmon kívül sikeresen tevékenykedtek az ország más vidékein létrejött fegyveres ellenállási csoportok is. Ezek a csoportok főleg az ipari vidékeken, mint Miskolc, Pécs, Sárisáp stb. alakultak meg. Jellemző ezeknek a csoportoknak megalakulására, hogy felső utasítás nélkül jöttek létre, azaz felső kapcsolatuk ezeknek a csoportoknak nem volt. A csendőrség parancsnokának heti baloldali összesítő jelentésében 1944 végi hónapokban sorra találhatunk adatokat, amelyek ilyen vidéki szervezkedésekről, vagy erre irányuló kísérletekről szólnak. Az 1944 szeptember 30-iki összefoglaló jelenti például többek között, hogy: „A tatai kommunisták mozgalmának vezetői erős szervezetek kiépítésére, a fiatal bányamunkások felfegyverzésére, forradalmi harcra való kiképzésére és szabotázscselekmények elkövetésének vállalására fektették a fősúlyt, illetve nevelték tagjaikat."[19] Ugyanebben a jelentésben kénytelen megállapítani azt is, hogy a vidéki

[19] B. ö. 1944. szept. 30.

ellenállási mozgalom komolyan terjed, hogy „a munkásrétegek általában, de a kézműves kisiparosok, kiskereskedők és tisztviselők jelentős része is elvesztette a német győzelembe vetett hitét..." és hogy „nap-nap után alakulnak a kommunista pártvonaltól függetlenül csoportok, egyéni kezdeményezésből..."[20] Ezek a kommunisták és nem kommunisták tehát felső kapcsolat nélkül, saját lelkiismeretükre hallgatva szálltak harcba a haza és a magyar nép becsületéért.

A vidéki partizánmozgalmak között a legszélesebb körű tevékenységet a miskolci MOKAN Komité (Magyarországi Kommunista Antináci Komité) nevű szervezet fejtett ki. E szervezet szervezeti felépítése különbözött akár a budapesti, akár az ország egyéb területén működött partizáncsoportokétól. (Ezért e csoport tevékenységével bővebben foglalkozunk.) Ez a tény is a magyarországi ellenállási mozgalom központi irányításának hiányára mutat. Ugyanakkor bizonyítja a kommunisták leleményességét is, akik a legnehezebb körülmények között is megtalálták a módját kötelességük teljesítésének.

Habár a MOKAN Komité szervezése az első időben meglehetősen lassan haladt és szűk területre terjedt ki, 1944 november első felében már mintegy 200 nyilvántartott taggal, illetve szimpatizánssal rendelkezett. A MOKAN parancsnoksága a szervezetet négy kategóriára osztotta fel. Az a/1-es kategóriába sorolták a Kommunista Párt tagjait. Az a/2-es kategóriába a németellenes munkásokat és parasztokat, a b/1-es kategóriába a szimpatizáns munkásokat és kispolgárokat és végül a b/2-es kategóriába a németellenes gazdagabb polgárokat. Valamennyi nyilvántartott tagot a parancsnokság igazolvánnyal látott el. A b/2-es kategóriába tartozó egyének igazolványában azonban nem a „tag" bejegyzés, hanem „a MOKAN védelme alatt áll" bejegyzés volt olvasható.[21] Ezt a szervezeti felosztást a parancsnokság abból az elgondolásból tette, hogy egyrészt minél szélesebb tömegeket bevonjon a mozgalomba, másrészt pedig akadályozza az árulók könnyű beépülését a partizáncsoportba. Bár az a/1-es kategóriába tartozó kommunistáknak feladata volt, hogy az a/2-es kategóriába tartozókból négy-öt fős fegyveres csoportokat szervezzenek, viszont az egyik csoport tagjai a másik csoport létezéséről mit sem tudtak. A kapcsolatot a parancsnokság ezekkel a csoportokkal csak a *csoportparancsnokokon* keresztül tartotta. Érdemes még megemlíteni, hogy a fegyveres csoportok ellátásáról a b/2-es kategóriába tartozó, „a MOKAN védelme alatt álló" tagok gondoskodtak, akik — mint fentebb említettük — a miskolci gazdagabb polgárság soraiból kerültek ki.

A MOKAN tevékenységének első időszakát szintén az agitációs politikai felvilágosító munka töltötte ki, bár ez a munka nem szünetelt

[20] B. ö. 1944. szept. 30.
[21] Bővebben lásd: Fekete Mihály Partizánok az Avas alján c. könyvét.

tevékenységük egész ideje alatt sem. Ez a munka nagy jelentőségre tett szert különösen a diósgyőri és az ózdi munkások körében, amelynek eredményeképpen fokozódott e két hadifontosságú üzemben a szabotázsok száma, ami a német és magyar hadiutánpótlásnak jelentett komoly veszteséget. November második felében a szovjet egységek közeledtével fokozódtak a MOKAN fegyveres akciói is. Ezen akcióknak jelentős eredménye volt többek között, hogy sikerült a felrobbantástól megmenteniök két igen fontos, a közlekedés szempontjából szinte nélkülözhetetlen hidat a Szinva patakon. Ugyancsak a MOKAN tevékenységének köszönhető, hogy a diósgyőri üzemekben a visszavonuló német és magyar fasiszták csak jelentéktelen rombolásokat végezhettek és így az üzemek felszabadítása után azokat szinte teljes kapacitással be tudták kapcsolni a Szovjet Hadsereg anyagi utánpótlásának biztosítására.

A MOKAN tevékenységének egyik legkiemelkedőbb eredménye a Szovjet Hadsereggel való együttműködés megteremtése volt. A MOKAN parancsnokságának 1944 november közepén sikerült kapcsolatot teremteni a szovjet egységek parancsnokságával, amelytől azt kapták feladatul, hogy térképezzék fel a Miskolc területén lévő német tüzérségi állásokat. Ezt a feladatot sikeresen végrehajtva, a német állásokat feltüntető Miskolc térképét eljuttatták a szovjet parancsnokságra. A szovjet tüzérség ennek birtokában egymás után, mértani pontossággal lőtte ki a német ütegeket. A MOKAN eme harci tevékenységének két igen fontos eredménye mutatkozott. Éspedig: 1. A szovjet tüzérség a rajz birtokában pontos tűzzel elkerülte, hogy a város nagyobb mérvű pusztítást szenvedjen.

2. A német egységek támogató tüzérségük jelentős részét elvesztve, kénytelenek voltak a visszavonulás tervezett idejét alaposan lerövidíteni.

Amint láttuk tehát, a MOKAN tevékenysége igen sokoldalú és eredményes volt, és nagyban elősegítette a Szovjet Hadsereg egységeinek határozott és gyors ténykedéseit.

IV.

A Kommunista Párt Külföldi Bizottsága által szervezett partizáncsoportok tevékenysége

Ezeknek a csoportoknak megalakításáról az előbbiek során már beszéltünk. A Kommunista Párt Külföldi Bizottsága a szovjet kormány segítségével több partizáncsoportot szervezett, amelyek közül mintegy nyolc csoport került bevetésre az ország területén. Sajnos, nem minden bevetésre került csoport tudta az eléje tűzött feladatot teljesíteni, mert néhány csoportot bevetésük napján, vagy az azt követő napokban a

csendőrség részben, vagy egészben harcképtelenné tett. Azok a csoportok azonban, amelyeknek sikerült megerősödniök, a Szovjet Hadsereggel való egyesülésükig komoly tevékenységet fejtettek ki. A Magyarországon bevetésre került csoportok az Ukrán Partizán Vezérkar alárendeltségébe tartoztak. A kapcsolat a Partizán Vezérkar és a tevékenykedő partizáncsoportok között rádión keresztül volt biztosítva. Az Ukrán Partizán Vezérkar utasítása alapján a bevetésre került partizáncsoportoknak az alábbi feladatokat kellett végrehajtani:

1. az ellenség hátában katonai és szabotázs tevékenységet folytatni;
2. adatokat gyűjteni az ellenség tevékenységéről és mozgásáról, ezeket eljuttatni a Partizán Vezérkarhoz;
3. mozgósítani a lakosságot a német és magyar fasiszták elleni harcra.

A partizánok ezeknek az utasításoknak alapján láttak hozzá munkájukhoz. Tevékenységüknek fő körletei azok a területek voltak, amelyek a partizántevékenység számára legjobban megfeleltek. Így a mai Kárpátukrajna, Szlovákia és Észak-Erdély területén bontakozott ki a legszélesebb körű partizánmozgalom. Ezek a területek két szempontból is kedvezőek voltak a partizánmozgalom számára. Először azért, mert erdős, hegyes vidékeik természetes védelmet nyújtottak a partizáncsoportoknak, másrészről pedig nemzetiségi területek lévén, a Horthy-fasiszta rendszert fokozottan gyűlölték és ezért komoly támogatást nyújtottak a partizánoknak. Ezt a tényt maguk a csendőrségi szervek is kénytelenek voltak elismerni. A csendőrség parancsnoka 1944 augusztus 16-án, a már fentebb idézett „baloldali összesítőben" a következőket jelentette: „A közelmúltban szovjet repülőgépekről több ejtőernyős partizánt dobtak le... A felkutatás során az a gyanú merült fel, hogy a lakosság bizonyos része rosszindulatúlag félrevezeti a kutatást végző hatósági közegeket és olyan területeket jelöl meg a partizánok rejtekhelyéül, ahol a legnagyobb gondossággal végrehajtott átkutatás során sem tudnak eredményt elérni. Különösen a német katonai és biztonsági szerveket igyekeznek hamis bejelentésekkel félrevezetni és kifárasztani. Ezzel kapcsolatban olyan hangok hallatszottak, hogy »miért segítsünk mi a partizánokat felkutatni, amikor azok a mi segítségünkre jöttek ide«."[22]

E csoportok tevékenységének ismertetésénél ismét csak arra szorítkozunk, hogy a legjelentősebb csoportokat emeljük ki és azoknak tevékenységét is átfogóan ismertetjük. Közülük az Uszta Gyula elvtárs parancsnoksága alatt működött „II. Rákóczi Ferenc" nevét viselő csoport Kárpátukrajnában, Nógrádi Sándor elvtárs egysége pedig a salgótarjáni medencében tevékenykedett.

E partizáncsoportok szervezése a katonai szabályzatoknak megfelelően történt (rajok, szakaszok stb.), ezenkívül minden csoportnak megvolt

[22] B. ö. 1944. aug. 16.

az ún. diverziós részlege. Fegyverzetüket is a rendszeresített fegyverek képezték. Az első időben csak könnyebb (puska, géppisztoly, pisztoly), majd az ellenséggel vívott harcok után zsákmányolt nehezebb fegyverekkel (golyószóró, géppuska, aknavető) is rendelkeztek. Ellátásukat részint zsákmányolt, részint a lakosság által felajánlott élelmiszerekkel biztosították.

A II. Rákóczi Ferenc nevét viselő partizánegység 1944. augusztus 23-án kezdte meg harci tevékenységét. Egy kisebb szovjet partizánegységgel történt egyesülés után a csoport létszáma 94 főt tett ki. A Szovjet Hadsereggel történt egyesülésének idejére, 1944. október 28-ára ez a létszám majdnem megkétszereződött. Ez a csoport tevékenységének három hónapja alatt mintegy tizenkét kisebb-nagyobb ütközetet vívott magyar és német egységekkel és tíz esetben hajtott végre diverziós cselekményt katonai objektumok és vasútvonalak ellen. E harcok eredményeképpen komoly veszteségeket okoztak a német és magyar egységeknek, ezenkívül jelentős erőket vontak el a frontról, mivel a német és magyar parancsnokságok mindenáron fel akarták számolni a csoportot. A harcok alatt az ellenségnek a következő veszteségeket okozták. Megsemmisítettek, illetve harcképtelenné tettek 1064 fő tisztet és legénységet. Ebből 385 halott, 412 sebesült és 267 fogoly volt. Megsemmisítettek, illetve zsákmányoltak: 189 puskát, 40 géppisztolyt, 15 géppuskát, 3 nehézgéppuskát és 3 aknavetőt. Ezenkívül sok lőszer, szekér és ló került a partizáncsoport kezére. A diverziós cselekmények során megsemmisítettek 7 vasúti mozdonyt, 30 katonát szállító vagont, 27 vagon lőszert és 22 vagon ruházati felszerelést.[23] Mindezek után érthető, hogy a magyar és német parancsnokságok mindent elkövettek, hogy ezt a partizáncsoportot felszámolják. Több esetben vetettek be jelentős erőket e csoportok ellen minden eredmény nélkül. Így pl. szeptember 18-án két ezred és október 1-én egy hadosztály próbálkozott a partizáncsoport felszámolásával.[24] A „II. Rákóczi Ferenc" partizáncsoport a fegyveres harcokkal egyidőben komoly politikai felvilágosító munkát folytatott a lakosság körében is. A szóbeli agitáción kívül tevékenységük ideje alatt mintegy 30 esetben adtak ki röpcédulát a lakosság részére magyar, ukrán és orosz nyelven.[25]

A harcok, amelyeket hazánk felszabadításáért folytattak, tőlük is komoly áldozatot követeltek. Működésük alatt 33 hűséges harcostársukat temették el a Kárpátok hegyeiben.

A Nógrádi Sándor elvtárs parancsnoksága alatt tevékenykedő partizáncsoport 1944 októberében kezdte meg harcait Rimaszombat alatt. E csoport feladata az volt, hogy jusson el a salgótarjáni szénmedencébe

[23] Uszta Gyula és Hamburger Sándor „Összesítő jelentés"-e a partizáncsoport tevékenységéről. M. P. I. Archivum. 77/1954.
[24] U. o.
[25] U. o.

és ott a bányászok között fejtsen ki szervező munkát. A bányászokkal megerősödve folytassa a német és magyar egységek nyugtalanítását ezen a területen. A feladat nem volt könnyű, hiszen az erősen kifejlődött szlovák partizánmozgalom miatt minden faluban jelentős számú német helyőrség tartózkodott. A csoport tagjai bevetésük után néhány napra össze is ütköztek az első német erőkkel és a túlerő miatt az eredeti iránytól eltérően észak felé kellett visszahúzódniok, egészen az Alacsony Tátráig. Innen indultak aztán eredeti feladatuk végrehajtására a Karancs völgyébe, útközben kisebb csatározásokat folytatva a német csapatokkal és magyar csendőrökkel. Nagy nehézségek árán 1944 december első napjaiban a csoportnak sikerült végre elérni tevékenységének eredetileg kijelölt körletét, a Karancs déli lejtőjét. A csoport itt elsődleges feladatának tekintette, hogy megerősítse sorait, felvegye a kapcsolatot a salgótarjáni kommunistákkal és propagandamunkát fejtsen ki a környező falvak lakossága és a közelben állomásozó magyar egységek között. E munkák eredményeképpen sikerült is kapcsolatot teremteniök a salgótarjáni kommunistákkal és a már fegyverben levő bányászokkal megerősödve tovább folytatni a felvilágosító munkát. A csoport létszáma ekkor már elérte a 100 főt. A lakosság és a magyar katonaság körében folytatott propagandamunka hatására a környező falvakban kezdett kibontakozni az ellenállás, a termények elrejtése a rekvirálás elől, a katonai szolgálat megtagadása és a csatlakozás a partizánokhoz. A környező magyar alakulatok soraiban megindult a dezertálás.

Egyik kiemelkedő harci tevékenysége a Nógrádi partizáncsoportnak egy SS zászlóalj ellen folytatott Abroncsos pusztai harc volt. Ezzel a beavatkozással a partizánok felborították az ellenség visszavonulási tervét, amely kénytelen volt gyorsan kiüríteni a környező területet, hiszen a Szovjet Hadsereg csapásai miatt, partizánegységgel a hátukban egy pillanatra sem érezhették magukat biztonságban. Az SS-ekkel vívott harcokban 21 partizánharcos áldozta életét. E csoport tevékenységével hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjet Hadsereg Salgótarjánt felszabadítva, gyorsabb ütemben nyomuljon észak felé és segítséget vigyen a szlovák területeken harcoló partizánok számára is.

Vázlatosan ennyiben foglalható össze a magyarországi fegyveres partizánmozgalmak története. Ha a lehetőségekhez képest kicsiny is volt ez a mozgalom, de az eredményei mégis a magyar népnek a szabadságért vívott dicső harcait gyarapították.

V

A fegyveres ellenállási csoportok taktikája

Már beszéltünk arról, hogy a hazánkban működött ellenállási csoportoknak a szervezeti felépítése és taktikája más és más volt. Szervezeti felépítésüket az előbbiekben már tárgyaltuk, így most csupán a taktikai különbségeket kell megvizsgálnunk.

A budapesti diverziós csoportok taktikáját szigorú illegális helyzetük szabta meg. Ez a taktika — a gondosan előkészített és végrehajtott feladatok — kisebb-nagyobb mértékben ugyan biztosították a csoportok tevékenységét és védték őket a lebukástól, de ugyanakkor elzárták a csoportokat a szélesebb tömegek elől, nem tudtak kapcsolatot teremteni a tömegekkel és így szinte lehetetlenné vált, hogy tevékenységük igazi célját a lakosság szélesebb köreivel megismertessék. Így történhetett meg, hogy a tömegek, nem ismerve e csoportok tevékenységének valódi célját, nem egy esetben a rendőrséggel együtt vették üldözőbe az akciót végrehajtó csoport tagjait.

Másrészről e csoportok szervezeti felépítése és szigorú illegalitásuk sok esetben lehetetlenné tette, hogy kínálkozó alkalmakkor gyorsan, határozottan lépjenek fel. Hiszen a csoport tagjai felsőbb utasítás, vagy jóváhagyás nélkül nem hajthattak végre akciókat. Ez a tény kikapcsolta a partizántaktika fő elemeit, a gyorsaságot és az önállóságot. Mindezek ellenére e csoportok munkájában igen komoly szerepet játszott a tagok elszántsága és bátorsága. Hiszen nem egy esetben minden komolyabb biztosítás nélkül kellett akciókat végrehajtani komolyabb objektumok ellen is.

Más volt a helyzet azoknál a csoportoknál, amelyek Budapest peremvárosaiban működtek: a „legális" katonai csoportoknál. Igaz, hogy ezek is illegalitásban dolgoztak, de a hamis papírok birtokában időnként szinte veszélytelenül hajthatták végre akcióikat. Ugyancsak ebből az okból nagyobb erőket is tudtak összevonni egy helyre, így ütőképességük is nagyobb volt. A szervezésnek ez a formája ugyanakkor biztosította a partizántaktika olyan fontos elemeinek az alkalmazását is, mint a gyors, váratlan rácsapás, erők összpontosítása egy feladat végrehajtására, az akciót végző csoportok biztosítása stb. Tudvalévő dolog, hogy a sikeres partizánharc egyik döntő előfeltétele a különböző csoportok együttműködése és tevékenységük összehangolása. Ez a tényező a budapesti csoportok között, valamint a budapesti és vidéki partizáncsoportok munkájában hiányzott. Ez a tény arra is vezetett, hogy a csoportok egymástól is és a tömegektől is elszigetelődtek, aminek következtében az akciók nem jártak a kívánatos átütő erővel.

Az ejtőernyős partizáncsoportok taktikáját teljes egészében a partizánszabályok határozták meg. A gyors, váratlan támadás, gyors hely-

változtatás, tűzösszpontosítás, a leleményesség, — mindezek voltak azok a taktikai fogások, amelyek biztosították azokat a sikereket, amelyről fentebb szóltunk.

* * *

Befejezésül úgy gondoljuk, meg kell próbálni válaszolni arra a kérdésre, mi az oka annak, hogy nemzeti történelmünk ama sorsdöntő hónapjaiban viszonylag ilyen kevés hazafi nyúlt fegyverhez a nemzet szabadságáért. Természetesen ebben több tényező is közrejátszott.

Mindenekelőtt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Magyarországon huszonöt évig létezett és rombolta az emberek lelkét a Horthy-fasizmus. Ez a népelnyomó rendszer felhasználva iskolát, templomot, rádiót, sajtót, mozit, mérgezte a magyar társadalmat, elfedve előle az igazságot. Ez a rendszer minden tőle telhetőt megtett, hogy a kommunistákat, az emberi haladás legkövetkezetesebb harcosait fizikailag megsemmisítse. Ügynökeinek százait építette be a munkásmozgalomba, hogy a számára legkedvezőbb időben mérjen csapást a nemzet haladó erőire. És hogy ez a törekvése nem volt sikertelen, azt láthattuk az 1942—43-as évek eseményeiben. Ezzel a módszerrel időről időre sikerült megfosztania a dolgozókat a felvilágosító szótól.

Nem kis felelősség terheli a Szociáldemokrata Párt akkori vezetőit sem abban, hogy a válságos hónapokban a munkásosztály igen csekély része ismerte fel igazi feladatát. Ezek a vezetők, akik a magyar fasizmus emlőjét szíva hájasodtak el, váltak munkásarisztokratákká, nem tartották feladatuknak a munkásosztály harcba hívását az őket kitartó úri rendszer ellen.

Komoly hibákat követett el az ellenállási mozgalommal szemben az akkori illegális Kommunista Párt vezetősége is. Az a tény, hogy a pártot éppen akkor oszlatták fel, amikor az erők legnagyobb összefogására lett volna szükség, megfosztotta egy időre a munkásosztályt bátor, önfeláldozó, harcokban edzett vezetőjétől. Bár a párt Külföldi Bizottsága az illegális Kossuth-rádión komoly propagandamunkát fejtett ki, ezek a szavak azonban — meg kell mondanunk őszintén — nagyon kevés helyre jutottak el. Akadályozta a szervező munkát még az is, hogy az itthoni Központi Bizottság, valamint a Külföldi Bizottság között 1941 után a kapcsolatok lényegében megszakadtak.

Fegyveres ellenállás megszervezéséről lévén szó, beszélni kell arról is, hogy a Magyar Front, de a Kommunista Párt sem fordított kellő figyelmet a hadsereg belső, alulról történő bomlasztására. Megfigyelhetjük, hogy a Magyar Front, a Kommunista Párt röplapjai, de még a Kossuth-rádió felhívásai is szinte kizárólag a tisztikarhoz szóltak. Ez egyrészről helyes törekvés volt, hiszen a tisztikar állásfoglalása döntő

kérdés. De figyelembe véve azt, hogy a horthysta tisztikar mennyire a vakságig menő engedelmességre volt nevelve a „legfelső hadúr" iránt, azt kell mondani, hogy ennek megváltoztatását csupán felhívásokkal nem lehetett elérni. Ehhez feltétlen szükség lett volna a katonatömegek alulról való nyomására is.

Ismételjük azonban, hogy mindezen hibák ellenére, ha szűk keretek között is, de volt magyar ellenállási mozgalom, amely becsületére válik dolgozó népünknek.

A KÍNAI NÉP NEMZETI FELSZABADÍTÓ HÁBORÚJA 1937—1949

Rázsó Gyula

Húsz évvel ezelőtt, 1937. július 7-én jelentéktelennek látszó összecsapás zajlott le a loukocsiaoi (Peking közelében) Marco Polo-hídnál. Egy erőszakos felderítést végző japán egység megtámadta a hidat őrző kínai katonákat, akik ellenálltak. A japán kormány azonnal felhasználta az alkalmat és megindította a támadást Kína ellen.[1]

Mielőtt a háború eseményeinek a vizsgálatára rátérnénk, szükséges, hogy néhány szóval vázoljuk a háború politikai előtörténetét, különös tekintettel a bonyolult kínai belpolitikai viszonyokra.

Kínában a 20. század első éveitől kezdve forradalmi helyzet volt. A kínai nép számára a kettős elnyomás — a külső imperialista hatalmak, valamint a belső feudális erők — már elviselhetetlenné vált, a kínai társadalom minden osztálya — a külfölddel szövetkezett komprádor-nagyburzsoázia és a nagybirtokos osztály kivételével forradalmi változást követelt. 1911-ben polgári demokratikus forradalom söpört végig Kínán, amely megbuktatta az 1644 óta uralkodó mandzsu Csing dinasztiát és eltörölte a császárságot. A Szun Jat-szen[2] vezette polgári forradalmi párt, a Kuomintang[3] megkísérelte, hogy a feudális Kínát modern polgári demokratikus köztársasággá alakítsa át, a forradalom azonban a belső reakciós erők és a Kínát félgyarmati helyzetben tartó imperialista nagy-

[1] A kínaiak csak 1941. december 9-én, két nappal a Pearl-Harbour-i japán támadás után, üzenték meg a hadat.

[2] Szun Jat-szen (1866—1925.) a kínai polgári demokratikus forradalom vezetője a Kuomintang megalapítója. Hosszú időt töltött külföldön, közvetlenül az 1911-es forradalom kitörése előtt érkezett vissza Kínába. 1911-ben ideiglenesen elnök, majd később a kantoni demokratikus ellenkormány vezetője. A modern kínai történelem egyik legnagyobb alakja.

[3] A Kuomintang 1912-ben alakult polgári forradalmi szövetség, mely a nemzeti burzsoázia és az értelmiség haladó gondolkodású erőit sorakoztatta maga mögé. 1927-től, uralomrajutásától kezdve elszakad a tömegektől és Csang Kai-sek diktatúrájának puszta eszközévé süllyed. A baloldali Kuomintang egyes csoportjai azonban ma is szerepet játszanak a népi Kína kormányzásában.

hatalmak ellenállása miatt még a legégetőbb kérdéseket sem tudta megoldani (földreform). Az Októberi Szocialista Forradalom hatása azonban csakhamar Kínában is érvényesült, Szun Jat-szen a Szovjetunió felé fordult és szovjet támogatással vezette tovább forradalmi mozgalmát. A Szovjetunió anyagi segítséggel, valamint gazdasági, politikai és katonai tanácsadókkal támogatta a délkínai (Kanton) demokratikus kormányt, a legjelentősebb katonai tanácsadó Blücher (Galen) tábornok volt, aki megalapította a híres whampoai katonai akadémiát, Kína első modern katonai tanintézetét. Amíg Dél-Kína jelentős részén egy demokratikus, polgári állam volt kialakulóban, addig Kína többi részében különböző katonai klikkek az ún. hadvezérek küzdöttek a hatalomért. Közöttük a japánbarát Anfu- és az angol-amerikai érdekeltségű Csili-klikk voltak a legnevezetesebbek. 1922-ben a Csili-párti Vu Pei-fu kerítette a kezébe Pekinget, Szun Jat-szen az ő támogatását szerette volna megnyerni Kína egyesítéséhez és ezért 1925-ben Pekingbe utazott. Ekkor már súlyos beteg volt és néhány hónapos pekingi tartózkodás után meghalt. Halála után pártja, a Kuomintang elvesztette forradalmi jellegét. A pártba, mely eredetileg a nemzeti burzsoázia haladó, imperialistaellenes elemeiből tevődött össze, egyre nagyobb számban hatoltak be a komprádor-burzsoázia és a földbirtokos osztályok képviselői is. A párt jobbratolódását az is előidézte, hogy 1921-ben megalakult a Kínai Kommunista Párt,[4] ennek feltűnése a Kuomintang jobboldali elemeit félelemmel és gyűlölettel töltötte el. Egyelőre még a kommunistákkal szövetségben megindították a híres északi hadjáratot (1925), mely döntő győzelemmel végződött az északi militaristák csapatai felett. A siker hatására a Kommunista Párt vezette demokratikus forradalmi mozgalom hatalmas méretekben bontakozott ki; a tömegek reformokat, demokratikus szabadságjogokat földreformot követeltek. A kommunistáknak sikerül megnyerniök a parasztság és a burzsoázia egyes rétegeinek a támogatását is. A Kuomintang élén ekkor hosszas belső küzdelem után Csang Kaj-sek tábornok állott, aki Kína legnagyobb ellenségének a kommunizmust tartotta. A Kuomintang jobboldali elemeinek a támogatásával váratlanul lecsapott eddigi szövetségeseire, a kommunistákra (1927). Ezután hosszú és változatos küzdelem indult meg, de Csang Kaj-seknek hatalmas túlerő birtokában sem sikerült legyőznie a kommunistákat.

A polgárháború évei teremtették meg Kína forradalmi hadseregét, a Vörös Hadsereget, mely a Kínai Kommunista Párt vezetésével kiharcolta a végső győzelmet mind Japán mind a Kuomintang felett. A Vörös Hadsereg magva azokból az egységekből tevődött össze, amelyek

[4] A Kínai Kommunista Párt az 1921-es sanghai kongresszuson alakult meg különböző marxista körökből Li Ta-csao, Cseng Te-hsziu, stb. vezetésével. Mint a munkásosztály forradalmi pártja végig következetesen a marxizmus-leninizmus alapján állott.

Nancsangban[5] (Dél-Kína) Csu Te, Je Ting és Ho Lung vezetésével felkeltek a Kuomintang ellen, 1929—30-ban Dél-Kínában foglalt el jelentős területeket a Vörös Hadsereg, melynek létszámát később — 1934-ben már 350 000-re becsültek.[6] A Kuomintang egységesíteni akarta Kínát, meg akarta semmisíteni a Vörös Hadsereget. Ezért — ugyanakkor, amikor gyenge tiltakozáson kívül — semmit sem tett a japán agresszió megfékezésére 1930—1934 között öt „megsemmisítő" támadást intézett a felszabadított területek ellen. Négy támadás sikeres visszaverése után az ötödik támadás 1933—34-ben részben a túlerő, részben a kommunisták által elkövetett hibák miatt sikerült és „ennek következtében a Shenszi-Kanszu határterület kivételével valamennyi forradalmi támaszpont elveszett, a Vörös Hadsereg létszáma 300 000-ről néhány tízezerre csökkent, a Kommunista Párt tagjainak a száma 300 000-ről néhány tízezerre csökkent, a Kuomintang körzetekben működő pártszervezeteket pedig majdnem teljesen szétzúzták. Egyszóval súlyos történelmi megtorlás következett."[7]

A Vörös Hadsereg az 1934. októberében megkezdett „Hosszú meneteléssel" ragyogó katonai teljesítményt hajtott végre. Hatalmas ember- és hadianyagveszteségek árán áttörte az ostromgyűrűt és több mint egy évig tartó kemény harcok után Észak-Shenszi kopár dombjain hozott létre új támaszpontot. Azért választotta ezt a helyet, mert ez viszonylag közel feküdt az Észak-Kínát 1931 óta elárasztó japánok támaszpontjaihoz.

A Kommunista Párt Japánt tartotta Kína legnagyobb ellenségének és ezért sürgette az egységfront megteremtését. Tudta, hogy csak Kína egész erejének latbavetésével lehet a japánokat megállítani és ezért 1936-ban állandóan sürgette a Kuomintangot vessen véget a polgárháborúnak és minden erőt sorakoztasson fel a japánok ellen. Egész Kínában olyan nagy volt a japánok elleni felháborodás, hogy Csang Kaj-sek csapatainak egy része (Csang Hszü-lian marsall mandzsuriai csapatai, akik éppen a kommunisták szemmeltartásával voltak megbízva.) fellázadt és elfogta magát Csang Kaj-seket.[8] Csang ekkor csak a kommunisták közbelépésére menekült meg. Arra kényszerült, hogy most már minden erejével harcoljon a japánok ellen. A japánok látták, hogy az egységes Kína milyen hatalmas erőt jelent és ezért az első adandó alkalommal támadtak, amikor úgy gondolták, hogy Kína még nem elég erős.

Nézzük meg röviden Japán helyzetét is. Japán a 19. század második felében átvette az európai technika és civilizáció vívmányait, de merev

[5] Nancsangban 1927. augusztus 1-én 30.000 főnyi katonai alakulat kelt fel, de négy nap mulva a város elhagyására kényszerült. Legnagyobb részük eljutott a Csingkangsan hegységbe (a délkínai felszabadított területek központjába), ahol egyesültek Mao Ce-tung csapataival.

[6] Pringle—Rajchman: China struggles for unity. London, 1936.

[7] Mao Ce-tung Válogatott művei. 1. köt. Bp. 1952. 359. p.

[8] Ez volt 1936. decemberi híres sziani incidens.

feudális államberendezésén csak keveset változtatott. Japánt számos belső nehézsége — túlnépesedés — és uralkodó osztályának világhódító tervei az agresszív politika útjára vitték, a hírhedt Tanaka-memorandumban pl. egész Kelet-Ázsiát japán érdekterületnek nyilvánították. A legnagyobb ellenségüknek a Szovjetuniót tekintették, de túlságosan kockázatosnak találták a megtámadását és ezért inkább a gyengébbnek tartott Kína felé kezdtek el terjeszkedni. 1931-ben váratlanul megszállták Mandzsuriát, majd a következő években a többi északkeleti tartományt (Chahar, Jehol, Hopei). 1937-ben úgy ítélték meg a helyzetet, hogy ekkor még könnyűszerrel leigázhatják Kínát és ezért támadásba lendültek.

A japán hadsereg kiképzési, taktikai és technikai téren a háború első időszakában magasan a kínai hadsereg felett állt. A hadsereg erejét fokozatosan növelniük kellett, mivel Kína megszállása egyre nagyobb tömegeket vett igénybe. 1931-ben a Kína ellen bevetett Japán csapatok létszáma még csak 380 000 fő, 1937 után a megszálló csapatok létszáma a következő volt:

1937. 832 000
1938. 976 000
1939. 1 120 000
1940. 1 120 000
1941. 1 168 000
1942. 1 360 000
1943. 1 840 000
1944. 1 856 000
1945. 1 516 000

és a fegyverletételnél 1 313 240 fő.[9]

A japánok ezenkívül még a kínai bábkormányok csapatait is felhasználták, ezek harcértéke azonban jelentéktelen volt és csak megszállásra lehetett őket használni.

A japán hadsereg főereje a gyalogság volt, a gyalogoshadosztály létszáma kb. 20 000 fő. Erős tüzérségük és jelentős számú lovasságuk is volt. Ezenkívül többezer harckocsival és a háború végére kb. 1500—2000 repülővel is rendelkeztek.[10]

A japán hadsereg fölénye a kínaiaknál szemben jobb fegyverzetében és kiképzésében, valamint az alsó parancsnokok harci tapasztalataiban és rátermettségében gyökerezett.

[9] China Handbook. 1950. (a továbbiakban Ch. H.) Washington, 1955. 180. p. (korábbi kiadása: 1948.) Kuomintang Kína hivatalos évkönyve. Adatai megbízhatatlanok, gyakran a két kiadás adatai sem egyeznek.

[10] Hadtörténelem. Jegyzet a Zrínyi Katonai Akadémia számára. 3. köt. Bp. 1955. 164. p.

A kínai hadsereg

A kínai hadsereg már nem mutat ilyen egységes képet. A japánokkal szemben álló csapatok három különféle elemből tevődtek össze:

1. *Tartományi csapatok.* Ezek harcérték, kiképzés és fegyverzet szerint a leggyengébbek voltak. Számuk kb. 1 000 000-ra volt tehető. Eleinte nem vették be őket közvetlenül a japánok ellen, csak később, amikor a legjobb Kuomintang erőket a kommunisták elleni harcra tartogatták.

2. *Központi kormány-hadsereg.* Ezek kiképzés, felszerelés és ellátás terén lényegesen jobb helyzetben voltak, de a japán hadsereget ezek sem érték el. Kiképzésük először orosz, majd német[11] segítséggel történt. Csang hatalomrajutása után nagy gondot fordított a hadsereg fejlesztésére. 1936. márciusában bevezette az általános hadkötelezettséget, melynek értelmében minden 18—45 év közötti kínai férfi katonai szolgálatra kötelezhető. A sorozás azonban embertelen és korrupt módszerekkel folyt — a módosabbaknak alkalmuk nyílt a szolgálat kijátszására. Maga a kiképzés is embertelen volt, a parancsnokok, akiknek a kormány rendszeres összeget fizetett a katonák ellátásáért, ezt legnagyobbrészt elsikkasztották, a katonákat éheztették. Volt olyan ezred például, melyből a kiképzés után csak 2—300 ember maradt életben. A kiképzésnél — kivéve néhány Indiában kiképzett egységet — a főgond nem arra irányult, hogy a katonákat megtanítsák a legmodernebb harceszközökkel való bánásmódra, hanem arra, hogy jobban féljenek tisztjeiktől, mint az ellenségtől. Ez a minden emberi érzéséből kivetkőztetett, éhező és elnyomorított hadsereg természetesen nem felelt meg a céljának. Mivel maga is éhezett, a lakosságtól igyekezett magának élelmiszereket szerezni, és ezzel teljesen elhidegítette magától a parasztságot. A katonák katonai tudása és fizikai erőnléte sem volt olyan, hogy képesek lettek volna a jól felszerelt és kiképzett japán csapatok elleni eredményes harcra. Ezért a különben gyakran példás hősiességgel harcoló kínai csapatok óriási veszteségeket szenvedtek. A vérveszteségeknél is nagyobb volt a szökések száma.

1938-ban kb. 4 000 000 fő volt a kínai hadsereg létszáma. Az évi kiegészítés ugyancsak kb. 4 000 000 főre volt tehető, az évi veszteség kb. 1 000 000 volt.[12] Mégis az 1945-ös kínai hadsereg létszáma ugyanannyi maradt, mint 1938-ban. Csaknem 10 000 000 kínai katona „tűnt el" a háború alatt. Ezek legnagyobb része hazament, más részük a japánok ellen tényleg harcoló 8. hadseregbe állt.

A Kuomintang-hadsereg szervezete a következő volt: A hadsereg leg-

[11] A német katonai misszió — vezetője von Seeckt tábornok — 1928—1938-ig működött Kínában.

[12] White—Jakoby: Kínában reng a föld. Bp. 1949. 172. p. Ch. H. 1950. ezzel szemben az összes kínai veszteséget 3,211.419 főre becsüli.

főbb teljhatalmú irányítója Csang Kaj-sek generalisszimusz volt. Mellette Ho Jing-csin, majd később Csen Cseng, a vezérkar főnöke játszotta a legnagyobb szerepet. A kínai vezérkarnak 1944-től 6 osztálya volt.[13]

1. Személyügy,
2. hírszerző,
3. hadműveleti,
4. hadtáp,
5. kiképző,
6. technikai.

Az egyes fegyvernemeknek nem volt önálló magasabb parancsnokságuk. Magát Kínát több, mint húsz katonai körzetre osztották. Az egyes körzetek parancsnokai teljhatalommal rendelkeztek. Ezért a körzetek közötti együttműködés általában gyenge volt.

A kínai hadsereg szervezetileg a hármas tagoltságon épül fel. (Japán minta.) 3 század = 1 zászlóalj, 3 zászlóalj = 1 ezred, 3 ezred = 1 hadosztály (névleg 9529 ember, általában azonban csak 6—7000 és 1944-ben már olyan hadosztályok is vannak, amelyek csak 1—2000 emberből állanak). Hadtest nincs. 3 hadosztály alkotott egy hadsereget, 3 hadsereg — 1 hadseregcsoportot. Egy katonai körzet védelmét általában 3 hadseregcsoport látta el.[14]

Kína ebben az időben kb. 4 000 000 katonát tartott fegyverben, ezek közül mintegy 3 000 000 (246 hadosztály és 44 önálló brigád) első vonalbeli alakulat, mintegy 1 000 000 pedig hátországi egység. Komoly harcértéket azonban — a 8. hadsereg katonáin kívül — csak Csang Kaj-sek kb. 30 hadosztálynyi válogatott egységei jelentettek.[15]

Gyenge volt a hadsereg felszerelése is. Egy kínai hadosztály a következőképp volt felfegyverezve: Papiron 324 nehéz- és könnyűgéppuska (a valóságban csak kb. 200), 18—30 nehéz aknavető. Egyéb támogató tűzfegyverekkel nem rendelkezett. Tüzérséget 1942-ig (Sanghait kivéve) nemigen alkalmaztak Kínában. Csekélyszámú régi 8 cm-es ágyúikat végszükség esetére tartogatták.

Némi javulás 1941 után következett be. Ekkor röviddel az amerikai—japán háború kitörését megelőzően tárgyalásokat folytattak a kínai hadsereg kiképzéséről és felszereléséről. Az első terv szerint 1942-ben kb. 50 000 000 dollár értékű hitelt nyújtottak Kínának (600 tábori tarackot, 144 75 mm-es motorizált ágyút, 300 könnyű harckocsit és 1000 jeepet szállított Kínának).[16] Később ez az összeg rohamosan nőtt, 1945-re már az eredetinek több, mint tízszerese volt. A szállítás rendkívüli nehézségekbe

[13] Ch. H. 1950. 184. p.
[14] Romanus—Sunderland: Stilwell's mission in China. (U. S. Army in the World War II.) Washington, 1953. 34. p.
[15] u. o. 36. p.
[16] u. o. 37. p.

ütközött. A japánok ekkor már birtokukban tartották az összes kínai kikötőt, majd 1942-ben Burma elfoglalása után az egyetlen szárazföldi utat is elvágták. Egyetlen út maradt: a légi közlekedés Indiából. Ezt 1944-re olyan jól megszervezték az amerikaiak, hogy havonta több, mint 20 000 tonnát tudtak szállítani.[17] 1945. februárjára ismét megnyílt a burmai út és hatalmas mennyiségben özönlött be a hadianyag, amelyet azonban már nem vetettek be a japánok ellen, hanem tartogatták a kommunizmussal való „leszámolásra".

Az amerikaiak megkísérelték a kínai hadsereg újjászervezését is. Állandó katonai tanácsadó bizottságot létesítettek Kínában (AMMISCA), melynek élén a tehetséges és jószándékú Stilwell[18] tábornok állott. Feladata a kínai hadsereg újjászervezése volt. Három nagyobb kiképző tábort létesített. Ezekben sikerült is kb. 30 hadosztály kínai katonát kiképeznie. Ezeket a csapatokat azonban csak a második burmai hadjáratban vetették be (1944—45), ekkor is Stilwell erélyes közbelépésére, egyébként nemigen harcoltak a japánok ellen.[19] Csang Kaj-sek ugyanis ezeket az egységeket is a Vörös Hadsereg elleni harcra tartalékolta.

A Kuomintang-hadsereg megreformálása az amerikaiaknak sem sikerült. Meg tudták ugyan tanítani a katonákat a fegyverek kezelésére, de a katonák, akik nem látták a háború értelmét, nem szívesen harcoltak. A tisztikar pedig, különösen a felső vezetés rendkívül gyenge volt. A kínai hadsereget kitűnően jellemzi Stilwell egy jelentése: „A kínaiak alapvető katonai hibákat követtek el. Elhanyagolták a stratégia és taktika alapvető követelményeit, helytelenül használták a támogató fegyvereket, elhanyagolták a hírszerzést, nem tudtak helyes parancsnoki és vezérkari viszonyokat teremteni, nem tudtak összeköttetést létrehozni és nem tartották a járműveket és a fegyvereket működőképes állapotban."[20] Stilwell a Kuomintang-hadsereg egyedüli értékének a parasztkatona szívósságát és önfeláldozó hazaszeretetét tekintette. Értékelésével — azt hiszem — mi is teljesen egyetérthetünk.

3. *A kínai népi erők.* (Vörös Hadsereg, 8. hadsereg.)

A 8. hadsereg[21] újtípusú, forradalmi hadsereg volt, gyökeresen kü-

[17] White—Jacoby: i. m. 201. p.

[18] Stilwell, Joseph W. (1883—1946.) amerikai tábornok. Hosszú időt töltött Kínában — 1932—33-ban katonai attasé. 1942-től a Kína—Burma hadszintér parancsnoka, és Csang Kai-sek katonai tanácsadója. Kitűnő katona és meggyőződéses demokrata, többször fellépett a kínai kommunisták érdekében is. 1944 őszén Csang Kai-sek kívánságára visszahívták.

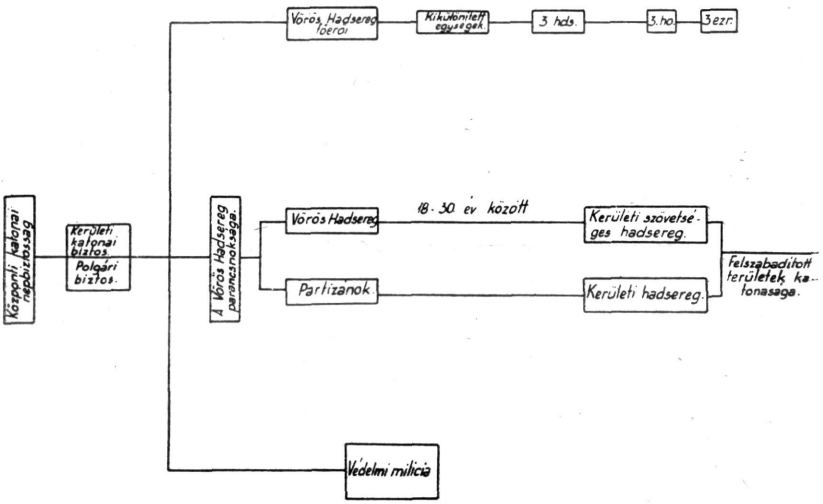
[19] Jellemző a Ch. H. 1937—1945. egy elszólása (301. p.), ahol arról ír, hogy az 1945. évi tavaszi hunani harcokban az Új 6. hadsereg (az egyik legjobb Kuomintang alakulat) csak megmutatta magát, de nem vett részt a harcokban, pedig válságos volt a helyzet.

[20] Romanus—Sunderland: i. m. 6. p.

[21] Így fogjuk nevezni az egyszerűség kedvéért a Vörös Hadsereget a japán háborúk idején, mivel ez volt akkor az általánosan ismert neve és fogalmába beletartoztak az összes kommunista és egyéb népi csapatok is.

lönbözött mind a japán, mind a Kuomintang-hadseregtől. Katonái önkéntesek voltak, nem kényszerből állottak a zászló alá, a nép érdekeit védték, ezért a lakosság messzemenően támogatta őket. A katonák magukévá tették a kínai nép és a Kommunista Párt célkitűzéseit, tudatosan és nem kényszerből harcoltak. Kiképzésük, harci szellemük kitűnő volt (a jenani [a Központi Felszabadított Terület[22] székhelye Shensziben] katonai akadémia a legjobb kínai katonai kiképző intézet volt és a háború alatt több mint negyvenezer japánellenes tisztet képzett ki). A katonák ellátása is jobb mint a Kuomintangnál. Nem rendelkeztek ugyan sok anyagi segélyforrással, de ezeket viszont helyesen osztották szét és ezenfelül a lakosság anyagilag is igyekezet támogatni a 8. hadsereg katonáit.

A népi erők szervezeti felosztása a következő volt:[23]

1. sz. ábra.

Ez a felosztás lényegében 1947-ig, a nagy átszervezésig megmaradt. Amint látjuk a népi erőknél is érvényesült a hármas tagoltság. (3 ezred = 1 hadosztály, 3 hadosztály = 1 hadsereg) és maguk a népi erők is három elemből tevődtek össze:

[22] Felszabadított területeknek nevezték a Vörös Hadsereg által a japánok, ill. a Koumintang megszállás alól felszabadított vidékeket. Ld. később.

[23] Contemporary Mandchuria. 1937. 84. p.

1. reguláris hadsereg (8. hads., Új 4. hads.),
2. a felszabadított területek szövetséges hadseregei,
3. helyi milícia.

Közöttük természetesen minőségi és fegyverzeti különbségek álltak fenn. A 8. és az Új 4. hadsereg a háború legkitűnőbb alakulata, de értékes támogatást jelentettek, különösen a partizánhadműveletek során, a helyi milícia katonái is.

A hadsereg főhadiszállása Jenanban volt, itt dolgozott a Csu Te vezetése alatt működő vezérkar. Az összeköttetést a szétszórtan elhelyezett egységek között rádió segítségével oldották meg. A Vörös Hadsereg két nagyobb hadseregből állott (nem számítva a Kanton térségében működő délkínai partizán alakulatokat). Északon a 8. hadsereg, mely 1937-ben 45 000 emberből és 3 hadosztályból állt, később 1945-re már 910 000 főre nőtt a létszáma,[24] de szervezési keretei egész 1947-ig megmaradtak. 1938-ban a Jangce mentén sokkal nehezebb körülmények között megalakult az Új 4. hadsereg. Ez eleinte 12 000 emberből állott, de 1941-re már elérte a 100 000 főt. Ekkor a Kuomintang a szövetségi viszonyt semmibe véve feloszlatta az új 4. hadsereget, amely azonban rövidesen újjáalakult.

A Vörös Hadsereg nagyobb csapatösszevonásokat ritkán hajtott végre (legnagyobb állandó csapatösszevonásuk — kb. 45—50 000 főnyi válogatott hadsereg — a Shenszi—Ningszia—Kianszu határterületet és Jenan fővárost védte a Kuomintang fenyegetéssel szemben. Hu Csung-nan tábornok 1939-től 200 000 főnyi válogatott Kuomintang-hadsereg élén blokád alatt tartotta a kommunista fővárost). Ezen a kényszerű erőcsoportosításon kívül a felszabadító háború ideje alatt más nagyobb egységeket nem találunk. A 8. és az Új 4. hadsereg alakulatai leginkább századerejű csoportokban mélyen az ellenség hátában tevékenykedtek. E nagyfokú széttagoltság ellenére adott esetekben, pl. Phingszinkán, „a száz ezred csatája" stb. mindig sikerült az erők kellő együttműködését a lehetőség szerint megszervezni. „A parancsnokságok gúla módjára alkörzetekre és körzetekre tagozódtak, az utóbbiak pedig a három eredeti hadosztály főhadiszállásnak tartoztak felelősséggel... Akárhány csoportot, akár 15—20 000 embert gyorsan lehetett összpontosítani egy-egy támadásra és utána újból gyorsan feloszlatták és kiinduló helyükre küldték vissza őket."[25] („Húzóháló taktika.")

A 8. hadsereg ellátása és felszerelése állandó nehézségekbe ütközött. 1937-ben a Kuomintang vállalta a 8. hadsereg felszerelését és zsoldját. A zsoldot rendszeresen megküldték, de fegyvert nem voltak hajlandók adni. Csak 1944-ben, Stilwell tábornok erélyes fellépésére kényszerültek

[24] Chu Tei (Csu Te): On the battlefields of the Liberated Areas. Peking, 1952. 20. p.

[25] White—Jacoby: i. m. 261. p.

néhány kisebb szállítmány átengedésére. Így a 8. hadsereg teljesen „önellátásra" rendezkedett be. Nehézfegyverei szinte egyáltalán nem voltak, repülőgépe, páncélosa nem volt, tüzérsége is csak zsákmányolt fegyverekből állt. A fegyverzet ilyen szűkös volta természetesen befolyásolta a 8. hadsereg taktikáját is. Csak akkor bocsátkoztak összecsapásokba — feltéve, ha nem volt elkerülhetetlen —, ha a kilátásban levő fegyver- és felszerelés-zsákmány felülmúlta a veszteségeket.

A 8. hadsereg hadművészetét több tényező befolyásolta. Mao Ce-tung: Az elhúzódó háború című munkájában rámutat a kommunista hadvezetés legfőbb sajátosságaira. A háború egyik kritériuma mindenekelőtt az, hogy Kína hatalmas, de gyenge ország, s Japán jól felkészült, pillanatnyilag erős, de tartalékok szempontjából gyengén áll. Ezért a háború három szakaszra oszlik:

1. Az ellenség támad, Kína védekezik (1937 július 7-től 1938 október 25-ig).

2. 1938—1945 az erők lassú kiegyenlítésének szakasza.

3. A kínai ellentámadás (ez a japán hadsereg váratlan összeomlása miatt nem jött létre).

A háború első és második szakaszában tehát Kína védekezni kényszerül a japán támadók ellen. Ez a védelem azonban nem lehet merev, álló védelem, mert így a hadsereg a jobban felszerelt japán csapatoknak nem tud sikeresen ellenállni. A 8. hadsereg más taktikát választ. Felhasználja azt a tényt, hogy a japánok Kína hatalmas területeit nem tudják megszállni, ezért kisebb egységekben átszivárognak a japán vonalakon és az ellenség hátában új frontokat, „felszabadított területeket" hoznak létre.

Eleinte 1937—38-ban, míg a Kuomintang és a kommunisták között jó volt a viszony, a partizánok elsősorban a reguláris kínai csapatok támogatását tekintették fő céljuknak.[26] Ez az együttműködés több esetben komoly győzelmet eredményezett (Taiercsuang, Hszinkau). Később, amikor a Kuomintang-hadseregek az ellenség sorozatos csapásai alatt összeomlottak, a harctevékenység zöme a partizánkörzetekre tevődött át. 1944-re az összes japán csapatok 64%-a, a bábkormányok kínai katonaságának pedig 95%-a a felszabadított területek ellen harcolt.[27] A 8. és az Új 4. hadsereg katonáinak hősiessége így mentette meg Kínát a japán leigázástól, kifárasztotta és megtörte a japánokat, arra kényszerítette őket, hogy megváltoztassák hadműveleti terveiket. A terjeszkedés megállt, a japánok csak kisebb, helyi jelentőségű támadásokat tudtak végrehajtani, mert erőik legnagyobb részét a felszabadított területek tartották lekötve. Veszteségeik a partizánok elleni harcban elérték az 1 360 000 főt.

[26] Mao Ce-tung: i. m. 2. köt. 161. pp.
[27] Csu Te: i. m. 25. p.

A Vörös Hadsereg harceljárása a gyorsaság, a meglepetés kihasználásán alapult. A lakosság állandóan tájékoztatta az ellenség helyzetéről, erejéről, úgy, hogy a japánok a legritkább esetben tudták a partizánokat meglepni. A partizántaktika rendkívül rugalmas volt. Szabályzatukban 4 pontban foglalták össze a harc alapvető sajátosságait:

„Ellenségünk támad — mi visszavonulunk, ellenségünk megállt — mi nyugtalanítjuk, ellenségünk kimerült — mi megverjük, ellenségünk visszavonul — mi üldözzük."[28]

A helyi miliciák hadserege, ha szervezet, kiképzés és felszerelés szempontjából nem is vehette fel a versenyt a Vörös Hadsereg reguláris alakulataival, mégis hatásosan és hősiesen harcolt saját földjük védelmében. Ezek az egységek teljesen helyi jellegűek voltak, vezetőiket is maguk választották. Kitűnően ismerték a vidéket és ezért is nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak a japánok elleni harcban. 1941 után megtanulták az aknák készítését, melyek felhasználásával nagyon szép eredményeket értek el.

Felszabadított területek

A 8. hadsereg stratégiájának sikereit mutatják a felszabadított körzetek is. Ezek elsősorban Észak- és Kelet-Kína japánmegszállta vidéken terültek el, jóval a japán vonalak mögött. Míg nagyságuk 1937-ben csak 30 000 km² volt, ahol 1 500 000 lakos élt, addig 1945 júliusára már lakosságuk több mint 95 000 000-ra nőtt. A legfontosabb felszabadított területek a következők: Shanszi—Csahar—Hopei, Santung, Shenszi—Ningszia—Kiangszu. Ezeken a területeken a felszabadító csapatok új demokratikus államrendszert teremtettek. Önkormányzatot hoztak létre, amelyben részt vett mindenki, aki harcolni akart a japánok ellen. A helyi törvényhozás szerveiben a kommunisták csak egyharmad részt kaptak, de ennek ellenére itt is vezetőszerepet játszottak. Végrehajtották a földreformot, megreformálták az adózást és gazdaságilag is segítették a felszabadított területek lakosságát. Természetes, hogy ezeknek a területeknek a népe hűségesen kitartott a Kommunista Párt mellett, ellátta emberanyaggal a hadsereget. A kommunista politika helyességét mutatja az a tény is, hogy később, a polgárháború idején a felszabadított területek lakossága a Kuomintang megszállás idején is hű maradt a Kommunista Párthoz és végeredményben éppen az ő hűségük és kitartásuk döntötte el a polgárháború sorsát.

[28] Mao Ce-tung: i. m. 1. köt. 389—390. p.

A HÁBORÚ LEFOLYÁSA

A háború első szakasza 1937—1938

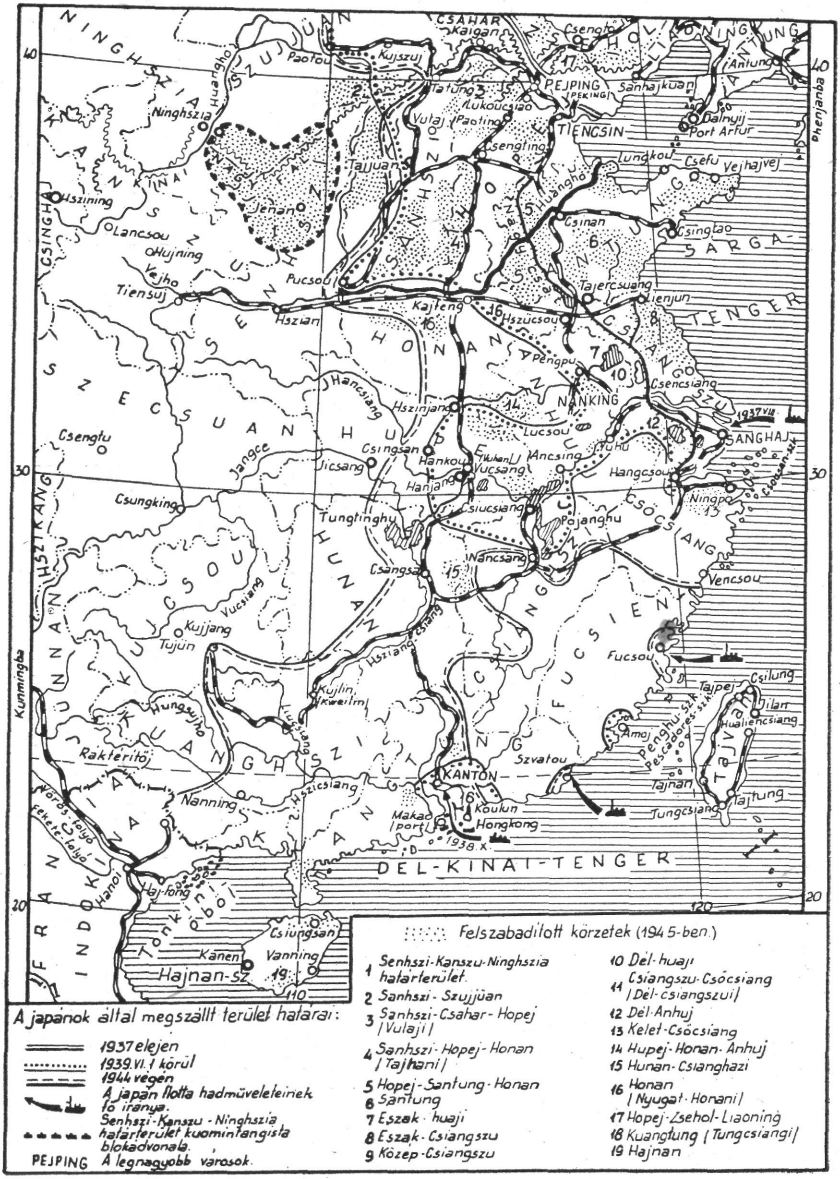
Az első szakaszt minden területen a japán fölény jellemezte. A japánok Kínában szinte tetszés szerint vonultak előre és foglaltak el óriási területeket. Haditervük nem nagyon volt, arra számítottak, hogy a korrupt és gyenge Kuomintang-rendszer rövidesen összeomlik csapásaik alatt és Kína hatalmas ember- és nyersanyagkészletével a kezükbe kerül.[29] Teljesen tervszerűtlenül indult a harcba a Kuomintang is. Az kétségtelen, hogy vezetőinek nagy része — Csang Kai-sekkel az élén — harcolni akart Kína területi és politikai integritásáért, de ezt a harcot nem tudták vezetni, nem tudták kihasználni a rendelkezésükre álló óriási ember- és nyersanyagtartalékot, nem tudták a nemzet erőit összefogni. Ennek egyik alapvető oka az volt, hogy a Kommunista Pártot, amellyel ideiglenesen kényszerű szövetségre léptek, veszélyesebb ellenségnek tartották még a japánoknál is. Csapataikat, hadianyagkészleteiket állandó készenlétben tartották a 8. hadsereg ellen. Ez a tendencia főként a háború második szakaszában nyilvánvaló, de nyomait már az első szakaszban is megtaláljuk.

A japánok támadásaikat két fronton indították el. Az egyik Észak-Kínában a Peking vidékét megszállva tartó 29. kínai hadsereg ellen irányult. Ezen a területen a japánok gyorsan tért nyernek és rövidesen elfoglalják Pekinget és Tiencsint (1937 augusztus).

A döntő összecsapás Sanghai térségében játszódott le.[30] Augusztus 13-án kb. 10 000 japán tengerész gyalogság szállt partra. Számuk a kínaiak egyre erősödő ellenállása következtében augusztus végére már 4—5 hadosztályra, kb. 100 000 főre nőtt, majd a harc döntő szakaszában, októberben elérte a 200 000 főt. Velük szemben a 19. kínai hadsereg, a legjobb kínai alakulat állt, kb. 200—250 000 emberrel. A harcok folyamán a kínaiak is hatalmas erőket összpontosítottak erre a térségre. A japánok fel akarták használni az alkalmat és meg akarták semmisíteni a kínai hadsereg itteni erőit. (Ezeket a csapatokat a németek képezték ki és az egész kínai hadsereg legjobb erőit jelentették.) Csang Kai-sek választ előtt állott. Lehetősége nyílt arra, hogy csapatai feladják Sanghait és sértetlenül Kína belsejébe vonuljanak vissza. Csang azonban presztizs okokból, Sanghai vidékén vette fel a döntő harcot.

[29] A japánok téves helyzetmegítélésére jellemző, hogy Schenke német haditudósítót közvetlenül Sanghai elfoglalása után már azzal fogadják, hogy „későn jött, ha háborút akar látni". Schenke: A sárgák háborúja. Bp. 1942. 32. p.

[30] Szárazajtai Incze: Háborúk a nagy háború után. 2. köt. Bp. 250. pp. és Schenke: i. m. 25. pp.

Készült a Nagy szovjet enciklopédia 21. kötete alapján

1. sz. vázlat. A kínai—japán háború 1937—1945.

Ez stratégiailag hibás elgondolás volt, mivel lehetővé tette a japánoknak hogy Kína legjobb alakulatait megsemmisíthessék. A kínaiak szívósan védekeztek, merev védelmük és arcban végrehajtott ellentámadásaik következtében azonban rettenetes vérveszteséget szenvedtek. Különösen kitüntette magát a 88. kínai hadosztály egy zászlóalja, amely később a város feladása után négy napig fedezte a kínai csapatok visszavonulását. A döntés október 26-án következett be, amikor a japánok egy, a kínaiaktól egyáltalán nem védett területen partraszállást hajtottak végre és átkorlással fenyegették az egész kínai hadsereget. A kínai ellenállás összeroppant. Ezután a japánok szinte tetszés szerint törtek előre. 1937 decemberében elesett Nanking, a kínai főváros is. Erre a frontra csoportosították a japánok legjobb erőiket, kb. 250—300 000 emzükbe került. Az északi hadsereg, amelyet a híres Feng Jü-szián táborsőbb, 1939 januárjában a még nyugatabbra fekvő Csungkingba költözött.

1937 végén a japánok egyéb sikereket is értek el. Decemberben a fontos Santung tartomány árulás miatt szinte puskalövés nélkül a kezükbe került. Az északi hadsereg, amelyet a híres Feng Jü-szián tábornok vezetett, semmit sem tudott a japánok ellen tenni.

Úgy látszott, hogy a japán hódítást semmi sem tudja megakadályozni. Hatalmas veszteségek (kb. 200 000 fő) árán Japán óriási területnek jutott birtokába. 1937 végén három fronton folytak a hadműveletek. Északon Szüjjuan és Shanszi tartomány déli részén, a peking—hankaui vasútvonal mentén, középen Nanking térségébe, délen pedig Kantontól délre, a várost egyelőre még nem sikerült elfoglalniok. A japánok terve 1938-ra a három arcvonal egyesítése és Kína térdrekényszerítése volt. E célból meg akarták semmisíteni a Li Csung-jen és Pai Csung-si vezetése alatt harcoló kínai főerőket, akik az északi és a középső japán arcvonal között a hszücsaui kiszögellésben helyezkedtek el. Ezenkívül partraszállást akartak Kanton térségében is végrehajtani. Ezzel a hadművelettel Kínát végleg elvágták volna a tengerparttól és az iparilag fejlettebb keletkínai terület utolsó maradványa is japán kézre került volna. E célból felemelték a Kínában tartózkodó japán hadsereg létszámát, ezenkívül megerősítették a tüzérséget és a légierőt is. A háború Japánra nézve is egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Anyagi tartalékait lassan erre az általa mellékesnek tartott hadszíntérre kellett összpontosítania. 1938-ra döntést szeretett volna elérni.

Kína a japán nehézségek ellenére is válságos helyzetbe került. Legértékesebb területei japán kézre jutottak — 1937 végére kb. 70—80 000 000 főt tett ki a Japán által megszállt kínai területek lakossága. Anyagi erőforrásait is nagyon igénybe vette a háború, külföldi segélyre pedig a Szovjetuniót kivéve nem is számíthatott. 1937 augusztusában a Szovjetunió ötéves szerződést kötött Kínával, s e szerződés értelmében 100 000 000

kínai dollár értékű fegyvert és hadianyagot, elsősorban repülőgépet szállított Kínának. A szerződés értelmében önkéntes orosz repülőcsoport működött egészen 1941-es német támadásig Kínában. A szovjet repülők — bár a japánok hatalmas túlerőben voltak, mégis szép sikereket értek el és bizonytalanná tudták tenni a japánok légifölényét.[31]

A nemzeti Kínát válságos helyzetéből a Kommunista Párt mentette meg. 1937 augusztusában Mao Ce-tung bejelentette, hogy a Kommunista Párt megszünteti a polgárháborút és teljes erejével együtműködik a kormánnyal a japánok elleni harcban. A Vörös Hadsereg 8. hadsereg néven 3 hadosztályra tagozódva (115., 119. és 120. hadosztály) a 18. hadseregcsoportnak lett alárendelve. Ez a hadseregcsoport Jen Hszi-san Kuomintang-tábornok vezetése alatt Dél-Shanszi tartományban harcolt a japánok ellen. A Vörös Hadsereg azonnal támadásba lendült. Első nagyobb sikerét 1937 szeptemberében érte el, amikor egyik hadosztálya Lin Piao vezetésével döntően megverte Itagaki tábornok japán hadosztályát Phingszinkan térségében. Nagy része volt a 8. hadseregnek a kormánycsapatok későbbi hszinkaui győzelmében is (mindkét helység Shanszi tartomány déli részén terül el).[32]

Még fontosabb volt a Kommunista Párt vezetőségének az az elhatározása, hogy a 8. és az Új 4. hadsereg egységeit a japán vonalak mögé küldte és itt kezdetét vette az első felszabadított területek létrehozása. 1938-ban már Santung nagy része, valamint Shanszi, Hopei és Csahar tartományok jelentős területei kerültek ki a japán ellenőrzés alól. Ugyanekkor az Új 4. hadsereg Hupei és Dél-Honan felszabadított körzeteit hozta létre. 1938-ra már hadműveleteiket a Jangce mindkét partjára kiterjesztették.

1938. A japánok ekkor még nem a kommunista csapatokat tekintették főellenségüknek — ez egyik sratégiai tévedésük volt —, hanem a Kuomintang-csapatokat akarták megsemmisíteni. Főcsapásukat a Hszücsan térségében összpontosított kb. 300 000 főnyi kínai főseregre irányították.[33] Terveik szerint egy-egy északról, ill. délről megindított hadseregcsoport bekeríti a kínai csapatokat. A hadművelet 1938 januárjában indult meg, eleinte azonban nem sikerült végrehajtani. A hszücsaui kínai csoport szívósan védekezett. Harcaikat jól támogatták a partizánalakulatok is, amelyek elsősorban a Tiencsin—nankingi vasútvonal

[31] A szovjet és amerikai repülőkön kívül még sok demokratikusan gondolkodó európai és amerikai sietett Kínába, hogy segítsék szabadságharcában a kínai népet, közülük csak A. Smedley amerikai újságírónőt, a Vörös Hadsereg krónikását és dr. Bethune kanadai orvost, a 8. hadsereg egészségügyi ellátásának megteremtőjét, aki 1938-ban hősi halált halt Kínában, említem meg.

[32] Ch. H. 1937—1945. 308. p.

[33] A hszücsaui ütközetről ld. Schenke: i. m. 220. pp. és Ch. H. H. 1937—1945. 303—304. p.

támadásával érezhető zavarokat okoztak a japán utánpótlásban. Ebben a hadjáratban aratták a legnagyobb győzelmüket a kínaiak, Taiercsuang, Hszücsautól északkeletre fekvő kisváros térségében. 1938 márciusában az északi irányból Hszücsau felé előnyomuló japánok a Császár-csatorna déli partján jól megerősített állásokban találták a kínai csapatokat és nem tudtak a csatorna déli partjára átkelni. Ezért délkeleti irányba Taiercsuang felé vonultak, itt akartak hadműveleti bázist létrehozni Hszücsau ellen. A japánok nagy erőket és jelentős technikai felszerelést összpontosítottak Taiercsuang ellen. A 10. japán hadosztály (kb. 30 000 ember, 60 tábori ágyú és mintegy 35—40 páncélos) azonban túl messzire szaladt előre kiinduló állásaiból és így lehetőség nyílott megsemmisítésükre. A kínaiak éjszaka váratlan ellentámadást indítottak, amellyel bekerítették és teljesen megsemmisíthették volna a japán erőcsoportot, de ismeretlen okokból rést hagytak az ostromgyűrűn, amelyen át kb. 6000 japán megmenekült. Nehéz fegyvereik azonban mind a kínaiak kezébe kerültek.

A taiercsuangi csata így is nagy kínai győzelem volt. Több, mint 20 000 japán katona, egy egész hadosztály semmisült meg, vagy került fogságba. Ezzel a győzelemmel megbukott a hszücsaui erőcsoport bekerítésére irányuló japán terv is. (Jellemző, hogy a japánoknak a háború folyamán sohasem sikerült kedvenc elgondolásuk, a kínai hadsereg bekerítése. A kínaiak — gyakran épp a japán hadvezetés hibái miatt — mindig kicsúsztak a bekerítő gyűrűből. A japánok ennek ellenére elég sok kínai foglyot ejtettek — több, mint 500 000 katona és 70 Kuomintang-tábornok került fogságukba, de ezek legnagyobb része önként állt át a japánokhoz.)[34] A hszücsaui kínai erőcsoport több, mint féléves kemény védelem után 1938 májusában, amikor a japán bekerítés veszélye már kikerülhetetlen volt, rendben visszavonult.

Nagyobb siker kísérte a japán hadműveleteket Vuhan és Kanton térségében. Előbbi — a nemzeti Kína ideiglenes fővárosa — 1938 október 25-én, utóbbi október 28-án kerül japán kézre. Kantont árulás segítségével foglalták el a japánok.

1938 a japán—kínai háború legmozgalmasabb éve volt. Ebben az évben a legnagyobbak a veszteségek, a japánok 444 000, a kínaiak 735 000 embert vesztettek — ebben nincsenek benne a 8. hadsereg, illetve a partizánok veszteségei. Japán tehát látszólag hatalmas sikereket ért el, a döntéseket azonban nem tudta elérni.

[34] Csu Te: i. m. 24. p.

A háború második szakasza 1939—1945

Bár a japánok 1938 végére Kína legértékesebb területeit — mintegy 130 000 000 lakossal — birtokukba kerítették; a győzelem látszólag már a kezükben volt, a következő években mégsem folytatták nagyarányú támadásaikat, minden ténykedésük az eddig megszerzett területek megtartására, pacifikálására irányult, arra vártak, hogy a Kuomintang-hadsereg az óriási ember- és anyagveszteség következtében csakhamar összeomlik. A japán tervek megváltozásának számos oka volt: Kína meghódítása már eddig is sokkal nagyobb veszteségekkel járt, mint amennyit a világháborúra készülő japán hadsereg elviselhetett volna. (A japánok háborús készülődését mutatják az 1938—39-es szovjetellenes provokációk is. Agressziós szándékaikat a mandzsúriai ún. Kvantung-hadsereg állandó növelése is jelzi: 1931-ben még csak kb. 300 000, 1938-ra már kb. 600 000 fő.) Felkészültek a japánok Dél-Ázsia meghódítására is. A japánok tehát már nemigen tudtak újabb, nagyobb erőket Kínában bevetni. Arra is számítottak, hogy a Kuomintang egy része — amely Vang Csing-vei-jel az élén nyíltan átment a japánok oldalára — meg fogja győzni Csang Kai-seket és klikkjét az ellenállás „hiábavalóságáról". Ezek a remények azonban nem váltak be, Kínában — a jelentéktelen számú árulót kivéve még maga Csang Kai-sek sem akart a japánok szolgálatába állni.

A japán hadműveletek lelanyhulásában azonban az egyik legfontosabb szerepet a Kommunista Párt vezette partizánmozgalom játszotta. Ez még nem érte el ugyan az 1942—44-es méreteket, de mégis egyre több gondot okozott a hódítóknak, akik egyáltalán nem érezték magukat biztonságban a meghódított területeken és egyre nagyobb csapatokat voltak kénytelenek a már egyszer elfoglalt vidékeken összpontosítani és ezzel a japán támadások ereje nagy mértékben lecsökkent.

Néhány helyi jelentőségű Kuomintang siker is kétségtelenül hozzájárult a japán lendület megtöréséhez: — Hunan fővárosát, Csangsát például három ízben akarták elfoglalni, de minden támadási kísérletük meghiúsult. A japánok 1938 után, 1944-et kivéve, már csak helyi jelentőségű támadásokat indítottak zsákmányszerzési, vagy frontkiigazítási célból. A háború második szakasza megkezdődött.

A japán támadás lelassúbbodása, majd teljes megállása a Kuomintang-Kínát nagyon nehéz helyzettől mentette meg. A legjobb kínai hadosztályok felmorzsolódtak a harcokban, területének legértékesebb részeit elvesztette — bár még így is óriási hátországgal és kimeríthetetlen emberanyaggal rendelkezett. Megszűnőben volt az az ideiglenes szövetség is, ami a Kommunista Pártot és a Kuomintangot összekötötte. A Kuomintang egyre növekvő aggodalommal nézte a 8. hadsereg sikereit, s főleg a felszabadított területek lakosságának ragaszkodását a

csapatokhoz. A kezdeti szövetség felbomlott. A Kuomintang a legkülönbözőbb eszközökkel igyekezett a Kommunista Pártot gyengíteni. Már ekkor, a japán háború kellős közepén, a leszámolást készítették elő, ezért legjobb hadosztályait már nem a japánok ellen vetették be, hanem a Kommunista Párt főhadiszállása, Jenan térségében csoportosították, ezek a csapatok több provokációs támadást indítottak a felszabadított területek ellen.

A lekirívóbb provokáció azonban az Új 4. hadsereg esete volt. Ez a hadsereg a Közép- és az Alsó-Jangce völgyében tevékenykedett — a Kuomintang régi bázisában, itt jelentős sikereket ért el, bár a körülmények lényegesen nehezebbek voltak, mint északon. 1940-ben a hadsereg létszáma már 100 000-re, a felszabadított területek lakossága pedig 13 000 000-ra nőtt. A Kuomintang fel akarta oszlatni a számára veszélyessé vált alakulatot. 1940 decemberében parancsot adtak az Új 4. hadseregnek, hogy hagyja el eddigi működési körzetét. A menetközben a hadseregtől hátramaradt törzset megtámadták és a kb. 8000 főnyi csoportot teljesen szétverték. Elfogták a parancsnokot, Je Tinget is. A provokáció ellenére az Új 4. hadsereg nemsokára újjáalakult.

Természetes, hogy a Kuomintang ilyen körülmények között egyre kevésbé volt képes arra, hogy aktív hadműveleteket folytasson a japánok ellen. A csapatok vezetéséről, kiképzéséről már megemlékeztünk. Ezek korábbi harcképességüket nagymértékben elveszítették, a háború végére pedig annyira demoralizálódtak, hogy korábbi jó alakulatok is kártyavárként omlottak össze jelentéktelen japán erők csapásai alatt. (Például a híres 4. „vashadsereg" Csangcsánál 1944-ben.)

A Kuomintangot az amerikai segítség mentette meg a teljes összeomlástól. Az 1941-től Kínában tartózkodó amerikai katonai misszió szervező és kiképző tevékenysége, valamint a hadianyagszállítmányok döntően befolyásolták a Koumintang-Kína erejét és harckészségét.

1939 és 1945 között a felszabadított területeket kivéve fontosabb katonai események nemigen történtek, bár az ember- és anyagveszteségek továbbra is rendkívül nagyok voltak.

1939-ben a keleti és déli fronton néhány vérszegény Kuomintang támadás után a japánok lendültek támadásba, elfoglalták Nancsangot (1939 március), majd Csangsa első sikertelen ostroma következett. 1940-ben a „szabályos fronton" a hadműveletek szinte teljesen szünetelnek, csak 1941-ben újultak fel, amikor a japánok felkészülve a csendes-óceáni háborúra, „rendet akartak végre Kínában teremteni". Délen Csangsa, északon Szián irányában támadtak. Mindkét nagyobb támadásuk jelentékeny veszteségekkel összeomlott. 1942-ben a japánok délről kísérleteztek. Szárazföldi és tengeri erőik ügyes együttműködésével sikeres partraszállást hajtottak végre Bormában (1942 február). Hamarosan ki is szorítják a számbelileg jelentős kisebbségben levő angol-

burmai csapatokat. Nem használt az 5. és 6. kínai hadsereg bevetése sem, bár ezek nagyon jól harcoltak és a japánokat több ízben visszaverték. Lashiónál például 5000 angol katonát szabadítottak ki a japán fogságból. A japán nyomás azonban egyre erősödött, a kínaiak részben Indiába, részben pedig Jünnan tartományba, a Szalvin folyó partjára voultak vissza. A japánok ide is követték őket, és itt a Szalvin mentén a Kuomintang legtevékenyebb frontja alakult ki.

1943 legjelentősebb hadművelete a 11. japán hadsereg május 21-i hupei támadása volt, célja: a Jangce megnyitása.[35] A támadás sikerült, a japánok kb. 5000 ember veszteség árán megvalósították feladatukat. Ez a hadjárat arról is nevezetes, hogy a kínai légi fölény itt mutatkozott meg először a háború folyamán.[36]

1944-ben a japánok a csendesóceáni szigeteken elszenvedett vereségek következtében már nem reménykedtek a háború megnyerésében, éppen ezért Kínában és Mandzsúriában olyan állapotokat akartak teremteni hadseregük számára, hogy ez az anyaország esetleges elvesztése után is sikeresen állhasson ellen a támadásoknak. Ezért végleg meg akarták törni a Koumintang-Kína erejét. 1944 áprilisában Honan ellen intéztek támadást, támadásuk váratlanul sikerrel járt. Tang En-po tábornok 500 000 főnyi hadserege összeomlott 60 000 japán támadása előtt.

Sikeresen folyt a japán támadás más pontokon is. A főcsapást Dél-Hunanra irányították. Itt a Peking—Hankau—Kanton-vasút kézrekerítését tűzték ki célul maguk elé. Elfoglalták Kweilint, az amerikaiak egyik fontos kínai támaszpontját és Csangsát is. Több mint 100 kínai hadosztályt vertek szét. 1944 decemberében egy támaszpontjától messzire elszakadt japán gyorsanmozgó egység akár Csunkingot is elfoglalhatta volna, olyan gyenge volt az ellenállás, a japán alakulat azonban visszavonult, mert amúgy sem tudta volna a várost megtartani.

A vereség oka részben a kínai csapatok teljes morális, fizikai züllésében, részben a Kuomintang-tábornokok tehetetlenségében gyökeredzett. A legjobb kínai csapatokat a kommunisták és Stilwell tábornok ismételt követelése ellenére nem vetették be a japánok ellen.

Nagyobb siker kísérte a kínai fegyvereket Burmában, ahol a kínai csapatok kétirányú támadása — Indiából és a Szalvin partjáról — nagy

[35] Ch H. 1937—1945. 308. p.

[36] A kínai légihaderő különböző külföldi önkéntes alakulatokból — szovjet repülőcsoport, Chennault amerikai tábornok „Repülő Tigrisei", stb. — valamint külföldön tanult kínai pilótákból tevődött össze. Már a háború első szakaszában is — jelentős túlerővel szemben — számottevő sikereket értek el. 1943. után a kínai légi haderő újjászerveződött, és amerikai támogatással a japán légierő fölé emelkedett. 1945-ben öt önálló légidandár — kb. 1500 repülőgép — alkotta a kínai légierőt.

katonai sikert eredményezett. A japánokat teljesen szétverték és 1945 január 20-án a két kínai hadseregcsoport egyesült.

1945-ben a kínai politikában több változás következett be. Stilwell tábornok — Csang Kai-sek követelésére — lemondott, és az új amerikai főparancsnok, Wedemeyer tábornok már hajlandó volt Csang kívánságai szerint a kommunisták ellen fellépni. Viszonzásul a Kuomintang vezetői is beleegyeztek abba, hogy csapataik egy részét felhasználják a japánok elleni döntő támadásra. A tervek szerint az amerikai csapatok Sanghai és Kanton térségében szállnak partra, és ugyanekkor a Kuomintang-erők is támadásba lendülnek. A tervet Csang Kai-sek is kedvezően fogadta, mert így Észak-Kínában is a Kuomintang került volna uralomra. Az atombomba ledobása (1945 augusztus 6.) és a Szovjetunió hadbalépése (1945. augusztus 8.) azonban váratlanul teljesen megtörte Japánt, és így a tervekből semmi sem lett.

Hadműveletek a felszabadított területeken 1939—1945

1939 a 8. hadsereg egyik legsikeresebb éve volt. A felszabadított területek lakossága 40 000 000 főre, a Vörös Hadsereg létszáma pedig 540 000-re emelkedett. Ugyanakkor az Új 4. hadsereg is sikeresen tevékenykedett. A kezdeti 15 000-ről 100 000 főre nőtt, az általa felszabadított területek lakossága pedig elérte a 13 000 000-t.[37]

A háború első éveiben aktív támogatást jelentettek még a front mögé került Kuomintang-csapatok is. Ezek azonban tervezési és vezetési hibáik miatt nem tudtak ellenállni a japán tisztogató hadműveleteknek és vagy felmorzsolódtak, vagy a 8. hadsereg kötelékébe léptek.

1940 nyarán a 8. hadsereg nagyszabású hadműveletekbe kezdett. Az ún. „100 ezred csatájában" mozgósítottak szinte valamennyi északkínai partizánalakulatot. A hadjárat célja a japán kézben levő vasútvonalak elvágása és ezzel a japán összeköttetés megbénítása volt. A feladatot nagyrészt sikerrel hajtották végre, ennek volt köszönhető, hogy a japánok 1940-ben szinte kizárólag a partizánok ellen harcoltak, békén hagyták a teljesen legyengült Kuomintangot. A támadás megszervezésénél azonban hibák is történtek, a 8. hadseregnek még nem volt elég tapasztalata ilyen nagyszabású hadművelet szervezésében és vezetésében és a nagy sikerek mellett jelentős veszteségeket is szenvedtek. A hadjárat eredménye azonban feltétlenül pozitív volt.

1940 őszén kezdődött el a felszabadított területeken vívott háború legkritikusabb időszaka. A japánok jelentős erőket csoportosítva nagy támadást indítottak a partizánkörzetek ellen. Harcaikban új taktikát, az

[37] Csu Te: i. m. 21—22. p.

ún. „felgöngyölítő" taktikát alkalmazták. Alaposak akartak lenni. Taktikájukat az jellemezte, hogy a kémkedés és meglepetés minden eszközét felhasználva, minden irányban váratlan összpontosított támadásokat intéztek a felszabadított területek fontosabb támaszpontjai ellen. A 8. hadsereget így létalapjában támadták meg, gyújtogatva, rabolva és fosztogatva a támaszpontok körül, tökéletesen kifosztott és letarolt senki földjét akartak létrehozni a japánok, hogy a partizánseregeket megfosszák anyagi alapjaiktól. Ezen kívül állandóan többszázezres hadsereg állt készenlétben további megsemmisítő hadjáratok levezetésére. A nehézségeket az is növelte, hogy ebben az időben a rossz termés miatt Észak-Kínában nagy éhínség volt.

Ez az időszak 1942-ig tartott. A felszabadított területek lakossága 25 000 000-ra, a 8. hadsereg 300 000-re csökkent. Ugyanekkor az Új 4. hadsereg eredményesen folytatta tovább hadműveleteit. 1941-ben már 180 000 főt számlált, a felszabadított területek lakossága pedig már elérte a 20 000 000-t. A 8. hadsereg is páratlan szívóssággal úrrá lett a nehézségeken. A lakosság aktív támogatása általában megakadályozta, hogy a japánok meglepetést okozzanak — ekkor kezdték el nagyobb mértékben használni az aknákat is, amelyek szintén érzékeny veszteségeket okoztak a japánoknak. A gazdasági nehézségeket úgy küzdötték le, hogy a 8. hadsereg egységei maguk is földet műveltek és így önellátásra rendezkedtek be. Gyakran ők segítették ki a polgári lakosságot is.[38]

1942 telén a 8. hadsereg egységei újjászerveződtek, megindult a harc az elvesztett területek visszaszerzéséért. 1944-ig a japánok Észak-Kínában már csak a nagyvárosokat és egyes fontosabb vasútvonalakat tartották megszállva. A városokat árkokkal és akadályokkal zárták körül, a falakat megerősítették, úgy nézett ki a város, mint egy középkori vár. A vasútvonalak mentén pedig kb. 1—2 kilométerenként — a tereptől függően — kagylóalakú géppuskaállásokat építettek, így próbálták megakadályozni utánpótlásuk zavarását. Ekkor már világosan felismerték a japánok: milyen veszélyt jelent számukra a 8. hadsereg. 1943-ban az északkínai japán expedíciós hadsereg parancsnoksága egy jelentésében világosan leszögezi, hogy a japánok legnagyobb ellenségüknek a 8. hadsereg katonáit tartják.[39]

A japánok nem tudtak újabb eredményeket elérni a 8. hadsereggel

[38] Epstein: Kína forradalma. Bp. 1949. 297. pp.

[39] „Az ellenség nagy része nem Kuomintang, hanem kommunista egység. Az idén (1943.) vívott 15.000 összecsapásnak a 75 %-ában kommunisták vettek részt, a velünk harcoló 2,000.000 ellenséges katonának több mint a fele kommunista volt. A 199.000 elesettnek több mint a fele, de a 74.000 fogolynak csak a 15 %-a volt kommunista. Ezek az adatok a csangkaisekista csapatok alacsonyabbrendűségét bizonyítják (a kommunistákkal szemben) ... ezért az Északkeleti Császári Hadsereg fő feladata most kizárólag a kínai kommunista csapatok elleni megsemmisítő támadások vezetése." Idézi Csu Te: i. m. 26. p.

szemben, amely 1945 elején már sürgette a Kuomintangot, hogy egyesült erővel verjék ki a japán betolakodókat. A Kommunista Párt vezetősége elérkezettnek látta az időt a háború harmadik szakaszának megindítására. A reguláris 8. hadsereg ekkor már 910.000 fő volt, a tartományi csapatok és a helyi milíciák pedig 2 200 000 emberrel rendelkeztek. Fegyverzet és felszerelés dolgában, bár lényegesen jobban álltak, mint a háború első idejének szakaszában, a helyzet most sem volt kielégítő. Fegyverzetről a Kuomintangnak, illetve az Egyesült Államoknak kellett volna gondoskodnia.

1945-ben a Kuomintang is olyan helyzetben volt már, hogy támadhatott volna. Kb. 40 hadosztálya már amerikai kiképzésben részesült, még nagyobb volt azoknak a hadosztályoknak a száma, amelyeket az amerikaiak fel is fegyvereztek. Ennek ellenére a Kuomintang nem volt hajlandó a 8. hadsereggel együttműködve támadást intézni a japánok ellen, mert attól félt, hogy a japánok legyőzése a Kommunista Pártot juttatná uralomra Kínában. A tervezett döntő hadműveletekre azonban amúgy sem kerülhetett sor, mivel 1945 augusztus 9-én Japán feltétel nélkül megadta magát.

A japán—kínai háború mérlege

Mielőtt a háború értékelésére rátérnénk, nézzük meg a rendelkezésünkre álló rendkívül szűkös statisztikai adatok birtokában a háború legfontosabb számadatait.

1937 és 1945 között a Vörös Hadsereg (a 8. hadsereg és az Új 4. hadsereg együtt) 115 000 kisebb és nagyobb ütközetben vett részt, harcképtelenné tett 960 000 ellenséges katonát és elfogott 280 000 ellenséget. Ezen kívül több, mint 100 000 japán és japán szolgálatban álló kínai adta meg magát és állt át a Vörös Hadsereghez. A Vörös Hadsereg 1028 ágyút, 7700 géppuskát, 430 000 puskát zsákmányolt, 34 000 erődített helyet és 11 000 erődöt foglalt el, vagy semmisített meg.[40]

A Kuomintang-hadsereg — saját jelentései alapján — 22 fontosabb ütközetben 1117 jelentős és 38 931 kisebb összecsapásban vett részt. Veszteségei a következők voltak:

1937. 367 362 fő
1938. 735 417 fő
1939. 346 543 fő
1940. 673 368 fő
1941. 299 483 fő
1942. 247 167 fő
1943. 210 734 fő
1944. 168 830 fő

[40] u. o. 24—25. p.

Ezen kívül a japán légitámadások következtében kb. 200 000 személy vesztette életét.[41] Az adatokban nincsenek benne a partizánhadseregek (8. hadsereg) és a Japán megszállta területek polgári lakosságának veszteségei.

Az összes veszteség 3 211 419 fő, ebből 1 310 234 halott. Még ezekből a meglehetősen bizonytalan adatokból is kitűnik, milyen véresek voltak az ütközetek. A halottak szokatlanul magas számát a gyenge kínai egészségügyi ellátás is növelte.

Nézzük meg, milyen veszteségeket okozott a Kuomintang-hadsereg a japánoknak:[42]

1937. 257 580 fő
1938. 447 749 fő
1939. 415 715 fő
1940. 346 684 fő
1941. 318 686 fő
1942. 165 536 fő
1943. 159 687 fő
1944. 253 078 fő
1945. 235 255 fő

Ezekben az adatokban nincsenek benne a 8. hadsereg okozta veszteségek. Az is kitűnik, hogy 1941-től a veszteségek rohamosan csökkennek és látszik, hogy ebben az időben a kínai hadsereg már nem fejtett ki olyan kemény ellenállást, mint kezdetben.

Ezenkívül jelentős mennyiségű hadianyagot, többek között 1500 repülőgépet, valamint többezer páncélost, sokezer ágyút és egyéb nehéz fegyvert vesztettek a japánok. Csak a fegyverletétellel a következő hadianyag került a Kuomintang-hadsereg kezébe: 12 446 ágyú, 383 páncélos, 685 egyéb jármű, 29 822 géppuska.[43]

A fegyverletétel napján a megszálló japán hadsereg elhelyezkedése egyébként a következő volt:[44]

Északkeleti hadseregcsoport	362 244 fő
6. hadseregcsoport (Közép-Kína)	290 367 fő
5., 10., 3. hadsereg (Honan—Hupei)	330 397 fő
23. hadsereg (Kvantung)	137 586 fő
10. hadseregcsoport	199 031 fő
különböző vietnámi egységek	29 815 fő

Összesen: 1 313 240 katona, ezek 3 hadseregcsoportot, 10 hadsereget, 36 hadosztályt (közötük 2 páncélos és 2 légi gyalogos hadosztályt), 40

[41] Ch. H. 1950. 180. p.
[42] u. o. 181. p.
[43] Ch. H. 1937—1945. 310. p.
[44] u. o. 312. p.

önálló dandárt, 19 helyőrségi csoportot és 6 tengerészeti csoportot képeztek.

Látjuk tehát, hogy a legerősebb csapatösszevonások Észak- és Kelet-Kínában a 8., illetve az Új 4. hadsereg körzetében voltak (az 5. és a 3. hadsereg részei is a partizánok ellen harcoltak).

A japán—kínai háború számos érdekes tanulsággal szolgálhat. Az első, amit megfigyelhetünk az, hogy ebben a háborúban mennyire beigazolódott az a régi mondás, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel. Talán egy háború sem volt annyira átszőve kül- és belpolitikai tényezőkkel, mint ez. (Kínai—szovjet—amerikai viszony alakulása, a kínai belpolitikai viszonyok, a Kommunista Párt és a Kuomintang kapcsolatai. Japán világuralmi tervei és a nagyhatalmak stb.) Mindezek a tényezők döntően befolyásolták a háború kimenetelét.

Maga a háború sem elsősorban a katonai síkon dőlt el — legalábbis nem Kínában. Ha Japán nem roppan össze váratlanul, a kínai—japán háború még évekig elhúzódhatott volna, mert a Kínában állomásozó japán hadsereg ereje még sértetlen volt.

Másik jellemző sajátosság, amiből távolabbi következtetéseket is vonhatunk le, az, hogy a technika minden vívmányával felszerelt, jól kiképzett japán hadsereg első, látszólag döntő sikerei után egyszerűen nem volt képes a háború győzelmes befejezésére. Ennek oka az volt, hogy Kína óriási területű ország, amely a történelem folyamán már nem először egyszerűen felszívta, magába olvasztotta a hódítókat. Lehet, hogy ez lett volna a japán hadsereg sorsa is. Azonban az új és a régi Kína között döntő különbségeket is találunk. A japán megszállók kegyetlen barbarizmusa felkeltette az elkeseredést a kínai nép legszélesebb tömegeiben, ezek ellenállásának a történelem folyamán először már volt hivatott vezetője, a Kínai Kommunista Párt és a Vörös Hadsereg. Az ő irányításuknak volt a legnagyobb szerepe abban, hogy Kína nem omlott össze a japán támadás súlya alatt. Tanulság tehát az, hogy még a jól felfegyverzett, erős ellenség sem képes egy nép felszabadító harcát elnyomni, ha ezt a harcot kellő rátermettséggel és a nép érdekeinek szem előtt tartásával vezetik.

A harmadik tanulság viszont ennek mintegy a fordítottja: hiába állította meg a 8. hadsereg a japán előretörést, hiába okozott nekik egyre súlyosabb veszteségeket, éppen a fogyatékos haditechnika, a gyenge fegyverzet következtében nem volt képes döntő csapásokat mérni az ellenségre, melyet 8 éves hősi harcban sem tudott megtörni. A kínai—japán háború tehát a haditechnika döntő fontosságát is bizonyítja. (A polgárháború idején, amikor hasonló a helyzet, és szintén állig felfegyverzett ellenséggel harcol a néphadsereg, más tényezők segítették elő a győzelmet.)

Rendkívül tanulságos a három hadviselő fél (a 8. hadsereg, a Kuomintang és Japán) hadművészetének a tanulmányozása is. Azt láthatjuk, hogy egyedül a 8. hadsereg stratégiája volt célravezető. A háború elején a felszabadított területek lakossága 1,500 000, a 8. hadsereg létszáma néhány tízezer volt. 1945 elejére a felszabadított területek lakossága elérte a 130 000 000-t, a népi erők nagysága pedig — a tartományi miliciákkal együtt — kb. 3,000.000-ra nőtt.[45] A japánok elleni háború a csapatok és a vezetők számára egyaránt kitűnő iskolának bizonyult. Számos kitűnő tábornok — közöttük Lin Piao, a támadás egyik világviszonylatban is legkiválóbb elméleti és gyakorlati szakértője, Csu Te, a néphadsereg fővezére, Csen Ji, az Új 4. hadsereg parancsnoka, Liu Po-cseng, a „félszemű sárkány" és Peng Te-huai, a Koreában harcoló kínai önkéntesek parancsnoka, hogy csak néhányat említsünk, — nőtt ki ebből a kiváló iskolából. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a 8. hadsereg stratégiája: a partizánegységek nagyarányú felhasználása, a hadműveletek gyorsasága és váratlansága, a lakosság széles tömegeinek demokratikus intézkedésekkel történő megnyerése (föld- és adóreform) és a japánellenes egységfront létrehozása jelentette Kína számára az egyetlen helyes stratégiát. Döntő győzelmet azonban csak akkor hozott volna ez a startégia, ha a másik szövetséges fél, a Kuomintang is teljesíti a reá háruló feladatokat.

Erre azonban a Kuomintang nem volt képes. A kommunisták és a japánok elleni állandó kétirányú harc felőrölte a Kuomintang anyagi és erkölcsi erejét. A kommunistákat még a japánoknál is veszélyesebb ellenfélnek tartották, mert látták, hogy reakciós, reformokról tudni nem akaró uralmukat mennyire veszélyeztetik. A néphez nem fordulhattak, mert nem tudtak és nem is akartak neki cserébe semmit sem nyújtani. 1941-ben, amikor a két fronton vívott harc már felmorzsolással fenyegette a nemzeti (Kuomintang) Kínát, már csak a külföldi segítségben reménykedhettek. Az Egyesült Államok szívesen támogatta Kínát. Szükség volt rá, úgyis mint a japánok elleni szövetségesre, de szívesen látták a Kuomintang-Kínát, mint az ázsiai kommunizmus ellen vívott harc egyik fontos támaszpontját is. Mindezek mellett az óriási kínai piac és a kiaknázatlan nyersanyagok hatalmas profitlehetőségeket ígértek. Az USA valóban támogatta a nemzeti Kínát és gazdasági, valamint katonai segítségével meg is mentette a teljes összeomlástól. Mélyreható változásokat azonban az amerikaiak sem tudtak — és nem is akartak — teremteni. 1945-ben Kína látszólag nagyon erős, kitűnően felszerelt hadosztályai — közöttük több páncélos hadosztály, öt önálló légi dandár és két ejtőernyős hadosztály — látszólag hatalmas erőt jelentettek. A nagy katonai erő azonban nem leplezhette el a belső gyengeségeket.

[45] White—Jacoby: i. m. 215. p.

Nagy hibákat követett el a Kuomintang a hadvezetés terén is. A háború első éveiben a területhez való merev ragaszkodás következtében a legjobb kínai hadosztályok elpusztultak. Később sem tudtak amerikai támogatás nélkül egy komolyabb hadműveletet sem létrehozni. — Nem voltak tehetséges hadvezérei sem. Csang Kai-sek katonai képességei csak a feudális hadvezérekkel folytatott harcokra voltak elégségesek, ilyen nagyarányú hadműveletek vezetése már meghaladta képességeit. A Kuomintang többi hadvezére tehetségtelen és korrupt volt, természetesen nem is érhettek el sikereket.

Túl sok jót a japán hadvezetésről sem mondhatunk. Náluk sem találunk tehetséges hadvezéreket, átfogó haditerveik nem voltak, kisebb részletterveiket pedig nagyfokú merevség és a cél túlságos nyilvánvaló volta jellemezte, ezért nem tudtak egyetlen nagy ütközetben sem döntő győzelmet aratni a kínaiak felett. Az is döntő hiba volt a japánok részéről, hogy zsákmányszerző, kegyetlen hadjárataikkal, barbár, embertelen módszereikkel „sikerült" az egész Kínát maguk ellen fellázítani.

A kínai nép nemzeti felszabadító háborúja

1946—1949

A váratlan japán fegyverletétel kellemetlen helyzet elé állította a Kuomintang vezetőit. Észak- és Közép-Kínában csak a 8. és az Új 4. hadsereg katonái álltak a japánokkal szemben. Itt terült el a felszabadított területek legnagyobb része is. Kézenfekvő lett volna tehát, hogy az itteni japán helyőrségek a 8. hadseregnek tegyék le a fegyvert és a területet a néphadsereg katonái szállják meg. Ez azt is jelentette volna, hogy a felszabadított területeken el kellett volna ismerni az új demokratikus reformokat. A Kommunista Párt 1945 áprilisi kongresszusa már felszólította a Kuomintangot, vessen véget népellenes diktatúrájának és vegye be a kormányba más pártok (Kommunista Párt, Demokratikus Liga stb.) képviselőit is. A Kuomintang vezetői azonban ezt az ésszerű és Kína érdekeit szolgáló javaslatot visszautasították. A japán fegyverletétel után Csang Kai-sek elérkezettnek látta az időt a leszámolásra. Felhívta a japán csapatokat, hogy tartsák állásaikat a 8. hadsereg csapatai ellen és csak a Kuomintang hadseregnek adják meg magukat. Ugyanekkor Wedemeyer tábornok támogatásával nagyszabású hadmozdulatot hajtott végre. A Dél-Kínában állomásozó Kuomintang-csapatokat — kb. félmillió katonát — hajóval és repülőgéppel Észak-Kínába szállították. Augusztus 11-én Ho Jing-csin hadügyminiszter parancsot adott Csu Te tábornoknak, a Kínai Néphadsereg parancsnokának, hogy csapatai vonuljanak vissza eredeti állásaikba. Ezzel egyidejűleg kemény eszközökkel igyekeztek elnyomni a nép valamennyi szabadságmozgalmát.

Kínában ekkor forradalmi helyzet állt elő. A Kuomintang már elvesztette csaknem valamennyi társadalmi osztály támogatását, ezek közül a legdöntőbb a parasztság állásfoglalása volt, amely hatalmas tömegeivel Kína legnagyobb erejét képviselte, és amely már világosan látta, hogy csak a Kommunista Párt vezetésével valósulhatnak meg évezredes reményei, csak így juthat földhöz. Kiábrándult a Kuomintangból a nemzeti burzsoázia és a kispolgárság, valamint az értelmiség legnagyobb része is. A Kuomintang nem volt képes eredményes ellenállásra a japánok ellen, gazdaságilag teljesen tönkretette az országot (az infláció már ekkor megindult, később, 1947-ben oly nagy méreteket öltött, hogy az árak a háború előttinek több tízezerszeresére nőttek).[46] Nem biztosította a Kuomintang az alapvető szabadságjogokat sem, üldözte a tudósokat, kegyetlenül elnyomott minden olyan törekvést, amelytől uralmát féltette. Ebben az időben már csak a legvadabb terror felhasználásával tudta a hadseregben is fenntartani a fegyelmet. Ez azonban már csak látszat volt, hisz a hadsereg katonáinak legnagyobb része a parasztságból került ki, és előbb vagy utóbb, de mindegyik katona inkább osztályával érzett, mint kegyetlen elnyomó tisztjeivel.

A háború elkerülhetetlen volt. A Kuomintang nem térhetett ki előle, ha ugyanis enged annak az egyre erősödő hangú általános követelésnek, hogy szüntesse meg a pártdiktatúrát és hozzon végre demokratikus reformokat Kínában, akkor a hatalom — békés úton — előbb vagy utóbb a széles tömegekkel rendelkező Kommunista Párt kezébe került volna. (A Kommunista Párt létszáma az 1937-es néhány százról 1946-ra már 2 700 000-re nőtt.) A párt a japán elleni háború nehéz éveiben bebizonyította, hogy a nép hivatott vezetője. A Kuomintang utolsó reményét a Roosewelt halála után megváltozott amerikai külpolitikába vetette, ezt éppen azzal nyerte meg, hogy a kommunizmus ellen harcolt. Amerika még a háború befejezése után is többmilliárd dollár értékű hadianyagot, főleg páncélosokat és repülőgépet, valamint tüzérséget szállított Kínának. Ennek segítségével a Kuomintang úgy érezte, hogy itt az utolsó alkalom a kommunizmus „veszélyének" megsemmisítésére.

Nézzük meg, miben bizakodott. Ha összehasonlítjuk a Kuomintang és a néphadsereg erőviszonyait, akkor első pillanatban indokoltnak látszik a Kuomintang minden áron háborúra való törekvése. A Kuomintang-hadsereg 253 hadosztállyal, azaz 4,300.000 főnyi jól felfegyverzett hádsereggel rendelkezett, olyannal, amilyennel sohasem az egész japán—kínai háború alatt. Csaknem 100 hadosztálya amerikai kiképzésben részesült, de a többiek is megfelelően el voltak látva nehézfegyverekkel. Többezer páncélossal, kb. 1500—2000 repülőgéppel is rendelkezett. Ezenkívül kezé-

[46] Ефимов: Очерки по новой и новейший истории Китая. 2. избр. Moszkva, 1951. 472. p.

ben volt Kína nagyobb és értékesebb része — 300,000.000 lakosával. Az összes fontosabb város is a Kuomintang kezében volt.

Velük szemben állt az 1,200.000 reguláris és kb. 2,000.000 irreguláris katonából álló néphadsereg. A hadsereg szervezete nemigen változott meg a háború után sem. Ebben az időben kb. 20—25 hadosztályból állott. Fegyverzet és felszerelés terén lényegesen rosszabbul állt, mint a Kuomintang, még a japán fegyverletétel alkalmával is csak Mandzsúriában jutott jelentékenyebb mennyiségű fegyverhez. A felszabadított területek lakossága 145,000.000 volt. A kívülálló szemlélők, de Kínában is legtöbben biztosra vették a Kuomintang győzelmét.

Ezt gondolta Csang Kai-sek és a Kuomintang többi vezetője is. Ezért szabotálták tudatosan a tárgyalásokat. A Kommunista Párt ezzel szemben mindent megtett a békés kiegyezés megvalósítására. Mao Ce-tung 1945. augusztus 28-án Pekingbe utazott és hosszas tárgyalások után, 1945. október 10-én fegyverszünet jött létre, melyben mindkét fél kötelezte magát az ellenségeskedés azonnali megszüntetésére. A fegyverszünetet azonban a Kuomintang következetesen nem tartotta be. Nem jártak sikerrel a többi tárgyalások sem, amelyek amerikai közvetítéssel folytak. Hurley, majd később Marshall tábornok igyekeztek a megegyezést létrehozni. Az amerikaiak természetesen a tárgyalásokon — bár semlegesnek igyekeztek magukat feltüntetni, valójában az általuk támogatott Csang Kai-sek rezsim érdekeit képviselték. A megegyezés ezért nem is jöhetett létre, és 1947. januárjában Marshall teljesen sikertelen tárgyalások után csalódottan hagyta el Kínát. Ekkor már állt a Kuomintang által újra felidézett polgárháború.

1946 június 12-én a Kuomintang elszakított minden, a békés megegyezésre irányuló lehetőséget és általános támadást indított a felszabadított területek ellen. Csang Kai-sek hadműveleti terve egyszerű, de alapjaiban hibás volt. Hatalmas ember- és hadianyag túlerejében bizakodva, egycsapással, minden irányban egyszerre akarta összezúzni a kínai néphadsereget, ezért csapatai Shenszitől egészen Mandzsúriáig (kb. 1500 km szélességben) egyszerre indultak támadásra. Csang hadseregének felvonulása a következő volt: Kelet-Kína 460.000, Középkínai Alföld 210.000, Shanszi—Csahar—Hopei 160.000, Shanszi—Hopei—Santung—Honan 250.000, Északkelet-Kína 160.000, Shenszi—Kiangszu—Ningszia 150.000, összesen (a kisebb frontszakaszokat is beleszámítva) 1,600.000 fő.[47]

Amint látjuk, erejét Mandzsuriára és Kelet-Kínára összpontosította. Tervének a legfontosabb része az volt, hogy a keleti tartományokon, elsősorban Santungon keresztül megteremtse a szárazföldi összeköttetést Mandzsúriával, amelynek megszerzését a legfontosabb feladatnak tekintette. Hadműveleti tervének legnagyobb hibája az volt, hogy túlságosan

[47] Liao Kai-lung: From Yenan to Peking. Peking, 1954. 36. p.

szétszórta erőit és ezzel lehetővé tette a néphadsereg csapatainak, hogy a Kuomintang-hadosztályokat egyenként verjék szét. Emellett elhanyagolta a döntő fontosságú Középkínai Alföld megszállását is, ehelyett inkább a mellékhadszíntérnek tekinthető Mandzsuriára összpontosította legtöbb és legjobban felszerelt hadosztályait.

Vele szemben a néphadsereg felállása a következő volt:

Az 1. hadseregcsoport (Peng Te-huai parancsnoksága alatt) Shenszi tartományt, a felszabadított területek légi központját védte. Tőle keletre a Középkínai Alföldön a 4. (Csen Keng) hadseregcsoport és a 2. (Liu Pocseng) hadseregcsoport tevékenykedett. Santung tartományban a 3. hadseregcsoport (Csen Ji) harcolt. 1946 szeptemberében legnagyobbrészt volt Kuomintang-katonákból megalakult a 13. Északkeleti Egyesült Demokratikus Hadsereg, amelyet a néphadsereg egyik legjobb és legtapasztaltabb tábornoka, Lin Piao vezetett. A legerősebb hadseregcsoport a legfontosabb területen, a Kuomintang főfelvonulási irányában harcoló 3. hadseregcsoport volt. (Parancsnoka Csen Ji, 1941 után az Új 4. hadsereget vezette.) Ennek létszáma kb. 300.000 fő volt, a többi hadseregcsoportok mintegy 200 000 emberből állottak. Nehézfegyverük kevés, páncélosuk és repülőjük pedig egyáltalán nem volt. Csekélyszámú tüzérségüket a japánoktól, illetve a Kuomintangtól zsákmányolták.[48]

A néphadsereg stratégiája a kínai belpolitikai viszonyoknak, valamint a szembenálló hadseregek sajátosságainak tökéletes ismeretén nyugodott. A Kommunista Párt vezetősége jól látta, milyen nagy hibát követett el a Kuomintang az általános támadással. Látta azonban azt is, hogy egyelőre még nem jött el az ideje annak, hogy nyílt ütközetekben felvehessék a harcot a tűzerőben magasan a néphadsereg felett álló Kuomintang csapatokkal. Tudták, hogy az idő nekik dolgozik, s a kitűnően kiképzett és jól felfegyverzett Kuomintang-csapatok előbb-utóbb átállnak majd a néphadsereg oldalára, vagy megsemmisülnek. Éppen ezért a Kommunista Párt a háború első szakaszában ugyanazt a stratégiát alkalmazta, mint a japánok ellen: nem törekedett görcsösen a terület tartására, hanem ehelyett a Kuomintang főerőit igyekeztek felmorzsolni. Ezzel kihasználták a Kuomintang hadvezetés legnagyobb hibáját, a csapatok teljes szétszórtságát. A másik döntő fegyver a Kuomintang-csapatok morális ellenálló erejének a megtörése volt. A Kuomintang-katonák nem szívesen harcoltak népelnyomó uraik védelmében, és örömmel hallgattak a néphadsereg propagandistáinak felhívására. Különösen a Mandzsúriában harcoló Kuomintang elit-hadseregek (60., 8.) katonái álltak át tömegesen a néphadsereg oldalára.

[48] Belden: China shakes the world. New York, 1949. 354. pp.

A Kommunista Párt stratégiáját, az egész háború jellegét legvilágosabban Mao Ce-tung 1947. decemberi híres beszédéből — A jelenlegi helyzet és feladataink — láthatjuk:[49]

„Legfőbb harcászati elveink a következők:

1. Először a szétszórt és elszigetelt ellenségre csapunk le, később pedig a koncentrált erős ellenségre.

2. Először a kis- és középvárosokat, a hatalmas vidéki területeket foglaljuk el, később pedig a nagyvárosokat.

3. Fő célunknak az ellenség harci erejének megsemmisítését, nem pedig városok és helyek megtartását, vagy elfoglalását tekintjük.

4. Minden csatában feltétlenül túlsúlyt képviselő erőket kell összpontosítani; az ellenséget minden oldalról körül kell keríteni és úgy kell megsemmisíteni, hogy senki se szabadulhasson a hurokból... Kerüljük a felmorzsoló csatákat, ahol a nyereség nem kárpótol a veszteségért.

5. Ne vívjunk felkészületlenül csatákat,.... amelyekben... nem biztos a győzelem.

6. Fejlesszük a hősiességet, az áldozatvállalást, a kitartást az állandó harcokban.

7. Mozgás közben semmisítsük meg az ellenséget.

8. Ami a városok megrohamozását illeti, foglaljuk el az ellenség minden olyan erősségét és városát, amelyet gyöngén védenek... Várjuk meg, míg a feltételek megérnek és akkor foglaljuk el az ellenség összes erősen védett... városát.

9. Frissítsük fel hadseregünket az ellenség összes fegyverének elzsákmányolásával és az ellenség emberanyagának nagy részével. *Hadseregünk emberanyag- és hadianyag-forrása elsősorban a fronton van.*

10. Ügyesen használjuk fel a két hadjárat közti időt a pihenésre, átcsoportosításra és csapatképzésre."

Ezeknek az elveknek alapján sikerült legyőzni Csang Kai-sek hadseregét.

A háború lefolyása

A kínai felszabadító háborút három szakaszra oszthatjuk:

1. A népfelszabadító háború védekező szakasza (1946 július — 1947 június).

2. Átmenet az offenzívába (1947 június — 1948 június).

3. A döntő győzelmek (1948 július — 1949 december).

A háború első szakasza a Kuomintang döntő erőfölényével indult. A néphadsereg katonáit mindenütt visszaszorították, akik csak akkor álltak ellen, ha biztos győzelemre volt kilátás. Santungban Lini, Mandzsuriában Szepingkáj és Csangcsun elfoglalása jelezte a Kuomintang fő-

[49] Mao Ce-tung: A kínai forradalom diadalmas útja. Bp. 1950. 191—192. p.

lényét. Sikereik tetőpontját az egyetlen kommunista kézen levő északkínai milliós nagyváros, Kalgan elfoglalásával érték el 1946. október 11-én. Ekkor hivatalos nankingi körök a háború befejezését és csak kisebb tisztogató hadműveleteket jelentettek. 1947 első hónapjaiban a Kuomintang kezdeti lendülete az elszenvedett óriási veszteségek — 300 000 ember — miatt elakadt. Nem sikerült a néphadsereg nagyobb egységeinek megsemmisítése és bekerítése sem. A leghevesebb támadásokat a 3. hadseregcsoport ellen intézték (Santung), ez azonban áttörte az ostromgyűrűt és Honanba vonult.

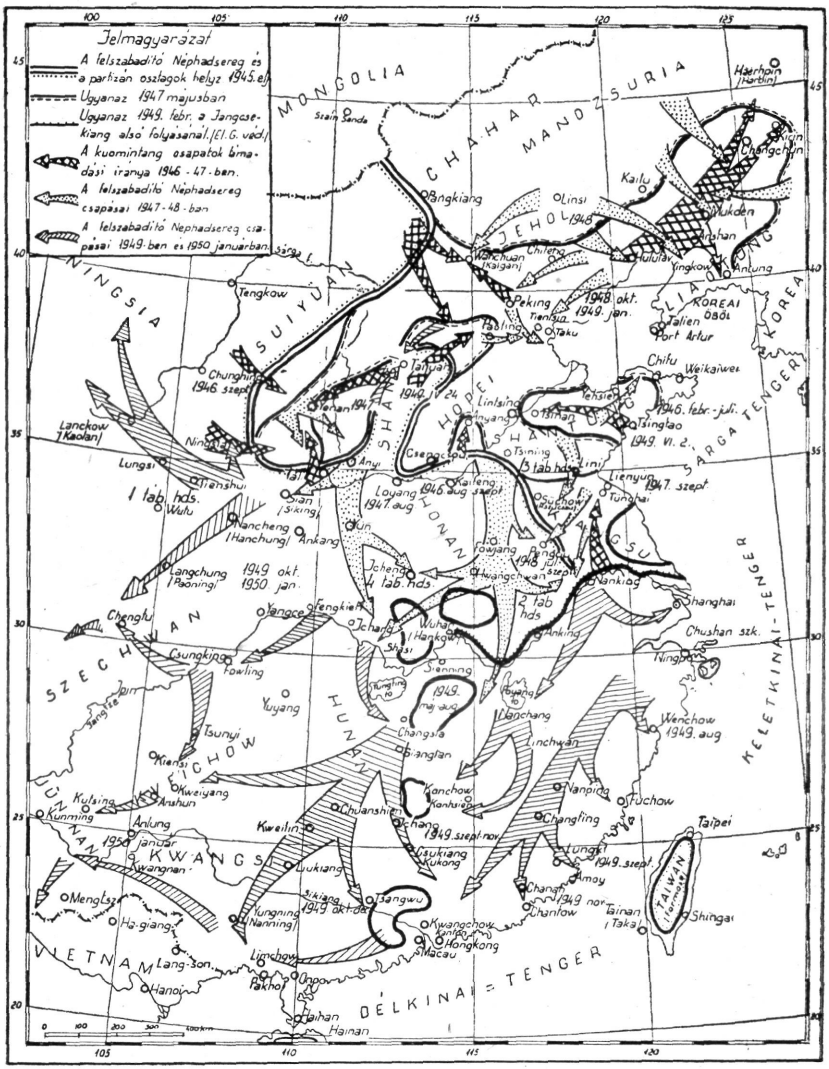
1947-ben némileg változott a Kuomintang taktikája. Mivel nem tudtak egyszerre minden irányban támadni, minden egyes város meghódítása nagy veszteségekkel járt és ezeken kívül a szétszórt helyőrségek (Kalgan, Tayiüan, Csinan) a Kuomintang jelentős erőinek lekötését jelentették. Most két fronton támadtak. 1. A régi Shenszi—Kanszu—Ningszia határterületen, itt 1947. március 17-én elfoglalják Jenant, a fővárost. E hadműveletek azonban nagyobb hadászati sikert nem értek el. Az 1. hadseregcsoport főerőit nem sikerült megverni, csak azt érték el, hogy jelentős erőik — 16 dandár — mégjobban eltávolodtak a fő hadműveleti területről. Ez lehetővé tette, hogy a fedezetlenül hagyott Középkínai Alföldön a néphadsereg 2., 3. és 4. hadseregcsoportja támadásba lendüljön.

Mandzsuriában Szepingkáj elfoglalása után nyugalom volt, a Kuomintang-csapatok a városokba zárkóztak. Ugyanez volt a helyzet Észak-Kínában Peking és Tiencsin vidékén, ahol az egész terület a néphadsereg kezében volt és csak egyes városokban tartott még ki a Kuomintang-helyőrség. Ezek a helyőrségek lassanként teljesen szétzüllöttek, elvesztették morális és katonai értéküket, nagy részük átállt a néphadsereg oldalára, a többit pedig az első komoly támadás teljesen megsemmisítette. A Kuomintang második támadási főiránya Santung tartományban volt, ahol Csinan és Lini elfoglalása jelentette a legnagyobb eredményüket.

A hadjárat első éve a Kuomintang látszólagos sikerével végződött. 191 000 km² területet foglalt el, 48 000 000 lakossal, így a felszabadult területek lakossága 131 000 000-ra csökkent. A Kuomintang ezt az eredményt hatalmas veszteségek árán érte el, egy év alatt a néphadsereg csaknem 100 Kuomintang dandárt vert szét, ez az ellenség irreguláris erőinek a veszteségét is figyelembe véve 1 120 000 főt jelentett.[50]

A háború második szakasza a néphadsereg számára sokkal kedvezőbb előfeltételekkel indult. Jóllehet a két hadsereg összehasonlítása még mindig jelentős Kuomintang fölényt mutatott: 1 950 000, ill. 3 430 000, a Kuomintang-hadsereg a hadjárat során bebizonyította, hogy még jelentős túlerő birtokában sem képes a néphadsereg egységeire jelentős csa-

[50] Liao Kai-lung: i. m. 54. p.

Hadtörténelmi atlasz (kéziratban) 125. térkép

2. sz. vázlat. A III. kínai polgárháború 1946—1949.

pást mérni. A néphadsereg alakulatai kiképzés, fegyelem és harcérték szempontjából magasan a Kuomintang-csapatok felett álltak. A Kuomintang hátországa és hadserege is bomlófélben volt. A titkosrendőrség már terroreszközökkel sem tudta fenntartani a hatalmat, egymás után zajlanak le a kisebb-nagyobb diák- és egyéb tüntetések, Tajvan szigetén pedig komoly arányú felkelés tör ki. Maga a Kuomintang sem egységes, éppen legjobb és legtekintélyesebb tábornokai (Li Csung-jen, Pai Csung-si, és Ho Jing-csin) voltak azok, akik megelégelték Csang Kai-sek csak katasztrófát jelentő diktatúráját és elkésve bár, de megpróbálták demokratikus intézkedésekkel „kifogni a szelet a kommunisták vitorláiból". A Kuomintang és a titkosrendőrség Cseng Kai-sek mögött sorakozott fel, s így egy ideig (1949. január—április) tartó uralomrajutását sem tudta a Kuomintangot megmenteni.

A néphadsereg ellentámadását Liu Po-cseng és Csen Keng 2., illetve 4. hadseregcsoportja vezette be. Liu felhasználta az alkalmat, hogy Honan tartományt a Kuomintang csaknem teljesen kiürítette, 1947. június 30-án átkelt a Sárga folyón és dél felé nyomult előre. Augusztus 27-én elérte a Tapjeh-hegységet, Honan tartomány stratégiai kulcspontját. Szeptemberben előretolt egységei már a Jangceig jutottak. Augusztus 23-án a 4. hadsereg egységei is átkelnek a Sárga folyón és nyugati Honan tartományba vonultak. Novemberre már 36 várost foglaltak el és 9 000 000 lakost szabadítottak föl. A két hadseregcsoport támadása hatalmas csapást jelentett a Kuomintangra. A támadásra képtelennek tartott néphadsereg váratlan csapása a Kuomintang legfontosabb területei ellen irányult és nehéz helyzetbe hozta Csang Kai-seket. Honan déli részén maga a hadügyminiszter, Pai Csung-si személyes vezetésével új front alakult ki, amely megkísérelte Liu Po-cseng hadseregének visszaverését.

1947 szeptemberében újabb csapás érte a Kuomintangot. A 3. hadseregcsoport Santung tartományban támadásra indult és december végére a tartomány jelentős részét felszabadította és több mint 60 000 Kuomintang katonát semmisített meg. A 3. hadseregcsoport nagyobb erőket küldött Honanba is, ahol együttműködtek a 2. hadseregcsoport egységeivel. Honan tartomány a nagyobb városok kivételével teljesen a néphadereg kezébe került. Ez a hadművelet bebizonyította, hogy a néphadsereg csapatai már nagyarányú hadműveletek lebonyolításához is értenek. Liu Po-cseng haditette, aki csapataival ellenség hátában több mint 300 km-t nyomult előre, és ott megdönthetetlen hadibázist épített ki, nemcsak a kínai felszabadító háború, hanem az egész újkori hadtörténelem egyik legszebb katonai teljesítménye. Hasonlóan kitűnő hadvezérnek bizonyult Csen Ji is, akinek a Kuomintang leghevesebb támadásait kellett elviselnie, de a 3. hadseregcsoport annak ellenére fel tudta szabadítani Santung tartomány jelentős részét.

Mandzsúriában többhónapos nyugalom után megkezdődött a Kuomintang csapatok felmorzsolása. Csang Kai-sek döntő stratégiai hibát követett el: ahelyett, hogy a távoleső frontokon — Shenszi és Mandzsúria — visszavonta volna hadosztályait és Honanban próbálta volna a döntést keresni, makacsul kitartott tervei mellett. Szerinte „erőink még magasan a banditák (néphadsereg) felett állnak".[51] Ezért tovább folytatta céltalan támadásait. Ezek Mandzsúriában mindenütt sikertelenül jártak és 1948 első felében már csak néhány nagyobb város (Mukden, Csangsa, stb.) és a Peking—mukdeni vasútvonal maradt a Kuomintang kezén.

1948 első fele a leszámolásra való felkészülés ideje volt. A néphadsereg csapatait újjászervezték, s felkészültek a leszámolásra. Ekkor már Mao Ce-tung 1947-es beszédéből nyilvánvaló volt, hogy a Kommunista Párt nem hajlandó több engedményt tenni és célja a reakciós Kuomintang uralom teljes megtörése.

A háború második szakaszának mérlegét a következőképpen állíthatjuk össze. A néphadsereg 1 520 000 ellenséges katonát semmisített meg, vagy tett harcképtelenné, elfoglalt 155 000 km² területet 37 000 000 lakossal, ezzel visszaszerezte elfoglalt területeinek legnagyobb részét.[52]

A néphadsereg legfőbb sajátossága már az volt, hogy megtanulta a pozíciós hadviselést is, már el tudott nagy, megerősített városokat is foglalni és megtanulta az új modern fegyverek kezelését is.

A döntő győzelmek. 1948 július—1949 december

A háború 1948 őszén a döntő szakaszba lépett. A néphadsereg három nagy ütközetben (Mandzsúria, Csinan, Hszücsau) megsemmisítette a Kuomintang főerőit és lehetővé tette az 1949. évi átütő sikereit. Ebben az időben az erőviszonyok már elég kedvezőek voltak a néphadseregre nézve (2 800 000 néphadsereg — 3 650 000 Kuomintang). Emellett a néphadsereg óriási mennyiségű hadianyagot zsákmányolt. Mao Ce-tung híres mondása, „hadseregünk tartaléka a fronton van", teljes mértékben beigazolódott. A néphadsereg hatalmas növekedése elsősorban a Kuomintang-katonákból adódott, akik belátták, hogy csak a Kommunista Párt vezetésével szabadulhatnak fel elnyomó uraik zsarnoksága alól. Ezek a katonák természetesen fegyvereiket is magukkal hozták. A Kuomintang-csapatok harci szellemére jellemző, hogy még olyan csapatok is sértetlenül adták át összes fegyvereiket, amelyek nem álltak át a néphadsereg oldalára. Ezeket a katonákat a néphadsereg hazaküldte.

[51] Belden: i. m. 420. p.
[52] Liao Kai-lung: i. m. 64—65. p.

A döntő csaták előtt a front a következő vonalban húzódott: Az északnyugati frontszakaszon Hu Cung-nan Kuomintang tábornok csapatait kiverték Jenanból és Shenszi tartomány déli részére szorították vissza. Északon Peking és Tiencsin és még egy-két nagyobb hely kivételével az egész terület a néphadsereg birtokában volt. Hasonló volt a helyzet Mandzsúriában is, ahol már az egyes támaszpontok közötti összeköttetést is alig tudták fenntartani. A döntő középső arcvonalszakaszon a 2. hadseregcsoport Vuhantól keletre elérte a Jangce folyamot. Santungban pedig a 3. hadseregcsoport elvágta egymástól a Kuomintang két hatalmas erőösszpontosítását, a Csinan és Hszücsau térségében elhelyezett erőket.

A néphadsereg támadási céljai szinte „adva voltak". Egyrészt lehetőség nyílt a Mandzsúriában szétszórt Kuomintang-csapatok könnyű megsemmisítésére (ezek a valaha Burmában jól harcoló hadosztályok a Kuomintang legkitűnőbb csapatait jelentették). Másik csapásukat a Csinannál már szinte bekerített helyzetben lévő Kuomintang-hadseregcsoportra irányították. Majd ezután a Kuomintang főerőinek (négy hadseregcsoport) hszücsaui összpontosítását semmisítették meg.

Csang Kai-sek újabb súlyos hibákat követett el: mindenáron tartani akarta a területet. 1949 szeptemberében például ahelyett, hogy kivonta volna Mandzsúriából csapatait, egy páncélos hadosztállyal erősítette meg ezeket. A hadosztályt azonnal bekerítették és rövid ellenállás után megadta magát.[53] Ugyanekkor a helyükön tartotta a csinani és hszücsaui csoportokat is, a döntő ütközeteket ugyanis a Jangce északi partján akarta megvívni. Ezzel szemben a kommunista stratégia elgondolásai — bár merészek és újszerűek, de mégis a tények alapos ismeretén nyugodtak.

A mandzsúriai Kuomintang-csapatok végzete 1948 októberben teljesedett be. A páncélos hadosztály elvesztése után végre parancsot kaptak Mandzsúria elhagyására, azonban az egész hadsereg rövidesen összeomlott. Ezekben a harcokban a Kuomintang több, mint 500 000 embert vesztett. Mandzsúria elvesztésével megnyílt az út a maradék Kuomintang kézben lévő északkínai terület ellen. Peking és Tiencsin 1949 januárjában elesett és ezzel egész Kína gyakorlatilag a néphadsereg kezébe került. Ezekben a harcokban a Kuomintang 250 000 embert vesztett. Most már végképp megszűnt a Kuomintang erőfölénye, a néphadsereg 3 000 000 katonájával szemben már csak 2 800 000 embert tudott szembeállítani.

A döntő vereség azonban Santungban és Hszücsau térségében érte a Kuomintangot. 1948. szeptember 16-án a 9. hadseregcsoport 180 000 emberrel támadást intézett Csinan ellen, a kb. 100 000 főnyi Kuomintang-

[53] Fitzgerald: Revolution in China. London, 1952. 106. p.

hadsereg szeptember 25-re teljesen felmorzsolódott. Csinan kapitulációjával a Csingtaot megszállva tartó 7. amerikai flotta is, mely eddig támogatta a Kuomintang hadműveleteket, kellemetlen helyzetbe került, az amerikaiak azonban harc nélkül kiürítették a várost.

Csinan elestével elhárult az utolsó akadály a hszücsaui erőcsoport megsemmisítésének útjából. Ez az ütközet a bekerítő megsemmisítő csaták egyik legszebb példája, 1948 novembertől 1949 január 10-ig tartott, s ebben több mint 550 000-nyi Kuomintang-hadsereget semmisítettek meg.

Hszücsaut és a környező városokat négy hadseregcsoport védte. A várható főtámadási irányban, északnyugaton a 2. (a legerősebb) hadseregcsoport helyezkedett el. Délen a 12., magában a városban a 13. és attól keletre a 7. hadseregcsoport helyezkedett el. A néphadsereg kb. 600 000 fővel indult támadásba (2. és 3. hadseregcsoport). A főparancsnok Csen Ji volt. Első csapását váratlanul a várostól keletre levő, viszonylag gyengébb 7. (Kuomintang) hadseregcsoport ellen irányította. Ezt bekerítette és november 22-re teljesen felmorzsolta. Hasonló volt a sorsa a felmentésére igyekező 12. hadseregcsoportnak. Csang azonban még most is ragaszkodott a város megtartásához és a 2. (Kuomintang) hadseregcsoportot küldte — most már a 12. segítségére. Ezzel viszont Hszücsau északnyugati és déli irányban védtelenné vált. Liu Po-cseng egységei behatoltak a résbe és rövidesen Hszücsautól délre egyesült a 2. és 3. (néphadsereg) hadseregcsoport. Az itt harcoló 2. (Kuomintang) és a később idevezényelt 16. (Kuomintang) hadseregcsoport december 1-re megsemmisült. Hasonló volt a sorsa a Hszücsaut még mindig őrző 13. (Kuomintang) hadseregcsoportnak, melynek most már kiadták a parancsot, hogy törjön ki és mentse fel a bekerített egységeket és ezekkel vonuljon a Jangce déli partjára. Ez az intézkedés is elkésett és 1948 december első napjaira a hadjárat gyakorlatilag befejeződött. A kisebb ellenséges csoportok felszámolása 1949 január 10-ig tartott. Ez a mesterien vezetett hadművelet eldöntötte a háború sorsát.[54]

Csang Kai-sek 1949 január 1-én fegyverszünetet kért, a tárgyalások elhúzódtak. Ugyanekkor Csang — amerikai nyomásra — egyelőre visszavonult a „közelettől". A tárgyalások azonban nem jártak eredménnyel és 1949 április 21-én a néphadsereg egységei 300 km szélességben átkeltek a Jangce folyón és kezdetét vette a háború utolsó felvonása. Ekkor az erőviszonyok már teljesen a néphadsereg javára tolódtak el, melynek több, mint 4 000 000 katonájával szemben a Kuomintang nem egész 1½ milliót tudott csak szembehelyezni. A hadjárat már a néphadsereg alakulatainak diadalmenete volt, 1949 decemberére Tajvan, Tibet, Hainan és néhány kisebb sziget kivételével az egész Kína felszabadult.

[54] Belden: i. m. 413—423. p.

Katonailag egyetlen említésre méltó tény, hogy a Kuomintang-csapatok kitűnően megerősített állások és túlerejű tüzérség, valamint hajóhad birtokában még csak meg sem kísérelték a néphadsereg csapatainak jangcei átkelését.

1948. július 1-től 1949. június 30-ig a Kuomintang-hadsereg 3 050 000 főt vesztett. 1 834 000 ember fogságba esett, 571 000 elesett, vagy megsebesült, a többi fellázadt, vagy átszökött a demokratikus seregekhez. A demokratikus csapatok 38 166 ágyút, 166 555 golyószórót, 1 073 000 puskát, 121 repülőgépet, 89 hajót, 464 tankot, 361 páncélkocsit és nagymennyiségű lőszert zsákmányoltak.[55]

1949-ben megalakult a Kínai Népköztársaság, amely a Szovjetunióval szövetségben a szocialista országok egyik leghatalmasabb pillére lett.

A háború mérlege

A háború négy éve alatt (1946 júliusától 1950 júniusáig) a néphadsereg csapatai 8 070 000 Kuomintang reguláris és irreguláris katonát semmisítettek meg, illetve tettek harcképtelenné. Közülük 1 760 000 átállt a néphadsereg oldalára. A felszabadított területek nagysága 6 188 180 km^2, lakossága 324 463 000 volt.[56]

A háború folyamán az erőviszonyok alakulását a következő oldalon lévő ábra szemlélteti:[57]

A kínai felszabadító háború legfontosabb tanulsága számunkra az, — amit egyébként csaknem az összes forradalmi háború is bebizonyított már —, hogy forradalmi háborúban nem a technikának, hanem a nép elhatározásának van döntő szerepe. Ezt tévesztette el szem elől a Kuomintang, amikor azt gondolta, hogy több, mint 4 000 000 kitünően felfegyverzett és kiképzett katonája elég lesz egy óriási nép szabadságmozgalmának elnyomásához. A Kuomintang már teljesen elvesztette a tömegek támogatását, még csak meg sem kísérelte annak visszaszerzését, hanem uralmát a nyers erőszakra építette föl. Stratégiája is alapvetően hibás volt. Az első „győzelmi" időszak általános előnyomulási kísérlete, az esztelen ragaszkodás Mandzsúria meghódításához, Honan kiürítése, ami lehetőséget nyújtott Liu Po-cseng ellentámadásához, a hszücsaui erőcsoport katlanban hagyása, mind döntő fontosságú stratégiai tévedés volt. A legsúlyosabb emberi és katonai hibát azonban akkor követték el, amikor igazságtalan háborút indítottak és a háború során a megszállt területek lakosságával kegyetlenkedtek, így olyan osztályszövetséget hoztak létre maguk ellen, amelyet még erősebb hadsereggel sem tudtak volna legyőzni. Nem voltak a Kuomintangnak tehetséges

[55] Prusek: A kínai nép szabadságharca. Bp. 1950. 162. p.
[56] Liao Kai-lung: i. m. 199. p.
[57] Eredeti kínai háborús plakát. Közli Эренбург: Очерки национально-освободительной борьбы Китайского народа. Moszkva, 1951. 227. p.

A III. kínai polgárháború erőviszonyai 1946—1949.

hadvezérei sem, Csang Kai-sek szerepéről már beszéltünk, alparancsnokai, akiknek nem adott lehetőségeket, és akik maguk sem látták biztosítva a végső győzelmet, szintén kevés sikert tudtak felmutatni. Gyenge volt a Kuomintang-csapatok együttműködése is. A Kuomintang-katonák a maguk részéről nem szívesen harcoltak és minden alkalmat megragadtak ahhoz, hogy átálljanak a néphadsereg csapataihoz.

A Kommunista Párt háborús tervei kitünőek voltak. Jól látták saját erőiket és a Kuomintang rejtett gyengeségeit is. A háború első szakaszában tehát a Kuomintang erkölcsi és anyagi erőinek megtörését hajtották végre, nem törődve a területi veszteségekkel. A háború második szakaszában figyelemreméltó Liu Po-cseng bravúros menetteljesítménye. A háború harmadik szakaszát is mesterien tervezték meg és hajtották végre. Kihasználták a Kuomintang erők széttagoltságát és a döntő pontokon túlerőt hozva létre, egyenként semmisítették meg a Kuomintang-csapatokat. Különösen szép volt Csen Ji-hszücsaui győzelme, amely a bekerítő ütközet egyik legszebb modern példája, valamint a Jangcen való átkelés.

A kínai—japán háború, valamint a kínai felszabadító háború a 20. század történetének legfontosabb eseményei közé tartoznak, lefolyásuk kihatásai közvetlenül kb. 600 000 000 embert, közvetve viszont az egész világot érintették. Nagy volt a háború hatása a hadművészetre is, mert ismét bebizonyította (az Októberi Forradalom után másodízben), hogy megfelelő vezetés alatt gyengén felfegyverzett hadsereg is le tudja győzni még a legerősebb, legjobban felfegyverzett ellenséget is, ha a nép szabadságáért és a nép támogatásával harcol.

MAGYAR KATONÁK A HITLERI FASIZMUS ELLEN

Tóth Sándor százados

Hazánkat áruló vezetői belesodorták a második világháborúba, Hitler oldalán. A Horthy-rendszer egészen a dicstelen végig a német fasizmus mellett tartotta a hadseregét, pedig a háború folyamán két ízben is — 1944. március 19-én és október 15-én — a hitleristákkal való fegyveres szembefordulásnak kedvező katona-politikai helyzet alakult ki. E két alkalom kihasználatlan maradt, és a hadsereg nem tudott megállni a lejtőn, mitsem tett jóvá azokból a bűnökből, amelyeket vezetői akaratának engedelmeskedve a dolgozó nép igazi érdekei ellen elkövetett.

Tény, hogy a hadsereg egésze saját akarata ellenére a véres tapasztalatok hatása alatt sem jutott tovább a passzív ellenállásnál. Akadtak azonban olyan katonák, akik a valóságra ráébredve nem vállalták tovább Hitler és Horthy mellett a bűntárs szerepét, hanem a történelem parancsát felismerve, fegyverrel kezükben az antifasiszta szabadságharc oldalára álltak. Részvételük a náci fenevad legyőzésében nem változtat a Horthy-hadsereg szerepének negatív értékelésén, hiszen gyengén felvillanó fényt jelentenek csupán a vigasztalan sötétségben, de mint ilyenek is gazdagítják a magyar ellenállási mozgalom történetét.

Tevékenységük lényegében mindezideig feltáratlan, a megjelent munkákban csak utalásokkal találkozunk. E tanulmányban a teljes feltárást — már csak a terjedelem miatt is — nem végezhettük el. Célunk, felvázolni a háborúellenes antifasiszta mozgalom kibontakozásának körülményeit és formáit a hadseregben, ezáltal áttekintést adni azoknak a katonáknak a németellenes függetlenségi harcban való részvételéről, akik az arra kínálkozó alkalmat megragadták.

* * *

A negyedszázados ellenforradalmi rendszer, fennállásának egész ideje alatt — a nép könyörtelen elnyomása mellett — tudatosan a szomszédnépek és a Szovjetunió elleni agresszióra készítette elő hadseregét. Annak osztályjellegéből következik azonban, hogy a katonákat ilyen célkitűzések számára megnyerni, csak igen alapos és rendszeres

ideológiai előkészítéssel lehetett. El kellett feledtetni velük az osztályérdekek ellentétességét és elhitetni, hogy minden belső baj egyedüli oka Trianon, s ezért annak revíziója „minden magyarnak egyforma és legfőbb érdeke".

Céljaik elérésére a szellemi megdolgozás minden eszközét mozgósították. Miközben folyton a hadsereg politikamentességét hangoztatták, az osztályproblémákról a kommunisták rágalmazásával, a marxizmus—leninizmus ócsárlásával és meghamisításával, valamint egyre féktelenebb antiszemita propagandával igyekeztek elterelni a katonák figyelmét. Ezzel párhuzamosan folyt a szomszédnépek és a Szovjetunió meggyűlöltetésére irányuló „nevelés", a sovinizmus gáttalan terjesztése. A hadseregbe bevonult munkás-paraszt fiatalok, mégha addig környezetük megóvta is őket az uralkodó osztály propagandájának káros hatásától, egyenruhába öltözésük pillanatában a legaljasabb lélekmérgezés melegágyába kerültek.

A terror minden eszközével kíméletlenül sújtott, és illegalitásba kényszerített KMP felismerve az ebben rejlő nagy veszélyt, igyekezett a helyzeten változtatni. A Pártmunka 1932 júliusában cikket közölt, „Alakítsunk katonaszervezeteket" címmel. A cikk a hadsereg helyzetét és a kommunisták munkáját elemezve, a többi között megállapítja: „A katonaság közötti antiimperialista munka egyik legfontosabb része az egész munkánknak, mely az imperialista háború megakadályozását célozza... A katonaságnál lévő forradalmi hangulatot és agitációs lehetőségeket nem hagyhatjuk kihasználatlanul. Az eddigi eredmények spontán történtek. Vannak a katonák között elvtársaink, akiket nem fogunk szervezetileg, elvesztek a bevonulás után. Röpirataink eljutnak a kaszárnyákba, a bentlévő kommunisták dolgoznak. De megelégedhetünk-e ezzel? Nem! Nem elegendő az ideológiai terjeszkedés a katonaságnál. Meg kell teremteni az erős katonaszervezeteket, melyek központi irányítás alatt szervezetten dolgoznak."[1]

Nem a kommunista párton múlott, hogy a helyes felismerésből fakadó nagyjelentőségű célkitűzés megvalósulatlan maradt. A pártot ért súlyos, sokszor kibírhatatlannak látszó csapások, Sallai és Fürst elvtársak meggyilkolása, majd az egymást sorozatosan követő letartóztatási hullámok következtében *nem volt mód* a hadseregben illegális szervezetek kiépítésére. A bevonult kommunisták nem juthattak anyaghoz, a laktanyákban jól megszervezett elhárító apparátus lehetetlenné tett minden spontán kísérletezést. Érthető tehát, hogy egészen a második világháborúba való bekapcsolódásig a hadseregen belül a métely elterjedését lényegében semmi sem akadályozta.

Nem juthatott be haladó sajtótermék, nem hatolt be a magyar kommunisták és a szomszédnépek testvérpártjainak felvilágosító szava, és

[1] Közli: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, IV. kötet. Szikra 1955. 92. oldal.

harcuk hatása saját uralkodó osztályaik nacionalizmusa ellen. Annál inkább özönlöttek a valódi és méginkább a koholt hírek a cseh és román burzsoázia nemzetiségi politikájáról, az uralmuk alatt élő magyarok elnyomásáról, meg a rágalmak halmaza a kommunistákról és a Szovjetunióról. Mindezt eredményesen egészítette ki a Horthy-hadseregben folyó kiképzés, amelynek bevallott célja volt a katonákból gondolkodásnélküli, engedelmes és vakonhívő eszközöket faragni a rendszer urai számára, agressziós, revizionista célkitűzéseinek végrehajtására.

A hosszú időn át folytatott lélekmérgezéssel ilyen körülmények között lehetett a hadsereg tagjainak tudatában a revizionizmust, meg a szovjet- és kommunistaellenességet a *hazafisággal* azonosítani. Ennek a folyamatnak kedveztek az ún. „bécsi döntések" is, amelyek révén elért területgyarapodások hatását a rendszer sietett az egész nép, de különösen a hadsereg felé ideológiai téren is kamatoztatni.

Horthy, a hadsereg „legfőbb hadura", tervei szilárd támaszaként kezelte a tisztikart. Biztosan számított a tisztek feltétlen támogatására, és nyugodtan tehette, hiszen a tisztikar zömében az uralkodó osztályok tagjaiból vagy kiszolgálóiból tevődött össze, emellett a katonai vezetők nagy részét a monarchia hadseregéből örökölt „K. u. K. szellem" telítette meg, s ráadásul sokuk nem is volt magyar származású. Ezen a helyzeten valamit változtatott az a tény, hogy a háború alatt a tiszti állomány tartalékosokkal egészült ki, akiknek nagy része a polgári életben elfoglalt helyzete miatt közelebb állt a néphez, és gondolkodásmódja is egészségesebb volt. Természetesen ez a körülmény csak az alacsonyabb beosztásúak körében gyakorolhatott valamelyes pozitív hatást, a hadsereg felsőbb vezetésében nem érvényesülhetett.

A tisztikar mindvégig Horthy kedvence volt és nem is csalódott hűségében, amíg őt tartotta érdekei legmegfelelőbb kifejezőjének és védelmezőjének. Amint azonban a tisztek osztályérdekei mást diktáltak, mint a történelem bizonyítja, cserben hagyták „legfőbb hadurukat" és feleskü dtek a nemzetvesztő Szálasira.

Ez persze a háború utolsó időszakában következett be, a belépés pillanatában a hadsereg erkölcsi arculatát az ellenforradalom ideológiájának hatására kialakult *álhazafiság és a tisztikar Horthy-hűsége* határozta meg.

* * *

A Szovjetunió elleni rablóháború első időszakában a frontra vitt csapatok magatartásában meg is mutatkozott az említett tényezők hatása. A szovjet csapatok időleges visszavonulása és a viszonylag könnyű sikerek idején a katonák többsége hitt a „kereszteshadjárat" meséjében, a tisztek még a győzelemben is. Ennek megfelelő a „Kárpát-csoport" és az 1942 elején megszállási feladatokra felhasznált hadosztályok szereplése

is. Semmivel sem voltak különbek a hitleristáknál, ugyanúgy felégetett falvak, kifosztott lakosság, vér és könny maradt a nyomukban.

A háború azonban még a viszonylag könnyű sikerek idején sem volt olyan egyszerű győzelmi séta, mint amilyennek a tábornokok hírészlelték és a katonák hitték frontra indulásukkor. Semmi sem lett abból az ígéretből, hogy az aratás már otthon éri a bevonultakat. Annak felismerése, hogy hosszú és sok vért követelő, bizonytalan kimenetelű háborúra van kilátás, a nagy hangon beígért gyors győzelem helyett, volt az első tényező, amely háborúellenes hangulat keletkezéséhez vezetett a katonák körében.

A „Kárpát-csoport" alárendeltségébe tartozó gyorshadtest parancsnokának küldött jelentésében is ilyen jelenségre mutatott rá a 2. gépkocsizó dandár parancsnoka. „A 12. kp.-zlj.-tól jött egy-egy olyan helyzet- és hangulatjelentés, amely — mint írja — meglehetősen szomorú fényt vet úgy az erkölcsi, mint az anyagi helyzetre. Jelenti, hogy pct. ágyúja, hk-ja, mkp-ja nincs, egyéb hiányok mellett. Legénység átoknak tartja, hogy a gys. hdt-hez tartozik, mert az összes harcokat ő csinálja végig, emellett elveszítette a múlt őszi, az ez év tavaszi-nyári és őszi kereseti lehetőségeit, amíg a többiek otthon jól keresnek és az állam nem kárpótolja őket. E tekintetben a tisztikar sem tud kézzelfogható érvekkel ellenkező irányban befolyást gyakorolni. Mindenki azt várja, mikor kerülhet haza. Végeredményben leszögezi, hogy a zlj. nem ütőképes és javasolja hazavitelét."[2]

Nem állítjuk, hogy már 1941 őszén ez a hangulat volt a jellemző a fronton levő csapatokra, és mint kitűnik, elsősorban az otthonmaradottak anyagi gondjai, az „elmaradt kereseti lehetőségek" gondolkodtatták el a katonákat. Annyi azonban bizonyos, hogy az idézett jelenség nem csupán az említett zászlóaljra vonatkozik, és bizonyítja azt is, hogy a katonatömegek között *korán* megmutatkoztak a valóságra ébredés jelei.

Ez pedig nem csekély gondot okozott a horthysta hadvezetésnek, amely a legnagyobb veszélynek tartotta, ha a katonák gondolkodni kezdenek. Próbálta is annak útját állni minden módon. A már idézett jelentés szerint: „A hdt. pk. a 2. gk. dd. által felterjesztett 6. gk. és 12. kp. zlj. hangulatjelentését kifogásolja és a 6. gk. és 12. kp. zlj. pk-ot kihallgatásra rendelte... A hdt. pk. a dd. pk-okat utasította, hogy az alakulatok hangulatát nemcsak befolyásolni, hanem irányítani is kell és kellő oktatással stb. meg kell értetni a közös harc nagy célját."[3]

Nem is volt hiány sem a „kellő oktatásban", sem pedig a „stb."-ben. De a propaganda előadások és a „stb." alatt értendő pofonok, kikötések, fegyelmező gyakorlatok, és hadbírósági ítéletek már nem voltak alkalmasak megértetni a „közös harc nagy célját", az egyre távolodott a kato-

[2] Hadtörténelmi Intézet (HIL) 2. hadsereg anyaga 2/1/5552—b. Másolat.
[3] U. o.

nák elől. Ezek a módszerek a folyamatot megállítani többé nem tudták, csupán lassították azt.[4]

A hadseregbe kényszerített munkások és parasztok saját bőrükön tapasztalták, milyen hősiesen védi szülőföldjét, és mennyire gyűlöli elnyomóit a szovjet nép. Szembe találták magukat az igazi hazaszeretettel és ahogy egymásután múltak a hónapok, övéiktől messze kényszerítve, kezdték megérteni, hogy ebben a háborúban semmi keresnivalójuk, hogy rabló célok érdekében vágóhídra hajtották őket, s hazudtak a „felszabadító küldetésről" szónokló politikusok, tábornokok és papok. Ezt a felismerést igyekezett elősegíteni a Szovjet Hadsereg is, amely az első perctől kezdve különbséget tett az egyszerű katonák, a dolgozó emberek és az őket egyenruhába öltöztető uraik között. A Szovjet Hadseregben dolgozó politikai munkások röpiratok ezrein egyszerű és világos szavakkal magyarázták meg a magyar katonáknak a rájuk kényszerített háború jellegét, a szemben álló felek hadicéljait, valamint Magyarország és a hadsereg sorsát, ha nem szakít Hitlerrel.[5]

Hasonló röplapokat adtak ki a szovjet partizánok is, amelyekben ismertették harcuk célját és figyelmeztették a magyar katonákat kegyetlenkedéseik következményeire. E röpiratok arra szólították fel őket, menjenek haza vagy válasszák a fogságot és ne harcoljanak a munkások és parasztok Vörös Hadserege ellen, amely az ő szabadságukért is harcol. „Az orosz munkás és földműves barátja a magyar népnek. Mi nem ellenetek, hanem Hitler és magyar bérencei ellen viseljük a háborút." — üzenték.[6]

Ennek a felvilágosító munkának a hatását mélyítette el az a bánásmód, amelyben a katonák tisztjeiktől és a németektől részesültek. A legénységet nem vették emberszámba, a legbrutálisabb módon, veréssel fegyelmezték. Élelmezési anyagaival és téli ruházatával a tisztek és szolgálatvezetők a legszemérmetlenebb módon üzérkedtek. Amíg a katonák

[4] Sajnos, alig maradt második világháborús csapatanyagunk, tábori bírósági anyaggal pedig, amelyekkel bővebben dokumentálhatnánk a háborútól való megundorodás terjedését 1941 végére, egyáltalán nem rendelkezünk. Ezért ebben a kérdésben az országon belül működő hadbíróságok anyagára vagyunk utalva. A helyzet elemzéséhez ezek is komoly segítséget nyújtanak, mert a hazai helyőrségek erkölcsi állapotának ismeretében megbízható következtetéseket vonhatunk le a harcoló alakulatokra vonatkozóan is. Jellemző, hogy 1942 első felében egyedül a miskolci hadbíróság ügyésze több mint 100 esetben emelt vádat behívóparancs megtagadása, bevonulás előtti öncsonkítás és szökés miatt, a hazai helyőrségekhez tartozó katonák ellen. Pl. a menetalakulatba beosztott Nótár Béla 1942 májusában megszökött a 43/I. zj-tól, elfogatáskor öncsonkítást követett el, felgyógyulás után pedig öngyilkos lett. (HIL miskolci hadbíróság 1942. 205. cs. 701/42. IV.) Más utat követett Gerity Sándor, aki 1942 januárjában Zsabján töltött szabadságáról nem vonult be, hanem a partizánokhoz csatlakozott és egy támadás alkalmával szülővárosa határában halt hősi halált. (U. o. 204. cs. 136/42. V.)

[5] A röpiratok közül sokat őriz a Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtára 2000., 2001., 2002. stb. szám alatt.

[6] U. o. 2004. sz. Idézi Árokai Lajos: Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében. Hadtörténelmi Közlemények 1955. II. évf. 2. sz. 106. o.

sílány koszton és az időjárás viszontagságainak teljesen kiszolgáltatva élték át a háború borzalmait, a tisztek jólfűtött szállásain folyt a dáridó. A német hadvezetés mindent megígért, csakhogy minél több magyar hadosztályt kaphasson a frontra, de a teljesítéssel mindig adós maradt és nehézfegyverek nélkül küldette rohamra azokat. Elhangzottak kenetteljes szónoklatok a „német—magyar sorsközösségről", de a magyar katonák egyre-másra kapták otthonról a híreket, hogy övéiket a magyar kormány és a nácik mindenükből kiforgatják.

Mindezek kibontakoztatták azt az erjedési folyamatot, amely első formájában 1941 őszén egyes alakulatoknál *általában* mint háborúellenesség jelentkezett, de még nem párosult a szovjet nép önfeláldozó harca jogosságának elismerésével és a hitleristák elleni gyűlölettel. 1942 elejétől a háborúellenesség egyre szélesebben terjedt a hadseregben és mutatkozni kezdett annak németellenes éle is. A frontról hazatérő katonák elmondták tapasztalataikat a háborúról, a hitleristák által a megszállt területeken bevezetett „új rendről" és a szovjet nép hősiességéről. Ez annyira elevenén találta a rendszer urait, hogy 1942 májusában a vezérkar főnöke rendeletet adott ki a „Hadműveleti területről hazatérő honvédegyének rémhírterjesztései" tárgyában.[7]

A katonák a hadvezetés buzgón terjesztett rémmeséinek hatása következtében eleinte féltek a fogságbaeséstől, de nagyon hamar meggyőződtek félelmük alaptalanságáról. Ugyanis a szovjet fogságba esettek egy részét, akik hajlandóak voltak csapatukhoz visszatérni, hogy bajtársaikat felvilágosítsák az igazságról, visszaengedték. Ezek aztán olyan meggyőző erővel mondták el tapasztalataikat, hogy 1942 elejétől egyre több magyar katona választotta az életet jelentő hadifogságot, a biztos pusztulás helyett.

A hadifogság, amellett, hogy megmentette rengeteg magyar életét, felbecsülhetetlen hatású nevelőiskola is volt. A Kommunista Párt Külföldi Bizottsága megszervezte a hadifoglyok tájékoztatását, megismertette velük az igazságot mindarról, amire vezetőik hazug hírverése odahaza nevelte őket. 1942-ben hetilapot is indítottak számukra „Igaz Szó" címmel, melynek hasábjai a demokratikus nevelés szolgálatában álltak. A hatás nem is maradt el. 1942 január végén már összeült a magyar hadifoglyok első konferenciája, ahol a küldöttek egy, a fronton levő bajtársaikhoz szóló, felhívást fogadtak el. Ebben a valóság feltárása mellett felhívták őket, követeljék parancsnokaiktól hazaszállításukat, s ha az nem megy, jöjjenek át a szovjet csapatokhoz.

E felhívást szovjet repülők szórták le a magyar állások fölött és a fronttapasztalatok mellett nagy mértékben hatásának tulajdonítható, hogy

[7] 34227/eln. 2. vkf. D. 1942. sz. HIL. Pécsi Kerületi Parancsnokság 1942. 39. sz. cs. Parancsok gyűjtője. 12. sz. Bizalmas Honvéd Kerületi Parancsnokság Parancs. Pécs, 1942. május 18.

egyre szaporodott a fogságot választók száma, ugyanakkor a megszállásra kivezényelt alakulatok között nem egy olyan akadt, amely megegyezett a közelében működő partizáncsoporttal, s nem avatkozott annak akcióiba, de előfordultak esetek, hogy munkaszolgálatosok és katonák átálltak és a partizánok oldalán harcoltak a hitleristák ellen. 1942 közepétől ilyenekre már vannak adataink.[8]

De mindezek mellett a hadseregben megindult háborúellenes folyamatnak a legnagyobb lökést a 2. magyar hadsereg pusztulása, a voronyezsi katasztrófa adta.

A 2. hadsereg megfelelő téli felszerelés, korszerű nehézfegyverek, és minden tartalék nélkül, 200 km-es arcvonalon állt a Don partján, 1942 második felétől. Az erejét meghaladó feladatok az első perctől erősen gyengítették harcértékét, melyet nagy mértékben befolyásolt összetétele is. „A tartalékos tisztikar zöme selejtes elemekből (érti alatta a kistisztviselőket, falusi tanítókat stb.), a középosztály legalsó rétegeiből került ki, mert az értékesebbek a polgári állásban meghagyás útján mentességet szereztek. Ugyanez áll a legénységnél is. A bevonultak között a birtokos paraszt-osztály mélyen országos arányszámán alul volt képviselve, mert meghagyás útján nagyrészt mentességet biztosított magának. A legénység zömét napszámosok, béresek, uradalmi cselédek és más nincstelenek tették ki.

Így a tisztek és legénység túlnyomó része olyanokból állt, akik nem voltak sem olyan pozícióknak, sem olyan javaknak birtokában, melyeknek védelme őket elszánt harcra vagy éppen önfeláldozásra késztethetné." — áll a 12. könnyűhadosztály jelentésében.[9] A többi csapatnál is hasonló volt a helyzet. „A legénység között igen sok szóbeszéd tárgyát képezte az is, hogy miért éppen neki kell a harctéren lenni, amikor a saját falujából a barátainak nagy része otthon van." — írja a 48. gyalogezred parancsnoka.[10]

E figyelemre méltó beismerések mutatják, milyen előrehaladt a demoralizálódás ezidőre a katonák körében. Ehhez járult, hogy számuk harc nélkül is egyre fogyott. „A végelgyengülésben elhaltak száma állandóan nőtt. December hó végén már a tisztek között is fordultak elő végkimerülési esetek... Az erőbeni állapot ily nagyfokú romlása elsősorban a nagyfokú igénybevételre, sok izgalomra, a biztonsági érzet részbeni hiányára és másodsorban a hidegre, kevés fűtőanyagra és bizonyos táp-

[8] Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Művelt Nép 1956. Mayer Mária tanulmánya 436. o. A partizánmozgalom történetével több munka is foglalkozik, ezért a partizáncsoportokban harcoló magyar katonák tevékenységére a tanulmány nem tér ki. Megemlítésük azért szükséges, hogy lássuk, hányféle formát öltött a hadseregben kibontakozott antifasiszta, háborúellenes mozgalom.

[9] HIL. Szekszárdi 12. könnyű hadosztály 1942. 39. sz. cs. 172/12. kho. I. a. 43. III. 24. Harctudósítás.

[10] HIL. 2. hadsereg iratai 12. kho. Lészay Ferenc ezds. harctudósítása.

lálkozási hiányokra volt visszavezethető."[11] Érthető, hogy ilyen körülmények között: „Hiába volt minden meggyőzés a parancsnokok részéről, hiába akartak lelkes hangulatot, harcos szellemet, a legénység csak fagyott ujjait mutogatta és a lelkesedésnek semmi jelét sem adta."[12]

E néhány adat is képet ad arról, milyen állapotban érte a 2. magyar hadsereget az elsöprő erejű szovjet támadás 1943. január 12-én. Az arcvonal szinte órák alatt összeomlott, teljes anarchia lett úrrá a csapatok között. A fegyverek jóformán semmit sem értek. „A nagy hidegben a gyal. töltény nem sül el. Ennek következtében sem a puskát, sem a golyószórót, sem a géppuskát nem lehetett használni." — jelentette később az 51. gyalogezred parancsnoka.[13] A katonák elvetették az ellenállásnak még a gondolatát is. „... a Don-i összeomlás után a magyar katona felszerelését eldobta, botot vett a kezébe és ment, ment nyugatnak, gondolván, tavaszra csak eléri a Kárpátokat! Ha a Don-i vereség minket a Dnyeszteren ér, akkor az emberek fellázadnak és fegyveresen fordulnak ama pár tiszt ellen, aki útjukat merte állni." — vonja le következtetésként az egyik ezredparancsnok.[14]

A 2. hadsereg tragédiáját csak súlyosbította a németek magatartása. Amikor látták, hogy a magyar katonákra, mint golyófogóra és utóvédre nem számíthatnak tovább, a „magyar bajtárs" egyszerre „magyar disznó" lett számukra, és akként bántak vele. A magyar parancsnokokat nem tájékoztatták a helyzetről, és szándékaikról, a katonákat leparancsolták a járművekről, kikergették az épületekből, megtagadták tőlük még a melegítő italokat is, hagyták nyomorultul elpusztulni őket.

Jány hadseregparancsnok és bűntársai is mindent elkövettek, hogy a pusztulás teljes legyen. A legkegyetlenebb terror alkalmazásával igyekeztek a széthullott kötelékeket rendezni és újra harcba vetni a szovjet csapatok ellen. Jány a bekövetkezett események okát a „katonák gyávaságában" látta és rendeletet adott ki azok azonnali véres megtorlására.[15] Alárendelt parancsnokai semmivel sem maradtak mögötte. A fentebb idézett ezredparancsnok pl. négytagú kivégzőkülönítményt szervezett, amely vezetése alatt a helyszínen gyilkolta le a fasiszta érdekekért meghalni nem akaró katonákat.[16] A 23. könnyűhadosztály parancsnoka elrendelte, hogy „... a szökést kísérlőket, parancs nem teljesítőket fel kell koncolni".[17] És ezt meg is tették. 1943. január 30-án a 14/I. zászlóalj

[11] U. o.
[12] HIL. 2. hadsereg iratai 10. kho. 6. gy. e. harctudósítása.
[13] U. o. 23. kho. 51. gy. e. harctudósítása.
[14] U. o. 19 kho. Lóskay Ferenc ezds. harcjelentése.
[15] U. o. Hadseregparancsnokság. 195/2. hds. I. a. 43. I. 13. sz.
[16] U. o. 19. kho. Lóskay Ferenc ezds. harcjelentése.
[17] U. o. 23. kho. 1/23. kho. I/a. 43. I. 24. sz. Intézkedés Oskol védelmére.

állományából 4 honvédet koncoltatott fel az illetékes parancsnok, azon a címen, hogy önkényesen elhagyták helyüket.[18]

A terror azonban mitsem segített. A 2. hadseregnek csak szánalmas roncsai maradtak, azokkal a fronton már nem lehetett semmit kezdeni. Hogy mind a kétszázezer magyar ott nem pusztult a Donnál, az egyedül a Szovjet Hadseregnek köszönhető, amely kb. hatvanötezer ember életét mentette meg. Ezek a megmentettek adtak nagy lendületet a hadifoglyok körében még 1942 elején kibontakozott antifasiszta mozgalomnak. A párt Külföldi Bizottsága ezidőben egészen a háború befejezéséig, óriási munkát végzett. A hadifogolytáborokban egymást követték az előadások a Horthy-rendszer gazságairól, népellenes politikájáról, a front helyzetéről és a Szovjetunió igazságairól. E mellett Krasznogorszkban és Juzsában antifasiszta iskolát szerveztek, amelyek már nem csupán a felvilágosítást tartották feladatuknak, hanem harcosokat neveltek a jövendő magyar demokratikus átalakulás számára.

Az igaz szó termékeny talajra lelt a háborút megutált hadifoglyok körében, akik egyre nagyobb számban aktivizálódtak. Saját élményeiket tartalmazó röpiratokat készítettek és ezeket eljuttatták a még fronton levő csapatokhoz. De nemcsak ily módon, hanem hangszórós kocsikon és rádión is végezték a felvilágosító munkát, melynek nyomán az egész hadseregben egyre erőteljesebbé vált a németellenes hangulat és a háborúval szembeni ellenállás.

Mindez természetesen nem hagyta érintetlenül a tisztikart sem. Többségük — különösen a tartalékosok —, a sztálingrádi fordulat és a 2. hadsereg katasztrófája után nem hitt a német győzelemben, de ezek nagy részét is a kommunistaellenes nevelés, a kormányzó iránti hűség, valamint a tekintélytisztelet, a mindent felülről várásra való beállítottság megakadályozta, hogy kivezető utat keressen. E béklyóktól még a hadifogságban is csupán a kisebb részük szabadult meg, a többség legfeljebb *passzív szemlélője* maradt az antifasiszta mozgalomnak. Véleményüket általában a magasabb rendfokozatú parancsnokokétól tették függővé, azok pedig nemcsak mereven elzárkóztak az antifasiszta mozgalomban való részvétel elől, hanem árulónak bélyegezték és hadbírósággal fenyegették azokat a fiatal hivatásos és tartalékos tiszteket, akik az igazságot felismerve, cselekedni is akartak hazájuk érdekében.

A hadifogságba került egyszerű katonák nagy része ebben az időben már azt is felismerte, hogy a passzív ellenállás önmagában nem megfelelő az ország megmentéséhez, ezért kész volt fegyvert ragadni a hitleristák ellen. Sokan jelentkeztek partizánkiképzésre és mintegy kétezren el is érték, hogy a kievi partizániskolára kerültek és a későbbi időben harcolhattak hazájuk felszabadításáért. Ugyanez a felismerés szülte az

[18] U. o. 1. sz. Hadosztályparancsnoki parancs. 1943. február 2.

antifasiszta foglyokban a Kossuth-légió megszervezésének gondolatát is. A Szovjet Hadsereg fegyvertársaként önálló magyar kötelékben akartak harcolni a hitleri elnyomók ellen. A Külföldi Bizottság pártfogolta a tervet és közbenjárt a szovjet kormánynál, valóraváltása érdekében. A különböző hadifogolytáborokban tiszti és legénységi küldöttségek alakultak a szervezés megindítására. Ez azonban a főtisztek és tábornokok határozott ellenállásába ütközött, és természetesen kihatott a tisztek egy részének állásfoglalására is. Végeredményben egyetlen magasabb rendfokozatú katonai vezetőt sem sikerült a szép ügy számára megnyerni, s a légió annyi lelkes munka eredményeként sem alakulhatott meg. A fogságban levő katonai vezetők ezáltal elütötték a harcolni akarókat attól a viszonylag korán adódó lehetőségtől, hogy önálló magyar alakulat zászlaja alatt fogjanak fegyvert, de elszabotálták az egész magyar haderő vagy legalább is döntő részének ily módon való átállására szolgáló kedvező alkalmat.

* * *

A háborúban való részvétel kimerítette az ország teherbíró képességét, és magasra fokozta a dolgozó tömegek elégedetlenségét, elkeseredését. A győzelem reménye tovatűnt, helyette a teljes pusztulás lehetőségével kellett szembenézni. Ebből a helyzetből a Kállay-kormány „hintapolitikája" úgy próbált kiutat keresni, hogy miközben a lehetőséghez mérten kielégítette Hitler igényeit, nyugat felé is tapogatózott, a rendszer német vereség esetében való átmentése érdekében. A magyar fasizmus „külön érdekeinek" védelme, az uralkodókörök hatalomféltése, és a Szovjetunió általi felszabadítástól való félelme volt e politika oka, folytatásához pedig egyes nyugati imperialista körök magatartása következtében fűztek reményeket.[19]

A nyugat felé irányuló kapcsolatkereséseket azonban Hitler megneszelte, és elhatározta az ország megszállását. Szándékát 1944. március 18-án közölte a főhadiszállására hívott Horthyval, aki ugyan először tiltakozott, de végül megkötötte a szégyenteljes alkut; eltűrte, sőt fedezte az ország függetlenségének elvesztését.

A megszállás minden ellenállás nélkül történt. A kormányzat már korábban kapott híreket a német hadvezetés ilyen irányú előkészületeiről de egyszerűen *nem hitte el* azokat, és nem tett ellenintézkedéseket.

Mikor pedig a megszálló csapatok megindultak, a *jövőtől való félelem* akadályozta meg a határozott cselekvést. Kétségtelen, hogy az ellenállás gondolata a vezetők egy részében felmerült. Ezt bizonyítja a honi helyőrségek riadóztatása a megszállás előestéjén, valamint az a körülmény, hogy Kállay miniszterelnök felvetette Debrecenbe repülésének ter-

[19] Az erre vonatkozó adatokat lásd Zsigmond László: Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához 1929—1945. Szikra 1953. 103. o.

vét.[20] A kormányzó kíséretében levő Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök utasítása, valamint Horthy telefonbeszélgetése a hegyeshalmi vasútállomásról Kállayval, eldöntötte a helyzetet. A riadóztatott helyőrségek közül Sopronban, Győrött, Székesfehérvárott, a budaőrsi repülőtéren és néhány kisebb helyen, a megkísérelt ellenállást csírájában elfojtották a megszálló csapatok. Csupán néhány magyar katonafegyver dördült el a határokon az ország függetlenségének védelmében.

Pedig a háborús tapasztalatok, és a Külföldi Bizottság munkája eredményeként a hadseregben ezidőre már erőteljesen kifejlődő németellenes hangulat, és az illegalitásban dolgozó kommunisták által szervezett ellenállási mozgalom sikerei megérlelték a haza szabadságáért és függetlenségéért indítandó fegyveres harc *lehetőségét*. Ez a lehetőség akkor válhatott volna valósággá, ha a kormányzat az ellenállási mozgalomra *támaszkodva* fordítja a hadsereget a németek ellen. Horthy azonban nem is gondolt a nép erejének igénybevételére, az antifasiszta függetlenségi front erejéből pedig még nem futotta az államhatalommal *szemben* fegyveres felkelésre bírni a dolgozó népet, s a hadsereget a megszállók ellen.

Nem futotta, mert miközben Horthy és Kállay politikai taktikából megengedték a polgári ellenzéki pártok legális működését, egy pillanatra sem enyhítették a kommunisták elleni terrort. A pártot óriási vérveszteségek érték, s a legszigorúbb illegalitásba kényszerítve nem tudta a befolyását a dolgozók között a fegyveres felkelés megszervezéséhez szükséges mértékben kifejleszteni. Ehhez járultak a párt által elkövetett jobboldali jellegű hibák is, főleg az élesebb harci formák elhanyagolása már kezdetben. A párt a legális lehetőségek kihasználásával a háború kezdetén elért komoly sikerek láttán, nem készült fel időben sztrájkok, szabotázscselekmények, és fegyveres akciók, partizánharcok szervezésére.[21]

Március 19-én mindezek együtt hatottak, miért is a hadsereg tétlenül nézte az ország függetlenségének elvesztését, nem szegezte fegyverét az igazi ellenséggel szembe, és megfordítva: nem tört ki fegyveres felkelés, amely a maga oldalára állíthatta volna a hadsereget.

Teljes tárgyailagossággal megállapítható, hogy a riadóztatott honi alakulatok *meggyőződésből* készek voltak harcba lépni a hitleristák ellen és ugyanez volt a helyzet a fronton levő csapatok között. A tisztikar szintén vállalta az ellenállást, bizonyíték erre, hogy minden késedelem nélkül végrehajtották az elrendelt riadóparancsot, s nem okozott gondot

[20] Lásd Czebe Jenő—Pethő Tibor: Magyarország a második világháborúban. A háborús évek katonai története. Új Magyarország, Bp. 1946. 40—41. o.

[21] A tanulmányban csak a hadsereg állásfoglalására közvetlenül hatással bíró legfontosabbakat említjük meg. A párt politikájának elemzését adja Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939—1945. Szikra 1955. Negyedik, átdolgozott kiadás, 173. s a köv. oldalakon.

a „szövetségi hűség" kérdése. A tisztikar magatartásának mérlegelésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a parancs teljesítésében *nem antifasiszta meggyőződésük,* hanem a kormányzó iránti hűségük játszotta a főszerepet. Ebből adódik, hogy készségesen belenyugodtak a megszállásba, miután az ellenállás tervét a kormányzat elejtette. Parancsra készek voltak szembefordulni a hitleristákkal, de öntevékenyen, parancs nélkül ugyanerre már nem voltak hajlandók.

* * *

Az ország megszállása után a németek újabb katonai erőfeszítéseket követeltek, és vezetésük alá kívánták rendeltetni az egész mozgósítható magyar haderőt, hogy a keleti hadszíntéren saját elképzeléseiknek megfelelően alkalmazhassák. A hadsereg látszat-önállósága azonban egyelőre még megmaradt, bár a helyzeten nem sokat változtatott. A felállított 1. magyar hadsereg elindult a frontra, hogy részt vegyen a Szovjet Hadsereg lengyelországi előnyomulásának megállításában.

Katasztrófája nem sokáig váratott magára. Az 1. Ukrán Front július végén indított hadműveletei jóformán teljesen elsöpörték és a csapatok rendezetlenül özönlöttek hátrafelé. A Kossuth-rádió mindent elkövetett, hogy megmentse és időben a németek ellen fordítsa a hadsereget. Július 23-án, a hadsereget ért támadást megelőző napon, figyelmeztette a katonákat és tiszteket, milyen sors elé néznek, és rámutatott, a pusztulást csak úgy kerülhetik el, ha a németeken keresztül utat vágnak maguknak hazafelé a Kárpátokon.[22]

Sajnos, a felhívás hatástalan maradt. A hadseregen belül az ellenállási mozgalomnak nem volt szervező góca, a tisztikar álláspontja pedig március 19-e óta nem változott. Az ellenállási mozgalom *önmagában* nem nyerhette meg, ahhoz az uralkodókörök akaratára is szükség lett volna. Lényegében ugyanezen okok miatt nem érhette el a kívánt hatást a Magyar Frontnak a hadsereg megnyerésére irányuló, igen jelentős mérvű felvilágosító munkája sem. E felhívások és röpiratok tovább erősítették a katonák németellenességét, de nem tudták elszakítani a hitleristák oldaláról.

Horthy továbbra sem volt hajlandó az egyedül célravezető módon kivezetni az országot a háborúból. A személyéhez fűződő illúziókat kalandortervek szövögetésére használta fel, azok pedig elvitték az október 15-i kiugrási kísérletig, amely azonban a megfelelő politikai és katonai előkészületek híján szégyenletes kudarcba fúlt.

A kiugrás katonai előkészítése Lázár testőraltábornagy feladata volt, aki a kormányzó megbízásából már korábban kapcsolatot tartott fenn a Szentgyörgyi—Várnai-féle polgári ellenálló csoporttal. Lázár tudtával és támogatásával e csoporthoz tartoztak a németellenes beállítottságú

[22] Kossuth-rádió 1944. július 23. Megmenteni az 1. honvéd hadsereget.

katonatisztek is.[23] A csoport, főleg a felsőbb támogatás segítségével, jelentős röpcédula-mozgalmat indított el, fegyver- és robbanóanyag raktárakat rendezett be, több ellenállási gócot szervezett és kapcsolatot létesített a Pest környékén állomásozó 16 jugoszláv munkásszázaddal is, azok felfegyverzése céljából.[24] Bár a csoport összeköttetésben állt a Békepárttal, ez nem jelentette azt, hogy Horthy a németekkel való szakításban a népnek, különösen a munkásosztálynak cselekvő szerepet szánt. Nem tárgyalta meg tervét az ellenállási mozgalom vezetőivel sem, azokat október 15-e teljesen készületlenül érte. Horthy az átállást pusztán egy szűk csoportra támaszkodva készítette elő, és későn kezdte a fővárosba vonni azokat a csapatokat, amelyeket az átállás katonai biztosítására szánt. Még súlyosabb azonban az a tétovázás, melynek következménye az 1. magyar hadsereg szervezett átállásának meghiúsulása lett.

Még szeptember közepén az 1. hadsereghez tartozó hadifogoly tisztek egy csoportja engedélyt kért Petrov vezérezredestől, a IV. Ukrán Front parancsnokától, hogy egy memorandumot vihessenek át Miklós Béla vezérezredeshez, az 1. hadsereg parancsnokához. Ezek a tisztek jól ismerték az 1. hadsereg csapatainak erősen németellenes hangulatát és bíztak abban, hogy parancsnokaik vezetésével hajlandóak lesznek harcolni az ország megmentéséért. Negyven tiszt írta alá a memorandumot, melyet háromtagú küldöttség szeptember 25-én nyújtott át Miklós Bélának. A hadseregparancsnok azonnal összeköttetésbe lépett a kormányzóval, aki először a küldöttség letartóztatására adott utasítást, majd néhány óra múlva visszavonta azt és közölte, hogy meg fogja fontolni az üzenetet. Minden valószínűség szerint ekkorra már tudomására jutott, hogy nem számíthat angolszász megszállásra és a szovjetekkel kell tárgyalnia. Mégis, csupán szeptember 28-án szánta rá magát, hogy fegyverszüneti küldöttséget menesszen Moszkvába, de az 1. hadsereg magatartására vonatkozóan akkor sem rendelkezett. Mi több, elmulasztotta ezt még október 15-én is, hiába várt utasításra Miklós Béla, aki végül a kiugrási kísérlet kudarca után csapatai nélkül ment át, hogy megegyezést hozzon létre.

A fegyverszüneti kérelem bejelentése örömteli hangulatot, a katonákhoz intézett hadparancs pedig zavart és bizonytalanságot idézett elő

[23] E tiszti csoport igen tarka politikai összetételű volt. A becsületes, őszintén demokratikus gondolkodású hazafiakon kívül — akik felismerték és elfogadták, hogy Magyarországon a politikai kibontakozás megköveteli a kommunisták részvételét a hatalom gyakorlásában, és az őszinte együttműködést a Szovjetunióval — megtalálhatjuk az olyan elemeket, akik azért voltak németellenesek, mert a Horthy-fasizmus külön érdekeit féltették Hitlertől, de ott voltak a legitimista restauráció hívei, a kapitalista demokrácia bajnokai, stb. A pillanatnyi közös érdek egy táborba tömörítette őket, de az egymástól erősen eltérő későbbi célok cselekvésük eredményességét is gátolták, s az egész ellenállási mozgalmat gyengítették. Nem véletlen, hogy ezeknek az ellenállóknak egy része 1945 óta egymás után lelepleződött, mint a népi demokrácia áldz ellensége. Különösen tapasztalható volt ez az 1956 október-novemberi ellenforradalom idején.

[24] Lásd Dezsényi Miklós: Hősök és árulók. Magyar Téka Bp. 145. o.

a hadseregben. Az ellenségeskedések beszüntetésének hírét örömmel fogadták, de a továbbiakat illetően nem volt határozott állásfoglalás, megoszlottak a vélemények. A katonák többsége március 19-e után nem látott semmiféle kiutat, elfásult és haza akart menni a *házát* megvédeni. Október 15-én még egyszer fellobbant az akarat bennük, hogy megmentsék a hazát, saját becsületüket. Hajlandók voltak a szovjet csapatok oldalán harcba lépni a hitleristák ellen, de akaratukat megbénította az a tény, hogy nem akadt, aki vezesse őket.

Tisztjeik szintén megörültek a fegyverszünet hírének és nagyon kevesen nyilatkoztak a németek oldalán folytatandó harc mellett, de különösen a hadparancs okozta bizonytalanság, majd egy, a további ellenállást elrendelő hamis rendelkezés miatt, a németek elleni harcnak sem voltak hívei. Túlnyomó többségük haza akart menni. Tétovázás és vitatkozás közben múlt el a hadsereg egészének szervezett átállására utolsó alkalomként kínálkozó értékes idő. A nyilas parancsnokok beérkezése elvágta a további kísérletezés lehetőségét, és a hadsereg, melyet vezetői nem mertek vagy nem akartak, de ténylegesen nem tudtak az igaz ügy, a haza valódi érdekei szolgálatába állítani, haladt tovább a pusztulás felé.[25]

Néhány eset bizonyítja csupán, hogy másként is történhetett volna. Az arcvonal olyan pontjain, ahol a szemben lévő állások közel voltak egymáshoz, a fegyverszüneti kérelem hírére barátkozás kezdődött a magyar és szovjet katonák között. Szegeden az egyik magyar alakulat parancsnoksága és a szovjet csapatok megbízottai között tárgyalások indultak a hitleristák elleni közös fellépésről és megkezdték a sebesültek kicserélését is.[26] Hasonló tárgyalások az arcvonal más részein is folytak, megegyezés azonban nem született, a Szálasi-féle hatalomátvétel következtében. Pár közvetett adat szól amellett is, hogy október 15-én nemcsak tervezték sok alakulatnál a szomszédos német egységek lefegyverzését, hanem történtek kisebb fegyveres összecsapások is. Ezek azonban az olyan esetekkel együtt, mint amilyen volt a Radetzky és Andrássy laktanyák tisztjei egy részének és legénységének a magatartása, elszigetelt jelenségek és követés nélkül maradt példák. Az említett laktanyákban ugyanis megtagadták az engedelmességet a Szálasi-bandának és a német parancsnokságnak. A több napig tartó ellenállás elfojtása után mindkét laktanyából több embert (az Andrássyból kb. 200 főt) hurcoltak el.

* * *

[25] Horthy az utolsó pillanatig biztos volt a tisztikar hűségében „legfőbb hadúri" személye iránt. Ez azonban semmivé lett, midőn a tisztikar látta, hogy Horthytól nincs mit várnia tovább. Többségüknek Szálasira tett esküjét elsősorban nem a nyilas mozgalommal való rokonszenv magyarázza, annak főoka a kiváltságaikat biztosító ellenforradalmi rendszer további fenntartására irányuló törekvésük volt.

[26] Krupiczer Ferenc visszaemlékezése. HIL.

E kísérletek nem tudtak változtatni a helyzeten, de bizonyítják, hogy arra volt mód, a későbbiek azt is, hogy akkor utoljára volt. Október 15-e után a hadsereg látszat-önállósága is megszűnt, a parancsnokok csupán fegyelmi jogkört gyakoroltak, a harcászati vezetésbe nem szólhattak bele. A németek nem bíztak a magyar katonákban, kis kötelékekben német egységek közé keverték őket, úgy vigyáztak rájuk. Ez a szégyenletes helyzet tovább demoralizálta a hadsereget, s a katonák falujuk közelébe érve, egyre nagyobb tömegekben maradoztak le.

Harccselekmények alkalmával egyre sűrűbben fordult elő, hogy zárt kötelékek teljes fegyverzettel és felszereléssel átmentek a szovjet csapatokhoz. Különösen szembetűnő ez a jelenség a magyarországi felszabadító hadműveletek második szakaszában, amikor a Szovjet Tájékoztató Iroda hadijelentései szinte naponta adtak hírt ilyen esetekről.

Ebben az időben az újjáalakult kommunista párt partizánakciók szervezésével együtt megkezdte a fegyveres felkelés előkészítését is. Ennek során Rajk László szoros kapcsolatot teremtett a párt, valamint a különféle ellenállási csoportokat összefogó Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága között, annak elnökén, Bajcsy-Zsilinszky Endrén keresztül.

Bajcsy-Zsilinszky a MNFFB katonai vezetőjéül Kiss János ny. altábornagyot kérte fel, aki elsősorban a különböző helyeken szervezkedő németellenes tiszti csoportokat egyesítette.[27] Ezután került sor a szűkebb vezérkar megalakítására. Kiss altábornagy Nagy Jenőt vezérkarifőnöki, Tartsay Vilmost személygyűjtő és irányító, Révay Kálmánt pedig az összekötő feladatok ellátásával bízta meg. A szűkebb vezérkar tagja volt Rajk László, a kommunista párt Központi Vezetőségének titkára is.

A fegyveres felkelés kérdésében két álláspont volt. A kommunisták véleménye szerint kislétszámú harci csoportok vállalkozásaival kell kezdeni, és a sikeres akciók hatására támaszkodva, fokozatosan fejleszteni általános fegyveres felkeléssé. A bizottság katona tagjai azonban túl hosszadalmasnak tartották a kifejlődést, ezért az általános fegyveres felkelés előkészítését tartották helyesnek, hogy megbízható katonai alakulatok beszervezésével adott jelre nagy erővel léphessenek fel, és kézbe ragadhassák a hatalmat.[28]

Végül is ez utóbbi álláspont győzött, és annak megfelelően határozták meg a felkelés tervét. Eszerint december elején adott jelre honvéd alakulatok és felfegyverzett munkásosztagok elfoglalják az Astoria, Royal, Ritz és Wien szállodákban székelő német parancsnokságokat, a svábhegyi Gestapó-fészket, a minisztériumokat és a nyilas Hűség Házát. Más rohamcsoportok ezalatt megszállják a postát, a MÁV igazgatóságot, a személy- és rendezőpályaudvarokat, ártalmatlanná teszik a hidak őrségét és meg-

[27] Dezsényi Miklós: I. m. 145—146. o.
[28] Szilágyi István: Három fekete évtized. Magyar Téka Bp. 1946. 167. o.

akadályozzák a robbantásokat. Ezzel egy időben a harcoló katonai egységek Budapest déli kijáratánál folyosót vágnak a németeken keresztül és megteremtik az összeköttetést a szovjet csapatokkal, majd azok oldalán harcba lépnek a főváros felszabadításáért. Ugyanekkor az Apatin körzetében védelemben levő csapatok is átállnak, minek következtében a Dunántúl harc nélkül felszabadul.[29]

A szép terv biztatóan haladt a megvalósulás felé, mikor árulás folytán a nyilas számonkérő szék pribékjei lecsaptak a felkelés szervezőire. Kiss János, Nagy Jenő és Tartsay Vilmos december 8-án, Bajcsy-Zsilinszky Endre pedig december 24-én mártírhalált halt népünk szabadságáért. A bizottság megsemmisítésével a magyar ellenállási mozgalmat súlyos csapás érte. Bár a párt által szervezett partizáncsoportok eredményesen folytatták tevékenységüket, a későbbiekben már nem volt mód általános fegyveres felkelés szervezésére.

A hadsereg kisebb egységekben való átállására új lehetőségeket teremtett az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása és a hadüzenet. Budapest teljes bekerítésekor magyar csapatok is rekedtek a szovjet gyűrűben. Leírhatatlan hatással volt e csapatokra, mikor rádióból és repülőgépeken szórt röpcédulák útján erről értesültek. Tömegével tűntek el a katonák állásaikból, s az addig ingadozók, a megtorlástól félők is bátorságot kaptak: nem akartak tovább harcolni. Olyan eset is előfordult, hogy egyetlen szovjet harcos felszólítására nyolcvannál több magyar katona hagyta ott a helyét és átállt.

A pesti oldalon már találkozunk olyan esettel is, amikor az átállás nem azért történt, hogy a katonák a maguk számára véget vessenek a háborúnak. A 72. hv. műszaki zászlóalj két százada január közepétől a Sas utca és az Egyetem tér egy részének védelmét látta el. Január 17-én parancsot kapott a Budára való átvonulásra. A tiszti-tiszthelyettesi gyűlés egyhangúlag megtagadta a parancs teljesítését és az átállás mellett döntött. Szembefordultak a követelőzni próbáló németekkel, majd teljes fegyverzettel és felszereléssel a legközelebbi szovjet parancsnokságon bejelentették átállásukat és azonnali bevetésüket kérték a hitleristák ellen. Ez a kérésük akkor nem teljesülhetett. A pesti oldalon rohantak az események, nem volt mód ilyen előkészületekre. Ezért a szovjet parancsnokság a zászlóaljat Gödöllőre irányította, hogy ott bekapcsolódhasson a demokratikus hadsereg megteremtéséért megindult munkába.[30]

A hadüzenet után ugyancsak röpcédulák útján jutott a Budapesten rekedt magyar katonák tudomására, hogy a debreceni kormány hadsereget szervez a fasisztaellenes szabadságharcra. Ez a hír még inkább gondolkodóba ejtette őket. Felmerült előttük annak lehetősége, hogy saját

[29] U. o. 168. o.
[30] HIL. Béketárgyalás katonai iratai. 14/30.

testvéreikkel szemben kell biztosítaniok a németek visszavonulását. Ekkor látták meg igazán, hova sodorta őket vezetőik árulása és saját akaratnélküliségük, a határozott cselekvéstől való félelem. A hatást fokozta azoknak a hazafiaknak a tevékenysége, akik a Szovjet Hadsereg oldalán a felvilágosítás fegyverével küzdöttek a hadsereg megmentéséért, a fasiszták mellől való leválasztásáért. Esténként, mikor a harci zaj elült, megszólaltak a hangszórók, e hazafiak fegyverei. Tájékoztatták a katonákat a hadihelyzetről, a Szovjet Hadsereg eredményeiről és céljairól, a magyar demokrácia első lépéseiről, és kiutat mutattak a kilátástalannak tűnő helyzetből. Az eredmény nem is maradt el. Százszámra álltak át a valóságra ébresztett katonák, akik közül többen kétéltek bevetésüket a fasiszták ellen.

Ez a vágya sokuknak teljesült. A szovjet főparancsnokság december 28-án — azon a napon, amikor a debreceni kormány hadat üzent a fasiszta Németországnak — engedélyezte, hogy önként jelentkező hadifoglyokból és átállt magyar katonákból alakulatokat szervezzenek a fasizmus elleni harcra. A szervező munkát, amely Budán, Kolcsuk vezérőrnagy hadteténél indult meg, magyarok végezték.[31] A következő napokban lázas tevékenység színhelye lett a Tárogató utca 17. sz. alatti villa, a szervezés központja. Felvilágosító beszédeket tartottak a jelentkezőknek, vázolták előttük a dicsőség útját, amely azonban nem sima és sok áldozatvállalást követel. Ezután kezdődött meg a kiválogatás nehéz munkája. Elcsigázott, lesoványodott és beteg emberek ezrei hagyták el elkeseredve az orvosi vizsgálat színhelyét, mert csak az egészségesek és könnyen rendbehozhatók jelentkezését fogadták el. A katonák maguk is ügyeltek arra, kik kerülnek a harcolók közé. Nem engedték, hogy egy-egy brutalitásáról vagy németimádatáról közismert tiszt vagy altiszt a felelősségre vonástól való félelmében közéjük lopja magát. Kitüntetésnek érezték, hogy az igazi ellenség ellen foghatnak fegyvert, vigyáztak tehát, kit ér a kitüntetés.

Január 10-e körül már megalakult az 1. és 2. század, a Pf. 09273 alakulat kötelékében, parancsnoka szovjet részről Szaveljev gárdaalezredes volt. Rövidesen felállításra került a 3. század is, amely a harcok során Szmirnov ezredes tengerészdandárának kötelékébe tartozott. Ezeket a budai villákban helyezték el, ahol pihentették és felszerelték őket. A pihenési idő felvilágosító munkával volt egybekötve. A katonák ezalatt megismerték igaz történetét annak, hogy miképpen sodorta Horthy katasztrófába az országot, mire kellett Hitlernek a magyar hadsereg és

[31] A budai harcokban résztvevő magyar századok megszervezésére és szereplésére vonatkozó adatokat Krupiczer Ferenc, a szervezőmunka egyik részese és Lakatos István ezds., a harcok részvevője bocsátotta rendelkezésemre. Az adatok töredékesek, de így is hézagpótlóak, teljesebbé teszik azt a keveset, amit a magyar katonák részvételéről tudunk hazánk felszabadításában. Értékes segítségükért ezúton is köszönetet mondok.

milyen országépítő munka folyik a felszabadított területeken. A szervezés eredményeképpen Budapest teljes felszabadításáig *tizenkét magyar század* alakult meg. Ezek régi egyenruhájukat viselték, megkülönböztető jelzésük vékony piros szalag volt a sapkarózsán és a köpenygalléron.

A legkorábban felállított négy-öt század magyar parancsnokok vezetése alatt a Déli pályaudvar ostrománál esett át a tűzkeresztségen. Szabadon választhatták meg, magyar vagy német csapatok ellen akarnak-e harcolni. Volt olyan század, amely magyar arcvonalrészt választott azzal a céllal, hogy áthozza a védőket a szovjet csapatok oldalára. Meg kell jegyezni, hogy a hangszórók tudtul adták végig az arcvonalon annak a hírét, hogy a debreceni kormány csapatai a Szovjet Hadsereg oldalán harcba lépnek a főváros felszabadításáért, az országot elpusztító náci hordák ellen. A hír mélységes megdöbbenést okozott a német fasiszták között, ettől kezdve semmiféle hatást nem tudtak gyakorolni a melléjük kényszerített magyar csapatokra, melyek közül több egységesen kijelentette, hogy nem harcol saját vérei ellen. A többi önkéntes század olyan pontokon kérte bevetését, melyet németek védtek, hogy mihamarább fizetni tudjon a rengeteg szégyenért és gyalázatért.

A német fasiszták még reménytelen helyzetükben is kétségbeesett elszántsággal védték a Déli pályaudvart. A rohamozó szovjet csapatok és az oldalukon harcoló magyar századok szívós küzdelemben, lépésről lépésre törtek előre. Győzelmükhöz nagyban hozzájárultak a magyar szakaszon lejátszódó események. Itt magyar egyenruhát viselő katonák álltak egymással szemben. Az önkéntesek a hajnali szürkületben közelítették meg az ellenséges állásokat, majd számos torokból harsant az érces kiáltás: „Mi a debreceni kormány katonái vagyunk, adjátok meg magatokat!" A hatás nem maradt el. Száz és száz magyar katona felemelt kézzel lépett előre, otthagyta állásait és frontot nyitott a szabadságharcosok előtt. A fasiszták nem tarthatták magukat tovább, a Déli pályaudvar február 9-én felszabadult. A német parancsnokság ezután már nem számíthatott a mellé kényszerített magyar csapatokra, azok sorra megtagadták az engedelmességet. Ezrek és ezrek mentek fogságba, egy sem akart tovább harcolni a hitleristák mellett. Kétségtelen, hogy a németellenes hangulat hosszú idő alatt gyülemlett fel a rengeteg keserves tapasztalat hatása alatt, de a gátszakadásszerű átállási hullám az önkéntes magyar századok megjelenésének következménye. E századok harci cselekményei sem lebecsülendők, mert bebizonyították, milyen vitéz a magyar katona, ha igaz ügyért harcol, de legalább ilyen jelentős az a tény, hogy az önkéntes századok sok ezer magyar katona életét mentették meg azzal, hogy átállásra bírták őket.

A Déli pályaudvar elfoglalása után a felszabadítók oldalán harcoló magyar századok közül a 3. részt vett a Bartók Béla út, Lenke tér, Móricz

Zsigmond körtér, Gellérthegy, Tabán és a Vár elfoglalásában, a 2. a Pálya utcát tisztította meg, majd szintén a Vár ostromába kapcsolódott be. A 12. század a hitleristákkal szívós harcban jutott el a Márvány utca keleti végétől az Alkotás utcán át a IV. Béla út és a Vérmező utca sarkán lévő iskolához. Ezek után részt vettek még a február 11-i német kitörés felszámolásában is. Ismeretes, hogy e napon 40 ezer fasiszta tört ki a Várból azzal a céllal, hogy Bicske felé átvágja magát és egyesüljön a „felmentő" csapatokkal. A kitörés felszámolása egész éjszaka tartott. A németek mindenre elszántan, vakon törtek előre, vad lövöldözéssel igyekeztek maguknak utat vágni. Reggelre a kísérlet összeomlott, de a budai hegyek átfésülése még napokig tartott. A magyar önkéntesek hősiesen helytálltak a nehéz helyzetben és kivették részüket a fasiszták megsemmisítéséből. Közülük a 2. század tagjai a Hármashatárhegy, Ördögárok környékét fésülték át, a 12. század pedig a Káplár utca, Lövőház utca, Marcibányi tér és Bimbó utca megtisztítását végezte el. Hősiesen, szabadságharcosokhoz méltóan álltak helyt a magyar katonák, harcaik során mintegy hatszázan áldozták életüket népünk felszabadításáért. A budai harcok befejeztével az önkéntes századokat a szovjet parancsnokság napiparancsban dicsérte meg és mondott köszönetet nagyszerű helytállásukért. A legjobban kitűntek névsorát kitüntetésre terjesztették fel, hősiességük jutalmául.

Az említett századokon kívül más magyar egységek is részt vettek a szovjet csapatok oldalán Buda felszabadításában. Már említettük, hogy milyen nagy hatással volt a németek mellett álló magyar alakulatokra a debreceni kormány megalakulásának híre, majd a demokratikus hadsereg felállításáról szóló közlemény és a katonákhoz intézett többi felhívás. A fásult, reménytvesztett katonák előtt felcsillant a kivezető út képe. A tisztek többsége is kilátástalannak ítélte a további ellenállást a németek oldalán, s a felhívások hatására az átálláson gondolkodott. Ilyen volt a hangulat a magyar csapatok körében, mikor február 10-én a kaposvári 6. gyalogezred maradványa parancsot kapott, hogy az akkori Horthy Miklós útról vonuljon a Vár védelmére. Az ezred tisztikara tudta, hogy a katonák nem hajlandók tovább vérüket ontani Hitler és nyilas cinkosaik védelmében, ezért elhatározta, hogy nem teljesíti a parancsot. Mikor szándékukat közölték a legénységgel, azok egy emberként helyeselték az elhatározást és követelték, hogy álljanak át a szovjet csapatok oldalára és kérjék bevetésüket a németek ellen. Elhatározásukhoz csatlakozott a 10. hadosztály törzs, a 10. híradó zászlóalj és egyéb csapatok maradványai. E csapatrészek február 11-én reggel teljes fegyverzettel és felszereléssel önként jelentkeztek a legközelebbi szovjet parancsnokságon és engedélyt kértek, hogy önálló kötelékben harcolhassanak a

fasiszták ellen. Kérésük teljesült és a korábban megszervezett századok mellett még aznap kivették részüket a fővárost megszállva tartó ellenség megsemmisítéséből.[32]

* * *

A Buda felszabadításában részt vett 2500 főnyi magyar önkéntes, — a „Budai Önkéntes Ezred" február közepe után kivált a harcból és a jászberényi toborzó központba indult, hogy hadosztállyá szerveződve vehessen részt a német fasizmus teljes legyőzésében. Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti szerződés ugyanis módot adott az Ideiglenes Kormánynak, hogy 8 hadosztály felállításával Magyarország bekapcsolódhasson az antifasiszta szabadságharcba. E lehetőség volt az utolsó pillanat arra, hogy a fiatal demokrácia felsorakozzék a szabadságharcos nemzetek soraiba. Nem a Szovjetuniónak volt szüksége az új Magyarország 8 hadosztályára a végső győzelem kivívásához. A magyar népnek volt elsőrendű érdeke, hogy lemossa hazájáról a csatlósság bélyegét.

A magyar nép élni akart a számára biztosított lehetőséggel. A toborzási felhívásra százezrek nyilvánították akaratukat, hogy készek fegyvert fogni az emberiség legnagyobb ellensége, országunk elpusztítója: a német fasizmus ellen. Annak ellenére, hogy a katonák eléggé megundorodtak a háborútól, mikor értesültek a demokratikus hadsereg felállításáról, azok, akik a hazai hadifogolytáborokban voltak, egy emberként jelentették ki, hogy harcolni akarnak és kérték, szervezzék őket hadosztályokba. A szovjet parancsnokság 20 000 magyar katonát bocsátott szabadon a hadifogolytáborokból, valamint laktanyák átadásával és egyéb más módon is a magyar kormány segítségére sietett a demokratikus honvédség megteremtésében. A felszabadított országrészek különböző területein bujdosó katonák és tisztek — főleg tartalékosok — ezrei és tízezrei indultak el a hír hallatára a toborzó központok felé. A polgári lakosságból jelentkezettek tömegei izzó hangulatú gyűléseken, majd küldöttségek útján követelték azonnali behívásukat, felfegyverzésüket és harcbavetésüket. Az erről szóló beszámolók és jelentések bizonyítják, hogy alulról, a tömegek részéről az egész felszabadított országrészre kiterjedő hatalmas méretű mozgalom bontakozott ki, s megmutatkozott a dolgozó népben felszabaduló antifasiszta demokratikus erő.[33]

Ez az erő azonban a fegyveres harc számára *lényegében kihasználatlan* maradt. A hadosztályok felállítása indokolatlanul lassan, vontatottan történt. Az Ideiglenes Kormány már 1944. december 28-án hadat üzent Németországnak, de a hadüzenet realizálása érdekében keveset cselekedett. Vörös János honvédelmi miniszter ténylegesen a háborúban

[32] Variházi Oszkár ny. vőrgy. a „Budai Önkéntes Ezred" volt parancsnokának visszaemlékezése. HIL.

[33] A fentiekre vonatkozó dokumentumokból néhányat közöl a „Felszabadulás 1944. szeptember 26 — 1945. április 4." című kötet. Szikra 1955. 328—339. o.

való részvételünk elszabotálásán munkálkodott. Tudta jól, hogy kevés az idő és egy toborzott hadsereg felállítása komoly feladat, éppen ezért bürokratikus huzavonával akadályozta a hadsereg megszervezését. A kommunista párt hamarosan tisztában volt azzal, hogy Vörös János lelkes hangú toborzási felhívásai mögött nincs meg az akarat is a fasizmus elleni harcba való bekapcsolódáshoz és a honvédelmi minisztérium munkáját üres járathoz lehet hasonlítani. Éppen ezért a párt *ebben a kérdésben is* élére állt a tömegmozgalomnak és igyekezett lendítőleg hatni a szervezés munkálataira. Toborzó gyűlések egész sorát szervezte és rendezte meg, ezen túlmenően pedig a demokratikus hadsereg rendelkezésére bocsátotta a spanyol szabadságharc és a partizánharcok tüzében edzett, kipróbált kádereit.

A demokratikus néphadsereg szervezése 1945 február elején kezdődött meg Jászberényben, Hajmáskéren, Debrecenben és Miskolcon. Négy hadosztály, az 1., 5., 6. és 7. felállítására került sor, de csupán a jászberényi 1. és a debreceni 6. hadosztályt szállították ki hadműveleti területre. Vörös János és társai szabotázsukkal sokat ártottak a fiatal magyar demokráciának. A háború végső szakaszában akadályozták, hogy a magyar nép nemzeti becsülete követelményeinek megfelelően és vállalt kötelezettségéhez híven, hatékonyan részt vegyen hazája felszabadításában. Azt azonban megakadályozni már nem tudták, hogy két hadosztály a háború utolsó napjaiban elinduljon Ausztria felé. 1945 áprilisának végén magyar katonákkal megrakott szerelvények indultak el a nyugati hadszíntérre, hogy kivegyék részüket az utolsó összecsapásból. A rombadöntött ország látványa még inkább növelte a front felé haladó katonák harcvágyát, akik fizetni akartak a hitleristák tengernyi gaztetteiért. A hadosztályok *szelleme harcos és antifasiszta volt*, katonák és tisztek egyaránt élni akartak a fasizmus elleni harc lehetőségével. A gyorsan rohanó események következtében azonban erre már nem nyílt mód. Röviddel a hadosztályok Ausztriába érkezése után a hitlerista fenevad letette a fegyvert és minden feltétel nélkül megadta magát. A 6. hadosztály már bevetési parancsot kapott, mikor a fegyverletétel híre megérkezett. Ezek után a két magyar hadosztály az általa megszállt körzetekben rendfenntartási feladatokat látott el. Összeszedte a különösen az erdőségekben bujkáló kisebb-nagyobb fasiszta és SS csoportokat, csapatrészeket, lefegyverezte és fogságba vetette azokat. Május közepéig tartó ilyen tényked és után a két hadosztály visszatért a békehelyőrségbe.

* * *

Már utaltunk rá, hogy milyen nagy hatással volt a magyar hadsereg egészére az a tény, hogy a Szovjet Hadsereg megkezdte felszabadító hadműveleteit hazánk területén. Különösen áll ez azokra a magyar csapatokra, melyek az 1. hadsereg kötelékében határainkon kívül töltötték be

a német utóvédek utóvédjeinek szerepét. E csapatok katonáinak és tisztjeinek egy része a szlovákiai partizánmozgalomhoz csatlakozva, fegyveres harcot kezdett a hitleristák ellen. Sokan vettek részt a besztercebányai felkelésben, de ott voltak csaknem minden szlovák partizáncsoportban is. Jan Suchansky partizánparancsnok igazolása szerint a vezetése alatt álló partizáncsoportban 1944 december elejétől 1945. március 29-ig 68 magyar honvéd harcolt a német fasiszták ellen Dolina, Alacsony-Tátra területén.[34] A Rajov-i Csehszlovák Nemzeti Tanács is írásban ismerte el a 11. honvéd központi lőszerraktár személyi állományáról, hogy „... bajtársiasan viselkedett az itteni lakossággal és komolyan közösen harcoltak az 1945. május 5-i harcokban a lakosság oldalán a német véderő SS csapatai ellen."[35]

Jellemző az 1. hadsereg kötelékébe tartozó magyar csapatok közötti bomlási folyamat mélységére, hogy 1945. március 30-án a legmegbízhatóbbak között számontartott Szent László hadosztály nagy része is teljes fegyverzettel megadta magát és mint a 6. német hadsereg vezérkari főnökének parancsa megállapítja, „... megkezdte az ellenségeskedést a németek ellen."[36] A parancs a továbbiakban arról intézkedik, hogy „... a 6. hadsereg területén található összes magyar csapat azonnal lefegyverzendő, az összes fegyver és lőszer a német Wehrmachtnak, illetve a Birodalmi Védelmi Biztos közegeinek átadandó". A tisztek jól ismerték a katonák hangulatát, tudták, hogy nem akarnak harcolni és csak az alkalmat lesik az átállásra; ezért tartózkodtak az erőszakos fellépésektől, inkább közelebb próbáltak kerülni a katonákhoz és normális viszony kiépítésére törekedtek a lakossággal. Ezen túlmenően a legtöbb helyen legalább semlegességi viszonyt teremtettek alakulatuk és a környékbeli népi erők között, de egyes adatok szerint fegyverrel, lőszerrel és felszereléssel segítették a partizánokat és nem avatkoztak bele azok harcaiba a hitleristák ellen. Ez történt a 25. hadosztály esetében, amely április 2-án Gasseldorfnál felvette az érintkezést a Ferdinándy partizáncsoporttal, fegyverrel, lőszerrel és felszereléssel látta el és azt a csoport parancsnoka nyugtázta is. A partizáncsoport május elején Schwanberg ellen támadást intézett, erről előzőleg értesítette a hadosztályt, amely a korábbi megállapodás szerint a fasiszták hátába engedte a partizánokat.[37]

A 2. és 3. Ukrán Front bécsi hadműveletе felborította a német védelmet a Dunántúlon. A 101/2. légvédelmi jelzőüteg ebben az időben Komá-

[34] HIL. Béketárgyalás katonai iratai. 13/33.

[35] U. o. A birtokunkban levő anyagok főleg felsorolások, kiegészítésük még hátra van, ezért a cselekmények részletesebb tárgyalásával nem foglalkozhatunk.

[36] Ez ugyan nem volt igaz, de meggyőzően bizonyítja, hogy a hitlerista hadvezetés már ott is rémeket látott, ahol nem kellett volna, ugyanakkor a lefegyverzésre kiadott intézkedés megmutatja, hogy a tapasztalatok után mennyire nem bíztak a magyar csapatokban.

[37] HIL. Béketárgyalás katonai iratai. 14/36.

romban állomásozott. A német parancsnokság már hosszabb ideje több jelből megállapította, hogy a jelzőüteg személyi állománya átállási gondolatokkal foglalkozik, s ezért, mikor a visszavonulást elrendelte, a jelzőüteget német fedezet mellett indította útnak Pozsony—Brünn felé. A magyar katonák a szigorú felügyelet ellenére sem tettek le átállási szándékukról és április 9-én a Brünn melletti Ivanice helységben partizánokkal léptek érintkezésbe. Közös akcióra azonban itt nem nyílt lehetőség. Április végén a Pisektől északra fekvő Mirotice városkában ennek is elérkezett az ideje. Ekkorra a partizánokkal megszakadt összeköttetést ismét felújították és megállapodtak, hogy az őket kísérő hitlerista alakulatot elfogják és lefegyverzik. 1945. május 5-én a magyar katonák a partizánokkal együttműködve rajtaütésszerűen lecsaptak a hitleristákra, majd a sikeres akció után felfegyverezték a helybeli lakosságot és együttes erővel a szomszédos három falut is megmentették az SS-ek bosszújától. Blatna falu lakossága ugyanekkor fegyvert fogott az ott garázdálkodó hitleristák ellen, s harcukhoz a jelzőüteg golyószórós raja nyújtott hathatós segítséget.[38]

Jelentős csapást mért a német vezérkar számításaira a 24. magyar hadosztálynak az átállása, amelynek a 8. és 1. német páncélos hadsereg szomszédos szárnyainak csatlakozását kellett biztosítania a Stubnyai hágótól északra eső Tátra-gerinci védőállás megszállásával, 1945 április elején. Április 4-én, előre kidolgozott terv szerint, a hadosztály elhagyta állásait és miközben a hátbiztosítást ellátó részleg 5-én véres elszakadó harcot vívott a németekkel, teljes fegyverzettel és felszereléssel átállt a szovjet csapatok oldalára. A hadosztály átállása kb. 50 km-es rést nyitott a 8. és 1. német hadsereg között, ezzel lehetővé tette a támadó szovjet csapatok szabad előretörését a Túróc völgyében. Ennek következtében tökéletesen sikerült az 1. német páncélos hadsereg hátbatámadása, amely alapjaiban felborította a Cseh-Modva medence Kis-Kárpátok vonalán tervezett védelmét és megnyitotta az utat Prága felé. Az átállás után a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság küldöttének utasítására Hajmáskérre indultak, ahol a demokratikus hadsereg 5. hadosztályát szervezték belőlük, de a túlságosan rövid idő már nem tette lehetővé frontra indításukat.[39]

A katonai helyzet alakulása azonban nem maradt hatás nélkül a Dunántúl déli, délnyugati részén alkalmazott magyar csapatokra sem. Itt ugyan jóval kevesebb magyar egység harcolt, mint Csehszlovákia területén, de ugyanazon tünetek jellemzőek rájuk is. Ezek a csapatok már nemcsak a fasiszták sorozatos vereségeinek voltak tanúi, nem csupán az elkerülhetetlen véget látták, amennyiben továbbra is kitartanak a hitleristák oldalán, hanem cselekvésre ösztönözték őket a fel-

[38] U. o. 14/38.
[39] U. o. 14/26, 35.

szabadított országrészekből érkező hírek is. Ezek pedig merőben ellenkeztek azokkal a hazugságokkal, amelyekkel a hitleristák és nyilasok traktálták őket. A katonák fülébe jutott hírek a fiatal magyar demokrácia első lépéseiről szóltak. Az üzemi bizottságok megalakulásáról, a földigénylő bizottságok munkájáról és számtalan olyan tényről, amely világos válasz volt a jövőt illető kérdésekre, melyek a katonákat foglalkoztatták. Mindez oda vezetett, hogy a katonák többségének egyetlen törekvése volt csupán: épségben hazakerülni.

A tisztikar sem volt egységes, az események hatása alatt már jóideje két élesen elhatárolható nagy csoportra oszlott. Ez a csoportosulás nem egyszerűen a hivatásos és tartalékos tisztek elkülönülése volt, bár kétségtelen, hogy benne ez is felismerhető. Elsősorban nem is az választotta a tiszteket két táborra, hogy hittek-e vagy nem a fasiszták győzelmében. Mióta a hadműveletek hazánk területére is kiterjedtek, a nyilasokat kivéve nagyon kevés tiszt hitt abban, hogy a helyzet valamiféle „csodafegyver" bevetése következtében a hitleristák javára megváltozik. A *jövő kérdése* osztotta meg a magyar tisztikart, az elkövetkezőkhöz való viszony volt a választóvíz. Az *első csoporthoz* tartozott a hivatásosok nagy része, mely az uralkodó osztály sorából került ki, vagy össze volt nőve azzal. Ezért családja birtokainak vagy érdekeltségeinek további sorsa szempontjából nézte az eseményeket, ez határozta meg magatartását, amely semmiben sem különbözött a nyilasokétól. Ide tartozott még a tartalékosok két rétege is. Az egyiket érdekei kötötték az uralkodóosztályhoz, a másik pedig az értelmiség alsó rétegéből adódott. Ezek békeidőben igen szűkös, szerény viszonyok között éltek, s az egyenruhát magukra öltve egyszerre hatalomhoz jutottak, anyagi helyzetük szinte egy csapásra megváltozott, ezzel párhuzamosan a társadalmi ranglétrán is feljebb kerültek. Mindez elbódította őket, nem akartak tudomást venni a valóságról. Számukra a fasiszták veresége a régi életmód visszaállítását jelentette, ezért egyek lettek a hivatásosok említett csoportjával, amely a németek melletti kitartás híve volt az angolszász hadifogságig. A *másik csoportba* tartozott a tartalékosok zöme, akik nem szakadtak el a néptől, együtt éltek a katonákkal és megértették azt is, hogy a fasizmus veresége, meg a hazánkban megkezdődött változások számukra a jobb, emberibb élet lehetőségeit teremtik meg. Így érzett a hivatásosok ama kisebb része is, amely származásánál fogva közelebb volt a néphez és anyagi kötelékek nem fűzték szorosan a régihez. Természetesen a két csoport külön-külön sem volt egységes minden kérdésben, különösen áll ez az utóbbira, amelyen belül több árnyalat mutatható ki a háborútól megundorodottaktól az aktív fasisztaellenes fegyveres harcot vállalókig.

A tisztikar azon csoportja, amely ellenségként állt szembe a hírül vett demokratikus átalakulással, a terror minden eszközét igénybe vette, hogy együtt tartsa a katonákat és Ausztriába kényszerítse őket. Napi-

renden volt a szökést megkísérlők felkoncolása, a határ felé vezető utakat szegélyező fákon akasztott katonák lógtak, hogy elrettentő példát szolgáltassanak a teljesen demoralizált csapatok számára. Mindez azonban nem akadályozhatta meg a csapatok további bomlását. A katonák csoportosan szakadtak le, velük azok a tisztek, akik nem féltek a holnaptól és nem akartak elpusztulni idegen érdekért és bevárva az első szovjet katonát, fogságba mentek.

Ezt a könnyebb megoldást sokan választották, sokkal többen, mint akik harcolni is hajlandók voltak az igazi ellenség ellen. De ebben az időszakban is százak ismerték fel a helyes tennivalót, és fordultak fegyveresen a hitleristák ellen. A március 16-án megindult „Bécsi hadművelet" néhány nap alatt teljesen felbomlasztotta a dunántúli német védelmet, s fejvesztett menekülés kezdődött. A 14/II. zászlóaljat is Ausztria felé irányították. A katonák nem akartak átmenni a határon, egyre fogyott az állomány. A 4. század 2. szakasza már korábban kapcsolatba került jugoszláv partizánokkal, akikkel megállapodott az átállásban. A szakasz minden tagja összes fegyvereivel csatlakozott és a IV. partizán harccsoport parancsnokság alárendeltségébe került. Ez a harccsoport a 2. német páncélos SS hadsereget üldözve, Maribor—Klagenfurt felé nyomult előre. A hitleristák elleni harccselekmények során a partizások között egyre több magyar katona kezében ropogott a fegyver. Számuk ugyanis a közben átállókkal folyton gyarapodott és 1945 április elején a IV. partizán harccsoport kötelékében már 500 fős önálló zászlóalj — a III. zászlóalj — szerepelt, amely május 12-ig küzdött együtt a jugoszláv szabadságharcosokkal.[40]

* * *

Még hosszabb kutatómunka szükséges, hogy a Horthy-rendszer hadseregében kibontakozott antifasiszta, németellenes mozgalomról teljes képet kapjunk. Néhány következtetés levonására azonban már ez, a lényegében adattöredékekre támaszkodó vázlatos áttekintés is alkalmat ad.

Megállapítható, hogy a hadseregben végbement erjedési folyamat *reális alapot* adott ahhoz, hogy a katonatömegeket alkalmas időpontban *szervezetten és egységesen* a németek ellen lehessen fordítani. A Szovjetunió és nyugati szövetségesei közötti ellentétekre, azok kiéleződésére számító „kivárási politika" bűvkörében élő kormányzat, és katonai vezetés bűnei következtében, azonban a magyar ellenállási mozgalom története bővelkedik a kihasználatlanul maradt lehetőségekben, s Magyarországon olyan sajátos helyzet keletkezett, amelyben a katonák fegyveres harca az igazi ellenséggel szemben *csak a hadsereg erkölcsi és szervezeti felbomlása útján* bontakozhatott ki.

[40] U. o. 14/34.

A magyar uralkodó körök nem követték a román példát, *nem akarták vállalni* egy Hitler-ellenes függetlenségi harc vezetését, s ebben teljes mérvű támogatást kaptak a hadsereg vezetőitől. A tisztikar pedig nem is gondolt arra, hogy a rendszer urainak akarata *ellenére* állítsa a hadsereget a szabadságharc oldalára, *visszariadt* annak még a lehetőségétől is. Ezért a hadseregben főleg a passzív ellenállás különböző formáival találkozunk, az aktív ellenállás, a fegyveres harc a kevesek dicsősége maradt. A hadsereg erkölcsi felbomlása — ha hamar megindult is — a háború egész ideje alatt tartó folyamat volt, a szervezeti felbomlás pedig csak október 15-e után kezdődött el. Ilyen körülmények között, a kisebb egységekben történő fegyveres szembefordulások *elszigeteltek* maradtak egymástól, hatósugaruk elégtelennek bizonyult az egységes vezetés *pótlására*, nagyobb eredmények elérésére.

Ismételten hangsúlyozni kell emiatt a politikai és katonai vezetés mérhetetlen felelősségét, mert az egyszerű katonákban megvolt az akarat az igazi ellenség elleni harc vállalásához. Elsősorban nem rajtuk, hanem az országot katasztrófába juttató vezetőiken múlt, hogy történelmünk ma a fasizmus legyőzésében való részvételükről csak epizódokat tarthat nyilván.

NYUGATI HATÁRVÉDELMÜNK STRATÉGIAI—TAKTIKAI JELENTŐSÉGÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE A XI—XII. SZÁZADBAN

Dr. Horváth Miklós őrnagy

A XI—XII. század nemcsak a magyar állam megalakulásának és fejlődésének időszaka, hanem a magyar állam függetlenségi küzdelmeinek első szakasza is.

A fiatal feudális magyar állam csak a XI. században tizenegyszer küzdött meg német hódítók és azok vazallusainak az önállósága ellen irányuló támadásaival, mely támadásokat feudális méretek szerint nagy katonai felkészültség jellemzett. Nem beszélve a nyugati határunkra nehezedő, szinte nyílt háborút jelentő XII. századi állandó határincidensekről.

A külső támadások mellett az új államot belső feudális pártharcok rázkódtatták meg, amelyeket a német császárság is állandóan szított és nem egyszer sikerrel használt fel a keleti hódító törekvéséhez mind politikailag, mind katonailag. S ez a körülmény még nehezebbé, bonyolultabbá tette a fiatal magyar állam létét, függetlenségi küzdelmét a német hódítókkal szemben. Ezért kiált fel Dante egyszerre az aggódás és az elragadtatás hangján: „O beata Ungheria, se non si lascia Piu malmenare!"[1]

A belső ármánykodás és a külső támadás ellenére a fiatal feudális magyar állam *katonailag* győzelmesen ellent tudott állni a német császárságnak.

Felvetődik a kérdés: *mi volt az oka, hogy a feudális fejlődés elején tartó magyar állam és társadalom gátat tudott vetni a társadalmi és állami fejlődésben előrehaladottabb német feudális nagyhatalom keleti expanziós politikájának?!*

A kérdésre már az egykorú, illetve valamivel később élő történészeink is igyekeztek feleletet adni. Krónikásaink feudális nacionalista szemlélete a mesemondók módján a magyar tulajdonságok felmagasz-

[1] *Alighieri Dante:* Divina Comedia. Paradiso XIX. 142. („Oh boldog Magyarország, ha többé nem engedi, hogy oly csúful bánjanak vele!")

találásában, az idegenek sajátosságának becsmérlésében jelölik meg népünk győzelmének okát „a fenevadak módjára ordító németekkel"[2] szemben. Ilyen alapon mondja Anonymus a magyar népről, hogy az már eleitől fogva „kemény volt a csatára, gyors a lovaglásra... és íjra és nyilazásra a világ minden népénél derekabb volt."[3]

A korai középkor magyar államának győzelme a német hódítási törekvésekkel szemben a társadalmi, politikai, gazdasági és hadügyi téren meglevő külső és belső erőforrások sokrétű összefüggése és kölcsönhatása következetében vált lehetségessé és testesült valósággá.

I.

A korai magyar—német háborút ábrázoló polgári és ellenforradalmi hadtörténetírás egyes eszmei és szakmai jellemvonásainak bírálata

Jelen tanulmány csak a korai feudális magyar állam hadművészetének egyik sajátosságát: *a határvédelem stratégiáját és taktikáját* tárgyalja, amely a többi tényezővel együtt jelentős mértékben elősegítette a függetlenséget biztosító katonai győzelmeket. A magyar hadművészetnek ez a súlypontkérdése a magyar határvédelemre a sajátos egyedi vonások mellett rendkívül sok azonosságot mutat a keleti szláv államok határvédelmi hadműveleteivel s ugyanakkor szembetűnő eltérést a nyugati feudális határvédelmi rendszertől.

Minden bizonnyal a szlávellenes nemzetiségi politika eszmei indítéka, hogy sem a polgári, sem az ellenforradalmi korszak történet- és hadtörténetírásai — amelyek pedig előszeretettel foglalkoztak a korai középkor történetével — a XI—XII. századi határvédelem stratégiai—taktikai jelentőségét, valamint hasonlóságát a keleti szláv határvédelemmel nem, vagy pedig a valóságnak meg nem felelően elemezték.[4]

A magyar szabadságért küzdő polgári történetírók őszinte, lelkes hazafiassággal írtak népünk korai németellenes harcairól. A múlt század első évtizedében jelent meg az első ilyen irányú és magyar nyelvű, nagyterjedelmű munka; Virág Benedek „Magyar Századai"[5] történelmünknek 1526-ig terjedő időszakáról. Virág — akit Toldy Ferenc joggal

[2] *E. Szentpétery:* Scriptores Rerum Hungaricarum (továbbiakban SRH) I. 323. o.

[3] E. Szentpétery: SRH. I. 37.: „... gens dura erat ad pugnandum et super equos ad pugnandum... et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi..."

[4] A korai középkorral foglalkozó magyar polgári és ellenforradalmi kor hadtörténetírás bírálata nem fér el egy ilyen tanulmány keretei közé. A téma teljes kimerítése hosszabb tanulmányt igényel. Most csak a legfontosabb problémákat lehet felvetni, kiélezve az egyes kérdéseket. A marxista hadtörténetírásnak azonban sort kell kerítenie az előbb említett hadtörténetkutatások elvi és szakmai bírálata.

[5] Virág Benedek: Magyar Századai. 3. kiadás. Pest, 1862.

„a magyar lélek tüzes ébresztőjének" nevez[6] — munkájában mellőzi a magyar és német állam közötti korai háborúk tudományos katonai elemzését. Erre a magyar történelem első monografikus feldolgozója szakmai képzettség hiánya miatt nem is volt képes, s az akkori magyar hadművészetben Bölcs Leó által rögzített hadi viszonyok továbbélését, sőt példakénti(!) fenntartását látta. Virág a magyar függetlenség megóvását a nagy uralkodóknak romlatlan „szittyai" hadvezéri képességében véli biztosítottnak. Történelemszemlélete a kor tudományos színvonalának megfelelően nem érti meg, hogy a hadsereg szervezete, fegyverzete, stratégiája és taktikája „mindenekelőtt a termelés mindenkori fokától és a közlekedési utaktól függ"; nem látja a hadvezérek szerepét, amely az előbbiek függvénye.[7] Virág Benedek hadtörténészi állásfoglalását meghatározza azonban az is, hogy a polgári történetírás e korszakának Habsburg-ellenessége sem mentes a helytelen nemzetiségi szemlélettől: a szláv népek alacsonyabbrendűségének hangsúlyozása a katonai tulajdonságokra is vonatkoztatva. Ezért nem is veszi észre népünk németellenes harcainak hadművészeti összefüggését a keleti szláv államoknak ugyancsak a német hódítók elleni háborújuk művészetével.

A magyar reformkor egyik alapvető célkitűzése volt az önálló hadsereg megteremtése. Ezen cél szolgálatába állította Horváth István, a nemzeti függetlenség harcos történésze a szerkesztésében megjelenő „Tudományos Gyűjtemény" című folyóiratot. Maga Horváth István, aki Virág Benedek tanítványa és Vásvári Pál tanára volt, a hadtörténeti kutatás terén nem megy túl mesterén. A folyóirat hadtörténet-írói között azonban megtaláljuk Kiss Józsefet, aki szakmailag mutat fel újat. Ő már utal a korábbi középkor magyar hadművészetének arra a jellegzetességére, hogy a harc formája: a kisebb könnyű lovas egységek a védekezésben is mint önálló taktikai egységek működnek.[8]

Alapjában véve azonban ő is és a Tudományos Gyűjtemény többi hadtörténésze is az önálló magyar hadművészetet — nacionalista módon — csak az ősi hadviselésben látja és ebben keresi a nemzet katonai dicsőségét. De tárgyilagosan látnunk kell, hogy amint önálló magyar hadsereg, úgy önálló magyar hadtudomány sem volt, s így a hadtörténelem, ezen belül a hadművészet története sem érhetett el számottevő eredményt. A magyar hadtudománynak olyan önálló képviselőivel és művelőivel, mint Bocskai, Bethlen, Zrínyi, stb. az osztrák elnyomás miatt

[6] U. o. 3. lap.
[7] Vö.: *Engels:* Anti Dühring. Szikra 1948. 158. lap.
[8] *Kiss József:* A magyar nemzet régi neveiről. Európába jöttekori hadi mesterségéről és itteni lett megtelepedése utáni nemzeti szerkezetjéről. Tudományos Gyűjemény. 1840. IX. kötet. 3—33. lap.

nem foglalkozhattak, amint Virág írja Döbrenteinek: „Öcsém, a lelkem fáj belé, nem lehet írnom Mohácson innen."[9]

A nemzeti függetlenségért küzdő polgári történetírók e sora Horváth Mihálynál éri el az alkotás tetőpontját. Horváth Mihály — akit joggal tarthatunk a magyar történetírás egyik polgári klasszikusának — ekkor még nem foglalkozott e korszakkal s későbbi időben írt műveiben sem hadtörténelmi szempontból. Így működésének vizsgálatára nem térek ki.

A magyar polgári forradalom hajnalán történet—hadtörténetírásunk tehát a magyar hadművészet kutatása terén jelentősen nem haladt előre, de haladó szerepet töltött be, mert a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás követeléseit tűzte zászlajára.

Az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc leverése után a magyar történetírásnak ez a haladó vonása általában megszakadt. Az ellenforradalmi önkényuralom éveiben történészeink (kevés kivételtől eltekintve, mint például Rosty Zsigmond, aki írásában[10] tovább szolgálja a nemzeti függetlenség eszméjét, valamint az akkori Hadtörténelmi Közlemények egyes tanulmányai, ha nem is egyforma intenzitással) megalkusznak. Jellemzően ez az *eszmei irányzat* uralta a hadtörténetírást nemcsak közvetlenül a 48-as szabadságharc leverése után, hanem a kiegyezés utáni korszakban is ez fémjelezte a hadtörténeti alkotásokat. A nemzeti függetlenség kérdése végeredményben lekerült a napirendről. Történeti és hadtörténeti irodalmunk az osztrákoktól való teljes függőségünket elleplezte a szláv népek feletti magyar uralmi programmal. Különösen élesen rajzolódik ki ez az összkép a századforduló után, kifejezve a magyar finánctőke törekvését.[11] A korszak *egész* történeti irodalmát a szélsőséges nacionalizmus jellemezte, amely főképpen a nemzetiségek állítólagos alantos voltának hangsúlyozásában nyilvánult meg, mint a szlávok, „oláhok" államalapítási tehetetlenségének, gazdasági, kulturális elmaradottságának és nem utolsósorban katonai érdektelenségének hangsúlyozásában. A történetírók a magyarságnak a hódításhoz való jogát igyekeztek igazolni eszmei-történeti „indokokkal". Folyamatosan kidolgozták a magyar birodalom eszméjét, amely alapul szolgált a Horthy-fasizmus történetírásának. Elvi nézeteltérést nem is találunk e két kor jellegzetes két képviselője: Pauler Gyula és Hóman Bálint között.

[9] *Szalay Gyula:* Virág Benedek élete és művei. 34. lap. [Idézi *Bőhm Jakab:* A történetírás a nemzeti függetlenségért c. munkájában. (kézirat)]

[10] *Rosty Zsigmond:* A tatárjárás történelme negyedik Béla király idejében Pest, 1856. „Mi pedig a tatárjárásból ama tanulságot merítsük, hogy a hont ért bárminő rettentő csapások következményei megsemmisíthetők, ha fiaiban elcsüggedés helyett férfias akarat, eszélyesség és honfiság uralkodik, azaz ha le nem mondunk önmagunkról." (id. m. 145. l.)

[11] vö. *Csánki Dezső* (szerk.) Árpád és Árpádok. Bp. 1908.

Pauler Gyula nagy munkájának befejező soraiban írja: „Sokszor vetették fel a kérdést, mi az oka, hogy Magyarország itt a négy folyam vidékén megmaradt, a magyar országát, nemzetiségét fenntartotta, míg a hunok, avarok, más hatalmas népek elpusztultak, elenyésztek. A választ megadja a magyar nemzet jelleme, amilyennek a XI—XIII. században mutatkozott és mai napig sem változott. A nyugati világ határára telepedve, követte a vezért, ki a kereszténység kebelébe vezette, barátjának kezdé tekinteni a nyugat népeit. Megtűrt, sőt befogadott új meg új idegeneket, de azért úr és magyar akart és tudott maradni, mert megvannak benne az úri tulajdonságok: önérzet, méltóság, amely imponál, igazság, mely megbecsüli a jót, az érdemet, ahol találja alattvalóját, idegen társait el nem keseríti, hanem megnyeri, lefegyverzi és lefegyverezve tartja."[12]

A Horthy-fasizmus pregnáns történetíró és politikus képviselője, Hóman Bálint negyven év múlva — amikor a magyar uralkodó osztály a fasiszta Németország csatlósaként újra a szomszéd népek elleni támadásra készült — írja: „Kelet vagy Nyugat? Ez volt a nagy kérdés. A pusztulás várt a magyarra is, ha a történeti élete sorsdöntő órájában kelet felé fordul tekintetével. Géza, mint egykor Árpád, nyugatra nézett, s ezzel eldöntötte nemzete sorsát. Érdeme, hogy a magyarság végleg elszakadt és elfordult a bizánci-görög, szláv kulturköröktől. Géza szervező munkásságának köszönhető, hogy fia aránylag kevés küzdelem árán, rövid idő alatt meg tudta szervezni a magyar királyságot és a magyar katolikus egyházat."[13]

Az ilyen eszmei beállítottság folytán a kiegyezést követő korban, a dualizmus idején a történész és hadtörténész vizsgálódásban igen előkelő helyet foglalt el a korai középkor, ha nem is olyan kimagaslót, mint a következő korszakban. A magyar korai középkorból elsősorban — a tények tendenciózus és erőszakolt csoportosításával vagy meghamisításával — a magyar feudális uralkodó osztálynak keletre, illetve délre irányuló hódító törekvéseit (XII—XIII. század), a XI. századból pedig a magyar és a keleti szláv államok külpolitikájában jelentkező kisebb átmeneti összeütközéseket állították a történészi reflektorfénybe. Az alapvető kérdést: a feudális Németország keleti expanziós politikáját és a magyar állam németellenes függetlenségi harcait csak „átmeneti diplomáciai irányzatnak" tekintették.

Az 1848 utáni kornak polgári történelmi szemlélete a korai középkorral kapcsolatban lényegében negatív előjelű. Haladást jelent, hogy megindul a szélesebb hadtörténet-kutatás és írás, elsősorban történelmünk kezdeti feudális szakaszának hadügyeire vonatkozólag.

[12] *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Bp. 1893. II. kötet. 617—618. lap.
[13] *Hóman Bálint:* Magyar történet. Bp. 1935. I. kötet. 176. lap.

A hadtörténeti tudomány fejlődésében ez a pozitív jelenség egyrészt a „magyar birodalom" negatív eszmei alapjában gyökeredzik,[14] másrészt összefügg a magyar uralkodó osztály és a Habsburg-dinasztia kiegyezése eredményeképpen 1872-ben létrejött magyar tiszti iskolával (Ludovika Akadémiával), ahol bevezették a hadtörténelem oktatását.

A hadtörténelem intenzívebb művelését a dualizmus korában a történetírók kezdeményezték és fejlesztették. A sorból Pauler Gyula, Tagányi Károly, Erdélyi László, Pesti Frigyes, Marczali Henrik emelkedtek ki.[15]

E korszak hadtörténetíróinak az előbb tárgyalt eszmei azonosságuk mellett közös vonásuk, hogy munkáikban nincs meg világosan a határvonal a hadtörténelem és a történelem között. Bizonyos fokig érthető „eredeti" kutatásuk területénél fogva. Műveikben az akkori francia történetírás virágkorát élő *pozitivista* irányzata olyan formában jelentkezik, hogy erősen kútforrásokhoz, oklevelekhez, régészeti anyaghoz tapadó hadtörténeti munkákat írnak. Hadtörténet-írásaik elsősorban a korai feudális magyar állam hadseregszervezetéről beszélnek, legszorosabb kapcsolatba hozva az akkori vármegyei szervezettel.[16]

A módszer kétségtelenül sok tekintetben előrevitte — főleg a királyi és magánbirtokosok katonaságának kérdésében — a hadseregszervezés ábrázolását.

A vármegyerendszer és a hadsereg szervezetének összefüggéséből többé-kevésbé észrevehető a polgári hadtörténészek e csoportjánál az a felismerés, hogy az állam katonai szervezete, mint a hadviselés eszköze, közvetlenül függ az illető ország gazdasága fejlettségi színvonalától, társadalmi és politikai rendszerétől. Az 1848—49-es szabadságharc előtti irodalommal ellentétben tehát a magyar hadviselésben látnak fejlődést, feudális irányú előrehaladást a régivel szemben. Feltalálható valamennyiüknél bizonyos felismerése annak, hogy a hadviselés módjainak, formáinak fejlődése előrehaladó folyamat, felfelé vezető mozgás az egyszerűtől a bonyolult felé, az alacsonyabb rendűtől a magasabb rendű felé.

[14] A magyar feudál-kapitalista uralkodó-osztályok balkáni, illetve keleti agresszív tervei igényelték, hogy a soraiból kikerülő tisztikart a hadtörténelem nacionalista szemléletén készítsék elő a szomszéd államok leigázására: Ezt fejezi ki a Budapesti Hírlap 1897. május 27-iki számában megjelent „Magyar katonai iskolák" című cikke: „. . . magyar katonai akadémiát létesíteni magyar tannyelvvel, magyar pénzen úgy, hogy a *nemzeti aspirációk teljes kielégítése mellett* ne üssenek rést a hadsereg szervezetén sem, amelyet az erős osztrák-magyar haderő összes baráti érintetlenül kívánnak fenntartani." (Kiemelés tőlem: H. M.)

[15] A korszak kiemelkedő hadtörténésze még Thaly Kálmán, Bárczay Oszkár és Takács Sándor, akik azonban nem foglalkoztak korszakunkkal. — Az 1883-ban megindúló *„Hadtörténelmi Közlemények"*-et a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának szerkesztésében — ugynacsak a nevezett történészek előkészítő munkája hozta létre.

[16] V. ö.: *Tagányi Károly:* A királyi megye a XI. században. Tört. Szemle. 1913. 513. lap; *Botka Miklós:* A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. Századok 1870. 499. lapok; *Erdélyi László:* Anonymus korának társadalmi viszonyai. Tört. Szemle. 1914. 206. lapok és Árpádkori társadalom-történetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915. 202. lapok; *Pauler Gyula:* Néhány szó hadiviszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtört. Közl. 1888. 501. lapok; *Tagányi Károly:* Felelet az „Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire". Tört. Szemle 1916. 296. lapok. 409. lapok, 543. lapok.

A dualizmus-kori hadtörténetírás szemlélete azonban szükségszerűen korlátozott volt, mert vagy egyáltalán nem tárgyalta a háború, a hadművelet és a harc előkészítésének és lefolytatásának módjait, egyszóval a hadművészet kérdéseit, vagy pedig ha tett erre kísérletet — mint például Pauler Gyula „Néhány szó hadiviszonyainkról a XI—XIII. században" című tanulmányában[17] — akkor az adott hadművészetet *nem* a széles gazdasági-társadalmi keretben, s ezeket *nem* egymásra gyakorolt hatásukban vizsgálta. Ez a szemlélet vagy módszer a hadseregszervezet meghatározó okát kizárólag a vármegyerendszerben látta, figyelmen kívül hagyva, hogy a *hadsereg felépítésének és szervezeti formáinak objektív keletkezési és fejlődési alapja a hadviselés formái és módozatai is.*

A hadművészet története alapos kutatásának hiánya következtében a korábbi magyar középkorral foglalkozó hadtörténelmi irodalom a stratégiát, taktikát vagy csak járulékosan kezelte, vagy pedig elemzéséhez hozzá se fogott. Szembetűnő e módszer hiányának következménye az akkori magyar határvédelem polgári feldolgozásában.

A korai németellenes függetlenségi háborúknak azt a stratégiáját, hogy a támadást a határvédelmi rendszerben semmisítsék meg, a polgári hadtörténetírás nem hámozta ki az egykorú vagy közel egykorú leírásokból. Az ott folyó ütközeteket csak passzív, halogató védelmi „portyázásnak", mint az ősi hadviselés továbbélő, sajátosan magyar formájának tartotta, amelyeket kisebb határvédelmi „telepes őrök" végeztek. Az alapvető tényező ezekben a harcokban szerintük csak a felégetés, az ellenséges csapatok kiéheztetése. Nem vették figyelembe, hogy a keleti szlávokhoz hasonlóan „Magyarország a Nyugatról átvett nehéz lovasság mellett megtartotta saját nemzeti könnyű lovasságát"[18], amelyek elsősorban a határvédelmi rendszerben *önálló taktikai egységeket* képeztek. A határőrként működő taktikai egységek rendkívül alkalmasak voltak, hogy az egyetlen döntő ütközetre beállított nehézlovasságú német sereget folytonosan manőverező támadással — kitérve a döntő ütközet előtt — felmorzsolják. Jóllehet a határőrök szervezetileg a vármegyéhez tartoztak, katonai alkalmazásuk azonban az önállóság jegyét viselték a nem határszéli vármegyék katonáival szemben. A polgári hadtörténetírás a határvédelemnek csak „határrendőrségi, felderítői szolgálatot tulajdonít, mint a tulajdonképpeni magyar seregek természetes előőrseinek.[19]

A határőröknek, mint a magyar hadsereg önálló taktikai egységeinek manőverező harcait biztosító *nyugati* gyepűrendszert is *metafizikus módon vizsgálták.* Nem vették észre a fejlődési különbséget az ország nyugati és a többi határvédelmi rendszere között. A XI—XII. század magyar—német háború dinamikájából kitűnik, hogy a gyepűkön belül megerősített védelmi pontok voltak, amelyeket könnyű lovassággal ren-

[17] Megjelent: a Hadtörténelmi Közlemények 1888. 501. lapok.
[18] Vö. *Engels:* A hadsereg. Hadtört. Közl. 1956. 3—4. szám 23. lap.
[19] *Erdélyi László:* Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915. 220. lapok.

dekező kisebb települések vettek körül. Erről meg vannak különösen a német évkönyvek, krónikák elbeszélő utalásai is. Mégis a nagyszámú polgári gyepűkutatási irodalom[20] a XI—XII. században a nyugati határgyepűkre vonatkoztatva is éles különbséget tesz a gyepű és gyepűelve között. Az ország nyugati részén a határőrző egységek elhelyezkedésének *érintkező területei* voltak a német határőr grófsággal. A gyepű és gyepűelve közötti éles különbség itt elmosódik, szemben az északi, keleti és déli gyepű-gyepűelveivel.[21]

A polgári hadtörténészek tehát figyelmen kívül hagyják a gyepűrendszer szerkezeti változását, amelyet egyrészt a feudális társadalom és állam létrejötte, a hadsereg átalakulása, a megváltozott hadviselési mód, másrészt a német világi és egyházi birtokosoknak már a X. században a nyugati határunkat övező „gyepűelvekben" meginduló lassú, beszivárgásszerű telepítési módszere eredményezett. Mályusz Elemér által még 1922-ben elindított, települési történeteket feldolgozó munkálatok eredményei igazolják, hogy a XI—XII. században a német beszivárgó települések ellensúlyozására fontos volt az ún. gyepűelvek katonai megszállása, biztosítása. Itt nyomban meg kell jegyezni, hogy ezen települési kutatások „eszmei" indítéka a Horthy-fasiszta történetírás vonalába tartozott, a tényleges eredményeket azonban igen nagy mértékben használni tudja az e kor határvédelmét kutató hadtörténész is. A településtörténet bírálatára később visszatérek.

A gyepűrendszernek a XI—XII. századi magyar hadművészethez alkalmazkodó szerkezeti változását figyelembe nem vevő Gombos Albin ellentmondásba kerül, amikor írja: „*Valószínű* a magyarok arra törekedtek, hogy minél nagyobb elpusztított terület legyen köztük és szomszédjuk között. Ez a körülmény a békés időben könnyebbé tette a német telepesek előrenyomulását."[22] (Kiemelés tőlem: H. M.)

Gombos maga sem kockáztatja meg az elpusztított terület elvét, mint alapvető határvédelmi szempontot biztosnak állítani. De a valószínűsítést is cáfolják maguk a német évkönyvek, amikor a nyugati gyepűelveknek tartott területeken lefolyt német betörésekről beszélnek és ott templomos falvak elpusztítását írják le.[23]

[20] A gazdag irodalomból csak a jelentőseket említve: *Karácsonyi János:* Hazánk Szent István korabeli határairól. Századok, 1901. 1039. lapok. *Erdélyi László:* A pannonhalmi szent Benedek-rend története. Bp. 1902. *Tagányi Károly:* Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv. 1913. *Karácsonyi János:* A honfoglalás és Erdély. Katolikus Szemle, 1896. *Pauler Gyula:* A magyarok megtelepedéséről. Századok, 1877. *Nagy Imre:* A Lajta, mint határfolyam. Századok, 1871. *Gombos F. Albin:* Történetünk első századaiból. Századok, 1911.

[21] Tagányi az egyedüli, aki utal erre, amikor megállapítja, hogy „csak bizonyos határszéleken s nem valamennyinél telepítettek őröket. (Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv, 1913. 146. lap.)

[22] *Gombos F. Albin:* Történetünk első századaiból. Századok, 1911. 501. lap.

[23] Vö.: Monumenta Germaniae Historica (továbbiakban MGSS.) VII. és IX. köteteinek idevonatkozó részeivel.

A magyar és szláv határvédelem és gyepűrendszer jellege és fejlődése között nemcsak sok azonos vonás van, hanem egyúttal a magyar és keleti szláv államok határvédelmi rendszere teljesen eltér a német határőrgrófság intézményétől. Ezt a polgári hadtörténetírás meg is állapítja, s ez haladó vonás a kutatásában. „Nálunk *nem alakult ki* a német határőrgrófsághoz *hasonló* intézmény."[24] (Kiemelés tőlem: H. M.) — írja Erdélyi László. Pauler Gyula tovább jutva megállapítja, hogy — „István kortársának, Boleszlónak tulajdonított határvédelmi intézmény rendszerét vizsgálva, a lengyel források tanulmányozása által körülbelül hasonló eredményre jutunk nálunk is."[25] Ennél tovább azonban nem mennek és nem irányítják figyelmüket a magyar és szláv határvédelem analógiájára.[26]

Az 1848—49-es szabadságharc bukása és a kiegyezés utáni korszak hadtörténészei tehát lényegében nem foglalkoztak a hadtörténelem fontos területével, a hadművészet történetével. Szerintük a hadtörténelemnek kizárólag a háború történetével kell foglalkoznia, amelyhez hozzátartozik ugyan a hadseregszervezés és fegyverzet kérdése, de nem az egymással szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban álló stratégiát, hadműveleti vezetés művészetét, taktikát magában foglaló hadművészet. Egyébként ennek a szemléletnek prominens példáját mutatja Rónai-Horváth Jenő m. kir. alezredesnek 1895-ben megjelenő többkötetes könyve: Magyar Hadi Krónika. (Magyar Tudományos Akadémia kiadása.)

A hadtörténetírás e módszerbeni negatív jellegzetességét a tanulmány tartalmának megfelelően csak a határvédelem vonatkozásában mutattam ki.

A Horthy-ellenforradalom korszakának a korábbi középkorral foglalkozó történet—hadtörténetírása bírálatát is a közös eszmei szemlélet leleplezésével kell kezdenünk. A dualizmus-kori hadtörténetírás közös eszmei alapjában kimutattuk a nacionalizmust, amelynek tartalma: a magyar uralkodó osztály elhivatottsága a nemzetiségek feletti örökös uralomra; a Habsburg-birodalmon belüli keresztény nyugathoz való tartozás.

[24] *Erdélyi László:* Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915. 211. lap.

[25] *Pauler Gyula:* Szent István és alkotmánya. Századok, 1879. 108. lapok. — Egyébként hasonló álláspontot foglal el *Hüppe* (Verfassung der Republik Polen. 44. lap) és *Roepell* (Geschichte von Polen I. 156. lap) is.

[26] A csehek klasszikus polgári történetírója, *Palacky Ferenc,* Pauler előtt már 35 évvel rámutatott a magyar és cseh állam határvédelem azonos katonai és jogi vonásaira. (Geschichte von Bőhmen. Prága, 1844. I. 279—289. lapok.) A mi polgári történészeink azonban szlávellenes szemléletük miatt elzárkóztak ennek a kérdésnek a vizsgálatától s így többek között megfosztották magukat a kutatásban elérhető eredményektől is. A Horthy-fasizmus hadtörténetírása pedig egyenesen letagadta még a polgári történészek halvány utalását is a magyar és szláv határvédelem hasonlóságára és a hamisítás eszközéhez nyúlva, a német hadművészet befolyásának *abszolút* voltát igyekeztek bizonyítani, amelynek bírálatára még ki fogok térni.

Az ellenforradalmi korszak uralkodó osztálya hatalmának eszmei megalapozását ilyen egyszerűen nem tudta megoldani. Ennek három alapvető oka volt.

Az első világháború után a Habsburg-birodalom szétesett, a területén élő nemzetiségek burzsoá államokat alkottak. A magyar uralkodó osztály uralma a nemzetiségek felett történelmi múlt lett.

Magyarország 1918-ban ugyancsak önálló állam lett. A magyar proletariátus azonban az orosz proletariátussal együtt a világ történelmében először vívta ki hatalomra jutását és a proletárdiktatúrát. 1919 augusztusában időlegesen elbukott a Magyar Tanácsköztársaság. A forradalmat eltipró uralkodó osztály a Tanácsköztársaság emlékének a szikráját is ki akarta irtani a tömegekből. Eszköznek szánták „a kelet felől fenyegető veszély" és „a nyugati civilizáció őre" jelszavakat.

Az ellenforradalmi rendszer megerősödött ugyan, de a néptömegek helyzete — különösen a gazdasági válság idején — elviselhetetlenné vált, az elégedetlenség állandóan nőtt. Ugyanakkor „keleten" ott volt az egyre erősödő Szovjetunió, az egyszer már hatalmon levő, de elbukott magyar munkásosztály példaképe és ösztönzője.

Az ellenforradalmi korszak történetírása tehát nem maradhatott meg a polgári történészek nacionalizmusának fokán, hanem a Horthy-fasiszta állam belső, kibékíthetetlen ellentmondásait igyekezett feloldani a *soviniszta nacionalizmus* eszméjében. Ez magában foglalta — különösen a fasiszta Németország létrejötte után — a németekhez való „történelmi sorsszerű" kapcsolódás gondolatát; Magyarországnak, mint a Dunamedencében élő kultúrnemzet jogát a keleti nagyhatalmi szerephez. „A dunavidéki magyar impérium kialakulásakor — hirdeti Hóman Bálint — Szlavónia szükségszerűen került a római és frank birodalmak dunai örökségét átvevő hatalom vonzó körébe s mikor Szent László a határvidék szervezéséhez fogott, programjába természetszerűen fel kellett vennie Szlavónia megszállását is."[27]

A történetírásnak ezt az ideológiai célját természetszerűleg magáévá kellett, hogy tegye az ellenforradalmi kor hadtörténetírása is. A hadtörténetírás egyik vezéralakja, Breit József ny. altábornagy összefoglalja az eszmei alapot: „A mi históriánk és hadtörténelmünk különösen alkalmas arra, hogy mi mindnyájan katonák és nem katonák egyaránt sokat tanulhatunk és kell is tanulnunk belőle, hogy valamikor ismét a földkerekség legideálisabb stratégiai egységét képező Nagy-Magyarország birtokába jussunk és annak további évszázadokon át újból feltétlen és elvitázhatatlan birtokosai és urai maradjunk."[28]

[27] *Hóman Bálint:* Magyar Történet. Bp. 1935. I. 329—330. lap.

[28] *Breit József:* A Magyar Nemzet Hadtörténelme. Bp. 1928. A szerző előszava. II. old.

Ez az „eszmei" cél a Horthy-ellenforradalom történészeinek és hadtörténészeinek figyelmét elsősorban a magyar korai középkorra irányította. Különösen a XII—XIII. század és az Anjouk idejét használták fel „a szlávság és oláhság felett uralkodó magyar faj" elméletének és gyakorlatának igazolására; a keresztény nemzeti gondolat „nemzetmentő" ötletének proklamálására a „keleti vörös veszéllyel" szemben. Tették ezt annyival is inkább, mert a korai középkornak oklevelekben aránylag szegényebb volta lehetővé tette a történelemhamisítás legszélesebb skáláját. Megkezdték Hómanék a korai magyar középkor „újraértékelését" még a dualizmus korának történészeivel szemben is. A hamisítás eredményessége feletti örömében 1939-ben így kiált fel az ellenforradalmi történetírás kimagasló képviselője, Deér József: „A változás talán sehol sem volt olyan radikális, mint éppen a középkori történet terén, ahol az egymásba fonódó analízis és szintézis valósággal új világot teremtett. A kiaknázott Árpádkor csak most vált jelentőségéhez mért igazi nagy nemzeti epochává..."[29]

A magyar uralkodó osztálynak s történet—hadtörténetírásának soviniszta-nacionalista célkitűzése tehát, hogy a német fasizmussal szövetségben teremtse meg a Duna-medencei nagyhatalmi pozícióját a környező szláv és balkáni államok rovására. Ezt az eszmei koncepciót azonban több tényező zavarta. Mindenekelőtt az, hogy a történeti igazolásra szánt Árpádkor függetlenségi háborúi a német keleti expanziós törekvések ellen s a sorsközösség éppen a keleti szláv államokkal tényként mondtak ellent az eszmei célkitűzésnek. De az a politikai realitás is szemben áll ideológiájukkal, amely szerint a német fasizmusnak csak sorrendi kérdés volt az, hogy meddig használja fel világuralmi terveiben a magyar uralkodó osztályt és mikor jut az ország a szláv államok sorsára *a magyar feudálkapitalista osztályok kárára is.* Az ország függetlenségét védelmező Magyar Tanácsköztársaság ellen törő ellenforradalmi osztályoknak azonban más választásuk nem lehetett. *A népi hatalom megdöntése után burzsoá demokrácia sem lehetséges, a kizsákmányoló osztályok hatalmukat fasizmussal tarthatják fel.*

Maradt az eszmei koncepció ellentmondásosságának első része. A történészek ezt „feloldották" egyszerűen úgy, hogy letagadták a keleti szláv államokkal szövetségben levő fiatal magyar állam *katonai győzelmét* a XI. századi német hódítókkal szemben.[30] „A Géza fejedelem korában megkezdődött s az egész XI. század folyamán tartó német befolyás az akkori Közép-Európa legnagyobb hatalmasságának, a német—római

[29] *Deér József:* recenziója *Hóman Bálint:* Szent Istvánról szóló tanulmányáról. Századok, 1939. 85. lap.

[30] A magyar—szláv államok XI. századi szövetségére vö: *Dr. Horváth Miklós:* A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században. Hadtörténelmi Közlemények, 1956. 2. szám. 27—58. lap.

császárságnak hadait zúdította hazánkra — írja a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára készült „Hadtörténelem" tankönyv. — A nagy mérkőzést a magyarság és a germán világ összefogása, egymásra találása billentette végleg javunkra."[31] *A feudális német hódítók elleni háború eredményének ilyen értékelése nemcsak történelemhamisítás, hanem a német fasizmus hódító terveinek leleplezését is jelentette.*

A Horthy-fasizmus hadtörténeti irodalmának ilyen közös eszmei plattformjából természetszerűleg következik, hogy az Árpádkor hadművészetének feldolgozásában a német befolyás kizárólagosságának megkonstruálása volt az egyetlen cél. Ehhez csak azon az úton lehetett eljutni, amelyen a cseh—lengyel—horvát és részben az orosz hadművészet hatását a magyar hadművészetre és fordítva tagadni kellett. „A magyarok karakter és műveltség tekintetében — írja Hóman — sokkal közelebb álltak a bajorokhoz, mint bármely más szomszédjukhoz. A kezdetlegesebb katonai szervezetben élő szláv népek — lengyelek, csehek, horvátok, szerbek — kultúrája, idegenszerű erkölcsei és szokásai sem vonzották a magyarokat. A bajorban viszont magukhoz hasonló kitűnő harcost, fegyelmezett katonát, nyílt ellenséget, és becsületes barátot, szabadságszerető, idegen jármot nehezen tűrő, független népet ismertek és szerettek meg."[32]

A „lelki kapcsolat" — az ellenforradalmi szellemtörténeti szemlélet szerint az események mozgató rugója[33] — annyira utat nyit a német hatásnak, hogy többek között „az Árpádok korában önálló harcmódról aligha beszélhetünk"[34] és „István a katonai rendeltetésű határispánságokat a frank—német őrgrófság (Mark) mintájára szervezte."[35]

A korszak hadtörténészei az Árpádkor hadművészetét bővebben tárgyalják ugyan, mint a polgári hadtörténeti irodalom, azonban a tárgyalás módszere — ismétlem — a német befolyás bizonyítása, amely szerencsésen keveredett az ősi magyar katonai „virtussal". Végeredményben tudományos magyar hadművészeti történeti kutatásról nem lehet beszélni.

[31] *Vitéz Vajna Viktor* és *vitéz Náday István* vezérkari ezredesek: Hadtörténelem a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára. Bp. é. n. 92. lap.
[32] *Hóman Bálin:* id. m. 171. lap.
[33] Az ellenforradalmi szellemtörténet lényegét Hóman így foglalja össze: „Az emberi történet nem egyéb, mint az emberi lélek története, így tanítja ezt a modern történettudomány. És a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek története, azoknak a formáknak leírása, melyekben a magyar lélek évezredek óta jelentkezik." *Hóman—Szekfü:* Magyar történet, 1941. VII. kiad. I. kötet, 10. lap. (idézi *Szigeti József:* A magyar szellemtörténet bírálatához. Filozófiai Évkönyv. Bp. 1952. 185. lap.) — A magyar lélek jelentkezésének évezredes formája tehát az egykorú kútforrásokból bizonyítható tényekkel szemben a hómani terminológia szerint az averzió a szláv népekkel szemben és vonzódás a német fasizmushoz.
[34] *Vitéz Vajna Viktor* és *vitéz Náday István:* id. m. 99. lap.
[35] *Hóman Bálint:* Magyar Történet. Bp. 1935. I. kötet, 213. lap.

Nem érdektelen a Horthy-korszak hadtörténet íróinak bírálatánál kitérni az ellenforradalmi kultúrpolitika nagy településtörténeti kutatómunkájára. A településtörténet kutatása épp az Árpádkor határvédelmi szervezetének feltárása szempontjából jelentőséggel bír. Erre a tényre már az is felhívja a magyar marxista hadtörténészek figyelmét, hogy a cseh, lengyel és orosz államok fennmaradt törvényei is utalnak a céltudatos határvédelmi telepítésekre és már a cseh, lengyel polgári történészek felismerték az analóg helyzetet.[36] A településtörténet kutatása fontos segédtudomány a korai magyar határvédelmi művészet föltárására; a gyepűrendszer szerkezeti változásának hatására a határvédelmi őrök taktikai feladatában.

Ugyanakkor a településtörténet — a gyepűkben és a gyepűelven meglevő szláv telepítéseket kimutatva — kiegészíti Anonymus tudósítását[37] is, mely szerint az ittlakó szlávok a magyarokkal együtt katonai szolgálatot láttak el.

A településtörténet helyes módszerű felhasználása helyett azonban a kutatók azt akarták bebizonyítani, hogy ahol szláv helynevek vannak, annak nincs jelentősége, mert ezeket később mindenhol megtörténő magyar települések felszívták. S így bekövetkezett, hogy „a szláv, avar és egyéb szétszórt néptöredékek, melyek a honfoglaláskor az országban éltek, úgy éltek a magyar néptalajon, mint szigetek, amelyeket tenger vesz körül"[38] (ti. a magyarság tengere). A Horthy-korszak hadtörténészei a településtörténeti kutatással kimutatható szláv településeket a gyepűelvi erdői, mocsarai között a határvédelem szempontjából mellőzték.

A marxista hadtörténelem irodalmában a korai magyar állam hadművészetét Molnár Erik összefoglaló munkája[39] bár vázlatosan, de eredményesen világította meg a feudális termelőerők és termelési viszonyok alapján. Elemezte a magyar hadművészet sajátos vonásait, a szlávok hatását és reális értékére szállította le a német hatást. Újabb értékes eredmé-

[36] Amint a magyaroknál a gyepük a XI. és XII. században kizárólag királyi birtokok voltak és a XIII. századi birtokadományozások ellenére is a gyepűket, illetve a határvédelmet a király volt köteles fenntartani (lásd 1231-es törvényt), ugyanígy hasonló helyzetre utal Dlugoss a lengyeleknél. „Egy sor várat épített a határokon Chobri Boleszláv és oda szabadokat rendelt várőrzésre." *Dlugoss:* Histor Polon II. 169—170. Analog a helyzet Csehországban (*O. Peterka:* Rechtsgeschichte der Böhmischen Länder. Reichenberg, 1923. 36. lapok.) Oroszországban (*K. V. Bazilevics:* Szovjetunió története a legrégibb időktől a XVII. század végéig. Moszkva, 1949. 92—95. lap. nyers fordítás.) Ezzel szemben a német császárságnál a határőrgrófság magánbirtokosi intézmény volt.

[37] Anonymus: Gesta Hungarorum. caput. 64, 68.

[38] *Stefan Szabó:* Ungarisches Volk. (Geschichte und Wandlungen) Bp. (Leipzig, 1944. 20. lap.)

[39] *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Bp. 1949.

nyekkel járult Léderer Emma tollából származó egyetemi tankönyv idevonatkozó része a hadtörténeti kutatáshoz.[40]

Vázlatosan és pontatlanul foglalkozik az Árpádkor hadművészetével a Honvéd Akadémia hadtörténelmi jegyzete.[41]

Végeredményben az árpádkori magyar hadművészet történetét a marxista hadtörténetírás ezideig behatóan nem kutatta. Ennek többek között az oka abban rejlik, hogy az ellenforradalmi történet—hadtörténetírás korai középkori túlhangsúlyozottságával szemben a marxista történet- és hadtörténetirodalom az újkor-, legújabb kor felé fordult. Ez bizonyos mértékig indokolt, mert az előző korok történései az ismert eszmei meggondolásokból mellőzték népünk későbbi történetét. A marxista történet- és hadtörténettudományra vár a feladat, hogy a polgári és az ellenforradalom történeti irodalmában *többszörösen* fejetetejére állított Árpádkort végre talpára állítsa.

A nyugati határvédelem XI—XII. századi stratégia-taktikai jelentőségét vizsgáló tanulmány ehhez szeretne hozzájárulni.

II.

A nyugati határvédelem helye és jelentősége a németek elleni háborúk stratégiájában[42]

A magyar állam függetlensége ellen a XI. század elején megindúló német háborúsorozat politikai-katonai előzményei az előző századba, a magyar államiság létrejöttét megelőző időszakba nyúlik vissza.

A központi hatalmat megszilárdító Németország a 955-ös augsburgi győzelme után közvetlenül még nem indította meg támadását hazánk ellen. A bajorok azonban kihasználták eleink katonai vereségét és a megindult társadalmi átalakulás folyamata következtében előállott belső feszültségét. *Viszonylag békés körülmények között megkezdték a túlnyomóan térszín és nomád katonai táborozás sajátosságára épülő magyar határvédő gyepűrendszer megbontását.*

A gyepűrendszer térszíni sajátossága abban nyilvánult meg, hogy a természetes és mesterséges akadályokkal rendelkező erdős, hegyes, mo-

[40] *Léderer Emma:* Magyarország története. Egyetemi tankönyv első félkötete. (Kéziratban.)

[41] Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. Bp. 1954. 87—95. lap.

[42] *A stratégia a háború egészével foglalkozik és közvetlenül függ a harcoló államok bel- és külpolitikájától; ugyanakkor a stratégiai eredmények hatást gyakorolnak a politikai körülményekre.* A stratégia *vizsgálja* a háború tervezésének sajátosságait; a fegyveres erők háborúra való előkészítésének és mozgósításának alapjait; a főstratégiai csapások meghatározásának alapjait az illető időszak politikai tartalmából és a konkrét stratégiai körülményekből levezetve. Továbbá elemzi a katonai földrajz szemszögéből a várható ellenfelek fegyveres erőit és potenciális politikai, gazdasági, erkölcsi és haditechnikai lehetőségeit.

csaras gyepűterület előtt nagykiterjedésű gyepűelvének kellett lennie, amely alacsonyabban fekszik, nem tartozik az ellenség katonai ellenőrzése alá. Nyugati határszélünknek ilyen természetes előudvara, gyepűelve volt a Lajtán túl fekvő bécsi medence a német telepesek előrenyomulásáig. A gyepűszerkezet ilyen térszíni sajátosságára azért volt szükség, mert a letelepedett életmódot nem folytató magyarság nem rendelkezett szervezett és állandó határőrséggel. A gyepűk eltorlaszoltsága nem biztosította őket a meglepetés ellen állandó mozgásuk miatt. A szolgálatukban levő szláv katonák sem tudták — akik pedig már letelepült életmódot folytattak a honfoglalás előtt is — a meglepetés ellen biztosítani a határt, mivel a vándorló magyar törzs-nemzetség főnökök őket is magukkal vitték.[43] A gyepűelven egységek táboroztak hosszabb-rövidebb ideig váltakozó helyeken. Ezek állandóan zaklatták az ellenséget. Bizonyos fokig akadályozták meg a váratlan támadást. Halogató harcba bocsátkozva a támadókkal a gyepűkbe vonultak vissza, mialatt a mozgósított törzsek csapatai a gyepűkhöz vonultak.

Az ilyen határvédelem addig felelt meg, amíg Németországban a gazdasági és politikai széttagoltság katonai széttagoltságot is eredményezett. A központi hatalom megszilárdulásával azonban többé-kevésbé érvényesül az egységes katonai vezetés és az állandó határőregység hiányában az azt helyettesítő gyepűelve huzamosabb ideig nem tudott volna ellent állni a magasabb fokon, a feudális hadművészeten álló páncélos lovasságnak. A gyepűelvéket ugyanis elfoglalva, a szervezett határőrség nélküli gyepűk nem biztosítanak sem a váratlan betörés ellen, sem pedig a folyamatos felmorzsoló könnyűlovas támadást nem teszik lehetővé. Ha a nehézlovasság át tud törni a gyepűkön, megőrizve harci értékét, az azokon túlfekvő nyílt terepen fölénybe kerül a könnyűlovassággal szemben.

A bajorok az említett kedvező alkalommal élve a Lajta vonalától nyugatra eső területen telepeseiket lépésről lépésre tolták előre. A telepesek fokozatos előrenyomulásának viszonylagos békés voltát mutatják a helyi harcok, amelyeket nem követtek nagyobb, a gyepűkből kitörő törzsi csapatok hadműveletei. E harcok egyikéről értesít mindet a XI. század közepén élő Conrád melki apátnak a kolostor krónikájából készült feljegyzései. I. Liutpold 984-ben Melk erődítését megostromolja és lerombolja, amelyet eddig Gizó nevű magyar vezér tartott kezében.[44] Gyepűelvi csa-

[43] Pilgrim püspök panaszkodik is a pápának, hogy a magyarokkal együtt a szlávok is pusztítják birtokait.

[44] „Castrum munitissimum in monte nostro situm, quod homo potentissimus, nomine Gizó, tenebat, magna vicepit, atque destruxit." Conradi de Wizzenberg abbatis Melliceneis Breve Chronicon veterum Austriae marchionum et ducum. *Pez* Scriptoses Rerum Austriacarum I. 291.

patról van szó, amit mutat a nagy távolság Melktől a törzsi települések nyugati határáig.

A telepítés gyorsaságát és egyúttal katonai fontosságát igazolja, hogy 976-ban már kialakult az új határőrgrófság, az „Ostarich-i".[45]

A telepítéssel és a helyi harcokkal történő területfoglalást, a gyepűelvek megszállását a német császárok támogatták. II. Ottó 982. május 18-án Nestelbach, Safenbach és a Rába között templomot, gazdasági udvart (!) és 50 mansiót ajándékoz a salzburgi érsekség részére.[46] Pilgrim püspöknek 971 utáni évekből származó hamisított oklevele (823. június 28-ra dátumozva) Zeiselmauer helységet (Tulln környékén) a passaui püspökség birtokának mondja.[47] Az oklevelek sorát lehetne idézni a bajor telepesek előrenyomulására, amit a tanulmány szabta terjedelem nem tesz lehetővé.[48]

Ezek a német adományozó oklevelek mutatják *a német hódítási irányt,* amely nem áll meg a Lajta vonalában húzott határvonalnál, hanem már mélyen benyúlik ettől keletre eső területre is, ahol még nem jelenhettek meg a német telepesek. Pilgrim püspök 829. november 18-ra dátumozott hamisított oklevele[49] például a passaui püspöksséghez tartozónak állítja a Répce eredetétől a Rábába való ömléséig fekvő területet. A nevezett rész földrajzi fekvése stratégiailag fontos, amit a későbbi XI—XII. századi németellenes háborúk lefolyása bizonyít. A „harcos egyház" nagy gondot fordított ugyanis a katonai szempontokra is. Nem véletlen tehát, hogy a 971-es évek utáni okmányhamisításokban Pilgrim püspök éppen ezt a területet akarja megszerezni és erre jogát előre biztosítani a regensburgi érsekkel szemben, mert saját katonai ereje is növekszik egyrészt a regensburgi érsek, másrészt a magyarok rovására.

A passaui püspökség adománylevéllel biztosít magának egy másik stratégiailag hasonlóképpen fontos területet is a Rába és a Bécsi erdő

[45] II. Ottó 976-ban Babenbergi I. Liutpoldnak adományozza. III. Ottó 996. nov. 1-én kelt levelében a határőrgrófságot Kotaschalhus freisingi püspöknek adományozza: „. . . . quasdam nostri iuris res in regione vulgari vocabulo ortarichi in marcha et in comitatu heinvici filii liutpaldi marchionis . . ." Monum, Boica XXXI. I. 259—260. (CXXXIII). A vezérek és részben I. István király alatt a nyugati gyepűelvek a mai Ausztriában az Ens folyón túl fekvő Konzillechig nyúltak. A Szár és Lajta hegységek között fekvő tartomány is a gyepűelvekhez tartozott. A Lajta, mint a határvédelem első vonala 1043. Aba és III. Henrik békekötése óta szerepel. I. Endre és III. Henrik ezt 1053-ban megerősítették.

[46] *Joannes Kukuljeviec:* Codex diplomaticus regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae. 1874/75. I. 205.

[47] *Fejér:* C. D. I. 155.

[48] A felhozott eseteken kívül vö. még: MGSS. III. 286. lap; *Kukuljevic:* CD Croatiae I. 91. lap; *Franz Thadeus Kleimayrn:* Nachrichten vom Zustande der Gegenden und Stadt Javavia; Diplomatischer Anhang, Salzburg, 1805. 75. Seite; 76. Seite; 77. Seite.

[49] *Fejér,* C. D. I. 162. lap és VII. V. 25. lap.

között egészen a Sopron alatt folyó Ikváig.[50] *Mindkét terület birtoklása biztosítja a gyepűkön való átvonulást.*

Az új határőrgrófság területén várrendszerek létrehozása a magyarok ellen elsődleges cél volt. II. Ottó a 979. október 14-i levelében azért adományozza Wolfgang regensburgi püspöknek a két Erlauf összefolyásánál fekvő területet, hogy „várat építsen a telepesek védelmére a magyarok ellen."[51]

A terület várhálózatának kiépítése és fenntartása fontos volt azért is, mert az őrgrófságnak a hadbaszálló katonai erők gyülekező helyének szerepét kellett betöltenie. Ugyanis a különböző fejedelemségekből, grófságokból, egyházi birtokokról jövő csapatokat a felvonulás alatt a távolság, betegségek, szökések, a rablóbandákkal való harcok, a lakossággal történő összeütközések miatt még a felvonulás alatt kisebb-nagyobb veszteségek érték. Szükséges volt tehát közvetlenül a hadszintér előtt területi bázissal rendelkezni a csapatok rendezéséhez és a támadás megindításához, megakadályozva a magyarok zavaró beütéseit. Fontos volt ezt megakadályozni annál is inkább, mert a hűbéri hadseregeknél „a vezéreknek szóló parancsok kiosztását rendszerint zajos haditanács váltotta fel, amely nehézzé tett bármilyen kiterjedtebb hadműveletet".[52] A határőrgrófságnak, mint gyülekező helynek a biztosítását a várrendszerek voltak hivatva ellátni.

Erre a hadászati (s nem pusztán hadműveleti) célra mutat rá például az 1051-es német hadjáratot megelőző év is. 1050 szeptemberében a birodalmi csapatok felvonulása előtt megkezdik a németek a határőrgrófság Hainburg várának építését, illetve újjáépítését, (amelyet a magyarok az említett katonai szempontok következtében többször lerombóltak). September 22-én éjjel a magyar határvédelmi csapatok megtámadták a németeket. A roham ugyan nem sikerült, de a várépítők és őrzők táborát egy hétig körülzárva tartották. Az ostromzárat a németek áttörték és visszaverték a magyar csapatokat. Egységeink a visszavonulás után újból támadtak. Betörtek a várba és a farészeket felgyújtották. Végül is a németek kiszorították a magyarokat és felépíttették Hainburg várát, amit a dunai kikötő védelmére is használtak, s innen indult el III. Henrik dunai hajóhada az 1051. és 1052-es háborúkban hazánk ellen.[53]

[50] *Oefele Andreas Felix:* Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi, tom. I. Augustae Vindelicorum 1743. 704. Reg. — Az oklevélben szereplő Nuzpach az Ikvával azonosítható. Vö: *Carl Plank:* Siedlungs und Besitzgeschichte der Grafschaft Pitten, I. Teil, 33. Seite in: Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Band 10, Wien, 1946.; a soproni hegyek lábánál fekvő erdőben (in commune silvae) az amalgeri és az uvaltilosi gazdaságról van szó.

[51] Monum. Boica XXVIII. I. 227—228. (CLIII).

[52] *Engels:* A hadsereg. HK. 1956. 3—4. szám. 20. lap.

[53] Annales Altaherses Maiores MGSS. XX. 805. pag.

A német telepítések, a várak kiépítése a XI. század fordulójára nyugaton lényegében megfosztotta a nomád katonai táborozási rendszerre épült határvédelmet a gyepűelvétől és így csökkentette e gyepűk stratégiai értékét.

A helyzet súlyosságát mutatja, hogy később még az állandó határőr egységekkel ellátott gyepűvédelmi rendszernél is fontos volt a magyar hadvezetés számára, hogy a nehézlovas birodalmi seregek gyepűk előtti gyülekező helyén érvényesíteni tudja a gyors betörést könnyűlovassága számára, nehogy az ellenség támadása a döntő pontokra koncentrálódjon. Jellemző erre I. István törekvése, amikor az 1030-as győzelme után a békeszerződésben a Lajta—Fischa közötti és a körülvevő területeket visszavette. Joggal állíthatjuk, hogy Istvánt nem területgyarapítási szándék, hanem katonai érdek vezette, amint hasonló meggondolás alapján vette vissza a kérdéses részt III. Henrik 1043-ban Aba Sámueltől.[54]

A megalakuló magyar állam a fenyegető német veszélyt megpróbálta elhárítani úgy, hogy Géza fejedelem házassági kapcsolattal (fia, István és bajor Gizella között) szövetséget keresett a bajor hercegi családdal. A barátság nem tartott sokáig, mert II. Konrád trónraléptével nyilvánvalóvá lett Németország kelet felé irányuló hódító terveinek végrehajtása a nyílt háború eszközével. Egyébként is a hivatalos barátság, amíg II. Henrik császár, a rokon élt, csak külsőleg volt meg a magyar és a német udvar között.[55]

A magyarságot tehát az államalapítástól kezdve a német hódító törekvések fenyegették. A korai feudális magyar állam hadművészetének stratégiáját alapvetően ez határozta meg. Lényegesen nem változott meg a helyzet a XI. század végétől a XIII. századig sem, amikor a németek elleni védekezéssel párhuzamosan már jelentkeztek a magyar feudális uralkodóosztály keletre, illetve délre irányuló hódító törekvései is.

A feudális társadalom és állam kialakulása, továbbá az „Ostarich"-i határőrgrófság kialakulásának körülményei, célja új hadsereg kialakulá-

[54] Istvánnak átadott terület nagyságáról III. Henrik 1051. okt. 25-én Heimburgban kelt adományozó leveléből következtethetünk, amelyben a császár az 1043-ban visszakapott terület dézsmáját a heimburgi egyháznak adományozza: „. . . donavimus decimum mansum rectamque fructum decimationem totius regionis in finibus Ungarorum gladio ab hostibus adquisitae, in pago Osterriche in comitatu . . . (Adalberti marchionis.) . . . ex una parte Danubii inter Fiscaha et Litacha, ex altera autem inter Strachtin et ostia Fiscaha usque in Maraha, ad altare sanctae Mariae et sanctorum martyrum Mauricii Laurentii, in Heimenburg . . ." Mon. Boica XXIX. T. coll. nov. II. I, 103—104 pag. — Egyébként István terület foglalására vö: Annales Altahenses Maioses. MGSS XX. 789. pag; III. Henrik visszafoglalja a területet: MGSS. VII. 124; *Fejér*, CD. I. 335.

[55] III. Henrik halála után a lappangó ellenszenv ismét nyílt ellenségeskedéssé fajult, amit az egykorú német krónikák több oldalról is megerősítenek „. . . iam dudum inimicitiis cum Stephano Ungariorum rege conflatis" *Herimanni Augiensis* Cronicon. MGSS. V. 121. „multae dissensiones inter Gentem Pannonicam et Baioarios . . . factae sunt". *Vipo:* Vita Chounradi imperatoris. caput 26. MGSS. XI. 268.

sának irányában hatottak a XI. század fordulóján. Az új hadsereg továbbra is megtartotta a gyepűket,[56] amelyeket a régi határőrzési tapasztalatból, mint az új határvédelem adott fejlődési fokának történeti alapjából örökölt. Ugyanakkor a határvédelem gyepűrendszerének *fenntartásában és szerkezetében* változás következett be, amely növelte a védelem hatásfokát.

A XI—XII. században a legfőbb háborús veszély iránya miatt az ország gyepűvédelménél differenciálódás jelentkezett. A *nyugati határvidéken* az említett német települési előrenyomulás és a közvetlen háborús cselekmények miatt a határőr egységeket igen korán letelepítették az Ostarich-i határához. Ezek az alakulatok arcvonalban és mélységben összefüggő elhelyezkedési képet mutattak már a XII. század fordulójára. Maga a határőr egységek letelepítése katonailag is szükségessé tette a gyepűk gyorsabb betelepítését.[57] *Az ország északi—keleti—déli határain* azonban a határőrség támpontjai előtt még a XII. század végén is a nagykiterjedésű lakatlan területek, a gyepűelvék fennmaradtak. Nem véletlen, hogy a gyepűelvék fogalma és neve legtovább Abaúj, Sáros, Zemplén, Ung és az erdélyi megyékben maradt meg.[58] Eredetileg a vármegyéknek a gyepűkön túl elterülő lakatlan vidékeit (provincia), kerületeit (districtus) nevezték gyepűelvéknek. E név földrajzi elnevezésül századok múlva is rajtamaradt az illető vidéken, amikor már a gyepűvédelem régen megszűnt. A nyugati részen, ahol ugyancsak számtalan, a gyepűk emlékét őrző helység, földrajzi név maradt a késő századok számára, „gyepűelve" megnevezést nem találunk.

A gyepűk előbb említett differenciáltsága mellett elemezni kell a határvédelem szempontjából a gyepűknek azt az alapvető fenntartási és szerkezeti változását, amely az államalapítást követő két században ment végbe és stratégiai szerepet biztosított számukra.

A korai feudális magyar állam megteremtése előtti gyepűket a törzsek, illetve a nemzetségek tartották fenn és így csak a *vérségi kapcsolatok által egybefűzött emberek szállásterületének védvonalai voltak.* A szállásterületek állandó kisebb-nagyobb változása miatt a gyéren települt gyepűk és a szinte lakatlan gyepűelvék őrzése nomád katonai táborozással történt, ami nem biztosította a határvédelem egy-

[56] A gyepűrendszer védelmi feladata a későbbi századokban a mindennapi szóbeszédbe szemléltető kifejezésként ment át: „aki szuevel koenyoeroeg, gyepet, soet koe-falt vét isten eleibe". (*Pázmány Péter:* Prédikciók 644. lap.)

[57] A gyepük telepítésére és ennek okaira a szerkezeti változás további tárgyalásánál bővebben kitérünk. Vö.: a 141—146. lap. A nyugati határőrök összefüggő elhelyezkedését szemlélteti a mellékelt térkép.

[58] Vö: 1321: „possessio Kabala-falva in districtu Gepul in komitatu de Abaujwar" Orsz. levéltár Dl. 2062; 1387: „in comitatu de Sarus in districtu de Giepel". Zichy okmt. IV. 336; 1413: „in provinciam Gepel". (Zemplén megye). Oklevélszótár 316. lap; 1284: „Quandem possessionem Gepeuelv et Felnemeti vocatas existens in comitatu de Ung." *Wenczel,* CH. IX. 390; 1413: „in districtu Gepel" (Szilágy megye). Oklevélszótár 316. lap.

ségességét és minden részére kiterjedő állandóságát. *Az ilyen fenntartású és szerkezetű gyepűkre épülő védelemnek nem stratégiai, hanem taktikai szerepe volt: a túlerővel támadó ellenség elől* — amely már szétverte a biztosító előcsapatokat és a gyepűkbe történő behatolásakor tovább már nem tartható fel — *fedezni a törzs, nemzetség továbbvonulását.* A védelem tehát nem lehetett alkalmas egy feudális állam területi integritásának megóvására. Különösen nem feudális hadseregek ellen, amelyek rendszerint egy-egy területért való harcra szorítkoztak.

A gyepűknek a feudális magyar állam megalakulása után *az ország területi épségének megvédését kellett szolgálniuk,* amely ország területén a föld, mint a társadalmi rendszer alapja magántulajdonban van. Ez a feladat a korai feudális magyar hadművészetben a gyepűknek stratégiai jelentőséget kölcsönzött, mert az adott védelmi háború célja, hogy könnyűlovas egységeivel a gyepűk rendszerében mérhesse a főcsapást a nehézpáncélzatú német lovas seregekre.

Az ilyen határvédelem a korai feudális állam központosított hatalma alatt tartható fenn. A XI—XII. században még működik a feudális társadalom és állam létrejöttével járó törvényszerűség, amely szerint kialakulásukkal együtt jár a központi hatalom viszonylagos túlsúlya, amit a feudális széttagolódás csak bizonyos idő múlva tud meggyöngíteni.

Az államhatalmat megtestesítő király rendelkezik a feudális hadsereg fenntartásához szükséges földtulajdon döntő részével. (Magyarországon még a XII. század végén is a magánbirtokosok földterületének aránya alig haladta meg az 1 százalékot a királyi birtokokhoz viszonyítva és az is elszórt állapotban.) Katonai szempontból fontos volt, hogy a határszéli erdők, folyók, mocsarak, földek, tehát a gyepűk területe a király tulajdonában legyen. A gyepűk királyi tulajdona nagy mértékben hozzájárult, hogy az uralkodó legyen a legnagyobb földesúr. A központi hatalom ezáltal tudta fenntartani a védelmet, mert ez az anyagi alapja annak, hogy a király kellő számú határőrrel rendelkezzék. Ugyanakkor a korai feudális rend társadalmi erkölcse szempontjából is fontos tényező volt, mert biztosította a központi hatalmat képviselő király katonai vezetését. Visszavetítve ezt igazolja a XIII. század közepén meginduló nagyobb arányú birtokadományozás következménye, amely a határszéli királyi földek, erdők állományát is fogyasztotta és így a határőröket jobbággyá téve, megfosztotta őket a katonáskodástól. Az Anjouk, s különösen Zsigmond alatt ez oda vezetett, hogy a főuraknak nem állott érdekükben a gyepűk fenntartása, mert az munkaerőt vont el. A gyepűk és a gyepűőrök katonai szerepének megszüntetése növelték a magánbirtokosok politikai és gazdasági hatalmát a királlyal szemben. Természetesen hozzájárult ehhez a XIII. század végétől fellendült hegyivárak építése is, ami a határvédelem új rendszerének egyik kialakító oka

volt, figyelembe véve a várak tulajdonjogának túlnyomóan magánbirtokosi jellegét. Mindenesetre, amíg a központi hatalmat a feudális gazdasági és politikai széttagoltság nem gyöngítette, a gyepűvédelem tulajdonát törvényileg is a király magának tartotta fenn. Az említett birtokadományozási folyamat megindulási szakaszában még jogot biztosít a királynak az 1231. évi törvény a serviensek és az egyházak népeinek (jobbágyainak) igénybevételére a gyepűvágásra (ad incidendas indagines vulgo gepu), sánchányásra.

A gyepűvédelemben fontos szerepet töltöttek be a gyepűgátak. Ezek elsősorban az ellenségtől megszállott területek elárasztására szolgáltak. Például midőn 1043-ban III. Henrik német császár betört, ellene a Rábcát Aba Sámuel Babótnál kiárasztotta.[59]

A vizeknek katonai fontossága társadalmi hatásában is megnyilvánult. Keleten a szlávoknál, ahol hozzánk hasonlóan a határvédelemnek gyepűrendszere volt, a feudális tulajdon sajátossága, hogy a víz és a vízi berendezések tulajdona elkülönült a föld tulajdonjogától és nagyon gyakran a vizek tulajdona nem egyes feudális uraké volt, hanem a feudális államé. Hasonló tulajdoni viszony képe rajzolódik ki előttünk Kálmán I. 15. törvényéből. A föld adományozása következtében magánbirtokosi tulajdonba kerülő halasvizeket a király visszaveszi, kivéve az I. Istvántól ajándékozottakat.[60]

A királyi tulajdonban levő gyepűk jellemző vonása — szemben a nomád pásztortársadalom gyepűrendszerével — *a helyhez kötött határőrség.* Ennek nemcsak katonai oka van — amire a továbbiakban kitérek —, hanem ebben a korai feudális államhatalom állandó letelepedésre kényszerítő ereje is szerepet játszott. A kettő egymásra kölcsönös hatással van, egymástól el nem választható tényezők a feudális határőrség létrejöttében és fejlődésében. A XI—XII. század határőr egységek helyei az Őr, Lő, Lövő, Strázs, Nyilas (ahol nem földközösségekre vonatkozik), Less, Röjtök (= rejtek), Vég, Rév, Cseke (= átkelni, gázolni), Kapu, Barom (brana = kapu), Árok, Rof, Rov (= árok), Gát, Sövényszád (= nyílás) helynevek, valamint a határőrző emberek (besenyő, székely, orosz, kazár) és a magyar törzsek neveit fenntartó helységek őrizték meg, amit megerősítenek a korabeli törvények, oklevelek.[61]

[59] M. G. S. S. XX. 798. lap. Pauler Gyula felhívja a figyelmet, hogy a babóti vízműveket még századok múlva is emlegetik, mint olyanokat, amelyeknek fenntartása Sopron vármegye közmunkájával történt. (A magyar nemzet története. I. köt. 112. és 180. jegyzet.)

[60] „. . . placuit omnes piscinas, preter quas santus Stephanus donaverat, sumptui regali reddere, *quia indignum erat nobis recedentibus curialem nobiscum honorem recedere,* ubi prestat not et venientes copiam honoris invenire." (Kiemelés tőlem H. M.) A párhuzam vonására a jogot nem gyöngíti a törvény „halasvizek" terminológiája, ha figyelembe vesszük, hazánkban valamennyi víz alkalmas halászásra.

[61] Vö: László II. 16. 17.: „Custodes confiniorum, quo vulgo eurii . . ." Kálmán I. 36. 82.; Hazai okm. V. 47: uulgariter Eur dictorum" és „vadit in latere montis Stras" u. o. Lövő, *Fejér* CO. III. I. 86. lap stb.

A határőr alakulatok elhelyezkedésére utalnak a gyepűk területén levő vámhelyek is, elsősorban a nyugati határszélen. Az egykorú német (hainburgi és steini) vámszabályok mutatják, hogy már a XI. és XII. században élénk kereskedelem folyt a nyugati gyepűkön keresztül. A vámszabály szerint a magyar kivitel tárgya: gabonaneműek, bor, fakészítmények, állatbőrök, szűcsáruk, méz és viasz, különféle halak, juh, sertés, gyapjú, réz.[62] A vámhelyeknél feltétlenül kellett határőrségnek lennie, bizonyítja ezt László II. törvénykönyve. A törvény kötelességévé teszi a határőröknek, hogy akadályozzák meg a határvidékeken a ló vagy örök eladását.[63] Az adásvétel a középkorban pedig csak vásárvámhelyeken történt.

A határvédelmi gyepűnek betelepítése ugyancsak lényeges szerkezeti változást jelentett a XI—XII. század folyamán. Különösen vonatkozik ez a nyugati határgyepűkre. Az Ostarich-i kialakulásának és erősödésének módjával szemben a lakatlan gyepűrendszer nem nyújthatott katonai védelmet. A német telepesek törekvése, hogy minél mélyebben hatoljanak a magyar gyepűrendszerbe — amint azt megelőzőleg okmányszerűen is bizonyítottuk — és a települési foglalást katonailag megerősítsék, végeredményben biztosítani tudja a nehézpáncélzatú lovas hadsereg vonulását, s így épp abban a célszerűségében veszti el jelentőségét a gyepű, amely a legfőbb erőssége: ti. megakadályozza, vagy legalábbis rendkívül megnehezítse a nehézlovasság előrehaladását és megkönnyítse a könnyűlovas határvédő csapatok gyors, lesből történő oldal- és hátbatámadó mozdulatait.

A gyepűrendszer korszerűsítése, hatásfokának növelése tehát csak úgy volt elérhető, ha a gyepűket egészen az ellenséggel határos területig — nyugati határról van szó — megerősítik településekkel, s ugyanakkor a gyepűn keresztül vezető utak biztosítása nemcsak azok lezárásával történik, hanem az utak menti telepítéssel is őrzik a gyepűk zártságát. Hasonlóan szükséges volt a gyepűkön keresztül folyó vizeknél a kétparti telepítést folytatni, s ezzel biztosítani az elárasztási műveletet.

A határvédelem stratégiai jelentősége megkövetelte a telepítések lépcsőzetes mivoltát, amint a határőrző egységek elhelyezkedése is az volt

[62] „Daz sint die Recht von der Wazzermaut ze Haimburch" — „Daz sint die Recht an der Wazzermaut ze Ungarn" Wer chol fuert ... von eim mut lach ... von eim nevnwagen ... von acht phlueg reden ... von eim fueder wercholtz ... von eim vaz chavfweins von Ungarn, von eim Mutt traeds von Ungarn ... von eim emmer Weins von Ungar von eim hausen ... von eim schiflein mit vischen ... von eim visch wagen ... hevt und wachs ... von hundert Aechorn ... von hundert heseim ... von hundert zeizel, von hundert fuchsein ... von hundert hernleins." *Adorian Rauch:* Scriptores Rerum Austriacarum. Bécs, 1793. I. 206. lapok. — A steini (XII. század) vámtarifában hasonló a felsorolás. *Adorian Rauch:* u. o. 106. lapok.

[63] László II: 16: Si quis equum ad vendendum sine licencia regis in confinium duxerit, equus per comitem confinii ab eisdem auferatur et equi dominus in carcerem mittatur ..."

és ezzel az ellenség gyepűbehatolásának részsikere esetén is folyamatossá lehetett tenni a felmorzsoló támadást végző határőr egységek ellátottságát.

A gyepűk benépesítését megkövetelte a gyepűk építmény állagának fenntartása, fejlesztése, amelyet a határőrök egymagukban nem tudtak volna elvégezni. Érdekesen vetíti vissza ezt a XIII. századi nagybirtokosok törekvése. A magánbirtokosok (elsősorban az egyházi birtokosok) gyakran még az oklevélhamisításhoz is folyamodtak, csakhogy megszabaduljanak a nehéz és költséges gyepűépítési kötelezettségektől.[64]

A katonai szempont mellett — amint a határőröknél is — a gyepűtelepítés mellett szól az államhatalom törekvése: benépesíteni a lakatlan területeket a halászat, vadászat, állattenyésztés és földművelésből származó terményjáradék növelése miatt. Erről a folyamatról beszélnek krónikáink, amikor elmondják, hogy 1051-ben I. András a megvert III. Henriknek 50 óriási vizát adott és ez a haltömeg mentette meg a német tábort az éhhaláltól. Herman Ottó szerint a krónikás 1051-ben halászott 50 vizáról értesít.[65] Tekintve az akkori szállítási körülményeket és az éhség megszüntetésének sürgősségét, a halászatot csakis a gyepű területén levő telepesek végezhették.

A határterületnek betelepítését már a XI. század fordulójától kezdve bizonyítják II. Konrád és III. Henrik hadjáratairól szóló tudósítások. A német évkönyvek elmondják, hogy a német seregek a határterületen lakott helyeket, sőt templomos falukat is elpusztítottak. Márpedig akár I. István, akár I. László törvényeit egybevetjük a tudósításokkal, akkor kibontakozik előttünk a kép, amelyben a templomos falvak nemcsak pusztán kiépült, letelepült helyet jelentenek, hanem a feudális földbirtokos kényszerítő erejét is. István II. törvénykönyvének 1. pontja kimondja, hogy „decem villae ecclesiam edificent, quam duobus mansis totidemque mancipiis dotent, equo et iumento, sex bubus et duabus vaccis XXX minutis bestiis..." Vagyis a templomépítési kötelezettség egyúttal földművelést, állattenyésztést, s így háziipart is feltételezett. A XI—XII. századból kevés oklevél vonatkozik a nyugati határszélekre. A határszéli letelepült földművelésről, istállózó állattenyésztésről szóló dokumentumaink nem elégségesek. Ennek részben oka a határszéli területek királyi tulajdona. Mindenesetre a határszélek, főleg a nyugati határszélek központi telepítésére analóg módon vonatkozik I. László I. törvénykönyvének 19. pontja: „Si derelicta ecclesia villani alius transieriut, pontificali iure et regali mandato, unde transierunt, ibi redire cogantur."

Az eddig elmondottakon kívül a nyugati határvidék XI—XII. századi betelepítésére fényt derít egy pár jellemző okmánybeli bizonyíték is.

[64] Vö: *Wenczel*, CA. I. 261. Fejér: CD. III. II. 87. Regesta de Varad I. Nr. 450 stb.

[65] *Herman Ottó:* A magyar halászat könyve. Bp. 1887. I. köt. 91. lap.

Répce vidéke a XI. században mint Locsmánd vármegye királyi birtok volt. A XIII. század kezdetén ezen a területen már minden falu világi és egyházi földbirtokosok kezén van. A királyi javak eladományozása a XII. században vette kezdetét, amint ezt okleveleink tanúsítják. A legrégibb, erre a területre vonatkozó ajándékozási oklevél 1156-ban három falut említ: Locsmándot, Répcesarudot és Gyirótot.[66] Joggal tekinthetjük úgy ezt a három falut, mint amelyek legkevesebb 50—60 évvel korábban már léteztek. A magyarok ugyanis a Locsmánd nevet még a XI. század második fele előtt használták. [Etimológiája: < althochdeutsch Linz (a) mannes. Az althochdeutsch Z (= ts) ~ magyar cs-vé még 1050 előtt változott. Kormeghatározó még az althochdeutsch in ~ magyar o-vá változása 1050 előtti időre.] Ugyanezt mondhatjuk el a szomszéd településekről, Répcesarudról és Gyirótról. [Frankó-Répcesarud. Etimológiája: < német frankenau > magyar Franknou > Franklou és Franko(u).] — A helység eredeti magyar neve Sarud (1156) volt; későbbi nevét a bevándorolt Gősfalvi családtól kapta: „villa Francaun, in qua Franco residebat" (1262).

Ugyancsak ennek a vidéknek a települési viszonyáról tájékoztat bennünket a borsmonostori kolostort adományozó oklevél 1190-ből, amelyet II. Endre 1225-ben „cum privilegio magno" egészített ki. A XII. század végén a következő falvak tartoztak Banus Dominik birtokához: Malomház (Ukas), Borisfalva (Barang), az elpusztult Zaka, Peresznye (Prezne), Répcekethely (Maynhart), Borsmonostor (Babaduri). Ezekhez jön még az in privilegio magno említett Alsólászló (Lasztay). Ezeket a birtokokat Banus Dominik a privilegium magnum szerint Florentinus comestól, aki viszont Dyonis comestól vette. Tehát a birtokrészeknek már a XII. század első felében magánkézben kellett lenniük, mert különben a XII. század végére nem cserélhettek volna háromszor gazdát. Egyesek e faluk közül eredetüket királyi adományozásnak köszönhetik, amire a régi királyi települések faludűlőiből lehet következtetni és egy időn át az anyatelepülések nevét viselték tovább. Ezek a következők: Baran, Ukas és Laztay. Nem lényegtelen számunkra a privilegium magnumnak az a megjegyzése, hogy a faluknak a határa ugyanúgy a régi állapotú, mint az alapítólevélben volt. Felső- és Alsó-Lasztay, Répcekethely, Borsmonostora, Kis-, Nagy-Borisfalva (Baran), Malomháza, Füles (Ukas), Zaka, Peresznye, Répcemicske osztatlan dűlőkkel így tehát már a XI. században léteztek.

Borsmonostora apátság javadalmainak határleírásában szerepelnek még a következő szomszéd faluk: Sydan, Engud (a később eltűnt Enyed

[66] Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1.

Répcesarud mellett), Gerol, Locsmánd, Ambus, Sira, Und (Undeten-Und és Nebersdorf-Ligvand). Mivel a fentebb megnevezett falvak már a XI. században léteztek, úgy ezen szomszéd községek sem kivételek és ennek elfogadása Locsmánd viszonyaira nyelvészeti bizonyíték.

Közvetlenül a Répce folyó mentén található falvak minden valószínűség szerint már a XI. és XII. században léteztek, amit a nyelvészeti adatok mellett földrajzi és katonai okok is igazolnak. Ekkor elsősorban a folyók mentén telepedtek le két oldalról, hisz egyrészt még nem lehetett jelentős mértékben erdőirtásról beszélni, másrészt a gyepűk gátrendszere megkívánta ezt. Fontos volt itt a telepítés a Rába vonalán elhelyezkedő határőregységek utánpótlása szempontjából is.

A telepítésekre jellemző, hogy a folyóvidékeken a települések neveit legtöbbnyire személyi névből képezték, szemben az erdős vidéken levő településekkel, ahol legtöbbnyire patakok, folyók, vagy pedig valami más természeti sajátosság után kapták nevüket. Az erdővidéket eredetileg a határőrök, vadászok, pásztorok, szénégetők tették ismertté, akik ott az egyes helyeket tájékozódási pont alapján nevezték el, ami azután a település nevét is képezte. Igen jelentős okleveles bizonyítékunk van erre az esetre. 1222-ben Veper falu határleírásánál az oklevél megnevezi Scelesbyk (= széles bükkfa) földrajzi pontot. Itt a Szák-nemzetségbeli Pósa, az ajándékozó egy települést alapított úgy, hogy a megerősítő oklevélben 1229-ben már Zelesbik falut (villa Zelesbic) említenek. A település azonban nem sokáig lehetett meg, mert az egykori Locsmánd vármegye határleírása Veper falu körzetében Zelesbiket 1263-ban ismét csak földrajzi pontnak nevezi.

Az kétségtelen tény, hogy a nyugati határszél viszonylag ritkább lakosságú volt, mint az ország belseje. Ez a viszonylagosság azonban érthető, mert a jobbágyok — amikor csak lehetséges volt — a határterületről menekültek és így tették magukat szabaddá a terhes, közös munkától: a gyepűépítéstől. Okai voltak még a szökéseknek az állandó magyar—német határincidensek, amelyek a német határterületen is szökésekre vezettek, s ezért Konrád püspök 1131-ben békét kötött a határincidensek megszüntetése érdekében.

A nyugati határvidék XI—XII. századi betelepítését és a határőrség elhelyezését ezeken túlmenőleg vizsgálni kell a helynevek etimológiai elemzésével is, felhasználva ehhez az okmánybeli és régészeti adatokat. Ezt a kutatást ki kell terjeszteni a Csallóköz területére, mert a németek elleni háborúk színtere ide is áttevődött, s a Duna jobbparti része Komárom vonaláig katonai szempontból a nyugati gyepűrendszer szerves része volt.

Megelőzőleg azonban kritika alá kell vonni azokat az okmányokat, körülményeket, amelyek alapján a felsorolt bizonyítékok és katonai szempontok ellenére Nyugat-Magyarország határvidékét lényegében lakatlannak tartották.

Ez a vélemény két, a XIII. század végére eső okmányban jut kifejezésre. II. Endre okmánya szerint egy pap elődje, aki István feleségének, Gizellának kíséretében mint szabademberjött Magyarországra, Sopron vármegyében minden kötelezettség nélkül birtokot kapott. Az okmány a kötelezettségnélküliségnek mintegy indoklásául elmondja, hogy a pap elődje akkor részesült a birtokadományozásban, amikor „rarus habebatur incola in comitatu castri Supruinensis."[66/a] Hasonlóan nyilatkozik a németújvári apátság meghamisított oklevele 1230-ban, amelynek szövege a XII. század közepén kiállított oklevélnek céltudatos bővítése. Sőt a hamisított oklevél Németújvár környékét az alapításakor *teljesen lakatlannak* mondja. („... in loco inhabitato et solitario..." „Constituit etiam episcopus parochianus, quod si habitatores ad terram ita desertam convenissent...")[66/b]

Mindkét okmány egyházi birtoklásról szól (az egyik egy korábbinak meghamisított formája). Az okmányok akkor keletkeztek, amikor élesen folyt a harc az egyházi és világi birtokosok között nemcsak a politikai, hanem — s ez az előbbinek másik oldala — a nagyobb gazdasági hatalomért is, a feudális birtoklás nagyobb jövedelmezőségéért, a szolgáltatások csökkentésén keresztül. Az idézett okleveleket azért a határozott célért állították ki az egyházi személyek, hogy megszabaduljanak a szolgáltatásoktól, elsősorban a legsúlyosabbtól: a gyepűépítés, illetve karbantartás terhétől. Ugyanakkor a hamisítás másik rugója az a feudális nacionalizmus, amely a német egyháznak a német-római császárságiság eszméjéből táplálkozott. Ez a nacionalizmus a németek elhivatottságát hirdette a világuralomra, aminek egyik eszköze a német telepesek rajzása más országokba. Magyarországra 1150—1230 között nagyobb csoportban jöttek német telepesek a nyugati határszélre, s az oklevél természetszerűen lakatlan területnek akarta feltüntetni a német telepesek által elfoglalt területet és mintegy igazolni a foglalás jogosultságát. A hamisítás céljait leleplezi azonban a németújvári apátság alapítólevele, amely az összes patakokat szláv és szláv>magyar nevekkel jelöli meg. Ez önmagában eldönti a kérdést: a vidék már az apátság megalapítása előtt nem volt lakatlan. Ide kell sorolnunk azt a bizonyítékot, mely szerint a lakosság XI. és XII. századi nyugatmagyarországi jelenlétéről a magyar, szláv és német víznevek is beszélnek.

66/a. U. o. I. 8.
66/b. Magyar Évkönyvek 9, 200.

A nyugati határvédelem XI—XII. századi szinterének vázlata[67]

1. *Pozsony* 907: TA. I/3. 86. Et: n. szn. Chr: IX—X. század. KJ: vár.

2. *Hainburg*[68] 1050: KK. német várerődítés, melyet a magyarok többször elfoglaltak. Chr: X. század. KJ.: vár.

3. *Oroszvár:* 1262: CA. III. 28. Et: népv. Chr: X—XI. század. o. KJ: határőregység települése.

3/a. *Pëszne* 1208: CD. III. I. 63. Et: sz. ftp. (Zátony) Chr: XI—XII. század. sz. KJ. a folyó neve katonai árasztási helyre mutat.

4. *Olona vallis.* 1262: CA. III. 28. Et: o. ftp. Chr: X—XI. század. o. KJ: határőregység települése.

5. *Heet* 1305: CDA. I. 94. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ. gyepű-építmény állagát fenntartó település.

6. *Köpcse (Kittsse)* 1453: CDP. I. 351. Et: b. szn. (Küccse) Chr: X—XII. század. b. KJ. határőregység települése.

7. *Csuny 1232:* CA. VI. 509. Et. m. szn. Hv: m. cs∼német s. 1100 előtt. Chr: XI. század. m. KJ. gyepű-építmény állagát fenntartó település.

7/a. *Gyëüd (Jahndorf)* 1262: CA. III. 28. Et: régi m. szn. Chr: X—XI. század. m. KJ: határőregység települése. Nemzetségi szállásterület volt.

8. *Rajka* 1262: CA. III. 28. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepű-építmény állagát fenntartó település.

9. *Bezenye* 1440: HO. 405. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepű-építmény állagát fenntartó település.

10. *Levél* 1453: CDP. I. 349. Et.: m. fn. utat őrizték (lüvér) Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

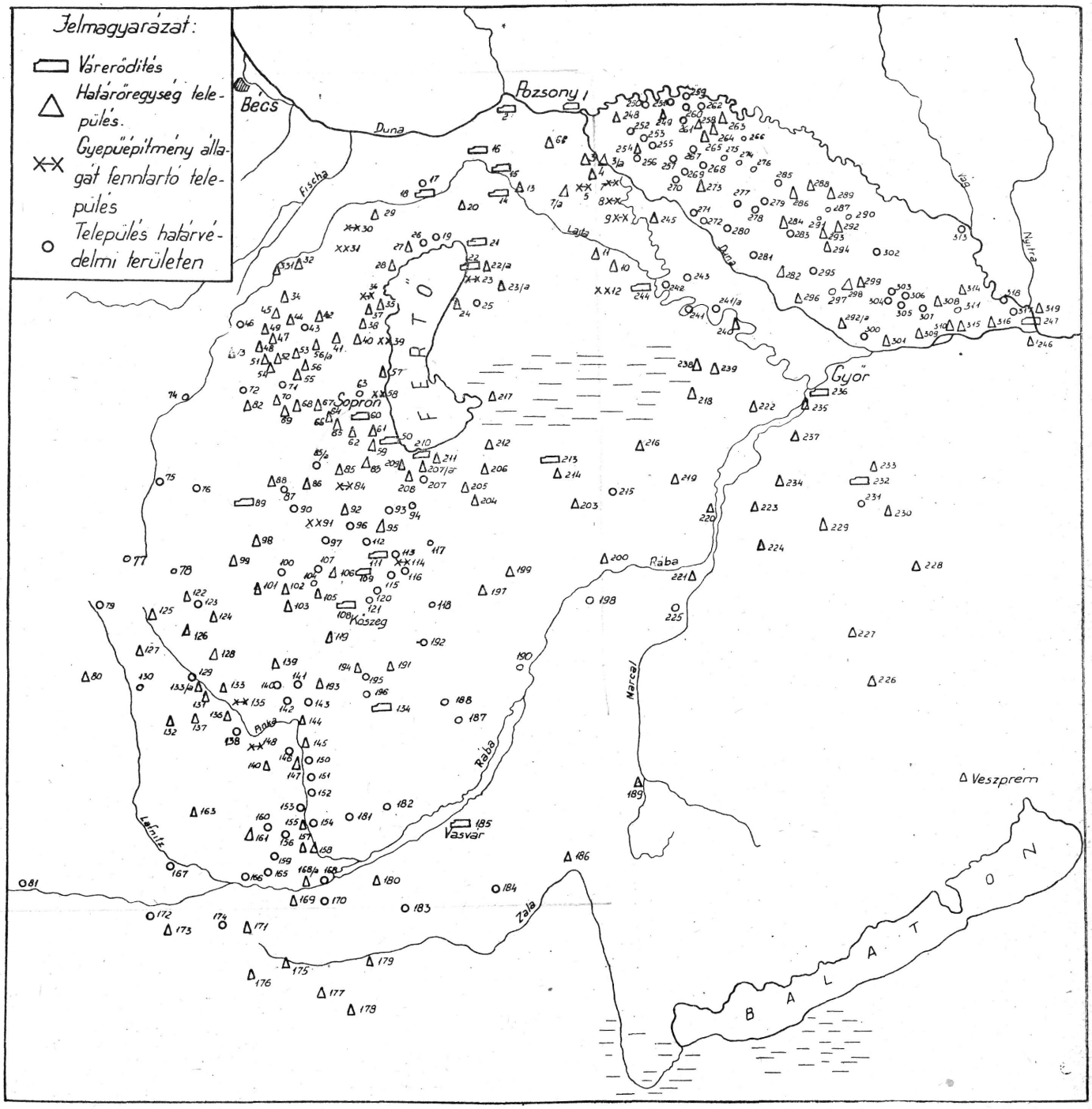
11. *Samarja (Hegyeshalom helyén)* 1217: CD. III. I. 208. Et: b. ftp. Chr: XI. század b. KJ: határőrző egység település. (Brucknál ment át Bécs felé vezető út a korai középkorban. Tehát útmenti határőregység.)

12. *Szolnok (Mosonszolnok)* 1271: CS. III. 687. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepű-építmény állagát fenntartó település.

13. *Káta-Gáta (Lajtakáta)* 1243: CD. IV. I. 275. Et: b. szn. Chr: XI—

[67] Rövidítések jelei: CA = Codex Arpadianus Continatus. *Wenczel:* Árpádkori új Okmánytár; CDA = Codex Diplomaticus Andegavensis. Anjoukori Okmánytár: CDP = Codex Diplomaticus Patrius. Hazai Okmánytár; CD = *Fejér,* Codex Diplomaticus Patrius; HO = Hazai Oklevéltár; MES = Monumenta Ecclesia Strigoniensis; SO = Sopron vármegye története. Oklevéltár; Cs = *Csánky Dezső:* Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában; O = Oklevéltár; TA = *Pez,* Thesaur. anecdot. RL = *Lipszky:* Repertorium locorum ... MGD = Monumenta Germanie Diplomata ex stirp. Karol. DL = Országos Levéltár; Kllt = Körmendi levéltár; Kalász = *Kalász:* A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. 1932. KK = Képes Krónika; PB = Pannonhalmi szt. Benedek rend története; Chr = chronologiai meghatározás. Et. = etimologiai meghatározás. K. J. = katonai jellege; sz = szláv; m = magyar; n = német; b = besenyő; fn = foglalkozás név; szn = személynév; o = orosz; ftp = földrajzi tájékozódási pont; népv. = népnév; hv = hangváltozás. A sorszámozás megegyezik a térképen feltüntetett számokkal.

[68] A németek a középkorban „Porta Hungarica"-nak hívták. Századok. 1903. 614. lap.

Tervezte: Dr. Horváth Miklós.

1. sz. vázlat. A nyugati határvédelem katonai és települési helyei.

XII. század. b. KJ: határőregység település (a Lajtát keresztező soproni—pozsonyi útnál. A Csallóköz és a Duna jobbpartjától fekvő gyepűállag egyik katonai összekötő helye).

14. *Neudorf* 1074: CA. I. 28. Et: bizonytalan. Chr: XI. század. m.—n. KJ: erődítés. (IV. Henrik a freisingi püspöknek ajándékozza a Salamon által átengedett területet és kötelezi a vár erősítésére, különösen Moson erősítésére. Az okmány rendelkezése mutatja, hogy a németek határozott katonai célkitűzése a gyepűrendszerben elfoglalni az átvonulási kulcspozíciókat. Ilyen volt ez a terület, mely a nyugati határvidék többi részéhez viszonyítva laposabb volt a Lajta és a Fertő-tó között.)

15. *Hasilowe (Deutsch-Haslau)* 1074: CA. I. 28. Et. n. szn. Chr: XI. század. n. KJ: erődítés. (Megjegyzést vö: a 14. sorszámmal.)

16. *Litaha* 823: CD. I. 155. (Hamis oklevél, a 971 utáni évekből származik.) Et.: ófelnémet fn. Chr: IX—X. század. n. KJ: erődítés.

17. *Königsbrunn* 1074: CA. I. 28. Et: n. ftp. Chr: XI. század. n. KJ: erődítés. (Megjegyzést vö: a 14. sorszámmal.)

18. *Bruck (Ascherichbrugge)* 1074: CA. I. 28. Et. n. ftp. Chr: XI. század. n. KJ: erődítés. (Megjegyzést vö: a 14. sorszámmal. Fontos úti erődítés Bécs felé.)

19. *Nyulas* 1221: CA. I. 182. Et: m. fn.>n. jules>juls>juis még 1180 előtt. Chr: XI—XII. m. KJ: határvédelmi területen település.

20. *Perun*[69] *(Parndorf)* 1264/1313: CA. VIII. 89. Et. sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőregység település (fontos katonai kulcspozíció a Fertő és a Duna közti területen).

21. *Védeny* 1265: Cs. III. 687. Et: n. ftp. (n ftp. ~ m. ftp. 1180 előtt) Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

22. *Petlen(d)* 1217: CD. III. I. 207. Et: n. szn. (n. szn. ~ m. hn. 1180 előtt) Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

22/a. *Gállos* 1278: Weis: Urkundenbuch des Cisterziensen-Stiftes Heiligenkreuz. I. 214. 1. Et. m. szn. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység település (ikertelepülés).

23. *Chytwand* 1299: CDP. VII. 283—84. Et. m. szn. Chr: XI—XII. század m. KJ: gyepű-állagát fenntartó település.

23/a. *Legénytó* 1278: Weis: uo. Et. m. ftp. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység település.

24. *Pátfalu* 1262: CA. X. 454. Et: bizonytalan. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

25. *Pelden (Felső- és Alsóbeled)* 1324: Fortes Rerum Austriacarum

[69] „Perun ... a castro Musuniensi exampta ... terra custodum. silve eiusdem Castri Kaal nominatur" tehát már korábban meglévő határőrségre utal. Megerősíti ezt Tamás esztergomi érsek, aki 1314-i oklevelében Parndorf régebbi lakóit *székelyeknek* mondja. (Fontes Rerum Austr. XVI. 41.)

XVI. II. 101. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település. (A ciszterciek letelepedése előtt már létezett.)

26. *Sásony* 1221: CA. I. 182. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

27. *Széleskút* 1223: CD. III. I. 393. Et: bizonytalan. Chr: XI—XII. b. KJ: határőrző egység település.

28. *Purbach* 1292: CA. X. 87. Et: bizonytalan. Chr: X—XI. század? KJ: határőrző egység település (?) (A rómaiak idejében Mutenum a neve és megerősített hely volt. Ennek a településnek X—XI. századi létezését valószínűsíti a közvetlen szomszédságban levő Fertőfehéregyháza Donnerskirchen < ófelnémet személynévből Dundó, amely már a Karoling korszakban létezett. (Thirring: Führer durch Sopron... I. 128.)

29. *Sárfenék (Scharfenegg)* 1376: CD. IX. V. 131. Et: m. ftp. (Századok 1871. 372.) Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

(Sarfenegg várának romjai ma is láthatók a hegy tetején. A vár birtoklási viszonyairól csak a XII. századból van értesülésünk. A várat a besenyők részint mint a soproni és mosoni várak jobbágyai, részint mint a határvidék őrei lakták és birtokolták. A vidék stratégiai fontosságát valószínűsíti az előbbiekkel összevetve, hogy már a XI. század elején legalábbis a hegy lábánál határőrző település volt, ha esetleg a vár még nem is állott.)

30. *Menhart* 1383: SO. I. 473. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: gyepű-állag fenntartó település. (Megjegyzés: vö. 31. sorszámmal.)

31. *Hof* 1263: CA. XII. 494. Et: n. fn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: gyepü állag fenntartó település. (A Lajta mellett Curia Regis nevű birtok határában — mely kétségkívül Hof nevű faluval azonos — gyepü utalás van: Hagenowe = hagen+an. Hasonló utalás van Menhartnál.)

32. *Pordány (Lajtapordány)* 1376: SO. I. 422. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település, ikerfalu.

33. *Cseke (Vimpácz)* 1376: SO. I. 423. Et: m. ftp. (cheke = gázló) Chr: XI—XII. század. b. KJ: gyepü átkelőhelyet őrző határőregység települése.

34. *Szarvkő* 1271: CA. VIII. 362. Et: b. ftp. (szarv = vízben szegény) Chr: XI—XII. század b. KJ: határőrző egység. (A XIII. században már vár létesült itt, amit a besenyők részben mint a soproni és mosoni várak jobbágyai, részben mint a határvidék őrei lakták és birtokolták.)

35. *Putyim* 1222: CD. IV. I. 275. Et: n. ftp. (ut) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: valószínűleg katonai utat takar a név, amit igazolni látszik az, hogy Rovo, Sérc körzetében van.

36. *Rav(o), Roj, Rovó* 1355. SO. I. 245. Et. sz. ftp. (árok) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepüerődítés (közvetlenül Lövő (Sérc) mellett! Ez a helység a soproni—pozsonyi útvonal lezárását biztosította).

37. *Lövő (Sérc)* 1317: SO. I. 78. Et. m. fn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

38. *Oszlop (Zaszlop)* 1376: SO. I. 373. Et: sz. ftp. *(a torony mögött* za stlъpъ) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrző egység település. (A helység a Wulka vidékén húzódó főútvonalon van. Ennél az útnél van Oszlop mögött Röjtök őr(!). A két határőrző település és a falu neve mutatja a határőregységek mélységi tagozódását, ami térszínileg is kidomborodik: Zaszlop felszíni fekvése magasabb, mint Röjtök-őré!)

39. *Ruszt (Szil)* 1317: SO. I. 78. Et. m. ftb (szilfa) Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepü-állag fenntartó település. (Gyepütorlaszolásra alkalmas fás helység a Fertő-tó nyugati partján. Igen nyomatékosan alátámasztja ezt a mellette levő Sérc (Lövő) (!) helység.)

40. *Mayad (Margaretha)* 1271: CA. VIII. 362. Et. b. szn. (Margaretha második névadás.) Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

A Fertő-tó és a Duna közötti határvédelmi terület jellemző vonása: A határőregységek elhelyezkedése sűrű és a terület két oldalán fekvő erődítési (vár) pontokra támaszkodik; Pozsonyra az egyik oldalon, Sérc, Rovó, Szil — megerősített helyekre a másik oldalon. A két erődítési sarkpont között a terület térszíni sajátossága lehetővé teszi az ellenséges seregek viszonylag könnyebb átvonulását. Azért találunk itt sűrűbben, oldalazó támadásra alkalmas elhelyezést a határőrök részére. Szükségessé tették ezt még az itt húzódó utak is Bécs, illetve Soprontól Pozsony felé.

41. *Dorog (Darázsfalva)* 1367: SO. I. 373. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

42. *Kis Marton (Mortun Zale, Zala-Mortun)* 1222: CD. VII. III. 118—119. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

43. *Höffling* 1317: SO. I. 98. Et: n. hovelin>hövelin (= kis udvar) n~m. még 1170 előtt átvettük.[70] Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

44. *Szárazvám (Milehdorf)* 1271: CA. VIII. 362. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrség település (útivámhely volt).

45. *Büdöskút* 1435: SO. II. 229. Et: bizonytalan. Chr. XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

46. *Alrams* 1232: Gaszton Petteneg: Die Urkunden des Deutsch-Ordensarchivs zu Wien, Prag und Leipzig. 1887. 135. l. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század n. KJ: A helység neve német személynév birtokos esete, ami azt mutatja, hogy ide németek telepedtek. A település besenyő és szláv települések közé ékelődött. Ezt a részt 1030-as háború után I. István megszerezte — III. Henrik Aba Sámueltől visszavette. A területet mind

[70] Mittelhochdeutsch d — magyar a, ü > o, f } XII. század második fele előtti kormeghatározó hangváltozás.
ö —
v —

a magyarok, mind a németek igyekeztek betelepíteni a határvédelem szempontjából. Mivel a magyarok a Lajta partját erősítették, természetesen a németek is itt akartak tért nyerni. Viszont a terület fennhatóságának változása a XI—XII. századi határvillongásokban nem mindig szünteti meg az előretolt települést, hanem felhasználhatja élelmezési és segédcsapati szolgálatra.

47. *Pomogy*, 1271: CA. VIII. 3. Et: sz. ftp. (po-medzi = határ mögött) Chr: XII. század. sz. KJ: lehetséges, hogy a település neve határőregység tartózkodási helyét jelöli meg. (Ikertelepülés.)

48. *Pecsennyéd* 1325: SO. I. 104. Et. besenyők elszlávosodott neve. Chr: XI—XII .század. b.-sz. KJ: határőrző egység települése.

49. *Hochstrass* 1303: CD. VIII. I. 144. és VIII. III. 535. Et: előttem ismeretlen. A Vágiak tulajdonában levő Hochstrass a Lajta partján feküdt és a Fejérnél közölt oklevelek tanúsítják, hogy e helység Bessenyő, Sur (talán Eur = őr) Magyarárok (fossatum) és a Lajta folyó közt terül el. Pecsennyédnek az országút mellett fekvő egyik nyugati dülője ma is Hochstrass nevet viseli. Chr: valószínűen XII—XIII. század fordulóján.

50. *Balf (Volff[s])* 1278: SO. I. 44. Et. n. szn. genitivusa. n. w. ~ m. v. (1180 előtt) Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

51. *Ik(k)a Eckua* 1223: CD. III. I. 395. sz. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település. (Ekkua Bécsújhellyel szemben, északra Lajtaszentmiklóstól, melynek régi neve Röjtök őr volt. Ekkua azon a tájon van, ahol később Hochstrass feküdt.)

52. *Tormás-Kér.* 1435: SO. II. 229. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység település.

53. *Szerdahely* 1324: SO. I. 98. Et: m. vásárhely. Chr. XI—XII. század. m. KJ: határőrző egység település.

54. *Siklós, Sziglós* 1435: SO. II. 229. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

55. *Szemere (Zemenye)* 1237: CD. IV. I. 77. Et: m. törzsnév. Chr: X. század, m—b. KJ: határőrző egység település.

56. *Szántó (Selegszántó, Antau)* 1360: SO. I. 329. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

56/a. *Kwhydpordan (Wulkapordány)* 1395: SO. I. 520 (Ewrpordan.) Et: sz. szn. (Pordánt másképpen Prudustárnak is nevezik az okmányok, amely pedig köznemes névben fordul elő. Wulkapordányt kőhíddal kapcsolják össze az oklevelek. Nem bizonyítható, hogy a kőhíd már a XI—XII. században is megvolt, de lehetséges. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

57. *Medgyes (Moreisch)* 1254: SO. I. 13. Et: m. fn. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység település.

58. *Rákos* 1199: CD. II. 346. Et: sz. fn. Chr: XI. század. sz. KJ. gyepüépítmény állagát fenntartó település.

59. *Gyula* 1265: Cs. III. 617. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század m.—b. KJ: határőrző egység település — a Bécsből — Olaszországba vezető út mentén.

60. *Sopron* 859: Oefele Andreas Félix: Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi 1743. I. 704. Et: n. folyónév (a XI. század első felében ment át a magyar nyelvbe.) Chr: X. század. m—b—sz. KJ: várerődítés.[71] (Már a rómaiak idejében erődített hely Bécsből Patávia felé vezető út mentén.)

61. *Kovács* Századok 1900. 27—29. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: gyepün belüli katonai ellátóhely.

62. *Lőörök (Leberre)* 1279: Cs. III. 681. Et: m. fn. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység település.

63. *Udvarnok* 1269: SO. I. 33. Et: m. fn. Chr: XI. század. sz—m. KJ: gyepü-építmény állagát fenntartó település.

64. *Eg(e)red (Egerd)* 1284: CDP. II. 16. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

65. *Zoan (Wandorf)* 1296: CDP. II. 24. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település. (A soproni hegyek közötti útjárón (!) fekszik.)

66. *Dág (Ágendorf)* 1194: CA. XI. 57. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység települése a Bécsből Olaszországba vezető út mentén.

67. *Suslan (Schattendorf)* 1271: Cs. III. 681. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

68. *Rohrbach (Wisitindorf)* 864: MGD. I. 115. Et: bizonytalan. Chr: IX. n. KJ: (ikertelepülés) határvédelmi területen település.[72]

69. *Tumuli* 808. Pez: Thesaurus anecdotorum novissimus. I./3. 86. l. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: erődítési sánctelepülés.[73]

[71] Gottfried Tollenburgból üzen 1096 szept-ben Kálmánnak, hogy találkozzanak Gyperon várában. Gyperont Sopronnal azonosítja *Karl Mollay:* Scarbantia, Ödenburg, Sopron, Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde: in Ostmitteleuropäische Bibliothek. Nr. 19. Bp. 1944. 111. lapok című munkájában. *Fritz Zimmermann:* Die Landespforte Gyperon; in: Burgenländische Heimatblätter 9. (1947) 115—120. lap. munkájában Gyporont Kapuvárral azonosítja. Az érvek egyik szerző állítását sem cáfolják meg a másikkal szemben, az utóbbit azonban erősen ez a szempont vezette: ezzel is bizonyítani, hogy Sopron Ausztriához tartozik.

[72] Az okmányban szereplő Wisitondorf > Bisitindorf-ot *Carl Plank:* Siedlungs- und Besitzgeschichte der Grafschaft Pitten, I. in: Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Band 10, Wien. 1946. 39. Seite. értekezésében joggal Rohrbach-al azonosítja.

[73] Tumuli Marc és Rohrbach között a hegyhát tetején van, ahol a múlt század végén a IX. századra utaló sírokat tártak fel. Egyébként ezen a vidéken 1014 előtt az eichstätti Megingaud püspök elcserélte „Stederach prope Ungariam" vadászterületet északabbra. Stederach-ot Stötera-val kell azonosítani. Vö: *Karl Lechner:* Regensburger Besitz im Burgenland am Anfang des 9. Jahrhunderts in: Burgenländisch Heimatblätter 15 (1953) 66—69. l.

70. *Márcz* 976: Codex caninocorum sancti Ypoliti. Acta Austriae inferioris. — Niederösterreichisches Urkundenbuch. I. 1. Et: b. szn. Chr: X. század. b. KJ: határőregység települése a Sopron—Bécsújhelyi úton.

71. *Volbran (Borbolya)* 1268: Cs. III. 687. Et: n. szn. (n∼m) még 1180 előtt kölcsönöztük). Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

72. *Wysun* 1346: SI. I. 44. Et: cseh szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

73. *Selreth* 1271: CA. VIII. 362. Et: középfelnémet szn. Chr: X—XI. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

74. *Anzonis (Lanzenkirche)* 860: CD. I. 169. Et: sz. szn. Chr: IX—X. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[74]

75. *Edlitz (ecclesia Ellodis)* 860: MGD. I. 147. Et: bizonytalan. Chr: X. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[75]

76. *Penninuanc (Pengersdorf)* 860: CD. I. 169. Et: n. szn. Chr: IX. század. n. KJ: határvédelmi területen település.[76]

77. *Minigonis (Mönichkirchen)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század.? KJ: határvédelmi területen település.[77]

78. *Uuitonesperc (Ofenegg)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[78]

79. *Wisitindorf* a 68. szám alatti ikertelepülése. KJ: határvédelmi területen település.

80. *Ecclesia Sabniza (Nieder-Hartberg)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. ? KJ: határvédelmi területen település.[79]

81. *Nezilinpach (Nestelbach mv. Fürstenfeld)* 860: CD. I. 169. Et: n. folyónév. Chr: IX. század. n. KJ: gyepüelve település.[80]

82. *Fraknó* 1346: SO. I. 187. Et: régi cseh szn. Chr: X—XI. század. sz—b. KJ: határőregység települése. (E várat a besenyők részint mint a soproni és mosoni várak jobbágyai, részint mint a határvidék őrei lakták és birtokolták.)

83. *Harka* 1245: SO. I. 20. Et: m. törzsi szn. Chr: X. század. m. KJ: határőregység települése a Bécsből Olaszországba vezető úton.

[74] Anzonis-t Lenzenkirche-vel kell azonosítani. Vö: *Hans Pirchegger:* Karantainen und Unterpannonien zur Karolingerzeit in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforsung 33 (1912) 272—319. lap.

[75] Ecclesia Ellodis Edlitzel azonos. Vö: *Hans Pirchegger:* uo.

[76] Penninuanc-ot Pengersdorffal kell azonosítani. Vö: *Hans Pirchegger:* uo.

[77] Minigonis azonos Mönichkirchen-nel. Vö: *Alfred Ratz:* Zur hochmittelalterlichen Kolonisation zwischen Raab und Zala: in: Burgenländische Heimatblätter 10 (1948) 53—80. lap.

[78] Uuitanesperc Mönichkirchennel azonos. Vö: *Alfred Ratz:* uo.

[79] Ecclesia Sabniza-t Nieder Hartberg-gel kell azonosítani. Vö: *Fritz Posch:* Siedlungsgeschichte der Oststeriemark: in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Erg. — Bd. 13. (1941.) 389—391. l.

[80] Nezilinpach = Nestelbach mv. Fürstenfeld. Vö: *Hans Pirchegger:* uo.

84. *Harácsony* 1425: SO: II. 99. Et: sz. ftp. (tölgy) (sz~m. még a XI. században.) Chr: X—XI. század. sz. KJ: gyepü-építmény állagát fenntartó település.

85. *Nyék* 1281: CA. IX. 312. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység települése a Bécsből Olaszországba vezető úton.

85/a. *Riczing* 1425: SO. II. 99. n. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

86. *Lachenpoch (Boldogasszonyfa)* 1222: CD. III. I. 368. Et: sz. ftp. (ösvény) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepün húzódó katonai útnál levő építmény állagát fenntartó település. (Veperdhez vezetett.)

87. *Veperd* 1346: SO. I. 187. Et: sz. fn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: vámhelyen levő határőrző egység települése.

88. *Kabold (Kobersdorf)* 860: CD. I. 169. Et: sz. ftp. (szegély) Chr: IX. század. sz. KJ: határőrző település. (A fekete patak Kabold mellett már Kobula várának alapítása előtt ismert volt. Következésképp a település is, a vár is Kobula nevet kapta.)[81]

A határvédelem szempontjából a Fertő déli partjai felé irányuló betörést védő terület. Térszíni sajátossága: magas hegyvonulatok, a völgyeket gyors folyású, esőzésekkor erősen megduzzadó vizek szelik keresztül. Ezeket a vizeket kiválóan lehetett alkalmazni elárasztásra a betörések ellen, ami annál is inkább eredményes volt, mert a terület mögött a Fertőhöz kapcsolódott a Hanság, ahol a középkorban út nem vezetett. A határőrző egységek elhelyezése a természetes akadályoknak megfelelően Sopron erődítésre támaszkodva az Ostarichi felé arcvonalban történt meg. Okát abban találhatjuk, hogy a határőr egységek mögött a Hanság bevehetetlen akadályt jelentett; nem kellett tehát a mélységi elhelyezkedés, sőt arcvonalban eredményesebben lehetett váratlan, gyors csapást mérni az ellenséges erőkre.

89. *Lanzsér* 1425: SO. II. 99. Et: n. ftp. n. a~m. á. 1170 előtt kölcsönöztük. Chr: X—XII. század. n. KJ: erődítési település.[82]

90. *Deutal (Sopronújlak)* 1425: SO. II. 99. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

91. *Csáva (Stoob)* 1250: SO. I. 23. Et: sz. ftp. (mocsár) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: gyepüerődítés.[83]

[81] Vö. még: Salzburger Intelligenzblatt, Jahrgang 1807: Eine Urkunde von Ludvig dem Deutschen, 423—425. lap.

[82] *Lampel* szerint (Tört. Tár. 1899. 304. lap) a vár Steiermarkhoz tartozott. Veperd határleírása azonban (CD. III. I. 368—70.) Zarannuk patakot és a Lanzsérnál eredő Tiskov patakot említi 1222-ben, mely szerint Lanzsér magyar terület. Egyáltalán nem bizonyítható ennek ellenkezője — a határvillongásokat leszámítva.

[83] 1225: CD. III. II. 63: „ad terminos superios Mikse, iuxta magnam viam ... ubi antiquum meatum habuit Sara (Chava)". A XII. századi oklevél utal a korábbi utat elárasztó szerepére is!

92. *Barom* 1190: CA. XI. 57, 59. Et: sz. „kapu" szó. Chr: XI. század. sz. KJ: gyepübejárat és azt őrző határőregység települése. (1194 és 1225 között az előneve „Zobod" (szabad), mely éppen azért, mert e korban igen ritka, olyan gyepű-kapura utalhat, ahol az átjárás szabad. — A falu már a XII. század első felében magánkézben van, mert a század végére nem cserélhetett volna háromszor gazdát.)

93. *Ukacs (Malomháza, Füles)* 1194: CA. XI. 57. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

94. *Galos* 1399: Házi: Sopron története. II. 1. 10. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település (ikertelepülés).

95. *Száka* 1194: CA. XI. 57. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település. (Malomházán ilyen dülőnév ma is van.)

96. *Ligvánd* 1225: SO. I. 12. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

97. *Pul(y)a* 1225: SO. I. 11. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

98. *Rámoc* 1446: SO. II. 645. Et: korábbi neve Répcefő, amely nevet a később keletkezett falura — Irtásárokra vitték át. Chr: XII—XIII. század. m—n. KJ: gyepüerődítési és ezt őrző határőregység település.

99. *Lebenbrunn (Brunnaron)* 844: MGD. I. 38. Et: n. szn. Chr: IX. század. n. KJ: gyepüelve település.[84]

100. *Bu(n)nya, Budinya, Bodonya (Bánya)* 1390: SO. I. 500. Et: sz. szn. (népies etimológiával: bánya) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

101. *Sauariae vadum = gázló (Zöbenfurt)* 860: MGD. I. 101. Et: n. ftp. Chr: IX. század. n. KJ: gyepüátkelőhely. (Ikva és Zöbern patak között terült el egészen a hegyoromig. Ezt magyar kerületnek hívták.[85]

102. *Lesány* 1279: CD. V. II. 594. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőregység település. (A helység neve magyar határvédelmi helyre mutat, mert több mint valószínű a szláv név analógiájára leshelyet jelenthet.)

103. *Greche* (hegynév) 1279: CD. V. II. 593. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: az előző mellett levő hegyről van szó, ami térszíni szempontból valószínűsíti Lesány szerepét.

104. *Liebing (Libnik-Rönök)* 1225: SO. I. 10. Et: m. Rönök > a német 800—1050 között vette át. Chr: X—XI. század m—n. KJ: határvédelmi területen település.

105. *Rőt (Rattersdorf)* 1222: Cs. II. 789. Et: ófelnémet ftp. (irtás) > m.

[84] Brunnaront Lebenbrunnal kell azonosítani. Vö: *Ernst Klebel:* Die Ostgrenzen des Karolingischen Reiches: in: Jahrbuch des Landeskund von Niederösterreich. Neue Folge 21 (1948) 370. lap.

[85] A helynévre vö. még: *Carl Plank:* id. m. 34. lapok.

Riüti > Reüt > Rőt. 1150 előtt kölcsönöztük. Chr: X—XII. század. KJ: gyepütorlaszt védő település.

106. *Kedhely* 1194: CA. XI. 57. Et: m. vásárhely Chr: XI. század. m. KJ: határőregység település.

107. *Lasztaj* 1224 G: CA. XI. 176. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

108. *Kőszeg (Kensi)* Anonimus; 860: CD. I. 169. Chr: X—XI. század. sz. KJ: vár.[86]

109. *Frankó (Sarud)* 1156: SO. I. 1. Et: eredeti név Sarud. 1156-ban bevándorolt Gősfalvi család után Frankó. Chr: XI—XII. század. m. KJ: erődítési hely.

110. *Mi(c)ske (Mikcsa)* 1194: CA. XI. 57. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

111. *Locsmánd* 1156: SO. I. 1. Et: ófelnémet Liuz(a)mannes. Mi még 1050 előtt átvettük. Chr: X—XII. század. n—m. KJ: erődítési hely.[87]

112. *Gyirót* 1156: SO. I. 1. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

113. *Zsira (Tenning)* 1225: CA. VI. 428. Et: sz. szn. (oly régi forma, amely azt bizonyítja, hogy ez a falu már a XI. század első felében létezett). Chr: XI. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

114. *Gyüleviz* 1446: SO. II. 443. Et: m. fn. (gátduzzasztó). Chr. XI—XII. század. m. KJ: gyepü építmény állagát fenntartó és határőregység település.

115. *Vis* 1225: SO. I. 11. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

116. *Gyalóka* 1308: SO. I. 69. Et: szerb fn. Chr: XI—XII. század. szerb. KJ: gyepün belüli település.

117. *Lédec (Edlitz)* ikertelepülés. vö. 75. sorszámmal. KJ: határvédelmi területen település.

118. *Estvánháza* 1528: Kismartoni llt. Alm. I. lad. 2. No. 4. Istvánháza alatt a Szentkirály praediumot kell érteni a csepregi határban, ahol egykor I. István parochiális temploma állott. KJ: határvédelmi területen település.

119. *Szerdahely:* 1283: CDP. VIII. 230. Et: m. vásárhely. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

120. *Prösing (Peresznye)* 1195: CD. II. 299. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

121. *Zsidány* 1225: SO. I. 10. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

[86] Kensit Kőszeggel lehet azonosítani. Vö: *Hans Pirchegger:* id. m. 272—319.
[87] Locsmándon a szabad udvarnokoknak is voltak földjeik, amelyeknek emlékeit őrzi a Répce jobbpartján Hofstatt dűlő. (CA. VI. 164.)

Közvetlenül csatlakozik mind térszínileg, mind határvédelem szempontjától a Fertő-tó vidékéhez. Az eltérés topográfiailag abban van, hogy ezen a területen a hegységeket szélesebb lapos területek bontják meg, mint az előbb említett résznél. Ugyanakkor a határvédelmi terület itt hamarabb megy át a nyílt és síkabb fekvésre. Érthető, hogy az erődítési helyek itt sűrűbben fekszenek és a határőregységek elhelyezése mélységben tagozódott. E terület határvédelmének fő bázisa a mögötte fekvő Kapuvár és határőrkörzete.

122. *Áso* 1222: Cs. II. 734. Et: középfelnémet Aschon. 1050 utáni kölcsönzés németből magyarra. Chr: XI. század. n—m. KJ: határőregység település útivámhelyen.

123. *Tohony* 1268: Cs. II. 804. Et: sz. melléknév. A németek még 1150 előtt vették át magyarból. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

124. *Grodno (Grodnau)* Középkori adat hiányzik. Et: sz. melléknév (várhoz tartozó) sz. a.~n. o, en. (1150 előtt). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: a neve határőr településre utal.

125. *Peinicahu (Pinkafeld)* 860: CD. I. 169. Et: bizonytalan. IX—X. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[88]

126. *Lövő* 1393: Dl 7859. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

127. *Sáh (Őribükkösd)* 1263: CA. VIII. 60. Et: középfelnémet szó (kiserdő) n. sch~m. s., n. a.~m. á. 1000—1170 között kölcsönöztük. Chr: XI—XII. század. n—m. KJ: határőr helyet takar; kis erdő megfigyelésre alkalmas, s nem messze Pinkafőtől A település birtoklása gyakran változhatott a németek és a magyarok között.

128. *Őri-Szent-Márton* 1441. Ol. 13617. Et: m. fn. a szt. Márton név második névadás az elsőhöz kapcsolva. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

129. *Kapornok* 1428: Körmendi llt. Alm. I. lad. 2. No. 2. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

130. *Valkó* (Farkasfalva) 1170: Cs. II. 807. Et: középfelnémet Wolvou(ue) (farkasrét). Chr: XI—XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

131. *Barnya, Barnyaodo* Középkori adat hiányzik. Et: sz. brana = kapu. Chr: XI—XII. század. KJ: határőregység települése.

132. *Lődös* 1393: Dl 7859. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m—sz. KJ: határőregység települése.

133. *Őri-Sziget* 1327: Orsz. Lev. Liber reg. XVI. Donationales V. 204. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

[88] Peinicahu azonos Pinkafeld-el. Vö: *Alfred Ratz:* id. m. 50—80. lap.

133/a. *Őr, Ewr* 1327: uo. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.[89]

134. *Szombathely* 860: CD. I. 169. Et: Sabaria, római település. Chr: IX. század. sz.—m. KJ: erődítési hely.

135. *Jobbágy* 1440: Körmendi llt. Himfy ann. n. 541. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: gyepü-építmény állagát fenntartó település.

136. *Őridobra* 1441. Dl 13617. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

137. *Őrállás* 1441: Dl 13617. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

138. *Mikse (Miske)* 1222: CD. III. II. 63. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

139. *Hodis* 1236: CDP. VIII. 32. Et: m. fn. (hódász) Chr: XI—XII. század. sz—m. KJ: határőregység település. (Ez a magyar név „hódvadászt" jelent. A név értelméből azonban nem lehet megmagyarázni, hogy a hódvadászok faluja miért a Pinkától kb. 15 km-re van, s miért nem mellette. — A cseh oklevelekben a határőröket ĉhodinak nevezték. E szláv analógiára képezték az ász-szal a ĉhodász = határőr foglalkozás nevet. Ezért érthető, hogy az 1236: CDP. VIII. 32. oklevél comes Hodacensiumról beszél. — Hodis az északi út biztosítása.

140. *Incéd* 1244: CA. VII. 162. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

141. *Csajta* 1251: Cs. II. 740. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század sz. KJ: határvédelmi területen település.

142. *Csém* 1244: CA VII. 161. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

143. *Narda* 1221: CDP. VI. 12. Et: sz. szn. + d régi magyar kicsinyítő képző. Chr: XI—XII. század. sz—m. KJ: határvédelmi területen település.

144. *Csatár* 1244: CA. VII/162. Et: sz. fn. (Pajzskészítő). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: fegyverkészítő hely.

145. *Nyék* 1251: Cs. II. 780. Et: m. törzsnév. Chr: X. század m. KJ: határőregység település.

146. *Csejke (Cséke)* 1244: CA. VII. 162. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

147. *Lövő (Németh-)* 1393: Dl. 7859. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

[89] 1327-ben I. Károly Újvár és Borostyánkő várak közti őröket (spiculatores nostri) nemcsak a régi (I. István, IV. Béla, V. István és IV. László) királyok idejében élvezett kiváltságaikban erősíti meg, hanem egyszersmind nemesekké teszi őket, részükre külön őrnagyságot (eörnaghsag) szervezve. Ugyanakkor az őrnagyokká kinevezett Felsőőrsi (Péter fiának) Miklós ispánnak meghagyja, hogy gyűjtse össze a nemes őröket régi lakóhelyükre, határaikat a szomszédoktól határolja el.

148. *Füzes* (Gyepűfüzes) 1221: CDP. VI. 14. Et: m. ftp. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepü-építmény állagát fenntartó hely.[90]

149. *Óvár (Hovárdos)* 1244: CA. VII. 161. Et: sz. hn. Chr: XI—XII. század. sz.—m. KJ: erődítés.[91]

150. *Pornó (Pornóapáti)* 1221: CDP. VI. 13. Et: régi bajor szn. Chr: X—XI. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

151. *Beled* 1222: CDP. VI. 13. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település (ikertelepülés).

152. *Kolon* 1221: CDP. VI. 13. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század m. KJ: határvédelmi területen település.

153. *Kertes* 1221: CDP. VI. 14. Et: m. Kertës > n. kärt j s > kärts > kars > ka's > kâs. 1150—1400 között vette át. Chr: XII—XIII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

154. *Csencs* 1221: CDP. VI. 14. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

155. *Árokköz* 1351: CDA. V. 133. Et: m. ftp. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepű-építmény és határőrző egység települése. (Itt eredetileg is római sánc volt.)

156. *Strém* 1443: Cs. II. 794. Et: sz. fn. (lengyel). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: katonai utánpótlási település.

157. *Karácsfa* 1443: Cs. II. 751. Et: n. Hagendorf = gyepüfalva. Chr: XI—XII. század. m—n. KJ: gyepüerődítési és határőregység település.

158. *Lovászad* 1443: Cs. II. 722. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.[92]

159. *Zsálmán* (Zsámánd) 1443: Cs. II. 810. n. szn. Chr: XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

[90] Kniezsa szerint csak a XV. századtól nevezik Gyepűfüzesnek, azelőtt csak füzes volt.

[91] Az 1244: CA. VII. 161. oklevél a múltra utalva mondja: „... locum-illum qui dicitur Ovar, ubi antiquus castrum fuisse dicebatur" — katonai fontosságát mutatja az idézett oklevél 162. oldalon lévő határleírása: „Primam metam tenet cum uilla Chem... ubi sunt due mete: inde ad orientem iuxta siluam Chem sunt due mete et ibi incipit tenere cum uilla Chatar ad montem Toboj, ubi sunt due mete; deinde ad meridiem transit aquam Pincua et iuxta magnam lapidem ubi sunt due mete; deinde uadit ad uillam Cheyka et est fons in silva, ubi sunt due mete..." az ezután felsorolt települések: Bozsók, Corced, a keresztesek falujának kronológiai meghatározása kizárólag a XII. századra esik. Ezen falvak XII. századi helye után írja az oklevél: „et ibi est magna uia, per quam itur ad castrum Owar et ibi transit aquam Tohon et ibi tenet metam cum servis Regine et ibi est uia antiqua per quam itur ad Incheed (ti. Incéd) ubi est pirus..." Az oklevélnek ez a leírása mutatja, hogy még a XII. században nem beszélhetünk a nyugati határterületen kimondottan hadi útról, noha — főleg ezen a részen — erőteljesebben megindult a várépítkezés. Ennek okát a határvédő csapatok szerepében kell keresnünk, amely szerint a stratégiai cél, hogy a nehéz páncélos sereget az akadályokkal teli védelmi rendszerben semmisítsék meg. E stratégiai cél eléréséhez szükséges eszköz: ne legyenek felvonulásra alkalmas „hadi utak".

[92] Kálmán I. 36. törvényéből természetszerűleg következik, hogy a határvidéken méntelepeknek kellett lennie: „si magna fama marchiam intraverit, comes nuncios II, equis exercitualibus III. ad regem dirigat..."

160. *Arany* 1443: Cs. II. 733. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

161. *Kolozsvár* 1443: Cs. II. 751. Et: sz. fn. (hírnök) Chr: XI. század. sz. KJ: határőrző egység települése.

162. *Rábort (Rauchwart)* 1273: CA. IX. 33. Et: m. fn. (őr) elnémetesedett alakja. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőrző egység települése.

163. *Kukmirn (Kukmér)* 1283: CA. IX. 47. Et: m. szn. Chr: X—XI. század. m. KJ: határőrző egység.[93]

164. *Alber* 1283: CA. XII. 503. Et: n. szn. 1050 után a magyarok kölcsönözték a németektől. Chr: XI. század. n—m. KJ: határvédelmi területen település.

165. *Rönök* 1336: CDA. III. 290. Et: m. Rönök > n. Rivnik. 800—1050 között vette át a német. Chr: X—XI. század. m—n. KJ: határvédelmi területen település.

166. *Szalárd (Újkörtvélyes)* 1440: Cs. II. 801. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

167. *Erecsnye* 1440: Cs. II. 746. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

168. *Csákány* 1271: CA. VIII. 348—49. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

168/a. *Köves Szarm (Gasztony)* 1271: CA. VIII. 348—49. Et: Rogač-rogъ (köves szarv). Ez a megnevezés a régi sz. személynévből, Gaszting — Gasztonyból fordítás. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

169. *Rába-Gyarmat* Kalász: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. 1932. 130. l. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység település.

170. *Ivánci* 1353: CDA. VII. 61, 105. Et: sz. szn.-hez tartozó -i képzős szó a XI. századra kormeghatározó. Chr: XI. század. sz—m. KJ: gyepün belüli település.

171. *Huszász* Kalász: id. m. 131. l. Et: régi magyar chuszach ~ aszach (hosszú völgy) huszászó. ftp. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepüerődítési helyre utal a név.

172. *Döbör* 1259: CDP. IV. 38. Et: sz. melléknév. 1050 után vette át a német. Chr: XI. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

173. *Strázsa* 1378: Körmendi llt. Alm. II. lad. Et: sz. fn. (őr) Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrző egység település.

174. *Börgölin* Kalász: id. m. 138. l. Et: középfelnémet szn. Chr: X—XI. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

175. *Óri-Szent Péter:* Cs. II. 746. Et: m. fn. (szt. Péter második név-

[93] Régi magyar személynévvel van dolgunk. Vö: *Pais:* Régi személynevek. 18, 95. lap.

adás az elsőhöz kapcsolva). Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

176. *Őrfalu* Cs. II. 746. Et: m. fn. (másodlagos névkiegészítés). Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

177. *Szatta* 1284: CA. IX. 465—466. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település. (Kerka menti őrök telephelyének része.)

178. *Őri-Kozmadomb* 1440: Cs. II. 746. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

179. *Zalalövő* 1440: Cs. II. 763. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határőregység település.

180. *Nádasd* 1440: Cs. II. 744. Et: ftp. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység települése.

181. *Kölked* 1221: CDP. VI. 14. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település. (Kölked Baranya megyében már 1015—1158 között Kulkedy néven létezett. Valószínű, hogy innen származó település. Mon. Vatic. Ser. I. IV. 576.)

182. *Rádóc (Pusztarádóc)* 1221: CDP. VI. 14. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

183. *Waltungesbach (Egyházasbükk)* 860: CD. I. 183. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[94]

184. *Chirihstettin* (Boldogasszonfa) 860: CD. I. 183: Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.[95]

185. *Vasvár* 1108: CD. II. 45. Et: m. helységnév. Chr: XI. század. m. KJ: vár.

186. *Véged.* Középkori adat hiányzik. Et: m. ftp. (vég = határ) Chr: XI—XII. század. m. KJ: Karakó erődítési övének határára utal.

187. *Szécsény* 1346: CDA. IV. 600. Et: sz. ftp. (irtás, ahol az állatok részére elkerített helyet készítettek). Chr: XI. század. sz. KJ: katonai utánpótlási hely. (sz. c. ~ m. cs. XI. századi kormeghatározó.)

188. *Bárdos* 1344: CDP. V. 226. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

189 *Karakó (Draguta)* CD. VII. I. 108. I. Lajos idejében „in legenda sancti regis Stephani" keresték a karakói várnépek jogait. Et: sz. szn. Chr: XI. század. sz. KJ: erődítés.

190: *Sziget, Ziget (Sárvár)* 1328: Dl 6656. Et: m. ftp. m. í ~ n. i. m. sz. ~ n. z. 1150 után. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

191. *Kozár (puszta)* 1283: CDP. VIII. 230. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

[94] *Alfred Ratz:* id. m. 59. lapok. művében Waltungsbach-ot Egyházasbükk-el azonosítja.

[95] Chirihstettin Boldogasszonyfával azonos. Vö. *Alfred Ratz:* id. m. 59. lapok.

192. *Acsád* 1255: CDP. I. 31. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

193. *Bu(l)csu (Bucsu)* 1433: CDP. V. 226. Et: m. törzsi szn. Chr: X. század. m. KJ: határőr település.

194. *Bes(s)enye* Cs. II. 737. Et: népcsoport név. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző település.

195. *Gencs* 1268: CDP. I. 38. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

196. *Kámon* 1252: CA. II. 228. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

197. *Sáj-Kál* 1014: CA I. 22. Et: sz. szn. Chr: XI. század. sz. KJ: határőregység település (magánbirtokos kezében).

198. *Hrabagiskeit (Kecskéd)* 860: CD. I. 183. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

199. *Kürtös-Megyer* 1225: SO. I. 293. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

A nyugati határvidék déli része valószínűleg az 1051-es itt történt német betörés után nyert jelentősebb megerősítést. A XII. században a határvillongások ezen a határszakaszon a legintenzívebbek (ami kitűnik a települések névátvételeiből, jelezve a birtoklási cseréket, vö: pl. Alber, Rönök, Dobra stb. helyneveknél).

A határvidékre itt különösen jellemző, hogy a határőr települések a többi településsel együtt a vizek mentén történtek.

Az egy-egy erődítés körül (Kőszeg, Vasvár, Óvár) fekvő határőregységeket elválasztják egymástól a *mesterségesen* készített gyepüakadályok. Valószínű magyarázata: a majdnem párhuzamosan haladó vizek között levő erdős hegységek átjáróit, völgyeit akadályokkal megerősítve, jobban tudták biztosítani a különálló határőregységeket a betörő ellenség esetleges oldaltámadása ellen, mintha közvetlen érintkezésük lett volna.

200. *Edve* 1264: SO. I. 25. Et: m. vstro > oztorov > Oztro > Eztero > esztero (= gát). Chr: XII. század. m. KJ: határvédelmi helyőrség településsel. (Az oklevél a Rába mellett Edvinél a király vízi művét [clausuram domini Regis] vstrovnak nevezi.)

201. *Nemes-Kér* 1237: CDP. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

202. *Lövő* 1440: Csánki II. 772. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

203. *Ezteró* O. 316. l. Et: magyar gát szlávos gyök — cölöpből, hasábból készült vízimű. Chr: XI—XII. század. sz.—n. KJ: gyepü vízivédelmi gát és határőrző egységek települése.

204. *Lesvár* Középkori adat hiányzik. Et: m. fn. (A vár névhozzáadás

későbbi századokban keletkezhetett.) Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település (ikertelepülés).

205. *Röjtök* 1265: CD. IV. III. 306. Et: m. „rejtek" katonai szerepre utal. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település.

206. *Szerdahely* 1263: CD. IV. III. 122. Et: m. vásárhely. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település vásárhelyen.

207. *Pereszteg* 1327: SO. I. 109. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

207/a. *Szécsény* 1281: CA. IX. 312—14. Et: sz. ftp. (irtás) sz. c ~ m. cs. XI. századi kormeghatározó. Chr: XI. század. sz. KJ: határvédelmi területen település (ikertelepülés).

208. *Szabolcs* 1326: SO. I. 110. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. KJ: határőrző egység település.

209. *Czenk* 1281: CA. IX. 312—314. Et: sz. szn. vámhely. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőrző egység települése vámhelyen.

210. *Boz(i)* 1281: CA. IX. 312—314. Et: -i képzős m. szn. Chr: XI. század. m. KJ: település határvédelmi területen.

211. *Homoki* 1274: CDP. I. 65. Et: -i képzős m. ftp. (-i képző XI. századra kormeghatározó). Chr: XI. század m. KJ: gyepütorlaszra utal a név.

212. *Sehter (Söjtör)* 1313: SO. I. 76. Et: m. szn. (?) Chr: XI—XII. század (?) m. (?) KJ: határvédelmi területen település(?).

213. *Kapuvár* 1162: CD. II. 164. Et: m. gyepüvár szó. Chr: XI. század. m. KJ: gyepüvár erődítés.

214. *Babót* O. 1192. l. Et: < gát > clausuram aquae > magyarul (vulgo) yztru. Chr: XI. század. KJ: katonai vízivédelmi eszköz határőrző egység telepítéssel.

215. *Potyond* 1256: SO. I. 23. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: település határvédelmi területen.

216. *Csorna* 1228: CD. III. II. 144. Et: sz. črna (fekete). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: vásárhelyen határőrző egység település.

217. *Pomogy* 1271: CA. VIII. 362. Et: sz. ftp (po-medzi = határ mögött). Chr: XII. század. sz. KJ: lehetséges, hogy a település neve határőregység tartózkodási helyét jelöli meg.

A nyugati határvédelem — Fertő-tó déli részén és a Hanságon túl — második vonalát képezi a terület. Térszíni jellemzője: a lapos, mocsaras, gyakran kiöntő vízirendszerrel rendelkező árterület. Ennek megfelelően Kapuvárra és Csornára támaszkodva itt találjuk legsűrűbben az elárasztó gáttal rendelkező határőregységeket. A nádas, mocsaras részeken a gátak közelében lestámadásra alkalmas gyülekező településekre mutatnak a „les" nevű helységek, amelyeket ugyancsak a nyugati határvédelem e szakaszán találjuk meg több helyen.

218. *Sövényháza* Cs. III. 542. Et: m. gyepű sövény. A „ház" szó

későbbi névhozzáadás. Chr: XI. század. m. KJ. határőrző egység település (Salamon-denár lelőhely).

219. *Pordán (Rábapordány)* 1351: SO. I. 231. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település. (Népi monda Pordánra: A helységet I. István templommal és szántóföldel adományozta. Szabadok voltak. A pordányi búza még Ausztriában is híres volt. Bécsben csak pordányi kenyeret akartak enni, s ezért a falut Kenyérfalunak (Brdesdorf) nevezték el.) (Ikertelepülés.)

220. *Árpás (Zalak)* 1278: CA. IX. 216. Et: m. szn. Chr: XI. század. b. KJ: határőrző egység települése révnél (révét oklevelesen már I. László idejében említik.) CA. I. 31.[96]

221. *Keszö (Vár-Keszö)* 1398: CDP. I. 291. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység település.

222. *Lesvár.* Középkori adat hiányzik. Et: m. fn. (a vár névhozzáadás későbbi századokban keletkezhetett). Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység település (ikertelepülés).

223. *Tét* Cs. III. 561. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század b. KJ: határőregység település.

224. *Gyarmat* Cs. III. 551. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

225. *Gencs* 1268: CDP. I. 38. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: település határvédelmi területen.

226. *Bakonybél* Péterfy: Sacra concilia I. 4. A kolostor rendelkezett magánsereggel, amely valószínű részt vett a határvédelemben.

227. *Koppány.* Középkori adat hiányzik. Et: m. törzsfő név. Chr: X. század. m. KJ: határvédelmi egység települése.

228. *Varsány* 1275: CA. II. 297. Et: m. törzsnév. Chr. X. század. m. KJ: határőrző egység település.

229. *Kajár* 1086: PB. I. 268. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység település.

230. *Tarján* 1086: CA. I. 34. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység település.

231. *sicca Sabaria (Ravazd)* 860: Cs. I. 169. Et: bizonytalan. Chr: IX. század. sz. KJ: település határvédelmi területen.[97]

232. *Pannonhalma* I. István alapította kolostor magánhadsereggel rendelkezett a határvédelmi területen.

233. *Pázmánd.* Középkori adat hiányzik. Et: n. szn. betelepült lovag (a XI. században) birtokán. Magánhadsereggel rendelkezett.

234. *Szemere* Cs. II. 794. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

[96] Árpást I. István állítólagos 1037-es adománylevele is említi, ami azonban 1230 körüli hamisítás. Vö: *Péterfy:* Sacra concilia I. 4. lap.

[97] Sicca Sabaria azonos Ravaszd helységgel. Vö. *Alfred Ratz:* id. m. 59. lapok.

235. *Kulcsod.* Középkori adat hiányzik. Et: m. kulcsa. Chr: XI—XII. század. m. KJ: gyepűátjáróra utal.

236. *Győr* 1030: MG. 99. XI. 155. Et: bizonytalan. Chr: X. század. sz.—m. KJ: vár.

237. *Ménfő* 1044: MG. 99. XX. 799. Et: m. fn. Chr: XI. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

238. *Lébény* 1208: CDP. VI. 8. Et: sz. szn. (németek 1050—1150 között vették át). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

239. *Lébényszentmiklós* A helynév második része későbbi névadás. Honfoglaláskori leletet találtak területén. Chr: VIII. század. KJ: határvédelmi területen település (?). Valószínűleg Lébénnyel volt egy szállásterület.

240. *Mecsér* Cs. III. 683. Et: sz. fn. (kardkészítő). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: fegyverkészítő kézműiparos település.

241. *Kimle* Cs. III. 681. Et: sz. ftp. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

241/a. *Novák (puszta).* Középkori adat hiányzik. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

242. *Kálnok* 1357: CDA. VI. 591. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

243. *Kakath* Cs. III. 681. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

244. *Mosony* 1137: CA. I. 54. Et: sz. ftp. (moha). Chr: XI—XII. század. sz. KJ: vár.

245. *Kiliti* Cs. III. 682. Et: m. ftp. kelő hely (átkelő). Chr: XI. század. m. KJ: Határőregység település. (I. László pénzlelőhely.)

246. *Koppány* Cs. III. 792. Et: m. törzsfői név. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

247. *Komárom* Anonimus. Et: sz. ftp. Chr: X—XI. század. sz. KJ: vár.

A nyugati határvédelem hátsó vonala. A német seregek a XI. és XII. században ennél tovább *nem* tudtak jutni.

Három erős várrendszerre épült itt a védelem, s a Dunántúl-i hadiút, melyen nehéz páncélzatú lovassereg biztosan tudott vonulni, Mosonnál végződött.

A Dunán biztosított átkelőhelyek révén (Oroszvárnál, Győrnél, Komáromnál) Pozsony mellett erre a határvédelmi területre is támaszkodtak a csallóközi határőregységek, amelyek ugyancsak részt vettek a nyugati határvédelemben.

248. *Püspöki* 1338: CDA. III. 500 Et: m. fn. + i rag. Chr: XI. század. m. KJ: határőrző egységek települése erődítéssel.

249. *Hideghét* 1283: CA. V. 225. Et: m. szn. + melléknév. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőrtelepülés útivám helyen.

250. *Éberhard* 1209: CD. III. I. 73. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

251. *Fel (Feilendorf)* 1250: HO. 18. Et: m. szn. m. é. ~ n. ei. XI. századi kormeghatározó. Chr: XI. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

252. *Csölle (Waltersdorf)* 1274: CA. IV. 39. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

253. *Miserd (Mischdorf)* 1283: CA. XII. 408. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

254. *Dénesd (Schildern)* 1258: CA. II. 307: Et: keresztény szn. ~ n. fn. Chr: XI—XII. század. m—n. KJ: határvédelmi területen fegyvert készítő kézműipari település (?).

255. *Torcs (Tratschendorf)* 1294: CA. V. 102. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

256. *Szemet* 1288: CA. IV. 329. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

257. *Uszor* 1282: CA. IV. 244. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

258. *Kürt* 1256: CDP. VII. 19. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

259. *Vök* 1277: CA. IV. 82. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

260. *Madarász* 1333: Zichy okm. I. 417. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

261. *Csákány* 1254: Békefi: A pilisi apátság tört. I. 317. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

262. *Jányok* 1287: CA. III. 357. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

263. *Magyar* 1273: CA. III. 48. Et: m. népnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység települése.

264. *Csenke.* Középkori adat hiányzik. Et: csege (átkelni) eltorzított alakja. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

265. *Olgya* 1251: CA. II. 222. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

266. *Vata (Vajas-Bél)* 1239: CA. VII. 84—85. Et: m. szn-ek. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

267 *Beke* 1260: CA. VII. 535. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

268. *Paka* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

269. *Sámod* 1237: CA. VII. 48. Et: keresztény szn. + d rag. Chr: XII—XIII. század. m—sz. KJ: határvédelmi területen település.

270. *Királyfia* 1365: Békefi: id. m. I. 353. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. KJ: határvédelmi területen település.

271. *Doborgaz* 1237: CA. VII. 48. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

272. *Vajka* 1256: CDP. III. 20. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

273. *Tárnok* 1275: HO. 71. Et: sz. fn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határőregység települése.

274. *Lég* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

275. *Szász (Zaz)* 1274: CD. V. II. 190. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

276. *Patony* 1250: HO. 18. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

277. *Gelle* 1250: Ho. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

278. *Lucs* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

279. *Karcsa* 1240: CA. XI. 316. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

280. *Poár* 1269: CA. VIII. 227. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

281. *Baka* 1274: CD. V. II. 190. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

282. *Bős* 1264: CDP. VIII. 99. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőrző egység települése.

283. *Várkony* 1274: CD. V. II. 190. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

284. *Nyék* 1256: CDP. III. 19. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőrző egység települése.

285. *Abony* 1231: CA. XI. 316. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőrvidék területen település.

286. *Szerdahely* 1256: CDP. III. 20. Et: m. vásár helynév. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőregység települése.

287. *Ete* 1250: HO. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

288. *Udvarnok* 1268: CA. III. 180. Et: m .fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

289. *Kürt* 1277: CA. IV. 82. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

290. *Bár* 1269: HO. 149. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

291. *Mad* 1236: CDP. III. 19. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

292. *Tönye* 1256: CDP. III. 20. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

293. *Padány* 1256: CDP. III. 20. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

294. *Bögellő.* Középkori adat hiányzik. Et: b. méltóság. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

295. *Patas* 1268: MES. I. 556. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

296. *Szap* 1256: CDP. III. 19. Et: b. szn. Chr: XI—XII. század. b. KJ: határőregység település.

297. *Radvány* 1252: CDP. IV. 73. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

298. *Izsap* 1297: CDP. VI. 426. Et: keresztény szn. (Koppány nemzetség letelepült lakhelye.) Chr: XI. század. m. KJ: határőregység település.

299. *Megyer* 1268: MES. I. 556. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

299/a. *Kulcsod* 1252: CDP. VI. 73. Et: m. ftp. (kulcsa). Chr: XI—XII. század. m. KJ. gyepűátjáróhely határőregység településsel.

300. *Csicsó* 1268: MES. I. 557. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

301. *Néma* 1239: CA. II. 18. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

302. *Szakállas* 1267: Teleki: Hunyadiak kora VIII. III. 512. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

303. *Bogaja* 1268: MES. I. 555. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

304. *Gellér* 1268: MES. I. 555. Et: n. szn. Chr: XI—XII. század. n. KJ: határvédelmi területen település.

305. *Tany* 1268: MES. I. 556. Et: m. szn. Chr. XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

306. *Lögör* 1268: MES. I. 555. Et: sz. szn. Chr: XI—XII. század. sz. KJ: határvédelmi területen település.

307. *Szántó* 1075: MES. I. 555. Et: m. fn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

308. *Ekel* 1229: CA. VI. 978. (Koppány nemzetség letelepült lakhelye.) Et: m. szn. Chr: XI. század. m. KJ: határőregység település.

309. *Keszi* 1268: MES. I. 556. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

310. *Lél* 1247: CDP. III. 9. Et: m. törzsfőnöki név. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

311. *Osztopa* 1449: CDP. V. 246. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

313. *Guta* 1268: MES. I. 555. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

314. *Megyercs* 1268: MES. I. 558. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

315. *Örkény* 1268: MES. I. 553. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határőrvidéken település.

316. *Örs* 1268: MES. I. 552—553. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

317. *Bene* 1269: CD. IV. III. 543. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

318. *Gados* 1247: MES. I. 370. Et: m. szn. Chr: XI—XII. század. m. KJ: határvédelmi területen település.

319. *Keszi* 1256: CDP. III. 20. Et: m. törzsnév. Chr: X. század. m. KJ: határőregység település.

A nyugati határvédelmet kiegészítő Csallóköz térszínét az ártér, láp és mocsár tagolt területté tette. Pozsony vidékén levő negyede magasabb felszínű volt, mint a középső és keleti fele. A Csallóköz katonai szempontból fontos volt, mert egyrészről északról, másrészt nyugatról jövő támadások ellen védekező határőregységek hadviselési bázisa volt. A nyugati határvédelem jelentős, egyik legkülsőbb erődítését, Pozsonyt biztosította az ostromlókkal szemben. 1052-ben például, amikor III. Henrik seregével és hajóhadával Pozsonyt szárazon és vízen ostrom alá fogta; Endre és Béla a főssereggel a Csallóközből állandóan nyugtalanította Henrik seregét. A császár, hajóinak elsüllyesztése után is rendelkezett erővel az ostromhoz, de végül 8 heti ostrom után a Csallóközben elszenvedett állandó támadások miatt kénytelen volt a legkisebb katonai eredmény nélkül visszavonulni.[98]

Az említett háború lefolyása képet ad a várak szerepére a korai feudális magyar határvédelemben.

A nyugati és így a német feudális határvédelem a hegyi várrendszeren nyugodott.[99] A határszéli német birtokadományozási okievelek mutatják, hogy a birtokosok tulajdonjogi kötelezettségének fontos kritériuma volt a várépítés és fenntartása. Támadás esetén a várbirtokos várának korlátozott kiterjedésű potenciális erejére támaszkodva védte birtokát, nem törődve azzal, hogy a határvidék más területét — ami nem

[98] Vö: *Aventinus:* Annales Boiorum V. *Cisnerus:* Aventin. Ann. 426.

[99] *Hans Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Berlin, 1907. III. 235. SS.

az ő földtulajdona — a könnyűlovas magyar vagy szláv (cseh, lengyel) seregrészek feldúlják.[100]

A *központi hatalom* kezében levő magyar határvédelemben a természetes és mesterséges gyepűket kiegészítik a gyepű-végvárak (confinium) és fordítva. Ez a kölcsönösség és a tulajdonjogi viszony a gyepűvárak hatósugarának területét fokozta. A német támadások alkalmával ugyanis a gyepűakadályoknál és a körzetében levő határőregységek taktikai szerepének megfelelően a gyepű-végvárak harcászati feladata: a védekezéssel párhuzamos állandó kitörésekkel a nehezen mozdítható német lovasságot a végkimerültség állapotába juttassa. Ennek megfelelően a magyar végvárak nem hegyivárak,[101] és katonáik nem önállóan hajtották végre harci tevékenységüket, hanem *a gyepű-várakra, mintegy sarkpontokra támaszkodó és a gyepűakadályok körül működő operatív határőregységekkel együtt.* A már említett 1052-es német hadjáraton túl a magyar gyepű-végvár fenti szerepére többek között klasszikus példa az 1108-as német támadás elleni védelmi háború lefolyása. V. Henrik német császár 1108 szeptember elején ugyancsak Pozsonyt fogta ostrom alá. Kálmán a támadás előtt Pozsonyt rendkívül megerősítette a várvédelem fokozása érdekében. Ugyanakkor a király e csapatok egy részével Pozsony körül — főleg éjjeli — támadásokkal állandóan zaklatta az ostromlókat, aminek hatásfokát növelte az ostromoltak egyidejű, megmegújuló kitörése. Kálmán a seregének másik részével és a szövetséges III. Boleszláv lengyel király csapataival együtt betört Csehországba és nemcsak visszavonulásra kényszerítették Henrik szövetségében a Vág vidékét dúló cseh Szvatoplukot, hanem saját országában vereséget mértek rá október közepén. Győzelmükben jelentős segítséget adott a németellenes cseh Bretiszláv herceg. V. Henrik végül az ostrom sikertelensége miatt kénytelen volt Pozsony alól visszavonulni.[102]

A XI—XII. századból várat még nem sikerült úgy feltárnunk, amelynek alapján rekonstruálni lehetne a pontos képét. Mindenesetre joggal tehető fel, hogy állami életünk korai két századában (különösen a XII. század fordulójáig) várépítésünkre két tényező döntő befolyással volt: a gyepűakadályok készítésének technikai hatása és a magyar—szláv népek katonai együttműködése, valamint az itteni szlávok várépítési kötelezettsége, amelyről Anonymus is megemlékezik.[103]

[100] Vö: Pl: Aba Sámuel 1042. febr. 13-iki vagy I. Endre és Béla 1053-ban történő németországi betörésénél a német határszéli várak jellemzett szerepével. Annales Altahenses Maiores MGSS. XX. 797—799.

[101] Mutatja ezt, hogy a XII. századi oklevelek zöme a várak határleírásában nem utalnak hegyi várakra.

[102] Annales Magdaburgenses MGSS. XVI. 185. Annalista Saxo MGSS. VI. 746—747. lap. *Cosmas.* Chorn. Boemorum MGSS. IX. 111—114. lap. Mon. Polon hist. II. 504—505. lap.

[103] *Anonymus:* Gesta Hungarorum, caput 73.

A magyarok a délorosz síkságon átvonuló vándorlásuk alkalmával mindenütt fából és földből készült „kreml" erődítményeket láttak és ezeket fenntartották a lengyelekkel, csehekkel, oroszokkal való későbbi kapcsolataik. Hozzájárult ehhez, hogy a kőnél sokkal könnyebben megmunkálható fa bőségesen állott rendelkezésre. A várakat feltétlenül védőöv vette körül, amely — *a gyepűtorlaszhoz hasonlóan* — fából készült földhányással megtámasztott palánk volt és a várvédelem fő részét alkothatta. A mesterséges gyepüakadályok ilyen technikai szerkezetére utalást találunk a XVII. századi horvátországi gyepűket leíró Krizsanics György tudósításában, amelyben kimutatja, milyen hosszú ideig élt szinte változatlan formában a gyepűkészítés.[104] Maga a vár feltehetően kőből készült — a lengyel és cseh analógiát is figyelembe véve —, mert erre utal a XII. század másik feléből, az 1189-i zágrábi káptalani oklevél kővárat ábrázoló pecsétje. A határvédelmi várak ilyen építészeti szerkezetét valószínűsíti a végvárak őrzésének taktikai feladata, szemben a passzív jellegű német hegyivárakkal. Amikor nálunk is fellendül a hegyivárak építése, különösen a XIII. század végétől, csökken a gyepűrendszer jelentősége a határvédelemben.

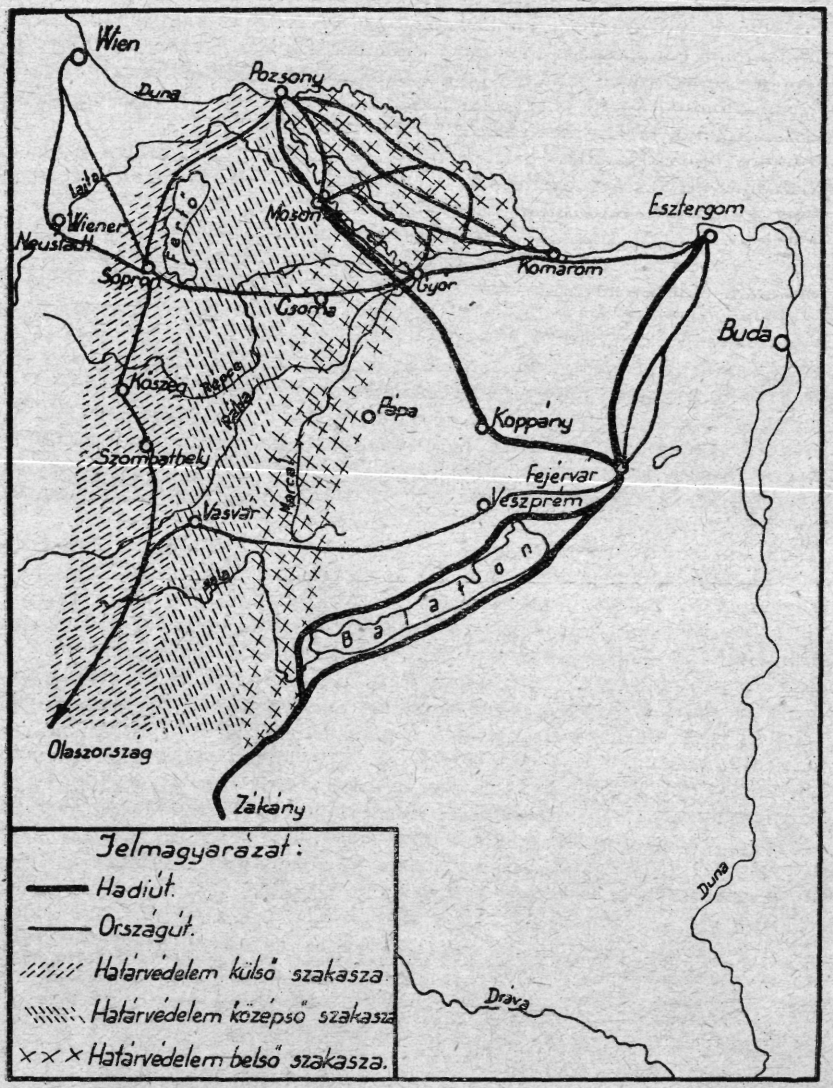
A magyar hadművészet a háború tervezésében a nyugati határvédelem útrendszerének megalkotásánál és fenntartásánál is figyelembe vette a német katonai szervezet fegyelemellenességét és az ebből adódó lehetőségeket. „Megszokott jelenség volt, hogy nagy hűbéresek fegyveres erőikkel együtt fellázadtak és elpártoltak."[105] Ez akadályozta a szélesebb hadművelet lebonyolítását. Fokozta a német hadsereg fegyelmezetlenség miatti ütőerejének csökkenését nyugati határvidékünkön a *hadiút hiánya.* A középkorban a széles, mocsaras vidékeken erős alépítményű hadiút nélkülözhetetlen volt a nehéz páncélzatú lovagok számára, mert annak hiányával sem maguk, sem az utánpótlást szállító súlyos szekerek egykönnyen nem tudtak a hadművelethez felfejlődni. Katonai szempontból meg nem felelő utakon történő — ráadásul gyepűakadályokkal és állandó gyors, váratlan oldal- és hátbatámadásokkal nehezített — vonulás nemcsak effektív veszteségeket, hanem demoralizáltságot is okozott. Ezzel szemben a magyar határvédelmi egységek könnyűlovasai a nehéz terepen otthonosan tudtak mozogni. A magyar hadsereg fegyelméről a nálunk járt szemtanú, Ottó freisingeni püspök elismeréssel emlékezik meg: „Amikor pedig a király akarja vezetni a sereget, akkor mindnyájan ellentmondás nélkül mintegy egy testben egyesülnek... a katonai rendből valók csak a legsúlyosabb ok miatt mernek otthon maradni."[106]

[104] *S. Kukuljevic Sekcinski:* Archiv za povjesnicu jugoslavensku. Zágráb. 1869. X. 48. lapján ismerteti Krizsanicsnak Beznonov által orosz nyelven Moszkvában 1859—60-ban. I—II. kötetében kiadott munkájának e témára vonatkozó tartalmát (oroszul).

[105] *Engels:* A hadsereg. HK. 1956. 3—4. szám. 20. lap.

[106] *Ottonis episcopi Frisingensis* gesta Friderici I. imperatoris MGSS. XX. 369.

AZ ÚTVONALAK ÉS ÁTKELŐHELYEK
Dr. Glaser Lajos után. Tervezte: Dr. Horváth Miklós

2. sz. vázlat. *A nyugati határvédelem főútvonalainak iránya.*

A XI. és XII. század okleveleiből a hadiút irányát több-kevesebb pontossággal rekonstruálni lehet.[107] Fehérvártól kiindulva a Balaton két partján párhuzamosan haladt, Zákánynál egyesülve ment át Horvátországba. A hadiút említett vonulatába torkollik be Fehérvár alatt a Mosonnál kezdődő s a Veszprém megyei Koppányon keresztül haladó északnyugati hadiút. Fehérvártól délre indul ki észak felé Esztergomba a másik hadiút.

A keleti szláv államoknál a határvidékeken az útviszonyok azonosak voltak a mieinkkel. Amikor II. Konrád 1031-ben hadjáratot indított Lengyelország ellen, le akarta vonni a tanulságot az 1030-as magyarországi vereségéből és nem mert támadni nagy lovagi hadsereggel. Elgondolása az volt, hogy kicsi, könnyen mozgó és ellátható sereggel tör be a lengyelek országába. A lengyel csapatok azonban ki tudták használni a gyepűk adta lehetőségeket az amúgyis elégedetlenkedő német vezérekkel szemben, mert a háború megindulása előtt a császár nem tudott érvényt szerezni a hadbahívó regensburgi gyűlés határozatának és a fejedelmek nagy része távol tartotta magát a hadjárattól.[108]

A határvédelmi területen vonuló utak fontos kereskedelmi jelleggel bírtak, amelyek azonban nem voltak minden szempontból (pl. a talajszilárdság szempontjából) alkalmasak hadseregek felvonulására. Ez a magyarázata többek között a könnyen lezárhatóságuknak, amint Aba Sámuel is tette 1042 januárjában.[108/a]

A korai feudális magyar hadművészet sajátossága tehát a háború tervezésében, hogy a vázolt főbb jellegzetességű nyugati határvédelmet építette ki a XI—XII. században. „A középkorban a lovasság volt a döntő fegyvernem. A tetőtől talpig páncélba burkolt lovagok, akik szabályos alakzatban támadtak, képviselték a nehéz fegyverzetű lovasság első fajtáját, amellyel találkozunk a történelemben... De hogy mennyire nehézkes volt ez a lovasság, bizonyítja már az a tény is, hogy az egész középkor folyamán a lovasság nehéz, lassú mozgású fegyvernem maradt... A saját páncéljukkal és lovasuk páncéljával csak lassan és csak kis távolságra tudtak mozogni."[109] Magyarország és a keleti szláv államok azonban „a nyugatról átvett nehézlovasság mellett megtartották saját nemzeti könnyűlovasságukat"[110] és a nyugati (így a német) „nehezen mozdítható lovasság állandóan a végkimerültség állapotában volt és végülis alul maradt a kelet mozgékony könnyű-

[107] A hadi utak rekonstruálására vonatkozólag l. *Pauler Gyula:* Horváth- és Dalmátország elfoglalásáról. Századok. 1888. 212. *Dr. Glaser Lajos:* Középkori hadiutak a Dunántúlon. HK. 1932. XXXIII. kötet. 158—164. lap. — Glaser alapos felkészültséggel hámozta ki a hadi utak fekvését az oklevelekből.

[108] Annales Altahenses maiores. MGSS. XX. 796.

[108/a] Annales Magdeburgenses. MGSS. XVI. 170. lap. Annalista Saxo MGSS. VI. 678. lap.

[109] *Engels:* A hadsereg. HK. 1956. 3—4. szám, 21. lap.

[110] Uo. 23. lap.

lovasságával szemben".[111] Éppen ezért a magyar—német háborúban *a magyar hadművészet stratégiája: az ellenségre a főcsapást a nyugati határvédelem területén és rendszerében kell mérni; mégpedig olyan nagy stratégiai célért, amely az ellenfél élőerejének megsemmisítését jelenti.*

Szembetűnően kidomborodik a nyugati határvédelemnek ez a stratégiai tartalma az egykorú vagy közel egykorú német évkönyvekből, amikor leírják II. Konrád német császár hadjáratát hazánk ellen. A császár 1030 július elején kezdte meg a támadást ellenünk. A magyar könnyűlovas határvédelmi csapatok már német területen nyugtalanították a német csapatok hadműveleti felfejlődését. A magyar egységek ezt a helyzeti előnyüket felhasználták és kényszerítették a németeket, hogy a Fischa folyó vidékén vegyék fel a harcot.[112] Az itt harcba bocsátkozó magyar csapat fokozatosan visszahúzódott a gyepűkbe, azonban ezzel elérte azt, hogy az őket üldöző németek Moson és Sopron között törjenek be, ahol a gyepűvédelmi rendszer a legerősebb volt. A német krónikák és évkönyvek el is mondják, hogy a császár a Rábáig nyomult előre olyan területen, amely „folyókkal, mocsarakkal elárasztott nehezen járható utat" jelentett.[113] Az ilyen körülmények között vonuló németeket az itt levő határőr egységek állandóan támadták és az ellenség nem tudott élelemutánpótláshoz jutni; az éhségtől pusztultak (fame periclitabatur).[114] A határvédelmi csapatok sikerével párhuzamosan I. István „egész Magyarország fegyvereseivel"[115] elfoglalta Bécset, úgyhogy a császár „katonaság nélkül (sine militia) tért vissza Magyarországról".[116] Tehát a határvédelmi területen semmisítették meg a német sereget.

Egyébként a háborúk alkalmával a magyar nehézpáncélos lovasság a nyugati határvédelmi terület laposabb, nem erdős felszínű területéig vonult fel[117] és itt ütközött meg a gyepűrendszeren esetleg áttörő, de az állandó felmorzsoló támadással ütőképességét nagymértékben elvesztett német seregekkel. A német évkönyvek korabeli szerzői „rútaknak is nevezték a magyarokat, mert nem tartották be a lovagi hadviselés szabályait", amely szerint az ellenfél vezére által megjelölt helyen a döntő ütközetet felvenni a lovagi becsület kérdése volt. A német császárok igyekeztek még a gyepűk elején a magyar vezéreket harcra hívni, ami elől azonban azok kitértek és így az ismert okok miatt kényszerítették a német lovagokat, hogy „átvonuljanak" a gyepűrendszeren.

111 Uo. 21. lap.
112 Annales Sangallenes maiores. MGSS. I. 83. lap.
113 Herimmanus Augiensis. GMSS. V. 121. lap.
114 Annales Altahenses Maiores. MGSS. XX. 791. lap.
115 *E. Szentpétery:* SHR. II. 389. lap.
116 Annales Altahenses Maiores. MGSS. XX. 791. lap.
117 A hadi út Mosonig vezetett.

A határvédelem stratégiai jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy a közel két évszázadig tartó németellenes háborúban *a német csapatok nem tudtak a határőrök hadműveleti területén túl jutni!*

A németek elleni háborúkban a korai magyar állam stratégiájának megfelelően alakult ki és hatott vissza a határvédő egységek *taktikája* (a közvetlen harci tevékenység eszköze és módszere). A stratégia és taktika összefüggése éppen abban van, hogy kölcsönösen alárendeltek egymásnak és a taktikai sikereknek elő kell segíteniök a stratégiai cél elérését, az adott magyar—német háborúkban: az ellenséges csapatok megsemmisítését még a határvédelmi (mint hadműveleti) területen.

A taktikai sikerek egyik fontos tényezője a határvédelmi egységek katonatömegeinek összetétele.

A határőrök katona-anyagának sajátosságát az adja meg a XIII. századi társadalmi mozgalmak idejéig, hogy az államalapítással halálos csapást szenvedett nemzetiségi rendnek és a kialakult osztálytársadalomnak éppen azon elemei találkoznak össze benne, amelyek a katonai effektivitást a legnagyobb mértékben fokozzák.

A nemzetség szervezett maradványai az úri nemzetségen kívül, sőt elsősorban alattuk és velük szemben igyekeznek a faluközösségben fenntartani magukat úgy is, mint *katonai közösség.* Kézenfekvő út volt e közösségek számára legalább szabadságuk egy részének megtartására, hogy ha ennek fejében — habár elszegényedetten is — katonai szolgálatot teljesítve, az állam hatalmát megszemélyesítő király földesúri hatalma alá vetik magukat. Az így kialakult *paraszt-pásztorkatonák: őrök, lövők, nyilasok zöme* a határvédelemben vesz részt két okból: egyrészt a XI—XII. században az ország határszéle királyi tulajdonban van, másrészt a király tudatos telepítése mellett maguk is igyekeznek kikerülni az ország belső részét (különösen a XI. század második felétől kezdve), amelyek az urak kezeügyébe estek és szolgálatukat a határszélen adni az uralkodóknak.[118] Társadalmi helyzetükre visszavetítve fényt derítenek azok a perlekedések, amelyeket a határőrök folytattak a XIII. századtól az őket hatalmuk alá hajtani akaró egyházi és világi nagybirtokosok ellen. A pörökben a határőrök különösen I. István, de utódai alatt is biztosított kiváltságaikra hivatkoztak. A XI. század törvényeiben tehát a „rokonsági falu" (parentes, cognati) katonai közösséget is takar.[119]

[118] Az úri birtokosok igyekeztek ezeket a szabadokat erőszakkal szolgaságukba hajtani. A király nem vette vissza az ilyeneket, hanem csak büntetést kellett fizetnie a királynak és az ispánnak. István I. 22. — Indokolja ez a törvény is, hogy miért menekültek a paraszt-pásztor községek a határszélekre.

[119] László III. l.: „... muncius regis per omnes civitates divigatur, qui congreget centuriones et decuriones eorum, qui vulgo *ewrii* vocantur, cum omnibus sibi comissis..." László II. 17.: „Custodes vero comfiniorum, quo vulgo ewrii, vocantur, si absque sciencia comitum tale quid commiserint, libertatem amittant, si pauperes fuerint." (sc. si permittunt emere vel vendere)

Másik oldalról előmozdították a határvédelmi egységek katonai effektivitását a kialakult osztálytársadalom olyan elemei, mint a *lovas íjász várjobbágyok.* Nem önálló birtokosok voltak, hanem a vármegye (az általunk tárgyalt esetben a *határszéli vármegye*) katonai szervezetében meghatározott várföldek *közös haszonélvezői,* akiknek zöme a király szolgálatába lépő szabad magyarok mellett szláv volt.

Katonai értéküket jellemezte, hogy a paraszt-pásztorkatonák harci kohéziója, amelyet azelőtt a nemzetség homogeneitása biztosított, a földközösségi, katonaközösségi együttélésük folytán megmaradt; ugyanakkor a határőrzők várjobbágyi katonatömegeinek magasabb társadalmi-gazdasági-kulturális fejlettségénél fogva az új, feudális harci tevékenység módja érvényesült.

A korabeli hazai és külföldi tudósításokból — minden elfogultságuk ellenére — kitűnik a magyar harcosok erős, kitartó, igénytelen, éber, ravasz és bátor tulajdonsága.

Mi volt tehát a főbb jellemzője a magyar határvédelemnek, mint harctevékenységnek?

Határőr csapataink harci feladataikat még a fősereg hadműveleti felfejlődésével egyidőben megkezdték, mint önálló taktikai egységek. Jól értettek a manőverezéshez: villámgyors meglepő mozdulatokkal, meglepetéssel, távolból folytatott nyilazással igyekeztek felőrölni az ellenség erkölcsi és fizikai erejét. Taktikájukban csak igen ritkán használták a tömegekben való lökést és kézitusát. Ennek oka és ez lényeges különbséget jelent a lovas nomád taktikával szemben, hogy harcaik e szakaszában nem feladatuk feltétlenül az ellenség teljes megsemmisítése, hanem a természetes és mesterséges akadályokkal nehezített gyepűkön keresztül állandó támadások közepette *a főerők felé igyekeztek csalni az ellenséges csapatokat.* Már a harci tevékenységük ezen első szakaszában így biztosítják a kezdeményezés folyamatosságát. Miután az ellenséget a nehézlovassággal is rendelkező főerők elé terelték, nem egyesültek azokkal, hanem az ellenfél hátába kerülve, nyugtalanító harccal adtak segítséget. Egyidejűleg a határvédelmi csapatok egy része (főleg a hadműveletektől mentes részek egységei) beütött pusztítani a németek területére, amivel elsősorban morális hatást akartak elérni. A feudális széttagolódás következményeként fennállt a veszély, hogy az így megtámadott, de a császárral hadbaszállt nagybirtokos vagy nagybirtokosok birtokaik feldúlása miatt kiléptek a háborúból. A megvert ellenség üldözését a határvédők nem frontálisan végzik, hanem gyors, lesből történő oldalrácsapásokkal, amelyek meggyorsítják a stratégiai célt: az ellenséges erők teljes megsemmisítését.

A határőröknek ez a taktikája megkövetelte a terepen való gyors tájékozódást és mozgást. Mindkettőt jól végezték, ami tulajdonképpen az állattenyésztés, vadászat, halászat fejlettségének következménye. A

meglepő támadás, a hirtelen rácsapás, az ellenség rendjének felbontása, a főerő felé terelés szinte mind a hajtóvadászatokon vagy a rekesztő halászatokon alkalmazott dolgok.[120] A gyepűk nehéz terepén a mozgást csak könnyű és gyors lovakon tudták végrehajtani. Az állattenyésztés, különösen a lótenyésztés magas fokon volt a XI—XII. században. Guibert nogenti apát és társai, akik 1096-ban, Kálmán idejében az első kereszteshadjárat résztvevőivel az országban jártak, a lovak végtelen sokaságáról számoltak be. A lovak tenyésztésében az előbb említett katonai szempontok is érvényesültek, mert az oklevelek erdei lovak (equi siluestres) tenyésztéséről beszélnek, amelyek kétségtelenül a gyepűkön való gyors mozgásra és harcra voltak alkalmasak.[121]

A határőrök nemcsak közvetlenül a német támadások alkalmával végeztek harci tevékenységet, hanem viszonylag békésebb időkben beütésekkel nyugtalanították a határőrgrófságot. Ezek a harcok pusztító jellegűek voltak és nem területszerzésre irányultak. Eklatáns példák erre az egész XII. század mellett az 1053-as és az 1054-es év háborúi. III. Henrik elől Konrád bajor herceg Magyarországra menekül és Endrétől kér segítséget. A magyar király nem indít háborút a császár ellen, hanem a gyorslovú határőrökkel 1053 végén betör Karinthiába és elfoglalja Hengstburg várát. De a magyar őrség a tél végén elpusztítja a várost és hazatér. 1054-ben ugyancsak betörnek két irányba: Karinthiába és Bajorországba, ahonnan rövid pusztítás után visszatérnek.[122]

A helyi támadásokat a magyar csapatok túlnyomó részben télen végezték. Ez a tény többek között a hadviselés átalakulását is mutatja. Az államalakítás előtt az ún. kalandozó hadjáratokat kizárólag tavasszal, vagy nyáron hajtották végre a magyarok. Liutprand külföldi krónikás feljegyezte, hogy a 899. évi tavaszi hadjárat előtt a magyarok egész télen szorgalmasan dolgoztak fegyverek és nyilak elkészítésén. A földművelés és az állattenyésztés (az állattenyésztés szoros összefüggése a földműveléssel) a nyári harctevékenységeket akadályozta nemcsak pusztán a termelés, hanem a földesúr haszonélvezete szempontjából is. A halászat és vadászat továbbfolytatódó hatása mellett tehát megjelenik a földművelés hatása a hadművészetben és lehetőleg előtérbe helyezi a téli harcokat.

A könnyűlovas magyar határőrök főfegyvere az íj és egész harcmódjuk ennek teljes kihasználására épült fel. A magyarcknál és a keleti

[120] A rekesztő halászat ősi módja meglepő azonosságokat mutat a könnyű lovas határőrök harci taktikájával amit a német évkönyvek leírásaiból és analóg a szláv határvédelemből kirajzolódik. Vö: *Herman Ottó:* id. m. 138—139. A terelő taktikára: Annales Sangallenes maiores MGSS. I. 83. lap. Pl. a cseh analógiára: az 1040 és 1041-es cseh-német háború taktikáját, amelyben szövetségesként a magyarok is résztvettek. Annalista Saxo. MGSS. VI. 684; Herim. Ang. Chron. MGSS. V. 123. *Dr. Horváth Miklós:* id. m. 49—50 lap.

[121] *Fejér* CD. II. 92.

[122] Annales Altahenses Maiores. MGSS. XX. 806.

szlávoknál az íj jobb kihasználását tették lehetővé a lovaglási eszközök és szerszámok tökéletessége a biztos ülésnek, a ló szilárd kézbentartásának és irányításának biztosításával. Freisingeni Ottó püspök feljegyzésében bár megvetéssel ír „az undok fegyverzetben elöl haladó rútakról",[123] (ezeken a lovasíjászokat kell értenünk), azonban mégis eredményes fegyvernemet képviseltek a németek elleni háborúkban a magyar páncélos lovasság mellett.

*

A magyar nyugati határvédelem stratégiai-taktikai jelentőségére számos analóg bizonyítékot szolgáltat a kelet szláv államok határőrzési rendszere. A kérdés taglalása nem fér a tanulmány terjedelem adta keretbe. Csupán utalni lehet a korai magyar és szláv államok határvédelmének sok tekintetben azonosságára azzal, hogy természetes és mesterséges gyepűk vették körül a csehek és lengyelek országát. E gyepűket csehül preszekaknak (succisio silvae, quod presceka dicitur), lengyelül oszekaknak (osecones et firmitates); a gyepűk kapuit csehül branaknak (porta terrae), lengyelül bronaknak (vartam id est bronam) nevezték.[124] A gyepűrendszer Oroszországban élt a legtovább és még XVII. században is a jobbágyok állandó közmunkáját tette szükségessé.[125] A hazánkat környező szláv országokban a gyepűvédelmet ugyancsak a királyi kiváltságokkal ellátott könnyűlovas szabad parasztpásztorkatonák és kisbirtokosok látták el.[126] Chobri Boleszláv a határvédelem céljára még külön terménydadót (sztróza) is kivetett. A feljegyzés elmondja, hogy a terménybeszolgáltatást azért nevezték sztrózának, mert a határőrök kapták.[127] A határvédelem és az innen kiinduló támadás azonosságára utalnak az altaichi évkönyvek, mikor Aba Sámuel csapatainak 1042-es támadását mondják el. Az évkönyvek írója elbeszéli, hogy Aba csapatai a gyepűk erdeinek védelme alatt (per silvas semet occultarunt), csellel kezdték meg a támadást. Ezt aztán nem írja

[123] *Freisingeni Otto:* id. m. 369.

[124] A cseh gyepűkre vonatkozólag vö: *H. Jireček:* Das Recht im Böhmen und Mähren. Praga 1885. I. 5—11. lap, *H. Jireček:* Prove, Prága 1904. 20, 93, 216—223, 289, 352. lap. A lengyel gyepűkre vö: *J. Perveyf:* Szlavanje in vzaimnüja otnosenia i Szviazi Warszawa. 1886. I. 158—159. lap. V. Brandl: Glossarium. Brünn. 1876. 58, 324, 796. lap.

[125] *V. Szergejevics:* Drevnosztyi ruszkova prava. Sz. Peterburg 1903. III. 705. lap. *v. Sztorozsaf:* Zaszjecsnüja knyigi kak istori — kogeograficseszkij archeologicseszkij isztocsnyik. 1892.

[126] Csehekre lásd: *H. Jireček:* Prove. Praha 1904. 21, 43—44, 216—225 lap; a lengyelekre: *J. Perveyk:* id. m. 158—160. lap; oroszokra: *K. V. Bazilevics:* id. m. 92—95. lap.

[127] *Dlugoss:* Histor Polon. II. 169—70. lap. — Ehhez hasonlót találunk István I. 8. törvényében, ahol a király elrendeli, hogy a vasárnap ökörrel dolgozótól az állatott el kell venni és elfogyasztásra a várnépnek kell adni. Ugyanez a helyzet állt fenn a ló esetében is, csakhogy ezt megválthatta ökörrel.

le részletesen, hanem mintegy köztudomású dolgot azzal jellemez, hogy úgy hajtották végre, amint a szlávok szokták (ut assolent Sclavi).[128]

A magyar és szláv államok függetlenségi küzdelmei a német keleti hódítások ellen katonai sikert eredményeztek. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy ezen államok hadművészete a határvédelmi taktika legtökéletesebb rendszerét képviselte, amelyet a lőpor használatát nem ismerő korban fel lehetett fedezni.

[128] Annales Altahenses Maiores, MGSS. XX. 796. lap.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY 1644-ES HADJÁRATA

II. RÉSZ.*

Cseh-Szombathy László

Az 1644-es hadjárat első fele június 18-án lezárult. I. Rákóczy György hadai elfoglalták Kassát 7 vármegyével együtt, majd június folyamán Kassa vidékén vereséget szenvedtek az ellentámadó császári hadak. Június 18-án szégyenszemre kénytelenek lettek Kassa alól elvonulni, elmenekülni. Hódítani jöttek, de június közepe után már csak a bőrüket akarták megmenteni. A Kassa alól elvonuló császári sereg célja egy város elfoglalása lett, ahol annyi veszedelem után végre megpihenhessenek. Helyzetük június közepétől napról napra nehezedett. Változatlanul támadták őket a felkelő parasztok és mellettük egyre merészebben csipkedték ezredeiket a fejedelmi hadak. Bakos, Ibrányi, Kemény és Huszár portyázói állandóan rajtuk voltak és napok múltak el anélkül, hogy egy óra pihenésük lett volna. A parasztság ezer, kétezer, háromezer fővel vett részt a császáriak elleni harcban.[1] És a védekezés az állandó támadások ellen nem lehetett más, mint mindig az egész ármádiával szembefordulni a támadókkal, még ha azok ezernél nem is voltak többen. A muskétásokat sőt az ágyúkat kellett mindúntalan harcbaállítani, mert nem volt más megoldás, hiányzott a megfelelő könnyűlovasság a német zsoldosok mellől.

A császári hadban a könnyűlovasság már az induláskor, Galgócon is kevés volt. 1500 könnyűlovas lehetett 10 000 német mellett s az a magyar viszonyok mellett semmi esetre sem lehetett elégséges. A könnyűlovasság jelentőségét a nyugati háborúkhoz szokott Götz marsal, úgy látszik, nem értette meg, Eszterházy pedig túlságosan bízott abban, hogy Rákóczy majd megijed és kapitulál nagyobb császári sereg láttára. A kis számú könnyűlovasság keletfelé nyomulva szerepelt is a felderítéseknél, de június elejétől fogva egyre kevesebbet. Ennek az volt az oka, hogy a könnyűlovasok szöktek. Forgách Zsigmond a magyar könnyűlovasság eloszlásának okát abban látta, hogy nem kaptak rendes fizetést és a németek a zsákmányból is kisemmizték őket.[2] Június közepén már

* A tanulmány I. része a Hadtörténelmi Közlemények 1956. évi 1. számában jelent meg.

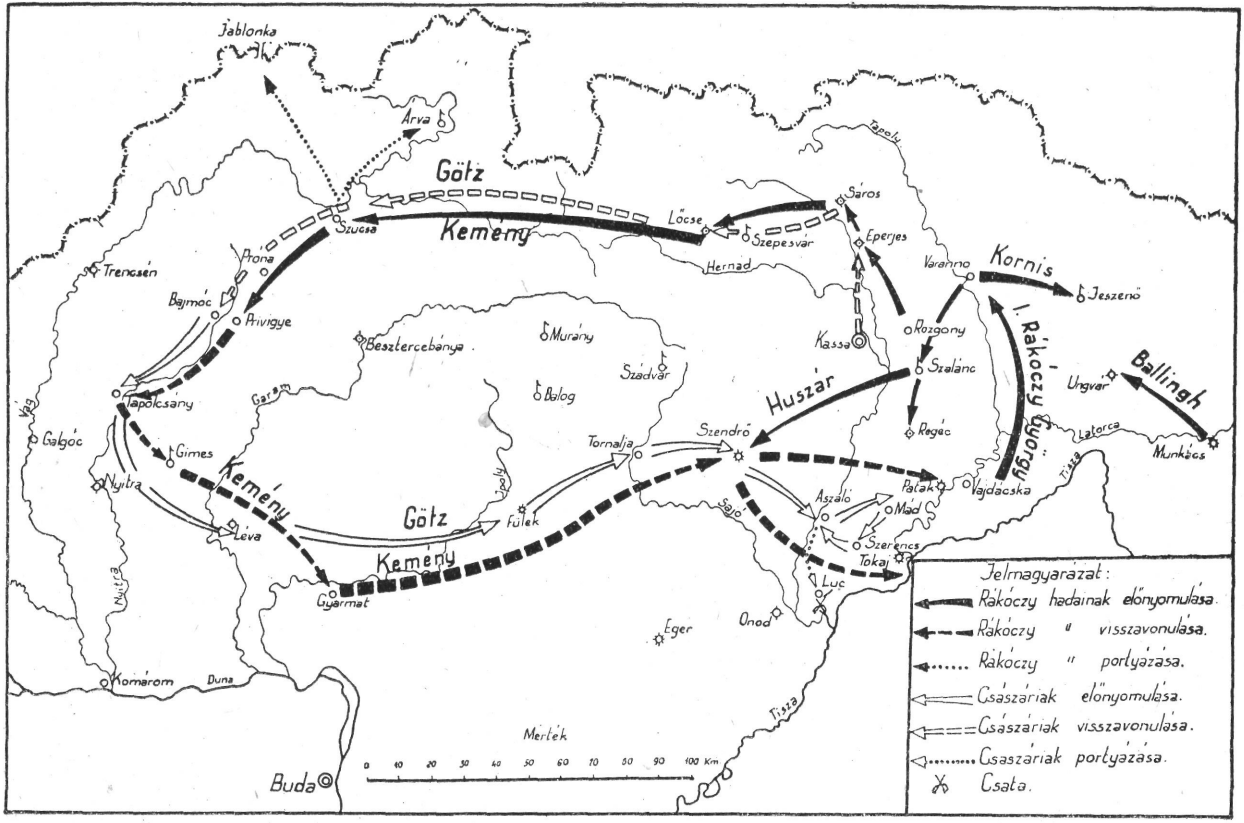
[1] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 187—188. o.

[2] Forgách Zs. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 júni 9.

Rákóczy is megemlékezett a magyar katonák szökéséről a Kassa melletti császári táborból és szerinte ekkor már csak ötszázan maradhattak a nádor mellett. Ezek száma a visszavonulás során még tovább apadhatott.[3]

Eszterházy elsőnek Eperjest választotta ki seregei számára pihenő helyül. Eperjesre Rákóczy már májusban küldött erősítéseket, de ezeket a város nem tartotta elégségesnek és június 11-én újabb segítséget kértek Rákóczytól a császáriak ellen, vagy pedig azt, hogy oldozza fel a várost a neki tett hűségi fogadalom alól.[4] A fejedelem küldött is újabb erősítéseket, de a Gyulai Ferenc és Szuhay Mátyás vezette csapatok már nem tudtak Götz és Eszterházy előtt bejutni a városba. Eperjes ennek ellenére ellenállt és Eszterházyék ismét nehéz helyzetbe kerültek. Rendszeres ostromra itt még kevésbé gondolhattak, mint Kassánál, hiszen most már a fejedelmi hadak is állandóan rajta voltak demoralizált csapataikon. Ezért a császáriak már június 22-én minden eredmény nélkül tovább is vonultak Eperjes alól. Sáros alá mentek. Sáros még Eperjesnél is készületlenebb volt arra, hogy egy ostromnak ellenálljon, viszont a fejedelmi hadak sem tágítottak a császáriak nyomából s így ezek ostrom helyett Sáros alatt kimerülten elsáncolták magukat. Eszterházy fegyverszünetet kért Rákóczy alvezéreitől s ezek a kérésbe bele is egyeztek, mert a fegyverszünetet kihasználva, csapatokat juttattak be Sárosba. Amikor azonban megtudták, hogy a nádor Lengyelországból segítséget vár, megszakították a fegyverszünetet, mire a császáriak Branyiszkó irányában újra megindultak.[5] Kemény Bakossal és Ibrányival folytatta a császáriak üldözését és közben kerülő úton erősítéseket küldött Lőcsére a császáriak elé. Az üldözők reggeltől estig „kapdostak az ellenségen", de a fejedelmi seregek laza szervezete, gyenge fegyelme miatt Rákóczy alvezérei nem tudták teljesen kihasználni a császáriak siralmas állapotát.[6] Keményéknek gondot okozott a lengyel határ közelsége is. Igyekeztek minden olyan cselekedetet elkerülni, amely a lengyeleket harcra provokálhatta volna. A lengyelek miatt küldte vissza Kemény Lőcse vidékéről a vele levő török csapatokat is. Nagy nehézséget jelentett a fejedelmi hadaknak az élelem hiánya, mit most már az üldözőknek is érezniök kellett. Terméketlenebb területekre jutottak, eltávolodtak Pataktól és Munkácstól, ahonnan időnként szekerekkel élelmet szállítottak a fejedelmi csapatoknak. Ki is fáradtak már a csapatok, „megunatkoztak" és Kemény kérte is hazabocsátásukat. Helyükbe két eddig tartalékban levő megye

[3] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 175—176. o.
[4] Eperjes város levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum Familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 június 11.
[5] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 187. o.; *Kemény:* Önéletírása. 352—358 o.
[6] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 június 26.

Az 1644-es hadjárat hadműveletei a Felvidéken júniustól—novemberig.

— Torda és Fejér — hadát kérte. Hiányzott a zsold is és itt volt már a takarodás ideje, amely sokakat hazakívánt.[7]

Június 30-án a császáriak (Szepes) Váralja alá értek. Ekkor már Lőcsén Gaudi András és Gyulai Ferenc vezetésével benn volt az őrség. Az üldöző had időnként még derekasan működött: június 30-án vagy száz németet vágtak le. A császáriak sarkában levő seregek száma azonban már igen apadt; június 30-án már nem lehettek többen 2—2½ ezernél, azaz számbelileg jóval az üldözöttek alatt maradtak. A császáriak még ekkor is legalább 7—8 ezren lehettek. A parasztság az erdőkben még segített az üldöző fejedelmi hadaknak, pedig ekkor már ezek is erőszakkal vették el terményeit. Az ellenség megsemmisítésére azonban az üldöző fejedelmi hadak a parasztság segítségével sem voltak elégségesek. Ott voltak azonban még tartalékban azok a seregek, amelyek a Bodrogközben várták végig tétlenül Kassa ostromának idejét. Végre június 25-én ezek is megindultak a császáriak után északra s 29-ére Varannóra értek. A főhadat Rákóczy itthagyta Kornis vezérlete alatt, maga pedig Eperjesre, majd Sárosra ment.

I. Rákóczy György Sároson haditanácsot tartott, melyre az üldöző hadaktól Keményt is visszahívta. A haditanácson a következő döntést hozták: Keményre bízták a császáriak további követését Bakost hagyva mellette segítségül. Huszárt, Ibrányit és a többi Lőcse körül levő alvezért, seregeikkel visszarendelték. Ezek Varannónál csatlakoztak a fősereghez. A főssereg július első felében szétszórta Ungvár és Jeszenő térségében Homonnai hadát, majd egy része a még császári kézen levő keletfelvidéki várak ostromára indult, a többit pedig Rákóczy hazaeresztette.[8]

Nem tudjuk, hogy miként jött létre ez a döntés, de következményei súlyosak voltak. I. Rákóczy György lemondott arról, hogy megkísérelje a menekülő ellenség megsemmisítését és ehelyett kisebb várak elfoglalását tette fő hadicéllá. Kemény hadai tudniillik nem voltak képesek az ellenséget komolyan megtámadni, csak követni és időnként zavarni tudták, nagyobb kezdeményezésre nem volt erejük. Keménynek ahhoz, hogy a menekülő császáriakat szakadatlan támadásokkal felmorzsolja, legalább 10—15.000 főnyi hadra lett volna szüksége, a valóságban pedig július 1. után sohasem rendelkezett többel 5.000 embernél. Így azután a császáriak a Vág felső völgyében egyre nyugodtabban vonulhattak vissza Túrócon át a Nyitra felső folyásáig, Bajmócig. Itt azután megállapodtak és bevárták az erősítéseket s ezt Kemény kisszámú hadával nem tudta megakadályozni.

[7] Kemény J. levele. U. o. 1644 június 28. és 30.
[8] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 198. o.; *Mikó:* Erdélyi történelmi adatok. IV. 94. és 125—126. o.; I. Rákóczy György levele. T. T. 1885. 279. o. *Kemény:* Önéletírása 365 o.

A sárosi haditanács után nyomban akadtak olyanok, akik helytelenítették I. Rákóczy György intézkedéseit, elsősorban a hadak zömének hazabocsátását. Ezek közé tartozott Debreceni Tamás pataki prefektus, aki már július közepén egy újabb császári támadástól félt. Ellene volt a fejedelmi had ilyen nagy meggyengítésének Kemény is.[9] Rákóczy döntése, hogy nem üldöztette megfelelő erőkkel a megvert és meggyengült ellenséget, hogy nem próbálta azt megsemmisíteni, hanem, hogy hagyta visszavonulni, majd később nem akadályozta meg az ellenséget egy újabb támadás előkészítésében, kétségtelenül helytelen volt. Magyarázni azonban lehet. I. Rákóczy György hadai 1644 tavaszán egyszer már messze előretörtek nyugatra, majd visszavonulásra kényszerültek. Rákóczy nem bízhatott csapataiban, hogy segítség nélkül másodszor tartósabb eredménnyel jár majd előtörésük. Segítségre pedig továbbra sem számíthatott. A svédekről még csak hír sem érkezett az utolsó hónapokban és nem bízhatott a török támogatásban sem. Kevés török lovas ugyan részt vett a Kassa környéki harcokban, de komolyabb erők nem érkeztek. Július folyamán Buda körül nagy török erők gyűltek össze, de ezek csak nem akartak mozdulni. Olyan hírek jártak, hogy az új budai pasa, Ozmán igen jó viszonyba került a császáriakkal,[10] és ezt alátámasztotta az, hogy a nyár folyamán megszűnt a törökök portyázása a királyi végek ellen.

I. Rákóczy György döntését magyarázhatjuk még a fejedelmi had összetételével, szervezetével is. Rákóczy katonái nem voltak hivatásos katonák, kiknek egyetlen megélhetési forrásuk a háború. Ad hoc katonákról volt itt szó, akik elsősorban vagy földesurak, vagy parasztok voltak és csak másodsorban katonák. A hajdúkat, székelyeket, megyék kiállította paraszt és kisnemes zsoldosokat 1644 júniusában már egyaránt hívta haza a nyári munka, a takarodás. Már a salamoni táborban zendülés támadt a katonák között,[11] akik hazaeresztésüket kívánták. Szokatlanul hosszú ideje voltak már fegyverben, hiszen a zsoldosokat e korban Magyarországon csak 3 hónapra szokták megfogadni. A csapatok fenyegető hangulata és a sok szökés szerepet játszhatott abban, hogy Rákóczy hazaküldte a katonák zömét s így lehetetlenné vált minden nagyobb szabású vállalkozás a nyár folyamán. Nem felejtendő el a földesúr Rákóczy szempontja sem, illetve a körülötte levő többi uraké. Személyes érdekük azt diktálta, hogy küldjék haza jobbágyaikat a nyári munkák elvégzésére. A harc elején az udvarbírók a Rákóczy uradalmak jobbágyaiból gyalogos csapatokat szerveztek, s most ezekre a jobbágyokra otthon lett szükség. Nem mellőzendő a katonák hazaküldésénél a

9 Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 június 21.
10 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 790—792. o. és 795—798. o.
11 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 129 o.

pénzügyi szempont sem: ha a katonákat egy időre szétküldik, ez idő alatt nem kell nekik zsoldot sem fizetni, s ez a közismerten takarékos fejedelem számára szintén fontos érv lehetett a hazaküldés mellett.

A hadak hazabocsátása július közepén indult meg. Először a hajdúk mentek el takarodni, majd július 17-én megkezdődött az erdélyiek és partiumbeliek hazabocsátása azzal, hogy majd a nyári munkák elvégzése után visszajönnek. A fegyverben maradt hadak először Homonnai katonáitól tisztították meg Jeszenő és Ungvár vidékét. Homonnai szétugrasztott hadának törmelékével július 11-én Lengyelországba menekült; feleségét és leányát Jeszenőben hagyta hátra.[12] Egyidejűleg megkezdődött a császári kézen levő várak ostroma. Először Szalánc adta meg magát; Forgách Zsigmond, a vár ura július 1-én hódolt be. Ballingh július 7-én ismét elfoglalta Ungvárt. Ezután Jeszenő került sorra, melynek ostrománál fontos szerepet játszott Rákóczy híres tüzérsége. A pontos ágyútűz kényszerítette Homonnainét arra, hogy augusztus 1-én megadja várát a Kornis és Rákóczy Zsigmond vezette ostromló hadnak. Örsi Zsigmond, Regéc kapitánya is Rákóczy tüzérségét szidta, amikor augusztus 20-án kapitulálni kényszerült.[13] Nem sok előrehaladás történt viszont Szendrő és Szádvár ostrománál. Regéc eleste után a fejedelmi hadak Szepesvár ostromába is belekezdtek.

Közben a császáriak váratlanul új, jelentős támaszponthoz jutottak: Wesselényi Ferenc Széchy Mária szívével együtt elnyerte a Rákóczy-párti Illésházy Gábor várát, Murányt, augusztus 6-a körül. Murányból ezután Wesselényi zavarhatta a Hernád és Garam völgyében menő forgalmat, ami különösen Kemény számára jelentett komoly csapást.

Kemény a sárosi tanácskozás után visszatért Lőcse közelében levő csapataihoz és Bakossal együtt megindult a császáriak után. Ibrányi és Huszár visszafordultak, Bakos segítségére pedig Kemény nem igen számíthatott, mert az a hadakozásból mindig csak a maga számára igyekezett minél nagyobb hasznot elérni.[14] Kemény most már elég messziről követte a császáriakat, 30—40 km-re volt tábora tőlük és innen indultak ki portyázói. A lakosság továbbra is támogatta. Liptó és Túróc megye Rákóczy hűségén maradtak, és ha tevékenyen nem is avatkoztak be a harcba a császáriak ellen, de legalább nem kellett tőlük Keménynek tartania. A vágvölgyi, túróci és nyitrai parasztság magatartására nézve az egyetlen forrásunk Kemény Önéletrajza. Azt írja, hogy a Fátrák vidékén, ha a császáriak az erdőkbe mentek, „a tótság ölte, hordta őket".[15] Ő összeköttetésben is állt a parasztokkal, meg is vendégelte őket. Még

[12] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 202. és 205. o.
[13] *Szalárdi:* Siralmas Krónika. 190 o.
[14] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familliae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 júli. 13.
[15] *Kemény:* Önéletírása. 379 o.

egy levelében van említés a Túróc és Nyitra környéki parasztok felkeléséről. E szerint a parasztság gyülekezik a hegyekben, de csak arra támadnak rá, aki felmegy a hegyekbe s így sokat nem lehet rájuk bízni.[16]

Kemény megemlékezései bizonyítják, hogy a felvidéki parasztság nemcsak Kassa vidékén fogott fegyvert a gyűlölt császári zsoldosok ellen, hanem a középső, sőt a nyugati rész parasztsága is a maga harcának tekintette a császáriak elleni háborút.

A parasztság Kemény segítője volt, hivatalosan a nemesség is az ő oldalán állt, helyzete nyugatabbra jutva mégis egyre nehezebb lett. Ennek több oka volt. Elsősorban csapatainak rossz állapota aggasztotta. Gyenge volt seregeinek harci szelleme, fegyelmezetlenek voltak s ezt elsősorban az okozta, hogy a katonák már régóta nem kaptak zsoldot. A szökések állandóak voltak, és a seregek és zászlóaljak tényleges létszáma messze elmaradt a rendestől. Nem volt pénz és a katonák lovaik eladására kényszerültek, hogy élelmet tudjanak venni. Még a fegyverben — kopjában — is hiány mutatkozott. A portyázásra kiküldött csapatok dolgavégezetlen tértek vissza, meg sem nézték az ellenséget.[17] Kemény már senkiben sem bízhatott, különösen nem vezértársában, Bakosban, aki ezidőtájt már fel is ajánlotta Ferdinánd császárnak, hogy az alája rendelt hadakkal átáll császári szolgálatba.[18] Kemény csak örülhetett, amikor július végén Bakos visszatért Rákóczyhoz.

Kemény helyzetének rosszabbodását okozta az is, hogy hadának új ellensége támadt. Homonnai János Jeszenőből Lengyelországba menekült és ott a nádor által odaküldött Csáky István segítségével lengyel csapatokat toborzott. Céljuk az volt, hogy könnyűlovasokat szerezzenek a császári zsoldosok mellé. Július közepére sikerült valamelyes hadat összeszedni s Homonnaiék elindultak, hogy egyesüljenek a Götz vezette főssereggel. A lengyel had 5—600 főnyi lehetett. Kemény hada ebben az időben 2000 főt számlált, tehát erősebb volt Homonnai és Csáky csapatainál. Éppen ezért Kemény arra törekedett, hogy megakadályozza a lengyel hadak csatlakozását Götz hadseregéhez és külön bánjon el velük. Homonnaiék először Árván keresztül próbáltak bejutni az országba, de amikor Kemény csapatokat küldött ellenük, visszafordultak Lengyelországba. Ezután Sziléziába mentek s most onnan akartak bejönni. Kemény eközben maga is előbbre jutott, Túróc vidékére és portyázói ismét visszafordították Homonnait, aki végül is nagy kerülővel Morván keresztül jutott be Magyarországra. Ha nem is sikerült Keménynek a lengyeleket szétverni, de azt elérte, hogy ügyes portyázásai miatt az annyira szükséges könnyű hadak egyhónapos késéssel érkeztek meg Götzhöz.

16 Kemény J. levele Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 augusztus 6.
17 Kemény J. levele. U. o. 1644 július 22.
18 III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 július 24.

Götz főseregével átkelt a Fárasztó-hegyen és július 29-e körül Bajmócra érkezett, ahol azután a császáriak elsáncolták magukat és várták az erősítéseket. Itt ért véget a császári sereg szégyenletes futása, melyre elsősorban a Felvidék parasztsága kényszerítette. Indulástól visszaérkezésig körülbelül felét veszítette el állományának a császári had,[19] és a Bajmócra érkezők sem hasonlítottak már szervezett hadseregre. Rongyosak voltak, mezítlábasok, éhezők és teljesen demoralizáltak. Ha nem történik gondoskodás megerősítésükről, akkor még a 20 császári ezred maradéka is elpusztult volna.[20] A segítség azonban hamarosan megérkezett. Mire a csapatok Bajmócra értek, a bécsi udvar, és az előresiető nádor már mindent elkövettek, hogy talpra állítsák a hadsereget, kiegészítsék és azután újból megkíséreljék Rákóczy visszaűzését Erdélybe. A császáriak még nem adták fel a harcot Kassáért és a 7 vármegyéért.

I. Rákóczy György 1644. augusztus 2-ára Kassára országgyűlésre hívta össze a felvidéki megyéket és városokat. 13 magyarországi vármegye és 5 szabad királyi város követei érkeztek meg a tanácskozásra. Rákóczynak az volt a célja az országgyűléssel, hogy a további harcokhoz biztosítsa a maga számára a felvidéki nemesek és polgárok aktív támogatását. A hadjárat elején a nemesség gyorsan behódolt Rákóczynak, remélve, hogy a háború színtere hamar továbbhelyeződik és az egész harc nem tart sokáig. Amikor azonban a császári ellentámadás megindult, a felvidéki nemesség egy része nyíltan visszatért a császár hűségére, másik része pedig Rákóczy táborában követelte a kapitulálást. Júniusban a salamoni táborbeli lázadást nemcsak a hadak hazamenési vágya okozta, hanem a lázadás szervezői a felvidéki rendek voltak. A császári hadak elvonulása után is a béke megkötését követelték. I. Rákóczy György nem utasította el magától a béke gondolatát. Az első béketárgyalások, amelyek májusban kezdődtek, ugyan június végén megszakadtak, de Rákóczy hajlandó volt újabb tárgyalásokat kezdeni. IV. Ulászló lengyel király ajánlkozott a béke közvetítésére és Rákóczy követeket is küldött Lengyelországba a tárgyalási feltételek megbeszélésére. I. Rákóczy György nem volt hadvezér, kinek eleme a harc és csak nehezen tud megválni a csatazajtól; elsősorban politikus volt, aki a háborút mint végső eszközt tekintette, méghozzá mint költséges eszközt. Ha célját békés úton is elérheti, semmi esetre sem kívánta a háború folytatását. A svéd és török segítség elmaradt, kérdéses volt, hogy egyedül Erdélyre támaszkodva érdemes-e folytatni a harcot, akkor, amikor III. Ferdinánd engedményekre hajlandó. Ha nem is lehet mind a 7 vármegyét megszerezni, de valószínű, hogy a béke fejében a császár már hajlandó lesz egynéhányat közülük átengedni.

Rákóczy környezetében voltak azonban olyanok is, akik a háború

[19] *Dudik* 1874. 102 o.; Rebenstock levele. T. T. 1892.
[20] Eszterházy levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei. 1644 július 27.

folytatását kívánták. Rebenstock svéd rezidens ágált a legerősebben a háború mellett, s támogatták őt Rákóczy Zsigmond és Bisterfeld, Rákóczy diplomáciai ügyvitelének irányítója.[21] A háborús párt malmára hajtotta a vizet a portai követ, aki mindjárt az országgyűlési tárgyalások elején érkezett Kassára. Mehmed nagyvezér levelét hozta, melyben a nagyvezér megígérte, hogy Erdély és a 7 vármegye védelmére segítségül küldi az egész ruméliai hadtestet.[22] A török biztatás azonban Rákóczyt nem nyugtatta meg egészen. Tudta, hogy Czernin császári követ útban van Konstantinápoly felé, és gyanakodott, hogy a porta vele akar nyomást gyakorolni a császáriakra, hogy minél kedvezőbb egyezményt köthessen velük. Ha azután létrejönne a török békéje a Habsburgokkal, ő abból kirekedve teljesen magára lenne hagyva.[23]

Az országgyűlés ideje alatt további levelek is érkeztek, melyek mind a háború folytatása mellett szóltak. Levél érkezett Des Hameaux francia követtől, Velencéből. A követ jelentette, hogy a francia udvartól 100 000 tallér segély érkezett hozzá Rákóczy számára.[24] A francia követ levele után a svédektől érkezett végre hír több hónapi szünet után. Torstenson írt Christianpreusból és a kiskorú Krisztina királynő helyett kormányzó adminisztrátorok írtak Stockholmból. E levelek augusztus 16-án érkeztek meg.

A stockholmi levél[25] április 12-én kelt és hosszú útja mutatja, hogy Rákóczy mennyire el volt szigetelve svéd szövetségesétől. A levél általánosságban ígért segítséget Rákóczynak a svéd—dán háború ellenére is. Rákóczy ez ígéret értékét könnyen felmérhette abból, amit augusztus 16-ig a svéd segítségből tapasztalt. Többet mondott Torstenson június 27-én írt levele.[26] A svéd fővezér levelében bevallotta, hogy még mindig nem áll módjában, hogy egész hadával Rákóczyhoz közeledjen. Ugyanakkor felajánlotta segítségül a fejedelemnek Olmütz, Neustadt és Eulenburg várak svéd őrségeit, két ezred és egy escadron gyalogost, egy escadron lovast és egy escadron dragonyost. Ezeket Rákóczy tetszése szerint maga mellé rendelheti, csak küldjön helyükbe tótokat, vagy hajdukat. Ez már konkrét támogatás volt, ha még nem is sok, de biztosíték arra nézve, hogy a svéd szövetség nemcsak papiros, és lehet valamit várni a svédektől. Ezért Rákóczy végül a harc folytatása mellett döntött, de most már nemcsak a 7 vármegye biztosítását tekintette céljának, hanem 13 megye megszerzésére törekedett. A kassai országgyűlés elfogadta Rákóczy döntését a háború folytatásáról és augusztus második felében szétoszlott.

[21] Rebenstock levele. T. T. 1892.
[22] Török-magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 272—273 o.
[23] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 220—221. o.
[24] *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár. 177—178 o.
[25] U. o. 149—153 o.
[26] U. o. 167—170 o.

I. Rákóczy György már a kassai országgyűlés ideje alatt intézkedett a harc folytatása érdekében. Utasítására fia, II. Rákóczy György Erdélyben már augusztus 8-án megkezdte a vármegyék mustrálását, előkészítését arra, hogy majd újból kivonuljanak Magyarországra. A szászok ismét gyalogokat szereltek fel, és augusztusban már ezek is készülődtek. Azonban I. Rákóczy Györgyhöz egészen augusztus végéig lényeges erők nem érkeztek Erdélyből. A fegyverben maradt csapatoknak körülbelül fele Keménnyel volt, a többiek zöme Szendrő ostromával volt elfoglalva. A csapatok közül egyesek még Szádvár és Szepesvár megrekesztésénél voltak alkalmazva. Augusztusban körülbelül 10—12 000 lehetett az összlétszáma Rákóczy Magyarországon levő hadainak. I. Rákóczy György a kassai országgyűlés után Tokajra ment és itt várta be a további fejleményeket.

A fejedelem előkészületei a háború folytatására lagymatagok voltak és semmi esetre sem elégségesek ahhoz, hogy a császáriakat megelőzve az ő hadai ragadják magukhoz a kezdeményezést. Nem történt semmi arra, hogy a harcok súlypontját a Felvidék nyugati részére tegyék át és megkíséreljék a kapcsolat megteremtését Olmütz svéd helyőrségével.

Sokkal aktívabbak voltak a császári előkészületek. III. Ferdinánd már július 11-én intézkedett és erősítéseket ígért Götznek.[27] Ekkor még azt kívánta a császár, hogy hadai álljanak meg Túróc területén, vagy a Vág felső vidékén és így biztosítsák a bányavárosokat.[28] Július közepén felszólította a magyar nagybirtokosokat, hogy a császári ezredek mellé küldjenek könnyűlovasokat. Ferdinánd foglalkozott egy nagyobb arányú lengyel segítség igénybevételének kérdésével is, de nem sokat várt a lengyelektől. A lengyel segítséget inkább Eszterházy Miklós tartotta fontosnak. Abból indult ki, hogy a magyar a magyart nem öli eléggé, a lengyelek majd jobban harcolnak az erdélyiek ellen. Bécsben még pénzt is teremtettek elő a háború céljára: Ferdinánd július 24-én 20 000 forintot küldetett a hadaknak és ugyanannyit ígért az esztergomi érsek is, hogy összeszed papjaitól a császári uralomnak Magyarország feletti biztosítása érdekében.[29] A nagybirtokosok már nem voltak ennyire buzgók, elég lassan teljesítették katona állítási kötelezettségüket. Csak Eszterházy Miklós serénykedett közülük; Szepesváralját elhagyva otthagyta a hátráló császári hadat, Nagyszombatra sietett s itt fáradozott az újabb támadás előkészítése érdekében. Maga 500 lovas és 200 gyalogos kiállítását ígérte III. Ferdinándnak.

A korábbi harcokban részt vett császári ezredeket feltöltötték. A Piccolomini és Pallavicini ezredek — valószínűleg a legmegtépázottab-

[27] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár, Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 július 11.
[28] III. Ferdinánd levele. U. o. 1644 július 13.
[29] III. Ferdinánd levele. U. o. 1644 július 24.

bak — Mosonba mentek pihenőre és kiegészítésre, a többiek számára az erősítések Galgócnál gyülekeztek. Az újabb támadás előkészítése már a megelőző hadjárat tanulsága alapján történt. A császári hadvezetőség a vereség okát elsősorban a könnyűlovasság hiányában látta. Ez volt az oka annak, hogy alul maradtak a parasztokkal szemben, és ez tette lehetővé ellenfeleik számára a sikeres portyázásokat. A visszavonulókat nem védte könnyűlovasság, és ezért kellett menetelés közben állandóan 2—3 órás ütközeteket vívniok.[30] Ezt el akarták kerülni a jövőben és ezért igyekeztek mindenféle módon könnyűlovasokat szerezni a német ezredek mellé. Ezért bocsátkoztak tárgyalásba még Bakossal is, amikor felajánlkozott. Könnyűlovasság volt Homonnai és Csáky lengyel hada is, amelyről már volt szó. Eszterházyék, míg meg nem érkeztek e lengyel hadak, azt remélték, hogy háromezren is lesznek, de végül Fehérhegyen át és Nagyszombaton keresztül csak 500 lengyel érkezett Galgócra. A könnyűlovasság legnagyobb részét a nagybirtokosoknak kellett volna kiállítani és amikor III. Ferdinánd és Eszterházy látta ezek késlekedését és húzódozását, augusztus 10-re tanácskozás végett Nagyszombatra hívta őket össze.[31] A nagyszombati tárgyalások lefolyásáról semmit sem tudunk, de eredménye volt, mert utána kb. 2—3000 főnyi könnyűhad gyűlt össze. A nagybirtokosok közül személyesen csak Zrínyi Miklós és Forgách Ádám jelent meg hadával a gyülekezésnél, a többiek, például Nádasdy Ferenc, csak katonákat küldött. Nem szállt táborba most a nádor sem, megelégelte a megszégyenülést. Ez alkalommal a hadsereg vezetését teljesen Götzre bízta. A főnemesek zsoldosainak parancsnoka Földvári Miklós és Barkóczi László lett.

A katonai helyzet augusztus első felében a következő volt: I. Rákóczy György Magyarországon nem rendelkezett több katonával 10—12 0000-nél. Ezek zöme Szendrő ostromával volt elfoglalva. A császári fősereg Bajmócnál volt elsáncolva, a császári erősítések Nagyszombatnál és Galgócnál gyülekeztek. A bajmóci táborral szemben pedig ott állt Kemény, Rákóczy előre küldött hadtestével, mely ekkor körülbelül 5000 főnyi lehetett. Keleten császári csapatok kezén volt még Szendrő, Szádvár és Szepesvár, nyugatabbra Murány, Balog és Fülek. Ezek helyőrsége portyázásokkal zavarta a Rákóczynak behódolt megyéket és városokat, illetve Kemény összeköttetését Kassa vidékével.

Amikor Götz Bajmócra ért, Kemény a túróci medence északi végénél, Szucsánál állt. Szilézia felé portyáztatott s fő feladatának azt tekintette, hogy megakadályozza Homonnai csatlakozását a császári főseregheZ. Azonban már július végén tisztában volt azzal is, hogy hamarosan

[30] Eszterházy Miklós levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei. 1644 július 27.
[31] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei.

lehetséges lesz egy nagyobb szabású császári ellentámadás is. Erre már július végén figyelmeztette is Rákóczyt. Császári támadás esetén most, a korábbi taktikával szemben azt javasolta, hogy álljják útját az ellenségnek és ne vonuljanak vissza. Ehhez azonban erősítést kért, továbbá pénzt, mert félt, hogy fizetetlen katonái még otthagyják.[32] Augusztus 1-re végül érkezett is erősítés. Vármegyei seregek jöttek, román hadak, szász gyalogosok, azonban rosszul voltak felszerelve és nem jött velük pénz sem. Így mindjárt soraikból is megkezdődött a szökdösés. Keménynek ekkor már egyáltalán nem volt pénze. Pedig nagy tervei voltak: egész hadával Morvaországba szeretett volna beütni és Olmützöt akarta felszabadítani, elzavarva alóla a körülzáró császári csapatokat. Célja ezzel az volt, hogy kapcsolatot teremtsen a svédekkel, de ezen túl még az is, hogy riadalmat keltsen és a gyülekező császári erőket maga után vonja. Míg azután ő Olmütz körül manővírozna, I. Rákóczy György a főseregg el akadálytalanul vonulhatna, akár egészen Pozsonyig. Terve kiviteléhez azonban pénzre lett volna szüksége, mert fizetetlen hadakban nem bízhatott.[33]

Kemény terve kétségtelenül a legnagyobb szabású elgondolás, amivel magyar részről az egész hadjárat folyamán találkozunk. Merész, de reális, figyelembe veszi azokat az előnyöket, melyeket hadtestének nagy mozgékonysága nyújt. Katonái elsősorban könnyűlovasok voltak s ezekkel, a svéd kézen levő városokat támaszpontul felhasználva, valóban sok zavart okozhatott volna a császáriaknak. Kemény elgondolását azonban kivihetetlenné tette a pénzhiány, az, hogy 5000 katona zsoldját nem tudta kifizetni. Ehhez maximálisan 20—25 000 forintra lett volna szükség s ezért az összegért Kemény hiába könyörgött. Ugyanakkor I. Rákóczy György azzal dicsekedett feleségének, hogy gondosan vigyáz a pataki kincstárban levő válogatott 40 000 tallérra és ezekhez nem akar hozzányúlni.[34] A pénzhiányon kívül még egy baj volt Kemény tervének kivitelével: hiába tört volna be Morvaországba s vonta volna maga után a császáriakat, I. Rákóczy Györgynek nem volt ekkor annyi katonája fegyverben, hogy a fejedelem akárcsak ellenállás nélkül is Pozsonyig merjen előnyomulni.

Nagyobb vállalkozásba tehát Kemény nem kezdhetett. Nem tehetett mást, mint hogy igyekezett tőle telhetőleg zavarni az ellenséges hadak gyülekezését. Kis erőivel nehéz helyzetben volt. Hosszas megfontolás után szekereit hátrahagyta Túrócban, maga pedig csapataival augusztus 2-án átkelt a Fárasztó-hegyen és Privigyénél ütött tábort, hogy az ellenséget közelről tudja megfigyelni. Az ellenség táborához való közeledést

[32] Kemény J. levele. Országos Levéltár Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 július 29.
[33] Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 1.
[34] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 238. o.

ütközettel kívánta egybekötni. Terve a palánki ütközethez hasonló volt. A császáriak egy részét a császári tábor mellett folyó Nyitrán akarta átcsalni és azután megsemmisíteni. Terve azonban kivihetetlen volt, mert az ellenség őrizte a Nyitra átkelőhelyeit s így nem lehetett a tőrbecsalást végrehajtani. Mégis komoly harc fejlődött ki, Kemény szerint a palánki csata óta nem volt ilyen komoly ütközet. A végén már Kemény nyolc sereget, körülbelül 4000 embert vetett be a küzdelembe. Az ütközet kezdetén a németek kemény ellenállásukkal meghátrálásra kényszerítették a fejedelmi hadat s ellentámadásba mentek át. Veszélyes volt a helyzet, mert Kemény katonái menekülni kezdtek, még saját zsoldosai is cserben hagyták. Ekkor azonban csapatokat küldött az ellenség hátába és így sikerült az ellentámadást megállítania.[35] A hadjárat e második „nagy" ütközetében a császáriak vesztesége 10 ember volt, Kemény hadáé 3.

Kemény Privigyénél a nyílt mezőn ütött tábort és onnan figyelte egyre növekvő aggodalommal a bajmóci sáncok mögött levő császáriakat. Attól tartott, hogy az ellenség észrevétlenül erősítéseket kap és akkor nagy túlerővel váratlanul rátámad. Bár hadának létszáma a július végén érkezett erősítések folytán 5000 főre nőtt, de ezeknek csak egy része tartózkodott mindig Privigyénél, mert a portyázók állandóan jártak szét. Volt alkalom, amikor Kemény 3000 embert is kiküldött portyázni a Vág völgyébe és összesen 2000 embere maradt a császáriakkal szemben.[36] Ekkor még azzal is törődnie kellett, hogy csapatainak fel-alá vonultatásával megtévessze az ellenséget seregeinek létszáma felől. Állandóak voltak pénzgondjai. Pénz hiányában már kémeket sem tudott fogadni. Ha pénze lett volna, akkor még új katonákat is tudott volna szerezni, szlovák puskásokat és magyar kopjásokat, hiszen a környező lakosság gyűlölte a császári zsoldosokat.[37] Pénz helyett Kemény Rákóczytól csak ígéretet kapott, hogy két vagy három hét múlva majd küld 12—15 000 forintot.[38] Emellett Rákóczy utasította, hogy az ellenségnek ne hagyjon nyugtot, űzze őket tovább, vissza semmi esetre se vonuljon, hátán víve az ellenséget, ugyanakkor azonban hadát se tegye kockára. Fő feladatának a had megtartását, megőrzését tekintse. Ahhoz, hogy Kemény ezeknek a parancsoknak 5000 főnyi fizetetlen hadával eleget tudjon tenni, bűvésznek kellett volna lennie.

Augusztus 10-én Kemény még mindig Privigyénél tartózkodott. Ekkor már tudta, hogy Homonnaiék és a német zsoldos erősítések Galgóc tájára érkeztek és közölte Rákóczyval, hogy ha a császáriak megtámadják, kénytelen lesz visszavonulni. Visszavonulásának útjául a déli végek mellett

[35] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 aug. 4.; *Kemény:* Önéletírása. 372—376 o.
[36] Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 4.; *Kemény:* Önéletírása. 378 o.
[37] Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 6.
[38] I. Rákóczy György levele. T. T. 1885. 279. o.

vezető utat választotta.[39] Augusztus 12-én hajnalban elérkezettnek látta az időt az elvonulásra s még félhomályban igyekezett észrevétlenül elvonulni a császári tábor mellől. A Nyitra balpartján indult dél felé. Portyázókat küldött előre, egy csapatot Galgóc felé, hogy derítsék fel, merre van Homonnai hada; egy másik sereget a végek felé, hogy biztosítsák főhadát az esetleg onnan érkező császári csapatokkal szemben. A portyázók után indultak el a szekerek és taracskok s a menetet a főhad zárta be. Amikor kivilágosodott, kiderült, hogy nemcsak Kemény akart észrevétlenül eltűnni a császáriak mellől, hanem ugyan ez volt a császáriak célja is. Ők is délre akartak elvonulni a sötétség leple alatt, a Nyitra jobb partján. Először megálltak a folyó mindkét oldalán. Később megindultak a császáriak s utánuk Kemény főhadával. Így azonban Keményt a császáriak elválasztották előre küldött csapataitól. Éppen ezért később sikerült Keménynek a császáriak elé kerülnie s most ő lett az üldözött. 12-én egészen Tapolcsányig vonultak. Itt csatlakoztak Keményhez a Galgóc felé kiküldött portyázók és egy foglyot is hoztak magukkal. A nagyszombati tárgyalásokról visszaérkező Vízkeletit fogták el. Kemény szerint kis híja volt, hogy maga a nádor nem került a portyázók kezére.[40]

Portyázó seregével megerősödve Kemény elhatározta, hogy most már bevárja az ellenséget. A Nyitra jobbpartján foglalt állást és az volt a terve, hogy harcba bocsátkozik az ellenség elővédjével, azt megveri és még mielőtt az ellenség túlerejét fel tudná használni, kellő időben átkel a folyó túlsó oldalára és elszakad az ellenségtől. Még mielőtt a harc megindult volna, kiderült, hogy a Nyitra balpartján a terep nem alkalmas gyors elvonulásra. Ekkor azonban már késő volt, mert az ellenség támadott. Keménynek azonban sikerült komoly harcok közepette csapatait átvinni a Nyitrán. Puskásai fedezték a többiek visszavonulását. Összesen 11 ember veszett el.[41]

A visszavonuló fejedelmi had ezután keletnek fordult. Gimes vára mellett vonultak el, majd Bátra érkeztek. Kemény innen írt levelében figyelmeztette Rákóczyt, hogy készüljön fel, mert komoly erőt képviselő császári hadak gyülekeznek ellene.[42]

A császári fő erők Nyitra környékén rendeződtek, de a császári könnyűhad egy része, vagy 1500 ember Földvári Miklós vezetése alatt Kemény után eredt s szorosan nyomon követte. Kemény Báttól tovább vonult; Palánk és Gyarmat végházainak császári őrsége elfutott közeledésének hírére, de Füleknél ellenállásra talált. Augusztus 19-én a füleki őrség kiütött a távolabb elvonuló hadra és az üldözésükre indulók egy

[39] Kemény J. levele. T. T. 1885. 288—290 o.
[40] *Kemény:* Önéletírása. 382—384 és 389—391 o.
[41] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 aug. 19.; *Kemény:* Önéletírása. 392—394 o.
[42] Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 16.

részét tőrbecsalta.[43] Fülek környékén Kemény úgy ítélte meg a helyzetet, hogy hadaival a Sajó előtt nem tud megállni, pedig seregei ekkor már fáradtak voltak.

Augusztus 20. körül Rákóczy még egyáltalán nem ítélte a helyzetet súlyosnak. Ekkor esett el Regéc és Rákóczy remélte, hogy hamarosan Szádvár és Szendrő is kezére kerül. Nem látta indokoltnak Kemény visszavonulását és ezért felszólította, hogy álljon meg, de ugyanakkor kikötötte azt is, hogy hadát sértetlenül tartsa meg. Végre komolyabb segítség indult Kemény hadához: Ferenczy 2000 emberrel és pénzzel egyenesen Keményhez tartott, Bornemissza pedig 3000 gyaloggal és 4000 lovassal Murány felé indult, a bányavárosok irányában, hogy innen legyen Kemény segítségére.[44] Bornemissza céljának kijelölésekor Rákóczy még nyilván úgy számított, hogy Kemény valahol a Garam vidékén áll majd meg; amikor azonban Ferenczy és Bornemissza elindult, nem kellett már messzi menni egyiknek sem, hogy Keménnyel egyesüljön. Augusztus 23-án Kemény már Tornaljánál volt és Bornemisszával való egyesülése ettől valamivel keletebbre történhetett meg. A főparancsnokságot Bornemissza vette át. Mire Kemény hada ideért, már igen siralmas állapotba jutott, ezért nem mert vele Kemény egyedül korábban megállni. Katonáinak nem volt már se kopjája, se lova. Rongyos volt a ruhájuk és nem volt semmi kedvük a további hadakozáshoz.[45] Bornemissza seregeinek még frissnek kellett lenniök, mert eddig vagy Patak környékén pihentek, vagy éppen most érkeztek Erdélyből.

Bornemissza és Kemény hadaikkal augusztus végét Szendrő térségében töltötték, fedezve a vár ostromát, melyet Huszár Mátyás vezetett. Az ostrom lényegében körülzárás volt, és ez egyre kevesebb kilátással folytatódott a császári hadak közeledése miatt. A császári hadak előőrsei augusztus végére Földvári és Wesselényi vezetésével már Putnokig is eljutottak.[46] Földvári parancsára Rimaszombaton és Rozsnyón már a főseregszámára készítettékelő az élelmet. A főhaddal Götz az ágyúk, muníciós szekerek, mozsarak miatt csak lassan haladt s augusztus végén csak Palánknál tartott.[47] Szendrő vidékéről a császári hadak elé Bornemissza és Kemény portyázókat küldtek ki, akik egészen Fülekig jártak. Különben a két vezér a seregek mustrálásával foglalkozott. Helyzetük nem volt rózsás. Szendrő vidékét már a sok had erősen felélte és nehezen ment a hadak élelmezése. Járvány is kezdődött a táborban, valami vérhasszerű betegség, amely különösen a Kemény-féle hadhoz tartozó legyen-

43 Kemény J. levele. U. o. 1644 aug. 19.; *Kemény:* Önéletírása. 396—397 o.
44 I. Rákóczy György levele. T. T. 1885. 293—294. o.
45 Kemény János levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. aug. 23.
46 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 aug. 30.
47 Bornemissza és Kemény levele. Országos Levéltár. Battyhány l. t. 1644 aug. 30.

gült románokat és székelyeket pusztította. Az élelmezési nehézségek miatt Bornemisszáék elhatározták, hogyha a császári főserég a közelbe ér, visszavonulnak a Hernád mögé. Az ostromló hadak is megtették Szendrőnél az előkészületeket az elvonulásra. Szeptember 5-én azután az óvatosan előnyomuló császáriak a közelbe érkeztek, mire a fejedelmi hadak visszavonultak.

A császári hadsereg a második támadás alkalmával kb. 4500—5000 német lovasból, 2000 német gyalogosból és 2—3000 magyar—horvát—lengyel könnyűlovasból állott.[48] 17 német ezred nevével találkozunk szeptembertől decemberig Götz napiparancsaiban, ami figyelembe véve az ekkor szokásos ezred létszámokat, kb. 7000 főnek felel meg. 3 ezreddel volt csak kevesebb a német had a második támadásnál az elsőhöz képest, de ugyanakkor az első hadjárat tapasztalatai alapján erősebb volt mellettük a könnyűlovasság és még további könnyűlovasokat vártak a Dunántúlról.

A könnyűlovasság összegyűjtésénél a császáriaknak komoly segítséget nyújtott a budai Ozmán pasa. Több ízben is biztosította Eszterházyt afelől, hogy török diverziótól ne féljenek és megígérte, hogy még a Rákóczy mellett levő kevés török csapatot is visszarendeli, ami szeptember elején meg is történt.[49] A budai pasa magatartása szöges ellentétben állt azzal, amit a nagyvezér levele ígért augusztusban. Rákóczy budai követe, Szentpáli szerint a nádor megvesztegette a budai vezért s ez azért követte el árulását.[50] A budai pasa nemsokára bekövetkező levélváltásából valóban arra következtethetünk, hogy a császáriakkal való paktálás az ő egyéni akciója volt, s 1644. augusztus—szeptemberben a porta még Rákóczy oldalán állott.

A császári hadsereg szeptember 7-én ért Szendrőhöz. Götz fővezér most is ugyanazt a parancsot kapta Ferdinándtól, mint az első támadás alkalmával: ne kockáztasson, félemlítse meg Rákóczyt, hogy az hajlamos legyen minél előbb békét kötni és a béke megkötése által a császári csapatok máshol felhasználhatók legyenek.[51] Götz tanult Kassa ostromából és most nem indult egy vár ellen sem, hanem egyszerűen csapatainak jelenlétével próbálta Rákóczyt megrémíteni; szeptember 16-án átkelt a Hernádon, Aszalónál elsáncolta magát és többet nem mozdult.

A megrémítés részben sikerült. Szeptember legelején I. Rákóczy

[48] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 714—717 o.; *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 247—248. o.

[49] Udvari tanács memoranduma. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. aug. 22.; *Beke—Barabás:* I. Rákóczi György és a Porta. 708—709. o.; Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 277—278. o. velei. 1644 szept. 13.

[50] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 57—62. o.; *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 790—792. o.

[51] III. Ferdánind levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 szept. 13.

György nem vette komolyan a császári had közeledését, de ahogy azok Fülekhez érkeztek, segélykérésekkel fordult mindenfelé. Sürgette az erdélyi hadak kijövetelét s az erdélyiek szeptember 13. körül valóban el is indultak Magyarországra.[52] Segítséget kért a magyarországi városoktól, de mindenek felett a török segítséget sürgette a portán és Budán egyaránt.[53] Rákóczy a rendelkezésére álló hadak nagy részét ismét szétosztotta a várakba és Tokajnál vele csak kis erők maradtak.[54] Kemény Patakhoz fordult vissza, Bornemissza Tokajhoz, miután feladták a Hernád mögötti táborukat. A főseregét I. Rákóczy György és Bornemissza egyesült hada alkotta s ez szeptember 16-án átkelt a Tisza balpartjára és Rakamaznál ütött tábort. Itt várta Rákóczy az erdélyi hadak érkezését és az esetleges török segítséget.

Aszalónál a császáriak, Rakamaznál I. Rákóczy György hada — kb. 10 nap telt így el nagyobb mozgás nélkül. Bornemissza még visszavonulása során megemlékezett a császári könnyűlovas portyázókról[55] és Götz könnyűhadai Aszalóról is folytatták portyázásaikat. Rákóczy főseregéből Tokaj felől, Ibrányi hajdui Onódról, Kemény katonái pedig Patak felől jártak a császáriakra. A portyázásokban Rákóczy seregei voltak fölényben. Ennek hatására megkezdődött a könnyűlovasok szökése Götz mellől. Csapatainak fogyása végre is mozgásra kényszerítette a német vezért; szeptember 24-én megindult Aszalóról Megyasszóra, majd onnan Tarcalra ment. Kemény csapatait visszavonta előle Patak alá, Götz azonban nem folytatta előnyomulását Patak felé. Visszafordult Szerencs felé és elfoglalta a várost, melynek védőberendezéseit júniusban Kemény leszerelte és elszállította s így a várost most nem is védték a fejedelmi csapatok. Szerencsen a császári zsoldosok ez alkalommal barbárul feldúlták a Rákóczy sírboltot, majd az egész had visszatért Aszalóra.[56]

Hogy mi volt Götz célja e vonulgatással, nem tudjuk. Végeredményben hasznot hozott a császáriaknak. Rákóczy és alvezérei ugyanis a Tarcaltól való visszavonulást az általános visszavonulás kezdetének tekintették. Közben, szeptember 26-án Rákóczy Zsigmond megérkezett a friss erdélyi hadakkal, ami csak növelte a fejedelmi tábor önbizalmát. A menekülő császáriak üldözésére csapatok keltek át a Tiszán, Tokajnál a főhad egyes részei, Tiszalucnál pedig a tiszántúli hajduk vagy kétezren Ibrányi vezetésével. Október 2-ról 3-ra virradó éjjel Götz alvezére,

52 *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 127. o.

53 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 79—80. o.; Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 277—278.

54 I. Rákóczy György levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 szept. 3.; *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 250. o.

55 Bornemissza levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. szept. 24.; *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 264. o.

56 Kemény I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae

Puchaim néhány lovasezreddel és Zrínyi Miklós, Barkóczy és Földvári könnyűlovasokkal a Lucnál táborozó hajdukra támadtak. A hajduk tábora nem volt megfelelően biztosítva, éppen úgy mint áprilisban Kapranczay tábora és a császáriak hajnalban a felkészületlen, lovaik felnyergelésével elfoglalt hajdukon ütöttek rajt. A hajdu hadat teljesen szétverték, vagy százat levágtak közülük, a többiek elmenekültek, ki a Tiszába, ki a közeli erdőbe. Ha nem is volt nagy a véres veszteség, de Puchaiméknak mégis sikerült egy időre az egyik fejedelmi hadtestet kikapcsolni a harcokból.[57]

A császáriak luci sikerük után visszahúzódtak aszalói táborukba, majd Götz az élelem hiánya és a könnyűlovasok szökése miatt október 5-én megindult visszafelé. Először Szendrőhöz ment, majd onnan Ferdinánd beleegyezésével Gömörhöz szállt. A további visszavonulást azonban megtiltotta a császár.[58]

A császáriak visszavonulásának hírére Rákóczy a főssereggel október 6-án átkelt a Tiszán, de óvatosságból először csak Kemény indult a császáriak után. A főhad október 10-én indult útnak, majd megállapodtak Hernádnémetinél. Október 10-én indultak útnak Tokajból Rákóczy követei is Nagyszombatra, hogy ott béketárgyalásokba kezdjenek. A béketárgyalások lengyel közvetítésre kezdődtek. Rákóczy követeit Lónyai Zsigmond vezette.[59]

Október 10. után két héten keresztül ismét portyázással telt az idő. A fejedelem kiküldött csapatainak — az úgynevezett csatáknak — egyre nehezebb lett a dolguk. Götz gömöri táborát császári kézen lévő várak vették körül: Balog, Murány, Fülek, Szendrő, Szádvár és Putnok és a fejedelmi had portyázóinak ezeket is kerülniök kellett.[60] Változatlanul tartott Götz mellől a könnyűhadak szökése,[61] de nem volt jó Rákóczy hadainak morálja sem. Bekövetkezett Hernádnémetinél a hadak második zendülése, nem akartak tovább hadakozni.[62] Rákóczy úrrá lett a lázadáson, de nagyobb vállalkozásba nem kezdhetett. Nem sokat változtatott ezen az sem, hogy a sok kérés eredményeként október 25-én végre valamelyes török segítség is érkezett. Összesen csak 900 török lovas jött.[63]

Október 24-én a császári had Ferdinánd parancsa ellenére újból meglódult visszafelé. Rimaszombathoz mentek, majd onnan észak felé for-

[57] *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 811—812. o.; *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 718—719. o.; *Kemény:* Önéletírása. 411. o.; Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Battyány l. t. 1644 okt. 8.

[58] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 okt. 19.

[59] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 101—105. o.

[60] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 okt. 9.

[61] Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Battyány l. t. 1644 október 25.

[62] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 129. o.

[63] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 111—112. o.

dultak és Divényen keresztül Szalatnához mentek, a bányavárosok közelébe. Idevonulásuk már rendezetlenül, menekülésszerűen történt, rakott szekerek, muníció maradt hátra és közben az egész könnyűhad elpárolgott.[64] Götz a hegyek közé húzódva várta most már az erősítéseket, illetve Ferdinánd további parancsát. Csapatait védték a hegyek és a Szalatnához vezető utat délről Balog és Fülek vára, keletről Murány zárta el. Így a fejedelmi portyázó hadaktól nem kellett annyira tartania.

Götz után megindultak előre Rákóczy hadai is. Sajószentpéter—Putnok—Bánréve—Rimaszécs volt a főserég útja. Rákóczy Rimaszécsnél megállapodott, portyázókat küldött ki a végek felé, Szendrő, Murány és Balog alá pedig ostromló seregek indultak.[65] A legerélyesebben Balog ostroma folyt, itt november 5-én ágyúk is akcióba léptek. Az ágyúzás eredményeként november 12-én a vár megadta magát. A portyázásokat nagyon megnehezítették a hegyek, ezek miatt nem tudtak a császári főserég közelébe férni. A főhaddal Rákóczy Fülek vára miatt nem indulhatott Götz után a Garam völgyébe. Éppen ezért Kemény Fülek ostromát javasolta Rákóczynak, rámutatva, hogy ennek bevétele esetén megnyílna az útjuk Léváig és a bányavárosokig és az ellenség közelébe férkőzhetnének.[66] Rákóczy nem követte Kemény tanácsát, mert hadát nem látta elég erősnek Fülek ostromára. A hadsereg harci szellemét nem javította meg az előnyomulás. Rimaszécsnél megismétlődtek a nemesség lázadozásai. Tumultuózus jelenetek voltak, egyes erdélyi megyék búcsúzni kezdtek. Csak hívei segítségével tudott Rákóczy ismét úrrá lenni a zendülésen.[67] További akadályai voltak még nagyobb vállalkozásoknak az időjárás és a járványok. November „rút, ködös és száraz hideg" időt hozott,[68] olyant, amelyben a XVII. század folyamán már nem volt szokás hadakozni; a harci szezon véget ért. A hideg idő betegségeket okozott: október végén megfázás következtében meghalt a már amúgy is beteges Bornemissza Pál. Pusztítottak a járványos betegségek is. Patak környékéről erős pestis járvány indult el, mely fokozatosan kiterjedt az egész Felvidékre, a táborban pedig vérhas lépett fel. Vérhas áldozata lett Rebenstock svéd rezidens is a rimaszécsi táborban. Legtalálóbb nekrológját Maurer Mihály, Rákóczy portai követe írta: „Szegény Rebenstock uram halála nem tudom annyi káros-e vagy hasznos nagyságodnak, magoknak igyekezett inkább használni nagyságoddal, hogysem nagyságodnak."[69] Valóban Rákóczy és a magyar szabadság ügye nem sok hasz-

[64] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 113—116 o.; III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 nov. 9.
[65] Wesselényi F. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 nov. 4.
[66] Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász 1644 nov. 13.
[67] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 129. o.
[68] *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 97. o.
[69] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 734. o.

nát látta Rebenstocknak, de 1644 novemberéig az egész svéd szövetségnek sem.

Azonban éppen ekkor kecsegtető változások történtek nyugaton. Szeptemberben a franciák Condé és Turenne vezetésével támadásba kezdtek a Rajna mentén és elfoglalták Philipsburgot, Wormsot és Mainzot. A franciák ellen a bajorok mellé segítségül császári erősítéseket kellett küldeni, de e segítő csapatok hamarosan tovább vonultak észak felé, a közeledő svédek elé.

Miután Torstenson megsemmisítette a Jütlandban levő dán seregeket, szeptemberben Hornra és Wrangelre bízta a dán háború folytatását, maga pedig csapataival délnek fordult, visszatért Németországba. Nem sokat törődött az Észak-Németországban tétlenkedő Gallassal és hadával, hanem egyenesen Szászországba tört, és a Magdeburg közelében lévő Bernburgban ütötte fel főhadiszállását. Innen írt október 1-én Rákóczynak és jelezte közeledését.[70] Ez a levél valószínűleg október 29-én érkezett Rákóczyhoz; ezt megelőzően két hónapon át ismét semmi híre sem volt a svédekről. A levél megérkezése után a svédek egyre növekvő helyet foglaltak el Rákóczy tervezgetéseiben.

A svédek most valóban egyre közeledtek. Torstenson először az utána siető Gallast intézte el. Gallas Magdeburghoz vonult a svédek után és kb. egy hónapig állt egymással szemben a két hadsereg. November 20. körül megérkezett Hatzfeld a Rajna vidékéről Gallas segítségére és erre november 21-én Gallas tábort bontott és Hatzfeld elé indult. Torstenson azonban Gallas útját állta és még mielőtt a két császári had egyesülni tudott volna, november 22—23-án megverte Gallast, annyira, hogy az elvesztette egész lovasságát s megamaradt csapataival kényszerült Magdeburgba visszamenekülni. Torstenson ezután Lipcséhez vonult, majd Zeitzhoz, Megdeburgot pedig alvezére, Königsmark vette ostrom alá. Torstenson hadai Zeitznél rendezték be téli szállásukat, itt készültek fel a következő évi hadjáratra, melynek célja Cseh és Morvaország megtámadása volt és az összeköttetés megteremtése Rákóczyval.

Nyugaton tehát a helyzet Rákóczy szövetségesei javára változott. Végre segítséget remélhetett tőlük. Ugyanakkor azonban romlott a helyzet a másik oldalon: a porta magatartásában baljóslatú változás következett be. 1644. november 10-én Mehmed nagyvezér újabb levelet írt Rákóczynak, melyben megerősítette Kassának és a hét vármegyének Erdélyhez tartozását. Kijelentette, hogy a szultán nem engedi, hogy a németek e területekre bemenjenek, de ugyanakkor „ti is a német birodalomba való bemenetelre egy lépést se tegyetek, mert őhatalmasságának

[70] *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 185—186. o.

erre akarata és engedelme nincs, valameddig azok reátok nem indulnak, reájok ne menjetek."[71]

Kétségtelen, hogy Rákóczy már annak idején, 1643 decemberében is csak olyan engedélyt kapott Ibrahim szultántól a hadakozásra, mely kizárólag a 7 vármegye megszerzéséről beszélt.[72] A későbbi időből sem tudunk olyan hivatalos forrásból származó levélről, mely nagyobb területek elfoglalását engedélyezte volna. Rákóczy mégis remélte, hogy a török nem akadályozza majd meg további terjeszkedését a császár kárára. Amint elfoglalta a 7 megyét, utasította portai követét, hogy szerezzenek engedélyt a szultántól további 6 megye elfoglalására, de legkevesebb még hármat engedélyezzen a szultán, Ungot, Sárost és Szepest.[73] Talán Rákóczy még az egész királyi Magyarország elfoglalására is gondolt, erre utal, hogy követei, Maurer és Hajdu, 1644. szeptember 16-án bátortalanul azt is felvetették a nagyvezér előtt, hogy mennyivel jobb lenne a portának, ha Rákóczy kezén egyesülne az egész keresztény Magyarország.[74]

Hajdu György 1644 tavaszán és nyarán írt leveleiből az derül ki, hogy ekkor a porta még nem zárkózott el teljesen az elől, hogy beleegyezzen Rákóczy további hódításaiba.[75] Hajdu levelei azonban arra is rávilágítanak, hogy a porta Rákóczy további előnyomulását fenyegető eszköznek tekintette a bécsi udvarral szemben. Konstantinápolyban azt kívánták, hogy III. Ferdinánd ajándékokkal követet küldjön a portára, és ennek kicsikarására Rákóczy volt az eszköz. Hajdu leveleiben határozottan megírta, hogy további előnyomulás csak akkor lehetséges, ha császári követ nem érkezik Konstantinápolyba, illetve nem visz ajándékot, pénzt. Júliusban azonban Czernin főkövet elindult Bécsből és szeptember 15-én megérkezett Konstantinápolyba. Az ő működésének volt már az eredménye, hogy novemberben a nagyvezér letiltotta Rákóczy további előnyomulását.

Mehmed nagyvezér levelét Rákóczy december közepén kaphatta meg. Közben, november 15-től december közepéig ismét mozgalmassá vált a hadszíntér. November 19-én Rákóczy már azon gondolkozott, hogy hadaival három, vagy négy nap múlva Rozsnyó táján kvártélyra száll.[76] Két napra rá, november 21-én olyan hír érkezett, mely felborította tervét: a császári hadsereg ismét megindult, de most nem hátra, hanem Rimaszécs irányában előre.[77]

November elején még szó sem volt a császári hadsereg e harmadik

71 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 244—245. o.
72 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. kötet. 244—245. o.
73 *Beke—Barabás:* I. Rákóczi György és a Porta. 709—710. o.; *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 79—80. o.
74 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 88—93. o.
75 *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 42—44 és 62—64. o.
76 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 286. o.
77 *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 130. o.

támadásáról. Ekkor még Ferdinánd is hadainak téli szállásáról elmélkedett.[78] A nyári események hatására leszögezte, hogy a tél folyamán Magyarországon a csapatok falvakban nem maradhatnak, mert nem az ellenség, hanem a parasztság veri agyon az ittmaradó katonákat. Ugyanakkor viszont félő, hogyha az egész császári katonaság elvonul, az ellenség elfoglalja az erősebb helyeket. Ezért, amennyiben közben Nagyszombaton nem jön létre a béke; Puchaim parancsnoksága alatt visszamaradna 3000 német katona, akik Losoncon lennének kényelmesen elhelyezve. A többi hadakkal Götz kivonulna az országból. III. Ferdinánd leveléből, jól látható, hogy a császár 1644 végén már mennyire respektálta a felvidéki parasztságot.

III. Ferdinánd fenti tervét akkor készítette el, amikor még azt gondolta, hogy Götz Gömörnél tartózkodik. Götz újabb hátrálása felborította tervét. A császári hadak pánikszerű visszavonulása egyáltalán nem felelt meg Ferdinánd elképzeléseinek, aki változatlanul katonai fenyegetéssel kívánta Rákóczyt békekötésre bírni. Götz újabb visszavonulása után Ferdinánd attól félt, hogy Rákóczy vérszemet kap és svéd—török segítséggel még nagyobb bajokat okoz. Éppen ezért utasította Götz marsallt, hogy derítse fel az ellenség erejét, majd forduljon szembe a fejedelem hadával és támadjon. Ha nem is tudja megsemmisíteni a fejedelmi seregeket, kényszerítse őket visszavonulásra, mert ezáltal Rákóczy hajlamosabb lesz békekötésre.[79]

Götz segítséget is kapott újabb előnyomulásának végrehajtásához: november 15-én csatlakozott hozzá Batthyány Ádám 3000 könnyűlovassal, akiket a Dunántúlról és Horváthországból hozott. November 20. körül ezekkel együtt indult meg a császári sereg Szalatnáról. A sereg élővédjét Forgách Ádám képezte Gácsnál.

A rimaszécsi táborban haditanácsot tartottak a császári had közeledtének hírére. Megharcoljanak-e az ellenséggel, vetődött fel a kérdés. A tanácskozás határozata a szokott volt: vissza kell vonulni.[80] A következő napokban a főserég ismét visszahúzódott a Hernád mögé, Hernádnémetihez. A visszavonulás fedezésére Kemény maradt hátra. Egy ideig még Rimaszécsnél tartózkodott, mert a császáriak igen lassan jöttek előre. November végén Zrínyi Miklós, Forgách és Batthyány a könnyűhadakkal ugyan már Losoncnál jártak, de a főserég még mindig Osgyánnál volt, Rimaszombattól nyugatra. Előnyomulásuk rendkívül óvatosan történt, állandóan készenlétben voltak. Az előnyomuló hadoszlop élén járt általában a könnyűhad zöme, magyar, horvát és lengyel lovasok, mögöttük egy-két harcarakész császári lovas ezred, majd a gyalogság következett

[78] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 nov. 2.
[79] III. Ferdinánd levele. U. o. 1644 nov. 9.
[80] *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. V. 130. o.

a tüzérséggel és a felszereléssel rakott szekerek. A menetet a német lovasság fennmaradó része és a könnyűhadak egy csoportja zárta be.[81] Az óvatosságot indokolttá tette Rákóczy portyázóinak jelenléte. Götz azonban nemcsak a portyázóktól tartott, hanem elsősorban a parasztoktól félt, akiket veszélyesebb ellenségeknek tekintett. Egyik levelében pl. Batthyány figyelmét a paraszt-veszélyre hívta fel, mert mint mondja, az előző napon is megtámadták a császári szekereket.[82] A felvidék parasztsága tehát az 1644-es év végén még változatlanul harcolt a császári zsoldosok ellen.

A császári hadak december 1-én értek Baloghoz és megszállták a fejedelmi csapatok által elhagyott várat. Ekkor Kemény is elhagyta Rimaszécset és visszament a Bodva völgyéig, amikor pedig a császáriak tovább nyomultak, észak felé, Görgő völgyébe húzódott. Balogból a császáriak is észak-keletnek fordultak és december 4-én Rozsnyóra érkeztek. A főhad nem ment tovább, Götz csak portyázókat küldött még keletebbre. Földvári vezetésével könnyűlovasok Szendrőig és Görgő völgyéig jutottak, valamint császári könnyűhadak ismét elfoglalták Putnokot a Sajó völgyében. A császáriak rozsnyói tartózkodása azonban nem tartott sokáig: december 8-án az egész császári had megindult visszafelé Rozsnyóról és Murány mellett elvonulva Breznóbányán és Garamszentkereszten át Bajmóchoz vonult vissza. Götz hadával december 15. körül érkezett Bajmócra.[83]

A harmadik császári támadásnak ezt a gyorsan bekövetkező befejeződését sok mindennel lehet magyarázni. Láthattuk, hogy ez a támadás közel sem volt úgy előkészítve, mint az előző kettő, rögtönzés volt. Götznek sem sok kedve lehetett hozzá. Rozsnyó elérésével feladatát teljesítettnek tekintette és még mielőtt az ellenséges portyázások, a parasztok támadásai és az élelem hiánya újabb bajokat okozhatott volna, sürgősen visszavonult, sokkal gyorsabban, mint ahogy előnyomulása történt. III. Ferdinánd felé visszavonulását indokolhatta a téli idő beköszöntésével is. Gondot okozhatott neki az is, hogy december 5-én a törökök támadást intéztek Szécsény vidéke ellen, a háta mögött.

Mire Götz Bajmócra ért, Ferdinánd újabb parancsa várta: 11 ezredével azonnal induljon Morvaországon át Prága felé, ahol Torstenson ellen gyülkeztek a császári hadak. Gallas veresége után Ferdinánd Prágánál akart újabb hadsereget formálni, melynek az örökös tartományok védelme lett volna a feladata.[84] Ferdinánd parancsa értelmében Magyar-

81 Götz mars parancsai. Orszgáos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 nov. 26, 28, 29, 30, dec. 2.

82 Götz levele. U. o. 1644 dec. 13.

83 Kemény J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 dec. 4.; Klobusitszky levele. U. o. 1644 dec. 9.; Götz levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 dec. 13

84 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 294. o.

országon három császári lovasezred és három gyalogezred maradt Puchaim és Eszterházy Miklós parancsnoksága alatt. Ehhez járultak még a könnyűhadak.[85] Eszterházynak szóló utasításában Ferdinánd hangsúlyozta annak fontosságát, hogy Rákóczyval kössenek minél előbb békét. A béke megkötése után a svédek ellen lehet majd felhasználni a még Magyarországon maradó hat ezredet, sőt a könnyűlovasokat is. A béke érdekében december végén Ferdinánd már területi és vallási engedményekre is hajlandó volt. Két, maximum három megyét ajánlott fel Rákóczynak s ezek mellé Tokajt, vagy Szádvárt.[86]

Rákóczyhoz december 10. körül érkezett meg a császáriak visszavonulásának híre. Ekkor azonban már folyt a támadás a császáriak kezén levő Putnok ellen. December elején Kemény élelem hiánya miatt kénytelen volt a hernádnémeti táborba visszatérni és december 9-én az ő vezetésével indult egy kb. 1500 főnyi had Putnok alá. A várost és várat a következő nap már el is foglalták.[87] Kemény Putnoktól északnak fordult és Tornalján keresztül Csetnekig hatolt, de ellenséget már sehol sem talált. Ezután kelet felé fordult és a Torna völgyében Szádalmásnál várta be Rákóczyt és a főseregét, mely december 10-én mozdult ki a hernádnémeti táborból.

Nem volt zavartalan Rákóczyék előnyomulása, annak ellenére, hogy a császári csapatok már messze jártak. A Rákóczy mellett lévő törökök okozták a zavart. Október végén 900 török lovas érkezett segítségül, akik a császári hadnak vajmi kevés kárt okoztak, viszont annál többet a szegény lakosságnak. Működésükre december 11-én tették fel a koronát: rácsaptak Horváti falura, 8 embert levágtak és 116-ot elhurcoltak.[88] Az elhurcoltak közül 64-et sikerült Rákóczynak tőlük elvennie, a többivel azonban a gyulai és temesvári törökök elvágtattak.

A török rablás ismét talpraállította a Sajó- és Hernád-vidék parasztságát. A faluk fegyvert fogtak és mindenhol készenlétben várták a török portyázókat. Ugyanakkor megüzenték Rákóczynak, hogy nem ő ellene szól készültségük.[89] Több török rablótámadás azonban nem következett be, mert december 20-ra a törökök mind elmentek Rákóczy mellől,[90] és nem jött helyükbe más, se török, se tatár, pedig Rákóczy továbbra is kérte küldésüket.[91]

[85] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. III. Ferdinánd levelei. 1644 dec. 10.
[86] III. Ferdinánd levele. U. o. 1644 dec. 27.
[87] *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 97. o.; *Kemény:* Önéletírása. 414—416. o.
[88] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644 dec. 29.; *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 122—125. o.
[89] Debreceni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1644. dec. 12.; Jegyzék az elrablottakról. U. o. 1644 dec.
[90] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 125—131. o.
[91] *Ötvös:* Rejtelmes levelek. 122—125 és 125—131. o.

Rákóczy a főhaddal Szádalmásra érkezett és itt történt meg december 14-én a had nagyobbik részének hazabocsátása.[92] A fegyverben maradó csapatok számára Rákóczy két területet jelölt ki téli szállásul: Ónod környékét, ahová maga is ment, és a Szepességet, ahová Bakos vezetésével mentek a katonák. Az erdélyi hadak december 16-án indultak útnak hazafelé.

December 17-én indult el Bajmócról Götz is Morvaországba, míg Puchaim Nagytapolcsányhoz ment és a környék lakosainak nagy rémületére, ott ütötte fel téli szállását ezredeivel.[93] A könnyűhadak nem sokáig maradtak mellette, december végén Batthyány elindult velük hazafelé.

1644. december 15. elült a harc, véget ért I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. Hosszú hadjárat volt, hiszen február másodikán már folytak a harcok Patak környékén és december 10-én még keményen harcoltak Putnoknál. A hadjárat változó sikerrel folyt Rákóczy számára, az előnyomulásokat ismételten visszavonulások követték, elfoglalt várak gyakran néhány hét múlva már megint az ellenség kezén voltak. Nem sikerült a császáriakat döntően megverni, a hadjáratnak sem egy fényes győzelem vetett véget, hanem a tél beköszönte. Mégis, ha mérlegeljük az 1644-es év eseményeit, azt mondhatjuk, hogy Rákóczy számára okvetlenül nyereséggel végződött. Megszerezte Kassát és a 7 vármegyét és az év végén is ezek a szerzeményei szilárdan az ő kezében voltak. Igaz, hogy nemcsak I. Rákóczy Györgynek és hadainak köszönhette a 7 megye a császári uralom alóli felszabadulását, hanem elsősorban lakosságának, a parasztságnak, mely lehetetlenné tette a császári hadak számára sikeres hadműveletek folytatását ezeken a területeken. A kelet-felvidéki parasztság, polgárság és a nemesség egy része összefogott az erdélyi fejedelemmel s szövetségük eredményezte a császáriak visszaszorítását.

1644 végén I. Rákóczy György még nem látta befejezettnek harcát. A megszerzett 7 megyén kívül még további területekre pályázott, de annak már 1645-ben kellett eldőlnie, hogy sikerül-e még több területet is felszabadítania a Habsburg-uralom alól, a Felvidék népének és külföldi szövetségeseinek támogatásával.

[92] *Mikó:* Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 97 és 130—131. o.
[93] Götz levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1644 dec. 17. Forgách Á. levele. U. o. 1644 dec. 18.

AZ 1848—49. ÉVI SZABADSÁGHARC HADKIEGÉSZÍTÉSE

Berkó István

I.

A szabadságharcot megelőző időszakban az újoncozásnak legtöbbször bánat, szomorúság járt a nyomában. Elvitték a legényt katonának, noha a javarészének egyáltalán nem volt kedve a „gyöngyélethez", az itthonmaradt család búsult utána, ő pedig az idegen föld rideg kaszárnyájában hosszú évekig, sőt évtizedekig élte egyhangú életét és még csak azt sem tudta, miért katonáskodik és miért kell neki harcolnia, egészségét, épségét, sőt életét áldoznia.

Amikor azonban a szabadságharc idején újoncot szedtek, az édesanya és a testvér nem búsult utána, nem siratta, hanem örömmel tűzte a bokrétát a sorozáshoz induló fiú kalapjához, mert mindnyájan jól tudták, hogy a haza és a szabadság oltalmára kell neki fegyvert fognia. Most már inkább az okozott keserűséget, ha valaki nem vált be katonának.

A katonáskodás terhe 1848 előtt Magyarországon a szolgasorsban élő parasztság és a városi szegénység vállait nyomta. Igen, mert a katonáskodás alól fel voltak mentve az előkelő személyiségek, a nemesség, a lelkészek, valamint mindezek fiai, az értelmiség, a tanulóifjúság, a közhivatalban alkalmazottak, minden polgár, akinek saját háza, üzlete vagy egyáltalában polgárjoga volt, avagy városban, illetőleg mezővárosban mint iparosmester élt, minden földműves, aki akár saját, akár bérelt legalább is negyedtelken, vagyis megyénként változóan 6—15 holdnyi birtokon gazdálkodott, nős vagy özvegy férfiak, akiknek ellátatlan gyermekeik voltak, továbbá hatósági vagy állami szolgálatban állók, iskolaszolgák, templomszolgák. Önkéntelenül is az a kérdés vetődik fel, hogy hát akkor tulajdonképpen ki volt katonaköteles? Hiszen például a megyei hajdút, a postamester kocsisát vagy a polgármester hivatalszolgáját nem lehetett katonául elvinni mert közszolgálatban állt.

Maradt tehát újoncul a legszegényebb néposztály fia, akinek nem volt pártfogója, aki minden vagyon nélkül keserves munkájából napról napra tengette életét, vagyis az ipari munkás és a szegény napszámos. Avagy aki renyhe, munkakerülő, garázda életével a társadalomnak csak terhére volt, akitől tehát szabadulni kellett.

Általános hadkötelezettség tehát nem volt. Abban az időben szinte könnyítésnek, mélyreható reformnak tűnt fel, hogy rövid pár évvel a szabadságharc előtt, vagyis 1843-ban az életfogytig terjedő tényleges katonai szolgálati időt 10 évre szállították le. De akkor is csak a bécsi udvari legfőbb haditanács által befolyásolt királyi hatalmi szóval.[1]

Az országgyűlés még 1828-ban kimondta ugyan az életfogytig tartó katonai szolgálat megszüntetését, a nemesség azonban önző érdekből megakadályozta az országgyűlés határozatának érvényrejutását. Hiszen a tízévi katonai szolgálat magával vonta, hogy gyakrabban kell újoncot szedni, ez pedig hiányokat okozott volna az ingyenes jobbágy-munkaerőben.[2]

Még az sem bírta jobb belátásra a nemességet, hogy a kettős monarchia másik államfelében már 1802-ben, vagyis félszázada megszűnt az életfogytig tartó tényleges katonai szolgálat. Sőt ott már 1771 óta az összeíró rendszer alapján szedtek katonát, ami ha nem is tökéletes, de mindenesetre igazságosabb formája volt a hadkiegészítésnek.

De nézzük meg más oldalról is a legfőbb udvari haditanácstól eredő, eme humánusnak és igazságosnak látszó intézkedést. Az intézkedés tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy a magyar csapatoknál se legyenek elöregedett legények, azonkívül a hosszú szolgálati idő következtében megrokkant emberek eltartásáról se kelljen a kincstárnak gondoskodni. Végül az is egyik cél volt, hogy a bizonyos tartamú tényleges szolgálat után tartósan szabadságolt legénység háború esetén mintegy tartalékul szolgáljon, miként ez az osztrák örökös tartományokban már 1802 óta be volt vezetve. Szóval a legfőbb udvari haditanácsot is önző cél vezette a tényleges szolgálati idő leszállításánál.[3]

Ilyen viszonyok mellett Magyarország lakossága — lélekszámához viszonyítva — hadkiegészítés szempontjából a szabadságharc előtt nem volt kihasználva.

Magyarországnak és társországainak 1848-ban kerekszámban 15 millió lakosa volt. Ebből a határőrvidékekre, melyeken a katonai szolgálatra vonatkozólag egészen más, különleges szabályok voltak érvényesek, kereken másfél millió lakost leszámítva 13½ millió lélek maradt a hadsereg sorezredeinek legénységgel való ellátásához.[4]

[1] Wrede: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Wien 1898. I. köt. 107. o.
[2] U. o.
[3] Wrede: i. m. I. k. 103. o.
[4] Trattner és Károlyi: Hármas kistükör. Pest 1847. 13. o.

Az ausztriai császársággal közösen fenntartott haderő csapatai közül Magyarországról és társországaiból újoncozott legénysége csak 15 sorgyalogezrednek, 5 gránátos zászlóaljnak és 12 huszárezrednek volt.[5] (Rendszeresített hadilétszám 65 340 gyalogos, 24 552 lovas, összesen 89 892 ember.) Más fegyvernemhez Magyarországról és társországaiból, nem számítva a különféle határőralakulatoknak kereken 120 000 főre tehető legvégső hadilétszámát, abban az időben nem szedtek katonát.

Ezzel szemben az osztrák örökös tartományokból 43 gyalogezred, 16 gránátos zászlóalj, 25 lovasezred, valamint az összes vadász, tüzér, műszaki csapatok kapták a legénységet, holott a lakosság lélekszáma csak egyharmadrésszel volt több, mint Magyarországon. A Magyarország és társországai déli és részben keleti területeiről kiegészített határőrcsapatokat, vagyis 18 gyalogezredet és a csajkás zászlóaljat, éppen különleges katonai szolgálati viszonyaiknál fogva számításon kívül kell hagynunk. Éppen úgy az abban az időben csak néhányszáz főnyi békeállományú szekerészetet, amelyhez mind Magyarországról, mind Ausztriából csak a fegyveres arcvonalbeli szolgálatra nem alkalmas legénységet adták.

Magyarország és társországai — a határőrvidékek nélkül — hadkiegészítés szempontjából a későbbi hadkiegészítő kerületeknek megfelelő úgynevezett toborzókerületekre voltak beosztva. Mindegyik gyalogezrednek megvolt a saját toborzókerülete, amelyből részint hatósági sorozás, részint szabad toborzás útján kapta újoncait.

Mindegyik gyalogezrednek volt egy fő- és két-három fióktoborzóparancsnoksága a toborzókerület különböző városaiban állandóan elhelyezve. A főtoborzóparancsnokság élén százados, a fiók-toborzóparancsnokság élén pedig egy-egy alantostiszt állt, akikhez megfelelő számú írnok és toborzó legénység volt beosztva.[6]

A hatósági sorozások munkáját, valamint a toborzásokat is ez a személyzet végezte. Toborzás alkalmával ez a legénység néhány főből álló toborzókülönítményekre osztva bejárta a toborzókerület megyéit, különösen a városokat, búcsúkat és egyéb népes gyülekezeteket, ahol muzsikaszóval, tánccal és itallal igyekeztek rávenni a legényeket, hogy csapjanak fel katonának.

A huszárezredeknek és a gránátos zászlóaljaknak nem volt toborzókerülete, így állandó toborzóparancsnoksága sem, hanem újoncszedés tekintetében egy vagy több gyalogezred toborzókerületéhez voltak utalva. A toborzóparancsnokságot esetről esetre állították össze.

[5] Berkó István: Magyarság a régi hadseregben. Budapest 1927. 50. és 53. o.
[6] Wrede: i. m. I. k. 105. o.

A toborzókerületek a következők voltak:

Gyalogezred száma	Főtoborzó székhely	Fiók-toborzó székhelyek	A toborzókerülethez tartozó megyék (a területükön fekvő városokkal együtt)	A toborzókerület lakosságának száma 1848-ban
2	Pozsony	Nyitra, Trencsén	Nyitra, Pozsony, Trencsén	860 000
19	Győr	Komárom, Székesfehérvár, Veszprém	Fehér, Győr, Komárom, Moson, Tolna, Veszprém	710 000
31	Nagyszeben	Brassó, Segesvár, Déva	Alsófehér, Fogaras, Hunyad, Küküllő, Szeben, Torda-Aranyos	900 000
32	Pest	Eger, Jászberény, Balassagyarmat	Heves, Jászság, Kunság, Külső-Szolnok, Nógrád, Pest	1 060 000
38	Zólyom	Léva, Radvány, Liptó-Szent-Miklós	Árva, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Turóc, Zólyom	670 000
34	Kassa	Miskolc, Ungvár, Sátoraljaújhely	Abaúj, Bereg, Borsod, Torna, Ung, Zemplén	950 000
37	Nagyvárad	Gyula, Szeged	Békés, Bihar (részben). Csanád, Csongrád, Közép-Szolnok	670 000
39	Debrecen	Nagykároly, Máramaros-sziget	Bihar (részben), Máramaros, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár	860 000
48	Sopron	Szombathely	Sopron, Vas, Zala	745 000
51	Kolozsvár	Deés, Beszterce, Szilágy-Somlyó	Beszterce-Naszód, Kolozs, Szilágy, Szolnok-Doboka	650 000
52	Pécs	Zombor, Szekszárd, Kaposvár	Baranya, Bácsbodrog, Somogy	850 000
53	Eszék	Pozsega, Vukovár, Zágráb, Varasd	Körös, Pozsega, Szerém, Varasd, Verőce, Zágráb	970 000
60	Eperjes	Lőcse, Rozsnyó	Gömör-Kishont, Sáros, Szepes	560 000

Gyalogezredi száma	Főtoborzó székhely	Fiók-toborzó székhelyek	A toborzókerületekhez tartozó megyék (a területükön fekvő városokkal együtt)	A toborzókerület lakosságának száma 1848-ban
61	Temesvár	Arad, Lugos, Nagykikinda	Arad, Krassó, Kővár vidéke, Temes, Torontál, Zaránd	1 100 000
62	Maros-vásárhely	Fogaras, Brassó	Brassó, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely	550 000

A huszárezredek legénységi kiegészítés tekintetében az alábbiak szerint voltak a különböző gyalogezredek toborzókerületeihez utalva:[7]

1. huszárezred a 19. gyalogezredhez
2. „ a 31., 51. és 62. gyalogezredhez
3. „ a 33. gyalogezredhez
4. „ a 37. és 61. gyalogezredhez
5. „ a 48. gyalogezredhez
6. „ a 39. gyalogezredhez
7. „ az 52. gyalogezredhez
8. „ a 2. gyalogezredhez
9. „ az 53. gyalogezredhez
10. „ a 34. és 60. gyalogezredhez
11. „ a székely határőrvidékhez
12. „ a 32. gyalogezredhez.

A gránátos zászlóaljak osztályai (2—2 század) a gyalogezredekhez voltak beosztva, vagyis minden gyalogezrednek volt egy gránátos osztálya, mely hadkiegészítési szempontból is az ezredhez tartozott.[8]

A cs. kir. haderő számára évente állítandó újoncjutalék nem volt meghatározva.

Abban az időben még nem volt külön tényleges és külön tartalék állomány, hanem a csapatoknak csak egyféle anyakönyvi állománya volt, mégpedig az ezred szervezetszerű hadilétszámának megfelelő állomány.

Ez az állomány egy gyalogezrednél 4356, egy huszárezrednél pedig 2046 embert jelentett.[9]

A csapatokat béke idején nem tartották állandóan hadilétszámon, hanem már csak a takarékosság szempontjából is a kiképzett és jól

[7] Wrede: i. m. III. k. 232—287. o.
[8] Wrede: i. m. II. k. 361—369. o.
[9] Berkó: i. m. 51. és 52. o.

begyakorolt legénység egy részét vagy meghatározott időre, vagy tartósan szabadságolták. Ezzel a módszerrel a hosszú tényleges szolgálati idő terhét is enyhíteni akarták, hogy legalább részben elejét vegyék a szökésnek, amire abban az időben különösen a honvágy igen sokszor rávette a messze idegenben katonáskodó legényeket.[10]

Aki igazolni tudta, hogy a polgári életben rendes megélhetése van, azt néhány évi szolgálat után szabadságolták.

A hadsereg általában csak tízévenként kapott újoncot.

A hadvezetőség megelőzőleg megállapította, hogy az egyes csapatok hadilétszámából hány ember hiányzik és az országgyűléstől azt a létszámot kérte. Az igényelt létszám meghatározásánál azonban némi csalafintaság játszott közbe. Az országgyűlés ugyanis, hogy újoncmegajánlási jogának kifejezést adjon, a hadvezetőség által kért létszámból, ha csak néhányszáz főt is, mindig lealkudott. A hadvezetőség tehát ennek tudatában mindig valamivel többet kért, mint amennyire valóban szüksége volt.[11]

Háború esetén, tekintet nélkül az újoncmegajánlás tízévi időszakának leteltére, a hadilétszámhoz hiányzó létszámot a hadvezetőség persze soron kívül igényelte, az országgyűlés pedig megajánlotta, valamint a háború folyamán beállott veszteségek pótlására szolgáló hatósági sorozáshoz is esetről esetre külön megajánlás történt.

Az országgyűlés határozata alapján a legfőbb polgári közigazgatási hatóság, vagyis 1848 előtt a Budán székelő helytartótanács a hatósági sorozással kiállítandó újoncok létszámát az egyes megyékre és városokra kirótta, megjelölvén, hogy kinek melyik ezred részére hány újoncot kell adni. Azt, hogy melyik ezred részére kell adni, a megyék és városok különben is tudták, hiszen tájékozva voltak, hogy melyik ezred toborzókerületéhez tartoznak, mode hát a bürokrácia pontossága így kívánta.

A megyék hasonlóképpen vetették ki a községekre az állítandó újoncok számát.

A rendes viszonyok mellett tízévenként, vagy a háború esetén esetről esetre megtartott sorozásokon kapott újoncokon kívül a közben beállott fogyatékokat maguknak a csapatoknak kellett szabad toborzással pótolni.

Alsó korhatár nem volt, a felső korhatár a 36. életévben volt megállapítva. A testmagasságnak béke idején legalább 5 láb 2 hüvelyknek (162 cm), háború idején pedig legalább 5 láb 1 hüvelyknek (160 cm) kellett lenni.

Döntő feltétel volt a metszőfogak épsége. Ez abban az időben a kettesével papírhengerbe szerelt puskatöltény kettéharapásához volt szükséges. Akadtak egyébként erőteljes legények, akik éppen emiatt kihúzatták metszőfogaikat, csakhogy a katonáskodás terhétől szabaduljá-

[10] Maendel: Gesch. d. Inf. Rgt. No. 51. — I. k. 327. o.
[11] Lukes: Illustr. Gesch. d. Armee. Wien 1898. II. k. 463. o.

nak. De megjárták, mert mégis bevették őket katonának olyan szolgálatra, például a szekerészethez, ahol a fogak hiánya nem volt döntő, sőt mint öncsonkítók büntetésül elestek annak a lehetőségétől, hogy néhány év múlva szabadságolják őket.

A katonai szolgálat a lakosság nagy körében nem volt rokonszenves, mégis akadtak legények, akik szívesen mentek katonának. Talán a nyugtalan természet, talán a kalandvágy, vagy talán a munkától való húzódozás, esetleg egyik-másiknál valami okból fakadt elkeseredés, igen gyakran a sanyarú életmód, a megélhetés hiánya volt ennek az indítóoka. A község elsősorban az ilyen önként jelentkezőkből — nagyon sokszor alig felcseperedett legénykékből — szedte össze a sorozáshoz viendő újoncokat.

Ha önként jelentkező nem akadt, akkor azok, akik nem voltak mentesítve a katonai szolgálat alól, sorsot húztak. De a sorshúzás sem volt végleges érvényű. Meg volt ugyanis engedve, hogy az, akire a sors esett, maga helyett mást állítson, akit természetesen meg kellett fizetni, ez pedig 1848 előtt 200—1000 forintot jelentett. Akinek tehát volt pénze, az mentes maradhatott a katonáskodástól, hiszen elég akadt olyan szegénysorsú legény, vagy tíz esztendejét már leszolgált obsitos katona, aki néhányszáz forintért vállalkozott a helyettesítésre.

Sokszor nem is volt szükség a sorshúzásra, mert a községi elöljáróság egyszerűen lefogatta a munkakerülőket és a garázdákat, szóval azokat, akiktől szabadulni akart, vagy akiknek a munkában nem sok hasznát lehetett venni, mert szegény életsorsuknál fogva rosszul táplált, elsatnyult, leginkább mások könyörületességéből élő, sajnálatraméltó koldusszegények voltak. Most már érthető az a határtalan igazságtalanság és lelketlenség, ami az általános védkötelezettség hiányából eredt.[12]

Az újoncul viendők összeválogatásánál tág tere nyílt mind a pártfogásnak, mind a személyes ellenszenvnek vagy bosszúnak, nemkülönben a sok egyéb visszaélésnek. Munkát kereső szegény vándorló iparoslegénnyel nem egyszer megesett, hogy valamelyik község vagy város, ahol útjában áthaladt, feltartóztatta és a kirótt újonclétszám javára katonául besoroztatta. Az egyáltalán nem játszott szerepet, hogy az újonc, akit a község vagy város a sorozáshoz visz, odavaló születésű vagy illetőségű-e, mert csak az volt az egyedül fontos, hogy a kirótt létszám meglegyen.

Igen sokszor a megyei vagy városi börtönök fegyencei is ilyen kényszerújoncok lettek.

Az elmondottak alapján könnyen elképzelhető, hogy sok esetben kikből állt az újonc-csoport, melyet a község vagy város újoncul soro-

[12] Wrede: i. m. I. k. 107. o.

záshoz állított. De elképzelhető az ilyen úton összeszedett újoncanyag erkölcsi értéke is, ami miatt a katonaság állandóan panaszkodott.

A hatósági újoncszállításon besorozott katona szolgálati idejének leteltével tovább is maradhatott a katonaságnál, ha kedve tartotta. Ilyenkor újabb kézipénzt kapott, amely több volt, mint az újoncok 3 forintnyi kézipénze. A kézipénz a sapka, téli kesztyű, varróeszköz és az úgynevezett aprólékos kéziszerek beszerzésére szolgált. Az önként tovább szolgálatban maradt katona mint közlegény is megnősülhetett, de csak korlátozott számban, mivel a legénységnek csak egyharmada lehetett nős.

Az 1848 előtti időkben elég sok ilyen önként katonának maradt vitéz akadt, különösen a huszároknál. Az altisztek jórésze ilyen vén huszár volt.

A sorozásnál vagy toborzásnál bevált újoncokat azonnal megnyírták, katonaruhába öltöztették és onnan a helyszínéről rögtön vitték csapattestükhöz, mégpedig rendszerint gyalog. Menetközben már meg is kezdődött a kiképzés.

A katonaszedésnek, mint már említettük, a másik módja a toborzás volt, melyet maguk a csapatok végeztek.

Toborzás csak akkor volt tartható, ha az országban nem folyt éppen sorozás. Ennek az is az egyik magyarázata, hogy a toborzóknál nemcsak az illetékes toborzókerületben, hanem bárhol az országban is fel lehet csapni, mégpedig nem tízévi, hanem csak hatévi szolgálatra. Azonkívül nem volt kényszerítve a legény, hogy baka legyen belőle, hanem tetszése szerint felcsaphatott huszárnak is.

A toborzásnál bárki felcsaphatott és fel is csapott az olyan is, aki egyébként mentesítve lett volna a katonáskodástól. Különösen a huszárok toborzása volt mindig eredményes, annyira, hogy a huszároknak hatóságilag sorozott újoncra nem is nagyon volt szüksége. A kalandvágy, a hátasparipa, meg a szép cifra öltözet és tarsolyos kard sok fiatal legényt vonzott oda.

A toborzóknál felcsapott újoncnak külön toborzópénz járt, mégpedig testmagassága szerint:

az	5	láb	1	hüvelyk	(160 cm)	magas	újonc	10 forintot,
„	5	„	2	„	(162 cm)	„	„	12 „
„	5	„	3	„	(165 cm)	„	„	14 „
„	5	„	4	„	(168 cm)	„	„	16 „
„	5	„	6	„	(174 cm)	„	„	18 „ kapott.

A toborzópénzből azonban toborzási költség és egyéb címen levontak néhány forintot. Hány olyan szegénysorsú legény akadt, aki katonának állt azért, hogy a toborzópénzt hozzátartozóinak juttassa!

A hatósági sorozáson bevett katona tényleges szolgálati ideje 10 évben, a toborzotté azonban csak 6 évben, sőt háború esetén csak a háború tartamára volt megszabva. A 6 évre vállalt szolgálatot abban az időben

„kapituláció"-nak nevezték. Ha a kapituláció letelt, akkor a katona újabb kapitulációt, újabb 6 évet vállalhatott.

Az eddig elmondottakat abból a célból is hasznos tudni, hogy lássa az ember, hogy milyen óriási volt a különbség az 1848 előtti kényszerkatonáskodás és ama katonai szolgálat között, amelyet a szabadságharc alatt „a szent szabadság oltalmára" lelkesedéssel, hazafiúi örömmel vállalt minden jóravaló, becsületes magyar ember. És így magyarázatot lehet találni, hogy a szabadságharc alatt miért volt szinte fölös számmal újonc, mégpedig azonnal, nógatás nélkül.

II.

Az 1848-as forradalom létrehozta az önálló magyar nemzeti hadsereget. A hadsereg szervezése nagy feladat elé állította a forradalom vezetőit. Az első hónapok polgárőrsége és nemzetőrsége még nem nevezhető hadseregnek, mégis jelentős volt abból a szempontból, hogy belőlük fejlődött ki a magyar honvédsereg.

A hadkiegészítés kérdésében fontos újítás volt Magyarországon az 1848. évi III. törvénycikk, mely a nemzetőrségről rendelkezett.

Eme törvény értelmében minden magyar állampolgár, akinek legalább féltelke (megyénként változó, 12—30 holdnyi földbirtoka) vagy hasonló értékű ingatlana volt, illetőleg legalább évi 100 forint tiszta jövedelmet élvezett, 20 éves korától 50. életévéig a nemzetőrségbe beirandó volt és sorkatonai szolgálatot teljesíteni nem volt köteles.

Mivel a nemzetőrség eme első formája nem háborúviselésre, hanem a belső rend és nyugalom megóvására szolgáló vagyis rendőri karhatalmi szolgálatra hivatott intézménynek volt tekintendő, előteremtésében és megszervezésében a katonaságnak semmi szerepe sem volt.

A nemzetőri szolgálatra kötelezetteket a polgári közigazgatási hatóságok írták össze, nyilvántartották és szolgálatra való behívásukra is ők intézkedtek, így a nemzetőrség nem a hadügyminiszter, hanem a belügyminiszter fenhatósága alá tartozott.[13]

A nemzetőrséghez tartoztak a városok úgynevezett polgárőrségei is. Ez sok visszásságnak lett a szülőoka. Mivel meg volt adva a lehetőség, hogy külön-külön csoportok alakulhassanak, például a főváros vagyonosabb polgárai a városi polgári őrsereg különlegesebb alakulataihoz, vagyis a vadászokhoz, huszárokhoz vagy dragonyosokhoz soroztatták be magukat, nehogy üzleti alkalmazottaikkal vagy gyári munkásaikkal, kiket köznemzetőröknek neveztek, egy sorban és csatarendben kelljen állniok. Az osztálygőg, a kasztszellem nem engedte itt, hogy az egyenlőség és testvériség érvényre jusson.

A nemzetőrséget kezdetben a megyék és a városok a saját tetszésük

[13] Gelich: Magyarország függetlenségi harca. Budapest 1882. I. kötet 335. o.

szerint szervezhették, az események azonban arra késztették a kormányt, hogy a nemzetőrséget egységesen szervezze és egységes vezetés alá helyezze. Erre vonatkozólag törvényt is hoztak, a már fent említett 1848. évi III. törvénycikket.

Minden nemzetőrkötelesnek szabadságában állott lovas vagy gyalog nemzetőri szolgálatot vállalni. Rendes körülmények közt a szolgálat felváltva történt, rendkívüli esetben azonban minden besorozott nemzetőr fegyvert fogni volt köteles.

Lovas nemzetőr az lehetett, aki lovagolni tudott és hadiszolgálatra alkalmas saját felszerelt lovat tudott hozni, eltartani és gondozni, valamint az egyenruhát és a fegyverzetet is magának kellett beszereznie.

Minden nemzetőr a saját fegyverét használhatta, akinek nem volt fegyvere, az a hatóságtól kapott. Ugyanez állt az egyenruházatra is, a nemzetőrök zöme azonban ruházati anyag híján csak karszalagot kapott.

A nemzetőrség ügyeit a nemzetőrségi tanács intézte egészen addig, amíg 1848 novemberében az összes katonai ügyeket a hadügyminiszter kezében egyesítették.[14]

A nemzetőrség szervezése 1848 június közepéig befejeződött. Megyénkint és városonkint csoportosítva az ország egész nemzetőrsége 116 gyalogzászlóaljat és 48 lovas osztályt, azaz 96 lovas századot tett ki.[15]

Ha ezt a csapatmennyiséget teljesen felszerelni és felfegyverezni lehetett volna, amellett ki lett volna képezve, akkor valóban tekintélyes haderőt képviselt volna. Noha néhány elismerésre méltó kivételt nem számítva a nemzetőrségnek kevés volt a katonai értéke, a jelentősége mégis abban állott, hogy a városokban és községekben a rendet fenntartotta, azonkívül később állandó és mozgó nemzetőrséggé átszervezteténvén, éppen úgy tényezőnek lehetett tekinteni a hon védelménél, mint a nemzeti haderő egyéb alakulatait.

De különben is az a nemzetőrség képezte a honvéd zászlóaljak alakításának magvát.

A hadviselés szempontjából nem volt szerencsés dolog, hogy a nemzetőr csapatokat csak meghatározott időre, pár hónapra vagy néhány hétre mozgósították és csak a megye területén lehetett — a rendes hadsereggel együtt — harcbavetni. A nemzetőrök a nekik ismeretlen háborús élettel és a fegyelmi kötöttség által ugyanis egyéni érdekeikben és nemesemberi jogaikban korlátozva érezték magukat és a kikötött szolgálati idő leteltével hazakívánkoztak.[16] Akadtak azonban ebben a tekintetben dicséretes példák is.

A nemzetőrség külső ellenséggel szemben tehát nem minden vonalon vált be, így a kormány a délvidéki mozgalmak miatt nemcsak a már

[14] Gelich: i. m. I. k. 25., 26., 455., 456. o.
[15] Gelich: i. m. I. k. 46—49. o.
[16] Görgey István: 1848 és 1849-ből. Budapest 1885. I. k. 25. o.

meglévő régi cs. kir. csapatok létszámának feltöltésével, hanem új alakulatok felállításával is igyekezett szaporítani a haderőt. Ennélfogva már május közepén egyelőre 10 zászlóaljnyi és 1 ütegnyi rendes haderőnek felállítását határozta el. Ebből a célból kiáltványt tett közzé, mely az annyi sok dicsőséget aratott honvéd zászlóaljaknak mintegy alapítóleveléül tekinthető.[17]

A kiáltvány alapján már május 20-án megindult a toborzás, melynek helyéül Pest, Pozsony, Kassa, Miskolc, Nagykároly, Nagykálló, Debrecen, Gyula, Szeged, Eger, Jászberény, Kunszentmiklós, Győr, Komárom, Veszprém, Szombathely, Székesfehérvár, Kaposvár, Szekszárd, Pécs, valamint ezeknek a városoknak a környékét jelölték ki.

A toborzás a cs. kir. magyar sorgyalogezredek toborzóparancsnokságainak közreműködésével történt.

Az eredmény, kivéve a Pesten, Szegeden és Debrecenben felállítandó zászlóaljakat, nem felelt meg a várakozásnak. Bár különösen az értelmiségi osztály nagy számban jelentkezett a toborzó asztalnál, a szükséges 10 000 fő mégsem jött össze.

Ennek főoka az volt, hogy Szeth János cs. kir. 62. gyalogezredbeli alezredes, aki a toborzást irányította, csakis gránátos testmagasságú, vagyis legalább 5 láb 5 hüvelyk (170 cm) testmagasságú legényeket engedett felvenni, mivel az új magyar zászlóaljakat minden tekintetben legelsőrangú csapatoknak szánta.[18]

Igen ám, de a magyar nép túlnyomó része középtermetű, gránátos testmagasságú legények tehát nem túlságosan sűrűn akadtak.

Szeth alezredesnek tehát engednie kellett túlzott buzgalmából és a testmagasság követelményét 5 láb 2 hüvelykre (162 cm) szállították le. A toborzást újra megkezdték és a szükséges létszám most már hamarosan betelt.[19]

A délvidéki nemzetiségi mozgalmak miatt sürgősen szükség lévén minél több katonára, a hadügyminiszter mindenekelőtt a cs. kir. hadsereghez tartozó rendes magyar csapatokat kívánta létszámukban kiegészíteni és megerősíteni. Ebből a célból 1848 június 11-én felhívást bocsátott ki a sorgyalogezredek itthon állomásozó 3-ik zászlóaljaiba és a huszárezredekbe való önkéntes belépésre.

A legelső 10 honvéd zászlóalj és 1 tüzérüteg felállítása után további zászlóaljak, ütegek és egyéb alakulatok szervezése sűrű egymásutánban követvén egymást, azonkívül a veszteségek pótlásáról is állandóan gondoskodni kellett, az újoncszedés tehát a szabadságharc egész tartama alatt, kis szünetekkel bár, de szakadatlanul folyt.

A szabad toborzást azonban legtöbbnyire mellőzték, hiszen annak

[17] Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. II k. 12. o.

[18] Gelich: i. m. I. k. 74. o.

[19] U. o.

eredményére bizton számítani nem mindig lehetett. A hatósági újonc-állítás lett az általános.

Az országgyűlés 1848 július 11-én Kossuth Lajos előterjesztésére nagy lelkesedéssel ajánlott meg 200 000 főnyi újoncot. Ennek alapján a képviselőház augusztus hó közepén a hadügyminiszter által a hadsereg kiállítására vonatkozólag beterjesztett törvényjavaslatot tárgyalta, mely főbb pontjaiban a következőket tartalmazta:

1. A ministerium felhatalmazást kap a rendes katonaság létszámát, melyhez az új honvéd csapatok is tartoznak, a határőrezredeken felül 200 000 harcosra emelni.

2. A ministerium elrendeli, hogy ennek a törvénynek szentesítése után a legrövidebb idő alatt 40 000 főnyi gyalogság és 4300 lovas állíttassék, azonkívül további 40 000 gyalogosra és 4300 lovasra az újoncozás úgy kiszíttessék elő, hogy szükség esetén azonnal kiállíthatók legyenek.

3. Az e törvény által megszabott védkötelezettségnek Magyarország és kapcsolt részeinek minden polgára 19. életévétől állás- és vallás-különbség nélkül alá van vetve. Kivételt képeznek azonban a papság, az amúgy is katonai szolgálatra kötelezett határőrök, a családfők és a család fenntartásáról gondoskodó egyetlen fiak vagy vők, végül a testi vagy szellemi fogyatkozás miatt egyébként is alkalmatlanok.

4. A jelen törvény alapján állított katonák 6 évi tényleges szolgálatra vannak kötelezve.

5. Pénzen való megváltás vagy helyettes állítása semmi szín alatt sincs megengedve.

6. Az eddig divatozott szabad toborzás ezennel beszüntettetik.[20]

A képviselőház több napi vitája után az jött határozatba, hogy a cs. kir. magyar gyalogezredek idehaza állomásozó 3-ik zászlóaljai a régi rendszer alapján teljes hadiétszámra egészíttessenek ki, a többi hadkötelesből azonban a honvéd zászlóaljak száma szaporíttassék. A hadügyminiszter augusztusban ismét felhívást bocsátott ki az említett sorezredbeli 3-ik zászlóaljakba való önkéntes belépésre és ennek a felhívásnak volt is némi foganatja. Október végén elrendelték a sorezredeknél a pótlásra hivatott, 2 századból álló úgynevezett tartalékosztály felállítását, néhány hét múlva azonban beszüntették.[21]

Fontos jelentőségű volt az a határozat, amely a törvényjavaslatban ajánlott 6 évi tényleges szolgálatot 4 évre szállította le. Aki azonban a sorozás elől bujkált, azt 8 évre sorozták be.

A négyévi szolgálati idő azonban csakis a honvéd csapatokra vonatkozott, míg a régi cs. kir. csapatoknál — a képviselőház határozata értelmében a régi rendszer alapján — 8 esztendő volt a szolgálati idő.

A sorozás azon az alapon történt, hogy ha az egyes megyékben a

[20] Közlöny, 1848. aug. 18. sz.
[21] Gelich: i. m. I. k. 448. o.

19 évesekből nem telne ki a kivetett újonclétszám, akkor a 20, majd 21 és 22 évesekre került a sor.

A köztudatban az van elterjedve, hogy a Kossuth által kért 200 000 újoncot azonnal ki is állították. A valóság ellenben az, hogy Kossuth ezt a létszámot csak a jövőre nézve kérte és — miként az elmondottakból látható — csak 44 300 újoncot kívánt azonnal.[22]

A megajánlott 200 000 főnyi létszám terhére azután a szabadságharc egész folyamán soroztak újoncot, hol többet, hol kevesebbet.

A legelső 10 honvéd zászlóalj megszervezés után még 4 honvéd zászlóalj toboroztatott, mégpedig kettő 1848 augusztusában, kettő pedig szeptemberében.[23]

Szeptember 27-én újabb 16 honvéd zászlóalj felállítását rendelték el. A kormány ez alkalommal a haza fenyegetett helyzete miatt egy honvéd hadsereg szükségességét hangsúlyozta és rendelkezett annak hadkiegészítési módjáról. Meghatározta az úgynevezett katona-állítási főhelyeket, valamint az újoncozó kerületeket, melyek némely tekintetben emlékeztettek a régi cs. kir. hadfogadó, más néven toborzó kerületekre. Kimondta a rendelet, hogy ezekre az újoncozó, valódi nevükön katona-állítási kerületekre nézve semmi módosítás vagy változtatás nem fog történni, így ez a beosztás állandónak volt szánva, mégpedig:

A zászlóalj száma	Főtörzskari hely	A katona-állítási kerületbe tartozó megyék a területükön fekvő városokkal együtt
15.	Pozsony	Pozsony, Trencsén
16.	Érsekújvár	Nyitra, Túróc
17.	Radvány és Léva	Árva, Bars, Liptó, Zólyom
18.	Komárom vára és Vác	Esztergom, Hont, Komárom, Nógrád
19.	Lőcse	Gömör és Szepes
20.	Kassa	Abaúj, Sáros, Torna
21.	Munkács	Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung
22.	Miskolc és Sátoraljaújhely	Borsod, Zemplén
23.	Győr	Győr, Moson, Sopron

[22] Gelich: i. m. I. k. 337. o.
[23] Gelich, i. m. I. k. 235—271. o.

A zászlóalj száma	Főtörzskari hely	A katona-állítási kerületbe tartozó megyék a területükön fekvő városokkal együtt
24.	Jászberény és Pest	Buda és Pest városok, Jászság, Nagykunság, Kiskunság
25.	Pest	Pest megye
26.	Eger	Bihar, Heves
27.	Nagyvárad	Bihar és a hajduvárosok
28.	Debrecen	Szabolcs és Szatmár
29.	Arad	Arad és Csanád
30.	Hódmezővásárhely	Békés, Bihar, Csongrád

A „főtörzskari hely" azt jelentette, hogy ott gyűjtik az újoncokat és ott alakítják meg a zászlóaljakat.[24]

A Dunántúl egy részét, a Délvidéket és Erdélyt nem ölelte fel a beosztás, mert ezeken a területeken a nemzetőrség fegyverbe volt már szólítva és a népfelkelésre nézve is történtek intézkedések.

A honvédelmi bizottmány október 3-án az alábbi rendeletet küldte valamennyi közigazgatási hatóságnak: „Minthogy a Duna jobb partján fekvő hatóságoknál az intézkedések a népfelkelésre már megtörténtek, ezek mindaddig érvényben maradnak, míg az említett helyhatóságok nem tisztultak meg az ellenségtől. A többi hatóságok pedig, amelyeknek a népfelkelés állítása határozottan meg nem hagyatott, folytatják és az állított vagy még állítandó újoncokat felszerelik és számukra kijelölendő állomásaikra szállítják."[25]

A honvédsereg szervezésének előmozdítására szolgáló rendszabályokkal összefüggésben állott az 1848. október 2-án kelt alábbi rendelet is:

„Az önkéntes csapatok felállítására nézve jövőre a következők határoztatnak:

1. Azok az önkéntesek, kik valamely honvédtesthez négyévi szolgálatra soroztatják magukat be, az állam által egyenruhával és fegyverekkel láttatnak el.

2. Azok a szabadcsapatok pedig, melyek nem soroztatják magukat be a honvédseregbe, mostantól kezdve nem vehetik igénybe az állam általi segélyezést.

[24] Közlöny, 1848. szept. 27. sz.
[25] Közlöny, 1848. okt. 4. sz.

3. Az egyes hatóságok által a belső közbiztonság céljából állított vagy állítandó önkéntesek, minthogy az illető hatóságtól fuggenek, fegyverekkel és egyéb kellékekkel szükség esetében ezek által láttatnak el.

4. Valamennyi hatóság ezennel felszólíttatik, hogy legrövidebb idő alatt állítsák ki honvédilletéküket és az általuk állított csapatokról időről időre az országos haditanács elnökéhez, Nádosy Sándor alezredes úrhoz jelentéseket tegyenek."[26]

Az elmondottakból látjuk, hogy a kormány a csapatok kiegészítését a rendes sorozásra fektette és a szabad toborzást beszüntette. A toborzás azonban mégsem szűnt meg teljesen, mert — éppen úgy, mint a világon bárhol és bármikor — aki katona akart lenni, annak mindig módjában állt, hogy akár a sorozásnál, akár a sorozáson kívül, vagy magánál valamelyik csapatnál önként jelentkezzék szolgálatra.

Sőt ezen az alapon a szabadságharc egész folyamán ezrek és tízezrek önként jelentkeztek katonának. Ezeket az újoncokat nevezték „önkénteseknek". Az ő tömegeikből vagy külön önkéntes zászlóaljakat szerveztek, például a „Pesti önkéntes zászlóaljat", a „Debreceni önkéntes zászlóaljat", vagy pedig szabványos honvéd zászlóaljat állítottak fel, mint például a Szabolcs megyei önkéntesekből a 48., a Baranya megyei önkéntes nemzetőrökből az 51., a debreceni önkéntesekből a 63., a jászsági és kunságiakból a 65., a Bars megyeiekből a 66., a torontáliakból a 72., az erdélyi önkéntesekből a 75., a marosszékiekből a 87., a beregiekből a 91. honvéd zászlóaljat és így tovább.[27]

Szóval nem volt hiány újoncokban, nem úgy, mint a szabadságharc előtt, amikor még az egész országra kivetett néhány ezer újonclétszámhoz is sok város és község rendszerint hátralékban maradt egy-két újoncal.

Az önkénteseknek legalább egy évi szolgálatot kellett vállalnick. Sok önkéntesnél ez az egy esztendő a szabadságharc utolsó hónapjaiban bár letelt, ők mégis tovább szolgálatban maradtak.

A szabadság eszméjétől fűtött hazafias lelkesedés 1848-ban és 1849-ben sok zsengekorú, amellett testileg fejletlen gyermekembert a honvédsereg toborzóihoz vezetett. Felcsaptak honvédnek, de a háborús fáradalmak következtében mihamar szolgálatképtelenné váltak. Emiatt a hadügyminiszter 1849-ben rendeletileg megtiltotta, hogy életkoruknál és fejletlenségüknél fogva katonául még nem alkalmas fiúkat akár a toborzók felvegyenek, akár a közigazgatási hatóságok mint önként jelentkezőket újoncul állítsanak. Az ilyen fiúk ugyanis a katonai szolgálat folytán többnyire egész életükre kiható elnyomorodást kaptak, amellett az államnak felesleges kiadást okoztak.

Kivételt képeztek az olyan jól fejlett, legalább tizenhárom éves fiúk,

[26] Gelich: i. m. I. k. 270—271. o.
[27] Gelich: i. m. III. k. 175—176. o.

akik dobosul jelentkeztek. A dobos szolgálata ugyanis olyan könnyű volt, hogy a fiú elbírhatta. Egyébként a cs. kir. hadseregnél is már régóta voltak ilyen fiatal dobosok [28]

A dobos szolgálatától nem volt sokkal nehezebb a tüzérszolgálat, ezért az ütegeknél is lehetett itt-ott találni ilyen fiatal fiúkból lett tüzéreket. A szabadságharcból vett témával foglalkozó szépirodalmi és költői termékekben gyakran találkozunk a „gyermektüzér" alakjával, sőt némelyik szerző még azt is tudni véli, hogy egész tüzérkötelékek ilyen gyermektüzérekből állottak volna. Költői fantázia, túlzás.

Annyi azonban tény, hogy az 1848-ról 1849-re forduló télen az ellenségtől körülzárt Komáromban May tüzérszázadosnak az az ötlete támadt, hogy az iskolai előadások szüneteltetése miatt az erődítmények körül dologtalanul őgyelgő iskolásfiúkat megtanítja az ágyú kezelésére. A fiúk nagy buzgalommal sajátították el a tüzérszolgálatot, némelyikük olyan alacsony termetű volt, hogy a hatalmas várágyút csak székre állva tudta célbaigazítani. A vár védelménél egyébként ezeknek a fiúknak jó hasznát vették.

Ugyancsak Komáromban a tüzérlegénység hiányos létszáma miatt a komáromi iparosokat is igénybe vették tüzérszolgálatra.[29]

Az újoncok állítására hivatott polgári közigazgatási hatóságok, talán az 1848 előtt dívott szokások folyományaként, de lehet, hogy felületességből vagy egyéb okból is, több esetben olyan legényeket hoztak a honvédsereg részére újoncul, akik feltűnő testi fogyatkozásuk miatt nem voltak katonának valók.

A hadügyminiszter 1849 márciusában tehát meghagyta a csapatok parancsnokainak, hogy a polgári hatóságok részéről újoncul átadottakat orvosilag vizsgáltassák meg és felelősség, valamint kártérítés terhe alatt csakis testileg és szellemileg katonai szolgálatra alkalmas újoncokat fogadjanak el.[30]

Az ország egyes területeinek, habár csak ideiglenes, ellenséges megszállása a honvédsereg hadkiegészítésére bénítólag hatott. Például 1849 januárjában a nagyon szűkre szorult és némelykor veszélyeztetett terület miatt az újoncozást és a lóállítást újonnan kellett rendezni. Csapatálladékok és lovas tartalékszázadok, vagyis a póttestek részére új állomáshelyeket kellett kiutalni, hogy fegyverzet, felszerelés, valamint öltözet kiszállításáról, új alakulatok felállításáról és az újoncok kiképzéséről gondoskodni lehessen.

Tájékozásul megemlítjük, hogy a honvédseregben „álladék"-nak nevezték a pótszázad fogalmának megfelelő csekély létszámú szervet. Mindegyik zászlóaljnak volt ilyen álladéka, ahová a felgyógyult sebesül-

[28] Wrede: i. m. I. k. 86. lap.
[29] Görgey: I.: i. m. II. k. 212. o. — Gelich: i. m. III. k. 58 o.
[30] Közlöny, 1849. márc. 29. sz.

tek és betegek, valamint az újoncok bevonultak és onnan indították őket a hadrakelt seregnél lévő csapattesthez.

A sorgyalogezredeknél a főtoborzószékhely a fióktoborzó székhelyekre költözött át, melyek kevésbé voltak ellenséges behatásnak kitéve.

A huszárezredek tartalékszázadai részére a következő állomáshelyeket jelölték ki:

1. huszárezred Kecskemét,
2. huszárezred Békés,
3. huszárezred Cegléd,
4. huszárezred Nagyvárad,
5. huszárezred Dunaföldvár,
6. huszárezred Mezőkövesd,
7. huszárezred Nyíregyháza,
8. huszárezred Kecskemét,
9. huszárezred Debrecen,
10. huszárezred Félegyháza,
11. huszárezred Sepsiszentgyörgy,
12. huszárezred Gyöngyös.

De ezek az állomáshelyek sem maradhattak állandók, mert a hadiesemények következtében az alábbi változásokat kellett tenni:

1. huszárezred Kecskemétről Mezőkövesdre,
2. huszárezred Békésről Szilágysomlyóra,
3. huszárezred Ceglédről Nagyváradra,
5. huszárezred Dunaföldvárról Jászberénybe,
7. huszárezred Nyíregyházáról Diószegre,
8. huszárezred Kecskemétről Jászberénybe,
12. huszárezred Gyöngyösről Szatmárnémetibe.[31]

Az 1848. év novemberében a 13. és 49. honvéd zászlóalj „felszerelési és tartalék zászlóalj"-já alakult át Pest állomáshellyel. Mindkét zászlóaljhoz kitűnő volt cs. kir. tiszteket és kiváló altiszteket osztottak be. Ezeknek a zászlóaljaknak az volt a rendeltetése, hogy a magyar gyalogezredeket kiegészítsék, továbbá, hogy a honvéd zászlóaljak részére az újoncokat kiképezzék. Ha a honvéd újoncok már eléggé be voltak gyakorolva, akkor új zászlóaljat alakítottak belőlük, melyhez honvéd tiszteket osztottak be.

A szolgálat és a begyakorlás egészen úgy történt, mint a sorezredeknél és nagyon igénybe vette a tiszteket, mert egy-egy század 3—400 embert számlált. Kár, hogy ezt a két zászlóaljat már nem előbb létesítették, mert rendeltetésük igazán célszerű volt. Működésük, sajnos, nem tartott sokáig, mert 1849 legelején a Pesten át visszavonuló feldunai hadtesthez kellett csatlakozniok.

31 Gelich: i. m. I. k. 447—449. és II. k. 267. o.

Ezeknek a zászlóaljaknak rövid szereplése annál sajnálatosabb volt, mert november közepén a honvéd kerületi parancsnokok rendeletet kaptak, hogy a fölösszámú újoncokat újabb honvédzászlóaljak felállítására Pestre küldjék. Új alakulások szervezéséhez tehát lett volna elegendő legénység.

Az újoncállítás különben a szabadságharc egész tartama alatt csekély megszakításokkal úgyszólván mindig folyt. Ha az országnak ellenségtől megszállt része felszabadult, ott azonnal soroztak és önkéntesek is mindig jelentkeztek.

Toborozni csak a hadügyminiszter előzetes engedélye alapján volt szabad. Egyes csapatparancsnokok azonban, hogy csapataikat minél gyorsabban kiegészíthessék, önhatalmúlag tartottak toborzásokat. Bár eljárásuk a rendkívüli viszonyok folytán menthető volt, a hadügyminiszter a rend kedvéért 1849 márciusában mégis rendeletet adott ki, hogy a csapatok a szükséges kiegészítéseket a hadügyminisztertől kérjék, mert az önkényes toborzásból zavarok keletkezhetnek.

A besorozott újoncokat vidékenkint előre meghatározott pontokon gyűjtötték és szállítmányokban küldték akár az új zászlóaljak megalakulási helyére, akár szükség esetén magához a működő hadsereghez. Például a feldunai hadtestre az 1849 januári visszavonulás során Vácott már 5000 újonc várakozott,[32] majd néhány nap múlva Léva előtt újabb újoncszállítmány érkezett be hozzá. A hadtest részére végül a bányavárosokban és azok környékén is toboroztattak.[33]

Az elég sok újonc kapóra jött, mert nemcsak a hadtest fogyatékait tölthették fel, hanem új zászlóaljakat is lehetett szervezni belőlük, például a besztercebányai 1. és 2. honvéd zászlóaljat.

Ugyancsak a visszavonuló feldunai hadtest vette fel útközben a Selmecbányáról elébe jövő bányászokat, akik önként álltak katonának és mint utászok igen jó szolgálatokat tettek.[34]

Avagy a Komárom 1849 tavaszán történt felmentése után következő idő alatt a környező megyékben tartott sorozások eredményeül több ezer újonc gyűlt össze. Sőt Klapka tábornok a Komáromot ismét körülzáró császári hadtest fölött 1849 augusztus 3-án kivívott diadal után Győrött néhány nap alatt mintegy 6000 újoncot avattatott fel, akikből Komárom várában 4 új honvéd zászlóaljat alakított és azonnal begyakoroltatott.[35]

Bem tábornoknak, amikor Erdélyt az ellenségtől megtisztította, az éppen visszaszerzett területeken egyik első intézkedése az volt, hogy soroztasson. A sorozások még a kimondottan nemzetiségi vidékeken is jó

[32] Gelich: i. m. II. k. 162. o.
[33] Görgey: I.: i. m. I. k. 153. o.
[34] Breit: Magyarország függetlenségi harcának katonai története. I. k. 204. o. — Görgey I.: i. m. I. k. 140. o.
[35] Breit: i. m. IIII. k. 312. .o

eredménnyel jártak. Önkéntes is szép számban akadt, egész zászlóaljakra való.

Az erdélyi két székely határőr gyalogezred területének lakossága katonaállítás tekintetében már a szabadságharc elején különösen kitett magáért. A régi ezredkötelék megszűnt és a két határőr ezrednek mindössze 76 000 főnyi lakossága 11 honvéd zászlóaljat állított, vagyis mégegyszer annyit, mint amennyit határőrkötelezettsége alapján kiállítani tartozott. Azonkívül futotta még a székelyekből a határok biztosítására hivatott 10 külön zászlóalj kiállítása is.[36]

A székelyek egyébként az Agyagfalván 1848. október 23-án hozott határozatukkal kimondták, hogy minden 18—50 éves férfi egyformán katonaköteles és fegyvert fog.[37]

Az 1848 augusztusi országgyűlési határozat szerint a régi cs. kir. gyalogezredek magyar zászló alatt küzdő 3-ik zászlóaljai a megajánlott újonclétszámból teljes hadiállományra lettek volna kiegészítendők. Ez azonban nem történt meg, sőt a régi cs. kir. zászlóaljak a szabadságharc egész tartama alatt sem kaptak elegendő legénységi pótlást. Például a 48. gyalogezred 3-ik zászlóalja 1848. december 14-én a Nagyszombatnál vívott ütközetben akkora veszteséget szenvedett, hogy a szervezetszerű 6 század helyett csak 4 századot tudott alakítani. Veszteségét nem pótolták és így a szabadságharc további folyamán csak ilyen csökkentett állománnyal maradt, mely alig tett ki 400 embert, holott a szervezetszerű hadiállomány kereken 1200 ember lett volna.

Hasonló helyzete volt a 2. gyalogezred és a 60. gyalogezred 2-ik zászlóaljainak, melyeknek 1—1 osztálya (2—2 század) Eszék várának 1849. február 13-án bekövetkezett feladása alkalmával hadifogságba esett, de ezeket se pótolták a szabadságharc végéig.

Egyéb sorezredbeli zászlóaljaknál, különösen az 1849. évi nyári hadjárat folyamán létszám tekintetében szintén sanyarú volt a helyzet. Például a 39. gyalogezred 3-ik zászlóaljának 6 századában csak 330 embere volt, ami békelétszámnak is kevés. Úgyszintén a 39. gyalogezred 1. zászlóalja csak 434 embert számlált, a 60. gyalogezred 1. zászlóalja 468, a 2-ik zászlóalja 529 embert és így tovább.[38]

A veszteségek teljes pótlása azonban a honvéd zászlóaljaknál sem volt meg, de létszámuk általában mégis legalább 6—700 ember körül mozgott.[39]

Az újoncokat egyébként nem is annyira a veszteségek pótlására, mint inkább új kötelékek, új harcászati és rendelkezési egységek szervezésére használtak fel anélkül, hogy a meglévő kötelékek ütőképessé-

[36] Gelich: i. m. I. k. 282—283. o., III. k. 92—93. o., 175—176., 382—383 o.; Hármas kistükör 129. o., Wrede: i. m. V. k. 221. o.
[37] Gelich: i. m. I. k. 382. o.
[38] Vacquant: Die Donau—Armee. Wien 1900. 361—362. o.
[39] U. o.

gét ezzel érzékenyebben csökkentették volna. Nem nehéz felfogni, hogy katonai szempontból sokkal előnyösebb, ha például 10 000 emberből több, de létszámban a megengedhetőség határain belül gyengébb zászlóaljakat alakítunk, mintha létszámban erős, de kevesebb zászlóalj szervezésére használjuk fel.

A zászlóaljaknak és ütegeknek újoncok kiképzésére és azokból a harctéren levő zászlóaljhoz, illetőleg üteghez pótlások küldésére az úgynevezett „álladékok" szolgáltak, amelyeket fentebb már említettünk. Ezek küldték a pótlást, amelyet a harctéren nyugalmasabb időszakban a csapatok maguk képeztek ki használhatóvá.

A huszárezredek póttestei, egykori néven tartalékszázadai már legalább elfogadható mértékben kiképzett pótlásokat küldtek. A lovasságnál ugyanis nemcsak az ember kiképzése, hanem a lovak betanítása is körülményesebb, tehát több időt igényel. Csak csökkentett használhatóságú lovasságot is aligha lehetett volna rögtönzésekkel előteremteni.

A hadügyminiszter 1849. március 29-én kelt rendelete szerint elsősorban a régi huszárezredek létszáma volt feltöltendő, mert ezek a téli hadjárat folyamán sokat vesztettek. Például a 4. számú Sándor-huszárezrednek 1849 február közepén 1600 lovas helyett csak 400 lovasa volt.[40]

A kiegészítés könnyen ment, mert sok újonc és önkéntes akadt.

A lovasság számára való újoncállítás előmozdításául a hadügyminiszter már 1848. november 14-én tiszteket bízott meg a huszárújoncok kiválasztásával. Ezek a tisztek egy-egy huszárezred számára 400 újoncot választottak ki a Pesten, Egerben, Hódmezővásárhelyen, Sárospatakon, Munkácson, Nyíregyházán és Kassán összegyűlt újoncokból. A huszárújonc testmagassága 5 láb 2 hüvelyk (160 cm) és 5 láb 5 hüvelyk (170 cm) között lehetett. A kiválasztott újoncok azonnal az illető huszárezred álladékához, vagyis a tartalékszázadokhoz voltak küldendők.[41]

Nem tudni mi okból, de 1848 nyarán és őszén a régi huszárezredek legénységéből elég sokan átléptek az új honvéd zászlóaljakba. Lehetséges, hogy azért tették, mert itt jóval rövidebb volt a szolgálati idő és pár krajcárral magasabb a zsold, no meg előlépéshez is több volt a kilátás. Nehogy a különben is gyenge létszámú huszárezredek legénységüknek a honvéd gyalogsághoz áttétele folytán még inkább gyengíttessenek, a honvédelmi bizottmány az ilyen áttételt szigorúan eltiltotta és ahol ilyesmi már megtörtént, az ilyen legénységet rögtön vissza kellett helyezni az eredeti régi huszárezredhez.

A tüzérségnél az új ütegek felállítása rendkívüli gyorsasággal folyt nemcsak a szabadságharc elején, hanem a későbbiek folyamán is. Nagyon sok fiatalember kérte a tüzérséghez való felvételét, kiváltképpen a tanultabbak és az iparos ifjúság. Emellett a csehországi legénységből

[40] Wacquant: i. m. 362. o.
[41] Gelich: i. m. I. k. 430. o.

álló, Pesten állomásozó 5. számú tüzérezred katonái szinte testületileg léptek át a magyar hadilobogó alá.

Az országgyűlés által 1848 augusztusában megszavazott 200 000 főnyi újonc — miként már említettük — nem vétetett egyszerre igénybe, hanem csak részlegenkint. Ennek főként az volt az oka, hogy nagyon sokan önként álltak be honvédnek, azonkívül a nemzetőr és az önkéntes zászlóaljakat rendes honvéd zászlóaljakká alakították át.

Kossuth 1849. március 24-én az országgyűlés elé törvényjavaslatot terjesztett arra vonatkozólag, hogy a 200 000 főnyi újoncjutalék még ki nem állított része, azon felül újabb 50 000 újonc, toborzással, vagy ha ez eredménytelen volna, akkor sorozással állíttassék ki. Az országgyűlés 1849. április 29-én ilyen értelemben el is rendelte az újoncozást.[42]

A községeknek a reájuk kivetett újonclétszámot mindenekelőtt toborzás útján és ha ez sikerrel nem járna, sorshúzás útján kellett előteremteni. A sorshúzás a 18 évesekkel kezdődött. Foglalópénz 20 forint volt. A szolgálati idő 7 évre terjedt. A testmagasság 5 láb (156 cm). A városoknak és községeknek nemcsak az 50 000-ből most reájuk kivetett újonclétszámot, hanem az előző évből a hátralékot is ki kellett állítani.

A besorozott újoncok átvételére 8 újonctelep létesült,[43] mindegyik egy törzstiszt parancsnoksága alatt, azonkívül be volt osztva 10—10 tiszt és 2—2 orvos. Az újonctelepek, más néven tartalékok a következők voltak:

Székhely	Mely megyék újoncai részére
Szabadka	Torontál, Temes, Krassó, Somogy, Baranya, Bács
Kecskemét	Pest, Fejér, Esztergom, Tolna, Heves, Jászkun kerület
Hódmezővásárhely	Arad, Csongrád, Békés, Csanád, Zaránd
Nyíregyháza	Szabolcs, Zemplén Abaúj, Bereg, Ung, Hajdu kerület
Nagykároly	Bihar, Szatmár, Kraszna, Kővár vidéke, Ugocsa, Máramaros
Komárom	Komárom, Bars, Győr, Túróc, Veszprém
Eger	Borsod, Gömör, Torna, Szepes, Sáros
Losonc	Nógrád, Hont, Árva, Liptó, Zólyom

42 Közlöny, 1849. ápr. 27. sz.
43 Közlöny, 1849. máj. 2. sz.

A megyéknek és városoknak kiállítandó újoncaikat május 15-től kezdve nemzetőrök által a meghatározott újonctelephez kellett szállítani és az újonctelep parancsnokságával megelőzőleg tudatni, hogy hány felszerelt és hány felszereletlen újonc és mikor indíttatik útnak. Az említett hatóságok tartoztak hetenkint jelentést küldeni a hadügyminisztériumnak az újoncállítás előhaladásáról.

Az 50 000 főnyi újonc nagyobb része a hadsereg fogyatékainak pótlására volt szánva, a többiből 12 új zászlóalj volt felállítandó.

Az újonctelepek az újoncokat kiképezték, felszerelték és a pótlásra szántakat a csapatokhoz, a 12 új zászlóalj részére szántakat pedig az illető zászlóalj megalakulási helyére szállítmányokban küldték.

A szabadságharc kedvező újoncozási eredményei a nemzetet átható hazafias lelkesedésnek és Kossuth Lajos munkálkodásának voltak köszönhetők. 1848 őszén, alföldi toborzó körútján tartott beszédei hatására például tízezrek álltak a honvédsereg zászlaja alá.[44]

Az újoncszedés és általában a hadkiegészítés abban az időben sok nehézséggel volt kénytelen megküzdeni. A katonának való férfilakosság jórésze a cs. kir. hadsereg kötelékeiben akár az olaszországi hadszíntéren, akár ausztriai helyőrségekben távol volt hazájától. Ezeknek a csapatoknak a hadilétszáma mintegy 40 000 embert tett ki, ami igazán üdvös lett volna a honvéd hadilobogó alatt.

Az ország különböző területei meglehetős hosszú ideig az ellenség kezén voltak, így onnan újoncot kapni nem lehetett.

A nemzetiségek lakta területeken az ellenséges bújtogatás sokat ártott és sokan a besorozás elől elbujdostak, vagy adandó alkalommal megszöktek a besorozottak közül.

Sokan kiváltságos helyzetüket féltették, azért maradtak távol a szabadságért küzdők seregétől.

Mindezek ellenére a szabadságharc idején nem volt hiány katonában. A magyar nép hazaszeretete olyan hadsereget hozott létre, amely hónapokig hősiesen harcolt a császári hadsereg ellen, s csak a többszörös túlerő tudta térdre kényszeríteni.

[44] Barta István: Kossuth alföldi toborzó körútja 1848 őszén. Századok, 1952. 1. sz. 149—166. o.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

A BERCSÉNYI CSALÁD LEGUTOLSÓ TAGJA GRÓF BERCSÉNYI LÁSZLÓ HUSZÁRALEZREDES. 1781—1835.

Markó Árpád, a történettudományok kandidátusa.

I.

Az utolsó Bercsényiek

A kuruc szabadságharc két vezérférfiának — II. Rákóczi Ferencnek és Bercsényi Miklósnak — leszármazói csak néhány évtizeden keresztül vitték tovább családjaik életét. Mint tudjuk, Rákóczi unokája mint a párizsi Vizitációs Nővérek apácarendjének tagja halt el 1780-ban. Vele Rákóczi családja végleg kihalt.[1]

Bercsényi Miklós családja pár évtizeddel tovább élt. Neki Homonnai Drugeth Krisztinával kötött házasságából két gyermeke származott: Zsuzsanna — később gróf Zichy Péter neje — és László. A család László révén fiágon még három nemzedéken élt tovább, s annak legutolsó tagja volt az a, szintén László nevet viselő magyar huszáralezredes, aki 1799-től kezdve végig harcolta a napóleoni háborúkat, s mint nyugállományban, agglegényi sorban élő ember, 1835-ben halt el Kassán. Vele fiágon kihalt a székesi Bercsényi család. Thaly Kálmán a Bercsényi családról írt munkájának bevezetésében igen jól jellemzi őt, amikor azt állapítja meg, hogy „... a nagy zajjal és vakító fénnyel fölemelkedett történelmi név csöndes magányban, csak kevesektől tudva enyészett el, hamvadt ki véle ...”[2]

Miklósnak, a kuruc főgenerális fiának, Lászlónak életét jól ismerjük. Mint fiatal tiszt, Rákóczi nemesi testőrszázadában harcolta végig a fejedelem közvetlen környezetében **Rákóczi szabadságharcát, azután vele** együtt Franciaországba emigrált. Ott a francia hadseregben folytatta pályáját, mint kitűnő lovastiszt, a francia huszárság megszervezője, a tőle toborzott Bercsényi (franciásan Bercheny) huszárezred parancsnoka, ké-

[1] Markó Árpád: A Rákóczi család legutolsó tagjai. Turul folyóirat 1940. évf. 3—4. szám.

[2] Thaly Kálmán: A Székesi Gróf Bercsényi család. Bp. 1885. I. köt. Bevezetés.

sőbb ezredtulajdonosa, azután pedig mint tábornok kitüntette magát az osztrák örökösödési háború különböző harcterein, s katonai pályafutását mint Franciaország marsallja fejezte be.[3]

Bercsényi marsallnak Girard Katalinnal kötött házasságából 12 gyermek született, 5 fiú és 7 leány. A fiúk közül 3 csecsemő-, illetve gyermekkorában meghalt. A család tehát csak két fiúban folytatódott fiágon, mégpedig az 1736-ban született Miklós Ferencben és az 1744-ben született Ferenc Antalban. Édesatyjuk mind a két fiút katonai szolgálatra nevelte, s mind a ketten az ő huszárezredében szolgáltak és lettek annak az ezrednek a parancsnokai. De Miklós Antal már 1761-ben Mühlhausenben himlőben meghalt, utána öccse, Ferenc Antal vette át a Bercheny ezred vezetését.[4]

Bercsényi Ferenc szintén kiváló huszárvezető volt. A francia nagy forradalom kitörése idejében írt egy értékes lovassági szervezési szabályzatot, amely az említett Choppin könyv szerint kimagasló helyet foglal el a francia lovasság történetének lapjain.

A forradalom természetesen nem viharzott el nyomtalanul a francia hadsereg felett. Az ezredek túlnyomó része csatlakozott ahhoz, másik része — továbbra is meg akarván tartani a királynak tett esküjét — csatlakozott a forradalom ellen hadbaszálló európai haderőkhöz. Bercsényi Ferenc szívében is lelki válságot okozhatott ez, a francia nemzet életében sorsdöntő fordulat. Nem csatlakozott a forradalmi csapatokhoz, de nem is akart régi bajtársai ellen harcolni, tehát 1791 novemberében lemondott ezredparancsnoki méltóságáról és kiskorú, 1781-ben született László fiával elhagyta Franciaországot. Felesége, özvegy Santo Domingo grófnő, született Merger Magdolna azonban leányával Franciaországban maradt. Hogy Ferenc kisfiával az 1791 és 1797 közötti években hol tartózkodott, arról megbízható adataink nincsenek. Csupán az biztos, hogy 1797-ben már Bécsben, vagy Magyarországon élt, mert ebben az évben adta be László fiát a Mária Terézia királynőtől alapított és a magyar főnemesi és nemesi ifjak nevelésére hivatott Theresianum intézetbe.[5]

[3] Bercsényi László életrajzát megírta báró Forster Gyula két könyvében: I. Gróf Bercsényi László, Franciaország Marsallja. Bpest 1925. és II. Utóhang gróf Bercsényi László, Franciaország marsallja történetéhez, Bpest, 1929.

[4] A francia Bercsényiek életének idevonatkozó adatait, egyúttal a francia—magyar huszárok történetének adatait két kitűnő francia munka ismerteti. Az egyik H. Choppin: Les Hussards, Les vieux Regiments, 1692—1792. Megjelent Nancyban 1898-ban. A másik Reinach-Foussemagne grófnő könyve. Les Hussards hongrois sous l'ancienne regime. Revue de Hongrie folyóirat 1910. évf.

Itt kell megállapítanom Thaly Kálmán tévedését, aki a Bercsényi családról írt munkájának I. kötetéhez csatolt nemzedékrendi táblázatában azt írja, hogy Miklós Hannoverben hősi halált halt. Ismerjük Bercsényi Miklós apjának, László marsallnak egy levelét, amelyben 1762. február 13-án jelenti a francia hadügyminiszternek: „... J'ai perdu mon fils ainé, il est mort de la petite verole." Azaz elvesztettem idősebb fiamat, aki bárányhimlőben halt meg. (Forster id. I. könyvének 105. ol)

[5] Album der k. k. Theresianischen Akademie. Wien.

Ennek az intézetnek évkönyvében olvashatjuk a következő bejegyzést. A növendékek névsorában szerepel: ...„Berchenyi Ladislaus Graf 1797—1799..."

Bercsényi Ferenc 1809 és 1811 közt halt meg, állítólag Vedrődön, Pozsony megyében, de ott Forster elhalálozásának adatait nem találta. Más hírek szerint Angliában halt meg.[6]

II.

Bercsényi László hadiszolgálata

Bercsényi László, a székesi gróf Bercsényi család legutolsó tagja, a Theresianum elvégzése után 1799-ben belépett az Erdődy János gróf lovassági tábornok nevét viselő 9. huszárezredbe. A tisztikar névsorában 1799-ben már mint Unterleutnant, azaz alhadnagy van feltüntetve, ami akkor a hadnagyi rendfokozatnak felelt meg.[7]

Az említett tiszti névjegyzékek szerint 2 év múlva, 1801-ben már Oberleutnant, azaz főhadnagy, 1805-ben pedig Second-Rittmeister, azaz másodosztályú lovasszázados lett.

Az ezredbe való belépése idején 1799-ben kezdődött a Napóleon ellen megindított ún. második koalíciós háború. A német államok, Ausztria-Magyarország és Oroszország elindították hadseregeiket a rajnavidéki és olaszországi hadszínterekre. A 9-es huszárok Tirolban, Bellegarde tábornok hadtesténél voltak beosztva.[8]

Előzőleg Pettau és Eszék körül állomásoztak és onnan indultak el a tiroli harctérre.

Bercsényi László hadnagy egyéni haditetteiről, vitézi vállalkozásairól az ezredtörténetben nem találunk adatokat. Mint fiatal alantas tisztnek nem is igen lehetett alkalma nagyobb jelentőségű haditetteket végrehajtani. De részt vett ezredének igen heves küzdelmeiben Taufers mellett április 4-én. Azután Süs és Schuls mellett vertek szét az Erdődy huszárok erős ellenséges csapatokat. Előbbi helyen foglyul is ejtettek egy francia tábornokot. A franciákat sikerült Tirolból kiszorítani, s az ezred azok között a csapatok között volt, amelyek a hátráló ellenséget Svájcon át

[6] Forster I. könyve 212. o. és Reinach F. könyve 40. o.

[7] Geschichte des K. u. K. Husarenregimentes No 9. Sopron, 1903. Az ezredtörténet végén külön függelékben —Anhang — közli évről évre a tisztikar névsorát (Rangliste). Ezekben a jegyzékekben az Anhang 38—44. lapjain találkozunk az 1808. évig bezárólag Bercsényi nevével.

[8] A hadjáratokra és Bercsényi ezredeire vonatkozóan felhasználtam a következő forrásmunkák adatait: A 7., 9. és 10. huszárezredek ezredtörténeteit. Alfons Wrede: Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Wien, 1898. III. köt. Horsetzky Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Rónai Horváth Jenő: Magyar Hadikrónika. Bpest. 1895. Woinovich—Veltzé: Österreich in den Befreiungskriegen. Wien 1911.

Franciaországba üldözték. Heves harcok dúltak az alpesi hágókban. Az ezred egyik része olasz földön maradva, csatlakozott gróf Suworow orosz tábornagy Lombardiába benyomuló seregéhez, pár hónap múlva a Franciaország felé haladó ezredrészt is visszarendelték oda. Május 25-én Bellegarde tábornok hadteste, benne a 9. huszárezred, már Turinban táborozott és onnan Genova felé tört előre, hogy az Alessandria felé előnyomuló Suworow hadsereg felvonulását biztosítsa. Később erős járőr- és portyázó-harcok után ismét Turin vidékére kerültek és az ősz beálltával az ezred egyik része Kray táborszernagy hadseregében harcolt Novi mellett.

A harcok az 1800-ik évben tovább folytak. Az Erdődy huszárok a Marengo melletti nagy csatában július 14-én kitüntették magukat. Hat századuk heves támadással feltartóztatott egy, a csatatérre siető francia hadosztályt és ezt megállította. Az év vége felé a Mincio folyónál állt és harcolt az Erdődy huszárezred és 1801-ben mint utóvéd fedezte az osztrák hadsereg visszavonulását a Piave felé. Következett három békés év 1801-től 1804-ig, ezek alatt az ezred Horvátországban állomásozott és pihent.

Amikor a most már császárrá koronázott Napóleon uralmát egész Európára ki akarta terjeszteni — megkezdődött a harmadik koalíciós háború. Az Erdődy huszárokat ismét az olasz hadszíntérre küldték. 1805 első felében nem volt nagyobb haditevékenység, de annál hevesebben fellángolt a harc minden hadszíntéren október havában. Olasz földön a szövetségesek október 30-án vívták legnagyobb csatájukat az Adige folyó északi partján fekvő Caldiero község közelében, ahol az Erdődy huszárok nagy lendülettel, szívósan és hevesen támadták Massena francia marsall csapatait. Több helyen betörtek az ellenség állásába, s onnan kiűzve azt üldözni kezdték. Egy ilyen heves harc közben kerülhetett Bercsényi László a franciák fogságába. A körülötte lezajlott közelharc részleteit nem ismerjük. De hogy Bercsényi László valóban foglyul esett, arról a következő adatok beszélnek. Az ezredtörténet már említett táblázataiban a következő, 1806. évben szerkesztett névjegyzékben Bercsényi neve nem szerepel, vagyis akkor ő nem volt az ezred kötelékében. Egy francia forrásmunka[9] röviden megemlítve Bercsényi fogságba jutását, hozzáfűzi: „... Napoleon lui offrit de la réintegré dans son grade. Il repoussa cette proposition, et retourna en Hongrie." (Napóleon felajánlotta, hogy visszaveszi és meghagyja rangját. Ő ezt az ajánlatot visszautasította és Magyarországra visszatért.)

Ebből azt láthatjuk, hogy a Bercsényi névnek még akkor is olyan jó hangzása volt a francia seregben, hogy ennek a Bercsényi nevet viselő fiatal magyar tisztnek fogságba jutásáról még Napóleonnak is jelentést tettek. Érthető, hogy Napóleon szívesen látta volna a nagyhírű

[9] Reinach. F. 240. o.

Bercheny marsall unokáját ismét hadserege kötelékében. De talán tetszett neki a magyar huszártiszt bátor kijelentése és nem gördített akadályt hazatérése elé, mert az Erdődy huszárok tisztikarának névjegyzékében az 1807-ik évben már ismét találkozunk nevével a rangsorban a századosok között. Tehát mindössze egy, vagy másfél évig volt hadifogságban.

E hadjárat után az ezred Horvátországba, majd 1808-ban Steiermarkba került. 1809-ben Bercsényit Premier-Rittmeisteri, azaz elsőosztályos századosi ranggal áthelyezték a báró Stipsitz lovassági tábornok nevét viselő 10. huszárezredbe.[10]

A béke Európában nem sokáig tartott. Amikor Napóleon elrendelte a szárazföldi zárlatot, ami azt jelentette, hogy Anglia elől elzárta az európai kikötőket, ez az intézkedése nagy elkeseredést szült. Ez a rendszer ugyanis nem csupán Angliát, hanem a többi európai állam gazdasági életét is érzékenyen sujtotta. Megindult ismét a háború több hadszíntéren. Németországban a Duna vonalában, Olasz- és Lengyelországban. Mivel a döntő ütközetek előreláthatólag a Duna völgyében fognak lezajlani, Napóleon főseregével oda vonult, s megkezdte a regensburgi hadjárat néven ismert hadműveletet. Károly főherceg generalissimus parancsára a hadsereg 1809 elején elfoglalta készültségi állásait. A 10. huszárezred báró Stutterheim tábornok lovasdandárjában a csehországi Pisekből március 25-én Budweisen, Linzen ás Schärdingbe vonult, azután Bajorország határán foglalta el a kijelölt kordonvonalat.[11]

Később az Iser folyó vonalát szállotta meg Dingelfing mellett. A huszárok heves harcokat vívtak Pfarrkirchen és Landshut vidékén. Aderklaa-nál visszavertek egy túlnyomó erőben lévő ellenséges harccsoportot. Dinzlingnél az ezred szétvert egy egész francia lovasdandárt, három százada pedig egy lovasezredet. A nagy mérkőzésben Napóleon maradt felül, visszaszorította Károly főherceg haderejét kelet felé. A 10. huszárezred nehéz utóvédharcokat vívott Efferding és Linz—Ebelsberg mellett. Ezután bekövetkezett a napóleoni háborúk egyik legnevezetesebb eseménye. Bécs közelében Aspern község határában Károly főherceg győzelmet aratott Napóleon csapatai fölött. Ez volt az első eset, hogy ebben a nagy háborúban Napóleont nyílt csatában legyőzték. A május 21—22-én lezajlott nagy küzdelemben Bercsényi százados huszárjaival Esslingen—Grossenzersdorf mellett harcolt vitézül.

A bécsi Duna medencében egy újabb nagy csatára került sor Wagram mellett, ahol ismét Napóleon győzött. Ebben a harcban a Stipsitz huszárezred Enzersdorf és Ober-Siebenbrunn mellett intézett lendületes lovasrohamokat a franciák ellen. A hadjárat végén Pozsony

[10] Amon von Treuenfels: Geschchte des K. u. K. Husarenregiments no 10. Wien, Anhang X.
[11] Id. ezredtörténet, 239—244. o.

előtt egy előőrs-vonalban tartóztatta fel a franciák továbbjutását Magyarország felé. A novemberben megkötött béke után az ezredet a Bácskába küldték, Újpécs—Versec vidékére. Ott volt 1812-ig. Akkor áthelyezték Veszprém—Tata—Csákvár—Bicske körzetébe, s innen indult a napóleoni háborúk utolsó felvonásának hadműveleteibe, az ún. felszabadító háborúk harcaiba.

A győzhetetlennek hitt Napóleont 1812-iki Oroszország ellen intézett hadjáratával oly végzetes csapás érte, hogy az európai hatalmak elérkezettnek látták az időt vele véglegesen leszámolni. Nem volt könnyű feladat, mert Napóleon az orosz hadszíntéren teljesen elpusztult hadserege pótlására francia földön rövid idő alatt újból tudott egy elég erős sereget talpra állítani. Még két évig tartott a küzdelem, amíg a szövetségeseknek sikerült őt végleg legyőzni és 1815-ben Szent Ilona szigetére száműzni.

Az ezredhez 1813 közepén érkezett mozgósítási parancs szerint a huszárezrednek Hiller tábornok hadtestében Steiermarkon keresztül kellett az olasz hadszíntérre menetelni. Bercsényi László százados ezredének kötelékében Észak-Olaszországban a Livenza folyó partján harcolt. 1814 február elején megkezdődött a Mincio vonalán folyó azon harcok sorozata, amelyek közben Bercsényi hősies magatartásáért nagy kitüntetésben részesült.[12]

Ezt a harcjelenetet az ezredtörténet így írja le: Péchy alezredes Bercsényi osztályparancsnok huszárszázadait a Mincio partján Cavalcaselle község körül helyezte el előőrs állásban.[13]

Február 8-án váratlanul erős ellenséges csapatok közeledtek feléje. Péchy alezredes parancsára Bercsényi egy fél századdal eléjük vágtatott. Az egyik szakaszt ő maga vezette. Arcban támadta meg a franciákat, a másik szakasz Hertelendy főhadnaggyal oldaltámadást intézett ellenük. Péchy alezredes jelentése szerint: „... Graf Bercheny stürtzte sich mit so heldenhafter Bravour in den Feind, dass dieser, trotz seiner bedeutenden Überzahl in Verwirrung geriet und mit grossen Verlusten in seine Schantzen flüchten musste." Ezért a vakmerő lovasrohamáért Bercsényi László századost február 21-én a harctéren soron kívül őrnaggyá léptették elő.

E küzdelmek után az ezred 1814 áprilisában Piemontba került. Bercsényi osztálya Mortara, Seresane és Vercelli községekben táborozott. Tevékenysége ezzel a 10. huszárezredben egyelőre végetért (pár év múlva ismét visszakerült ide), mert 1815-ben áthelyezték mint egy „Velitendivision" parancsnokát a 7. számú huszárezredbe.[14]

[12] Id. ezredtörténet 281. o. Keresztnevét itt tévesen Lajosnak írják.
[13] Bercsényinek később részletesen ismertetendő egyik minősítvényi táblázatában ez a helység Cavalleapollo néven szerepel.
[14] Geschichte des K. u. K. Husarenregimentes no 7. Wien, 1914.

A Velitendivision alakulatok — magyarul röviden velitáknak nevezték — mint önkéntesen toborzott könnyű lovasság szerepeltek a huszárezredek kötelékeiben.[15]

A 7. huszárezred, amelynek 2. velitadivizióját most Bercsényi őrnagy vezette, Neiperg gróf altábornagy hadosztályában vett részt a nápolyi hadjáratban. Ezrede Mantuából 1815 április 1-én indult a Po vidékére. Kezdetben a megáradt Ronco folyónál verekedett vitézül, majd két százada Pesaro városát foglalta el huszáros megrohanással. Azután három osztálya a Nápolyt megszálló csapatokhoz került, egyik osztálya pedig résztvett Ancona ostromában.

Bercsényi őrnagy a Nápoly felé vonuló hadtestben volt. Május 20-án bevonultak Capuába, két nap múlva pedig Nápolyba. Az ezredet onnan Rómába vezényelték, hogy részt vegyen július 28-án az olasz fővárosban rendezett ünnepélyes bevonuláson. A díszes katonai parádén az összes Róma közelében tartózkodó szövetséges csapatok részt vettek. A 7. huszárezred tisztikarát ezután VII. Pius pápa külön kihallgatáson fogadta és elbúcsúztatta őket, mert az ezred pár nap múlva már továbbvonult Siena—Firenzén át Modenába, s onnan július második felében tovább, a francia határ felé. Augusztus 4-én Nizzában voltak. Szeptember 9-én elérték Lyon városát. Bercsényi velita osztálya azonban, amikor az ezred Franciaország felé elvonult, egyelőre még Milanoban, majd Paviában maradt. Később azonban ő is parancsot kapott ezredéhez való bevonulásra, s Genfen át lovagolva érkezett Lyonba. A tél beálltával a 7. huszárezredet hazaindították a monarchiába. December 10-én értek Felső-Ausztriába, Lambach városába, s ott töltötték a telet.

1816-ban az ezred békeállomásaira, Horvátországba, Eszék környékére került. 1817-ben Zimonyban állomásozott. Itt alkalma volt Bercsényi őrnagynak egy ünnepélyes felvonulásban részt venni. Ferenc császár és felesége délmagyarországi utazásuk közben Zimonyban felkeresték ezt a híres vitéz ezredet. A Száva partján Bercsényi őrnagy fogadta őket, az ezred egy osztályával. Az ezt követő ünnepélyes bevonulásnál ő lovagolt a menet élén. A felvonulásban a magyar huszárokon kívül az Ausztriával akkor szövetségi viszonyban lévő török haderő egy csapata egy pasa vezetésével, díszes festői ruhába öltözve vett részt. A huszárok táborába való bevonulása után az ezred előkelő vendégeit lovasjátékokkal és bravuros lovasmutatványokkal szórakoztatta.[16]

[15] A „velita" huszárosztályok nálunk 1813-ban alakultak és 1815-ig állottak fent. Ezt az elnevezést már Napoleon is alkalmazta az 1805-ben felállított különleges könnyű lovasszázadok megnevezésére. A név a régi rómaiak „Velites"-eknek nevezett könnyű lovasságára emlékeztetett. Nálunk az 1809-iki győri vesztett csatában kudarcot vallott, s utána végleg feloszlatott nemesi insurrectio posthumus maradványaképpen alakult meg, gazdag főuraktól saját költségükre toborzott önkéntes felkelőkből. Minden huszárezredhez beosztottak két velita osztályt, azonfelül volt még néhány ezrednél egy-egy tartalék század. Lásd: Wrede: id. m. III. kötet 65. o. és az id. ezredtörténetben 197. oldalon.

[16] Id. ezredtörténet 190. o.

A következő évek 1817 és 1823 között nem hoztak semmi nevezetesebb eseményt az ezred és Bercsényi őrnagy életébe. A szokott békekiképzés folyt. 1820-ban az ezred részt vett a Pest mellett, Rákoson rendezett nagy csapatösszevonáson, táborozáson, ami a későbbi őszi hadgyakorlatok elődje volt.

Bercsényi Lászlót 1823-ban alezredessé történt kinevezésével együtt áthelyezték ismét a 10. huszárezredbe, amelynek soraiban már 1810-től 1815-ig szolgált.[17]

III.

Bercsényi László utolsó évei, nyugdíjazása, halála

Thaly Kálmán a Bercsényi családról írt munkája I. kötetének előszavában azt írja, hogy Ung vármegye feliratot intézett a királyhoz, kérve abban, hogy adják vissza Bercsényinek — ennek a kiváló magyar huszártisztnek — birtokainak legalább egy részét. A kérvény kedvező elintézéséről nincs tudomásunk. Azt sem tudjuk, hogy Thaly honnan kapta ezt az adatot.

Bercsényi László alezredes katonai szolgálatának utolsó éveit, 1823-tól 1831-ig Zemplén megyében élte le.

Hogy Bercsényi László milyen községekben volt huszárosztályával elhelyezve, azt nem sikerült megállapítanom. Homonnán — ahol valamikor őseinek birtokai is feküdtek — látták őt. A hosszas háborúk utáni békeszolgálat valószínűleg nem nagyon érdekelhette. Tudjuk, hogy a napóleoni háborúk lezajlása után a volt monarchia hadserege nehéz körülmények között tengette életét. Nagy pénzhiány az állampénztárban, a sok háborúban kifáradt emberek közönyössége, s a mindennapi élet gondjai súlyosan nehezedtek az akkori kor katonaságára. Egészségi állapota is rohamosan romlott. A sok háborús év, a lóháton való ide-oda vonulgatás tönkre tette szervezetét. Ezt olvassuk ki az 1830-ban róla készült minősítvényi táblázatból.[18]

A minősítvényi táblázat rovatait magyar fordításban teljes részletes szövegében ismertetem. Bercsényi László gróf huszáralezredesről szól 1830-ból. Neve mellett áll: császári és királyi kamarás. Született 1782-ben Párizsban. Nőtlen. Azután felsorolja a táblázat a 9., 7. és 10. huszárezredekben eltöltött szolgálati idejét külön-külön részletezve, megállapítja, hogy összesen 31 év 8 hónap és 14 nap szolgálati ideje van. Test-

[17] 10. huszárezred id. története 295. o.

[18] Mindezt a minősítvényi táblázatot, mind pedig a később tárgyalandó nyugdíjazási okmányt a H. M. Hadtörténelmi Intézet parancsnokságának szívességéből sikerült hiteles másolatban megkapnom a bécsi Kriegsarchivból. A minősítvényi táblázat „Conduite—Beschreibung" 1830-ik évről szól és a Hofkriegsrat 1830. évi 125-ik számú ügydarabjában található. A másik „Pensionsprotokoll" ugyancsak a Hofkriegsrat iratai között Pensionsprotokoll I. Band 19. Seite 183. alatt van.

alkatáról és egészségi állapotáról a következőket mondja: Erős testalkatú, bár gyakran szenved aranyér-bántalmakban, amely őt időnként szolgálatra alkalmatlanná teszi. De azért az összpontosítási gyakorlatokon részt vesz.

Ismeretei és tudományos műveltsége: németül és franciául jól, magyarul elég jól ír és beszél. Ismeri a történelmet és a földrajzot és szereti a szépirodalmat.[19]

Erkölcsi tulajdonságai és jelleme: élénk, kissé büszke jellem. Erkölcsi hibái nincsenek.

Magatartása általában és alantosaival szemben: a társaságban tisztességtudóan és udvariasan viselkedik, alárendeltjei iránt elnéző. De mégsem tudja a tisztikarának vonzalmát és szeretetét megszerezni.

Szolgálati magatartása: Szolgálatban ügyes, megbízható és szorgalmas. A zártrendű gyakorlatokat és a harcászati alapelveket jól ismeri. Ellenség előtt igen tevékenynek mutatkozott, osztályát ügyesen vezeti és mozgatja. A szolgálat ágazatait ismeri, de az ezredi összpontosítás alkalmával, amikor elvezényelt ezredparancsnokát helyettesítette, azt tapasztaltam, hogy az ezredet nem mindig megfelelő buzgalommal, alaposan és szükséges szorgalommal vezényelte. Jó lovas, lóismeretei közepesek, az előírt számú lovai megvannak.

Ítélőképessége katonai dolgokban: szakmájában helyes ítélőképessége van.

Magatartása ellenség előtt és hadjáratainak felsorolása: ellenség előtt tevékeny, bátor fellépésű. 1814 február 8-án a Cavalleapollo melletti ütközet után kiváló magatartásáért őrnaggyá lépett elő. Végigharcolta az 1799, 1800, 1801, 1805, 1809, 1813, 1814 és 1815. évi hadjáratokat, sohasem sebesült meg.

Magasabb szolgálatra való alkalmassága: szép tehetségeinél fogva alkalmas. Aláírás Gorikowski tbk. Eperjes, 1830 október 18-án.

Láttamozások: Láttam azzal a megjegyzéssel, hogy udvariassága példás, de nem mindig tanúsítja ugyanazt a szolgálati buzgóságot.

Aláírás: Ferdinánd főherceg, lovassági tábornok. Kassa 1830 okt. 25.

Teljesen egyetértek. Aláírás: Máriássy altábornagy.[20]

Ez a minősítés 1830 októberében készült. Bercsényi alezredes egészségi állapota azután úgy látszik rohamosan hanyatlott, mert már a kö-

[19] Feltűnhetik ebben és a még majd ismertetendő nyugdíjazási pátensében is, hogy magyarul nem tudott tökéletesen. Ennek magyarázata az lehetett, hogy francia környezetben született, azután a bécsi Theresiánumban nevelődött, majd a huszárezredek feudális tisztikarában valószínűleg németül vagy franciául beszélt. Amit magyarul tudott, azt bizonyára a huszároktól tanulta meg.

[20] A távol lévő ezredparancsnok helyett a minősítést Gorikowski tábornok, dandárparancsnok szerkesztette. Máriássy altábornagy hadosztályparancsnok, Ferdinánd főherceg lovassági tábornok hadtestparancsnok volt, a Felvidéken elhelyezett csapatok vezénylő tábornoka.

vetkező évben, 1831-ben általános testi törődöttsége és lovasszolgálatra való alkalmatlansága miatt nyugállományba helyezték.

Az itt ismertetett minősítési táblázatból elég tiszta képet kapunk Bercsényi Lászlóról a katonáról és az emberről. Mint katona, az ellenség előtt bátor, tevékeny. A szabályzatokat jól ismeri, szolgálatában ügyes, azonban nem mindig egyformán buzgó. Alárendeltjeivel jól bánik, tehát azok bizonyára ragaszkodtak hozzá. Művelt, tanulni vágyó ember, de úgy látszik, nehezen melegszik fel, bár társaságban udvarias. Talán a magányt kedvelő, zárkózott természetű ember lehetett, ezért tisztikartársai nem nagyon szerették.

Bercsényi nyugdíjazásával kapcsolatban helyesbítenünk kell Thaly Kálmánnak egy megállapítását. Azt mondja, hogy Bercsényi maga kérte nyugdíjazását, mert nem akart a lengyel szabadsághősök ellen harcolni, amikor ezredét 1831 május 1-én a lengyel szabadságharc leverésére Galiciába rendelték.[21]

Nem áll módomban megállapítani, hogy Thaly honnan szerezte ezt az adatot, mert értesülésének forrását nem jelölte meg. De semmiképpen sem tartom azt valószínűnek. Ha abban az időben egy magasrangú törzstiszt, mint Bercsényi, aki 51 éves korában ezredesi kinevezése előtt állott, egy szolgálati parancs teljesítése alól kivonja magát, azaz nem hajlandó ezredével új rendeltetési helyére vonulni, hanem nyugdíjazását kéri, ezt a kérését semmi körülmények közt sem teljesítik, hanem egészen biztosan hadbírói eljárás alá került volna. Ennek vége pedig nem az lett volna, hogy egyszerűen „saját kérelmére" nyugdíjazzák, hanem az, amit az akkori osztrák hadsereg terminológiájában — különösen mikor ilyen politikai ízű dologról van szó — úgy fejeztek ki, hogy őt fegyelmezetlen magatartása miatt: „... infam cassiert...", azaz szégyenletesen való elbocsátással törölték volna a tisztikar névsorából. És ennek a Hofkriegsrat iratai közt feltétlenül nyoma lenne, pedig ilyen irat ott nem található. Mint az alább részletesen ismertetendő nyugdíjazási rendeletből látni fogjuk, Bercsényi testi állapota olyan nagymérvű törődöttséget mutat, s olyan súlyos bajai voltak, hogy nem lett volna képes lóra ülni, s az előrelátható fáradalmakat elviselni. Az ezredtörténet is azt mondja, hogy Bercsényi május elején súlyosan megbetegedett (schwer erkrankt). Ez volt tehát nyugdíjazásának érthető oka.[22]

Ezért volt tehát kénytelen itthon maradni, amikor az ezred május 1-én megkapta a parancsot a galíciai Tarnow városába való elvonulásra. Vagyis Bercsényi betegsége időben egybeesett az ezred elvonulási parancsával, tehát ő éppen súlyos betegsége miatt annak nem is tehetett volna eleget.

[21] A Bercsényi családról szóló id. m. I. k. nemzedékrendi táblázatán. Tőle átvette Forster is I. 29. o. és II. 212.
[22] 10. h. e. tört. 301. old.

Lehetséges, hogy ez őt nagyon bántotta, s talán baráti körben maga terjesztette azt a hírt, hogy nyugdíjba ment, nehogy a lengyel szabadságharcosok ellen kelljen harcolnia. Talán ez a hír jutott valahogy más megvilágításban Thaly tudomására.

A Hofkriegsrat-pensionsprotokol rovataiból a következőket olvashatjuk: Székesi gróf Bercsényi László császári királyi kamarás, alezredes, született Párizsban 1779-ben.[23]

Nyugdíjazása napján az összes szolgálati idejét 1831. augusztus 11-en 32 évben, 7 hónapban és 1 napban állapították meg.

A nyugdíjazás oka: aranyér bántalmak, a látóképesség csökkenése, lovaglásnál erős fájdalmak alsó végtagjaiban, általános gyengeség. Ezért mint félig rokkant (Halbinvalid) 1831 szeptember 1-évl a szakadatlanul folytatott tényleges szolgálatából a rendfokozatának megfelelő nyugállományba helyeztetik. Nyugdíját, 1000,— Ft-ot, e naptól kezdve a kassai hadipénztár folyósítja.

Minősítése a nyugállományba helyezésekor: kifogástalan magatartású tiszt, ellenség előtt tevékeny és bátor. A fent is már felsorolt hadjárati évek után még hozzáfűzi azt, amit már a minősítési táblázatban is olvastunk, hogy németül, franciául jól, magyarul elég jól ír és beszél, a történelmet, földrajzot jól ismeri. Arra a kérdésre, hogy ezután milyen katonai szolgálatra lehetne őt alkalmazni, a felelet: „Halbinvalid".

A Hofkriegsrat pontos ügyvezetésének köszönhető, hogy erre az eredeti okiratra 4 év múlva rávezették ezt a záradékot: Meghalt 1835. november 28-án Kassán.

Ebből a nyugdíjazási rendeletből valóban kitűnik, hogy egy huszártörzstiszt, aki már nem képes lóra ülni és nagyfokú testi leromlásban szenved, katonai szolgálatra valóban alkalmatlan volt.

Bercsényi László nyugállományba helyezése után bizonyára megelégelte a Zemplén megyei falvakban való kényelmetlen táborozást, kulturáltabb környezetbe vágyott, s ezért felköltözött Kassára. Forster Gyula — mint két idézett könyvéből kitűnik — alapos kutatásokat végzett a kassai egyházi, városi és megyei levéltárakban és igyekezett Bercsényi halálának, temetésének és hagyatékának ügyeit alaposan felderíteni. Magam is ugyanezen a nyomon elindulva kiterjesztettem kutatásaimat Košicére, de csak ugyanazt az eredményt értem el, mint Forster. Egyelőre tehát csak azt ismételhetem röviden, amit Forster lelkiismeretes kutatásai során megállapított.[24]

Bercsényi mint agglegény visszavonultan élt Kassán. Valószínűleg csak a származásának megfelelő társaságban forgott, s jó barátságot tartott a Péchy és Forgách grófi család tagjaival. Egy személyleírásunk

[23] Mind a két Hofkriegsrat-beli okmánynak Bercsényi születésére vonatkozó bejegyzései tévesek, mert ő sem 1779-ben, sem 1782-ben nem született, hanem 1781-ben.
[24] Forster II. 38., 214. old.

van róla. Trefort Ágostonnak, a volt vallás- és közoktatásügyi miniszternek még volt alkalma őt személyesen látni Homonnán. Maga beszélte el Thalynak, hogy Bercsényi nagy tiszteletnek örvendett, s ő (Trefort) személyesen is többször látta őt és az utcán köszöntötte. Daliás megjelenésű, méltóságteljes fellépésű, „férfias szépségű" embernek mondja. Mivel Trefort 1818-ban született, a 30-as években még valóban láthatta Bercsényit.

Halála 1835 november 28-án következett be. A római katolikus városi plébánia anyakönyvében a halál oka, azaz halálos betegsége nincs felemlítve. Csak az, hogy nőtlen, nyugállományú alezredes és hogy a Szent János temetőben temették el.

Az akkori Felső-Magyarországon elhalt tisztek végrendelete, hagyatéki iratai egy vegyes bizottság elé kerültek. (Judicium delegatum mixtum.) Ez az érdekes levéltári anyag a két világháború közti évek valamelyikében a fővárosi levéltárból a Hadilevéltár birtokába került. Mivel azonban Bercsényi grófi rangot viselt, hagyatéki ügyét a Helytartóságnál Budán tárgyalták. Forsternek sikerült a végrendelet egy másolatát a volt Helytartósági Levéltárban megtalálni.[25]

A német nyelvű végrendelet 1835 augusztus 25-én, tehát 3 hónappal halála előtt kelt. Általános örökösévé házvezetőnőjét, Barvulszki Éva Máriát jelöli ki, s neki hagyta minden készpénzét, összes ingóságait, lakásberendezését, sőt még a Franciaországból neki járó pénzösszegeket is azzal a kikötéssel, hogy temetéséről gondoskodjék. A végrendelethez mellékelt iratokból kitűnik, hogy franciaországi tőkéje után 40 750 frank követelése van. Utasítja az örököst, hogy ezt az okiratot csak akkor küldje vissza nővérének, gróf Henezelné, született Bercsényi Klementina grófnőnek, ha ezt a pénzt már megkapta és a végrendeletben feltüntetett hagyományokat a megnevezetteknek kifizette. A kassai kórháznak 500, kezelőorvosának, Vojnarovich doktornak 1000, a végrendelet végrehajtójának, Fedák János Kassa város bírájának 500 francia frankot hagyományozott. A Kassa városi levéltárban megállapította Forster, hogy mindez megtörtént, s az ügy simán lebonyolódott. Barvulszki Éva Mária később Ajcinger József városi számvevőhöz ment nőül.

A hagyatéknak volt még egy értékes darabja, amelyről Bercsényi külön rendelkezett. Ez az úgynevezett Rákóczi-kard.[26]

A kard pengéjén a markolat alatt a következő bevésett írás olvasható

Utolsó Rákóczi Bercsényinek 1720-ban.

Utolsó Bercsényi Forgáchnak 1835-ben.

Ez a szöveg, mint azt Forster is helyesen következteti, nem egészen érthető, mert hiszen 1720-ban Rákóczinak még mind a két fia, József

[25] Részletes tartalmát ismerteti Forster II. 38. old.

[26] Forster II. 35., 36. és 37. old. Ott közli a kard fényképmásolatát is. 1931. 22—25. old.

és György élt, tehát ő akkor még nem volt az utolsó Rákóczi. És ha mégis ő ajándékozta ezt a kardot egy Bercsényinek, akkor az bizonyára nem az öreg Bercsényi Miklós volt, hanem fia, László, a későbbi francia marsall, aki mint tudjuk, 1720-ban Konstantinápolyban és Rodostóban járt magyar huszárok toborzása céljából egy francia magyar huszárezred számára. Valószínű tehát, hogy ezt a kardot az id. Bercsényi László marsalltól fia, Ferenc örökölte, ő pedig tovább adta fiának Lászlónak, a Kassán 1835-ben elhalt huszáralezredesnek. A kard, Bártfai Szabó László Forgách családról írt könyvének 552. és következő oldalain leírt fejtegetése szerint végül Forgách Sándorhoz jutott, amint ezt ő maga Bártfai Szabó Lászlóval közölte. Forgách Sándorhoz pedig úgy kerülhetett a kard, hogy Bercsényi végrendeletének egyik aláíró tanúja gróf Forgách Zsigmond volt. A kardot Bercsényi László halála után bizonyára ő vette át, tőle örökölte azután fia, végül unokája, az említett Sándor.

Kassa városában Bercsényi László elhalálozása idejében két temető volt. Egyik a felsővárosban, a másik az alsóvárosban. Utóbbi volt a Szent János temető. Bercsényi lakása tehát valószínűleg Kassa déli felében lehetett. A Szent János temető már régen nincs meg, de pontos helyét meg tudjuk állapítani egy Košicén 1931-ben kiadott munkából.[27]

Kassa déli kijáratánál Bárca felé volt a Pesti úton az ún. alsó külvárosban egy régi, Nepomuki Szent János tiszteletére épített kápolna. 1770-ben a kápolna körüli területet kőfallal kerítették körül és temetőnek rendezték be. Nevét a kápolna után kapta. Ez a temető az 1848—49-i szabadságharcban is szerepet játszott, amikor Mészáros Lázár hadteste Kassát délről ostromolta, Schlick császári tábornok ágyúi a temetőben voltak elhelyezve és annak kőfalán keresztül ütött réseken át lőttek ki. A lőrések egészen a kőfal lebontásáig, azaz a temető megszűnéséig láthatók voltak. A temetőt 1852-ig használták. Azután oda már senkit sem temettek és a városi tanács 1881-ben átadta ezt a katonai kincstárnak. A kőfalat lebontották, az értékesebb síremlékeket más temetőbe átvitték és erre a területre egy katonai szertárat építettek. A barokk Nepomuki Szent János kápolna ma is ott áll a katonai szertár udvarán.

Hogy mi történt azokkal a sírokkal, amelyekről leszármazóik nem gondoskodtak, Wick Béla könyve nem nyújt felvilágosítást. De közli a megmaradt értékesebb síremlékek feliratait. Ezek között Bercsényi László neve nem szerepel. Nagyon valószínű tehát, hogy amíg örököse, Barvulszki Éva Mária élt, talán gondozta a sírt, de azután nem volt már senki, aki ezt a kegyeletes kötelességet tovább is teljesítette volna. Valószínűleg nem is állított neki valami művészi értékű nagyobb síremléket, mert ilyenről Wick Béla könyve nem tesz említést. Így tehát

[27] Dr. Wick Béla: Kassa régi temetői, templomi kriptái és síremlékei. Kosice

Bercsényi László földi maradványai ma vagy ott, a katonai szertár valamelyik épületének falai alatt porladtak el, vagy pedig egy általános exhumálásnál ismeretlen helyre, jeltelenül közös sírba kerültek.

*

A legutolsó Bercsényinek, Bercsényi László huszáralezredesnek itt röviden, nagy vonásokban vázolt életrajzából kitűnik, hogy ő nem volt sem híres dédapjához, Bercsényi Miklós fejedelmi helytartóhoz és kuruc főgenerálishoz — sem nagyapjához, Bercsényi Lászlóhoz, Franciaország marsalljához mérhető, nagyszabású kimagasló egyéniség. Derék, bátor, katona volt, aki 8 hadjáratban helyét vitézül megállta, sőt egyik haditettéért soron kívül őrnaggyá is lépett elő. Francia fogságában pedig nyíltan hangoztatta, hogy magyar huszártiszt, nem fogadta el a neki nyújtott kedvezést, hanem hazatért.

Bercsényi László úgy látszik nem a toll, hanem a kard embere volt. Egyetlen sor írását sem ismerjük. Leveleinek sehol sem találtam nyomát, bár kerestem azokat az Országos Levéltárban, a Péchy és Forgách családi iratok között, a Missiles gyűjteményben és az Országos Széchenyi Könyvtár kézirattárának Missiles és Analecta gyűjteményeiben is — de eredménytelenül.

Zárkózott, magábafordult, büszke egyéniség lehetett, akit, mint minősítési táblázatában olvassuk, tisztjei talán éppen ezért nem kedveltek. Illik reá Madách Imrének egy bölcs mondása (Az Ember Tragédiájában)

„A kor folyam, mely visz és elmerít, —
Úszója — nem vezére az egyén."

A legutolsó Bercsényi korának valóban nem vezére — hanem csak úszója volt. Jeltelen, ma már ismeretlen sírja felett átrohant és őt elmerítette a kornak — emberek, családok sorsa felett — részvétlen közönnyel tovahömpölygő folyama.

HADIESEMÉNYEK A DUNÁN BUDA 1686-OS OSTROMA IDEJÉN

Dezsényi Miklós

A Hadtörténelmi Közlemények 1956. évi 3—4. számában megjelent „Buda visszafoglalása 1686-ban" című tanulmány ismerteti az ostrom lefolyását és a hadiesemények politikai hátterét. A cikk helyesen rámutat azokra az erőkre, amelyek a háttérből az eseményeket irányították és amelyek a már az időben erősen hanyatló török világuralom ellen megindított felszabadító hadjáratok első fejezetének befejeződései voltak.

Az igen súlyos harcok és rengeteg véráldozat árán elfoglalt vár ostromáról részletes és érdekes adatokkal rendelkezünk. A küzdelmek azonban nemcsak a várhegyet környékező terepen folytak, hanem kiterjedtek a budai vár alatti Duna-szakasz és az ehhez csatlakozó folyamrészek területére is. Az itt lefolyt harci vállalkozások leírása szervesen hozzátartozik a várostrom leírásához és annak egy érdekes kiegészítő részletét képezik.

Az ostromló hadseregben a folyami harc feladata a kizárólagosan magyar kiegészítésű naszádos kötelékekre hárult. A magyar ágyús naszádokkal szemben török részről ugyancsak ágyúkkal felfegyverzett folyami harcegységeket alkalmaztak. Az egymással szembenálló harci kötelékek küzdelmeinek leírása mellett nem érdektelen megismerni a magyar naszádos kötelékek az időbeni szervezését és hadfelszerelési anyagát is.

Érdekesnek mondható a külső hasonlóság ténye is, amely a XVII. század utolsó évtizedeiben a magyar és a török folyami harci egységek között fennállott. Ezt az említésre méltó különös jelenséget minden kétségen kívül a törökökre gyakorolt magyar behatás okozta, mert a naszádos fegyvernem helyes felhasználását nem mi tanultuk a törököktől, hanem fordítva. Az előnyomuló török hadsereg csak a Dráva elérése után tette intézményessé hadiszervezetében a vízi fegyvernemet, melynek szervezetét, felszerelését és egyenruházatát annyira átvették a magyar naszádosoktól, hogy a fellépő harcegységeket nemzetiség szerint egymástól megkülönböztetni nem is lehetett.

A magyar naszádosok sajátos alkalmazási módja a portyázás és ezzel kapcsolatban a rajtaütés volt. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, érdekes példa adódik erre a Buda alatti Duna-szakaszon 1686. június 21-én lefolyt bevetés eseményeinél. Mindezek mellett kétségtelen, hogy a magyar naszádos fegyvernem, a korban szereplő gyalogságunkhoz és lovasságunkhoz hasonlóan könnyű jellegű volt. Ugyancsak a magyar naszádos fegyvernem könnyű jellegéből következett, hogy harcászati alkalmazásuk gyakran tette szükségessé és eredményessé a könnyű lovassággal való együttműködést, annyira, hogy a komáromi és esztergomi naszádosok hadrendjébe szervezetszerűen beletartozott egy-egy körülbelül századlétszámú huszárkötelék is. Ez az együttműködés idővel oly tökéletesre fokozódott, hogy voltak időszakok, amikor a naszádos harcegységek köteléke felett is huszártiszt volt a parancsnok.

Okleveleinkben már a XVI. század kezdetétől a naszádokon szolgáló katonákat nemcsak naszádosoknak, hanem hajduknak is nevezik. Ugyancsak a XVI. században kelt oklevelekben a vízi harcegységek megjelölésére mindenhol a naszád elnevezés használatos. Csak a XVII. században kezdődött e fogalom megjelölése a Balkánról átvett csajka szóval, amelyet azonban a naszádosok nem vettek át. A csajka elnevezés használata magyar viszonyok között csak a titeli határőr csajkáskerület megalakulása után vált általánossá, eddig a naszád és a csajka szó, hasonlóképpen a naszádos és csajkás elnevezés is, teljesen azonos fogalmakat jelentve vegyesen voltak használatban.

Fennmaradt okleveleink egyike említi, hogy Bakits Pál 1531-ben a bécsi császári udvarnak jelentette, hogy a török hadvezetőség lefoglalta a szlavóniai hajóépítő telepeket, ahol az ott lévő mesteremberekkel ugyan olyan könnyű hajókat (naszádokat) épített, mint a magyar naszádosoké. Amikor később a naszádok építési helye Alsó- és Felső-Ausztriába tolódott át, még ott is sokáig megtartották a magyar naszádok építési rendszerét és típusát. A XVI. század közepén készült naszádok elejére (hajóorr) egy kisöblű löveg volt beépítve, a fegyverzetet még ebben az évszázadban a hajó hátsó részén (hajófar) egy beépített második löveggel egészítették ki. A naszádépítés további fejlődése során a hajók építési méreteinek fokozatos növekedése a tüzérségi felszerelés növelésének érdekében történt. Az 1584. évben szereplő naszádok orrában két kisöblű ágyú volt beépítve, minden oldalra forgatható középsarokszerű állványon.

1661. évben, tehát már a török elleni felszabadító hadjáratok előkészületi időszakában Gmundenben 150 naszád készült el. Ezek közül 100 nagyobb naszád (egész naszád) egyenként 41 frt. 25 kr., 50 kisebb (félnaszád) egyenként 30 frt. 40 kr. összegbe került.

Törekvés mutatkozott a császári hadvezetőség részéről arra is, hogy a magyar könnyű vízi fegyvernem, a naszádosok harcegységein kívül hatalmas, a dunai méreteket messze meghaladó és igen erős tüzérséggel

felszerelt gályák is építtessenek. Ezek a tervek nem számoltak a Duna hajózási sajátosságaival és a külföldi tengerészeknek — szépnevű és szélhámos tengernagyaiktól kezdve az utolsó matrózig — fogalma sem volt a folyami hajózás egyszerű, de mégis helyi ismereteket kívánó mesterségéről. A császári hadvezetőség százezreket ölt bele a hadicélokra teljesen alkalmatlan hatalmas hajókba egy olyan időpontban, amikor előfordult, hogy a török hadsereggel állandóan szembenálló magyar naszádosok zsoldfizetése 3—4 éven keresztül is elmaradt. A császári hajóhad egyetlen, 1594. évi szereplése a törökök ellen a leggyalázatosabb vereséggel végződött. Az egykori kútfő az ütközet leírásánál viszont kiemeli a magyar naszádosok hősies és eredményes szereplését. Az erre vonatkozó, a császári udvarhoz küldött jelentés a következő megállapítással fejeződik be: „Aki őfelségét a gályák építésére bírta, a dolgot vagy nem értette, vagy pedig a saját nagyzását és páváskodását érvényesítette őfelsége és az ország kárára."* A Budavár 1684. évi ostrománál jelenlévő császári gályák kedvezőtlen szereplése után az 1686. évi ostromnál már csak a fürge kis magyar naszádok voltak jelen és uralták a helyzetet a Buda körüli folyamszakaszon. Ennek ellenére a császári hajóhad használhatatlan nagyméretű hajói továbbra is szolgálatban maradtak és még ezután is rengeteg pénzbe kerültek a császári hadvezetőségnek.

A magyar naszádok szervezetszerű állományából ismeretes, hogy egy naszád állománya 1 naszádos vajda parancsnoksága alatt 33 fő legénységből állott. Minden naszádon három tizedes teljesített szolgálatot, ezek közül egy az ágyúmesteri, egy a hajómesteri, egy pedig a kormányosi teendőket látta el. Kisebb naszádokon a tüzérségi felszerelés és ennek megfelelően a legénység állománya is kisebb volt, esetleg 20 főre is lecsökkent. Ezzel szemben nagyobb és különleges felszerelésű naszádokon a behajózott legénység állománya a 40 főt is meghaladta. A szabványos 33 főnyi vajdaság egy naszádos kompániát (alosztály) képezett, míg a 32 kompániából álló naszádos sereg ezredköteléknek volt elismerve. Ez volt Budavár 1686. évi ostroma alatt az ostromló hadseregben a folyami hajóhad erőhelyzete.

Az ostrom alatt a vár alatti folyamszakaszról és az ehhez hegymeneti és völgymeneti irányban csatlakozó vízterületről a folyami harcegységek tűzhatáskörlete csak korlátozott mértékben és a terep által megszabott határok között volt kihasználható. Más szóval a folyami harcegységek tüzérségi tevékenysége elsősorban és majdnem kizárólag az alkalomszerűen felbukkanó vízi célokon kívül a folyam jobbpartján elterülő városrészek és az ezek védelmére szolgáló erődítések ellen volt felhasználható.

A szoros értelemben vett vár, a budai várhegyen, ennek topográfiai

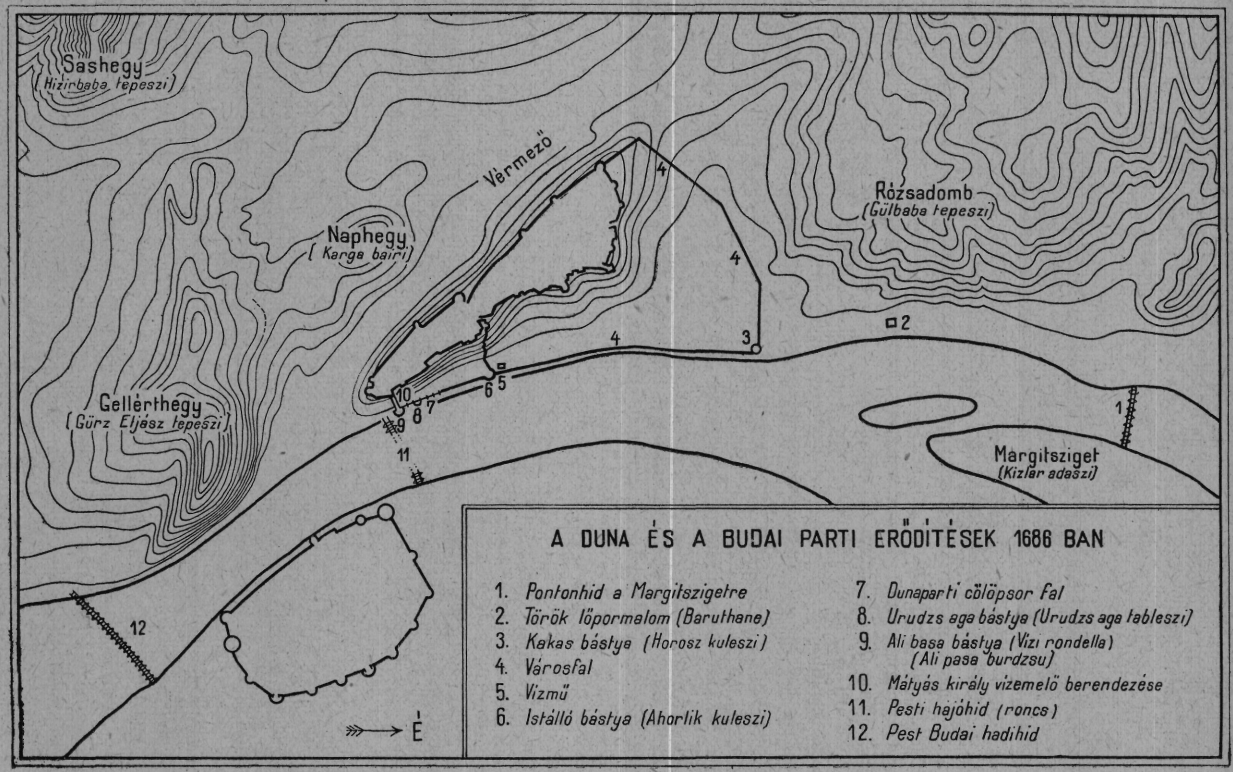
* Csász. és kir. házi udv. és állami levéltár. Hung. 1594. Diarium Quoddam brevissime conceptum.

fekvésének megfelelően ÉNy—DK irányban terült el. A várhegy erődítési rendszerét É irányból kiegészítette a víziváros városfala, amely a vár ÉNy-i (Esztergomi) bástyától (Toprak kuleszi) kiindulva nagyjában a mai Mártírok útja nyomdokvonalán haladt végig a Dunapartig, ahol a mai Fő utca északi vége és a folyópart között állott a Kakaskaput védelmező Kakas bástya (Horosz kuleszi). Ez az erődítés pontosan a mai Bem József tér és a dunai rakpart sarkán álló bérpalota helyén terült el, melynek alépítményének rommaradványai ötven évvel ezelőtt még láthatók voltak. A hatalmas, 30 m átmérőjű bástya egyrészt a Kakas kapu ellen északi irányból várható, másrészt a Duna felől feltételezhető vízitámadások ellen volt hivatva védelmet nyújtani. Az 1686. évi ostromot megelőzően a bástya 1684. évben, ugyancsak a víz felől történt támadás következtében erősen megrongálódott, de sérüléseit utóbb teljesen helyreállították. A bástyáról megmaradt leírás különösen erős építésűnek mondja a keleti lábazatával a vízben álló bástyát, melynek ágyúi nagyobbrészt lőiránnyal a Duna felé voltak felállítva.

Mint ahogy a budai erődítési rendszer Dunára támaszkodó és É. irányból biztosító erődítési eleme a Kakas bástya volt, déli irányból hasonló rendeltetéssel emelkedett ki a parti fövényből a Vízi rondella (Ali basa bástyája), Pest felé, azaz a Duna felé néző oldalát egészen a part széléig előretolva. Ez a bástya, amelyet az egykori leírások „az összes bástyák között a legerősebb"-nek mondanak, a mai Ybl Miklós téren állott. A bástya ellenőrizte és elzárta egyrészt a Tabán (Dabaghane) felé vezető utat, másrészt pedig biztosította a közlekedést a közvetlen közeléből a pesti oldalra vezető hajóhídon. Ehhez a bástyához vezetett le a várból az a mai nap is látható, kettős párhuzamos fal, amely a Mátyás király által létesített vízemelő berendezést zárta magába. Az említett kettős fal egyben meghatározza jelenleg is a vízi bástya partmenti egykori fekvését. Szemléltetően ábrázolja a bástyát a Hellart-féle ostrom látrajz, feltüntetve annak toronyszerű kiképzésű nagy méreteit, emeletes építkezését és erős tüzérségi felszerelését. A rajzból kitűnik az is, hogy az erőd védelme alatt volt a parton a hajók kikötőhelye is.

Az É-i és D-i irányban fekvő záró bástyák között körülbelül egyforma távolságra kisebb toronybástyák emelkedtek. Ezeket a partta! párhuzamosan részben városfalszerű könnyebb kőépítmények, részben pedig cölöpsor kötötte össze. A bástyák, főlőiránnyal a Duna felé, egy-egy a városból a partra kivezető városkapu biztosítására szolgáltak. Ezek voltak a budai várnak azok az erődítési elemei, amelyek a partvonulatot és ennek kapcsán a vár ellen a Duna felől várható támadásokat voltak hivatva elhárítani.

Török részről a budai várat biztosító helyőrség egyik fegyverneme volt a vízi katonaság, a török dunai hajóhad egy osztálya, amelynek élén a dunai kapitány (Tuna kapitani) állott. A vízi fegyvernem, mint „ön-

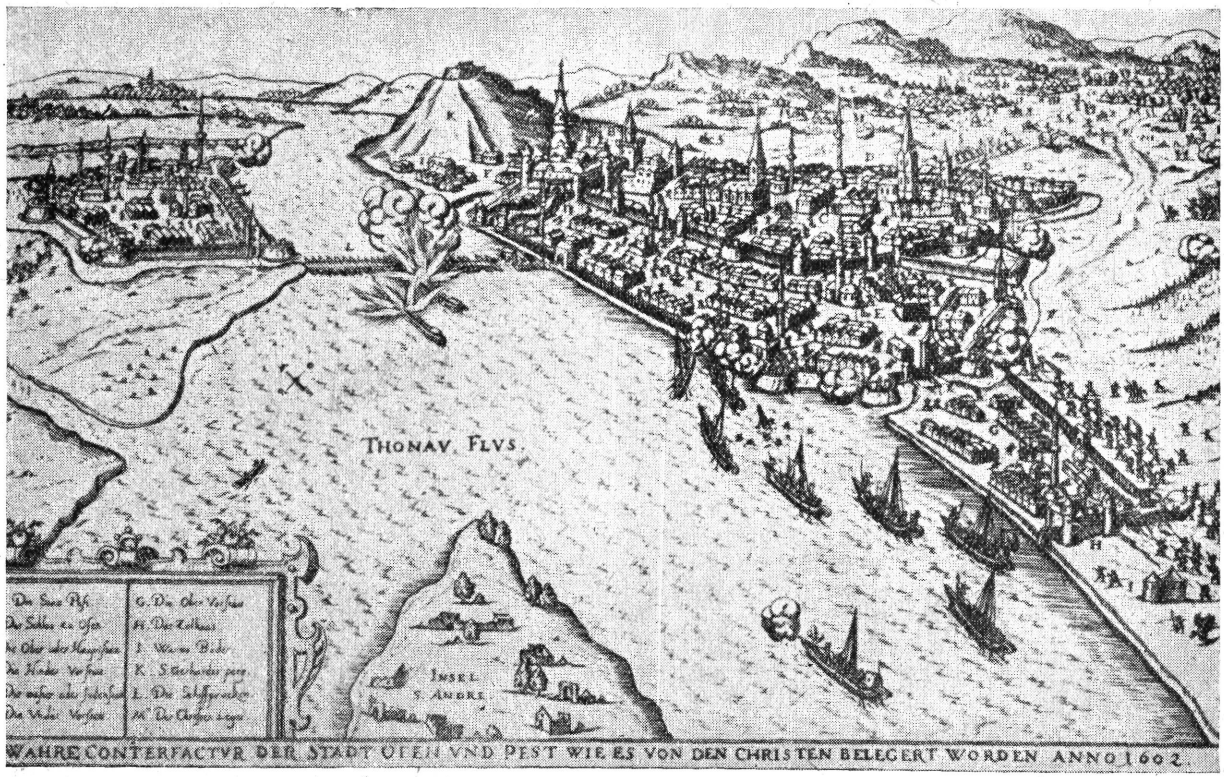
A DUNA ÉS A BUDAI PARTI ERŐDÍTÉSEK 1686 BAN

1. Pontonhid a Margitszigetre
2. Török lőporraktár (Baruthane)
3. Kakas bástya (Horosz kuleszi)
4. Városfal
5. Vízmű
6. Istálló bástya (Ahorlik kuleszi)
7. Dunaparti cölöpsor fal
8. Urudzs aga bástya (Urudzs aga tableszi)
9. Ali basa bástya (Vizi rondella) (Ali pasa burdzsu)
10. Mátyás király vízemelő berendezése
11. Pesti hajóhíd (roncs)
12. Pest Budai hadihíd

álló szandzsák" feladata egyrészt a harc a fellépő ellenséges vízierők támadása ellen és azáltal az erődrendszer biztosítása a vízről feltételezhető támadásokkal szemben, másrészt biztosítani volt hivatva a birodalom és a budai vár közötti hajószállítmányokat. A hajóraj parancsnokságról azt mondja Evlia Cselebi, a Budán járt török utazó (akitől a várra vonatkozó, kissé költőiesen eltúlzott, de igen részletes adataink származnak), hogy „igen fontos kapitányság", melynek állománya 52 sajka és 2000 ember (!?!) volt és „Prágáig" uralta volna a Dunát. Legénységének nagyrésze Al-Duna melléki rácokból került ki és a hajóépítési és az ezekkel kapcsolatos műszaki munkálatokhoz külön szakképzett személyzettel rendelkeztek.

Számos adat is maradt a naszádosok hadtörténelmi szerepléséről, többek között egy 1602 évből származó kép, amely a budai vár elleni egyik sikertelen támadást ábrázolja, amelynél a hegymenti (vízfolyás feletti) irányból érkező és a Kakas bástya ellen támadó hajókötelék tűzharca látható. Minthogy a folyami harcegységek közelebbi műszaki leírásáról részletes adataink nincsenek, viszont a hadi- és hajóépítési technika e korszak néhány évtizede alatt különösen nagyobb mértékben nem változott, az ismert adatok és a kép egybevetésével a következők állapíthatók meg.

A mellékelt képen látható, tüzelő harcegységek a felismerhető aránytalanságok és torzítások beszámításával kb. 40 tonnás vízijárműveknek látszanak, melyeket a harcban bevont vitorlákon kívül emberi erővel történő evezéssel hajtottak. A hajók orrán és farrészén felállított 3 fontos ágyúkon kívül mindkét oldalon még két-két 3, vagy 1 fontos ágyúk voltak felszerelve, amely e korban a folyami harcban elég tekintélyes tűzerőt képviselt. A hajóraj kisebb, kb. 20 tonnás egységei elöl és hátul egy-egy 1 fontos ágyúval rendelkeztek, míg az ennél kisebb, felderítésre és biztosításra használt egységek tüzérségi felszereléssel nem voltak ellátva. Ezeknek különös jelentősége volt a hídverésben, ahol hadihidak úszó aljazatául szolgáltak. Ebben a korszakban a hadihidak építése ugyancsak a folyami hajóhad feladatköréhez tartozott és ha a hadműveletek a Dunától eltávolodtak, esetleg más ország területére tolódtak, úgy a mai fogalmak szerinti szolgálatot is a csajkások szervezete végezte. Hajó- és hadihidak elleni támadások végrehajtásához gyújtóhajók voltak használatban, melyek a víz sodrával ereszkedve és esetleg a működés színhelyéig kormányozva léptek működésbe. A gyújtóhajók működését hajó- (hadi-) hidak ellen a közölt kép világosan szemlélteti. A harcegységeken kívül nagyszámú szállítóhajó tartozott még a hajóraj kötelékébe, melyeknek jelentősége Buda ostrománál elismert volt. Maguk az ismertetett hajótípusok a már említett okok miatt évszázadok alatt sem sokat fejlődtek, mint ahogy ennek a kornak a kereskedelmi hajózása alig különbözve a katonai hajózástól, ugyancsak keveset fejlődött.

Harc a Dunán a budai vár alatt 1602-ben.

Buda ostrománál a folyami utánszállítás lehetőségét a szembenálló felek mindegyike a végsőkig igyekezett felhasználni. Török részről egészen augusztus 25-ig, ágyús hajók felhasználásával állandóan folyt az élelem- és kismértékben a személyi utánpótlás vízi úton. Az ostromló hadsereg részéről is döntő fontosságú volt a folyami utánszállítás. Ennek hatalmas méreteire jellemző, hogy a szárazföldön élelem- és hadianyag utánpótlást a magyar megyék 2000, a császári hadsereg közel 600, a bajor és szász csapatok kb. 300 szekérrel bonyolították le, addig a nyugat felőli minden utánpótlási szállítás Rabatta lovassági tábornok vezérhadbiztos intézkedésére az ostrom és az azt megelőző felvonulás minden mozzanatában nagyrészt Dunán, 500 hajóval folyt, mely víziegységek egy része a kereskedelmi hajózás anyagaként került igénybevételre. Ezekkel történt az ostromtüzérség, lőszer, csapatok, élelmiszer, lótáp, sebesültek, ostromszerek, árkok feltöltéséhez használt rőzse-, nád- és vesszőkosarak és a széna szállítása. A szoros értelemben vett folyami hadiszolgálatot ellátó harcegységeken kívül a víziutánpótlási szolgálat ellátására a magyar kancellár felhívására Pozsony 15, Magyaróvár 15, Komárom 30, Esztergom 20 szállítóhajót bocsátott az ostromló hadsereg rendelkezésére. A felsorolt városok közül Győr, Komárom és Esztergom nemcsak az ország legfontosabb kereskedelmi hajóforgalmi gócpontjai voltak, hanem a naszádos fegyvernem harcászati alapjai is.

Érdekes, hogy a Buda alatt megjelent ostromló hadsereg seregtestei között ott voltak az esztergomi naszádosok harcegységein kívül a velük minden vállalkozásban együttműködő esztergomi huszárok, Bottyán János huszárfőhadnagy, a későbbi legendás hírű kuruc vezér is, valamint az esztergomi gyalogos hajdúk Kürtössy István hajdúkapitány parancsnoksága alatt.

Buda várának ostromát leíró emlékezéseiben Rabatta lovassági tábornok vezérhadbiztos azt írja, hogy a folyami harcegységek az első naptól az ostrom befejezéséig kivették részüket a harc minden olyan mozzanatában, ahol alkalmazásukra a folyamról és a folyam mentén lehetőség adódott.

Az ostromhadsereghez tartozó folyami harcegységek első alkalmazásáról, egyben jelentős sikeréről június 21-ről van adatunk. Ezen a napon Abdurrahman, a budai várparancsnok és az összes magasrangú török tiszt feleségeiket és kincseik egy részét 30 bárkán Csepel szigetre útbaindították. Abdurrahman egyidejűleg utasította Ercsi őrségét, hogy a szállítmány részére adjon katonai oltalmat addig az időpontig, amíg a Buda felmentésére útbaindult török felmentősereg a nagyvezir parancsnoksága alatt megérkezik. A hajószállítmány biztosítására 1000 főnyi török katonaság a hajócsoporttal egyenlő magasságban a jobbparton menetelt. A szállítmány üldözésére az ostromló hadsereg az esztergomi huszárokat Bottyán főhadnagy parancsnoksága alatt indította útba, a

vizen pedig 12 ágyús naszád indult sietve a török hajószállítmány után. A menekülőket az üldöző magyar hadoszlop Érd és Ercsi között utolérte. Bottyán főhadnagy huszárjaival a székesfehérvári országút felől intézett támadást a biztosító török csapatok ellen, a Duna felé szorítva annak menekülő részeit. Egyidejűleg a magyar naszádok és az azokon szállított győri hajdúk intéztek erős támadást a csepeli oldalra menekült török szállítóhajók ellen, véres kézitusában leverve a török ellenállást. A sikerrel végrehajtott rajtaütés eredményeképpen 7 zászló, 92 magasrangú török főtiszt és alvezér felesége, köztük a budai várparancsnok fiatal felesége és nagy tömeg kincs került hadizsákmányként a magyarok kezére.

Ez a sikeres vállalkozás időpontja egybeesik a vár körülzárásának befejezésével és az ostrom erőteljes megindulásával.

Néhány nappal később, június 23-án már a dunai erődrendszer dunaparti bástyái elleni első támadásnál harcoltak ágyús naszádjaink. Ez alkalommal a partról indult a támadás, melynek célja a Víziváros elfoglalása volt. A szárazföldi támadással egyidejűleg a folyó felől az ágyús naszádok vették tüzérségi tűz alá a Kakas bástyát. A folyamról nyújtott tűzoltalom mellett a dunaparti szakaszon támadó két rohamoszlopnak sikerült benyomulni a Víziváros területére, a támadás eredményéhez és erejéhez képest elég kevés veszteséggel.

Július 1-én érdekes és eredményes vállalkozást hajtottak végre a török harcegységek is. A pest-budai hajóhíd maradványain felállított török ágyúüteg által nyújtott igen erős tűzoltalom alatt 2 török hajó érkezett be az ostromlott vár dunaparti kikötőjébe. A két hajó déli irányból érkezett és egy kisebb tiszti csoportot, valószínűleg tüzéreket és mérnököket hozott be a várba.

Július 22-én az ostromlott vár egyik legnagyobb épületében, a Mátyás király által épített palotarészben az ott tárolt 8000 mázsa lőpor valószínűleg egy gyújtóbomba találata következtében légberepült. A robbanás következtében 1500 ember veszítette életét. A robbanás következtében keletkezett hatalmas rés ugyan egy döntő roham céljára nem látszott alkalmasnak, azonban megfelelőnek kínálkozott egy elterelő, álroham végrehajtására. Az ostromlók terve szerint az általános döntő roham megindításával egyidőben végrehajtandó álrohamot az ágyús naszádok tüzérségi támadása kellett, hogy kiegészítse.

Augusztus 7-én jutott tudomására az ostromló hadsereg főparancsnokságának, hogy a török felmentő hadsereg 80 000 emberrel már három napi menettávolságra közelítette meg Budát. A haditanács, melynek működését mindvégig az egységes vezetés hiánya jellemezte, az ostrom megszakítása és az összes erőknek a felmentő hadsereg elleni támadás mellett foglalt állást, mert elképzelésük szerint a felmentő hadsereg veresége elkerülhetetlenül maga után vonta volna a vár elestét is.

A haditanács végül is a főparancsnok tervét fogadta el, és ennek megfelelően az ostrom folytatása és a felmentő sereggel szemben a védelem mellett döntött. A biztosító védelmi intézkedések során a már korábban az ostromlók kezére jutott Kakas bástya előtere két cölöpsorral és egy mély, széles árokkal erősíttetett meg. Az észak felől várható török támadások ellen kiépített védelmi vonal Dunára támaszkodó szárnyát a főparancsnok 6 ágyús naszáddal egészítette ki, hogy az ottani lapos partrész és csekély vízmélység mellett is a támadások elháríthatók legyenek. Ugyanitt létesült egy összeláncolt gerendákból összeállított gerendatorlasz, melyet a meder felett és vízszinten nehéz horgonyok rögzítettek és ugyancsak az ellenséges folyami harcegységek távoltartására szolgált. További 6 ágyús naszád a Gellérthegy alatt, 6 ágyús naszád pedig az ettől északra elterülő Dunaszakaszon cirkált. A pesti és budai partok közötti közlekedés zavartalan biztosítására az ágyús naszádok védelme alatt egy erősebb hadihidat vertek a naszádosok, melynek úszóaljazatai kisebb vízijárművekből állottak.

Hogy az ostromló hadsereg főparancsnokságának biztosító védelmi intézkedései mennyire helyesek voltak, csakhamar kitűnt. Augusztus 28. és 29. között Óbuda felől a török felmentő hadsereg részei támadást intéztek az ostromló hadsereg északi szárnya ellen. A török előnyomulás egészen a Margitszigetig jutott, ahol megkísérelték az ott kikötött hajók elfoglalását, hogy azokkal a támadást a Dunára is kiterjesztve, az előnyomulást folytathassák. A döntő összecsapás a Kakas bástyánál folyt le, ahol D'Asti olasz alezredes vezette a védelmet és ahol a janicsárok elszánt támadása D'Asti csapatai és az ágyús naszádok keresztüzében véresen összeomlott. De meghiúsult a Víziváros városfala ellen intézett támadás a többi szakaszon is.

Buda várának az ostromló hadsereg által szeptember 2-án történt elfoglalása után megkezdődött úgy a mindvégig sikertelenül hadműveletező felmentő hadsereg, mint a többi török megszálló erők visszavonuló részeinek üldözése. Ennek során ismét bevetésre kerültek az ágyús naszádok, melyek az egészen Tolnáig megállás nélkül visszavonuló török haderő nyomában, a Dunán folytatták az üldözést, a folyón és mindkét parton visszavonuló török harci erők ellen.

Az előzőekben ismertetett hadiesemények, melyek fölött ma már a magyar hadtörténelem közel három évszázada múlott el, a Buda ostrománál lezajlott folyami harceseményeknek csak egy részét tartalmazza, azokat, amelyekben folyami harccsoportok kötelékében kerültek bevetésre. A rendelkezésre álló kútfők és egyéb emlékiratok kizárólag ostromvállalkozási mozzanatokat ismertetnek, ezeken belül említve más kötelékekkel együtt a vízierők csoportos közreműködését is. Az ismertetett adatokból is nyilvánvaló, hogy milyen nagy jelentőségű volt az ostrommal kapcsolatban a vízi szállítás, mint az ember- és anyagután-

pótlás egyik legfontosabb lehetősége. Ennek folyamatos működése viszont ugyancsak megszakítás nélkül szükségessé tette a folyami harcegységek állandó és hézagmentes felderítő és biztosító tevékenységét. Nem kétséges, hogy a folyami harcegységek eme működése előfeltételét képezte az utánpótlási szállítási szolgálat kiemelt eredményes tevékenységének, anélkül azonban, hogy az egykorú jelentések folyami harcegységeink eme szolgálatát bárhol is részleteiben megörökítették volna. Ugyancsak nem találkozunk oly folyami harci események leírásával, melyek egyes, kikülönített harcegységek működését harcban, felderítésben vagy biztosításban ismertették volna. Ebből nem az következik, hogy az egyes harcegységek önálló tevékenységére nem került volna sor, hanem csak az efféle kisebb bevetések egybefolytak valamely egyéb, nagyobb folyammenti haditett mozzanataival, vagy pedig nem kerültek feljegyzésre.

Nem érdektelen még azt megemlíteni, hogy a folyami fegyvernem alkalmazási elvei az 1686. évi budai ostrommal összefüggő harcokban milyen sokban megegyeznek a mai, korszerű folyami harc alkalmazási elveivel. A döntő tényezők, a működési terület, azaz a folyam tükre és a folyókanyarok és a part távolságai által szűken határolt lőtávolságok állandó jellegű adottságok. Ezen belül viszont a menetsebesség, a tűzgépek korszerűsödése és a hajóépítési technika párhuzamosan és arányosan tökéletesedett a többi fegyvernem korszerűsödésével. Mindennek megfelelően nem sokat változhattak a vízi fegyvernem alkalmazási elvei: közreműködés a folyami harcokban, támadásban és védelemben, önálló harc folyami harcegységek ellen, és közreműködés partváltások támogatásában és elhárításában. Mindennek megfelelően az ismertetett események nemcsak hadtörténelmi, hanem általános katonai szempontból is tanulsággal bírnak.

Forrásmunkák:

Fekete Lajos: Budapest a törökkorban.
Dr. Szentkláray Jenő: Magyar hajóhadak a Dunán.
Károlyi—Wellmann: Buda és Pest visszavívása 1686-ban.
Evlia Cselebi: Magyarországi utazások.
Takács Sándor: A magyar gyalogság megalakulása.

SZEMLE

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA

(Очерки истории Великой Отечественной Войны)

1941—1945

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadása, Moszkva, 1955.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról eddig már sok munka jelent meg. E munkák legnagyobb része azonban a Nagy Honvédő Háborúnak csak egyes részeivel foglalkozott. Ez a kiadvány azt a feladatot tűzte maga elé, hogy konkrét tényekre támaszkodva, tudományos alapon egy kötetben foglalja össze a Nagy Honvédő Háború történetét. A szerzők arra törekedtek, hogy ne csak rövid hadtörténeti leírást adjanak a fegyveres harc menetéről, hanem, hogy megmutassák a Nagy Honvédő Háború össznépi jellegét, a néptömegek szerepét a hátország munkájában és a frontokon. Arra törekedtek továbbá, hogy megmutassák a Kommunista Párt szerepét a szovjet nép hazája függetlenségéért folytatott harcának szervezésében és vezetésében. Aki a könyvet áttanulmányozza, tapasztalhatja, hogy a szerzők eleget tettek a kitűzött feladatuknak.

A könyv első része szinte filmszerűen pergeti le előttünk azt a nagy erőfeszítést, amelyet a szovjet nép fejtett ki a párt vezetésével a Szocialista Forradalom utáni időben a szovjet gazdaság és társadalom megváltoztatására, a szocializmus felépítésére a Szovjetunióban. Meggyőző tényekkel bizonyítja ugyanakkor, hogy amíg a szovjet nép hazájában békés építőmunkán fáradozott, a világ másik része, az imperialista hatalmak a rombolást, a második világháborút készítették elő. A szovjet nép, a szovjet állam a nagy építőmunkák közepette arra is fordított erejéből, hogy tevékenyen kivegye részét az emberiséget fenyegető veszély — a háború elhárításából. Ezt bizonyítják a szerzők, amikor többek között a Szovjetunió delegátusának tevékenységét ecsetelik a Népszövetségben. Az első rész végén a szerzők a második világháború diplomáciai és katonai előkészítésének manővereit leplezik le, — mintegy szólva a mai időkhöz, hogy a német militarizmus és fasizmus támogatása milyen beláthatatlan veszedelmek szélére sodorhatja az egész emberiséget.

A könyv további négy részében a szerzők a Nagy Honvédő Háború egyes szakaszait tárgyalják. A második részben a Nagy Honvédő Háború első időszakának legjellemzőbb eseményeivel ismertetik meg az olvasót. Csodálkozással lehet adózni annak az erőfeszítésnek, amit a szovjet nép a kommunista párt és a kormány vezetésével tett a fasiszta hódítók első komoly csapásainak kivédésére. Az egész szovjet nép a háború első napjaitól kezdve egy emberként állt a front, a haza szolgálatára. Munkások, parasztok, tudósok erejüket megfeszítve folytatták munkájukat. A városparancsnokságok kérelmek százait kapták ezekben a napokban, amelyekben férfiak és nők azonnali frontraküldésüket kérték. Az egész szovjet nép magatartását tükrözi három testvér levele, amelyet a krasznojarszki katonai körzet parancsnoksága kapott. A levél így hangzik:

„Mi hárman vagyunk testvérek — Andrej, Mikhail és Vlagyimir. Andrej köztünk a legidősebb — páncélos, kocsiparancsnok volt a Mongol Népköztársaság határánál lefolyt harcokban, Mikhail — gépkocsivezető, Vlagyimir — tüzér. Amikor meghallottuk Molotov elvtárs rádióbeszédét a német fasiszták támadásáról a mi hazánk ellen, elhatároztuk, hogy bevonulunk a hadsereghez. Kérjük, számoljanak velünk — mint egy harckocsi személyzetével.

Sztálin nevével a hazáért, a kommunizmusért mi bátran fogjuk vezetni páncélosunkat az ellenségre, megvédjük népünk szabadságát és becsületét.

1941. június 23-án.

Budirini testvérek."

A könyv szerzői bemutatják azt a hősi küzdelmet is, amelyet a Szovjet Hadsereg minden egyes katonája mutatott fel a háború első percétől kezdve. Ennek a kemény ellenállásnak eredménye az lett, hogy már a háború első két hónapjában a német fasiszta seregek nagyobb veszteségeket szenvedtek el, mint a háború előző két évében Nyugat-Európában.

A szerzők reálisan mutatják be azt is, hogy a háború első időszakában az ideiglenesen ható tényezők birtokában (a váratlan támadás, technikai és létszámbeli fölény, a háborús tapasztalatok stb.) a német fasiszta erőknek jelentős eredményeket sikerült elérni. A nagy nyomás elől a Szovjet Hadsereg kénytelen volt visszavonulni és jelentős területeket átadni a fasiszta hódítóknak. A német fasiszta hadvezetőség azonban alaposan tévedett, amikor ezeknek a kezdeti sikereknek alapján vont le következtetéseket a szovjet társadalmi rendszerről és a Szovjet Hadsereg erejéről. Következtetéseinek ellenkezőjéről hamarosan meggyőződött. A háború harmadik hónapjában ugyanis a szmolenszki csata után a német fasiszta hadsereg a stratégiai főirányban kénytelen volt a

támadást beszüntetni és védelembe átmenni. Ugyan ilyen erős ellenállást volt kénytelen tapasztalni a német fasiszta hadvezetés Leningrád, Odessza és Szevasztopol védelménél is.

A szerzők külön fejezeteket szentelnek a moszkvai csata tárgyalásának. Ez teljes egészében érthető, mert ebben a csatában zúzta porba a szovjet nép a Szovjet Hadsereggel együtt a hitleri fasizmus villámháborús tervét és verte meg az eddig győzhetetlennek hitt fasiszta hadsereg egységeit. Erre az időre ugyanis (1941—42. tele) a szovjet hadvezetőség fel tudta vonultatni az eddig érintetlen tartalékait, nagyobb részben befejezte a fontos hadiüzemek evakuálását és teljes erejét a főváros megerősítésére tudta fordítani. A nagy veszély, a szeretett főváros veszélyeztetettsége nem csüggesztette a szovjet népet és hadseregét, hanem méginkább megsokszorozta erejét. Rövid idő alatt a főváros és környékének lakossága a Szovjet Hadsereggel együttműködve olyan védelmet épített ki a főváros körül, amelynek felhasználásával fel tudták fogni a fasiszta erők támadásait, majd ellentámadásba átmenve többszáz kilométerre vetették vissza a fasiszta csapatokat nyugatra. Hogy mit jelentett a polgári lakosság segítsége Moszkva védelmében, élénken illusztrálják a szerzők a következő számokkal. Rövid pár hónap alatt a polgári lakosság Moszkva körül elkészített: 361 km tankelhárító árkot (tankcsapdát), 336 km harckocsi falat, 106 km harckocsi akasztót, 611 km drátakadályt és többszáz km hosszú fatorlaszt. A városban sorra alakultak a munkászászlóaljak és ezredek, amelyek rövid kiképzés után a frontra mentek. A párt és a Komszomol legjobb kádereinek ezreit küldte a hadsereg soraiba és a munkásezredekbe. A népnek a hadsereggel való nagy összefogása volt elsősorban forrása annak a fényes győzelemnek, amit a Szovjet Hadsereg Moszkva alatt a német fasiszta hadseregre mért. Ez a győzelem ugyanakkor a szovjet nép és a Szovjet Hadsereg erkölcsi fölényét is bizonyította; annyi balsiker és súlyos veszteség után nem tört meg, hanem új erőre kapva, hatalmas csapást tudott mérni az ellenségre.

A Szovjet Hadsereg első győzelme azonban csak könnyített a Szovjetunió felett tornyosuló veszélyen, de nem szüntette azt meg. A német fasiszta hadvezetés még jelentős tartalékokkal rendelkezett mind katonai, mind pedig technikai tekintetben.

A szerzők rámutatnak arra is, hogy bár az akkori szövetségesek, Anglia és Kanada 1942. tavaszán mintegy 4 millió, az Egyesült Államok pedig 2 millió embert tartottak fegyverben, azonban lényeges tevékenységet a német fasiszták ellen nem fejtettek ki. Így a háború főterhe továbbra is a Szovjetunióra hárult, mivel a német fasisztáknak továbbra is csak egy fronton kellett küzdeni. Ennek ellenére az 1942-es hadműveleteket vizsgálva a szerzők rámutatnak arra, hogy az 1941-es hadműveletekkel szemben már jelentős változások észlelhetők. Addig

ugyanis, amíg 1941-ben a német fasiszta hadsereg minden fronton támadást folytatott, addig az 1942-ben jelentős tartalékok felhasználása árán is csak egy, a déli fronton tudott komoly támadó hadműveleteket folytatni és ideiglenes sikereket elérni.

A német fasiszta erők 1942-es nagy nyári támadásuk során — amint erre a szerzők ugyancsak reálisan rámutatnak — a Szovjet Hadsereget arra kényszerítették, hogy újabb területeket adjon fel és egész a Don és a Volga folyókig vonuljon vissza. Itt azonban mindjárt hozzá is kell tenni, hogy a német hadvezetőség tervét, amelyet ezzel a támadással kívánt megvalósítani — t. i. a bakui olajmezők elfoglalása és Moszkva délről, illetve délkeletről történő elérése — a Szovjet Hadsereg ezekben a védelmi harcokban megsemmisítette. Döntő szerepet játszott ebben Sztálingrád hősi védelme, amely ugyanúgy, mint a moszkvai csata, a hadsereg és a nép egységes összefogásának fényes bizonyítéka volt, igazolva a háború valóban össznépi jellegét.

A szerzők meggyőző tényekkel dokumentálják azt a hősi küzdelmet, amit a hadsereg és a nép együtt folytatott Sztálingrád falai alatt. A gyárakban folyó munka az ellenséges ágyútűz és a sorozatos bombatámadások ellenére, a város védelmének erősítése a polgári lakosság által, a munkás népfelkelő alakulatok készülése a harcra, mind mind a hazaszeretet ragyogó példáit vetítik elénk. „Sztálingrádi népfelkelő elvtársak, harcosok, parancsnokok és politikai munkások! — hangzik az egyik parancs. — A mai napig valamennyien egész időnket és figyelmünket arra fordítottuk, hogy megtanuljuk a katonai kiképzést, készültünk arra, hogy a párt és a kormány első felhívására fegyverrel lépjünk fel a német fasiszta hódítók ellen. Most, amikor az ellenség szülővárosunk falai alá ért, eljött az ideje, hogy a nép, a párt és a kormány előtt teljesítsük katonai feladatunkat. Mindannyian mint egy ember állunk Sztálingrád védelmére! Kivédjük az ellenség támadását! A Vörös Hadsereggel együtt fogunk életünket sem kímélve harcolni minden hüvelyknyi sztálingrádi földért." Ez és ehhez hasonló lelkesedés és bátorság volt az, amely bár súlyos harcok és veszteségek árán, de lehetőséget adott a Szovjet Hadseregnek, hogy újabb hatalmas csapást készítsen elő a német fasiszta seregek ellen Sztálingrád falai alatt.

A könyv harmadik részének tárgyalását a szerzők a Szovjet Hadsereg nagy sztálingrádi ellentámadásának leírásával kezdik. Ez a nagyszabású hadművelet, amely aztán a Szovjet Hadsereg 1942—43-as nagy téli általános támadásába ment át, a gyökeres fordulat kezdetét jelentette a Nagy Honvédő Háború menetében. Sztálingrád falai alatt a német fasiszta hadsereg második nagy vereségét szenvedte el a keleti fronton, amelynek következtében harcoló erőinek igen jelentős részét veszítette el. A felsorolt számadatok élénken bizonyítják ezt. A Szovjet Hadsereg erői ezekben a harcokban bekerítettek 22 ellenséges hadosztályt,

szétvertek 36 hadosztályt — köztük 7 páncélos hadosztályt —, további 7 hadosztálynak pedig jelentős veszteségeket okoztak. Elpusztult 175.000 ellenséges katona és tiszt, 137.650 tiszt és katona esett fogságba. Elpusztult, vagy megrongálódott 1.800 ellenséges repülőgép, 3.250 harckocsi, 8.500 aknavető, 11.000 géppuska és több mint 20.000 gépkocsi. Ezt a hatalmas ember- és anyagveszteséget a német fasiszta hadsereg a háború folyamán soha többé nem tudta kiheverni. A nagy téli általános támadás eredményeképpen pedig a német és a szövetséges haderőket messze nyugatra vetette vissza a Szovjet Hadsereg, megteremtve ezzel az 1943-as nagy nyári támadás előfeltételeit.

Az 1943-as hadműveletek kibontakozása, de különösen a kurszki csata mégjobban a Szovjet Hadsereg oldalára tolta el az arányokat minden tekintetben. Azzal, hogy a Szovjet Hadsereg Kurszk alatt ismételten tönkre zúzta a német hadsereg részeit, végképp semmivé tette a német hadvezetés elgondolását Moszkva bekerítésére és elfoglalására. Ez a csata végérvényesen a Szovjet Hadsereg Főparancsnokságának kezébe adta a kezdeményezést a szovjet—német front valamennyi szakaszán, amit az 1944-es nagy támadó hadműveletek bizonyítanak.

Az 1943-as év — mint ahogy arra a szerzők bő anyagot szolgáltatnak — nemcsak a fronton volt a döntő fordulat éve, hanem a hátországban, az ipar és a mezőgazdaság fejlődésében is. A fronton elért sikerek természetesen nem választhatók el a hátország sikereitől. A szerzők ecsetelik azokat a nehézségeket, amelyeket a Szovjetunió iparának a háború kezdeti időszakában le kellett győzni (a német okkupáció által történt kiesés pótlása, az evakuált üzemek újbóli felszerelése és megindítása, új üzemek létesítése, munkaerő probléma stb.). Mindezen nehézségek ellenére a Szovjetunió ipara 1943-ban már nemcsak elérte a háború előtti szintet, hanem azt jelentősen túl is teljesítette. Komoly mértékben fejlődött a háború időszaka alatt az Ural, Szibéria vidéke és a szövetséges köztársaságok ipara. Egy példát említünk csak meg a sok közül. A Grúz Szövetségi Köztársaság 1943-ban már aknavetőket, géppisztolyokat, lángszórókat, a könnyűipara pedig több mint 6 millió komplett katonai ruházati felszerelést adott a frontnak. Hasonló eredmények születtek a mezőgazdaságban is. A tudomány új fegyverek konstruálásával, új gyártási eljárások kidolgozásával, új mezőgazdasági eljárásokkal járult hozzá a front győzelméhez.

Az 1943. évben tovább növekedett a szovjet nép partizánharca is a német fasiszta megszállók ellen. A hadtörténelemben eddig soha nem látott méreteket öltött ez a mozgalom. Ennek a mozgalomnak a felszámolását a német és szövetséges erőknek soha a háború folyamán nem sikerült elérniök, bár erre nem kis erőfeszítéseket tettek. A szerzők érdekes adatokkal bizonyítják azt a nagy erőfeszítést, amit a német

hadvezetőség alkalmazott a partizánmozgalom felszámolására. Ezek szerint 1942-től a német hadvezetőség

144 rendőri zászlóaljat,
27 rendőri ezredet,
10 SS-hadosztályt,
2 megszállóhadtestet,
20 német és más gyaloghadosztályt,
27 speciális csoportot

küldött a különböző partizánegységek ellen — sikertelenül. A veszteségek, amit a felszámolásra küldött egységek elszenvedtek, egy kis hadsereg felállításához volnának elegendők.

A partizánmozgalom valóban össznépi mozgalom volt. Erejük a néppel való szoros kapcsolatban rejlett. Olyan népi hősök nőttek ki ebben a mozgalomban, mint Kovpak, Fjodorov, Rudnyev, Zaszlonov, Kozlov, Szaburov és még sokan mások. Az a hatalmas összekovácsoltság, amely a Szovjet Hadsereg, a hátország munkásai és az ellenség hátában tevékenykedő partizánok között volt a Honvédő Háború idején — lett forrása a német fasizmus elleni döntő győzelemnek. Ezt az összeforrást pedig csak a szocialista rendszer teremthette meg, amely testvérekké nevelte a munkást, a parasztot és a tudomány művelőjét.

A könyv negyedik részében a szerzők a Szovjet Hadsereg 1944. évi nagy hadműveleteit tárgyalják. Erről az évről a szovjet hadtörténelem úgy beszél, mint a Nagy Honvédő Háború *döntő* évéről. És méltán. Az 1943-as év nagy sikereinek alapján 1944-ben a Szovjet Hadsereg az Északi Jeges-tengertől a Fekete-tengerig húzódó hatalmas kiterjedésű fronton támadásba ment át és egymás után tíz nagyszabású hadművelet végrehajtásával kiűzte a Szovjetunió területéről a német hódítókat és segítséget nyújtott a keleteurópai népeknek is a fasiszta elnyomás felszámolásához. Leningrád, a Jobbparti Ukrajna, Odessza, Krím, a Karél földszoros, Bjelorusszia, Nyugat-Ukrajna, Jassi, Kisinyev, Románia, Bulgária, a Balti államok, Magyarország és Jugoszlávia egy részének felszabadítása — ezek azok a nagyszerű küzdelmeknek az eredményei, amelyeket a Szovjet Hadsereg 1944 nyarán a német fasiszta hadsereg ellen győzelmesen megvívott. Ezek a sorozatos győzelmek nagyban növelték a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét, elismert tényezője lett a világpolitika formálásának. Az általa felszabadított országok ugyanakkor szövetségesei lettek, és így a Szovjetunió megerősödve folytathatta küldetésének befejezését.

A könyv szerzői az ötödik részben a Nagy Honvédő Háború befejező időszakával, az 1945-ös hadműveleti és politikai eseményeivel foglalkoznak. Vázolva az 1945. első hónapjaiban kialakult nemzetközi helyzetet, rámutatnak arra, hogy a német fasizmus helyzete mennyire kilátásta-

lan volt. A Szovjet Hadsereg erői mindenütt a felszabadított országok területein, sőt március hónap végén már az Odera folyónál — Németország határainál állottak. Ebben az időben a hitleri Németország már elvesztette szövetségeseit, az ellene irányuló szövetség ugyanakkor megjobban megerősödött. A hitleri Németország már két fronton volt kénytelen háborút viselni. Ebben a helyzetben ült össze a Jalta-i konferencia, amelyen a Szovjetunió, USA és Anglia képviselői véglegesen megegyeztek a hitleri Németország teljes megsemmisítésének tervében.

1945. január 12-én a Balti államoktól a Kárpátokig húzódó területen négy szovjet front katonai egységei mentek át támadásba. Ennek eredményeképpen február hónapban felszabadult Budapest, Magyarország nagyobbik része, Varsó és Lengyelország nagyobbik része. Még január hónapban a Szovjet Hadsereg szétverte a keletporoszországi német fasiszta erőket és ezzel megsemmisítette a német militarizmus Kelet felé kinyújtott csápját. Április első napjaiban felszabadult hazánk, majd néhány napra rá Bécs is.

A jaltai egyezmény értelmében a Szovjet Hadsereg egységei tavasszal átkeltek az Oderán — és néhány hét múlva Berlin, a német fasizmus főfészke előtt álltak. Amikor a Szovjet Hadsereg hatalmas erőkkel megkezdte a német főváros ostromát, a német fasiszta vezetők mégegyszer megkísérelték, hogy a szövetségeseket egymás ellen kijátszák. Dönitz tengernagy felhívásában bejelentette, hogy a német hadsereg beszünteti ellenállását az amerikai és angol csapatok előtt és csak a Szovjet Hadsereg ellen viseli tovább a háborút. Azonban ez a kísérletük is kudarcba fulladt. A szövetséges haderők csapásai nem gyengültek. Berlin elfoglalásával és a Szovjet Hadsereg további előretörésével az Elba folyóhoz, megpecsételődött a német fasizmus sorsa. 1945. május 8-án a hitleri Németország feltétel nélkül kapitulált.

A könyv ötödik részének utolsó fejezetében a szerzők azzal a nagy erőfeszítéssel foglalkoznak, amelyet a Szovjet Hadsereg az imperialista Japán szétzúzásában kifejtett. Rámutatnak a szerzők arra, hogy bár Európában a hitleri Németország szétzúzásával a háború ugyan befejeződött, a világ népei azonban mégsem érezhették magukat biztonságban, mert a második világháború távolkeleti tűzfészke, az imperialista Japán még folytatta a népek leigázását célzó háborúját.

Az USA és Anglia haderőinek sikeres hadműveletei ellenére 1945 elején Japán még igen jelentős ember- (mintegy 5 milliós hadsereg), valamint légi- és tengeri erőkkel rendelkezett. Ebből az 5 milliós hadseregből a Szovjetunió határainak közvetlen közelében volt elhelyezve a több mint két millió főt számláló ún. Kvantung-hadsereg legkorszerűbb felszereléssel. Ezenkívül magában Japánban a hadseregnek még érintetlen tartalékai voltak, és Mandzsuria ipara még teljes kapacitással a japán hadigépezetnek dolgozott. Így tehát a német fasiszta szövetséges

leverésének dacára Japán még képes lett volna a hosszú időn át folytatandó háborúra. Ilyen volt a távolkeleti általános helyzet 1945. augusztus 8-ig, a Szovjetunió hadüzenetének napjáig.

A Szovjet Hadsereg szövetségesi kötelezettségét teljesítve 1945. augusztus 9-én reggel, mintegy négyezer kilométeres fronton kezdte meg támadását a Kvantung-hadsereg ellen, együttműködve a Mongol Néphadsereg egységeivel. A szovjet hadvezetőség célja ebben a hadműveletben az volt, hogy megossza a Kvantung-hadsereget, majd részenként semmisítse meg.

A Szovjet Hadseregnek a Kvantung-hadsereg ellen vívott hadművelete a II. világháború egyik legbonyolultabb hadműveletei közé tartozik. Ebben a hadműveletben nemcsak a szárazföldi és a légi, hanem ezekkel párhuzamosan a tengeri erők együttműködését is biztosítani kellett. Komplikálta még a hadműveletek vezetését az is, hogy a Szovjet Hadsereg ebben a hadműveletben alkalmazott a II. világháború folyamán először nagy tömegű légi deszant egységeket mélyen az ellenség hátában. Mindezeket a feladatokat a szovjet hadvezetőség kiválóan megoldotta, felhasználva azokat a gazdag tapasztalatokat, melyeket a Nagy Honvédő Háború eddigi menetében szerzett.

A Szovjet Hadsereg a támadás megindulása után nagy erőfeszítéssel, de gyorsan gyűrte le az előtte levő természetes akadályokat, és a Kvantung-hadsereg egységeinek ellenállását. E lendületes támadás eredményeképpen a Kvantung-hadsereget néhány napon belül sikerült részekre szabdalni, elvágni utánpótlásától és a felső vezetéstől. A japánok vesztesége élőerőben és technikában olyan méretű volt, hogy augusztus 19-én, — tehát a hadműveletek megindulása után 10 nappal — a Kvantung-hadsereg törzse érintkezésbe lépett a szovjet hadvezetőséggel, kifejezve óhaját a feltétel nélküli megadást illetően.

Hogy mennyire meglepte a japán hadvezetőséget a Szovjet Hadseregnek ez a koncentrált, gyors támadása, élénken illusztrálja az 5. japán hadsereg fogságba esett parancsnokának, Csimidzu Noricune altábornagynak nyilatkozata, amikor is többek között ezeket mondotta: „Mi nem gondoltuk, hogy az orosz hadsereg a tajga nehezen járható részén fog keresztül hatolni. Az oroszok ilyen villámtámadása a mi számunkra váratlan volt."

A fejezet befejező részében a szerzők értékelik a Szovjet Hadsereg történelmi jelentőségű győzelmét a japán Kvantunk-hadsereg felett, cáfolva azokat a kísérleteket, amelyek kisebbíteni akarják a Szovjet Hadsereg szerepét a Japán elleni háborúban.

1945. szeptember 2-án tehát befejeződött a szovjet nép számára az a hatalmas küzdelem, amelyet hazája szabadságáért és függetlenségéért folytatott több, mint négy éven keresztül. 1942-ben Hitler még nagy hangon kijelentette, hogy: „Mi megsemmisítjük Oroszországot úgy, hogy

soha többé nem lesz képes felemelkedni." Nos, a történelem másképpen ítélt!

A könyv befejező részében a szerzők a Szovjetunió győzelmének világtörténelmi jelentőségével foglalkoznak és rávilágítanak e valóban nagyszerű győzelem forrásaira is.

Elmondhatjuk, hogy a Szovjetunió Tudományos Akadémiája nagy szolgálatot tett e könyv közreadásával. Igen emeli a könyv tudományos értékét az a tény, hogy az eddigi hasonló témával foglalkozó könyvekhez viszonyítva sokkal reálisabban, tudományosabban tárja fel a Nagy Honvédő Háború történetét. Ez a munka már kiküszöböli a személyi kultuszból fakadó történelmietlen megállapításokat, és éppen ezért a történelem valódi alkotóját, a népet helyezi az előtérbe. Ugyancsak új a könyv periodizációja, amely kiküszöböli a személyi kultusszal kapcsolatos régebbi, nem eléggé tudományos korszakmeghatározásokat. Másrészről a szerzők alapos, tudományos, de ugyanakkor mindenki számára érthető formában megírt tanulmányaikkal elősegítették, hogy a történészek és a hadtörténészek komoly kézikönyvet kapjanak munkájuk elősegítésére.

Mucs Sándor őrnagy

KEMÉNY G. GÁBOR:

TÁRSADALOM ÉS NEMZETISÉG A SZABADSÁGHARC HADI LAPJAIBAN

Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1957.

Az 1848. évi hadi lapok történetével és társadalmi szerepével önálló mű vagy hosszabb tanulmány eddig még nem foglalkozott. E régóta fennálló hiányt pótolta most a Hadtörténelmi Intézet Kemény G. Gábor „Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban" című könyvének kiadásával.

E munka megjelenésével a magyar sajtó történetének teljes tudományos feldolgozása egy lépéssel előbbre jutott.

A szerző új könyve értékes történelmi olvasmány mindenki számára, de különösen azok számára, akik közvetlen közelről kívánják megismerni az 1848—49-es magyar szabadságharc szereplőit és népi résztvevőit úgy, ahogyan őket a több, mint száz év előtti hadi lapok szerkesztői és munkatársai látták.

A könyv lapjain az egykori élet elevenedik meg. A szerző — amikor sorra elénk vonultatja a szabadságharc csatáit elevenen kísérő hadi lapok sorsát: keletkezését, fejlődését, megszűnését — ugyanakkor a hadi lapok cikkanyaga alapján széleskörűen elemzi a kor társadalmi mozgalmait és az 1848—49-es magyar szabadságharc halhatatlan hősei: Bem, Petőfi, Gábor Áron, Gál Sándor, Mack József és mások kapcsolatát a szabadságküzdelmét vívó magyar társadalom időben legtovább élő sajtótermékeivel.

*

A szerző könyvének első oldalain az 1849. évi hadi lapok: Honvéd, Brassói Lap, Székely Hirmondó, Hadi Lap (a Hadi Lap melléklete a Csíkszeredában megjelent „Csíki Gyutacs"), Komáromi Értesítő, Komáromi Lapok megjelenése körülményeit taglalja, bemutatva a hadi lapok szerkesztőit, akik Ocsvai Ferencen, a Honvéd szerkesztőjén kívül azelőtt soha nem szerkesztettek lapot. A hadi lapok munkatársainak többsége

is akkor vett először tollat a kezébe, amikor vidékükön az új hírlapok megjelentek.

A hadi lapok szerkesztői rendkívül nehéz helyzetben voltak. Sajtót, munkatársi gárdát, olvasótábort kellett teremteniök, és biztosítaniok kellett a hírlapok rendszeres megjelenését is, mert ehhez az adott viszonyok között a kormánytól sem kaphattak hathatós támogatást, mivel ezek a hírlapok nem a kormány és az országgyűlés változó székhelyein, Pesten, Debrecenben vagy Szegeden láttak napvilágot, hanem a hadműveleti központokban: Kolozsvárt, Brassón, a Székelyföldön és Komáromban.

A baloldali sajtóhoz sorolható 1849. évi hadi lapok nem kimondottan katonai sajtó, még kevésbé katonai szaksajtó. A „Honvéd" fogalom ezidőtájt a szabadságharcát vívó ország egész hadrakelt népét jelenti, a „hadi sajtó" a nemzeti függetlenségért és népi szabadságért folyó küzdelem résztvevőinek íródik. A hadi lapok munkatársai így nemcsak hadi dolgokról, hadi eseményekről cikkeznek, hanem hozzászólnak az ország népének sorsát eldöntő kérdésekhez is, melynek eredményeként nem egy fontos ügy rendezését célzó kormányrendelet született. A hadi lapok támogatták is a szabadságharc kormányát, amelyben a magyar függetlenség elsőrendű biztosítékát látták.

A szabadságharc hadi sajtójának létrejötte az 1848 végén bekövetkezett katonai helyzettel függ össze. A kormány és az országgyűlés Debrecenbe települt át. Ez a körülmény erősen kihatott a magyar sajtóra is. Debrecenben említésre méltó helyi lap nem volt. Az a néhány lap, ami megjelent, a változó helyzetben nem volt elegendő a gyakorlati szükséglet kielégítésére. Súlyos volt a helyzet a harcok súlypontjában, Erdélyben. A legérzékenyebb hiány a harcoló seregnél mutatkozott.

Ezen Bem segített. Bem utasítására és támogatásával Ocsvai Ferenc 1848 december 28-án a kolozsvári Méhes-nyomdában megjelenteti a Honvédet. Ocsvai programadó vezércikkében a következőket olvashatjuk: „Hirdetni fogja a ‚Honvéd' Magyarországnak a szó legmagasztosabb értelembe vett szabadságát és függetlenségét. Hirdetni fog jogegyenlőséget, semmi magánérdekre nem tekintve. Sujtani fogja a rosszat, jönne bár a nemzet imádottjától..."

A programadó vezércikket és a Honvédban megjelent írásokat tanulmányozva helyesen állapítja meg a szerző: „Világszabadság és magyar függetlenség, nemzetiségi béke és forradalmi erkölcs fonódik szerves, elválaszthatatlan egységbe annak az új, eddig ismeretlen újságtípusnak hasábjain, mely nemcsak a hadrakelt sereg buzdítására, eszmei lelkesítésére vállalkozott, hanem arra a nem kevésbé fontos feladatra is, hogy feltárni igyekezzék azokat a társadalmi ellentmondásokat, melyeknek feloldásán a szabadságharc jobb jövője fordul."

Bem táborában ott találjuk Debrecen kiváló nyomdászait is. Bem maga vitte őket a táborba, gondolva arra, hogy a hadműveletek során adódhat olyan helyzet, amikor a honvédlap nem tud állandó kapcsolatot tartani az egyes harcoló csapatokkal, de magának az egyes seregrészeknek, sőt egyes vidékeknek is szüksége lehet a maguk külön sajtójára. Bemnek ez az előrelátása helyesnek bizonyult. Az erdélyi hadjárat második szakaszában az általa kezdeményezett, vagy közvetlen utasítására alapított erdélyi helyi hadi lapok komoly hivatást töltöttek be. Ezek a helyi hadi lapok a harci készség ébrentartása, fokozása mellett a társadalmi reform megalkuvást nem ismerő hirdetői, szószólói is voltak.

Bem azonkívül, hogy serkentette, buzdította a szerkesztőket lapjaik megindítására, anyagi eszközökkel is segítette őket. A szerző könyvében olvashatjuk, hogy „... tábori nyomdáját ajándékozza Kézdivásárhelynek, hogy Fogarasi János, a Székely Hirdmondó szerkesztője megjelentethesse a lapot."

Kemény G. Gábor könyvéből kitűnik, hogy Bem sokat tett a hadi lapok létrehozása és azok folyamatos megjelenése érdekében, de kitűnik az is, hogy Bem szoros kapcsolatot tartott fenn ezekkel a lapokkal. Ennek ellenére — veti fel a szerző — „mindmáig megíratlan a Bem kezdeményezésére, illetve támogatásával létrejött hadi lapok és a szabadságharc nagy hadvezérének kapcsolata".

Az 1848—49-es magyar szabadságharc történetével foglalkozó történészek, haditörténészek feladata, hogy Bem kapcsolatát az 1849. évi hadi lapokkal egy tanulmány keretében megírják és azt megjelentetve közkinccsé tegyék. Ezzel nemcsak Kemény G. Gábor által jogosan felvetett hiányt pótolják történészeink, hadtörténészeink, hanem egy lépéssel hozzájárulnak a magyar sajtó történetének teljes tudományos feldolgozásához is.

Kevéssel a Honvéd megjelenése után — 1849. január 9-én jelent meg az ellenség által körülzárt Komáromban a Komáromi Értesítő, melynek alapítója és első szerkesztője Mack József, a magyar honvédtüzérség megteremtője volt. Mack József, a sajtó fokozott jelentőségét felismerve, sokat fáradozott annak érdekében, hogy a lap megjelenhessen, majd utána azért, hogy a lap betöltse hivatását.

A szerző a Komáromi Értesítő féléves, eseményekben gazdag működését vizsgálva, méltán állapítja meg, hogy „... az első komáromi lap... július 6-án bekövetkezett megszűnéséig a haladó szellem biztos bástyája volt az ostromok egész sorát kiállott Komáromban..."

Mack utódját, Rózsafit, a fiatal 19 éves forradalmár szerkesztőt a Klapkával Komáromba érkező Friebeisz István váltotta fel, aki július 11-én Komáromi Lapok címmel új hadi lapot indít, melynek szellemi irányítója Klapka volt. Az új komáromi lapra rányomta bélyegét szer-

kesztőjének és szellemi irányítójának politikája, mégis megállapítható, hogy a szabadságharc végső szakaszán betöltötte szerepét.

Az 1849. évi hadi sajtót sűrűn foglalkoztatta az az ellentmondás, amelyet a hadi lapok szerkesztői és munkatársai az „úr-paraszt", illetve az „úrkatona-közhonvéd" érdekellentétében észleltek. E kérdésekkel foglalkozó cikkek sorát találjuk az 1849. évi hadi lapokban. A szerző a nagyszámú vitacikkekből a legjellegzetesebb részeket idézi és vizsgálja könyvének „úr-paraszt" és az „úrkatona-közhonvéd" című részében. „Mindkét kérdésben megoszlanak a vélemények — állapítja meg a szerző —, aszerint, hogy a lapok szerkesztésében vagy éppen irányításában milyen felfogás érvényesül." Így például a Honvédnél az tapasztalható, hogy az ellentétes osztályérdekek képviselői felsorakoznak ügyük támogatására; a komáromi hadi lapokban ez csak a probléma katonai — „úrkatona-közhonvéd" — változatában figyelhető meg; a Székelyföldön, ahol a földesúri visszaélés a nép jelentékeny részét sújtja, a népi álláspont domborodik ki.

Az utolsó pozsonyi országgyűlés rendezetlenül hagyta a földkérdést. Az itt hozott úrbéri törvény azonban nem feledkezett meg a főurak kártalanításáról, de megfeledkezett az úrbéres jobbágyok több kategóriájáról. Az úrbéri törvény a földesurak kezén hagyta a regálékat és végérvényesen szentesítette a nemesi földbirtokosok 48 előtti nagyarányú földrablásait.

A részleges és felemás rendezés ellenére az 1848 földesurát mégis kínzó kétség gyötörte, mert a maga feudális osztályhelyzetének megrendülését látta benne. Nem véletlen tehát, hogy már 1848 tavaszától a földesurak törekvése egyrészt arra irányult, hogy az utolsó diéta vonatkozó rendelkezéseit a gyakorlatban meghiúsítsa, másrészt, hogy minden újabb reformnak elejét vegye.

A városi radikális értelmiségiek felismerik azt a veszélyt, ami az arisztokrácia és a megyei nemesség részéről az elért eredményt veszélyeztetik, azonban a Deák törvénytervezetével szemben elhangzó tiltakozásuk már megkésett. Az úrbéri kárpótlás határozott visszautasítása azonban ekkor sem hangzott el a haladó polgárság részéről.

Így állt a kérdés 1848 december végén, négy nappal előbb, hogy Kolozsvárt elhagyta a sajtót a Honvéd első száma.

A kármentesítés megszavazásáért indított országgyűlési vitában — mint ismeretes — a nemes-földesúri érdek nem tudta érvényesíteni akaratát és nyílt vereséget szenvedett. Ezt Deák december 30-án mondott beszédében maga is elismeri (Windischgrätz Pest felé közeledett).

A nép felé fordulást, a parasztság széles tömegeinek tudatos védelmét — Kossuthot idézve — programként állítja az olvasók elé a Komá-

romi Értesítő szerkesztője. „Célravezérlő eszközökül" társas összejöveteleket, a föld népe közti apostolkodást és néplapot ajánl, mert „márcziusi törvényeink felszabadították a népet több százados bilincseiből s valahára fel van jogosítva érezhetni emberi méltóságát. Azonban, hogy ez érzelem idején megteremhesse kívánt gyümölcsét, ne hagyjuk a népet magára..." A társadalom nem ismer többé urakat és szolgákat — hirdeti a lap egy későbbi száma. „E két név választotta el egymástól az emberi nemet s tudjuk a történelemből, hogy ez elválasztó vonalhoz képest a ‚chinai fal' csak úgy tűnik fel, mint egy selyemszál."

A függetlenségi nyilatkozatot követő hetekben a nép ügye kettős vonatkozásban szerepel a hadi sajtó hasábjain. Az első a kormány által bejelentett népfelkeléssel kapcsolatos. Kész-e a nép segítségünkre? — hangzik el a kérdés a Komáromi Értesítőben.

A nép felkészült. A felhívás után a népfelkelés országos mozgalommá vált. A tavaszi és koranyári csatákban s az ellenség hátában mindenütt ott voltak a népfelkelők. De a fölkelt nép nemcsak kötelességét ismeri, de jogait is kezdi követelni, amit a birtokos nemesség a veszély óráiban is leplezetlen aggodalommal szemlél.

Az úr-paraszt ellentét nemcsak a Honvédban, Komáromi Értesítőben, illetve a Komáromi Lapokban, hanem a kézdivásárhelyi Székely Hirmondóban, a csíkszeredai Hadi Lapban is felmerül.

A Komáromi Lapokban egy héttel a világosi fegyverletétel előtt a népről, mint a nemzet sorsát mozgató, de későn felismert erőforrásáról olvashatjuk:

„A népben az erő, hatalom, benne élünk és mozgunk... A népet cselekvő erőnek eddigelé nem tekinthettük, mert a régi rabszolgaságból még mindig nem tudott kivetkőzni... De most, midőn alig van vidék, hol ágyúink nem bömböltek volna, midőn megmutatók, milly édes szabadságért küzdeni, milly könnyű az a seb, az a halál, mellyet hazánkért szenvedünk... most biztosan lépend föl a nép..."

Az úr-paraszt viszony honvéd változata biztatóbb képet mutat. Ahol a nép fiaival együtt küzdő hadvezérek alatt szolgál a honvéd, nem érzi úgy társadalmi leszorítottságát. Bem gyalogcsainál, Gál utászainál, Mack tüzéreinél nem találkozunk panasszal a hadihelyzet viszontagságai, vagy a bánásmód miatt. Bemről, akit a székelyek „apjok"-nak neveznek, megkapó népi anekdóták jelennek meg a hadi lapokban. Az osztályellentét azonban a hadseregben is él. A hadi lapok cikkeiből kitűnik, hogy szerzőik felismerték a hadseregen belüli osztályellentéteket, azonban kevés olyan cikket találunk, amely az úr-paraszt ellentét honvéd változatát egész társadalmi mélységében tárgyalná.

Az 1848. évi, az egyenlőtlen elbánás következtében a gyakorlatban kezdettől fogva csődöt mondó nemzetőrségi törvény, melynek módo-

sítása, amit Táncsics is sürget, Debrecenben sem történt meg, okozta, hogy a nemzetőrmozgalom 1849 tavaszára elsorvadt, s a kérdés csupán keserű bírálatok, eredménytelen felhívások alakjában maradt fenn a hadi sajtóban. A szerző könyvének „Nemzetőrség és szabadcsapat" című részében ezeket vizsgálja és végül helyesen megállapítja: „A szabadcsapatok szervezői tehát félreértették a kormányzat szándékát. Az ellenség hátában nem került sor szervezett ellenállásra. A téli hadjárat kétségtelen eredményei után pedig a szabadcsapatok külön akciói inkább kárt, mint előnyt jelentettek, mert hozzájárultak az uralkodóház érdekét szolgáló erdélyi polgárháború meghosszabbításához."

Kemény G. Gábor könyvének már címében jelzi, hogy célja a társadalmi kérdést és benne a nemzetiségi kérdést is megvizsgálni a szabadságharc hadi sajtójának tükrében.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a hadi lapok nemzetiségi vonatkozású közleményeit, egyrészt olyan cikkeket találunk, melyek az egyes nemzetiségekkel foglalkoznak, másrészt hosszabb eszmefuttatásokat és hozzászólásokat olvashatunk a nemzetiségi kérdésről általában és annak megoldási módozatairól.

A lapok legtöbbet az erdélyi román és szász kérdéssel foglalkoznak, ami világosan következik abból a körülményből, hogy a hat honvédlap közül négy Erdélyben jelent meg. Ezután sorrendben és mennyiségben a szerb és horvát, majd a szlovák nemzetiségi mozgalmat érintő híradások következnek. A szerző, ha röviden is, de tiszta képet ad a könyv olvasóinak a nemzetiségi kérdésről szóló vitákról.

Az állami függetlenség kinyilatkoztatása nem érte váratlanul a hadi sajtót. A hadi lapok egyértelműleg forró lelkesedéssel ünneplik a független Magyarországot. „Magunkévá kell tenni e határozatot s érvényesítésére vagyont, életet, mindent áldozni. Ki ezt minden következményeivel együtt magáévá nem teszi, az ellensége a hazának s érdeme szerint kell bánni vele" — idézi a szerző könyvének „Függetlenség — köztársaság" című részében a Honvédet.

A Komáromi Értesítő párhuzamot von 1848 márciusa és a függetlenségi nyilatkozat között. A rendkívüli szám írja, hogy Március 15 — Április 14 nélkül „súlytalan és írott malaszt" maradt volna. „Április 14 visszaadta Magyarországot önmagának, a szabad nemzetnek pedig egy ifjú erejű, ép karú s lelkes bajtársat adott..." A Brassói Lap tudósítja, hogy a városban állomásozó tisztikar háromezer példányban kinyomatta Kossuth április 14-i beszédét és a függetlenségi nyilatkozat szövegét. A Hadi Lap lelkes hangú beszámolót közöl a függetlenség kivívására rendezett gyergószentmiklósi ünnepségről. A Székely Hirmondó írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy az igazi küzdelem csak most kezdődik az elnyomók, ármánykodók és a képmutatók ellen, „kik

az inség és közelnyomás napjait szeretnék újból visszavarázsolni". Mint ismeretes, az aggodalom nem volt indokolatlan. A közvélemény két táborra szakadt. A szerző tanulmányának ebben a részében a hadi lapok hasábjain keresztül a két tábor között folyó küzdelmet vizsgálja.

A szabadságharc hadi lapjaiban a munkások helyzetével foglalkozó közleményeket is olvashatunk. A közlemények tanulmányozásából megállapítható, hogy a hadi lapok szerkesztőit, levelezőit élénken foglalkoztatta a kézműves, bányász, vasipari és nyomdászmunkások sorsa. Figyelmük még az alkalmi munkások helyzetére is kiterjedt. A közlemények nem tükrözik az egységes, önálló munkásosztály képét, de nem is tükrözhették, mivel ilyen a szabadságharc idején nem létezett. A munkásság ekkor még fejletlen osztálya volt a magyar társadalomnak. Gyárnak nevezhető üzem nagyon kevés volt, így szervezett munkásosztály alkalmas termelőeszközök, gyárüzemek híján nem alakulhatott ki a szabadságharc korában. A meglévő munkásréteg közéleti kérdések iránt alig érdeklődik, az egykorú írások is csupán bérharcokról és sztrájkkísérletekről tudnak.

A hadi lapokból kitűnik, hogy a munkások fáradságot nem ismerve dolgoztak a szabadságharc érdekében. A nép fiai ott vannak a Dummel esztergályos lőporkészítő és ágyúöntő műhelyében is, ahol 40 font lőpor a napi teljesítmény. Marosvásárhelyről is a fiatal hadimunkások jó eredményeiről írnak a hadi lapok. A Brassói Lap Gábor Áronról és munkásairól ír lelkes hangon.

A hadi lapok levelezői híven beszámolnak a munkások és tervezők eredményeiről is. A tudósító jelen volt az ágyúöntéseknél. Ezt írja: „Irtóztatón szép látvány, előttünk áll a tűzokádó hegy miniatűr képe..., és a tűzhabokat... szerettük volna a népszabadság gyilkosainak hős vért szomjazó torkába folyasztani." A Honvédban olvashatjuk, hogy az újítások terén sem maradt el a szabadságharc munkása. Móser Sándor, „jelenleg százados", az új röppentyű ütegek feltalálója már hat tábort látott el az újfajta fegyverrel.

A hadi sajtó tudósítói nemcsak a gyárak munkásairól számolnak be lapjaik hasábjain, hanem beszámolnak a máramarosi nemes- és vasérckohó és bányák munkásainak munkájáról is. A Honvéd tudósítója például beszámol az új Kossuth-kohó felavatásáról.

A munkásságnak a társadalmi egyenlőtlenség, a szabadságharc kártevői és kerékkötői ellen felhozott panaszait is megtaláljuk a hadi lapok hasábjain. A Brassói Lap írja, hogy a helybeli csizmadia céh segédei az itt állomásozó honvédparancsnoktól kértek védelmet vezetőik feudális eljárása ellen, mert a céh még 1849 májusában is fenntartotta az 1 forint 36 krajcáros segéd hetibért és az iparűzés egyedáruságát, — az 1835. évi céhszabály alapján.

A hadi lapokban nemcsak az arisztokrácia, megyei bürokrácia és a feudális céhek, hanem a szabadságharc egyéb ellenségeiről is szó esik. Így a hadi sajtó ismételten foglalkozik a tavaszi vetést elhanyagolókkal, az ércpénzt eltüntető és bankjegyek felváltásával nyerészkedő űzérekkel, akiknek romboló munkája 1849 nyarán érzékenyen érezhető volt. Ugyanakkor nem feledkezik meg a hadi sajtó a korabeli napszámosokról, s a kézművesek kívánalmairól sem.

A hadi lapokban megjelent írásokból megállapítható, hogy a szabadságharc hadi lapjai őszinte érdeklődést tanúsítottak a munkások ügye iránt és közleményeikkel hozzájárultak ahhoz, hogy az egykorú szórványos közléseket néhány figyelemre méltó, értékes adalékkal gazdagítsák.

A megyei bürokrácia, melynek maradi tábora a vidék közigazgatási szerkezetét teljesen kezében tartotta, már az országgyűlési választások alkalmával, amikor a nép képviselőit valósággal kirekeszti a szabadságharc korának törvényhozásából, megmutatta, hogy milyen félelmetes retrográd erőt képvisel.

Amikor tehát a honvéd sajtó számontartja a megyei bürokrácia visszaéléseit és következetes, elvi harcot indít annak feudalizáló törekvései ellen, épp olyan társadalmi hivatást teljesít, mint a zsellérkérdésben, vagy a közkatonák jogainak elismerése körül.

A megyei bürokrácia és a nép érdekellentéte korán jelentkezett a hadi lapok hasábjain. A kérdést az utolsó hetekig végigkísérhetjük az önálló cikkek, felhívások, hozzászólások és hírlapi válaszok láncolatában. A szerző könyvének „A megyei bürokráciáról" című részében ezeket az írásokat vizsgálja, és ad hű képet a megyei bürokratákról, akik mindent elkövettek, hogy a magyar nép hősi küzdelmét akadályozzák, romlásba döntsék.

„A Mack-ügy az egykorú sajtóban" cím alatt veszi vizsgálat alá a szerző Mack Józsefnek, a magyar honvédtüzérség megteremtőjének, a Komáromi Értesítő alapítójának és első szerkesztőjének mozgalmas, küzdelmekkel telt életét.

„Mackot a korábbi történetírás és a memoár-írók nagy része — írja a szerző — rejtélyes és hányatott sorsú egyéniségnek, nagy vállalkozásokra képes, de alapjában kétes jellemnek ábrázolja, akinek életútját mértéktelen szenvedélyek, a vállalkozásokban megnyilatkozó felelőtlenség, anyagi kérdésekben gondatlanság, sőt árulás is kísérik..."

A szerző a fenti megállapítások cáfolatára számos ellenérvet hoz fel és Mack életútját lépésről lépésre kísérve bizonyítja be, hogy a vádak alaptalanok. „Mack József — állapítja meg a szerző — republikánus forradalmár volt, a köztársasági gondolat úttörője, egyik előharcosa a szabadságharc korában!"

A szerző könyvének befejező részében ismét visszatér a hadi lapokhoz és megállapítja: „A hadi lapok helyét az elmondottak figyelembevételével a szabadságharc haladó sajtójának táborában jelölhetjük meg. Ide sorolja e lapokat tiszta patriotizmusuk, a nép létérdekeinek világos felismerése és bátor hitvallásuk a világszabadság gondolata mellett..."

A kötet függelékében Busa Margit közli 1848—49 új sajtóbibliográfiáját, mely háromnegyed századdal Szinnyei József első összeállítása után korszerű, tudományos felmérését adja 1848—49 magyarországi sajtóéletének.

Molnár Pál százados

KURZ, H. R.:

A KATONAI TÖRZS ÉS VEZÉRKAR TÖRTÉNETE, FORMÁJA ÉS TÉNYKEDÉSE

(Kivonat az Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift 1956. 8., 9. és 10. számából.)

A szerző cikkében rövid történeti összefoglalót ad a katonai törzsek és a vezérkar kialakulásáról, szerepéről a hadsereg vezetésében. A bevezetőben szembeállítja az állam és egyház felépítését a hadsereg szervezetével és megállapítja, hogy azoktól eltérően a hadsereg szervezete nemcsak az egyes korok világos és egyszerű alapvonásait, hanem azok nemzetköziségét is visszatükrözi.

Mielőtt a katonai szervezet elveit közelebbről megvizsgálná, tisztázza a szervezés legfontosabb fogalmait.

I. Alapfogalmak

A legegyszerűbb és egyben a legeredetibb szervezési forma a vonalszervezet. Rajzban gula alakja van, melynek csúcsa a fővezér, aki az egészért viseli a felelősséget. Az alatta lévő sorban lévők feladatukat a fővezértől kapják, de csak saját hatáskörükben felelősek. Hasonló elv szerint következnek a gula további alsó sorai, egyre számosabb, de kisebb szervezési egységek. Az egyes sorokba tartozók egyenrangúak és egyenlő feladatokat hajtanak végre.

A vonalszervezet a fölé- és alárendeltség elvén épül fel. Mindenkinek csak egy közvetlen elöljárója van. Ezen alapszik a parancsnoki ténykedés egységessége, melyet az biztosít, hogy az egyes lépcsők vagy fokok kizárólag szolgálati úton érintkezhetnek. Minden jelentés és parancs szolgálati úton jut tovább, így biztosítják, hogy minden érdekelt tudomást szerezzen róla.

A fegyelem gondolatától áthatott vonalszervezet előnye, hogy élesen elválasztja az illetékességet és a felelősséget, egyben biztosítja a legfelsőbb vezetők helyzetét. A vonalszervezet mindenkor előnyös volt a

hadseregek számára, ez volt a katonai parancsnoki fölé- és alárendeltség tulajdonképpeni szervezeti formája. A vezértől kiváló képességet és munkaerőt kívánt meg. Kis kötelékben az egyes személy még meg tud felelni vezetői hivatásának, nagyobb kötelékben azonban a vezetői feladatok bonyolultabbak, ezért segítőkre van szükség.

A mai hadseregben a parancsnok segítőtársait törzsben egyesítik, ebből származik az úgynevezett „törzs- és vonalszervezet".[1]

A törzs mai értelemben a harcolókon kívül álló, szakemberekből összeválogatott, segítő és tehermentesítő szerve a parancsnoknak. A törzsnek nincs elhatározási és parancsadási joga, mert sohasem cselekedhet saját illetékességéből, hanem csakis a parancsnok nevében. Minden utasítást a parancsnoktól kap.

A katonai törzs fejlődése korszerű formában csak a 19. században kezdődött. A hadvezérek azonban már a korábbi időkben is összevonták főhadiszállásukon a különböző szakközegeiket, ezek azonban nem voltak azonosak a mai törzsekkel. A korszerű törzs a porosz hadseregfejlődés szüleménye.

A legújabb hadseregszervezés egy harmadik szervezési formához tért vissza, melyet már a korábbi évszázadokban is használtak a hadseregek, az úgynevezett „specialisták törzsszervezetéhez".[2] Ez a szervezési forma a specializálás gondolatán alapul. A vonalszervezet egyes, különleges feladatait erre kijelölt személyekre bízza, kiknek megfelelő képzettségük van. Az akadálymentes ügymenet érdekében a szolgálati út nem feltétlenül fontos és az egyes szervek közvetlenül is intézkedhetnek. Hátrányos, hogy a „működő személyek" néha két vagy több elöljáró parancsait is tartoznak követni, ami a fegyelemre nem mindig előnyös.

Ez a szervezeti forma különösen az amerikai hadseregben honosodott meg.

II. Történeti fejlődés

Történeti szempontból a legnagyobb nehézséget a műnyelv okozza. Ugyanannak a fogalomnak a kifejezésére korszakonként és országonként igen különböző elnevezéseket használtak, sőt az is előfordult, hogy korszerű elnevezéseket használtak korábbi időszakra vonatkozólag. Például a törzs nevét olyan korábbi idővel kapcsolatban is használták, amikor ez a név és fogalom még nem is létezett.

A törzs, a német „Stab" kifejezés eredete ellentmondó. Egyes írók a „Staat"-ra, vagyis az állam nevére vezetik vissza. Mások a bottal (Stab) hozzák kapcsolatba, mely évszázadokkal azelőtt a vezéri hatalom jelképe volt.

A) Az *ókorban* a vezérek arra törekedtek, hogy feladataikat segítő-

[1] „Stabs-und Linienorganisation"
[2] „Funktionalen Organisation"

személyekkel együtt oldják meg. Ezt állapíthatjuk meg a perzsáknál, majd később a görögöknél is. Nagy Sándor macedón király seregében ezeknek a segédeknek még igen alárendelt szerepük volt, mert a király személyesen vezetett. A segédeket inkább csak kémszolgálatra vagy tolmácsként alkalmazták és teljesen a király irányítása alatt állottak.

Róma történetének kezdetén a tribunok voltak a vezetősegédek, akik kéthavonként váltották egymást. Marius, de különösen Julius Caesar fejlesztette ezt a szervezetet, ugyanis sok hadsereghivatalnokot alkalmaztak a közigazgatási feladatok elvégzésére. Caesar főhadiszállásán a következők működtek:

1 questor, mint élelmezési tisztviselő,
1 cohors praetoria, mint legfelsőbb igazságügyi tisztviselő,
1 praefectus fabrorum, mint várépítő szakember,
10 kém és hírszerző szakember, mint consortium,
4 titkár és számos további segéd.

Ez a szervezet később a császárság, különösen Justinianus idején, igen népes lett.

B) *Középkor.* A lovagkor idejét figyelmen kívül hagyjuk, mert a lovagok nem vezérek, hanem csak előharcosok voltak, kisebb-nagyobb kíséretük élén. Csatához ezekből a csoportokból alakultak a harcászati kötelékek.

A középkor első egységes katonai formája a 14. században a zsoldoshadsereg volt. Ennek alapalakulata a század volt, mely nemsokára bizonyos állandó szervezetet kapott. Parancsnoka valamely előkelő személy, valódi vezetője a hadnagy, akinek segédei két zászlóvivő, egy őrmesterféle, egy tábori csendőr és egy számvivőaltisztféle voltak.

Az 1498. évben Philipps von Cleve kifejlesztette a szervezetet egészen az eredkötelékig és körülírta a főtábornagy, a főszállásmester, a főfoglár szolgálati kötelmeit. Ez a rendelkezés lett az alapja a Landsknecht[3] idők alapvető szabályzatának, Fronsperger: „Kriegsbuch" című munkájának. Fronsperger szerint a sereg legfőbb parancsnoka mellett a következő segédek voltak:

haditanácsosok és szemlebiztosok, mint tanácsadók és hadkiegészítők,
egy fillérmester, mint számadásvezető,
egy legfőbb élelmezőmester, mint élelmezési és utánpótlási szakember,
egy legfőbb szállásmester, mint a szállások felelőse,
egy tüzérszakértő, mint a tüzérség főnöke,
egy legfelsőbb tábori orvos,
egy herold, mint segédtiszt,
egy legfőbb vezérírnok,
egy gyújtogatómester, mint rombolási szakértő.

[3] zsoldos

Hasonló segédeket írt elő Fronsperger lefelé egészen a századokig, melyeknek segédközegei az alábbiak voltak:

az őrmester, aki a csapatot harchoz rendezi,
a fourir, aki a táborhelyet kijelöli,
a tábori borbély, aki az egészségügyről gondoskodik,
a seregdiák, aki a lajstromokat vezeti,
a Hurenweibel,[4] aki a markotányosokat és a vonatot felügyeli.

A Fronsperger-féle szervezet a főhadiszállást nem a mai értelemben jelöli meg, hanem az az elképzelése, hogy tüzetesen meghatározott feladatokra szakértőket kell alkalmazni és őket hatáskörrel és felelősséggel felruházni, hogy feladatukat önállóan meg tudják oldani. Voltak olyan feladatok, melyek a vezért kevésbé érintették, mert nem a harchoz tartoztak. Ilyen feladatok a toborzás, az utánszállítás, az elhelyezés, a hírszerzés és az orvosi szolgálat. Ezeknek közös elvégzésére az említett szakértőket egy főhadiszálláson egyesítették.

C) A francia forradalomig terjedő idő.

1. *Svédek.* Gusztáv Adolf király a svéd hadsereget a szervezés addig el nem ért fokára fejlesztette. A főhadiszállások szervezete a következő volt:

a) a hadseregé:
Gusztáv Adolf király és egy tábornagy, mint helyettes,
egy tüzérség tábornoka,
egy hadmérnökök tábornoka,
egy vezérszállásmester,
egy lovasság tábornoka (felderítés),
egy vezérhadbíró (legfelsőbb bíró),
egy vezérfoglár (hadseregrendőrfőnök).

b) az ezredeké:
egy ezredes és egy alezredes,
egy kvártélymesterfőnök,
kettő tábori lelkész,
kettő igazságügyi tiszt (bírák),
négy sebészorvos,
négy főfoglár és egy segédfoglár,
különféle segédszemélyzet.

c) a századoké:
százados,
egy fourir (megbízva az élelmezéssel),
egy felszerelésmester (megbízva a fegyverzettel és a lőszerrel),

[4] a sereget kísérő női hozzátartozók felügyelője

egy seregdiák (megbízva a pénzkezeléssel és a zsolddal),
három dobos.

Gusztáv Adolf szervezése azt a célt szolgálta, hogy a vezért tehermentesítsék olyan teendőktől, melyek főfeladatában, a vezetésben többékevésbé gátolják.

2. *Nagybritannia.* Cromwell 1645-ben az angol hadsereg főhadiszállásának szervezésében a Gusztáv Adolf-féle szervezetet vette mintául. Azonkívül hasonló, de kisebb saját főhadiszállást kapott a gyalogság, a lovasság és a vonat.

Marlborough a 18. század elején a dandárokat is ellátta kisebb főhadiszállással.

3. *Franciaország.* A francia hadsereg élén a 18. században a Connétable de France — alkirály-féle — állt, bizonyos tekintetben a későbbi porosz szervezet szerinti vezérkar főnöke. A franciák egyébként nagyon sok külön főhadiszállást szerveztek a különböző fegyvernemek, csapatnemek és egyéb haditestületek részére. Szóval igyekeztek decentralizálni.

4. *Poroszország.* Frigyes Vilmos a nagy választófejedelem, a törzsek szervezésénél Gusztáv Adolf svéd király példáját követve már 1650-ben megalapította a főhadiszállásmesteri törzset, mely a második világháború végéig, 1945-ig fennállott. Itt minden szakma és szolgálati ág gondosan kiválogatott és kiképzett szakemberek kezében volt.

5. *Ausztria — Olaszország — Oroszország.*

Ausztriában a főhadiszállásmesteri hivatal a 17. század végén a török háború alatt létesült. Savoyai Jenő, mint hadvezér 1697-ben a következő listát adta ki róla:

vezérszállásmester,
vezérszállásmester helyettese,
törzsszállásmester,
vezérkocsimester,
a tábori csendőrök kapitánya,
vezérhadbíró,
vezérhadbiztos,
hadmérnökök,
orvosok, gyógyszerészek és törzsborbélyok,
tolmácsok,
tábori postahivatalnokok.

A főhadiszállásmesteri hivatal részére később ismételten adtak ki újabb és újabb szabályzatot. A testület tagjainak később főhivatása a térképezés lett.

Olaszországban a megfelelő szervezet 1655-ből ismeretes. Ez a törzs csak a 19. században jutott szerephez.

Napoleon vezéri egyéniségéből csírázott ki a korszerű törzsszervezet.

Oroszországban a vezérkart Nagy Péter cár alapította meg. Az első vezérkari főnököt 1701-ben nevezték ki, majd 1710-ben segédszemélyzetet osztottak be mellé. II. Katalin cárnő a vezérkarnak állandó szervezetet adott. A vezérkar erősen porosz befolyás alatt állott.

6. *Svájc.* Már 1481-ből eredő okmányok bizonyítják, hogy a „törzs" név a katonai szervezetben már régen használatos volt, de nem a mai értelemben. Svájc a későbbi évszázadokban külföldi mintákra szervezte a hadsereget és annak törzseit, így a vezérkart is, mely utóbbi már a 18. század közepén igen népes volt.

D) A francia forradalom kora.

1. *Franciaország.* A francia forradalom az egyes fegyvernemek főhadiszállásait közös testületbe vonta össze. A hadseregek mindegyikéhez egy tábornok került, mint vezérkari főnök, a hadosztályok részére pedig saját vezérkari főnököt szerveztek. Az előbbiek főhadiszállásához tartozott:

a vezénylő tábornok,
a vezérkari főnök és beosztott tisztjei,
a tüzérparancsnok és vezérkari főnöke,
a szertárak igazgatója,
a vonat szemlélője,
a hadmérnök parancsnok,
a gyalogság tábornokai,
a lovasság parancsnoka és vezérkari főnöke,
a kormányzó tábornokok,
a kíséret tábornokai és tisztjei,
a hadsegédek.

Napoleonnak nem volt szüksége törzsre, neki csak segédek kellettek, mert ő a legkisebb részletig mindent ismert maga. Nemcsak az elhatározásait rögzítette maga, hanem a végrehajtási parancsokat is a legszabatosabban mondta tollba. Mellette tehát sem tanácsadók, sem munkatársak nem voltak, csak végrehajtók. Maga Berthier sem volt a tulajdonképpeni értelemben vett vezérkari főnök, hanem egyszerűen hivatalfőnök. Napoleon mindenkivel csak írásban érintkezett, ezeket az írásbeli rendelkezéseket Berthiernek még ki kellett egészítenie és az illetékeseknek megküldenie. Napoleon a maga részéről azt kívánta meg a vezérkari tiszttől, hogy ismerje a térképet, tudja a felderítés határát, és ábrázolja a legbonyolultabb hadmozdulatokat is.

A törzsmunkát és a formaszerű tevékenységet nem nagyon sürgette. A beosztott tiszteket gyakran kiküldte tapasztalatszerzésre a csapatokhoz. Ezen az úton az alsóbbfokú törzseknél értékes tapasztalatokat gyűjtöttek, melyeket aztán kiértékeltek. Ezen az alapon értékes irodalom fejlődött ki.

Napoleon főhadiszállása hadvezéri eszköz volt, mégpedig az egyértelmű felfogás és az együttes felelősség révén.

2. *Poroszország.* Massenbach ezredes dolgozta ki 1803-ban a vezérkar szervezetét és szolgálati utasítását, melyet a király elfogadott. A tábornokok állandó törzseket kaptak. A főhadiszállásmesteri törzs ennek alapján a következőképpen volt összeállítva:

egy főhadiszállásmester,
három főhadiszállásmesterhelyettes,
hat hadiszállásmester,
hat hadiszállásmesterhelyettes,
hat segédtiszt,
hat futár,
hat katonai térképész.

Az új szervezet, melyet ekkor még senkisem tudott helyesen felhasználni, nem tudta elhárítani az 1806. évi katasztrófát. A visszavonulásnál azonban Blücher és a tudományosan képzett vezérkari főnök, Scharnhorst együttműködése kitűnő példával szolgált a jövőre.

Scharnhorst 1808. évi javaslata alapján létesített állandó vezérkar négy csoportra tagozódott:

1. csoport — hadászat és harcászat,
2. csoport — a hadsereg belső ügyei,
3. csoport — a tüzérség és lőszer,
4. csoport — utánszállítás kérdései.

Ennek a felépítésnek az alapján kellett a hadosztálytörzseknek is tagozódni.

Az 1810. évben a főhadiszállásmesteri törzs neve „vezérkar"[5] lett, melynek első tisztje a „vezérkar főnöke"[6] elnevezést kapta. A működő hadsereg egységeit francia mintára vegyes fegyvernemekből alakították.

A csata most már nem művészies hadgyakorlat volt, hanem a különböző seregtestek tervszerű együttműködése. Most már nem volt elegendő, hogy a sereg részeit zárt csatarendben vezessék az ellenség ellen, így az alsóbbparancsnokok is vezetők lettek. Ekkor váltak szükségessé az iskolázott vezetősegédek, akik most már nemcsak lényegtelen segédteendőket végeztek.

Az 1812. évi hadjáratban York tábornok hadtestének vezérkara a következő szervezetet mutatta:

Vezénylő tábornok,
egy vezérkari főnök,
egy szállásmester,
négy vezérkari hadnagy,

[5] „Generalstab"
[6] „Generalstabschef"

a hadtest második parancsnoka,

egy őrnagy, egy százados, egy hadnagy a vezérkartól,
egy őrnagy, egy lovasszázados parancsőrtiszt,

a gyalogság parancsnoka,

kettő őrnagy, egy hadnagy a vezérkartól,
kettő hadnagy parancsőrtiszt,

a lovasság parancsnoka,

egy szállásmester,
kettő hadnagy a vezérkartól,
egy hadnagy parancsőrtiszt.

Az 1813—15. évi felszabadító háborúk alatt működtek először a porosz seregtestek vezérkari főnökei, mint a parancsnokok legszorosabb munkatársai és irányító tanácsadói — de kifelé egészen a háttérben maradtak. Scharnhorst, Boyen, Gneisenau, Grolmann és mások, ennek ellenére történelmileg elismert részesei a felszabadító háborúk dicsőségének. A vezér és a vezérkari főnök együttműködésének történelmi időszaka ez.

Gneisenau külön tanulmányban fejtette ki a vezér és vezérkari főnökének együttes felelősségét a csapatvezetésben. Véleményük eltérése esetén a vezérkari testület főnöke döntött. Ezzel a vezérkar hatásköre megszilárdult és külön vezérkari fölé- és alárendeltség létesült, mely később a német hadvezetés döntő sajátossága lett. Müffling 1822-ben szerkesztett utasításában kifejtette, hogy a vezérkari tiszt nem egyszerű végrehajtó közeg, hanem a vezérrel felelősségben osztozó tanácsadó.

Ezeknek az új eszméknek gyakorlati kipróbálására tudományos irodalom fejlődött ki, egyelőre csak francia források feldolgozásával, később már német eredeti művek is születtek a Napoleon-i háborúkban gyűjtött anyagból. A vezérkari tudományos irodalomnak Clausewitz volt a mestere.

3. *Ausztria.* A korszerű osztrák vezérkar Károly főherceg műve, aki 1801-ben meghatározta a vezérkar belső és külső alakját azzal, hogy mint főhadiszállásmesteri törzs a hadvezér szerve, mint vezérkar pedig a többi tábornoki kar segédközege. A vezérkari tisztek főhivatását most már nem a térképezési munkák képezték, hanem szorosabb kapcsolatba kerültek a csapattal, azonkívül hadműveleti és közigazgatási szolgálatot is elláttak.

Radetzky 1811. évi javaslatában felszínre vetette a vezérkar fejlesztésének kérdését és a vezérkar, valamint a főhadsegédi hivatal közt a vetélkedés eloszlatását. A vezérkari főnök a parancsokat csak a vezér nevében írja alá, csak a fontosabbakat írja a vezér személyesen alá. A vezér parancsaiból eredő rendelkezések kiadása a vezérkari főnök hivatása és azok megvalósításáért felel is.

Az 1813. évi háborúban Radetzky, mint Schwarzenberg táborszernagy vezérkari főnöke, a fent elmondottakat valóra váltotta.

4. *Nagybritannia, Oroszország, Amerika.*

A brit főhadiszálláshoz a főhadiszállásmester, a katonai titkárság és a főhadsegéd tartozott. Az elsőnek, bár vezérkari főnökféle volt, teendői korlátozottak voltak, mivel Wellingtonnak, Napoleonhoz hasonlóan, nem volt szüksége törzsre.

Oroszországban 1796-ban a vezérkari testület tagjait az egyes hadseregekre és hadosztályokra osztották fel. A nagy vezérkar sokáig a hadügyminisztérium része volt és a táborok telepítési ügyeivel, a laktáborozásokkal és hasonlókkal foglalkozott.

Amerikában Steuben porosz tiszt az amerikai hadseregbe az akkori porosz vezérkari szervezetet vezette be, ennek alapján Washington 1775-ben a hadsereg vezetőszerveit átszervezte. A főhadiszállás 1792-ben a következőképpen tagozódott:

egy főtábornok,
négy dandárnok,
egy hadsegéd,
egy szállásmester,
egy alszállásmester,
egy seborvos,
egy lelkész.

E) A 19. század.

1. *Poroszország.* Az 1821. évben a vezérkar kikerült a hadügyminiszter fennhatósága alól, ez a vezérkar helyzetét megszilárdította. Ezentúl „nagyvezérkarra"[7] és „csapatvezérkarra"[8] tagozódott.

A porosz vezérkar Moltke alatt fejlődött ki. Az 1864. évi dán háború alatt a vezérkar például Berlinben maradt és befolyása csekély volt. Két év múlva azonban már kiépítették és kivonták a hadügyminiszter fennhatósága alól.

Moltke és eredményei a porosz vezérkarnak, különösen Königgrätz és Sedan után, mítoszt teremtettek. Moltke kiváló szellemet adott a vezérkarnak, mely utóbbiról von der Seeckt, mint csodálatosról beszélhetett.

A fejlődés ilyen foka csak a különleges porosz viszonyok között volt lehetséges, ahol bár az uralkodó a haderő legfőbb ura, a hadműveleteket mégis a vezérkar főnöke irányítja. Moltke ugyanis minden hadműveleti kérdésben először az uralkodó jóváhagyását kérte ki, aki mindenben követte tanácsait. Moltke szerint a vezérkar olyan szervezet, amelyben

[7] „Grosse Generalstab"
[8] „Truppengeneralstab"

képzett segédek működnek az egységes vezetésben. A vezérkarnak a legnagyszerűbb erényekben kell bővelkednie.

A porosz vezérkarban 1891-ben kezdődött a Schlieffen-korszak, melyben a lehetséges tömegháborúk részére nagyszabású terveket dolgoztak ki.

2. *Franciaország.* A francia vezérkar a 19. században számos átszervezésen ment keresztül. Az 1818. évben királyi vezérkari testület létesült, melynek meghatározott számú állandó tagja volt. A vezérkarnak külön főnöke nem volt, teendőit a hadügyminiszter látta el. Az 1870—71. évi háború elvesztését a közvélemény a vezérkarnak tulajdonította.

A francia és a német vezérkari szolgálat között az volt a főkülönbség, hogy a francia vezérkari tiszt csak egyszerű segédközeg volt, a németnek azonban szerepe volt a magasabbrendű vezetési kérdésekben is.

3. *Ausztria.* A vezérkar sokáig a hadügyminiszter és egyben a legfőbb udvari haditanács fennhatósága alatt állott, amellett állandó vetélkedésben volt az 1856-ban létesült hadsegédi testülettel, ami az együttműködést megnehezítette. Albrecht főherceg kezdeményezésére később a két testületet egyesítették.

Az 1866. évi háború elvesztését a vezérkarnak rótták fel, bár annak a hadvezetésben nem volt döntő befolyása. Az 1874. évben a vezérkart „nagyvezérkarra", egy „mellékvezérkarra"[9] és egy „csapatvezérkarra" osztották, de pár év múlva a császárnak közvetlenül alárendelve, ismét egyesítették.

4. *Anglia, Amerika, Oroszország, Olaszország.*

a) *Nagybritanniában* a porosz fegyverek eredményei, majd a krimi háború, azután a búr háború tapasztalatai alapján 1904-ben szervezték újjá a vezérkart. Wilkinson katonai író volt e téren úttörő, majd Haldane hadügyminiszter folytatta. Ő kapcsolatba hozta a porosz rendszert az angol tradícióval, amellett a vezérkart, mint katonai tervezőhelyet is megtartotta.

Egy angol magasabb parancsnokság vezérkara a következő volt:
a hadsegédi testület (személyügyek és a belső szolgálat részére),
a főszállásmesteri törzs (vezérkari teendőkre),
a parancsnok személyi törzse,
a tüzérség parancsnoksága,
a hadmérnökök parancsnoksága,
az élelmezési ügyek biztosa.

b) Az *amerikai* vezérkar további kiépítése a secessiósháború, a spanyol-amerikai háború és a Philippi-szigeteken lefolyt harcok tapasztalatai alapján történt. Elihu Root alatt 1903-ban működőképes vezérkar létesült, melynél a franciákat, angolokat és németeket vették példának.

[9] „Nebenetat"

Mivel azonban a hadsereg békelétszáma csekély volt, olyan tulajdonképpeni vezérkari testületté nem válhatott mint amilyen a német vezérkar volt.

c) Az *orosz* vezérkar a hadügyminisztérium befolyása alól szintén felszabadult 1865-ben, de csak később, az orosz—japán háború után lett azzá a szervezetté, mely békében nemcsak egyik ága a katonai igazgatásnak, hanem előkészítője is egy esetleges háborúnak. Ezért a vezérkar főnökének állása béke idején egy csapatvezérrel volt egyenlő.

d) Az *olasz* vezérkart 1861-ben szervezték újjá, de csak 1882-ben lett önálló.

F) A német vezérkar az első és második világháborúban.

A hadsereg főhadura ugyan a császár volt, a valóságban azonban a vezérkar főnöke, sőt később az úgynevezett „társfelelős főhadiszállásmester",[10] Ludendorff irányította a hadműveleteket. A hadseregek és a hadseregcsoportok parancsnokai sokszor a német uralkodóhercegi családok tagjai voltak, akik a vezetést hadvezéri képesség hiányában vezérkari főnökeik kezébe adták át, amiből a vezérkar „mellékkormányzása"[11] keletkezett, sokszor hátrányos eredményekkel. Az angol Fuller szerint így a vezér tulajdonképpen alá volt rendelve vezérkarának, ami veszedelmes volt.

A Versailles-i békeszerződés éppen ezért megszüntette a „nagyvezérkart" és csak a „csapatvezérkart" hagyta meg, „vezértörzs"[12] név alatt. Seeckt a vezérkari főnököt a vezér „tanácsadójaként" jelölte meg.

Az 1935. évben ismét életre kelt a „hadsereg vezérkara",[13] de nem a régi hatáskörben, melyet az utolsó tulajdonképpeni német vezérkari főnök, Beck vezérezredes hiába igyekezett visszaállítani.

A második világháború alatt a német vezérkar a hatalombitorló Hitler egyszerű segédeszközévé süllyedt.

Az Amerikai Egyesült Államokban 1942-ig törzs- és vonalszervezet volt, ekkor Brown igyekezett a hadsereget a vezérkartól megszabadítani. A vezérkart általában parancsnokságokkal pótolták. A parancsnoknak a légiszolgálat, az erődítő szolgálat és a hírszerző szolgálat állt a rendelkezésére. Ezzel a rendszerrel a vezérkari tisztek számát több mint a felével csökkentették.

[10] „mitverantwortliche Generalquartiermesiter"
[11] „Nebenregierung".
[12] „Führerstab"
[13] „Generalstab des Heeres"

G) *A svájci viszonyok.*

A svájci vezérkar intézménye minden időben az európai mértékadó katonai hatalmak felfogásához igazodott. Jomini javaslatai és Dufour időszaka a francia mintát követte. Dufour vezérkari főnöke nem volt egyéb, mint irodafőnök. Csak az 1874. évi katonai szervezet adott szilárd alapot és ezzel a német példa lett irányadó, még a lényegtelen kérdésekben is. A többi hadsereggel ellentétben Svájcban nincs külön vezérkari szervezet. A szükséges utasításokat a többi szabályzat tartalmazza.

III. A katonai törzsszervezet elvei

A) *A törzsek feladatai és helyzete.*

A német felfogás szerint a vezérkar a vezetés támogatására hivatott szervezet. Nagy seregkötelékeket a vezér egymagában nem képes áttekinteni, ezért szüksége van olyan segítségre, amely biztosítja az egységes hadvezetést a részletekben is.

Nem lehet tüzetesen meghatározni, hogy mi a teendője magának a vezérnek és mi a vezérkarnak. Seeckt meghatározása szerint a vezérkarnak mindazt kell végeznie, amit a vezér maga nem képes megtenni, azonkívül ügyelnie kell, hogy a kiadandó intézkedések szabatosak legyenek és minden megtörténjék, ha a parancsnok nem is rendelte azt kifejezetten el. Szükség esetén a vezér részére olyan javaslat is teendő, mely a vezér hatáskörébe vág.

A parancsnok ellenőrzésre is használhatja vezérkarát. Az ellenőrzésnél azonban vigyázni kell arra, nehogy hatáskörben és felelősségben zavar támadjon.

A vezérkar feladata tehát négyféle:

a) a parancsnokot okmányokkal tájékoztatni és a tervezésben segédkezni,

b) a parancsnok elhatározásának valóra váltása,

c) a vezetésben ellenőrzéssel és egybehangolással segíteni,

d) saját hatáskörben a kisebb ügyeket elintézni.

A vezérkarnak mindenben tájékozottnak kell lenni, ezért a vezérkar nem lehet egyszerű segédmunkás, hanem csendben cselekvő, együtt gondolkozó és szellemileg részes alkotó eleme a vezetésnek, a vezér személyiségének mintegy kiterjesztése. Nem lehet akaratnélküli eszköz a vezér kezében. A vezérkar tehát minden és mégis semmi. Semmi azért, mert magában mitsem tehet, egész ténykedése a vezér tekintélyére támaszkodik és azért minden, mert nélküle nem lenne vezetés.

B) *A parancsnok és a vezérkar közötti viszony.*

A parancsnok és vezérkari főnöke között teljes egyetértésnek kell lennie. Csak a kölcsönös bizalom, megértés és megbecsülés alapján lehetséges ez. Von Sprecher hadtestparancsnok a fiatal vezérkari tisztekhez intézett beszédében mondotta, hogy ne várjanak pályájukon külső megtiszteltetést és kitüntetést, mert a vezérkari tiszt munkálkodása a színfalak mögött játszódik le és akkor a legértékesebb, ha kívülről nem látható. Ha az eredmény jó, akkor az a parancsnok érdeme, ha pedig nem jó, akkor a vezérkari tiszt a hibás, hiszen azért van itt.

Felmerül a kérdés, hogy milyen legyen a vezérkari főnök helyzete a parancsnokával szemben. Lehet-e ő a parancsnok helyettese? Kétségtelen, hogy vannak esetek, amikor rövid időre, meghatározott szűkebb hatáskörben kénytelen helyettesíteni parancsnokát, de általánosságban megállapíthatjuk, hogy ő nem helyettes, hanem csak részese a parancsnoksági munkának.

A vezérkari főnök tanácsadási joga és kötelessége terén sem tudunk pontos szabályt felállítani. Ez nagyrészt a kettőjük közötti személyes viszonytól függ. Annál kisebb térre szorul, minél inkább szakember és specialista a parancsnok.

Itt érünk a felelősség fontos kérdéséhez. A felelősség oszthatatlan és csakúgy, mint a parancsadási jog, egyedül a parancsnokot terheli, még akkor is, ha a végrehajtás egyes részleteit nem is ismeri, és nem is tudja áttekinteni. A vezérkari főnöknek is van természetesen felelőssége, de inkább a törzs működése terén. Innen ered az a közismert megállapítás, hogy a parancsnok a tettekért, a vezérkari tiszt pedig a tanácsokért felelős.

Emlékezetes az az érdekes vita, amely az 1866. évi vesztett háború után Ausztriában zajlott le a vezérkar felelőssége tárgyában. Kraus tábornok „Moltke, Benedek und Napoleon" című tanulmányában megállapítja, hogy egyedül a hadvezér viseli a felelősség terhét és a vezérkari főnök — álljon az akár egy hadosztály, akár egy hadsereg élén — csak kis részét viseli a felelősségnek és azt is csak a parancsnokával szemben. Kraus szerint ez egy rendkívül bölcs rendszer, mert így a vezérkari főnök helyzetmegítélés és tervek készítése terén sokkal szabadabban dolgozhat.

C) *A törzsek tagozódása és munkarendje.*

A parancsnoki törzsek, mint a vezetés ideggócai, több vagy kevesebb személyből állhatnak aszerint, hogy milyen fokozatú a parancsnokság. A törzsek vezérkari tisztekből és egyéb tisztekből állanak. A vezérkari tisztek magasabb kiképzésben részesülnek és tudásuk általános jellegű,

kiterjed a vezetés minden ágára. A törzs többi tisztje ezzel szemben specialista és csak a vezetés bizonyos szakágazataiban járatos. Mellettük vannak még a segédtisztek és a parancsőrtisztek. A törzs élén a vezérkari főnök áll, aki annak a munkáját vezeti és érte a parancsnokkal szemben egyedül felelős. Természetesen azt a törzset szervezték meg jól, amely a feladatát a lehető legkisebb létszámmal tudja megoldani.

A világ valamennyi magasabb parancsnoki törzse majdnem egyformán van megszervezve. A törzs egyik része a tisztán vezérkari jellegű munkát, a másik része pedig a szolgálati ágak munkáját látja el.

A korszerű hadvezetés, miként Patton tábornok emlegeti, bizonyos esetekben a közvetlen vezetés céljait szolgálja, teljesen szűkreszabott törzsek előre való kikülönítését is szükségessé teszi.

A jövő kilátásai

A második világháború utáni amerikai katonai irodalom sokat foglalkozik a magasabb parancsnoki törzsek szervezésével és jövendő fejlődésével. Főleg Alvin Brown könyvét emlegetik, aki megállapítja, hogy a katonai törzsek ma már nem felelnek meg hivatásuknak, mert még a parancsnok nevében sem tudják áttekinteni a roppant szájjelágazó és specializálódott munkakört. Vissza fognak térni a 18. század szervezéséhez, ahol az egyes ágazatok külön parancsnokságként önállóan működtek. Ez azonban csak a nagyhatalmak hadseregeire érvényes elképzelés.

A cikkíró aránylag rövid tanulmány keretében foglalta össze ezt a nagy anyagot, de teljes áttekintést nyújtott a törzsek és vezérkarok történeti fejlődéséről az egyes országokban és mai feladatairól.

W. A.-né

HEINZ GUDERIAN:

ERINNERUNGEN EINES SOLDATEN

Welsermühl, Wels, 1951.

A második világháború utáni időszak nyugat-német katonaíróinak munkássága magán viseli azt a törekvést, hogy igazolja a német militarista szellem újjáéledésének létjogosultságát és ezen keresztül a német nép elhivatottságát a Szovjetunió elleni harcra. Ennek megfelelően Nyugat-Németországban nap mint nap jelennek meg olyan sajtótermékek, amelyek az elmúlt háború gyakorlati tapasztalataiból kiindulva, igyekeznek bizonyítani, hogy a háborút nem a német katona, hanem Hitler megalapozatlan hadászati elképzelései következtében vesztették el.

Kitűnő példája ennek Guderian itt ismertetett könyve, amely a német páncélos fegyvernem kialakulásának és a második világháború hadműveleteinek bemutatásán keresztül igyekszik a fenti célt elérni.

Helytelenül járnánk el azonban, ha a könyvet csak ebből a szempontból tanulmányoznánk. Ha Guderian munkáját a katona szemével vizsgáljuk meg, egész sor hasznos következtetést vonhatunk le a német hadászati és hadműveleti vezetésre vonatkozólag. Ez azért jelentős, mert Guderiant a német páncélos fegyvernem megteremtőjének, a páncélos és gépesített csapatok alkalmazási elveinek kidolgozása terén úttörőnek tartja az egész nyugati világ. Műveit jelenleg is igen sokan olvassák és így hatást gyakorolnak a páncélos csapatok jövőbeni alkalmazására is.

A második világháborúval foglalkozó hadtörténész számára viszont abból a szempontból figyelemre méltó a könyv, hogy igen sok adatot tartalmaz, amely ezideig általában ismeretlen volt.

Természetesen óva kell mindenkit intenünk attól, hogy a könyvet minden kritika nélkül vegye kezébe és a benne szereplő adatokat, mint egyedül irányadókat kezelje. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Guderian is, mint minden más nyugat-német katonaíró igyekszik saját háborús magatartását igazolni és azt bizonyítani, hogy csak ő akarta helyesen, azaz mindig mások voltak azok, akik hibáztak.

A könyv első része a német páncélos csapatok megteremtésével fog-

lalkozik. Guderian saját tapasztalatán keresztül sorolja fel azokat az akadályokat, amellyel az első világháború után a harckocsi híveinek meg kellett küzdeniök. Különösen a lovasság részéről érte őket támadás. Leírja, hogy a hadgyakorlatokon elsősorban gépesített- és páncélos egységek mozgékonyságát igyekeztek bebizonyítani. Ez a technikai alapfeltételek miatt kezdetben komoly nehézségbe ütközött. A fegyvernem fejlődésében 1933-ban, Hitler uralomrajutása után, állt be jelentős változás. Hitler hódító terveinek egyik biztosítékát látta a harckocsikban, ezért különös érdeklődést tanúsított a gépesített fegyverek iránt. Ezt Guderian a következőképpen írja le: „Hitler előtt egy motorkerékpáros lövész menetet, egy páncél elhárító menetet, továbbá a könnyű- és nehézpáncél felderítő kocsik egy-egy menetalakzatát vezettem el. Mozdulataink gyorsasága és pontossága nagy hatással volt Hitlerre, aki ismételten felkiáltott: Erre van szükségem! Ez kell nekem!"

A fejlődés következő állomásaként 1935. október 16-át jelölte meg, amikor három páncélos-hadosztályt állítottak fel és a gépesített alakulatokat hadtestekbe szervezték.

A fejezetnek külön érdekessége, hogy a technikai- és az alkalmazási elvek fejlődésének ismertetésén belül bemutatja az egyes német katonai vezetők elképzeléseit is. Különösen sokat foglalkozik Beck tábornokkal, aki mint vezérkari főnök határozottan szemben állt Guderian elképzeléseivel. Míg Beck az első vonalban harcoló gyalogságot támogató fegyverként akarta a harckocsikat alkalmazni, addig Guderian az ellenség védelmének mélységében, a siker kiaknázására akarta azokat bevetni.

Fejtegetéseinek nagy hibája, hogy csak német szempontból vizsgálja a páncélos- és gépesített csapatok fejlődését. Nem tesz említést arról, hogy milyen hatást gyakorolt a külföld pl. az alkalmazási elvek kialakulására és így azt a látszatot kelti, mintha csak Németországban folytak volna kísérletek ezen a téren.

A harmadik fejezet, amelynek a szerző „Hitler a hatalom csúcsán" címet adta, már ismertebb eseményekkel foglalkozik. Első részében a szemtanú hitelességével írja le az 1938-as év eseményeit. Rövid áttekintést ad 1938. februárjában a hadseregben végrehajtott tisztogatási akcióról, amelynek maga a hadügyminiszter, von Blomberg tábornok is áldozatul esett.

Nagyobb helyet szentel az osztrák „Anschluss"-nak, melyben ő maga is jelentős szerepet töltött be. Jellemző, hogy a német csapatok bevonulását diadalmenetnek tünteti fel, amelyben — szerinte — két testvéri nép találkozásának osztatlan lelkesedése nyilvánult meg.

Ennek bizonyítására még Churchill-el is vitába száll, aki emlékiratában a német hadsereg bevonulásáról a következőket írta: „Diadalmasan bevonulni Bécsbe — ez régóta álma volt az osztrák őrvezetőnek. Március 12-én szombat estére a bécsi Nemzeti Szocialista Párt fáklyás menetet

tervezett a győztes hősök fogadtatására. A hősök azonban nem jelentek meg. Ezért vállra emelve, az utcákon három zavart bajor katonát kellett végigvinni azok közül a hadtáposok közül, akik vonaton érkeztek, hogy az inváziós hadsereg szállásáról gondoskodjanak. A késedelem oka lassanként kiszivárgott: a német hadigépezet tétovázva csörömpölt át a határon, majd Linz közelében megállásra kényszerült. A kifogástalan idő- és útviszonyok ellenére a harckocsik nagy része felmondta a szolgálatot."

Guderian ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Winston Churchillt nyilván tévesen informálták. Ahogy én tudom, március 12-én nem közlekedtek vonatok Bajorország és Bécs között. A „három zavart bajornak" tehát légiúton kellett odaérkeznie. A német hadigépezetet Linznél én tartóztattam fel, csupán Hitler fogadtatására és nem más okból. Ellenkező esetben már délután megérkeztünk volna Bécsbe."

Hasonlóan Ausztria elfoglalásához, a Szudéta-vidék megszállását is ünnepélyes bevonulásnak tünteti fel, ahol a lakosság kitörő lelkesedéssel fogadja Hitlert és a német csapatokat. Természetesen egyik esetben sem tesz említést arról, hogy a német bevonulással egyidőben mind Ausztriában, mind a Szudéta-vidéken megindult az antifasiszta erők ellenállása, amely később igen érzékenyen érintette a német hadsereget.

A negyedik fejezet az 1939. év márciusától, Csehszlovákia elfoglalásától, a lengyel hadjárat befejezéséig terjedő időszakot öleli fel. Különösen a lengyelországi hadjárat eseményeit tárgyalja nagy részletességgel, miután a páncélos csapatoknak a szerző által elképzelt alkalmazására itt került először sor.

A lengyel hadjárat előzményeivel kapcsolatban igen érdekes a német hadsereg hangulatáról tett megállapítása: „Nem mentünk könnyű szívvel a háborúba — írja — és nem volt egy tábornok sem, aki a háborút kívánta volna. Az idősebb tisztek és katonák ezrei harcolták végig az első világháborút és tudták mit jelent a háború, különösen ha nem korlátozódnék Lengyelországra. Ez a lehetőség pedig fennállt, hiszen Anglia márciusban, a cseh protektorátus megalapítása után, Lengyelország határaira garanciát adott."

A hadjáratban, mint a 19. hadtest parancsnoka vett részt. Pontról-pontra leírja a hadtest hadműveleteit, szeptember 1-én reggel 4.45 perctől, amikor a hadtest átlépte a lengyel határt, egészen a hadjárat befejezéséig.

A hadjárat befejezése után a németek remélték, hogy a Lengyelországban elért gyors győzelemnek politikai kihatásai lesznek és a nyugati hatalmak hajlandónak mutatkoznak ésszerű békét kötni. Azt hitték, — írja Guderian — hogyha ez az eset nem is áll elő, Hitler egy gyors nyugati hadjáratra határozza el magát. Nem számítottak arra, hogy Hitlerben a Szovjetunió elleni ellenséges érzés olyan mély, hogy a kézenfekvő lehetőségeket is figyelmen kívül hagyva, újra két arcvonalas háborút kezdeményez.

Figyelemre méltó, hogy Hitler bizalmatlansága a tábornoki karral szemben ebben az időben igen nagyfokú volt. Guderian pl. megjegyzi, hogy a tisztikar, különösen pedig a tábornoki kar politikai nézeteinek megszilárdítására Berlinben előadássorozatot tartottak, amelyen többek közt Goebbels, Göring és utoljára maga Hitler beszélt.

A három említett előadáson kb. a következő gondolatmenet ismétlődött eléggé egybehangzóan: „A légierő tábornokai Göring céltudatos vezetése alatt politikailag abszolút megbízhatók; a tengernagyokat szintén Hitler szelleme hatja át, de a hadsereg tábornokai iránt a párt nincs feltétlen bizalommal." Ilyen körülmények között került sor a nyugati hadjárat végrehajtására. A nyugati hadjárat lefolyásával foglalkozó V. fejezet a hadjárat előzményeit és a 19. páncélos hadtest Ardennekben végrehajtott hadműveleteit tárgyaló része érdemel figyelmes tanulmányozást.

Guderian részletesen ismerteti azokat a terveket, amelyek a hadseregben uralkodó különböző nézeteknek megfelelően kialakultak. Végül a Mannstein és Guderian által közösen kidolgozott tervet fogadták el, amely a páncélos csapatok merész alkalmazására épült. Mannsteinék abban bíztak, hogy Franciaország védelmét az erődítések használata mellett óvatosan és sematikusan fogják vezetni, amelynek sarkpontjai: az első világháborúból Franciaország által levont következtetések, az álló háború tapasztalatai, a tüzérségi tűz túlbecsülése és a mozgékonyság lebecsülése.

Guderian ismét a 19. páncélos hadtestet vezette. Az így kapott részletes leírás a hadműveletekről azért jelentős, mert ez a hadtest hajtotta végre az ardenni áttörést. A maga nemében kiválóan vezetett és végrehajtott előretörés a harckocsik számára nehezen járható terepen kétségtelenül szép teljesítménynek tekinthető, azonban csak akkor, ha figyelembe vesszük az ellenfél helyzetét is. Később éppen az utóbbi mellőzése következtében általánosítani akarták a harckocsik ilyen jellegű alkalmazását, amely azonban erős hadsereggel rendelkező ellenfél esetében már kudarcot vallott.

A fejezet másik érdekessége a dünkircheni események leírása. Itt a szerző tagadja azt a feltevést, hogy Hitler a páncélos kötelékek Dünkirchen előtti megállításával jobb esélyeket akart adni Anglia számára a békekötésre, illetve Németország politikáját igyekezett megváltoztatni, hogy kedvező békét köthessen Angliával. Azt állítja, hogy sem akkor, sem később nem akadt olyan adatokra, amelyek alátámasztották volna ezt a feltevést.

Ezzel szemben azt írja, hogy Hitler és mindenekelőtt Göring, a német légifölényt is elegendőnek vélték ahhoz, hogy a brit csapatok elszállítását a tengeren meg tudják akadályozni. Ezt a felfogást súlyos következményekkel járó tévedésnek tartja, mert — úgymond — ha az angol expedíciós hadsereg fogságba esik, Anglia nagyobb hajlandóságot muta-

tott volna egy Hitlerrel való békekötésre. Másrészt ez biztosította volna az esetleges angliai patraszállás sikerét.

A franciaországi hadjárat után beállott helyzet értékelésében Guderian véleménye szemben állt az OKH (Hadsereg főparancsnokság) elképzelésével.

Ő helyesebbnek tartotta volna, ha a francia hadjárat győzelmes befejezése után Németország mindent elkövet az Angliával való békekötés érdekében. Ezt Franciaország közvetítésével képzelte el, mégpedig úgy, hogy a franciáknak felajánlják országuk, gyarmataik és nemzeti függetlenségük sértetlenségét. Ha ez diplomáciai úton nem lett volna lehetséges, egy közös német—olasz északafrikai partraszállással és Málta elfoglalásával gondolta a célt elérni, miután a brit erősítések átszállítása feltétlenül túl későn következett volna be. Véleménye szerint, egy 1940-ben végrehajtott német—olasz északafrikai partraszállás kihatásait az angol kormány nem lett volna képes kiegyensúlyozni.

A könyvnek ez a fejezete több érdekes, eddig kevésbé ismert részletet tartalmaz. Itt tűnik ki a legvilágosabban a szerző igyekezete arra vonatkozólag, hogy igazolja háborús magatartását a nyugati hatalmak előtt. A felelősséget Hitlerre és közvetlen környezetére igyekszik hárítani és magát csak mint egyszerű végrehajtó személyt feltüntetni. Ennek bizonyítására egész sor olyan eseményt mond el, amely fényt vet az akkori Németországban uralkodó helyzetre, a katonai vezetés Hitlerrel szembeni tehetetlenségére és a nemzeti szocialista állam már akkor jelentkező belső válságára.

Ezt követően az emlékirat igen nagy teret szentel a Szovjetunió elleni hadjárat ismertetésének. Guderian az orosz hadjárattal kapcsolatos álláspontját a következőképpen írta le: „Amikor kinyitották előttem Oroszország térképét, nem hittem a szememnek. Valóság lehet az, amit képtelenségnek tartottam? Hitler, aki olyan éles szavakkal bírálta az 1914-es politikai vezetést, amiért nem tudta megakadályozni a kétfrontos háborút, még az Anglia elleni háború befejezése előtt saját elhatározásából Oroszországra akar törni? Önmaga akarja előidézni a két frontos háborút, amelytől valamennyi katona oly nyomatékosan intette őt és amelyet maga is oly gyakran minősített hibának? Csalódottságomnak és felháborodásomnak igen nyomatékosan adtam kifejezést és ezzel ismételten megleptem mindkét munkatársamat, akik teljesen rabjai voltak az OKH gondolatmenetének és azt válaszolták, hogy Halder, a vezérkari főnök egyik nyilatkozata szerint Oroszországot 8—10 hetes hadjáratban le lehet verni. Az erők három, csaknem egyenlő erejű hadseregcsoportban való bevetése, amelynek szétágazó irányokban kellett volna előnyomulniok az orosz térség messzeségébe, anélkül, hogy világos hadműveleti célt tűztek volna eléjük, szakmai szempontból egyáltalán nem tudott meggyőzni."

Ez a vélemény azonban cseppet sem befolyásolta Guderian későbbi

magatartását. Mint a 2. páncélos csoport parancsnoka tevékenyen kivette részét a hadjáratból és csak később, a Hitlerrel történt személyes nézeteltérés után kérte felmentését.

A sorsdöntő 1941. június 22-e hajnalán, a fasiszta német hadsereg átlépte a Szovjetunió határát és kezdetét vette a szovjet nép gigantikus küzdelme.

Ettől az időponttól kezdve a szerző — mint a 2. páncélos csoport parancsnoka —, szinte percről percre ismerteti alárendelt egységei vonatkozásában a hadműveleteket, s így világos képet kapunk a német hadsereg katasztrófájának egyes mozzanatairól.

Beszámolója alapján figyelemmel kísérhetjük a Szovjet Hadsereg hősies harcát, a szovjet fölény kialakulását és a német hadászati vezetés teljes csődjének bekövetkezését.

A Szovjetunió elleni hadjárat válságainak jelei, — elbeszélése alapján — már a Jelnja körzetében lefolyt harcok időszakában jelentkeztek. Itt merült fel a kérdés először, hogy a tél sürgető közelsége miatt, melyik hadászati irányra helyezzék a súlyt. A tábornoki kar Moszkvát tartotta fontosnak, míg Hitler Leningrádot, majd ezután Moszkvát, vagy Ukrajnát.

Hosszas huza-vona után, augusztus 23-án Hitler Ukrajnát és Krímet jelölte meg támadási irányként. Ez az elhatározás Guderian szerint tragikus volt, mert egy téli hadjárat veszélyét rejtette magában. Erre pedig a német hadsereg nem volt felkészülve.

Állítása szerint ő maga személyesen is igyekezett Hitlert józanabb belátásra bírni, ez azonban nem járt sikerrel. Hitler arra hivatkozott, hogy Ukrajna nyersanyag és élelmiszer bázisa létfontosságú a háború folytatása szempontjából, ugyanakkor ez a támadási irány a romániai olajmezők biztosítását is megoldaná.

Így a támadás Ukrajna irányába folytatódott. Az oreli és brjanszki csata, majd Tula és Moszkva térségében lefolyt hadműveletek után tér rá a szerző elbocsátásának körülményeire. Szinte jegyzőkönyvszerűen írja le Hitlerrel lefolyt beszélgetését és annak következményeit, amely egyben képet ad a német hadsereg hangulatáról és állapotáról is.

A Szovjetunió elleni hadjárat áttekintése a hadműveletek részletes leírásán kívül számunkra még egyéb szempontból is érdekes.

A közelmúltban bizonyos körökben igen sűrűn emlegették a szovjet technika elmaradottságát és ezen belül az orosz haditechnika hiányosságait. Ezek az emberek állításuk bizonyítására a második világháború példájából indultak ki és elmarasztalták a szovjet fegyvereket a német hadsereg felszerelésével szemben.

Nézzük meg tehát mit ír erről Guderian, mint a páncélos fegyvernem jelenleg is elismert szaktekintélye:

„Igen kellemetlenek voltak számunkra azok a jelentések, melyek az

orosz harckocsik hatásáról és különösen megváltozott taktikájáról számoltak be. Ekkori elhárító fegyvereink csak különösen kedvező körülmények közt tudtak hatást gyakorolni a T 34-ekre. A „Panzer IV." rövid 7,5 cm-es ágyújával hátulról kellett megtámadni a T 34-et, hogy a motortéren át, a motor felett találják el. Művészet volt ágyúcső elé kapni." Máshol a Minszk, Orel-i harcokat értékelve megjegyzi: „Nagyszámú T 34-es típusú orosz harckocsi jelent meg, melyek súlyos veszteségeket okoztak páncélosainkban. Harckocsijaink eddigi fölénye teljesen megszűnt, s a helyzet éppen ellenkezően alakult a továbbiakban. Kilátásaink a gyors, átütő sikerre ezzel odavesztek. E számunkra új helyzetből beszámolót készítettem és elküldtem a hadseregcsoporthoz, melyben világosan kifejtettem a T 34-es előnyeit a mi „Panzer IV"-ünkkel szemben, s levontam belőle a következtetéseket jövőbeli páncélos konstrukcióinkra vonatkozóan."

„A páncélos fegyvernem fejlődése 1942. januártól 1943 februárig" című fejezetben ismét visszatér erre a problémára. Itt elmondja, hogy a Hadsereg Felfegyverzési Hivatal konstruktőrjei, ipari szakemberei és tisztjei 1941. novemberében felkeresték páncélos hadsereget, hogy a helyszínen és a legújabb háborús tapasztalatok birtokában kidolgozzák azokat a rendszabályokat, amelyek a fölényben levő szovjet T 34-es harckocsikkal szemben biztosították volna technikai elsőbbségüket." A fronttapasztalattal rendelkező tiszteknek az az elgondolása, hogy az orosz T 34-es konstrukcióját kell átvenni és ily módon kell a lehető leggyorsabban javítani a német páncélos csapatok szerencsétlen helyzetén, a tervezőknél nem talált kedvező fogadtatásra. E téren nem annyira a feltaláló hiúsága volt a döntő tényező, mint inkább az, hogy lehetetlen volt a T 34-es fontos alkatrészeit, különösen alumínium dieselmotorját a kellő gyorsasággal előállítani. Nyersanyaghiány következtében az acélöntésben is hátrébb voltunk az oroszoknál". Ezért arra a megoldásra jutottak, hogy a már korábban megkezdett konstrukciót a „Tigrist" fejezik be, habár ezzel a problémát korántsem tudták megoldani.

Hasonló beismerésre kényszerül Guderian a Szovjet Hadsereg erkölcsi szilárdságára és harci szellemére vonatkozóan is. Kénytelen állandóan visszatérni a szovjet katona hősies kitartására és a partizánok haláltmegvető bátorságára.

A könyv következő fejezetében már mint a páncélos csapatok legfőbb felügyelőjét látjuk viszont Guderiant. Ilyen minőségben vett részt az 1943-as év eseményeiben, ebből a szemszögből vizsgálja meg a kurszki csata lefolyását és az 1943-as év második felének vitás hadműveleti kérdéseit.

Külön fejezetet szentel 1944. július 20-a következményeinek, majd mint a német vezérkar főnöke tekinti át a végső összeomlás eseményeit. A keleti hadszíntér 1944—45-ben lefolyt hadműveletein keresztül vezeti el

az olvasót Hitler teljes bukásához, a fasiszta Németország kapitulációjához.

A magyarországi hadműveletek részleteiről itt tesz említést. Ezek leírása nem tartalmaz ugyan olyan adatokat, melyek ne volnának már ismertek előttünk, annál érdekesebbek azonban Horthy személyével kapcsolatos megállapításai.

1944. augusztusban Hitler megbízásából Magyarországra érkezik és Horthyval tárgyalásokat folytat. Az itt szerzett tapasztalatairól így ír: „1944. augusztus végén Hitler Budapestre küldött, hogy a kormányzónak egy levelet átadjak és magatartásáról véleményt alkossak. A budapesti Várban a szokott tisztelettel, udvariasan fogadtak. A kormányzó első szavai, miután helyet foglaltunk, így hangzottak: „Nézze uram! A politikában mindig több vasat kell a tűzben tartani. — Eleget tudtam. Az okos, tapasztalt politikusnak több vasa volt a tűzben, vagy legalább is úgy gondolta, hogy több van. Horthy tengernagy hosszabb ideig és nagyon szeretetreméltóan társalgott velem Magyarország lakosságának kérdéséről, egy olyan országról, amelyben a legkülönbözőbb nemzetiségek évszázadok óta kénytelenek egymás mellett élni. Hangsúlyozta a szoros kapcsolatokat, melyekkel a baráti lengyelek mellett állnak és amelyre Hitler oly kevéssé volt tekintettel. Kérte a Varsó térségében levő magyar lovashadosztályok azonnali visszaküldését."

„A beszélgetés alapján nem sikerült pozitív képet alkotnom és ezt kellett jelentenem Hitlernek. Vörösnek, a magyar vezérkari főnöknek szép szavai sem tudták ezt a benyomást megváltoztatni."

Később még egyszer visszatér a magyar kérdésre. „Eltekintve saját nehézségeinkről, komoly gondot okozott nekünk a magyarok harci ereje és szövetségi hűsége. Már említettem a magatartást, amelyet Horthy kormányzó Hitlerrel szemben tanúsított. Amennyire érthető volt ez a magatartás magyar szempontból, annyira megbízhatatlan volt német szemszögből. A magyar kormányzó az angolszász hatalmakkal való együttműködésben reménykedett. Légiúton kívánt velük összeköttetésbe lépni. Hogy ő erre kísérletet tett-e, vagy az angol—amerikaiak hajlandóak voltak-e vele tárgyalásokba bocsátkozni, nem tudom. Azt viszont tudom, hogy néhány magasrangú magyar katonatiszt átment az ellenséghez; így október 15-én Miklós tábornok, kit mint katonai attasét Berlinből ismertem, Vörös, a magyar vezérkari főnök, aki engem röviddel azelőtt Keletporoszországban meglátogatott, szövetségi hűségéről biztosított és egy autót kapott tőlem ajándékba. Ezzel a kocsival, saját Mercédeszemmel ment aztán át néhány nappal később az oroszokhoz. A magyarokban már nem lehetett megbízni. Hitler megdöntötte hát Horthy uralmát és Szálasit tette helyébe, egy magyar fasisztát, csekély adottsággal és még kevesebb tetterővel. Ez 1944. október 16-án történt. Ezáltal a magyar-

országi állapotok cseppet sem javultak, de eltűnt a kölcsönös bizalom és rokonszenv szerény maradéka is."

Emlékiratának utolsó fejezete a „Harmadik Birodalom" vezető személyiségeit mutatja be. Hitlert és pártját, Hitler szűkebb környezetét, a kormányzatot, végül a német vezérkart veszi szemügyre.

A második világháború eseményeinek felelevenítése hasznos Guderian könyve alapján. Hasznos a katona, de tanulságos az egyszerű olvasó számára is. Betekintést nyer ezen keresztül a fasiszta Németország boszorkánykonyhájába és megláthatja kik voltak azok, akik élet-halál uraként emberek millióit vitték a vágóhídra.

Sokan feltehetik persze a kérdést, hogy miért éppen Guderianhoz kell fordulnia annak, aki erre kíváncsi? A felelet egyszerű. Nemcsak Guderiant kell olvasni, nemcsak a volt fasiszta katonai vezetők emlékiratait kell tanulmányozni. Ezek olvasása azonban bistosítja azt az előnyt, hogy megismerjük azoknak az embereknek gondolatmenetét, akik igen könnyen ellenfélként kerülhetnek velünk szembe.

Minden hibája ellenére tanulságos olvasmányként ajánlhatjuk tehát mindenki számára ezt a könyvet, aki kellő politikai éleslátással és megfontolással rendelkezik ahhoz, hogy a valótlant el tudja választani az igazságtól.

Tolnay László

Pályázati felhívás!

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a Történettudományi Intézet pályázatot hirdet a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára készítendő következő munkákra:

1. A Tanácsköztársaság történetének, hadtörténetének vagy valamely eddig kellően fel nem tárt részkérdésének önálló kutatáson alapuló feldolgozása.
2. A Tanácsköztársaság helytörténeti feldolgozása.
3. A Tanácsköztársaság helytörténete valamely részkérdésének (párt, munkástanács, Vörös Hadsereg, vörös őrség, forradalmi törvényszék, termelőszövetkezet, ifjúság, gazdasági, kulturális kérdéseinek stb.) feldolgozása.
4. Helyi anyagok — dokumentumok, újságok, visszaemlékezések — összegyűjtése, feldolgozás nélkül.

A legjobb munkát, önálló tanulmányként, vagy gyűjteményes kötetben megjelentetjük, illetve a Hadtörténelmi Közlemények, a Századok, a Párttörténeti Közlemények című folyóiratokban közzétesszük. Az összegyűjtött dokumentumokból a Párttörténeti Intézet megvásárolja a számára fontosakat.

Pályázati díjak:

Önálló, legalább 5 íves monográfia (a kiadói honoráriumon kívül)	I. díj	4000 Ft
	II. díj	3000 Ft
	III. díj	2000 Ft
Kisebb tanulmány, (2—5 íves) (a kiadói honoráriumon kívül)	I. díj	2000 Ft
	II. díj	1000 Ft
	III. díj	500 Ft
A legértékesebb dokumentumok összegyűjtéséért (a vételáron kívül)	I. díj	1000 Ft
	II. díj	500 Ft
	III. díj	300 Ft

Felhívjuk a pályázaton való részvételre a Tanácsköztársaság harcosait, a történelemszakos tanárokat, pártpropagandistákat, egyetemi hallgatókat, a középiskolás diákokat. Ez utóbbiak tanáruk vezetésével vegyenek részt egykorú dokumentumok, visszaemlékezések gyűjtésében, állítsák össze a Tanácsköztársaság helyi szerveiben résztvettek névsorát, adatait.

A pályázaton résztvenni kívánóknak az itt felsorolt témákat javasoljuk, de ezeken kívül más, a Tanácsköztársasággal kapcsolatos témát is kidolgozhatnak. Munkájukban tanácsért a Párttörténeti Intézethez fordulhatnak.

A pályázat határideje: 1958. december 31. A pályamunkák a Párttörténeti Intézet címére (Budapest, V., Alkotmány utca 2.) küldendők be.

*

I.

Javasolt tematika

A Magyar Tanácsköztársaság állama.
A Magyar Tanácsköztársaság alkotmánya.
A Magyar Tanácsköztársaság törvénykezése.
A Magyar Tanácsköztársaság fegyveres erői.
Demokrácia és diktatúra alkalmazása a Tanácsköztársaság idején.
A magyar ellenforradalmi erők a Tanácsköztársaság ellen.
A Magyar Tanácsköztársaság a statisztika tükrében.
A Magyar Tanácsköztársaság „tiszti címtára".
A vörös őrség.
A Vörös Hadsereg (egyes alakulatai, fegyvernemei, nemzetközi ezredek, egyes harcok, szervezési kérdései, összetétele, gazdasági ellátása, politikai munka a hadseregben stb.).
A forradalmi törvényszék.
A külső és belső ellenforradalom.
A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó forrásanyagok általában, egy-egy megyében.
A külföldi dolgozók részvétele a Tanácsköztársaság harcaiban.
A szomszédos országok dolgozói és a Magyar Tanácsköztársaság.

II.

A párt a Magyar Tanácsköztársaság idején

Milyen ideológiai áramlatok érvényesültek és ütköztek össze az egyesült pártban?
Az egyesült párt szerepe a Tanácsköztársaság idején.

Az egyesült párt és a kommunisták.
Az egyesült párt és a szociáldemokraták.
A pártkongresszus.
Vita a pártprogram revíziójáról, 1919 május—június.
A pártszervezetek működése a Tanácsköztársaság idején.

III.

A Magyar Tanácsköztársaság gazdasági és pénzügyi politikája

A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikai szervezeti rendszere és működése.
Az ipar államosításának történelmi feltárása. Az ipar irányításának szervezeti formái, módszerei. A termelés megszervezése, irányítása.
A bankok államosításának történelmi feltárása. Az Osztrák—Magyar Bank megszűnése és a Magyar Nemzeti Bank megalakítása.
A Tanácsköztársaság pénze.
A kereskedelem, az áruelosztás megszervezése.
A munkabér alakulása.
Az élelmezési helyzet és az élelmezés megszervezése.
A Tanácsköztársaság költségvetése.
A Tanácsköztársaság kísérlete a tervgazdálkodásra.
A hadikommunizmus és a Magyar Tanácsköztársaság.
A gazdasági blokád hatása.
A termelés alakulása.

IV.

A Magyar Tanácsköztársaság agrárpolitikája

Termelőszövetkezetek a Tanácsköztársaság idején.
A parasztság egyes rétegeinek viszonya a Tanácsköztársaságban.
A város és falu kapcsolata a Tanácsköztársaság idején.
Földosztás a Tanácsköztársaság idején.
A mezőgazdaság árutermelése a Tanácsköztársaság idején.
A Tanácsköztársaság agrárvonatkozású intézkedései és hatásuk.

V.

A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája

Munkások (üzemi szociálpolitika).
Anyák, gyermekek.
Ifjúmunkások.
Szociálpolitikai tervek és intézkedések.
Egészségügy.

VI.

A Magyar Tanácsköztársaság kultúrpolitikája

Az irodalom és a művészet (egyes ágai).
Az iskolai oktatás (különböző fokon).
Az iskolán kívüli oktatás.
Új kulturális intézmények.
A Tanácsköztársaság színháztörténete.
A könyvkiadás.
A könyvtárügy.
Az ifjúság nevelése.
Az ifjúság nevelése, szakképzése.
A Tanácsköztársaság kulturforradalma.
Agitáció, politikai nevelés.
Pedagógusok.
Írók, művészek, tudósok és a Tanácsköztársaság.
Újságok, folyóiratok.

VII.

A Magyar Tanácsköztársaság és az ifjúság

Az ifjúmunkások, a tanulóifjúság a Tanácsköztársaság támogatásáért.
Az ifjúmunkások részvétele a termelőmunkában.
A kommunista ifjúsági mozgalom a Tanácsköztársaság alatt.
A KIMSZ harca a belső ellenség ellen a proletárdiktatúra megszilárdításáért.
Az ifjúság részvétele a Vörös Hadsereg honvédő harcaiban.

VIII.

A Magyar Tanácsköztársasággal foglalkozó művek historiográfiája

Szociáldemokrata emlékiratok.
A Horthy-korszak 25 éve a Tanácsköztársaságról.
A Tanácsköztársaságról szóló felszabadulás utáni művek.
Az emigrációs kommunista sajtó a Magyar Tanácsköztársaságról.
Kommunista írások a Tanácsköztársaságról.
A nemzetközi munkásmozgalom a Tanácsköztársaságról.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

ADATOK AZ OLASZORSZÁGI MAGYAR LÉGIÓ TÖRTÉNETÉHEZ AZ 1860—62-ES ÉVEKBŐL

Az olaszországi magyar légió történetének viszonylag széleskörű irodalma van. Néhány összefoglaló munkán kívül, számos terjedelmes tanulmány, kisebb cikk, sok visszaemlékezés, okmánypublikáció jelent meg az elmúlt közel száz év folyamán. Az irodalom egy része olasz és német nyelvű. — A légió történetének feltárásához maguk a részvevők járultak hozzá jelentős mértékben. A kiegyezés után hazatért emigránsok közül nagyon sokan tollat ragadtak és leírták az átélt eseményeket. Természetesen írtak róla hivatásos történészek, kutatók is. Így sikerült a légió történetének — véleményünk szerint — a legfontosabb mozzanatait felderíteni. A kép azonban korántsem teljes. Számos apró mozzanat ismertté tétele még a jövő feladatai közé tartozik. A most közlésre kerülő néhány levél is ezt a célt szolgálja.

*

Ismeretes, hogy a kossuthi emigráció központi kérdése egy újabb magyar szabadságharc kirobbantása volt, a nemzetközi helyzet kedvező alakulása esetén. Ezt a célt szolgálta az emigráció és a piemonti államférfiak, valamint a francia udvar közötti kapcsolat megteremtése. Kossuth elképzelése az volt, hogy egy olasz—osztrák háború kirobbanása esetén lehetőség nyílik majd fegyveres akció megindítására, Magyarország felszabadítása érdekében.

Az olasz—magyar katonai együttműködésre — a közös ellenség ellen — már volt példa az 1848—49-es szabadságharc idején. Sok olasz katona harcolt a magyar hadseregben. 1849 tavaszán a Magyarország, Piemont és Velence közötti megegyezés értelmében ezeket a katonákat egyesítették, s vezetésüket Monti Sándor olasz ezredes vette át. Az olasz légió számos csatában hősiesen harcolt az osztrákok ellen. — A szabadságharc idején Olaszországban szintén szerveztek magyar csapatokat az osztrák hadseregből átszökött magyar katonákból. Az egyik csapatot 1849 januárjában Türr István cs. k. hadnagy szervezte meg, ki több társával szökött át az olaszokhoz.

*

1859. április 29-én megkezdődött az olasz—osztrák háború. Ez az esemény megerősítette a magyar emigráció egységét. Kossuth, Klapka és Teleky László megalakították a „Magyar Nemzeti Igazgatóság"-ot mint a Habsburg-ellenes küzdelem vezető szervét. A Nemzeti Igazgatóság elhatározta, hogy Piemontban azonnal magyar csapatot szervez. A szervezőmunka az 1859. május 24-én kelt szárd királyi rendelet megjelenése után — Perczel és Klapka vezetésével — meg is kezdődött és eredményesen haladt, pedig munkájukat nagyon megnehezítette a Kossuth környezetében élő emigránsok politikai széthúzása. A légió 1859. július 10-én már 3200 főt számlált.

A légionisták minden vágya az volt, hogy részt vegyenek az osztrákok elleni küzdelemben. Ez azonban csak részben teljesült a váratlanul bekövetkezett villafrancai fegyverszünet miatt. A magyarok közül csak egy kis csoport vett részt a harcokban Türr István vezetésével, aki a castenedoloi ütközetben meg is sebesült.

A fegyverszünet fájdalmasan érintette az emigráció tagjait. Kossuth visszatért Londonba, de nem pihent. Látta előre, hogy a villafrancai békével az olasz kérdés nincs megoldva, hogy egy újabb megmozdulás elkerülhetetlen.

A légió 1859 nyarán feloszlott. Az elbocsátott tisztek kisebbik része hazatért, egy részük modenai szolgálatba lépett, a többiek pedig szétszéledtek a szélrózsa minden irányába. A főtisztek közül négyet félilletékkel várakozási állományba helyeztek. Ezek voltak: Ihász Dániel, Tüköri Lajos, Kiss József, Éberhardt Károly.

Garibaldi 1860 májusában megindított hadjáratával új szakasza kezdődött a magyar légió történetének. A részvevő kis magyar csoport hősiessége a légió újbóli megszervezésére késztette Garibaldit. Első rendelkezése ezzel kapcsolatosan 1860. július 17-én jelent meg. A magyar egység parancsnokául Mogyoródi őrnagyot nevezték ki.

A kis magyar csapat hősiességével különösen kitűnt a volturnoi csatában, melyben teljes létszámával részt vett. Itt a magyar légió holtakban és sebesültekben létszámának egyharmadát veszítette el. Súlyosan megsebesült Dunyov magyar ezredes is.

Garibaldi 1860. november 8-án Nápolyban II. Viktor Emánuel kezébe tette le diktátori hatalmát. A hadjárat véget ért. A légió Nápolytól keletre, Salerno és Nola környékén nyert elhelyezést.

A rövid békeidőszakban a légión belül súlyos viszálykodások keletkeztek. Mikor erről Kossuth tudomást szerzett, utasította Vettert, hogy utazzék Nápolyba, a viszálykodások megszüntetése céljából. Ez azonban teljes mértékben sohasem sikerült. Az ellentétek, különböző politikai csoportok összecsapásai, végigkísérték a légiót egészen feloszlatásáig. Az ellentéteket kívülről is szították a légióba befurakodott árulók, monarchista ügynökök. A hazától való távollét keserűsége, a magyarországi

felszabadító háború hiábavaló várása, alkalmas talajt teremtettek a politikai csoportosulások számára. Kossuth újabb nagyszabású felszabadítási terve — melybe bevonta a szerb vajdát és Cuza román fejedelmet is —, elbukott. Cavournak 1861 júniusában bekövetkezett halála szintén csökkentette Kossuth terveinek valóra váltását.

A légió történetének érdekes szakasza kezdődött 1861 tavaszán. Dél-Olaszországban a Bourbon-párt által szított bandamozgalom leverésére kerültek bevetésre. A bandamozgalom mögött különböző politikai csoportok húzódtak meg, s tevékenységük olyan méreteket öltött, hogy az olasz kormány kénytelen volt felhasználni ellenük a hadsereg egyes részeit, hogy az annyi vér árán elért egységet megszilárdítsa.

A légió egységei szétszórtan, nehéz terepviszonyok között derekasan kivették részüket a „brigantaggio" elleni harcokból az 1861—62-es években. Jellemző volt, hogy a harcok idején a légió erkölcsi egyensúlya helyrebillent, s átmenetileg megszűntek a komolyabb viszálykodások.

Természetesen a széthúzás, a különböző nézetek harca nemcsak a légióra, hanem az emigráció egészére is jellemző volt. A Kossuth körül tömörülő emigránsok sok kérdésben nem értettek egyet. Minthogy ezek a légió tisztjeivel szoros kapcsolatot tartottak fenn, ott is izgattak egyik vagy másik irányban.

A légiót többször átszervezték, a parancsnokok is gyakran változtak. 1862 nyarán Ihász ezredest Telkessy József ezredes követte a parancsnoki poszton, majd ugyanez év novemberében Földváry Károly ezredes került a légió élére.

1865-ben a légió ismételten a bandamozgalmak letörésére került felhasználásra az Abruzzókban. A magyar honvédek itt is nagyszerűen megállták helyüket.

1866. június 22-én kitört a porosz—osztrák háború, melybe június 26-án Olaszország is bekapcsolódott. A fegyverszünet azonban olyan hamar bekövetkezett, hogy ebben a háborúban a légió nem kerülhetett alkalmazásra.

A megváltozott nemzetközi és a magyarországi állapotok lehetetlenné tették a légió további fennállását. 1867 elején megszűnt a légió és ezzel együtt egyelőre megszűnt annak a reménye is, hogy a magyar nép fegyverrel vívhassa ki függetlenségét.

*

A közölt levelek a Nemeskéri-család levéltárából valók. A levéltár nagyobb része elpusztult az elmúlt évek folyamán, csak egy kis töredéke került a Hadtörténelmi Intézet levéltárának kezelésébe. Az itt közreadott leveleket Nemeskéri Kiss Miklós honvéd ezredesnek írták, aki tevékenyen részt vett az emigráció munkájában s maga is szolgált az olaszországi magyar légióban.

A leveleket keltezésük sorrendjében közöljük. Tárgyi szempontból a következőképpen csoportosíthatók:

— Két levél a Volturno folyó mellett 1860 őszén lefolyt harci cselekményekről tudósít.

— Kossuth Lajos levele, melyben pontosan körvonalazta, hogy milyen feltételek mellett hajlandó fegyveres megmozdulásba bekapcsolni Magyarországot. Elítélte Pulszkyt, ki az olasz kormánnyal való szakítást ajánlotta, s annak háta mögött Garibaldival akart conspirálni. Közölte Kiss Miklóssal Mieroslawsky és Türr háborús terveit. Helyteleníti ezeket, mert megvalósulásuk súlyos, soha ki nem heverhető csapást jelentene a nemzetre.

— A levelek egy része a légión belüli egyenetlenkedésekről, rendellenességekről ad számot.

— Néhány levél a légió „brigantaggio" elleni küzdelmét eleveníti fel.

Ez a csoportosítás nem ad teljes képet a levelek többirányú mondanivalójáról. A teljes terjedelmükben közölt leveleknek több magánjellegű és általában az emigrációval kapcsolatos vonatkozása van, a felsoroltakon kívül.

A közlés során a szöveghűséget tartottuk szem előtt: meghagytuk az eredeti írásjeleket és a szavak eredeti alakját. Módosítást csak ott eszközöltünk, ahol a szó írása, vagy az ékezethiány, illetőleg ékezetfelesleg nyilvánvaló tévedésen alapszik. A törlött részeket kihagytuk a levelekből, és helyettük a javított részt közöljük. Az előforduló néhány rövidítést feloldottuk. Ez elv alól kivételt képeznek a Klapka-levelek, melyeket nem eredeti német nyelvükön, hanem magyar fordításban közlünk, a német közé beékelt magyar részt azonban változtatás nélkül közöljük, idézőjel közé téve.

A közölt levelek levéltári jelzete:
Hadtörténelmi Intézet levéltára, Nemeskéri Kiss-család iratai.

*

1.

Turin 8*ik* October 1860 14 Via *Sta* Chiara

Kedves Barátom![1]

[1] A megszólított Nemeskéri Kiss Miklós 1848-ban honvéd-ezredes. Született Somogy vármegyében 1820-ban, meghalt Párizsban 1902-ben. 1848-ban részt vett a főváros márciusi mozgalmaiban, majd a budai nemzetőrség parancsnoka és őrnagy lett. Ezután budai várparancsnokká és ezredessé nevezték ki, s a debreceni kormány megbízta azzal, hogy a szabadságharc ügyét Piemontban és Angliában diplomáciailag képviselje. A szabadságharc leverése után ő is az emigránsokhoz csatlakozott, s miután 1849 végén nőül vette a vagyonos Le Charron marquisét, özv. De Roy grófnét, anyagi viszonyai megengedték neki, hogy honfitársai érdekében fölléphessen. 1867 után Magyarországon Véglesen is vásárolt birtokot, s ettől fogva az év egy részét itthon töltötte.

Szinte látlak hoszú csizmáidban a rövid pipaszárral szádban a' gazdaságod után nézni, s' fáradságod gyümölcsében gyönyörködni, leszámítva a' szelédített fülemiléidet a' parkod őszi lombos bokrai közt, — gondolám magamban, szórakodás tekéntetéből bár talán nem újsággal, de mégis jó lesz, ha tudósítlak. Tegnap kapott levelét Óvárinak[2] Nápoly 2-ről datálva jónak láttam közleni véled.

Máslat.

Kedves jó Ezredes Úr!

Szegény jó Dunyovunk[3] megsebesült. Sebe súlyos, s' még nem tudni, hogy megtartja é lábát. Szegény becsületes ember! Mintha csak azért született volna hogy szenvedjen! Mindjárt a' csata kezdetén ő volt kitéve az első támadásnak. Ezrede alig 500—600 emberből állott, az ellenség pedig legalább 2000 emberrel s' két ágyúval rontott rá. Háromszor veretett vissza a' túlszámú németektől s' mindannyiszor megújította a' viadalt, míg sebesülten összerogyott. A hálaadatlan macskanyúzók szétfutottak, s' ő majdhogy az ellenség kezébe jutott, nagy bajjal találkozott két ember, ki a' völgybe levitte, honnét lóháton vitték bé Maddaloniba. Én a' Centrumba voltam elfoglalva s' az esetről mit sem tudtam; Dunyov ezredének szétfutása után az egész zöme a' németeknek reánk tört s' 3—4 oldalról is tüzeltek. A csata véres volt, katonáink a' sok fáradság s' levertség következtében roszul verekedtek, szétfutottak, s" mintegy d. 12 órakor (a' csata a' mi pontunkon 7 órakor reggel vette kezdetét) azon vettük észre magunkat Eberhard[4] Ezredessel, hogy katonák nélkül vagyunk, az ellenség elfoglalta positiónkat és Bixióki[5] a' balszárnyon szinte el volt foglalva s' a' reservát elég ostobán nagyon távol állította fel, nem jöhetett segécségünkre; mi tehát kettecskén feléje irányoztuk lépteinket, a' legkegyetlenebb golyózápor közt; ekkor mondá

[2] Óváry Lipót, született 1833. december 31-én Veszprémben, meghalt Budapesten 1919. április 4-én. Részt vett az 1848-as magyar- és az 1860-as olasz szabadságharcban. 1876-ban a magyar országos levéltárnál levéltárnokká, 1904-ben pedig főlevéltárnokká nevezték ki. 1892-ben a Magy. Tud. Akadémia levelező tagjává választotta.

[3] Dunyov István, honvéd-ezredes, született a Temes megyei Vingán 1815-ben, meghalt Olaszországban, Pistojában, 1889-ben. Részt vett az 1848-as magyar szabadságharcban. 1852-ben tízévi várfogságra ítélték, 1859-ben azonban szabadon bocsátották, majd rövidesen külföldre távozott. 1860-ban Garibaldi hadseregébe lépett, ahol ezredesi rangot nyert.

[4] Éberhardt Károly, magyar születésű olasz tábornok. 1824-ben született Gecsén, meghalt u. o. 1906. december 8-án. Belépett az osztrák hadseregbe, majd 1848-ban honvéd főhadnagyként vett részt a szabadságharcban. Világos után emigrált, s török szolgálatba lépett. Részt vett a krími háborúban, 1859-ben Garibaldi önkéntesei sorában harcolt, azután olasz kir. tiszt lett és tábornoki rangig emelkedett. Nyugdíjaztatása után hazajött Magyarországra.

[5] Bixio, Girolamo Nino olasz tábornok. 1848-ban az olasz felkelő csapatokkal részt vett Velence, majd 1849-ben Garibaldi alatt Rómának védelmezésében. Az 1859-i háborúban mint őrnagy egy alpesi vadászcsapatot vezetett. Részt vett Szicília és Nápoly felszabadításában, elfoglalta Reggiot, s eldöntötte a Volturno melletti csatát. 1862-ben tábornoki ranggal az olasz hadseregbe lépett.

meg Eberhárd kérdésemre, hogy Dunyov megvan sebesülve. Én rögtön bementem a' faluba, s' intézkedtem, hogy nemsok idő múlva bévihettük Nápolyba külön vonattal. Azóta nem is mozdultam el mellőle, itt jó kezekbe van, a' legelső orvosok gyógyítják; tegnap igen rosz napja volt szegénynek, egész éjjel nem aludt, én felváltva Monien aszonsággal virradtam mellette. Ma kissé jobban érzi magát. Holnap tán eldől lábának sorsa. Adja Isten, hogy felgyógyuljon, mert kevés ily tevékeny s' nemeslelkű fia van hazánknak.

A csatáról anyit mondhatok, hogy valóságos Solforinó volt. A csatavonal 12 migliára terjedt — Maddalónitól Cápuáig, — délig minket vertek, délután megfordult a koczka, úgy hogy estig visszafoglalhattuk elvesztett positiónkat. Ma is nagy csata volt — a' tegnapinak folytatása s' ma ismét nekünk kedvezett a' szerencse, igaz ugyan, hogy a' Piemonsi tüzérség és a' Bersagliérek[6] segétségével, mert a' Garibaldi seregnek jó nagy része rosz rendetlen csapat, disciplinát nem ismer, s' hamar demorázálodik. Ma különösen Türr tüntette ki magát. A tegnap elvágott királyiakból mintegy 2—4000-en Casertának nyomultak, ő behagyta őket jönni, s' itt aztán becsületesen elnadrágolta őket, sőtt 2000 foglyot is csinált. A' magyar gyalog s' lovas legio mind ma mind tegnap különösen viselte magát. Tegnap 60 huszár támadott meg egy zászlóalj németet, s' tökéletessen szétverte, véres kardokkal jöttek visza vitézeink S. Máriába. A' magyar gyalog légió ma jelentékeny vesztességet szenvedett; nagyon bevágtak szegények, s' mint Türr segédtisztje beszélli, majdnem fele lőn áldozattá.

A szétvert királyi sergek most mint a' Sibiriai gazdátlan ebek futkoznak szanaszét, útjok elvan vágva Capuába, s' egy elkeseredett harcz még, s' öszpontosulva nyomulhatunk elő Capuába, mi eddégelé a' királyiak ügyes manőverjei miatt lehetetlen volt. Egy szóval ha az osztrák erősítést nem küld, a' piemonsi sereg ide érkezte előtt urai leszünk Capuának.

Mihelyest az elesett magyarok neveit meg tudandom, rögtön közlöm. Eddig tudom hogy Magyaródi könyű sebet kapott.

Dunyov hőn üdvözli önt, folyvást hálásan emlékezik jótéteményeire. Tiszteli egyszersmint minden jó barátit vagyok hő tisztelője

Óváry.

Az itteni újságok azt mondják, hogy a Nápolyiak minden foglot melyet Garibáldi részéről csinyálnak elégetik. Kár, nagyon kár hogy a Piemonsi kormány oly nagylelkű a' foglyokkal, — Smith és Lamoricier Uraimékat nem kellett volna oly könyedén elbocsáttani.

Hogy szegény Dunyov barátunkat ezen csapás érte, maga az oka,

[6] Az olasz hadsereg vadászcsapatainak neve.

minekutánna innét Turinból rögtöni idejövetel rendeletet kapott, mire ő azt válaszolta, hogy elébb egy csatába részt akar venni, — és így most zavarban vagyunk hogy az ő rendeltetése helyét ki által pótoljuk.

Bizony szegény magyarjaink kik a' hontalanság súlyai alól menekülni akartak, idegen földön vérzenek a' közös szabadságért, — reménylem hogy a' magyar szabad haza idővel megfog neveikről emlékezni.

Kupa[7] Ezredes Urat innét Missioba küldötték Nápolyba, de ő Nagysága még mind eddig nem tartotta érdemesnek küldetése eredményéről tudósíttást küldeni, — pedig már eddég rég visszakellett volna nékie térni. A' legnagyobb zavarba hozza az illetőket, — talán már újra főparancsnoki rangal ruházta fel maga magát s' villámként küldözi rendeleteit a' Garibaldi táborába tanyázó magyaroknak.

Eberhárdt Ezredes, — tudom hogy Kiss Jóskát és Magyaródit eszi a méreg, — de ő már Genuából mint Ezredes s' Brigád parancsnok vezetett csapatot. Mi bizon kedves régi kenyeres bajtársom hátra maradunk, — no de Isten néki, csak érdemeljék meg, én örülni fogok szerencséjeknek.

Azt az egyet még is, zsírtalan kukoritza gombócz módjára tudnám nyelni, ha majd a' hazánkba Eber vagy Kupa Diviziójokban kellene mint Brigadéros engedelmeskednem, — már pedig a' subordinatio a prima regulája[8] a' katonának, de még is juujj, de nehezemre esne, — már bajtárs akkor együtt tartsunk, s' odamenyünk a' hol ő nékiek csak hiröket se haljuk.

Figyelmesi[9] (a' te kedves utitársod) bezzeg huszárjaival ugyan csak megfelelnek neveknek. Azt hiszem, hogy Figyelmesi egy escadront[10] (de egy emberrel sem többet) jó tud az ellenség elébe állíttani.

Mi itt működünk, hogy mit? azt úgy is tudni fogod, papírra vagy is inkább póstára bízni nem volna jó, így jobb halgatok.

A Király fene gyerek, — innét való távozása nevezetes volt — a' népe úgy szereti őtet mint a' majom a' fiát.

A politica labirintos mezéjén én jelenleg annyira ismeretlen vagyok, hogy szollani a' legnagyobb szemtelenségnek tartanám részemről; — te ott a' magasról könyen láthatod hogy mi a' tekervényes úton

[7] Kupa Kázmér, honvéd-ezredes, az 1848—49-es szabadságharcban a 13. Hunyadi huszárezredben harcolt, később Olaszországba emigrált.

[8] A szolgálati alárendeltség az első szabálya a katonának.

[9] Figyelmessi Fülöp, honvéd-ezredes, született Pesten 1820-ban, meghalt Philadelphiában 1907-ben. A forradalom kitörése után honvéd lett, és a Bocskaiféle huszárezredben harcolta végig a szabadságharcot. 1849-ben Angliába menekült Kossuthhoz, aki annyira megkedvelte, hogy több ízben fontos küldetésekre használta. Így 1853-ban Magyarországba küldte, mely alkalommal 3 millió Kossuth-dollárt és proklamációkat osztott szét. 1859-ben beállt az olaszországi magyar légióba, és a magyar huszárezred vezéreként vett részt Garibaldi expedíciójában. 1862-ben Angliába ment vissza, onnan pedig Amerikába. Itt Lincoln elnök lovasezredessé nevezte ki, mely állásban a konfederáltak hada fölött több diadalt aratott. 1865-ben a haditörvényszék elnöke lett.

[10] Lovasszázad.

hogy vesződünk, s' nevetz hogy kinem találunk belőle. Ha lehet agy egy fonalat melynek folytán kivánczoroghatnék a' zavarból, — de csak úgy ha lehet s' időd megengedi.

Hogy a' tavaszal, (ha nem előbb) nekünk is lesz dolgunk, abban nem is kétségeskedem, — hogy mi lesz a' vége, azt a' jó Isten tudja.

Itt Turinba most más magyar nincs mint Vetter,[11] Pulszky,[12] Tanárky és én.

Ha untatott levelem, haragodba ülj az asztalhoz s' írj egy mendörgős választ, én azzal is megfogok elégedni. Most Isten veled Kedves Komám, kérlek jelencsd legmélyebb tiszteletem kedves Nődnél s' legforróbb csókjaim kedves fiaidnál.

Pulszkiné ismét teherbe van, csodálnám, ha nem Chinai származású volna.

Kossuth Vilma egy kissé jobban s' fenn van, de én nem igen bízok benne hogy tökélletessen felgyógyuljon. Az itteni levegő sokat segélt rajta.

változhatatlan híved Ihász[13]

2.

Turin 17 October 1860 — 14 Via Sta Chiara

Kedves Barátom!

Nem kívánom hogy mindjárt elolvasd levelemet, majd ha este az ágyban rövid szárú pipáddal kinyújtóztál, s' már jó kiköhögted magad, akkor könyörülj levelemen, vagy is a copiált levélen s' olvasd el, — teg-

[11] Vetter Antal, 1848—49-es honvéd altábornagy, született Velencében 1803. július 3-án, meghalt Budapesten 1882. július 26-án. Az osztrák hadseregben szolgált. 1848-ban Kiss Ernővel együtt irányította a bánsági hadműveleteket. 1848 novemberében tábornok és a vezérkar főnöke lett. Ő készítette Klapkával együtt a magyar seregek visszavonulásának és koncentrálásának tervét. 1849. január 2-án részt vett a pesti nagy haditanácsban, és ő intézte a Debrecenbe való költözést. Ezután Mészáros hadügyminisztert helyettesítette. Dembinski lemondása után Kossuth, már mint altábornagyot, a Tisza mögött koncentrált magyar sereg fővezérévé nevezte ki. Később a déli hadsereg főparancsnoka lett, és Jellasicsot csakhamar visszaszorította. A világosi fegyverletétel után egy ideig az országban bújdosott, csak 1850-ben sikerült kimenekülnie Hamburgba. Innen Párizsba, majd Londonba ment, hol Kossuthtal találkozott. Ettől kezdve állandó híve lett az emigrációban. 1859-ben részt vett a magyar légió szervezésében, 1866-ban pedig Klapka mellett volt Neissenben. 1867-ben visszatért az országba, de az újonnan szervezett honvédségbe a király ellenzése miatt nem vették fel. Előbb Pozsonyban, majd Budapesten élt szerény viszonyok között.

[12] Pulszky Ferenc, született Eperjesen 1814-ben, meghalt Budapesten 1897-ben. 1848-ban Kossuth megbízásából Angliába ment, mint Magyarország diplomáciai képviselője. A szabadságharc bukása után halálra-, majd később száműzetésre ítélték. Az emigráció munkájából Kossuth mellett tevékenyen kivette a részét. Később szakított az emigrációval. Eötvös József közbenjárására amnesztiában részesült s hazatért Magyarországba. A kiegyezés után képviselői megbízást vállalt.

[13] Ihász Dániel, részt vett az 1848—49-es szabadságharcban. A szabadságharc bukása uán Kossuth kíséretében megfordult Angliában, Amerikában és Olaszországban. Kossuthnak mindvégig hű barátja volt. Egy ideig az olaszországi magyar légió parancsnoka volt.

nap kaptam Winklertől e' következő levelet a' csatatérről, — meglehet hogy újságokból már informálva vagy, de honfitársainkról talán még sem kielégíttően.

Másolat.

S. Leucis 6. octob 1860

Tisztelt Honfitársom!

Eddig nem írtam, mert tudtam hogy hű levelezője mindenről tudósította, — de mint hallom szegény Dunyov barátunk lába amputáltatott, kötelességemnek tartom ígéretemet valahára telyesítteni. — A lapokból bővebben fogják tudni az attakot,[14] melyet a Napolitánusok a' mi positiónk ellen tettek azzal a czéllal, hogy seregünket Casertába elzárják, és elvágják utunkat Nápolyba. Ezen terv nagyszerű volt, és a' leghívebb ezredekre bízva.

Első Octoberbe már korán reggel megkezdődött az ágyúdörgés és Capuából erős Colonok[15] készültek az ostromra. S. Maria és S. Angelo mint a' mi positiónk kultsa nagy erővel megrohantatott, — a' Sturm Colonok[16] 3, 3 ezredből formálva voltak, és alig hátrált az első, a' másik azonnal elfoglata annak a' helyét. A mieink nem győzték ölni az ellenséget, és már hátrálni kezdettek, — de szerencsére megjelent Garibáldi és hamarjába 50 embert összeszedett és azokkal egy Zászlóaljt visszavert. E percztől az ellenség megcsökkent és időt hagyott a' mi embereinknek magokat összeszedni és a' positiókat visszafoglalni. Ez történt a' mi balszárnyunkon, — azonban két más Colon a' jobb szárnyunkat megtámodta, és kényszerítette a' visszavonulásra. A mieink zavarba jöttek s' több positiókat oda hagytak minden védelem nélkül. A Nápolyiak felhasználták a' diadalmat és megnemállottak még csak bénemsötétedett; sikerült egynéhánynak ezen az oldalon egész Casertáig jutni. Garibaldi ezt megtudva, rögtön összeszedte a' disponibilis csapatokat és megjelent a' vész helyén. Ez volt korán reggel 2-ik Octob. Garibaldi egy recognoscérozás[17] után, positiót vett és más Colonokat elküldött a' Nápolyiak körülvételére. Sikerült tökélletessen a' terv, mert 3 óra mulva a' Nápolyiak már capituláltak. Bixio a' más részen, az az a' legutolsóbb jobbszárnyunkon megtámodta az ellenséget és szétkergette. Az ellenség ezen két napon kezünkben hagyott 4 ágyút és majdnem 3000 foglyot.

Türr a' reservát comandirozta, feladata volt megmenteni S. Máriát, positiónk kultsát. Éppen időben megjelent, mert a' Nápolitánusok már a' közlekedést elvágták S. Mária és S. Angeló közt, és már S. Maria kapuja alatt voltak. Még Garibaldi a' Milanói brigáddal és egy része

[14] Roham.
[15] Oszlopok.
[16] Rohamoszlop.
[17] Felderítés.

Eber brigádjával a' közlekedést helyre hozta S. Angeló-val. Türr Porta-Capuá-tól az ellenséget egész a' várig visszaverte. A Huszárok (42 ember) olly dicső attakot tettek, hogy az egész gyalogság megtapsolta, mint a' Scalába a' legszebb operát. A szegény magyar gyalogság sokat szenvedett, 2 tisztet és 32 embert, de ők a' költsönt viszafizették, mert az ütközetek térén 69 Napoletánus hevert halva. S. Tammaróból is kikergette Türr az ellenséget és pedig nagy vesztességgel.

Csak tegnapelőtt hallottam Türr leveléből hogy szegény Dunyov barátunknak a' lábát amputálták. Mindenfelé kérdezősködtem hogy hol, és hol van, de csak azt tudhattam meg hogy Nápolyban fekszik. Én személyessen bénem mehetek Nápolyba, mert ahoz különös engedelem kell, hanem beküldök valakit hogy bővebben megtudhassam hogy létét. Türrnek is nagyon megromlott egéssége, — újra vért köp, és kénytelen volt újra Nápolyba menni magát gyógyíttatni.

Eberhárdnak egy golyó összezúzta az órát. Én ezredemmel a' 2-ik octoberi ütközetben vettem részt, egy golyó a' jobb szemem fölött homlokomat érintette de nagyon könyen, ma már sebem majd nem begyógyult. Bajba jöttem azon napon mert a' Nápolyiak közé szorultam, négyen körülvettek és jól megköveztek, — de lovamat megsarkantyúzva rájok ugrattam 3 közüllök elszaladt a' 4-ik egy lövés által elesett, — kár hogy nem volt revolverem, drágábban füzették volna dühöket. A lovam is megsebesült.

Az itten magyarok közül 8 tiszt és 41 ember öntötte vérét.

A Napolitánusok bátorsága lecsillapult ezen csapás által. Nem értem mért nem bombázza Garibáldi Capuát, — ha megkezdené Capua capitulálna egy pár nap alatt. — Én azt hiszem hogy a' Napolitánus sereg nem vár egyebet, mint Ciátdini megérkeztét s' hogy annak adhassa meg magát és hogy seregének jobb conditiót eszközölhessen. Minden útonmódon Salzanó inkább szeretné magát megadni egy reguláris seregnek mint pedig Garibaldinak, ez az oka hogy Capua mind eddég nem capitulált.

Mást nem tudok mert itten a' világtól elvagyok zárva. Ha valami más történendik majd tudósíttom annak idejében. Tiszteletemet honfitársaimnak magamat szíves indulatjába ajánlva maradok őszinte barátja

Winkler Lajos

Régi dátumi levél, de még is érdekes, s' azért közlöm véled.

Bizon bizon nagyon bonyolódott a' világ, okos ember legyen az a' ki most tisztán feltudja fogni a' dolgokat. Ugy hiszem kedves Barátom hogy mi is elébb szagolandunk puskaport, mint a' tavasz, — hisz adná az Isten, mert igazán megvalva már szégyenleni kezdem magam a' tétlenségbe.

Ide zárva én is megküldöm néked arczképemet, ha elvisz az ördög,

legalább eszedbe juttatja hogy hogy néztem ki, — probált a' parkodba kiakasztani talán egy pár csalogányt szelidíthetsz véle.

Édes Czimborám nem kívánom, hogy minden levelemre felej csak minden harmadikra, s' ha mást nem is, legalább azt, hogy élsz é még, — mert a' magyarok most oly ritkák a' béke színhelyén, hogy alig lehet egyik vagy másikról valamit hallani. — Hanem szeretem hogy a' magyarok hontalanságokban még is öszejönnek a' szabadságért idegen földön is életeket áldozni, — valójában becsületére válik a' magyarnak, hogy nem a 'zsarnok zsoldjáért de a' szabadságért azonnal kész küzdeni.

Hazulról nem tudsz más újságot mint a' mit a' hírlapok írnak, — sajnos hogy sokakat elfognak.

Tanárky a' napokba tér vissza Londonba az öreg Úrhoz, ki fiait practizálni küldötte valahová s' így valakire szüksége van legalább copiráltatni, vagy levelet a póstára küldeni.

Hát te miben töröd a' fejed? jösz é mielébb? vagy bévárod a' tavaszt? úgy hiszem hogy még most kora volna. Ehj de sajnállom nyergeimet és revolverjaimat! — Kedves nődnek mély tiszteletem s' fiaidat csolkoltatom. Hát Aladár még nem jó segédtisznek? Áldjon az Isten, változhatlan barátod

Ihász

3.

Nagyon bizalmas

London Febr 20 k. 1861.

Kedves Barátom!

Febr 17 kei levelét tökélletesen értem. A jelentett párbeszédek az illető uraknak alkalmi nevetséges badarságokkal vegyült indiferentismusa nagyon jellemző.

Hanem, van benne egy kifejezés, melly bizonyos concomitans körülmények folytán *megmérhetetlenül* fontos lehet. Értem a Minister ezen kifejezését: *„nem sokára tán patakként fog a vér folyni Török Országban"*.

Mik azon körülmények mellyek e kifejezést olly fontosnak teszik? Megmondom a mennyit tudok:

Felakar e a Nemzet minden, vagy a peu prés[18] minden kültámasz nélkül is kelni? Azt nem hiszem ugyan, de ha tenné a felelőség nem engem nyomna. Osztozhatom veszélyeiben miket ön maga hivandana fel magára, de nem én volnék az, ki őt a veszélybe sodorná. — Hanem arra, hogy nekem részem legyen a Nemzetnek fegyverfogásra unszolásában s' felszóllításában, az kívántatik, hogy olly chanceokat lássak, miszerint okszerűn hihessem, hogy a siker csak a Nemzet saját elhatározottságától van feltételezve. — Mert ha én szóllítom fel harczra a Nemzetet, száz-

[18] A nagyobb része.

ezrek, milliók lesznek kik én irántami bizalomból, s' azon hitben kelnek fel, hogy én nem játszom könyelmün nemzetem vérével, s' a chanceokat[19] jól combináltam. — Én tehát az ebből reám háruló felelősségnél fogva, azt hogy befolyásomat, nevemet, kezemet, s' közremunkállásomat, hazánkban a harcznak *eléidézésére* ajánljam, a következő három feltételhez kötöm

a) hogy az Osztrák egy külhatalommal háborúba legyen keveredve:
b) hogy a Nemzetet felfegyverezhessem
c) hogy kívülről némi segéderőt vihessek haza. Ennek száma alku tárgya lehet, mert az, hogy mennyi a nélkülözhetlen minimum? az ellenség dislocatiójától,[20] Horvát Ország dispositiójától, s' más ezer körülménytől függ. De a segéderő in thesi[12] elkerülhetlen, nem csak mint szövetségi garantia s' legsikeresebb buzdító eszköz, hanem azért is, mert nem látom, miként lehetne fatális geographiai positiónkban,[22] a Nemzetet másként nagyban felfegyverezni.

Ezen feltételek alapján alkudtam Septemberben a kormánnyal Turinban. *Akkor* elfogadták mert a háborút tavaszra várták. Azóta — mert a háborút Páris elnapoltatá — haboznak vonakodnak. — De én nem engedek, nem engedhetek, — azt mondom mint Luther: „Got helfe mir, ich kann nicht anders."[23]

Megtudok halni a számkivetés inségében; — meghalni éhen ha kell. s' családomat koldus botra jutva látni; de hazámat siker reménye nélkül vérbe lángba borítni — soha! soha!

Eh bien![24] Pulszky (gondolja csak: Pulszky!!) Januarban nekem egyszer csak ezt írja: „Törni kell az Olasz kormánnyal s' Garibaldival kell conspirálni, ha én ezt nem teszem, ő (Pulszky) előre is lemond képviselői állásáról, mert ő (gondolja csak: Pulszky!!) a' veszély perczében annak oldala mellett akar állani, a ki tesz s' nem azé mellett a ki akadályoz."

(Különös időket élünk, nem de?)

Feleletem volt: háború s' a Nemzet felfegyverezhetése nélkül bűnös őrültség volna, a Nemzetet harczra izgatni — én a kormánnyal nem török; Garibaldit igen fontos elemnek tartom de csak úgy, ha a kormánnyal combinálva lép fel, én erre intézem törekvésemet, erre dolgoztam ki operationális[25] tervet, s' annak Garibaldival közlésére Türt felkértem. A kormány háta mögett, a kormány ellen Olaszhonban conspirálni a becsülettel, hálával, hazafisággal ellenkező aljas vételnek tekintem a mi helyzetünkben — annálfogva lemondásodat már most elfoga-

[19] Esélyeket.
[20] Elhelyezésétől, szállásától.
[21] Általánosságban.
[22] Végzetes földrajzi helyzetünkben.
[23] Isten segíts, nem tehetek másként.
[24] Nos.
[25] Hadműveleti.

dom — s' még ma tudósítom a kormányt, hogy képviselő lenni megszüntél.

No már azóta részint én magam, részint Klapka (a ki velem elveimben, feltételeimben szóval mindenben tökéletesen egyetért) a következőknek jöttünk nyomába.

Két terv van kotyvasztás alatt: Az egyik Mieroslawkytől[26] ered, ki lengyel, szláv, angol, franczia, német, americai, legiókat (!!!) ajánlkozik Garibaldinak rendelkezésére állítani; ki aztán ezen keresztes haddal s' a maga olaszaival valahol a *török* partokon kikötne, a szláv és görög fajok felszabadítását initiálná;[27] Mieroslavszky Montenegróból, Hercegovinából Bosniából húzandó erősítésekkel Horvát Ország felé nyomulna, míg Gar. és Tür Serbián át hazánkba törne utat; mikor aztán a Dráva és Dunához érve magyarnak, lengyelnek szlávnak fel egész Orosz Országig felkellend kelni — s' et caetera.

A másik Türé. Kikötés vagy 4000 emberrel közel *Montenegróhoz*, erősödés onnan, s' aztán sebes marschsal *Serbián* át be a hazába. —

Nem szükség most ezen őrült tervek criticájába ereszkednem. Hitem az (s' az osztrák készületek Temesvár s' Pétervárad körül is oda mutat) hogy e terveket Bécsben s' Sz. Pétersburgban főzték ki. — Legalább jobbat magok számára ők sem főzhetnének, mert (azt nem is említve hogy ha különösen az első terv sikerülne, Magyar Ország az élő nemzetek sorából örökre kitörültetnék) az eredmény csak két alternativa körül forogható, vagy Európa minden hatalma (az Angol 800 ágyús Corfui flottájával különösen oda értve) közös erővel agyon csapná hoszú időre az európai forradalmat — vagy legalább az Orosz apsorbeálná[28] a Török birodalmat.

Hogy Angol, Orosz, Porosz, s' hihetőleg Franczia interventió kikerülhetlen volna az latus perse[29] — s' ez ép akkor midőn a nem interventió elvének növekvő érvénye folytán olly biztatók a kilátások, hogy az Osztrákot s' vele a Nemzet elnyomás európai centrumát át törjük, s' így a népnyomorgatás hatalmának detailban[30] szétzúzására utat törünk!!

Én ezen őrült tervek ellenében mit ismerek kötelességünknek? — *delatorok*[31] *bizonyosan nem leszünk*, azért írtam levelem homlokára e

[26] Mieroslavsky Ludwyk, lengyel szabadsághős. Az 1830—31-i lengyel felkelés leveretése után Párizsba menekült, 1845-ben Posenbe ment, hogy azt fellázítsa a porosz uralom ellen. Árulás következtében fogságba esett, halálra ítélték, a halálos ítéletet azonban 12 évi várfogságra változtatták át. 1849-ben részt vett a szicíliai és a badeni forradalmakban. 1863-ban a lengyel nemzeti kormány diktátorrá választotta.

[27] Kezdeményezné.

[28] Elnyelné.

[29] Bizonytalan értelmezésű kifejezés. Itt valószínű a különböző intervenciók lehetőségének összegezését jelenti.

[30] Kicsiben, részenként.

[31] Feljelentők, besúgók.

szavakat „*nagyon bizalmas*" szentül is számítok Önnek szeplőtlen becsületére, hogy erről *senkinek de senkinek a világon nem szól.* Kötelességünknek azt tartom 1) hogy igyekezzünk az illetőket, terveik szabadság gyilkos őrültségéről meggyőzni, 2) ha ez nem sikerülne a Nemzettel tudatni, hogy ha Osztrák-Olasz háború nélkül valami török földöni merényről hallanának, abban nekünk (legalább nekem és Klapkának, mig majd mások véleményét is tudom) *semmi közünk.*

De hát, ha illy titoknak kívánom levelemet tartani minek írok? — megmondom:

A terv az Olasz kormány beleegyezése nélkül nem effectuálható.[32] Ha pedig beleegyeznék, úgy hitem szerint az feküdnék alatta, hogy gróf C.[33] egy csapással agyon akarja Garibaldit és pártját csapatni, valaki más által (talán az Angol által). —

De ha úgy találna a dolog kisülni, hogy nem csak C. de még Páris is tud a dologról s' hagyja kelepczébe menni a vak legyeket, úgy perse nem csak az Olasz, hanem Európa forradalmi elemeinek egy csapással megsemmisítése volna a cselszövény hordereje.

No már. Ludvigh ezt írja nekem Febr. 5 kéről: „Magnan meglátogatott. Azt mondja neki most kormány depechekell[34] kell Belgrádba sietni; — visza jövet el megy Londonba. Ő Bosniába akar betörni s' onnan megtámadást intézni az Osztrák ellen. Most Mihály herczeggel akar komolyan szóllani. Ha segíti e a bosnyák felkelést, s' megtámadja e a törököt.

Ludvigh utánna teszi: „Ez mind hasztalan üres szó" de meglehet hogy több annál, mondom én. Itt Londonban rég tapogatódzik egy Nyemanics nevű Bosnyák fő úr, emigráns, ki a hajdani Neman[35] dynastia utódjának mondja magát. — Volt nállam is. —

Továbbá Ön azt írta volt nem rég, hogy Tür, titkos audientiát szorgalmaztat a Császárnál.

Ha már ezekhez hozzá veszem, a Minister ama szavait; hogy nem sokára tán patakként fog a vér folyni török Országban: — meg vallom gyanu támad agyamban, egy veszélyes tervről, melly szegény Hazánk rovására koholtatik; s' mellyben a pöffeszkedő ambitiócskák maszlagán néha még magyar is akad, ki hálóba került.

Minden esetre a legszentebb hazai érdekek parancsolják, hogy iparkodjunk tisztán láthatni mi az a mit a Minister amaz ominosus[36] szavai jelentenek? s' van e vagy nincs a franczia kormánynak tudomása ama őrjült tervekről?

A feladat igen nehéz, azon absolut discretiónál fogva, melly becsületi kötelesség. — De tudom, hogy Ön élni tud, az alkalmakkal, hazánk

[32] Nem hajtható végre.
[33] Gróf Cavour.
[34] Távirat.
[35] Az Árpádházzal is rokonságban álló első szerb uralkodócsalád.
[36] Baljóslatú.

javára, s' meg vagyok győződve, hogy minden lehetőt megfog kísérteni tapintatosan. — Ismernünk kell a helyzetet, hogy hazánknak javára lehessünk.

Nem emlékszem mondtam e már, hogy Martius 20 ka körül Angliát végkép elhagyom családommal. — Még ha semmi köz érdek nem parancsolná is, a szükség kényszerítene reá. Mert a két év ótai politicai viszonyok bevágták előttem a kereset lehetségét itt. Nincs kenyerem; — s' így eladom házi bútoromat, s' annak árával, s' pénzem utolsó romjával eltengődünk olcsóbb helyütt vagy 6. hónapig. — Aztán mi történik velünk? az Isten tudja — a fejem is szédeleg belé, de mennünk kell — itt két hónapig sem tudnám már háztartásomat konserválni. — Ha megyünk reménylem szerencsém lesz Párisban találkozni .E levelem vételéről legyen szíves kérem, egy sorral megnyugtatni.

Igaz őszinte tisztelettel s' rokonérzettel

barátja.
Kossuth.

4.

Genf, 1861. május 1.

Kedves Barátom!

Csatoltan visszaküldöm P-hez intézett leveledet, melyet igen kitünőnek találtam, és bizonyára igen jó hatást váltott ki. Szándékom az volt, hogy már e hó első napjaiban Párizsba érkezzem, a nápolyi és a turini hírek azonban sajnos visszatartottak Genfben, mert abban az esetben, ha a légió feloszlatása és nagyobb botrányok csupán jelenlétemmel kerülhetők el, nem marad számomra más hátra, mint, hogy Olaszországba utazzam. Drága Barátom, a vége felé járok, elegem van ebből a szomorú küldetési kísérletből, ami a külföldön esett ránk, mig az országbeliek csak most, Laci[37] által emlékeznek arra, *hogy még élünk és létezünk.*

Egész szervezetünk csupán néhány hónapra szóló volt, és tavaszig számoltunk fennállásával, mert ilyen elért elemekkel, melyek az emigráció rendelkezésére állanak sem valami *nagyot,* sem pedig valami tartósat nem lehet létrehozni.

Annak ellenére, hogy mind a tiszteket, mind a legénységet a legmegfelelőbben elláttuk; annak ellenére, hogy a nápolyi és a sorrentói narancsfák alatt heverni hagytuk őket, az onnan érkező hírek mégis napról-napra elszomorítóbbak.

Vetter, ürügyül hozva fel rossz egészségét, egy időre Sorrentoba ment. A jelek szerint Ferenczy túlságosan belemélyedt az üzletbe, és kegyeket

[37] Teleki László.

osztogatott; az embereknek nincs ruhájuk, és brutálisan bántak velük. Sréter hasonlóképpen elveszítette a fejét, és a lázadások napirenden vannak. Ilyenek az állapotok, így tájékoztattak egy éppen most Nápolyból érkezett levélben.

Én, és újból csak én legyek az, aki megint mindent rendbehoz. Azonkívül a Fejedelemségekben is siránkoznak a nagy nyomor miatt; Berzenczey[38] és Karacsay nagyarányú tervekkel érkeztek meg Génuába és Turinba, annak ellenére, hogy közöltem velük, hogy jelenleg minden tervet fel kell adnunk, ha nem akarunk szégyenletes kudarcot vallani, és csupán a status quo fenntartására szabad gondolnunk.

Néha azon a ponton állok, hogy összecsomagolok és elutazom Buenos-Ayresbe Janihoz;[39] néha, ha meleg tavaszi nap van, a revolver után rándul a kezem. És gondold mindehhez hozzá még személyes ügyeimet és a gondokat, a véget nem érő gondokat, melyek összefonódnak ezekkel.

A szerencsétlen bankó-per![40] Még mindig nincsen vége? Légy oly kedves értesíts távirat útján, hogy Lajos mikor érkezik hozzád, és melyik napon utazik itt át? Ne tartózkodjék Párizsban, ha nem akarja, hogy Olaszországban az egész üres építmény darabokra essék szét.

Egyelőre megküldtem a szükséges intézkedéseket Türrnek és Ihásznak, melyeknek kivitelezéséről jelentést várok. Ha a jelenlétem nem szükséges Olaszországban, akkor azonnal Párizsba megyek.

Kézcsókom tisztelt feleségednek, forró köszönet szívélyes, testvéri ajánlataidért, ölel

Klapka.

5.

Genf, 1861. május 15.

Kedves Barátom!

Lajos nem vett annyi fáradtságot, hogy akár csak egy szóval is tájékoztasson útirányáról, illetőleg Turinba érkezéséről, annak ellenére, hogy utolsó levelemben erre sürgősen megkértem. Így megint bizonytalanságban utazom Turinba, és nem tudom, vajon ott találom-e? Ha 20-ig nem érkezik meg oda, akkor Londonba kell mennem, és nem látom további hasznát és értelmét a Bizottmányban való működésemnek. Mint ahogy most tudom, a légióbeli botrányok is részben annak a körülménynek a számlájára írhatók, hogy Lajos megengedte, hogy Figyelmessy és mások besúgásaikkal hozzá forduljanak, ahelyett, hogy ezeket az urakat az első kísérlet alkalmával erélyesen visszautasította volna.

[38] Berzenczey fogadta Galacon a Magyarországról menekülőket, Karacsayval együtt szervezték, majd tovább szállították őket Olaszország felé.
[39] Feltehetően Czetz Jánoshoz.
[40] Kossuth bankó-pere.

A tisztekkel szembeni panaszok most nem érnek véget, és kérdésessé válik, hogy képesek leszünk-e ezeket az elemeket még sokáig összefogni. Laci halála óta még jobban undorodom, mint korábban. Miért is mozdította elő Lajos vádjaival és gyanúsítgatásaival, hogy az élre törekedjék, ahol a szegény, már tört ember el kellett, hogy veszítse teljesen a bátorságát!! Azt kérdezem, hogy nem lett volna-e jobb, ha nyugodtan csatlakozik Deákhoz (a helyzet változásáig); megmaradt volna ő is, és minket megmentett volna a nehéz, demoralizáló csapástól.

A horvátokkal még mindig nem történt semmi, a szerbekkel sem és a románokkal sem. Ezzel szemben Szalay tudós történeti értekezéseket ír a Muraköz tulajdonképpeni birtokjogáról! Szegény, szegény hazánk!

Írj azonnal Turinba, a Trombette szállodába.

Ölel őszinte barátod

Klapka.

6.

Valószínű 1861 júliusában kelt.

Kedves Cimborám! tudod tudod a Légió acta, és faktá-it a Brigantaggió[41] ellenében — bárha a' lapok csak azt hozták róllok, amit nem lehetett elsajátítani, de az utolsó lovassági attaque-ról nem hiszem hallottál volna még; Kedves Barátom ez ismét újabb fényt hozott a' Magyar névre, s' becsületet e kis seregre! Dobozy huszár hadnagy Vezénylete alatt Nyuli hr hadnagy 33 huszárral csellel élve kicsalja fészkéből — „Crocco" főnököt — kinek rendelkezése alatt állott 120 lovas (fölszerelt lovas) és 40 gyalog, — a' síkra, s' ott szét veri, csinálván 25 halottat, és 40 sebesült foglyot, elfogva több lovakat, élelmi, és lőszereket, az elesettek közt maga „Corocco" a' hírneves Generale di Francesco II° — e csapatot barátom 400 Piemonsi nem merte volna megtámadni oly vakmerően mint ez a' kis csapat — innen van hogy a' Bulletin s' hírlapokba nem azt mondták hogy 33 huszárnak, hanem az összes Légiónak műve volt „Crocco" szétveretése; pedig a' Légió soha eggyütt nem volt mióta a' Brigantaggió elkezdődött — a' Distaccamentok[42] 140—160 olasz mértföldnyi területen voltak elszórva —

No de nem beszéllek többet e' tárgyról, mert meg vagyok győződve, hogy hébe korba hallasz te is rolla, hanem hogy el ne bízd, és bízd magad, midőn azt mondod te 7—8 órát lovagolsz naponta hát én csak azt válaszolom adja Isten egésségedre, nekem is kijutott részem „én is lovagolok sokszor tíz órát is napjában, csak azzal a különbséggel" hogy ily szerű kirándulásaim nem mulatságból, hanem kötelességből történnek, és hogy az égbe meredező Abbruzzai hegyek csúcsain nem ló háton „mert ily

[41] A reakciós Bourbon-párt által szervezett bandamozgalom.
[42] Egységek.

nemes állat azok földén soha sem lépdelt még" hanem öszvéren teszem fáradságos köz utaimat, hanem lovaim vannak azért oly echt angol s' arabs fajuak, minők a' te istállódban bajosan díszelgenek édes cimborám! Sokat tudnék róllok írni, hanem tudod „propia laus sordet"[43] nem szeretek dicsekedőnek tekintetni — tehát halgatok e' tárgyról.

Fáj kimondanom, s' éreznem „hogy háborúi, s' expeditiói" kilátásaidba tökélletesen osztozom mert állításaid megdöntésére bajos lenne alapos okot előhozni, hanem én mégis mindég egy non putarem véletlenre számítok, s adná Isten hogy ne lennék hamis Próféta „cáfolná meg jobb sorsunk azon öreg Magyar nótát"

Rég veri már a Magyart a' teremtő
Azt sem tudja millyen lesz a jövendő!

hanem történjen bár mi ránk, s' hazánkra nézve semmi sincs veszve addig, mig az alkura nem lehet teljes, és biztos kilátás; mert ha most a Nemzet egyszer még az álnok vámpir faj Habsburgok mézes madzagát szájába fogja — nincs, s' nem lehet többé remény a' Nemzet jövőjéhez; ez mi leginkább megörvendeztetett leveled tartalmából, hogy semminémű transactióra[44] nem lehet kilátás; ne is legyen! hiszen ha még szenvedni kell is, nem fog tartani in infinitum,[45] s' boru utánn derülni kell még; ezt hiszem erőssen, s' ezért nem vénülhetek meg.

Könnyű neked vízben úszó halként vickándozva, viccelni engemet jó e a' Capri Rosso! Színét se látom, mert nem igen iszom, foglalkozásom halmaza nem enged időt mulatságra, azonban hogy egyszer másszor ne emlékeznénk meg róllad poharazáson kívül is, abból semmi sincs, addig mig élek bizonyos lehetsz benne mindég éltetlek téged is jó barát.

A Casinónak nevedbe köszönetet nyilvánítottam, s' a' t. kör tagjai viszontlagos köszönetüket küldik szívességedért, melyből nyerik rendesen az egy de nem több lapokat — mint írád.

Igen sajnállom kedves cimborám kedves családod egésségi rosz állapotát, reménylem nem lesz következményes, s' legközelebbi leveledben jobb fordulatról tudósítandhatsz, a' mi téged illet egy kis grippe — csak hasznodra lehet kivált ha a' mint írod pocakosodol —

Adná Isten láthatnálak, de minthogy ez is az ő kezében van mint a „Papa Resorsa — bajosan hiszem legyen belőle valami most hamarjában; addig is tarsd meg tiszta barátságodba a tégedet Ölelő

legőszintébb barátodat
Ihász

U. i. Megbocsáss Kedves Czimborám hogy egy megbízott tisztemmel írattam válaszom, — szemfájós vagyok s' nem szabad hoszasan írnom s'

[43] Az öndicséret bűzlik.
[44] Egyességre.
[45] A végtelenségig.

olvasnom, — majd máskor magam fogok válaszolni. Az arabs s' angol lovaim száma ugyan csak egy, de minő? A mi a' szívességedből küldött újságot illeti az a' Moniteur d'Armee, fogadd őszinte köszönetünket.

Ha még soká itt hagynak bennünket, akkor biz Isten felmondjuk szolgálatunkat, — de nem is csoda, a' pimasz Piemonsi Armádát már mind felváltották, csak minket akarnak itten elpusztíttani, — már két derék tisztemet eltemettük s' mennyi közharczost!

Mély tiszteletem kedves nődnél s' forró csókjaim gyermekeidnél. Aldjon az Isten.

7.

Nocera Augustus 14ik 1861

Kedves Barátom

Múlt hó 25röl datált leveledből láttam hogy még is nagyobb adag ravaszság van benned elrejtve, mintsem azt képzeltem volna. Az egész levél tartalma csupa vakmerő szemrehányásokból áll, s' a' fő vád ellenem hogy én néked nem írok; — no már édes komám oly Istentelennek még sem hidtelek, hogy vétkeidet az én ártatlanságommal akarod takarni. Hogy tőlem már innét is kaptál két levelet arra majdnem esküdni mernék, és Turinból is eljövetelem előtt, — hanem te, hogy restségedet, tunyaságodat és turpisságodat elfödhesd, engem vádolsz szép tulajdoniddal; — csakugyan nem félsz oda fönn az ítélő szék előtt?

Írtam biz én édes Komám több ízben, de te egyre sem méltattál válaszal, megírtam mindent a' mi csak vélem s a' légióval történt, — most csaknem kívánod hogy én mind azokat recapituláljam,[46] hisz az marha egy munka volna. Aztán az újságok is eleget írtak rólunk még az ujokra nem koczintottak; — szegény magyar Légió! még azt sem akarják a' világgal tudatni hogy élünk s' annál kevésbé bámulatos tetteinket. — Pedig de sokat harczolunk ebben az Istentől elvetemedett púpos hátú országban. Képzelheted édes komám az egész Légiómból jelenleg itt Nocerában n'ncsen több mint 80 ember a' többi mind szét detaschérczva,[47] — ha a' mappán felakarod keresni állomásainkat (ideiglenesseket) tehát im ezek: Salernóban vagyon 1 század vadász 1 Escadron huszár és egy egész batteria.[48] Előbbre Eboliba van 1 század honvéd és 8 huszár. Még előbbre St Gregorioban van szinte 1 honvéd század és 6 huszár. Sianoban van 1 vadász század. Solofrá-ba egy honvéd század. Sarnó-ba van 1 század (50 ember) huszár és egy század honvéd, — de ezek azután detaschéroz-

[46] Összefoglaljam.
[47] Több helyen van elhelyezve.
[48] Üteg.

nak kissebb csapatokat, s' így tökélletessen széjjel vagyunk osztva. A mint már mondám én itten 50 gyaloggal 30 huszárral 7 ágyúval, az egész munitióval, a' rezerva fegyverrel és vagy 25 nagyságos asszonyal tanyázom, — de folyvást úton vagyok inspiceálni csapatomat, s a' legtávolabb (St Gregorió-ba) 75 mértföldnyire esik. Tartozunk pedig a' Della Chieza Altábornagy Divisiójába.[49] Sokat öltünk, gyilkoltunk már és a' prédállás, fertőztetés is megvolt engedve, — de hidd el magyarjaink igen nemessen minden várakozásomon föllül viselték magokat, — ők ártatlan nem öltek mint tették a' Piemonsiak, s' valójában olly humánusan viseltük magunkat a' mi csak is magyar charaktertől várható.

Most már úgy látszik kémélni akarnak bennünket, mert mindenütt rezervába állanak csapatajaim, noha a rezerva mindig dönteni szokott, de itten ritkán adja magát elő oly eset, hogy a' rezervára kellene szorulni.

Egyet igen sajnállok, hogy pompás uniformissa a' Légiónak igen elrongyolódik itten a' hegymászásban, pedig öröm volt szemlét tartani fölöttük. Talán nem írtam meg utolsó levelemben hogy minő forma ruhájok van a külömböző csapatoknak. A gyalogság éppen úgy mint a' volt honvédek, azzal a' külömbséggel hogy itten világos kék csákó, vörös lófarkal (kotyag tol formába). A huszár kék atilla vörös sinórral, — veres nadrág világosabb veres sinorzattal, magyar csizma veres sinorral és rózsával, — csákó világos zöld veres vitézkötéssel és zöld lófarkal. A tüzérség — barna atilla veres sinoral, szürke pantalon veres paspollal, barna csákó, fekete lószőr. A' vadászok — szürke atilla zöld sinórral, pantalon szürke zöld passpollal, csákó szürke zöld lószőrrel. A kocsikra mindre felvan írva a' magyar segéd hadsereg gyalog, huszár, vadász vagy ágyú szekere.

A lovuk mind csődörök, az ágyúkat mulák viszik és húzzák, mert 7 hegyi ágyú és 6 campagna ágyú. A tiszti uniformérozás úgy mint a' legénységé, csakhogy a' gyalogságnál és a' lovasságnál szürke pantalon veres paszomántal. —

Jó két csődör paripám van, az egyiket Sretertől vettem 1200 fr. a' másik Vetterféle ló 1000 frank. Hat lótartásom van, de pénzem nincs venni, pedig a' furágit relutumba nem lehet kivenni,[50] s' csak annyit faszolhatok a' hány lovam van.

Hogy minő revolutiók voltak a' Légiónál azt már előbb megírtam. En is pusztítottam el már néhány tisztet, a' többek közt Pálfy huszár Ornagy a' nekem sok galibát szerzett, most Turinba a' kényuralmamért processust akar ellenem kezdeni: — majd megmutatom én a' haszontalan embernek, hogy ha vélem akar kezdeni jól felkösse gatyáját. Bethlen

[49] Hadosztály.
[50] A lótápot pénzben nem lehet kivenni.

Gergely[51] rám igen haragszik hogy elkergettem Pálfi-t, minekutánna ő protegálta kegyelmét. — Ugyan szép madarat protegált.

Most megvolna amúgy Istenessen a' Legió, hanem ez a' szünetnélküli szétszórás megrontja, — már 5ik Juliustól kezdve a' Legió soha sem volt együtt. Nagyon hírlelték hogy elvisznek innét bennünket, de nem mernek, mert mi helettünk legalább is 5000 embert kell ide küldeni, — nekünk a' nevünk is már megfuttatja a' rablókat, hanem nem is hívnak másképpen bennünket mint mangea bambini (gyerek evőknek.) — pedig biz Isten nem passol reánk. Hanem máskülömben a' becsületessebb része szeret bennünket. Adná az Isten hogy mi hamarább vigyenek el bennünket amarra az áldott föld felé, — mit nekem itt a' világ kertje, ha nem az ingemre van cultiválva.

A Vezuv tövében vagyunk, aztán most már egy darab idő óta jóformán dolgozik, — hidd el kedves komám hogy oly meleg van, nem hiszem a' pokol melegebb lehetne.

Szegény Dunyov az Iskia szigetén van a' fürdőt használja, aligha egy második amputatio nem szükségeltetik. Mindennap készülök hogy meglátogatom, de nem merek elmenni csapatomtól.

Bezzeg nem jönnek most a' kíváncsi angolok erre utazni, a' híres angol Hotellok a' vidékbe mind Bankrotéroznak,[52] — hehj pedig de szeretnék a' Brigantik az angol pénzt.

Ha Édes Komám még erre a' levelemre is csupa szemrehányásokkal válaszolsz hogy még nem írok, akkor aztán majd én mondom arra, „hát az Ba... m teremtette, aztán már mi? Írjál az Isten is áldjon meg, hidd el itten százszorta jobban esik jó baráttól egy levél, mint mástól tíz.

Rényi egyik az adjutánsaim közül való, egy olly gyerek a' mi charaktert illeti hogy párja nincs, igen szívessen üdvözöl.

Majd máskor a' Staabomat rajzolom le hogy minő személyzetből áll, — de elébb választ várok tőled, és ha addig nyársra nem húznak a' zsiván burbonok.

Kedves nődet szívemből üdvözlöm, gyermekeidet forrón csolkoltatom. Változhatatlan testvéries szeretettel hű barátod Ihász

Itt franchérozni[53] nem lehet,
azért küldöm így.

[51] Bethlen Gergely gróf, honvéd-ezredes, született 1810-ben, meghalt 1867. december 23-án. A szabadságharc kitörésekor a nemzetőrök közé állt közembernek, majd a honvédelmi bizottmány megbízásából szervezte a Mátyás-, később a Kossuth-huszárezredet, melynek őrnagya lett. Bemhez csatlakozva, együtt vonult be vele Kolozsvárra, s ezentúl végigkísérte egész hadjáratában. Kiváltképpen kitűnt a vízaknai és a piski ütközetben. A szabadságharc leverése után elfogták, de 1850 februárjában szabadon bocsátották. Később Olaszországba ment és ott katonai szolgálatot vállalt. II. Viktor Emánuel megbízta az első olasz huszárezred megalakításával, melynek parancsnokául, tábornoki ranggal kinevezte. A kiegyezés után hazatért, de néhány hét múlva meghalt.

[52] Csődbe jutnak.

[53] Bérmentesíteni.

8.

Genf, 1861. október 7.

Kedves Barátom!

Holnap reggel Turinba utazom. Ha csak valamennyire is lehetséges, akkor azonnal jöjj te is oda, mivel a legfőbb ideje, hogy a sarlatánok útját álljuk, ha nem akarjuk, hogy ügyünk a legszörnyűbb módon prostituálódjék a külföld előtt.

A közelmúltban elterjesztett híreket a magyar légió osztályáról Türr alatt; Türr különleges ténykedéseiről; az úgynevezett génuai konferenciáról és az emigráció vezetői által felállított királyi testőrség különböző jelöltjeiről és a hasonló őrültségekről szóló híreket bizonyára olvastad.

Ezeket a kacsákat Türr főhadiszállásán költik ki Csernátoni[54] vezetésével, azután szépen feldíszítik és világgá engedik őket. Battons la grosse caisse,[55] ez Pista barátunk jelszava, azonban igen nagyon téved, ha azt hiszi, hogy mi többiek ezt még sokáig tűrjük, vagy eszerint fogunk táncolni.

Kérlek, sürgősen jöjj Turinba, itt az idő, mikor mindenkinek egy kis áldozatot kell hoznia a magyar név becsületének megvédéséért. Krivácsy túlságosan goromba és szenvedélyes, azonkívül több, mint rövidlátó. Utolsó levelére a mellékelt választ küldtem. „Az eb — legyen neki elég bátorsága nyíltan fellépni, vagy hallgasson!" Írj *azonnal* Turinba, a Trombette szállóba, hogy tudjam, jössz-e vagy sem.

Isten veled

híved
György

Kézcsókom kedves feleségednek és sok csók gyermekeidnek.
P. S. Írj Krivácsynak hasonló értelemben, és küldd vissza nekem a másolatot.

9.

Nocera 20ik october 1861

Kedves Barátom Niki!

Még soha ez életben (pedig már elég vén vagyok) barátom, ennyire lová nem tett mint te, — azt írod hogy leveleimet nem kapod, azt már nem hihetem, minekutánna mások megkapják. Talán csak barátságom nincs terhedre? hogy nem válaszolsz leveleimre, okát elnem gondolhatom.

[54] Csernátony Lajos a magyar szabadságharc idején Kossuth titkáraként működött, és szerkesztője volt a Március Tizenötödikének. A szabadságharc bukása után a halálos ítélet elől emigrált. 1860-ban csatlakozott Garibaldi expedíciójához. 1867-ben amnesztiát nyerve hazajött.

[55] Ütni a nagydobot.

De legyen bár mi levelezésünk szakadásának oka, én még is megpróbállom s' írok, és ha nem tetzik írd meg nyíltan, hogy ne háborgassalak.

Mióta utolsó leveledet vettem, sokon estem keresztül, a' szüntelen harczolás a' zsiványok ellen nagyon meprobált bennünket, az igaz hogy beléedzettek embereink úgy, hogy ha holnap kellene megkezdeni a' küzdelmet az Osztrák ellen tehát siflinek vennék, — de fognak is ám úgy harczolni hogy bámulni fogja a' világ.

Sok rágalmakat szórtak méltatlanul arra a' szegény Legiora, — vannak hiányok azt nem tagadom, az helyzetünk természetéből folyik, — de hogy a' Legio az erkölcsi sülyedés oly mély fokán állana mint azt ellenei kürtölik, az nem való, bebizonyíta ennek ellenkezőjét a' legközelebbi mult, mely a' magyar névre és fegyverre új babérokat hozott, s' fogadom bebizonyíttandja ezt még fényesebben a' jövő.

Édes czimborám! e' minden oldalról gyalázott testület volt az mely számomra fegyelme és vitézsége által a' Savoyai kereszt érdemjelét szerzé meg; s' melynek jutalmul az Olasz Kormány 16 katonai vitézségi érmet külde. —

Reményünk Nocerát és Nápolyt ehagyhatni mindinkább csökkennek, — s' a' hoszas és fárasztó rabló vadászatok katonáinkat nagyon kicsigázzák. — Mindezek daczára a' Legio mind anyagilag mind erkölcsileg emelkedik.

Nocera egy unalmas fészek 14 000 lakossal, de Magyar Országba az utolsó faluba is több élvezetet talál a' katona mint itten, — még csak illendő kávéház sincsen hová egy tiszt üres idejét egy lap olvasással tölthetné. Én tehát, hogy a' hosszú s' unalmas téli estéket együtt s' hasznossan tölthessük, egy tiszti Casinoról gondoskodtam; — minden tiszt havonként füzet egy bizonyos csekély summát a' melyből újságokat s' más hasznos lapokat megszerezzük, — lesz whist, schach, tartl s. a. t. játék is, — de hazárd játékot egyáltaljában megnem engedem.

Édes Komám! a' te jó szívűségedre is számít a' tisztikar, — nem kívánja ugyan hogy te ingyen küldjél Casinónk számára 1 vagy 2 lapot, de hogy olcsóbban kapjuk, küld meg nekünk azon lapokat, melyeket te már átolvastál, de à franchérozva, máskülönben itten a' levél bért kellene érte füzetni; — úgy é édes Czimborám te ezt megteszed a' szegény legió kívánatára. Hogy mellikek legyenek azon lap vagy lapok, a' te bölcs bélátásodra bízzuk.

A tisztikar viszonszolgálatért, ha elfogadod? megküldi az arczképét kicsinybe.

Én ezúttal idezárom az én arczképemet a' két segédtisztemével együtt, — látni fogod mennyire megvénültem, miólta nem láttál; — de nem is csoda az ily Clima és az ily kutya strapatiók megvénittik az embert. Te tudom, örvendve kedves családodnak majd minden gond nélkül a' gazdaságodba gyönyörködve fiatalodol. A' min én szívemből örvendek.

Írjál egy kissé a' politikáról is, — hanem úgy látom hogy ezen levelem is elfog a' postán veszni, s' engem a' bizontalanságban hadsz s' nem tudom hogy mit gondoljak.

Mindnyájunk szívbéli óhajtása az, hogy mihamarább karolhassuk egy mást a' szabad hazába.

Írtam volna többet, de tartok hogy nem kapod meg.

Változhatatlan testvéri szeretettel csolkoltatom egész családodat. Változhatatlan Barátod Ihász

10.

Genf, 1862. január 6.

Hotel du Rhone.

Kedves Barátom!

Mindenekelőtt a legjobb és szívélyesebb jókívánataim az új esztendőre. Legyen jobb és szerencsésebb az elmúltnál, és a bizonytalanság és a sötétség labirintusából vezessen döntéshez és a világosságra. Olaszországban, amennyire lehetett, rendet teremtettem. Most minden békében lenne, ha Ihász a saját és a légió nevében tett nyilatkozatával nem lépett volna buta és felelőtlen módon közbe. Ihász ugyanis Krivácsyt[56] és Kupát gyáva fickóknak nyilvánította, és azt kívánta, a településtől is, hogy hasonló értelemben nyilatkozzanak. A település (80 tisztből 65) igen érdemes visszautalással válaszolt erre a gyalázatos követelésre és azt mondták, hogy ők a hon ellenségei és nem honfitársai ellen szoktak harcolni.

En sürgettem Ihász felelősségre vonását, azonban túlságosan sok langyosságot találtam más uraknál. Ihász szemlátomást csak egy intrika eszköze volt. Végül is majd neki, — mint annak idején a szamár Figyelmessynek — kell a fürdővizet kiöntenie.

Valamennyi öreg tiszt felháborodott Ihász magatartásán, és elkedvetlenedtek a véget érni nem akaró uszítások miatt. Ily körülmények között kötelességemnek tartottam, hogy itt és Londonban sürgősen rendezzem magánügyeimet, és, hogy március elején magam vegyem kézbe az olaszországi katonai ügyeket. „Ez annál szükségesebb a dolgok komoly fordulata következtében. —

A király minden áron kívánja a háborút; belátván hogy Olaszország veszélyeztetik ha a harczot sokáig elhalasztja. Tavaszkor kész leend seregével, hogy a túlparton történhető és bizonyosan történendő szerb mozgalomnak hasznát vehesse. Kötelességünk tehát minden módon oda törekedni, félre téve minden egyébb tekintélyeket, hogy a legőszintébb egyet-

[56] Krivácsy József, ezredes, a szabadságharc idején Komáromban tüzérparancsnok. A Mack-féle összeesküvésben való részvétele miatt halálra ítélték, amit várfogságra változtattak át. 1860-ban ezredesi ranggal az olasz hadseregbe lépett.

értést a Szerbekkel és Horváthokkal helyreállítsuk. — Azt izentem benlévő barátinknak is.—"

Hasonló értelemben működj te is, kedves Barátom. A pillanat komoly és döntő.

Türrnek sikerült a király adjutánsává kineveztetnie magát. Hogy hogyan fogja magát érezni az udvar légkörében, az egy másik kérdés. Te azonban tudod, hogy jó gyomra van. Nincs panaszra okom a turini viselkedését illetően. Belátta, hogy csak velem együtt tudja magát fenntartani, és ezért simulékonyabb lett.

Ma csak ennyit. Kérlek, értesítsd Pr.-t, hogy 14 napon belül Párizsban leszek, ahol szóban tájékoztatom mindenről.

Kézcsókom tisztelt, jó feleségednek, sok csók kedves gyermekeidnek, téged szívélyesen ölel barátod

Klapka.

11.

Nocera Május 1^{én} 862.

Kedves Barátom!

Hosszas halgatásod csak nem kételyt támasztott lelkembe, hogy az ármány, s' intrigák hálózata talán barátságunk közzé is gördített némi gátokat; hanem becses soraid vétele még keletkezésében elfojtá e' fogamzó kételyemet, nem hittem soha és nem fogom hinni soha, hogy bármi körülmény képes legyen régi barátságunk' egét homályba borítani; jobban ismerem ön magamat, s' téged édes Barátom, se hogy meg ne volnék győződve arról mi szerint az ármány minden barátságunk ellen intézhető nyilai megtompulnának edzett bajtársi viszonyunkon; minek ujjabb tanusága hozzám intézett leveled, mely engemet rendkívül megörvendeztetett. —

Hiszem, hogy Párisi tartózkodásod sok oldalúlag veszi igénybe pénzerődet; hála az égnek! hogy nem szorulsz másra! — hanem dacára annak még is jó lenne már egyszer ha eljönne az az idő, melybe Debát alá kerülne Számlád; — az ég tudja kedves Barátom mi fog történni? mert látom ugyan egész borzasztó valóságába azt, mit a' hatalmasok' hatalmasáról írsz, még is lehet egy véletlen — egy perc műve, mely minden tervein, s' számításain túl teszi magát, tapasztalásból is tudjuk, hogy a' legrendkívülibb események elő állása leginkább egy véletlen perc szüleménye, így történhetik most is. Magamat illetőleg én mint eddig úgy jövőre is bízván a N.. beláthatatlan szövegű intézkedéseibe, reményemről az igéret földére bejuthatni le nem mondok, — s' addig, míg kötelességek lesznek reám róva, azokat becsületes honfi, s' katonaként teljesíteni elnem mulasztom — mostani helyzetem sokkal csillandósabb, s' nem oly kényelmes, mint az 59^{iki} Naggyaink távol vannak, s' egy év óta senki közülük

a' Legiót meg nem látogatta, pedig őszintén mondom, hogy az lett volna eggyik legjobb módja a' várakozni nem tudókat türelemre bírni, most ez különösen szükséggé vált; Én Isten, s mindenki látja eljárásaimat — megteszem magamét! De ami az emberi szívbe fekszik, s' ennek sok külön vágyaira hatni én nem vagyok képes úgy, mint főnökeink — csak egy rövid vázlatát adandom a' Legió állásának, és azutánn itélj magad igazam van é fentebbi mondataimba. —

Kedves Barátom! Én a' Legiót ide érkeztemkor úgy találtam, mint egy lázas beteget, melynek minden csöpp vére forrásba van; a' Legió fölső, s' alsó rétegein el volt ömölve egy bizonyos fejetlenségi nézet, bomlással határos rendetlenség, szóval kétségbe esetten néztem a' jövőbe — Isten tudja mit nem kelle tennem, s' mennyi fáradságomba nem került, mig rend, s' bizalom foglalta el az előbbi „chaos" helyét — azóta tíz álló hónapig a „Brigantaggio" ellen működik, mely szolgálat oly rendkívüli nehézségekkel van össze kötve, melyhez hasonlókat egy rendes hadjárat még megközelítőleg sem állít elő; csaknem Nápoly alól egész a' Joniai-tenger partig egyfelől, s' az ádriai tengerig másfelől apró csapatokban szét szórva, örökös „Briganti" üldözés, hajhászás, rémítő hegyek mászása, s' sok nélkülözések is elgondolhatod minő kedves múlatság lehet! Azonban dacára minden nehézségeknek, s' kellemetlenségeknek a' Magyar név, s' hírt szeplőtlen megőrizék; a' legénység katonai tartása, a' magyarral vele született rettenhetlen bátorság s' nemes keblűséggel párosultan nem csak a' tartományok népességeit, de magokat az olasz katonákat bámulatra ragadák, mint a' tartományi főnökök, s' a' parancsnokló táborokok több rendű dicsérő, s' köszönő irataikkal fényesen tanúsítanak, — soha egy csatározás sem ütött balul ki, mindég és mindenütt győztesek voltak fiaink, egy szóval úgy viselték magukat; hogy nemzetünk büszke lehet reájok — De Kedves Barátom! a' Legiónál sok jó, igen jó elem van, s' általán mind oly szellemű, hogy nem önföntartásért jött ide. — ezeknek vágyaik tengeren túl a' távol honba szenvedő rokonokon csügg; minden gondolkodzások összpontosulva van az egy eszmén „történend e valami édes Hazánk ügyében"? legnagyobb része e kisded, de lelkes csapatnak fiatal erőteljes többnyire értelmes, de tapasztalatlan, s' éppen ezért türelmetlen, a' körülmények számba vételét nem értő, s' várakozni nem tudó egyénekből áll, s' azutánn, Kossuth, és Türtől néha egy pár biztató szó, elismerő, dicsérő levelek érkeztek ugyan, de hogy személyesen sem K. s. T. sem Klapka nem jöttek ennyi idő alatt, az tapasztalatom szerint valójában fáj nekiek, Klapka mint Nemzeti Igazgatósági tag még csak soha egy betűvel sem emlékezett meg rollunk; én magamról nem akarok szóllani, de már a' Legió csak ugyan megérdemelte volna, hogy ez megtörténjék, innen van az elégedetlenség a' dolgok' állásával az ügy iránti bizalmatlanság, s' azon általánosan elömlő eszmék „velünk nem gondolnak naggyaink" Isten tudja mikor tör-

ténik valami „rollunk úgy látszik senki sem tud semmit" s. a. t. — melyek az eggyütt értés, összeforrás, és főkép a' kitartásra legkártékonyabb befolyást gyakorolnak — ebből láthatod, s' meggyőződhetsz, hogy igazam van midőn azt írom „szükséggé vált Naggyaink eggyikének ide jövetele" —[56a]

12.

Nocera Julius 9[én] 862

Kedves Cimborám!

Dacára annak, hogy én igen el vagyok foglalva, mégis nyerek magamnak annyi időt, hogy írjak, illetőleg írassak neked, mert magam saját kezüleg írni képtelen vagyok, minthogy már hosszasb idő óta köröm betegségben szenvedek; utolsó hozzád intézett levelembe a' Legió akkori állapotát érintettem, s' mert tudom, hogy jó szívvel fogadod, ha néha néha rollunk tudósítást adok; most ujjolag írok; azon időtől fogva sok változáson estünk keresztül, nevezetesen: bekövetkezvén a' tavasz, s' ezzel az ujjonnan fogamzott harczai kilátások', s' általában a' reménység' honunk ügyében ez évbe még valamit tehetni halál órája ütvén. Számosan eljelentették magukat a' Legiótól, ezen eljelentkezések, s' az ezt követett elbocsájtások, mig egy részről a' kormányra nézve sok kellemetlenséggel jártak; más részt a' katonai rend, s' fegyelem épségben tarthatását csak nem lehetleníték, ehhez járulva még a' szervezésbe ezáltal támasztott nehézségek is; hogy tehát ennek egyszersmindenkorra vége vétessék ki lőn mondva hogy a' ki a' Légiótól el akar távozni véglegesen — az ha csakugyan házafisága gyengébb, sehogy még legalább egy évet életéből a' hon ügye érdekében föláldozni ösztönözné, jelentse be ebbeli szándékát — voltak kik é fölszóllításra jelentkeztek, de számok kisszerű volt; hanem mi utánn Klapka Tábornok' vissza vonulási híre, valóvá lett, ekkor egyszerre képzelhetlen arányban kezdett emelkedni azok száma, kik reménységüket vesztve távozhatásukért jelentették magokat, a' hatás melyet a' Tábornok e nyilatkozata előidézett oly lehangoló volt a' Legióra nézve, hogy csak hamar 300ra szaporodtak az elmenendők, én a' szükséges lépéseket megtettem egész tisztikarommal eggyütt arra nézve, hogy ily meggondolatlan lépésüket meggátoljam, fölhasználtam minden eszközt, — de hasztalan; a' kormányt igen kellemetlen helyzetbe hozta a' dolgok ilyszerű állása, hová szállítsa őket, mit tegyen tulajdonképpen velök alig határozhatja el; minden tanács adásra, minden figyelmeztetésre „Éljen Klapká-val felelnek; minden e' tekintetben tett vizsgálódás elejtett szavak sat. oda mutat, hogy a' titok

[56] a) A levél végéről hiányzik az aláírás, a stílusból és a helység nevéről azonban arra lehet következtetni, hogy írója Ihász.

homályába működő alattomos kezek munkája az egész; minden esetre sajnos, s' az ügyre nézve káros befolyású esemény jollehet hogy egy csekély részét kivéve, melly jó becsületes, s' vagy családi viszonyai, vagy választott életpályája érdekében távozik — a' többi valóságos szemét, gáncsoskodó, elégedetlen, vagy rangvágyó haszontalan tömeg, — a' napokba érkezett meg Bethlen Tábornok, ki a' kormánytól van kiküldve megvizsgálására annak, hogy mi tulajdonképpeni oka ezen tömeges eltávozásnak; alig hiszem, hogy ezen eljárás is jó eredményre vezessen; azon fölül nem is tudom helyeselni ilyszerű intézkedését a' kormánynak, minthogy nagyon compromissionalis; mert hogy az a' csapat tettét csak némüleg is igazoltnak tüntesse föl okvetlen kígyót, s' békát fog a' Legióra kiáltani, mi demoralizáló hatással leend azon derék, becsületes, és józan gondolkodásúakra is, kik habozás nélkül határozottan személyes érdeküket a' köz ügynek alárendelve a' most kissé megfogyatkozott, de salaktól tiszta Legiót alkotják; e' testület jóllehet 1200-ról 900ra apadt le vélemény szerint eddig szerzett nevének becsületét jövőre még magasabbra emelendi, mert a' java, a' virága maradt meg! haj Kedves Cimbora! nem az 59iki Legió ez; mig annál kis vesződségek adták elé magukat, ennél baj bajra halmozódik, annak szervezése s' vezetése barátom játék leendett ahhoz képest a' minő fáradalmas nehézségek gördülnek itt a' legnagyobb vas akaratnak is elejébe — ezer féle alakba állnak elé majd ez, majd az baj! a' sok volt honvéd tiszt, kiknek altiszti szolgálat tétel mellett igen hosszasra terjed a' várakozás, alkalmazhatásuk pedig lehetetlen nagy mérvben növelték a' zavarokat, s' nem egyszer hozták izgatottságba a' kedélyeket, s' elvégre is ismétlem, hogy a beált válság minden stádiumán láthatólag kígyózott át egy alattomos izgatási terv, melynek végeredménye leendett e' szép kis testületnek, ellenünk' legnagyobb károrömére, végleges feloszlása, — Gondolhatod ennyi baj közepette mily kényelemmel kínálkozik állásom! de ez haggyán! kitartásom a' reám szabott kötelességekbe soha megnem szakadand.

Újdonságot nem írhatok egyebet, csak hogy Rómából még most is rendesen szállíttatja ő Szentsége rabló csordáit Nápoly tartományaiba, hasztalan a' sokszerű irtózatos vereség, melyet ismeretség fejébe rájuk rónak Magyarjaink, az a' kutya faj nem kipusztítható ha helyel helyel úgy szét zavartatnak is, hogy hónapokig nem láttatják magukat; azalatt más oldalról fészkelődnek be; Triest felől is érkeznek néha az Osztrák által liferált vagabundok; így a' napokba is debáreáltak vagy 150en; mindnem lenne baj, csak ne lenne oly unalmas fárasztó mesterség ez a' Briganti vadászat, nincs rendes hadjárat, mely annyi sokoldalú nehézségekkel terhelhetne egy serget, mint ez! a' Legió részéről a' Brigan-

taggio elleni működésekben most áll: két Escadron jó huszár, egy erőss század honvéd, 3 század vadász, és 1 üteg ágyúnk — Adná Isten! hogy hova hamarabb nemesebb fog..... (folytatása hiányzik!)

13.

Genf, 1862. julius 11.

Kedves Miklósom!

Sokszor köszönöm szivélyes soraidat és a hozzám intézett barátságos meghívást, hogy rövidesen menjek St. Ange-ba.

Valóban ideje lenne, hogy végre számomra is alkalom adódjék arra, hogy egy körben, mint amilyen a tied, kimerült szellememet és testemet pihentessem. Augusztus hóban valószínűleg lehetségessé válik, hogy baráti meghívásodat elfogadjam, korábban aligha, mivel addig még egy csomó dolgot kell rendeznem.

Egy idő óta megint levelet levélre küldenek, melyben a tiszti telep és a légió szörnyű helyzetét ismertetik. Újból intrikálnak Türr ellen és meg akarják dönteni. Mivel attól sem riadtak vissza, hogy ezeknél a büntetendő tevékenységeknél az én nevemet használják fel fedezékül, kénytelen voltam egy határozott nyilatkozatot intézni a tisztikarhoz, melyben felszólítom őket, hogy vagy alkalmazkodnak a körülményekhez és abbahagyják a veszekedéseket, vagy számolhatnak azzal, hogy a telepet feloszlatják, és ők az utcára kerülnek. Gyalázatosság, ahogy ezek az urak tönkre teszik a nevünket Olaszországban.

A nocerai és az aqui-i disznóságok egyrészről, másrészről a következetlenségek Pesten — csinos helyzetben vagyunk! Azt kérdezem, nem lett volna-e jobb, ha tanácsomat meghallgatva kezdettől fogva Deák köré csoportosulnak, mint a határozatlanságnak és gyengeségnek ez első és veszélyes jelét adni.

„Az aztán a szép politika olly fahangon szólani, a hogy nálunk szóllottak, és aztán engedni. — A benyomás a legrosszabb, Frankhon szintúgy mint Angolhonban. De meglehet hogy az osztrák, elbolondítva az ideiglenes előny által, újólag valami olly bakot lő, mely ismét jóvá teendi azt a mit vesztettünk. —

A legszomorúabb az, hogy az utczai események Pesten azt csak ugyan bebizonyították a mit én már rég óta sejtettem, az az: hogy senkinek sincs az Országban tiszta felfogása a dolgok állásáról. Haboznak tehát és félénkek a helyett hogy merészek lennének. — Majd meglátjuk hogy a nemzetiségi kérdésben mit teendenek. —

Egy Világos programmra van szükségünk, alkalmasint meg fogom próbálni azt még e nyáron megírni.—"

Ami a Teleki-ügyeket illeti, talán nem tudod, hogy Laci Pukyt[57] tette meg általános örökösévé, ez azonban lemondott e jogáról az írások kivételével. Ez utolsó feltételt Laci szülei elfogadták, és ezért a legjobb, ha e tárgyra már nem térsz vissza. A többi dolgot Puky Genfből, te pedig Párizsból küldjétek vissza. Lacinak ez utolsó akaratából megláthatod, hogy kit tartott az emigrációban a legjobb barátjának.

Szivélyesen ölel

öreg barátod
Gyuri.

Irjál rövidesen.

14.

Turin December 4ik 1862

34 Via Sta Chiara.

Kedves Barátom!

Hogy ily soká nem írtam ne csodálkodj, — annyira elvagyok keseredve hogy kedvem csak meghalni van. Oly méltatlanságok csak rajtam történhetnek a' minőt most tapasztaltam, — de azért türök, mert hála Isten türni megszoktam. A Légiót újra szervezték s' volt tisztjeim nagyobb részén a' Comissio igazságtalanságot követett el, — s' azt gondolják hogy ezzel a' Légió alapját megvetették. Utánnam Telkesy Ezredes vette át a' parancsnokságot, — szegény csak három holnapig volt képes feladatának megfelelni s' azt is csak a' Comissio jelenlétében vala képes; — most a' házából Földváry-t hívták ki a' főnökséget átvenni, — talán ő képes lesz azt vinni, de én Tamás vagyok benne, — adná az Isten hogy már a' Légió nagyobb crisisen ne menne át, mert bizon scandalum lesz a' vége.

Sokat írhatnék, de nem teszem, — levelem átadója Zsulafszky Laczi[58] beszéljen bőven. Én részemről a' régi aspettativai állásomba vagyok. Lelkiismeretem tiszta, s' bátran, s' büszkén mondhatom hogy 1½ éven átt a' Legióval eleget tettem a' magyar becsületnek, de hogy a' Legiót Csáki szalmájakint főnökeink az intrigák áldozatául hagyták esni, Isten látja lelkem, nem az én hibám.

A két Zsulafszky visza tér Amerikába jobb szerencsének akarnak elébe nézni mint a' Legiónál. Netalán megszorulnának, légy oly szíves az én Contomra 60—100 frankot nékiek adni, én majd megtéríttem.

A ministeriális Crisis itten panicus félelemben hozta az országot, elvesztették fejöket s' most nem tudnak kormányt alakítani, — nem érett

[57] Puky Miklós a szabadságharc idején Heves megyei, majd komáromi kormánybiztos. A szabadságharc bukása után emigrált. 1851-ben in effigie felakasztották. Benső barátságban volt Teleki Lászlóval, aki végrendeletében őt tette meg irásai örökösévé. 1867-ben amnesztiát kapott és hazatért.

[58] Kossuth rokona, tiszt a légióban.

még meg ezen nép önmagát szabadon kormányozni, ennek még vasvesszö kell.

Kossuth most családjával egésséges, többször kérdeznek hogy tudok é rólad valamit, sajnos, azt kell mondanom hogy „semmit".

Hát te hogy vagy Édes Komám családostól? ha időd megengedi írj. Elküldöm arczképemet, hogy lásd menyire megöregedtem.

Ha a' Tavaszal nem lesz alkalmam a' hazámért harczolnom, akkor elbujdosom, hogy híremet se hallják.

Újságot írnom annyit tenne mint egy csöpp vizet a' tengerbe ejteni, — te a' forrásnál minden esetre mindent tudhatsz.

Türr éli nejével a' világát, — én biz Isten nem irígylem sorsát. Ő most a' Légióval omnipotens[59] mert az öreget dühbe hozták lemondott a' beleavatkozásról.

Az Öreg tiszteli családodat kikről sokszor beszélnek, s' részemről is vedd a' legmélyebb üdvözletemet.

Testvéri szeretettel csolkol változhatatlan barátod

Ihász.

Kun József százados és Bőhm Jakab

[59] Mindenható.

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1955—1956*

A jövőben a Hadtudományi Könyvtár évenként rendszeresen közli a külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriumát. Jelen számban lehetőség nyílt arra, hogy az 1956. évi mellett visszamenően az 1955. évi repertóriumot is közölhessük. Kilencvennyolc külföldi folyóirat hadtörténelmi anyagát bocsátjuk közre. A cikkek címeit azon országok szerint közöljük, melyeknek történetére a cikk vonatkozik. Több ország történetére vonatkozó cikk esetében az illető országoknál külön-külön is közöljük a cikk címét. A cikkek az egyes országokon belül mindig időrendben vannak. A felhasznált folyóiratok jegyzékét rövidítéseik betűrendjében a repertórium végén közöljük.

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA:

Általános tanulmányok:

A hadtörténetírás szervezete és problémái.
Hadtudomány, hadművészet, hadszervezet.
A haditechnika története.

Egyetemes hadtörténelem:

Ókori és középkori hadtörténelem.
A második világháborúról általában.
Albánia.
Anglia.
Ausztria.
Belgium.
Bulgária.
Csehszlovákia.
Dánia.
Finnország.

* Összeállította a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége.

Franciaország.
Görögország.
Hollandia.
Jugoszlávia.
Lengyelország.
Magyarország.
Németország.
Norvégia.
Olaszország.
Románia.
Spanyolország.
Svájc.
Svédország.
Szovjetunió.

A Szovjetunió hadtörténete a krími háborúig.
A krími háború.
A krími háborútól 1905-ig.
A Szovjetunió hadtörténete az orosz—japán háború és az 1905-ös fegyveres felkelés idején.
Első világháború.
A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idején.
A Nagy Honvédő Háború.

Törökország.
Burma.
Fülöp-szigetek.
Japán.
Kína.
Korea.
Tibet.
Vietnam.
Amerikai Egyesült Államok
Kanada.
Dél-Amerika.
Algéria.
Egyiptom.
Marokkó.
Tunisz.

ÁLTALÁNOS TANULMÁNYOK

A hadtörténetírás szervezete és problémái

Janacek, Oldřich: Cim mohou nasi vojenstvi historikové prispet ke zpracováni otázky prechodu od kapitalismu k socialismu bez obcanské války. — HV, 1956. 3. sz. 428—443. p.
[Hogyan segíthetik hadtörténészeink a kapitalizmusból a szocializmusba való polgárháború nélküli átmenet kérdéseinek tisztázását?]

Klee, Karl: Einige Anregungen für die Anfertigung kriegsgeschichtlicher Arbeiten. — WR, 1956. 2. sz. 66—77. p.
[Néhány gondolat hadtörténelmi munkák elkészítéséhez.]

Meier—Welcker, Hans: Entwicklung und Stand der Kriegsgeschichte als Wissenschaft. — WR, 1956. 1. sz. 1—10. p.
[A hadtörténelemnek mint tudománynak fejlődése és helyzete.]

Meier—Welcker, Hans: Über den Unterricht in Kriegsgeschichte. Entwicklung und Auffassungen. — WR, 1956. 10. sz. 539—546. p.
[A hadtörténelem tanításáról.]

Robinett, Paul M.: Observations on military history. — MR, XXXVI. köt. 9. sz. (1956.) 34—40. p.
[Megfigyelések a hadtörténelemről.]

Sesztov, V. I.: O nekotorüh voproszah razrabotki isztorii voenno-morszkoj medicinü. — VMZ, 1956. 2. sz. 83—87. p.
[A katonai orvosi ellátás története feldolgozásának néhány kérdése.]

Sikorski, J.: O przedmiocie historii sztuki wojennej. — MW, 1956. 8. sz. 62—74. p.
[A hadművészet történetének tárgyáról.]

Sinn und Aufgabe des Armee-Museums in Thun. — SA, 1955. 5—6. sz. 79. p.
[A thuni hadimúzeum jelentősége és feladatai.]

Vogelsang, Thilo: Die wehrgeschichtliche Forschung im Institut für Zeitgeschichte München. — WR, 1956. 4. sz. 210—212. p.
[Hadtudományi kutatás a müncheni Kortörténeti Intézetben.]

Hadtudomány, hadművészet, hadszervezet

Bolliger: Zivilnetze in der Verteidigung. — ASM, 1955. 7. sz. 525—539. p.
[Polgári hálózatok a védelemben.]

Chassin, L. M.: Du rôle historique de l'armée. — RDN, 1956. 10. sz. 1182—1199. p.
[A hadsereg történelmi szerepéről.]

Hitz, Hans: Taktik und Strategie. — WR, 1956. 11. sz. 611—628. p.
[A taktika és stratégia hadtudományi fogalmának fejlődéséhez.]

Kaul, B. M.: Studies in the art of war. Digest from The Journal of the United Service Institution (India). — MR, XXXV. köt. 9. sz. (1955.) 78—92. p. [Hadművészeti tanulmányok. Sun Cu, Napoleon, Rommel.]

Kurz, H. R.: Der militärische Stab. Seine Geschichte, Gestalt und Funktion. — ASM, 1956. 8. sz. 562—578., 9. sz. 664—678., 10. sz. 732—747. p.
[A katonai vezérkar. Története, formája és funkciója.]

Pergent, J.: Essai sur l'évolution des formes operationnelles. — ASM, 1955. 6. sz. 452—461. p.
[Tanulmány a stratégiai formák fejlődéséről.]

Raeder, J. C. G.: Guerilla warfare. — AQ, LXXI. köt. 2. sz. (1956.) 245—251. p.
[A gerillaháborúk története.]

Sander, Ulrich: Der Soldat und die Geschichte. — MF, 1955. 9. sz. 23—25. p.
[A katona és a történelem.]

Schmid, J. H.: Die völkerrechtliche Stellung der Partisanen im Krieg. — ASM, 1956. 12. sz. 887—892. p.
[A partizánok nemzetközi jogi helyzete a háborúban. — Schmid disszertációja. Ism. P. Siegenthaler.]

Teske, Hermann: Bewegungskrieg. — ASM, 1956. 1. sz. 75—77. p.
[Mozgóháború.]

Watson, S. J.: Suvorov, Napoleon, Wellington. A short study of military leadership. — AQ, LXXII. köt. 2. sz. (1956.) 233—250. p.
[Szuvorov, Napoleon, Wellington. Rövid tanulmány a katonai vezetésről.]

Wien, Otto: Gedanken über den strategischen Luftkrieg. — ASM, 1955. 3. sz. 196—205. p.
[Gondolatok a stratégiai légiháborúról.]

Zirke, Gerhard: Friedrich Engels — der erste Militärtheoretiker der Arbeiterklasse. — E, 1955. 8. sz. 819—826. p.
[Engels — a munkásosztály első katonai teoretikusa.]

A haditechnika története

Amann: Raketenartillerie vor 100 Jahren. — SA, 1956. 12. sz. 5—8. p.
[Rakétatüzérség száz évvel ezelőtt.]

Clement, Alfred: Neuzeitliche Artillerie. — WR, 1956. 5. sz. 241—253. p.
[Újkori tüzérség.]

Engels [Friedrich] Bědřich: O ryhovanem delu. — HV, 1955. 2. sz. 229—238. p.
[A vontcsövű fegyverekről.]

Merpert, N. Ja.: Iz isztorii oruzsija plemen Vosztocsnoj Evropü v rannem szrednevekov'e. — SzA, XXIII. köt. 1955. 131—168. p.
[A kelet-európai törzsek által a korai középkorban használt fegyverek történetéből. A szablyáról.]

Smid, Jan: Vyvoj stálych opevneni. — HV, 1955. 4. sz. 473—496. p.
[Az állandó erődítmények fejlődése.]

Valtat: Les origines du matériel. — RHA, 1956. 3. sz. 83—91. p.
[A hadfelszerelés kezdetei.]

EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

Ókori és középkori hadtörténelem

Venedikov, Ivan: Keltszkoto nasesztvie v nasite zemi prez III v. pr. n. e. pod szvetlinata na arheologicseszkite materiali. — IP, 1955. 3. sz. 77—95. p.
[Az i. e. 3. századi bulgáriai kelta betörés az arheológiai leletek fényében.]

Barfuss, René: Das Heerwesen im alten Rom. — ASM, 1956. 5. sz. 364—373., 6. sz. 449—459., 7. sz. 524—535. p.
[A hadügy az ókori Rómában.]

Watson, G. R.: The pay of the Roman Army. — H, 1956. 3. sz. 332—340. p.
[A római hadsereg zsoldja.]

Pemberton, A. L.: A thousand years of leadership at Rome. — JRA, 1955. 4. sz. 245—259. p.
[Ezeréves katonai vezetőszerep Rómában. A római köztársaság hadművészete.]

Maravigna, Pietro: Canne fu una battaglia di avviluppamento? — RM, 1956. 7—8. sz. 1166—1181. p.
[Bekerítő ütközet volt-e a cannaei csata?]

Valori, A.: Ancora la battaglia di Canne. Problemi, misteri e ammaestrementi. — RM, 1956. 10. sz. 1475—1480. p.
[Mégegyszer a cannaei csatáról. Problémák, rejtélyek és tanulságok.]

Kovalev, Sz. I.: K voproszu o datirovke nacsala voszsztanija Szpartaka. — VDI, 1956. 2. sz. 12—17. p.
[A Spartacus-felkelés kezdeti időpontjának kérdéséhez.]

Schulze, Heinz-Joachim: Der Beginn der Sachsenkriege Karls des Grossen. — ZG, 1956. 4. sz. 765—772. p.
[Nagy Károly szász háborújának kezdete.]

Zaborov, M. A.: Papsztvo i organizacija pervogo kresztovogo pohoda. — SzV, VII. köt. 1955. 267—285. p.
[A pápaság és az első kereszteshadjárat.]

A második világháborúról általában

Medlicott, W. N.: La marche vers la guerre: 1939. — RHDGM, 1956. 1. sz. 1—20. p.
[1939 — út a háborúhoz.]

Grunewald, Jacques: Les travaux sur l'historie de la seconde guerre mondiale en Grande—Bretagne. RHDGM, 1955. 1. sz. 58—64. p.
[A második világháború történetére vonatkozó kutatások Angliában.]

Stahl, Friedrich Christian: Geschichte des zweiten Weltkrieges. — — GWU, 1956. 2. sz. 125—127. p.
[A második világháborúra vonatkozó irodalom.]

Kukulka, J.—*Janowska,* H.: Niektóre zaganienia drugiej wojny swiatowej w swietle czasopisma „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale". — KH, 1956. 6. sz. 199—213. p.
[A második világháború néhány problémája a Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale c. folyóirat megvilágításában.]

Dobroszycki, Lucjan: W sprawie badan historycznych nad okresem II. wojny swiatowej. — KH, 1956. 3. sz. 215—220. p.
[Történeti kutatások a második világháború időszakáról.]

Maury, Louis: Aperçus sur la psychologie et le comportement des ressortissant des diverses nationalités de déportés au camp de concentration de Neuengamme. — RHDGM, 1955. 1. sz. 47—57. p.
[Észrevételek a különböző nemzetiségű deportáltak pszihológiájáról és viselkedéséről a neuengammei koncentrációs táborban.]

Vaszil'ev, V. F.:—*Levinszon,* G. I.—*Rudnev,* V. sz.: Iz isztorii oszvoboditel'noj vojnü narodov Jugo-Vosztocsnoj Azii v 1941—1945 godah. — VI, 1955. 10. sz. 45—58. p.
[Délkelet-Ázsia népei felszabadító harcának történetéből.]

Spirt, A. Ju.: Ob iszpol'zovanii reszurszov kolonial'nüh i zaviszimüh sztran vo vtoroj mirovoj vojne. — VI, 1956. 5. sz. 46—57. p.
[A gyarmati és függő országok adottságainak kihasználásáról a 2. világháború időszakában.]

Petitjean, G.: L'importance stratégique de la Méditerranée au cours de la Seconde Guerre Mondiale. — RHA, 1956. 4. sz. 65—83. p.
[A Földközi-tenger stratégiai jelentősége a második világháború folyamán.]

Lannes, Xavier: Les conséquences démographiques de la seconde guerre mondiale en Europe. — RHDGM, 1955. 3. sz. 1—14. p.
[A második világháború demográfiai következményei Európában.]

Bolliger: Ausnützung landeseigener Übermittlungsnetze in den alliierten Vormärschen 1943/45. — ASM, 1955. 9. sz. 662—676. p.
[Az országos hírhálózatok kihasználása a szövetségesek előnyomulásánál 1943/45-ben.]

Calvet, Henri: La redditi0n inconditionelle idée rooseveltienne. — RHDGM, 1955. 4. sz. 43—49. p.
[A feltételnélküli megadás roosevelti eszméje.]

Moltmann, Günter: Die Genesis der Unconditionel-Surrender-Forderung. — WR, 1956. 3. sz. 105—118., 4. sz. 177—188. p.
[A feltételnélküli megadás követelésének eredete.]

Albánia

Steltner, Willy: Zum Geschichtsbild des albanischen Nationalhelden Georg Kastriota genannt Skanderbeg. — ZG, 1956. 5. sz. 1033—1044. p.
[Az albán nemzeti hős: Kastriota György — Szkander bég történeti képéhez.]

Szenkevics, I. G.: Naciona'no-oszvoboditel'noe dvizsenie albanszkogo naroda v nacsale XX veka. — VI, 1956. 6. sz. 48—57. p.
[Az albán nép felszabadító mozgalma a XX. század eleljén.]

Crapanzano, E.: Sacrificio italiano in terra albanese. — RM, 1955. 4. sz. 467—471. p.
[Olasz katonai erők helyzete 1943 szeptember 8. után Albániában.]

Saulov, Joszif: [Trinadeszeti] 13 godini na Albanszka narodna armija. BV, 1956. 6. sz. 13. p.
[Az albán néphadsereg tizenhárom éve.]

Anglia

Burne, Alfred H.: The development of british strategic thought. — AQ, LXXII. köt. 1. sz. (1956.) 112—122. p.
[Az angol stratégiai gondolat fejlődése.]

McGregor, Edward W.: The Leavenworth story. — MR, XXXVI. köt. 2. sz. (1956.) 62—76. p.
[A Fort Leavenworth-i katonai akadémia története.]

Steel, Anthony: The financial background of the wars of the Roses. — Hy, XL. köt. 138—139. sz. (1955.) 18—30. p.
[A „rózsák háborújának" pénzügyi háttere.]

Young Peter: The battle of Hopton Heath, 19th March, 1643. — JSAHR, 1955. 1. sz. 35—39. p.
[A Hopton—Heath-i ütközet az angol polgárháborúban, 1643-ban.]

Western, J. R.: The volunteer movement as an anti-revolutionary force, 1793—1801. — EHR, 1956. 4. sz. 603—614. p.
[Az angol önkéntes mozgalom, mint ellenforradalmi haderő, 1793—1801.]

Blyth, E. M.: Admiral sir Home Riggs Popham. Born 1762— died 1820. — AQ, LXXI. köt. 2. sz. (1956.) 195—200. p.
[Home Riggs Popham admirális, 1762—1820.]

Laws, M. E. S.: Secret service, 1813. — AQ LXXII. köt. 2. sz. (1956.) 251—254. p.
[Titkos szolgálat 1813-ban.]

Mosse, W. E.: England and the polish insurrection of 1863. — EHR, 1956. 1. sz. 28—55. p.
[Anglia és az 1863-as lengyel felkelés.]

Leont'ev, V. P.: Vooruzsennaja anglijszkaja intervencija v Tibete (1903 1904 gg.) — UZIV, XI. 1955. 37—63. p.
[Az angol fegyveres intervenció Tibetben 1903—1904.]

Watt, D. C.: The anglo—german naval agreement of 1935: an interim judgment. — JMH, XXVIII. köt. 2. sz. (1956.) 155—175. p.
[Az 1935-ös angol—német flottaegyezmény ideiglenes megítélése.]

Bloch, Charles: Les relations anglo—allemandes de l'accord de Munich a la dénontiation du traité naval de 1935. /30 septembre 1938 — 28 avril 1939./ — RHDGM, 1955. 2. sz. 33—49., 3. sz. 41—65. p.
[Angol—német kapcsolatok a müncheni szerződéstől az 1935-ös tengerészeti egyezmény felmondásáig. 1938 szeptember 30—1939 április 28-ig terjedő időszak.]

Noël, Léon: Le projet d'union franco—britannique de juin 1940. — RHDGM, 1956. 1. sz. 21—37. p.
[A francia—angol szövetség terve 1940 júniusában.]

Davies, H. L.: A background to the first Burma campaign, 1941—1942. — AQ, LXXI. köt. 2. sz. (1956.) 218—227. p.
[Az első burmai hadjárat, 1941—1942.]

Kreta 1941 — missglückte Abwehr einer Luftlandung. — ASM, 1955. 6. sz. 440—443. p.
[Kréta 1941 — egy légideszant sikertelen védelme.]

Weber, Theo: La bataille aérienne de Malte. — FAF, 1955. 10. sz. 625—646., 11. sz. 791—816. p.
[A máltai légicsata.]

Weber, Theo: Die Luftschlacht um Malte. — FT, 1956. 4. sz. 85—88., 5. sz. 116—118., 6. sz. 148—151., 7. sz. 171—174., 8. sz. 202—207., 9. sz. 229—232. p.
[A máltai légicsata.]

Weber, Theo: Die Luftschlacht um England in historischer Sicht. — FT. 1955. 1. sz. 6—10., 2. sz. 29—33., 3. sz. 55—58., 4. sz. 82—84. p.
[Az angol—német légiháború történeti áttekintése.]

Spetzler, Eberhard: Der Weg zur Luftschlacht um England in kriegsrechtlicher Beleuchtung. — WR, 1956. 8. sz. 440—462. p.

[Az Angliáért folytatott légiháborúhoz vezető út hadijogi megvilágításban.]

Clifton, Paul: Guy Gibson V. C. — RAFFR, 1955. 3. sz. 25—26. p.
[Angol repülőtiszt a második világháborúban.]

Stockbridge, John: Townsend (Peter) : the fighter. — RAFFR, 1955. 12. sz. 23—26. p.
[Townsend: a vadász. A második világháború egyik legsikeresebb angol pilótája.]

Bilan des opérations de la Royal Air Force (de 1939 a 1945.) — FAF, 1956. 3. sz. 390—413. p.
[Az angol légierő 1939—1945 közötti hadműveleteinek mérlege. Kivonat a „Royal Air Force 1939—1945" Vol. 3. Chapitre 17.-ből.]

„Ack — Ack". Britain's defence against air attac the second world war. Zum Buch von General Sir Frederick Pile, General officier commanding-in-chief anti-aircraft command 1939—1945. — FT, 1955. 5. sz. 112—115. p.
[Anglia légvédelme a második világháborúban.]

Rohwer, Jürgen: Übersicht über das amtliche britische Werk zur Geschichte des Zweiten Weltkrieges. — WR, 1956. 11. sz. 646—647. p.
[A második világháborúról szóló brit hivatalos munka áttekintése.]

Ausztria

Heydendorff, Walther: Die Kriegsakten im Haus-, Hof- und Staatsarchiv. — MÖS, 4. köt. 251—256., 5. köt. 356—363., 6. köt. 410—415., 8. köt. 322—328. p.
[A Haus-, Hof- és Staatsarchiv katonai iratai.]

Mecenseffy, Grete: Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges. — AÖG, 121. köt. 1. füz. (1955.) 3—91. p.
[Habsburgok a 17. században. A bécsi és madridi udvarok kapcsolata a harmincéves háború idején.]

Kemmerich, Max: Der Sieger von Aspern: Erzherzog Karl. — MF, 1955. 4. sz. 6—17. p.
[Károly főherceg: az asperni győző.]

Leppa, Konrad: Die Heerführung des Feldmarschalls Conrad (Franz Frhr. v. Hötzendorf) im Jahre 1914. — ASM, 1956. 9. sz. 679—689., 10. sz. 756—768. p.
[Conrad tábornagy hadvezetése 1914-ben.]

Alekszeev, I. I.: Ruszszkaja artillerija pri prorüve avsztro-vengerszkogo fronta v 1916. g. — AZ, 1956. 5. sz. 53—56. p.
[Az orosz tüzérség szerepe az osztrák—magyar arcvonal áttörésében 1916-ban.]

Pichlik, Karel: Vzpoura vojáku pesiho pluku c. 71. v Kragujevci v cervnu 1918. — HV, 1955. 4. sz. 444—472. p.
[A 71. gyalogezred katonáinak felkelése Kragujevácott 1918 júniusában.]

Ul'janov, A.: Oszvobozsdenie Venü. — VZ, 1955. 4. sz. 21. p.
[Bécs felszabadítása.]

Jakovlev, A.: Blagorodnüj podvig Szovetszkoj Armii. (K 11-j godovscsine oszvobozsdenija Venü.) KZ, 1956. 86. sz. 4. p.
[A Szovjet Hadsereg nagylelkű tette Bécs felszabadításának 11. évfordulója alkalmából.]

Langbein, Otto: Haben wir den Krieg verloren? Klarheit der Begriffe ist notwendig. — T, 1955. 12. sz. 3. és 7. p.
[Elvesztette Ausztria a háborút? Szükséges a fogalmak tisztázása.]

Belgium

Vanwelkenhuyzen, Jean: L'évolution du plan allemand d'attaque de la Belgique, octobre 1939 — janvier 1940. — RHA, 1955. 2. sz. 105—120. p.
[A Belgium elleni német támadási terv fejlődése 1939 októbertől 1940 januárjáig.]

Bulgária

Lisev, Sztr.: K"m v"prosza za neuszpeha na v"sztanieto v Makedonija prez 1072 g. — IP, 1956. 1. sz. 74—79. p.
[Az 1072. évi macedoniai felkelés sikertelenségének kérdéséhez.]

Dujcsev, Ivan: V"sztanietto v 1185 g. i negovata hronologija. — IIIB, 1956. 6. sz. 327—358. p.
[Az 1185. évi felkelés és kronológiája.]

Jonov, Mihail: Po v"prosza za politikata na Avsztrija k"m Turcija i politicseszkite dvizsenija v B"lgarija ot kraja na XVI do nacsaloto na XVIII v. — IP, 1956. 5. sz. 27—53. p.
[Ausztria Törökország iránt folytatott politikájának kérdéseiről és a bolgár politikai mozgalmakról a 16. század végétől a 18. század elejéig.]

Boev, R.: Sztojan-Indzse vojvoda. — VIS, 1955. 4. sz. 55—67. p.
[Sztojan-Indzse XIX. század eleji bolgár forradalmár élete.]

Trajkov, Nikola: Or"zsieto na Rakovszki. — IP, 1955. 5. sz. 80—86. p.
[Rakovszki Száva 19. századbeli bolgár forradalmár fegyveréről.]

Radkov, Ivan: Oszemdeszet godini ot cservenovodszkata cseta. — IP, 1955. 6. sz. 115—117. p.
[Az 1875-ös bolgár népfelkelésben résztvett Cservena-Voda-i népfelkelő csapat megalapításának 80-ik évfordulójára.]

Mitev, J.: Aprilszkoto v"sztanie. — NV, 1956. 4. sz. 35—48. p.
[Az 1876-os áprilisi bulgáriai felkelés.]
Gandev, Hr.: Aprilszkoto v"sztanie prez 1876 g. — IP, 1956. 3. sz. 16—25. p.
[Az 1876. évi áprilisi felkelés.]
Berov, Ljuben: Agrarnoto dvizsenie v iztocsna Rumelija po vreme na oszvobozsdenieto. — IP, 1956. 1. sz. 3—35. p.
[Agrármozgalom Kelet-Ruméliában a felszabadulás idején, 1877—1878.]
Genov, Conko: Szpomeni na pobornika i op"lcsenec Sztanju G. G"dev. — IP, 1955. 5. sz. 77—79. p.
[Sztanju Gödev bolgár népfelkelő (1846—1925.) emlékiratai az 1877-es bolgár—török háborúból.]
Geroizm"t na etropolszkite B"lgari prez vreme na zimnoto preminavane na Balkan ot ruszkite vojszki v oszvoboditelnata ruszko—turszka vojna 1877—1878 god. — VIS, 1955. 4. sz. 124—132. p.
[Az etropoli bolgárok hősiessége az 1877—1878-as orosz—török háborúban.]
Todorov, Goran D.: Dejnosztta na Vremennoto Ruszko Upravlenie v B"lgarija po urezsdane na agrarnija i bezsanszkija v"prosz prez 1877—1879 g. — IP, 1955. 5. sz. 27—59. p.
[A bulgáriai ideiglenes orosz kormányzat tevékenysége 1877—1879-ben az agrárkérdés és a menekültek kérdésének rendezésére.]
V"lov, V"lo: Buntovete v b"lgarszkata vojszka. 1886—1887 g. — VIS, 1955. 4. sz. 68—79. p.
[Lázadások a bolgár hadseregben 1886—1887.]
Ancsev, Ancso: Vojniskite buntove protiv mezsdusz"juznicseszkata vojna prez 1913 godina. — VIS, 1955. 4. sz. 80—109. p.
[Katonai lázadások az 1913-as balkáni háború ellen.]
[P"rvil] 1-i Szofijszki pehoten polk. — BV, 1956. 1. sz. 24. p.
[Az 1. szófiai gyalogezred harcai az első és a második világháborúban.]
[Csetv"rti] 4-i Plevenszki pehoten polk. — BV, 1956. 3. sz. 19. p.
[A negyedik plevnai bolgár gyalogezred története.]
[Peti] 5-i Dunavszki pehoten polk. — BV, 1956. 4. sz. 22. p.
[Az ötödik dunai bolgár gyalogezred története.]
[Seszti] 6-i T"rnovszki i 2-i gvardejszki polkove. — BV, 1956. 5. sz. 21. p.
[A 6. trnovoi és a 2. gárdagyalogezred története.]
[Szedmi] 7-i Preszlavszki pehoten polk. — BV, 1956. 6. sz. 22. p.
[A 7. preszlavi gyalogezred története.]
[Oszmi] 8-i Primorszki pehoten polk. — BV, 1956. 7. sz. 23. p.
[A 8. tengermelléki gyalogezred története.]

[Deveti] 9-i Plovdivszki pehoten polk. — BV, 1956. 9. sz. 24. p.
[A 9. plovdivi gyalogezred története.]
[Deszeti] 10-i Rodopszki pehoten polk. — BV, 1956. 10. sz. 21. p.
[A 10. rodopei gyalogezred története.]
[Odinnadeszeti] 11-i Szlivenszki pehoten polk. — BV, 1956. 11. sz. 25. p.
[A 11. szliveni gyalogezred története.]
[Dvanadeszeti] 12-i Balkanszki pehoten polk. — BV, 1956. 12. sz. 21. p.
[A 12. balkáni gyalogezred története.]
Popov, V.: Kapitan I rang Dimit"r Dobrev — talantliv flotovodec i veren prijatel na bratszkija ruszki narod (Biograficsni belezski). — VIS, 1955. 4. sz. 110—123. p.
[Dobrev kapitány (1868—1944) a bolgár tengeri flotta nagy vezetője és az orosz nép hűséges barátja.]
Bozsinov, Voin: Ucsasztieto na narodnodemokraticseszkata B"lgarija v"v vojnata protiv hitlerisztka Germanija. — IP, 1955. 3. sz. 3—38. p.
[A népi demokratikus Bulgária részvétele a hitleri Németország elleni háborúban.]
Davidov, Neso: Nasata memoarna partizanszka literatura. — NV, 1955. 10. sz. 75—91. p.
[A bolgár partizán-emlékirat irodalom.]
Tr"nszki, Szlavcso: P"rvijat boj. — BV, 1956. 1. sz. 14—15. p.
[Az első csata. A bulgáriai Tarn-i partizáncsapat 1943 június 16-i első csatájának leírása.]
Gornenszki, Nikifor: Pregled na partizanszkite dejsztvija u naszrescsu hitlerszkite okupatori i b"lgarszkite monarcho-fasiszti prez juni i juli 1944. — IIIB, 1956. 6. sz. 193—236. p.
[A partizánok tevékenysége a hitleri megszállók és a bolgár monarcho-fasiszták ellen 1944 június—júliusában.]
Brigada „Georgi Benkovszki". — BV, 1956. 12. sz. 24. p.
[A „Georgi Benkovszki" bolgár partizánbrigád története.]
Vtora szrednogorszka brigada „Vaszil Levszki". — BV, 1956. 11. sz. 19. p.
[A „Vaszil Levszki" bolgár partizánbrigád története.]
P"rva szrednogorszka brigada. — BV, 1956. 10. sz. 13. p.
[A „Hriszto Botev" elnevezésű bolgár partizánbrigád története a második világháború folyamán.]
Vtora Rodopszka brigada. — BV, 1956. 9. sz. 13. p.
[A második rodopi partizánbrigád harcai a második világháborúban.]
Brigadata „Georgi Dimitrov". — BV, 1956. 7. sz. 13. p.
[A Georgi Dimitrovról elnevezett bolgár partizánbrigád története.]
Partizanszkite otrjadi. Otrjad „Anton Ivanov". — BV, 1956. 6. sz. 18. p.
[Az „Anton Ivanov" nevű bolgár partizánosztag története.]

Partizanszki otrjadi. „Csavdar". — BV, 1956. 2. sz. 14. p.
[A „Csavdar" elnevezésű partizánosztag a második világháborúban.]

[Treti] 3 Bdinszki i 3 Gvardejszki pehotni polkove. — BV, 1956. 2. sz. 24. p.
[A 3. bdini gyalogezred és a 3. gárdaezred harcai a második világháborúban.]

Kjusztendilszki otrjad. — BV, 1956. 3. sz. 14. p.
[A küsztendili partizánosztag harcai a második világháború folyamán.]

Radomirszkijat partizanszki otrjad „Georgi Dimitrov". — BV, 1956. 4. sz. 18—19. p.
[A Georgi Dimitrovról elnevezett radomiri bolgár partizánosztag története.]

Partizanszki otrjadi. Dupniski otrjad. — BV, 1956. 5. sz. 10. p.
[A dupnicai bolgár partizánosztag története.]

Ganev, Con'o: 16. pehotna divizija na Drava. — BV, 1955. 4. sz. 10—11. p.
[A 16. bolgár gyalogos hadosztály hadműveletei a Drávánál 1945 márciusában.]

I pecsat"t vojuvase... — BV, 1955. 4. sz. 14—15. p.
[Mit olvastak a bolgár katonák a harctéren az 1944—1945-ös hadműveletek alatt.]

Sztamatov, Georgi: Teat"r"t na vojna. Ot — — naroden artiszt nacsalnik na voennite teatri prez Otecsesztvenata vojna. — BV, 1955. 4. sz. 18. p.
[A háború színháza. Kultúrmunka a fronton harcoló bolgár csapatok között 1944—1945-ben.]

Csehszlovákia

Durdik, Jan: Znojemské puskarstvi v prvni tretine 15. stoleti. — HV, 1955. 1. sz. 52—99. p.
[A 15. sz. első harmadából származó fegyverek Znojemben.]

Kavka, Frantisek: Miscarea revolutionara husita si importanta ei internationala. — SRI, 1955. 3. sz. 84—106. p.
[A forradalmi huszita mozgalom és nemzetközi jelentősége.]

Ozolin, A. I.: Nacional'no-oszvoboditel'noe dvizsenie cseszszkogo naroda i voszsztanie 1547 g. — UZISz, 1955. XI. köt. 302—321. p.
[A cseh nép nemzeti felszabadító mozgalma és az 1547-es felkelés.]

Leszczynsky, Józef: Agenci Bohdana Chmielnickiego i Jerzego II Rakoczego na Morawach i na Slasku. — S. 1955. 677—689. p.
[Bogdan Hmelnicki és II. Rákóczy György megbízottai Morvaországban és Sziléziában.]

Machatka, Osvald: České země a povstáni Františka II. Rákócziho v Uhrách. — ČMM, 1955. 245—277. p.
[A cseh tartományok és II. Rákóczi Ferenc magyarországi felkelése.]

Holotik, L'udovit: Problém národnooslobodzovacieho boja a politika slovenskej buržoázie pred prvou svetovou vojnou. — HČ, 1955. 1. sz. 26—51. p.
[A nemzeti felszabadító háború problémája és a szlovák burzsoázia politikája az első világháborúig.]

Krizek, Jaroslav: Prvni ozbrojené vystoupeni čs. legii proti sovetské moci 10—13. listopadu 1917. — HV, 1955. 3. sz. 297—330. p.
[A csehszlovák légió első fegyveres támadása a szovjet hatalom ellen 1917. november 10—13-án.]

Pichlik, Karel: Vzpoura vojáku pesího pluku c. 71. v Kragujevci v cervnu 1918. — HV, 1955. 4. sz. 444—472. p.
[A 71. gyalogezred katonáinak felkelése Kragujevácott 1918. júniusában.]

Šnejdárek, A.: Tajná americká vojenská diplomacie v době příměří 1918—1919, t. zv. Congerova mise. — ČČH, 1956. 4. sz. 665—669. p.
[A titkos amerikai katonai diplomácia az 1918—1919-es fegyverszünet idején az ú. n. Conger-misszió.]

Kruzik, František: Československi dobrovolnici v národne revolucni válce spanelského lidu 1936—1939. — HV, 1956. 3. sz. 444—450. p.
[Csehszlovák önkéntesek a spanyol nép forradalmi harcában (1936—1939.)]

Pros, Josef: Československi dobrovolnici v národne revolucni válce spanelského lidu 1936—1939. — HV, 1956. 3. sz. 444—450. p.
[Csehszlovák önkéntesek a spanyol nép forradalmi harcában, 1936—1939.]

Ryzner, František: Obrana Československé republiky v obdobi Mnichova. — HV, 1956. 4. sz. 451—509. p.
[A Csehszlovák Köztársaság védelme a müncheni időszakban.]

Kociska, A.: Robotnici bratislavskych závodov v boji proti fasizmu v rokoch 1939—1940. — HČ, 1956. 1. sz. 24—49. p.
[A pozsonyi üzemek munkásainak harca a fasizmus ellen az 1939—1940-es években.]

Brod, Toman: K reakcnim planum buržoasni emigrace na zneuziti čs. západni vojenské jednotky (1940 az 1941.) — HV, 1956. 3. sz. 295—362. p.
[A cseh burzsoá emigrációnak a nyugati cseh katonai egységek felhasználásáról készített reakciós tervéről.]

Moskalenko, K. S.: Slavne bojové prátelstvi sovetskych a československych národu. — HV, 1955. 2. sz. 141—155. p.

[A szovjet és a csehszlovák nép dicsőséges harci barátsága. Szovjet—csehszlovák katonai együttműködés a második világháború folyamán.]

Nyvltová, Dana—Nyvlt, Karel: Prispevek ke vzniku 1. československé samostatné jednotky SSSR. — HV, 1956. 1. sz. 5—22. p.
[Az első önálló csehszlovák katonai egység megalakulása a Szovjetunióban.]

Sáda, Miroslav: K otázce zpracování dejin čs. vojenské jednotky v SSSR. — HV, 1955. 4. sz. 397—412. p.
[A Szovjetunióban megalakult csehszlovák katonai egységek története feldolgozásának kérdéséhez.]

Dokumenty k historii československé vojenské jednotky v SSSR. — HV, 1956. 1. sz. 100—109. p.
[Dokumentumok a Szovjetunióban megalakult csehszlovák katonai egységek történetére vonatkozóan.]

Cejka, Eduard: Vznik a první bojové vystoupení 1 čs. leteckého stíhacího pluku v SSSR. — HV, 1956. 3. sz. 363—427. p.
[Az 1. csehszlovák repülőezred megalakulása a Szovjetunióban és első harccselekményei.]

Sáda, Miroslav: Vznik 1. čs. armadního sboru v SSSR. — HV, 1956. 4. sz. 510—567. p.
[Az 1. csehszlovák hadtest megalakulása a Szovjetunióban.]

Slaisová, D. — *Nyvlt,* K.: Sokolovo počátek nejvetsi novodobé bojové tradice nasi Lidové Armády. — ČV, 1956. 1. sz. 6—7 p.
[Szokolovo — a Csehszlovák alakulatok harcaiból a Vörös Hadsereg oldalán a Nagy Honvédő Háborúban, 1943-ban.]

Janacek, Oldřich: 1. Čs. Samostatná brigáda v boji o Kiev. — ČV, 1956, 3. sz. 6—7. p.
[Az 1. Csehszlovák Önálló dandár harcai Kievnél 1943-ban.]

Kolejka, Josef: K památce Jiřího Nedosinského českého velitele partyzánského oddilu polske lidové gardy. — SS, 1955. 4. sz. 566—568. p.
[Jiři Nedosinsky, a Lengyel Népi Gárdába tartozó partizáncsapat cseh parancsnokának emlékére.]

Nyvltová, Dana — *Nyvlt,* Karel: Sokolovo — zacátek nejvetsi novodobé bojové tradice nasi lidové armády. — HV, 1956. 2. sz. 137—170. p.
[A szokolovói felkelés (1944) a csehszlovák néphadsereg legnagyobb újkori hagyományának kezdete.]

Sáda, Miroslav: K sovetské pomoci Slovenskému národnímu povstání. — HV, 1956. 1. sz. 23—50. p.
[Hogyan segítette a Szovjetunió a szlovák népfelkelést 1944-ben.]

Krátky, Karel: Rozklad armády t. zv. slovenského státu a prechod jejich príslusniku k Sovetske armáde. — HV, 1956. 2. sz. 170—203. p.

[Az úgynevezett szlovák állam hadseregének szétesése és katonáinak átállása a Szovjet Hadsereg oldalára.]

Klipa, Bohumir: Za vytvoreni nové československé armády na základe 1. čs. armádního sboru v SSSR v dobe jeho boju na uzemi Československé republiky. — HV, 1956. 2. sz. 204—292. p.
[Az új csehszlovák hadsereg megalakítása a második világháború idején, amikor a hadműveletek a Csehszlovák Köztársaság területére tevődtek át, a Szovjetunióban megalakult 1. csehszlovák hadtest mintájára.]

Hrdlička, Rudolf: Dve bojové tradice. — ČV, 1955. 1. sz. 18—19. p.
[Két katonai tradíció. Szlovákia felszabadítása.]

Kropilák, M.: Narodnooslobodzvaci boj na Slovensku roku 1945. — HČ, 1955. 3. sz. 305—325. p.
[Szlovákiai népfelszabadító harc 1945-ben.]

Sykora, Jan: Boje nasi jednotky v SSSR na Slovensku. — HV, 1955. 2. sz. 208—228. p.
[A Szovjetunióban megalakult csehszlovák katonai egységek harca Szlovákia területén a második világháború folyamán.]

Hruška, Čenek: I. čs. samostatná tanková brigáda v SSSR v boji za novou lidove demokratickou republiku. — Tri clanky z boju o Ostravu. — HV, 1955. 2. sz. 156—191. p.
[Az 1. önálló csehszlovák harckocsizó dandár az új népi demokratikus köztársaságért vívott harcokban. Három cikk az osztravai harcokról.]

Bartošek, Karel: Pražské povstáni v květnu roku 1945. — NM, 1956. 5. sz. 410—425. p.
[A prágai felkelés 1945 májusában.]

Matronov, P.: Oszvobozdsenie Pragi. — SzoV, 1955. 9. sz. 4—5. p.
[Prága felszabadítása.]

Zavizion, G.:Deszjatiletie oszvobozdsenija Pragi. — Ta, 1955. 5. sz. 6—8. p.
[Prága felszabadításának 10 éves évfordulója.]

K osvobozeni Československa Sovetskou armádou. — HV, 1955. 2. sz. 192—207. p.
[Csehszlovákia felszabadítása a Szovjet Hadsereg által.]

Ryzner, František: Osvobozováni Československé Republiky Rudou Armádu a 1. Čs. Armádnim sborem v SSSR v letech 1944—1945. — HV, 1955. 1. sz. 110—129. p.
[Csehszlovákia felszabadítása 1944—1945-ben a Vörös Hadsereg és az 1. Csehszlovák Hadtest által. A helységek felszabadulásának naptára és térképp.]

Ul'janov, A.: Deszjat' let szo dnja oszvobozdenija Csehoszlovackii ot nemecko-fasisztszkih zahvatcsikov. — PA, 1955. 8. sz. 16—22. p.
[Csehszlovákia felszabadításának 10. évfordulója.]

Dánia

Debski, K.: Udzial Polaków w drugiej wojnie dunskiej w latach 1658—1660. — MW. 1956. 11. sz. 88—101. p.
[A lengyelek részvétele a második dán háborúban 1658—1660. években.]

Zaharov, N.: K deszjatiletiju oszvobozsdenija Szovetszkoj Armiej datszkogo osztrova Bornhol'm. — KZ, 1955. 113. sz. 4. p.
[Bornholm dán sziget felszabadításának 10. évfordulójára.]

Finnország

Mélin, Ingvar: Die Entwicklung der deutsch—finnischen Beziehungen während des Zweiten Weltkrieges. — GWU, 1956. 7. sz. 421—432. p.
[A német—finn kapcsolatok fejlődése a második világháború alatt, különös tekintettel az 1944. évi finn békeszerződés utáni helyzetre.]

Franciaország

Richard, Jean: L'armée des ducs de Bourgogne. — RHA, 1956. 1. sz. 25—31. p.
[A burgundi hercegek hadserege.]

Burne, Alfred H.: The battle of Cravant. — AQ, LXX. köt. 2. sz. (1955.) 172—178. p.
[A cravanti ütközet Franciaországban 1423-ban.]

Procacci, Giuliano: La fortuna dell'arte della guerra del Machiavelli nella Francia del secolo XVI. — RSI, 1955. IV. füz. 493—528. p.
[Machiavelli „Arte della guerra" c. munkája Franciaországban a 16. században.]

Pavelet: La guerre des Cévennes 1702—1704. — RHA, 1956. 3. sz. 23—36. p.
[A cevennesi háború 1702—1704.]

Vaultier, Roger: Espionnage et contre-espionnage au temps de Louis XIV. — RHA, 1956. 3. sz. 17—22. p.
[Kémkedés és kémelhárítás XIV. Lajos francia király korában.]

Golaz, A. — Golaz, O.: Vieux soldats de Louis XIV. — RHA, 1955. 3. sz. 75—86. p.
[XIV. Lajos francia király öreg katonái.]

Richter: La forteresse de Sarrelouis. — RHA, 1955. 3. sz. 35—40. p.
[A Sarrelouis-i erőd.]

Monnot, A.: Besançon et Vauban. — RHA, 1956. 1. sz. 33—43. p.

Montalembert: Le marquis (Marc—René) de Montalembert. 1714—1800. — RHA, 1955. 4. sz. 23—40. p.
[Montalembert márki, az erődítéstudomány megalapítója.]

Elie, Hubert: Le marquis de Courteille (Jacques Dominique Barberie) ambassadeur de Louis XV. en Suisse, et le recrutement des troupes suisses au service de France. — RHA, 1955. 4. sz. 5—22. p.
[Courteille márki, XV. Lajos svájci követe és a svájci csapatok Franciaország szolgálatára való toborzása.]

Cilleuls, Jean des: Les aumoniers aux armées de 'Ancien Régime. — RHA, 1956. 3. sz. 5—16. p.
[Katonai lelkészek az Ancien Régime hadseregében.]

Godechot, J.: Les combattants de la guerre de l'Independence des États-Unis et les troubles agraires en France de 1789—1792. — AHRF, 1956. 144. köt. 292—294. p.
[Az Egyesült Államok függetlenségi háborújának harcosai és a francia mezőgazdasági zavarok 1789—1792-ben.]

Labignette: Le maréchal (Rose Adrien Jeannot) Moncey duc de Conégliano. — RHA, 1956. 1. sz. 47—56. p.
[Moncey francia marsall élete.]

Western, J. R.: The volunteer movement as an anti-revolutionary force, 1793—1801. EHR, 1956. 4. sz. 603—614. p.
[Az angol önkéntesmozgalom, mint ellenforradalmi haderő, 1793—1801.]

Scheel, H.: W sprawie oceny charakteru wojen francuskich w latach 1792—1813/14. — KH. 1956. 4—5. sz. 536—539. p.
[A napoleoni háborúk jellegéről.]

Branet, J.: Il y a cent cinquante ans. Le camp de Boulogne. — RHA, 1955. 4. sz. 41—52. p.
[Százötven éve... A boulognei tábor.]

Hlaváček, František: Bitva u Slavkova (ke 150. vyroci, které pripadne na den 2. prosince 1955.) — ČV, 1955. 24. sz. 6—7 p.
[A slavkovi ütközet, Napoleon és Kutuzov csapatai között 1805. december 2-án.]

Kemmerich, Max: Jena —Auerstedt. Ein Blick auf damals und heute. — MF, 1956. 10. sz. 5—10. p.

Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1956. 4. sz. 17—18. 5. sz. 19—20. p.
[150 évvel ezelőtt. 1806.]

Lachauque, Henry: L'armée d'Iéna. — RHA, 1956. 3. sz. 35—58. p.
[Az 1806-os francia jénai hadsereg.]

Cousin, Jean: Le général (Joseph Léopold Sigisbert) Hugo, 1773—1828. — RHA, 1956. 1. sz. 57—64. p.
[Az 1806-os francia jénai hadsereg.]

Kessler, R.: Les recherches secrètes russes sur la France 1810—1812. — RHA, 1956. 4. sz. 11—34. p.
[Titkos orosz nyomozások Franciaországról 1810—1812.]

Lachauque, Henry: Champagne, champ de bataille de France 1814. — RHA, 1955. 2. sz. 59—84. p.
[Champagne, Franciaország hadszintere 1814-ben.]

Paul, Pierre: Les Cent-Jours — Waterloo. — RHA, 1955. 1. sz. 198—199. p.
[A száz nap. Waterloo.]

Ajnberg—Zagrackova, Sz. F.: Pisz'ma iz oszazsdennogo Parizsa (1870—1871 gg.) — VI. 1956. 3. sz. 129—132. p.
[Levelek a körülzárt Párizsból. 1870—1871.]

Pradel de Lamase, Martial: La marine et l'expédition de Tunisie. 1881. — RHA, 1955. 1. sz. 41—49. p.
[A francia flotta és a tuniszi expedíció 1881-ben.]

Montalembert: Le front Sud-Tunisien 1915—1918. — RHA, 1955. 1. sz. 149—168. p.
[A dél-tuniszi front 1915—1918.]

Lyet, P.: Champagne 1914—1918. — RHA, 1955. 2. sz. 85—91. p.
[Champagne az első világháborúban.]

Un centenaire: Franchet d'Esperey. — RDN, 1956. 4. sz. 401—409. p.
[Franchet d'Esperey születésének századik évfordulójára.]

Volkart, W.: „St. Mihiel 1918." — ASM, 1955. 9. sz. 677—690., 10. sz. 766—779., 11. sz. 844—861., 12. sz. 914—940. p.
[A st-mihieli ütközet 1918-ban.]

Humbert, Jacques: La défenses des Alpes 1860—1939. — RHA, 1956. 3. sz. 59—80., 4. sz. 47—64. p.
[Az Alpok védelme 1869—1939-ig.]

Vial, Jean: La défense nationale son organisation entre les deux guerres. — RHDGM, 1955. 2. sz. 11—12. p.
[A francia hadsereg szervezete a két világháború között.]

Kemmerich, Max: Pétain (Henri Philippe): Marschall und Staatschef. — MF, 1956. 4. sz. 10—15. p.
[Pétain: marsall és államférfi.]

Neubronn, Alexander Frhr. v.: Als „deutscher General" bei Pétain. — VZg, 1956. 3. sz. 227—250. p.
[Neubronn 2. világháború alatti élményeiről szóló hátrahagyott munkájának két fejezete.]

Dokumentarischer Bericht über die totale Evakuierung der ostfranzösischen Departements am 2. September 1939. — ZL, 1956. 11. sz. 316—317. p.
[A keletfrancia határvidék teljes kiürítése 1939. szeptember 2-án.]

Noel, Léon: Le projet d'union franco-britannique de juin 1940. — RHDGM, 1956. 1. sz. 21—37. p.
[A francia-angol szövetség terve 1940. júniusában.]

Vanwelkenhuyzen, Jean: The origin of the von Manstein plan. (The german plan for the attack on France May and June, 1940.) — AQ, 1956. 1. sz. 187—199. p.
[A Manstein-terv Franciaország megtámadására 1940. május—június.]

d'Ornano: Le XIX-e corps blindé allemand dans les Ardennes en 1940. — RHA, 1955. 3. sz. 87—116. p.
[A 19. német páncélos hadtest az Ardennes-ekben 1940-ben.]

Lesquen: Le génie jusqu'en 1940. — RHA, 1955. 4. sz. 67—88. p.
[A műszaki szolgálat története 1940-ig.]

Le service des essences jusqu'en 1942. — RHA, 1956. 1. sz. 125—130. p.
[A francia hadsereg benzinellátása 1942-ig.]

Le service des essences pendant les campagnes 1942—1945. — RHA, 1956, 1. sz. 131—140. p.
[A francia hadsereg benzinellátása az 1942—1945-ös hadjárat során.]

Le génie de 1942 à 1945. — RHA, 1955. 4. sz. 89—104. p.
[A műszaki fegyvernem 1942—1945.]

Le service du matériel en Afrique de Nord et dans la campagne de France, 8 novembre 1942 — 8 mai 1945. — RHA, 1956. 3. sz. 103—110. p.
[Az anyagi szolgálat szerepe Észak-Afrikában és a franciaországi hadjáratban 1942 november 8-tól 1945. május 8-ig.]

Quelques autres précisions sur le „maquis du Vercors". Par le lieutenant-colonel X. — RMS, 1955. 12. sz. 545—558. p.
[Adatok a második világháború alatti francia partizánmozgalomról.]

Koeltz, L.: Le XIX. Corps Français dans les derniers mois de la campagne de Tunisie. (1943.) — RHA, 1955. 1. sz. 169—192. p.
[A 19. francia hadtest a tuniszi hadjárat utolsó hónapjaiban, 1943-ban.]

Ingold, C. R.: La force „L". — RHA, 1955. 1. sz. 91—96. p.
[Az 1943. évi tuniszi harcok.]

Maigne, Jean: Les Forces Françaises et la jonction „Overlord—Dragoon". — RHDGM, 1955. 3. sz. 17—33. p.
[A francia katonai erők részvétele az „Overlord-Dragoon" hadműveletekben.]

Asmann, Kurt: Normandy, 1944. Digest from the Deutsche Soldaten Zeitung. — MR, XXXIV. köt. 11. sz. (1955.) 86—93. p.

Piatte: Le 5-e R. T. M. en Franche-Comté. La libération de Montbéliard. RHA, 1956. 1. sz. 93—110. p.
[Montbéliard felszabadítása 1944. novemberében.]

Schlesser: Un facteur positif du succès: La Ruse le C. C. 4 a Héricourt. — RHA, 1956. 1. sz. 75—92. p.
[Az 1944. novemberi francia támadás sikere a Vogézekben.]

Cossé Brissac: La contre-offensive allemande des Ardennes. — RHA, 1955. 2. sz. 121—148. p.
[Német ellentámadás az Ardennes-ekben, 1944. december 16-án.]

Gazin: Le génie en Extrême-Orient. — RHA, 1955. 4. sz. 105—118. p.
[A műszaki fegyvernem a Távol-Keleten.]

Le Troadec: Le service de matériel d'Indochine 1949—1951. — RHA, 1956. 3. sz. 111—116. p.
[Anyagi szolgálat Indokínában 1949—1951.]

Labdé, R.: Le service des essences après le 8 mai 1945. Campagne d'Indochine. — RHA, 1956. 1. sz. 142—148. p.
[A francia hadsereg benzinellátása 1945. május 8. után. Az indokínai hadjárat.]

Léonard: Quelques aspects typiques du rôle du matériel en Indochine. — RHA, 1956. 3. sz. 117—127. p.
[Az anyagi szolgálat néhány tipikus vonása Indokínában.]

Weber, Theo: Ergebnisse des Indochina-Krieges (Jahre 1951—1954) mit Bezug auf Luftaufklärung und Erdtruppen-Unterstützung durch Flieger. — FT, 1956. 11. sz. 289—293., 12. sz. 323—327. p.
[Az indokínai háború eredményei a légifelderítésre és a földi csapatok repülőkkel való támogatására vonatkozólag.]

Navarre: Les données de la Défense de l'Indochine. — RDN, 1956. 3. sz. 271—279. p.
[Az indokínai védelem adatai.]

Lauzin, Ch.: Opération en Indochine. — FAF, 1955. 3. sz. 449—487. p.
[Az indokínai hadműveletek.]

Nogues—Galzy: A propos des enseignements de la guerre d'Indochine. — RDN, 1956. 4. sz. 427—435. p.
[Az indokínai háború tanulságairól.]

Revol, J.: Méditation à propos de Dien-Bien-Phu. — RMS, 1955. 4. sz. 145—158. p.
[Dien-Bien-Phu eleste.]

Fall, Bernard B.: Indochina, the last year of the war. — MR, XXXVI. köt. 9. sz. (1956.) 48—56. p.
[Indokína, a háború utolsó éve.]

Gaudin: La fabrication des armes légères. — RHA, 1956. 4. sz. 115—126. p.
[A könnyű fegyverek gyártásának történelmi áttekintése.]

Carougfau: Les fabrications d'artillerie. — RHA, 1956. 4. sz. 101—114. p.
[A tüzérségi fegyverek gyártásának történelmi áttekintése.]

Deruelle, G.: Aperçu historique sur les fabrications d'armement en France. — RHA, 1956. 4. sz. 89—100. p.
[Történelmi észrevételek a francia fegyverkezési iparról.]

Molinié: Les vehicules blindés. — RHA, 1956. 4. sz. 127—140. p.
[Fracia páncélos járművek fejlődése.]

Joyau: La défense contre avions. — RHA, 1956. 4. sz. 141—156. p.
[A légelhárítás fejlődése.]

Muller, J.: Histoire militaire des Ardennes. — RHA, 1955. 2. sz. 21—40. p.
[Az Ardennek katonai történelme.]

Pradel de Lamase, Martiel de: Le régiment de Champagne. — RHA, 1955. 2. sz. 51—55. p.
[A champagnei ezred története.]

Hautecler: Les Chasseurs Ardennais. — RHA, 1955. 2. sz. 93—104. p.
[Az ardennei vadászok története.]

Chalmin, P.: Les militaires français de Sarrelouis et de la Sarre. — RHA, 1955, 3. sz. 7—24. p.
[Sarrelouisi és saarvidéki francia katonák.]

Lyet, P.: La mesure du temps dans le domaine militaire. — RHA, 1956. 1. sz. 65—74. p.
[Az időmérés szerepe a hadsereg életében.]

Vaultier, Roger: Les premièrs décorations françaises. — RHA, 1956. 4. sz. 5—8. p.
[Az első francia katonai kitüntetések.]

Görögország

Campus, Eliza: Blocul balcanic al „neutrilor" (septembrie 1939. — martie 1940.) — SRI, 1956. 4. sz. 27—54. p.
[A „semlegesek" balkáni blokkja 1939. szeptemberétől 1940. márciusáig.]

Tippelskirch, Kurt v.: The German Balkan Campaign of 1941. — MR, XXXV. köt. 8. sz. (1955.) 85—99. p.
[A balkáni német hadjárat 1941-ben.]

Hollandia

De Jong, C. T.: La préparation de l'attaque allemande sur la Hollande en 1940. — RHDGM, 1955. 4. sz. 1—15. p.
[Az 1940-ben Hollandia ellen intézett német támadás előkészítése.]

Jugoszlávia

Bromlej, Ju. V.: Voszsztanie horvatszkih i szlovenszkih kreszt'jan 1573. g. — UZISz, XI. köt. 1955. 154—216. p.
[A horvát és szlovén parasztok felkelése 1473-ban.]

Campus, Eliza: Blocul balcanic al „neutrilor" (septembrie 1939 — martie 1940.) — SRI. 1956, 4. sz. 27—54. p.
[A „semlegesek" balkáni blokkja 1939. szeptemberétől 1940. márciusáig.]

Dragojlov, Fedor: Der Krieg 1941—1945. auf dem Gebiete des „unabhängigen Staates Kroatien". — ASM, 1956. 5. sz. 345—364., 6. sz. 425—449., 7. sz. 509—523. p.
[Az 1941—1945. évi háború a „független Horvát állam" területén.]

Kučan, V.: Piata ofensywa hitlerowska przeciw jugoslowianskiej armii narodowo--wyzwolenczej (maja — czerwiec 1943 r.) MW, 1956. 12. sz. 80—96. p.
[A hitleristák ötödik offenzívája a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg ellen (1943. május—június.]

Turner, P. S.: Montenegro 1944. — JRA, 1955. 3. sz. 192—203. p.
[Angol csapatok Montenegróban 1944-ben.]

Ganev, Con'o: 16. pehotna divizija na Drava. Ot o. z. general-major ——, komandir na divizijata. — BV, 1955. 4. sz. 10—11. p.
[A 16. bolgár gyalogos hadosztály hadműveletei a Dráva folyónál 1945. márciusában.]

Lengyelország

Sikorski, J.: Pierwsze polskie dzielo a sztuce wojennej. (Ksiazka hetmana Jan Tarnowski: „Rada sprawy wojennej".) — MW, 1956. 6. sz. 75—93. p.
[Jan Tarnowski 16. századi hadművészeti munkája. Az első lengyel mű a hadművészetről.]

Hora, Antonin: Vztah polského válecnictvi prvni poliviny 16. stoleti k vojenskému umeni husitu. — HV, 1955. 3. sz. 331—388. p.
[A lengyel hadászat viszonya a huszita hadművészethez a 16. sz. első felében.]

Herbst, Stanislaw: Dwie kwestie wojskowego pismiennictwa renesansu. PH, 1956. 4. sz. 783—786. p.
[A renaissance-korabeli lengyel katonai irodalom két kérdése.]

Górka, Olgierd: Czarniecki (Stefan), obronca Krakowa sprzed trzystu lat. — ZP, 1955. 20. sz. 26—28. p.
[Czarniecki, Krakkó védője 300 évvel ezelőtt.]

Novak, Tadeusz: Nieznane materialy do wojny szwedzkiej 1656, roku z. b. Archivum Radziwillow a Warszawie. — PH, 1956. 4. sz. 713—720. p.
[Kiadatlan iratok az 1656-os lengyel—svéd háborúról.]

Maczak, Antoni: Wyniki poszukiwan zródlowych, dotyczacych wojny polsko szwedzkiej 1655—1660, dokonanych w Szwecji 1955. r. — PH, 1956. 1. sz. 126—142. p.
[Az 1955-ben Svédországban folytatott levéltári kutatások eredménye, az 1655—1660-as svéd—lengyel háború történetére vonatkozóan.]

Krwawicz, M.: Odparcie najazdu szwedzkiego w latach 1655—1660. — MW, 1956. 3. sz. 66—84. 5. sz. 63—84. p.
[Lengyel—svéd háború 1655—1660.]

Bardach, Juliusz: W 300 rocznice wojny z najazdem szwedzkim. — ND, 1955. 12. sz. 41—63. p.
[A svéd támadás elleni harc 300. évfordulójára.]

Debski, K.: Udzial polaków w drugiej wojnie dunskiej w latach 1658—1660. — MW, 1956. 11. sz. 88—101. p.
[A lengyelek részvétele a második dán háborúban az 1658—1660. években.]

Gerbil'szkij, G. Ju.: K voproszu o ruszszko-pol'szkom szojuze v pervüe godü szevernoj vojnü (1700—1703 gg.) — NZLDV, 1955. XXXXVI. köt. 6. r. 66—84. p.
[Az orosz—lengyel szövetség az északi háború első éveiben.]

Rostworowski, Emanuel. Sprawa milicji mieszczanskich w ostantim roku Sejmu Czeroletniego. — PH, 1955. 561—584. p.
[A városi milicia problémája a „Négyéves diéta" utolsó évében. 1791—1792.]

Jablonski, Henryk: Die internationale Bedeutung der nationalen Befreiungskämpfe im 18. und 19. Jahrhundert in Polen. — ZG, 1956. Beiheft 3. 63—107. p.
[A 18. és 19. századi lengyelországi nemzeti felszabadító harcok nemzetközi jelentősége.]

Kuev, Kujo M.: Revoljucionnata dejnoszt na Adam Mickevics (Mickiewicz) prez 1848 g. — IP, 1955. 6. sz. 3—26. p.
[Miczkiewicz forradalmi munkássága 1848-ban.]

Miczkiewicz, Adam: Fragmenty listów — z okresu formowania Legionu Wloskiego. — ZP, 1955. 5. sz. 25. p.
[Miczkiewicz Adamnak az 1848-as olasz légióra vonatkozó két levele.]

Mosse, W. E.: England and the polish insurrection of 1863. — EHR, 1956, 1. sz. 28—55. p.
[Anglia és az 1863-as lengyel felkelés.]

Jablonski, Henryk: Polska Partia Socjalistyczna w pocatkach pierwszej wojny swiatowej. — PH, 1955. 3—4. sz. 317—379. p.
[A Lengyel Szocialista Párt az első világháború kezdetén.]

Suszter, U. A.: K revoljucionnüm szobütijam v Pol'se (Oktjabr' — nojabr' 1905 g. — IA, 1955. 6. sz. 103—137. p.
[Adalékok az 1905-ös lengyelországi forradalmi események történetéhez.)

Zarnowska, Anna: Proletariat Warszawy w rewolucja 1905—1907. g. (pazdziernik — grudzien 1905 g.) — PH, 1955. 1. sz. 99—137. p.
[A varsói proletariátus forradalmi mozgalmai 1905—1907.]

Kukiel, M.: Das polnische Heer im Septemberfeldzug, 1939. — ASM, 1956. 3. sz. 183—190., 4. sz. 291—299. p.
[A lengyel hadsereg az 1939. szeptemberi hadjáratban.]

Bratny, Roman: Karta demobilizaczyjna Armii Krajowej. — ND. 1956. 4. sz. 41—53. p.
[Az Országos Hadsereg demobilizációs térképe. A hitleri megszállás idején a londoni emigráns kormány által szervezett illegális hadseregről.]

Kolejka, Josef: K památce Jiřiho Nedošinského českého velitele partyzánského oddilu polske Lidové gardy. — SS, 1955. 4. sz. 566—568. p.
[Jiři Nedošinsky, a Lengyel Népi Gárdába tartozó partizáncsapat cseh parancsnokának emlékére.]

Wiewiora, Boleslaw: Sprawa granicy polsko—niemieckiej w rokowaniach wielkich mocarstw podczas II wojny swiatowej. — PZ, 1956. 3—4. sz. 301—310 p.
[A lengyel—német határ kérdése a nagyhatalmak tárgyalásaiban a második világháború alatt.]

Rawski, T.: Ludowe Wojsko Polskie w latach 1943—1945. (zarys organizacji). — MW, 1956. 7. sz. 73—88. p.
[A Lengyel Néphadsereg az 1943—1945-ig terjedő időszakban. A hadszervezet vázlata.]

Horosilov, G. T.: Szovetszkaja artillerija v razgrome nemecko-fasisztkih vojszk v Vosztocsnoj Pruszszii i Pol'se. — AZ, 1955. 1. sz. 45—51. p.
[A szovjet tüzérség szerepe a német-fasiszta csapatok szétzúzásában Kelet-Poroszországban és Lengyelországban.]

Rak, P.: V Vosztocsnoj Pruszszii i v Pol'se. Letopisz' Velikoj Otecseszt-vennoj Vojnü. — SzoV, 1955. 4. sz. 4—6. p.
[A keletporoszországi és a lengyelországi harcok.]

Bagreev, A. D.: Oszvobozsdenie szovetszkimi vojszkami Pol'si, v 1944—1945 godah. — VI, 1955. 7. sz. 29—41. p.
[Lengyelország felszabadítása a szovjet csapatok által 1944—1945-ben.]

Stepniowski, T.: Udzial 1. brygady pancernej im. Bohaterów Westerplatte w walkach o wyzwolenie Gdyni i Gdanska. — MW, 1956. 4. sz. 90—103. p.
[A „Westerplatte Hősei" elnevezésű 1. páncélosbrigád részvétele Gdynia és Gdansk felszabadításáért vívott harcokban (1945).]

Ahlfen, Hans von: Der Kampf der Festung Breslau. — WR, 1956. 1. sz. 20—39. p.
[A wroclawi erőd harca 1945-ben.]

Komornicki, St.: Z historii walk o wyzwolenie Kolobrzegu w 1945 r. — MW, 1956. 3. sz. 51—65. p.
[Kolobrzeg melletti harcok 1945-ben.]

Magyarország

Heydendorff, Walther: Die Kriegsakten im Haus- Hof- und Staatsarchiv. — MÖS, 4. köt. 251—256., 5. köt. 356—363., 6. köt. 410—415., 8. köt. 322—328. p.
[A Haus-, Hof- és Staatsarchiv katonai iratai.]

Hadzsinikolov, V.: Petsztotin godini ot szm"rtta na Jan Hunijad. — IP, 1956. 5. sz. 118—120. p.
[Hunyadi János halálának 500. évfordulójára.]

Muresan, Camil: Rolul lui Ioan de Hunedoara in mobilizarea maselor populare impotriva expansiunii otomane. — SRI, 1956. 4. sz. 55—72. p.
[Hunyadi János szervező szerepe a néptömegeknek a török terjeszkedés ellen vívott harcában.]

Pascu, St.: Contribuţii noi privitoare le răscoala ţăranilor din 1514. in Transilvania. — SRI, 1955. 5—6. sz. 91—112. p.
[Új adalékok az 1514. évi erdélyi parasztfelkelés kérdéséhez.]

Leszczynski, Józef: Agenci Bohdana Chmielnickiego i Jerzego II Rakoczego na Morawach i na Slasku. — S, 1955. 677—689. p.
[Bogdan Hmelnickij és II. Rákóczi György megbízottai Morvaországban és Sziléziában.]

Porada o charaktere protihabsburgskych stavovskych povstani v Uhorsku v 17. a na zaciatku 18. storocia. — HČ, 1956. 1. sz. 144. p.
[A 17. és 18. sz. eleji Habsburg-ellenes magyarországi harcok jellegéről.]

Machatka, Osvald: České země a povstání Františka II. Rákócziho v Uhrách. — ČMM, 1955. 245—277. p.
[A cseh tartományok és II. Rákóczi Ferenc magyarországi felkelése.]

Georgescu-Buzau, Ch.: Caracterul rascoalei taranesti din Transilvania de la 1784 vazut de istoriografia burgheza romina. — SRI, 1955. 5—6. sz. 75—90. p.
[Az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés jellege a burzsoá román történetírás szemszögéből.]

Márkus (István) Stefano: I processi di Mantova e i moti Ungheresi. — RSR, 1955. II—III. füz. 362—370. p.
[A mantovai per és a magyar szabadságharc. Király, Győrfy és Walla,

az osztrák hadseregben szolgáló magyar katonák pere Mantovában, kapcsolataik az olasz szabadságmozgalommal és a magyar emigrációval.]

Lefevre, André: Les répercussions en Europe Occidentale de l'insurrection de Milan de 1853. — RHD, 1955. 4. sz. 329—346. p.
[Az 1853-as milánói felkelés hatása Nyugat-Európában. A cikk egy része foglalkozik a Kossuth-emigráció terveivel és fegyverkezési akcióival.]

Lakeszeev, I. I.: Ruszszkaja artillerija pri prorüve avsztro-vengerszkogo fronta v 1916. — AZ, 1956. 5. sz. 53—56. p.
[Az orosz tüzérség szerepe az osztrák—magyar arcvonal áttörésében 1916-ban.]

Fedorov, A. V.: Ucsasztie ruszszkih szoldat v zascsite Vengerszkoj Reszpubliki (1919). — VI, 1955. 2. sz. 91—96. p.
[Orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében.]

Ciurea, Émile C.: L'effondrement des frontières roumaines en 1940, ses conditions internationales. RHDGM, 1955. 4. sz. 16—32. p.
[A román határok 1940-es összeomlása és nemzetközi feltételei.]

Nemes Dezső: Bor'ba narodov Vengrii za oszvobozsdenie ot nemecko-nilasisztszkogo goszpodszstva. — DSII, 7. r. 1955. 32—46. p.
[Magyarország népeinek harca a német-nyilas uralom alóli felszabadulásért.]

Slemin, I. T.: Isztoricseszkaja rol' Szovetszkoj Armii v oszvobozsdenii Vengrii ot fasisztszkogo iga. — DSII, 7 r, 1955. 26—31. p.
[A Szovjet Hadsereg történelmi szerepe Magyarországnak a fasiszta iga alóli felszabadításában.]

Lengyel Béla: Die ungarische Verteidigung der Karpaten 1944. — ASM, 1956. 2. sz. 110—126., 3. sz. 191—210., 4. sz. 273—291. p.
[A Kárpátok magyar védelme 1944-ben.]

Gorlov, V.: Oszvobozsdenie Budapesta. — SzoV, 1955. 2. sz. 14—15. p.
[Budapest felszabadítása.]

Mihajlov, N.: Isztoricseszkaja pobeda. K deszjatiletiju szo dnja oszvobozsdenija sztolicü Vengrii. — KZ, 1955. 36. sz. 3. p.
[Budapest felszabadításának 10. évfordulójára.]

Govorunenko, P.: Szovetszkie tankisztü v bojah u ozera Balaton. (K 10-letiju Balatonszkoj oboronitel'noj operacii.) Ta, 1955. 3. sz. 6—11. p.
[Szovjet harckocsizók a Balaton melléki harcokban. A Balaton melléki védelmi hadművelet 10. évfordulójára.]

Ganev, Con'o: 16. pehotna divizija na Drava. Ot o. z. general-major — —, komandir na divizijate. — BV, 1955. 4. sz. 10—11. p.
[A 16. bolgár gyalogos hadosztály hadműveletei a Drávánál 1945. márciusában.]

Trifonov, V. V.: Szovetszkaja artillerija v razgrome nemecko-fasisztszkih vojszk v Vengrii vesznoj 1945 g. — AZ, 1955. 3. sz. 48—52. p.
[A szovjet tüzérség szerepe a Magyarország területén harcoló fasiszta német csapatok szétzúzásában 1945. tavaszán.]

Tihonov, I.: Razgrom Szovetszkoj Armiej fasisztszkih vojszk na territorii Vengrii. (K 10—letiju oszvobozsdenija Vengrii ot fasisztszkih zahvatcsikov.) — PA, 1955. 5. sz. 22—25. p.
[A magyarországi fasiszta haderő szétzúzása a Szovjet Hadsereg által 1945-ben.]

Montague, I.: Hungary — cold war heritage. — LM, 1956. 12. sz. 551—559. p.
[Magyarország — a hidegháború öröksége. 1956. okt.—nov.]

Die Kämpfe in Ungarn — im Spiegel von Pressemeldungen. —WZ, 1956. 12. sz. 849—865. p.
[A magyarországi harcok a sajtójelentések tükrében.]

Marek, Fr.: Zu den Ereignissen in Ungarn. — WZ, 1956. 12. sz. 866—876 p.
[A magyarországi eseményekről.]

Friguères, L. Après l'échec de la contre-révolution en Hongrie. — ČČ, 1956. 12. sz. 1350—1367. p.
[A magyarországi ellenforradalom kudarca után.]

Németország

Meyer, P.: Deutsche Hilfstruppen in fremden Heeren. — MF, 1955. 4. sz. 26—33., 5. sz. 31—36. p.
[Német segédcsapatok idegen hadseregekben a 16/17. században.]

Ruffmann, K. H.: Der Ostseeraum im Siebenjährigen Krieg. — ZO, 1956. 4. sz. 500—511. p.
[A Keleti-tenger vidéke a 7 éves háborúban (1756—1763).]

Kemmerich, Max: Der „Marschall Vorwärts" — ein grosser deutscher Patriot. Zur Wiederkehr seines Todestages am 12. September. — MF, 1956. 8. sz. 4—8. p.
[Blücher (Gebhard Leberecht) német hadvezér halálának évfordulójára.]

Scharnhorst (Gerhardt Johann). Zu seinem 200. Geburtstag am 12. November. — MF, 1955. 11. sz. 37—39. p.
[Scharnhorst 200. születésnapjára.]

Clausewitz, Carl von. Zu seinem 125. Todestag am 10. November. — MF, 1956. 11. sz. 13—15. p.
[Clausewitz halálának 125. évfordulójára.]

Kemmerich, Max: Gneisenau (August Wilhelm). Zu seinem 125. Todestag am 24. August 1956. — MF, 1956. 9. sz. 17—19. p.
[Gneisenau halálának 125. évfordulójára.]

Meyer, Albert Willy: Bismarck (Otto), Gottes Soldat. — St, 1956. 3. sz. 3. p., 4—5. sz. 3. p.
[Bismarck, Isten katonája.]

Waldburger, P.: Friedrich Wilhelm Rüstow (1821—1878). — ASM, 1955. 6. sz. 444—451. p.
[Rüstow méltatása.]

Kemmerich, Max: Jena — Auerstedt. Ein Blick auf damals und heute. — MF, 1956. 10. sz. 5—10. p.
[A Jena—Auerstedt-i ütközetről.]

Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1956. 4. sz. 17—18., 5. sz. 19—20. p.
[150 évvel ezelőtt. 1806.]

Kahn, S. B.: Der Befreiungskrieg von 1813 in der deutschen historischen Literatur. — ZG. 1955. 3. sz. 358—373. p.
[Az 1813. évi felszabadító háború a német történeti irodalomban.]

Deuerlein, Ernst: Wehrordnung und Föderalizmus in Deutschland. Teil I.: 1815—1918. Teil II.: 1919—1935. — WR, 1956. 5. sz. 223—240., 6. sz. 306—317. p.
[Hadszervezet és föderalizmus Németországban 1815—1935.]

Bonjour, Edgar: Preussens Vorbereitungen zum militärischen Angriff auf die Schweiz 1856/57. — ASM, 1956. 9. sz. 633—649. p.
[Porosz előkészületek Svájc katonai megtámadására 1856—57-ben.)

Morsey, Rudolf: Bismarck als „Reichskriegsminister". Die Verwaltung des Reichsheeres im kaiserlichen Deutschland (1867/71—1890). — WR, 1956. 11. sz. 629—639. p.
[Bismarck mint birodalmi hadügyminiszter. A hadsereg közigazgatása a császári Németországban 1867—1890.]

Szilin, A. Sz.: Germanszkaja voennaja miszeija fon der Gol'ca v Turcii v 1882—1895 gg. — UZNNI, 1956. 2. köt. 318—398. p.
[A von der Goltz-féle német katonai misszió Törökországban 1882—1895-ben.]

Ratcliffe, A. L.: Die militärpolitische Lage am Jahresende. Ein Rückblick und Ausblick. — WR, 1956. 12. sz. 651—662. p.
[A katonapolitikai helyzet a századfordulón. Visszatekintés és kilátások.]

Kemmerich (Max): General von Kuhl [Hermann] — ein Hundertjähriger. Zu seinem Geburstag am 2. November. — MF, 1956. 10. sz. 23—24. p.
[Kuhl tábornok — 100 éves. Születésének évfordulójára.]

Meier—Welcker, Hans: General der Infanterie a. D. Dr. Hermann v. Kuhl zum 100. Geburtstag am 2. November 1956. — WR, 1956. 11. sz. 595—610. p.
[Hermann v. Kuhl gyalogsági tábornok születésének 100. évfordulójára.]

Henning, Heinz: Der Aufbau der deutschen Kriegswirtschaft im Ersten Weltkrieg. — WR, 1956. 2. sz. 49—65. p.
[A német hadigazdaság felépítése az első világháborúban.]

Bülter, Horst: Zur Geschichte Deutschlands im ersten Weltkrieg (1914—1915). — ZG, 1955. 6. sz. 835—855. p.
[Németország első világháború alatti történetéhez 1914—1915.]

Terveen, Fritz: Die Anfänge der deutschen Film-Kriegsberichterstattung in den Jahren 1914—1916. — WR, 1956. 6. sz. 318—329. p.
[A német film-haditudósítás kezdetei 1914—1916-ban.]

Volkart, W.: St.—Mihiel 1918. — ASM, 1955. 9. sz. 677—690., 10. sz. 766—779., 11. sz. 844—861., 12. sz. 914—940. p.
[Ütközet St-Mihiel-nél 1918-ban.]

Gatzke, Hans W.: Dokumentation zu den deutsch—russischen Beziehungen im Sommer 1918. — VZg, 1955. 1. sz. 67—98. p.
[Dokumentumok a német—orosz kapcsolatokhoz 1918 nyarán.]

Paulus, Günter: Die soziale Struktur der Freikorps in den ersten Monaten nach der Novemberrevolution. ZG, 1955. 5. sz. 685—704. p.
[A szabadcsapatok szociális összetétele a novemberi forradalom utáni első hónapokban.]

Scherer, André: Stresemann et le réarmement allemand. — RHDGM, 1956. 2. sz. 57—60. p.
[Stresemann és a német újrafelfegyverzés.]

Meier—Welcker, Hans: Die Stellung des Chefs der Heeresleitung in den Anfängen der Republik. — VZg, 1956. 2. sz. 145—160. p.
[A hadseregfőparancsnok helyzete a köztársaság kezdetén. (A hadügyminisztérium létrejöttének történetéhez.)]

Zboralski, Dietrich: Zur Stellung der Reichswehr-Generalität in den letzten Jahren der Weimarer Republik. — ZG, 1955. 6. sz. 934—939. p.
[A hadügyi vezérkar helyzetéhez a weimari köztársaság utolsó éveiben.]

Baum, Walter: Vollziehende Gewalt und Kriegsverwaltung im „Dritten Reich". — WR. 1956. 9. sz. 475—496. p.
[Hadi igazgatás a „harmadik birodalomban".]

Burdick, Charles: Die deutschen militärischen Planungen gegenüber Frankreich 1933—1938. — WR, 1956. 12. sz. 678—685. p.
[Német katonai tervek Franciaország ellen 1933—1938 között.]

Watt, D. C.: The anglo—german naval agreement of 1935: an interim judgment. — JMH, Vol. XXVIII. 2. sz. (1956. jún.) 155—175. p.
[Az 1935—ös angol—német flottaegyezmény ideiglenes megítélése.]

Präventivkrieger — vor 20 Jahren. .Bruno Schönfeld.) — T, 1955. 16. sz. 6. p.
[A megelőző háború hívei (háborús uszítók) — 20 évvel ezelőtt.]

Hesse, Kurt: Die Verkörperung de universalen Soldaten. Oberstdivisionär Dr. Eugen Bircher zum Gedächtnis. — WR, 1956. 12. sz. 673—677. p.
[Bircher hadosztályezredes emlékezetére.]

Dönitz Karl — Symbol der Reichseinheit. — MF, 1956. 10. sz. 3—4 p.
[Dönitz — a birodalom egységének szimbóluma.]

Scherer, André: Joseph Goebbels. — RHDGM, 1955. 2. sz. 34—40. p.
[Tanulmány Goebbelsről.]

Seth, D. R.: Adolf Hitler — an interim assessment. — MR, XXXV. köt. 8. sz. (1955.) 80—84. p.
[Hitler Adolf — futólagos értékelés.]

Pal, Drahm: Limits to obedience. — AQ, 1956. 2. sz. 78—81. p.
[Az engedelmesség határai. Hitler és tábornokai közötti viszony a második világháborúban.]

Leppa: Deutsche Soldatentreue. Generaloberst Alexander Löhr. — MF, 1956. 4. sz. 21—22. p.
[Löhr vezérezredes emlékezetére.]

L'Huillier, F.: Joachim von Ribbentrop. — RHDGM, 1956. 2. sz. 1—9. p.

Bloch, Charles: Les relations anglo—allemandes de l'Accord de Munich à la dénonciation du Traité Naval de 1935. (30. septembre 1938 — 28 avril 1939.) — RHDGM, 1955. 2. sz. 33—49., 3. sz. 41—65. p.
[Angol—német kapcsolatok a müncheni egyezménytől az 1935-ös tengerészeti szerződés felmondásáig. 1938. szept. 30 — 1939 ápr. 28-ig terjedő időszak.]

Buchheim, Hans: Die SS in der Verfassung des Dritten Reiches. — VZg, 1955. 2. sz. 127—157. p.
[Az SS a Harmadik Birodalom alkotmányában.]

Adler—Besse, M.: Les recherches sur la résistance allemande dans la République Fédérale. — RHDGM, 1956. 2. sz. 110—113. p.
[A német antifasiszta ellenállás történelmi feldolgozása a Német Szövetségi Köztársaságban.]

Bopp, Marie-Joseph: L'enrolement de force des alsaciens dans la Wehrmacht et la SS. — RHDGM, 1955. 3. sz. 33—42. p.
[Az elszászlak erőszakos besorozása a Wehrmacht-ba és az SS-be.]

Köhler, Fritz: Zur Arbeit von Werner Plesse „Zum antifaschistischen Widerstandskampf in Mitteldeutschland (1939—1945)." — ZG, 1955. 2. sz. 275—277. p.
[Werner Plesse: „Antifasiszta ellenállási harc Középnémetországban 1939—1945. között" c. munkájához.]

Klein, Fritz: Diskussion über den Aufsatz von Werner Plesse „Zum antifaschistischen Widerstandskampf in Mitteldeutschland (1939—1945)". — ZG, 1955. 6. sz. 928—933. p.
[Vita W. Plesse tanulmányáról: „Az antifasiszta ellenállási harc Közép-Németországban 1939—1945. között".]

Nitzsche, Gerhard: Die Geschichte der Verbrechen des deutschen Militarismus während des zweiten Weltkrieges. (Lord Russel of Liverpool, „Geissel der Menschheit".) — E, 1956. 2. sz. 200—203. p.
[A német militarizmus szétzúzásának története a II. világháború alatt.]

Szalov, V. I.: O nekotorüh popütkah fal'szifikacii isztorii vtoroj mirovoj vojnü v zapadnogermanszkoj isztoriografii. — DSzII, 8. köt. (1955.) 133—143. p.
[A II. világháború történetének meghamisítására irányuló kísérletek a nyugatnémet történetírásban.]

Turner, Robert T.: Hitler (Adolf)'s prestige evaluations in World War II. — MR, XXXVI. köt. 4. sz. (1956.) 19—24. p.
[Hitler értékelései a második világháborúban.]

Zazworka, Gerhard: „Verlorene Siege" — ein verlogenes Buch eines deutschen Militäristen. — E, 1956. 2. sz. 204—207. p.
[„Az elveszett győzelem" — egy német militarista (Manstein) hazug könyve.]

Adler—Bresse, Marcelle: Jugements allemande sur la Wehrmacht. — RHDGM, 1956. 2. sz. 10—22. p.
[Német bírálatok a Wehrmachtról.]

Wiewiora, Boleslaw: Sprawa granicy polsko—niemieckiej w rokowaniach wielkich mocarstw podczas II wojny swiatowej. — PZ, 1956. 3—4. sz. 301—310. p.
[A lengyel—német határ kérdése a nagyhatalmak tárgyalásaiban a második világháború alatt.]

Bozsinov, Voin: Ucsasztieto na narodnodemokraticseszkata B"lgarija v"v vojnata protiv hitlerisztka Germanija. — IP, 1955. 3. sz. 3—38. p.
[A népi demokratikus Bulgária a hitleri Németország elleni háborúban.]

Lusar, Rudolf: Die deutschen Waffen und Geheimwaffen des zweiten Weltkrieges und ihre Weiterentwicklung. — ASM, 1956. 10. sz. 777—780. p.
[A második világháború német fegyverei és titkos fegyverei, továbbfejlesztésük.]

Weber, Theo: Die Luftschlacht um England in historischer Sicht. — FT, 1955. 1. sz. 6—10., 2. sz. 29—33., 3. sz. 55—58., 4. sz. 82—84. p.
[Az angol—német légiháború történeti áttekintése.]

Spetzler, Eberhard: Der Weg zur Luftschlacht um England in kriegsrechtlicher Beleuchtung. — WR, 1956. 8. sz. 440—462. p.
[Az Anglia ellen folytatott légiháborúhoz vezető út hadijogi megvilágításban.]

Henn, Peter: I fought for the Luftwaffe. — RAFFR, 1955. 2. sz. 28—31. p.
[Egy német vadászrepülő visszaemlékezései.]

Weber, Theo: Die Luftschlacht um Malta. — FT, 1956. 4. sz. 85—88., 5. sz. 116—118., 6. sz. 148—151., 7. sz. 171—174., 8. sz. 202—207., 9. sz. 229—232. p.
[A máltai légicsata.]

Weber, Theo: La bataille aérienne de Malte. — FAF, 1955. 10. sz. 625—646., 11. sz. 791—816. p.
[A máltai légicsata.]

Rempel, W.: The missing German Naval Infantry. Digest from the „Deutsche Soldaten-Zeitung". — MR, XXXVI. köt. 4. sz. (1956.) 82—84. p.
[Az elveszett német tengerészgyalogság.]

Rohwer, J.: Über den Einsatz von Ubooten im Zweiten Weltkrieg. — WR, 1956. 3. sz. 152—157. p.
[A tengeralattjárók bevetéséről a második világháborúban.]

Gurtner, René: Deutsche Luftwaffen-Felddivisionen im Weltkrieg 1939—1945. — ASM, 1956. 8. sz. 592—608. p.
[Német légi-tábori osztályok az 1939—1945. évi világháborúban.]

Fall, Bernard: La cavalerie allemande dans le Deuxième Guerre Mondiale. — RHA, 1955. 4. sz. 53—62. p.
[A német lovasság a II. világháborúban.]

Schoenau, von: Artillerie in der Verteidigung. Kriegserfahrungen eines deutschen Artilleristen. — SA, 1956. 5. sz. 4—5., 6. sz. 5—6., 7. sz. 5—7. p.
[A tüzérség védelemben. Egy német tüzér harci tapasztalatai. 1939/1945.]

Dokumentarischer Bericht über die totale Evakuierung der ostfranzösischen Departments am 2. September 1939. — ZL, 1956. 11. sz. 316—317. p.
[A keletfrancia határvidék teljes kiürítéséről 1939. szeptember 2-án.]

Vanwelkenhuyzen, J.: Le premier plan allemand pour l'attaque a l'Ouest, (19 octobre 1939.) — RHDGM, 1956. 2. sz. 47—56. p.
[A németek első nyugati támadási terve.]

Vanwelkenhuyzen, Jean: L'évolution du plan allemand d'attaque de la Belgique, octobre 1939—janvier 1940. — RHA, 1955. 2. sz. 105—120. p.
[A Belgium elleni német támadási terv fejlődése 1939. októbertől 1940. januárig.]

Influence of surprise. By M. T. Digest from Bellona. — MR, XXXV. köt. 2. sz. (1955.) 101—109. p.
[A meglepetés hatása a hadvezetésre, különös tekintettel a németek 1939—1941. évi sikereire.]

Jacobsen, Hans-Adolf: Motorisierungsprobleme im Winter 1939/40. — WR, 1956. 9. sz. 497—518. p.
[Gépesítési problémák 1939/40. telén.]

Schnitzler—Schmidle: Luftkriegserfahrungen im rheinisch-westfälischen Industriegebiet. — ZL, 1956. 3. sz. 77—82., 4. sz. 103—109., 5. sz. 137—142., 6. sz. 178—184. p.
[Légiharctapasztalatok a rajna—westfáliai iparvidéken.]

Rumpf, Hans: Berlin im Bombenkrieg 1940—1945. — ZL, 1956. 2. sz. 35—39., 3. sz. 72—77. p.
[Berlin bombaháborúban, 1940—1945.]

Vanwelkenhuyzen, J(ean): Le plan allemand du 24 février 1940. — RHA, 1956. 4. sz. 83—88. p.
[Az 1940. február 24-i német terv.]

Vanwelkenhuyzen, Jean: The origin of the von Manstein Plan. Digest from the „L'armée le Nation". — MR, XXXVI. köt. 3. sz. (1956.) 86—96. p.
[A Manstein-terv eredete.]

Vanwelkenhuyzen, Jean: The origin of the von Manstein Plan. (The german plan for the attack on France May and June, 1940. — AQ, 1956. 1. sz. 187—199. p.
[A Manstein-terv Franciaország megtámadására, 1940. május—június.]

d'Ornano: Le XIX-e corps blindé allemand dans les Ardennes en 1940. — RHA, 1955. 3. sz. 87—116. p.
[A 19. német páncélos hadtest az Ardennes-ekben 1940-ben.]

De Jong, C. T.: La préparation de l'attaque allemande sur la Hollande en 1940. — RHDGM, 1955. 3. sz. 1—15. p.
[Az 1940-ben Hollandia ellen intézett német támadás előkészítése.]

Hoch, Anton: Der Luftangriff auf Freiburg am 10. Mai 1940. — VZg, 1956. 2. sz. 115—144. p.
[A Freiburg elleni légitámadás 1940. május 10-én.]

Zboralski, Dietrich: Zum Luftangriff auf Freiburg am 10. Mai 1940. — ZG, 1956. 4. sz. 755—757. p.
[Az 1940. május 10-i Freiburg elleni légitámadáshoz.]

Neubronn, Alexander v.: Als „deutscher General" bei Pétain. — VZg, 1956. 3. sz. 227—250. p.
[Neubronn II. világháború alatti élményeiről szóló hátrahagyott munkájának két fejezete.]

Mueller—Hillebrand, Burkhart: Das Heer zwischen Westfeldzug 1940 und Feldzug gegen die Sowjetunion 1941. — WR, 1956. 7. sz. 366—379. p.
[A német hadsereg az 1940-es nyugati hadjárat és a Szovjetunió elleni 1941. évi hadjárat között.]

Lehren des 22. Juni 1941. — E, 1956. 6. sz. 497—506. p.
[1941. június 22. tanulságai.]

Castellan, G.: La politique allemande de l'U. R. S. S. 1941—1945. D'après les mémorialistes anglo—saxons. — RHDGM, 1956. 1—2. sz.
[A német kérdés a Szovjetunió külpolitikájában 1941—1945. között.]

Die Tragödie der „Bismarck". — MF, 1955. 5. sz. 47. p.
[A „Bismarck" csatahajó tragédiája, 1941.]

Kreta — 1941 — missglückte Abwehr einer Luftlandung. — ASM, 1955. 6. sz. 440—443. p.
[Kréta 1941 — egy légi deszant sikertelen védelme.]

Tippelskirch, Kurt v.: The German Balkan Campaign of 1941. — MR, XXXV. köt. 8. sz. (1955.) 85—99. p.
[A német balkáni hadjárat 1941-ben.]

Klee, Karl: Der Entwurf zur Führer-Weisung Nr. 32. vom 11. Juni 1941. Eine quellenkritische Untersuchung. — WR, 1956. 3. sz. 127—141. p.
[Tervezet az 1941. június 11-i 32. sz. Führer-utasításhoz. Forráskritikai vizsgálat.]

Stocks, Theodor: Die kartographische Vorbereitung des Dnjepr—Überganges 1941 beim LII. Korps. — WR, 1956. 6. sz. 299—305. p.
[Az 1941-es Dnyeper-átkelés kartográfiai előkészítése az LII. hadtestnél.]

Dittmar, Kurt: Die Schlacht um die Gora Lyssaja im September 1941. Ultima ratio: Durchbruch. — ASM, 1955. 7. sz. 514—524. p.
[Csata Gora Lyssaja körül 1941. szeptemberében. Végeredmény: áttörés.]

Chales de Beaulieu, Walter: Sturm bis vor Moskaus Tore. Der Einsatz der Panzergruppe 4. von September — Oktober 1941. — WR, 1956. 7. sz. 349—365., 8. sz. 423—439. p.
[Támadás Moszkva kapuja előtt. A 4. páncéloscsoport bevetése. 1941. szeptember—október.]

Elble: Karinskoje. Winterangriff eines verstärkten Infanterie-Bataillons gegen eine durch Stellungen verstärkte Ortschaft. — ASM, 1955. 1. sz. 55—66. p.
[Karinskoje. Egy megerősített gyalogzászlóalj téli támadása egy állásokkal megerősített helység ellen.]

Weber, Theo: Zur Bilanz des uneingeschränkten Luftkriegs gegen Deutschland 1942—1945. Bemerkungen zu einem Buch von Hans Rumpf: „Der Hochrote Hahn, die Zeit der grossen Feuerschläge". — FT, 1955. 6. sz. 135—138., 7. sz. 158—160., 8. sz. 182—186., 9. sz. 207—209., 10. sz. 232—238. p.
[A Németország elleni korlátlan légi háború mérlegéhez. 1942—1945. Észrevételek Hans Rumpf könyvéhez: „A vérvörös kakas, a nagy tűzcsapások ideje."]

Schultz—Naumann, Joachim: Der Kampf gegen sowjetische Fallschirmtruppen im Kessel Demjansk März/April 1942. — ASM, 1956. 11. sz. 811—825. p.
[Harc a szovjet ejtőernyős csapatok ellen Kessel Demjanszk-ban 1942. március—áprilisban.]

Selle, H.: Die Frühjahrsschlacht von Charkov vom 12—27. Mai 1942. — ASM, 1955. 8. sz. 581—602. p.
[A charkov-i tavaszi csata 1942. május 12-27.]

Selle, H.: Die 6. Armée auf dem Wege in der Katastrophe. — ASM, 1956. 8. sz. 579—591. p.
[A 6. hadsereg a katasztrófa útján, 1942.]

Rohden: La Luftwaffe lutte pour Stalingrad. Trad. par Salesse.) — FAF, 1956. 2. sz. 251—289. p.
[A német légierők szerepe a sztálingrádi csatában.]

Pfister, Eberhard v.: The rail transport situation in the Caucasus 1942—43. Digest from the Wehrkunde. — MR, XXXV. köt. 11. sz. (1955.) 82—86. p.
[A légi szállítás helyzete a Kaukázusban 1942—43.]

Teske, Hermann: Die Bedeutung der Eisenbahn bei Aufmarsch, Verteidigung und Rückzug einer Heeresgruppe. Dargestellt an der deutschen Operation „Zitadelle" gegen Kursk und ihre Auswirkungen im Sommer 1943. — ASM, 1955. 2. sz. 120—135. p.
[A vasút jelentősége egy hadseregcsoport felvonulásánál, védelménél és visszavonulásánál, az 1943. évi kurszki hadműveleteknél.]

Frank, H. K.: Die Nacht in Otscheretno. — ASM, 1956. 12. sz. 893—916. p.
[Az ocseretnoi éjszakai harc, 1943.]

Kucan, V.: Piata ofensywa hitlerowska prezeciw jugoslowianskiej armii narodowo-wyzwolenczej (maj—czerwiec 1943. g.) — MW, 1956. 12. sz. 80—96. p.
[A hitleristák ötödik offenzívája a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg ellen 1943. május—június.]

Schult, Wolfgang: Ausweichen — der natürlichste Schutz. (Die Flucht der Hamburger Bevölkerung anlässlich der Grossluftangriffe auf Hamburg im Sommer 1943.) — ZL, 1956. 2. sz. 39—42. p.
[A hamburgi lakosság menekülése 1943. nyarán a hamburgi nagy légitámadás alkalmával.]

Hillgruber, Andreas: Die Krise in den deutsch—rumänischen Beziehungen im Herbst 1943... — WR, 1956. 12. sz. 663—672. p.
[Válság a német—román kapcsolatokban 1943. őszén.]

Svoboda: Vom Kuban-Brückenkopf bis Sevastopol. — FT, 1956. 7. sz. 175—179. p.
[A Kubán-hídfőtől Szevasztopolig, 1943/1944.]

(Dmitrisin) Dmytryshin, Basil: The nazis and the SS Volunteer Division „Galicia". — ASEER, 1956. 1. sz. 1—11. p.
[A nácik és a „Galicia" SS önkéntes hadosztály.]

Suicide Squadron. — RAFFR, 1955. 5. sz. 25—27., 48. p.
[Német öngyilkos repülőcsapat terve a második világháborúban.]

Melin, Ingvar: Die Entwicklung der deutsch—finnischen Beziehungen während des Zweiten Weltkrieges. — GWU, 1956. 7. sz. 421—432. p.
[A német—finn kapcsolatok fejlődése a második világháború alatt, különös tekintettel az 1944. évi finn békeszerződés utáni helyzetre.]

Senger, F. M. — Etterlin: March of an armored division during in muddy season. Digest from the Wehrkunde. — MR, XXXV. köt. 6. sz. (1955.) 98—107. p.
[Páncélos hadosztály menetelése esős évszakban. A 24. pc. ho. Ukrajnában 1944 tavaszán.]

Léderrey, E.: L'attaque et la défense du saillant de Witebsk en juin 1944. — RMS, 1955. 1. sz. 1—9. p.
[A vitebszki kiszögellés támadása és védelme 1944. júniusában.]

Gackenholz, Hermann: Zum Zusammenbruch der Heeresgruppe Mitte im Sommer 1944. — VZg, 1955, 3. sz. 317—333. p.
[A Középső Hadseregcsoport összeomlása 1944 nyarán. Dokumentumok.]

Collenot, R.: Réflexions sur le 20 juillet 1944. — RHDGM, 1956. 2. sz. 23—30. p.
[Gondolatok 1944. július 20-ról. A Hitler elleni merénylet.]

Assmann, Kurt: Normandy, 1944. Digest from the Deutsche Soldaten Zeitung. — MR, XXXV. köt. 11. sz. (1955.) 86—93. p.
[Normandia, 1944.]

Frank: Die Panzerschlacht bei Radiechow. — ASM, 1955. 5. sz. 363—379. p.
[Páncéloscsata Radehovnál, 1944.]

Raus: Die Schlacht bei Lemberg. — ASM, 1955. 11. sz. 833—844. p.
[A lembergi csata, 1944.]

Cossé Brissac: La contre-offensive allemande des Ardennes. — RHA, 1955. 2. sz. 121—143. p.
[Német ellentámadás az Ardennes-ekben, 1944. dec. 16-án.]

Rak, P.: V Vosztocsnoj Pruszszii i v Pol'se. Letopisz' Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — SzoV, 1955. 4. sz. 4—6. p.
[A kelet-poroszországi és lengyelországi harcok.]

Horosilov, G. T.: Szovetszkaja artillerija v razgroma nemecko-fasisztkih vojszk v Vosztocsnoj Pruszszii i Pol'se. — AZ, 1955. 1. sz. 45—51. p.
[A szovjet tüzérség szerepe a német-fasiszta csapatok szétzúzásában Kelet-Poroszországban és Lengyelországban.]

Szinel'nikov, P.: Bronetankovüe vojszka Szovetszkoj Armii v Vosztocsno-Pruszszkoj operacii. (K 10-letiju nacsala razgroma gitlerovszkih vojszk na territorii Vosztocsnoj Pruszszii. — TA, 1955. 2. sz. 12—17. p.
[A Szovjet Hadsereg páncélos csapatai a keletporoszországi hadműveletekben, 1945.]

Ahlfen, Hans v.: Der Kampf der Festung Breslau. WR, 1956. 1. sz. 20—39. p.
[A wroclawi erőd harca, 1945.]

Pointon, Pat: Luftwaffe's last throw. — RAFFR 10. köt. 4. sz. (1955.) 16—18. p.
[Az utolsó nagyszabású német légi hadművelet.]

Das Ende von Dresden. — MF, 1955. 5. sz. 44. p.
[Drezda pusztulása. 1945.]

Schulz, Joachim: Die Schlacht um Berlin. — ASM, 1955. 4. sz. 277—291., 5. sz. 349—363. p.
[A berlini csata.]

Vedeneev, N.: Bronetankovüe vojszka v bitve za Berlin. (K 10-letiju Berlinszkoj operacii.) — Ta, 1955. 4. sz. 15—20. p.
[Páncélos csapatok a berlini csatában, 1945.]

Malinin, M.: Berlinszkaja nasztupatel'naja operacija Szovetszkoj Armii. — KZ, 1955. 102. sz. 2. p.
[A Szovjet Hadsereg berlini támadó hadművelete. 1945.]

Boltin, E.: Sturm Berlina. Letopisz' Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — SzoV, 1955. 8. sz. 10—11. p.
[Berlin ostroma, 1945.]

Bogdanov, P.: Vzjatie Berlina Szovetszkoj Armiej i kapituljacija fasisztszkoj Germanii. — PA, 1955. 7. sz. 12—27. p.
[Berlin elfoglalása a Szovjet Hadsereg által s a fasiszta Németország kapitulációja.]

Bojkov, V. I.: Szovetszkie artillerisztü v bojah za Berlin. — AZ, 1955. 4. sz. 52—56. p.
[A szovjet tüzérek a berlini harcokban.]

Vor 10 Jahren! Letzter Wehrmachtsbericht 1945. — MF, 1955. 5. sz. 6—7. p.
[10 évvel ezelőtt. Utolsó német hadijelentés 1945-ben.]

Hamm—West, Rudolf: Gedanken zum 8. Mai. — MF, 1956. 4. sz. 19—20. p.
[Gondolatok 1945. május 8-ról.]

Zum Tag der Befreiung. — E, 1955. 5. sz. 417—429. p.
[A feszabadulás napjára, 1945. május 8.]

Zum zehnten Jahrestag der Befreiung. — ZG, 1955. 2. sz. 163—172. p.
[A felszabadulás 10. évfordulójára.]

Wehrmacht 1945 a 1955. — ČV, 1955. 23. sz. 26—27. p.
[A Wehrmacht 1945-ben és 1955-ben.]

Norvégia

Vaszil'ev, P.: K 10-letiju oszvobozsdenija Norvegii. — KZ, 1955. 107. sz. 4. p.
[Norvégia felszabadulásának 10. évfordulója.]

Olaszország

Procacci, Giuliano: La fortuna dell'arte della guerra del Machiavelli nella Francia del secolo XVI. — RSI, 1955. 4. sz. 493—528. p.
[Machiavelli „Arte della guerra" c. munkája Franciaországban a 16. században.]

Cessi, Roberto: La storia del risorgimento Italiano negli archivi Viennesi. RSR, 1956. 2. sz. 284—287. p.
[Az olasz risorgimento története a bécsi levéltárak tükrében.]

Mickiewicz, Adam: Fragmenty listów — — z okresu formowania Legionu Wloskiego. — ZP, 1955. 5. sz. 25. p.
[Mickiewicz Ádámnak az 1848-as olasz légióra vonatkozó két levele.]

Barilà, Alfredo: Incontri di cattolici nell' epopea Garibaldina. — RSR, 1956. 2. sz. 225—230. p.
[A katolikusok részvétele a Garibaldi-mozgalomban.]

Fario, Emilio: La partecipazione del clero Mantovano ai moti rivoluzionari del 1848 e alla congiura del 1850. — RSR, 1956. 2. sz. 329—332. p.
[A mantovai klérus részvétele az 1848-as forradalmi mozgalmakban és az 1850-es összeesküvésben.]

Markus (István) Stefano: I processi di Mantova e i moti Ungheresi. — RSR, 1955. 2—3. sz. 362—370. p.
[Király, Győrfy és Walla osztrák hadseregben szolgáló magyar katonák pere Mantovában, kapcsolataik az olasz szabadságmozgalommal és a magyar emigrációval.]

Lefevre, André: Les répercussions en Europe Occidentale de l'insurrection de Milan 1853. — RHD, 1955. 4. sz. 329—346. p.
[Az 1853-as milánói felkelés hatása Nyugat-Európában. — Érdekes rész foglalkozik a Kossuth-emigráció terveivel és fegyverkezési akcióival.]

Trionfi, Carlo: La spedizione di Crimea. — RM, 1955. 4. sz. 424—452. p.
[Az 1855-ös krími expedíciós hadjárat.]

Bauer, Eddy: Le deuxième conflit vu d'Italie. La collection de l'Ufficio storico. — RDN, 1956. 8—9. sz. 1024—1054. p.
[A második világháború olasz szemmel.]

Weber, Th(eo): Die Luftschlacht um Malta. — FT, 1956. 4. sz. 85—88., 5. sz. 116—118., 6. sz. 148—151., 7. sz. 171—174., 8. sz. 202—207., 9. sz. 229—232. p.
[A máltai légicsata.]

Weber, Theo: La bataille aérienne de Malte. — FAF, 1955. 10. sz. 625—646., 11. sz. 791—816. p.
[A máltai légicsata.]

Crapanzano, E.: Sacrificio italiano in terra albanese. — RM, 1955. 4. sz. 467—471. p.
[Az olasz katonai erők helyzete 1943. szeptember 8. után Albániában.]

Debyser, F.: Les circonstances de la chute de Mussolini. — RHDGM, 1955. 4. sz. 91—95. p.
[Mussolini bukásának körülményei.]

Románia

Panaitescu, P. P.: Din istoria luptei pentru independenta Moldovei in veacul al 14-lea. Primele lupte pentru independenta ale tarilor romine. — SRI, 1956. 4. sz. 95—115. p.
[A 14. századi moldvai függetlenségi harc történetéből. A román országok első függetlenségi harcai.]

Beldiceanu, Nicoara: Les Roumains à la bataille d'Ankara. Quelques données sur leur organisation militaire dans la péninsule balkanique. — SF, XIV. köt. 2. r. (1955.) 441—449. p.
[A románok az ankarai csatában. (1402. Timur ellen.)]

Szamojlov, Sz. I.: Narodno—oszvoboditel'noe voszsztanie 1821. g. v Vlahii. — VI, 1955. 10. sz. 94—105. p.
[Az 1821. évi havasalföldi népfelszabadító felkelés.]

Emec, B. A.: Protivorecsija mezsdu Roszsziej a szojuznikami po voproszu o vsztuplenii Rumünii v pervuju mirovuju vojnu (1915—1916 gg.) — IZ, 1956. 56. köt. 52—90. p.
[Ellentétek Oroszország és szövetségesei között abban a kérdésben, hogy Románia belép-e az első világháborúba. 1915—1916.]

Roller, Mihail: Despre rascoala flotei romine din decembrie 1917—aprilie 1918 si lupta marinarilor romini pentru apararea revolutiei din octombrie. — LC, 1955. 12. sz. 108—122. p.
[A román flotta 1917. december — 1918 április közötti lázadása és a román tengerészek harca az Októberi Forradalom védelméért.]

Vidalenc, J.: La Roumanie de 1939—1947. — RHDGM, 1956. 1. sz. 55—60. p.
[Románia 1939—1947 között.]

Ciurea, Émile C.: L'effondrement des frontières roumaines en 1940, ses conditions internationales. — RHDGM, 1955. 4. sz. 16—32. p.
[A román határok 1940-es összeomlása, és nemzetközi feltételeik.]

Hillgruber, Andreas: Die Kriese in den deutsch—rumänischen Beziehungen im Herbst 1943. — WR, 1956. 12. sz. 663—672. p.
[Válság a német—román kapcsolatokban 1943. őszén.]

Udrea, Traian: Cu privire la rolul comitetelor taranesti si despre unele particularitati ale revolutiei populare in Rominia. (23 August 1944 — 6 Martie 1945.) — SRI, 1956. 4. sz. 7—26. p.
[A parasztbizottságok szerepéről és a romániai népi forradalom néhány sajátosságáról. 1944. augusztus 23—1945. március 6.]

Spanyolország

Mecenseffy, Grete: Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges. AÖG, 121. köt. 1. sz. (1955.) 3—91. p.
[Habsburgok a 17. században. A bécsi és madridi udvarok kapcsolata a harmincéves háború idején.]

Al'perovics, M. Sz. — Ermolaev, V. T. — Szemenov, Sz. I.: Ob oszvoboditel'noj vojne iszpanszkih kolonij v Amerike 1810—1826. — VI. 1956. 11. sz. 52—71. p.
[Az amerikai spanyol gyarmatok felszabadító háborújáról, 1810—1826.]

Sobczak, K.: Walka zbrojna ludu hiszpanszkiego przeciw kontrarevolucji i interwencji faszystowskiej w latach 1936—1939. — MW, 1956. 8. sz. 75—104. p.
[A spanyol nép fegyveres harca az ellenforradalom és a fasiszta intervenció ellen 1936—1939-es években.]

Garszia (Garcia, Hosze [Jose]): Internacional'nüe brigadü v Iszpanii (1936—1938 gg.) — VI, 1956. 7. sz. 33—48. p.
[Nemzetközi brigádok a spanyol polgárháborúban.]

Pros, Josef: Ceskoslovensti dobrovolnici v národne revolucni válce spanelského lidu 1936—1939. — HV, 1956. 3. sz. 444—450. p.
[Csehszlovák önkéntesek a spanyol polgárháborúban, 1936—1939.]

Kruzik, František: Ceskoslovensti dobrovolnici v národne revolucni válce spanelského lidu. — HV, 1955. 4. sz. 413—444. p.
[Csehszlovák önkéntesek a spanyol nép forradalmi harcában, 1936—1939.]

Morgenbrod, Horst: Warum Spanien nicht in den Krieg eintrat. Ein zeitgemässer Beitrag zur Geschichte des deutschen Verrats. — MF, 1956. 8. sz. 11—12. p.
[Miért nem lépett be Spanyolország a háborúba?]

Baume, R. de la: L'Espagne "non belligérante" (1940.) — RHD, 1955. 2. sz. 126—129. p.
[A „nem-hadviselő" Spanyolország, 1940.]

Svájc

Elle, Hubert: Le marquis de Courteille (Jacques Dominique Barberie) ambassadeur de Louis XV. en Suisse, et le recrutement des troupes suisses au service de France. — RHA, 1955. 4. sz. 5—22. p.
[Courteille márki, XV. Lajos svájci követe és a svájci csapatok Franciaország szolgálatára való toborzása.]

Scheitlin, Otto: General Jomini (Antoine). — ASM, 1956. 10. sz. 719—731. p.
[Jomini svájci tábornok.]

Lüthi, Hansjürg: Thun. — SA, 1956. 3. sz. 5—6. p.
[A svájci tüzérség szülőföldje: Thun.]

Duerst, Arnold: Thun, der ehemalige Artilleriewaffenplatz. — SA, 1956. 3. sz. 7—9. p.
[Thun, az egykori tüzérségi helyőrség.]

Bonjour, Edgar: Preussens Vorbereitungen zum militärischen Angriff auf die Schweiz 1856/57. — ASM, 1956. 9. sz. 633—649. p.
[Porosz előkészületek Svájc katonai megtámadására 1856/57-ben.]

Kurz, H. R.: Die schweizerische Landesbefestigung von 1860 bis 1914. — ASM, 1956. 3. sz. 172—177. p.
[A svájci országbiztosítás 1860—1914-ig.]

Kurz, H. R.: Die militärischen Bedrohungen der Schweiz im Zweiten Weltkrieg. — ASM, 1955. 3. sz. 157—178. p.
[Svájc katonai veszélyeztetettsége a II. világháborúban.]

Svédország

Krawawicz, M.: Odparcie najazdu szwedzkiego w latach 1655—1660. — MW, 1956. 3. sz. 66—84., 5. sz. 63—84. p.
[Lengyel—svéd háború 1655—1660.]

Maczak, Antoni: Wyniki poszukiwan zródlowych, dotyczacych wojny polsko—szwedzkiej 1655—1660, dokonanych w Szwecji 1955 r. — PH, 1956. 1. sz. 126—142. p.
[Az 1955-ben Svédországban folytatott levéltári kutatások eredménye az 1655—1660-as svéd—lengyel háború történetére vonatkozólag.]

Nowak, Tadeusz: Nieznane materialy do wojny szwedzkiej 1656 roku z. b. Archiwum Radziwillow w Warszawie. — PH, 1956. 4. sz. 713—720. p.
[Kiadatlan iratok az 1656-os lengyel—svéd háborúról.]

Bardach, Juliusz: W 300 rocznice wojny z najazdem szwedzkim. — ND, 1955. 12. sz. 41—63. p.
[A svéd támadás elleni harc 300. évfordulójára.]

Szovjetunió

A Szovjetunió hadtörténete a krími háborúig.

Ob oszobennosztjah kreszt'janszkih vojn v Roszszii. (Írták:) V. V. Mavrodin, I. Z. Kadszon stb. — VI, 1956. 2. sz. 69—79. p.
[Az oroszországi parasztháborúk sajátosságairól.]

Tihomirov, M. N.: Kulikovszkaja bitva 1380 g. — VI, 1955. 8. sz. 11—25. p.
[A kulikovi csata 1380-ban.]

Leszczynski, József: Agenci Bohdana Chmielnickiego i Jerzego II Rakoczego na Morawach i na Slasku. — S, 1955. 4. sz. 677—689. p.
[Bogdan Hmelnickij és II. Rákóczi György megbízottai Morvaországban és Sziléziában.]

Gerbil'szkij, G. Ju.: K voproszu a ruszszko—pol'szkom szojuze v pervüe godü szevernoj vojnü (1700—1703 gg.) — NZLDU, 1955. XXXVI. köt. 6. sz. 66—84. p.
[Az orosz—lengyel szövetség az északi háború első éveiben.]

Preobrazsenszkij, A. A.: O Kungurszkom voszsztanii 1703 g. — IA, 1955. 4. sz. 153—178. p.
[Az 1703-as urali népfelkelésről.]

Sutoj, V. E.: Oborona L'vova v 1704 g. — KSzISz, 17. köt. (1955.) 14—35. p.
[Lwow védelme 1704-ben.]

Lebedev, V. I.: O podavlenii narodnogo voszsztanija 1707—1708 gg. — IA, 1955. 4. sz. 179—195. p.
[Adalékok az 1707—1708-as déloroszországi népfelkelések elfojtásának történetéhez.]

Szal'man, G. Ja.: Morszkoj usztav 1720 g. — pervüj szvod zakonov ruszszkogo flota. — IZ, 53. köt. (1955.) 310—322. p.
[Az 1720. évi tengerészeti törvény — az orosz hadiflotta első törvénygyűjteménye.]

Csisztjakov, P. M.: 200-letie Kievszkogo voennogo goszpitalja. — VMZ, 1955. 11. sz. 10—12. p.
[A kievi katonai kórház fennállásának 200. évfordulójára.]

Podraza, Antoni — Rostworowski, Emanuel: Materialy do sytuacji na Ukrainie Prawobrzeznej i ruchów hajdamackich na przelomie lat 50-tych i 60-tych XVIII. wieku z korespondencji Jerzego Wandalina Mniszcha. — PH, 1956. 1. sz. 143—160. p.
[Ukrajna helyzetére és az 1750—1770 közötti kozák felkelésekre vonatkozó dokumentumok.]

Beszkrovnüj, L.: Velikij ruszszkij polkovodec. K 225-letiju Szodnja rozsdenija A. V. Szuvorova. — KZ, 1955. 277. sz. 2. p.
[Szuvorov, a nagy orosz hadvezér.]

Rivus: Alexander Wasiljewitsch Suworow (Alekszandr Vaszilevics Szuvorov.) Bildnis eines Soldaten. — MF, 1956. 1. sz. 6—11. p.
[Szuvorov, egy katona arcképe.]

Sesztov, V. I.: Zabota admirala P. Sz. Nahimova o voenno-morszkoj medicine. — VMZ, 1955. 9. sz. 79—83. p.
[Nahimov admirális gondoskodása a haditengerészek orvosi ellátásáról.]

Piterszkij, N.: Vüdajuscsijszja russzszkij flotovodec. K 100-letiju szo dnja szmerti admirala P. Sz. Nahimova. — KZ, 1955. 163. sz. 2. p.
[Kiváló orosz tengernagy. Nahimov tengernagy halálának 100. évfordulójára.]

Kornilov, A.: Admiral P. Sz. Nahimov. K 100-letiju szo dnja geroicseszkoj gibeli. — SzoV, 1955. 13. sz. 12. p.
[Nahimov tengernagy halálának 100. évfordulójára.]

Hlavácek, František: Bitva u Slavkova (ke 150. vyroci, které pripadne na den 2. prosince 1955.) — ČV, 1955. 24. sz. 6—7. p.
[Slavkovi ütközet, Napoleon és Kutuzov csapatai között 1805. december 2-án.]

Cestmir, Amort: K historii Kutuzova tazeni Moravou roku 1805. — HV. 1956. 1. sz. 51—99. p.
[Kutuzov felvonulása a Morva folyó mentén 1805-ben.]

Kessler, R.: Les recherches secrètes russes sur la France 1810—1812. — RHA, 1956. 4. sz. 11—34. p.
[Titkos orosz nyomozások Franciaországról, 1810—1812.]

A krími háború

Gooch, Brison D.: A century of historiography on the origines of the Crimean War. — AHR, 1956. 4. sz. 33—58. p.
[A krími háború eredetkutatása száz éve.]

Abramov, L. V. — Korenblat, I. M.: O nepravil'nom oszvescsenii nekotorüh voproszov Szevasztopol'szkoj oboronü. — VI, 1955. 7. sz. 122—125. p.
[Szevasztopol védelme (1854) néhány kérdésének helytelen megvilágításáról.]

Collins, H. P.: The Crimea: the fateful weeks. — AQ, LXXI. köt. 1. sz. (1955). 86—96. p.
[Az 1853—56-os krími háború legkritikusabb időszaka, 1854 ősze.]

Divin, V.: Geroj Szevasztopolja. K 100-letiju geroicseszkoj gibeli kontradmiral V. I. Isztomina. — SzoV, 1955. 6. sz. 25. p.
[A szevasztopoli hős. Isztomin ellentengernagy hősi halálának 100. évfordulójára.]

Trionfi, Carlo: La spedizione di Crimea. — RM, 1955. 4. sz. 424—452. p.
[Az 1855-ös krími expedíciós hadjárat.]

Franz, Georg: Der Krimkrieg ein Wendepunkt des europäischen Schicksals. — GWU, 1956. 8. sz. 448—463. p.
[A krími háború Európa történetének fordulópontja.]

Geroicseszkaja oborona Szevasztopolja v 1854—1855 gg. (Bev. írta) O. F. Nikitina. — IA, 1955. 6. sz. 147—178. p.
[Szevasztopol hősi védelme 1854—1855-ben. Dokumentumgyűjtemény.]

Ivolgin, A. — Müsak, F.: Voenno-inzsenernoe iszkuszsztvo v Krümszkoj vojne 1853—1856 gg. — VIZ, 1955. 10. sz. 31—35. p.
[A krími háború hadmérnöki művészete.]

Laws, M. E. S.: Letters from the Crimea, 1855—1856. — JRA, 1955. 2. sz. 137—143. p.
[Levelek a Krímből.]

A subaltern at Sevastopol. By R. G. S. B. — JRA, 1955. 2. sz. 143—146. p.
[Egy beosztott Szebasztopolnál.]

A krími háborútól 1905-ig

Linkov, Ja, I.: K isztorii Csernogaj-Kandievszkogo vcszsztanija 1861 g. — IA, 1955. 4. sz. 133—152. p.
[Az 1861-es krími parasztfelkelés történetéhez.]

Petras, V. V. — Szubbotin, D. T.: Iz isztorii revoljucionnogo dvizsenija v ruszszkom voenno-morszkom flota (60-e godü XIX. veka.) — IA, 1955. 5. sz. 110—139. p.
[Adalékok az orosz haditengerészetben a XIX. század 60-as éveiben lefolyt lázadások történetéhez.]

Pikman, A. M.: O bor'be kavkazszkih gorcev sz carszkimi kolonizatorami. — VI, 1956. 3. sz. 75—84. p.
[A kaukázusi hegylakóknak a cári gyarmatosítók ellen vívott harcairól.]

Geroizm"t na etropolszkite B"lgari prez vreme na zimnoto preminavane na Balkana ot ruszkite vojszki v oszvoboditelnata ruszko—turszka vojna 1877—1878 god. — VISz, 1955. 4. sz. 124—132. p.
[Az etropoli bulgárok hősiessége az 1877/78-as orosz—török háborúban.]

Todorov, Goran D.: Dejnosztta na Vremennoto Ruszko Upravlenie v B"lgarija po urezsdane na agrarnija i bezsanszkija v"prosz prez 1877—1879 g. — IP. 1955. 6. sz. 27—59. p.
[A bulgáriai ideiglenes orosz kormányzat tevékenysége 1877—1879-ben az agrárkérdés és a menekültek kérdésének rendezésére.]

Arkadij Zahar'evics Teljakovszkij. — VIZ, 1956. 9. sz. 45—46. p.
[A. Z. Teljakovszkij (1806—1891) orosz hadmérnök életrajza.]

Gordoszt' nasego naroda (Alekszandr F. Mozsajszkij, 1825—1890.) — VVF, 1955. 3. sz. 9—13. p.
[Mozsajszkij orosz repülőgépkonstruktőr életrajza.]

Toporov, G. N.: Vidnüj voenno-morszkoj vracs J(akov) J(akovlevics) Mul'tanovszkij (k 50-letiju szo dnja szmerti). — VMZ, 1956. 7. sz. 91—92. p.
[Multanovszkij neves katonai orvos halálának 50. évfordulójára.]

A Szovjetunió története az orosz—japán háború és az 1905-ös fegyveres felkelés idején

Kotuhov, M.: Geroizm ruszszkih morjakov. K 50-letiju Cuszimszkogo szrazsenija. — KZ, 1955. 124. sz. 2. p.
[Orosz tengerészek hősiessége. Csuzima.]

Gorskov, Sz.: Vüdajuscsieszja szobitie pervoj ruszszkoj revoljucii. (K 50-letiju voszsztanija na bronenoszce „Potemkin".) — KZ, 1955. 150. sz. 2. p.
[Az első orosz forradalom kimagasló eseménye.]

Gun'ko, G. Sz. Dekabr'szkoe eszszruzsennoe voszsztanie 1905 goda i ego isztoricseszkoe znacsenie. — VMU, 1956. 1. sz. 57—76. p.
[Az 1905. decemberi fegyveres felkelés és történeti jelentősége.]

Jakovlev, N. N.: Dekabr'szkoe vooruzsennoe voszsztanie 1905 g. v Rosztove-Na-Donu. — IZ, 1955. 54. köt. 19—52. p.
[Az 1905 decemberi fegyveres felkelés a Donmenti Rosztovban.]

K isztorii vooruzsennogo voszsztanija v Donbaszsze v dekabre 1905 g. — IA, 1955. 1. sz. 134—164. p.
[Az 1905-ös donbasszi fegyveres felkelés történetéhez.]

Kosztomarov G.: Pjatideszjatiletie dekabr'szkogo vooruzsennogo voszsztanija. — VV, 1955. 12. sz. 2—13. p.

Kucenko, Ja. I.—*Latkin*, V. F.: K isztorii vooruzsennogo voszsztanija v Szocsi v dekabre 1905 g. — IA, 1955. 6. sz. 47—74. p.
[A szocsii fegyveres felkelés 1905. decemberében.]

Lisztovka o dekabr'szkom vooruzsennom voszsztanii 1905 g. v Moszkve. — IA, 1955. 6. sz. 42—46. p.
[Röpiratok az 1905. decemberi fegyveres felkelésről. Dokumentumok.]

O csitinszkom vooruzsennom voszsztanii. (Dekabr' 1905 — janvar' 1906 g.) (Bev. írta) M. Sz. Szimonova. — IA, 1955. 6. sz. 75—102. p.
[A csitai fegyveres felkelésről. Dokumentumok.]

Ognev, I.: Szlavnüj revoljucionnüj podvig ruszszkih morjakov. (K 50-letiju voszsztanija na bronenoszce „Potemkin".) — PA, 1955. 9. sz. 8—17. p.
[Az orosz tengerészek dicső forradalmi hőstette. A „Patyomkin" páncéloshajón történt matrózfelkelés.]

Palant, M.: Rabocsie boevüe druzsinü 1905. goda. — VZ, 1955. 4. sz. 23. p.
[1905. évi munkás harci szövetségek.]

[Petdeszet] 50 g. ot dekemvrijszkoto v"or"zsano v"sztanie 1905 g. — VISz, 1955. 4. sz. 3—11. p.
[Az 1905-ös orosz decemberi fegyveres felkelés 50. évfordulójára.]

[Pjatideszjat] 50-letie voszsztanija na bronenoszce „Potemkin". — KZ, 1955. 151. sz. 1. p.
[A „Patyomkin" páncélos felkelésének 50. évfordulójára.]

Ucsatie inzsenernüh csasztej v revolucionnom dvizsenii v period 1905—1907 gg. — VIZ, 1955. 12. sz. 6—13. p.
[Műszaki alakulatok részvétele az 1905-ös forradalomban.]

Vooruzsennoe sztolkpovenie na Preszne 20 dekabrja 1905 g. (Írta) A. V. IA, 1955. 6. sz. 207. p.
[Fegyveres összecsapás a Presznya kerületben 1905. december 20-án.]

Voszpominanija ucsasztnikov voszsztanija na bronenoszce „Potemkin". — PA, 1955. 10. sz. 19—26. p.
[A résztvevők visszaemlékezései a „Patyomkin" páncéloshajó felkelésére.]

Voszsztanie na bronenoszce „Potemkin". Dokumentü Instituta Marksza—Engel'sza—Lenina—Sztalina pri CK KPSzSz. — IA, 1955. 3. sz. 104—133. p.
[Felkelés a „Patyomkin" páncéloshajón. Dokumentumok a Marx—Engels—Lenin—Sztálin-Intézetben.]

Zsigalov, I.: Nepobezsdennaja territorija revoljucii. (K 50-letiju voszsztanija na bronenoszce „Potemkin".) — SzoV, 1955. 11. sz. 2—3. p.
[A forradalom legyőzhetetlen területe. A „Patyomkin" páncélos felkelésének 50. évfordulójára.]

Otkrütie Naucsno-memorial'nogo Muzeja N. E. Zsukovszkogo. — VVF, 1956. 2. sz. 89—90. p.
[Zsukovszkij neves orosz repülési szakember múzeumának megnyitása.]

Ruszszkij voennüj letcsik Alekszej Pankrat'ev (1888—1923). — VVF, 1955. 2. sz. 95—96. p.
[Pankratjev Alekszej neves orosz pilóta életrajza.]

Első világháború

Hammer, Hermann: Die russischen Aufmarschpläne gegen die mittelmächte. — WR, 1956. 4. sz. 165—176. p.
[Orosz felvonulási tervek a központi hatalmak ellen, 1914.]

Babicsev, D. Sz.: Dejatel'noszt' ruszszkogo pravitel'sztvennogo komiteta v Londone v godü pervoj mirovoj vojnü, 1914—1917. — IZ, 1956. 57. köt. 276—292. p.

[Az orosz kormánybizottság tevékenysége Londonban az első világháború éveiben.]

Szidorov, A. L.: K voproszu a sztroitel'sztve kazennüh voennüh zavodov v Roszszii a godü, pervoj mirovoj vojnü. — IZ, 1955. 54. köt. 156.—169. p.
(A kincstári hadiüzemek építése Oroszországban az első világháború éveiben.]

Emec, B. A.: Protivorecsija mezsdu Roszsziej i szojuznikami po voproszu o vsztuplenii Rumünii v pervuju mirovuju vojnu (1915—1916 gg.) — IZ, 1956. 56. köt. 52—90. p.
[Ellentétek Oroszország és szövetségesei között abban a kérdésben, hogy Románia belép-e az első világháborúba. 1915—1916.]

Ljudkovszki, Sz. S.: Antivoennaja zabasztovka 1916. g. v gorode Nikolaeve. — IA, 1955. 5. sz. 97—109. p.
[Háborúellenes sztrájk 1916-ban Nikolaev városban.]

Alekszeev, I. I.: Ruszszkaja artillerija pri prorüve avsztro—vengerszkogo fronta v 1916. g. — AZ, 1956. 5. sz. 53—56. p.
[Az orosz tüzérség szerepe az osztrák—magyar arcvonal áttörésében 1916-ban.]

A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idején

Kuznecova, Sz. I. — Stejn, B. E.: Anglijszkaja i amerikanszkaja isztorigrafija Oktjabrszkoj revoljucii, inosztrannoj intervencii i grazsdanszkoj vojnü v Roszszii. — VI, 1956. 11. sz. 147—158. p.
[Az angol és amerikai történetírás az Októberi Forradalomról, a külföldi intervencióról és az oroszországi polgárháborúról.]

Cecorin, A. A.: Bor'ba morjakov csernomorszkogo flota za vlaszt' szovetov v 1917 godu. — VI, 1956. 1. sz. 94—104. p.
[A Fekete-tengeri flotta tengerészeinek harca a szovjethatalomért, 1917-ben.]

Krizek, Jaroslav: Prvni ozbrojené vystoupeni čs. legii proti sovetské moci 10—13. listopadu 1917. — HV, 1955. 3. sz. 297—330. p.
[A csehszlovák légió első fegyveres támadása a szovjet hatalom ellen 1917. november 10—13-án.]

Gimpel'szon, E. G.: Literatura o gerojah grazsdanszkoj vojnü. — VI. 1956. 1. sz. 145—150. p.
[A polgárháború hőseiről szóló irodalom.]

Gatzke, Hans W.: Dokumentation zu den deutsch—russischen Beziehungen im Sommer 1918. — VZg, 1955. 1. sz. 67—98. p.
[Dokumentumok a német—orosz kapcsolatokhoz 1918 nyarán.]

Horosilov, P.: Isztoricseszkaja pobeda pod Pszkovom i Narvoj v 1918 g. — KZ, 1955. 44. sz. 3. p.
[Történelmi győzelem Pszkov és Narva mellett 1918-ban.]

Organizacija i sztroitel'sztvo Szovetszkoj Armii v 1918—1920 godah. — PA, 1955. 6. sz. 58—64. p.
[A Szovjet Hadsereg szervezete és felépítése 1918—1920-as években.]

Pod znamenem Velikogo Oktjabr'ja. — AZ, 1955, 10. sz. 1—5. p.
[A Nagy Október zászlaja alatt.]

Tridcat'szed'maja godovscsina Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — VS, 1955. 2. sz. 2—5. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők harminchetedik évfordulójára.]

Tridcat'szed'maja godovscsina Vooruzsennüh Szil SzSzSzR. (Materialü dlja dokladov i beszed.) — PA, 1955. 2. sz. 26—33. p.
[A Szovjetunió Fegyveres Erői 37. évfordulója. Anyag beszámolók és beszédek tartásához.]

Na sztrazse mira a bezopasznoszti Rodinü. — AZ, 1955. 2. sz. 1—6. p.
[A Haza békéjének és biztonságának vártáján. A Szovjet Fegyveres Erők 37. évfordulója.]

Tridcat'vosz'maja godovscsina Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — AZ, 1956. 2. sz. 1—5. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők fennállásának 38. évfordulója.]

Vernüj sztrazs Rodinü. — TSZSZA, 1956. 2. sz. 3—8. p.
[A Haza hű őre. A Szovjet Hadsereg fennállásának 38. évfordulójára.]

(Tridcat'voszem) 38 let na sztrazse zavoevanij szovetszkogo naroda. — VS, 1956. 2. sz. 2—6. p.
[38 év a szovjet nép vívmányainak védelmében. A Szovjet Fegyveres Erők 38. évfordulójára.]

Kommunisztics eszkaja Partija — organizator i rukovoditel' Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — VVF, 1956. 2. sz. 3—9. p.
[A Kommunista Párt — a Szovjet Fegyveres Erők szervezője és vezetője.]

Levcsenko, V.: Kommunisztics eszkaja Partija — organizator a rukovoditel' Vooruzsennüh Szil SzSzSzR. — KZ, 1955. 42. sz. 2. p.
[A Kommunista Párt — a Szovjetunió Fegyveres Erői szervezője és vezetője.]

Putincev, A.: Szlavnüe boevüe tradicii Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — KZ, 1955. 248. sz. 2. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők dicső katonai hagyományai.]

Lenin, Vladimir Il'ics a zascsite szocialisztics eszkogo otecsesztva. — VS, 1955. 4. sz. 2—6. p.
[Lenin a szocialista Haza védelméről.]

Mihalenko, N.: V. I. Lenin o tehnicseszkom osznascsenii Szovetszkoj Armii. — Ta. 1956. 4. sz. 8—11. p.
[Lenin a Szovjet Hadsereg technikai felszereléséről.]

Sipilov, I. F.: V. I. Lenin i razvitie aviacii v pervüe godü Szovetszkoj Vlaszti. — VVF, 1956. 6. sz. 9—20. p.
[Lenin és a légierő fejlődése a szovjet hatalom első éveiben.]
Fedoszeev, N. P.: V. I. Lenin i sztroitel'sztvo Szovetszkoj Armii. — AZ, 1955. 4. sz. 8—13. p.
[Lenin és a Szovjet Hadsereg kiépítése.]
Satagin, N.: V. I. Lenin o sztroitel'sztve i ukreplenii Szovetszkih Vooruzsennih Szil. — KZ, 1956. 87. sz. 2. p.
[Lenin a Szovjet Fegyveres Erők építéséről és megerősítéséről.]
Lenin, Vladimir Il'ics i voproszü sztroitel'sztva Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — TSzSzA, 1955. 4. sz. 3—11. p.
[Lenin és a Szovjet Fegyveres Erők építésének kérdései.]
Zaharov, V.: V. I. Lenin o sztroitel'sztve Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — PA, 1955. 7. sz. 10—18. p.
[Lenin a Szovjet Fegyveres Erők építéséről.]
Hoffmann, Heinz: M. W. Frunze. — E, 1955. 12. sz. 1205—1214. p.
Dmitriev, P.: Vüdajuscsijszja szovetszkij polkovodec. (K szemideszjatiletiju szo dnja rozsdenija M. V. Frunze.) — VZ, 1955. 2. sz. 6. p.
[Frunze emlékére.]
Kuraszov, V.: M. V. Frunze o voszpitanii komandnüh kadrov. — KZ, 1955. 27. sz. 4. p.
[M. V. Frunze a parancsnoki káderek neveléséről.]
Stürljaev, V.: G. I. Kotovszkij kak voszpitatel' szovetszkih vojnov. — VV, 1955. 8. sz. 8—13. p.
[Kotovszkij — a szovjet harcosok nevelője.]
Blohin, A. A.: Szovetszkaja artillerija v bojah po razgromu interventov na Szevere (1918—1920 gg.) — AZ, 1955. 2. sz. 49—52. p.
[A szovjet tüzérség az északi intervenciós csapatok szétzúzásában.]
Szpirin, L. M.: Razgrom belogvardejszkih armij na Urale letom 1919 g. — IZ, 1956. 56. köt. 26—51. p.
[A fehérgárdista seregek szétzúzása az Uralban 1919 nyarán.]
Belikov, V. E.: Partijnaja organizacija Petrograda v bor'be protiv Judenicsa letom 1919 goda. — VI, 1956. 1. sz. 31—44. p.
[Petrograd pártszervezete a Judenics ellen vívott harcokban 1919-ben.]
Kuznecov, K. M.: Artillerija Pervoj Konnoj armii. — AZ, 1956. 2. sz. 44—47. p.
[Az 1919-ben létesített Első Lovashadsereg tüzérségének harcai a polgárháborúban.]
Fedorov, A. V.: Ucsasztie, ruszszkih szoldat v zascsite Vengerszkoj Szovetszkoj Reszpubliki (1919.) — VI. 1955. 2. sz. 91—96. p.)
[Orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében.]
Dolgij, M.: Konec denikinscsinü. — SzoV, 1955. 6. sz. 13. p.
[Denikin csapatainak szétzúzása.]

Markov, I.: Zaversenie razgroma vojszk Denikina i oszvobozsdenie Novoroszszijszkaja. — PA, 1955. 5. sz. 31—34. p.
[Denikin csapatai szétverésének befejezése és Novorosszijszk felszabadítása.]

Kuz'min, N. F.: K isztorii razgroma belogvardejszkih vojszk Denikina. — VI, 1956. 7. sz. 18—32. p.
[Denikin fehérgárdista csapatai szétverésének történetéhez.]

Georgievszkij, A. Sz. — *Polutov*, B. M.: Nekoturüe voproszü organizacii medicinszkogo obeszpecsenija 1-j Konnoj armii v godü inosztrannoj voennoj intervencii i grazsdanszkoj vojnü. — VMZ, 1956. 2. sz. 75—82. p.
[Az 1. szovjet lovashadsereg orvosi ellátása 1919—1920-ban.]

Polutov, B. M.: Nekotorüe voproszi organizacii medicinszkogo obeszpecsenija vojszk Juzsnogo Fronta v operacii po razgromu Denikina (Oktjabr' 1919 — janvar' 1920 gg.) — VMZ, 1935. 2. sz. 84—91. p.
[Az 1919—1920-ban Denikin ellen harcoló szovjet csapatok orvosi ellátásának megszervezése.]

Ul'janov, A.: Razgrom Kolcsaka. — SzoV, 1955. 1. sz. 19. p.
[Kolcsak szétverése.]

Szpirin, L. M.: Kommuniszticseszkaja Partija — organizator razgroma Kolcsaka. — VI. 1956. 6. sz. 16—31. p.
[A Kommunista Párt — Kolcsak megsemmisítésének szervezője.]

Dükov, I. G.: Rumcserod i bor'ba za usztanovlenie Szovetszkoj vlaszti na Rumünszkom fronte. — IZ, 1956. 57. köt. 3—34. p.
[A RUMCSEROD (a román front, a fekete-tengeri flotta és az odesszai hadtest szovjetjeinek végrehajtó bizottsága) és a szovjethatalom felállításáért vívott harc a román fronton.]

Lipatov, N. P.: Oborona jugo-zapadnogo rajona Ukrainü protiv Vrangelevcev v 1920 g. — DSzII. 9. köt. (1955.) 117—132. p.
[Ukrajna délnyugati körzetének védelme a vrangelisták ellen 1920-ban.]

Szovetszkaja aviacija v bojah protiv Vrangelja. KR, 1955. 8. sz. 28—29. p.
[Szovjet repülők a Wrangel elleni harcokban.]

Emel'janov, A.: Razgrom amerikano—anglijszkoj voennoj intervencii na szovetszkom szevere. — PA, 1955. 4. sz. 28—32. p.
[Az angol—amerikai intervenció szétzúzása a Szovjetunió északi területein. Arhangelszk és Murmanszk felszabadítása 1920-ban.]

Pervaja szovetszkaja zsenscsina—sturman aviacii (Nadezsda Vladimirovna Szumarkova.) VVF, 1955. 5. sz. 95—96. p.
[Szumarkova, az első szovjet női navigációs tiszt.]

Otvazsnüj letcsik morszkoj aviaci N(el'szon) G(eorgievics) Sztepanjan. — VVF, 1956. 3. sz. 95—96. p.
[Sztepanjan, a szovjet tengeri légierő hős pilotája.]

Pozmogov, A.: Voproszü sztroitel'sztva Szovetszkih Vooruzsennüh Szil v resenijah KPSzSz. — PA, 1955. 3. sz. 8—18. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők fejlesztésének kérdései az SzKP határozataiban.]

Vinogradov, P.: K(onsztantin) E(duardovics) Ciolkovszkij i szovremennaja aviacija. — VVF, 1955. 9. sz. 9—16. p.
[Ciolkovszkij szovjet konstruktőr és a jelenkori repülés.]

A Nagy Honvédő Háború

Castellan, G.: La politique allemande de l'U. R. S. S. 1941—1945. D'après les mémorialistes anglo—saxons. — RHDGM, 1956. 1—2. sz.
[A német kérdés a Szovjetunió külpolitikájában 1941—1945 között.]

Okecki, St.: O niektórych zagadnieniach rozwoju radzieckiej sztuki wajennej w Wielkiej Wojnie Narodowej ZSRR. — MW, 1956. 4. sz. 74—89. p.
[A szovjet hadművészet fejlődésének néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború folyamán.]

O razrabotke isztorii Velikoj Oteszesztvennoj Vojnü Szovetszkogo Szojuza. — VI, 1955. 5. sz. 3—8. p.
[A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja történetének feldolgozásáról.]

Poznjak, V.: Szlavnaja sztranica isztorii Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — KZ, 1955, 13. sz. 3. p.
[A Nagy Honvédő Háború történetének dicső lapjai.]

Bor—Ramenszkij, E. G.: Ob isztocsnikah i literature po isztorii szovetszkogo tüla v godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VI, 1955. 12. sz. 138—145. p.
[A szovjet hátország történetének forrásairól és irodalmáról a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Mitrofanova, A. V.: K voproszu ob izucsenii isztorii Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — DSzII, 1955. 8. köt. 75—82. p.
[A Nagy Honvédő Háború történetének tanulmányozásához.]

Tvorcseszki izucsat' opüt Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — KZ, 1955. 106. sz. 1. p.
[Alkotó módon tanulmányozzuk a Nagy Honvédő Háború tapasztalatait.]

Szavinov, A.: Tül Szovetszkoj Armii v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — TSzSzA, 1955. 5. sz. 10—19. p.
[A Szovjet Hadsereg hátországa a Nagy Honvédő Háborúban.]

Bulücsev, I.: Vojszka szvjazi v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — VS, 1956. 5. sz. 2—7. p.
[Híradós csapatok a Nagy Honvédő Háborúban.]

Brajko, P.: Szovetszkaja aviacija v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — VVF, 1955. 4. sz. 15—20. p.
[A szovjet légierő a Nagy Honvédő Háborúban.]

Galickij, I.: Szovetszkoj inzsenernüe vojszka c Velikoj Otecsesztvennoj Vojne 1941—1945 gg. — VIZ, 1955. 5. sz. 10—15. p.
[Szovjet mérnöki csapatok az 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborúban.]

Odincov, G. F.: Szovetszkie artillerisztü v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — AZ, 1955. 5. sz. 2—8. p.
[Szovjet tüzérek a Nagy Honvédő Háborúban.]

Mihajlicsenko, M. P.: Primerü szluzsenija Szovetszkoj Rodine. — AZ, 1955. 11. sz. 8—12. p.
[A szovjet tüzérek hősiessége a Nagy Honvédő Háborúban.]

Mogucsaja artillerija Szovetszkoj Armii. — AZ, 1955. 1. sz. 2—7. p.
[A Szovjet Hadsereg hatalmas tüzérsége.]

Wolff, Larry L.: The Soviet partisan movement. — MR, 1955. May. 44—47. p.
[A szovjet partizán-mozgalom.]

Kljackij, Sz. M.: Szovetszkie lisztovki v tülu fasisztszkih okkupantov. (1941—1944 g.) — IA, 1955. 3. sz. 12—62. p.
[Szovjet röplapok a fasiszta megszállók hátában.]

Karaszev, A. V.: Dokumental'nüe materialü o trudjascsihszja Leningrada v godü blokadü. — IA, 1956. 6. sz. 144—153. p.
[Dokumentumok a leningrádi dolgozókról a blokád éveiben.]

Szirota, F. I.: Voenno-organizatorszkaja rabota leningradszkoj organizacii VKP(b) v pervüj period Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VI, 1956. 10. sz. 16—31. p.
[Az OK(b)P leningrádi szervezetének katonai szervező munkája a Nagy Honvédő Háború első időszakában.]

Manszvetov, N. V.: Iz isztorii szocialisztyicseszkoj vzaimopomoscsi trudjascsihszja goroda i derevni v godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — DSzII, 1955. 8. köt. 88—100. p.
[A városi és falusi dolgozók szocialista kölcsönös segítsége a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Martinov, Ivan: Sz"vetnik i drugar. (Blagodatov, Vaszilij Ivanovics). — BV, 1955. 4. sz. 4. p.
[Visszaemlékezés Blagodatov szovjet tábornokra, a Bulgáriát felszabadító szovjet csapatok egyik parancsnokára.]

Nazarov, K.: Vernüj szün szocialisztyicseszkoj Rodinü. (K deszjatiletiju szo dnja szmerti D. M. Karbüseva.) — VIZ, 1955. 2. sz. 11—15. p.
[A szocialista Haza hű fia. Dmitrij Mihajlovics Karbüsev szovjet műszaki vezérőrnagy halálának 10. évfordulójára.]

Csajka, N.: Lejtenant (Dmitrij Egorovics) Moszkalev. — VV, 1955. 5. sz. 51—56. p.
[Moszkalev hadnagy, a Szovjetunió hősének hőstette a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kr"sztev, Aszen: Marsal"t. (Tolbuhin, Fedor). Szpomeni ot general-major — —. — BV, 1955. 4. sz. 2—3. p.
[Visszaemlékezések Tolbuchin marsallra.]

Rohwer, Jürgen: Die sowjetische U-Bootwaffe in der Ostsee 1939—1945. WR, 1956. 10. sz. 547—568. p.
[A szovjet tengeralattjárófegyverek a Keleti-tengeren 1939—1945.]

Bojkov, V. I. — *Poljakov*, A. P.: Protivotankovaja artillerija Szovetszkoj Armii v pervüe meszjacü vojnü. — AZ, 1956. 6. sz. 53—56. p.
[A Szovjet Hadsereg páncéltörő tüzérsége a Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban.]

Kravcsenko, A.: Boevüe dejsztvija szovetszkoj aviacii v nacsal'nüj period Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VVF, 1955. 12. sz. 64—70. p.
[A szovjet légierő hadi tevékenysége a Nagy Honvédő Háború kezdeti szakaszában.]

Katukov, M.: Szovetszkie tankisztü v pervüe meszjacü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — Ta, 1955. 9. sz. 10—16. p.
[Szovjet páncélosok a Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban.]

Sternstejn, Ja. M.: Rabocsie Odesszkogo porta v oborone goroda v 1941 godu. — VI, 1956. 6. sz. 99—109. p.
[Az odesszai kikötő munkásainak szerepe 1941-ben Odessza védelmében.]

Piszkunov, D. I.: Artillerisztü v geroicseszkoj oborone Odesszü. — AZ, 1956. 11. sz. 52—54. p.
[Tüzérek Odessza hősies védelmében 1941-ben.]

Stocks, Theodor: Die kartographische Vorbereitung des Dnjepr-Überganges 1941 beim LII. Korps. — WR, 1956. 6. sz. 299—305. p.
[Az 1941-es Dnyeper-átkelés kartográfiai előkészítése az LII. hadtestnél.]

Dittmar, Kurt: Die Schlacht um die Gora Lyssaja im September 1941. Ultima ratio: Durchbruch. — ASM, 1955. 7. sz. 514—524. p.
[Csata Gora Lyssaja körül 1941. szeptemberében. Végeredmény: Áttörés.]

Bics, N. A.: Szovetszkaja artillerija v Szmolenszkom oboronitel'nom szrazsenii. — AZ, 1956. 7. p. 49—51. p.
[A szovjet tüzérség a szmolenszki védelmi harcokban (1941.).]

Timohovics, I. V.: Szovetszkie letcsiki v Szmolenszkom oboronitel'nom szrazsenii 1941 g. — VVF, 1956. 12. sz. 65—70. p.
[Szovjet pilóták a szmolenszki védelmi harcban 1941-ben.]

Vorob'ev, D.: Frontovüe budni radisztov odnogo podrazdelenija. — VS, 1955. 10. sz. 11—13. p.
[Egy alegység rádiósainak hétköznapjai az arcvonalban. Egy rádiós főhadnagy visszaemlékezései a Nagy Honvédő Háború 1941. őszén lefolyt harcaira.]

Vladimirov, V. I.: Artillerija v razgrome nemecko-fasisztszkih vojszk pod Moszkvoj. — AZ, 1956. 12. sz. 45—48. p.
[A tüzérség a Moszkva alatti csatában.]

Chales de Beaulieu, Walter: Sturm bis vor Moskaus Tore. Der Einsatz der Panzergruppe 4. von September—Oktober 1941. — WR, 1956. 7. sz. 349—365. p. 8. sz. 423—439. p.
[Támadás Moszkva kapuja előtt. A 4. páncélos csoport bevetése. 1941. szeptember—október.]

Poznjak, V.: Vüdajuscsajaszja pobeda szovetszkogo naroda. — K, 1956. 17. sz. 29—40. p.
[A szovjet nép kimagasló győzelme. A hitlerista csapatok Moszkva alatti szétzúzásának 15. évfordulójára.]

Elble: Karinskoje. Winterangriff eines verstärkten Infanterie-Bataillons gegen eine durch Stellungen verstärkte Ortschaft. — ASM, 1955. I. sz. 55—66. p.
[Karinszkoje. Megerősített gyalogzászlóalj téli támadása egy állásokkal megerősített helység ellen.]

Schultz—Naumann, Joachim: Der Kampf gegen sowjetische Fallschirmtruppen im Kessel Demjansk März—April 1942. — ASM, 1956. 11. sz. 811—825. p
[Harc a szovjet ejtőernyős csapatok ellen Kessel Demjanszk-ban 1942-március—áprilisában.]

Selle, H.: Die Frühjahresschlacht von Charkow vom 12—27. Mai 1942. — ASM, 1955. 8. sz. 581—602. p.
[A Charkovi tavaszi csata 1942. május 12—27.]

Selle, H.: Die 6. Armee auf dem Wege in der Katasztrophe. — ASM, 1956. 8. sz. 579—591. p.
[A 6. hadsereg a katasztrófa útján. (1942.).]

Gorod—Geroj. — KZ, 1955. 245. sz. 1. p.
[Hős város, Szevasztopol.]

Pfister, Eberhard v.: The rail transport situation in the Caucasus 1942—43. Digest from the Wehrkunde. — MR, 1955. 1. sz. 82—86. p.
[A légi szállítás helyzete a Kaukázusban, 1942—43-ban.]

Bor—Ramenszkij, E. G. Iz isztorii oboronü Sztalingrada v 1942. g. — IZ, 1955. 53. köt. 3—28. p.
[Sztálingrád 1942. évi védelmének történetéből.]

Rohden: La Luftwaffe lutte pour Stalingrad. (Trad. par Salesse.) — FAF, 1956. 2. sz. 251—289. p.
[A német légierők szerepe a sztálingrádi csatában.]

Paderin, Ivan: Mamaev kurgan. — KZ, 1956. 27. sz. 3. p.
[Mamaev kurgan. Adalék a sztálingrádi csata történetéhez.]

Gorbatjuk, G.: Szvjazisztü v bojah za Sztalingrad. — VS, 1955. 1. sz. 8—11. p.
[Hiradósok a sztálingrádi csatában.]

Csujkov, V.: Isztoricseszkaja pobeda Szovetszkoj Armii. — KZ, 1955. 28. sz. 4. p.
[A Szovjet Hadsereg történelmi győzelme.]

Frank, H. K.: Die Nacht in Otscheretno. — ASM, 1956. 12. sz. 893—916. p.
[Az Otcseretnei éjszakai harc. 1943.]

Teske, Hermann: Die Bedeutung der Eisenbahn bei Aufmarsch, Verteidigung und Rückzug einer Heeresgruppe. Dargestellt an der deutschen Operation „Zitadelle" gegen Kursk und ihre Auswirkungen im Sommer 1943. — ASM, 1955. 2. sz. 120—135. p.
[A vasút jelentősége egy hadseregcsoport felvonulásánál, védelménél és visszavonulásánál az 1943-as kurszki hadműveleteknél.]

Janecek, Oldřich: 1. Čs. Samostatná brigáda v boji o Kijev. — ČV, 1956. 3. sz. 6—7. p.
[Az 1. Csehszlovák Önálló dandár harcai Kievnél 1943-ban.]

Svoboda: Vom Kuban-Brückenkopf bis Sewastopol. — FT, 1956. 7. sz. 175—179. p.
[A Kubán-hídfőtől Szevasztopolig, 1943—1944.]

Frank: Die Panzerschlacht bei Radiechow. — ASM, 1955. 5. sz. 363—379. p.
[Páncéloscsata Radehovnál 1944.]

Senger, F. M.—Etterlin: March of an armored division during in muddy season. Digest from the Wehrkunde. — MR, 1955. XXXV. köt. 6. sz. 98—107. p.
[Páncélos hadosztály menetelése esős évszakban. A 24. pc. ho. Ukrajnában 1944 tavaszán.]

Radioszvjaz' rábotala beszperebojno. — VS, 1955. 8. sz. 6. p.
[A rádiós hírszolgálat szakadatlanul működött. A Dnyepr menti harcok híradós tapasztalataiból (1944.).]

Léderrey, E.: L'attaque et la défense du saillant de Witebsk en juin 1944. — RMS, 1955. 1. sz. 1—9. p.
[A vitebszki kiszögellés támadása és védelme 1944. júniusában.]

Szvjaz v nasztuplenii sz forszirovaniem reki. — VS, 1955. 8. sz. 5. p.
[Összeköttetés támadásban folyóátkeléskor. A Mazuri-tavak mentén lefolyt harcok (1944. július) híradós tapasztalatai.]

Raus: Die Schlacht bei Lemberg. — ASM, 1955. 11. sz. 833—844. p.
[A lembergi csata. 1944.]

Gorbatjuk, G.: Iniciativa nacsal'nika radiosztancii. — VS, 1955. 7. sz. 6. p.
[A rádióállomás vezetőjének kezdeményezése. Híradós alezredes visszaemlékezése a Visztula menti harcokra (1944.).]

Cserkaszov, A.: Zadanie vüpolnili v szrok. — VS, 1955. 7. sz. 5—6 p.
[A feladatot kitűzött időre teljesítettük. Híradós alezredes visszaemlékezése a poznani harcokra (1944.).]

Boltin, E. A.: Pobeda szovetszkih vooruzsenüh szil na zakljucsitel'nom etape Velikoj Otecsesztvonnoj Vojnü. — VI, 1955. 5. sz. 9—22. p.
[A szovjet fegyveres erők győzelme a Nagy Honvédő Háború befejező szakaszában.]

Deniszov, N.: Szovetszkaja aviacija v zaversajuscsih szrazsenijah Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — KR, 1955. 4. sz. 4—7. p.
[A szovjet légierő a Nagy Honvédő Háború befejező küzdelmeiben.]

Horosilov, G. T.: Szovetszkaja artillerija v razgrome nemecko-fasisztkih vojszk v Vosztocsnoj Pruszszii i Pol'se. — AZ, 1955. 1. sz. 45—51. p.
[A szovjet tüzérség szerepe a német-fasiszta csapatok szétzúzásában Kelet-Poroszországban és Lengyelországban.]

Szinel'nikov, P.: Bronetankovüe vojszka Szovetszkoj Armii v Vosztocsno-Prusszkoj operacii. (K 10-letiju nacsala razgroma gitlerovszkih vojszk na territorii Vosztocsnoj Prusszii. — Ta, 1955. 2. sz. 12—17. p.
[A Szovjet Hadsereg páncélos csapatai a Keletporoszországi hadműveletben (1945.).]

Bagreev, A. D.: Oszvobozsdenie szovetszkimi vojszkami Pol'si, v 1944—1945 godah. — VI, 1955. 7. sz. 29—41. p.
[Lengyelország felszabadítása a szovjet csapatok által 1944—1945-ben.]

Rak, P.: V Vosztocsnoj Prusszii i v Pol'se. Letopisz' Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — Szov 1955. 4. sz. 4—6. p.
[A keletporoszországi és a lengyelországi harcok.]

Ivanov, B.: Bronetankovüe vojszka v bojah mezsdu Viszloj i Oderom. (K 10-letiju Viszlo—Oderszkoj operacii.). — Ta, 1955. 1. sz. 7—12. p.
[Páncélos csapatok a Visztula és Odera közötti harcokban. A Visztula—Oderai hadművelet (1945 január) 10. évfordulójára.]

Ahlfen, Hans von: Der Kampf der Festung Breslau. — WR, 1956. 1. sz. 20—39. p.
[A wroclawi erőd harca, 1945.]

Szmirnov, Szergej: Geroicseszkij podvig zascsitnikov Bresztszkoj kreposzti. — (Po pamjatnim mesztam Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü.) — KZ, 1955. 71. sz. 2. p.
[A breszti erőd védőinek hőstette.]

Zaharov, N.: K deszjatiletiju oszvobozsdenia Szovetszkoj Armiej datszkogo osztrova Bornhol'm. — KZ, 1955. 113. sz. 4. p.
[Bornholm dán sziget felszabadításának 10. évfordulója a Szovjet hadsereg által.]

Vasil'ëv, P.: K 10-letiju oszvobozsdenija Norvegii. KZ, 1955. 107. sz. 4. p.
[Norvégia felszabadításának 10. évfordulója.]

Moskalenko, K. S.: Slavné bojové přátelství sovětských a československých národu. — HV, 1955. 2. sz. 141—155. p.
[A szovjet és a csehszlovák nép dicsőséges harci barátsága. Szovjet és csehszlovák katonai együttműködés a második világháború folyamán.]

K osvobozseni Československa Sovetskou armádou. — HV, 1955. 2. sz. 192—207. p.
[Csehszlovákia felszabadítása a Szovjet Hadsereg által.]

Ryzner, František: Osvobozováni Československé Republiky Rudou Armádu a 1. ČS. Armádním sborem v SSSR v letech 1944—1945. — HV, 1955. 1. sz. 110—129. p.
[Csehszlovákia felszabadítása 1944—45-ben, a Vörös Hadsereg és az I. Csehszlovák hadtest által. A helységek felszabadulásának naptára és térkép.]

Sáda, Miroslav: K sovetské pomoci Slovenskému národnium povstáni. — HV, 1956. 1. sz. 23—50. p.
[Hogyan segítette a Szovjetunió a szlovák népfelkelést 1944-ben.]

Ul'janov, A.: Deszjat' let szodnja oszvobozsdenija Csehoszlovackii ot nemecko-fasisztszkih zahvatcsikov. — PA, 1955. 8. sz. 16—22. p.
[Csehszlovákia felszabadításának 10. évfordulója a német-fasiszta megszállás alól.]

Leljusenko, D.: Prazsszkaja nasztupatel'naja operacija Szovetszkoj Armii. — KZ, 1955. 110. sz. 3. p.
[A Szovjet Hadsereg prágai támadó hadműveletei.]

Zavision, G.: Deszjatiletie oszvobozsdenija Pragi. — Ta, 1955. 5. sz. 6—8. p.
[Prága felszabadításának 10 éves évfordulója.]

Matronov, P.: Oszvobozsdenie Pragi. — SzoV, 1955. 9. sz. 4—5. p.
[Prága felszabadítása.]

Slemin, I. T.: Isztoricseszkaja rol' Szovetszkoj Armii v oszvobozsdenii Vengrii ot fasisztszkogo iga. — DSzII. 1955. 7. köt. 26—31. p.
[A Szovjet Hadsereg történelmi szerepe Magyarországnak a fasiszta iga alóli felszabadításában.]

Trifonov, V. V.: Szovetszkaja artillerija v razgrome nemecko-fasisztszkih vojszk v Vengrii vesznoj 1945 g. — AZ, 1955. 3. sz. 48—52. p.

[A szovjet tüzérség a Magyarország területén harcoló fasiszta német csapatok szétzúzásában 1945. tavaszán.]

Tihonov, I.: Razgrom Szovetszkoj Armiej fasisztszkih vojszk na territorii Vengrii. (K 10-letiju oszvobozsdenija Vengrii ot fasisztszkih zahvatcsikov.) — PA, 1955. 5. sz. 22—25. p.
[A magyarországi fasiszta haderő szétzúzása a Szovjet Hadsereg által 1945-ben.]

Govorunenko, P.: Szovetszkie tankisztü v bojah u ozera Balaton. (K 10-letiju Balatonszkoj oboronitel'noj operacii.) — Ta, 1955. 3. sz. 6—11. p.
[Szovjet harckocsizók a Balatonmenti harcokban. A Balatonmenti védelmi hadművelet 10. évfordulójára.]

Mihajlov, N.: Isztoricseszkaja pobeda. K deszjatiletiju szo dnja oszvobozsdenija sztolicü Vengrii — Budapesta. — KZ, 1955. 36. sz. 3. p.
[Budapest felszabadításának tizedik évfordulójára.]

Gorlov, V.: Oszvobozsdenie Budapesta. — SzoV, 1955. 2. sz. 14—15. p.
[Budapest felszabadítása.]

Mihajlov, M.: Szlavnaja pobeda. K 10-letiju razgroma Szovetszkoj Armiej nemecko-fasisztszkih vojszk v bojah za Venu. — KZ, 1955. 87. sz. 3. p.
[Bécs felszabadításának 10. évfordulójára.]

Ul'janov, A.: Oszvobozsdenie Venü. — VZ, 1955. 4. sz. 21 p.
[Bécs felszabadítása.]

Jakovlev, A.: Blagorodnüj podvig Szovetszkoj Armii. (K 11-j godovscsine oszvobozsdenija Venü.) KZ, 1956. 86. sz. 4. p.
[A Szovjet Hadsereg nagylelkű tette. Bécs felszabadításának 11. évfordulója alkalmából.]

Malinin, M.: Berlinszkaja nasztupatel'naja operacija Szovetszkoj Armii. — KZ, 1955. 102. sz. 2. p.
[A Szovjet Hadsereg berlini támadó hadművelete.]

Vedeneev, N.: Bronetankovüe vojszka v bitve za Berlin. (K 10-letiju Berlinszkoj operacii.) — Ta, 1955. 4. sz. 15—20. p.
[Páncélos csapatok a berlini csatában (1945.).]

Boltin, E.: Sturm Berlina. Letopisz' Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — SzoV, — 1955. 8. sz. 10—11. p.
[A berlini csata.]

Bogdanov, P.: Vzjatie Berlina Szovetszkoj Armiej i kapituljacija fasisztszkoj Germanii. — PA, 1955. 7. sz. 19—27. p.
[Berlin elfoglalása a Szovjet Hadsereg által s a fasiszta Németország kapitulációja.]

Bojkov, V. I.: Szovetszkie artillerisztü v bojah za Berlin. — AZ, 1955. 4. sz. 52—56. p.
[A szovjet tüzérek a berlini harcokban.]

Schulz, Joachim. Die Schlacht um Berlin. — ASM, 1955. 4. sz. 277—291. 5. sz. 349—363. p.
[A berlini csata.]

Stromberg, A.: Szovetszkie bronetankovüe vojszka v bojah po razgromu imperialiszticseszkoj Japonii. (K 10-letiju razgroma japonszkoj Kvantunszkoj armii.) — Ta, 1955. 8. sz. 6—12. p.
[Szovjet páncélos csapatok az imperialista Japán megsemmisítéséért vívott harcokban.]

Velikij podvig szovetszkogo naroda. — KZ, 1956. 106. sz. 2. p.
[A szovjet nép nagy hőstette.]

Velikij podvig szovetszkogo naroda. — KZ, 1955. 108. sz. 1. p.
[A szovjet nép nagy győzelme.]

Isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — VIZ, 1956. 5. sz. 2—6. p.
[A szovjet nép történelmi győzelme.]

Velikaja pobeda szovetszkogo naroda. — AZ, 1955. 4. sz. 1—7. p.
[A szovjet nép nagy győzelme.]

Vszemirno-isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — VMZ, 1955. 5. sz. 3—8. p.
[A szovjet nép világtörténelmi jelentőségű győzelme.]

Szmirnov, Sz.: Velikij podvig. — VZ, 1955. 5. sz. 3—4. p.
[Hatalmas győzelem.]

Petrov, I.: Vszemirno-isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — VZ, 1955. 5. sz. 1—2. p.
[A szovjet nép világtörténelmi győzelme.]

Vszemirno-isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — PA, 1955. 7. sz. 2. p.
[A szovjet nép világtörténelmi jelentőségű győzelme.]

Zseltov, A.: Vszemirno-isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — K, 1955. 7. sz. 44—57. p.
[A szovjet nép világtörténelmi győzelme.]

Szlavnaja godovscsina velikoj pobedü. — TSzSzA, 1955. 5. sz. 3—9. p.
[A hatalmas győzelem dicső évfordulójára.]

Vorob'ev, V.: Vüdajuscsajaszja pobeda Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — KZ, 1955. 209. sz. 3. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők kimagasló győzelme.]

Talenszkij, N.: Pobeda, uvencsavsaja Velikuju Otecsesztvennuju Vojnu. — VV, 1955. 4. sz. 18—30. p.
[A győzelem, amely megkoszorúzza a Nagy Honvédő Háborút.]

Tjulenev, I.: Velikaja pobeda szovetszkogo naroda. — VIZ, 1955. 5. sz. 2—9. p.
[A szovjet nép hatalmas győzelme.]

Deszjataja godovscsina isztoricseszkoj pobedü. — Ta, 1955. 4. sz. 8—14. p.
[A történelmi jelentőségű győzelem 10. évfordulója.]

Grünstein, Herbert: Die Sowjetarmee — Sieger über den deutscher Militarismus. —E, 1955. 2. sz. 130—138. p.
[A szovjet hadsereg — a német militarizmus legyőzője.]

Törökország

Genov, Cosko: Szpomeni na pobornika i op"lcsenec Sztanju G. G"dev. — IP, 1955. 5. sz. 77—79. p.
[Sztanju Gödev bolgár népfelkelő (1846—1925) emlékiratai az 1877-es bolgár—török háborúból.]

Geroizm"t na etropolszkite B"lgari prez vreme zimnoto preminavane na Balkana ot ruszkite vojszki v oszvobboditelnata ruszko—turszka vojna 1877—1878 god. — VISz, 1955. 4. sz. 124—132. p.
[Az etropoli bolgárok hősiessége az 1877—1878-as orosz—török háborúban.]

Szilin, A. Sz.: Germanszkaja voennaja miszeija fon der Gol'ca v Turcii v 1882—1895 gg. — UZNNI, 1956. 2. köt. 318—398. p.
[A von der Goltz-féle német katonai misszió Törökországban.]

Samszutdinov, A. M.: Nacional'nooszvoboditel'naja bor'ba tureckogo naroda v 1919—1922 gg. — Sz, 1956. 2. sz. 56—68. p.
[A török nép nemzeti felszabadító harca 1919—1922-ben.]

Mojszeev, P. P.: Zakon o nacional'noj zascsite 1940 g. v Turcii. — UZIV, 1956. 14. köt. 222—246. p.
[Az 1940-es nemzetvédelmi törvény Törökországban.]

Burma

Davies, H. L.: A background to the first Burma campaign, 1941—1942. — AQ, LXXI. köt. 2. sz. (1956.) 218—227. p.
[Az első burmai hadjárat. 1941—1942.]

Fülöp-szigetek

Hammer, Kenneth M.: Huks in the Philippines. — MR. XXXVI. köt. 1. sz. (1956.) 50—54. p.
[Japánellenes felszabadító harcok a Fülöp-szigeteken.]

Japán

Vaszilevszkaja, I. I.: Nekotorüe voproszü japonszkogo okkupacionnogo rezsima v Koree v 1904—1905 gg. — KSzIV, XVI. köt. 1955. 57—67. p.
[A japán megszállás Koreában.]

Bednjak, I. Ja.: K voproszu o nejtralitete SzSA v Japono—kitajszkoj vojne. — KSzIV, XVI. köt. 1955. 18—29. p.
[Az USA semlegessége a japán—kínai háborúban. Az USA külügyminisztériumának nyilatkozata 1937. szeptember 14-én.]

Ho Ching-chih: Yenan revisited. — PC, 1956. 13. sz. 28—33., 14. sz. 17—26. p.
[A Kínai Kommunista Pártról és a japánok elleni harcok történetéből.]

Lepotier, R.: Les causes de Pearl Harbor et leurs conséquences actuelles. — RDN, 1956. 2. sz. 200—215. p.
[„Pearl Harbor" okai és jelenlegi következményei.]

Hammaer, Kenneth M.: Huks in the Philippines. — MR, XXXVI. köt. 1. sz. (1956.) 50—54. p.
[Japánellenes felszabadító harcok a Fülöp-szigeteken.]

Bombardiers sur le Japon. (1944—1945.) Extrait de „Army Air Forces in world war 2." (Vol. 5.) — FAF, 1955. 3. sz. 540—550. p.
[Bombázók Japán felett. 1944—1945.]

Stromberg, A.: Szovetszkie bronetankovüe vojszka v bojah po razgromu imperialisztícseszkoj Japonii. (K 10-letiju razgroma japonszkoj Kvantunszkoj armii.) — Ta, 1955. 8. sz. 6—12. p.
[Szovjet páncélos csapatok az imperialista Japán megsemmisítéséért vívott harcokban.]

Tuan Lien-cheng: Whit justice and mercy. Japanese war criminals on trial in Chine. — PC, 1956. 14. sz. 17—26. p.
[Igazsággal és kegyelemmel. Japán háborús bűnösök tárgyalása Kínában.]

Kína

Hsieh Hsing-yao: The Taiping revolution. — PC, 1955. 5. sz. 30—34., 6. sz. 27—31. p.
[A Taiping-felkelés.]

Merlat, Odette: En marge de l'expédition du Tonkin. Les émeutes de Ouen-Tchéou et de Hong-Kong. (Septembre—Octobre 1884.) — RH, 1956. 4. sz. 219—229. p.
[A tonkini expedíció margójára. A kencsaui és hong-kongi felkelés 1884. szeptember—októberében.]

Tai Yi: I Ho Tuan — anti-imperialist patriots. — PC, 1955. 7. sz. 31—35. p.
[Az I Ho Tuan (Boxer) imperialistaellenes felkelés Kínában 1900-ban.]

Liu Kuei-wu: The 1911 revolution. — PC, 1955. 19. sz. 19—28. p.
[Az 1911-es forradalom.]

Akatova, T. N.: Antiimperialisztícseszkaja bor'ba rabocsego klaszsza Guanduna v period grazsdanszkoj revoljucionnoj vojnü v Kitae

(1924—1927.) — KSzIV, XVI. köt. 1955. 3—17. p.
[Huan Tung munkásosztályának antiimperialista harca az első forradalmi polgárháború idején Kínában.]

Loboda, I.: Vernüj sztrazs velikih zavoevanij kitajszkogo naroda. — VV, 1956. 7. sz. 78—86. p.
[A kínai nép nagy vívmányainak hűséges őre. A kínai néphadsereg története.]

Ho Ching-chih: Yenan revisited. — PC, 1956. 13. sz. 28—33., 14. sz. 17—26. p.
[A Kínai Kommunista Pártról és a japánok elleni harcok történetéből.]

Iljusecskin, V. P.: Tret'ja revoljucionnaja grazsdanszkaja vojna v Kitae (1945—1949 gg.) — UZIV, XI. köt. 1955. 101—154. p.
[A harmadik forradalmi polgárháború Kínában .1945—1949.]

Du Pin: Rok dalsiho upevneni sily cinskych lidovych dobrovolniku. — HV, 1955. 3. sz. 289—296. p.
[A kínai népi önkéntesek ereje további megerősödésének éve — 1953.]

Einhorn, Cläre: Die amerikanische Aggression im Gebiet von Taivan. — E, 1955. 3. sz. 270—274. p.
[Amerikai agresszió Taivanon.]

Korea

Vaszilevszkaja, I. I.: Nekotorüe voproszü japonszkogo okkupacionnogo rezsima v Koree v 1904—1905 gg. — KSzIV, XVI. köt. 1955. 57—67. p.
[A japán megszállás Koreában 1904—1905-ben.]

Sada, Miroslav: Korejska lidová armáda. — HV, 1955. 1. sz. 22—51. p.
[A koreai néphadsereg harci tradíciói.]

Folta, Petr: Taková je to sila... K 5. vyroci napadeni Koreje. — ČV, 1955. 13. sz. 22—23. p.
[Megemlékezés a Koreai Népköztársaság megtámadásának 5. évfordulója alkalmából.]

Lesquen, P. de: Le Génie en Corée. — RGM, 1955. 2. sz. 131—162. p.
[A hadmérnöki szolgálat Koreában.]

Le service de Santé Canadien en Corée. — RHA, 1956. 2. sz. 150—153. p.
[A Kanadai Egészségügyi Szolgálat Koreában.]

Hailes, M. H.: Air O(peration) P(ower) in Korea. — JRA, 1955. 1. sz. 61—64. p.
[A légierő Koreában.]

Tobler: La défense rapprochée des positions d'artillerie: un exemple de guerre en Corée. — RMS, 1955. 6. sz. 257—265. p.
[A tüzérség közel-védelmi álása. Egy példa a koreai háborúból: az 1950. szeptember 2—3-án Maszan és Csindzsu térségében lefolyt ütközet.]

Tibet

Leont'ev, V. P.: Vooruzsennaja anglijszkaja intervencija v Tibete (1903—1904.) — UZIV, XI. köt. 1955. 37—63. p.
[Az angol fegyveres intervenció Tibetben.]

Vietnam

Lauzin, Ch.: Opérations en Indochines. — FAF, 1955. 3. sz. 449—487. p.
[Indokínai hadműveletek.]

Nogues—Galzy: A propos des enseignements de la guerre d'Indochine .— RDN, 1956. 4. sz. 427—435. p.
[Az indokínai háború tanulságairól.]

Weber, Theo: Ergebnisse des Indochina-Krieges (Jahre 1951—1954.) mit Bezug auf Luftaufklärung und Erdtruppen-Unterstützung durch Flieger. — FT, 1956. 11. sz. 289—293., 12. sz. 323—327. p.
[Az indokínai háború eredményei a légifelderítésre és a földi csapatok repülőkkel való támogatására vonatkozólag.]

Navarre: Les données de la Défense de l'Indochine. — RDN, 1956. 3. sz. 271—279. p.
[Az indokínai védelem adatai.]

Léonard: Quelques aspects typiques du rôle du matériel en Indochine. — RHA, 1956. 3. sz. 117—127. p.
[Az anyagi szolgálat néhány tipikus vonása Indokínában.]

Le Troadec: Le service de matériel d,Indochine 1949—1951. — RHA, 1956. 3. sz. 111—116. p.
[Anyagi szolgálat Indokínában 1949—1951.]

Revol, J.: Méditation a propos de Dien-Bien-Phu. — RMS, 1955. 4. sz. 145—158. p.
[Dien-Bien-Phu eleste.]

Vietnamese interlude. — JRMCS, 1955. 2. sz. 88—93. p.
[Vietnami jegyzetek.]

Fall, Bernard B.: Indochina, the last year of the war. — MR, XXXVI. köt. 9. sz. (1956.) 48—56. p.
[Indokína, a háború utolsó éve.]

Északamerikai Egyesült Államok

Robinett, Paul M.: The study of the American military history. — MR, XXXVI. köt. 1. sz. (1956.) 43—49. p.
[Az amerikai hadtörténelem tanulmányozása.]

Godechot, J.: Les combattants de la guerre de l'Indépendence des Etats-Unis et les troubles agraires en France de 1789—1792. — AHRF, 1956. 144. köt. 292—294. p.
[Az Egyesült Államok függetlenségi háborújának harcosai és a francia mezőgazdasági zavarok 1789—1792-ben.]

Edmonds, James E.: One of president Lincoln's civilian generals „Stormy Ben Butler". — AQ, LXXIII. köt. 1. sz. (1956.) 46—49. p.
[Lincoln elnök egyik civil tábornoka, Benjamin Franklin Butler (1818—1893.).]

Slayden, William Marshall: Out of the past... — A, 1955, 2. sz. 34—38. p.
[Az amerikai polgárháború 1862. évi eseményei.]

Epstein, Fritz T.: Zwischen Compiègne und Versailles. Geheime amerikanische Militärdiplomatie in der Periode des Waffenstillstandes 1918—1919. — VZG, 1955. 4. sz. 412—445. p.
[Dokumentumok. Compiègne és Versailles között. A titkos amerikai katonai diplomácia 1918—1919.]

Snejdárek, A.: Tajná americká vojenská diplomacie v době přimeří 1918—1919, t. zv. Congerova mise. — ČČH. 1956. 4. sz. 665—669. p.
[A titkos amerikai katonai diplomácia az 1918—1919-es fegyverszünet idején, az ún. Conger-misszió.]

Bednjak, I. Ja.: K voproszu o nejtralitete SzSA v Japono-kitajszkoj vojne. KSzIV. XVI. köt., 1955, 18—29 p.
[AZ USA semlegessége a japán—kínai háborúban. Az USA külügyminisztériumának nyilatkozata 1937. szeptember 14-én.]

Jindra, Jiri. Nové dokumenty o americké vcasti na Mnichové. — NM, 1956. 2. sz. 189—191. p.
[Új dokumentumok az amerikaiak részvételéről Münchenben. — Az amerikai külügyminisztérium okmánypublikációja.]

Duroselle, J. B.: L,évolution des États-Unis vers la guerre. (1937—1941.) — RHDGM, 1955. 2. sz. 1—10. p.
[Az Egyesült Államok fejlődése a háború felé.]

Lepotier, R.: Les causes de Pearl Harbor et leurs conséquences actuelles. — RDN, 1956. 2. sz. 200—215. p.
[„Pearl Harbor" okai és jelenlegi következményei.]

Murdock, Eugene C.: Zum Eintritt der Vereinigte Staaten in den Zweiten Weltkrieg. — VZG, 1956. 1. sz. 93—114. p.
[Az Egyesült Államok belépése a második világháborúba.]

Cossé Brissac: La contre-offensive allemande des Ardennes. —RHA, 1955. 2. sz. 121—148. p.
[Német ellentámadás az Ardennekben, 1944. december 16-án.]

Bombardiers, sur le Japon. 1944—1945.) Extrait de „Army Air Forces in wordl war 2." (Vol. 5.) — FAF, 1955. 3. sz. 540—550. p.
[Bombázók Japán felett 1944—1945.]

Ogorkiewicz, R. M.: American armoured divisions. — AQ, LXXII. köt. 1. sz. (1956.) 71—77. p.
[Amerikai páncélos hadosztályok a második világháborúban és az azt követő években.]

Rohwer, Jürgen: Die U. S. Armee-Luftwaffe im 2. Weltkrieg. — WR, 1956. 10. sz. 585—586. p.
[Az Egyesült Államok légiereje a második világháborúban.]

Semmes, Harry H.: General George S. Patton, jr's psychology of leadership. — A, 1955. 3. sz.-hoz Special Insert.
[Patton tábornok vezetési pszichológiája.]

Nere, J.: Point de vue sur l'économie de guerre aux États—Unis. — RHDGM, 1955. 1. sz. 37—46. p.
[Észrevételek az Egyesült Államok hadigazdaságáról, 1941—1945.]

Maruskin, B. I.—*Jakovlev*, N. N.: Isztoriki amerikanszkoj „novoj skolü" ob ucsasztii SzSA vo vtoroj mirovoj vojne. — VI, 1956. 7. sz. 142—150. p.
[Az „új" amerikai történeti iskola az Egyesült Államok részvételéről a második világháborúban.]

Rohwer, J(ürgen): Der Stand des Werkes des U. S. Armee über den Zweiten Weltkrieg. — WR, 1956. 12. sz. 694—697. p.
[Az Egyesült Államok hadseregének hivatalos kiadványa a második világháborúról.]

Wermuth, Anthoni L.: Novels of World War II.: fire for effect. — MR, XXXV. köt. 5. sz. (1955.) 18—25. p.
[A második világháború (amerikai) regényei. Bibliográfiával.]

Einhorn, Cläre: Die amerikanische Agression im Gebiet von Taiwan. — E, 1955. 3. sz. 270—274. p.
[Amerikai agresszió Taivanon.]

Kanada

Chabanier, I.: Historique de l'armée canadienne 1627 a 1955. — RHA, 1956. 2. sz. 39—67. p.
[A kanadai hadsereg története 1627—1955-ig.]

Guimond, Georges: La citadelle de Quebec. — RHA, 1956. 2. sz. 31—38. p.
[A Quebec-i erőd.]

[Kanadai csapatok Európában.]

Les troupes canadiennes en Europe 1939—1945. — RHA, 1956. 2. sz. 129—149. p.

Le service de Santé Canadien en Corée. — RHA, 1956. 2. sz. 150—153. p.
[A Kanadai Egészségügyi Szolgálat Koreában.]

Dél-Amerika

Al'perovics, M. Sz.—*Ermolaev,* V. I.—*Szemenov,* Sz. I.: Ob oszvobogyitel'noj vojne iszpanszkih kolonij v Amerike 1810—1826. — VI, 1956. 11. sz. 52—71. p.
[Az amerikai spanyol gyarmatok felszabító háborújáról, 1810—1826.]

Algéria

Camisoli, Denis: Frontière Algéro—Tunisienne 1844—1851. — RHA, 1955. 1. sz. 63—72. p.
[Az algériai—tuniszi határ 1844—1851.]

Cherrière, C. A.: Les débuts de l'insurrection algérienne. (Novembre 1954. à fin juin 1955.) — RDN, 1956. 12. sz. 1450—1462. p.
[Az algériai felkelés kezdetei, 1954 novembertől 1955 júniusig.]

Egyiptom

Rochet, Waldeck: Sur les conséquences économiques de la guerre d'Egypte et d'Algérie. — CC, 1956. 12. sz. 1323—1333. p.
[Az egyiptomi és algériai háborúk gazdasági következményeiről.]

Zur englisch—französischen Operation in Ägypten. — ASM. 1956. 12. sz. 872—875. p.
[Az angol—francia egyiptomi hadműveletekről.]

Quaestor: The invasion of Egypt. — LM, 1956. 12. sz. 559—566. p.
[Egyiptom lerohanása.]

Marokkó

Piollet, Ludy: „Ait Yacoub" — Juin 1929. —FAF, 1956. 1. sz. 18—29. p.
[Partizánharcok Marokkóban, „Ait Yacoub" területén, 1929 júniusában.]

Tunisz

Pradel de Lamase, Martial: La marine et l'expédition de Tunisie. — 1881. —RHA, 1955. 1. sz. 41—49. p.
[A francia flotta és a tuniszi expedíció 1881-ben.]

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE — A RÖVIDÍTÉSEK BETŰRENDJÉBEN

A	Armor
AHR	The American Historical Review
AHRF	Annales Historique de la Révolution Française
AÖG	Archiv für Österreichische Geschichte
AQ	The Army Quarterly
ASEER	The American Slavic and East European Review
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
AZ	Artillerijszkij Zsurnal
BV	B"lgarszki Voin
CC	Cahiers du Communisme
ČČH	Československy Časopis Historicky
ČMM	Časopis Matice Moravské
ČV	Československy Voják
DSzII	Dokladü i Szoobscsenija Insztituta Isztorii
E	Einheit
EHR	The English Historical Review
FAF	Forces Aériennes Française
FT	Flugwehr und -Technik
GWU	Geschichte im Wissenschaft und Unterricht
H	Historia
HČ	Historicky Časopis
HV	Historie a Vojenstvi
Hy	History
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IČ	Istorisky Časopis
IIIB	Izvesztija na Isztoricseszka Insztituta za B"lgarszka
IP	Isztoricseszki Pregled
IZ	Isztoricseszkie Zapiszki
JMH	The Journal of Modern History
JRA	The Journal of the Royal Artillery
JRMCS	Journal of the Royal Military College of Science
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research

K	Kommuniszt
KH	Kwartalnik Historyczny
KR	Krülja Rodinü
KSzISz	Kratkie Szoobscsenija Akad. Nauk SzSzSzR Insztituta Szlavjanovedenija
KSzIV	Kratkie Szoobscsenija Insztituta Vosztokovedenija
KZ	Krasznaja Zvezda
LC	Lupta de Clasa
LM	Labour Monthly
MF	Militärpolitisches Forum
MoF	Morszkoj Flot
MÖS	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
MR	Military Review
MW	Mys Wojskowa
NA	Narodna Armija (bolgár)
ND	Nowe Drogi
NM	Nová Mysl
NV	Novo Vreme
NZLDU	Naukovi Zapiszki L'vivszkij Derzsavnij Universzitet i. Ivana Franka
PA	Propagandiszt i Agitator
PC	People's China
PH	Przegląd Historyczny
PZ	Przeglad Zachodni
RAFFR	Royal Air Force Flying Review
RDN	Revue de Défense Nationale
RGM	Revue du Génie Militaire
RH	Revue Historique
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHD	Revue d'Historie Diplomatique
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale
RM	Rivista Militare
RSI	Rivista Storica Italiana
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
S	Sobótka

SA	Schweizer Artillerist
SF	Südost-Forschungen
SRI	Studii. Revistá de Istorie.
SS	Slezský Sbornik
St	Der Stahlhelm
Sz	Szovetszkoe Vosztokovedenie
SzA	Szovetszkaja Arheologija
SzoV	Szovetszkij Voin
SzV	Szrednie Veka
T	Tagebuch
Ta	Tankiszt
TSzSzA	Tül i Sznabzsenie Szovetszkoj Armii
UZIV	Ucsenüe Zapiszki Insztituta Vosztokovedenija
UZNNI	Ucsenüe Zapiszki po Novoj i Novejsej Isztorii
UZISz	Ucsenüe Zapiszki Insztituta Szlavjanovedenija
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZ	Voenno Inzsenernüj Zsurnal
VMU	Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta
VMZ	Voenno Medicinszkij Zsurnal
VS	Voennüj Szvjaziszt
VV	Voennüj Vesztnik
VVF	Vesztnik Vozdusnogo Flota
VZ	Voennüe Znanija
VZg	Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
WZ	Weg und Ziel
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft
ZL	Ziviler Luftschutz
ZO	Zeitschrift für Ostforschung
ZP	Zolnierz Polski

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KÁLLAY ISTVÁN	Az ellenforradalom fegyveres erejének szervezése és működése 1919—1920-ban a Dél-Dunántúl területén — — — — — — — — — — — —	3
MUCS SÁNDOR őrnagy	A magyar fegyveres ellenállási mozgalom megszervezésé és szerepe Magyarország felszabadításában. (1941—1945) — — — — — — —	32
RÁZSÓ GYULA	A kínai nép nemzeti felszabadító háborúja 1937—1949 — — — — — — — — — — — — —	55
TÓTH SÁNDOR százados	Magyar katonák a hitleri fasizmus ellen — — —	94
DR. HORVÁTH MIKLÓS őrnagy	Nyugati határvédelmünk stratégiai-taktikai jelentőségének néhány kérdése a XI—XII. században	120
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ	I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. II. rész —	179
BERKÓ ISTVÁN	Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése —	204

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

MARKÓ ÁRPÁD, a történettudományok kandidátusa	A Bercsényi-család legutolsó tagja gróf Bercsényi László huszáralezredes, 1781—1835 — — — —	227
DEZSÉNYI MIKLÓS	Hadiesemények a Dunán Buda 1686-os ostroma idején — — — — — — — — — — — — —	241

SZEMLE

	A Nagy Honvédő Háború történetének vázlata (ism. Mucs Sándor őrnagy) — — — — — —	253
KEMÉNY G. GÁBOR	Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban (ism. Molnár Pál százados) — — —	262
KURZ, H. R.	A katonai törzs és vezérkar története, formája és ténykedése (ism. Windisch Aladárné) — —	271
HEINZ GUDERIAN	Erinnerungen eines Soldaten (ism. Tolnay László)	285
	Pályázati felhívás — — — — — — — — — —	294

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

	Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860—62-es évekből. (Közli: Kun József százados és Bőhm Jakab) — — — — — — —	299

BIBLIOGRÁFIA

	Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1955—1956 — — — — — — — — — — — —	331

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

КАЛЛАИ ИШТВАН — Организация и действие вооруженных сил контрреволюции на Южной-Задунайской территории в 1919—1920 годах — 3

Майор МУЧ ШАНДОР — Организация и роль венгерского движения вооруженного сопротивления в освобождении Венгрии (1941—1945) — 32

РАЖО ДЮЛА — Национально-освободительная война Китайского народа 1937—1949 — 55

Капитан ТОТ ШАНДОР — Венгерские солдаты против гитлеровского фашизма — 94

Майор Д-р ХОРВАТ МИКЛОШ — Некоторые вопросы стратегического и тактического значения обороны нашей западной границы в XI—XII веках — 120

ЧЕХ-СОМБАТИ ЛАСЛО — Поход I. Ракоци Дердь в 1644 году. 2. часть — 179

БЕРКО ИШТВАН — Комплектирование армии в освободительной борьбе 1848—49 годов — 204

КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ — 227

РЕЦЕНЗИИ — 253

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — 299

БИБЛИОГРАФИЯ — 331

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban

A magyar könyvkiadás történetében az első olyan mű, amely összefoglaló képet nyújt a szovjetországi magyar internacionalisták hősi múltjáról. Az ízléses kivitelben készülő kiadvány lapjain 100 000 magyar internacionalista, volt hadifogoly önfeláldozó harca elevenedik meg, akik fegyverrel kezükben küzdöttek az Októberi Forradalom barikádjain és a polgárháború frontjain.

A kötet három részből áll:

1. Bevezető tanulmány.
2. Visszaemlékezések.
3. Korabeli írott dokumentumok.

A bevezető tanulmányt Györkei Jenő és Józsa Antal főhadnagyok, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársai írták. Ugyancsak ők gyűjtötték és rendezték sajtó alá a visszaemlékezéseket és a dokumentumokat is. A szerzők szép és értékes szemléltető illusztrációkkal is ellátták a könyvet, amely egyike lesz a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából kiadásra kerülő legérdekesebb könyveknek.

Megjelenik ez év szeptemberében.

A könyv terjedelme 25 ív. Ára: kb. 35 Ft.

Megrendelhető:
Zrínyi Katonai Kiadó,
Budapest, VI., Népköztársaság útja 2.

A Kossuth Könyvkiadó és a Hadtörténelmi Intézet kiadványa.

Ligeti Károly válogatott írásai

Ligeti Károly az első világháború alatt és az Októberi Forradalom után kiemelkedő vezetője volt a szibériai magyar hadifogolymozgalomnak, majd az omszki bolsevik szervezetnek. Mint egy partizánegység vezetője esett a fehérek fogságába és nem sokkal a város felszabadulása előtt végezték ki. Ligeti nemcsak szervező és katona volt, hanem kiváló publicista is. Most megjelenő könyve legszebb verseit, néhány levelét és az omszki hadifoglyok lapjában napvilágot látott kitűnő cikkeit foglalja magában.

A Ligeti Károlyra vonatkozó anyagot Györkei Jenő fhdgy. a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa gyűjtötte össze és rendezte sajtó alá. A kötetben megjelenő bevezető tanulmány a Hadtörténelmi Intézet volt igazgatójának, a mártír halált halt Sziklai Sándor vezérőrnagy elvtárs munkája.

Ligeti Károly: Válogatott írásai a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából, ez év augusztusában jelenik meg.

A könyv terjedelme 10 ív. Ára: 15 Ft.

Megrendelhető:

Zrínyi Honvéd Kiadó,

Bp. VI., Népköztársaság útja 2.

A Kossuth Könyvkiadó és a Hadtörténelmi Intézet kiadványa.

Ára: 16,— Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3-4

1957

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3–4

1957

ÚJ FOLYAM BUDAPEST IV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Szerkesztik:
Balázs József, Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós,
Kornis Pál, Liptai Ervin, Molnár Pál,
Mucs Sándor.
Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós.
A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764.
Felelős kiadó: a Zrínyi Honvéd Kiadó, Budapest, VI., Népköztársaság útja 2.
Telefon: 112—064.
Megjelenik negyedévenként.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára fél évre 16 Ft, egész évre 32 Ft.
Csekszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850, és a kiadónál.

5931/2 — Zrínyi Nyomda. Budapest. — Felelős: Bolgár Imre igazgató.

V. I. Lenin arcképe 1920 májusában

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 40. ÉVFORDULÓJÁRA

A nagy Lenin által vezetett bolsevik párt Oroszország munkásosztályának és szegényparasztságának aktív támogatásával 1917. november 7-én elsöpörte a kapitalisták és földbirtokosok uralmát Oroszországban. A földesúri-burzsoá uralom helyén létrejött a dolgozók állama, s ez a tény nemcsak Oroszország, de az egész világ népei számára új korszak kezdetét jelentette. Az orosz munkások és parasztok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban példát mutattak az egész világ proletariátusának, hogyan kell határozott támadással elsöpörni a kapitalistákat, és megmutatták az utat, amelyen haladva a proletariátus elérheti szabadságát. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom végrehajtásával Szovjet-Oroszország munkásosztálya az emberi haladásért folytatott harc élcsapatává vált. Az Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a szovjethatalom első dekrétumai a földről és a békéről hatalmas aktivitást váltottak ki a világ dolgozóiból, akik helyeselve a fiatal szovjethatalom eme első lépéseit, szerte a világon harcra keltek az imperialista háború gyors befejezéséért, a béke megkötéséért.

*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítése és győzelmes végrehajtása többek között arról is tanúskodik, hogy a Lenin vezette bolsevik párt nemcsak politikailag, de a szó legközvetlenebb értelmében katonailag is kiválóan előkészítette a forradalmat. Lenin a gyakorlatban igazolta be Marx azon tételét, hogy a fegyveres felkelés, mint a háború is, művészet. Lenin és a bolsevik párt munkája a forradalom előkészítésében és végrehajtásában, majd a proletariátus hatalmának megvédéséért folytatott harc idején — a fehérgárdisták és a külföldi intervenciósok ellen — örök példáját adja a proletariátus felszabadításáért folytatott fegyveres harc művészi megszervezésének és vezetésének. Frunze a leninizmust joggal nevezte a proletariátus stratégiájának és taktikájának. „A leninizmus — mondotta Frunze — a munkásosztály stratégiája és taktikája, tanítás a munkásosztály harcának vezetéséről, tanítás arról,

hogyan kell a munkásosztálynak tevékenykedni, hogy biztosítsa saját győzelmét."[1]

Ha Leninnek a forradalom előkészítése és végrehajtása időszakában írott munkáit tanulmányozzuk, azt látjuk, hogy a proletariátus nagy vezére példamutatóan óvta a munkásosztály pártját attól, nehogy a helyzet legalaposabb elemzése nélkül határozza el a fegyveres felkelés megkezdését. „Marxizmus és felkelés" c. cikkében — amelyet 1917 szeptemberében írt — Lenin arra a kérdésre adott választ, hogy melyik helyzet legalkalmasabb a forradalom végrehajtására. „A felkelésnek, hogy sikere legyen — írta Lenin —, nem összeesküvésre, nem a pártra, hanem az élenjáró osztályra kell támaszkodnia. Ez az első szabály. A felkelésnek a nép forradalmi lendületére kell támaszkodnia. Ez a második. A felkelésnek az érlelődő forradalom történetében beállt olyan *fordulópontra* kell támaszkodnia, amikor a nép élenjáró soraiban aktivitása a legnagyobb, amikor az *ingadozás* az ellenség soraiban és a *forradalom gyenge, felemás, határozatlan barátainak soraiban* a legerősebb."[2] De Lenin nemcsak arra tanította a pártot, hogy támadni csak akkor szabad, ha az összes feltételek adva vannak, hanem arra is, hogy az adott helyzetet csak úgy lehet teljes egészében kiaknázni, ha „nagy túlerőt összpontosítunk a döntő helyen és a döntő pillanatban".[3] Lenin továbbá arra tanította a pártot, hogy ha viszont mindezek a feltételek adva vannak és az előkészületek megtörténtek, a legnagyobb határozottsággal kell cselekedni. 1917. október 21-én írt, „Egy kívülálló tanácsai" című cikkében Lenin konkrétan meghatározta azokat a fontos objektumokat, amelyeket az első pillanatokban el kell foglalni a proletariátus rohamosztagainak. „Úgy kombinálni a három főerőt: a hajóhadat, a munkásokat és a katonai csapatokat, hogy feltétlenül megszálljuk és *bármilyen* veszteség árán is megtartsuk: a) a telefont, b) a távirót, c) a pályaudvarokat, d) és főképpen a hidakat."[4]

Ezek és az ehhez hasonló lenini tanítások ragyogó példáit adják a bolsevik párt stratégiájának és taktikájának a szocialista forradalom előkészítésének időszakában. A párt ezeknek a tanításoknak az alapján készítette fel az egész munkásosztályt a földbirtokosok és kapitalisták elleni döntő harcra. És ezt a harcot 1917. november 7-én siker koronázta.

*

A bolsevikok pártja azonban tisztában volt azzal, hogy sem a hatalomból kitaszított úri osztály, sem a világkapitalizmus nem fog beletörődni a vereségébe és mindent el fognak követni, hogy megsemmisítsék a fiatal munkás-paraszt államot. A szocialista forradalom győzelme után tehát a pártnak a forradalom által kivívott eredmények megvédésére

[1] M. V. Frunze. Válogatott művei. 322. old. oroszul.
[2] Lenin Válogatott Művei. II. köt. 130. old. Szikra, 149.
[3] Uo.
[4] Uo.

kellett mozgósítani a munkásosztályt és a szegényparasztságot. A Lenin vezette bolsevik párt hatalmas energiával fogott hozzá ehhez a munkához. Lenin rámutatott arra, hogy a forradalmi háború győzelmes vezetéséhez mindenek előtt a hátországot kell megszilárdítani. „A gyakorlat talaján" c. cikkében Lenin erről a következőket írta 1918. március 1-én: „A komoly hadviseléshez szilárdan megszervezett hátország szükséges. A legjobb hadsereget, a forradalom legodaadóbb híveit is azonnal elpusztítja az ellenség, ha nincsenek eléggé felfegyverezve, ellátva élelmiszerrel és kiképezve. Ez annyira világos, hogy nem szorul magyarázatra."[5] Ugyanebben a cikkében Lenin a hátország feladatát újból aláhúzva ezt írta: „Számba kell venni minden fegyvert és lőszert, azonnal újból hozzá kell látni a fegyverek és lőszer gyártásához. A vasútról el kell távolítani a batyuzókat és a garázda elemeket. Mindenütt helyre kell állítani a legszigorúbb forradalmi fegyelmet. Csakis akkor beszélhetünk majd *komolyan* a háborúról, ha mindezeknek a feltételeknek eleget tettünk."[6]

A hátország háborúra való felkészítése mellett Lenin és a bolsevik párt minden erejével azon volt, hogy létrehozza a proletárdiktatúra szilárd védelmezőjét, a proletariátus hadseregét. A cári hadsereget és különösen annak vezetői karát nem lehetett a proletárdiktatúra megvédésére felhasználni. Lenin így jellemezte ezt a helyzetet: „... hadseregünk nincs és kénytelenek vagyunk továbbra is az álig felfegyverzett rabló szomszédságában élni, aki egyelőre megmaradt és megmarad rablónak és akire természetesen az annexió és a hadisarc nélküli agitációval nem lehetett hatni."[7] Az ütőképes, nagy létszámú proletárhadsereg megteremtéséhez pedig idő kellett. Ezért a fiatal szovjet állam az álig felfegyverzett rablónak, az imperialista Németországnak békeajánlatot tett, hogy „bármi áron" is, de legyen ideje felkészülni a várható támadás elhárítására. „Mi tudtuk — mondotta Lenin —, hogy az imperializmussal a hadsereg állapota miatt kötünk békét."[8] Voltak, akik nem értettek egyet Leninnek e javaslatával, azonban Lenin a párt VII. kongresszusán szenvedélyes hangú beszédben mutatott rá, hogy „... az ilyen pillanatban, amikor az a helyzet, hogy a hadsereg beteg, amikor minden alkalmat, bármi áron is, kihasználunk arra, hogy akár csak egy napi lélegzetvételnyi időhöz is jussunk, azt mondjuk, hogy minden komoly forradalmárnak, aki kapcsolatban van a tömegekkel, aki tudja, mi az a háború, mi az a tömeg — fegyelmeznie kell a tömegeket, gyógyítani kell őket, törekednie kell arra, hogy új háborúra mozgósítsa őket — minden ilyen forradalmár igazolni fog bennünket, minden megalázó békét helyesnek fog tartani, mert ez a proletárforradalom és Oroszország újjászületése érdekében történik ..."[9]

[5] Uo. 326. old.
[6] Uo. 327. old.
[7] Uo. 341. old.
[8] Uo. 349. old.
[9] Uo. 354. old.

A bolsevikok pártja és a fiatal szovjet állam, megfogadva Lenin tanácsát, megkötötte a breszti békét. A breszti béke úgy vonult be a történelembe, mint ragyogó példája a kommunista párt politikai és katonai stratégiájának. Ennek a stratégiának lényege az időnyerés volt: időt kellett nyerni ahhoz, hogy a fiatal szovjet állam létrehozza azokat a feltételeket, amelyek elengedhetetlenek a háború sikeres megvívásához, az imperialista agresszorok és a belső ellenforradalmárok ellen.

A fehérgárdisták és a külföldi intervenciósok fölötti győzelem elérésének egyik döntő feltétele tehát a szovjet állam fegyveres erejének létrehozása volt, hogy képes legyen megvédeni a szocialista forradalom által kivívott eredményeket és a szovjet állam függetlenségét. A szovjet állam fegyveres erejének létrehozását a bonyolult helyzeten kívül még az is nehezítette, hogy még a szervezési elvek sem voltak kidolgozva; ez a kérdés a kommunista párt számára teljesen új kérdés volt. Erre Lenin is rámutatott a párt VIII. kongresszusán tartott beszámolójában, amikor azt mondotta, hogy „a Vörös Hadsereg építésének kérdése teljesen új kérdés volt, ezt a kérdést eddig még elméletben sem vetették fel". Lenin támogatásával a kommunista párt és a szovjet kormány arra törekedett, hogy a Vörös Hadsereg már létrejöttének időszakában is erős osztályhadsereg legyen.

A Vörös Hadsereg létrehozásáról szóló dekrétumban, amelyet 1918. január 15-én adtak ki, a következőket olvashatjuk: „A régi hadsereg a burzsoázia kezében a dolgozók elnyomására szolgált. Azzal, hogy a hatalom a dolgozók, az elnyomottak kezébe ment át, elkerülhetetlenül új hadsereget kell létrehozni, amely a szovjethatalom támasza lesz... Ezért a Népbiztosok Tanácsa elhatározza: új hadsereg szervezését ‚Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg' elnevezés alatt, a következő elvek alapján:

1. A Vörös Hadsereget a munkásosztály legöntudatosabb és szervezett elemeiből kell létrehozni.

2. A Vörös Hadsereg sorai nyitva vannak az Orosz Köztársaság minden polgára előtt, aki 18 évnél nem fiatalabb. A Vörös Hadsereg soraiba léphet mindenki, aki kész odaadni erejét és életét az Októberi Forradalom eredményeinek védelméért, a szovjethatalomért, a szocializmusért..."

A fenti elvek alapján létrejött Vörös Hadsereg mint újtípusú fegyveres erő, gyökerében különbözött a burzsoá országok hadseregétől. A Vörös Hadsereg a felszabadult munkások és parasztok hadserege, a népek közötti barátság hadserege lett, amely létrehozásának első pillanatától az internacionalizmus szellemében nevelődött.

Az események további menete igazolta Lenin és a bolsevik párt előrelátását. A fehérgárdisták és a külföldi kapitalisták pusztító háborút zúdítottak a fiatal szovjet államra. A bolsevikok pártja és a szovjet állam azonban helyesen használva fel a breszti béke megkötése után létrejött lélegzetvételnyi szünetet, olyan hadsereget szervezett, amely

ércfalként fogta fel a fehérgárdisták és a külföldi intervenciósok csapásait. A kommunista párt és a szovjet állam intézkedéseit a Vörös Hadsereg létrehozására a dolgozó osztályok a legnagyobb odaadással támogatták, s e támogatás eredményeképpen a Vörös Hadsereg létszáma 1918. április 20-án már 195 838 önkéntest számlált. Ez a szám aztán a polgárháború és a külföldi intervenció éveiben milliókkal szaporodott. A Vörös Hadsereg, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom szülötte volt, a nehéz harcokban méltónak bizonyult e forradalom vívmányaihoz és azok leghűségesebb védelmezője lett.

*

A szocialista forradalom eredményeinek megvédéséért folytatott harc szervezője és irányítója a bolsevik párt és Lenin volt. A Népbiztosok Tanácsának „Veszélyben a szocialista haza" című felhívásában, melyet 1918. február 21-én adtak ki, Lenin a következőkben határozta meg a szovjet nép és fegyveres erőinek stratégiáját ebben az időszakban: „1. Az ország minden ereje és eszköze teljesen a forradalmi honvédelem szolgálatába állítandó. 2. Minden szovjetnek és forradalmi szervezetnek kötelességévé tétetik, hogy az utolsó csepp vérig védelmezzenek minden állást. 3. A vasúti szervezetek és a velük kapcsolatos tanácsok minden erejükkel kötelesek meggátolni az ellenséget a közlekedési eszközök felhasználásában; visszavonulás esetén meg kell semmisíteni az utakat, fel kell robbantani és gyújtani a vasúti épületeket; az egész gördülő állományt — vasúti kocsikat és mozdonyokat — haladéktalanul kelet felé, az ország belsejébe kell irányítani. 4. Az összes gabona- és általában élelmiszerkészleteket, valamint minden értékes vagyontárgyat, amit az a veszély fenyeget, hogy az ellenség kezére juthat, feltétlenül meg kell semmisíteni; ennek ellenőrzése az elnök személyes felelőssége mellett a helyi szovjetekre hárul. 5. Petrográd, Kiev és a front mentén lévő minden város, község, falu és helység munkásai és parasztjai lövészárok ásása céljából katonai szakértők vezetése alatt mozgósítsanak zászlóaljakat."[10]

Ezekben az intézkedésekben a szovjet állam és a párt a gyakorlati tevékenység programját adta, de ugyanakkor feltárta a honvédő, össznépi háború jellegét is, és meghatározta a háború vezetésének formáját olyan körülmények között, amikor az imperialisták időlegesen erőfölényben voltak a szovjet állammal szemben.

A szovjet államnak és a pártnak ezek az utasításai ugyanakkor azt is világosan mutatják, hogy 1918 első felében a szovjet stratégia védelmi célokat tűzött maga elé, amely a szovjet állam akkori helyzetéből adódott.

A szovjethatalom erősödésével és a Vörös Hadsereg további fejlődésével a bolsevik párt és a szovjet kormány stratégiája is alapvetően megváltozott. A védelmi stratégiát a támadó stratégia váltotta fel.

[10] Uo. 317—318. old.

Lenin, mint a Munkás-Paraszt Védelmi Tanács elnöke, közvetlenül vezetve a Vörös Hadsereg harcát, arra tanította a Vörös Hadsereget, hogy a védelmi harc esetenként szükségszerű ugyan, de az ellenséget legyőzni, megsemmisíteni csak támadással lehet. A támadó tevékenység — írta Lenin — legyen aktív. Ki kell harcolni az első sikert, aztán sikert siker után kell elérni, nem szüneteltetve az ellenség elleni támadást. 1919. április 24-én a Nyugati Front parancsnokságának küldött táviratában Lenin követelte a támadás lendületének maximális növelését, hogy az ellenségnek ne legyen lehetősége összevonni erőit és ne legyen ideje megkapaszkodni. Hasonló értelemben, de még nagyobb határozottsággal írt Lenin a támadó harc fontosságáról 1919 őszén a pétervári munkásoknak írott üdvözletében. „Feszítsétek meg minden erőtöket! — írta Lenin — Bármi történjék is, üldözzétek a visszavonuló csapatokat, ne adjatok nekik egy óra pihenőt sem!" A harcban — olvashatjuk egy másik cikkében — „... nem szétverni kell az ellenséget, hanem megsemmisíteni".

Ezek a nagyszerű lenini tanítások szolgáltak alapul a Vörös Hadsereg egész tevékenységéhez; ezeket a tanításokat a Vörös Hadsereg parancsnoki káderei a harcok közben ültették át a gyakorlatba.

Ugyancsak példamutató módon oldotta meg a Lenin vezette bolsevik párt a háború egyik igen fontos és bonyolult problémáját, az ellenségre mérendő főcsapás irányának kiválasztását is. Amikor 1918 nyarán Kolcsak támadása nehéz helyzetbe hozta a Szovjet Köztársaságot, a párt Központi Bizottsága határozatában kijelentette: „... a forradalom léte a Volga mellett és az Uralban dől el." Lenin 1918. augusztus 10-i levelében a Keleti Front megerősítését sürgette a többi frontok rovására is. Kolcsak szétverése után a fiatal szovjet államot délről Gyenyikin serege fenyegette. A párt felismerve a helyzetet, 1918. október 22-én kelt határozatában leszögezte: „... A Déli Front megerősítésére szükséges fordítani a legnagyobb figyelmet."[11] A pártszervezeteknek küldött levelében a párt Központi Bizottsága 1919 júliusában a déli fronttal kapcsolatban a következőket írta: „A munkások és parasztok minden erejét, a Szovjetköztársaság minden erejét meg kell feszíteni, hogy visszaverjük Gyenyikin támadását és legyőzzük őt anélkül, hogy a Vörös Hadsereg győzelmes támadását az Uralban és Szibériában megállítanók."[12] Lenin „A pétervári munkások példája" c. cikke és a párt Központi Bizottságának tézisei „A lengyel front és feladataink" címmel mind arról tanúskodnak, hogy a bolsevik párt Lenin vezetésével helyesen oldotta meg a háború vezetésének egyik igen fontos problémáját, a főcsapás irányának kiválasztását és az erők és eszközök csoportosítását a főcsapás végrehajtásához.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeinek megvédéséért folytatott harcokban tehát Lenin és harcostársai a Vörös Hadsereg

[11] Lenin. 28. köt. 122. old.
[12] Lenin Válogatott Művei. II. köt. 591. old.

létrehozásával egyidőben kidolgozták a hadsereg harceljárását is, amelynek gyakorlati alkalmazásával a fiatal szovjet állam hadserege győzelmesen fejezte be a belső ellenforradalmárok és a velük szövetkezett külföldi intervenciósok ellen viselt háborút.

*

Ma, negyven év távlatából már nem nehéz megérteni a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi jelentőségét. Ma már világos mindenki előtt, hogy bár ez a forradalom elsősorban Oroszország népei számára hozta meg a felszabadulást a kapitalisták és földbirtokosok uralma alól, jelentősége mégis túlnőtt Oroszország határain. Az Októberi Szocialista Forradalom eredményeképpen létrejött szovjet állam fennmaradása és fokozatos erősödése letagadhatatlanul bizonyította azt a tényt, hogy az ország ügyeinek intézéséhez nincs szükség kapitalistákra és földbirtokosokra, hogy az embernek ember által való kizsákmányolása nem törvényszerű. Ezzel olthatatlan vágyat ébresztett a világ elnyomott népeiben a felszabadulásuk után. Ez a vágy negyven év óta történelmi hatóerő, s különös erővel jut érvényre napjainkban is a gyarmati és függő országok népeinek mozgalmaiban, amelyek mindenek előtt az imperialista elnyomás ellen irányulnak.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányaihoz tartozik az is, hogy létrehozta a munkások és parasztok Vörös Hadseregét, a proletariátus diktatúrájának egyik fő védelmezőjét az imperialista agresszorokkal szemben. Ez a hadsereg, amelyet a kommunista párt szerető gondoskodása nevelt, négy évtized alatt félelmetes erővé nőtt az imperialista hatalmak szemében. Ez a hadsereg négy évtized alatt nem egyszer példát mutatott arra, hogyan kell a leghatározottabban visszaverni minden olyan kísérletet, amely a szocialista haza ellen irányul.

Mi magyarok is az Októberi Szocialista Forradalomnak köszönhetjük szabadságunkat. 1917 októbere nélkül nem lehetett volna 1945. április 4-ike sem. Ez a két dátum éppen ezért szorosan összefonódik népünk történetében. 1956 októberében kirobbantott ellenforradalom idején az ellenforradalmárok mindent elkövettek, hogy bemocskolják azt a barátságot, amelyet vérrel pecsételtek meg magyar és orosz munkások 1919-ben és 1945-ben is.

Tervük nem sikerült. Nem sikerülhetett, mert a magyar nép és a szovjet nép barátsága erősebb alapokon nyugszik, mint valaha, mert közös cél forraszt bennünket össze: a szocializmus, a kommunizmus felépítésének nagy célja.

LENIN ÉS A SZOVJET HADITUDOMÁNY

A. Sztrokov ezredes

A nagy Leninnek, a kommunista párt megalapítójának, a világ első szocialista állama és annak fegyveres erői létrehozójának történelmi érdeme az új, szocialista katonai elmélet alapjainak kidolgozása.

V. I. Lenin, Marx és Engels tanítását az új viszonyok között alkotó módon továbbfejlesztve, feltárta a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit az imperializmus korszakában. Meghatározva az imperializmust, mint a kapitalizmus utolsó fázisát, és bebizonyítva pusztulásának elkerülhetetlenségét, Lenin arra a következtetésre jutott, hogy a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének törvénye következtében a szocializmus nem győzhet egyszerre minden országban, s hogy a szocializmus győzelme lehetséges először néhány, sőt egyetlen egy országban is. A szocializmus egy országban való győzelmének lehetőségéről szóló elmélet megkövetelte a szocialista állam fegyveres védelme szükségességének és védelmi képessége megszilárdításának tudományos megalapozását.

V. I. Lenin fényesen oldotta meg ezt a feladatot. Lenin sokoldalúan kidolgozta a világ első szocialista államának védelmi kérdéseit a kapitalista agresszorok ellen, az új típusú fegyveres erők létrehozásának kérdéseit, lefektette a szovjet haditudomány alapjait. Ezeket a lenini tanításokat fejlesztették tovább Lenin harcostársai és a párt határozatai.

Lenin, a proletárforradalom nagy stratégája közvetlenül vezette az októberi fegyveres felkelést Petrográdon és a szocialista haza védelmét a külföldi katonai intervenció és a polgárháború időszakában.

A polgárháború és a külföldi katonai intervenció nehéz éveiben elért győzelmek csak azért váltak lehetővé, mert ezt a harcot a kommunista párt vezette, az a párt, amely mély kapcsolatot tartott a dolgozók széles tömegeivel, odaadással szolgálta az ország és a nép érdekeit, s mert a honvédelmi munkát vezető Munkás-Paraszt Védelmi Tanács élén a proletariátus nagy vezére, Lenin állott. Lenin hagyatéka a hadügy szervezésének területén hatalmas. Mint ahogy M. I. Kalinin megjegyezte: A dolgozó tömegek háborúinak történetében, amelyet felszabadulásukért vívtak az elnyomás ellen, Lenin volt a legnagyobb hadvezér.

I.

A szovjet haditudomány együtt született és korszerűsödött a szocialista állam és fegyveres erőinek megalakulásával és fejlődésével. A Szovjet Hadsereg nem vehette át mechanikusan a régi burzsoá haditudományt. Ki kellett dolgozni az új, szovjet haditudományt, hogy a marxizmus—leninizmus tanítása alapján megmutassa az imperialista hódítók elleni igazságos, felszabadító háború győzelmes vezetésének útjait. A proletariátus vezérei és teoretikusai, Marx és Engels abból a célból, hogy kidolgozzák a proletariátus fegyveres harcának stratégiáját és taktikáját, a fegyveres felkelésre való felkészülés módszerét és annak vezetését, általánosították a forradalmi események tapasztalatait, foglalkoztak katonai elméleti kérdésekkel. Azonban Marx, és főleg Engels — aki sokat foglalkozott katonai kérdésekkel — katonai elméleti hagyatékának jelentőségéről szólva nem szabad elfelejteni, hogy ők abból indultak ki, hogy a szocialista forradalom vagy minden országban egyszerre, vagy a civilizált országok többségében fog győzni és ezért nem dolgozták ki a győztes szocialista ország védelmének konkrét kérdéseit az imperialista agresszorokkal szemben.

A szocialista állam fegyveres erői építésének kérdése teljesen új volt. „Nem emlékszem — mondotta Lenin —, hogy a szocializmus korábbi tanítómesterei, akik igen sokat előreláttak a közelgő szocialista forradalomból és sok mindenre rámutattak ezzel a forradalommal kapcsolatban — nem emlékszem, hogy nyilatkoztak volna ebben a kérdésben, mert csak akkor merült fel, amikor hozzáfogtunk a Vörös Hadsereg építéséhez."[1]

V. I. Lenin kidolgozta a szocialista forradalomban született és kapitalista környezetben levő szovjet állam fegyveres erőinek felépítési elveit. Alkotóan alkalmazva a marxizmust a katonai ügyek területére, általánosítva a kommunista párt és a szovjet állam fegyveres erőinek katonai-harci tapasztalatait, kritikailag átdolgozva és felhasználva a legjobbakat mindabból, amit a régi hadművészet adott, V. I. Lenin és az ő tanítványai és harcostársai megalkották a szovjet haditudományt — amely elméleti alapja a szocialista haza védelmében folytatott háborúra való felkészülésnek és a háború vezetésének.

A szovjet haditudomány elszakíthatatlan kapcsolatban van a marxizmus—leninizmus tanításával a háborúról és a fegyveres erőkről, azzal a tanítással, amely a háborúk és a hadseregek osztályjellegével és lényegével, ezek keletkezésének és fejlődésének törvényszerűségeivel foglalkozik. Ez a tanítás a haditudomány szilárd elméleti alapja. Ez a tanítás azonban nem helyettesíti a haditudományt, amely a

[1] Lenin művei 29. köt. 147. old.

háborúnak, mint a fegyveres harcnak törvényeit, vagyis a háború vezetésének törvényeit tanulmányozza. A haditudomány törvényszerűségeinek helyes megismerése azonban csak a marxizmus—leninizmus elméletének alapján lehetséges.

V. I. Lenin kidolgozta a háború és a gazdaság kapcsolatának és a gazdaságnak a háború vezetésére gyakorolt hatásának alapvető tételeit az imperializmus korszakában. Az imperializmus korában a háború és a gazdaság közötti kapcsolat igen közvetlenné és mindent átfogóvá vált. „A modern háborúban... a gazdasági szervezetnek döntő jelentősége van"[2] — írta Lenin 1917-ben a „Fenyegető katasztrófa és hogyan kell ellene harcolni" című munkájában. A keleti népek kommunista szervezeteinek második összoroszországi kongresszusán tartott előadásában (1919. nov. 22.) Lenin a polgárháború tapasztalatairól beszélve rámutatott arra, hogy „A háború minden nemzet összes gazdasági és szervezeti erőinek a próbája."[3]

A győzelem a háborúban nemcsak a harcokban és az ütközetekben, hanem a hátországban is kovácsolódik. Ezért nagy figyelmet kell „fordítani... a hátország megerősítésére"[4] — mutatott rá Lenin. A győzelem eléréséhez az egész nép erőfeszítésére szükség van, mozgósítani kell az ország összes gazdasági tartalékait. „A komoly hadviseléshez szilárdan megszervezett hátország szükséges. A legjobb hadsereget, a forradalom legodaadóbb híveit is azonnal elpusztítja az ellenség, ha nincsenek eléggé felfegyverezve, ellátva élelemmel és kiképezve."[5]

Az imperializmus korában növekedett a hadsereg és az egész hadszervezett függősége a gazdasági viszonyoktól. Még 1905-ben Lenin azt mondotta, hogy „az ország katonai szervezete és egész gazdasági és kulturális rendje között sohasem volt még oly szoros a kapcsolat, mint napjainkban".[6]

A korszerű háborúban több milliós hadseregek vesznek részt, amelyek bonyolult harci technikával vannak felfegyverezve. A hadseregek harci lehetőségei függenek a gazdasági feltételektől. A katonai terveket gazdaságilag is biztosítani kell. A történelmi tapasztalat meggyőzően mutatja, hogy ha a haditervek elszakadnak a reális gazdasági lehetőségektől, úgy ezek elkerülhetetlenül kalandorsághoz vezetnek.

A háború vezetésének művészete a társadalmi-gazdasági rendszertől, a termelőerők fejlődésétől, a katonai technikától van függőségben. A hadművészet és a termelési mód összhangjának törvényét már Marx és Engels megfogalmazta, Lenin pedig az imperializmus korszakára alkalmazta.

[2] Lenin művei 25. köt. 388. old.
[3] Lenin művei 30. köt. 141. old.
[4] Lenin katonai levelei, 1917—1920, 83. old. oroszul.
[5] Lenin művei 27. köt. 62. old.
[6] Lenin művei 8. köt. 39. old.

V. I. Lenin nem egy esetben rámutatott arra, hogy a szüntelenül fejlődő katonai technika milyen nagy hatással van a hadművészetre. 1905-ben „A védelemből támadásba" című cikkében V. I. Lenin az imperializmus korszakában lezajlott háborúk egyik jellemző sajátosságaként említi „A nagyerejű robbanóanyagok széleskörű felhasználását", mely már az orosz-japán háborúban „újdonságot eredményezett a tüzérségnél". Egy másik, „A moszkvai felkelés tanulságai" c. cikkében, amelyet 1906-ban írt, V. I. Lenin még egy igen fontos sajátosságra mutat rá — az automata fegyverek elterjedésére és annak a tételnek a helyességére, hogy „a katonai taktika a katonai technika színvonalától függ". A nagy gondolkodó arra hívta fel a figyelmet, hogy sohasem szabad elfeledkezni a katonai technika új eredményéről.

A háború menetében és kimenetelében rendkívül nagy jelentőségűek az ország morális lehetőségei. Az összes előző háborúkban is a hadsereg morális ereje mindig hatalmas jelentőségű volt. „Minden háborúban — mutatott rá Lenin — a győzelem végeredményben azoknak a tömegeknek morális állapotától függ, amelyek a harcmezőn vérüket ontják."[7] A modern háborúkban, amikor nemcsak a hadsereg, hanem az egész nép harcol, amikor a harci tevékenység igen hosszúra nyúlik, amikor a harc legújabb eszközeit alkalmazzák, a nép és a hadsereg erkölcsi szelleme, a hősiesség (megnyilvánulásai) a fronton és a hátországban, különös jelentőséggel bír a győzelem elérésében. A nép és a hadsereg erkölcsi állapotának szilárdsága a társadalom osztályjellegétől, az ország társadalmi gazdasági rendjétől, a vívott háború jellegétől függ. „... A háború céljai és okai a tömegek tudatára hatalmas befolyással bírnak és biztosítják a győzelmet."[8] — mondja Lenin.

Azoknak a háborúknak az igazságos jellege, amelyeket a szovjet állam kénytelen viselni, a Szovjet Hadsereg morális erejének hatalmas forrása. „Sohasem fogják legyőzni azt a népet — írta Lenin —, amelynek munkásai és parasztjai nagy többségükben felismerték, megérezték és tisztába jöttek vele, hogy saját hatalmukat a szovjethatalmat — a dolgozók hatalmát védelmezik..."[9]

Lenin sok munkájában beszél arról, hogy milyen befolyással van a háború jellege és a hadsereg harci szelleme a háború vezetésének módjaira és formáira — a hadművészetre. Lenin érdeme a háború osztályozása, felosztása két jellegűre: igazságosra és igazságtalanra. A háború jellegét helyesen megérteni — tanította Lenin — azt jelenti, hogy felismerni ennek vagy annak a háborúnak az okát, a mozgató erőit, felismerni az erőviszonyokat és a háború fejlődésének perspektiváit.

[7] Lenin művei 31. köt. 155. old. oroszul.
[8] *Uo.*
[9] Lenin művei 29. köt. 322. old.

Az igazságos háborúk haladó szerepet játszanak. Ezekben a háborúkban születik meg a nép és a hadsereg magasfokú hazafisága és ezzel együtt hatást gyakorolnak a hadművészet fejlődésére.

II.

A haditudomány kidolgozása számára igen nagy jelentőségű volt, hogy Lenin feltárta és megalapozta azt az általános törvényt, mely a háború vezetésének alapja az imperializmus korában. Még 1905 januárjában a „Port-Artur eleste" című cikkében Lenin megírta: „Visszavonhatatlanul elmúltak azok az idők, mikor a háborút zsoldosok vagy a néptől félig-meddig elszakadt kaszt képviselőivel viselték. A háborúkat ma a népek viselik..."[10]

Következésképpen az imperializmus korszakának háborúi különböznek az előző korszakok háborúitól: ezeket a népek folytatják, hatalmas hadseregek és embermilliók vesznek részt benne, melyek táplálják a frontot haditechnikával és élelemmel; a háború folyamán és kimenetelében tehát döntő jelentőséggel bírnak a néptömegek és a néptömegeknek győzniakarása.

A háború „kiváló emberanyagot",[11] állóképes hadsereget, és olyan fegyverzetet követel, amely meg kell hogy feleljen „az illető kor technikai színvonalának".[12] A háborúban az győz, aki kiváló minőségű, jól felfegyverzett és számbelileg megfelelő hadsereggel rendelkezik.

A néptömegek — ahogy Lenin tanítja — a történelmi fejlődés és a háborúvezetés döntő erői. Azonban a néptömegek elismerése fő alkotó erőként minden társadalomban és főerőként a háborúban nem jelentheti a személyiség és a hadvezér szerepének tagadását vagy kisebbítését a történelemben. A háború vezetésében igen nagy szerepet játszanak a szubjektív tényezők, az embertömegek alkotó tevékenysége és a hadvezér.

V. I. Lenin követelte, hogy a kiemelkedő személyiségek tevékenységét a néptömegek tevékenységével és az osztályharccal kapcsolatban vizsgálják. A személyi kultusz, mely a történelmet a hősök, a királyok és a hadvezérek tevékenységére vezeti vissza és ignorálja a tömegek, az osztályok, a pártok szerepét, káros a népnek. Lenin határozottan harcolt a személyiségek történelmi szerepe tudományos marxista értelmezésének elferdítése és a személyi kultusz kialakítása ellen.

Ismeretes, hogy a Szovjetunióban az utóbbi években az irodalomban, különösen a katonai és hadtörténelmi irodalomban durva hibá-

[10] Lenin művei 8. köt. 37. old.
[11] Uo. 38. old.
[12] Lenin művei 29. köt. 490. old.

kat követtek el a néptömegek, osztályok, pártok és hadvezérek háborúban való szerepének értelmezésében. A polgárháború és a Nagy Honvédő Háború hadművészete történelmének tárgyalásánál nem elég szélesen mutatták meg a néptömegeknek és a kommunista pártnak, mint győzelmeink vezetőjének, szervezőjének a szerepét — és ugyanakkor túlértékelték J. V. Sztálin szerepét és minden győzelmet az ő hadvezéri tevékenysége eredményeként mutattak be. Ugyanakkor nem írtak Lenin katonai tevékenységéről, arról, hogy ő hozta létre és ő fejlesztette ki a szovjet állam katonai védelmének elvi alapjait. A Nagy Honvédő Háború legfontosabb hadműveleteinek tárgyalásánál még csak meg sem emlékeztek a kiemelkedő szovjet hadvezérekről, akik a csapatokat irányították ezekben a hadműveletekben.

A leninizmus azt tanítja, hogy a szovjet emberek, a Szovjet Hadsereg és a katonai parancsnokok alkotó tevékenysége a háború folyamán a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek és a fegyveres harc törvényszerűségeinek felhasználására támaszkodik. A hadsereg és a hadvezérek tevékenysége történelmileg meghatározott. Tevékenységüknek objektív alapja a társadalmi élet anyagi feltételeinek fejlődése és az anyagi javak termelési módjainak változása. „... a történelmi szükségszerűség gondolata — írta Lenin — egyáltalán nem csökkenti a legkevésbé sem a személy szerepét a történelemben..."[13]

A háború kimenetelének záloga az objektív feltételekben van, de ezek a feltételek magukban nem elégségesek a győzelemhez. A győzelem az objektív és szubjektív tényezők együttes hatásának az eredménye. Az a hadvezér, aki a történelmi szükségszerűségnek megfelelően cselekszik, győzelmet arat. Az a hadvezér, aki kihasználja és támaszkodik a törvényszerűségekre, előre viszi a hadművészetet. „A történelmi érdemeket — amint Lenin aláhúzta — nem aszerint ítélik meg, hogy mit nem adtak a történelmi személyiségek a korabeli követelményekhez viszonyítva, hanem aszerint, hogy milyen újat adtak az elődeikhez viszonyítva."

A katonai kérdésekkel kapcsolatos alapvető lenini tételek — a modern háború jellegéről, a néptömegek szerepéről, anyagi és morális erejükről a győzelem elérésében, és más tényezőkről, melyek eldöntik a háború sorsát — kulcsát képezik a háború perspektívája és a Szovjetuniónak az agresszorok felett való elkerülhetetlen győzelme megértésének. Ezek a tanítások megmutatják a fegyveres harc törvényszerűségeinek függő viszonyát a társadalmi és az államrendtől.

Lenin érdeme, hogy megalapozta azt a törvényt, amely a győzelmes háború vezetésének alapja, vagyis a háborúban az győz, aki fölénnyel rendelkezik a gazdasági, morális és katonai tényezők terén.

[13] Lenin művei 1. köt. 158. old.

III.

V. I. Lenin, miközben a proletariátus fegyveres harcát vezette a kizsákmányolók és a fiatal Szovjet Köztársaság külső és belső ellenségei ellen, kifejlesztette és konkretizálta az új viszonyokra vonatkoztatva Marx és Engels tételét a fegyveres harcról, mint művészetről.

Az októberi fegyveres felkelés előkészítésének és lefolyásának periódusában Lenin sokoldalúan kidolgozta a proletariátus harcának módszereit és formáit. Egy kívülálló tanácsai című munkájában Lenin megadja a fegyveres felkelés klasszikus meghatározását, amely mint a politikai harc egy különleges formája, külön törvényeknek van alárendelve és aláhúzza, hogy „a felkelés, mint a háború is, művészet".

A polgárháború és a katonai intervenció éveiben írott műveiben és széleskörű katonai levelezéseiben Lenin a fegyveres harc művészetének sok kérdését eldöntötte. V. I. Lenin bebizonyította a reguláris Vörös Hadsereg létrehozásának szükségességét, rámutatva arra, hogy a reguláris hadsereg „minden osztály megszilárdult hatalmának, s így a proletariátus megszilárdult hatalmának is jellemző sajátossága".[14] Lenin kidolgozta a legmagasabb katonai tanácsról szóló tételét és meghatározta annak feladatait.

Lenin, miközben vezette a Munkás-Paraszt Védelmi Tanácsot, közvetlenül foglalkozott a Vörös Hadsereg és flotta megerősítésével, a kiképzés, nevelés és fegyelem, a parancsnoki káderek kiválasztásának és előkészítésének kérdéseivel, a legfelső katonai szervek szervezésével, vezette munkájukat és előkészítette a haditevékenységet, az erők átcsoportosítását és összevonását, megválasztotta a főcsapás irányát és idejét, koordinálta a frontok tevékenységét, a csapatok átdobását egyik frontról a másikra, mozgósította a szállító eszközöket a hadsereg mozgékonyságának fokozására stb. Lenin leveleiben találkozunk pl. a repülőgépek, páncélvonatok, hadihajók harci felhasználásával kapcsolatos kérdésekkel. Lenin sok időt és erőt áldozott, hogy biztosítsa a hadsereg ellátását fegyverekkel és élelemmel.

V. I. Lenin megadta az alapvető eszmei útmutatásokat a háború vezetésének formáiról és módjairól, a stratégia és politika kölcsönhatásáról, a haditevékenység döntő jellegéről. Minden új társadalmi és gazdasági formának megvan a maga hadserege és hadművészete. „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" című munkájában, melyet 1918-ban írt, Lenin rámutatott arra, hogy az új társadalmi osztály mely a hatalom felé tör, nem tudta soha és jelenleg sem tudja kivívni és megerősíteni a hatalmat, csak úgy, ha teljesen felbomlasztja a régi hadsereget és fokozatosan, nehéz polgárháborúban, létrehozza az új hadsereget, az új fegyelmet, az új osztály új harci szervezetét.[15]

[14] Lenin művei 29. köt. 295. old.
[15] Lenin művei 28. köt. 291. old.

A polgárháború folyamán létrejöttek a haditevékenység és a háború vezetésének új formái és módszerei. Az új hadművészet és a háború vezetésének új módszerei sajátos törvényeknek vannak alárendelve. Ismeretes, hogy az általános törvények mellett minden új gazdasági forma elkerülhetetlenül létrehoz külön törvényeket, „... amelyek valamely adott társadalmi szervezet keletkezését, fennállását, fejlődését, halálát, s egy másik, magasabb rendű szervezettel való felváltását szabályozzák".[16] Ezek a különleges törvények meghatározzák a fegyveres harc új törvényszerűségeinek megjelenését is, melyek kifejezik a háború, a harci tevékenység vezetésének természetét és lényegét, ezekre a módszerekre jellemző belső, szükségszerű kapcsolatokat, különböző jelenségek kölcsönös függőségét és hatását.

„A partizánháború" című cikkében Lenin rámutatott arra, hogy a marxizmus nem korlátozza a mozgalmat a harc valamilyen egy meghatározott formájára. Elismeri a harc legkülönbözőbb formáit és „nem kigondolja" őket, hanem csak általánosítja, szervezi és tudatosságot ad a harc olyan formáinak, melyek a mozgalomban jönnek létre. A marxizmus, hangsúlyozza Lenin, nem korlátozza magát a harc lehetséges és már létező formáira, hanem elismeri a harc új formáinak elkerülhetetlenségét, melyek az adott társadalmi konjunktúra megváltozásával jelentkeznek. A marxizmus feltétlen megköveteli a harc formáinak történelmi vizsgálatát.

A szovjet hadművészetet minden történelmi szakaszban, amikor a szovjet államot az imperialista hatalmak részéről fegyveres támadás éri, nem önkényesen alakítják ki, hanem elszakíthatatlan kapcsolatban a konkrét körülményekkel, amelyek okozatilag meghatározzák a harc konkrét, s nem pedig akármilyen formáit és módszereit.

Lenin géniusza meghatározta, hogy az imperializmus szülte világháborúk és ezeknek a háborúknak a jellege lényegesen bonyolultabbá tették a stratégiát, a politikai és a stratégia közötti kölcsönös kapcsolatot. A világháborúkat a fegyveres harc átfogó lendülete jellemzi, sokmilliós hadseregeket és hatalmas területeket vesznek igénybe. A fegyveres erők előkészítése és felhasználása az ilyen háborúkban és ezeknek a vezetése, ami éppen a katonai stratégia területe, hatalmas erőfeszítéseket és a harc új formáit követelik meg.

A katonai stratégia a háború sorsát eldöntő gazdasági és morális tényezők helyes és mindent átfogó felhasználásán alapszik. A politikának, mely vezeti a stratégiát, a stratégia elé ereje szerinti feladatokat kell állítania és a háború folyamán figyelembe kell vennie a stratégiai eredményeket. A politika és a stratégia helyes kölcsönhatása a győzelem egyik döntő feltétele. A polgárháború éveiben, amikor Lenin a Munkás-Paraszt Védelmi Tanácsot vezette, ragyogó példáit adta a politikai és stratégiai vezetésnek.

[16] Lenin művei 1. köt. 167. old.

A stratégiát — tanítja Lenin — át kell, hogy hassa a legnagyobb határozottság és rá kell irányítani „az ellenség kíméletlen kiirtására". Amikor harcolnak, „az ellenséget nem ütni kell, hanem megsemmisíteni".[17]

Ezek a ragyogó tanítások a szovjet katonai stratégia alapjai. A támadó tevékenységet, húzza alá Lenin, rendkívül aktívan kell vezetni, ki kell harcolni az első sikert és sikerről sikerre menni szüntelen támadással, ki kell használni az ellenség fejvesztettségét. A csapások legyenek gyorsak és határozottak. Az erőket a csapásokra összpontosítani kell és a támadások irányuljanak „az ellenség fő erőforrásaira". Lenin elítélte a háborúk úgynevezett kabinetvezetését és fentről, az objektív feltételeknek ellentmondó, kitalált harci formák erőszakolását.

Lenin több munkájában beszél a fegyveres harc két formájáról: a támadásról és védelemről. Lenin figyelmeztet arra, hogy szükséges a rendelkezésre álló erők helyes felhasználása a támadásban és a támadás pillanatának helyes megválasztása, és rámutat arra, hogy a támadás előkészítésének megkésése mindent felboríthat. A támadó csapatoknak biztosítani kell az elfoglalt területet. A helyzettől függően — mondja Lenin — a győztes fél néha kénytelen megállítani a támadást, hogy összeszedje erőit, feltöltse a hadianyag tartalékot, kijavítsa és megerősítse a közlekedési vonalakat, új raktárakat építsen és új tartalékot vonjon előre stb. A győztes fél támadásának ilyen fajta megállítása ilyen körülmények között szükséges ahhoz, hogy az ellenségtől elhódítsa a megmaradt területeket, vagyis az ilyen tevékenység szükséges a teljes győzelem érdekében. Ami a védelmet illeti, Lenin rámutat arra, hogy az legyen hozzáférhetetlen.

Nagy jelentőséget tulajdonít Lenin az ütközet előkészítésének. „... minden ütközet — mondotta — magában foglalja a vereség absztrakt lehetőségét, és ez a lehetőség csakis az ütközet szervezett előkészítésével csökkenthető."[18] Az összes csapatok aktívan kell hogy részt vegyenek az ütközetben. Nem szabad hasonlítani arra a hadvezérre, amelyik olyan ügyetlenül helyezte el csapatait, hogy nagyobb részük nem vett részt aktívan az ütközetben.[19]

Lenin gyakorlati katonai tevékenysége során azon igyekezett, hogy az ellenségre gyors és váratlan csapásokat mérjenek. Egyúttal Lenin figyelmeztetett, hogy az ellenség részéről nem kell megengedni ilyen váratlan csapásokat. Lenin megkövetelte a szovjet csapatoktól az éberséget. A katonai éberséget a legmagasabb fokra kell kifejleszteni — mondta Lenin. — Elveszíteni a fejünket vagy elaludni, ez azt jelenti, hogy mindent elveszítettünk.[20]

[17] Lenin katonai levelei. 77. old. oroszul.
[18] Lenin művei 5. köt. 497. old.
[19] Lenin művei 11. köt. 162. old.
[20] Lenin művei 29. köt. 456. old.

V. I. Lenin felhívta a szovjet parancsnoki káderek figyelmét az ellenség helyes értékelésének szükségességére is. Az imperialista államok nagy, jól felszerelt és előkészített hadseregekkel rendelkeznek. Az ellenség erőinek leértékelése hatalmas károkat okozhat. Amikor harcolunk, nem a könnyű győzelemre kell irányt venni, hanem a legnagyobb erőfeszítésre, kihasználva a legkisebb lehetőséget is, hogy csapást mérjünk az ellenségre. Nem szabad elkapatni magunkat, hanem tanulmányozni kell az ellenséget. „Oktalanság, sőt bűn az olyan hadsereg magatartása, amely nem készül fel arra, hogy bánni tudjon mindazokkal a fegyverfajtákkal, harci eszközökkel és harci módszerekkel, amelyekkel az ellenség rendelkezik vagy rendelkezhet.[21] Az ellenség erős és gyenge oldalainak helyes értékelése egyike a döntő feltételeknek a győzelem kivívásához.

A kommunista párt, Lenin hagyatékához hűen, a Nagy Honvédő Háború éveiben fényes példáját mutatta az ország gazdasági, morális és katonai lehetőségei mozgósításának az ellenség fölötti győzelem eléréséhez. Lenin tanítása a győzelem elérésének feltételeiről ma is alapja a kommunista párt tevékenységének az ország védelmi képességének erősítésében, a Szovjet Fegyveres Erők harci erejének növelésében.

Lenin tanítása a gazdasági feltételek döntő és egyre növekvő befolyásáról a katonai szervezetekre, az a tanítás, hogy a korszerű háborút a népek viselik, hogy a háború minden nép egész gazdasági és morális erejének próbája, a front és a hátország egységéről szóló tanítás — ezek határozzák meg a szovjet haditudomány összességét. A haditudományt azonban nem szabad azonosítani a hadművészettel. A haditudomány szélesebb, átfogóbb fogalom, mint a hadművészet. A haditudomány, a hadművészet kérdésein kívül figyelembe veszi az ország gazdasági és morális lehetőségeit is.[22]

A szovjet haditudomány az új társadalmi rend viszonyai között, a kommunista párt politikájának és ideológiájának alapján, a társadalmi fejlődés objektív törvényei helyes megértésének és felhasználásának alapján lett kidolgozva. Ez lehetőséget ad a szovjet haditudománynak nemcsak arra, hogy helyesen értékelje a hadügy jelenlegi helyzetét, hanem arra is, hogy előre lássa annak további fejlődését. Lenin úgy vélte, hogy a haditudomány, a katonai ismeretek egyik fegyvere, amelyet a néptömegek és az osztályok felhasználnak a nagy történelmi összecsapások eldöntésében. Lenin ostorozta a talmudizmust és a dogmatizmust. „... ne alacsonyítsátok le — mondotta Lenin — a mi forradalmi tudományunkat a merőben könyvdogma szintjére ...”[23]

Az élenjáró alkotó tudomány nem tűr egyszer s mindenkorra megállapított szabályt és dogmát. A hadművészet is állandóan új tapaszta-

[21] Lenin művei 31. köt. 87. old.
[22] Bulganyin: 30 éves a Szovjet Fegyveres Erő. 1948. 12. old. oroszul.
[23] Lenin művei 8. köt. 213. old.

latokkal gazdagodik, és annak jelenségei változásokon mennek keresztül, a megváltozott feltételeknek megfelelően. Lenin azt tanította, hogy határozottan el kell vetni az elavult harci formákat és újakkal kell felváltani őket. Észre kell venni az új jelenségeket, és nem szabad korlátozni magunkat a régen ismert igazságok ismétlésére. Minden oldalról meg kell vizsgálni a hadművészetnek ezt, vagy azt a jelenségét. Minden kérdést csak úgy lehet komolyan és biztonsággal tárgyalni — írta Lenin —, ha történeti áttekintést nyerünk fejlődéséről egészében, „ne feledkezzünk meg az alapvető történelmi összefüggésekről, s minden kérdést abból a szempontból vizsgáljunk, hogyan jött létre a szóbanforgó jelenség a történelem folyamán, milyen főbb szakaszokon ment át a fejlődés során, s ennek a fejlődésnek szempontjából vizsgáljuk meg, hogy mivé lett most."[24]

Lenin művei alapvető elvi útmutatásokat tartalmaznak az imperializmus korszakának háborúira vonatkozóan. Ezek a lenini útmutatások felfegyverzik a szovjet katonai káderekat az imperializmus és a proletárforradalmak korszaka fegyveres harcai törvényszerűségeinek ismereteivel.

V. I. Lenin kiemelkedő katonai szervező és vezető volt, s hatalmas teoretikusa a háború, a hadsereg és a katonai elmélet kérdéseinek.

*

A nagy Lenin hagyatékát megvalósítva a kommunista párt, Lenin tanítványai és harcostársai a szovjet haditudományt soha nem látott magasságra emelték, létrehozták a fejlődéséhez szükséges legjobb feltételeket.

A kommunista párt iránymutatásával és vezetésével a szovjet katonai vezetők sikeresen oldják meg az eléjük tűzött feladatokat, amelyek a szovjet állam katonai erejének és harci készenlétének fejlesztésére irányulnak.

A Szovjetunió életében kiemelkedő esemény volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa. A XX. kongresszus lenini eszméktől áthatott határozatainak hatalmas jelentősége van a Szovjet Fegyveres Erők további korszerűsítésére és a szovjet haditudomány kidolgozása számára. Ezek a határozatok megtanítanak a marxizmus—leninizmus elméleteinek alkotó felhasználására a hadügyben. Végrehajtva Lenin követelését, szükséges tovább erősíteni az egyszemélyi vezetést a Fegyveres Erőkben, emelni a katonai fegyelmet, kifejleszteni a kezdeményezést, és kiválóan elsajátítani a korszerű haditechnikát. A Szovjetunió erős védelmi képességének, a Szovjet Fegyveres Erők legyőzhetetlenségének forrása a szovjet társadalmi és államrendben, a lenini úton haladó kommunista párt helyes vezetésében, a párt, a kormány és az egész szovjet nép megbonthatatlan egységében van.

[24] Lenin művei 29. köt. 484. old.

ADALÉKOK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN ÉS A SZOVJETUNIÓ POLGÁRHÁBORÚJÁBAN RÉSZT VETT MAGYAR INTERNACIONALISTÁK TÖRTÉNETÉHEZ

(1917—1922)

Györkei Jenő és *Józsa Antal* főhadnagyok

A nemzetközi proletariátus felszabadító harcának egyik legszebb szakasza az első világháború idején orosz hadifogságba került különböző nemzetiségű hadifoglyok és az orosz munkások, parasztok együttes küzdelme az első proletárforradalom győzelmes kivívásáért, majd a fiatal szovjet államra törő külső és belső ellenforradalom leveréséért.

A szovjet történelemírás már közvetlenül a polgárháború befejezése után hozzáfogott a több kötetre tervezett „Polgárháború története" című mű kutató munkájához, a huszas évek végén pedig Makszim Gorkij vezetésével az anyaggyűjtéshez. Ehhez a nagyjelentőségű munkához hozzájárult a Sarló és Kalapács[1] című magyarnyelvű folyóirat is, amely közölte azoknak a visszaemlékezéseknek egy részét, amelyek a Szovjetunióban élő magyar internacionalisták Bajtársi Köreiben a huszas évek végén és a harmincas évek első felében hangzottak el. A tervezett nagy történelmi munka jelentős helyet biztosított a különböző nemzetiségű internacionalisták harcainak is.

A harmincas évek közepén a Bajtársi Köröket feloszlatták. A Bajtársi Körök összegyűjtött anyaga levéltárba került, de azok feldolgozásához azóta sem fogott hozzá senki.

Varga Gyula altábornagy, mint a Szovjet Hadsereg múzeumának munkatársa, az internacionalista ezredek egyik volt szervezője, a Bajtársi Körök működése idején számos, a magyar internacionalistákra vonatkozó levéltári anyagot tárt fel, de feldolgozására és publikálására azonban nem nyílt lehetőség.

[1] Sarló és Kalapács (1929. december — 1937. március) a Szovjetunióban élő magyarajkú dolgozók és a Vörös Hadsereg volt magyar internacionalistáinak folyóirata. Megjelent 1929 decembere és 1934 februárjáig havonta egyszer, 1934. március 1-től 1937. március 15-ig havonta kétszer.

Magyarországon egy-két beszédben elhangzott célzáson kívül a legutóbbi időkig alig találkozunk a magyar internacionalistáknak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, majd a polgárháborúban vívott hősi harcával, a magyar internacionalisták neveivel. Még a széles körben ismert „Magyar nép története"[2] című munka is csak — amely a középiskolai és huzamosabb ideig az egyetemi történelmi oktatás alapjául szolgált —, alig egy negyed mondatban tesz említést a magyar nép, a nemzetközi munkásmozgalom e dicső korszakáról.

A közel 100.000 volt magyar hadifogolynak fegyveres részvétele az orosz proletárforradalomban, ha tisztán a számszerűséget nézzük is, nagyjelentőségű, és kitűnő példája a magyar munkások és parasztok hagyományos internacionalizmusának. A magyar internacionalisták igaz történetének feltárását nemcsak a történelemtudomány, hanem az ifjúság helyes tájékoztatása és nevelése is megköveteli. E témakörben úttörő munkaként említhető Milei Györgynek „A hadifogoly magyarok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjet-Oroszországban 1917—1918"[3] című tanulmánya, amely kísérletet tesz a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulása egyes körülményeinek tisztázására.

Ezzel a marxista jellegű feldolgozások ki is merülnek.

A polgári történetírásnak a 20—30-as években kedvelt témája volt az oroszországi hadifoglyok története. Több könyv is megjelent. A legjelentősebb ezek közül a kétkötetes „Hadifogoly magyarok története"[4] című munka. A mű második kötete kizárólag az oroszországi hadifoglyokkal foglalkozik. Az idézett munka inkább népszerű, mint tudományos feldolgozás. Naplószerűen tárgyalja a hadifoglyok életét érintő eseményeket. A kötet fejezeteinek írói forrásként főleg a volt hadifogoly tisztek naplóit, visszaemlékezéseit, a dán, a svéd vöröskeresztes megbízottak jelentéseit használták fel, de kismértékben támaszkodtak a hazai levéltárak és a korabeli sajtó anyagára is. A mű szerzői a szovjet írók munkáit figyelmen kívül hagyva — a nagyszámban emigrált fehérgárdisták tollából megjelent kiadványok alapján írják le az oroszországi eseményeket.

A „Hadifogoly magyarok története" az uralkodó osztályok szemszögéből, azok érdekét figyelembe véve tárgyalja a hadifogoly mozgalmakat is. Előszeretettel emeli ki a magyar ellenforradalmi érzelmű hadifoglyok által Kalmikovnak, Oszipovnak, a fehér finneknek, a buharai emírnek, az angoloknak stb. nyújtott támogatást, ugyanakkor elítéli a magyar munkás és paraszt hadifogoly tömegeknek a szovjethatalom

[2] A Magyar Nép Története. Rövid áttekintés. Irták: Heckenast Gusztáv Karácsonyi Béla, Lukács Lajos, Spira György. Megjelent több kiadásban 1950—1955 között. Lásd: 1951. kiadás. 405. old.

[3] Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Művelt Nép, Budapest, 1956. 315—406. old.

[4] Hadifogoly magyarok története. II. kötet. Szerk. Baja Benedek, dr. Lukinich Imre Pilch Jenő, Zilahy Lajos. Athenaeum, Budapest, 1930—1931.

iránti szimpátiáját. A magyar hadifoglyok Vörös Hadseregbe történő tömeges belépésének és harcának történetét egyszerűen meghamisítja, vagy legjobb esetben elhallgatja. Kénytelen azonban — több helyen is — beismerni, hogy a hadifoglyokat, beleértve a kizsákmányoló osztályokhoz tartozó tiszteket is, a Vörös Hadsereg mentette meg a biztos pusztulástól, a fehér csapatok kegyetlen terrorjától.

Az elmondottak alapján a könyv távolról sem nyújt teljes és hiteles képet a magyar hadifoglyok történetéről.

A témának sokoldalú forrásanyagra támaszkodó tudományos marxista feldolgozásával egyelőre még adós a történelemtudomány.

*

Az első világháború hatalmas tömegeket mozgatott meg, sodort el a szeretett otthontól és juttatott a tömegsírba, vagy legjobb esetben hadifogságba. A háború folyamán 73,515.000 embert mozgósítottak a hadviselő államok kormányai, ebből az antant országaira 48,355.000, a központi hatalmakra (ide tartozott Ausztria-Magyarország) 25,160.000 esett. Nem lehet ilyen méretek mellett — a háború gépesítése következtében — csodálkozni azon, hogy az elesettek, a sebesültek és a hadifoglyok millióiról kell beszélni. Orosz hadifogságba körülbelül két és félmillió német és osztrák-magyar katona került.

A Vöröskereszt hivatalos, de nem teljes adatai alapján orosz hadifogságba esett:

Németországi tisztek és tisztjelöltek	22.082
Németországi katonák	165.000
Osztrák-Magyar hadsereg tisztjei	54.146
Osztrák-Magyar hadsereg katonái	2,050.000
A török hadsereg tisztjei	950
A török hadsereg katonái	50.000
A bolgár hadsereg tisztjei és katonái	200
Összesen:	2,342.378

ember.[5]

Magyarországon a háború befejezése után a hadifoglyok számára vonatkozó adatokat erősen retusálták. Az 1930-ban kiadott „Hadifogoly magyarok története" 1,479.289 főre becsüli és egyben közli a Belügyminisztérium valószínűleg teljesebb 1,693.000-es adatát is.[6]

A magyar férfi lakosság katonaköteles korosztályainak tekintélyes százaléka került orosz fogságba. A monarchiából származó hadifoglyok közül a magyarok körülbelül 5—600.000-et tettek ki

A hadifoglyokat 400 táborban helyezték el, ebből 300 európai, 100 pedig ázsiai Oroszországban volt. A cári hatóságok a német és magyar hadifoglyokat megbízhatatlanoknak tartották, ezért főleg az

[5] Lásd: Rabinovits József: A forradalmi hadifogoly pártszervezetek működéséről. Sarló és Kalapács, 7. sz. 31—39. old.

[6] Hadifogoly magyarok története. I. kötet. Szerk. Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilahy Lajos. Athenaeum, 1930. 73—74. old.

1904—5-ös japán—orosz háború előtt és után Kelet-Szibériában és Távol-Keleten épített nagybefogadóképességű katonavárosokban helyezték el őket. A szokatlan klíma, a rossz élelmezés, a hiányos ruházkodás, az elégtelen egészségügyi ellátottság következtében 1915-ben Szeretyenszkben 14.000 emberből 11.000, a Vlagyivosztok melletti Stokovóban az 1914—1915-ös évek telén 9000-ből 7000 pusztult el.[7]

1915-ben negyven, 1916-ban huszonöt, 1917-ben harminchárom fogolytáborban lépett fel tömeges járványos megbetegedés. 1914 és 1917 között a Vöröskereszt hivatalos jelentése szerint 471.398 hadifogoly pusztult el a táborokban vagy a nehéz és egészségre ártalmas munkák végzése közben. Ez a szám 158.817 fővel haladta meg az osztrák-magyar hadsereg össz halott veszteségét a keleti fronton 1914 és 1918 között.[8]

1915 folyamán a tömeges mozgósítások következtében az orosz gazdasági életben munkaerőhiány lépett fel. A munkaerőszükségletet a hadifoglyok munkába állításával igyekeztek biztosítani. Egy már 1915-ben az urali bányákban a bányászok 18 százaléka, a Donyec-medencében 11 százaléka, — helyenként 60 százaléka is — hadifogoly volt. Egy német statisztikus szerint európai Oroszországban 838, ázsiai Oroszországban pedig 918 helyen dolgoztak hadifoglyok.

1916-ban a hadifoglyok szerepe a termelésben még jobban megnőtt. Az év végén csak az európai Oroszország mezőgazdaságában 545.000 hadifogoly dolgozik, erdőirtáson 160.000, bányákban 294.000, cukorgyárakban 60.000, vasútvonalak építésén és csatornázási munkáknál 168.000, egyéb építési munkákon 103.000.[9]

A háború első és második évében szigorúan megtiltották a hadifoglyok elhelyezését és alkalmazását a két főváros, Pétervár és Moszkva környékén. 1916-ban azonban a szakmunkáshiány arra kényszerítette a cári hatóságokat, hogy munkaerőket toborozzanak a hadifogoly táborokban. Előszeretettel alkalmaztak német, cseh és magyar hadifogoly munkásokat, mert szaktudásuk messze meghaladta a háborús időkben beállított, sokszor a katonai szolgálat elől menekülő helyi betanított munkásokét.

Az üzemekbe került hadifoglyok nagy része hamar felismerte az orosz munkásosztály követeléseinek jogosságát és gyakran részt vettek a gyárban tartott gyűléseken. A közös munka és a közös sors tudata kifejlesztette az internacionalista szolidaritás érzéseit. A bolsevikok tudatosították az orosz és a hadifogoly munkás összefogásának a gondolatát a közös ellenség, a cári önkény és a kapitalista kizsákmányolás elleni harcban.

Az 1917-es februári polgári demokratikus forradalom utáni hóna-

[7] Párttörténeti Intézet Archivuma. B. IV. 195. 3. 1. lap.
[8] Lásd: Varga Gyula: Hadifoglyok a cárizmus és a Kerenszki-uralom idején. Sarló és Kalapács. 1933. 6. sz. 41—42. old.
[9] Uo.

pokban a munkára irányított hadifoglyok száma tovább növekedett. Létszámuk meghaladta a másfél milliót. P. I. Ljascsenko szovjet akadémikus szerint ebben az időben — 1915. január 1-re vonatkozóan — az oroszországi ipari munkásság 2,5 millió[10] főt számlált. Túlzás volna azonban állítani, hogy a másfél millió hadifogoly munkás mind ipari üzemekben dolgozott, mivel túlnyomó részt parasztok voltak, és így főleg a mezőgazdaságban, vasútépítésnél, bányákban alkalmazták őket.

A munkahelyeken uralkodó embertelen bánásmód, az orosz munkásokkal való közvetlen érintkezés rövid idő alatt forradalmasította a hadifoglyokat, akik különösen kitűntek antimilitarista propagandájukkal. A hadifoglyok a frontra induló oroszországi dolgozóknak elmesélték fogságbajutásuk körülményeit és rábeszélték őket, hogy ne harcoljanak, „szüntessék meg a háborút" és adják meg magukat. Fogságbajutásuk esetére még hazai címekkel is ellátták őket. Az agitáció méreteire és hatására jellemző a verhnye-ugyinszki hadifogoly tábor parancsnokának jelentése, amelyben azt írja, hogy „... a hadifoglyok többet ártanak nekünk a mi katonáinkkal való beszélgetésben itt a fogságban, mint amennyit a fronton árthatnak."[11]

1915 és 1916 folyamán a hadifoglyok forradalmi szervezeteket alakítottak és kapcsolatot teremtettek az illegális bolsevik szervezetekkel. Jelentősebb csoportok alakultak Tomszk, Omszk, Ivanovo-Voznyeszenszk, Kurszk, Kijev, Moszkva, Pétervár, Orenburg, Szarátov és más városok közelében elhelyezett táborokban. A mozgalom élén régi szervezett munkások és forradalmi értelmiségiek állottak. 1916 nyarán került a tomszki táborba Kun Béla, a Magyar Szociáldemokrata Párt kolozsvári titkára, a baloldali ellenzék egyik jelentős alakja, aki még ugyanebben az évben tagja lett a helyi bolsevik pártszervezetnek. Tomszk a magyar hadifogoly mozgalom egyik legjelentősebb központja lett. Kun Béla és a körülötte tömörülő Münnich Ferenc, Rabinovits József, Jaross Béla, Szilágyi Imre, Seidler Ernő, Reiner Károly, Gardi Gyula, Lipschitz Ernő alkották a kibontakozó mozgalom vezető gárdáját.

Számos hadifogolytábor forradalmi szervezete kapcsolatot teremtett az orosz forradalmárokkal és mozgósította az orosz munkásosztály harcával együttérző tagjait az 1917. januári és februári sztrájkokra és tüntetésekre. A februári polgári demokratikus forradalom győzelme után változás állott be a hadifoglyok helyzetében is. Szabadságot kaptak. Ez azonban múló jelenségnek bizonyult, mert a júliusi fordulat után a hadifoglyok mozgását erősen korlátozták. A májusi és júliusi tüntetések részvevőit bebörtönözték, a munkán lévő hadifoglyokat sárga VP (vojennoplennij = hadifogoly) jelzéssel látták el és a soviniszta pogromok célpontjaivá tették. Számos tábor forradalmi érzelmű őrségét

[10] P. I. Ljascsenko: A Szovjetunió népgazdaságának története. Állami Politikai Kiadó, Moszkva, 1952. II. kötet. 633. old. (oroszul)

[11] Idézi Varga Gyula: Hadifoglyok a cárizmus és a Kerenszki-uralom idején. Sarló és Kalapács. 1933. 6. sz. 41—42. old.

az Ideiglenes Kormány számára megbízható kozákokkal vagy erősen soviniszta beállítottságú egységekkel váltották fel.

A hadifoglyoknak a februári forradalommal szemben táplált pacifista illuziói júliusban szertefoszlottak, s ahhoz a meggyőződéshez vezetett, hogy a számukra szabadulást és hazajutást jelentő békét, nem az orosz burzsoázia és a kispolgárság pártjainak segítségével, hanem csakis a bolsevikok vezetésével lehet kiharcolni.

A proletárszolidaritás, az internacionalizmus lenini értelmezése egyre inkább mindennapi harci feladattá vált. Az orosz munkásosztály fellépett az Ideiglenes Kormányban helyet foglaló pártok azon vádja ellen, hogy a központi hatalmak a hadifoglyok segítségével akarják elfoglalni a szibériai vasútvonalat. Ez és az ehhez hasonló vádak ürügyül szolgáltak a békéért harcoló munkás-, katona- és parasztmegek, valamint a velük együtt harcoló forradalmi érzelmű hadifoglyok elleni üldöző hadjárat megindítására. Az Ideiglenes Kormány a német és osztrák-magyar hadifogságba került oroszországi hadifoglyok helyzetére hivatkozva szüntette meg a hadifoglyoknak azokat a jogait, amelyeket az orosz munkásosztály a februári—márciusi napokban vívott ki számukra. A bolsevikok határozottan felléptek a kormány ilyen irányú mesterkedéseivel szemben. A hadifoglyok csatlakoztak ehhez a harchoz. A dolgozók nemzetközi szolidaritásának elvéhez híven, Tomszk városában és környékén a hadifoglyok tiltakozó gyűléseket rendeztek a német és osztrák-magyar hadifogságban sínylődő oroszországi hadifoglyokkal szembeni rossz bánásmód ellen. A többezer hadifoglyot megmozgató gyűlések határozatát közli a Tomszki Munkás-Katona Szovjet Znamja Revoljucii (A Forradalom Zászlaja) című lapjának 1917. június 4-i száma. A határozat így hangzik:

„Mi, az osztrák-magyar és német hadseregek hadifoglyai, akik L. A. Michelson és a kincstár anzseri bányáiban dolgozunk, forró üdvözletünket küldjük szocialista elvtársainknak Stockholmba és kérjük, hogy adják át kormányainknak hatalmas tiltakozásunkat, az osztrák—német és török hadifogságban lévő orosz elvtársainkkal szembeni kegyetlen bánásmódjukért. Az orosz munkás elvtársak, akik jobb életfeltételekért harcolnak, kategórikusan ugyanazon viszonyokat követelik nekünk, hadifoglyok számára is. Ezért mi is energikusan követeljük, hogy orosz hadifogoly elvtársainkkal nálunk, hazánkban is úgy bánjanak, mint ahogy itt az orosz elvtársak bennünket kezelnek.

Éljen az Internacionále!

Az osztrák—német hadsereg 1400 hadifoglya."[12]

[12] Znamja Revoljucii. Tomszk. 1917. június, 4. sz. 4. old. L. A. Michelson szudzsonkai bányája és a szomszédos anzseri kincstári bánya hadifogoly munkásai 1917 május 28-án hozták az itt idézett tiltakozó határozatot, amelyet a stockholmi nemzetközi szocialista kongresszusra továbbítottak. A stockholmi nemzetközi szocialista kongresszus jellegéről és valódi kezdeményezőiről a hadifoglyok keveset tudtak. A kongresszus összehívását a német és osztrák—magyar imperialisták sugalmazták. Mesterkedésüket Lenin számos beszédben és cikkben leleplezte.

Frontbarátkozás a Tatárka alján 1917.

A fenti határozatot közlő cikk hírt ad arról, hogy a hadifoglyok keresetük bizonyos százalékát felajánlották az Oroszországból származó és a német birodalom, valamint a monarchia területén hadifogságban szenvedő munkás- és parasztttestvéreik megsegítésére. Az összegyűlt összeget a Pétervári Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjén keresztül továbbították rendeltetési helyére. A cikk leleplezi az orosz földesúri és burzsoá sajtó hadifogoly ellenes uszításait, amelynek az volt a célja, hogy az Oroszországban élő többmillió hadifoglyot szembeállítsa az orosz munkás és paraszt tömegekkel, és így megfossza az elkövetkező sorsdöntő harcokban az utóbbiakat a politikailag és katonailag nem lebecsülendő szövetségesüktől. Az orosz burzsoá-földesúri kormánynak nem volt módjában arra gondolni, hogy a hadifoglyokat megnyerje az orosz munkás és paraszt tömegek elleni harcra. Ezért legalább semlegesíteni akarta őket, azzal, hogy a központi hatalmak fogságában lévő, Oroszországból származó hadifoglyokkal való rossz bánásmód kiszínezésével a védtelen hadifoglyok ellen hangolja a közvéleményt. Ez a kísérlete azonban a bolsevikok és a hadifogoly forradalmi szervezetek ellentámadásával meghiúsult. Az Oroszországban lévő német és osztrák-magyar hadifoglyok önzetlen nemzetközi szolidaritásának megnyilvánulásai leleplezték ezt a kísérletet.

„Ebben a tényben — olvassuk a Znamja Revoljucii már említett számában, amely hírt ad a hadifoglyok tiltakozó gyűléseiről, — világosan megmutatkozik a munkások nemzetközi szolidaritása. Itt láthatjuk a hadviselő államok néptömegei igazi törekvéseinek világos bizonyítékát...

Oroszország proletariátusa és forradalmi parasztsága ezen tény alapján saját szemével meggyőződhet, hogy kik a nép igazi ellenségei és kik a mostani véres öldöklés védelmezői."[13]

A februári forradalom után Kun Béla, mint a tomszki kormányzósági pártbizottság tagja, jelentős elméleti és szervező munkát fejtett ki. A forradalmi hadifogoly sajtó — bár kezdetben még csak kézírásos újságfordítások vagy litografált újságok és röplapok képviselték — már az októberi forradalom előtt kilépett a hadifogoly táborok falai közül. Kun Béla munkatársa lett a Znamja Revoljucii című lapnak és a Szibirszkij Rabocsij[14] című folyóiratnak.

A tomszki hadifogoly forradalmi központ mellett még más központok is létesültek, amelyek részt vettek a bolsevik párt vezetésével a szocialista forradalom érdekében indított fegyveres felkelés előkészítésében. Ilyen központok alakultak Tomszkon kívül Omszkban, Kurszkban, Szarátovban, a Donyec-medence, az Ural-vidék bányáiban és még

[13] Znamja Revoljucii. Uo.

[14] Szibirszkij Rabocsij. (Szibériai Munkás) 1917. I. évf. 1. számában jelent meg nyomtatásban első cikke Oroszországban. „Lehetséges-e Németországban a forradalom?" címmel. 19—21. old.

számos más helyen. A nagy távolságok, a hadifoglyok mozgásának korlátozása még nem tették lehetővé, hogy egy egységes központi irányító szervet hozzanak létre.

Internacionalisták az októberi fegyveres felkelésben

Az augusztusi és szeptemberi napokban, amikor a Pétervár és más városok munkásai meghiúsították Kornyilov ellenforradalmi kísérletét, erőteljesebbé vált a Vörös Gárdák szervezése. A munkások, akik között aránylag kevés volt járatos a fegyverforgatásban (a katonai ismeretekkel rendelkezők többségükben a fronton voltak), szívesen vették a háborút járt hadifoglyok önkéntes jelentkezését. Jóval az októberi fordulat előtt Ivanovo-Voznyeszenszkben, ahol a hatalom már a szovjetek kezében volt, a hadifoglyokból lett vörösgárdisták őrizték a tábort, az állomást és a fontosabb állami és városi intézményeket. Kurszkban, ahol a gyárakban dolgozók 50 százaléka hadifogoly volt, szintén ebben az időben alakultak a Vörös Gárdák, amelyekből nem hiányoztak a hadifoglyok sem.

A bakui Vörös Gárda szervezésében részt vett Hodinger vezetésével Nargu szigetén számos magyar hadifogoly is.[15]

A Moszkva-környéki fogolytáborok forradalmár hadifoglyai vörösgárdista csapatokat alakítottak, melyek később a vasutas csapatokkal egyesültek. Péterváron és környékén, bár itt aránylag kevesebb hadifogoly tartózkodott, jelentkezésükkel szintén hozzájárultak az októberi felkeléshez szükséges fegyveres erő létrehozásához.[16]

Az orosz burzsoá és földesúri pártok nem adták ki könnyen kezükből a hatalmat, görcsösen ragaszkodtak hozzá, s mindent elkövettek annak megőrzésére. Bár számos városban viszonylag békésen, jelentősebb fegyveres összeütközés nélkül ment át a hatalom a szovjetek kezébe, sok városban azonban, így Péterváron, Moszkvában, Kolugában, Penzában, Kazányban, Harkovban, Kijevben, Rosztovban, Voronyezsben, Szerpuhovban és más városokban a Vörös Gárda és a forradalmi katonaság fegyveres erejével kellett megtörni a burzsoázia makacs ellenállását. Varga Gyula altábornagy kutatásai szerint 16 városban vettek részt magyar hadifoglyok az októberi—novemberi forradalmi harcokban.

A pétervári felkelés előtti napokban hadifoglyok keresték fel a Szmolnijt, a bolsevikok főhadiszállását, a külvárosokban a kerületi és a gyári pártbizottságokat, vagy közvetlenül az egyes vörösgárdista századok, illetve zászlóaljak parancsnokait és felajánlották szolgálataikat. A munkás és paraszt hadifoglyokon kívül a békét támogató magyar

[15] A Vörös Hadsereg Központi Archivuma. (a továbbiakban VHKA) 28261. fond, 3. opisz, 343. ő. e. 15. lap. Hodinger felszólalása a Bajtársi Kör 1929. szeptember 25-i ülésén (oroszul).

[16] Lásd: Varga Gyula: Idézett cikk. 41—42. old.

tisztek közül is többen beléptek a Vörös Gárdába, annak reményében, hogy így hamarabb szabadulnak a hosszú fogságból.

Szökevény katonákkal és hadifoglyokkal tele volt egész Oroszország. A szökevények, akikre halál vagy legjobb esetben büntetőtábor leselkedett, a Lenin vezette forradalomtól remélték rettegésük, bújdosásuk végét.

Magyarországon, már alig a forradalom győzelme után, ismertté vált, hogy a pétervári fölkelésben magyar hadifoglyok is részt vettek. A cenzúrázott sajtóban erről a tényről közlemények is jelentek meg, főleg a vidéki, központilag kevésbé ellenőrizhető lapokban. Ilyen közlemény jelent meg például a Kolozsvári Hírlap 1918. január 2-i számában is, amely nevet nem említ és bizonyos kritikával kezelendő.

„... Ismét alkalmunk volt egy Kolozsvárra visszatért honvéd tüzértiszttel beszélni — hangzik többek között a tudósítás —, aki azonban már aktív szereplője volt a Lenin-féle bolseviki forradalomnak. Ez a tiszt éppen Péterváron volt a maximalisták forradalma alatt. Mindenki tudta, hogy a Kerenszki-uralom elsöprésére szervezett bolseviki mozgalom elsősorban a háborús párt ellen tűzte ki a vörös zászlót. A békevágy annyira elhatalmasodott az emberek lelkében, hogy a foglyokat nem tekintették ellenségnek. Szabadon járhattak Pétervár utcáin. »A béke forradalmának forró sikere megcsapta a mi lelkünket — idézi a tudósítás a tüzértisztet —, és mi is részt akartunk venni a háborús szellem elsöprésében. Több tiszt társammal jelentkeztünk a bolsevikiek bizottsága előtt, s felajánlottuk szolgálatainkat. Az ajánlatot elfogadták, s így történt meg, hogy a Téli Palota lövetésénél a forradalmi csapatok egyik ütegének én voltam a parancsnoka. Mikor a bolsevikiek kormányra jutottak, én is bejelentettem önként vállalt feladatomat, kértem a további szolgálat alól való felmentésemet s hazautazásom megkönnyítését, amit rögtön teljesítettek is.«"[17]

Míg Péterváron a munkások és a forradalmi katonák felkelése viszonylag gyorsan győzött, addig a moszkvai forradalmi katonai bizottság ingadozó magatartása és hibás katonai intézkedései miatt sokkal hosszabb és véresebb harc után kerekedtek felül a vörösgárdisták és az őket támogató katonai egységek a fehérek szívós ellenállásán. A forradalmi katonai bizottság tárgyalásba bocsájtkozott a moszkvai polgármesterrel, Rudnyevvel és a moszkvai hadkerület parancsnokával, Rjabecevvel. A hadapródok és fehérgárdisták ezeket a tárgyalásokat felhasználva, október 27-én (november 9-én) általános támadást intéztek a forradalmi csapatok és a Vörös Gárda ellen. Csellel elfoglalták a Kremlt,[18] és az őrség nagy részét kegyetlenül lekaszabolták. A forradalmi csapatok igen súlyos helyzetbe kerültek. A fehérek Duhonyin vezérkari főnök útján a frontról várták a segítséget, amit ő többször meg is

[17] Kolozsvári Hírlap. XIX. évf. 2. sz. 1918. január 28-i szám. 3. old.

[18] Októberi Forradalom Központi Archivuma. (a továbbiakban OFKA) 1. fond, 154/154. u. i. 38. lap (oroszul).

ígért. Duhonyin október 27-én Rjabecevhez intézett táviratában azonnali segítségként egy gárdahadosztály küldését helyezte kilátásba, amelynek Moszkvába érkezése számítása szerint október 30-ra (november 12-re) volt várható.[19] A fehérek a segítség megérkezéséig időt akartak nyerni.

A Kreml őrségének legyilkolása nagy felháborodást keltett a munkások és parasztok körében, ami egyben leleplezte a fehérgárdisták igazi arculatát. A sebtében összehívott izzó hangulatú gyűléseken a gyárak és a környékbeli munkások és parasztok biztosították támogatásukról a moszkvai városi szovjetet, vörösgárdista csapataikat a veszélyeztetett pontokra irányították. A Moszkva-környéki városokban ekkorra már a szovjetek kezébe ment át a hatalom, a helyi Vörös Gárdák, valamint a forradalmat támogató csapatok megakadályozták, hogy a moszkvai ellenforradalmárok segítséget kapjanak, ugyanakkor munkáscsapatokkal megrakott szerelvényeket indítottak a harcoló moszkvai proletárok megsegítésére. A moszkvai városi szovjet hivatalos közlönyének első száma hírt adott arról, hogy Tulából, Vlagyimirből és Ivanovo-Voznyeszenszkből a forradalmi csapatok érkezése október 29-re (november 11-re) várható.[20] A Moszkva-környéki hadifogoly táboroknak a proletár internacionalizmushoz hű lakói aránylag nagy számban csatlakoztak a Moszkvába induló harccsokhoz.

A moszkvai forradalmi harcokban jelentős szerepük volt a Karikás Frigyes vezette Guzson-gyári hadifoglyoknak, akik részt vettek az Alekszandrov kadétiskoláért és a Kremlért vívott harcokban.[21] A Moszkvához közeleső Szerpuhovból Holländer huszárszázlós vezetésével sietett egy magyar hadifogoly csoport a moszkvai munkások segítségére. Részt vettek a kurszki pályaudvar és a Kreml elfoglalásában.[22]

A moszkvai fegyveres felkelés november 2-án (15-én) véglegesen győzött, az ellenforradalmárok letették a fegyvert. A harcokban számos hadifogoly, köztük magyarok is, életüket vesztették és mint névtelen hősök pihennek együtt az orosz vörösgárdistákkal és forradalmi katonákkal a Kreml falai előtt ásott közös sírban.

Tudunk arról, hogy Penzában Varga Gyula, Ljubimban Garasin Rudolf,[23] Taskentben Gábor József festőmunkás,[24] Engel Sándor asztalos

[19] A polgárháború évei a Szovjetunióban 1917—1922. Idegennyelvű kiadó. Moszkva, 1947. 2. kötet. 385. old.

[20] A városi kerületi munkás szovjet forradalmi katonai bizottságának közlönye. M. 1. sz. 1917. október 30. (oroszul)

[21] Karikás Frigyes: Moszkvai lapok. Először megjelent Moszkvábana Sarló és Kalapács 1930. október—novemberi számában. Magyarországon a Népszabadság 1957. október 6-i számának 10—11. oldalán.

[22] Forradalmi Múzeum. Moszkva. Speciális magyar fond. Holländer előadásai.

[23] Lásd: Györkei—Józsa: Magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban c. kötetben Garasin Rudolf visszaemlékezését. Részt vettem a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. 182—190. old.

[24] A polgárháború internacionalistái turkesztáni fronton részt vett magyar csoportjának visszaemlékező estjén készült jegyzőkönyv. 1929. VHKA, 28.361. fond, 30. opisz, 335. ü. i. Gábor József felszólalása. 10. old.

és Szabados Sándor famunkás vezetésével vettek részt a hadifoglyok az októberi harcokban.

Szibériában, ahol a magyar hadifoglyok legnagyobb tömegei éltek, a szovjethatalom viszonylag békésen győzött. Krasznojarszkban október 29-én, Jenyiszejszkben november 17-én, Irkutszkban november 19-én, Omszkban november 30-án, Tomszkban december 6-án, Novonyikolajevszkben december 13-án, Szemipalatinszkban 1918. január 21-én, Verhnye-Ugyinszkban január 23-án és végül Csitában február 3-án. Távol-Keleten szintén hasonló volt a helyzet. Vlagyivosztokban 1917. november 8-án, Habarovszkban december 12-én, Blagovescsenszkben 1918. január 19-én ment át a hatalom a szovjetek kezébe.

Internacionalista egységek szervezése a győzelmes október után

Az Októberi Forradalom győzelmét a hadifoglyok kitörő örömmel fogadták, különösen a békéről szóló dekrétumot, amely reális reményeket keltett bennük a mielőbbi hazatérésre. Örömüket és a szovjet hatalmat támogató szándékukat viharos táborgyűléseken és tüntetéseken nyilvánították ki. A központi hatalmakkal 1917. december 5-én megkötött fegyverszünet alkalmából a moszkvai és Moszkva-környéki hadifoglyok nagyarányú tüntetésen fejezték ki örömüket. Felhívással fordultak a nemzetközi proletariátushoz, hogy támogassa a szocialista forradalmat és Szovjet-Oroszország dolgozóinak a békéért és a népek barátságáért vívott harcát![25]

Péterváron 1917. december 17-én a béke és a népek barátságát hangoztató jelszavak alatt hatalmas tüntetés zajlott le. A tüntetők melegen éljenezték a nemzetközi proletariátus felvonuló képviselőit, a hadifoglyokat, akik kifejezték szilárd elhatározásukat, hogy a szociálsoviniszták által működésképtelenné tett II. Internacionálé helyett az eljövendő forradalmi harcok vezetésére létrehozzák a nemzetközi forradalmi munkásság új vezérkarát, a III. Internacionálét.[26] A tüntetést megelőző szervezésről az alábbi tudósítást olvashatjuk a Pravda december 16-i számában: „... A messzi idegenbe »ellenségként« vetődött osztrák, lengyel, cseh és más elvtársaink, akik valahányan minden ország imperialistái bűnös, véres háborújának áldozatai, egybegyűlnek az orosz munkásokkal és katonákkal, mint barátok, mint az összes dolgozók egy nagy családjába tartozó testvérek.

Összegyűlnek, hogy újrakössék közöss ellenségük, a burzsoázia által eltépett kötelékeket és megmutassák, nem szavakban, hanem a gyakorlatban osztályérdekeik azonosságát, a mielőbbi békéért és a szocializmusért folytatott harcuk közös voltát."[27]

[25] Lásd: Izvesztyija Moszkovszkovo Szovje'a Rabocsih i Szoldatszkih Gyeputátov. (A Moszkvai Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsa küldötteinek közlönye) 222. szám, 1917. december 5. 3—4. old.

[26] Pravda. 217. szám. 1917. december 30. (17).

[27] Pravda. 216. szám. 1917. december 16. 3. old.

Az Októberi Forradalom a hadifoglyok életében gyökeres változást jelentett. A szovjethatalom véget vetett az erőszak és kizsákmányolás rendszerének. Megszüntette a hadifogoly táborok börtön jellegét. A munkán lévő hadifoglyok ezentúl ugyanolyan fizetést kaptak, mint az orosz munkások. Megszűnt a látástól-vakulásig tartó munka és mindenütt valósággá lett a februári forradalomban kivívott, de még gyakorlatilag nem minden helyen érvényesített 8 órás munkaidő. A munkáshatalom mindent elkövetett, hogy a hadifoglyok ne csak papíron, hanem a gyakorlatban is élvezzék a forradalom adta jogaikat.

A forradalom politikai jogokat is biztosított a hadifoglyok számára. Az októberi fordulatig nyíltan csak néhány cseh, délszláv, román nacionalista szervezet működhetett, amelyek fő feladata az önkéntesekből álló druzsinákba[28] történő verbuválás volt, és ezért a cári, majd az ideiglenes kormányok sokoldalú támogatását élvezték. Legálisan kezdenek dolgozni a leninizmushoz egyre inkább közeledő forradalmi szervezetek, amelyek még nem tisztázták ugyan teljesen viszonyukat a nyugati szociáldemokráciához, de többségükben határozottan támogatták az orosz bolsevikokat. A határozott szervezeti és ideológiai tisztázódás főleg az OK(b)P VII. kongresszusa után történik meg, amikor a bolsevikok formálisan is szakítanak a szociáldemokrata elnevezéssel és pártjuk nevében a kommunista jelzőt használják.

A leninista, a leninizmushoz közeledő áramlatokon kívül más politikai irányzatok is színre léptek. Az osztrák-magyar és német hadseregek hadifoglyainak összetétele tükrözte a német birodalom és a monarchia társadalmi és politikai tagozódását. Az említett burzsoá nacionalista mozgalmakon kívül, amelyek a főleg szláv anyanyelvű hadifoglyok között már előzőleg is szabadon működtek, megjelentek más burzsoá áramlatok is, mint a német és magyar soviniszta tiszti szervezetek, a cionista mozgalom, anarchista és anarcho-szindikalista csoportosulások.

Annak ellenére, hogy a hadifoglyok politikai nézeteit otthoni társadalmi helyzetük és élményeik határozták meg, komoly befolyást gyakoroltak az oroszországi pártviszonyok is. Helytelen lenne tagadni a magyarországi szakszervezeti és szociáldemokrata pártmozgalomban részt vett hadifoglyokra gyakorolt mensevik hatásnak a jelentőségét, vagy az anarchista és eszer befolyást, akkor, amikor Szibériában, Turkesztánban és európai Oroszország területén is több helyen részt vettek a szovjetekben a munkáshatalmat ha fenntartásokkal is, de mindenesetre végig vagy csak ideiglenesen támogató mensevikek, eszerek és anarchisták. Ezen áramlatok, mondhatni valamennyien pályáztak a hadifogoly mozgalom vezetésére. A gyors iramban kibontakozó mozgalom egyre inkább követelte a leninista és a leninizmushoz közel-

[28] druzsina = század

álló áramlatok ideológiai és szervezeti megerősítését. Szükség volt a hadifoglyok mozgalmának leninista vezetésére nemcsak a szovjethatalom létéért folytatott küzdelemben, amikor a milliós hadifogoly tömegek állásfoglalása komolyan befolyásolta a forradalom és ellemforradalom között dúló váltakozó sikerű harc végső kimenetelét, hanem a hazatérő hadifoglyok forradalmi nevelése szempontjából is. A szovjethatalom számára létkérdés volt a nyugati proletariátus támogatása és az érlelődő németországi és ausztria-magyarországi forradalmak mielőbbi kibontakozása. Nem volt mindegy, hogy ezen forradalmak vezetése opportunista szociáldemokraták, vagy a leninizmussal többékevésbé megismerkedett forradalmárok kezébe kerül-e. Ezért a párt minden támogatást megadott a leninista és internacionalista hadifogoly mozgalom számára. A munkásmozgalmi tapasztalattal rendelkező magyarországi hadifoglyok igyekeztek biztosítani a bolsevik párt támogatásával a hadifogolymozgalom pártirányítását.

1917 decemberében alakult meg a moszkvai katonai kerületben az internacionalista szociáldemokrata hadifoglyok szervezete.[29] Kun Béla 1917 végén Pétervárra érkezett és itt megismerkedett Leninnel, valamint a forradalom több vezető egyéniségével. Mint a Pravda állandó munkatársa nemzetközi és magyar kérdésekkel foglalkozó cikkeket írt.

A hadifogoly mozgalom számára oly szükséges marxista—leninista sajtót minél hamarabb létre kellett hozni. A Külügyi Népbiztosság Nemzetközi Propagandaosztálya segítségével előkészítették a hadifoglyok első magyar nyelvű forradalmi szellemű újságjának, a Nemzetközi Szocialistának megjelenését. A Nemzetközi Szocialistát nemcsak a hadifoglyok között terjesztették, hanem számos hadifogolyból lett kommunista agitátor útján az osztrák-magyar hadsereg magyar nemzetiségű, Ukrajnában és Galíciában állomásozó alakulatai körében is. 1918 elején Ligeti Károly szerkesztésében megindult az omszki Forradalom című lap. Ebben az időben kezdett megjelenni a penzai Világszabadság és a tomszki Népszava is.

A forradalmi hadifoglyok szervezésének kérdéseivel 1917 végétől kezdve J. M. Szverdlov, a Tanácsok Végrehajtó Bizottságának elnöke foglalkozott. Lenin szintén nagy figyelemmel kísérte a hadifogoly mozgalmat. Erről tanúskodik az a tény is, hogy 1918. március 14-én részt vett és felszólalt Németország, Ausztria-Magyarország, Lengyelország, Csehország és más országok internacionalista szociáldemokratáinak Moszkvában tartott konferenciáján, amely egyben előkészítette a III. Internacionálé megalakítását is. A konferencia elhatározta, hogy ezentúl a forradalmi propagandát és szervező munkát a hadifoglyok között az OK(b)P különböző nemzetiségű csoportjai fogják végezni. 1918. március

[29] Izvesztyija Moszkovszkovo Szovjeta Rabocsih i Szoldatszkih Gyeputátov 1917. december 23-i száma.

24-én e határozat értelmében a magyar kommunisták csoportja megalakította az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága mellett működő magyar csoportot. A magyar csoporttal egyidőben vagy valamivel később alakultak meg az OK(b)P román, német, jugoszláv, csehszlovák, finn és bolgár csoportjai is. A magyar csoport április 3-tól lapot adott ki Szocialista Forradalom címmel, amelyet az első kommunista magyar lapnak tekinthetünk.[30] A lap nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar csoportnak a fővárosban (amely ebben az időben már Moszkva volt) és vidéken számos szerve alakuljon meg. A magyar csoport, számbeli súlyát tekintve is, a külföldi kommunista szekciók közül az egyik legerősebb csoportnak bizonyult.

A magyar csoport volt egyik kezdeményezője és szervezője a március és április folyamán megtartott forradalmi hadifoglyok és politikai emigránsok kongresszusának. A kongresszus április 13-án kezdte meg munkáját. A tanácskozásokon mintegy 400 küldött vett részt, de csak 201-nek volt meghatalmazása. A megbízólevéllel rendelkezők 520.426[31] szervezett hadifoglyot képviseltek, amely világosan tükrözte a hadifoglyok forradalmi mozgalmának növekedését és az alig megalakult kommunista csoportok növekvő széles befolyását. A kongresszuson a Közép-Kelet-Szibéria és Távol-Kelet hadifoglyai nem képviseltették magukat. Külön tartottak egy kongresszust a moszkvai kongresszussal egyidőben április 15-én Irkutszkban.

Mind a moszkvai, mind az irkutszki hadifogoly kongresszusok melegen üdvözölték az októberi forradalmat és a legmesszebbmenő támogatásukról biztosították a szovjet kormányt. A küldöttek számos kérdést tárgyaltak, így az osztrák-magyar és német kormányok mesterkedéseit, amelyek a forradalmi hadifogoly mozgalom meggátlására irányultak; a hazai forradalom érdekében a hazatérők között végzett felvilágosító munkát stb. Az elfogadott napirendi pontok között jelentős helyet foglalt el a hadifoglyok Vörös Hadseregbe történő bevonásának kérdése. A kongresszus az internacionalista egység szervezésére és vezetésére külön bizottságot hozott létre. Az internacionalista csapatok feladatát egyrészt abban látták, hogy védelmezze az Orosz Szovjetköztársaságot minden külső és belső ellenforradalmi támadással szemben, másrészt, hogy segítséget nyújtson saját munkás- és paraszt testvéreiknek otthoni forradalmi harcukban.

[30] A Nemzetközi Szocialista a breszt-litovszki béke értelmében, amely megtiltotta a propagandát a hadifoglyok között, kénytelen volt beszüntetni működését. Az 1918. április 1-i rendelet értelmében, amely lehetővé tette, hogy a hadifoglyok felvegyék az orosz állampolgárságot, mint szabad orosz állampolgárok, a magyar kommunisták formálisan is jogot nyertek arra, hogy forradalmi propagandát fejtsenek ki, anélkül, hogy ezzel megsértenék a békeszerződés erre vonatkozó rendelkezéseit.

[31] Lásd: Forradalom. Omszk. 1918. május 21. Proletár foglyok országos kongresszusa.

A kongresszuson megalakult a Külföldi Nemzetközi Szocialista Munkások és Parasztok Forradalmi Egyesülete. Az egyesület tömegszerv jellegű volt és nagyban hozzájárult a hadifoglyok forradalmi felvilágosításához, valamint az internacionalista vörös alakulatok szervezéséhez.

Mivel a táborokban és a táborokon kívül élő hadifoglyok nemzetiségi szempontból a legtarkább képet mutatták, az OK(b)P külföldi csoportjainak együttműködése megkívánta az egységes vezetést. 1918 májusában létrejött a különböző nyelvcsoportokat egyesítő szerv, az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja.[32] A Föderáció elnökévé Kun Bélát választották. Az internacionalista csapatok szervezése fokozatosan a Külföldi Nemzetközi Szocialista Munkások és Parasztok Forradalmi Egyesülete 1918 szeptemberében megszűnt, teljesen át is vették ezt a munkát. Ezzel kiküszöbölődött az az ösztönösség, és esetszerűség, amely eddig uralkodott, míg az internacionalista alakulatok egy egységes központ útján történő szervezése és politikai irányítása nem összpontosult teljesen a párt kezében.

Az internacionalisták a német és az osztrák-magyar betolakodók, az oroszországi ellenforradalmárok ellen

Az októberi fegyveres harcokban részt vett hadifoglyok nagy számban szolgáltak tovább a Vörös Gárdában. Európai Oroszországban már 1918 elején megindult az önálló internacionalista alakulatok szervezése. Különösen megélénkült az internacionalista alakulatok szervezése a német és osztrák-magyar csapatoknak február 10-én a fegyverszünet megszegésével indított támadása alkalmával. A támadás elodázta a békét, a hazatérést. Ez nagy felháborodást váltott ki a hadifoglyok között. Pétervárott február 17-én és 20-án hadifogoly gyűlések zajlottak le, amelyeken több ezren vettek részt. A hadifoglyok a német és osztrák-magyar imperialisták támadását mélyen elítélték és felhívták otthoni munkás- és paraszt testvéreiket, hogy szabadítsák fel magukat Vilmos és Károly császárok tábornokainak és kapitalistáinak igája alól. A 17-i gyűlés határozatát a Pravda és az Izvesztyija is közölte. Felhívták a vidéki lapokat, hogy a határozat szövegét terjesszék a hadifoglyok között. A 20-i gyűlésen a hadifoglyok állást foglaltak a szovjet köztársaság mellett és kifejezték készségüket, hogy a forradalom, az egész világ proletariátusa ügyének megvédelmezése érdekében, ha kell, fegyvert is fognak.[33] A pétervári forradalmi hadifoglyok egy különleges internacionalista osztagot alakítottak[34] és azonnal a frontra indultak. Az osztaggal tartott Kun Béla is, aki részt vett a Narva körüli harcokban.[35]

[32] Vaszmoj Szjezd RKP(b). Moszkva. 1933. 435. old. (oroszul)
[33] Pravda. 54. szám. 1918. február 21.
[34] Petrográdszkaja Pravda. 1918. (március 22.) április 4.
[35] Kun Béla. Emlékezés Szamuely Tiborra. Szamuely Tibor. Riadó. Kossuth Könyvkiadó. 1957.

Moszkvában a hadifoglyok szociáldemokrata internacionalista bizottsága nagygyűléseket szervezett a Vörös Gárda és az alakuló Vörös Hadsereg megsegítése érdekében. Hamarosan néhány internacionalista osztagot irányítottak a frontra. Moszkvában már 1917 decemberének a végén alakult egy vörösgárdista internacionalista osztag, amely nagyrészt magyarokból lettekből, németekből és kínaiakból állott, amely a Kremlben teljesített őrszolgálatot. Az osztag parancsnoka 1918. febrcár végétől Wienermann Jenő bádogossegéd, régi szakszervezeti tag volt.

Szamarában Kujbisev támogatásával március folyamán megalakult az „Első Szamarai Kommunár" csapat. Szarátovban Kellner Sándor, Asztrahányban Pados István, Dömök József, Gavró Lajos, Sugár Jenő, Szabó Sándor, a kazányi katonai kerületben Varga Gyula szervezte az első internacionalista csapatokat. Jaroszlavl városában, valamint a jaroszlavli kormányzóság területén január és május között három internacionalista zászlóalj alakult, melyek magvát az októberi felkelést megelőző időkben a Vörös Gárdába belépett hadifoglyok képezték. Az első zászlóalj parancsnoka Garasin Rudolf volt. A zászlóalj négy századból állott, közvetlenül a kormányzósági VCSK (Összoroszországi Rendkívüli Bizottság) alá volt rendelve és belső karhatalmi feladatokat oldott meg Ljubim, Danyilov, Rosztov-Jaroszlavszkij és Kitájev városokban. A II. zászlóalj a cseh származású Kudelka parancsnoksága alatt Jaroszlavlban teljesített szolgálatot szintén a VCSK-nak közvetlenül alárendelve. A zászlóalj három lövészszázadból és egy lovas eszkadronból állott. A legénység 80 százaléka magyar volt. A III. zászlóalj Székely parancsnoksága alatt a kormányzósági szovjet Végrehajtó Bizottsága mellett teljesített szolgálatot. Három lövészszázadból, egy lovas eszkadronból és egy ágyús ütegből (4 löveg) állott.[36]

A hazatérőben levő hadifoglyokból, valamint a volt hadifogoly vörösgárdistákból számos, még általunk nem ismert internacionalista osztag alakult Ukrajnában, amelyek részt vettek az előnyomuló intervenciós seregek feltartóztatásában. A Pravda február 22-i száma arról ad hírt, hogy Ukrajnában megalakult az internacionalista hadifoglyok osztagainak főparancsnoksága.[37]

Az 1918. március 3-án aláírt breszti rabló béke megtiltott minden agitációt és propagandát a hadifoglyok között. A német és osztrák-magyar kormányok követelték, hogy a hadifoglyokat azonnal fegyverezzék le. Az internacionalisták annak érdekében, hogy tovább is harcolhassanak a proletárforradalom ügyéért, felvették az orosz állampolgárságot, amit lehetővé tett a sokezer hadifogoly kérése alapján[38] a

[36] Marxizmus—Leninizmus Intézetének Archivuma (a továbbiakban MLIA). 5. fond, 2. opisz, 7. csomó, 35. ü. i. 1—4. lap. (A polgárháborúban részt vett magyar internacionalisták ukrajnai csoportjának első ülése. 1929. december 2.)

[37] Pravda. 32. szám. 1918. február 22.

[38] Lásd: Központi Hadtörténelmi Archivum. Moszkva (későbbiekben KHTA) 13554/e. fond, 2. opisz, 323. ü. i. 164 lap.) (A Központi Hadifogoly és Menekültügyi Hivatal információs osztályának jelentése a hazájukba visszatérni nem kívánó osztrák-magyar foglyokról.)

Központi Végrehajtó Bizottság 1918. április 1-i ülésén elfogadott dekrétuma. A dekrétum idevonatkozó pontja kimondja: „... minden külföldi, aki az Orosz Szövetségi Szovjet Köztársaság határain belül él, elnyerheti az oroszországi állampolgárságot.[39]

A békekötés hírére a hadifoglyok százezrei árasztották el a vasutakat, mindenki hazafelé igyekezett. Ezek az emberek azonban már nem voltak azok a katonák, akik 2—3 évvel azelőtt fogságba estek. Még a fegyverszünet alkalmával barátkozó orosz tisztek kijelentették a magyar törzstiszteknek, hogy az Oroszországból hazatérő hadifoglyok részéről „némi meglepetésben" lesz részük.[40] A kizsákmányoló osztályok a forradalomtól való félelmükben hermetikusan lezárták a breszti békében megállapított határvonalat. A hazatérő hadifogolytömegek tekintélyes részét visszakergették, akit viszont befogadtak, azt a „járványos betegségek" terjedésének megakadályozása céljából felállított, ténylegesen politikai szűrőtáborokba zárták. A táborból történt szabadulásuk után rövid szabadságot kaptak és azonnal az olasz frontra irányították őket, nem felejtkezve meg további politikai megfigyelésükről sem. Akiről kiderült, hogy részt vett a forradalomban, azt Kőrösmezőre szállították, ahonnan igen ritkán volt már visszatérés. Az omszki Forradalom című lap közli Hanska (Halasi) Gusztáv (1. honv. gy. e. Budapest) levelét, amelyben beszámol hazatérésének meghiúsulásáról és a tiszteknek a hazatérni szándékozó hadifoglyokkal szembeni kegyetlenkedéséről.

„Nádesdinszki Zarodból elszöktem öcsém és Farkas Imre barátommal — írja Halasi — azzal a szándékkal, hogy hazajutunk. Eltekintve a kellemetlenségektől, hét nap alatt el is értük az orosz állásokat, azon minden fennakadás nélkül keresztül mentünk, s éjjel körülbelül 12 órakor a mi állásaink felé vettük útunkat. Alig mehettünk félórahosszat, mikor egy érces, rideg hang németül felszólít. Állj! Hátra arc! A hang irányába nézve, meglepetve látjuk, hogy német tiszti járőrrel állunk szemben... Örömmel kiáltunk: ne lőjjetek, mi vagyunk. Hadifogságból jövünk vissza. De ugyanaz a rideg hang megismétli könyörtelenül a felszólítást: hátra arc! Indulj! Mi meglepetésünkben szólni sem tudtunk... Hogyan? hát ez az a haza, kiért 13 hosszú, kínos hónapig küzdöttem a harctéren, kiért háromszor hullattam vérem, most ez a haza kilök, kiközösít magából? Mert ennek a hazának nem kellek! Miért? de miért?... S most itt állok a kapunál, és nem engednek haza a családomhoz, a feleségemhez, a gyermekeimhez!... egyszerre elindultunk. Nem hallgattunk a harmadszori felhívásra, hanem mentünk előre. Tüzelj! És körülbelül 15 puskacső vetett lángot az éjszakában, 15 golyót küldtek nekünk, kik haza akartunk menni. Öcsém és barátom elesett. Én visszamenekültem, s most beálltam közétek, a Vörös Hadseregbe,

[39] VPKA. 1. fond, 1. opisz, 191. ü. i. 23—24. lap.
[40] Hadtörténelmi Intézet Levéltára. A Hadügyminisztérium 1918. január 27-én kelt körirata. I. világháború anyaga. 3632. cs.

hogy menjek... minél előbb a határra s fegyverrel a kézben vegyem vissza azt a hazát, amely nem volt a mienk, amelynek rabló urai kihasználtak minket, s mikor már kifacsartak, elpusztítottak bennünket."[41]

A Vörös Hadseregbe be nem lépett és még haza nem tért hadifogoly tömegeknek nagymértékben felnyitotta a szemét a hazai kizsákmányoló osztályok nyílt és leplezetlen osztálypolitikája. A „hazafiasságra" épített kártyavár összeomlott, nem jelentett tovább olyan erkölcsi erőt, amivel még a háború első napjaiban rendelkezett. Az így keletkezett űrt elfoglalta a nemzetközi proletár szolidaritásának érzése és az orosz forradalom jogosságával való azonosulás. A soviniszta magyar tiszti szervezetek befolyása a minimumra csökkent. Omszkban például kiderült, hogy a német és osztrák-magyar hadifogoly tisztek egy része még jóval a szovjethatalom győzelme előtt összeköttetésben állott a helyi ellenforradalmárokkal és besúgta a forradalmi mozgalomban részvevő hadifoglyokat. A forradalmi hadifoglyok a hatalom átvétele után megalakították a „láger kollégiumot", amelynek alárendelték a tábor-internacionalistákból álló vörösgárdista őrséget.[42] Ligeti Károly kezdeményezésére az omszki táborokban a vörösgárdisták rendet teremtettek, megszüntették a különböző visszaéléseket, a spekulációt, az élelmiszeruzsorát stb. A tiszti táborban véget vetettek a tiszti privilégiumok élvezésének[43] és komolyan megszigorították a kimenőket.[44]

Omszk a magyar hadifogoly mozgalom egyik legjelentősebb központja lett, amely összekötötte Kelet-Szibériát, Távol-Keletet, Közép-Ázsiát a központtal. Gyakran volt kénytelen önállóan is működni, amikor a különböző ellenforradalmi lázadások ideig-óráig elvágták Moszkvától. Az omszki szovjet utalta ki a forradalmi hadifoglyok szervezetének a 104. tüzér laktanyát. Ez az épület vált az internacionalista csapatok megalakulásának helyi bázisává. Az internacionalista vörösgárdisták részt vettek az omszki püspök szervezte 1918. február 19-i[45] ellenforradalmi próbálkozásának és a dutovista kozákok április 4-i váratlan támadásának a visszaverésében. A kozákok elleni harc napjaiban alakult meg kezdetben 700 harcosból az „Emigráns kommunisták légiója", amelyhez csatlakoztak még más kisebb alakulatok is. Ez a légió részt vett az orenburgi harcokban. A csehszlovák hadtest lázadása után

41 Forradalom. Omszk. 1918. március 10. I. évf. 5. szám. 4. old.

42 Forradalom. Omszk. I. évf. 5. szám. 1918. március 10. 1. old.

43 A hadifogoly tiszteket a cári kormány 50—75 rubelig terjedő járandóságban és külön ellátásban részesítette. Megtartották tisztiszolgájukat. Az elhelyezésük sokkal egészségesebb és kényelmesebb volt, mint a legénységé. Az árak emelkedésével drágasági pótlékot is kaptak, s a kezükhöz jutott a Vöröskereszten keresztül küldött otthoni támogatás legjava. Ez csak élezte az otthonról hozott osztálygyűlöletet a dolgozó néprétegekből kikerült hadifoglyok részéről.

44 Forradalom. Omszk. I. évf. 14. sz. 1918. május 18. 3. old.

45 Forradalom. Omszk. I. évf. 1918. február 24. 4. old.

Közép-Ázsiába vonult vissza, ahol az alakuló internacionalista csapatok magvát képezte.[46]

Februárban híre érkezett Szemjonov és Gamov atamánok csitai és blagovescsenszki támadásának. Ligeti Károly az omszki internacionalistákból több csapatot állított össze és azokat a Bajkálon túli frontra irányította. Az első kb. 500 önként jelentkezett magyar és román proletárból álló zászlóaljat március 19-én kísérte az állomásra egy oroszokból álló század és egy német internacionalista zászlóalj.[47] Hamarosan követte őket egy újabb egység, melyet második omszki internacionalista ezrednek neveztek el. Március végén Tomszkból Irkutszkba érkezett egy 250—300 főnyi, főleg magyarokból álló csapat, amelynek létszámát Csitában 800 főre emelték. Az erősítés megérkezéséig a Vörös Hadsereg születőfélben levő alakulataiban számos magyar és más nemzetiségű hadifogoly harcolt az időleges túlerővel rendelkező Szemjonov féle bandák ellen. Március 25-én a csitai Atamán téren többszáz hadifogoly és orosz dolgozó búcsúztatta a hősi halált halt internacionalistákat, akik életük feláldozásával tettek bizonyságot az orosz forradalommal való együttérzésükről.[48]

Április 5-én Szemjonov atamán Mandzsúriából 300 főnyi seregével, 15 lövegével Csita ellen vonult és elfoglalta Borzja és Olovjannaja helységeket. A kis létszámú Vörös Gárda kénytelen volt visszavonulni, felrobbantva az Onon folyó hídját. Olovjannája birtokbavétele Szemjonov számára nagy előnyt jelentett. Erről a területről csapatai kiválóan uralták az Olovina tótól nyugatra fekvő területeket, ezenkívül a környező kozák településekről állandóan kiegészíthette csapatát. A Bajkálon túli terület szovjetje felhívással fordult a környező területek munkásaihoz, hogy nyújtsanak segítséget a veszélyeztetett Csita védelmére. Egymás után érkeztek a csitai, vhiloki vasútállomás munkásainak, a csernovszki és arbajarszki bányamunkások vörösgárdistái. Hozzájuk csatlakoztak az internacionalisták is, melyeknek létszáma a környező fogolytáborokban végzett felvilágosító munka eredményeként többezer harcosra növekedett.

A nyugatról érkező vörösgárdistákat az ellenforradalmárokkal együttműködő dán konzul és a mellette dolgozó magyar ellenforradalmár tisztek a táborokban agitációt folytattak a Vörös Hadseregbe való belépés ellen és vasúti szerencsétlenséget idéztek elő Irkutszk és Csita közötti szakaszon.[49]

[46] A polgárháború internacionalista részvevői magyar csoportjának visszaemlékező estjén készült jegyzőkönyv. Turkesztáni front. Lukács Pál felszólalása. 2831. fond, 3. opisz, 334. ö. e. 1—5. lap.

[47] A nemzetközi proletársereg. Forradalom. Omszk. I. évf. 1918 március 24. 2. old.

[48] Vlászty Truda (A Munka Hatalma). Csita. II. évf. 69. sz. 1918. április 17.

[49] Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. 174. old. Körösi Sándor: Partizán harcok Távol-Keleten.

Az újabb orosz és internacionalista csapatok beérkezése után Szergej Lázó, a Bajkálon túli szovjet csapatok főparancsnoka támadási tervet dolgozott ki. A terv arra irányult, hogy elfoglalva Olovjannaját teljesen megsemmisítse az Onon folyón átkelt ellenséget. Az általános támadás kezdetét 1918. május 15. hajnalára tűzte ki. A támadás végrehajtásában jelentős szerepük volt a magyar internacionalistáknak is.

Május 15-re virradó hajnalban a vörös elővédek kivetették Szemjonov embereit Burjatszkájában levő állásaikból és Mogujtuje irányában folytatták előnyomulásukat. Kétórás harc után a támadók betörtek az ellenség mogujtujei állásaiba. Szemjonov, hogy a kezdeményezést magához ragadja, ellentámadást indított Agánál, de a vörösgárdisták ezt meghiúsították. Nem sikerült Szemjonovnak Olovjannajában megvetni a lábát. Így kénytelen volt visszavonulni az Onon folyó keleti partjára. Elfoglalta a környező magaslatokat és itt kísérelt meg ellenállást kifejteni. A vörösök május 27-én támadást intéztek a vasúti híd irányába, az internacionalista lovas különítmények és géppuskások pedig a vasúti hídtól északra, az Onon folyón átkelve Szemjonov hátába kerültek. Az atamán a bekerítésből kivont csapataival a mandzsu határ felé vonult vissza. Megszállta a határmenti hegyeket, s nagyobb vörös csapat támadása esetén a határ mögé húzódott vissza. Szemjonov bandájának végleges felszámolására Lázó, az argunszki ezred és a Nemzetközi Vörös Gárda legkipróbáltabb harcosaiból egy néhányszáz főnyi különítményt állított össze. A különítmény harcosai július 27-re virradó éjszaka átszivárogtak az ellenforradalmárok támpontszerű védelmi vonalán és rajtaütésszerűen megtámadták Szemjonov sátrait. Szuronnyal és puskatussal a banda nagy részét megsemmisítették. Az életben maradottak fegyvereiket és felszerelésüket eldobálva hanyatt-homlok menekültek a mandzsu területre. Maga az atamán, rangjelzéseit leszaggatva elsőnek ért át a határon.

Moszkvában 1918 telén és tavaszán az ellenforradalom az anarchistákat akarta felhasználni a szovjethatalom megdöntésére. Előre átgondolt terv alapján az anarchisták fontos stratégiai pontokat szálltak meg és a legkülönbözőbb közönséges bűntényeket követtek el. Többségükben börtönökből kiszabadult bűnözők voltak, de szép számmal akadt köztük tudatos ellenforradalmár is.[50]

A moszkvai Vörös Gárda parancsot adott ki, hogy 1918. április 11-én 12 óráig a városban szolgáltassák be az összes fegyvereket. Az anarchisták nem teljesítették a parancsot, hanem támadásba kezdtek. 12-én a Vörös Gárda Dzerzsinszkij vezetésével előre elkészített tervek alapján a fővárost teljesen megtisztította az anarchista bandáktól. Több helyen véres harc alakult ki a Vörös Gárda és az anarchisták között, melyek-

50 Lásd: F. E. Dzerzsinszkij: Válogatott művei. Moszkva. 1957. I. köt. 262—264. old. (oroszul)

ben számos magyar internacionalista is részt vett. Az anarchista lázadás leverésére kirendelt internacionalisták egyik 200 főnyi csapatát Jancsik Ferenc vezette.[51]

Internacionalisták a csehszlovák és eszer ellenforradalmi lázadások ellen

A szovjet kormány a breszti béke megkötése után gyors ütemben hozzálátott a Vörös Hadsereg központi szerveinek a létrehozásához, amelyek biztosítani tudják majd az ország átgondolt, központilag tervszerűen irányított védelmét. 1918. április 19-én a Felső Katonai Tanács tervbe vette 30 elsővonalbeli és 30 másodvonalbeli, összesen 60 hadosztály felállítását, melyeket 10 tábori hadseregbe soroltak be. A hadosztályok azonban igen rendszertelenül és lassan alakultak, mert a jelentkezés önkéntes volt. 1918 májusában a Vörös Hadsereg 263.780, július 1-én pedig 362.435 harcost számlált. Hozzá kell még ehhez számolni a 37.950 vörösgárdistát, az 53.929 önkéntest a partizán- és párt osztagokban, a több mint 25.000 harcost az élelmiszerosztagokban. Összesen a Vörös Hadsereg kb. több mint 450.000 harcossal rendelkezett. A régi hadsereg teljesen szétesett, a paraszti katonatömegek siettek haza elfoglalni a földesúri földeket és elvégezni a tavaszi munkákat. A forradalmi harcokban megritkult munkásosztagokon kívül igen kevés volt a katonai kiképzésben részesült harcos. Az említett 450 ezerből csak 49.068 rendelkezett katonai ismeretekkel. Így a csehszlovák hadtest május végén kirobbant lázadása alkalmával mindössze 17.039[52] embert tudtak csak azonnal a frontra irányítani. Ezért annak a sokezer volt hadifogolynak a harcba vetése, akik között a többi nemzetiségűekhez viszonyítva a magyarok voltak többségben, nagyjelentőségű volt a szovjethatalom léte szempontjából, különösen a csehszlovák hadtest és a hozzája csatlakozó ellenforradalmi tiszti zászlóaljak és ezredek, valamint kozák eszkadronok váratlan támadásának lefékezésében, megállításában és a szeptemberi ellentámadás megindításában.

1918 nyarán és az ősz első felében a Keleti Front volt a Szovjet Köztársaság számára a legfontosabb. 1918. május 25-én Penzában, majd az egész szibériai vasút mentén fellázadt csehszlovák hadtest szorosan együttműködött a szovjethatalom ellen felkelt kuláksággal. A középparasztság tekintélyes része támogatta a kulákságot. A fehér csehek fedezete alatt megalakult fehérgárdista egységeknek rövid idő leforgása alatt sikerült elfoglalni Szibéria, az Ural és a Volga-vidék jelentős részét. Az ellenség, az antant terveinek megfelelően, teljes egészében meg akarta kaparintani a Volga-vidéket, hogy azt fő felvonulási

[51] Balogh János: Hadifoglyok az oroszországi októberi forradalomban. Sarló és Kalapács. 1932. 10—11. zs. 100—102. old.

[52] VHKA. 3. fond, 6. opisz, 15. ü. i. 137—139. lapok; 4. fond, 2. opisz, 34. ü. i., 141, 143. lapok. Idézi: N. I. Satágin: a Szovjet Hadsereg szervezése és építése 1918—1920-as években. Katonai Kiadó, Moszkva, 1954. 62. old. (oroszul)

területté változtatva, megkezdhesse támadását Moszkva ellen. A számbeli fölényben levő és jól szervezett és felszerelt fehér ellenforradalmár csehek május 30-án elfoglalták Szizrányt, június 8-án Szamarát. A szovjet kormány, hogy a Vörös Hadseregnek a fehér csehek ellen harcoló kisszámú egységeit megsegítse, mozgósította az urali munkásokat, a Volga menti parasztságot és az internacionalista szervezőkön keresztül a szovjethatalmat fegyverrel is támogatni kész volt hadifoglyokat. Az erőegyensúly azonban még túlságosan az ellenforradalmárok oldalára billentette a mérleg serpenyőjét. Július 5-én elesett Ufa, 22-én Szimbirszk, augusztus 6-án pedig Kazány.[53] Ezzel a fehérgárdista csapatoknak lehetőségük nyílott, hogy Vjatka felé haladva egyesüljenek az északon harcoló intervenciósokkal. Lényegében Nyizsnyij-Novgorod irányában megnyílt előttük a Moszkvába vezető út. A Keleti Fronton a helyzet fenyegetővé vált.

A csehszlovák hadtest támadásával összhangban a „baloldali" eszerek számos városban és községben felkelést robbantottak ki, s a szegényparaszt bizottságokkal szemben álló kulákokra támaszkodva helyenként ideiglenesen a hatalmat is kezükbe kaparintották. Moszkvában az eszerek, hogy háborút robbantsanak ki Németország és Szovjet-Oroszország között, megölték a német követet, Mirbachot. A július 4-én összeült V. Összoroszországi Szovjetkongresszuson a „baloldali" eszerek felléptek a szegényparaszt bizottságok és az élelmezési osztagok létrehozása ellen. Július 6-án Moszkvában felkelést robbantottak ki és számos stratégiailag fontos pontot vettek birtokukba. Elfoglalták többek között a főposta épületét, ahonnan az egész ország területére azt a jelentést adták le, hogy a bolsevikok hatalma megdőlt és győzött az eszer felkelés. Ez a jelentés ösztönzőleg hatott más városok és községek ellenforradalmi elemeire. A szovjethatalom léte forgott kockán. A szovjet kormány, mihelyt a főposta elfoglalásáról értesült, megbízta Kun Bélát és Szamuely Tibort, hogy a Kremlben működő magyar agitátortanfolyam hallgatóival és az OK(b)P magyar csoportjának ott tartózkodó tagjaival, összesen 150 magyar kommunistával, valamint egy lett szakasszal foglalja vissza a főpostát.

Az épület előtt páncélautó állott, amely a bejáratot biztosította. Az épületben pedig géppuskákkal felfegyverzett ellenforradalmárok tartózkodtak. Rövid tanácskozás után elhatározták, hogy a bejáratot biztosító páncélautót ártalmatlanná teszik. Úgy is történt. Az éj leple alatt észrevétlenül megközelítették a páncélautót, rajtaütöttek a személyzeten és foglyulejtették. A páncélautó gépfegyverének védelme alatt felrohantak a lépcsőn és az előtérben tartózkodó ellenforradalmárok Szamuely erélyes felszólítására, belátva a további ellenállás hiábavalóságát, letették a fegyvert. Az osztag megtisztította az épületet az ott rejtőzködő eszé-

[53] Kazányt egy magyar zászlóalj védte, amely súlyos veszteségeket okozva a támadónak, utolsónak hagyta el a várost. Lásd: Pető Sándor: Kazáni október. Sarló és Kalapács. 1931. 2. sz. 41—44. old.

rektől. Néhány nap múlva jelenthették a vidéknek, hogy a lázadást teljesen leverték.[54]

A moszkvai felkeléssel egyidőben az eszerek más városokban is kísérletet tettek a hatalom megragadására. Az ellenforradalmár eszereknek július 6—8-án Jaroszlavban sikerült néhány napig a hatalmat megszerezni. A kormányzósági Végrehajtó Bizottság mellett helyőrségi szolgálatot teljesítő 3. internacionalista zászlóalj 3. századát, amely a lázadás alkalmával őrségben volt, lekaszabolták. A többit lefegyverezték és volgai uszályokba zárták. A kínzások és a hosszú éheztetés következtében sok harcos elpusztult. Az életben maradottakat 16 nap múlva szabadították ki a felmentő csapatok. A városban tartózkodó 2. nemzetközi zászlóaljat a város központjából a vasútállomáshoz szorították és csak segítségére siető orosz és Garasin Rudolf nemzetközi zászlóaljainak segítségével kerülte el a megsemmisítést.[55]

Hasonló, bár jóval kisebb méretű ellenforradalmi próbálkozásokra került sor Szimbirszkben, Ribinszkben és Muromban. Ezeket aránylag gyorsan felszámolták.

A szovjet kormány a lettek mellett előszeretettel alkalmazta a magyarokat nemcsak az ellenforradalmi lázadások leverésében, hanem az állami gabonamonopóliumról szóló rendelet érvényrejuttatásában és a városi munkásság élelmiszerrel való ellátását biztosító élelmezési osztagokban is. Az ellenforradalmi elemek körében, beleértve a kulákságot is, a magyarok nem örvendtek valami nagy szeretetnek, s ha az előbbiek módot találtak az elfogásukra, kegyetlenül legyilkolták őket. A Szociális Forradalom a „Magyarok és latisok" című cikkében megemlékezik arról, hogy az orosz munkások mellett milyen forradalmi érdemeket szereztek a lett és magyar vöröskatonák. „... amikor felragyogott a forradalom vörös napja, amely előbb a cár, utóbb a burzsoázia hatalmát is leperzselte Oroszországban, a latisok és a magyarok lettek az első, a legjobb katonái a forradalomnak. A szőke, szálas, karcsú, leányos latisok, akik az orosz forradalomtól várták Latvia felszabadulását is, meg a magyarok, akiket a forradalmi hév sodort, ragadott: egy esztendőnél tovább erős részt tettek ki abban a gerincben, amely köré lassan felizmosodott a Vörös Hadsereg teste..."[56] Ha a cikkíró tolla egy kevéssé el is túlozta ezt a szerepet, az elmondottak mégis sok igazságot tartalmaznak. Bizonyítják ezt maguk az ellenforradalmárok is. Az eszer agitátorok egyik vezérszónoka, Szpiridonova Mária nem egy-

[54] Hadtörténelmi Intézet visszaemlékezés-gyűjteménye. Gisztl Pál visszaemlékezése. Lásd ezenkívül: Magyarországi levél c. cikk bevezető sorait. Pravda. 285. sz. 1918. december 29. 2 old.

[55] MLIA. 5. fond. 2. opisz. 7. cs., 35. ü. i. 1—7. old. (A polgárháborúban részt vett magyar internacionalisták ukrajnai csoportjának első ülése. 1929. december 9.)

[56] Szociális Forradalom. I. évf. 68. sz. 1918. december 25. 2. old.

szer vádolta meg a bolsevikokat, hogy „magyar, kínai és lett szuronyokra" támaszkodnak.[57]

Az eszer lázadások leverése után a Keleti Fronton a helyzet továbbra is igen súlyos maradt. Annak ellenére, hogy az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1918. május 29-én elfogadta a dolgozók mozgósításáról szóló dekrétumot, amely végleg szakít a hadsereg önkéntesek útján való feltöltésének elvével, a keleti fronton harcoló hadseregek személyi állománya huzamosabb ideig még mindig igen alacsony maradt. Az augusztus 1-re vonatkozó értesülések szerint az első hadsereg 12.851, a harmadik 24.681, a negyedik 24.270, az ötödik 8918 emberrel rendelkezett. A második hadsereg adatai nem ismeretesek, de létszáma szintén jelentéktelen volt.[58]

Az internacionalista egységek szervezése, az orosz egységekhez hasonlítva viszonylag gyorsabban ment. A hadifogoly táborokban az emberek együtt voltak, katonai kiképzésben már részesültek, sőt huzamosabb ideig a harcban is részt vettek. A Legfelsőbb Katonai Tanács 1918. április 24-én elkészítette az internacionalista alakulatokra vonatkozó általános szabályzatot,[59] amely később alapját képezte a nemzetközi egységek szervezésének. A születő Vörös Hadsereg szervezésében még 1919 elején is igen erős a Vörös Gárda szervezési elveinek a hatása.[60]

Kezdetben zászlóaljnál magasabb internacionalista egységet nem szerveztek. Később is főleg rohamszázadokként és zászlóaljakként osztották be a nemzetközieket egy-egy orosz vagy ukrán zászlóaljba, ezredbe vagy hadosztályba.[61]

Az internacionalista egység legelterjedtebb szervezési formája a zászlóalj volt. Az internacionalista gyalogsági keretzászlóalj szervezésére külön utasítást adtak ki, amely így hangzik:

„Egy zászlóalj áll:

I. zászlóalj parancsnok, politikai megbízott, segédparancsnok (adjutáns), orvos vagy orvostanhallgató, két írnok és a századok számának megfelelő küldönc.

[57] Levél Magyarországról. (Azok, akik gyűlöletesek az „internacionalista" Szpiridonovának.) Pravda. 285. sz. 1918. december 29. 2. old.

[58] VHKA. 3. fond, 6. opisz, 24. ü. i. 1. rész. 63. lap. Idézi N. I. Sátaáin: A Szoviet Hadsereg szervezése és építése az 1918—1920-as években. Katonai Kiadó. Moszkva, 1954. 84. old. (oroszul)

[59] VHKA. 2. fond, 1. opisz. 8. ü. i. 212. lap.

[60] Lásd: Pétervár városa Munkás Vörös Gárdájának Szolgálati Szabályzata (elfogadta a Vörös Gárda október 22-i városi konferenciája). Hadtörténelmi Közlemények, jelen szám. 300—303. old.

[61] Zalka Máté erre vonatkozóan a következőket mondta el az internacionalisták Bajtársi Körének 1931. június 3-án tartott visszaemlékező estjén: „Minden magát csak valamire is becsülő orosz alakulat kellett, hogy rendelkezzen valami internacionalista csoporttal vagy lettekből, vagy magyarokból, vagy kínaiakból, vagy románokból és i. t., mert az volt a rohamcsapat ebben vagy abban az ezredben, zászlóaljban ..." (VHKA. fond. 3. opisz. 336. ö. e. 3. lap (oroszul).

II. 3 század, mindegyikében 3 szakasz, 3—3 rajjal.
Gépfegyverosztag 3 szakasszal, mindegyik szakasz két gépfegyverrel, telefonosztag és
adott mennyiségű munkásszázad.

III. A század állománya: századparancsnok, 3 szakaszparancsnok, 4 sebesültvivő, szolgálatvezető (ugyanő az írnok), két szakács, bevásárló (artelscsik), kürtösök és mások a harcoló állományba számítandók.

IV. Az állomány egy része mint utász tanul és el kell látni a megfelelő szerszámokkal.

V. A gépfegyverosztaghoz az osztag állományának 50 százalékát a századoktól kell vezényelni a gépfegyverkezelés megtanulása céljából. Ha ezek a tanfolyam elvégzése után századaikba visszatérnek, újakkal helyettesítendők, úgy, hogy bizonyos nap után az egész állomány tudja kezelni a gépfegyvert."[62]

A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Nemzetközi Csoportjai Megalakítására Szervezett Bizottság, amely közvetlenül a hadifoglyok és politikai emigránsok I. Összoroszországi kongresszusa után jött létre, egységes vezetést biztosított az internacionalista egységek szervezésében és megalakításában. A Bizottság külön jelenségekben számolt be az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnökének, Jakov Mihajlovics Szverdlovnak, aki haláláig legközvetlenebbül foglalkozott a hadifogoly mozgalom mondhatni minden fontosabb kérdésével.

Az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja gyakran foglalkozott internacionalista egységek szervezésének kérdéseivel. Július 12-i ülésén ezzel kapcsolatban határozatot hozott internacionalista kommunista osztag szervezéséről, ugyanakkor elvetette a nemzetközi csapatok nemzetiségi elv szerinti szervezését.[63] Ez utóbbi, vagyis a nemzetiségi tekintetben egynemű alakulatok szervezése a gyakorlatban nem vált be, mert egyes, különösen szláv alakulatok a burzsoá nacionalisták agitációjának hatására nem egyszer álltak át a fehérek oldalára.

Az internacionalisták közül a magyar nemzetköziek elsőknek vették fel a harcot az ellenforradalmi cseh csapatok ellen Penzában,[64] Orenburgban, Omszkban, Krasznojarszkban, Irkutszkban, a Bajkál tó környékén, majd Ufában, Szimbirszkben, Kazányban és más városokban. A csehek fellépése váratlanul érte a helyi szovjeteket. A fehér csehek közeledésének hírére az omszki szovjet védelemre határozta el magát, és 1000 puskát bocsátott a hadifoglyok rendelkezésére. „Ezt az ezer darab puskát — hangzik az OK(b)P magyar csoportjának felhívása — fel kell használnunk, ha meg akarjuk menteni magunkat, ha ezzel együtt meg

[62] Forradalmi Múzeum. Moszkva. Speciális magyor fond, év, szám nélkül. Litografálva.
[63] MLIA. 17. fond, 9. opisz, a Külf. Csop. Föderációja, 8. ö. e. 1. lap. (Jelentés az OK(b)P Központi Bizottságához 1918. július 15-én. Aláírták Kun Béla elnök, T. Pescariu titkár.)
[64] Gavrilovics: Az internacionalisták harca Penzánál. Sarló és Kalapács. 1931. 12. sz. 48—49. old.

akarjuk menteni az orosz forradalmat, amely a mi szövetségesünk, — a mi eljövendő forradalmunk támasza."[65] Az 1000 internacionalistával azonban hiába próbálta Ligeti Károly megvédeni a várost, — nem sikerült. Omszk városa az ellenforradalmárok kezébe került. Az egyenlőtlen harcban sok internacionalista áldozta életét a forradalom ügyéért. Maga Ligeti súlyosan sebesülve, eszméletlen állapotban került az ellenforradalmárok fogságába. 1919. június 2-án, nem sokkal a város felszabadulása előtt, Omszkban kivégezték.

Említésre méltó hősiességgel küzdöttek az internacionalisták az Irkutszkért és Csitáért folyó véres védelmi harcokban. Irkutszkot a túlerő nyomása következtében kénytelenek voltak kiüríteni és a Bajkál tó partján fekvő Kultuk és Szoljanka városok közötti terepen védelemre berendezkedni. Az ellenség első támadását az internacionalisták verték vissza, majd megérkeztek az orosz vörösgárdisták is, de úgy számbeli leg, mint technikailag a fehér csehek így is jóval meghaladták a védők erejét. A szovjet csapatok 4, a csehek 30 ágyúval rendelkeztek. A Csitából érkezett, főleg hadifoglyokból toborzott utánpótlás sem tudta ellensúlyozni az ellenség fölényét,[66] annak ellenére, hogy az tekintélyes vérveszteségeket szenvedett. Augusztus végén a frontot nem lehetett tovább tartani, a megmaradt internacionalisták a hegyekbe és a tajgába vonultak vissza és beálltak az akkor szerveződő partizáncsapatokba. Körülbelül 350—400 internacionalista a tomszki szovjet tagjaival Reiner Károly és dr. Münnich Ferenc parancsnoksága alatt északi irányban vonult vissza az Ob folyón. A visszavonulás fedezésére Tajga állomásra küldték Szilágyi Imrét, a tomszki hadifogoly mozgalom egyik vezetőjét, aki maroknyi csapatával a csehekkel folytatott egyenlőtlen harcban életét vesztette. A tomszki nemzetköziek elérve Tobolszkot, csatlakoztak a Vörös Hadsereghez.

Internacionalisták a keleti, kaukázusi és a cáricini frontokon

A csehszlovák hadtest és a hozzája csatlakozó ellenforradalmi erők ellen csak a Volga vidékén bontakozott ki sikeres harc. A párt az ellentámadásra mozgósított minden erőt. Ebben az időben a Keleti Front majdnem minden hadseregében megindult a zászlóaljnál magasabb internacionalista egységek, ezredek és brigádok szervezése. Az első moszkvai internacionalista zászlóalj parancsnokát, Wienermann Jenőt a 25. hadosztály (1. hadsereg) keretén belül 1918 szeptemberében kinevezték az Alexandrov-Gáj-i frontcsoport parancsnokává, ahol nagy számban harcoltak internacionalisták. Varga Gyula a 24. szimbirszki Vashadosztály (4. hadsereg) keretén belül a 216-os internacionalista ezred pa-

[65] Forradalom. Omszk. I. évf. 15. sz. 1918. május 26. 16. sz. 1. old.
[66] Müller Armond: A Bajkálon túli vörösgárdisták szerepe 1916-tól 1918 augusztusáig. Sarló és Kalapács. 1931. 8. sz. 47—49. old.

rancsnoka lett. A 216-os ezrednek jelentős szerep jutott a szeptember elején indított nagyarányú ellentámadásban, főleg Szimbirszk felszabadításában.

Szeptember 8-án az I. hadsereg parancsnokságától parancs érkezett: „birtokba venni Szimbirszket rövid, energikus csapással." Szeptember 9-én és 10-én hajnalban a hadosztály egységei két alkalommal lendültek támadásba. A Szimbirszkbe vezető úton fekvő Ohotnyicsja állomás környékén véres harc alakult ki, ahol Varga Gyula internacionalista ezrede különös hősiességgel harcolt. Teljesen szétverte a fehéreket és sok foglyot ejtett. A foglyok nagy része a fiatal korosztályokhoz tartozó csuvas és tatár paraszt volt, akiket a fehérek erőszakkal mozgósítottak. A fehérek, bár komolyan kiépített, drótakadályokkal ellátott állásokkal rendelkeztek, a Vashadosztály kiűzte őket fedezékeikből. A vörös csapatok, amelyekben nagy számban harcoltak magyarok is, a megerősített volgai flottilla segítségével 10-én elfoglalták Kazányt,[67] 12-én pedig Szimbirszket. Az ellenség súlyos veszteségeket szenvedett és megkezdte a visszavonulást a Volga vonaláról az Ural felé. Főstratégiai céljáról, Moszkva elfoglalásáról azonban nem mondott le és biztosítani akart magának egy hídfőt Szimbirszkben és környékén, amelyre támaszkodva újabb támadást intézhet majd. Ennek az érdekében Szimbirszk irányában ellentámadást indított. Szeptember 16-án és 17-én súlyos harcok árán visszafoglalta N. Csaszovnyát és az ott felállított ütegeivel megkezdte Szimbirszk lövetését. A hadseregparancsnokság, hogy egységeit kivonja az ellenség visszacsapása alól, az újabb támadás előkészítéséig a Volga balpartját kiürítette. A két partot összekötő stratégiai fontosságú híd védelmét a 216-os internacionalista ezredre bízta. „... a fehérek gyilkos géppuska tüzében az ezred rettenthetetlen parancsnoka, Varga elvtárs — írja könyvében G. Gáj, a Vashadosztály egykori parancsnoka — maroknyi vitézzel nemcsak megtartotta az átkelő helyet, hanem még több géppuskát is zsákmányolt a túlsó partról a fehérektől. A hősi csata alkalmával a hídon életét vesztette 17 internacionalista elvtárs, kiknek közös sírja ma is Uljanovszk-Venyec főparkját díszíti."[68]

24-én az ellenfél erős tűzérségi tűz alá vette a várost, meg akarta rongálni a pályaudvart, hogy megakadályozza az erősítések és az utánpótlás beérkezését. A várost csak a tüzérség és a hidat megszálló néhány száz internacionalista védte. A helyzetet súlyosbította egy ellenséges páncélvonat megjelenése, amely egyre közelebb nyomúlt és tűz alatt tartotta a híd nyugati részét. A városban a tüzérségi tűz tűzvészt

[67] Kazány visszafoglalásáért folyó több mint 3 napos harcban részt vett a Kazányban alakult önálló internacionalista zászlóalj is, amely az 5. hadsereg kötelékében harcolt. Pető Sándor: Kazáni október. Sarló és Kalapács. 1931. 2. sz. 41—44. old.

[68] Gája Gáj: Harc a csehszlovákokkal a Közép-Volgán. Moszkva. 1931. 46—47. old.

és pánikot okozott. A csehek a hídon keresztül többször megpróbáltak betörni a városba, de mindannyiszor véres fejjel voltak kénytelenek sok halottat hátrahagyva visszavonulni.[69]

Október elején a Vörös Hadsereg újabb erősítések beérkezése és a harcoló csapatok átcsoportosítása után ismét támadásba lendült. A szovjet csapatok 3—4-én elfoglalták Szizranyt, 7-én pedig Szamarát, és tovább folytatták előnyomulásukat Ufa irányába. A 4. hadsereg kötelékében harcolt a 25. szamarai vörös hadosztály. A hadosztályhoz osztották be az első internacionalista ezredet, amelyet általában „magyar ezrednek" neveztek. Az ezred a támadó csoportok szizranyi átkelésének biztosítását kapta feladatul. Az internacionalisták egy szarátovi ezreddel együtt elfoglalták Hvalinszk városától 15 kilométerre északkeleti irányban lévő Elzaszka nevű helységet és ezáltal a fehérek hátába kerültek. Az ellenforradalmi, úgynevezett „néphadsereg" be sem várta a vörösök támadását, hanem szeptember 17-én reggel megfutamodott Hvalinszkból. A támadás ennek ellenére vontatottan bontakozott ki. Ennek következtében az ellenség képes volt tartalékokat felvonultatni és mint már említettük, Szimbirszk irányában támadást kezdeni. Ezért a Keleti Front vezérkari törzse, a 4. hadsereg parancsnokának szeptember 24-én határozott parancsot adott a Szizrány és Szamara elleni döntő támadásra. Az internacionalisták azt a feladatot kapták, hogy vágják el Szamarától a szizrányi ellenforradalmi erőket és így segítsék elő azok teljes megsemmisítését. Az internacionalisták a felkelt munkásokkal együttműködve a vasútvonal két hídját felrobbantották, s ráadásul két csehszlovák szállítmánnyal Szamara felé robogó szerelvényt kisiklattak és megsemmisítettek. A Szizrányból gyalogszerrel menekülő cseheket az internacionalisták az ivastyenszki gyár felkelt munkásaival igyekeztek feltartóztatni, de a Szamarából kiküldött 1500 főnyi jól felszerelt ellenforradalmár cseh csapat és a szizrányból visszavonulók bekerítették őket. Az ellenség összereje meghaladta a 6000 főt. Az ezrednek csak harmad része tudta véres harc útján kivágni magát a bekerítésből. 1200 főnyi állományából 800 embert veszített. Hősiességük azonban nem bizonyult hiábavalónak. A Vörös Hadsereg hamarosan bevette Szamarát.[70]

A Vörös Hadsereg három hónap alatt (október—december) 150 000 négyzetkilométernyi területet szabadított fel az ellenforradalmárok megszállása alól. A Vashadosztály egyedül 70 000 négyzetkilométer területről verte ki az ellenséget (Szimbirszk, Szamarai és az Orenburgi kormányzóságok területéről) és több mint 800 kilométert[71] nyomult előre állandóan keményen harcolva a szívósan védekező, nem ritkán veszélyes ellentámadásokat indító fehérgárdistákkal szemben. Ufa de-

[69] Ugyanott. 48. old.

[70] Varga József: Az első nemzetközi ezred harcai. Sarló és Kalapács. 1932. 8—9. sz. 94—96. old.

[71] Lásd: Gaja Gáj: Harc a csehszlovákokkal a Közép-Volgán. Katonai Kiadó. Moszkva, 1931. 8. old. (oroszul)

cember 31-én, Orenburg pedig 1919. január 22-én szabadult fel. E harcokban kitűntek az internacionalisták is. Orenburg elfoglalásával létrejött az összeköttetés a Közép-Ázsiában harcoló Vörös Hadsereggel, amely a helyi szovjethatalom létszükséglete volt. A felszabadított területeken a hadifoglyok tömegesen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe, mert nem akartak tovább fegyvertelen áldozatai lenni az ellenforradalmárok terrorjának. Uľában például egy önálló internacionalista zászlóalj alakult, amelyet a környékbeli kulák lázadások leverésére vetettek be. Varga Gyulát ebben az időben előbb Szimbirszk, majd Szamara helyőrségének helyettes parancsnokává és végül Buzluk város parancsnokává nevezték ki. Később a 24. Vashadosztály harci csoportjának[72] a parancsnoka lett.

Jelentős szerepet játszottak az internacionalisták 1918 nyarán és őszén a cáricini frontszakaszon és Észak-Kaukázusban a fehér kozákokkal és az önkéntes tiszti ezredekkel folytatott harcokban. A Cáricin—Rosztov közötti frontszakaszon harcolt a II. tambovi nemzetközi ezred.[73] Az Asztrahányban alakult I. Internacionalista ezred zászlóaljai részt vettek az urali fehér kozákok és az észak-kaukázusi ellenforradalmi bandák elleni harcokban. Az internacionalisták nevéhez fűződik az augusztus 14-én kitört asztrahányi ellenforradalmi lázadás leverése is. Az ellenforradalmároknak ideiglenesen sikerült a hatalmat a kezükbe ragadni, de a forradalomhoz hű tengerészek és az internacionalisták együttes erőfeszítéssel visszaállították a szovjethatalmat. A város birtoklásáért folyó harcban nagy szerepe volt a várnak. A várba ellenforradalmárok vették be magukat. A tengerészek cselhez folyamodtak. Bementek az ellenforradalmárokhoz és felajánlották, hogy, ha a várban levő fehér csapatokat melléjük adják, akkor megmutatják a bolsevikok rejtekhelyét. Az ellenforradalmárok beleegyeztek, és elküldték csapataikat a bolsevikok „megsemmisítésére". Ezalatt Pados István vezetésével a nemzetköziek elfoglalták az őrség nélkül hagyott várat.[74] A kaukázusi, cáricini, kubáni és doni frontokon az internacionalista és orosz alakulatokban több mint 4000 magyar harcolt.[75]

1918 októberében a Külföldi Csoportok Föderációja az OK(b)P Központi Bizottságához intézett jelentésében foglalkozik az Orosz-Szovjet

[72] Meg kell jegyezni, hogy a Vörös Hadsereg akkori szervezési elvei szerint egy gyaloghadosztály három lövész brigádból, egy lovas ezredből, egy légi osztagból, egy könnyű önjáró, vagy hegyi tüzérosztályból állott. A lövész brigád két lövész ezredet foglalt magában. A Hadügyi Népbiztosság 1918. április 20-án kelt 294. számú parancsa szerint egy gyaloghadosztály teljes létszáma 26.972, az ezredé pedig 2866 fő. A polgárháború körülményei között azonban ritkán tartották be ezeket a szervezési elveket. Míg a Vörös Gárdában gyakran találkozunk felduzzasztott zászlóaljakkal, addig a Vörös Hadseregben gyakran csak ezred, brigád és hadosztály keretekkel.

[73] Derecskei Illés: A II. internacionalista ezred harcaiból. Sarló és Kalapács. 1932. 8—9. sz. 94—96. old.

[74] Dömök József: Egy internacionalista életéből. Sarló és Kalapács. 1931. 1. sz. 55—57. old.

[75] Pusztai János: Le a kalappal! Szociális Forradalom. I. évf. 63. sz. 1918. november 20. 2. old.

Köztársaság területén harcoló internacionalistákkal is. Megemlíti, hogy csak az első vonalban több mint 50 000 nemzetközi harcol, nem számítva ebbe bele a helyőrségi, VCSK alakulatokban szolgálókat, akiknek igen magas volt a számuk, valamint az élelmezési osztagokba beosztottakat. Ezek létszáma is csak tízezrekben fejezhető ki. A kép még így sem teljes. Szibériában több ezer volt vörösgárdista hadifogoly vonult az erdőbe, hogy partizánharcot folytasson a japán, amerikai, angol, cseh és kolcsakista ellenforradalmi túlerővel szemben. A táborokban ezenkívül több tízezer hadifogoly várta azt a pillanatot, amikor beléphet a Vörös Hadseregbe.

Varga Gyula altábornagy kutatásai és visszaemlékezése alapján 1918 októberében a Vörös Hadseregnek az alábbi nemzetközi zászlóaljai, ezredei, csapattestei állottak harcban:

„1. Gavró Lajos volt bányász első asztrahányi nemzetközi ezrede Kirov elvtárssal.

2. Cáricini Belvédelmi Zászlóalj.

3. Városparancsnoksági őrségi zászlóalj (Cáricinben).

4. Beketovki
5. Gumzjaki } nemzetközi osztagok.
6. Csernojári

7. Cáricini első munkásezred 2 nemzetközi zászlóalja Sipek parancsnokkal.

8. Dundics, Szerdics nemzetközi lovas századai (2—8) Vorosilov, Tulák, Rudnyev parancsnoksága alatt.

9. Kamisini internacionalista zászlóalj.

10. Első internacionalista ezred Voropájevo mellett.

11. Első tombovi internacionalista ezred Kikvidze hadosztályában.

12. IX. hadsereg Liszkinél harcoló Marx Károly nevét viselő internacionalista osztag.

13. Szarátovi internacionalista őrségi zászlóalj.

14. Volszki internacionalista őrségi század.

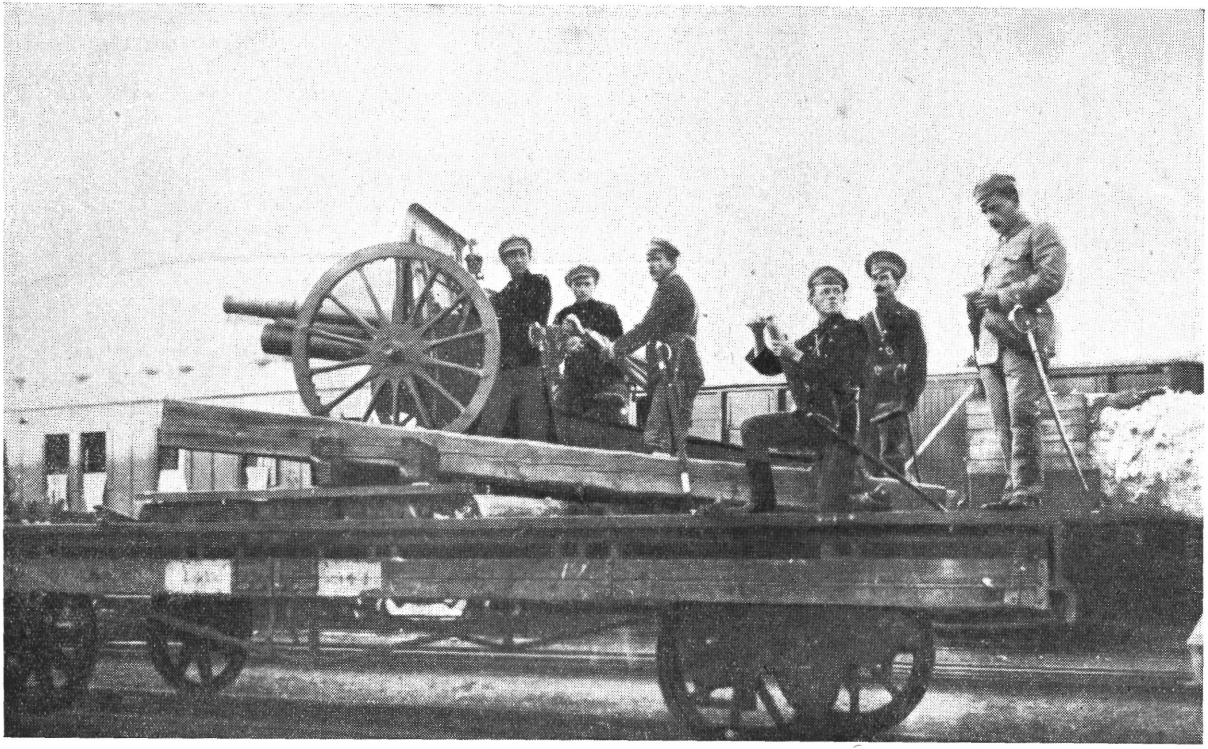
15. Volga menti engelsi „Októberi Szocialista Forradalom" nevét viselő internacionalista ezred.

16. Alexandrov—Gáj-i magyar internacionalista dandár, Wienermann, Görbe, 2 lövész és lovas ezred.

17. 22. hadosztály, Galane dandár nemzetközi egységei — támadásban Uralszk városa felé.

18. A Lenin elleni merénylet után a keleti főfronton a kiéheztetési zárlatot áttörő szovjet haderők első győzelmét kivívó csapattestek: a nemzetközi lövész ezred, géppuskás zászlóaljával Kazány, Szimbirszk, Szizrány, Szamára, Buzluk, Buguruszlán városok elfoglalása után támadásban... Ufa... Orenburg ellen.

19. Szizrányban Frunze elvtárs a Lenin nevét viselő magyar internacionalista ezred szervezését rendeli el.

Orenburgi magyar internacionalista tüzérek 1918.

20. Szamárai nemzetközi őrségi ezred (Major Gábor, Iványi elvtársakkal).

21. Buzluki hadifoglyok haláltábora felszabadulása után egy hét alatt 2 magyar és vegyes (horvát, szerb, tót, cseh, román, osztrák, német) nemzetközi zászlóaljakat állít fel és a 24. Vashadosztály kötelékében frontra vettetett Szorocsinszk felé, az Orosz-Szovjet Köztársaságtól elvágott Közép-Ázsiában harcoló turkesztáni Vörös Hadsereggel való kapcsolat helyreállítása végett.

22. Közép-Ázsiában (az) orenburgi, szemirecsei, fergáni és az angolok ellen harcoló ashabadi frontokon több mint 10 000 nemzetközi harcol (Kuzsela, Székely, Lukács, Belovics internacionalista ezredei, Sziklai Sándor (a) magyar kommunárok osztagával és Papp József lovasdandárja 10 üteggel, Gábor József) — nem számítva a többi, külföldi származású, harcban álló kommunista létszámát, a harcoló nemzetköziek között 1400 a magyar kommunisták száma (a magyar nemzetközi ezredek létszámának 20 százaléka).

23. Észak-Kaukázusban:[76]

Gyerbenti, Szvjatoj-Kreszt-i internacionalista ezred. Az angol intervenciósok... előnyomulására Kirov, Ordzsonikidze, Mikojan és a XI. Vörös Hadsereg rádióparanccsal elrendelik egy 6000 főnyi internacionalistákból álló csapattest rögtöni bevetését Vlagyikavkáz—Groznij körzetében...

24. Ezenkívül internacionalista csapatok harcoltak Kizljár, Petrovszk mellett is.

[76] Kovács Imrének 1919. március 20-án kelt a Káspi-Kaukázusi Front Külföldi Katonai Tanácsa tagjának a front Forradalmi Katonai Tanácsához az internacionalista alakulatoknak Asztrahányban történő összpontosítása tárgyában intézett jelentése felsorolja a fronton akkor harcoló nemzetközi csapatokat.

„Kocsubinszki" lovas osztag.
A sztávropoli tüzérbrigád és osztály.
Az atanámi csapatok Szmirnov elvtárs parancsnoksága alatt.
A jaroszlavli osztag.
A sztavropoli zászlóalj, Arvamir, Alexandrovka, Szvjatoj-Kreszt, Neda elvtárs parancsnoksága alatt.
A vlagyikavkázi hadsereg Mozdok, Prohladnája, Armatov elvtárs parancsnoksága alatt.
Az Indiki—Asztrahány-i útvonalon:
Nemzetközi druzsina Mayer elvtárs parancsnoksága alatt.
Pjatyigorszki német osztag Steiner elvtárs parancsnoksága alatt.
Az atamanszki osztag Koch elvtárs parancsnoksága alatt.
I-sső Tüzér üteg Fadi elvtárs parancsnoksága alatt.
II-ik Tüzér üteg Léva(i) elvtárs parancsnoksága alatt.
I-sső internacionalista Műszaki osztag.
Vörös ezred Ivanov elvtárs parancsnoksága alatt.
Szorokszki ezred.
A mozdoki Internacionalista zászlóalj Sztyepánov elvtárs parancsnoksága alatt.
I-sső Eszker ezred Gácsenkó elvtárs parancsnoksága alatt..."
(VHKA. 51/108. fond, 1. opisz, 19. ö. e. 2. és V. lap.)

25. Gomel és Szmolenszk stb. városokban a nemzetköziek „Cseka" osztagai harcoltak a bel-ellenforradalmi összeesküvők ellen..."[77]

Ez a felsorolás persze távolról sem teljes. Az internacionalista alakulatok pontos jegyzékének az összeállítása további hosszú és alapos kutatást követel még.

Nemzetköziek az ukrán nép szabadságáért

A breszti béke és az Ukrán Radával kötött szerződés értelmében Ukrajnát német és osztrák-magyar csapatok szállták meg. A Központi hatalmak kimerülőfélben levő nyersanyag- és élelmiszertartalékaikat az ukrán nép kegyetlen kirablása útján szándékoztak pótolni. Az Ukrán Szovjet Köztársaság kormánya nem ismerte el a rabló békeegyezményt és megszervezte a fegyveres harcot a betolakodók ellen. A partizán csapatok már 1918 nyarára hadosztályokká szerveződtek és valóságos háborút folytattak a megszállók és a velük együttműködő burzsoá nacionalista ellenforradalmárok ellen. A moszkvai Kremlben működő magyar agitátor tanfolyamról számos hallgatót irányítottak az Ukrajnában elhelyezett osztrák-magyar csapatok között folytatandó politikai felvilágosító munkára. E munka megszervezésében jelentős szerep jutott Pór Ernőnek és Mészáros Gábornak. Ezek az egyszerű agitátorok százezer számra terjesztették a magyar nyelvű újságokat és röplapokat és az ukrán nép igazi képviselőinek a magyar katonákhoz intézett felhívásait. Elfogatásuk esetén hadbíróság és biztos halálos ítélet várt rájuk. Ők mégis vállalták ezt a proletárszolidaritás diktálta nemes feladatot. A Pravda 1918. július 13-i száma egy képet közölt a Jekatyerinoszlávban felakasztott magyar internacionalistákról. A képhez „Az osztrák—magyar imperializmus bestialitása" címmel Kún Béla írt cikket. „Ezt a képet Ukrajnából juttatták el hozzánk — hangzik a cikk. — Azt gondolhatnánk, hogy ukrán felkelő parasztok kivégzését ábrázolja. De a bitófákon nem ukrán, hanem volt hadifoglyok, internacionalista-forradalmárok, bolsevikok (vannak — *a szerk.*). A bitófák mellett tisztek állanak, körülvéve a kivégzetteket, akik a nemzetközi szocialista forradalom áldozataiként estek el, akik itt Oroszországban sajátították el a forradalmi kommunizmus tanítását és önfeláldozásukat ... De nemcsak Jekatyerinoszlávban állították a bitófákat. Nemcsak egyedül Ukrajnában állították fel őket. Állítják azokat Ausztriában és Magyarországon is..."[78] Hasonló kegyetlenséggel bántak el az internacionalista propagandistákkal a német és osztrák-magyar parancsnokságok Ogyesszában, Ivángorodon és más helyeken is. Ez a terror azonban már nem tudott gátat vetni a megszálló csapatok forradalmasodásának. A katonák, amikor az illegá-

[77] HIL. Internacionalista visszaemlékezés-gyűjtemény. Varga Gyula visszaemlékezése. 11—12. old.
[78] Pravda. 144. szám. 1918. július 13. 3. old.

lis forradalmi újságokban ezt a képet meglátták, kijelentették: „Mi megőrizzük nemcsak emlékezetünkben ezeket az elesett élharcosokat, hanem a bitófákat is, melyeken őket kivégezték, és ezekre a bitófákra fogjuk felhúzni azokat, akik ezt a vadállatiasságot elkövették."[79]

A megszálló csapatok között titkos forradalmi szervezetek alakultak, szaporodtak a parancsmegtagadások. Herszonban például egy egész hadosztály tagadta meg a parancsot. „A katonák egyre nagyobb érdeklődéssel kezdik olvasni a forradalmi irodalmat, amely nem tudni honnan, jelentős mennyiségben kerül kiadásra"[80] — írta a Pravda.

Súlyos csaták dúltak már 1918 nyarán az ukrán felkelők és a megszálló csapatok között. Ukrajna lángban állott. Az osztrák-magyar katonák már nemcsak megtagadták az engedelmességet, hanem egyenesen átálltak az ukrán parasztok oldalára. A podolai kormányzóságban az osztrák-magyar katonák, akiket a felkelő parasztok leverésére küldtek, átálltak az utóbbiak oldalára. „Ez volt az első eset — írta a Pravda —, amikor a külföldi csapatok átálltak az ‚idegen' nép oldalára, az imperialista rablók elleni felkelés zászlaja alá..."[81]

Ezt követő hetekben megkezdődött az osztrák-magyar megszálló hadsereg katonáinak tömeges átállása az ukrán nép oldalára. Szeptember közepén 2 osztrák-magyar ezred állt át a felkelőkhöz.[82]

A Rovnóban állomásozó osztrák-magyar katonaság körében lázadás tört ki. A hatalom a városban hosszú, véres harc után a felkelők kezébe ment át.[83] A lázadás átterjedt csaknem az egész rovnói kerületre. A rovnói lázadás különös jelentőségéről írva, a Szociális Forradalom megállapítja, hogy a lázadó katonák „most már nem dobják el fegyvereiket ..., hanem még erősebben tartják a kezükben, de nem testvéreik, hanem gyárosaik ellen".[84]

A központi hatalmak október folyamán az osztrák-magyar még fel nem lázadt csapatokat megbízhatóbb német egységekkel kezdték felcserélni. A leváltott egységeket a frontra akarták irányítani. A forradalmi gondolkozású katonák, midőn a parancsnokság ilyen tervéről tudomást szereztek, fegyveres ellenállást tanúsítottak a parancs végrehajtására kirendelt kormányhű csapatokkal szemben. Napirenden voltak az utcai fegyveres összeütközések. Melitopolban, Mariupolban és Jekaterinoszlávban a katonai parancsnokság a polgári lakosság kímélése

[79] Uo.

[80] Pravda. 171. szám. 1918. augusztus 14.

[81] Pravda. 180. szám. 1918. augusztus 24. 1. old.

[82] Az átállt csapatrészek egészen az őszi ausztriai, magyarországi és németországi polgári demokratikus forradalmakig együtt harcoltak az ukrán partizánokkal. Lásd: „Krasznaja Armija" (A Vörös Hadsereg) c. újság (a penazai kormányzósági katonai komiszariátus és a frontövezet orgánuma) 18. szám. 1918. szeptember 20. 4. old.

[83] Pravda. 202. szám. 1918. szeptember 20. 3. old.

[84] Rowno várát bevették a forradalmi osztrák-magyar csapatok. Szociális Forradalom. I. évf. 48. szám. 1918. szeptember 21.

érdekében elrendelte, hogy megállapított vészjel után a lakosság ne mutatkozzék az utcán.[85]

Október végén a frontszolgálat megtagadása már a német csapatok körében is egyre gyakoribbá vált. A megszálló katonák nagy része igazságosnak tartotta az ukrán népnek az idegen imperialisták megszállásával és saját kizsákmányolóival szemben folytatott harcát, melyet a bolsevikok vezettek. Nem hittek már tisztjeiknek a kommunistákról szóló rémmeséiben. Gyakran mondogatták: „A bolsevikok jó emberek, igazuk van, mink is úgy fogjuk intézni a dolgot, ha csak hazamehetünk..."[86]

A központi hatalmak elvesztették a háborút. A monarchiában októberben, Németországban november elején polgári demokratikus forradalmak zajlottak le. Megkötötték a fegyverszünetet. A Szovjetunió területén azonban még nem fejeződött be a háború. A fegyverszünet értelmében a német csapatoknak még egy ideig Ukrajnában kellett maradniuk, hogy megvédjék a népharagtól Skoropádszkij hetmant, majd az őt felváltó ellenforradalmi direktóriumot, amelynek egyik jellegzetes vezéralakja Petljura lett. A szovjet kormány figyelembe véve a nemzetközi helyzet változásait, 1918. november 13-án semmisnek mondta ki a breszt-litovszki békeszerződést. Ezt követően 15-ről 16-ra virradó éjszaka az angol és francia hajóhad benyomult a Fekete-tengerre. 23-án Novorosszijszkban, 27-én Szevasztopolban, december 1-én pedig Ogyesszában szálltak partra az intervenciós antant-csapatok. Ezzel megkezdődött az intervenciónak egy új szakasza, amikor Németország leverése után az angol—francia és amerikai koalíció minden erejét Szovjet-Oroszország ellen fordította.

Ukrajna újjáalakult Ideiglenes Munkás-Paraszt Kormánya 1918 november 20-án az ország felszabadítására általános támadást indított. A hadműveleteket az 1. ukrán hadosztály Kijev, a 2. Harkov irányában kezdte meg. Az előrenyomuló csapatokat a lakosság kitörő örömmel fogadta. Az ukrán munkások és parasztok nagy számban léptek be a Vörös Hadseregbe. A megszálló csapatok és a velük együttműködő hajdemákok és petljuristák szívós ellenállást tanúsítottak. Az osztrák-magyar és német megszálló csapatok forradalmasodása befejezett ténnyé vált. A felső parancsnokság hatalma a legénység felett megszűnt. A vasutakat ellepték a rendetlenül visszavonuló csapatmaradványok. A katonák, hogy könnyebben jussanak haza, átadták fegyvereiket az ukrán partizánoknak.[87] Csak egyes csapatrészek tanúsítottak az antant uta-

[85] Nyugtalanok a német csapatok. Szociális Forradalom. I. évf. 1918. október 9. 2. old.

[86] Züllik a hadsereg Ukrajnában. Szociális Forradalom. I. évf. 59. szám. 1918. október 30. 2. old.

[87] Megjegyzendő, hogy az 1919 folyamán Kijevben alakult I. internacionalista dandár nagy részét is még az osztrák-magyar hadsereg által otthagyott katonai anyaggal szerelték fel.

sítására jelentősebb ellenállást. A nyugati forradalmak hírére november 27-én a Vörös Hadsereg főparancsnoka elrendelte az internacionalista alakulatoknak az ukrán frontra való szállítását.[88]

Az OK(b)P Külföldi Csoportjának Föderációja ugyanakkor felhívást intézett a forradalom nemzetközi harcosaihoz:

„... Rátok, a sok és dicsőséges harcot kiállott, próbált vitézekre vár Ukrajna német igából nemzeti járomba döntött földje — hangzik a felhívás. — Ezen a földön, ahol ma még benn ülnek a német és osztrák—magyar imperialista rabló hadak töredékei, ahol még fészkei vannak a hajdemákoknak, ahol most ügyekszik újból erőre kapni az ukrajnai nemzeti rada, ezen a földön keresztül visz az utatok odáig, ahol azután a saját burzsoáziátok, saját árulóitok ellen vihetitek sok harcot és sok diadalt látott fegyvereiteket!"[89]

1918 decembere és 1919 januárja folyamán számos internacionalista egység érkezett az ukrán frontra. Az internacionalisták foglalták el Prohorovkát, majd az ukrajnai szovjet csapatokkal részt vettek a Harkov elfoglalására irányuló hadműveletekben.[90] Harkov alatt harcolt ebben az időben az internacionalista Vasdandár is.[91]

Az 1918-as ausztriai, magyarországi és németországi polgári demokratikus forradalmak döntő fordulatot hoztak nemcsak a Szovjet Köztársaság külpolitikai helyzetében, hanem a hadifogoly-mozgalmon belül is. A kommunista hadifoglyok többsége (bár már pártmunka végzésére eddig is számosan tértek haza) hazatért. 1918 novemberében Moszkvában a magyarországi kommunisták értekezletet tartottak. Az értekezleten előzetesen megállapodtak a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalapítására vonatkozóan és határozatot hoztak valamennyi kiváló agitátornak Magyarországra történő hazaküldéséről, kivéve azokat, akik a Vörös Hadseregben szolgáltak. November végéig összesen 80 magyar kommunista, a Magyar Csoport elnökségének mondhatni valamennyi tagja hazatért, hogy a baloldali szociáldemokratákkal és a forradalmi szocialistákkal megalakítsák a KMP-t, amely majd képes lesz az országban kibontakozó forradalmi fellendülésben vezetni a munkás- és parasztttömegeknek a proletárdiktatúráért folytatott harcát. A hazatértek között volt Kun Béla, Pór Ernő, Vántus Károly, Jancsik Ferenc, Rabinovits József, Kellner Sándor, Mészáros Gábor, Münnich Ferenc és sokan mások. Az említetteken kívül még ebben az időben tért haza a pártnak kb. 100—120 egyszerű sorkatonája is.[92]

88 Kommunista Forradalom vörös katonái. Szociális Forradalom. I. évf. 67. szám. 1918. december 18. 1. old.

89 Szociális Forradalom. I. évf. 64. szám. 1918. november 27. 2. old.

90 Szociális Forradalom. II. évf. 2. szám. 1919. január 8. 4. old.

91 Szociális Forradalom. II. évf. 7. szám. 1919. február 7. 4. old.

92 Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportjának beszámolója az OK(b)P Központi Bizottságához 1918 novemberi működéséről. MLIA. 17. fond, 4. opisz, általános rész, 35. ö. e. 1—2. lap.

A hadifoglyok tüntetéseken fejezték ki az orosz és a német forradalmak iránti szolidaritásukat.[93] A monarchia oroszországi külképviseletével megbízott tiszteket és diplomatákat elkergették. Az ügyek intézését a volt osztrák-magyar birodalombeli munkások és katonák Forradalmi Tanácsa vette át. A Forradalmi Tanácsot az akkori magyar kormány is kénytelen volt elismerni.[94]

1918 nyarán a forradalmi fertőzéstől való félelmében a monarchia kormánya a hazatérő hadifoglyok számát gyakorlatilag a minimumra csökkentette. A hadifoglyok maguk is nehezen szánták rá magukat a hazatérésre, amikor otthon az olasz, a balkáni, vagy éppenséggel a nyugati front pergőtüze várt rájuk. Most ezrével lepték el a vasutat és igyekeztek haza, de a burzsoá magyar kormány a legkülönfélébb akadályokat gördítette útjukba. Számos hadifogoly, akik eddig passzívan szemlélték az eseményeket, beálltak az Ukrajnában előrenyomuló Vörös Hadseregbe, hogy fegyverrel törjenek maguknak utat Magyarországra.

Internacionalisták Frunze ellentámadásában

A győztes antant-hatalmak 1919 elejére veszélyes támadást készítettek elő. A főszerepet Kolcsak tengernagy seregeinek szánták, aki a körülötte levő nagyszámú angol, francia és amerikai katonai szakértők tanácsára még 1918 novemberében „Oroszország főkormányzójának" nevezte ki magát és a szibériai ellenforradalmi erőket saját vezetése alá rendelte. A szakértőkkel együtt tervet dolgozott ki a szovjet hatalom megdöntésére. A terv szerint Kolcsak és a Murmanszk—Archangelszk környékét megszálló intervenciós antant-csapatok Kotlasz és Vjatka körzetében történő egyesülése után együttes erővel támadnak a Szovjetköztársaság fővárosára, Moszkvára.

Kolcsak szibériai hadseregével a front északi szárnyán támadást intézett a 3. hadsereg Perm előtti állásai ellen. A szibériai hadtest jól felszerelt és kiképzett 50 000 főnyi katonájával szemben a 3. hadseregnek 33 000 gyengén felszerelt, főleg parasztokból álló része védte a Permbe vezető utakat. A fehérek helyenként háromszoros túlerőre tettek szert. A vörös csapatok minden hősiessége ellenére, az árulás[95] és a rossz vezetés következtében, december 25-én Perm elesett. A harcokban az ellenfél is nagy veszteségeket szenvedett. A város elestét a polgárháború történetében „permi katasztrófának" nevezték. Káros következményeit csak a Központi Bizottság határozott beavatkozása számolta fel.

[93] Lásd: A hadifoglyok tüntetése. Pravda. 244. szám. 1918. november 12. 3. old.

[94] A moszkvai forradalmi tanács és a magyar kormány. Szociális Forradalom. I. évf. 66. szám. 1918. december 11. 3. old.

[95] Az árulás abban nyilvánult meg, hogy egyes ezredek a kulákok és más elemek befolyása következtében a fehérekhez pártoltak.

1919 tavaszán Kolcsak az egész front hosszában általános támadást indított. Csatlakozott hozzá délről Gyenyikin és Pétervár körzetében Jugyenyics. Gyenyikin Szarátov vonalában akart egyesülni Kolcsak seregeivel. A támadók körülbelül 550—600 000 embert vonultattak fel a Vörös Hadsereg ellen. A szovjet kormány a támadás megállítása és egy döntő ellentámadás megindítása céljából a 4. turkesztáni, az 1. és 2. hadseregekből Frunze vezetésével egy támadó csoportot különített ki. Frunze dolgozta ki az ellentámadás konkrét tervét, amely szerint oldalozó csapást mér a széthúzott fronttal rendelkező ellenforradalmi hadseregre, kettévágja az ellenség 3. és 6. hadtestét Buguruszlán irányában, hogy egyenként semmisítse meg azokat. A fő csapást délről a 31. és a 25. hadosztályok mérték. A jobbszárnyat a lovas brigád fedezte. Frunze mélyen át akarta törni a még számbeli fölénnyel rendelkező ellenséges arcvonalat. A 25. Csapajev-hadosztály a Buzluk térségében április 18-tól egészen június 9-ig, Ufa elfoglalásáig az egész front harcát jelentősen befolyásoló taktikai sikereket ért el. Az ellentámadás annyira megrendítette Kolcsak frontját, hogy az ezt követő hónapokban hadseregének 1920 tavaszán történt teljes szétveréséig a Vörös Hadsereg támadásai előtt már nem tudott megállni.

Az ellentámadásban számos internacionalista egység vett részt. A 25. Csapajev-hadosztályban például több mint 2000[96] magyar nemzetközi harcolt. (Nem érdektelen megjegyezni, hogy Jugyenyics ellen a petrográdi fronton 1918 szeptemberétől két, 80—90 százalékban magyar zászlóalj[97] harcolt.)

Nemzetközi partizánok Szibériában és Távol-Keleten

Kolcsak vereségét elősegítették a Szibériában fellángoló partizánharcok is. Sok volt hadifogoly magyar harcolt E. M. Mamontov, Scsetyinkin, Kravcsenko, Zsigálin, Lázó és mások vezette partizáncsapatokban. A szibériai és távol-keleti névtelen nemzetközi partizánok harcukkal a polgárháborúban részt vett internacionalisták történetének mondhatni legszebb lapjait írták meg.

1918. augusztus 18-án tartották a közép-szibériai és a Bajkálon túli bolsevik pártközpont, valamint a megmaradt Vörös Hadsereg utolsó értekezletét, amelyen elhatározták a szervezett frontális harc beszüntetését.

Az internacionalista csapatok értekezletén jelenlevő képviselői kijelentették, hogy fegyveresen kivonulnak a tajgába, ahol kivárják az események fejlődését tavaszig, míg a nép fel nem lép az intervenciós erők ellen. Kérték az értekezlettől, hogy a felesleges fegyvereket adják

[96] Gavró Lajos. id. cikk. 69—74. old.

[97] Garasin Rudolf felszólalása az internacionalisták ukrajnai csoportjának 1929. december 9-én tartott ülésén. MLIA. 5. fond, 2. opisz, 7. cs. 35. ü. i. 1—4. lap (oroszul).

át a nemzetközieknek, amit meg is kaptak. Körülbelül 500—600 főnyi, főleg magyar és ezenkívül pár száz osztrákból álló osztag[98] ágyúkkal, géppuskákkal felszerelve a csitai bank és a bányák aranykészletével a Közép-Szibériai Szovjet és a pártközpont vezetőségével Zeja városán keresztül Ohotszk irányába vonult az Olekminszk városától 1200 km-re levő elhagyott bányák vidékére, kijátszva az üldözésére küldött 3. japán hadosztályt.

A csapat tartózkodási helyét sokáig nem tudták megállapítani, mert gondosan rejtették azt, s harcot közelében soha sem vettek fel. A pénzéhes fehéreket és japánokat állandóan foglalkoztatta e csapat hollétének a kérdése, mert tudták, hogy az aranykészletet, a partizánmozgalom anyagi bázisát az internacionalista partizánok őrzik. A csapat 1919 áprilisára az egyenlőtlen harc vagy árulás folytán megsemmisült. Életét vesztette e csapatban a szibériai és Bajkálon túli külföldi kommunista csoportok Központi Bizottságának 87 tagja is,[99] akik közül 44 magyar volt. A többi 500 hősi halált halt nemzetközi nevét nem sikerült még megállapítani.

Szintén 1918 nyarán vonult vissza egy magyar osztag Weismann parancsnoksága alatt, amely előzőleg Szergej Lázó csapatában harcolt. Az osztag Tupiktól a Tingur folyón tutajok segítségével északkeleti irányban vagy 80 km-t haladt, de a zátonyok megakadályozták továbbhaladását. Azt a zátonyt, amelyen a csapat megállt, ma is „magyar zátonynak" nevezik. Az osztag létszáma kezdetben meghaladta a 700[100] harcost. 1919 elején Weismann a fehérek fogságába került és agyonlőtték. Lőszer és élelem hiányában a csapat nagy része elszéledt. A fehérek márciusban elfoglalták a tábort és az ottmaradottak közül sokat kivégeztek. Harcoltak ezenkívül még magyar partizánok a Silka, az Amur és az Uszuri mentén is.

A hadifogolytáborok forradalmi szervezetei kapcsolatban állottak az illegális bolsevik szervezetekkel és támogatták a környékbeli szovjet partizánok harcát. 1919. július 30-án Krasznojárszkban felkelés tört ki, amit a fehér csehek és a kolcsakisták hamarosan levertek. A 12. csehszlovák lövészezred hadbírósága főbelövette mint volt vörösgárdistákat és bolsevik párttagokat, akik összeköttetésben álltak a felkelés előkészítőivel: Pap János gyalogost, Pável György gyalogost, Gáspár Béla hadapródot, dr. Forgács Dezső zászlóst, Dukesz Artur hadapródot, dr. Molnár Alajos hadapródot, Kraszovszky Dezső tizedest, Ludwig Kálmán zászlóst és Skoff Béla hadapródot. Egy felkelő forradalmár elrejtéséért halálra ítélték: Zséder Sándor tizedest, Saj Jenő gyalogost, Szekér Károly

[98] Partizánmozgalom Szibériában című 1925-ben kiadott könyv több oldalon megemlékezik erről a partizáncsapatról.

[99] A blagovescsenszki „Amuri Igazság" szerkesztőségének „Vörös Kálvária" c. könyvének 4. oldalán tünteti fel a 87 nevet. Lásd az itt közölt fakszimilét.

[100] Csitai kerületi pártarchivum. 24. fond, 18. ü. i., 121. old.

СКОРБНЫЙ ЛИСТОК

Мартиролог борцов за свободу, за рабоче-крестьянское дело вписал в свои страницы много славных новых имен, погибших в борьбе за светлый идеал Социализма. Вот эти святые имена:

В Берлине: Роза Люксембург и Карл Либкнехт.

Казненные в Благовещенске иностранные коммунисты:

Андерсон.
Мочкош.
Орман.
Лихтенауер.
Лискай.
Вернер.
Шрейдер Эрик.
Фонбальдт Фриц.
Деке.
Сиарт.
Герю Людвиг.
Ковач Юзеф.
Краль Михаил.
Стопкач Михал.
Кура Петрио.
Асман Вальтер.
Сабу Имре.
Бингер Вилли.
Бако Бела.
Ракош Фердинанд.
Мартенс Карл.
Киш Януш.
Фаркош Януш.
Микоша Стефан.
Газда Михаил.
Кертес Александр.
Тодор Александр.
Пап Иштван.
Гуляш Франц.
Гудак Миклош.
Венега-Пауль.
Бута Леопольд.
Кнапп Леон.
Быстрай.
Предтеча Юзеф.
Вейс Марк.
Мольнар Стефан.
Сабо Януш.
Завалиша Карл.
Якоба Макс.
Конрад Юзеф.
Ринеша Карл.
Франц Юзеф.
Штинэ Иоаган.
Штрох Курт.
Курт Алфред.
Лахтингер Франц.
Юнаш Георгий.

A szocializmus ügyéért mártírhalált halt blagovescsenszki internacionalista vezetők névsora. (Vörös Golgota. Blagovescsenszk, 1923. 4—5. old.)

Бро Оскар.
Бадот Людвиг.
Гамасевич Зигфрид.
Керт Юзеф.
Зингер.
Стыхок.
Дригич.
Вайнреп.
Панференц.
Перинч.
Церкопельер.
Кремер.
Зонд.
Вальтер.
Заваднина Эгланд.
Статшко.
Сторж.
Пицле Леополь
Сабо Михаель.
Мосай.
Биндер Людвиг.
Сафе Франц.
Мольпай Иштван.
Попович Арделий
Карл Гейпауер.
Штейн Бергер.
Вагнер.
Губер.
Шмидт.
Гампель.
Гринвальд
Бляшек.
Шиллер.
Галащевич.
Сунд.
Цимбула.
Коталло.
Суханек.
Омастер (самоубийство при аресте).

Казненные советские деятели и члены партий в разных городах Сибири:

Шадрин казак, товарищ пред. Амурского Исполкома.
Шимановский—инженер, деятель совета.
Черноморченко.
Фомин Агей.
Крупко Федор.
Перебоев Василий.
Холощенко Арсений.
Чайкун Арсений.
Светличенко Иван.
Непомнящий Максим.
Сюткин Ф.—комиссар продов. Амурской обл.
Каратаев—красноармеец.
Халтурин.
И. Сибиряков,—левый эс-эр.
І. Корытов (Совкрестпов) большевик.

Убитые японцами 26-го марта 1919 года:

Яков Шафир—большевик.
Шумилов—максималист.
М. Хабаров—максималист.
Чумак—большевик.
Поспелов—левый эс-эр. (комиссар труда Амур. Облполк).
Воробьев—комиссар просвещения.
Зубок—советский деятель.
Шемякин—(член совнархоза).
Мельниченко—большевик.
Константинчук.
Семенчук.
Чесноков—инженер, большевик (председатель комитета Амурской жел. дор).
Попов—большевик (председатель Свободненского Исполкома).
Дрогашевский Генрих—совет. деятель.
Федор Мухин—большевик, (председатель Амурского Исполкома).

По делу подготовки восстания в Благовещенске:

П. Кузнецов.

zászlóst. Ezenkívül még 5 tisztet végeztek ki, akik a táborban a nacionalista „Magyar Szövetségnek" voltak a vezetői: dr. Pély Géza hadnagyot, Székely Lajos főhadnagyot, dr. Száva István hadnagyot, dr. Katona Gyula hadnagyot és Fekete Emil hadnagyot. A szövetség Magyarország háború előtti határainak a visszaállítását tűzte ki céljául.[101]

A fehér csehek és a kolcsakisták terrorja elől a hadifoglyok nagy számban menekültek a partizánokhoz. Zalka Máté, aki Krasznojárszkban a szerencsés véletlen folytán megmenekült, egy csoport magyar hadifogollyal a tajgába vonult és ott csatlakozott Scsetyinkin partizánjaihoz. Ez a csoport egész 1920 februárjáig, Krasznojarszk felszabadításáig a partizáncsapatban harcolt.[102]

Nemzetköziek a turkesztáni frontokon

Lenin a Keleti Front csapatainak még 1918 végén azt az utasítást adta, hogy foglalják el minél gyorsabban Orenburgot és teremtsék meg az összeköttetést a hónapok óta teljesen bekerített Turkesztáni Vörös Hadsereggel. A frontparancsnokság e feladat végrehajtásával a 4. hadsereget bízta meg. A 24. Vashadosztályt a hadsereg ideiglenes hadműveleti alárendeltségébe vezényelték (a harci csoport parancsnoka Varga Gyula). Az angol imperialisták, akik Közép-Ázsia teljes gyarmatosítására törekedtek, a Vörös Hadsereg közeledtének hírére, mivel más módon nem tudták tervüket végrehajtani, ügynökük, Oszipov ezredes segítségével ellenforradalmi felkelést robbantottak ki Taskentben. Így akarták megakadályozni Szovjet Turkesztán egyesülését a központtal. A felkelést támogatták az ellenforradalmi érzelmű magyar tisztek is.[103]

Oszipov a Turkesztáni Köztársaság hadügyi népbiztosa volt. Egyben ő volt az ellenforradalmi felkelés szervezője is. A felkelés kezdetén az internacionalisták nem láttak tisztán és Oszipov parancsait teljesítették. A városban a következő internacionalista alakulatok tartózkodtak: az internacionalista légió, egy gépfegyverosztag, 1 páncélvonat (amelynek géppuskásai internacionalisták voltak), 1 lovas alakulat. Az ellenforradalmárok főhadiszállása a 2. ezred kaszárnyája volt. A nemzetköziek azt gondolták, hogy harc folyik az eszerek és a kommunisták között, ezért a hadügyi népbiztost támogatták, csak később szereztek tudomást arról, hogy Oszipov ellenforradalmár, hogy kivégeztette a Központi Végrehajtó Bizottság elnökét, Votyincevet, a Népbiztosok Tanácsa elnökét, Figejszkijt és több más vezető szovjet- és pártfunkcionáriust. Az internacionalisták megtagadták a 2. ezred támogatását és átmentek a munkások oldalára. A légió, a páncélvonat és a lovasság átállása eldöntötte a fel-

[101] Közli: Hadifogoly magyarok története. II. kötet. 423. old.
[102] Lásd: J. Gordon: Zalka Máté. Szovjetszkij Piszátyel. Moszkva. 1956. 18. old.
[103] Lásd: György József hadifogoly tiszt följegyzését. Hadifogoly magyarok története. II. kötet 410. old.

kelés sorsát. Jelentős szerepük volt még a várban elszállásolt hadifoglyoknak, akik közül számosan ragadtak fegyvert, sőt egy géppuskás osztagot is alakítottak. Támogatták Bjelovot, a vár bolsevikok oldalára állott eszer parancsnokát, aki az ellenforradalmi lázadás után belépett a pártba. Oszipov, miután elvesztette az általa félrevezetett tömegek támogatását, a baszmacs bandákhoz menekült, ahol később megölték.[104]

A legtöbb internacionalista az orenburgi és ashabadi frontokon harcolt, de nem hiányoztak a ferganai és a szemirecsei (hét folyó — *a szerk.*) frontokról sem. 1918 végén és 1919 elején Orenburg és Ashabad irányában egy-egy nemzetközi légiót vetettek be, ugyanakkor Taskentben és Szamarkandban újabb légiót szerveztek.[105] Az internacionalista csapatok turkesztáni frontokon való súlyának szemléltetése céljából megemlíthető, hogy az ashabadi fronton harcoló 8000 vöröskatonából 1 kirgiz ezred kivételével mind nemzetközi volt.[106]

Turkesztánban a hadifoglyok 70 százalékát a magyarok tették ki.[107] Hasonló volt az arányszámuk a helyi Vörös Hadsereg internacionalista alakulataiban is.

Internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaság megsegítéséért

1919 elején a nemzetközi reakció, igyekezve gátat vetni a forradalmi mozgalom terjedésének, meggyilkoltatta a németországi munkásmozgalom két legkiválóbb vezetőjét, Liebknecht Károlyt és Luxemburg Rózát. Magyarországon provokációt szervezett, amelynek kapcsán börtönbe zárták a kommunista párt számos vezetőjét. Az antant-csapatok, hogy elfojtsák a forradalmi mozgalmat, egyre nagyobb területeket szálltak meg. Egy ideig úgy nézett ki a helyzet, hogy Magyarországon a forradalom békés fejlődésére nincs sok remény és a munkáshatalmat csak fegyveres harc árán lehet kivívni. Erre az eshetőségre számítva, már 1918 decembere folyamán a hazai felkelő munkásság és parasztság közvetlen fegyveres támogatására,[108] — a lehetőségekhez képest — több internacionalista alakulatot összpontosítottak az ukrán frontra. Az összpontosítás végrehajtását Szlavojár Csasztekre, a nemzetközi Vasdivízió parancsnokára bízták.[109]

Annak ellenére, hogy a magyar proletárhatalom kivívásához a körülmények kedvező alakulása következtében nem volt szükség fegy-

[104] VHKA. 2861. fond. 3. opisz. 334. ü. i. 13—14. lapok.

[105] A turkesztáni vörös internacionalisták. Szociális Forradalom. II. évf. 1. szám. 1919. január 1. 4. old.

[106] VHKA. 28. 361. fond, 3. opisz, 334. ö. e. 15. lap.

[107] Osztrák-Magyar munkások és katonák tanácsa. Szociális Forradalom. II. évf. 6. szám. 1919. február 5. 4. old.

[108] A Vörös Hadsereg nemzetközi jelentősége. Szociális Forradalom. II. évf. 8. szám. 1919. február 19. 2. old.

[109] A Nemzetközi Vörös Hadsereg újjászervezése. Szociális Forradalom. II. évf. 4. szám. 1919. január 22. 4. old.

veres felkelésre, a Magyar és a később megalakult Szlovák Tanácsköztársaságok további léte azonban megkövetelte a Vörös Hadseregben harcoló sokezer internacionalista közvetlen katonai segítségét az antant és az általa biztatott csehszlovák és román burzsoá csapatok ellen vívott élethalálharcban. A Magyar Tanácsköztársaságnak 1919. március 21-én történt kikiáltása újabb lendületet adott ennek a munkának. A forradalmi volt hadifoglyok, különösen a magyarok és a románok, nagy lelkesedéssel fogadták a magyarországi tanácshatalom győzelmét és kérték, hogy a lehetőségekhez képest a nyugati frontra irányítsák őket, hogy ott harcoljanak a nemzetközi imperializmus erői ellen.[110]

A kialakult nemzetközi és katonai helyzet figyelembevételével a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának 1919. április 17-én kelt 730. számú bizalmas parancsa intézkedett a nemzetközi csapatok átszervezéséről. Megszüntette a nemzetközi csapatok szervezésével és irányításával foglalkozó szervet és az ezzel a munkával összefüggő összes ügyek intézését a nemzetközi Vörös Hadsereg szervezésével foglalkozó parancsnokságnak adta át. Egyben megtiltotta, hogy ezen parancsnokság megkerülésével nemzetközi csapatrészeket alakítsanak. A parancsnokság vezetését a cseh származású forradalmárra, Szlavojár Csasztekre bízta. A nemzetközi csapatok szervezési helyéül Nyizsnyij Novgorodot jelölték ki. Ide vezényelték Moszkvából a tartalékban levő nemzetközi zászlóaljat és a nemzetközi Vörös Hadsereg szervezésével foglalkozó parancsnokságot is.[111] A parancsnokság élén a katonai parancsnok és az általános osztálynak a vezetője állott. Az általános osztály alá tartoztak: a kiképzési és ellenőrzési, a politikai, a gazdasági osztályok, a komendánsi, az ügyeletesi és az egészségügyi részlegek.[112]

A parancsnokság Nyizsnyij Novgorodban felmérte a hátországban[113]

[110] Lásd: Az I. asztrahányi inetrnacionalista kommunista ezred parancsnokának 1919. március 27-én kelt jelentése. VHKA. 194. fond, 1. opisz, 277. ü. i. 70. lap.

[111] Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Kossuth Kiadó. 1957. 110—111. old.

[112] VHKA. 803(c)19. fond, 1. opisz, 39. ü. i. 30. lap.

[113] Csasztek 1919 áprilisában összeállított egy nem teljes jegyzéket európai Oroszország területén a hátországban állomásozó internacionalista alakulatokról. A jegyzék a következőképp sorolja fel a nemzetközi helyőrségi szolgálatot teljesítő internacionalista csapatrészeket.

„Szamára városa — — — — — — internacionalista zászlóalj
Volszk városa — — — — — — — internacionalista őrszázad
Pokrovszk városa — — — — — — — német—magyar század
Kamisin városa — — — — — — — internacionalista őrzászlóalj
Szimbirszk városa — — — — — — — internacionalista osztag
Tula városa — — — — — — — — internacionalista század
Balasov városa — — — — — — — az 1-ső század a 6-ik szovjet ezredben
Voronyezs városa — — — — — —
Pétervár városa — — — — — — — Vaszilje Osztrovszk kat. pság. int. osztag
Jaroszlávl városa — — — — — — internacionalista század a jaroszlavli ezredben
Jaroszlávl városa — — — — — — ezred üteg a VCSK. mellett . . ."

VHKA. 803/10. fond, 1. opisz, 39. ü. i. 96. lap (oroszul).

és a fronton levő internacionalista csapatok helyzetét és hozzálátott a szervező munkához. Megalakította a III. internacionalista ezredet Június 2-től munkáját Kijevben folytatta. Ide tette át munkájának súlypontját az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja is. Kijevben jelent meg a Föderáció lapja is, a Vörös Újság. Az internacionalisták katonai és politikai erejének Ukrajna fővárosában való összpontosításáról tanúskodik az a tény is, hogy Kijevben tartózkodott ez időben az OK(b)P Magyar Csoportjának több mint 4000 tagja.[114]

A Kommunisták Magyarországi Pártjának Külföldi Irodája március 28-án felhívást intézett az Oroszországban élő magyarokhoz. A felhívás felszólította a magyar munkás és paraszt volt hadifoglyokat, hogy támogassák és védjék az Orosz Tanácsköztársaságot az ellenforradalmi és intervenciós erőkkel vívott harcában. „... a nemzetközi proletárforradalom ügye közös — hangzik a felhívás. — A mi Magyar Tanácsköztársaságunk együtt áll és bukik a többiekkel, és amikor felfogjuk az imperialisták rohamát az orosz tanácsfrontokon, akkor testünkkel, életünkkel, vérünkkel védjük a magyar proletárdiktatúrát."[115] Az internacionalisták a magyar proletárdiktatúráért folyó harc fő frontjának mindig az orosz Szovjetköztársaság fennállásáért vívott küzdelmet tartották, mert ettől függött a magyar munkásoknak és parasztoknak a kapitalisták és a földesurak kizsákmányolása alól történő felszabadulása is. Fontos feladatuknak tartották, hogy minél hamarabb, minél hatékonyabb segítséget nyújtsanak a nemzetközi imperializmus jelentős erejét magára vonó Magyar Tanácsköztársaságnak. Az antant, hogy megakadályozza a magyar és az oroszországi Vörös Hadseregek egyesülését, amely Európában számos ország forradalmi mozgalma szempontjából beláthatatlan politikai és katonai következménnyel járt volna, nagymértékben pénzelte és segítette a nyugat-ukrajnai kulák és burzsoá nacionalista lázadókat. Ennek következtében Ukrajnában csupán 1919. áprilisában 93 nagyobb kuláklázadás robbant ki. Ehhez járult még a 2. Dnyeperen túli hadosztály eszer parancsnokának, Grigorjev atamánnak[116] lázadása is, aki Nyugat-Ukrajnában számos községben és városban szétkergette a szovjeteket és a bolsevikok, valamint a velük együttérző szovjet vezetők közül sokat legyilkolt.

A Vörös Hadsereg már május elején a Dnyeszter partján állott. Lenin 1919. május 14-én Kun Bélához intézett táviratában örömmel közölte, hogy „az ukrán hadsereg legyőzve a románokat, átlépte a Dnyesztert..."[117] A reményt azonban Grigorjev és a vele együttműködő

[114] MLIA. 17. fond, 4. opisz, 32. ö. e. 8. lap (oroszul).

[115] Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Kossuth Kiadó. 1957. 109. old.

[116] Grigorjev a februári forradalom után az ellenforradalmi burzsoá ukrán Rada, majd Szkropádszkij és a Direktórium csapataiban szolgált. 1918 őszén átállt a szovjethatalom oldalára, ahol brigád-, majd a 2. Dnyeperentúli hadosztály paranesnokává nevezték ki.

[117] MLIA. 2. fond, 1. opisz, 9740. ö. e. 1. lap.

burzsoá nacionalisták szertefoszlatták. A Grigorjev-féle lázadás leverése után az újjászervezett petljurista csapatok akadályozták a magyar és szovjet Vörös Hadseregek egyesülését.

1919 nyarán Kijevben lázas szervező munka folyt. A nemzetközi Vörös Hadsereget szervező parancsnokságon dolgoztak Csaszteken kívül Varga Gyula (első titkár), Káplán Ferenc, Papp József, Nettich József, Garasin Rudolf, Szoki.., Iványi János és mások. A politikai szervezés terén jelentős munkát végzett még Baskovits József. A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága a Kijevben alakuló internacionalista csapatokat a délnyugati irányban harcoló XII. hadseregnek rendelte alá. A hadseregparancsnok 1919. június 14-én kelt 28. számú parancsa értelmében július 1-re Csaszteknek egy internacionalista brigádot (amely az 1., 2., 3. ezredekből áll), egy tartalék zászlóaljat, két lovas osztályt és egy könnyű tüzér osztályt kellett szerveznie.[118] Az újonnan szervezett és a huzamosabb ideje önállóan működő internacionalista ezredeken és zászlóaljakon kívül harcoltak még nemzetköziek más ukrán és orosz csapattestben, így a 2. és az 5. ukrán szovjet hadosztályokban is.

A nemzetköziek derekasan kivették részüket Petljura és Gyenyikin ellenforradalmi csapatai ellen vívott súlyos harcokból is. A nemzetközi brigád 3. internacionalista ezrede, miután a Vörös Hadsereg Kijevből augusztus folyamán visszavonult, az ellenséges front mögött tevékenykedett és biztosította az Ogyesszában rekedt vörös csapatok visszavonulását. Az ezred a Korosztyen környéki harcok folyamán visszaverte Gyenyikin makacs támadásait és ezzel hozzájárult a fehér lengyelek és az orosz fehérgárdista csapatok egyesülésének a megakadályozásához. Az ezred ezenkívül még sok bosszúságot okozott Gyenyikin tábornoknak. Amikor a tábornok csapatai Moszkvát fenyegették és az „egységes és oszthatatlan" birodalomról álmodozott, az ezred egyesülve a Vörös Zászló renddel kitüntetett 38. hadosztállyal, Gosztomely környékén áttörte a frontot és még Kijevbe is benyomult.

A Tulában dolgozó magyar volt hadifogoly munkások, midőn Skuró és Mamontov atamánok lovassága a szovjethatalom arzenáljául szolgáló várost fenyegette, két munkászászlóaljat alakítottak és azonnal kivonultak a frontra.[119]

Gyenyikin egész Moszkva alá tört. Sikerei azonban nem bizonyultak tartósaknak. A párt az ország minden erejét a szovjethatalom létét fenyegető veszedelem elhárítására mozgósította. A kommunisták és szakszervezeti tagok mozgósítása, valamint a katonai erők átcsoportosítása következtében október elejére már az erőviszonyok a szovjet csapatok javára változtak meg. Ez lehetővé tette, hogy a Vörös Hadsereg támadásba menjen át. Az október 11-én a vörös csapatok részéről megindított orlov—kromszki hadműveletben, amely kiragadta a kezdemé-

118 VHKA. 803/19. fond, 1. opisz, 3. ü. i. 68. lap.
119 MLIA. 17. fond, 1. opisz, 92. ö. e. 2. lap (oroszul).

nyezést az ellenfél kezéből, az orosz, ukrán és lett vöröskatonák mellett részt vettek a magyarok is. Mamontov és Skuró ellenforradalmi lovasságát az I. lovashadsereg verte szét. A hadseregben számos magyar eszkadron is harcolt. Bugyonnij, aki az I. lovas hadsereg szervezője és parancsnoka volt, mindig elismerően nyilatkozott a magyar huszárok hősiességéről és harci ügyességéről.

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után sok vöröskatona átszivárgott a burzsoá román és ukrán csapatok által megszállt területeken és csatlakozott a Kijev körül harcoló I. internacionalista brigádhoz. „... Az orosz Tanácsköztársaság Vörös Hadseregébe százhúsz főből álló magyar csapat tért vissza pár nap előtt — írta a moszkvai Vörös Újság 1919. szeptember 8-i száma. — Három hétig tartó kalandos és nehéz vándorlás után érkezett meg ez a maroknyi vörös katona Magyarországból Kiev alá törve utat magának. Kievnél az ott harcoló nemzetközi vörös csapathoz csatlakozzék ..."[120]

Az internacionalista egységek újjászervezése 1919 végén és 1920 elején

Az internacionalista egységek sorai a súlyos harcokban alaposan megritkultak. A nemzetközi brigádot november végén kivonták a frontról és Kazányban újjászervezték. Az internacionalista alakulatok szervezésének központja 1919 őszétől kezdve 1920 közepéig Kazány városa lett. Kijev kiürítése után a nemzetközi Vörös Hadsereget szervező parancsnokság gyakorlatilag megszűnt. Funkcióját augusztus 25-től fogva „Magyarország Forradalmi Bizottsága"[121] vette át, amely a Magyar Tanácsköztársaság bukása után alakult meg azzal a céllal, hogy az internacionalista erőket a magyar proletárhatalom visszaállítására mozgósítsa.

Szeptember 30. után viszont az ügyek intézését a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának utasítása alapján az OK(b)P Külföldi Csoportjának Katonai Bizottsága végezte,[122] amelyet 1920 júniusában megszüntettek[123] és helyette már a továbbiakban csak egy internacionalista szervező bizottság működött 1921 közepéig.

Az internacionalista csapatok szervezése kétségtelenül visszafejlődőben volt, részben azért, mert a hadifoglyok nagy része ekkorra hazautazott, másrészt amiatt a nagy vérveszteség miatt, amelyet az internacionalista alakulatok az állandó harcban elszenvedtek. A nemzetközi egységeket általában mint rohamcsapatokat alkalmazták. Ez viszont elkerülhetetlenül magával hozta a személyi állomány alapos csökkenését.

120 Vörös Ujság. Moszkva. I. évf. 2. szám. 1919. szeptember 8. 4. old.
121 VHKA. 803/19. fond, 1. opisz, 6. ü. i. 1. lap.
122 „Magyarország Forradalmi Bizottsága" megszűnésének körülményei még nem ismeretesek. Valószínű, hogy a Magyar Tanácsköztársaság közeli hónapokban tör'énő visszaállítására már nem volt remény.
123 MLIA. 17. fond, 7. opisz, ált. oszt., 92. ü. i. 59. lap.

Baskovits József az OK(b)P Magyar Csoportjának 1920. január 22-én tartott ülésén beszámolt a Vörös Hadseregben harcoló magyar vörösgárdisták helyzetéről. A beszámolójából kitűnik, hogy ez időben Ukrajnában csak egy önálló internacionalista ezred harcolt, a többi nemzetközieket, körülbelül 3—4000 harcost, képzett parancsnokok hiányában orosz ezredekbe osztották be. Kazányban körülbelül 2500 internacionalista volt tartalékban és átszervezés alatt (ebből 800 lovas, a többi gyalogos). Az ezredek feltöltését csak a Szibériában a Kolcsak-uralom alól felszabaduló, körülbelül 60 000 főnyi, többségükben magyar hadifoglyokból lehetett remélni.[124]

1920 elejére a Vörös Hadsereg felszabadította Szibériát és részben a távol-keleti területeket is. A hadifoglyok, akik átélték a cseh ellenforradalmárok és Kolcsak bandáinak kegyetlenkedéseit, tömegesen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe. Erről tanúskodik az a tény is, hogy az 5. hadsereg 1920. február 13-án kelt parancsa elrendelte a III. Internacionáléról elnevezett, volt hadifoglyokból álló nemzetközi hadosztály felállítását. A hadosztály első brigádját az Acsinszkban, Krasznojarszkban és Kanszkban szervezett nemzetközi zászlóaljak alkották. A brigád első ezredének parancsnokául Varga Istvánt, a másodiknak pedig Müller Armandot nevezték ki.[125] A hadosztálynak volt két eszkadronja és két ütege is. A III. Internacionáléról elnevezett hadosztályon kívül Petropavlovszkban 1920 februárjában és márciusában az Omszkból kiküldött Szabó Ferenc szervező kezdeményezésére megalakult egy nemzetközi lovas ezred is[126].

Krasznojarszk felszabadulása után a partizánharcokban részt vett Zalka Mátét az I. nemzetközi ezred zászlóaljparancsnokává nevezték ki. Maroknyi csapatával bravúros módon szerelte le és fogta el a Kolcsak hadseregében harcolt 6000 főnyi (5000 legénységi és 1000 tiszt) lengyel hadtestet.

Az I. nemzetközi ezredet bízták meg az ellenforradalmi csehektől elvett állami aranytartalék Kazányba történő szállításával is.[127] Lenin, röviddel az aranyvonat megérkezése után, magához kérette Zalka Mátét és javasolta, hogy a polgárháborúban tanúsított bátor és hősies magatartásáért aranynyelű tőrrel és karddal tüntessék ki. 1920 júliusában egy internacionalista ezred parancsnokává nevezték ki.

Kolcsak hadainak szétverése megnyitotta az utat Közép-Ázsiába is. A turkesztáni Vörös Hadsereg ezentúl közvetlen, állandó támogatást kaphatott a központtól. 1919. augusztus 18-tól a Turkesztáni Front

124 MLIA. 17. fond, 7. opisz, ált. oszt. 92. ö. e. 11. lap.

125 Forradalmi Múzeum. Moszkva. D. 111—20. E. O. sz. n. (oroszul)

126 Forradalmi Múzeum. Moszkva. Beszámoló az internacionalista ezred munkájáról 1920. február 29. — március 18. között. Speciális magyar fond. sz. n. 1—3. lap (oroszul).

127 Az aranyvonat kíséréséről számos legenda keletkezett. Zalka Máté volt az aranyvonat kísérő internacionalista zászlóalj parancsnoka. A vonat minden különösebb kaland nélkül érkezett meg Kazányba.

főparancsnoki teendőit a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának parancsa értelmében Frunze és Kujbisev látták el. A frontparancsnokság őrszázada magyarokból állt, létszáma 1919 végén 210 főt tett ki.[128]

A közép-ázsiai ellenforradalmi erőket a Vörös Hadsereg a basmah bandák kivételével 1920 elejére leverte. Ezzel egyidőben segítséget nyújtott feudális uraik ellen fegyveresen felkelt hivai és buharai kánságok dolgozóinak is. Az emirek és kánok hatalma megdőlt. Két népi szovjet köztársaság alakult, melyek azonnal szövetségre léptek az Orosz Szövetségi Szovjet Köztársasággal.

Internacionalisták Vrangel és a lengyel pánok ellen

A szovjet köztársaság az 1920 elején beállott néhány hónapos lélegzetvételnyi szünetet, amely Gyenyikin csapatainak szétverésétől a lengyel pánok támadásáig tartott, a népgazdaság és a közlekedés gyors helyreállítására fordította. A párt az orosz munkásokon kívül mozgósította a volt hadifogoly szakmunkásokat is. Márciusban több mint 1000 szakembert irányítottak Irkutszkból az Uralba a termelés fellendítésére.[129]

Az OK(b)P moszkvai magyar csoportja a lengyel burzsoá csapatok támadásának hírére 1920. május 17-ig tagságának több mint 20 százalékát mozgósította a frontra. A veszély növekedtével Kazányból újabb és újabb internacionalista egységek indultak a lengyel pánok ellen. 1920 márciusáig a Kazányban beszervezett 4000[130] nemzetközi katonának nagy részét is a nyugati frontra irányították. Zalka Máté visszaemlékezése szerint ebben az időben a frontokon 8 teljes internacionalista ezred harcolt, ezenkívül több nemzetközi zászlóalj, század és szakasz állomásozott Szibériában, Közép-Oroszországban és Turkesztánban.[131]

A lengyel fronton harcolt a különleges internacionalista hadosztály. A hadosztály alárendeltségében volt a híres 216-os internacionalista ezred is. Több internacionalistákból álló alegység harcolt az egyes orosz ezredekben és hadosztályokban is, így G. I. Kotovszkij híres lovas brigádjában 3 eszkadron, a 88. lovas ezredben pedig 300 magyar huszár. A 72. lovas ezreddel 1920. február 1-én 650 internacionalista indult Kazányból a frontra.[132]

A lengyel intervenciósok ellen vívott harcokban ismét kitűnt a 3. internacionalista ezred, egyrészt a védelmi harcokban, amikor a Vörös Hadsereg kénytelen volt ideiglenesen feladni Kijevet, másrészt az ellentámadás alkalmával, amikor megtisztították a betolakodóktól egész

[128] MLIA. 17. fond, 7. opisz, ált. rész, 81. ü. i. 113. lap.
[129] Lásd: Rozanov 1920. március 15-én kelt az OKP Központi Bizottságához intézett táviratát. Forradalmi Múzeum. Moszkva. D. 113—20. E. O. sz. n. (oroszul).
[130] MLIA. 17. fond, 1. opisz, 9. ü. i. 2—3. old.
[131] VHKA. 28.261. fond, 3. opisz, 336. ö. e. 6. lap.
[132] MLIA. 17. fond, 7. opisz, ált. oszt. 81., 92. ü. i. 113., 41. lap.

Világ proletárjai egyesüljetek!

A HAZATÉRÖKHÖZ!

A szabadság országának vörös határai mindig nyitva állnak előttetek. — A Kolcsák ellenforradalmi hordáit szétverő vörös csapatok felszabadították benneteket a rabságból s a proletárhadsereg győzelmes katonái a hadifogoly lágerek szomoru lakóihoz igy szóltak: „szabadok vagytok munkás testvéreink, menjetek, ahová akartok, ha a világ proletáriátusának felszabadításáért harcoló sorainkba állitok szeretettel fogadunk benneteket, ha haza akartok menni, nyitva áll előttetek az ut, menjetek — terjesszétek a forradalom eszméit, hirdessetek kimeletlen osztályharcot a mi, a ti kizsákmányolóink ellen, vagy maradjatok itt s dolgozzatok velünk vállvetve a dolgozók országának felépitésén"!

Az orosz Tanácsköztársaság szabadságot adott nektek. Nem kérdezte senki tőletek a munkások és földmüves szegények vörös országában, hogy kik vagytok, milyen nyelven beszéltek, testvéri kezet nyujtott nektek, kenyerét megosztotta veletek, jogokat adott nektek az orosz proletáriátus azért, mert ti is ugyanolyan elnyomott, kizsákmányolt és a burzsoázia által agyonkinzott munkások és parasztok vagytok. — A legfontosabb és leghatalmasabb jogot, melyért otthon a szociáldemokrata vezérek letértek a forradalom, a kiméletlen osztályharc utjáról, a választójogot is megadta nektek a proletárok állama. — Szavaztatok és beküldtétek a tanácsokba a ti husotokból és véretekből való munkás elvtársaitokat, akik igazi képviselői a munkásságnak és parasztságnak.

A nagy orosz forradalom felrázott minket közönyös nemtörödömségünkből, forradalmasitott, öntudatra ébresztette az eddig csak az osztrák-magyar burzsoázia játékszerét képező proletárokat.

Az orosz Tanácsköztársaság, átérezve a ti sóvárgó vágyaitokat az asszony, a gyerek, az öreg szülő után s tudva azt, hogy a nagy forradalom vörös lángjainál hevült proletár lelketek megértette az eszmét s ti tudni fogjátok teljesiteni történelmi hivatásotokat magatok s s a világ összes munkástestvéreitek iránti kötelességeiteket, nem nézve, hogy a sulyos és nehéz viszonyok között vörös Moszkva és Pétervár éhező munkásai részére kevesebb élelmiszert fog szállitani s igy a felszabadult vonatokon titeket küld az eszt határra. Orosz munkástestvéreink éhezni fognak — de benneteket hazaszállitanak! Az öntudatos pétervári munkás egy fél font kenyérrel is beéri, mert tudja, hogy a kenyeret hozó vonat a sokat szenvedett s szeretteitől az imperialisták gazsága következtében hat év óta elszakitott proletárokat szállit tul a vörös határon.

Az orosz cár kancsukás kozákjai és kegyetlen csendőrei halálra kinozták a hadifoglyok tizezreit. — A turkesztáni homoktemetőkben s a szibériai közös sirokban porladó agyonkorbácsolt magyar és más nyelven beszélő proletárok halála már régen meg van bosszulva s jeltelen sirjában rothad a legkegyetlenebb zsarnok Miklós volt orosz cár, akinek gyülölt nevét átkozva ajkukon pusztultak el proletár testvéreink, mielőtt még utóljára megláthatták volna a tiszamenti bogárhátu kis kunyhót.

A Kerenszki hazug szocialista kormánya benneteket még mindig az ellenséget látta s titkos aknamunkával ritkitotta a novonikolajevszki tifusz s a murmáni cinga, meg a turkesztáni malária által amugy is megtizedelt, fáradt soraitokat.

A Tanácsköztársaság forradalmi munkássága, Pétervár és Moszkva dolgozói, akik immár három év óta egyik kezükben a fegyverrel, a másikban a munkásszerszámmal örködnek és meghalnak a világforradalomért, éhezni fognak csak azért, hogy benneteket haza szállitsanak.

Oroszország munkássága eme nemes tettéért nem vár tőletek köszönetet. — Egy elvtársi kézszoritással bucsuzik el tőletek a határon abban a biztos tudatban, hogy ti otthon nem feledkeztek meg forradalmi kötelességeitekről.

Induljatok utnak s vigyétek magatokkal az orosz proletárforradalom minden tanulságát.

Menjetek haza s csak egy szikrát vigyetek magatokkal ebből a hatalmas, az egeken felül is felcsapó forradalmi tüzből.

Csak egy szikrát vigyetek magatokkal, de ezt őrizzétek meg, vigyázzatok rá s ez a szikra majd lángra lobban s be fogja világitani azt az utat, amelyre itt rálépni még nem mertetek — de amely ut egyetlen ut s a ti felszabadulásotokhoz vezet.

Ha a Balaton menti kis faluba haza tértek, az édes anyád helyett a szomszédod a kis falusi temetőben egy folyondárral belepett jeltelen sirt mutat;

ha serdülő fiad nem fogad a kapu félfánál szerető arccal, öreg népfelkelő és amikor keresed, azt mondja a jegyző ur, hogy az Isonzo partján van eltemetve;

Fölhívás a hazatérő hadifoglyokhoz 1920.

ha kis családod helyett csak a parányi kődmönt meg egy pár elkopott orru csizmát találsz majd s sápadt asszonyod panaszolja, hogy a nagy inségben elpusztult a gyerek:

ha a kispesti dohos munkáslakásba megtérve fiatal hites társadat nem találod a rig nem látott parányi szobában s az ismerősök a pesti Husztár utcai kifestett sárgyakhoz utasítanak, ahol megtalálod az asszonyt, akit az éhség, a nyomor vert ki a [illegible] munkáslakásból a tiszti banditák rablógyilkos karjaiba;

ha hallod, hogy testvérbátyádat, aki vörös katona volt, a tiszti hóhérok, a burzsoá bírák, Horthy véreblei felakasztották;

ha Szatmár vagy Kolozs-megyéből, abból a faluból, ahol te születtél s kora reggeltől késő estig izzadtál, dolgoztál, a román bojárok kizavarnak s az Írtistől a Hármas körös-ig megtelt nagy utadban elfáradva még csak pihenni sem engednek, hanem ismét rabszolga munkára fognak,

és ha mezitlábad éhesen megérkezel a Vág melletti ankáciombos kis faluba s az egykori kis sárfészkedet romjait és egy szétdúlt tűzhelyet találsz csak és senki nem tudja megmondani, hová tűntek el a szétdúlt fészek lakói,

s ha ismét bekényszeritenek abba a hadseregbe, amely csak munkásokat és parasztokat gyilkol s amelyben a tiszti ostor a katonák arcát is végig szántja s a tiszti csengő sarkantyuja nem csak a lő vékonyába vág, hanem a közkatona husát is felsebzi,

s ha a városok utcáin munka nélkül kóborogva elszédülsz az éhségtől s látod, hogy az aranygalléros banditák a fényes éttermekben kutyáknak ételik zsiros falatokkal s téged dohos szobában éhes sovány, sápadt asszony és sirdó gyerek vár:

Akkor emlékezzetek ti mind valamennyien magyar munkások és földmüves szegényeik az orosz forradalomra.

Égesse a lelketek a forradalmi szikra, amelyet magatokkal hoztatok a nagy tűztől s a szikránál is jobban égjen lelketekben a gyülölet az elnyomóitok ellen, a paloták a kastélyok zsarnok dologtalan lakói ellen.

A földbirtokosok, a magyar zsentrik, a gyárosok — Horthy vérebei az aranycsillagos rablók ők az okai a ti szenvedéseiteknek, ők üzték halálba öreg szülőiteket, ők gyilkolták le munkás testvéreiteket, azért lett az asszony utcai ringyó mert a tisztek akarták ezt, énekes volt a fiatal proletár nőtestre, ők küldték a másvilágra az ártatlan munkás gyermekeket s ők dúltak fel a sárfészket azalatt mig lakója az ő érdekeikért száz poklon és halálon keresztül vergődött!

Induljatok utnak gyülölettel a lelketekben!

Induljatok utnak ökölbe szorított kézzel, s ne nyugodjon lelketek addig, mig kezetekbe nem adják ők maguk a ti legádázabb ellenségeitek a magyar földbirtokosok, a magyar tisztek a fegyvert, a felszabaditó fegyvert, amelyet azután erős, izmos, kerges munkáskezetekbe biztosan tartva, ellenök forditotok ugyis Történelmi hivatásotok, az egész világ dolgozó és kizsákmányolt proletárjai felszabaditására kell, hogy megragadjátok a Tisza—Duna közén a fegyvert, s ne tegyetek le addig, amig egyetlen egy magyar fehérgárdista is él, és [illegible]

Induljatok utnak a legnagyobb örömmel, s ha megérte oda, ahonnan Ferenc József gyilkos parancsa 1914 ben kiragadott benneteket, nem találnak és nem is fogják megtalálni többé soha azt, akit ott hagytatok, akkor jusson eszetekbe az orosz proletárnak dicső példája, akkor ébredjetek fel végre makonyos közönyösségetekből, s lépjetek a forradalom utjára.

Induljatok utnak s vigyetek magatokkal egy parányi szikrát a nagy orosz forradalom hatalmas tüzéből s ezt az egyetlen szikrát majd lángra lobbantja a magas Tátráról a Karszt hegység felé vonuló őszi szellő.

Majd ha a gágogó vadlibák észak felé délre vonulnak, mi is megérkezünk hozzátok, segiteni nektek a ti harcotokban, mi nemzetközi vörös katonák, de előbb végezni fogunk az orosz proletárok utolsó ellenségeivel, a lengyel pánokkal.

Bizzatok bennünk, várjatok bennünket, mi is élő lesznek a nagy végső, döntő küzdelemben.

Induljatok utnak abban a biztos reményben, hogy a forradalmi harcaitokban nem hagyunk titeket elveszni s a magyar fehérgárdisták holttestei jából rakott magyaskon Tokajtol a Badacsonyig együttenekeljük az internacionálé győzelmes akkordjait.

Tanorgpress. Központ cosmos, Szer. № 2481

19149/1938.

Ukrajnát. Június 5-én a 12. hadsereg, amelynek a kötelékében a 3. ezred is harcolt, átkelt a Dnyeperen és elfoglalta Kijevet. A hadművelet végrehajtása folyamán bekerítették és megsemmisítették a poznańi hadosztályt, a lengyel hadsereg egyik legjobb egységét.

A lengyel betolakodók Varsóig szaladtak. A Vörös Hadsereg azonban a vezetés hibái folytán a lengyel főváros alatt időleges vereséget szenvedett, és ismét a visszavonulás taktikáját volt kénytelen választani. A front stabilizálása után, október 12-én megkötötték a szovjet—lengyel fegyverszünetet. Ezután csak Vrangel csapatainak megsemmisítése maradt még hátra.

Vrangel a Krim-félszigetet tartotta megszállva és onnan indította támadásait Szovjetoroszország fűtőanyag-bázisa, a Donyec-medence ellen. A terep, az időjárás neki kedvezett. Csapatait a francia és a más nemzetiségű tőkések a legkorszerűbb fegyverekkel látták el. A Krim-félsziget bejáratát elzáró perekopi erődítményeket az akkori katonai szakértők bevehetetlennek tartották. A hosszú háborúban elfáradt és meglehetősen elhasznált felszereléssel harcoló vöröskatonák ennek ellenére mégis elfoglalták. Ez a példátlan katonai siker nem a kitűnő haditechnikának, hanem a Vörös Hadsereg jó vezetésének és a harcosok magas morális fölényének volt köszönhető.

Szeptember végén a Déli Front főparancsnokául Frunzét nevezték ki. A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága a nemzetközi lovas dandárt a turkestáni arcvonalról a krími frontra rendelte. Ezenkívül még több internacionalista alakulatot, így Zalka Máté ezredét is ide összpontosították.

A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának 1920. október 1-én kelt 470. számú parancsa alapján az ausztriai internáló táborból nemrég szabadult Kun Bélát a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjává nevezték ki.[133]

A magyar internacionalisták részt vettek az általános támadást megelőző időben a kahovkai hídfő körül dúló véres és kemény harcokban. Az általános támadás megindulása alkalmával a Vörös Hadsereg más egységeivel együtt átkeltek az erős szél következtében leapadt Szivas-öblön és meglepetésszerűen hátba támadták a perekopi erődítményeket védő fehérgárdistákat. A nemvárt támadás megzavarta Vrangel hadseregének sorait és meggyorsította az erődítmények, valamint az egész félsziget teljes felszabadítását. Számos magyar vöröskatona kitűnt bátorságával és harci ügyességével. A 3. internacionalista lövészezred parancsnokhelyettese, Jánik Béla példát mutatva elsőnek ugrott ki az árokból és vezette az ezred rohamát Olevszk helység ellen. Ezzel nagyban hozzájárult az erős ellenállást kifejtő ellenség megsemmisítéséhez és a nevezett helység elfoglalásához.[134]

[133] VHKA. 4. fond, 10. opisz, 960. ü. i. 3203 lap (nyomtatva).
[134] VHKA. 3942. fond, 3. opisz, 5. ü. i. 333. lap.

Vrangel kiűzése után Kun Bélát a felszabadult Krim Forradalmi Katonai Tanácsa elnökének nevezték ki,[135] aki jelentős munkát végzett a helyreállítási munkák és a pártélet megszervezése területén.

*

Az internacionalista egységekben mutatkozó parancsnokhiányt vörös parancsnokképző iskolák útján igyekeztek pótolni. Kezdetben a magyar internacionalisták a felsőbb katonai képesítésre csak az orosz nyelvű katonai iskolákon tehettek szert. Ezért a moszkvai szovjet parancsnokképző tanfolyam 450 hallgatója (300 magyar, 150 délszláv) 1920 júniusában kérte, hogy az internacionalisták számára külön iskolát létesítsenek.[136] Az első magyar kommunista tiszti iskola 1921 január elsején nyílt meg Bakuban Kapitány Gyula vezetésével.[137] Az iskola első tanfolyamának 98 hallgatója volt, de a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa 1921. április 16-án kelt parancsában 300 főnyi hallgatói keretet engedélyezett.[138] Ezzel párhuzamosan Moszkvában is működött egy hasonló iskola. A szibériai internacionalista egységekben fellépett parancsnokhiány enyhítése céljából még 1920 februárjában indítottak Omszkban egy ideiglenes jellegű parancsnokképző iskolát.

1922-ben a magyar internacionalista parancsnokképzést a párt igyekezett Pétervárott összpontosítani. Ebben az évben nyílt meg a pétervári különleges katonai iskola. Az iskolán többszáz hallgató tanult. Az utolsó tanfolyam 194 hallgatója 1922. október 5-én végzett.[139] Ezután az iskola beszüntette működését.

A magyar internacionalisták Vrangel szétzúzása után részt vettek az 1921. március 1-én kitört kronstadti ellenforradalmi lázadás leverésében és Mahno anarchista bandáinak felszámolásában is. A polgárháborút követő években a békés építőmunkára való áttérés nagy nehézségekbe ütközött. Ezeket a bajokat növelték az elszaporodott kulák és más rablóbandák garázdálkodásai. E bandák elleni harc még komoly erőfeszítéseket kívánt a Vörös Hadseregtől. Az ezzel összefüggő katonai feladatok megoldásában ott találjuk az internacionalistákat is. Varga Gyula, mint a Don és az Ural vidékén Popov és Szerov bandái ellen harcoló vörös csapatok parancsnoka, sikeresen oldotta meg a rábízott fontos feladatot. 1921 végére a bandákat sikeresen felszámolták.

Több magyar internacionalista harcolt a Vörös Hadseregnek azon egységeiben, melyek 1921-ben segítséget nyújtottak a mongol népnek az intervenciósok és a feudális urak ellen vívott felszabadító harcában. Miután a vörös csapatok 1922-ben Távol-Keleten Volocsajevszk és

[135] A Déli Front 1920. november 16-án kelt 215/51. számú parancsa. VHKA. 101. fond, 1. opisz, 8. ü. i. 55. lap.

[136] MLIA. 62. fond, 1. opisz, 155. ü. i. 46. lap.

[137] VHKA. 564. c/24.914. fond, 1. opisz, 2. ü. i. 7. lap.

[138] VHKA. A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa parancsainak gyűjteménye. 1921. 272. ü. i. 345. lap.

[139] VHKA. 564. c/24.914. fond, 1. opisz, 51. ü. i. 15—16. lap.

Szpászk alatt szétzúzták a fehér hadsereg maradványait és az őket támogató japán megszálló csapatokat, október 25-én bevonultak Vlagyivosztokba. Ezzel a szovjet nép győzelmével lezárult az 5 évig tartó polgárháború és kezdetét vehette a békés építőmunka.

Az internacionalista alakulatok leszerelése már 1920 végén megindult és 1922—1923-ra befejezést nyert. A nemzetközi vöröskatonák közül sokan hazatértek az ellenforradalmi Magyarországra, hogy itthon végezzenek illegális munkát népük felszabadítása érdekében, más részük vagy tovább szolgált mint parancsnok a Vörös Hadseregben, vagy pedig a Szovjetunióban bekapcsolódva a békés termelőmunkába, részt vett az új, szocialista társadalom építésében.

*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom barikádjain megvalósult a különböző nemzetek forradalmárjainak igazi, harcos vérrel áztatott szövetsége.

„Az elvtársaknak — mondta V. I. Lenin 1918. augusztus 2-án a Varsói Forradalmi Ezred gyűlésén — az a nagy tisztesség jutott osztályrészül, hogy fegyverrel a kezükben védjék a szent eszméket, és hogy együtt harcolva azokkal, akik tegnap a fronton ellenfeleik voltak — németekkel, osztrákokkal, magyarokkal —, gyakorlatilag valósítsák meg a népek nemzetközi testvériségét."[140]

Az oroszországi szovjethatalom oldalán harcoló internacionalisták nem voltak emberfeletti hősök. Igaz emberek voltak, akik az Oroszországban dúló osztályharcban az orosz munkásosztály és pártja, a bolsevik párt mellé állottak. Többségükben nem voltak marxisták, de felismerték, hogy a dolgozók igazságáért egyedül a kommunisták harcolnak a legkövetkezetesebben.

Nagy részük nem volt párttag, de sorsuk a kommunista sorsa lett; harc, és ha a munkásosztály ügye úgy követelte — mártírhalál.

[140] V. I. Lenin: Művei. 4. kiadás. 28. kötet, 25. old.

ADATOK A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETÉHEZ

Balázs József százados

1848/49-ben a magyar nép fegyvert fogott, hogy kivívja függetlenségét és megteremtse polgári fejlődésének előfeltételét, az önálló Magyarországot. A szabadságharc elbukott. Az országra az önkényuralom sötét felhője nehezedett; hazafiak százai haltak vértanúhalált, hazafiak ezrei sínylődtek börtönökben, számosan pedig külföldre menekültek a Habsburg abszolutizmus fenyegető réme elől. A hazában az osztrák rendőri és hivatalnoki apparátus elfojtott minden megmozdulást, hosszú ideig még a magyar szót is. A szabadságharc leverését követő években azok a hazájuktól távol élő hősök emelték magasba a függetlenség zászlaját, akik vállalták az emigránsok nehéz életét, és kívülről, a nemzetközi politika kedvező alakulásától várták azt az időt, amely ismét lehetővé teszi az 1849-ben sárba tiport nemzeti függetlenség kivívását.

A Kossuth-emigráció történetének megírására, főleg a felszabadulást megelőző időszakban, sokan vállalkoztak; a legnagyobb munkát maga Kossuth, a magyar függetlenség tántoríthatatlan és soha nem alkuvó apostola végezte el „Irataim az emigrációból" című munkájával. Rajta kívül sokan — köztük emigránsok is — tollat ragadtak, hogy megörökítsék a magyar emigránsok héroszi, bár tévedésektől és egyenetlenkedésektől nem mentes küzdelmeit,[1] az emigráció történetének feltárását és megírását azonban nem tarthatjuk befejezettnek. Különösen adós ezzel a felszabadulás utáni történetírás. A marxista történészekre vár az a feladat, hogy megismertessék a magyar néppel a Kossuth vezette emigránsok reményekkel és csalódásokkal teli tevékenységét.

Ez a szerény munka nem kívánja megoldani az előbb vázolt feladatot, csupán segítséget kíván nyújtani azoknak, akik majd vállalják e feladat megoldását; s elsősorban azáltal kíván segítséget nyújtani, hogy felhívja a történészek figyelmét arra a nem nagy mennyiségű, de a magyar történetírás számára igen értékes iratanyagra, amely 1957 folyamán került a Hadtörténelmi Intézet levéltárának kezelésébe.

[1] Jelentősebb művek: Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. Bp. Magyar Történelmi Társulat, 1927.; Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—1852. Bp. Magyar Történelmi Társulat, 1940. 1—2. kötet; Koltay—Kastner Jenő: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859. Szeged. Egyetem, 1949.

Ezen túlmenően csupán jelezni kívánja az iratanyag Kossuth-leveleiből vett részletek kiemelésével s történeti körülményeik ismertetésével azokat a problémákat, amelyekre az emigráció történetének a kutatója bőséges anyagot találhat az újonnan feltárt iratgyűjteményben. E szerény célkitűzésnek megfelelően e tanulmány nem is terjed ki a gazdag emigrációs irodalom s a még gazdagabb kiadott és kiadatlan forrásanyag, valamint az ismertetésre kerülő iratgyűjtemény összehangolására, összefüggéseik feltárására; e fáradságos, de sok tanulságot ígérő munka elvégzése a további kutatás feladata lesz.

1957 folyamán a Nemeskéri Kiss család volt alsógödi kúriáján, amelyben most termelőszövetkezeti parasztok laknak, nagymennyiségű iratanyagra bukkantak. A tsz. könyvelőjének értesítésére a Hadtörténelmi Intézet munkatársai összegyűjtötték a pusztulásra ítélt iratanyagot, amelynek egy része történészek körében nagy érdeklődésre tarthat számot.

A gazdasági jellegű iratok mellett körülbelül 700 levél a Kossuth-emigráció történetének jelentős dokumentuma.

A Nemeskéri Kiss család egyik tagja, Kiss Miklós, a magyar emigrációs mozgalmak fontos szereplője. Az 1848/49-es szabadságharc idején katonai képességei hamar megmutatkoztak, rövid idő alatt ezredesi rendfokozatot kapott. A debreceni kormány diplomáciai munkával bízta meg. Előbb Piemontban, majd Angliában képviselte az 1849-es magyar kormányt. A szabadságharc bukása is külföldön érte. Az elsők között csatlakozott Kossuth emigrációs mozgalmaihoz. Időközben feleségül vette özv. de Roy-né született Le Charron marquise-t, s ezáltal rokonságba került a bonapartista francia főnemességgel. Rendezett anyagi viszonyai és rokoni kapcsolatai lehetővé tették számára, hogy komoly szolgálatokat tegyen az emigrációnak. Angliában, majd Franciaországban képviselte Kossuthot. Az 1859-es olaszországi magyar légióban a 2. dandár parancsnoka volt.

Nemeskéri Kiss Miklós ezredes egyik központi alakja a magyar emigrációnak. Nem volt egyetlen jelentősebb emigráns sem, aki ne levelezett volna vele, többen pedig szoros baráti kapcsolatban álltak a szabadságharc eme katonájával.

A most előkerült iratok jelentős része a magyar emigránsok Kiss Miklós ezredeshez írott levelei. Sajnos, a hozzá írott levelek egy része elpusztult vagy még nem került elő, az összegyűjtött iratok azonban így is számottevő segítséget adnak a Kossuth-emigráció alaposabb megismeréséhez.

A közel 100 Kossuth-levél — keltezésük 1851. július 4-től 1864. augusztus 15-ig terjed — az emigráció életének csaknem valamennyi mozzanatára tartalmaz adatot, a személyes családi ügyektől a legmagasabb diplomáciai és szervezési kérdésekig.

1851. július 4-i, Kutahiából írt levelében Kossuth az emigrációban meglévő egyenetlenkedések, civakodások megszüntetésére hívja fel

a londoni emigránsok figyelmét. Az emigrációk ezen általános betegségétől a magyar emigráció sem volt mentes, ez a téma több Kiss Miklóshoz intézett levélben előfordul.[2]

Az Egyesült Államokba való elutazása előtt Kossuth Kiss Miklóst nevezte ki londoni képviselőjéül. Megérkezése előtti napon, 1851. december 5-én kelt levelében részletes utasításokkal látja el londoni megbízottját. Igen fontosnak tartja, hogy a *be nem avatkozás* elvét az újságok hasábjain és röpiratokban tovább népszerűsítsék az angol nép körében. A továbbiakban arra ad utasítást, hogy képviselője az Angliában lévő más nemzetiségű emigránsokkal teremtsen baráti kapcsolatot, de ne kötelezze el magát egy csoportnak sem.

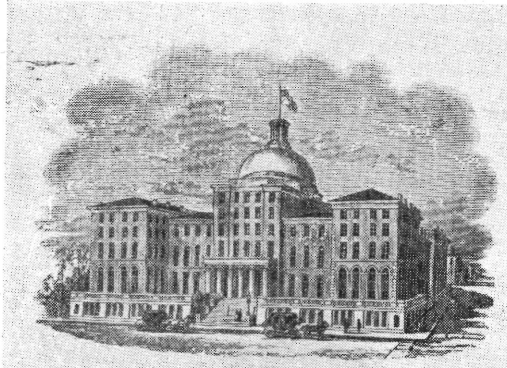
„2 A Londonban lévő idegen democratákkal s menekültekkel való eljárásra nézve Képviselő Úr szorosan ahhoz tartandja magát, hogy speciális utasítás nélkül semmit sem initiáljon velök, s a mennyiben általok speciális dolgokra nézve felszóllítatnék, e részben mindig tüstént utasítást kérni az eset feljelentése mellett fő kötelességének tartsa. Általános szabályul csak az tűzethetvén ki, hogy Képviselő Úr velök barátságos összeköttetésben maradjon, annyiban, hogy teendőikről tudomást magának szerezni képes legyen a nélkül, hogy bármi Magyar Országgal összeköttetésben álló kérdésekre nézve specialis utasítás nélkül érdemleges tárgyalásba beléereszkednék.

3. Ezen szabály különösen a német menekültekre nézve megtartandó, több pártok létezvén ezek közt, míg a hazának dolgai semmi szín alatt bármi párthoz nem köttethetők, hanem csak a nemzetek összes rokonszenve által istápoltathatnak. Kívánatos e szerint, hogy Képviselő Úr mind az éjszaki, mind a déli németekkel összeköttetésben maradjon, a nélkül, hogy magát bármelyik párttal közülük identificálná."[3]

A be nem avatkozás politikájának nyugati kormányokkal való elfogadtatása nagy szerepet foglalt el Kossuth akkori terveiben.

Az Egyesült Államoktól olyan anyagi és erkölcsi támogatást várt, hogy rövid időn belül megindíthatják Magyarországon a függetlenségi harcot. 1851. december 13-án New Yorkból „Matheidesz[4] úrnak Londonba" címzett levelében kifejti, miszerint az Egyesült Államoktól többek között azt kívánja, „Hogy az ügyünkbeni orosz interventio jogtalannak nyilatkoztatván, egy újabb felkelés esetére az orosznak interventióját az Egyesült Statusok meg ne engedjék, s Angliát együtt munkálásra fel szóllítsák".[5] — Ebben a levélben Kossuth arra szólítja fel Matheideszt, hogy utazzon haza és tájékoztassa a magyar népet amerikai fogadtatásáról és amerikai útjának várható eredményeiről. Kossuth annyira bízik a sikerben, hogy sürgeti a magyarországi felkelés

[2] Hadtörténelmi Intézet Levéltára (továbbiakban (HIL). Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1851. júl. 4.; 1852. febr. 15.; 1861. jan. 31.; 1862. márc. 7.
[3] azonosítaná. — Uo. 1851. dec. 5.
[4] Matheidesz János honvédhadnagy, emigráns.
[5] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1851. dec. 13.

KÉZIRATTÁRI LEVÉLTÁR INTÉZET

BURNET HOUSE,

A. B. COLEMAN, PROPRIETOR.

Cincinnati, Febr 15. 1852.

Kiss Miklós Özvegyének —

A mint Angliába meg érkeztem, mindjárt első estve (Southamptonban) kitelepedtek rokonaim menekülő konfi társaimnak nyiltan feltárni Kebelemet, s ismét tartós kiadás nélkül megismerkezni azon alapokkal mellyen hazánk megszabadításán munkálni szándékoznom, mellyek alapján egyesülnöm az emigratio ámbár gyámgyában álló számos munkásaival tárgyalnom. — Az által magamban kifejtett nézetek szerint a Londoniak két emigrationalis küzgyülésben ismertetésemre kerültek, s ezekben is számtalanszor elmondottam:

Ezen nézetek voltak a következők:

Magyarország célja: hazánk függetlenségi nyilatkozatának valósitása. — A Habsburg házzal semmi transactio Magyar és Erdély semmiféle viszonyaimból semmi concessio. Semmi rang nélküliségek akár személyek, akár más viszonyokból folyóra nézve. — Nincs dynastiánk mint olyan. Kormányzata forma kérdés — publicus szabadság mindenekfelett. De nem centralisatio. Személyes jogok, s e jogoknak egyenlősége, közösség és anyagi érdekeinkért minden akár pusilanimitásra, akár kormányzati monopolium ellen biztositva. — A nép souverain mindenütt. Választásban, nép, s honvédségi szervezésben. — Materialis szükség, a mint az 1848ki szám vitatlan kiviteltre van. Kimálva. — Örök szövetség, kereskedési egyezmény. De hogy hazánk független kiválasztási szabadsága függetlenségünk kivívásával emelkedő szóval, s a szabad republica által, s monarchiával; de nem socialista, nem communista, vagy doctrinák mellyekkel semmi dolgom, mint honfinak vagyok, sem tész, sem szándék.

Magamnak semmi ambitiom, semmi álláso nincs hazámnak, ha hazámnak egyszer függetlenné válván, minden hatalom, mellyhez ne hivassanak akkor elfogadásában akár egy percig folytatni

Kossuth

Részlet Kossuth 1852. február 15-én kelt leveléből.

szervezését. „Azért kétszeresen szükséges, hogy az organisatio sietve előre haladjon"[6] — írja Matheidesznek. Óra[7] szerepre alkalmas személyek neveit is közli Matheidesszel. Kossuth reményei túlzottaknak bizonyultak. Az Egyesült Államokban ünnepelték, lelkesedtek érte, de a várt anyagi és politikai támogatást nem sikerült megszereznie.

1852. február 15-i levelében Kossuth az emigránsok anyagiassága ellen emeli fel szavát, ezenkívül részletesen ismerteti programját és kilátásba helyezi, hogy szakít azokkal, akik nem tudnak egyetérteni az ő nézeteivel.

Kossuth ekkor még határozottan a köztársasági államforma mellett foglalt állást:

„Munkásságom czélja: hazánk függetlenségi nyilatkozatának valósítása. — A Habsburg házzal semmi transactio.[8] Magyarorsz. és Erdély territoriumából semmi concessio.[9] Sem ezen territoriumnak, akár nemzetiségi, akár más tekintetekből feldarabolása. — Nép souverenitás mint alap. Kormányzati forma: Respublica suffrage universelle.[10] De nem centralisatio. Személyes jogok, s e jogoknak egyenlősége, községi s megyei önkormányzat minden, akár parlamentáris, akár kormányzati önállóan függetlenségét, ahhoz európai háborúra és külső fegyveres ben, megyében, országgyűlésen. — Materiális érdekek, a mint az 1848-iki törvényekben kötelezve van — kímélve. — Ezek czéljaim; határozni a nép joga — de hogy határozhasson, függetlennek kell lennie. Tehát függetlenségének kivívásáért emelek zászlót, s e zászló republicanus; democraticus; de nem socialista, nem communista; — ezek doctrinák,[11] mellyekkel semmi dolgom, mert hazánkban reájok sem tér, sem szükség."[12]

Ezek a nézetek lehetővé tették Kossuth és Mazzini együttműködését.[13] Kiss Miklósnak írt leveleiből is megállapítható, hogy 1852-ben szoros kapcsolat volt kettőjük között,[14] de bizonyíték erre az a tény is, hogy Kossuth — későbbi véleményétől eltérően — 1851-ben helyesli a szabadságharc Mazzini-féle összeesküvési formában való szervezését.

6 Uo.

7 Kossuth Törökországban felhatalmazta Mack József honvédalezredest az új függetlenségi harc előkészítésére. A mozgalom a Mazzini-féle összeesküvés mintájára szervezkedett. A csoportokat „évszak-rendszerbe" foglalták, ezen belül „hetek", „napok", „órák" elnevezéssel kisebb csoportok alakultak. A mozgalom elszigetelt volt, szervezői nem fordítottak figyelmet a néptömegek megszervezésére. A mozgalmat az osztrák kormány beépített ügynökök segítségével leleplezte és kegyetlenül megtorolta. A Mack-féle összeesküvésre l. Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Bp. Művelt Nép, 1955.

8 megegyezés, egyezség.

9 területéből semmi engedmény.

10 Általános választójogon alapuló köztársaság.

11 elméletek,

12 HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1852. febr. 15.

13 Kossuth és Mazzini kapcsolatairól lásd: Kastner Jenő: Kossuth és Mazzini, Századok, 1925. I—III. füzet, 1—14. o.

14 HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1852. febr. 17.; 1852. április 22.; 1852. június 8.

Az 50-es évek folyamán kialakult katonai és politikai helyzet, a nemzetközi diplomácia boszorkánykonyhájába való mélyebb betekintés, valamint az időközben szerzett alapos politikai tapasztalatok azt a véleményt alakították ki benne, hogy Magyarország nem vívhatja ki önállóan függetlenségét, ahhoz európai háborúra és külső fegyveres segítségre van szükség. Körültekintő és minden kínálkozó alkalomra felfigyelő munkájára jellemző 1852. június 8-i levele. New Yorkból Kiss Miklóson keresztül „igen fontos levelet" küld Mazzininek, de ugyanebben a levélben már felfigyel III. Napoleonra, mint egy esetleges szövetségesre: „A Napoleon házra kérem jól szemmel legyen. — Furcsa volna, ha együtt csatáznánk Ausztria ellen — én *ez ellen* az ördöggel is szövetkezem" — írja Kiss Miklósnak. S azt is számításba veszi, hogy ebben az esetben meg kell szakítania kapcsolatait Mazzinival; a levél utolsó mondata ugyanis így hangzik: „De ezt ne mondja M.[15] barátunknak."

S valóban, az események ekként alakultak és Kossuth a III. Napoleontól, majd Viktor Emánueltől remélt segítség fejében lemondott a köztársasági államformáról, s előbb a „Napoleoni háznak", majd a szárd királyi háznak ajánlotta fel a Magyarországon létrehozandó alkotmányos monarchia trónját.

„... s ha garantiát akar a Császár, hogy a Magyart örökre a franczia politicához kösse — semmi sem könnyebb — *ott lehet* király a Napoleon házból, a nélkül, hogy illy lépés Európai Coalitiót idézne elő — mert ha a Magyarok önként, minden párisi pressio apparentiája[16] nélkül illy választást tesznek, senki sem léphet fel ellene — pedig ő tudja, hogy a Magyarok készek erre, hogy óhajtják — édes örömest, megteszik unanimiter."[17]

Viktor Emánuelnek 1860. november 21-én kelt jegyzékében ajánlotta fel a magyar trónt:

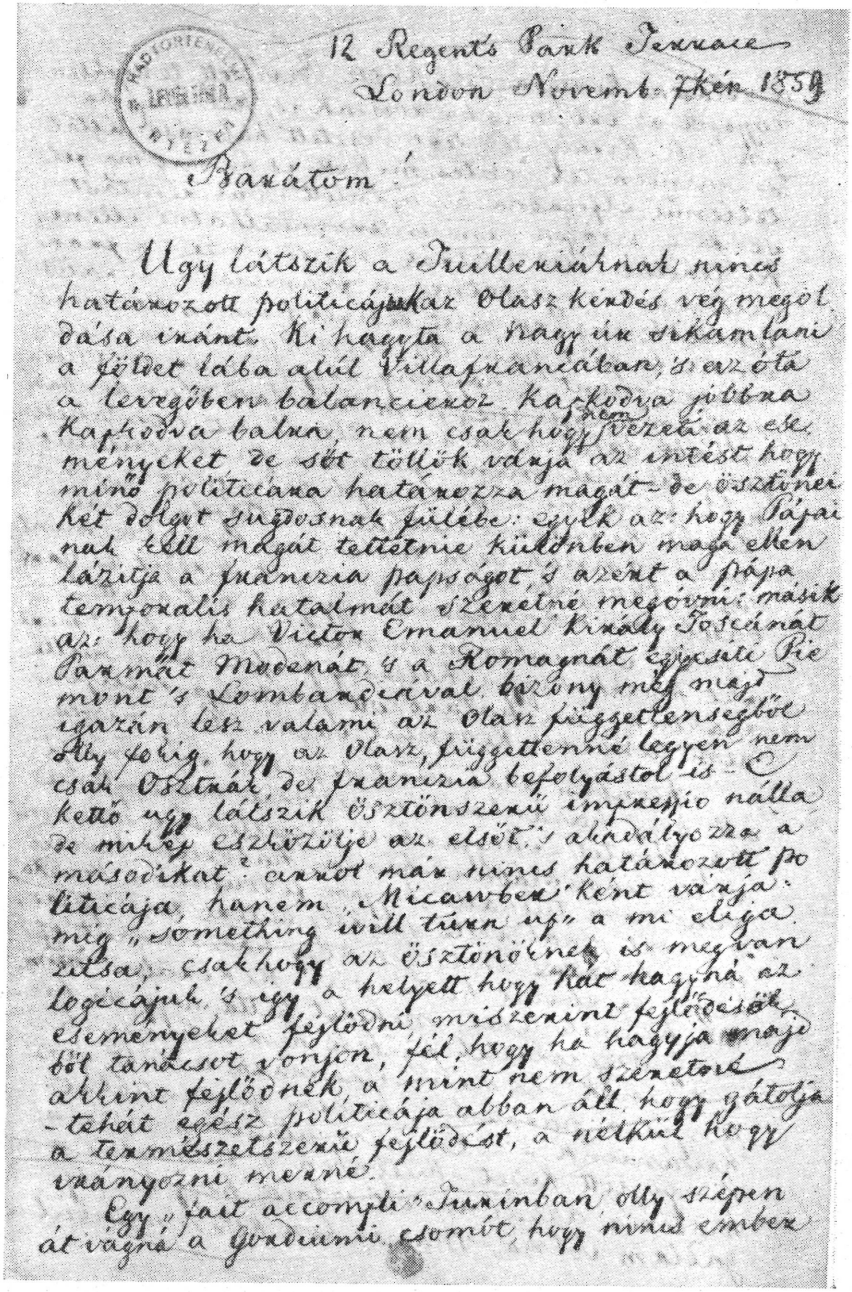
„IV. Gondosan értesülést szerezvén magának a magyar nemzet óhajai felől és értekezvén a vezénylete alatt az országban szervezkedő népies mozgalom főnökeivel is, a m. n. igazgatóság[18] azon helyzetben van, miként nemcsak saját, hanem a nemzet nevében is kötelezettséget vállalhat, hogy Magyarország jövendő szervezeténél az alkotmányos monarchia fog alapul vétetni s hogy az uralkodó megválasztásánál Magyarország általában az európai helyzet követelményeit, különösen

[15] Mazzini

[16] párizsi nyomás látszata

[17] egylélekkel. — HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai 2/1. fasc. 1860. jan. 11. A levél egy részét Kossuth is közli. L. Irataim az emigrációból, Bp. 1881. II. k. 410—414. o. Az idézetet az eredeti Kossuth-levél alapján közöljük.

[18] Magyar Nemzeti Igazgatóság: az emigráció 1859. május 6-án alakult vezető szerve. Elnöke: Kossuth Lajos; tagjai: Klapka György és Teleki László. Az igazgatóság célja: Magyarország felszabadítása III. Napóleon segítségével; legfontosabb teendői: légiószervezés és az otthoni felkelés előkészítése.

12 Regent's Park Terrace
London Novemb. 7kén 1859

Barátom!

Ugy látszik a Tuilleriákban nincs határozott politicája az Olasz kérdés végmegoldása iránt. Ki hagyta a nagy ur sakkjait a földet lába alól Villafranca-ban, és azóta a levegőben balancieroz. Kapkodva jobbra kapkodva balra, nem csak hogy nem vezeti az eseményeket de sőt tőllök várja az intézést hogy miként politicaja határozza magát - de ösztönei két dolgot sugdosnak fülébe: egyik az: hogy Pápainak áll magát tettetnie különben maga ellen lázitja a franczia papságot, és azért a Pápa temporalis hatalmát szeretné megóvni: másik az: hogy ha Victor Emanuel király Toscánát Parmát Modenát és a Romagnát egyesiti Piemont's Lombardiával, bizony még nagy igazán lesz valami az Olasz függetlenségből Olly fokig hogy az Olasz, függetlenné legyen nem csak Ausztriák de franczia befolyástól is - Kettő ugy látszik ösztönszerü impressio nálla de mikép eszközölje az elsőt's akadályozza a másodikat? azaz nincs határozott politicája, hanem „Micawber" ként várja: mig „something will turn up" a mi eligazitsa, csakhogy az ösztönének is megvan logicájuk's igy a helyett hogy hat hagyná az eseményeket fejlődni, miszerint fejlődésök, ből tanácsot vonjon, fél hogy ha hagyja majd akként fejlődnek, a mint nem szeretné - tehát egész politicája abban áll hogy gátolja a természetszerü fejlődést, a nélkül hogy irányozni merné.

Egy „jait accomplit" szavában olly szépen átvágná a Gordiusi csomót, hogy nincs ember

Részlet Kossuth 1859. november 7-i leveléből.

pedig ő felségének a királynak érdekét fogja szem előtt tartani, előre is kijelentvén, miként a magyar nemzet semmitsem óhajt forróbban, mint azt, hogy ő felsége a király iránt hálás érzelmeinek s királyi háza iránt táplált ragaszkodásának (dévoument) bebizonyításával szorosabbra fűzhesse Olaszországgal a testvéries barátság és szövetség kötelékeit."[19]

Az olaszokkal kötött egyezmény két dologgal magyarázható.

1. Az 1859-es francia—olasz—osztrák háborúban Napoleon különböző ígérgetésekkel megszerezte a magyar emigráció támogatását, de miután a háború az általa kívánt eredményt meghozta, gyorsan békét kötött az osztrákokkal, keresztülhúzva ezzel mind az olaszok, mind a magyarok merész számításait. A villafrancai békekötés szomorú tapasztalatokkal gazdagította a magyar emigrációt. Kossuth 1859. november 7-i levelében beismeri, hogy nincs mit várnia III. Napoleontól: „Azonban akár mint legyen is ez: — annyi áll, hogy hazánknak nincs mit reménylenie Napoleontól — Magyarhon függetlensége soha sem volt szándokában..."[20]

2. Az olasz egység megteremtésére irányuló mozgalom túlnőtt azokon a kereteken, amelyeket Napoleon császár megszabott. Az olasz egység III. Napoleon támogatása nélkül, sőt akarata ellenére létrejött. 1860-ban Garibaldi délolaszországi sikeres hadjárata könnyen osztrák támadást válthatott volna ki, s ezzel a turini kormány számolt. Újabb osztrák háború esetén az olaszok nem számíthattak volna a francia császár segítségére, ezért kötöttek egyezséget a magyar emigrációval. Míg Kossuth 1860 januári elképzelését, mely szerint felajánlotta Napoleonnak a magyar koronát, Kossuth következetlen, a realitásokkal nem mindig számoló elképzeléseivel lehet magyarázni, addig az 1860 novemberi olasz—magyar egyezményről el kell ismernünk, hogy volt némi alapja. A háború azonban nem következett be, s a magyar emigráció újból magára maradt.

Kossuth politikai munkásságának legmerészebb s egyben legjelentősebb eredménye dunakonföderációs terve. Ezzel a tervvel Kossuth megtalálta a magyar nép függetlenségének kulcsát. Bár a terv közzétételekor, 1862-ben, a történelmi helyzet nem volt alkalmas annak gyakorlati megvalósítására, mégis nagy volt a jelentősége. Kossuth az 1848/49-es szabadságharc elemzéséből vonta le azt a következtetést, hogy a szomszéd népekkel összefogva kell megsemmisíteni a gyűlölt osztrák elnyomókat és egymással összefogva kell megteremteniök, biztosítaniok függetlenségüket.

Kossuth későn értette meg ennek az összefogásnak a jelentőségét. A *nemzetiségekkel való összefogás* gondolata már 1849-ben felvetődött

[19] Irataim, II. k. 556—557. o. Kossuth a jegyzéket a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében írta alá, s az abban foglaltakkal — Kossuth közlése szerint (Irataim, II. k. 560. o.) — a turini kormány egyetértett.

[20] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1859. nov. 7.; Irataim, II. k. 311. o.

és benne foglaltatik a kutahiai alkotmányban[21] is, de a dunakonföderációs tervben foglalt messzemenő jogok biztosítása az előző tervekben nem szerepelt. 1852. június 8-án New Yorkban kelt leveléhez csatolva egy németnyelvű ajánló levelet küldött Kiss Miklósnak. Az ajánlásban a Horvátországban végzendő szervező munkára ad megbízást és kifejti benne, milyen fontos a horvátokkal való megegyezés.

„E sorok átadója tőlem érkezik. Végleges megegyezést óhajtok a horvát—szlavon hazafiakkal. Csak jöjjenek. Egy megbeszélés mindent leegyszerűsít. Közös harcot óhajtok a közös elnyomás ellen. Akarjanak a horvát barátok szövetkezni a magyar köztársasággal, akarják saját maguk megválasztani a feltételeket, akarjanak teljesen elszakadni Magyarországtól és akarjanak független állammá lenni, — erre is hajlandó vagyok —, de legyen közös a harc a közös zsarnokság ellen. Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!"[22]

Ezek a sorok azt igazolják, hogy Kossuth a haza felszabadításában a szomszéd népekkel mint szövetségesekkel számolt, de az 50-es években kifejtett munkássága — a megbízó levélben kifejtett nagyszerű programmal ellentétben — azt bizonyítja, hogy 1861-ig sokkal kisebb jelentőséget tulajdonított a velük történő megegyezésnek, mint a nyugati hatalmak segítségének. Csak miután az utóbbiakban csalódott, akkor eszmélt rá, milyen jelentős erőt képviselt volna a szomszéd népekkel szövetkezett magyar nép. Akkor azonban — az 1860-as évek elején — a magyarországi helyzet nem kedvezett egy ilyen szövetség létrehozásának, s a környező népek önállósági törekvései is más irányba terelődtek. Sem a magyar arisztokrácia, de még az 1848/49-es szabadságharc vezető ereje, a középbirtokos nemesség sem akart hallani a nemzetiségekkel való kibékülésről, ragaszkodtak — elsősorban gazdasági, anyagi meggondolásból — Magyarország integritásához, s a nemzetiségek feletti uralom fejében még a nemzet függetlenségéről is lemondtak. Ebben persze nem kis szerepet játszott az elnyomott osztályokból való félelmük sem.

Az 1860/62-ben kelt levelek közül több foglalkozik a Couzával[23] kapcsolatos ügyekkel. Kossuth „Kivonat a magyar Nemzeti Bizottmány bizalmasan Moldva—Havasalföldre küldött megbízottjának jelentéséből" című tájékoztatója[24] nem hagy kétséget afelől, hogy a román független-

[21] Kossuth 1851-ben a törökországi Kutahiában alkotmánytervezetet dolgozott ki; a tervezet messzemenő jogokat helyezett kilátásba a nemzetiségeknek, de csak a megye keretein belül. Továbbra is fenn kívánta tartani Magyarország területi egységét és a magyar államnyelvet, s csupán Horvátország függetlenségének jogát ismerte el.

[22] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1852. június 8.

[23] Couza (Cuza) Sándor herceg 1858-tól 1866-ig Moldva és Havasalföld fejedelme. A Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860. október—novemberben 30.000 fegyvert szállíttatott Genuából Romániába azzal a céllal, hogy a Székelyföldön fegyveres felkelést szervez. A román kormány a fegyvereket Galacnál lefoglaltatta, és a nemzetközi diplomácia tudomására hozta a szervezkedést és a fegyverszállítást.

[24] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai. 2/1. fasc. 1860. dec. 15. A levél egy része az Irataim-ban is megtalálható. III. 270—271. o.

ségi mozgalom nem szándékozott összekötni sorsát a magyarokkal. Kossuth 1861. január 7-i levelében árulónak tartja Couzát. „5 óra van — most veszem levelét, — s veszem Klapka jelentését Galaczból — s Ludvighét Belgrádból, hogy ott minden számításunknak vége (ha ugyan számításunknak mondjam, mert enyim nem volt). Ott ellenségünk az úr mindkét helyt — s Couza nem csak ellenség, de *dühösen* az és *áruló*.'"[25] A helyzet elmérgesedését jól tükrözik a levél következő sorai: „Ludvigh pedig (gondolja csak!) kevesebb veszélyt látott Magyar Országon s Bécsen keresztül *menekedni* a nyugatra, mint Belgrádban lebzselni hasztalanul — (hol éppen most alkudoznak a magyar emigránsok kiadatását kötelező szerződés iránt Béccsel."[26]

1861. február 14-i levelében Kossuth Klapka azon értesítését kommentálja, hogy Couza újból közeledik a magyarokhoz. Szerinte Couzában nem lehet bízni. Ő csak akkor közeledne a magyarokhoz, ha arra Napoleontól utasítást kapna. Kossuth több levelében sürgeti Kiss Miklóst, vegye rá a császárt, hogy adjon utasítást Couzának a magyarokkal való együttműködésre.[27] III. Napoleon nem adott ilyen utasítást, számára a magyar ügy, illetve a magyar emigrációval való kapcsolat a villafrancai békekötéssel befejeződött, s addig sem vette komolyan.

Kossuthnak a francia támogatás megszerzésére irányuló munkája nem mentes az ellentmondásoktól. Érezte, ez a törekvése nem vezethet eredményre,[28] mégis most, 100 év távlatából is, csak a legmélyebb tisztelet és megbecsülés illeti őt, aki a reménytelen helyzetben minden lehetőséget felhasznált célkitüzésének elérésére, még olyanokat is, amelyekről előre tudta, hogy nem vezethetnek eredményre. Tévedései nem kisebbítik nagyságát, csak elismeréssel adózhatunk emlékének, mert élete végéig tántoríthatatlan harcosa maradt a szabadság ügyének.

A románokkal és szerbekkel való megegyezés meghiúsulása sem törte meg akaratát. Új utakat keresett a haza felszabadítására. A megváltozott helyzetben Dalmácián keresztül kívánt fegyveres segítséget vinni a magyar népnek, de ehhez — véleménye szerint — 40 000 főnyi külső segítségre lett volna szükség.[29] Ezt a külső segítséget akarta megszerezni a franciáktól vagy az olaszoktól, ennek érdekében dolgozott éveken keresztül fáradhatatlanul.

Diplomáciai tevékenysége rendkívül kiterjedt volt, s egy időszakban — 1859-ben — a hazájából elűzött vándor olyan politikai befolyással rendelkezett, hogy Nyugat-Európa uralkodó körei sem hagyhatták figyelmen kívül. Sok megállapításának helyességét maga a történelem

[25] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1861. jan. 7.
[26] Uo.
[27] Uo. 1860. nov. 11.; 1861. jan. 7.; 1861. febr. 14.; 1861. dec. 19.
[28] 1861. december 19-i levelében hangot ad ennek a felismerésnek: „Meggörnyedek az évek s hazafi gondok súlya alatt. A halál nem baj, de azon gondolattal menni a messze semmi esetre nem lehető halál felé, hogy a Hazának nincs jövendője — írtózatos." Nemeskéri Kiss-család iratai. 2/1. fasc.
[29] Nemeskéri Kiss-család iratai. 2/1. fasc. 1861. jan. 7.

igazolta. Figyelemre méltók az olasz—francia viszonyról tett megállapításai. 1862-ben az olasz nemzeti egység megteremtésének két akadálya volt: Róma (francia csapatok biztosították a pápa uralmát) és Velence (még mindig osztrák megszállás alatt volt). Kossuth 1862. október 17-i levelében megállapítja, hogy Napoleon akkor nem fogja az olaszoknak átadni Rómát, mert azt a gyengeség és a félelem jelének tartanák, de azt határozottan látja, hogy Párizs nem sokáig tudja megakadályozni Róma csatlakozását Olaszországhoz. „... ostobább embernek kellene lennie,[30] mint aminő, ha át nem látná, hogy a Római occupatio hosszúra nyújtása nem csak igazságtalanság Olasz Ország iránt, hanem politicai bűn önmaga iránt."[31]

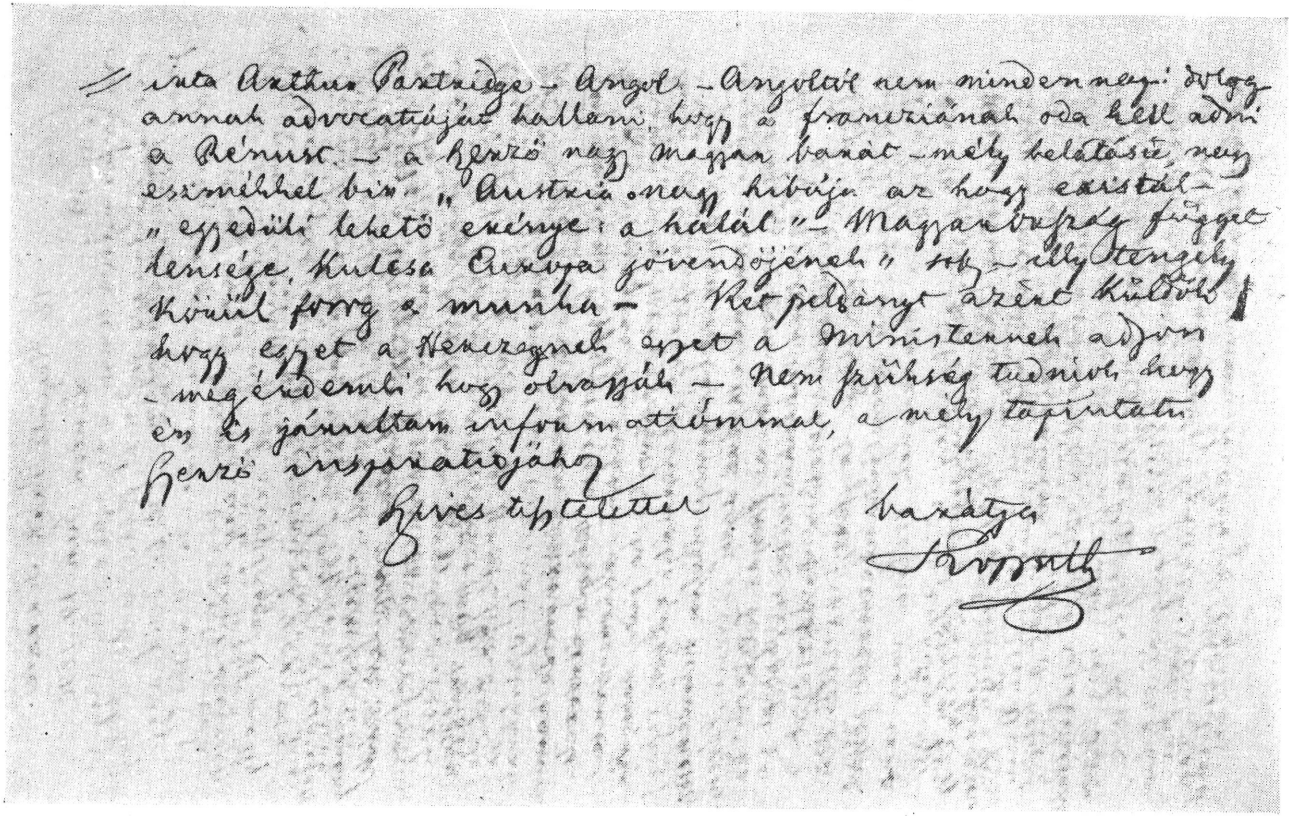
Kossuth a magyar ügyre nézve nagy szerencsétlenségnek tartotta, hogy az olaszok elsősorban Róma, nem pedig Velence felszabadításán fáradoztak. Ez teljesen érthető, hiszen az osztrákok kiűzése Velencéből olyan háborúval járhatott, amely meghozhatta volna a magyar nép függetlenségét is; az olasz—francia viszony elmérgesedése pedig igen előnyös volt a bécsi udvar számára. Ezeket a gondolatokat írta Kossuth Kiss Miklósnak, és utasította, hogy járjon el a francia császárnál, terelje az olasz függetlenségi mozgalmat Velence irányába.

„Borzasztó csak reá is gondolni, hogy az Olasz Agitatio illy impracticus irányt vett. Róma s mindig csak Róma; — és nem Velencze! Mintha Bécs egész Olaszországot megvette volna, hogy a baráttal (kiknek köszönhetik lételüket) ujjathúzzanak, s az ellenséget békében hagyják.

De mert így van, nem akarják e a Tuilleriákban belátni, hogy tanácsos az Olaszok figyelmét más ösvényre terelni? — Mert hiában, még egy Napoleonnak sem lehet kellemes dolog egy tüzes nemzet igazságos panaszaival hosszú ideig daczolni."[32]

Kossuth jól látja III. Napoleon uralmának gyengeségeit és ingatagságát. Találóan állapítja meg, hogy III. Napoleonnak mindig kell tennie valamit Franciaországon kívül, hogy a belső problémákról elvonja a figyelmet. Bár Kossuth nem tesz említést a francia munkásosztályról, mégis arra kell gondolnunk, hogy amikor III. Napoleon bukását megjósolta, az erősödő és szervezkedő munkásosztályra is gondolt; ezt igazolja az a nézete is, hogy a francia uralkodónak hazájától távol lévő konfliktusokkal kell a belső egyensúlyt fenntartania, mert a közeli események könnyen keresztül húzhatják számításait. Idézünk ezek dokumentálására Kiss Miklósnak írott egyik leveléből: „... de tudja, hogy annak, ki a Francziák felett uralkodik, mindig kell tennie valamit kün, nehogy ben legyen kénytelen többet tenni, mint szeretne, — de fél, hogy ha közel tesz valamit, az események logicája túl szárnyalja szán-

[30] III. Napóleonról van szó.
[31] HIL. Nemeskéri Kiss család iratai. 2/1. fasc. 1862. október 17.
[32] Uo.

Részlet Kossuth 1860. június 14-i leveléből.

dokait, — azért tért keres a működésre Chinában, Siamban, Madagaskarban, Isten tudja hol, s néha hajánál fogva húz elő alkalmat a céltalan házsártoskodásra — mint Mexicóban[33] — s aztán ha nem dőlnek le fenyegető szavára Jeriko falai — azt mondja coute que coute,[34] lekell döntenem, benne vagyok (maga sem tudja miért?), nem érek reá egyebet tenni, míg ezt nem végzem, — addig álljon meg a világ kereke. — Hogy szeretne semmi mást nem tenni, míg Mexicóval nem végez, azt tudom; de hogy a világ kereke azért bizony meg nem áll, azt is látom."

Ezt követően az 1862-es görögországi angol—francia ellentétről és III. Napoleon habozó politikájáról tesz említést, majd így folytatja: „Még lássa Ön N. III.[35] után nem fog N. IV. következni; — a »die Geister die stets verneinen«[36] politicával Taleyrandként[37] keresztül lehet sántikálni az események pházisain, de nem lehet dynastiát alapítani."[38]

Több Kiss Miklósnak írt levelében foglalkozik Kossuth az 1861-es „pénzjegy-perrel".[39] Ennek az a magyarázata, hogy Kossuth Kiss Miklós útján kért a francia császártól támogatást ahhoz, hogy a per folyamán az egész világ előtt leleplezze a Habsburg-ház becstelen politikáját. Kompromittáló adatokat azonban egyáltalán nem kapott, pénzt pedig olyan keveset, hogy még fellebbezni sem tudott az ítélet ellen.[40]

Az 1859—1861-es években forradalmi helyzet alakult ki Közép- és Kelet-Európa több országában. Az 1859-es vereség után az osztrák birodalom is belső válságba jutott. Fellendültek a népi mozgalmak Magyarországon és felélénkültek a nemzetiségi mozgalmak. A kormány alkotmányos látszatengedményekkel igyekezett elejét venni a válság további elmélyülésének. A magyar arisztokrácia már korábban felajánlotta szol-

[33] 1861-ben Mexikó köztársaság lett, elnöke Juarez. A belső reakció támogatására 1862 januárjában francia, angol és spanyol hajóhad szállta meg Vera-Cruz-t. A franciák szertelen követelései miatt a spanyolok és angolok egyességet kötöttek Mexikóval. III. Napóleon 1863-ban újabb csapatokat küldött Mexikóba s 1864-ben Miksa osztrák főherceget — Ferenc József öccsét — császárrá koronáztatta. Az Egyesült Államok a polgárháború befejezése után felszólította III. Napóleont, hogy vonja ki csapatait Mexikóból. A francia csapatok kivonulása után a köztársaságiak győzelmet arattak, Miksa császárt elfogták és 1867-ben főbelőtték.

[34] kerül, amibe kerül.

[35] III. Nepóleon.

[36] állandóan tagadó szellemű

[37] Talleyrand — francia államférfi. 1799-től I. Napóleon külügyminisztere. 1808-ban kegyvesztett lett. Napóleon 1812-i, oroszországi veresége után a Bourbonok pártjára állt. 1814—15-ben XVIII. Lajos külügyminisztere. A bécsi kongresszuson sok kedvezményt biztosított hazája részére. 1830-ban Lajos Fülöp szolgálatába állt.

[38] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1862. nov. 6.

[39] Kossuth 1860-ban annyira bízott az olasz—osztrák háborúban, és ezzel kapcsolatban a magyar szabadságharc újra kezdésében, hogy Londonban 30—40 millió forint papírpénzt nyomatott. Az angol kormány azonban lefoglaltatta a bankjegyeket és egy példányt átadott az osztrák kormánynak. I. Ferenc József mint magánember indított keresetet jogosulatlan pénzverés címén Kossuth ellen. A per 1861. február 27-től június 12-ig folyt le Londonban a kancellári ítélőszéknél.

[40] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1861. febr. 14.; 1861. febr. 15.; 1861. febr. 28.; 1861. márc. 6.; 1861. ápr. 17.; 1861. ápr. 21.; 1861. máj. 2.

gálatait az osztrák kormánynak, a középbirtokos nemesség azonban ekkor még — legalább is szavakban — ragaszkodott a 48-as alkotmányhoz. Az 1861-es országgyűlésen két párt alakult ki: a Deák vezette felirati párt és Teleki László[41] vezetésével a határozati párt. Abban valamennyien egyetértettek, hogy feladják a 49-es kossuthi politikát és a 48-as törvények biztosítására kell rábírni a Habsburgokat. Lényeges különbség nem volt a két párt között, csupán az választotta el őket, hogy milyen formában fejezzék ki az októberi diploma és a februári pátens elleni tiltakozásukat. Deák amellett foglalt állást, hogy a császárhoz intézendő feliratban kell felemelni szavukat az önkényes rendelkezések ellen, Teleki — elutasítva a törvénytelen uralkodó elismerésének még a gondolatát is — a nemzetközi közvéleményhez intézendő határozatot javasolt. Az országgyűlés többsége a határozatot támogatta. Teleki azonban már szakított az emigrációs politikával, félt attól, hogy a határozat elfogadása esetén lehetetlenné válik a megegyezés Ausztriával, nem merte vállalni a felelősséget és a szavazás előtt öngyilkos lett. Az országgyűlés figyelmeztetésnek vette Teleki öngyilkosságát s a szavazáskor több határozati párti képviselő a feliratra adta szavazatát, ennek következtében az országgyűlés a feliratot fogadta el néhány szavazatnyi többséggel.

Az 1861-es országgyűlés eseményei nagymértékben befolyásolták a magyar emigráció további munkáját. Bár 1861-ben a kiegyezés nem jött létre a magyar uralkodó osztályok és az osztrák kormány között, mégis félreérthetetlenül bebizonyosodott, hogy az emigráció nem számíthat a hazai arisztokráciára és középbirtokos nemességre. Kossuth 1861. március 23-i levelében arról panaszkodik, hogy az otthoniak ugyan többször kértek tőle tanácsot, ha bajban voltak, de egyszer sem fogadták meg azokat; mély elkeseredés hangján nyilatkozik az otthoni állapotokról: „Két év óta soha sem volt azon szerencsém, hogy egyszer írhattam volna ennyit haza: ‚jó a mit s a hogy cselekesztek, Derék emberek vagytok' — soha! soha — minden levelem panasz, szidás, tanács — mind hiában. — Többet mondok: valahányszor baj van, tanácsot kérnek — s miután megadtam, szent fogadásokat üzennek, hogy szóról szóra teljesíteni fogják, de soha tizedrészét sem teljesítik — soha! — s a mit teljesíteni látszanak is, olly inconsistentiával,[42] olly haszontalan modorban teljesítik, hogy az ember keblében feljajdul a hazafi lélek. — Hónapokon át azt mondhatom bú és keserv egész életem miattok."[43]

1863-ban Kossuth már teljesen elveszti a reményt. A külföldön ért

[41] Teleki László gróf a szabadságharc idején a magyar kormány párizsi követe, ezt követően a magyar emigráció egyik vezetője. 1860. december 22-én Drezdában letartóztatták és a szász kormány kiszolgáltatta Ausztriának. A császár szabadon bocsátotta, állítólag olyan feltétellel, hogy egyelőre tartózkodik a politikától, ennek ellenére részt vett az 1861-es országgyűlésen.

[42] állhatatlansággal.

[43] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1861. márc 23.

kudarcok sorozata nem tudta megtörni, ha tervei megfeneklettek, azonnal újakat kovácsolt. Mindaddig volt ereje a harc továbbvitelére, amíg maga mögött érezte a magyar nemzetet. Az volt számára a legnagyobb csapás, amikor ráébredt arra, hogy a haza „bölcsei" más úton haladnak, mint ő; elárulták a 48-as zászlót és ki akarnak békülni a nemzet gyilkosával.

A lengyel szabadságharcosokról nagy elismeréssel és mély együttérzéssel emlékezik meg 1863. február 11-i levelében, s ezzel párhuzamosan gyalázatnak minősíti a kiegyezés élharcosainak ténykedését. S e sorok olvasásakor Kossuth nemcsak mint politikus, de mint a toll és a szó mestere is megjelenik előttünk.

„Amott éjszak felé megpezsdült az ‚élő szobor' dermedt tagjaiban a kiirthatlan élet erő. — Magasztos jelenet az, édes barátom! melly engem mint embert kevéllyé tesz, mint Magyart megszégyenít. A Lengyelt szövetkezett idegen hódítók négyelték szét. A Magyart saját uralkodóinak gaz hitszegése rontotta meg, s még csak nem is saját erejével. Az erő előtt meglehet hajlani, a hódítónak lehet engedni szégyen nélkül. De gyáva, s csak idegen erővel győzelmeskedő hitszegésnek, melly minden jobb érzelmet felzúdít a kebelben, birka mód megadni magát, gyalázat. — Amott úton álló rabló erőszaka forog fen, itt egy alávaló házi zsebtolvaj piszkos keze. — A Lengyel Nemzetiséget csak beolvasztani akarták egy nagyobb, de rokon Nemzetiségbe. A Magyart Németté akarják tenni. A lengyel partitiot[44] majd egy százados moha fedi, s nem volna csoda, ha ennyi idő a sebet vagy behegesztette vagy reménytelenné tette volna. A Magyar sebe égetően fris. Még csak ideje sem lehetett elfelejteni az irtózatosságokat, miket ön méltóságát érző nemzetnek soha sem kelléne, soha sem lehetne felejteni. — A Lengyelnek egy roppant colossussal van dolga, melly távol van a hanyatlástól.[45] A Magyarnak egy zilált hatalmú családdal, mellynél a hatalom heterogén elemeit, minden össze forrasztó kapocs nélkül vékony czérnaszálak tartják össze, mint papír harlequin[46] tagjait. — Még is a Lengyel, kit szétdaraboltak, s egy század óta írtanak, pusztítanak, felkél, mint a bosszú angyala, rettenthetetlenül, bottal, kaszával rohanva meg colosális elnyomóját, s azt kiáltja Európának: »ce que nous voulons, ce ne sont ni des adoucissements, ni des concessions, ni une constitution, ni du liberalisme, ni les traités de 1815 — nous voulons chasser les Russes.«[47] — A Magyar ellenben au lieu de chasser les Austrichiens[48] — alkudni, békülni vágyik hóhérjával.

[44] felosztást

[45] Kossuth itt a cári Oroszországra gondol. Abban nincs igaza, hogy „távol van a hanyatlástól", mert a cári Oroszország gyengeségei ekkor már erősen mutatkoznak. Az 1861-es jobbágyreformmal a belső ellentéteket akarták levezetni.

[46] bohóc

[47] „Amit mi akarunk, azok nem enyhítések, nem engedmények, nem alkotmány nem liberalizmus, nem 1815-ös szerződések — mi ki akarjuk űzni az oroszokat."

[48] az osztrákok kiűzése helyett

Szégyen! Gyalázat! — Szerencse, hogy a hóhér az, a ki nem alkuszik."[49]

A hóhér azonban alkudott. Nem volt más választása. S a magyar uralkodó osztályok négy évvel később káprázatos pompa közepette tették a magyar koronát a magyar függetlenség eltiprójának fejére.

1864-ben Kossuth már teljesen magára maradt. Nemcsak hazáját vesztette el, hanem családi boldogságát is. 1864. augusztus 15-i levelében az elkeseredés és elhagyatottság domborodik ki, de még ezekben a tragikus órákban sem veszti el teljesen a reményt, hogy hazája, ha nem is a közeljövőben, de ismét szabad lesz.

„Csak hazámat láthatnám szabadnak, s házamtól betegség volna távol — írja Kiss Miklósnak. — Fájdalom, a haza nem olly úton jár, melly a szabadság felé vezet. — Non his juventus orta parentibus.[50] Komisz egy generatio vagyunk édes Barátom! — de hagyján! e szóban »haza«, a hazafi nem csak a jelen nemzedéket, hanem a múltnak emlékeit s a jövő reményeit is egybe foglalja. — Az áldozatos honszeretet Istene nem halt meg azért, hogy oltára elhagyatott. — Ott hát még van remény, s még ha az nem volna is, van egy horgony, melly örökre biztos, ez: a kötelesség érzete. — Fais ce que doit, advienne que pourra."[51]

Kossuth nem lett hűtlen hazájához, nem adta fel elveit. A magyar emigránsok nagy része a kiegyezés után élt az amnesztiával és hazajött; Kossuth töretlen hazaszeretete abban is kifejezést nyert, hogy nem fogadta el az osztrák császár által adományozott kegyelmet, az önkényuralom elleni élő tiltakozásként hazájától távol élte magányos életét. A magyar nép nem felejtette el soha. Neve a szabadság, a függetlenség megtestesítője volt, s amikor az egyszerű emberek Kossuth apánkra emlékeztek, mindig a szabadság utáni vágyukat és a boldogabb jövőbe vetett hitüket fejezték ki.

[49] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1863. febr. 11.

[50] „Nem ily szülőknek korcs fia volt . . ." Horatius összes lírai költeményei és az Ars Poetica. Ford. Erdődy János. Budapest, Bibliotheca, 1946. 93. o.

[51] Tedd meg, amit tudsz és jöjjön aminek jönnie kell. — HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai. 2/1. fasc. 1864. aug. 15.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS KATONAI VONATKOZÁSAI

Gottreich László

Az 1706. június—júliusi nagyszombati békealkudozások bebizonyították, hogy a kurucok kibékülése a Habsburg-házzal nem lehetséges. Az „amore et timore" (szeretettel és félelemmel) jelszóval trónralépő I. Józsefbe vetett remények is meghiúsultak. Kiderült, hogy József se hajlandó méltányos feltételek közt megegyezni Rákóczival. A szabadságharc ekkor már több mint három éve folyt. Többször került már eddig is sor béketárgyalásokra, melyek azonban mindig eredménytelenül végződtek. Az 1706-ban megindult tárgyalásokhoz nagy reményeket fűztek. Május 10-én a mediatorok (közvetítők) fáradozásai révén július 12-ig fegyverszünetet kötöttek, melyet július 24-ig meghosszabbítottak. A bécsi udvar azonban csak húzta az időt, s igyekezett a szabadságharc két vezetőjét, Rákóczit és Bercsényit megnyerni. Ezúttal különösen abban bíztak, hogy Rákóczit sikerül meggyőzni arról; sokkal előnyösebb számára, ha megegyezést keres a bécsi udvarral és lemond a szabadságharc vezetéséről személyes előnyök kedvéért. Ezért az alkudozások vezetésével a sima modorú diplomatát, Wratislaw kancellárt bízták meg. Rákóczihoz elküldték feleségét is, hogy beszélje rá a megbékélésre, másrészt Wratislaw fényes ajánlatokkal kecsegtette. „Minthogy már régebben ismertem Wratislaw kancellárt, nagyon őszintén beszélt velem, felajánlott nekem egy független fejedelemséget a római birodalomban, szavazattal és üléssel a birodalmi diétákon és még sok egyebet, ami mind előnyösebb volt számomra, mint a választás alá eső erdélyi fejedelemség."[1] Az udvar célja világos volt, éket akart verni Rákóczi és a nemzet közé, mert nem volt kétséges, hogyha a fejedelem elfogadja a fényesnek látszó ajánlatot, a nemzet szeretete elfordul tőle, ha viszont nem fogadja el, a császáriak az angol és holland mediatorok előtt arra hivatkozhatnak, hogy Rákóczi nem akar békülni, csökönyösen ragaszkodik az erdélyi fejedelemséghez. Ezúttal is az erdélyi fejedelemség ügyén bukott meg látszólag a kibékülés, a valóságban azonban arról volt szó, hogy az udvar nem akarta a harc befejezését, ezért szándé-

[1] II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (továbbiakban emlékiratok). Fordította *Vas István*. 1948. évi kiadás. 140. o.

kosan élezte az ellentéteket. Mivel a fejedelem a nemzet szabadsága legfőbb biztosítékának a független Erdélyt tartotta, Bécs egyszerre hajlandó volt mindent megadni, kivéve Erdélyt. Ellenkezőleg, a fegyverszünet idejét arra igyekezett kihasználni, hogy a császári katonaság ottani pozícióit megerősítse. Erdélyben Rabutin császári tábornok haderői tartózkodtak. A bécsi haditanács tervbe vette, hogy a császári katonaság nagy részét Erdélyből kivonja, ott csak kisebb erőket hagy, és Rabutin erőinek nagyobb részével hátbatámadja a kurucokat. Ezért midőn június végén a fegyverszünet július 24-ig való meghosszabbításáról volt szó, Wratislaw ezzel egyidejűleg azt kérte Bercsényitől, hogy Rabutin hadteste Erdélyből kivonulva, Szeged és Nagyvárad, a két császári kézen levő, de erősen szorongatott vár közé vonulhasson.[2] Bercsényi ezt természetesen elutasította és közölte a mediatorokkal azt is, hogy nem bíznak az udvar őszinte békeszándékában. Az idő július 4-ig már kevés volt ahhoz, hogy a béketárgyalásokat sikerrel folytassák. Július első napjaiban a mediatorok még megkísérelték a közvetítést, hogy lehetővé tegyék a tárgyalások folytatását, de az végleg meghiúsult a bécsiek makacssága miatt, ahogy az erdélyi követek kérdéseit kezelték. Rákóczi a követeket először mint az erdélyi fejedelem megbízottait küldte ki a béketárgyalásokra.[3] Mikor az udvar akadékoskodott, a kiküldöttek hajlandók voltak mint az erdélyi rendek követei megjelenni a béketárgyalásokon. A császáriak először beleegyeztek ebbe, de beleegyezésüket július 6-án visszavonták és csak az erdélyi elégületlenek követei címet voltak hajlandók elfogadni megbízólevelük elfogadása nélkül.[4]

Július 12-én Bécsben a mediatoroknak is hasonló választ adtak, úgy hogy azoknak nem volt más hátra, mint hogy a bécsi határozatot Nagyszombatban Bercsényivel is tudassák. Rechteren, a holland mediator mégis július 14-én megkísérelte a fegyverszünet meghosszabbítását, de eredménytelenül.[5] Rupturára, törésre került tehát a sor és ismét a fegyvereké volt a szó.

Ezzel meghiusult Rákóczi reménye a bécsi udvarral kötött megfelelő békére, amiben pedig még tavasszal is bízott. „A höchstädti csata óta elvesztettem reményemet az idegen csapatok segítségében és ezért nagyon is hajlottam a békére, de az ország érdekének megfelelő békére. Ez arra bírt, hogy szabályos tárgyalásokat kezdjek. Elhatározásomat tudattam Desalleurs márkival. Arra kértem őt, írja meg a királynak, ha azt akarja, hogy a rendek folytassák a háborút, szükségképpen szerződést kell kötnie a nevezett rendekkel és velem, mint Erdély fejedelmével."[6] A fejedelemnek, bármennyire is nem bízott XIV. Lajos támo-

[2] Archivum Rákóczianum (AR.). II. osztály. Diplomatia III. 94. és 97. o.
[3] A R. I. osztály I. k. 551. o.
[4] A R. II. osztály III. k. 124—129. o.
[5] A R. II. osztály III. k. 152—159. o.
[6] Emlékiratok. 139. o.

gatásában, mégis a vele való szövetségben kellett megtalálni azt az egyensúlyt, mely ellensúlyozza a császáriak és a szövetségeseik katonai sikereit. Rákóczinak forma szerinti szövetsége a franciákkal nem volt, mert XIV. Lajos azzal az indokkal tért ki a szövetség megkötése alól, hogy csak uralkodóval köthet szerződést, tehát Rákóczival mindaddig nem, míg az Erdélyi fejedelemségbe beiktatva nincsen. A fejedelem annál is inkább igyekezett a XIV. Lajossal való kapcsolatot szorosabbra fűzni, mert tartott attól, hogy a franciák békülnek ki a császáriakkal, és ebben az esetben a kurucok harca reménytelenné vált volna. Miután XIV. Lajos kísérlete, hogy Béccsel kiegyezzen, meghiúsult, egy lépéssel tovább ment és magyarországi követe Desalleurs útján megüzente Rákóczinak, hogy elismeri Erdély fejedelmének és hajlandó vele diplomáciai viszonyba lépni, de a rendekkel, mint az ausztriai ház alattvalóival nem köthet szövetséget.[7]

Rákóczi az ügyek ilyen fordulatánál két célt tűzött maga elé, az egyik az erdélyi fejedelemségbe való beiktatása, a másik a Habsburgoktól való elszakadás kimondása. Az erdélyi fejedelemségbe való beiktatáshoz a hadakozás szerencsésebbre való fordulására volt szükség. Okulva a zsibói vereség tapasztalatain, nem akarta addig megkísérelni Erdély elfoglalását, míg Rabutin csapatai ott tartózkodnak. Ezért Erdély elfoglalása helyett közelebbi célját akarta először elérni, s Esztergom már régebben tervezett ostromára sietett. Sikerrel is járt és Esztergom városa és vára a kurucok hatalmába került. Azonban alig hagyta ott Rákóczi Esztergomot, az új császári fővezér, Stahremberg Guidó csapatai megtámadták azt és a parancsnoka, Bonafoux ezredes október 9-én feladta a várat. A szépen indult hadjárat gyümölcsei tehát elvesztek, sőt a helyzetet súlyosbította, hogy Rabutin hadai megindultak Erdélyből Felső-Magyarország felé. Összes ereje mintegy 12 000 főt tett ki. Augusztus közepén Nagyváradra érkezett, ahol a császári helyőrséget élelemmel látta el. Innen Szolnok felé vette útját, majd Miskolcon át Kassa ostromára indult. Ha Kassát a császáriaknak sikerül elfoglalni, a kurucokat a kettévágás veszélye fenyegette, mert Rabutin nyilván tovább támadott volna északi irányban. Ezért Rákóczi és Bercsényi, hogy a fontos vár elestét megakadályozzák, maguk siettek Kassa felmentésére. Először a Kassához közelebb levő Bercsényi érkezett Tornához és onnan tartotta szemmel a kassai eseményeket. Rabutin csapatai szeptember 29-én értek a vár alá és kezdték meg az ostromot. Október 11-én azonban kénytelenek voltak eredmény nélkül elvonulni Kassa alól, mert Radics brigadéros és Esze Tamás megvédték a várat és Bercsényi csapatai is állandóan nyugtalanították a császári haderőt. Rabutin kénytelen volt útját Budán át folytatni, hogy célját, a Dunántúl elérje. Erdélyben kisszámú császári helyőrség maradt hátra, így lehetővé vált Rákóczi fejedelmi beiktatása. Ezt megelőzte 1707 januárjában a rozsnyói

[7] Emlékiratok, 152. o.

tanácsülés, mely az ónodi országgyűlésnek volt az előkészítője az abrenuntiatio (lemondatás, trónfosztás) kérdéseit illetően.[8] Az 1707. január 22-én Rozsnyón tartott tanácsülés határozta el, hogy a Habsburg-háztól való elszakadás kimondására országgyűlést hívnak össze, miután leszögezte, „hogy az ausztriai dominiumnak abrenuntiatiója felettébb is szükséges". Arra nézve, hogy mikor és milyen formában menjen végbe az abrenuntiatio, először azt határozták el, hogy Rozsnyóra február 24-re hívják össze az országgyűlést, és csak az idő rövidsége miatt tekintettek el ettől és tették át helyét Ónodra.

A rozsnyói tanácsülés után került sor Rákóczi erdélyi fejedelmi beiktatására Marosvásárhelyen április 5-én. Másnap kibocsátott pátensével az ónodi gyűlés kezdetét az eredetileg tervezett május 1. helyett május 16-ra halasztotta el.

Azonban a meghosszabbítás ellenére elhúzódott az országgyűlés megnyitása, mely május 31-én történt meg. Rákóczi május 24-én érkezett Ónodra fényes külsőségek között, és már másnap meg akarta tartani az első ülést, a rendek azonban lassan gyülekeztek. Az országgyűlés május 31-től június 22-ig tartott. Legfontosabb tárgypontja az abrenuntiatio volt, de sok más fontos gazdasági és katonai jellegű kérdést is meg kellett tárgyalni.

Különösen sürgető volt egy általános katonai szabályzat kiadása, hiszen a népfelkelésből kinőtt kuruc sereg magán viselte az irregularitás jegyeit. Különösen a tiszántúli hadtestnél mutatkozott ez meg, ahol sok volt a régi Thököly-tiszt, akik az irreguláris harcmódhoz voltak szokva. Az irreguláris, portyázó hadviselés nagyon alkalmas volt arra, hogy a császáriakat nyugtalanítsa, egyes kisebb csapataikat felmorzsolja és megakadályozza, hogy nagyobb csatákban aratott győzelmeik után az országot elfoglalják. A kurucok részéről viszont éppen a fegyelmezetlenség okozta, hogy a nagyobb ütközeteket és csatákat elvesztették a császáriak ellen. Így 1704-ben Koroncónál és Nagyszombatnál szenvedtek vereséget, 1705-ben pedig Pudmericnél és Zsibónál. Igen nagy akadály volt a kuruc tisztikar képzetlensége és tudatlansága is, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy Rákóczi legjobb haditerveit nem tudta megvalósítani. Így mikor 1705 augusztusában Herbeville császári tábornok csapatait a vág—dudvági kelepcébe akarta csalni, ez a jó terve azért hiúsult meg, mert Eszterházy Antal tábornok és Bercsényi nem értették meg feladatukat, késlekedtek. Géczy Gábor ezredes szintén későn érkezett. „Mindenki más árulással gyanúsította volna őket, pedig csak rikító tudatlanságról, elvesztett fejekről és határozatlanságtól ingadozó elmékről volt szó" — írja a fejedelem emlékirataiban.[9] A portyázó hadviselés hibái nem egyszer mutatkoztak meg az ország különböző területein folytatott hadműveleteknél. A Dunántúlt 1704-ben kétszer is sikeresen elfoglalták a kurucok, de mind a kétszer elvesztették. 1705 február—

[8] *Thaly Kálmán:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. Századok. 1896. 15. o.
[9] Emlékiratok. 111. o.

márciusában Károlyi hadműveletei sem végződtek jobban és Károlyi Kilititől Kalocsáig futott. Csak Bottyán vezetésével sikerült a kurucoknak 1705 novemberében huzamosabban megvetni a lábukat a Dunántúlon. Erdélyben is váltakozó szerencsével folytak a harcok, de a zsibói csata Erdély elvesztését eredményezte és csak Rabutin elvonulása után tudták a kurucok visszaszerezni. Nemcsak az irreguláris mezei hadakkal volt sok baj, hanem még a reguláris ezredekkel is. Hiszen a mezőgazdasági munkák idején, valamint az ütközetek után úgyis megcsökkent a kuruc ezredek létszáma, de növelte még a zavart, hogy egy-egy híresebb tiszt parancsnoksága alatt kívánván szolgálni a katonák, vagy más okból kifolyólag ezredüket otthagyták és más ezredekbe állottak be. Így például Soós János reguláris ezredének létszáma lecsökkent, mert katonái más ezredekbe állottak be. A fejedelem, hogy a beállott zavart ne növelje, úgy intézkedett, hogy Soós János újonnan toborzottakkal egészítse ki ezredét.[10] Az ezredek létszámában igen nagy volt az ingadozás. A tiszántúli hadtestben 1706-ban Kajdi István gyalogezrede 1627 főből, Bónéé 1246-ból, míg Kenyheczi Jánosé, melyet Soós János említett ezredéből, valamint a Luby Györgyéből állítottak össze, 701 emberből állt, Nyuzó lovasezrede pedig mindössze 475 főből.[11] Ezért kezdette meg 1707-ben Bercsényi a reductiót (csökkentést, arányosítást), amelynek értelmében minden ezrednek 10 compániából és 1000 emberből kellett állnia. A túl nagy létszámú ezredek leadták fölöslegüket a kis létszámú ezredeknek. A tisztek kinevezése terén is volt bizonytalanság, mert akadtak olyanok, akik ha valamely kisebb csapatot összetoborzottak, már ezredesnek tekintették magukat és pátenst kértek a fejedelemtől, pedig Bercsényi szerint „könnyű az tisztet találni, de nehéz az tisztségre embert találni". Komoly gondot okozott a hadak fizetése is. Kezdetben a csapatok csak a zsákmányolásból tartották fenn magukat. Ez nem volt megfelelő módszer, ezért később az ezredek kaptak fizetést, azonban azért a zsákmányolás is megmaradt, annál is inkább, mert a rézpénz fokozódó elértéktelenedésével ez a fizetés egyre kevesebbet jelentett. Ilyen körülmények között viszont nem lehetett szó megfelelő fegyelemről és regularitásról, sőt növekedett a jobbágykatonák és a nemesi tisztek közti ellentét. Ez az 1706. év folyamán a tiszántúli hadtestnél már erősen mutatkozott. Öllyüs és Kajdi ezredei felzendültek és csak nehezen lehetett a lázadást lecsillapítani. Orosz Pál tábornok is úgy látta, hogy a katonáknak minden okuk megvan a panaszra. „Jól beszél az katona, jól beszél. Werbőczy nem beszél jobban az törvényben" — írta Károlyinak. A fejedelem szintén belátta ugyan az elégedetlenség jogos voltát, de elítélte azoknak a „véres szájú, pénz kívánó, németet kerülő" szegénylegények panaszát, akik a szabad szakállt, azaz a szabad zsákmányolást újonnan megkezdették.[12]

[10] Prot. Rák. O. SZ. K. Fol. Hung. 978. o.
[11] Károlyi oklevéltár (K. O.). V. k. 432. 423—5, és 426, o.
[12] A. R. I. 639.

A katonaságnál fennálló nehézségeket a fejedelem így foglalta össze: „Amikor látták milyen nagy kiterjedést foglal el a hadsereg menetközben vagy a táborban csak az ütközetre áhítoztak annyira bíztak felsőbbségükben. A katonák megvetették vezérüket és szét oszoltak, ha nem vezette rá őket az ellenségre, vagy ha cselből hátrálni akartak. A legjobban felszerelt katonának sem volt a kardján kívül egyebe, csak kerekes puskája, és ezek száma is mindig alacsonyabb volt az ellenségénél... Az ellenségnek nagy hadsereget kellett a szeme elé vezetni, hogy megfélemlítsék, de amikor látták a rossz vezetést, az ő bátorságuk nőtt, a nemzeté csökkent."[13]

Az ónodi országgyűlésre tehát katonai téren is nagy feladatok hárultak, de a fősúlyt a politikai kérdések képezték. Az egyik fontos kérdés volt a turóci követek szerepe, a másik a Habsburg-ház trónfosztása. Június 6-án került szóba a két turóci követ, Rakovszky és Okolicsányi ügye. Turóc megye ugyanis január 31-én körlevéllel fordult a szomszédos vármegyékhez, hogy közösen lépjenek fel a rájuk nehezedő terhek ellen, melyek ellenkeznek az ország törvényeivel. A körlevél azt állította, hogy a helyzet még rosszabb, mint a császári uralom alatt, mert akkor folyamodni lehetett az uralkodóhoz, most még arra sincsen mód. Azt is állította a túróci felhívás, hogy az ország szükségletére szolgáló vasat és fát magáncélokra használják fel. A súlyos vádakat tartalmazó körlevél ellen, mely a Habsburgoknak igyekezett pártot szerezni, Rákóczi keserű szavakban fakadt ki. Ezek után került sor az ónodi véres jelenetre, melynek során Rakovszkyt levágták és néhány nap múlva Okolicsányit is kivégezték.[14] Ezek után Túróc megye ellen is több intézkedést hozott az országgyűlés. Ez az epizód sok vitára adott alkalmat, több ízben is tárgyalták. A lényeget illetően azonban világosan láthatjuk, hogy Rakovszkyék levágatása és a függetlenség kimondása közt nincs közvetlen összefüggés. Az is bizonyos azonban, hogy a történtek után a detronizáció esetleges ellenzői nem léphettek fel nyiltan. A szenátus, amely a rozsnyói tanácsülésen beleegyezett a trónfosztásba, ezek után méginkább sürgette annak kimondását. Június 13-án történt meg a Habsburg ház trónfosztása, ekkor mondták ki a híres „eb ura fakót".[15]

A gazdasági kérdések, amelyeket az országgyűlés tárgyalt, szorosan összefüggöttek a katonaiakkal. Június 1-én Labsánszky János szenátor felolvasta a fejedelem előterjesztését.[16] Ebből az előterjesztésből nemcsak az tűnt ki, hogy a rézpénz elértéktelenedése mennyire megnehezítette a sereg ellátását és a háború folytatását, hanem az is,

[13] Emlékiratok. 83—84. o.

[14] Rákóczi Tár. I. k. Beniczky Gáspár naplója 10. o. Bártfai követek naplója MHHS. XXVII. 142—146. o. *Thaly:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. Századok. 1896. 96—110. o.

[15] Bártfai napló. 159—160. o. Pozsonyi névtelen napló. Történelmi Tár. 1895. 529—530. o. (Fakó alatt nem lovat, hanem egy kutyafajtát értettek.)

[16] *Szalay.:* Magyarország története. VI. k. 411—417. o.

hogy a nemesek idegenkedtek a személyes felkeléstől, ugyanakkor azonban a megváltással sem igen siettek. 1706-ban a seregre 5.693.046 forintot költöttek, s 1707. első felében is elérték a költségek a 2.691.640 forintot, ugyanakkor a befolyó jövedelem nem volt több 495.475 forintnál. A rendek azonban nem nagyon hajlottak áldozatvállalásra. Többségük a bányák, harmincadok, vámok jövedelméből kívánta a sereg szükségleteit fedezni, ha pedig az elég nem volna, „a bene merita personáknak conferált (érdemes személyeknek juttatott) jószágokat is visszavenné eő Fölsége".[17] A nemesség tehát a könnyebb utat választotta, noha a sereg ellátása évek óta súlyos probléma volt és ideje lett volna már a szabadságharc negyedik esztendejében megnyugtató megoldást találni. A jelen levő hadi tisztek nem is akartak beleegyezni a rendek által javasolt megoldásba. A követek kisebb része hajlandó lett volna nagyobb áldozatot is vállalni és „olly sentimentummal voltak, hogy tizedrészét mindennek akárki is adja elő". A fejedelem is azon a nézeten volt, hogy a nemesség is és a jobbágyság is adózzék, mert a fiscális jövedelmek nem elegendők és néhány százezer forintnál többre évi átlagban nem mennek. Ezen az ülésen Bars, Nyitra és Túróc követei még hozzá akartak járulni a rézpénz további romlásához, amennyiben javasolták, hogy rézpénzzel ne lehessen jószágot váltani, vagy adósságot fizetni. Noha ezt az indítványt leszavazták, nem sikerült megoldani a sereg fizetésének kérdését, mert a rendek összesen kétmillió forintot szavaztak meg, amelyet dikák szerint vetnek ki, és még ennél is függőben hagyták a megyei nemesség hozzájárulását.[18] Ezért a június 10-i ülésen ideiglenesen három hónapra 450.000 forintot vetettek a vármegyékre és még 50.000 forintot a szabad királyi városokra, azaz összesen 500.000 forintot.

A katonai kérdések tárgyalására a későbbi üléseken került sor. A június 1-i ülésen nyújtotta be a dunántúli katonaság a dunántúli megyékkel egyetértésben 11 pontból álló kívánságát. Felpanaszolják, hogy a fizetés késedelmessége miatt a katonaság elszéled. A fizetést rézpénzben adják, s ezért a katonaság semmit nem tud venni. Sürgetik megfelelő számú mundérnak és csizmának, valamint a hadi cassának a Dunán át való szállítását. Kérik továbbá, hogy lőport és fegyvert nagyobb mennyiségben küldjenek, valamint hogy a cartellai commissarius (fogolykicserélő biztos) a dunántúli katonák kiszabadításával is foglalkozzék. Végül a karvai passus (átkelőhely) helyett jobb passus építését javasolták. Az országgyűlés egyhangúlag elfogadta ezeket a kéréseket, de törvényei között mégse szerepelnek a dunántúliak kérései.[19]

A június 14-i gyűlés a rendi sérelmekkel, a gravamenekkel foglalkozott. Ezeknek a sérelmeknek nagy részét a katonaság által elkö-

[17] Beniczky napló. 10. o.
[18] Uo. 14. o. és Bártfai napló 154. o.
[19] Bártfai napló. 157. o. A. R. I. osztály. X. k. 33—35. o.

vetett excessusok (kihágások) képezték. A nemesség véleménye szerint a visszaélések és kihágások olyan méreteket öltöttek, hogy az országot a tönkrejutás veszélye fenyegeti. Felvetették azt, hogy a főnemesek és köznemesek járuljanak hozzá a közteherhez. Érdekes ez a felvetés már csak azért is, mert néhány nappal előbb éppen ezt vetették el. Úgy látszik azonban, a nemesség maga is érezte, hogy a katonaság a kihágásokra részben kényszerítve is van a rézpénz elértéktelenedése miatt. Ezért a nemesség intézkedést kívánt a sereg megfelelő ruházatáról és élelmezéséről. A beszállásoknál is sok visszaélést láttak a rendek. Sérelmezték, hogy a főrendek és a köznemesek házaiba a katonák bemennek, s onnan élelmet és takarmányt visznek el. Felhánytorgatták azt is, hogy a katonaság nem veszi figyelembe a megyei tisztviselőket. Ezekből látható, hogy a gravamenek többsége a katonaság kérdését illette. A nemesség egyre kevésbé szívesen látta, hogy a szabadságharcért neki is áldozatot kell hozni, hiszen ezek az excessusok nemcsak a nemességet érintették, s a kihágások túlnyomó többségükben éppen azért következtek be, mert a hadsereg ellátásának kérdése nem volt kielégítő mértékben megoldva. A sérelmekre adott válaszok igen rövidek voltak, több pontnál egyszerűen arra utaltak, hogy erről a regulamentum fog intézkedni.[20]

Magát az általános katonai szabályzatot, mely a Regulamentum Universale nevet kapta, csak a záróülés előtti napon, június 21-én olvasták fel. A Regulamentum Universale szerkesztésének történetét nem ismerjük. A vele együtt kiadott haditörvénykönyvet Ráday már a szécsényi országgyűlésre előkészítette, de kiadatása két évig késett. A Regulamentum Universale szerkesztésébe valószínűleg 1706. nyarán már belefogtak, ennek ellenére még a rozsnyói tanácsülésen sem foglalkoztak vele, aminthogy ezen az ülésen nem is tárgyaltak katonai kérdéseket. Előkészítésében nagy része volt Bercsényinek, aki február 15-én azt írta: „Az Regulamentummal több baj van, semmint véltem, csak legalább is négy napot elfoglal."[21] Néhány nap múlva, február 20-án így panaszkodik Rákóczinak: „Mennyi baj vala ezekkel a tudatlan haditisztekkel, annyira is hogy mindennapi munkánk is, csak ma délután lehete elbocsátanom őköt... s ugyan ezen munka vette el üdőmet az Regulamentumnak elkészítésétül, kit igen szükségesnek látok lenni addig, míg Nagyságodnak indulása lészen."[22]

A fejedelem már 1705-ben foglalkozott az általános katonai szabályzat és törvénykönyv kiadásának gondolatával. 1706 februárjában haditanácsot hívott össze, mely a főbb szabályokat 47 pontban foglalta össze. Ezt Nagyszombatban nyomtatásban is kiadták „Hadi regulák vagy articulusok" cím alatt.[23] Ez szolgált alapul az ónodi ország-

[20] Bártfai napló. 160. o. Beniczky napló. 14—15. o.
[21] A. R. I. osztály. V. k. 360. o.
[22] A R. I. osztály. V. k. 364. o.
[23] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. 58. o.

gyűlésen elfogadott Regulamentumhoz. Az a tény, hogy az általános katonai szabályzat kiadásának és törvényerőre emelésének ügye évekig elhúzódott, sokat ártott a kuruc hadseregnek. Igaz ugyan, Rákóczi már a szabadságharc kitörésének első hónapjaitól adott ki szabályzatokat és edictumokat, de ezek nem járulhattak teljes mértékben hozzá, hogy a kuruc hadsereg szervezése és fegyelme, valamint ellátása elérje a kívánt magas fokot, és minden vonatkozásban egyenlő erőt képviseljen a császáriakkal, vagy felülmúlja azokat. Így az általános szabályzat és törvénykönyv ügye csak négy év után jutott dűlőre, és még további hónapok kellettek, míg a Regulamentum a csapatokhoz eljutott. Ha a Regulamentum hamarább elkészül, a hadsereg fent említett hiányosságai közül jónéhányon lehetett volna segíteni, elsősorban a regularizálódás haladt volna előre az elértnél jóval nagyobb mértékben.

A Regulamentum végső szövegezését Besztercebányán végezte egy bizottság Bercsényi elnökletével és Kajali Pál főhadbíró jelenlétében. Bercsényi ez idő tájt az ónodi országgyűlés előkészítésével foglalkozott, a túróciak dolgában is eljárt: „Megvallom pirongattam modeste (mérsékelten), Christophot, ha nem emlékezett-é maga confoederált hitire... de az csak pirult et dixit nihil." Bercsényi komoly veszélyt látott a túróciak mozgalmában, „hadd keressük ki az ónodi gyülekezet előtt az ilyen nagyramehető seditiót (lázadást), vagy igazítsa el az ország, vagy legyen tudva sorsunk".[24] Ez magyarázza meg, hogy a túróciak dolgával és az egyéb ügyekkel elfoglalt Bercsényi ez idő tájt írt leveleiben már nem emlékezik meg a Regulamentumról.

A Regulamentum a hosszú, teljes cím után a bevezetőt tartalmazza. A bevezetőben a fejedelem hangsúlyozza, hogy már kezdettől fogva gondolt arra, hogyan lehetne a „magyar népnek vitézlő indulattyát a jó hadakozó rendtartásra vezetnünk és minden gátló akadályokat, amelyek miatt a hadi regula és disciplina nem inducáltatott (fegyelem nem vezettetett be) és a jó rendbe nem hozathatott eddig, elhárítanunk: mindazonáltal hirtelen ezeket egész végbe vinni nem lehetett". Rákóczi emlékeztet arra, hogy „kitsiny maroknyi tudatlan pórsággal inkább mint haddal" indult meg és ezek nem szokták meg az engedelmességet. Midőn a szabadságharc kezdetén a sereg „árvíz módjára támadott", nem lehetett hirtelen eszközökkel engedelmességre szorítani. A különféle kihágások és zabolátlanságok meggátlására kapott a sereg fizetést, „mert az emberi gyarlóságnak a haszon lévén egyik közönségesebb célja". A fizetés adása egyben kötelezettséget jelentett a hadi rend megtartására. Ezért és ebből a jószándékból került sor a rézpénz veretésére. Ezáltal sikerült is elérni, „hogy a kívánt regula és disciplina szemünk láttára naponként terjed". Ez a szabad hadak kihágásainak megszüntetését vagy legalábbis csökkentését jelentette, hiszen ezek

[24] A R. I. osztály. V. k. 391. o.

a csapatok éppen a fizetetlenséget hozták fel ürügyül arra, hogy „szabad szakállon" kövessék el a lopást, fosztogatást, marhahajtást és egyebeket. Most sikerült eltérni, hogy a hadirendtartást kibocsáthatták, „hogy tudhassa mind a vitézlő rend, mind a commissariatusság, a nemes vármegyék, szabad királyi városok és azoknak minden lakosai, mihez kellenek kinek-kinek magát alkalmaztatni". Erre pedig azért is szükség van, hogy mindenki a rendet betartva a haza ügyét is előmozdíthassa.

Maga a Regulamentum Universale hét részből áll. Az elején a fizetési táblázatokat találjuk. Utána az első rész a „regimentek és companiák statussairól (állapotáról), a tisztségek collatiójáról (adományozásáról), azoktól való amotionak (elmozdításnak) rendiről, mezei és districtualis (kerületi) generálisokról, a praetoriana avagy testőrző hadakról, artolleriáról (tüzérségről), praesidiumokról (várőrségekről) s egyéb ezekhez tartozó rendelésekről" szól. Az első pont leszögezi, hogy egy lovas regimentben tíz compania legyen és egy-egy companiában nyolcvan közkatona, mindamellett meg van engedve, hogy „szabad legyen minden tisztnek serénysége által compániáját száz közszemélyre szaporítani". A gyalog companiák száma nyolc lehet egy ezreden belül, egy compania létszáma pedig 150 fő. Ezekkel az intézkedésekkel akarták az egyes ezredeken belüli nagy létszámú ingadozásokat kiküszöbölni. El lett rendelve az is, hogy minden gyalog regimentben egy-egy gránádiros (gránátos) compánia legyen s tisztekkel együtt száz főből álljon.

A második pont arról szól, hogy ha egyes tiszteknek a hajdúk elszéledése miatt hiányos lesz a companiája, sőt felére csökken, az esetben fizetését is csak felére csökkentve lehet adni. Két mustrán keresztül, ha a compania létszáma csak fele vagy annál kevesebb mint kellene lenni, akkor a fizetése felét megkapja, ha azonban két mustrán keresztül a compaináját nem szaporította, és csak fele vagy annál kevesebb találtatik, az ilyen tisztet elcsapják hivatalából és a companiáját olyan tisztnek adják, aki a compánia felállítását és létszámának teljessé tételét vállalja. Ha azonban a tiszt igazolni tudja, hogy a szenvedett hiányokat az ellenség okozta, az esetben a tiszt megtartja hivatalát. Ez a pont a kuruc hadsereg egyik súlyos fogyatékosságát igyekszik kiküszöbölni, azt, hogy egyes ezredek létszáma a katonák elszéledése miatt felére vagy negyedére csökkent. Az ilyen ezredeket természetesen nem lehetett teljes harcértékűeknek nevezni, sőt csak a zűrzavart növelték. Elég gyakran találunk példákat az ezredek szétszéledésére és noha a legtöbb esetben az eltávozott katonák vagy visszatértek ezredükhöz, vagy más ezredbe álltak be, előfordult gyakran az is, hogy otthon maradtak. Különösen a kevésbé erélyes ezereskapitányok ezredeinél volt állandó hullámzás. Azonban még a régi, tapasztalt ezredesek csapatai is megfogyatkoztak a katonák szétoszlása miatt. A fejedelemnek számtalanszor kellett paran-

csot adni, hogy a szétszéledt katonaságot gyűjtsék egybe. Így Szőcs János ezredest bízták meg a Kecskemét környéki szétszéledt katonaság összegyűjtésével.[25] 1705-ben Károlyinak Gencsy és Nyiri ezredeseket kellett elfogatni, mert ezredük nagyrészt szétszéledt. Komlósi és Fonáczi ezredei annyira lecsökkentek, hogy maradékukat Dragulynak adatta a fejedelem. [26]

A harmadik pont arra vonatkozik, hogy egy tiszt se viselhet két hivatalt. A negyedik pont szerint compániás kapitányon aluli tisztek számának arányosnak kell lenni a közkatonák számához.

Ötödször: Minden regiment ahhoz a vármegyéhez tartozzék, amelyikből kiállították és az ott levő praesidium és garnizon is tartozzék. Ez a pont is fontos kérdést igyekezett rendezni. Eddig ugyanis az ezredek katonái különféle vármegyékből kerültek össze. Általában az ezredek nagy részénél a létszám többsége egy vármegyéből származott ugyan, de mivel voltak más vármegyékből is, ez csak nehézséget okozott a létszám megállapításnál, növelte a vármegyei tisztviselőkkel való viszályokat, az egyes ezredek között meglevő vetélkedést pedig fokozta. Az 1706. évi diószegi szemlén például Orosz Pál ezredének katonái Abaúj, Torna, Zemplén, Ung, Borsod megyékből kerültek ki, viszont sokkal egységesebb volt Buday István ezrede, mely mind hajdúságiakból állott.[27] Ezt az egységesítést igyekezett az ötödik pont biztosítani.

Hatodszor: Fahordásra minden lovas compániának három, gyalognak hat szekér van engedélyezve.

Hetedszer: A fejedelem nevezi ki a generálisokat, brigadérosokat és ezredeseket, „a vicecolonellusokat azonban surrogálni (választásra ajánlani) és rendelni az ország fő generálisát illetvén", ezért, ha valamely alezredes helye megüresedik, a regiment ezredese vagy parancsnoka két-három expertus (tapasztalt) hadi személyeket candidálván (jelölvén)", ezeknek neveit jellemzésükkel együtt terjesszék fel és a főgenerális „auctoritássában (hatáskörében) lészen ezeknek collatiója (kinevezése)". A companiabeli tisztek kinevezése pedig az ezredes, vagy regiment-parancsnok hatáskörébe tartozik. Ez a pont nem jelentett lényeges változtatást az eddigi gyakorlatban, mert eddig is a fejedelem hatáskörébe tartozott a főbb tisztek kinevezése, csak kezdetben, 1704-ben volt az a szokás, hogy Bercsényi is kinevezett ezredeseket.

Nyolcadszor: Hadi törvényszéki revízió nélkül senkit nem lehet elmozdítani helyéről.

Kilencedszer: Az országot kerületekre osztják. A kerületekbe nem számít bele az ország generálisa és a táborkar. A kassai generálisság

[25] 1704. aug. 15. anyásdi táborban. *Hornyik:* Kecskemét története. IV. 309. o.

[26] A R. I. osztály. I. k. 518. o.

[27] K. O. V. k. 411—12. és 413—14. o.

alá tizenhárom megye tartozik, éspedig: Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Torna, Gömör, Szabolcs, Ugocsa, Borsod, Ung, Bereg, Szatmár, Heves és Külső-Szolnok vármegye. Az újvári generálisság alá tizenegy vármegye tartozik, mégpedig: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Liptó, Árva, Túróc, Bars, Hont, Zólyom, Nógrád, Pest-Pilis-Solt vármegyék. A dunántúli generálissághoz tartoznak: Vas, Veszprém, Győr, Komárom, Fejér és Zala megyék. A vármegyében levő ezredek az egyes generálisságoknak vannak alárendelve, úgy, hogy ezek az ezredek minden dologban és panaszban először a districtualis (kerületi) generálishoz tartoznak fordulni. Amennyiben ott nem találnak meghallgatásra, forduljanak az ország generálisához (Bercsényihez) és a generálstábhoz (vezérkarhoz). A regimentekben levő appellátiók (fellebbezések) eseteiben ezek „mennek a districtualis generális székire s onnan a general stabon levő főhadbíró eleiben; a holott végsőképpen eligazíttatnak".

Tizedszer: „Ezen districtualis generalisoknak könnyebbségére és a hadi rendek jobb megtartására nézve helyheztetik minden districtualis generalisnak vicéje" vagyis helyettese. A helyettes feladata, hogy a kerületben székelve, az oda bejutó panaszokat eligazíthassa, valamint a vármegyék és a hadak között felmerülő dolgokat rendezze. A vármegyékben levő vezénylett tisztek is a districtualis generálistól függjenek. A kerületi kapitányságok 1705-től alakultak ki (Károlyit tiszántúli kerületi generálissá 1705. január 3-án nevezte ki a fejedelem), de alapjai már régebben is megvoltak. Fontos volt a helyettes kerületi generálisi tisztség. Berthóti Ferenc tábornok ilyen cím alatt vezette a kassai kerület ügyeit.

Tizenegyedszer: A generális hadtestéhez rendelt stab két mezei generálisból, négy brigadérosból, egy hadbíróból, tábori strázsacirkáló mesterből, egy kerületi fizetőmesterből, ennek helyetteséből, két kerületi mustramesterből, egy tábori postamesterből áll. A districtualis generális mellé tartozik két adjutáns is. Ruházati commissarius az egész országban kettő lesz, az egyik a Dunán innenre és a Dunántúlra, a másik a Tiszán innenre és a Tiszántúlra. A ruházati commissariusok 1704-től fejtettek ki tevékenységet. Az egyikük Benczky Márton volt, a tiszántúli ruházati biztos pedig Lónyai Ferenc, akinek elszámolása is fennmaradt.[28]

Tizenkettedszer: Ez a Regulamentum a testőrző hadra is érvényes.

A tizenharmadik pont a testőrző hadak újoncozásáról szól.

Tizennegyedszer: A testőrök beszállásolása a Regulamentum szerint történik.

Tizenötödször: A tüzérség közvetlen irányítást kap. Szállás és egyéb ügyekben a szabályzat a mérvadó.

[28] A R. VI. k. 492—7. o.

A Regulamentum második része a fizetés és az ellátás egyes kérdéseiről intézkedik. A második pont szerint a ruhákat a ruházó biztosok fogják kiosztani. Jár két dolmány, nadrág és két esztendőre egy köpenyeg. A negyedik pont az élelmezésről szól. Nyáron minden személynek három font hús jár egy héten a mindennapi jól sült prófont és a só mellé.

A harmadik rész a mustrákról, a rekrutákról, a fegyvernek nem különben a ruházat administrátiójának módjáról és más hasonlókról szól.

1. A regimentek mustrája évente kétszer, májusban és novemberben legyen. Revisiót kéthónaponként kell tartani, azonkívül minden ezred a maga tabelláját havonta terjessze fel a commandírozó districtualis generálisához.

2. Mivel visszaélések történtek, a regimentek az effectivus statusról (tényleges létszámról) való listát, azaz profont tabellát a regiment commendánsának aláírásával a commissariatusságnak minden héten adják ki, mely prófont tabella szerint vegyék ki az élelmezést és adjanak nyugtát a commissariatusságnak (hadbiztosságnak).

3. A mustráló commissariusok az apró tisztek igényeit ne vegyék figyelembe. Se a tiszt, se a közrendnek szolgája nem vehető fel a katonaság soraiba. A raboknak a rabságuk alatt is jár fizetés.

4. Hogy a recruták és remundák újonnan szerzett lovak dolgában ne legyen zavar és a tisztek ne élhessenek vissza recrutázással, a mustrákon a vármegye két deputatusa (kiküldöttje) is legyen jelen. Ezért a commendérozó generálisok (vezénylő tábornokok) a mustrák idejéről értesítsék a vármegyéket. A vármegyék deputatusai (megbízottai) pedig pontos listát adjanak be a kiállított zsoldosokról, portalisokról, fegyverekről, lovakról, marhákról. A mustra-mesteren kívül a vármegyei megbízottak is írják alá a lajstromot, hogy a főmustramester az egész katonaságról általános tabellát csinálhasson.

5. Ha a vármegyében nem táboroz regiment, akkor a vármegye deputatusai a másik vármegyébe mennek ki általános elszámolásra, miután a mustra már megvolt azon vármegye kiküldöttei előtt, ahol táboroznak.

6. A fogyatkozásokat országosan osztják el a megyék között, ezeket a megyék télen pótolják s annak eredményéről a nyári mustrán tartoznak beszámolni.

7. A recruták és a remundák kézhezvételét a hadi tisztek a vármegye tisztjei által ellennyugtáztassák.

8. A lovas vagy zsoldos hadakban esett fogyatkozást a vármegyék évente egyszer tartoznak pótolni. Mivel a gyalogos szolgálattól jobban idegenkednek, mint a lovastól, ha elegendő gyalogosra nem tudnak szert tenni, azt évente egyszer a vármegye pótolja.

9. A recrutákat megvizsgálás előtt a provinciális (tartományi) biztosnak kell bemutatni, aki megvizsgálja a körülményeket és be-

osztja őket. A megvizsgálás idejét is a provinciális biztos állapítja meg. A recruták a megvizsgálás idejétől kapják a fizetést.

10. Az ellenség által elesett katonák lovát és fegyverét a tisztek nem tarthatják meg, hanem a mustrán tartoznak felmutatni és ha az az országé volt, a fegyverteleneknek adják, ha pedig az elesettnek sajátja volt, az özvegyének vagy családjának kell kiszolgáltatni.

11. Mivel a ruházó commissariusoknak hiányuk van mesterekben és anyagokban, azért a szükséges mennyiséget a vármegyék készítsék el az ott levő mesterek által. A költségeket a megyéknek betudják.

12. A mustrákat rendszeresen végezzék el, a visszaéléseket szüntessék meg. A mustramesterek tartoznak mindent kivizsgálni. Ha szükséges, a hadi tisztet állásától felfüggeszthetik a főgenerális végleges döntéséig.

A Regulamentumnak ez a részletes utasítása mutatja, hogy milyen fontos szerepet játszott a kuruc hadsereg életében a mustra. Az egyes tábornokoknak, ezredeseknek tudniok kellett, hány emberük van, a katonák hogyan vannak felfegyverezve, ki vannak-e képezve. A fejedelem és a főgenerális csak úgy tudott haditerveket elgondolni, ha ezekkel az adatokkal az egész seregre nézve tisztában volt. Ezért már nagyon korán találkozunk a mustra fogalmával. 1704-től már maradtak fenn mustratáblák, sőt összesített mustratáblák, mustrakönyvek is. A mustratáblák egy-egy ezred adatait adják, míg a mustrakönyvek már egy hadtestre vonatkozó megjegyzéseket és kimutatásokat tartalmazzák, ugyancsak ezredek szerint. 1704-ből megmaradt az erdélyi csapatok mustrakönyve, a tiszántúli hadtestnek pedig több mustrakönyve is maradt fenn, ezeket Erős Gábor, a tiszántúli főmustramester készítette Károlyi tiszántúli kerületi tábornoknak, mint a tiszántúli hadtest parancsnokának.

A negyedik rész a hadak tél idején történő kezeléséről és a beszállásokról szól. Ennek első pontja szerint a „regimentnek nem szabad a quartélyban, hanem a provincialis commissarius (tartományi biztos) vagy suffraganeusa (helyettese) jelenlétében a nemes vármegyék tisztei által legyen meg a regiment quártélyának subrepartitiója (elosztása)". A második pont szerint a quartélyban semmiféle zaklatást ne kövessenek el, pénzt ne szedjenek. A harmadik pont szerint a legénységnek egy hétre öt font hús jár, melyet a gazda tartozik megfőzni, az egy hónapra rendelt gabonából pedig kenyeret sütni. Intézkednek még továbbá biztosok kinevezéséről, akiknek feladata, hogy a hadak és a vármegyék közti ellentéteket eligazítsa (6. pont), valamint a beszállásokkal kapcsolatos kérdésekről (8—14. pont). A 15—20. pontok a lakosokat a katonaság esetleges zaklatásai ellen védik.

Az ötödik rész a pénz collectiójának (összegyűjtésének) s cassájának rendiről szól 8 pontban foglalva. A hatodik rész a hadi generális

commissariatusságról (főhadbiztosságról) intézkedik a következők szerint:

1—2. A commissariusok felosztása: generalis commissarius (főhadbiztos), commissariatus directora (a hadbiztosság igazgatója, provincialis főcommissariusok (tartományi főbiztosok), hadi commissariusok, a hadi commissariatusság secreteriusa (titkára), profontmesterek, profontdeákok, expeditor (kiadó), cancellista (írnok) és a commissariatusság cassája (pénztára). A kassai generalatus alá tartozik 13 vármegye. A főprovincialis commissarius alá tartozik 4 alprovincialis commissarius, ezekből 2 Abaúj, Sáros, Zemplén, Szepes, Gömör, Borsod, Torna, Heves és Külső-Szolnok, a másik kettő: Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyékre tartozik. Az újvári generalatusban 2 provincialis biztos van. Ezek alá 1—1 alprovincialis biztos van állítva. A dunántúli generalatust 1 főprovincialis biztos és a subcommissariusok (albiztosok) fogják igazgatni.

3—4—5. Az annonariákról (élelmezésről), valamint a hús elosztásáról, bőrök apró mundérra való fordításáról rendelkezik.

6. Az ország szekereit ne fordítsák magáncélokra.

7. A lakosság és a katonaság között tartsanak jó viszonyt.

8. A vármegyéket ne terheljék költséges recrutázásokkal.

9. A gratuitus labor-hoz (ingyenes közmunkához) kiállítandó gyalogszereseknek élelmezéséről a commissariusok gondoskodjanak.

A hetedik rész a hadi törvénykönyv kiadásáról intézkedik. A Regulamentum Universale ezzel be is fejeződik, miután hét részben és hetvenhat pontban sorolja fel a szabályokat.[29] Ezek alapvető fontosságú részleteket tartalmaznak nemcsak a katonaság mindennapi életére, hanem a vármegyékkel és a lakossággal való viszonyra is. Kétségtelen, hogy katonai szempontból nagy fontosságú a Regulamentum Universale és a katonai törvénykönyv kiadása az ónodi országgyűlésen. Erre már előbb is sor kerülhetett volna és hiba, hogy csak a szabadságharc negyedik évében kerül sor az átfogó katonai szabályzat kiadására.

Szerkesztésénél különböző külföldi szabályzatok szolgálhattak mintául, elsősorban a császári hadsereg szabályzatai. Lipót uralkodása alatt többször adtak ki rendtartásokat a Magyarországon állomásozó császári sereg részére is, legutoljára 1698-ban. Ha ezt a Nagyszombatban kiadott szabályzatot összehasonlítjuk a Regulamentum Universaleval, akkor számos pontban találunk hasonlóságot, sőt egyezést, de sok az eltérés is. Igen sok szó esik ebben a szabályzatban a császári katonák által elkövetett visszaélésekről, amelyek ellen büntetéseket helyeznek kilátásba, ami persze nem segített a dolgon. Különösen

[29] OSZK. R. M. K. 1733.

részletezve vannak a condescensióval, a beszállásolással kapcsolatos ügyek, mert itt okozott legtöbb bajt a császári katonák visszaélése. Különös gondot fordít a szabályzat a katonák ellátására és arra, hogy lovaik és felszereléseik rendben legyenek, ezért elrendeli, hogy a fegyverzetet a generális cassából (központi pénztárból) hozzák rendbe, a lovasok pedig azért kaptak magasabb stipendiumot (zsoldot), hogy a lovaikat patkoltatni tudják. A fizetési listákról szóló utasítások azt bizonyítják, hogy gyakran történhettek visszaélések, mert olyanoknak fizettek, akik nem voltak ténylegesen a seregben. A hadi biztosoknak meg volt hagyva, hogy gyakran látogassák a körzetükben a szállásokat és ha valami eltérést találnak, vagy panaszt hallanak, akkor ha katonáról van szó a parancsnoknak, ha a szállásadó házigazdáról, akkor a magistratusnak (elöljáróságnak) jelentsék. Pozsonyban Eszterházy Pál nádor elnöklete alatt bizottságot létesítettek, hogy a beszállásolást és a hadi adót illető kérdésekben a sérelmeket és a panaszokat ez a bizottság vizsgálja meg, s vagy azonnal elintézi, vagy felsőbb helyre tovább terjeszti. Évenként két generális mustra van (tehát épp úgy, mint a Regulamentum szerint). Az egyik, amikor kijönnek a szállásról, a másik amikor a táborozásból visszatérnek. Fellép a szabályzat az úgynevezett passe-volanteok (a zsold elszámolása céljából szemle idejére felfogadott álkatonák) ellen. Nem engedélyezi, hogy a tiszteket és a katonákat távollétük alatt is fizessék. Egyetlen tiszt vagy közkatona ne távozzon el a táborból passus (útlevél) nélkül fél mérföldnél messzebb, az ellenséges határhoz közel pedig negyed mérföldnél messzebb, mert szökevénynek tekintik.

A hadi biztos feladatai közé tartozott a menetelő csapatok úti állomásait kijelölni a kapott utasítások szerint, ezt jelenteni a kerület legfőbb vezetőjének és közölni azt is, hogy a menetelő seregnek mennyi élelemre van szüksége. A szabályzatban még egyszer van szó a császári katonaság magyarországi kihágásairól, amelynek következtében a falusi lakosság a végső szükségbe jutott és képtelen a szolgáltatásokat és az adókat fizetni. Ezért megtiltották az önkényes fuvaroztatást, amely súlyos terhet jelentett a lakosságnak. Azonban a következő években is változatlanul sok panasz volt a vecturáztatás (fuvaroztatás) miatt.

Végeredményben a császári szabályzat nagy része a condescensióval (beszállásolással) és a császári katonaság kihágásaival foglalkozik, így kevéssé lehetett a Regulamentum Universale alapja. Ennek ellenére ez a szabályzat, és méginkább a többi, részletesebb császári szabályzat hozzájárult a Regulamentum egyes pontjainak megszerkesztéséhez. Az 1698-as nagyszombati katonai rendtartáshoz képest a Regulamentum sokkal részletesebb, bővebb. Alaposabban határozza meg a tisztikar feladatait, jobban és érthetőbben szabályozza a sereg és a lakosság viszonyát. A császári szabályzat szükszavúságának okát

azonban talán abban kell keresnünk, hogy csak a magyarországi csapatokat érintő egyes kérdésekkel foglalkozott, s látszólagos szigorúsága mellett is teret engedett a legkülönbözőbb kihágásoknak.

Az ónodi országgyűlésen kiadott Regulamentumot elkészülte után a lőcsei Brewer nyomdában nyomtatták ki. Bercsényi igyekezett minél többet elkészíttetni. Először csak 70 példány elkészítését tervezték, de végül is kétezret nyomattak. Bercsényi titkára, Pongrácz András folytatott levelezést Alauda lőcsei főbíróval a Regulamentum ügyében.[30] 1707. őszére a regulamentumok már ki lettek nyomtatva. Minden példányt a fejedelem írt alá és pecsételtetett meg. Az egyes ezredek, helyőrségek, valamint a magasabb rendfokozatú tisztek kaptak 1—1 példányt. Munkácsra még 1708. szeptember 6-án is 734 Regulamentumot küldtek.[31] A Regulamentummal egyidőben adták ki a katonai törvénykönyvet, az edictum militaret. A katonai törvénykönyv fogalmazását eredetileg a szécsényi országgyűlésre készítette el Ráday Pál.[32] Szécsényben azonban nem került tárgyalásra és csak az ónodi országgyűlés iktatta törvénybe. Szövege kisebb módosításokkal lényegileg azonos a Ráday-féle fogalmazvánnyal. Az edictum 12 fejezetben tárgyalja az egyes katonai törvényeket. Az első fejezetben az ördöngösök, káromkodók, hamisan esküvők, a gyilkosok és a bajvívók, valamint a többi nagyobb bűnt elkövetők megbüntetéséről van szó. A második fejezet általánosságban szabályozza a vitézlő rend magatartását. A harmadik fejezet a strázsálásról szól. A negyedik fejezet a tábor megindításának módját szabályozza. Az ötödik fejezet a szökevényekről intézkedik. A következő részek még további kérdésekre is kiterjednek. Intézkednek a kémekről, a gyújtogatókról, a fegyverek rendbentartásáról, a mustráról, a hadbíró feladatairól. Ez a részletes edictum szabályozta a hadbírósági eljárás egyes részleteit. Hadbírák a kuruc seregben egyébként az edictum kiadása előtt is voltak. 1706 áprilisában már minden ezrednek és főkapitányságnak külön hadbírája volt. A hadbíróságok azután az Ónodon kiadott edictum alapján ítélkeztek.

A Regulamentum és az edictum kiadása volt katonai szempontból a legnagyobb jelentőségű az ónodi országgyűlés határozatai közül. Ha előbb adják ki ezeket, nagyon elősegítették volna a kuruc hadsereg fegyelmezetté válását, így a szabadságharc negyedik esztendejében elkésve jöttek. Túlbecsülni sem szabad azonban a Regulamentum jelentőségét, hiszen katonai edictumok és szabályzatok már a szabadságharc kezdetétől voltak. A regularizálásra a fejedelem már régeb-

[30] *Thaly Kálmán:* jelentése szab. kir. Lőcse városa levéltárának Rákóczi-kori okmányairól. Különös tekintettel a város 1709—1710-i ostromára. Századok. 1872. 591—593. o.

[31] Történelmi Tár. 1882. 571. o.

[32] Ráday Pál iratai. Bp. 1955. I. k. 392—425. o.

ben is tett erőfeszítéseket. Ennek ellenére számos hiányosság maradt fenn és ezeket a Regulamentum sem volt képes megszüntetni. A kinyomtatott szabályzatok elosztása sem lehetett nagyon megszervezve, mert különben nem fordulhatott volna elő, hogy több száz példányt küldhettek Murányba több mint egy évvel a szabályzat kibocsátása után. Ez arra is mutat, hogy a Regulamentum széleskörű gyakorlati alkalmazására a kuruc tisztikar nem gondolt. Jelentősége azonban így is igen nagy és hozzájárult ahhoz, hogy a kuruc csapatok még közel négy évig tudták folytatni a küzdelmet Bécs ellen.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY 1645. ÉVI HADJÁRATA

Cseh-Szombathy László

I. Rákóczy György 1644-ben hadat indított a Habsburgok és magyarországi híveik ellen a magyar függetlenségért, önállóságért.[1] 1644-ben Rákóczy komoly sikereket ért el, de ezek nem voltak elégségesek ahhoz, hogy előnyös békét kössön. A megkezdett harcot folytatni kellett és így, 1645-ben újból megindultak a fejedelmi hadak.

1645-ben már 27 éve folyt a 30 éves háború, 15 éve megszakítás nélkül. Az eredeti háborús célok már feledésbe mentek, kezdetben meglevő szövetségek felbomlottak, átalakultak, az egész háború a kortársak szemében egyre értelmetlenebb, öncélú szörnyűséggé vált. Bár évenként előfordult egy-két kemény, véres ütközet, a háborút ezek nem döntötték el, a küzdelem nem maradt abba és a hadseregek továbbra is ott éltek és pusztítottak a Németbirodalom területén. A háború borzalmai általános békevágyat eredményeztek, melynek következtében 1641-ben megkezdődtek Westfaliában a béketárgyalások, de ezek sem vezettek eredményre. A háború folyt tovább, a már megszokottá vált rémségeivel és csak az a reményt maradt, hogy talán végül mégis sikerül valamelyik harcoló félnek olyan katonai sikert elérni, mely a másik oldalt térdre kényszerítené és így végre helyreállna a béke.

1645-ben megnőttek a remények, hogy a háborúnak talán mégis vége lesz. Ez évet a svédek hatalmas sikerekkel kezdték, Bécset fenyegették már, a Habsburg hatalom központját. A Habsburg-katolikus koalíció összeomlását lehetett várni, ami azonban végül mégis elmaradt. Ennek ellenére a svédek hadműveletei lettek az egész év kiemelkedő hadi eseményei, a többi középeurópai események mind ezeknek függvényeivé váltak. A svéd hadműveletek ismerete nélkül nem érthetők a franciák 1645. évi hadjáratai, de I. Rákóczy György hadjárata sem, mert az ő lehetőségeit is a svéd sikerek szabták meg. Ezért kell elöljáróban nekünk is Torstenson 1645. évi hadjáratával foglalkoznunk.[2]

[1] E tanulmány folytatása az „I. Rákóczi György 1644-es hadjárata" című tanulmánynak. (Hadtörténelmi Közlemények 1956 és 1957.)

[2] Törtenson 1645. évi cseh-, morvaországi és ausztriai hadjáratának ismertetéséhez a következő művek szolgáltak alapul: *Dudik:* Schweden in Böhmen und Mähren 1874. — *Koller:* Die Belagerung von Brünn durch die Schweden 1845. — *Charvériat:* Historie de la guerre de Trente Ans II. 1878. — *Gindely:* Geschichte des dreissigjährigen Krieges III. 1882.

Torstenson 1645. évi hadjárata április közepéig

Dániai és szászországi győzelmei után Torstenson 1644 decemberében Szászországban helyezte el téli pihenőre csapatait. Főhadiszállása Zeitznél volt, Csehország határán. Itt készült fel arra, hogy betörjön az örökös tartományok területére, segélyt vigyen a még mindig svéd kézen levő Olmütz városának és egyesüljön erdélyi szövetségesének, I. Rákóczy Györgynek hadaival. A pihenés, készülődés nem tartott sokáig. Már 1645. január 19-én megindult a svéd had Csehország felé, a Cseh-Érchegységen keresztül és február elején Torstenson már cseh földön volt. Február 10. körül az Eger menti Kaadennál adott csapatainak kis pihenőt.

Az akkori hadviselési szokásokhoz képest a támadás időpontja rendkívül korai volt. A császáriak számára azonban mégsem jelentett meglepetést. Az előző évi szászországi harcok, a magdeburgi vereség után III. Ferdinánd számított a svédek támadására Csehország ellen és éppen ezért már az 1645. év elején, Prága térségében egy hadsereg felállítását kezdte meg. Gyorsan komoly erőket irányítottak ide. Prágához vonult vissza Szászországból Hatzfeld hadteste, mely a megelőző évben nem sok veszteséget szenvedett. Ehhez csatlakozott Götz 11 ezredével, melyek 1644-ben Magyarországon Rákóczy ellen hadakoztak. Január folyamán ide érkezett még Gallas is, Magdeburgnál megvert armadiájának törmelékével. Segítség érkezett még a bajor hercegtől is: Miksa herceg híres lovas vezérét, Johann von Werthet küldte Prágához 5000 bajorral. Összesen 16—18 000 főnyi lehetett a császári-bajor hadsereg, komoly erő. Ennyivel Torstenson sem rendelkezett; az ő hada kb. 15 000 főnyi lehetett.

Kaadenből Torstenson február 17-én indult tovább, délkeleti irányba, Ausztria felé. Erre megindultak Prágából a császári és bajor hadak is. Céljuk az volt, hogy a svédek útjába álljanak. A svédek útja Pilsentől nyugatra vezetett, Touškovon keresztül Klatovyhoz (Klattau), ahol már egész közel jutottak a bajor határhoz. Ettől valamivel keletebbre, az Otova folyónál sikerült a császáriaknak a svédek útját elállani. Torstenson, annak ellenére, hogy ellenfelei több katonával rendelkeztek, mindjárt nyílt csatát szeretett volna, a császári fővezér, Hatzfeld azonban nem volt hajlandó elsáncolt állásából csapatait kivezetni. Erre megkezdődött a manőverezés. Először egyenesen kelet felé mozogtak a hadak egymással párhuzamosan, majd a Vltava mentén északi irányban. Amikor a svédek északnak fordultak, a császáriak már abban bíztak, hogy Torstenson általános visszafordulásba kezdett, azonban Prágához közeledve, a svédek ismét keletnek fordultak. Hatzfeld sietett ismét útjukat állni és ez Jankaunál sikerült is. Torstenson újból ütközetet kívánt és most ez elől nem tértek ki a császáriak sem.

1645. március 6-án zajlott le a Jankaui csata. Torstenson élete legnagyobb győzelmét aratta ez alkalommal. Annak ellenére, hogy az ellen-

fél volt túlerőben — a császári-bajor had kb. 3000 lovassal volt számosabb, mint a svéd sereg —, Torstenson győzelme teljes és megsemmisítő volt. Elsősorban a tüzérség kiváló alkalmazása döntötte el a svédek javára az ütközetet. Kb. 6000 császári és bajor katona esett el, közöttük Götz generális, 3000-et pedig foglyul ejtettek a svédek, magát a fővezért, Hatzfeldet is.

A jankaui csata megsemmisítette III. Ferdinánd nagy gonddal összeszedett hadseregét és hirtelenjében nem volt helyette másik, mely a svédek elé állhatott volna. Torstenson ellenállás nélkül nyomulhatott most előre, először kelet felé, majd délnek. Március 13-án elfoglalta Jihlavát (Iglau), mely már Morvaország területén van, és innen csapatokat küldött Olmützhöz a helyőrség megerősítésére. Maga, a főseregge délnek fordult és március 24-én Krems mellett, Bécstől 60 km-re elérte a Dunát. Először Steint vette be, majd Kremset, de lovassága már ezalatt egészen a bécsi sáncokig járt portyázni. A két város elfoglalása után Torstenson is Bécsnek indult a Duna balpartján és április 6-án megérkezett Béccsel szembe, a bécsi hídfőket védő sáncokhoz. 26 év után Bécset ismét ellenség fenyegette.

A császáriak kétségbeesett erőfeszítéseket tettek a helyzet megmentésére. A Jankaunál szétugrasztott ezredek Prágánál gyülekeztek, Torstenson háta mögött. Ezek azonban már nem jelentettek komoly erőt. Két hónap elteltével egy-egy ezred létszáma még mindig csak 20—60 fő volt. A császár, aki ekkor maga is Prágában tartózkodott, kihirdette az általános felkelést az örökös tartományok területén. Tíz emberenként egy gyalogost, húsz emberenként egy lovast követelt. A császár ettől az intézkedéstől 20 000 gyalogost és 10 000 lovast várt, azonban ezek összeszedéséhez idő kellett, és a felkelőknek azután sem sok esélyük lehetett a sok harci gyakorlattal rendelkező svéd ezredekkel szemben. Bécs polgársága is fegyverkezett és zsoldosokat fogadott, azonban április elején ezek sem voltak még készen. Mindössze Fermont és Gonzaga ezredesek csapatai jelentettek komoly erőt Torstensonnal szemben; ezek a Duna déli oldalán igyekeztek egy esetleges svéd átkelést megakadályozni.

Április elején tehát a helyzet Torstenson számára rendkívül előnyös volt. Kérdés csupán az volt, hogy miként lehet ezt kihasználni. Kézenfekvő lett volna Bécs ostroma. Ehhez azonban Torstenson nem érezte hadát elég erősnek. Igaz, hogy hadserege induláskor 15 000 fő lehetett, de ennek nagyobb része, kb. 9000 fő lovas, és 6000 gyalogossal egy akkora várost, mint Bécs még csak körül sem lehetett volna zárni. Ágyúi is kis kaliberűek voltak, ütközetre valók, Bécs falai ellen nem sok keresnivalójuk lehetett. Bécs ostromához segítségre lett volna a svéd vezérnek szüksége. Erre a segítségre számított is. Már Szászországból való elindulásakor számításba vette szövetségesének, I. Rákóczy Györgynek támogatását, és amikor áprilisban Bécshez érkezett, további terveit Rákóczytól tette függővé. Őrséget hagyott hátra a bécsi hídfőknél, maga pedig hadseregének zömével északra, Mistelbachhoz ment,

hogy ott várja be Rákóczyt, akivel azután egyesülve nagyobb szabású vállalkozásba kezdhessen.

Torstensonnak csalódnia kellett Rákóczyban. Amikor Mistelbachhoz vonult, Rákóczy még Munkácson tartózkodott, katonáinak zöme pedig még odahaza, Erdélyben végezte békés munkáját. Két hónap telt el, míg végre megindultak a Tisza mellől Rákóczy hadai nyugat felé és július lett mire Torstenson közelébe érkeztek. Torstenson most saját bőrén tapasztalhatta, hogy mint jelent az, ha valakit szövetségese cserben hagy. Pedig Rákóczy nem egy évet késett, mint ő, csak három hónapot. Azonban ez a három hónap döntőnek bizonyult az 1645-ös hadjáratra nézve. Amit áprilisban még könnyen elérhettek volna az egyesült svéd—magyar seregek, az júniusban már elérhetetlennek bizonvult. I. Rákóczy György elkésett és ezzel nehéz helyzetből mentette meg a Habsburgokat.

E tanulmány feladata a következőkben elsősorban az lesz, hogy feltárja azokat az okokat, melyek miatt I. Rákóczy hadaival elmaradt Bécs alól, megmutassa, hogy miért nem használta ki Rákóczy a számára adódó rendkívüli előnyös helyzetet, miért szalasztott el oly nagy lehetőséget a Habsburgok hatalmának visszaszorítására, esetleg megdöntésére?

Háború vagy béke?

Az 1645-ös újesztendő I. Rákóczy Györgyöt Ónodon találta. Hadainak legnagyobb része hazament, míg a fegyverben maradó seregek Ónodnál, Rozsnyó vidékén és Szepességen kvártélyozták el magukat. Az nem volt valószínű, hogy a harcok hamarosan kiújulnak; a Felvidéken maradt császári csapatokkal Puchaim távol, Tapolcsánynál választott téliszállást. Elvonultak Puchaim mellől a magyar és horvát segéd-hadak is. Egy ideig fegyverben maradtak még a gömöri, tornai és borsodi parasztok, akik attól féltek, hogy megismétlődnek az 1644-évi decemberi török portyázások;[3] de miután erre nem került sor, ezek is szétszéledtek. Békesség volt, ha átmenetileg is, melyet csak a katonák fosztogatásai zavartak, mindkét oldalon.[4] Béke volt, és nem volt kizárva, hogy ez a béke állandósul, hogy az 1644 októbere óta folyó nagyszombati béketárgyalások végül is eredményre vezetnek.

1645 első hónapjaiban komoly kilátások voltak arra, hogy I. Rákóczy György békét köt a Habsburgokkal. III. Ferdinánd a harc megindulásától fogva kívánta a béke helyreállítását Rákóczyval, hogy csa-

[3] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 3.

[4] Rákóczy hadaira a bányavárosok panaszkodtak, Pöstyén vidékét viszont Puchaim hadai dúlták fel. — Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 15.; Történelmi Közlemények Abauj-Torna és Kassa múltjából. 1912. szept.

patait másutt használhassa fel. A magdeburgi vereség után még fontosabbá vált a különbéke az erdélyi fejedelemmel. A császári követek egyre több engedményre voltak kaphatók és 1645 folyamán az engedmények úgy szaporodtak, ahogy Torstenson nyomult előre. A császár belenyugodott Kassa és a 7 vármegye átengedésébe, és ezek után, 1645 tavaszán Rákóczytól függött a döntés béke és háború kérdésében, elfogadja-e a császári ajánlatot, vagy folytatja a harcot, újabb sikerek reményében.

1645 április közepéig I. Rákóczy György erősen habozott béke és háború között. Sok minden szólt a béke megkötése mellett, de voltak érvek, melyek a háború folytatását kívánták. A béke megkötését ajánlotta elsősorban az elmúlt év harcainak tanulsága. 1644-ben I. Rákóczy György Erdélyre és saját birtokaira támaszkodva meg tudta szerezni Kassát és a 7 vármegyét, de arra már nem volt képes, hogy a császáriakat döntően megverje és egész Észak-Magyarországról kiverje. Erre 1645-ben sem lehetett sok kilátása, ha továbbra is egyedül kell harcolnia a császáriak ellen. Abból pedig, hogy a svédek segítségében bízzék, alaposan kiábrándíthatta az 1643- és 44-es ígéretek be nem váltása. Így, ha III. Ferdinánd hajlandó lesz átengedni a 7 vármegyét, miért ne kössön Rákóczy békét? Ezt tanácsolta a török magatartása is. Mehmed fővezér 1644 novemberi levele[5] határozottan határt szabott Rákóczy terjeszkedésének, megtiltotta, hogy a 7 vármegye területén túl merészkedjenek a fejedelmi hadak. Ezek után katonai támogatást egyáltalán nem lehetett a töröktől remélni, de még az is elképzelhető volt, hogy a háború folytatása esetén egyenesen Rákóczy ellen támadnak. Egy esetleges török támadással I. Rákóczy György az 1645-ös év elejétől számolt.[6]

Svéd segítség nélkül, a török beleegyezése nélkül folytatni a háborút nem volt kecsegtető kilátás, de még további okok is a békét tették kívánatossá. Pénzügyi téren a kimerülés jelei mutatkoztak Rákóczy táborában. Most már nemcsak, hogy nem fizettek zsoldot a fegyverben maradt katonáknak, de nem is lett volna miből fizetni. 1645 januárjában Patakon már annyi pénz sem volt, hogy Debreczeni Tamás prefektus a kapus gyalogok zsoldját kiutalhatta volna.[7] Debreczeni remélte, hogy boreladásból majd pénzhez jut, de a bor-piacon is bajok voltak. 1645 elején változatlanul tartott a pestisjárvány a 7 vármegye területén. Különösen Kassán pusztított erősen; 4—5 nap alatt vitte el az embereket és Kassa lakossága észrevehetően csökkent.[8] A pestis zavarta a belső kereskedelmi forgalmat, de különösen, a Lengyelország felé menő borkivitelt. Éppen ezért nem volt olyan egyszerű pénzt előteremteni a Rákóczy-birtokon a hadjárat további finanszírozására.

[5] Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 292—293. o.
[6] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 302. o.
[7] Debreczeni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 4.
[8] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 3.

A 7 vármegyét esetleg már átengedik a császáriak Rákóczynak, ezekért valószínűleg már nem kell harcolnia. De 1645 januárjában a királyi Magyarország területéből még további 6 vármegye volt Rákóczy kezén, egy-két vár kivételével. Ezekről lemondjon? Igaz, hogy a császári ellentámadások idején 1644-ben ezeket mindig át kellett engednie, de ahogy a császáriak visszavonulásra kényszerültek, e megyék ismételten behódoltak a fejedelemnek. Közülük Ung a 7 megye közé zárva kiegészítése lett volna a hódításnak. Sáros és Szepes vármegye a rajtuk keresztül vezető kereskedelmi utak miatt bírt nagy jelentőséggel. Fontos vámbevételt jelentettek az uralkodó számára. A török ugyan tiltotta e megyék elfoglalását, de vajon nem lehet-e némi ajándékkal, ígérettel megváltoztatni a porta szándékát? És talán katonailag is lehet valami remény. 1644-ben a svédek becsapták Rákóczyt, de 1644 végén Götz marsall elvonulásából mégis arra következtethetett a fejedelem, hogy végrevalahára jönnek a svédek. Akkor pedig nem szabad elszalasztani az alkalmat, mely újabb hódításokra nyílik.

Háború vagy béke? Lehet-e a svédekben bízni, vagy ismét magára marad a fejedelmi had? Végső szó volt-e a nagyvezéri letiltás, vagy lehet rajta még változtatni? — ez volt I. Rákóczy György dilemmája 1645 januárjától áprilisáig. Nem utasította el a császári követek által előterjesztett békefeltételeket, de nem is fogadta el őket. Katonailag készült a harc folytatására, újabb összecsapásra, de nem eléggé ahhoz, hogy az áprilisban nyíló lehetőségeket ki tudta volna használni.

Katonai előkészületek és események 1645 tavaszán

Rákóczy már januárban tett intézkedéseket, melyek a harc folytatását célozták. Január 5-én utasította fiát, II. Rákóczy Györgyöt, rendelje vissza február elsejére zászlóik alá azokat a német gyalogokat, akiket 1644 végén hazaküldött,[9] január 25-én pedig elrendelte, hogy „az mely gyalogokat, udvari és mezei katonákat bebocsátottunk volt, jőjenek mind ki, hadd meg, ha ki elhalogatja, megbüntesd."[10] A székelyek a rendelkezés szerint még otthon maradhattak. Február 9-én a fejedelem a városok gyalogosairól is intézkedett. Megparancsolta, hogy az udvari sereg gyalogjai azonnal induljanak, a szász universitas is tartsa készen gyalogjait, de így tegyenek a kolozsváriak, marosvásárhelyiek, enyediek, désiek, belényesiek, hunyadiak, egeresiek, almásiak, illyefalviak, szentgyörgyiek, kézdivásárhelyiek és udvarhelyiek is.[11] A február 9-i utasítás közölte azt is, hogy mi Rákóczy célja a kijövő katonákkal. Bakos csapatait akarta legalább 1000 gyaloggal megerősíteni, mert az a hír járta, hogy Puchaim támadásra készül ellene.

[9] Török—magyarkori Állami Okmánytár, III. 294—295. o.
[10] Török—magyarkori Állami Okmánytár, III. 297. o.
[11] Török—magyarkori Állami Okmánytár, III. 303—305. o.

Bakos Gábor volt 1645 elején a Szepességben elszállásolt csapatok parancsnoka. Január vége felé átment Liptóba csapatainak egy részével.[12] Itt már közel jutott Puchaim szállásaihoz, és a császáriak valóban foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy Bakost előzzék közelükből. Különösen Eszterházy Miklós nádor volt szószólója egy újabb császári támadásnak. Ő nem biztonsági okokból kívánta Bakost hátrább szorítani, hanem eredményt, sikert szeretett volna Rákóczyval szemben elérni még a tél folyamán. Ilyen siker kedvezően befolyásolhatta volna a császáriak számára a nagyszombati béketárgyalások menetét. 1645 elején Eszterházy a béketárgyalások vezetésével volt megbízva, azonban ő inkább a harcot készítette elő. A tárgyalásokat csak arra tartotta jónak, hogy a császáriak időt nyerjenek a felkészüléshez. Bízott benne, hogy 1645-ben sikerül majd I. Rákóczy Györgyöt és az északmagyarországiak szabadságvágyát fegyverrel megtörni. E célból már január legelején hozzáfogott egy új hadsereg megszervezéséhez. Alig oszlottak szét a könnyűhadak, máris újakat toborzott. Maga 300 lovast fogadott, akiket mindjárt Puchaim mellé küldött. 300 lovast követelt Batthyány Ádámtól, 100-at Nádasdy Ferenctől és Csáky Lászlótól. A magyar főurak azonban 1645-ben éppen úgy húzódoztak az anyagi áldozatoktól, mint az előző évben. Sokkal buzgóbb volt a katolikus papság, mely januárban 400 lovast állított ki. Ekkorra már kb. 24 000 forinttal járult hozzá a katolikus egyház a Rákóczy elleni harc költségeihez.[13] Természetesen a katolikus papság pénze nem volt elég a harc költségeinek fedezésére. A háborúhoz szükséges pénzt elsősorban a császári kézen maradt vármegyék jobbágyainak, illetve városainak kellett kiizzadnia. 1645 januárjában a császári kormányzat újból hatalmas adókat vetett ki a vármegyékre és a városokra.[14] A háborús terhek viselése szempontjából a helyzet legrosszabb az északnyugati vármegyékben volt. Ezeket az adóterheken kívül még az ott beszállásolt katonák is gyötörték.

Eszterházy készülődései azonban nem eredményeztek támadást a fejedelem hadai ellen. Ennek oka Torstenson közeledése volt. A császári hadvezetőség nem kívánt egyszerre két fronton harcolni, Rákóczyval békét kívánt, vagy legalább is fegyverszünetet.

Rákóczy tudott Torstenson előnyomulásáról. Még január folyamán érkeztek hírek a Felvidékre a várható svéd támadásról. Bisterfeld már január 7-én jelezte II. Rákóczy Györgynek, hogy a svédek hamarosan Morvaországban lesznek.[15] Később a nagyszombati követek jelentették, hogy a svédek útban vannak Csehország felé, végül pedig február 15-én egy kurir érkezett magától a svéd vezértől. Torstenson ugyanis Zeitz-

[12] Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. jan. 31.
[13] Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. jan. 3.
[14] Csernel Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jún. 31.
[15] Bisterfeld H. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 7.

ből, még indulása előtt, január 18-án négy futárt indított Rákóczyhoz Magyarországra. A futárok indulásának hírét vitték. Ezeknek egyike érkezett meg február 15-én Bártfára. Útja Zeitzből Nürnbergen, Regensburgon, Linzen keresztül Bécsbe vezetett, onnan északnak fordult, elhaladt Olmütz közelében, majd Sziléziába jutott, onnan Krakkóba és így végre Magyarországra. Hosszú útja mutatja, hogy milyen nehéz volt Rákóczynak fenntartani az összeköttetést svéd szövetségeseivel.[16]

1645 februárjában tehát Rákóczynak biztosan tudnia kellett, hogy jönnek a svédek és mégsem erőltette a hadi készülődést. Időnként rendelt ki Erdélyből kisebb csapatokat,[17] de ezekben a csapatmozgásokban nem volt tervszerűség és végrehajtásuk sem volt kielégítő. Előfordult, hogy megváltoztatta korábbi intézkedését, anélkül, hogy ennek okát látnánk. Február 20-án pl. mozgósította a székelyeket, rá 9 napra viszont szükségtelennek nyilvánította parancsa végrehajtását. Mi történt közben? A február 20-i mozgósítást Rákóczy azzal indokolta, hogy „nyilván már Csehországban van a generál s naponként erre mifelénk közelget s nekünk is most kellene az ellenségnek distractiót csinálnunk és az generálra gyűjtött erejét császárnak megszaggatnunk."[18] Ezt a helyes elhatározását csak az változtathatta volna meg, ha a svédek visszafordultak volna, vagy valami más lényeges esemény történt volna. Ilyenről szó sem volt; I. Rákóczy György március elsején leállította a székelyek mozgósítását, de ugyanakkor változatlanul hirdette a svédek jöttét. Torstenson futárjai az összeköttetési nehézségek miatt késve érkeztek Rákóczyhoz, a fejedelem azonban más forrásokból rendszeresen értesült a svédek előhaladásáról. Mégis elejtette a „distractió csinálás" tervét, többet erről nem esett szó. A fejedelmi hadak tétlenségét február végén és március elején még indokolni lehet az erős téllel és a nagy hóval, mely a Felvidéken március közepéig akadályozta a közlekedést.[19] Március második felében azonban szép tavaszi idő köszöntött be és mindenfelé megindultak a mezei munkák.[20] Az időjárás a továbbiakban már nem lehetett komoly akadálya a hadműveleteknek, és ennek ellenére sem került sor komolyabb támadásra. A „distractió" helyébe lépett viszont I. Rákóczy György kedvenc elgondolása, a kedvező helyzetnek kihasználása várak „veddegélésére", ostromára.

Kis jelentőségű várak ostromával foglalkozni akkor, amikor az ellenség fő erejét a másik oldalról a szövetséges szorongatja — hadvezérhez méltatlan gondolat. I. Rákóczy György azonban nem volt hadvezér. Ezt már bebizonyította 1619-ben és 1644-ben is. Sokkal szívesebben fog-

[16] *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 237—238. o.

[17] Török—magyarkori Állami Okmánytár. 304—307. o.; *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 307—309. o.; Rákóczy levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. márc. 29.

[18] Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 304—307. o.

[19] Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 321—323. o.

[20] Nyári B. és Reöthy O. levelei. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. már. 16. és 1645. márc. 21.

lalkozott diplomáciai ügyekkel. 1645 első hónapjaiban is sokkal erősebben foglalkoztatták a diplomáciai tárgyalások, mint a hadikészülődés.

De Croissy francia követ még 1644 novemberében jelezte Pomerániából, hogy útnak indult Rákóczyhoz. 1645 januárjában érkezett a magyar határhoz. Mikor Rákóczy ennek hírét vette, nyomban útnak indult Ónodról malkovicai birtokainak középpontjába, Zboróra, hogy ott fogadja a követet. Ez alkalommal sokkal mozgékonyabb volt, mint amikor hadával az ellenséges seregeket kellett felkeresni. Január 24-én már Zborón volt és három nap múlva megérkezett a francia követ is.

De Croissy tárgyalásai I. Rákóczy Györggyel 1645 január végétől április 22-ig tartottak, míg végre megegyezésre jutottak. A három hónapos tárgyalásokkal e tanulmány nem akar foglalkozni, csupán annyiban, amennyiben a hadi eseményeket befolyásolták. Hatásukat katonai vonatkozásban két irányban figyelhetjük meg. Egyrészt a francia követ döntésre bírta Rákóczyt a háború és béke kérdésében. Croissy már február végén kényszerítette Rákóczyt, hogy kötelezze magát a nagyszombati béketárgyalások megszakítására.[21] Ez azonban februárban még a kötelezvény ellenére sem történt meg. Csak március végén hívta vissza Rákóczy követeit Nagyszombatról, mikor már végleg elhatározta a harc folytatását. Ugyanakkor Zborón, majd Bártfán, végül Munkácson annyira a diplomáciai tárgyalásoknak szentelte idejét, hogy nem jutott előbbre a hadsereg szervezése. Ebben része volt Rákóczy más irányú lekötöttségén kívül annak is, hogy legjobb katonai munkatársait sem használta, illetve használhatta a hadseregszervezés céljára. Az 1644-es hadjárat hadseregének szervezői közül beteg volt Reöthy Orbán és Debreczeni Tamás. Reöthy szabadságot is kapott a tavasz folyamán, Kővárra ment s onnan csak májusban tért vissza Kassára. Januárban meghalt Ballingh János, a munkácsi kapitány, akinek 1643—44-ben oly nagy érdemei voltak a fejedelmi hadak megszervezésében. Hiányzott Kemény János is, akit I. Rákóczy György diplomáciai feladattal bízott meg. Kemény januárban Moldvában ment, hogy Lupul vajdát jobb indulatra bírja Rákóczyval szemben és így az elkövetkezendő időkre biztosítsa a fejedelem hátát egy esetleges támadástól. E kipróbált munkatársak hiányában érthető, hogy nem ment megfelelően 1645 tavaszán a hadsereg szervezése.

Március elején megtörtént a jankaui csata, mely megnyitotta az örökös tartományokat Torstenson hadai előtt. Ugyanakkor a fejedelmi hadak közül Bakos seregei még mindig Liptóban tanyáztak, várakoztak. Az Ónod környéki csapatok tevékenysége is abban merült ki, hogy a környék parasztságát sanyargatták. Fosztogatásaik olyan méretűek voltak, hogy Szentpétery Deák Imre, Rákóczy familiárisa március közepén már attól félt, hogy a parasztság felkel és aláfut a török birodalomba a sok

21 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 239. o.

prédálás miatt.[22] A fejedelmi hadak részéről ekkor még szó sem lehetett egy komolyabb támadásról a császáriak ellen. Ezt tudták császári oldalon is. Eszterházy Rákóczy hadainak készületlenségéből egyenesen arra következtetett, hogy Rákóczy nem akar tovább hadakozni, kész a békére.[23] Ebben bízva, a Haditanács március végén Puchaim hadát — kb. 2000 német katonát és 7—800 könnyű magyar lovast[24] — Nagytapolcsánytól Bécshez rendelte, hogy magja legyen a Torstenson ellen szervezendő új hadseregnek.[25] Ezzel a Felvidék nyugati részéről mindenféle komolyabb császári erő eltűnt, és március végétől nyitva állt az út Rákóczy hadai számára Pozsonyig, és a nyugati határig. A nyugati határ mellett pedig április elejétől fogva ott tanyáztak a svédek, várva a fejedelmi hadakra.

1645 áprilisában dőlt el a svédek hadjáratának és ezzel együtt I. Rákóczy György hadjáratának is a sorsa. Eldőlt azzal, hogy Rákóczy seregei még csak meg sem indultak. A Habsburg-uralom egyik legkritikusabb hónapja volt ez. III. Ferdinánd elvesztette hadseregét, Prágában rekedt, Bécstől elvágva. A császári család Bécsből Grazba menekült. Gyors segélyt a Habsburgok sehonnan sem várhattak. Szövetségeseik közül a közelben a bajor fejedelem rendelkezett csak komolyabb erőkkel, de a jakaui csata hírére ezeket Turenne támadta meg. A franciák támadása lehetetlenné tette Miksa fejedelem számára, hogy újabb csapatokat küldjön a császár segítségére. Uj császári ezredeket kellett szervezni és közben bízni a bécsi helyőrségben és polgárokban, hogy megmentik a császárvárost. Pulchaim ezredeinek és könnyűlovasainak nem lehetett más feladata, mint hogy megvédjék azokat a területeket, ahol az új ezredek szervezésének meg kellett történnie. Az új hadsereg szervezése Bécsújhely, Óvár, Sopron környékén, valamint Stájerország területén ment végbe. Az új hadseregnek azonban március végén még nyoma sem volt és bizony egyáltalán nem volt irigylésreméltó Lipót Vilmos főherceg helyzete, aki ekkor vette át a császári seregek főparancsnokságát.

Az idő a császáriaknak dolgozott. Ezt tudta Torstenson is. A határ mentén várakozott Rákóczyra, aki csak nem akart megérkezni. Torstenson nem értette szövetségesének késését, hiszen ő már Zeitzből jelezte indulását, majd Kaadenból is írt Rákóczynak és 5000 könnyűlovas segédhad küldését kérte tőle.[26] Miért nincsenek itt e hadak, amikor áprilisig éppen elég idő telt el ahhoz, hogy Rákóczy e seregeket kiállítsa és elküldje? És talán Rákóczy hadai ott is lettek volna áprilisra a határon, ha a megelőző évben Torstenson nem írt volna hasonló biztató levelet,

22 Szentpétery Deák I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. márc. 21.

23 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei. 1645. márc. 19.

24 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 321—323. o.

25 Földvári M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. márc. 29.

26 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 221—225. és 233—235. o.

anélkül, hogy ígéreteit beváltotta volna. Az egyszer már megcsalt Rákóczy másodszor már óvatos volt, megvárta, hogy a svédek valóban megérkeznek-e, e várakozással viszont elszalasztotta a legkedvezőbb alkalmat.

Torstenson elsősorban könnyűlovasokat várt Rákóczytól. Rákóczy hadseregét Rebenstock jelentéseiből ismerte, így tudta gyengéit is, de a magyar könnyűlovasságot illetőleg nagy reményei voltak.[27] És valóban, a magyar könnyűlovasok segítségével Torstenson 1645 áprilisában nagy dolgokat vihetett volna végbe. A portyázó könnyűhadat felhasználhatta volna valamely város ostromának fedezésére, vagy pedig a magyar lovasokkal megerősített saját lovasságát nagyobb távolságokra küldhette volna el, hogy megzavarja, lehetetlenné tegye új császári hadak gyülekezését.

Április végéig várakozott Torstenson Rákóczyra. Először Mistelbachban volt főhadiszállása, majd a Morva folyó mellé költözött Hohenauhoz, egyenesen a magyar határ mellé.. A magyar hadak azonban csak nem jöttek és végül Torstenson egy hónapi tétlen várakozás után egyedül is akcióra határozta el magát. Brünnhöz vonult és május 5-én megkezdte a város ostromát. Az volt a célja, hogy Olmütz mellett még egy támaszpontot szerezzen Morvaország területén a további háborúskodáshoz.

I. Rákóczy György április elején már tudott Torstenson nagy győzelméről és arról is hogy Puchaim elvonult Bécs felé. De Croissy sürgetésére március végén megszakadtak a nagyszombati tárgyalások és friss hírekkel visszatértek követei. Útjukban, Sempténél találkoztak Puchaim nyugat felé vonuló hadával és ezt, gyorsan levélben közölték is Rákóczyval.[28] A fejedelem azonban még ezek után sem látta szükségesnek, hogy siettesse a katonai előkészületeket. Mindössze annyi történt, hogy megmozdultak Bakos hadai, április elején portyázni mentek Turócba és egészen Bajmócig jutottak. Bakos főhada azonban egy időre még Liptóban maradt.[29]

Rákóczyt április nagyobb részében még mindig a De Croissyval folytatott tárgyalás kötötte le. Végre 1645. április 22-én létrejött az egyezmény, az úgynevezett munkácsi szerződés.[30] I. Rákóczy György meg lehetett elégedve a három hónapi tárgyalás eredményével. A szerződés értelmében ugyanis a francia király I. Rákóczy Györgyöt, családját, Magyarország és Erdély rendjeit védelmébe vette és megígérte segítségét a Hasburgok ellen, nemcsak a fennálló harcokra, hanem későbbi időkre is. Amennyiben ti. a háborút befejező béke után a Habsburgok részéről a fejedelmet újabb támadás érné, a francia király törekedik majd Rákóczy „érdekeinek megvédésére". Még arra is biztosítékot kapott Rákóczy, hogy ha a szerződés lejárta előtt őt, vagy utó-

27 *Dudik.* 1874. 138—139. o.

28 Nagyszombati követek levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. ápr. 3.

29 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. ápr. 8.

30 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 256—271. és 284—288. o.

dait elűznék Erdélyből, a francia udvartól évi 20 000 tallért kapnának. A francia király kötelezte magát, hogy Rákóczy tudta nélkül nem köt békét, ennek megfelelően Rákóczy is megígérte, hogy az általános békéig folytatja a harcot, kivéve, ha a török fenyegetné és semmi mód sem volna arra, hogy a törököt engedékenységre bírják.

Katonailag a szerződés nem bírt jelentőséggel. V. pontja egyenesen megállapította, hogy a franciák katonai segítséget nem tudnak Rákóczynak adni, azaz nem tudják elküldeni a svédekkel kötött szerződésben megállapított 3000 gyalog felét. A gyalogok helyett az évi 100 000 tallér subsidium mellé még 48 000 tallért ígért a szerződés, hogy Rákóczy ezen Németországban fogadhasson gyalogosokat.

A munkácsi szerződésnek az 1645-ös hadjáratra nézve semmiféle pozitív hatása sem volt. Jelentőségét inkább abban láthatjuk, hogy megteremtette az összeköttetést a párizsi udvar és a Rákóczy-család között. A munkácsi szerződést a 7 éves XIV. Lajos nevében kötötték és ez a név még sokat szerepelt a magyar történelemben, de a Rákóczy-család történetében is. A munkácsi szerződésnek nagy ára volt: a hosszú katonai tétlenség. Amint létrejött, I. Rákóczy György nyomban teljes figyelmével hadserege felé fordult. Elrendelte az erdélyi seregek hadbaszállását és Tokajt jelölte ki hadainak gyülekező helyül.[31] Most egyszerre semmi sem történhetett elég gyorsan. Április 26-án Ungvárról adta ki a mozgósítási és indulási parancsot és már május 7-én Tokajon kellett volna lenni a seregeknek. Ezt a parancsot természetesen nem lehetett végrehajtani. Május 7. körül csupán Erdélyben gyülekeztek a seregek és május vége lett, mire Tokajhoz érkeztek.[32] Így megvalósíthatatlannak bizonyult a május 15-i indulási dátum is. Ekkor akart ugyanis Torstensonhoz megindulni, amiről április végén értesítette a svéd fővezért.[33] E levélben bejelentette azt is, hogy Kemény Jánost előre akarja küldeni, hogy megbeszélje Torstensonnal a hadsereg egyesítését és az utána végrehajtandó terveket.

Egy kérdés még elintézetlen volt: a török magatartása 1645 februárjában Ibrahim szultán utasította Husszein budai vezért, hogy ne engedje meg, hogy a német Kassán, vagy a 7 vármegyében valami kárt tegyen.[34] Ezt az utasítását Rákóczy is megtudta, s az nagy bizalommal töltötte el. A szultáni levélben nem volt ugyan szó a novemberi letiltás módosításáról, de Rákóczy mégis azt remélte, hogy a török hajlandó lesz álláspontját megváltoztatni. Február végén levelet írt Mehmed nagyvezérnek, melyben kifejtette, hogy célszerűbbnek tartja, ha nem várják be a császáriak támadását, hanem megelőzik azt. Lám Bocskainak és Bethlennek a porta nem szabta meg, hogy

31 I. Rákóczy Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. ápr. 26.
32 Kálnoki I. naplója. Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 143. o.
33 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 319—320. o.
34 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 299—300. o.

meddig mehetnek, hanem hagyta, hogy a fejedelmi hadak a német birtokban levő részekre támadjanak és ott oltalmazzák a 7 vármegyét és Erdélyt. Ezt akarja ő is és kéri a szultánt, hogy utasítsa a budai vezért és az egri pasát, hogy segítsenek neki a német felkeresésében.[35] Rákóczy erősen bízott és sürgette portai követét, Serédi Istvánt, hogy szerezze meg a szükséges engedélyt, illetve a török pasáknak szóló parancsokat.[36] Serédi nem nagyon bízott a sikerben és kérte, hogy svéd követ menjen a portára, remélve, hogy az talán tud majd valamit elérni.[37] Biztató ígéret a portáról nem érkezett, Rákóczy azonban bízva svéd és francia szövetségesében, a szultán beleegyezése nélkül is elhatározta a háború folytatását. Április végén utasította Serédit, hogy közölje a portán, ha továbbra is akadályozzák terveit, nem küld több ajándékot. Ugyanakkor kérjen 1000 tatárt, 3000 törököt és utasítást a két román vajda számára, hogy 5—500 lovas kurtánt küldjenek mellé.[38]

Április végén tehát megtörtént végre a mozgósítás. Azonban május folyamán I. Rákóczy György még mindig csak kisebb erőkkel rendelkezett. Ezek egy részével, elsősorban a január óta folyamatosan kirendelt gyalogosokkal Gyulai Ferenc Szendrőt vette ostrom alá. Május 10-re sikerült is az alsó várat bevenniük.[39] Rákóczy fegyverben levő seregeinek nagyobb része Bakossal volt. Május elején Bakosnak kb. 4000 embere lehetett.[40] Ezekkel még április közepe táján Turócra nyomult előre, a bányavárosok szomszédságába.[41] Április vége felé Bakos a svédekkel igyekezett kapcsolatot teremteni. Ezt a svédek is megpróbálták, de Földvári Miklós kb. 500 lovassal a svédek és Bakos közé ékelődött, úgy hogy a svédeknek vissza kellett fordulniuk.[42] Bakos erősítéseket kért, vagy 3000 zsoldos lovasra lett volna szüksége. Míg ezek megérkeztek, csak portyázói jártak szét, elsősorban a Vág völgyében. Amíg így várakozott, hirtelen megnehezült helyzete. Ahogy a svédek elvonultak Bécs közeléből Brünn alá, a császáriak levegőhöz jutottak. Defenzívából támadásba mehettek át, ha csak kisebb méretűbe is. Május 10. körül Puchaim megindult az Óvár—Pozsony vidékén gyülekező hadakkal, kb. 5000 emberrel. Ahhoz nem érezte magát elég erősnek, hogy Brünnhöz menjen, hanem inkább gyengébb ellenfelet választott magának. Bakos ellen indult.[43] Célja az volt, hogy Bakost visszaűzze és ezzel lehetetlenné tegye, hogy a svédekhez csatlakozhas-

35 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 310—313. o.
36 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 755—756. o.
37 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 752—755. o.
38 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 762—763. o.
39 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 839—841. o.
40 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. május 3.
41 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. ápr. 19.
42 Bakos G. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. ápr. 27.
43 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. máj. 13.

son. Torstenson azonban tudott Puchaim megindulásáról és következtetett céljára is. Megelőzte a császári vezért. Csapatokat küldött Douglas vezérőrnagy és Károly Gusztáv pfalzi gróf — a későbbi X. Károly svéd király — vezetésével Bakos segítségére. Bakos ekkorra már megkapta Rákóczytól is az erősítéseket és 6—7000 lovassal és 1000 gyaloggal megindult a svédek felé. Trencséntől északra történt meg a magyar és svéd csapatok egyesülése 1645. május 15. körül.[44] Az egyesült sereg Morvaország területére ment, Magyar-Bródon át Ostrához és így kikerülte Puchaim hadát. Amikor azután a császáriak dolgavégezetlenül visszatértek Pozsonyhoz, Douglas vezetésével magyar és svéd csapatok Nagyszombathoz mentek, melyet meglepetésszerűen május 28-án bevettek. Kis helyőrséget hagytak benne hátra, majd Douglas visszatért Brünn alá, Bakos pedig a határ mellett Holicsnál ütött tábort.

Torstenson tehát május végére mégis magyar segédhadhoz jutott. Számszerűleg tekintélyes volt e magyar had, azonban a harci ereje sok kívánni valót hagyott maga után. Elsősorban fegyelme állt gyenge lábon és így nehéz volt felhasználni. Május végén már lázadás tört ki Bakos táborában. Csapatainak egy része, főleg a hajdúk elindultak hazafelé.[45] A fosztogatva vonuló hajdúkra azután mindenfelől rátámadt a parasztság és csak kevesen érkeztek közülük haza. A lázadás oka a szokásos volt: a zsold fizetése már hosszú ideje elmaradt. A hadakat Bakos csak Torstenson segítségével tudta lecsendesíteni. A svéd generális ugyanis a svéd koronától Rákóczynak küldött 100 000 tallér subsidiumból 18 000-t átadott Bakosnak a zsoldok kifizetésére. Torstensonnak ekkor ugyanis sürgős volt, hogy Bakos csapatai használhatók legyenek. Bécsnél a császári csapatok megtámadták a svédek által tartott sáncokat. Brünn alól lehetetlen volt csapatokat küldeni Bécshez, és így Torstenson Bakoshoz fordult segítségért. A magyar hadak azonban nem voltak hajlandók megindulni. Először fizetetlenségükre hivatkoztak, majd arra, hogy ők nem kötelesek az ország határán túl harcolni.[46] Végre Bakos a 18 000 tallér segítségével rábírta őket az indulásra, el is jutottak Mistelbachig, azonban eddigre a császáriak már elfoglalták a sáncokat és így a fejedelmi had visszafordulhatott. Most morva földön, Holiccsal szemben Hodoninnál ütöttek tábort (június 8.).

A magyar csapatok bemutatkozása Torstenson előtt nem volt valami sikeres. Nem csodálhatjuk, hogy ezek után a svéd generálisnak nem volt nagy véleménye szövetségesei harci értékéről. Többé már nem sokat remélt tőlük.[47] Azonban rájuk volt utalva. Szükségét

[44] *Dudik.* 1874. 162. o.
[45] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 329. o.
[46] *Dudik.* 1874. 164. o.
[47] *Dudik.* 1874. 155—161. és 169—170. o.

látta, hogy a közelben tartsa őket arra az esetre, ha a császáriak a nyakára jönnének, ha megkísérelnék Brünn felmentését.

A svéd sereg május 4-én érkezett meg Brünn alá és a következő napon már meg is kezdte a város ostromát. Torstenson azt remélte, hogy gyors sikert ér majd el, mint 1642-ben Olmütznél.[48] Reménye jogos volt. A várost régimódi falak vették körül, körkörösen, a falak előtt árok húzódott és a falakat itt-ott egy-egy torony erősítette meg. Elavultak voltak a védelmi berendezések és ha a svédek már április elején Brünnt vették volna ostrom alá, könnyű dolguk lett volna. Közben azonban Souches ezredes, a város újonnan kinevezett parancsnoka új védőberendezéseket épített, élelemmel jól ellátta a várost és tekintélyes védősereget szervezett. Május elejére a város őrsége 424 császári katona, és kb. 1000 felfegyverzett polgár, céhlegény, honoratior és diák volt.

Május 4-én Torstenson felszólította a várost, hogy adja meg magát és mikor a védők visszautasították feltételeit, megindult a szabályos ostrom. Megkezdődött a falak ágyúzása, aknákat ástak és rohamárkokat készítettek. Torstenson hada azonban még Brünnél sem volt ilyen rendszeres ostromhoz elégséges. Főleg gyalogosokban volt hiány, számuk nem volt elégséges ahhoz, hogy az ostrom egyszerre több oldalról is folyhasson és ez lényegesen megkönnyítette a védők helyzetét.[49] A város körülzárását nagyobb részt lovasokra kellett bízni. Így viszont nem sikerült a várost tökéletesen elzárni a külvilágtól és a császári főparancsnokság állandó összeköttetést tudott tartani az ostromlottakkal. Június folyamán még erősítéseket is küldtek a városba; 400 dragonyosnak sikerült az ostromzárat áttörni és 40 mázsa lőport vittek be a városba. A következő napon egy részük kitört és a hiányos svéd ostromzáron keresztül távozott.

Lőporból idővel nemcsak a várbeliek fogytak ki, hanem az ostromlók is. Torstenson nem számíthatott Pomeránia, illetve Svédország felől lőszer utánpótlásra. Közte és a balti-tengeri kikötők között gyülekeztek a császári csapatok Prága térségében és ezek még levelezését is megnehezítették. Mindent a helyszínen kellett előteremtenie. Így lőport is a helyi kereskedőktől tudott valamelyest vásárolni, ami azonban egy város ostromához nem volt elégséges. Ezen a téren is Rákóczytól kellett segítséget remélni, akihez az ostrom megkezdése után két levelet is küldött, lőpor küldését kérve.[50] Torstensonnak nagyobb ostromágyúkra is szüksége lett volna, hada könnyű tábori ágyúkkal volt elsősorban felszerelve. A svéd ágyúknak oroszlánrésze volt a jankaui győzelemben, de Brünn ostrománál nem sok hasznot hajthattak. Tors-

[48] A brünni ostrom eseményeit legbővebben *Koller:* Die Belagerung von von Brünn durch die Schweden im Jahre 1645. Brünn 1845. című műve ismerteti.
[49] Dudik. 1874. 164. o.
[50] Dudik. 1874. 164. o.

tenson nehéz ostromágyúkat is csak Rákóczytól remélhetett, akinek híres tüzérségéről Rebenstockon keresztül Torstenson is hallhatott.

Az első nagyobb roham május 20-án volt a brünni falak ellen. Ezután támadások és ellentámadások követték egymást, de a svéd sereg csak nem jutott előbbre. Telt az idő és közben a császári hadak lassan szaporodtak, gyülekeztek. A császáriaknak kilátásuk lehetett újabb bajor segítségre is. Május 5-én ugyanis Mercy generális a bajor hadakkal Mergentheimnél, Frankföld határán megsemmisítette Turenne seregét. A császáriaknak most már nem kellett attól félni, hogy a franciák is betörnek Ausztriába és a svédek segítségére sietnek. E helyett bajor segédhadak voltak várhatók.

A mergentheimi csata hírét hallva, Torstensonnak már csak egy reménye maradhatott; az hogy I. Rákóczy György hadaival talán egyszer csak megindul. És 1645 júniusában végre valóban megindult a fejedelem.

1. Rákóczy György előnyomulása 1645 június—júliusában

I. Rákóczy György Tokajból indult el seregeivel nyugat felé. Azonban a seregeknek már hosszú utat kellett megtenniük, mire Tokajhoz értek. I. Rákóczy György hadseregének zömét 1645 nyarán is az erdélyi seregek alkották, lovasságot az erdélyi vármegyék adtak, gyalogságot a székelyek. Az erdélyiek gyülekezése Désnél történt, május 15. körül. A fejedelem fiát, Rákóczy Zsigmondot és Kornis Zsigmond generálist bízta meg a hadak kivezetésével. Nehezen tudtak megindulni. Vonulásukat akadályozta, hogy az árvizek miatt a megyei seregek késve érkeztek Désre.[51] Május 16-án a vezérek elhatározták, hogy nem várják tovább a még késlekedő seregeket és elindultak. Útjuk Szamosújváron, Zsibón, Szilágycsehen, Tasnádon, Nagy-Károlyon és Nagy Kállón át vezetett és május 28-án érkeztek Rakamazhoz, Tokajjal szemben. Rákóczy ekkor már Tokajnál várakozott a hadakra.[52] Az erdélyi hadak átkeltek 30-án a Tiszán és mustrájuk után Tarcalhoz mentek, ahol zsoldfizetés volt, majd Szikszóhoz érkeztek. Szikszónál csatlakoztak az erdélyiekhez a magyarországi vármegyék seregei, a hajdúk és az eddig Szendrőnél alkalmazott gyalogság egy része. I. Rákóczy György június 9-én érkezett Szikszóra és ezután megindultak a hadak nyugat felé.

1645-ben Rákóczy főserege nem volt olyan erős, mint 1644 tavaszán. Először is hiányoztak a román és török segédhadak. 1645-ben a román fejedelmek nem kaptak parancsot a portától, hogy segítsék meg Rákóczyt. Rákóczy próbált saját pénzén katonákat fogadni a két

51 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 315—317. o.
52 Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 141—143.

vajdaság területén, de nem sok sikerrel. Hiányoztak 1645 júniusában a főseregből a fizetet hadak is, mert ezek legnagyobb része már Bakos vezérletével a Morva mellett tanyázott. A későbbi hadműveleteknél Rákóczy számíthatott ezekre. Nem indult azonban el Rákóczyval hadának jelentős része, melyet különféle feladatok elvégzésére hagyott hátra Kassa, Szendrő és Patak vidékén. Először is erős őrségeket rendelt Kassa, Szatmár, Tokaj, Kálló, Ónod, Putnok és Diósgyőr váraiba; összesen 1500 gyalogot és 950 lovast osztott szét ezekben.[53] Ostromlósereg maradt vissza Szendrő alatt is, székely gyalogok, hajdúk, vármegyei lovasok Huszár Mátyás vezetésével, legalább 1000—1500 ember.[54] Ostromló sereget küldött Szepesvár és Szádvár alá. Szepes és Sáros vármegye seregeinek nem kellett elmenniük Rákóczyval, hanem Szepesvár ostroma lett feladatuk. Torna és Gömör megye katonasága Szádvár megrekesztésére maradt vissza.[55] A négy megye katonasága legkevesebb 1000—1500 főt jelentett. Rákóczy Reöthy Orbánt nevezte ki a várőrségek és ostromló seregek főparancsnokává, generálisi és locumtenensi címmel. Ő alá tartoztak még a magyarországi Rákóczy-birtokok katonái, a szükség esetén még felültetendő hajdúk, illetve az Erdélyből még kiküldhető székelyek. Reöthy parancsnoksága alá így kb. 7—8000 főnyi katonaság tartozott, mely mint egy tartaléksereget képezett.

A tartaléksereg első számú feladata lett a még császári kézen levő várak bevétele a Felvidék keleti részén. Szendrő ostroma már Rákóczyék indulásakor is folyt, hamarosan megkezdődött Szepesvár és Szádvár blokírozása is, ezeken kívül még Balog és Murány vár ostroma volt tervbe véve. A várak bevétele azonban csak egyik feladata volt Reöthy hadának. A tartalékhadsereget Rákóczy elsősorban védelmi célokra hagyta hátra. A 7 vármegyét és Kassát akarta vele biztosítani bármely oldalról jövő támadással szemben, arra az időre, amíg a főssereg Morvaországban, vagy Ausztriában jár. I. Rákóczy György elsősorban egy Lengyelország felől jövő támadástól félt. Igyekezett ugyan magát errefelé is biztosítani. Még február folyamán elküldte Bethlen Farkast Lengyelországba, a lengyel nemesek közé, hogy hangulatot teremtsen ügye mellett.[56] Később Baksi Istvánt Varsóba küldte a lengyel királyhoz. Baksi jelentésében biztosította Rákóczyt afelől, hogy a lengyelek nem fognak beleavatkozni a háborúba. Ugyan a császáriakkal rokonszenveznek és nem bánnák a svédek és Rákóczy vereségét, de félnek a svédektől és így távol akarnak maradni a harctól.[57] Ez azonban nem nyugtatta meg egészen Rákóczyt.

53 I. Rákóczy György levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jún. 5.

54 Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 143. o.

55 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 324—327. o.

56 Bethlen F. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. febr. 18.

57 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. X. 425—429. o.

Attól tartott, hogy majd Homonnai ismét lengyel földön szervez csapatokat, mint 1644-ben, és onnan tör be Kassa vidékére egyes lengyel urak segítségével. A lengyel urak között voltak olyanok, akik már májusban nyíltan segítették elenségeit. Így Krakovski vajda Lublóról segítséget küldött a murányiaknak, sőt még portyázókat is küldött a Szepességre.[58] Rákóczy nem akarta, hogy egy Lengyelország felől jövő támadás visszatérésre kényszerítse, mint ahogy az 1619-ben Bethlennel történt.

Reöthy seregeinek másik elképzelhető ellensége a török volt. Rákóczy ugyan remélte, hogy ha nem is támogatja a török, legalábbis nem akadályozza meg hadakozását, de velük szemben sem ártott az óvatosság.

7—8000 főnyi lehetett Reöthy tartalékserege, kb. ugyanennyi Bakos előreküldött hada. A főserege ezekután nem lehetett több 15 000-nél, és ennyiről tudtak Torstenson környezetében is.[59] A főseregét vonulásakor hosszú kocsioszlop követte. Ez vitte a lőszert és élelmet. A főseregnél volt a tüzérség is. 40 ágyút vitt Rákóczy magával. Húsz közülük nehéz ostromágyú volt, húsz és negyven fontos ágyúk.[60] Torstenson már nagyon várta ezeket, meg azt a 400 mázsa lőport, amit a szekerek vittek. De még türelmesen várni kellett a svéd vezérnek, mert Rákóczy hadai elég lassan haladtak. Június 9-én indultak el Szikszóról és Edelényen, Putnokon keresztül 17-én még csak Rimaszombathoz érkeztek el. A sok szállítószekér lassította meg a hadsereg mozgását.

Rimaszombaton, június 18-án török követ, Behzáde Mehmed csausz érkezett Rákóczy táborába Ibrahim szultán levelével.[61] A szultán újból megerősítette I. Rákóczy Györgyöt Kassa és a 7 vármegye birtokában, de ugyanakkor megtiltotta tovább előnyomulását és utasította, hogy a békét meg ne zavarja, a porta parancsa ellenére semmibe se avatkozzon, tartsa magát szigorúan az 1644 novemberi utasításhoz.

A szultán levelének végrehajtása azonnali visszafordulást követelt volna. Erre I. Rákóczy György nem volt hajlandó. Úgy érezte, hogy megcsalták, becsapták. Követe, Serédi István május végén, június elején azzal biztatta, hogy megkapja majd az engedélyt a további hadakozáshoz, terjeszkedéshez.[62] Rákóczy hitt is követének, nem is, minden esetre gyanakodott, hogy titokban a török és a német már megegyeztek és a portán követével csak azért tárgyalnak, hogy őt megsarcolják, minél több pénzt csaljanak ki tőle.[63] A svéd győzelmekben

58 *Dudik.* 1874. 174—178. o.
59 *Dudik.* 1874. 167—168. o.
60 *Dudik.* 1874. 179. o.
61 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 337. o.
62 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 842—843. o.
63 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 839—841. o.

bízott, azt remélte, hogy ezeknek híre majd számára kedvező hatást teremt a portán.

A török és a német valóban megegyeztek I. Rákóczy György háta mögött. A török eszköznek használta fel I. Rákóczy György támadását, arra, hogy a császáriaktól engedményeket csikarjon ki. Rákóczy támadásának hatására indult végre 1644-ben császári követség Konstantinápolyba, többévi halogatás után és ajándékot is vittek a követek magukkal. A tárgyalások 1645 tavaszán már annyira előre haladtak, hogy májusban török követ ment Bécsbe a végső megállapodás aláírására.[64]

1645-ben a békére mind a két félnek szüksége volt. Egy török támadás rendkívül rosszul jött volna 1645-ben a Habsburgoknak, de békére volt szüksége most a töröknek is az északi határon. 1645-ben indult meg a krétai haborúk sorozata. Mehmed nagyvezér nem volt katona, de belpolitikai okokból szüksége volt erre a háborúra. Előde, Musztafa volt a hadsereg embere és amikor a szultán az udvari párttól támogatva kivégeztette Musztafát, a janicsárokat is megtizedelték. A hadsereget azonban ez nem törte meg. Magatartása egyre fenyegetőbbé vált a szultánnal és udvarával szemben. Mehmed nagyvezér, aki az udvari párt embere volt, háborúval próbált szabadulni a katonáktól. Legtöbb sikerrel a gyengén védett Kréta szigetének megtámadása kecsegtette a törököt. A Földközi-tengeren ugyan nem Kréta, hanem Málta volt a törökök fő vetélytársa, azonban Málta ellen kockázatosabb lett volna hadakozni. Így május 10-én Juszuf szerdár a török hajórajjal Kréta ellen futott ki Konstantinápoly kikötőjéből. A török érdeklődése tehát a Földközi-tenger vidéke felé fordult és ezért Azovnál, a lengyel határ mentén, és Magyarországon a béke biztosítása lett célja.[65]

I. Rákóczy György Rimaszombatnál rendkívül határozottan viselkedett, miután megkapta a szultán letiltó levelét. Titokban tartotta a levél tartalmát, hogy a hadakban riadalom ne támadjon. Azután elrendelte a további előnyomulást, a hadjárat folytatását. Bízott benne, hogy ha sikereket tud majd elérni, a porta megváltoztatja álláspontját.[66] Leveleket is írt a portára. Egyet a nagyvezérnek, melyben kifejtette, hogy nem érti a letiltást. A császáriak a vele folytatott tárgyalásokon nem akartak lemondani a 7 vármegyéről. Ő ezekért küzd most is. Nem kívánhatják tőle, hogy megvárja, míg a császáriak megbékélnek a svédekkel és azután ellene fordulnak és akár Erdélybe is betörnek. Új utasítást kér, mely ha megbékélést ír elő, nyomban engedelmeskedni fog.[67] E levél ügyes diplomáciai húzás volt. Nem mondott ellent a szultánnak, csak mint aki nem érti a dolgot, felvilágo-

64 III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. május 12.
65 Jorga: Geschichte des Osmanischen Reiches. III.
66 *Kemény:* Önéletírása. 428—429. o.
67 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 349—352. o.

sítást, újabb utasítást kért. Újabb levél, válasz csak egy hónap múlva volt várható a posták lassúsága miatt, azaz Rákóczy ezzel legalább egy hónapot nyert a hadjárat folytatására. Egy másik levelet Rákóczy Serédinek küldött. Utasította, hogy lépjen érintkezésbe a francia és hollandi ágensekkel Konstantinápolyban és együtt próbálják a szultánt és a nagyvezért szándékuk megváltoztatására bírni. Még 10 000 tallér ajándék ígéretére is felhatalmazta követét, de azért figyelmeztette is, hogy felesleges és káros kiadásoktól óvakodjék![68]

A főssereg június 19-én indult tovább Rimaszombattól Fülekhez. Arra nem volt idő, hogy az erős őrséggel megrakott várat ostrom alá vegyék, de azt sem akarta Rákóczy, hogy a vár és város sértetlenül maradjon háta mögött. Ezért 20-ról 21-re virradó éjjel a fejedelem hadai rohammal bevették Fülek városát, és felgyújtották, hogy ne szolgálhasson nagyobb erőknek gyülekezőhelyül. Fülek után Szécsény, Gyarmat és Palánk voltak a következő állomások. Palánktól északnyugatnak fordult a főssereg és Barsnál elérte a Garamot. Léva vára és városa ez alkalommal semlegességet fogadott és így Rákóczy június harmincadikán csapataival nyugodtan kelhetett át a folyón.[69] Barstól Gyimes várához mentek, majd innen egészen északi lett előnyomulásuk iránya és július 3-án Nagytapolcsányhoz érkeztek. Rákóczy azért fordult ennyire északnak, mert Torstenson csapatokat küldött eléje s ezek Trencsénen keresztül közeledtek. Ismét Douglas volt az, akit Torstenson néhány lovasezreddel a magyarok elé küldött.

Douglas lovasaival július 4-én érkezett meg I. Rákóczy György nagytapolcsányi táborába. Még magyar csapatok is jöttek Bakos hadából Douglassel Jármi Ferenc vezetésével. Torstenson azért küldte Douglast Rákóczy elé, hogy siettesse előnyomulását. Véleménye szerint Rákóczy csigalassúsággal közeledett, pedig neki már nagy szüksége lett volna Rákóczy segítségére, emberben és hadiszerekben egyaránt.

Torstensonnak július elején még nem kellett császári felmentő hadaktól félnie. A császári ezredek még mindig csak gyülekeztek Csehországba érkezett Montecuccoli szileziai hadteste és ehhez csatlakoztak a többé-kevésbé helyreállított ezredek. A csehországi hadak főparancsnoka ismét Gallas lett, aki szokásához híven nem mozdult, nem támadott és így Torstensonnak nem sok gondot okozott. Valamivel aktívebb volt a Bécs és Pozsony térségében gyülekező hadsereg. Ehhez tartozott Forgács Ádám hada Érsekújváron, mely június végén visszafoglalta Nagyszombatot a helybeli polgárok segítségével.[70] Az érsekújváriak sokat portyáztak és kisebb ütközeteik is voltak Rákóczy felvonuló hadának portyázóival. Újváron kb. 3000 könnyű lovas gyűlt egybe Forgács

[68] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 769—772. o.
[69] Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 144—145. o.
[70] *Kemény:* Önéletírása. 436. o.

Ádám parancsnoksága alatt.[71] A német ezredek Pozsony táján sem igen mozogtak, fő gondjuk a dunai átkelőhelyek elsáncolása volt.

Rákóczy Nagytapolcsánynál néhány napig pihentette seregeit. Ezalatt megjelentek nála Nyitra és Bars megye hódoló követei és végre egy főúr is, Illésházy Gáspár.[72] Rákóczy élvezte diadalát. Egy-két vár kivételével a Vágig minden meghódolt előtte; legfőbb ellensége, Eszterházy Miklós, menekülni kényszerült birtokáról, Semptéről a fejedelmi hadak elől. Rákóczy már nem is igen tartott a császáriaktól. Az izgatta inkább, hogy míg ő nyugaton jár, nem történik-e valami baj a 7 vármegyével és Erdéllyel. Éppen ezért már Tapolcsányról csapatokat indított haza, Jármit küldte vissza. Elhatározta, hogy amint egyesül Torstenson hadseregével, haza fogja bocsátani a vármegyei seregeket és helyükbe német csapatokat fogad. Azt remélte, hogy így az erdélyi hadak nélkül is kb. 12 000 főnyi hadat tud majd tartani, magyar és német zsoldosokból.

Akkor, amikor Rákóczy úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a császáriaktól nincs többé mit félni, ismét tévedett. Újból bebizonyosodott, hogy gyenge hadvezér. Csupán a pillanatnyi hadihelyzettel számolt és nem vette figyelembe a várható fejleményeket. Nem számolt a Habsburg-birodalom tartalékaival, pedig az előző évek tapasztalatai megtaníthatták volna ezek figyelembe vételére. Területek meghódításával eldöntöttnek vélte a háborút, és nem látta annak fontosságát, hogy az ellenséges hadat megsemmisítsék. Célját elértnek látta azzal, hogy elérkezik Torstensonhoz, mehetnek most már haza a seregek. Új hadsereget akart szervezni az ellenség orra előtt és ezt elsősorban a svédek költségén kívánta végrehajtani. Zsoldosokat akart a vármegyei seregek helyett, ami kétségkívül nem lett volna rossz csere, hiszen 1645-ben már senki sem vitatta a zsoldos hadak fölényét a felkelőkkel szemben. Rákóczy szemében azonban nem az volt a fontos, hogy zsoldosai legyenek a megyei seregek helyébe, hanem, hogy a magyarok helyébe ő is német katonákra tehessen szert. Leegyszerűsítve látta a problémát. A svéd és császári ezredek sikerét a németek nagyobb bátorságából vezette le és így állította szembe a német katonákat saját csapataival, melyek csak kisebb eredményeket tudtak elérni.

„A mi nemzetünk elrestült, tunyult s a hadakozáshoz kedvetlen indulatját jól tudja, egyáltalában az hadakozásnak continuálását noha szomorúan, de meg kell vallanunk, mi ezekkel végben nem vihetjük, hanem idegen nemzetet is kell fogadnunk."[73] Rákóczy faji különbséggel magyarázott ott, ahol elsősorban szervezési, kiképzési különbségről volt szó. Ezért 1645-ben egyszerűen németeket akart fogadni, és nem gondolt arra, hogy nem akármilyen németekre, hanem begyakorolt német Landsknechtekre volna szüksége. Ezeket azonban 1645 nyarára már

71 Forgács A. levele. Országos Levéltár. Batthány l. t. 1645. júl. 5.
72 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 767—768. o.
73 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 328. o.

felszívta a császári hadszervezés, az örökös tartományok területén, illetve a svéd hadsereg, melynek csak a vezetése és neve volt svéd, állományának viszont több mint 90 százaléka németekből tevődött ki.[74] Morvaországban és Ausztriában nem lézengtek ekkor felfogadható szabad zsoldosok, alapos hiba volt tehát Rákóczy részéről, mikor ilyenekre épített. Pedig a fejedelem sokáig kitartott téves elgondolása mellett és közben egymás után küldte haza magyar seregeit, mielőtt egy német zsoldost is tudott volna fogadni.

A fejedelmi hadak hadműveletei július—augusztusban

Rákóczy hadseregével július 7-én indult tovább Nagytapolcsányból. A következő napon átkelt Galgócnál a Vágon. Innen csapatokat küldött ki Rákóczy Zsigmond és Kemény vezetésével Nagyszombat újbóli elfoglalására. A város egy-két ágyúlövés után megadta magát (július 9.). Csak a vezérek mentek be kevés katonával, nehogy kifosszák a hadak a várost.[75] Székely gyalogokat hagytak őrségnek, majd visszatértek Rákóczy György táborába, mely ekkor már Szomolyánnál volt, a Fehérhegy lábánál. Itt csatlakozhatott Rákóczyhoz Bakos és hadteste is.

Most dönteni kellett a további teendők felől. Rákóczy Pozsonyt szerette volna elfoglalni, illetve legjobban azt szerette volna, ha Torstenson még májusban elfoglalta volna a várost számára. Akkor júliusban már akadály nélkül juthatott volna a Dunántúlra is.[76] De ha már ez elmaradt, akkor most, júliusban akart Pozsony ellen vonulni és ehhez Torstenson segítségét kérte.[77] Torstenson viszont ugyanakkor Rákóczy segítségét kívánta igénybe venni Brünn ostromához.[78] Torstenson azt akarta, hogy Rákóczy hadai menjenek Morvaországba, Rákóczy viszont Magyarországon akart egyesülni Torstensonnal, vagy legalább is hadának jelentős részével. Rákóczy is, Torstenson is saját elképzelését kívánta szövetségesére rákényszeríteni. Arról viszont nem igen volt szó, ami mindkettőjük számára a legcélszerűbb lett volna, arról, hogy egyesüljenek és utána felkeressék az ellenséges hadakat, túlerejükkel megsemmisítsék azokat. Újabb nagy győzelem után már könnyebb lett volna a várakat és városokat elfoglalni. A Rákóczy és Torstenson közötti tárgyalások során felmerült ez a gondolat is, Kemény János képviselte, azonban nem talált meghallgatásra.[79]

74 Torstenson Krisztina királynőnek írt levelében arról panaszkodott, hogy mind össze 5 compánia valódi svéd volt vele. *Dudik.* 1874. 155—161. o.
75 *Kemény:* Önéletírása. 440. o.
76 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 306—308. o.; *Dudik.* 1874. 155—161. o.
77 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 325—328. o.
78 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 322—324. o.
79 *Kemény:* Önéletírása. 444. o.

Kompromisszumos megoldás jött végül létre. Rákóczy segítséget küldött Torstensonnak; július 13-án hadseregének kb. egyharmada, 136 zászlóalja, mintegy 7800—8000 ember elindult négy ostromágyúval és két mozsárral, Rákóczy Zsigmond és Kemény János vezetésével Brünnhöz.[80] Rákóczy ugyanakkor kb. 15.000 emberrel a Fehérhegyen innen maradt és Pozsonyt fenyegette. Torstenson a segítség fejében megígérte, hogy amint elesik Brünn, átjön Magyarországra és segíti Rákóczyt Pozsony elfoglalásában.[81]

Torstenson segítsége csak ígéret maradt. Pedig I. Rákóczy György nagyon számított a svédek segítségére és a svéd csapatokat nemcsak Pozsonynál akarta felhasználni, hanem jóval keletebbre is. Amikor Zsigmond fiát és Keményt Brünnhöz küldte, utasította őket, hogy Torstensontól azonnal 1500 gyalogost követeljenek, azokat a gyalogosokat, akiket az 1643-ban kötött szövetségi szerződésben a svédek megígértek. Még 600 lovast kért ezek mellé, és célja az volt, hogy ezeket Kassa vidékére küldi alá.[82] Újabb bizonyítéka ez annak, hogy Rákóczyt július közepén már elsősorban Kassa és Erdély védelmének gondja foglalkoztatta. A császári seregek elleni harc már mellékes volt számára. Csak így magyarázhatjuk meg azt az egészen helytelen elgondolást, hogy az ellenséges hadak közelében lévő fő erőket ilyen alaposan meg akarta gyöngíteni és a kivont csapatokat messzi tartalékba akarta küldeni. I. Rákóczy György júliusi információi szerint nem volt valószínű, hogy Kassa vidékét a közeljövőben támadás érné, éppen ezért az oda küldendő kb. 2000 főnyi svéd had tétlenül, felhasználatlanul tanyázott volna, akkor, amikor ezekre Brünnél vagy Pozsonynál, esetleg egy nyilt csatában égető szükség lett volna.

Torstenson azonban nem küldte el a gyalogosokat és lovasokat, nem is küldhette, ha folytatni akarta Brünn ostromát. Az ostromnál a legfőbb gondja éppen az emberhiány volt. Hiszen Rákóczyra is azért volt szüksége, hogy új csapatokhoz jusson. Annyira szüksége volt Rákóczy seregeire, hogy elvben még Rákóczy kérésébe is beleegyezett, csak teljesítését tette Brünn elfoglalásától függővé. Hajlandó volt Kassára csapatokat küldeni, csak azt kötötte ki, hogy ezek küldése titokban történjék, vagy valamilyen ürüggyel, mert nem kívánta provokálni sem a lengyeleket, sem a törököket.[83]

Egyelőre azonban Brünn ostroma volt a legfontosabb és ebbe I. Rákóczy György is kénytelen volt beleegyezni, beletörődni.

Rákóczy Zsigmond és Kemény seregei július 17-én értek Brünn közelébe és már érkezésükkel is segítettek Torstensonnak. Gallas ugyanis július közepén végre megindult Prága vidékéről Brünn

[80] *Dudik.* 1874. 189—190.; *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 849—850. o.
[81] *Dudik.* 1874. 187—189. o.
[82] *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár. 325—328. o.
[83] *Dudik.* 1874. 187—189. o.

felé, azonban amint meghallotta a magyar segítség érkeztét, nyomban visszafordult.[84] A magyar csapatok nem mentek egészen Brünnig. Hodoninnál keltek át a Morván, majd Hustopece (Auspitz) közelében Dyje (Thaya) folyónál ütöttek tábort július 17-én. Innen Rákóczy Zsigmond és Kemény kisebb kísérettel és az ágyúkkal Brünnhöz ment. Rákóczy ágyúi már július 19-én tüzelni is kezdtek a városra.[85] A magyar vezérek, miután megtekintették a vár alatti ostromberendezéseket, visszatértek a Dyje menti táborba. Innen az elkövetkezendő napokban portyázókat küldtek ki mindenfelé, így Bécs felé is.[86] A magyar hadak fő feladata azonban az volt, hogy a vár ostromát délfelé fedezzék.

I. Rákóczy György július 22-ig Szomolyánnál maradt a Fehérhegy keleti oldalán. Ekkor ő is elindult Morvaország felé, átkelt a hegyen és a Morva folyó mellé, Holicshoz vonult. Közben rendszeresen küldözgette haza csapatait.[87] Pedig helyzete egyáltalán nem volt rózsás. Lipót Vilmos július végére Pozsony körül már 7—8000 emberrel rendelkezett s maga mellé rendelte Forgács Ádámot is könnyűlovasaival. Rákóczy főserege ellen készült. Rákóczy erről csak portyázói útján értesülhetett, a lakosság részéről nem kapott támogatást. 1644-ben a Felvidék keleti részén a parasztok és polgárok Rákóczy szövetségesei voltak, és még a harcokban is résztvettek. A nagyszombati polgárság ezzel szemben, mint láttuk, a császáriaknak segített. Hasonló volt a Fehérhegy környéki parasztság magatartása is. A parasztok itt Rákóczy seregei ellen folytattak partizán harcot. Ez a harc valószínűleg akkor indulhatott meg, amikor június elején Bakos hadai fellázadtak és fosztogatni kezdték a parasztságot. Rákóczy is megemlékezett arról, hogy a fellázadt hajdukat hogy ölték a parasztok.[88] Azonban ez az esemény a parasztságot nemcsak a fellázadt hajdukkal állította szembe, hanem Rákóczy egész vállalkozásával. Ezt a császári részen érezték is, és nagy jelentőséget tulajdonítottak a júniusi parasztmegmozdulásnak. Június 9-én III. Ferdinánd utasította Czobor Imrét, Pozsony megye főispánját, hogy ne engedje, hogy a földesurak megakadályozzák jobbágyaikat a fejedelmi hadak elleni harcban. Támogassa a parasztok küzdelmét, mert a parasztok elvághatják Bakos összeköttetését Nagyszombat felé és megakadályozhatják hátramaradt csapatainak átkelését a Fehérhegyen.[89] A Fehérhegy környéki parasztság Rákóczy ellenes magatartása állandósult.

[84] *Szilágyi:* I Rákóczy György keleti összeköttetései. 849—850. o.

[85] *Koller.* 1845. 58. o.; I. Rákóczy György tüzérségének Brünnél való szerepléséről bővebben *Makkai László:* I. Rákóczi *György* tüzérségének történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 1954.

[86] Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 148. o.

[87] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 342—343. o.

[88] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 329. o.

[89] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Kiemelt missilisek. 1645. júni 9.

Júliusban már Rákóczy főseregét zaklatták, úgy hogy Rákóczynak gyalogokat kellett ellenük küldenie.[90] Rákóczy véleménye szerint júliusban a parasztság több veszteséget okozott seregeinek, mint a császári katonaság.[91]

A Fehérhegy környéki parasztság tehát egészen másképen viselkedett az 1644/45-ös hadjárat folyamán, mint az északkelet-magyarországi parasztok. Keleten a parasztok harcoltak a legkövetkezetesebben a császári elnyomás ellen és így legbiztosabb támaszai lettek Rákóczy György szabadságharcának is. A nyugati megyék parasztjai is eleget szenvedtek a császári elnyomástól, a katonaság fosztogatásától évtizedeken keresztül, de végül mégsem a császáriak, hanem Rákóczy hada ellen fogtak fegyvert. A hajduk fosztogatásai robbantották ki a parasztok harcát, de hogy ez a harc állandósult, annak egyéb oka is kellett, hogy legyen. Talán a katolikus papság irányította itt a parasztság harcát az „eretnek" Rákóczy ellen, vagy a fejedelmi hadak újabb kicsapongással ingerelték fel így a lakosságot, nem tudhatjuk. Azok a források, melyek alapján ez a tanulmány készült, erre a fontos kérdésre nézve nem adnak felvilágosítást.

Lipót Vilmos július 26-án, vagy 27-én indult el dévényi táborából a parasztok által zaklatott Rákóczy ellen. Rákóczy akkor már Holicsnál táborozhatott. A császári hadvezetőség észrevétlenül akart Rákóczy táborán rajta ütni, bíztak benne, hogy ez sikerülni fog. Tudták, hogy a fejedelmi hadak táborhelyüket nem sáncolják és hiányos szokott lenni a tábor biztosítása is. Az észrevétlen megközelítéshez elsősorban gyorsaságra volt szükség, éppen ezért nem ment az egész hadsereg Holicshoz, hanem csak 3 és félezer válogatott lovas. A hadsereg többi részével Lipót Vilmos visszamaradt Stomfánál. A kiküldött lovasság magabiztosan nyomult előre. Parancsuk úgy szólt, hogy az ellenséget még akkor is támadják meg, ha az kétszer, vagy háromszor is annyi lenne, mint ők. Holicshoz érkezve azonban nem találtak semmit sem. I Rákóczy György értesülve a császári had közeledéséről, egész hadával, szekereivel átkelt a Morván és mire a császáriak megérkeztek, már a folyó választotta el tőlük. A császári hadsereg csupán egy 300 főnyi hajducsapattal találkozott, akik bátran ellenálltak a császári előörsök támadásának, de amikor megjelent az ellenséges főhad, elmenekültek. A császári hadsereg végül elindult visszafelé, anélkül, hogy eredményt ért volna el.[92]

I. Rákóczy György kikerülte az ellenséget, portyázói időben tudósították az ellenség közeledéséről.[93] Azonban a Morva jobb partján sem érezte magát még biztonságban. Sürgősen maga mellé rendelte a Rákóczy Zsigmond és Kemény vezette hadtestet, sőt még a svédektől

[90] Forgács Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. júli. 14.
[91] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 776—777. o.
[92] Forgács Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. júli. 29.
[93] Kemény: Önéletírása. 449. o.

is kért 3000 lovas segítséget.[94] Hamarosan kiderült, hogy már nincs mitől félni, a császáriak elvonultak. Erre most Kemény és Douglas indult el nagyobb szabású portyázó támadásra 2000 magyarral és ugyanannyi svéddel. Útjuk Bécs felé vezetett, de mivel nem találtak ellenséget, ők is eredmény nélkül tértek vissza.[95]

I. Rákóczy György augusztus elején már megunta a harcot, és állandóan a 7 vármegyéért és Erdélyért aggódott. Hajlandó volt már megbékélni a császáriakkal, akik újabb áldozatokra is kaphatók voltak, hogy Rákóczyt elválasszák Torstensontól. Jogos volt-e Rákóczy aggodalma hátrahagyott országáért, vagy sem, olyan veszély fenyegette-e ezeket a területeket, melynek elhárítására okvetlenül vissza kellett fordulni Morvaországból? — olyan kérdések ezek, melyeket okvetlenül tisztáznunk kell.

A katonai helyzet Északkelet-Magyarországon 1645 nyarán

I. Rákóczy György Kassa vidékét elsősorban a lengyelektől, illetve Lengyelországból jövő támadástól féltette, Erdélyt és a Partiumot pedig a töröktől. Az ellenségeskedés megakadályozására követe volt Konstantinápolyban és Varsóban. Ugyanakkor a határmenti várakból állandóan kémeket küldött ki, akiknek az volt a feladatuk, hogy híreket szerezzenek a közelben lezajlott csapatmegmozdulásokról. A lengyel határt Zboróról és Munkácsról figyelték, a törököket pedig Váradról és Jenőről.

Varsói követe, Baksy István, 1645. június 10-én jelentett a fejedelemnek.[96] Ekkor volt kihallgatáson a királynál. Jelentésében megnyugtatta Rákóczyt, hogy a lengyelektől nincs mit félnie. Hosszútóthy püspök, a császári követ, hiába próbálta a lengyeleket rávenni arra, hogy avatkozzanak bele a háborúba, még csak azt sem engedélyezték, hogy a császáriak fegyvereseket toborozzanak Lengyelország területén. Igaz, hogy Rákóczy számára sem engedték meg a fegyvervásárlást. Teljes semlegességre törekedtek. Nem mondtak ellent Baksy jelentésének a határ mentéről befutott hírek sem. Kis Tamás a makovicai uradalomból július 6-án azt jelentette, hogy a szomszédságban a lengyeleknél nem észlel semmi gyanúsat. Őrzik ugyan Magyarország felé az utakat, de ennek oka a pestis, mely ez idő tájt a Felvidéken újból felütötte fejét.[97] Július folyamán s augusztus elején sem változott a helyzet, ekkor Lorántffy Zsuzsánna állapította meg, hogy

[94] *Dudik.* 1874. 191—192. o.
[95] *Kemény:* Önéletírása. 450. o.; Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 148. o.
[96] Baksy I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júni. 10.
[97] Kiss T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 6.

nincsenek ártalmas hírek Lengyelország felől.[98] Ezek után megállapíthatjuk, hogy lengyel részről 1645 nyarán nem fenyegette veszély Kassa vidékét. Rákóczy csak a múltban előforduló támadások alapján félthette e területeket. 1619-ben és 1644-ben lengyel területről indult ki egy-egy támadás az erdélyi fejedelmek ellen, de ebből még nem következett szüségszerűen, hogy hasonló támadásnak kell 1645-ben is lennie, akkor, amikor ennek ellentmondanak a követi jelentések és a kémek hírei.

A török veszély már komolyabb volt, de nem volt egyértelmű itt sem a helyzet. Serédi István a fejedelem utasítására Konstantinápolyban mindent megtett, hogy megváltoztassa a porta határozatát. Nem tekintette reménytelennek a helyzetet még július végén sem. Egy svéd követ küldését sürgette a portára, és azt remélte, hogy azzal eredményt tudna elérni .[99] I. Rákóczy György Rimaszombatból írt levelére a nagyvezér július végén adott választ. Mehmed nagyvezér megerősítette Rákóczyt a 7 vármegye birtokában, de ugyanakkor megtiltotta, hogy német földre, azaz császári birtokra „egy láb-nyomnyira" is menjen, vagy a svédekkel egyesüljön.[100] Ez a levél azonban Rákóczyhoz már csak a béke megkötése után érkezhetett. Különben is kérdés, hogy 1645 nyarán a töröknek módjában lett volna-e Rákóczy ellen fegyverrel fellépni, illetve, ha Rákóczy komoly sikereket ért volna el, végül nem egyeztek volna-e bele újabb terület szerzésébe a német császár kárára? 1645 nyarán a krétai háború miatt nem igen lett volna mód arra, hogy nagyobb török sereget küldjenek Rákóczy ellen. Erre a fejedelem is gondolhatott, mert követe útján tudott a krétai háborúról. Rákóczy csak a magyar területen állomásozó török csapatoktól tarthatott 1645 nyarán. Ezeknél viszont nem volt teljes az egyetértés. Husszein budai vezér a portai politikának megfelelően viselkedett. Június végén levelet küldött Rákóczynak, ki ekkor már Kistapolcsánynál járt, és felszólította, hogy forduljon vissza, és hagyjon fel Szendrő ostromával is.[101] Mehmed egri pasa viszont jóindulatáról és támogatásáról biztosította július végén Rákóczyt. Megígérte, hogy mint jó atyafi meg fogja védelmezni Rákóczy várait.[102] És az egri törökök ennek megfelelően is viselkedtek. Július folyamán rajtaütöttek Fülek vidékén és nyugtalanították a császáriakat.[103]

A helyzet Jenő környékén volt a legveszélyesebb. A jenői kapitány először július közepén fordult segítségért a váradi kapitányhoz,

98 Lorántffy Zs. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 10.

99 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 850—851. o.

100 Török-magyarkori Állami Okmánytár. III. 357—361. o.

101 Török-magyarkori Állami Okmánytár. III. 352—354. o.

102 Mehmed pasa levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 27.

103 Forgács Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645 júli. 5.

Ibrányihoz, hivatkozva a török gyülekezésére.[104] Azonban támadásra itt sem került sor, sem júliusban, sem augusztusban. Szilágyi András jenői kapitány még augusztus 24-én is csak a török rossz szándékáról beszélt, arról, hogy a török álnoksággal akarja Jenőt megszállni.[105] Szilágyi valószínüleg meglepetésszerű támadásra gondolt, amikor az álnokság kifejezést használta, azaz a közelben nem voltak olyan török erők, melyek jelenlétéből rendes ostromra számíthatott volna.

Összegezve az elmondottakat, Rákóczynak a töröktől sem kellett volna 1645 nyarán annyira félnie, hogy okvetlenül békét kössön és visszasiessen keletre. Különösen indokolatlanná teszi nagy sietségét, hogy minél előbb visszatérjen birtokainak védelmére az induláskor éppen a lengyel és török veszély miatt hátrahagyott tekintélyes tartalékhadsereg. Miért nem bízott most a hátrahagyott seregekben, mikor sem lengyel, sem török részről nem is volt olyan nagy a veszély?

A tartalékban hátrahagyott csapatok egy része a nyár folyamán a várakban pihent, másik része Rákóczy utasításának megfelelően várakat ostromolt. Szendrő ostroma volt a legfontosabb. Az ostrom itt már Rákóczy főseregének megindulása előtt megkezdődött, még május elején és 10-re már el is foglalták az alsó várat. A felső vár azonban továbbra is keményen ellenállt, sőt őrsége időnként még ki is ütött. A falakat erősen lőtték, de az ágyúk támasztotta réseket az őrség fával mindig betömte. Gyulai Ferenc vezette májusban az ostromot és még ostromárkokat is készíttetett. Május végén azzal a kéréssel fordult Reöthy Orbán generálishoz, hogy szerezzen neki bányászokat, akikkel aknákat furathatna.[106] Reöthy ezeket a bányavárosokból kívánta előteremteni. Az aknákkal Gyulai a bástyákat akarta felrobbantani, mert az ágyúk csak a bástyák közötti kőfalakat tudták lerombolni.[107] Szendrő vár ostroma tehát május végén igen erőteljesen folyt. Júniusban viszont lanyhult a harc a vár körül. Valószínűleg elvonultak az addigi ostromlók Rákóczyval, és helyükbe gyengébb felszereléssel székelyek, hajduk és vármegyei seregek jöttek. Gyulay is elment a vár alól, helyette Huszár Mátyás lett júniusban az ostrom vezetője. Ő abbahagyatta az ostrommunkálatokat és blokirozta a várat. A kiéheztetésben bízott. A vár kapitányával tárgyalásba is kezdett a vár megadása végett.[108] Azonban sem az ostromzáras kiéheztetés, sem a tárgyalások nem vezettek eredményre. Az ostromló se-

[104] Ibrányi M. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 19.
[105] Szilágyi A. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 24.
[106] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. máj. 26.
[107] Gyulay F. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júni. 15.
[108] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. június 15.

regekből megindult a szökés, ami a pestissel együtt fogyasztotta számukat.[109] A vár német kapitánya pedig nem kapitulált. Tárgyalni hajlandó volt, de csak akkor volt kapható a vár átadására, ha erre a császár utasítja. Arra hivatkozott, hogy nem akarja eljátszani húsz év alatt szerzett katonai becsületét.[110] Az eseménytelen ostrom így csak folyt tovább, és a fegyelem egyre inkább meglazult az ostromló seregekben. A fegyelemre jellemző, hogy augusztus folyamán Szuhay Mátyás, aki ekkor a vár alatti lovasság parancsnoka volt, összeszólalkozott a melléje küldött hajduság parancsnokával, Kis Andrással és a végén a hadi regulát megsértve alaposan összevagdalták egymást, annyira, hogy utána mind a kettő feküdni volt kénytelen.[111]

Nem vezetett eredményre a többi császári kézen maradt vár ostroma sem. Rendes ostrom nem is volt másutt, csak Szendrőnél, a többi váraknál inkább csak „vigyázás" volt. Szádvárt, Szepesvárt vármegyei hadak őrízték, és ezektől nem lehetett sokat várni. Ezek főleg lovasok voltak, a gyalogosok hiányoztak a rendszeres ostromhoz. Ezek nélkül még csak körülzárni sem lehetett tökéletesen a várakat.[112]

Rákóczy híveinek legtöbb gondot a császári várak közül Murány okozta. Murány várából Wesselényi emberei június és július folyamán is zavartalanul portyáztak a környező vidéken. Liptó vármegye volt azzal megbízva, hogy Murányra vigyázzon, azonban nem nagy eredménnyel tették ezt, pedig még gyalogosokat is kaptak az árvai kapitánytól.[113] Július végén Rákóczy Illésházy Gáspárt bízta meg, hogy melléje adott csapatokkal és saját bandériumával zárja körül Murányt. E parancsot azonban Illésházy augusztusban már nem tudta végrehajtani.

A tartalékhadsereg több mint két hónap alatt még csak egy várat sem tudott elfoglalni. Ha az okát keressük ennek az eredménytelenségnek, szólnunk kell a tartalékhadsereg vezetéséről és katonaanyagáról.

A visszamaradt seregek főparancsnokává Rákóczy májusban Reöthy Orbánt nevezte ki. Reöthy megérdemelte a bizalmat. 1644-ben két ízben is bebizonyította, hogy Rákóczy egyik legjobb, legtehetségesebb katonája. Ő biztosította 1644 februárjában Rákóczy felvonulását, nyáron pedig Kassa védelménél tünt ki. 1645-ben azonban már beteg ember volt és így nem volt alkalmas a fővezérletre.

[109] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 1.

[110] Vadas I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 2.

[111] Lorántffy Zs. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 10.

[112] Geörgey J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 10.

[113] Baán J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rá-Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 11.

1645-ben többfelé folyó hadműveleteket kellett volna irányítania, távoli várak őrségét ellenőrizni, kézben tartani. Ehhez nagy mozgékonyságra lett volna szükség, és ezt már nem lehetett Reöthy Orbántól várni. 1645 tavaszán betegsége miatt Rákóczy visszaengedte Erdélybe, ahol némileg rendbe jött. Egészsége azonban csak július elejéig tartott. Ekkor szélütés érte, és kevés remény volt arra, hogy megmarad.[114] Július végére azonban mégis annyira összeszedte magát, hogy újból intézkedni tudott. Betegsége ellenére kivitette magát a Kassa közelében lévő hámorokba és ellenőrízte az ágyúgolyók csinálását.[115] Egészen azonban már nem tudott meggyógyulni. Ezért Lorántffy Zsuzsánna augusztus közepén Csernel Györgyöt rendelte mellé segítségnek.[116] Reöthy tehát nem tudta összefogni a szerteszét levő fejedelmi hadakat és így az egyes kapitányok magukra voltak hagyva. Reöthy Orbán betegsége miatt „tartalékhadsereg" nem jött létre, hanem a kis önálló hadak szétszórva maradtak a 13 vármegye területén mindenféle központi irányítás és ellenőrzés nélkül.

Pedig nagy szükség lett volna irányításra és ellenőrzésre. A tartalékban maradt seregek a gyengébb minőségűek közül kerültek ki, és parancsnokaik, kapitányaik sem rendelkeztek sok haditapasztalattal. A zsoldosok, erdélyi hadak Rákóczyval mentek, a 13 vármegye területén a várőrségeken kívül elsősorban a 13 megye felkelői maradtak. E megyék hadai már 1644-ben is kitűntek fegyelmezetlenségükkel és megbízhatatlanságukkal. 1645-ben sem javítottak hírnevükön. Hamar „megunatkoztak" a vármegyei katonák és haza oszlottak, tekintet nélkül arra, hogy elvégezték-e már a rájuk bízott feladatot, vagy sem. Ez általános betegsége volt a vármegyei seregeknek, de különösen könnyen következhetett be olyan esetekben, amikor az otthon csak néhány mérföldre volt a tábortól. Már pedig ez volt a helyzet 1645-ben a várakat körülzáró seregeknél. Augusztusban már egyik vár alatt sem voltak olyan létszámmal, mint ahogy I. Rákóczy György elrendelte. Ebben azonban a szökéseken kívül nagy szerepe volt az ismét felerősödő pestisnek is.

1644/45 telén a pestis erősen pusztított a Felvidéken, de a tavasz folyamán elcsendesedett. Nem szünt azonban meg, és júliusban ismét teljes erőre kapott. Pusztítása akkor még nagyobb volt, mint télen. Kassán pl. naponta 16—17 embert temettek el.[117] A járvány akadályozta a hadakozást, de megbénította a kereskedelmet is, elsősorban Lengyelország felé. Ennek következtében jelentékenyen csökkentek a

[114] Kun Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 11.

[115] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamara l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 14.

[116] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 29.

[117] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 1.

kamarai bevételek is, melyeknek nagy részét a vámok tették ki. Szemere Pál kamarás augusztusban kénytelen volt jelenteni, hogy több pénz nincs és a pestis miatt további összegekre Rákóczy ne is számitson a kamarától.[118] Rákóczyt ez érzékenyen érintette, mivel 1645-ben a hadviselés költségeinek jelentős részét a szepesi kamarára hárította.

1645 nyarán tehát a helyzet Kassa környékén, a 7 vármegyében nem volt megnyugtató, azonban ennek inkább belső okai voltak, semmint a lengyel és a török veszély. Augusztusban viszont valóban támadás érte e területeket — a császáriak részéről.

Lipót Vilmos 8000 főnyi seregével még augusztusban sem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy a svédek ellen vonuljon és megkísérelje Brünn felmentését. Július végén nem sikerült Rákóczy elleni támadása, és miután Rákóczy átkelt a Morván, többé nem is lehetett reménye arra, hogy Torstensontól elkülönítve tudja megtámadni. A császári fővezér ezután is Rákóczyra akart csapást mérni, de mivel már nem merte megtámadni főseregét, elhatározta, hogy Rákóczy keleti birtokait fenyegeti majd. Ezért Lipót Vilmos augusztus 7. körül Puchaim generálist a Pozsony körüli hadak egy részével kelet felé küldte. Puchaim feladata elsősorban Szendrő felmentése lett, de még fontosabb volt ennél a 7 vármegye veszélyeztetése. A császáriak ezzel kívánták Rákóczyt rábírni arra, hogy békét kössön, vagy pedig, hogy visszatérjen a fenyegetett megyék védelmére.

Augusztus 8-án, Puchaim indulásával egyidejűleg előzetes megegyezés jött létre III. Ferdinánd és I. Rákóczy György között.[119] A harcok azonban nem értek azonnal véget. Puchaim folytatta előnyomulását. Útját megkönnyítették a császári kézen maradt várak őrségei. A murányiak pl. augusztus 10-én még Rozsnyó városára is ráparancsoltak, hogy gondoskodjon élelemről Puchaim hada számára.[120] Puchaim augusztus 15. körül érkezhett Fülekre. Fülekről erősítéseket kért, elsősorban könnyű lovasokat, 6 vagy 700-at. Hírei szerint a közelében Rákóczynak 2200 katonája volt, 800 Jósvánál, a többiek Szendrőnél.[121] Jósva körül Petki István serege lehetett, akit Rákóczy nem sokkal korábban küldött haza Holicstól. Most Petki volt megbízva azzal, hogy Szendrő ostromát fedezze. Azonban nem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy szembeszálljon Puchaimmal. Éppen ezért augusztus 17-én, amikor már Rozsnyónál volt, utasításokat kért, hogy szükség esetén merre vonuljon vissza, Kassának-e, vagy Ónod felé.[122] Petki aggodalmai indokoltnak

[118] Szemere P. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 8.

[119] Egyezmény III. Ferdinánd és I. Rákóczy György között. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Rákóczy György iratai. 1645. aug. 8.

[120] Móré I. levele. Történelmi Tár. 1885.

[121] Puchaim levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. aug. 15.

[122] Petki I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 17.

bizonyultak. Puchaim augusztus 17-én Fülekről teljes hadával folytatta útját. Hada nemigen lehetett több 3000 főnél, de ezt az erőt Petki serege már semmiesetre sem állíthatta meg.

Most lett volna szükség a tartalékban maradt seregek koncentrálására, a rendelkezésre álló erők egységes vezetésére. A koncentrálás elmaradt, az egységes vezetés azonban részben megvalósult. Reöthy Orbán helyett Lorántffy Zsuzsánna vette kezébe az irányítást. A fejedelemasszony ekkor Tokajban tartózkodott és innén intézkedett. Az 1644-es év gyakorlatának megfelelően a várakat erősítette meg. A gyalogságot elrendelte Szendrő alól és szétosztotta a várakba. Elrendelte a tiszai átkelőhelyek őrzését is.[123] Szendrőnél egyelőre blokírozó lovas hadat hagyott hátra, amely azonban később a Hernád és Tarca vidékére vonult vissza Puchaim elől.[124] Lorántffy Zsuzsánna is célszerűbbnek látta, ha elhagyja Tokajt és augusztus 20-án már Váradról intézkedett.

Puchaimnak tehát sikerült Szendrő felmentése, azonban ennek már nem volt nagyobb jelentősége, mert közben megtörtént a fegyverszüneti egyezmények kicserélése, véget ért az ellenségeskedés a fejedelmi hadak és a császáriak között.

Rákóczy hadai Brünnél. A fejedelmi seregek visszavonulása

Rákóczy megbékülése a császárral Torstensont igen nehéz helyzetbe hozta. Sok haszna eddig sem volt a fejedelmi hadakból, de jelenlétük mégis távol tartotta a császáriakat Brünntől. Ha Rákóczy elvonul a fegyverszüneti egyezmény életbelépése után, Torstenson számára sem maradt más hátra, mint hogy elvonuljon, Brünn alól 3 és fél hónapi sikertelen ostrom után. Az ostrom ugyanis augusztus elején sem jutott előbbre. Rákóczy ágyúi ugyan serényen dolgoztak, de nem sikerült a falakon nagyobb rést ütni. Igaz, hogy nehéz volt már az ostromlottak helyzete is. Elsősorban az élelem és a lőpor hiánya aggasztotta őket. Augusztus elején néhány napon át már annyi lőpor sem volt a várban, hogy az ostromlók ágyútüzét viszonozni tudták volna. Ekkor azonban, augusztus 8-án 81 dragonyos ismét áttört az ostromzáron és lőport hozott a várba. Így még egy időre lehetővé vált a város védelme.

Az idő pedig változatlanul a császáriak szövetségese volt. Hiába arattak a franciák augusztus 3-án Condé vezetésével Allerheimnél nagy győzelmet a bajorok felett, ennek már nem lehetett semmi hatása sem Brünn ostromára. Itt csak Rákóczy seregeinek elvonulása előtt lehetett a svédeknek még eredményt elérni. Éppen ezért Torstenson augusztus 15-ét jelölte ki az utolsó roham napjául. Erre minden erőt mozgósított

[123] Szuhay M. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 19.

[124] Szemere P. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 25.

és még Rákóczytól is újabb segítséget kapott. A fejedelem újabb ágyúkat küldött Brünn alá és székely gyalogosokat, akik részt is vettek a nagy rohamban. Brünni forrás szerint e rohamnál 26 zászlóalja fejedelmi gyalog szerepelt, akik három különböző helyen rohamozták a falakat.[125] Ez kb. 1300—1500 katonát jelenthetett. A roham azonban nem ért el sikert. Utána két órás fegyverszünet jött létre a halottak eltemetésére, majd 17-én megkezdődött az ostromló ágyúk leszerelése. 18-án elvonultak a magyarok a vár alól, 20-án pedig megkezdődött a svédek kivonása is az ostromárkokból. A svédek teljes elvonulása augusztus 23-án következett be Brünn alól.

A fejedelmi hadak utolsó fegyverténye volt a Brünn elleni rohamban való részvétel. Három napra rá megtörtént a fegyverszüneti egyezmények kicserélése és ezzel véget ért I. Rákóczy György másfél éves háborúja.[126] Lipót Vilmos visszarendelte Puchaimot Szendrőtől, Rákóczynak pedig el kellett a svédektől válni és megindulhatott hazafelé.

A magyar hadak elindulása előtt búcsúzóul I. Rákóczy György találkozott Torstensonnal a Dyje menti Lednicenél (Eisgrub).[127]

Rákóczy a török fenyegetődzésével indokolta meg fegyverszünetét, de biztosította Torstensont afelől, hogy amíg nem jön létre végleges béke a császáriakkal, Kassa közelében fog várakozni fegyverrel kezében. Amennyiben a császáriak nem tartják meg a megállapodást, ismét támadni fog.[128] Ez igéretét nyilván Rákóczy sem gondolta komolyan, de a svédek sem számoltak vele.

Augusztus 21-én azután megindultak hazafelé a hadak. I. Rákóczy György még augusztus elején elkészítette visszavonulási tervét. E szerint a visszavonulás három oszlopban történt volna, a Vág és a Garam völgyén át, illetve a déli végek mellett.[129] A helyzet augusztus közepére azonban Puchaim támadása miatt megváltozott és így augusztus végén Rákóczy seregei együtt, egy oszlopban vonultak vissza. A végek mellett haladtak el. Útvonaluk Holics—Szenice—Szomolyán—Nagyszombat—Galgóc—Verebély—Léva—Palánk—Szécsény és Losonc volt. Losoncra szeptember 2-án érkeztek. A visszavonulás tehát igyen gyors volt, és dezorganizálta a seregeket. Lórántffy Zsuzsánna rosszalta is a nagy gyorsaságot, féltette a Rákóczy-birtokokat a visszafelé özönlő katonáktól.[130] I. Rákóczy György intézkedett is birtokainak védelmére: birtokaira falvanként 3—4 katonát rendelt és csapatokat küldött a szőlőhegyekre is.[131]

Losoncon Rákóczy elvált seregeitől, előre sietett Tokajra, feleségéhez. A seregek továbbvezetését, illetve szétbocsátását Keményre bízta.

125 *Koller.* 1845. 78—79. o.
126 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. aug. 19.
127 *Kemény:* Önéletírása. 455—457. o.
128 *Dudik.* 1874. 196—197. o.
129 Török-magyarkori Állami Okmánytár. III. 361—362. o.
130 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 356. o.
131 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 355. o.

Rákóczy nem fizette ki a katonák hátralékos zsoldját és ezért Kemény attól félt, hogy nem mennek olyan könnyen szét, hanem fellázadnak. Keménynek azonban végül sikerült a hálátlan feladatot végrehajtania: a seregeket külön-külön bocsátotta el, és azok szívesen oszlottak szét, mert „a hadak is megunatkoztak, fáradtak, az nyugalmat kévánák".[132] Szeptember közepére valamennyi katona hazakerült és Rákóczy nem rendelkezett többé hadsereggel. Csupán a várak őrségei maradtak fegyverben.

Így ért véget az 1644/45-ös hadjárat. A békét ugyan csak egy év múlva kötötték meg Linzben, de több ellenségeskedésre már nem került sor. A hadjáratból Erdély, a magyar függetlenség és szabadság bástyája megerősödve került ki. I. Rákóczy György haláláig a 7 vármegye és Kassa ismét Erdélyhez került és megnövekedtek a Rákóczy-birtokok is.

Az 1644/45-ös hadjáratot követő linzi béke egy időre ismét biztosította a magyar rendek beleszólását a királyi Magyarország kormányzatába és előrehaladást jelentett vallási téren is. Eredményében tehát a hadjárat sikeres volt, egy időre ismét visszaszorította a Habsburg hatalmat és megerősítette Erdélyt, esetleges későbbi küzdelmek bázisát. Katonailag azonban már kevésbé volt sikeres a hadjárat. Másfél év alatt csak egyszer érte a császáriakat nagyobb vereség, 1644 nyarán, és ekkor is az északkelet-magyarországi parasztok győztek, nem pedig a fejedelmi hadak. Pedig a fejedelmi hadsereg létszámra igen tekintélyes volt, mindig jóval nagyobb, mint az ellenséges had. I. Rákóczy György azonban nem tudta kihasználni hadseregének számbeli túlsúlyát, sem pedig azt az előnyt, amit seregeinek könnyűlovas jellege adott a nehezen mozgó császáriak felett.

Az 1644/45-ös hadjárat katonai sikertelenségének oka elsősorban a magyar hadsereg igen gyenge vezetése volt. I. Rákóczy György egészen gyenge hadvezérnek bizonyult, és ugyanakkor nem engedte meg, hogy tehetségesebb alvezérei vegyék kezükbe az irányítást. Rossz volt a helyzetmegítélése, mindig csak a pillanatnyi helyzetet vette figyelmbe, hiányoztak az átfogó hadvezéri elgondolásai, és egyáltalán nem volt merész, nem mert kockáztatni. Óvatos volt állandóan, és óvatossága minden nagyobb akció akadályává vált. Ő volt az oka, hogy a hadjárat során a fejedelmi hadak oly keveset kezdeményeztek, hogy többnyire csak az ellenség hadmozdulatait követték. Bátrabb, elgondolásokban gazdagabb hadvezetéssel 1644/45-ben sokkal nagyobb sikereket lehett volna elérni.

Az európai helyzet nagy lehetőségeket nyújtott I. Rákóczy György számára. A fejedelem, mint államférfi felismerte ezt, és megindította a hadjáratot. Azonban I. Rákóczy György, a katona már nem tudta kihasználni a kedvező helyzetet. Igaz, hogy 1644-ben becsapták a

[132] *Kemény*: Önéletírása 459—460. o.

svédek, azonban még így is a császári hadsereg jelentős részét lekötötték a nyugaton folyó harcok az 1644-es évben is, 1645-ben pedig Torstenson győzelmes hadjárata egészen rendkívüli alkalmat nyújtott a magyar szabadságharc számára. Rákóczy elmulasztotta ezt az alkalmat. Hiába győzött szövetségese, nyert ütközetekkel nem tudta Torstenson győzelmét döntő diadallá tenni.

I. Rákóczy György békekötésével ugyanazt az eredményt érte el, mint Bethlen Gábor. Azonban Bethlen szövetségeseitől elhagyva csikarta ki II. Ferdinándtól az előnyös békefeltételeket, I. Rákóczy György pedig annak fejében jutott ezekhez a feltételekhez, hogy elhagyta győztes szövetségeseit.

A TÁRSADALOM ÁLLÁSFOGLALÁSÁNAK HATÁSA A BOCSKAI SZABADSÁGHARC HADMŰVELETEIRE

Nagy László

Történetírásunk a Bocskai szabadságharcot az erdélyi fejedelmek 17. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcai között tárgyalja a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György vezette küzdelmekkel együtt, de a magyar nép 1604—1606. évi Habsburg-ellenes függetlenségi harca a közös vonások mellett sok tekintetben különbözik is a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György vezetése alatt vívott küzdelmektől. Ez a különbség megmutatkozik az egyes társadalmi osztályoknak a harcokban tanúsított magatartásában, a gazdasági előfeltételekben, a hadsereg összetételében és a mozgalmak döntő területi bázisában egyaránt.

A különbözőség elsősorban onnan adódik, hogy míg Bethlen Gábor és I. Rákóczy György függetlenségi harca az önálló erdélyi államra és annak előre megszervezett hadseregére támaszkodott, a Bocskai szabadságharc a fegyvert fogott néptömegek, a hajdúk és jobbágyok kezdeményezésére és forradalmi részvételére épült. Persze, a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György vezette küzdelmekben is részt vettek a hajdúk és aktív fegyveres támogatást nyújtottak a jobbágyok is, de a Bocskai szabadságharccal ellentétben, a fő erőforrást maga az erdélyi állam, a fejedelemség hadserege jelentette s a hajdúk és jobbágyok csak kisegítő erőként működtek.[1]

A Bocskai szabadságharc döntő területi, gazdasági bázisa a Partium és Felső-Magyarország volt, társadalmi és katonai fő erőforrása is elsősorban e területeken lakó hajdúkból és jobbágyokból került ki, s a tizenötéves háborúban és belső harcokban meggyengült, császári megszállás alatt levő Erdély már csak a felső-magyarországi katonai helyzet megszilárdulása után tudott némi támogatást nyújtani a szabadságharc számára.[2]

[1] Lásd *Wittman T.*: Bethlen Gábor, Bp. 1952 és Bethlen Gábor a hadszervező. Századok (továbbiakban Sz.) 1951. 3—4. sz. valamint *Cseh-Szombathy L.*: I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1956. 1. sz.

[2] Erdély elpusztított helyzetére vonatkozóan l. az erdélyi krónikairók munkáit. *Makkai L.* szerk.: Erdély öröksége. III. k. Tűzpróba, továbbá *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 11. old.

Az a körülmény, hogy a Bocskai szabadságharcban a néptömegek kezdeményezése és aktív, forradalmi részvétele döntő szerepet játszott, befolyást gyakorolt a mozgalom jellegére is. Az elvitathatatlan tény, hogy főként 1605 közepétől kezdve a Bocskai szabadságharcban is uralkodó vonássá vált a rendi jelleg.[3] Emellett azonban a mozgalom a néptömegek döntő katonai szerepén keresztül mindvégig erősen megtartotta osztályharcos jellegét is. A tömegek harca a Habsburg zsarnokság lerázásán túl már a feudális elnyomás kereteit is érintette. A mozgalom osztályharcos jellege azért maradhatott meg eléggé éles formában mindvégig, mert a szabadságharc mögött nem állott egy előre megszervezett feudális államapparátus a maga erőszakszerveivel. A hadsereg túlnyomó többségét önként és többnyire zsold nélkül harcoló hajdúk és jobbágyok alkották, s a hadsereg vezetésében is jelentős szerepet töltöttek be a jobbágyi vagy elszegényedett nemesi származású parancsnokok anna ellenére, hogy 1605-től kezdve a legfelsőbb katonai vezetés is mindinkább a főnemesség kezébe ment át.[4] Az uralkodóosztály arra törekedett, hogy háttérbe szorítsa és ha lehet, teljesen felszámolja a mozgalom népforradalmi, osztályharcos jellegét. Ez a törekvés azonban csak részeredményekkel járt, nem tudott teljes diadalt aratni, s a nemesség kénytelen volt engedményeket tenni a néptömegek felé, mert csak azoktól várhatta az uralkodóosztályt is érzékenyen sujtó császári zsarnoki elnyomás megszüntetését.[5]

A Habsburg elnyomók elleni külső harc mellett végigvonul a Bocskai szabadságharcon egy belső küzdelem is a résztvevő társadalmi osztályok között. Ahhoz tehát, hogy tiszta képet nyerjünk a társadalmi és katonai kérdések összefüggéséről a Bocskai szabadságharc idején,

[3] A Bocskai szabadságharc rendi jellegét bizonyítják célkitűzései, melyek a nemesség csorbítatlan hatalmának visszaállítására irányultak, valamint a nemesség politikai vezetőszerepe, s a felkelésnek a *„ius resistendi"*-n alapuló ideológiája. L. ezekkel kapcsolatban: Illésházy István feljegyzését és levelét Bocskaihoz: *„az mi törvényünk az királyra támadást in tali casu megengedi"* és *„Magát az fegyver ellen omni iure szabad volt ótalmazni"*. Történelmi Tár (továbbiakban TT.). 1878. 48., 9. old. Bocskai maga is azt mondta 1606. ápr. 28-i előterjesztésében a szabadságharc céljáról: *„... az hazánkbeli törvényünknek kiszolgáltatásának rendi és módja, annak a régi és megvégzett folyása semmi okon meg ne gyaláztassék, sem penig új találmánnyal meg ne elegyittessék"*. Magyar Országgyűlési Emlékek (továbbiakban MOE.). XI. k. 773. old. 1605. ápr. 29-i levelében pedig azt írta Thurzó Györgynek: *„... az mi ebben való előmenetelünk, hasznunk és böcsületünk semmi nem egyéb az kegyelmed mana és kegyelmedhez hasonló egyéb fő emberek használnál, böcsületénél."* Országos Levéltár (továbbiakban OL.). Thurzó cs. lt. fasc. 90.

[4] 1604-ben a két fővezér Némethi Balázs és Lippai Balázs két jobbágyszármazású hajdúkapitány. 1605-ben az elszegényedett nemesi családból származó Rhédey Ferenc, Némethy Gergely, Segnyey Miklós, Dengeleghy Mihály lépnek előterébe, majd a dúsgazdag Homonnai Drugeth Bálint, mellette Dessewffy János, Gyulaffi László, Rákóczy Lajos, mint főkapitányok. Ugyanakkor a hadműveletek tényleges irányításában a szegényebb nemesi paracsnokok mellett még szavuk van az egyszerű hajdúkapitányoknak is.

[5] L. pl. 20. sz. jegyzetet.

meg kell vizsgálnunk a hajdúk és jobbágyok, a nemesség és a városi polgárság magatartását a szabadságharc folyamán, csatlakozásuk hatását a hadműveletekre, az egyes társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyát és részvételük jelentőségét az eredmények kiharcolásában.

*

Amikor Belgiojoso császári tábornok felső-magyarországi főparancsnok csapatai 1604 októberében támadásra indultak a Tiszántúl egyik legnagyobb birtokosa, Bocskai István ellen, egész Magyarországon a hajdúk voltak az elsők, akik e legújabb császári önkény megakadályozására fegyvert fogtak.[6] Ha azt kérdezzük, mi indította erre a lépésre a társadalom kivetettjeit és üldözöttjeit, nehéz egyetlen szóval kielégítő választ adni a kérdésre. *„Magok nemzetinek hóhéri"* nem akartak lenni — írja állásfoglalásuk okáról tömören Bocskai.[7] A nemzeti érzés, a hazaszeretet előtérbe kerülése nagyon komoly indító ok volt, azonban emellett nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott az a körülmény is, hogy Bocskai földet, letelepedést ígért nekik; az eddig törvényen kívüli helyzet megszüntetését és a feudális terhektől mentes szabad életet.[8]

Már október 3-án fegyvert fogott 300 szabad hajdú és visszaverte Kereki vára alól Conczin váradi alkapitány zsoldosait,[9] október 14-én éjszaka pedig mintegy háromezren esküdtek fel Bocskai hűségére és kötelezték el magukat a nemzet szabadságának ügye mellett.[10] Ők alkották a kirobbanó szabadságharc első katonai erejét. Még virradat előtt Álmosd és Diószeg között kemény, véres harcban győzelmet arattak a gyülekező császári haderők egyik legerősebb oszlopa, Petz ezredes serege fölött. A győzelem kivívása a hajdúk érdeme, akik óriási elszántságot, bátorságot és hősi helytállást tanúsítottak a náluknál erő-

[6] Bocskai 1605. április 8-i levelében azt írja Erdélybe ismeretlenhez: *„magok jövének érettünk* [t. i. a hajdúk] *olykor, amikor immár Szent-Jobot töllünk elvötték, és Kerekit vitatták."* Magyar Történelmi Tár (továbbiakban MTT.). XIX. 102. old. Bár e megállapításnál figyelembe kell venni, hogy Bocskai mindvégig igyekezett elhárítani magáról a fegyveres kezdeményezés vádját, s ezért írja, hogy a hajdúk kérték fel őt a harc irányítására, azonban a kérdésnél nem ez a döntő, hanem az a körülmény, hogy a hajdúk az első adandó alkalommal fegyvert ragadtak a császáriak ellen. L. még a szerencsi országgyűlési rendek 1605. ápr. 20-i levelét a hajdúkhoz. (MOE. XI. k. 874. old.)

[7] MTT. XIX. 102. old.

[8] L. *Szilágyi S.:* szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 588 old., *Makkai L.:* Erdély története. Bp. 1944. 336. old., *Szamosközy I.:* Történeti maradványai. Monumenta Hungariae Historica Scriptores (továbbiakban MHHS.). XXX. k. 249. old.

[9] L. *Alvinczy P.:* Történeti följegyzései. Ráday gyűjtemény, 1955. évi évkönyve. 12. old., *Bethlen F.:* Erdélyi históriája, *(Geréb L.:* A hazai osztályharcok irodalma. 1526—1660. Bp. 1955. 278. old.), Belgiojoso. 1604. okt. 7-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

[10] Hajdúkapitányok. 1604. okt. 14-i hűséglevelét l. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E. Továbbá *Hain G.:* Lőcsei krónikája. Lőcse, 1913. 134. old., *Szamosközy I.:* i. m. 253. old., *Bethlen F.:* i. m. 277—279. old.

sebb ellenséggel szemben és fényes győzelmet arattak a császári seregrész felett.[11]

A kivívott diadal hatása óriási volt. *„Magyarországban idegen seregen ennél nagyobb vereség már régen nem esett"* — írja a krónikás. A győzelem hatása következtében felszabadult az egész Partium, s a tiszántúli rész. Belgiojoso felbomló serege riadtan menekült a hajdúk elől, akik Rakamaznál még egy vereséget mértek a császári seregre utóvédjére. Néhány nap múlva Lippai Balázs és Németi Balázs, a két jobbágyszármazású hajdúkapitány, már Felső-Magyarország központjába, Kassára vezette be a diadalmas hajdúkat, akik egyre nagyobb számmal csatlakoztak a mozgalomhoz. A fürge hajdúlovasok Kassa elfoglalása után *„mérges darazsakként"* rajzottak szét a környező területen, s rövid két hét leforgása alatt már több mint 30.000 km²-nyi területen számolták fel a császári önkényuralmat.[12]

Nem kevesebb bátorsággal harcoltak a hajdúk akkor sem, midőn 1604 novemberében Basta császári tábornagy erős, közel 15.000 főnyi serege támadt a kibontakozó mozgalomra. November 17-én Osgyánnál fogadták haláltmegvető bátorsággal a rájuk zúduló négyszeres túlerőt, a hónap utolsó napjaiban pedig Edelénynél és Besenyőnél harcoltak keményen Basta zsoldosaival.[13] Bár mindkét összecsapás vereséggel végződött, ennek ellenére már december első napjaiban újból összegyülekeztek, és új harcokra készen várták Bocskai parancsait. Szép példáját mutatták a bátor, hősies helytállásnak Kassa védelménél is, mely város falai alól a császári sereg véres fejjel takarodott Eperjesre, téli szállásra. A hajdúk mindenütt a nyomukban voltak, állandó rajtaütésekkel fárasztották, fogyasztották az ellenséget, s az egész tél folyamán nem szűntek meg háborgatni, zaklatni őket.[14]

1604 december második felében Rhédey Ferenc, Bocskai alvezére 2000 hajdú-lovas élén indította meg a diadalmas téli hadjáratot, melynek eredményeképpen 1605 tavaszára felszabadult a felső-magyarországi végvárvonal, s bizonytalanná vált Basta Eperjesen tartózkodó

[11] Az álmosd—diószegi ütközetről *Gömöry G.* írt először: Az álmosdi ütközet 1604. okt. 15-én c. alatt. (HK. 1891.) Adatait több helyütt cáfolja *R. Horváth J.*: Bocskay István háborúja Rudolf ellen c. tanulmányában. (HK. 1893.) Az eddig megjelent legújabb feldolgozás *Gyalókay J.*: A biharmegyei hadjárat 1604-ben. (HK. 1928.) Mindhárom munkának nagy hiányossága, hogy eredeti levéltári anyagot nem használ, megállapításait a krónikások sokszor ellentmondó adataira építi, s nem egyszer adatok híján hipotézisekre támaszkodik. *Gömöry G.* saját állítása szerint egykorú német levelek alapján állította össze rövid munkáját, azonban adatai teljesen ellenőrizhetetlenek, mert semmiféle levéltári megjelölést nem használ. Értékes támpontot nyújt az ütközettel kapcsolatban Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E:)

[12] L. ezzel kapcsolatban tanulmányomat: A császári sereg támadása a Bocskai szabadságharc ellen 1604. őszén. (HK. 1956. 3—4. sz.)

[13] Uo.

[14] Uo.

seregének összeköttetése a császári udvarral.[15] E nagyjelentőségű győzelem kivívásában is a hajdúk jártak az élen, akik a jobbágyok és magyar végvári katonák segítségével lehetővé tették 1605 tavaszán a döntő támadás megindítását a császáriak ellen. Bocskai meleg szavakkal emlékezett meg a téli hadjáratban szerzett érdemeikről: „... *az nagy fizetetlenség miatt felette nagy fogyatkozott állapatban vadnak, de mind azt sem nizték hanem télen is, számtalan sok sanyarúságokat, hidegségeket, ki sánczban várak alatt való heveréssel, ki az ellenség ellen való csatázással, meg nem mondhani mennyit szenvedtenek; most is hol éhen, hol szomjuhon nagy ruhátlansággal és sok fogyatkozással óránként testek szakadásával, vérek hullásával, és sokan halálokkal is szolgáltanak...*"[16]

Elismerték a hajdúk érdemeit még a császáriak táborában is, amint ezt Forgách Zsigmond levele bizonyítja. Azt írja: „... *soha még ilyen ellenségre nem talált volt Básta uram*" — s ha sikerülne békét kötni „... *talán böcsületi lenne ezután ez nemzetnek is...*"[17] Basta maga is azt mondta a hajdúkról, hogy olyan eredményesen harcolnak, amely más nemzetnél nem tapasztalható.[18]

A szerencsi országgyűlésen megjelent rendek is meghajtották az elismerés és megbecsülés zászlaját a hajdúk előtt. Azt írták a Rhédey Ferenc parancsnoksága alatt harcolóknak: „*Az mely mi kegyelmes urunkhoz ő fölségéhez mindhogy kegyelmetek még ez mi mostani végzésönknek előtte engedelmesen hívsége alá adta magát és hazátoknak szabadulásáért fegyvert vontatok vitézöl ő fölsége és mindnyájunk mellett az német ellenség ellen, azt mi mind egész országul kedves néven vettök tikegyelmetektől, s köszönjük is ebben való jó igyekezetit tikegyelmeteknek, fejenként gondot viselvén arra, hogy kegyelmetekhez hálátlanoknak ne találtassunk...*"[19] A katonai érdemek elismerése engedményeket vont maga után a nemesség részéről politikai, gazdasági téren is, amint ez a szerencsi országgyűlés azon törvényéből kitűnik, mely szerint azokat a jószágokat, melyeket Bocskai „*a szolgáló rend köziben osztott*" ne lehessen visszavenni, „*hogy valami képpen a szolgálattól meg ne idegenedjenek országunknak nagy kárával...*"[20]

[15] L. „A Bocskai szabadságharc, 1605. évi hadjárata" c. tanulmányom „Hadműveletek Felső-Magyarországon" részét. (HK. 1955. 3—4. sz.), továbbá Pethe Márton, 1605. jan. 1-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.) Pográny Benedek, 1605. febr. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (U. o.); Pálffy Katalin jan. 31-i lev. Illésházyhoz. (*Ipolyi A.:* Rimay János államiratai. Bp. 1887. 116. old.), *Szamosközy I.:* i. m. 327. old.

[16] Bocskai 1605. április végén kelt levele a török szultánhoz. (MTT. XIX. 118. old.)

[17] Forgách Zsigmond 1605. febr. 21-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.)

[18] Basta 1597. nov. 8-i lev. San Clemente prágai spanyol követhez. Kiadta: *Dr. Veress E.:* Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1914. I. k. 16. old.)

[19] Szerencsi országgyűlési rendek id. 1605. ápr. 20-i lev. a hajdúkhoz. (MOE. XI. k. 874. old.)

[20] A szerencsi országgyűlés törvényeit magyarul l. Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban ETA.). 3. k. 57—64. old.

Nem csökkent a hajdúk katonai jelentősége az ország nyugati részének felszabadításáért folytatott tavaszi és nyári hadműveletekben sem, noha a nyár végén már egyre jobban bekapcsolódtak vármegyei, nemesi csapatok is a hadműveletekbe. Rhédey közvetlen parancsnoksága alatt közel 10 000 hajdú tevékenykedett, s nem volt kevés az északi hadoszlop keretében harcoló, és Homonnai Bálint seregében működő hajdúk száma sem.[21]

Ott küzdöttek a hajdúk Besztercebánya, Selmecbánya, Zólyom ostrománál, majd Basta visszavonuló seregét üldözték eredményesen.[22] Részt vettek Pozsony többszöri ostromában, elfoglalták Trencsént, mely Esztergomnál is erősebb vár volt,[23] júniusban pedig Nyitra vára alatt víztak kemény ostromot. Itt nem egy példáját mutatták a bátorság mellett a katonai leleményességnek is. Feljegyezték róluk, hogy *„fortélyos találmányú"* ostromtornyokat készítettek, melyeket közel toltak a bástyafalakhoz, s arról vívtak a védőkkel. Rohamukat többször visszaverték, azonban nem csüggedtek, hanem újból és újból támadásra lendültek a falak ellen, míg végül is megadásra kényszerítették a nyitraiakat.[24]

Hasonlóan kemény harcot vívtak Érsekújvár ostrománál is. A vár, mely Felső-Magyarország egyik legnagyobb erőssége volt, végül is kapitulációval került Bocskai kezére, s miután az év végén Huszt vára, majd a következő év elején Tokaj is kapitulált, Felső- és Alsó-Magyarországon alig maradt komoly, számottevő erősség császári kézen.[25]

[21] L. Pográny Benedek 1605. febr. 24-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. Részletes kimutatás Rdédey seregeiről. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15433. fol. 743., *Homonnai Drugeth Bálint:* Naplója. (*Naményi I.:* Tudománytár. 1839. 5. k. 252. old.)

[22] L. a pozsonyi Kamara 1606. ápr. 5-i jelentését Mátyás főherceghez és ápr. 22-i jelentését az Udv. Kam.-hoz. (OL. Pozsonyi Kam. Exp. n° 6. és n° 78.), Bocskai ápr. 8-i lev. Erdélybe ismeretlenhez. (MTT. XIX. 103. old.), Abaffy Miklós ápr. 17-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó lt. fasc. 39.), Thurzó Kristóf ápr. 20.-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (U. o. fasc. 105.) Mátyás főherceg aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz (HK. 1893. 711. old.), *Istvánffy M.:* Magyarország története, 1490—1606. Debrecen. 1867. 906. old., *Dr. Komáromy A.:* Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 185. old. *Sepsi Laczkó M.:* i. m. 199. old.

[23] Illésházy 1605. jún. 6-i lev. Bocskaihoz. (TT. 1878. 8. old.) L. még *Károlyi J.:* A trencséni vár. Trencsén, 1910. 71—74. old., *Istvánffy M.:* i. m. 906., 910. old., Thurzó György 1605. máj. 6-i lev. Rudolfhoz. (Tud. A. Kazinczy gyűjt. 11. dob.), Basta 1605. máj. 12-i jelentése az Udv. Haditanácshoz (i. m. II. k. 666. old.), M. v. v. Pozosy vm.: 589—590. old.

[24] *Dr. Komáromy A.:* i. m. 322—325. old., *Pray Gy.:* Epistolae Procerum Regni Hungariae. Pars III. 283—286. old., Mátyás főherceg id. lev. (HK. 1893. 711 old.), Thurzó Kristóf jún. 14-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. Rhédey Ferenc jún. 11-i lev. u. ahhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.)

[25] Homonnai Bálint részletes naplóján kívül l. pl. *Hadsi Khalfa* krónikáját. (Sz. 1899. 125. old.) *Dr. Komáromy A.:* i. m. 331—333. old., *R. Horváth J.:* i. m. 621—634. old., Bosnyák Tamás leveleit. (TT. 1878. 829., 832., 834. old.) Jelisith Miklós nov. 2-i lev. Bartha Bálinthoz (TT. 1879. 31. old.), Mátyás főherceg aug. 10-i lev. a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 713. old.) Illésházy okt. 5-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69.) Melczer János szept. 11-i lev. Horváth Gáspárhoz. (OL. Eszterházy Miklós nádor iratai V/a.) stb.

Az örökös tartományokba végzett beütéseket, — melyeknek célja az udvar békekötésre kényszerítése volt — nagy részben hajdúcsapatok hajtották végre Dengeleghy Mihály, Bosnyák Tamás, Duló Gergely parancsnoksága alatt. Sikeres portyázásokat végeztek Sziléziában, Morvaországban és Ausztriában, s megakadályozták, hogy innen a császáriak csapaterősítéseket küldjenek Felső-Magyarországra.[26]

Hasonló céllal indított támadást Némethy Gergely hajdúkapitány a Dunántúlon 1605 májusában. 2000 lovashajdúval kezdte meg a hadműveleteket, s a csatlakozott jobbágyok és dunántúli magyar végvári katonaság egy részének támogatásával rövid idő alatt felszabadította csaknem az egész Dunántúlt.[27] Bár e területet nem sikerült véglegesen megtartani, mert az erős fölényben levő császáriak az év végére visszafoglalták a Dunántúlt, ennek ellenére Némethy Gergely hajdúi májustól decemberig nemcsak a dunántúli császári erőket kötötték le sikeresen, hanem még Basta seregét is elvonták egy időre Alsó-Magyarországról.[28]

Erdélyben aránylag kevés hajdú harcolt. E terület felszabadítását Bocskai főként belső erőkkel és román segítőcsapatokkal kívánta végrehajtani. Ide is érkezett azonban 1000 hajdú Gyulaffi László parancsnoksága alatt, akik sikeresen támogatták a székelyek és moldvai román csapatok harcát a császáriak ellen.[29]

Láthatjuk tehát, hogy a szabadságharc hadműveleteiben, a győzelem kiharcolásában a hajdúk játszották a legkimagaslóbb szerepet. Ők alkották a hadsereg döntő részét, számuk 1605 végére a közéjük állt jobbágyokkal együtt elérte a 30 000 főt is.[30] Számbeli túlsúlyuk mellett jelentős volt még az a körülmény is, hogy a hajdúk képezték — a kisebb létszámú magyar végvári katonaság mellett — a hadsereg legképzettebb, harcokban legtapasztaltabb részét. Legtöbbjük végigjárta a tizenötéves háború kemény iskoláját, megismerte nemcsak a törökök,

[26] Az idézett munkák megfelelő részein kívül l. még Rhédey Ferenc 1605. máj. 7-i és 30-i leveleit Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.) Thurzó György jún. 25-i lev. Liechtenstein Károly herceghez. (TA. Kaz. gy. 11. dob.) Illésházy szept. 31-i lev. Bocskaihoz. (TT. 1878. 23. old.) Pálffy Katalin ápr. 17-i lev. Illésházyhoz. (*Ipolyi A.*: i. m. 134. old.) *Alvinczy P.*: i. m. 14 old., Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevele a hajdúknak. (*Benda K.*: i. m. Okmánytár. 127. old.) Forgách Zsigmond máj. 12-i lev. Mátyás fhghez. (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 113.)

[27] L. idézett tanulmányom (HK. 1955. 3—4. sz.) Hadműveletek a Dunántúlon c. részét.

[28] U. o. L. még MOE. XI. k. 205. old., *Homonnai B.*: Napló. 365. old., Pográny Benedek máj. ?-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 73.) Homonnai Bálint okt. 4-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, Rdédey Ferenc jún. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, Soporny János jún. 22-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (Uo. fasc. 105.)

[29] L. id. tanulmányom „Hadműveletek Erdélyben' c. része mellett Simeon vajda aug. 5-i lev. Bocskaihoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.) Gyulaffi László júl. 26-i levelét Bocskaihoz. (U. o.) Bocskai márc. 25-i lev. Jeremiás vajdához. (MTT. XIX. 74. old.)

[30] L. Illésházy István 1605. dec. 12-i lev. Kollonics Siegfriedhez. (TT. 1900. 416. old.)

hanem a császáriak harcmódját és egyben gyengéit is, és amikor szembe kerültek egymással, ki tudták használni ezeket a hiányosságokat.[31]

A hajdúk többsége, — ellentétben a császári katonákkal, akik között a nehéz fegyverzetű, lassan mozgó gyalogság volt az uralkodó fegyvernem —, könnyű fegyverzetű lovas volt.[32] A szabadságharc stratégiája — és nem utolsó sorban gazdasági helyzete —, gyors, eredményes hadműveleteket kívánt; a győzelem kiharcolását azelőtt, mielőtt a császári hadvezetés össze tudja szedni erőit, s nagyobb segítséget kap a külföldi hatalmaktól. E feladat végrehajtására a könnyűlovas, mozgékony hajdúk voltak a legalkalmasabbak. A hajdúk a 16. században foglalkozásuknak megfelelően még többnyire gyalogosok voltak. Ilyen minőségben kezdték katonai szolgálatukat a török ellen a 16. század közepén is, azonban a század végére egyre inkább lovasokká váltak.[33] Ezt az átalakulást a török elleni eredményes harc tette szükségessé, mert váratlan rajtaütéseket, eredményes portyákat csak így lehetett végrehajtani ellenük. Harcmódjuk igen jellemző vonása volt az úgynevezett *„hajdúles"* alkalmazása, amikor is az ellenséget lépre csalták és váratlan rajtaütéssel igyekeztek megsemmisíteni.[34] Ezt a harceljárást használták fel az álmosd—diószegi győzelem kivívásánál, s ezzel igyekezték megbontani és részenként megverni Basta támadó seregét 1604 novemberében.[35] Ez a váratlan rajtaütéseken, az ellenség állandó fárasztásán, fogyasztásán alapuló harcmód a 17. század elején fölénybe került, eredményesebbnek bizonyult a császáriak nehézkes, gyors támadásra kevésbé alkalmas, inkább védelemre berendezkedő seregének harcmód-

[31] A Bocskai szabadságharcban résztvevő hajdúk többsége a tizenötéves háború alatt császári szolgálatban harcolt a török ellen; vagy állandó zsoldban, (u. n. királyi hajdúk) vagy időről időre zsoldba fogadva (u. n. szabad hajdúk). Közülük került ki a szabadságharc hadseregének első magja (l. 8—11. sz. jegyzetben idézeteket) és a későbbiek folyamán is sok, korábban császári szolgálatban harcoló hajdú csatlakozott a mozgalomhoz. (l. *Gyulaffi L.*: Följegyzései. MHHS. XXXI. k. 42. old.) A vezetők többsége is vagy császári szolgálatban, vagy a császáriakkal együtt harcolt a török ellen. (Bocskai István, Rhédey Ferenc, Rákóczy Lajos, Rákóczy Zsigmond, Némethy Gergely, Németi Balázs, Lippai Balázs stb.)

[32] A császári sereg fegyvernemi megoszlása kitűnik Basta seregének összetételéből is, ahol 9400 nehéz fegyverzetű gyalogos és 5000 lovas alkotta a sereget. (MOE. XI. k 3. old.) Lásd még Basta memorandumát a hadsereg átszervezésére, melyben a könnyűlovasság gyarapítását javasolja. (Basta 1599. febr. elején kelt emlékirata Rudolfhoz, i. m. I. k. 166—170. old.)

[33] L. *Szabó I.*: A hajdúk 1514-ben. Sz. 1950. 186—188. old. és u. ő.: A hajdúság kialakulása. Alföld, 1955. és Kny. Debrecen. 1956., *Gömöry G.*: A hajdúk Lippa alatt 1604-ben. HK. 1892. 120 old., Magyar Törvénytár. 1000—1526. Bp. 1899. 1514. évi 60. tc. 2—3. §.. *Dr. Erdélyi Gy.*: A magyarok hadművészete. Bp. 1933. 246. old., MOE. XI. k. 318—319. old., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 7. old., *Császár E.*: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen. 1932. 17 old., stb.

[34] A hajdúk harcmódjával kapcsolatban l. *Takáts S.*: A török—magyar lesvetés módja. Sz. 1912., valamint ugyanő: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 36—40. old., továbbá Kerechényi László 1555. nov. 12-i és 21-i lev. Nádasdy Tamáshoz. *(Rohonyi G. — Nagy L. — Tóth Gy. szerk.*: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. 186—187. old.)

[35] L. Basta 1604. nov. 23-i lev. Rudolfhoz, (i. m. II. k. 526—528. old.).

jával szemben. Alkalmazása komoly mértékben elősegítette a szabadságharc katonai győzelmét.[36]

A hajdúk a 16. század folyamán híresek voltak a török elleni gyűlöletükről, de nem sokkal jobb érzésekkel viseltettek a császáriakkal szemben sem. Már 1601-ben feljegyezték róluk, hogy a Habsburg szolgálatban álló hajdúk a császári katonákkal állandó viszályban éltek, ingerelték, szidalmazták őket, „*...a süveget kiragadták a német fejéből és belé fúttak és a földhöz puffantották*", s mindenféle gúnyt űztek belőlük.[37] A szabadságharc alatt csak fokozódott gyűlöletük a császáriak iránt. 1606-ban például Várad feladásakor a császári őrség, — bár Bocskai erős kíséretet rendelt melléjük —, nem mert addig kijönni a várból, amíg a hajdúság Bihar megyében volt, úgy, hogy Bocskai kénytelen volt ideiglenesen más szállást rendelni nekik.[38] A hajdúk minden győzelmet fel akartak használni, hogy zsarnokaikon véres bosszút álljanak.[39] Halálosan gyűlölték a németeket, s alkalom adtán irgalom nélkül elbántak velük. Mindez csak fokozta harcértéküket a császáriak elleni küzdelemben.

Tartózkodnunk kell azonban attól, hogy idealizáljuk a hajdúknak a szabadságharc alatti magatartását. A harcokban tanúsított bátorságuk, a nagy győzelmek kivívása és az ellenséggel szembeni kérlelhetetlen gyűlöletük mellett nem feledkeztek meg a sokszor mértéktelen prédálásról, zsákmányszerzésről sem. Fegyelmezettségüket sem lehet példamutatónak mondani.[40] Magatartásuk e fogyatékosságainak több oka volt. Elsősorban a rendszeres, kielégítő zsold és élelemellátás hiánya.[41] Bocskainak nem sikerült az anyagi ellátás kérdéseit megoldania. Ezt nem tette lehetővé az ország elpusztult állapota, s csak nehezítette a helyzetet az a körülmény, hogy a nemesség most is vona-

36 *Marx* a XVII. század első évtizedeinek hadművészetével kapcsolatban azt mondja, hogy a gyalogság elvesztette, a lovasság viszont visszaszerezte helyzetét. (*Marx—Engels:* Összes műv. XI. k. II. rész, 482. old., oroszul.)

37 *Szádeczky L.:* Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. TT. 1882. 186. old.

38 TT. 1878. 621. old.

39 *Dr. Komáromy A.:* i. m. 180. old.

40 L. e kérdéssel kapcsolatban pl. Homannai Bálint 1605. okt. 7-i. lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó lt. fasc. 103.), Péchy Simon 1606. okt. 28-i lev. Illésházy Istvánhoz (TT. 1878. 612. old.) stb.

41 A hadak fizetetlensége mindvégig súlyos probléma az egész szabadságharc folyamán. Az országgyűlés által megszavazott adó, s a különböző jövedelmek megközelítőleg sem futották a hadak szükségleteit. L. e kérdéssel kapcsolatban Imreffi János 1605. jún. 28-i lev. Bocskaihoz (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.), Kendi István 1605. febr. 27-i lev. Bocskaihoz (uo.). Petneházy István jún. 26-i lev. Bocskaihoz (uo.). Jenő várőrségének 1605. jún. 26-i lev. Bocskaihoz (uo.) fasc. G.). OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 37., 428., 743., Thurzó Kristóf 1605. aug. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, fasc. 103., *Homonnai B.:* Naplója. 318. old., MOE. XI. k. 148., 504—506., 778. old.), *Császár E.:* i. m. 17 old., *Szamosközy I.:* i. m. 344. old., *Szilágyi S.:* i. m. 599. old., Bocskai levelei a török szultánhoz és pasákhoz. MTT. XIX. 76., 92., 119. old., *Istvánffy M.:* i. m. 911., 926. old. Tájékoztatásul a zsoldösszegekre l. Magyar Törvénytár. 1956. évi 20. tc., *Merényi L.:* Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. HK. 1894. 108. old., OL. Kamarai lymbus 2 series fasc. 16. fol. 454., 756.

kodott az anyagi áldozathozataltól. A fizetetlen, ellátatlan katonáknak maguknak kellett eltartani magukat. Ezt úgy csinálták, ahogyan tudták, és olyan mértékben, ahogyan jónak gondolták; sokszor tehát a szükségen felül is zsákmányoltak. Mindez persze károsan kihatott a fegyelmi helyzetre is, és főként a Kassától távol meglehetősen nagy önállósággal működő hajdúkapitányok, mint például Némethy Gergely, néha már kétségbe vonták a központi vezetés jogait is.[42] Többször lázadás is tört ki a hajdúk között, amiket azonban aránylag könnyen le lehetett csillapítani és a lázadó csapatok újra folytatták a harcot a császáriak ellen.[43]

Bocskai és a hadsereg többi vezetője igyekeztek gátat szabni a kilengésnek, de a pénzhiány miatt csak tüneti kezelést végezhettek, s nem tudták a bajok gyökerét megszüntetni.[44] Nehezítették a helyzetet a hadseregen belüli osztályellentétek, amelyek főként 1605 nyarától, a főnemesség fokozott előtérbe nyomulásának idejétől kezdve váltak egyre élesebbé. Illésházy Istvánt, a nyugati terület kormányzóját többször megkergették a hajdúk és a fővezért, Homonnai Bálintot kérték, hogy adja ki nekik Illésházyt, hadd vagdalják darabokra. Illésházy ugyanis más főnemesekkel egyetemben igyekezett háttérbe szorítani és felszámolni a szabadságharc népi forradalmi vonalát és sok *„gyalázatos írással"* illette a hajdúkat.[45] A hadseregen belüli osztályellentétek végső kiéleződését mérsékelte azonban többek között az a körülmény, hogy Bocskai maga is nem egy ízben a hajdúkra támaszkodott a főnemesség nagy részének minden ároni békekötésre irányuló törekvésével szemben, s megvédte a hajdúkat a nemesség bosszúálló törekvéseitől.[46] Azt írta Illésházynak a hajdúkról: *„Valamint s valahogy lött eddig való elő-*

[42] Mátyás főherceg 1605. nov. 29-i lev. Illésházyhoz. (MOE. XI. 223., 474—477. old.)

[43] L. *Homonnai B.:* i. m. 181—182. 252. old., Bosnyák Tamás 1605. szept. 8-i lev. Illésházy Istvánhoz. (TT. 1878. 832. old.)

[44] Homonnai Bálint azt írja 1605. nov. 6-i levelében Thurzó Szaniszlónak, hogy: *„... Kegyelmednek kedvéért az vitézeket szárnyon avagy kebelemben hordoznám, hogy kártul óhatnám kegyelmedet... megparancsoltam* [t. i. a Thurzó városába rendelt katonáknak], *hogy mint saját magam jószágával, oly jól cselekedjenek"* — ha mégis fegyelmetlenkednének, találja meg a parancsnokukat. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.) L. még Dengeleghy Mihály 1605. aug. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz (u. o.), MOE. XI. k. 161., 783—787. old., *Geréb L.:* i. m. 277. old., *Szilágyi S.:* i. m. 598. old.

[45] *„... Mai napon jöttek hozzám a hajdúk kapitányi és Illésházy uramra panaszkodván, arra kértek, hadjak szabad utat nekik és reá menvén megölik, mert sok gyalázatos irkálásokkal illeti őket..."* — írja 1605. nov. 1-én Napló-jába *Homonnai Bálint* (i. m. 367—368. old.)

[46] Bocskai azt írja 1606. nov. 13-i levelében Illésházynak: *„Bizony az nemes országtul és nemes vármegyéktől nem érdemeljük, nem is reméljük semmi úton, hogy cselekedjék maguk hírének, nevének gyalázatjával, hogy szénájokért, szalmájokért, egy néhány tehenökért, hitükért és törvények szabadságáért vivó hadakra arczul támadjanak, mely nem az igaz háládatosságnak neme volna."* (TT. 1878. 624. old.) L. még Bocskai 1606. okt. 23-i lev. Illésházyhoz (u. o. 606. old.). Bocskai 1605. jún. 13-i lev. Balassy Zsigmondhoz (TT. 1900. 160. old.), Péchy Simon 1606. okt. 28-i lev. Illésházyhoz (TT. 1878. 611. old.), továbbá *Benda K.:* i. m. Okmánytár 91. old., MTT. XIX. 109. old. stb.

menetelünk ... őkegyelmek által lött. Kiért háládatlanoknak nem akarunk semmi időben hozzájok találtatni.[47] Ez a gondolat vezérelte akkor is, amikor letelepítette és szabaddá tette a szabadságharc győzelmében legnagyobb katonai érdemeket szerzett hajdúit. Adománylevelében így emlékezik meg erről: *„Megtekintvén ezeket a dicsőséges és örök emlékezetre méltó érdemeket, hajdú vitézeinket, — a mi régi szabadságaink bajnokait és visszaadóit — hogy a haza szabadságáért végzett fáradságos munkájuknak és a mi, iránttuk való hálánknak emlékezetét a késő utódoknak is emlékezésül hagyjuk és hogy abban a hazában, amelyben harcoltak, tiszteletet és szabadságot nyerjenek ... a paraszti és nemnemesi állapotból, amelyben születtek és amelyben eddig éltek kegyelmesen kiemeljük."*[48]

*

A hajdúk mellett, tőlük szinte elválaszthatatlanul, már az első napoktól kezdve részt vettek a hadműveletekben a jobbágyok is. A tizenötéves háború folyamán a császári idegen zsoldos seregek kizsákmányolása veszélyesebbé, elviselhetetlenebbé vált a jobbágyságra nézve, mint saját földesurainak elnyomása. Ez a körülmény párosulva azzal a ténnyel, hogy zsoldos-terror a magyar uralkodó osztályt is érzékenyen sújtotta, lehetővé tette az ellentétes társadalmi osztályok ideiglenes összefogását.[49] A jobbágyok fegyverfogásának közvetlen oka a nyakukra nehezedő, s már az elviselhetetlenségig fokozódó császári zsoldos-iga lerázására irányuló törekvés volt, de ezen túlmenően abban is reménykedtek, hogy fegyveres harcukkal maguknak jószágot és nemesi szabadságot szereznek.[50]

Közvetlenül az álmosd-diószegi ütközet után már azt írta, Belgiojoso császári fővezér Báthory Istvánnak: *„... az alatta való jobbágyokra viseljen gondot, hogy tumultose Nagyságod ellen az hajdúsághoz kapcsolván magokat, föl ne támadjon"*, hiszen mint bizonyosan beszélik — *„az hajdúság az nobilitást akarná deleálni."*[51] A jobbágyok fegyverfogásától való félelem indokolt volt, mert amint a krónikás írja, már a szabadságharc első napjaiban a hajdúkon kívül *„... más paraszti csapatok is seregesen, nagy lelkesedéssel áradtak Bocskaihoz, akik előbb még soha sem katonáskodtak, s akiket előbb a német had sanyargatott módfelett. Önként iratkoztak és esküdtek fel katonának. A köznép csatlakozása volt a legtömegesebb, belőlük*

[47] Bocskai 1606. okt. 27-i lev. Illésházyhoz. (TT. 1878. 610. old.)
[48] Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevele a hajduk számára. (*Benda K.*: i. m. Okmánytár 91. old., MTT. XIX. 109. old.)
[49] L. e kérdéssel kapcsolatban *Császár E.*: i. m. 12—14. old., MOE. X. k. 166—170., 180—186., 233., 269. old., Magyar Törvénytár. 1603. évi 8. tc. 1. §. stb.
[50] *Calamus:* Bocskai hadi népe. Turul. 1907. 116. old.
[51] Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

állt a had, ámbár hadi kiképzésük nem volt."[52] Főképpen azok siettek Bocskai táborába „... *kiket vagy a fejedelmek alatt való tisztviselők, urak avagy a nemesség valaha megbátorétottak vala.*"[53] Az egykorú feljegyzések szerint már az első napokban egyre nagyobb számban tűntek föl a hajdúk mellett „*hátibőrös, gubás, mezítlábas*" emberek, egy szál baltával vagy kaszával, némelyikük csak fütykössel felszerelve. A sereg nagyobb része „*afféle Körös-Tiszavidéki magyar volt*".[54] Egy névtelen német jelentés úgy foglalta össze az 1604. novemberi helyzetet, hogy a magyarok mindnyájan örülnek a császári katonaság vereségének, de kiváltképpen a parasztok, akik, ahol csak tehetik, beállnak a hajdúk közé.[56] A jobbágyság csatlakozását elősegítette az a körülmény is, hogy a hajdúk nem bántották a föld népét — írja az ekkor még császár-párti Rimay János.[56] A jobbágyok részvételére utal Bocskainak a Kassán, 1604. november 12-én összegyűlt rendek panaszaira adott válasza, melyben azt mondja: „*Ami rossz penig a vitézlő néptől esett, szivünk szerént kévánjuk, hogy ezek ne estenek volna és ennyi panaszokat ne hallanánk, de kegyelmetek ezután is végére mehet, hogy nem mind a mi hajdúinktól, hanem a kegyelmetek maga jobbágyiktul is estenek ...*"[57]

A jobbágyok tömeges csatlakozása óriási lendítőerőt biztosított a hadműveletek számára. A népfelkelés kiöntött tengerhez hasonló árja vitte előre a szabadságharc hadseregét már az első napokban is. Amikor pedig 1604 novemberében a császári sereg támadásba lendült a szabadságharc elfojtására, a hajdúk mellett a fegyvert fogott jobbágyok igyekeztek gátat vetni Basta előnyomulásának. Az osgyáni ütközetben a császáriakkal szemben álló sereg javarésze „... *a környékbeli falvakból iratkozott parasztság volt, újonc a hadakozásban.*"[58] — írja az egyik krónikás. Más egykorú forrás szerint is „... *nagyrészük szedett vedett falusi népség volt, részben fegyvertelen, részben mindenféle lándzsával, hegyes karókkal és cséphadaróval felszerelve, kiknek sereglését a hajdúk maguk mellé fogadták.*"[59] Az edelényi csata előtt Bocskai is magához vette a mindenfelől csatlakozó „*földnépét*" és úgy indult a küzdelembe.[60] A két vesztes összecsapás nem tudta lelohasztani a jobbágyok lelkesedését és elszántságát. A gönci táborba tömegesen gyűltek a fegyvert fogott jobbágyok, akiknek egy csapatát

[52] *Bethlen F.*: i. m. 287. old. V. ö. *Szilágyi S.*: i. m. 590. old., *Calamus*: i. m. 116. old.
[53] *Pethő G.*: Magyar Krónika. (*Geréb L.*: i. m. 259. old.)
[54] Idézi *Benda K.*: i. m. 23—24. old.
[55] Uo.
[56] Rimay János 1604. dec. 16-i lev. Thurzó Györgyhöz. (L. *Dr. Ferenczy Z.*: Rimay János. Bp., 1911. 51. old.)
[57] Bocskai válasza az 1604. nov. 12-i kassai országgyűlésen. (TT. 1889. 616. old.) *Geréb L.*: i. m. 270. old. L. még uo. 272. old.
[58] *Bethlen F.*: i. m. 284. old.
[59] *Somogyi A.*: Históriája. (*Geréb L.*: i. m. 262. old.)
[60] *Pethő G.*: i. m. 259. old.

Borsiban Basta váratlanul rajtaütéssel szétszórta.[61] Amikor a császári sereg megkezdte a visszavonulást Eperjesre, a jobbágyok erdőkben, mocsarakban meglepték a visszavonulókat, s jaj volt az elmaradt, széjjel-kódorgó zsoldosoknak. Basta keserűen állapította meg december 4-i levelében, hogy az egész nép Bocskaival tart.[62]

A nép aktív, fegyveres támogatása 1605-ben is a sikerek kiapadhatatlan forrása volt. Hiába intette a Kamara a falusi lakosságot, hogy el ne hajoljon *„Ő Fölsége hűségéről"*, mert ha ezt megteszik, nagyon súlyosan lakolnak majd, — nem használt semmit.[63] A királyi tanács kénytelen volt azt írni januárban Mátyás főhercegnek, hogy nem javasolja a fölkelés kihirdetését, mert attól lehet tartani, a Basta katonáinak dúlásai miatt amúgy is elkeseredett földnépe, ha táborba gyűl, fegyverét földesurai és a király ellen fordítja.[64] A félelem nem volt alaptalan. 1604 végén, amikor Rhédey serege ostromzár alá vette Füleket, Istvánffy szerint a *„földnépével"* zárolta körül oly szorosan, hogy senki se ki, se be nem mehetett.[65] Migrényi Farkas is azt írta 1605. január közepén, hogy Rhédey serege állandóan növekszik, mert *„... immár a parasztságból sok állott mellékek."*[66] Ugyanerről tájékoztat Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter május 12-i levelében az északi hadoszloppal kapcsolatban.[67] E hadoszlop döntő mértékben a többnyire szlovák és kárpát-ukrán lakosságú területekről nyert létszámbeli utánpótlást, mint azt Dersffy Miklós május 21-i, Sztrecsénről írt levele is bizonyítja, mely szerint a hajdúk *„... mindenütt többülnek, csak Zsolnáról százan mennek el, Varinból is egy zászlóalja Pongrácz András öccsével, az kegyelmed jószágából is többen százánál ..."*[68] Thurzó György, Árva és Trencsén megyei nagybirtokos azt panaszolja, hogy szolgái közül többen elhagyták, — köztük olyanok is, akiknek a hűségében bízott —, és a *„rebellisek"*-hez állottak.[69] A megmaradottakat sem sikerült *„Ő Felsége"* hűségén megtartania.[70] *„... Falvaink népe"* — írta Mátyás főhercegnek — *„összejátszott a rebellisekkel, s amikor a hajdúk elérték valamelyik várat, katonái puskalövés nélkül átadták az erősséget, a támadókhoz álltak"*.[71] Árva várának őrsége

[61] *Geréb L.:* i. m. 276. old.
[62] Basta 1605. dec. 4-i lev. Mátyás főherceghez. (i. m. II. k. 535. old.)
[63] A Kamara 1605. jan. 15-i felhívása Szentkereszt község lakóihoz. (OL. M. Kamara, Expeditiones, 1605. jan. 15. No. 36.)
[64] A királyi tanács 1605. jan. 25-i javaslata Mátyás főherceghez. (MOE. XI. k. Irományok 113—114. old.)
[65] *Istvánffy M.:* i. m. 905. old.
[66] Migrényi Farkas 1605. jan. 15-i lev. (címzett nélkül). (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.)
[67] Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter 1605. máj. 12-i jelentése Mátyás főherceghez. (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 113.)
[68] Dersffy Miklós 1605. máj. 21-i lev. Tuhrzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43.)
[69] Thurzó György 1605. máj. 1-i lev. Lichtenstein Károly herceghez. [Tudományos Akadémia (továbbiakban TA.) Kazinczy gyűjt. 11. doboz.]
[70] Ugyanő ápr. 3-i lev. Mátyás főherceghez. (Uo.)
[71] Idézi *Benda K.:* i. m. 28. old.

sem tudta megakadályozni, hogy némely városok és falvak Bocskai hűségére ne esküdjenek — panaszolja Horváth László árvai kapitány.[72] Ezen a vidéken harcolt Biely Stecz szlovák parasztokból álló fegyveres népe, akik elfoglalták a császár-párti Thurzó György bicsei várát.[73]

A jobbágyok ott küzdöttek az erős Trencsén vár ostrománál is. A krónikás szavai szerint: „... *Rédey Ferenc... a földnépével hadát igen megtöbbítette vala. Azért egy részét hadának Trencsén alá bocsátá.*"[74] A vár ostrománál Biely Stecz emberei eredményesen támogatták a hajdúk küzdelmét, s így az erősség nem sok idő múlva kapitulált.

Rhédey Nyitrát ostromló csapatai a „*parasztok aljából*" álltak — mondja Istvánffy.[75] Ezt erősíti Mátyás főherceg is a mainzi választóhoz küldött levelében.[76] A szabadságharc vezetői azzal is igyekeztek elősegíteni a tömegek csatlakozását, hogy gondoltak a nép védelmére. Rhédey Ferenc egyik levelében azt olvashatjuk: „... *a szegénység kárban ne maradjon, hanem ha barmot el akarnak vinni* [t. i. a hajdúk] *az pénzt szegénységnek meg térítsék, avagy pénz maradjon a vitéznél és a barmot hajtsák el a szegényemberek.*" Állíttasson Thurzó az átkelőhelyekhez „*vigyázót és sehul senkinek ne eresztesse által semminemű barmot, az kivel az én levelem nem leszen.*"[77] Az ő példáját követte Kovács Demeter nyitrai kapitány is, aki azt írta Thurzónak: „... *Ez levél mutató mocsonoki jobbágynak Seres Pálnak vitte el valami gonosz ember egy kicsi hízóját, azért kérem Nagyságodat, hogy Nagyságod adassa meg szegénynek az ő hízóját, azt penig az gonosz embert Nagyságod büntesse meg törvény szerint.*"[78]

Bocskai maga is gondolt a nép védelmére. Egyik levelében arra kéri Thurzó Miklóst, ejtse módját Szepesvár harc nélküli kézrekerülésének, hogy a környék népe ne pusztuljon a hadakozástól.[79] Bár Bocskai maga is nagybirtokos volt, de tudta, mit jelent a nép aktív fegyveres támogatása és azt is tudta, hogy e támogatás további biztosítása megköveteli a nép kímélését. Egészen másképpen gondolkozott viszont

[72] Horváth László 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. (Ifj. *Kubinyi M.*: Árva vára. Bp., 1890. 103—104. old.)

[73] *Károlyi J.*: A trencséni vár. Trencsén 1910. 74. old. Károlyi *Závodszky Gy.*: Diarium Rerum Hung. Memorab. című munkájának (kiadta *Bél M.*: Adparatus ad Hist. Hung. Pozsony. 1735.) adatai alapján írja le az eseményt. L. még a pozsonyi kamara 1605. aug. 12-i véleményét. (OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. aug. 12. No. 3.)

[74] *Pethő G.*: i. m. 260. old. V. ö. *Károlyi J.*: i. m.-vel, aki Trencsén vármegye lakosságának nemzetiségi hovatartozásáról érdekes adatként közli azt a tényt, mely szerint a vármegyei jegyzőkönyvet 1540—1582-ig szlovák nyelven szerkesztették, tehát a megyei nemesség többségének is szlovák nemzetiségűnek kellett lennie. (75. old.)

[75] *Istvánffy M.*: i. m. 910. old.

[76] Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 712. old.)

[77] Rhédey Ferenc 1605. jún. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.)

[78] Kovács Demeter 1605. aug. 1-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.)

[79] Bocskai 1605. máj. 17-i lev. Thurzó Miklóshoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.)

a népről a nagybirtokosok zöme, élükön Illésházyval, aki alighogy elfoglalta Trencsén vármegye főispáni székét 1605 augusztusában, azonnal hozzákezdett a népmozgalom elfojtásához. Biely Steczet elrettentő példaként agyonlövette, fejét a városkapura tűzette, holttestét pedig a Vágba dobatta.[80] A földesurak azon fáradoztak, hogy jobbágyaikat visszakövetelték a hadseregből. Önző szűklátókörűségükben nem látták be a jobbágyok fegyveres harcának szükségességét abban a küzdelemben, amelynek győzelme eredményeiből elsősorban ők részesedtek.[81] *„A szegénység"* — panaszkodik egyik földesúr — *„Kékkő felől igen sollicitál naponként kárunkkal és fogyatkozásunkkal. Vajha az életet elköltik, többé semmi haszna az jószágnak is."*[82]

Komoly részt vállalt a parasztság a fegyveres harcból Dunántúlon és Erdélyben is. Istvánffy azt írja krónikájában, hogy amikor Némethy Gergely kicsiny serege átkelt a Dunán és megkezdte a harcot e területen *„minél szegényebb és tehetetlenebb volt valaki, annál nagyobb készséggel szedődött hozzá."*[83] A néptömegek csatlakozásának mérve megmutatkozik a harcolók létszámának növekedésében. A májusban 2000 főnyi sereg júniusra a 8—10 000 főre nőtt.[84] Ennek ellenére a néptömegek csatlakozása a Dunántúlon nem öltött olyan méreteket, mint az ország más területein, mert itt a szabadságharc idején is a török hódítás maradt a főveszély.[85]

Erdélyben viszont, ahol a császári sereg pusztítása fölülmúlta a törökökét, a néptömegek megmozdulása nagy méreteket öltött és döntő tényező volt a győzelem kiharcolásában. Bocskai ugyanis nem tudott nagyobb hajdúsereget küldeni a fejedelemségbe, s az itteni császári erők felszámolását elsősorban az erdélyi néptömegek; a jobbágyok és a székelyek végezték el.[86]

[80] *Károlyi J.* i. m. 74. old.

[81] *Calamus:* i. m. 116. old. V. ö. az 1605. áprilisi szerencsi o. gy. határozatával, mely szerint a szökött jobbágyokat a várakból is vissza kell adni a földesuraknak. (ETA. 3. k. 57—64. old.)

[82] Balassa Zsigmond 1605. szept. 25-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 45.) V. ö. Thurzó Miklós 1605. márc. 30-i Thurzó Györgynek küldött levelével. (Uo. fasc. 7.)

[83] *Istvánffy M.:* i. m. 825. old.

[84] Basta 1605. jún. 26-i lev. Mátyás fhg.-hez. (I. m. II. k. 690—691. old.) Bocskai 1605. jún. 28-i lev. Illésházihoz (TT. 1878. 645. old.), *Pethő G.:* i. m. 261. old., Mátyás főherceg id. lev. (HK. 1893. 711. old.)

[85] A török seregnek az örökös tartományok elleni fő támadási iránya a Dunántúlon volt. E terület lakossága többet szenvedett a török csapatok pusztításától, mint az ország keleti része, s így érhető, hogy a török segélyerőkkel harcoló Némethy Gergely serege nem részesült olyan mérvű támogatásban, mint az ország más részén a szabadságharc csapatai részesültek. Hozzájárult még mindehhez az a körülmény is, hogy a Dunántúlon voltak a legnagyobb császári erők.

[86] Bocskai azt írja 1604. dec. 12-én az erdélyi rendeknek: *„... ha lehet, a hadaknak innét való bevitelére, okot ne adhasson, kivel az ország annál is inkább ne pusztuljon."* (EOE. V. k. 361. old.) L. még *Makkai L.:* i. m: 337—338: old:, *Szilágyi S.:* i. m. 591. old., *Szamosközy I.:* i. m. 259., 266. old. stb.

1604 decemberében és 1605 januárjában a szabadságharc erői a fontos Szatmár várát vívták. A sereg döntő többsége fegyvert fogott jobbágyokból állott, a *„földnépéből"*, — mint az egykori krónikás írta.[87] Január 16-án indult meg a döntő roham a várfalak ellen, mely alkalommal a kevés számú puskás hajdú a sáncokból lövöldözött *„... hogy ekképen az ostromon való földnépét őrizzék onnét az mennyiből lehetne."*[88] A jobbágyok Szatmár palánkját *„... iszonyúképen hágták, turmatim csoportonként és inkább mind azon mentek fel derék ostromra, oly pertinaciával, azt mondja az barát ki ezeket beszéllette, hogy az bennvaló szállott várakban forgott füember németek és vallonok azt mondták, hogy életekben vakmerőbb népet, ki halálával úgy ne gondoljon, nem láttanak."*[89] *„Ha egyszersmind egy renden huszonötiglen valót leseprettek is bennek, azon szempillantásban mindjárást annyi állott helyében."*[90] A várbeliek kemény védekezése ez alkalommal vissza tudta verni az ostromlók rohamát, de újabb támadással nem mertek szembenézni, s másnap tárgyalások útján feladták az erősséget. *„Vesztenek ott benn negyvenöten"*, az ostromlókban pedig négyszázan a négyezerből, akiknek zöme fegyvert fogott jobbágy volt, *„mert ostromlotta penig csak a földnépe, a hajdúság nem ostromolta... hanem az sánczokból lövöldözött a bástyákra és lövő lyukakra ..."*[91]

Januárban újabb kimagasló fegyverténytet hajtott végre a *„földnépe"*. Déva várának császári parancsnoka ugyanis hadat gyűjtött ezen a vidéken, s megindult, hogy felszámolja az erdélyiek megmozdulását s felmentse a körülzárt Szamosújvárt. Amint a császári sereg Torockószentgyörgyre ért, éjszaka a környező terület jobbágysága fegyvert ragadott, és véres harcban megsemmisítette a császári haderőt. Maga a parancsnok is életével fizetett vakmerő vállalkozásáért.[92]

Februárban a székely néptömegek is a szabadságharc mellé álltak. Megtagadták a császári biztosok parancsát, akik az ostromlott Szamosújvár felmentésére küldték őket, s fejedelmüknek kiáltották ki Bocskait.[93] Márciusban a fegyveres székely tömegek elfoglalták Medgyest, de innen csellel kiszorították őket.[94] Fegyveres küzdelmük azonban tovább folytatódott. A későbbi hónapok folyamán ők alkották a Bocskai által Erdélybe küldött Gyulaffi László seregének nagyobb részét, s ki-

87 *Szamosközy I.*: i. m. 321. old.
88 Uo. 319. old.
89 Uo.
90 Uo.
91 Uo. 321. old.
92 *Kővári L.*: Erdély története. Kolozsvár. 1863. 4. k. 167—168. old., *Szamosközy I.*: i. m. 269. old., *Bethlen F.*: i. m. 288. old., Sarmasághi Zsigmond 1605. jan. 6-i lev. Petkihez. (EOE. V. k. 370. old.)
93 L. császári biztosok 1605. febr. 18-i lev. Bastához. (I. m. II. k. 604. old. Mindszenti azt írja 1605. jan. 24-i levelében Petkinek: *„... inkább parasztság, hogynem vitézlő nép háborgatják* (t. i. Szamosújvárt), *ki ugyan félő is ...'* (EOE. V. k. 375. old.)
94 *Szamosközy I.*: i. m. 335—336. old., *Kővári L.*: i. m. 169. old.

magasló érdemük volt az erdélyi császári uralom végleges felszámolásában.[95]

. Mindebből láthatjuk, hogy a Bocskai szabadságharc katonai sikereiben milyen jelentős szerepük volt a hajdúkon kívül a jobbágy és székely tömegeknek is. A harcban való aktív fegyveres részvételük mellett azonban más téren is komoly mértékben segítették a szabadságharc győzelmét. A jobbágyok dolgoztak a hadsereg számára; várakat erősítettek, hidakat építettek, végezték a szállításokat stb.[96] Adóztak és termeltek a hadsereg számára s mindent összevetve, ők viselték a háború legnagyobb terheit. Annak ellenére, hogy főként 1606-ban — amikor a hadműveletek már szüneteltek, de az előnyös békekötés érdekében a hadsereg még fegyverben volt s mértéken felül kiélte a jobbágyságot — néhány helyen fegyvert ragadtak a hajdúk ellen is,[97] mindvégig következetesen kitartottak a mozgalom mellett. A győzelem a további létezés, a további fejlődés alapfeltétele volt a császári uralom által már-már a megsemmisülés szélére taszított jobbágyok számára s ez a körülmény párosulva a nép mély hazaszeretetével, sziklaszilárddá tette helytállásukat.

*

A birtokos osztály magatartása már sok eltérő vonást mutat a hajdúkétól és jobbágyokétól annak ellenére, hogy a császári elnyomás a nemességet is érzékenyen érintette.[98] A nemesség állásfoglalását sokféle tényező határozta meg, mint például az egyes birtokosok viszonya a császári uralomhoz, a birtokok földrajzi fekvése, s nem utolsó sorban az egyéni jellemvonások, gondolkozásmód is.

Legelőször azok csatlakoztak a kirobbanó mozgalomhoz, akik a császári uralom üldözöttjei voltak. Így az Erdélyből török földre emigráltak, Bethlen Gábor, a későbbi erdélyi fejedelem vezetésével. Köztük volt Rhédey Ferenc, aki Bocskai egyik legjobb hadvezére lett és még sokan mások a kibujdosott erdélyiek közül.[99] Felső-Magyarországról

[95] L. tanulmányom (HK. 1955. 3—4 sz.) „Hadműveletek Erdélyben" c. fejezetét.

[96] Lásd pl. a jobbágyi szolgáltatások összeírását 1605-ből. (OL. Balassa cs. lt. 1605.), továbbá *Benda K.*: i. m. 31. old.

[97] Ilyen volt pl. a jobbágyság Árva megyei és Borsod megyei megmozdulása 1606-ban.

[98] L. pl. Bocskai 1605. márc. 29-i lev. a dunántúliakhoz (MTT. XIX. 78—79. old.), Illésházy 1602. jún. 27-i lev. Thurzó Györgyhöz (TT. 1882. 420. old.), Bocskai 1605. dec. előterjesztése (MOE. XI. k. 497. old.), Lippai Balázs 1604. okt. 28-i lev. Kassa városához (HK. 1914. 473. old.), Illésházy 1606. jan. 8-i feljegyzése (TT. 1878. 49. old.), Thurzó György 1605. júl. 20-i jelentése Rudolfhoz (OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 220.). A Bocskai párti rendek kiáltványa (*Benda K.*: i. m. Országgyűlési emlékek 1526—1608. 1604. évi 17., 19. tc., *Dr. Lázár Gy.*: i. m. 372. old., *Tárikh-i-Pecsevi:* Krónikája (Sz. 1899 115. old.), MOE. . . . k. 102., 345—346., 468—470. old., *Takáts S.*: Régi idők, régi emberek. 9., 13. old., *Wertheimer E.*: Magyarország állapota a 16—17. században. Sz. 1875. 666. old., *Tóth S.*: i. m. II. k. 194. old., Mvv. Bihar vm.: 502—503. old., Szabolcs vm.: 439. old., Nyitra vm.: 618. old. stb.

[99] *Alvinczy P.*: i. m. 12. old., továbbá *Jakab E.*: Új adatok Bocskay István életéhez. Sz. 1894. 786—787. old.

Homonnai Drugeth Bálint, Mágócsy Ferenc, a Kamara üldözöttjei voltak az első főurak, akik Bocskaihoz csatlakoztak. Őket követte a felső-magyarországi nemesség nagy része, akik már kevéssel a szabadságharc kirobbanása előtt a gálszécsi gyűlésen élesen szembefordultak a császári zsoldos terrorral. [100] A felső-magyarországi nemesség állásfoglalása nem volt egységes, annak ellenére, hogy nagy többségük erősen gyűlölte a császári uralmat. Számosan akadtak köztük olyanok is, akik a lehetőség szerint a legtovább megmaradtak a császár hűségén, s csak akkor csatlakoztak félelemből, amikor erősségeikben már nem tudták megvédeni magukat a szerte portyázó katonáktól.[101]

A magyar nemesség nagy része örömmel hallotta a császári sereg veréségeinek hírét. Az elszenvedett sérelmek taszították őket a mozgalom felé, de az óvatosság, az áldozatvállalástól való vonakodás, a fegyvert fogott néptől való idegenkedés és félelem súlyos béklyóként akadályozták tömeges csatlakozásukat. Ellentétes érzések viaskodtak bennük; Bocskai seregének győzelmei felett érzett örömükbe ürmöt vegyített a rettegés, hogy a császáriak ellen harcoló néptömegek rést vágnak a nemesi jogok és kiváltságok falába is. Ugyanakkor rettegtek attól is, hogy a mozgalom kudarca esetén a győzedelmeskedő császáriaknak az eddiginél még fokozottabb terrorja sújtja mindazokat, akik részt vettek a fegyveres ellenállásban.

A nemesség csatlakozása pedig feltétlenül szükséges volt a szabadságharc számára. A birtokos osztály gazdasági és politikai súlya nélkül nem lehetett tartós siker reményében harcolni a császáriak ellen. Bocskai ezzel tisztában volt, s különben sem képzelhető el, hogy ő mint a birtokos osztály egyik feltörekvő tagja,[102] a nemesség részvétele nélkül kívánta volna végig vívni a császáriak elleni küzdelmet, még akkor is, ha ismerte osztályának ingadozó magatartását, s kevés katonai értékét.[103] A hadviseléshez elengedhetetlenül szükséges anyagiakat csak a birtokos osztályon keresztül lehetett megszerezni. Egy-egy főúr csatlakozása egyben várak, s hatalmas területek megszerzését is jelentette, s a legtöbb esetben őket követte a környék, nem egyszer egész vármegyék nemessége is. Ezért úgy Bocskai, mint a hadsereg más pa-

[100] L. MOE. X. k. 599. old., Tudomány Tár 1839. 5. 174. old., *Benda K.*: i. m. 23., 25. old.

[101] *Bethlen F.*: i. m. 287. old.

[102] Bocskai István életével kapcsolatban l. *Benda K.*: Bocskai István. Bp., 1942., és a Bocskai szabadságharc. Bp., 1955. 9—15. old., *Jakab E.*: Új adatok Bocskai István életéhez. (Sz. 1894.) *Kovács S.*: Bocskai István a szabadsághős. Bp., 1906., *Márki S.*: Bocskai István. Kolozsvár. 1907.

[103] A nemesség maga is elismerte kevés értékét katonai téren. Erre mutat az országgyűlés 1602. évi határozata, mely szerint: „... *azt, hogy a rendeknek a személyes fölkelése nem annyira hasznos, nemcsak a jelen országgyűlés alatt, hanem már a korábbi években is gyakran kijelentették, e helyett ... minden húsz ház után egy jól felszerelt könnyű fegyverzetű lovast megajánlanak, akiknek alkalmazása a katonaságnál sokkal alkalmasabb fog lenni, mintha mindenki táborba szállna ...*" (Magyar Törvénytár 1602. évi törvény 9. tc. 2., 3., 5—8. §:)

rancsnokai minden megtettek, hogy a birtokos osztályt valamilyen úton-módon a mozgalom mellé állítsák.

Nehéz lenne pontosan megállapítani, hogy a szabadságharc kibontakozásának időszakában, 1604 október-novemberében, milyen érdeme volt a birtokos osztálynak a katonai eredmények kivívásában. Annak ellenére, hogy sem az álmosd-diószegi, sem az osgyáni, sem az edelényi-besenyői csatákban nem vettek részt jelentősebb számban nemesi és vármegyei csapatok, helytelen lenne azt mondani, hogy a birtokos osztálynak semmilyen érdeme nem volt az eredmények kiharcolásában. Az erdélyi bujdosók és a felső-magyarországi nemesség egy részének csatlakozása megteremtette a nemzeti összefogás alapjait, s csatlakozásuk ugyanakkor nem egy olyan fontos vár és erősség megszerzésével járt együtt, mint például Munkács, Ungvár, Homonna stb. Maga az a körülmény, hogy a nemesség nem lépett fel támadóan a mozgalommal szemben, nem kis mértékben segítette a szabadságharc kibontakozását. Ugyanakkor vármegyei csapatok részt vettek olyan fontos császári kézen lévő várak körülzárásában, mint például Tokaj, Huszt.[104] A legelsők között csatlakozó Szatmár, Zemplén, Gömör, Heves vármegyék nemessége,[105] valamint Homonnai Bálint, Mágócsy Ferenc, Szécsy György és más főurak katonasága értékes kisegítő katonai erő volt Bocskai hajdúkból és jobbágyokból álló főerői mellett.[106]

A nemzeti összefogás — melynek első kisméretű szervezeti megnyilvánulása az 1604. november 12-i kassai országgyűlés volt — tartósnak bizonyult a császáriak novemberi két győzelme után is.[107] A mozgalomhoz csatlakozott főurak, Homonnai Bálint, Mágócsy Ferenc továbbra is megmaradtak a szabadságharc mellett, mely körülmény nagy mértékben befolyásolta a felső-magyrországi nemesség magatartását is. 1604 decemberében azt írta Basta Mátyás főhercegnek, hogy a felsőmagyarországi nemesség nagy része Bocskaival tart.[108] Sokan voltak azonban még e területen is olyanok, akik vagy ellenségesen szemlélték a szabadságharcot, vagy semleges magatartást tanúsítottak, nem beszélve azoknak a területeknek a birtokososztályáról, ahová még nem jutottak el a szabadságharc katonái. Ezekről írta Bosnyák Tamás, Bocskai kapitánya még 1605 áprilisában is, hogy: „...*Nagy hallgatásban*

[104] *Sepsi Laczkó M.* ír erről. (L. *Rohonyi G.—Nagy L.—Tóth Gy:* Szemelvények ... I. k. 198. old.)

[105] L. *Borovszki S.* szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vm.: 390. old., Heves vm.: 527. old., Gömör-Kishont vm.: 501. old., Szatmár vm.: 453. old.

[106] Erre utalnak Basta 1605. jan. 12-i feltételei. (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 27.) Lásd még *Istvánffy M.:* i. m. 992. old.

[107] Az 1604. nov. 12-i országgyűlés határozatait l. MOE. X. k., valamint TT. 1889., *Geréb L.:* i. m. 270. old., l. továbbá Szentiványi 1604. nov. 26-i lev. Besztercebánya tanácsához. (Besztercebánya város lt. fasc. 257. kiadva: TT. 1889.), *Szilágyi S.:* i. m., 589. old., *Bethlen F.:* i. m. 287. old.

[108] Basta 1604. dec. 4-i lev. Mátyás főherceghez. (I. m. II. k. 535. old.)

vannak oda föl az urak, nem akarnak a közönséges jó mellett megindulni... magok legyenek okai, ha mi találja őket."[109]

Pedig Bocskai és kapitányai mindent elkövettek, hogy megnyerjék őket a mozgalom számára. Számtalan levelet írtak a négy Thurzó testvérnek: Györgynek, Szaniszlónak, Miklósnak és Kristófnak, ecsedi Báthory Istvánnak, a külföldre menekült Illésházy Istvánnak, Csáky Istvánnak, de eljutottak a levelek az alsó-magyarországi, dunántúli és erdélyi vármegyék nemességéhez is. Rhédey Ferenc még a nemrég honfiúsított Kollonitsch Siegfriedet is meg akarta nyerni a szabadságharc ügyének, arra hivatkozva, hogy: „*...valahol mi magyar ez széles világon vagyon, egyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk, ki minket sem hitünkben, sem tisztességünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljesség el fogyatni akart bennünket sok jó szolgálatinkért és vérünk hullásáért.*" Hajda Gergely, Biely Stecz, Nagy György hajdúkapitányok Thurzó Györgyöt szorgalmazták leveleikkel a csatlakozásra. Megírták neki, hogy ha „*...hozzánk nem hajol, bizony valameddig fejem fennáll, ő fölségéért bosszút állok*" és „*...tűzzel vassal rajta leszünk az Nagyságod jószágán.*" A levelek mellett Bocskai személyes látogatással, rábeszéléssel is igyekezett megnyerni egyeseket, mint például Rákóczy Zsigmondot, a későbbi erdélyi fejedelmet.[110]

A birtokos osztály zömének csatlakozását döntő mértékben csak a katonai sikerek biztosították. Az előretörő hajdú- és jobbágycsapatok olyan helyzet elé állították a nemeseket, hogy vagy csatlakoznak, vagy elvesztik birtokaikat. A diadalmas téli hadjárat következménye képpen 1605 áprilisában a szerencsi országgyűlésen már huszonkét vármegye követei jelentek meg, akik harmincötezer kapu után hetvenezer forint adót szavaztak meg a hadjárat céljaira. Ugyanakkor az országgyűlés más fontos katonai határozatokat is hozott. Intézkedtek Tokaj, Huszt,

[109] Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházyhoz. (TT. 1878. 828. old.) V. ö. *Szilágyi S.*: i. m. 591. old. L. még Kornis Zsigmond 1605. febr. 12-i lev. Sarmasághi Zsigmondhoz (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. M.), a pozsonyi kamara 1605. jan. 29-i lev. Bastához (OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. jan. 29. 85.), Basta 1605. jan. 26-i lev. Szepes vm. nemességéhez (i. m. II. k. 593—594. old.), és 1605. jan. 29-i lev. Bastához (OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. jan. 29. No. 85.) Baráthy Istvánnak egy 1607-ben kelt levelét, melyben azt írja, hogy csak kényszerből állt Bocskaihoz, mert a hajduk és tatárok a birtokát teljesen felduláták. (OL. Pozsonyi Kam. Litterae ad Cameram 1607.)

[110] L. többek között Bocskai 1605. febr. 10-i lev. Illésházyhoz (TT. 1878. 5. old.), 1605. ápr. 17-i lev. Csáky Istvánhoz (MTT. XIX. 106. old.), ápr. 25-i levelét Báthory Istvánhoz (uo. 107. old.), márc. 20-i lev. Pethő Istvánhoz (uo. 68. old.), ápr. 29-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.), júl. 23-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Pozsonyi Kam. Tract. publ. 1605. fasc. 1.) Kereki Gergely és Szentkirályi István lovas hadnagyok 1605. ápr. 28-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 36.) Hajda Gergely kapitány 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. (*Ifj: Kubinyi M.*: i. m. 104. old.) Biely Stecz és Nagy György kapitányok máj. 20-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 38.), Rimay János jún. 12-i lev. Thurzó Györgyhöz (*Eckhardt S.*: Rimay János összes munkái. Bp., 1955. 237—238. old.) Rhédey Ferenc 1605. jan. 2-i lev. Thurzó Szainszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.) Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházyhoz. (TT. 1878. 827. old.) Erről tájékoztat a Pozsonyi Kamara 1605. jan. 5-i jelentése Mátyás főherceghez. (OL. Pozsonyi Kam. Exped. 1605. jan. 4. No. 8.)

Murány körülzárására, az urak és nemesek személyes hadfölkelésére, a katonáknak jutott birtokok megtartására, és 1000 kék gyalog tartására. A jelentős, pozitív határozatok mellett azonban megmutatkozott az áldozatvállalástól való vonakodás is. Az ágyúk szállításának terheit elutasította a nemesség magától. Ugyanakkor a rendek lépéseket tettek a hajdúk és jobbágyok visszaszorítására is, és kimondották, hogy a várakban csak a főrendek közül legyen kapitány, ne a hajdúk közül, a szökött jobbágyokat pedig a várakból és városokból visszaadják földesuraiknak. „... *Ha valamely hajdúk találtatnának, kiknek sem zászlójok, sem kapitányok, sem ő felségétől, sem generális uraktól levelek nem volna, azok megfogassanak és megbüntettessenek.*[111]

A nyári és őszi hadműveletekbe már egyre inkább bekapcsolódtak nemesi és vármegyei csapatok Felső- és Alsó-Magyarországon, a Dunántúlon és Erdélyben egyaránt, de még most is a hajdú és jobbágycsapatoké volt az elsőség a győzelmek kivívásában.[112] A számban és hangban egyformán megnövekedett nemesség a korponai országgyűléstől kezdve inkább a meginduló béketárgyalások szóharcába vetette be magát, s arra törekedett, hogy a kivívott győzelem csorbítatlan állapotba visszaállítsa a rendi jogokat és kiváltságokat a Habsburgokkal és a néptömegekkel szemben egyaránt.[113]

Tévedés lenne azt hinni, hogy még 1605 végén és 1606-ban is ne lettek volna császári oldalon jónéhányan a birtokososztály soraiból. A

111 ETA. 3. k. 63. old.

112 Várad, Tokaj, Huszt, Murány, Déva várak körülzárását vármegyei csapatok végezték. Hasonló módon bekapcsolódtak az Érsekújvár, Eperjes, Lőcse elleni harcokba is. A csapatok többsége azonban még most is hajdukból és jobbágyokból állott. A csapatok létszáma 1605 végén mintegy 60.000 fő volt. Ebből 35—40.000 volt a hajduk és jobbágyok létszáma. (L. ETA. 3. k. 57—64. old., MOE. XI. k. 875. old.) A szabadságharc hadseregének pontos létszámát megállapítani szinte lehetetlen, mert állandóan hullámzott a létszám, s pontos összeírások nem állanak rendelkezésére. Némi támpontot nyújt az 1605. telére elrendelt téli szállás elosztás (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 37.), de ebből sem lehet teljes pontossággal megállapítani a létszámot. Imreffy János, akinek volt betekintése a hadsereg központi szervezésébe és irányításába, 1605. jún. 28-i levelében 60.000 főnél többnek mondja Bocskai seregét. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.) Thurzó Miklós 1605. szept. 5-i levelében 160.000!? főnek mondja, csak a Bocskai közvetlen parancsnoksága alatt Erdélybe induló sereg létszámát. (OL. Thurzó lt. fasc. 105.) Maczkó Ferenc galgóczi tiszttartó 35.000 főnyinek mondja a Bocskai közvetlen parancsnoksága alatt álló sereget 1605. május végén. (Uo.) Homonnai Bálint azt írja 1605. okt. 4-én Thurzó Szaniszlónak, hogy Bocskai „... *utában közel vagyon hozzánk negyven ezer számú magyar vitézekkel*". (Uo.) Csak a hajdúk létszámát 1605 decemberében 30.000-nek mondja Illésházy. (TT. 1900. 416. old.) Rhédey 10.000 főnyi seregéből 7.000 fő a hajdú (l. *Dr. Komáromy A.*: i. m. 325 old). A vármegyei csapatokra, l. pl. M. v. v. Bars vm.: 347. old. A nemesség és a vármegyék által kiállított csapatok létszámát — figyelembe véve a tizenötéves háború adatait — 10.000-nél többre semmiképpen sem tehetjük, de valószínű, hogy még ennyi sem volt. (L. még *R. Horváth J.*: i. m. 618. old., TT. 1878. 24., 43. old., M. v. v. Hont vm.: 81. old., *Szilágyi S.*: i. m. 598. old., *Benda K.*: i. m. 43. old., *Szamosközy I.*: i. m. 346. old., MOE. XI. k. 222—223., 409—410., 502—503., 725., 779—780., 798. old. Értékes részletadatokat szolgáltat még Keresztessy Pál 1605. máj. 18-i lev. Bocskaihoz, valamint Rákóczy Lajos jún. 27-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

113 L. MOE. XI., XII. k.

dunántúli nemesség egy rövid átmeneti időszak kivételével mindvégig megmaradt a Habsburgok mellett, s a többi területeken is számosan ezt az utat követték. Homonnai Bálint még 1605 szeptemberében is azt írta, hogy: *„... Vajmi sok német gyomrú ember vala a felföldön, azokra is nem kevés vigyázásomnak kell vala lenni."*[114] Ezeknek a *„német gyomrú"* nemeseknek egyik képviselője úgy értékelte a szabadságharcot, hogy *„... minémű gyalázat az kit nemzeségünkre ez árulók* [t. i. Bocskaiék] *hoztanak"*, amelyet meg kellene bosszúlni rajtuk.[115] Róluk állapította meg Bocskai a szerencsi országgyűlésen, hogy: *„sokan hátra helyezve a haza javát a németek pártjához ragaszkodnak... kik mind minekünk, mind penig felebarátjoknak sok károkat, akadályokat, zűrzavarokat szerzettenek ez országban. Annak okáért azok felől komolyan inteni akarjuk és azoknak javait el fogjuk kobozni".*[116] Ezek az enyhén szólva is *„túlloyális"* főurak odáig jutottak császárpártiságukban, hogy levelekben kérték az uralkodótól a magyar várőrség kivitelét a végvárakból és helyükre német katonaság rendelését. Tudták azonban, szöges ellentétben állnak a közvéleménnyel, ami abból a megállapításukból is kitűnik, hogy nem rendelhetik el a személyes fölkelést, mert míg ők Bocskai csapatai ellen harcolnának, saját jobbágyaik ő ellenük fognának fegyvert.[117]

A birtokos osztály többsége végül mégis csak csatlakozott a szabadságharchoz, a katolikus klérus azonban mindvégig a legellenségesebb magatartást tanúsította azzal szemben, és a legnagyobb buzgalommal küzdött a Habsburgok érdekeiért. Egy olasz katholikus pap szerint: *„E buzgalommal a magyar püspökök azoknak a német tanácsosoknak kegyét keresték, akiktől függtek, s mint néma kutyák, hogy szájukból a konc ki ne essék, akkor sem mertek zajt ütni, amikor ezek a németek nemcsak az ország vagyonát és jövedelmét pocsékolták el, hanem az egyház vagyonára is rátették a kezüket."*[118] A katholikus papirend teljes egészében hiányzott még a korponai országgyűlésről is.[119] A pápaság érdekeivel összefonódott császári érdekek szolgálatára törekvő magatartásukat találóan jellemzi egy néhány évvel később keletkezett ének:

„Pápa akaratja: egy magyart másikra
Támasszon egymásra, őket elfogyassa;
Ezt mondván Rómában sok barát kacagja".[120]

[114] *Homonnai B.:* Napló, 319. old.
[115] Forgách Ferenc 1605. márc. 10-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 81.)
[116] MOE. XI. k. 150 old., *Benda K.:* i. m. Okmánytár. 90. old.
[117] MOE. XI. k. 10., 83—84. old., *Szilágyi S.:* i. m. 593. old.
[118] Idézi *Benda K.:* i. m. 60. old.
[119] MOE. XI. k. 219. old.
[120] Cantio de Transilvania et de Consilio Paparum contra Haydones Equitum. (Közli *Thaly K.:* Ismeretlen historiás énekek. Sz. 1871. 325. old.) Lásd még Ferresi püspök prágai nuntius 1605. febr. 7-i. lev. Bastához, valamint Valenti Erminio bíboros jún. 3-i és aug. 27-i lev. Bastához. (I. m. II. k. 600—601., 681—682., 709. old.)

A katolikus papirenden belül is a jezsuiták voltak a legádázabb, mindenre képes ellenségei a magyar nép szabadságtörekvéseinek. Éppen ezért feléjük fordult a hajdúk és jobbágyok gyűlölete is a legheveseb-ben. 1606 januárjában még a sok felekezeti türelmességet tanúsító Bocskai is megúnta *„kénköves practikájukat"* és kitiltotta őket Erdély területéről.[121] A katolikus klérus bebizonyította, hogy semmi közös érzés nem fűzi őt egybe azzal a magyar nemzettel, amelynek zsírján élősködött, s amelyet rútul elárult az egész szabadságharc folyamán.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy az árulóknak nem akadtak pártfogói a szabadságharc táborán belül. A rokoni kapcsolatok mindenek fölé helyezése, s nem utolsósorban a kétoldali bebiztosításra irányuló törekvés olyan határozatokat szült, amely védte a császárpárti birtokosokat birtokaik elkobzásától: *„... semmiképp nem egyezhetünk bele, s nem is akarjuk, hogy véreink, csak azért, mert eddiglé nem csatlakozhattak hozzánk, kárt vallajank"*[122] — mondták ki 1605 végén a rendek. *„Erre az ország nem mehet, mert non est praesentis temporis"*.[123]

A birtokos osztály magatartását sok körülmény befolyásolta, s ezek között nem szabad megfeledkeznünk olyan fontos tényezőről sem, mint a birtokok földrajzi fekvése. A keleti részek birtokosai legelsőknek csatlakoztak a mozgalomhoz, szemben a nyugati területek birtokosaival és a későbbiek folyamán is különböző volt a magatartásuk. A felső-magyarországi és erdélyi nemesek többsége irtózott a Basták és Belgiojosok visszatérésének még a gondolatától is. Némelyik hevesebb megyei követ szemébe mondta Bocskainak, hogy inkább százszor adják török pártfogás alá magukat, mintsem mégegyszer eltűrjék a császári generális-kapitányok kicsapongásait. Ezzel szemben a nyugati részek birtokosai csatlakozásuk után is a mielőbbi megegyezésen fáradoztak, nem egyszer még méltatlan és szükségtelen engedmények árán is, mint azt a mozgalomban vezető szerepet játszó Illésházy István példája is bizonyítja.[125]

A birtokos osztály magatartásának és szerepének értékelésénél, összefoglalásképpen megállapíthatjuk azt, hogy bár a katonai sikerek elsősorban a hajdú- és jobbágycsapatok érdemei voltak s a nemesi és vármegyei csapatok többnyire csak mint kiegészítő erők működtek, azonban komoly jelentősége volt a birtokos osztály csatlakozásának a hadműveletekhez feltétlenül szükséges gazdasági alap létrehozása, valamint a szükséges külpolitikai feltételek biztosítása terén. A szövetséges török hatalom is nagy súlyt fektetett a birtokos osztály megnyerésére, nem

[121] Bocskai 1606. jan. 2-án kelt kitiltó levelét a jezsuitákhoz, l. TA. Kazinczy gyűjt. 11. doboz.
[122] MOE. XI. k. 607. old.
[123] MOE. XI. k. 504. old. L. még Illésházy 1605. okt. 30-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó cs. lt. fasc 69.).
[124] MOE. XI. k. 587. old.
[125] *Károlyi J.*: i. m. 72. old., *Dr. Lázár Gy.*: A török birodalom története. Nagybecskerek. 1890. 373. old., MOE. XI. 611. old., *Dr. Komáromy A.*: i. m. 337. old. stb.

beszélve arról, hogy a környező államok rendeinek semleges magatartását jelentős mértékben a magyar nemességnek a szabadságharcban való részvétele biztosította.[126] A korabeli társadalmi viszonyokat figyelembe véve nyugodtan kijelenthetjük, hogy a birtokos osztály csatlakozása nélkül is lehetett volna ugyan katonai győzelmeket kiharcolni, de az eredményeket megszilárdítani, s a szabadságharcot győzelmesen befejezni viszont nem. Ezt a körülményt világosan kell látnunk a szabadságharc értékelésénél, akkor is, amikor éles bírálat tárgyává tesszük a nemesség negatívumait, a hadműveletekben való kis mértékű részvételét, ingadozó, nem egyszer önző, szűklátókörű magatartását.

*

Foglalkoznunk kell még a következőkben a városi polgárság magatartásával és szerepével a katonai helyzet alakításában. A magyarországi polgárság köztudomásúan fejletlen és elmaradott volt ebben az időben is a nyugat-európai országokhoz képest. Az elmaradottság megmutatkozott kevés számában, és gazdasági erőforrásainak csekély mértékében egyaránt. Ez a körülmény, párosulva azzal a tényezővel, hogy a magyarországi polgárság jelentős mértékben külföldi, főleg német eredetű volt, meghatározta a helyét is a mozgalomban. Nem válhatott a szabadságharc vezető osztályává, hanem háttérben maradt a harcot végigvivő hajdúk és jobbágyok — valamint a politikai vezetést egyre inkább megszerző nemesség mögött.

A városi polgárság a szabadságharc folyamán több malomkő között őrlődött. A protestánsok üldözése, a császári sereg rablásai és kényszer sarcai szembefordították a többségükben protestáns vallású polgárokat a császári uralommal. Ez a szembefordulás már a szabadságharc kirobbanása előtt a fegyveres ellenállás mértékéig fokozódott.[127] Ugyanakkor, főként a szabad királyi városok polgársága — de a mezővárosi polgárok is — féltették kiváltságaikat, vagyoni biztonságukat a nemességtől és a néptömegektől egyaránt.[128] Ezeknek az ellentétes szempontoknak következtében a városi polgárság állásfoglalása nem volt egyöntetű, sőt, mint látni fogjuk, még ugyanazon város lakosságának magatartása is változott a szabadságharc folyamán.

[126] L. Báthory István 1605. márc. 14-i lev. Bocskaihoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 46. fasc. G.) *Szilágyi S.:* i. m. 594. old., Thurzó György 1605. máj. 13-i. lev. Rudolfhoz. (TA. Kazinczy gyűjt. 11. doboz.) *Benda K.:* i. m. 45. old. Móritz hesseni gróf 1605. máj. 22-i lev. a szász választóhoz (*Marczali H.:* Regesták ... 97. old. l. uo. 95. old.), MOE. XI. k. 203. old., Pálffy Katalin 1605. ápr. 18-i lev. Illésházyhoz. (*Ipolyi A.:* i. m. 131. old., l. uo. 134. old.) Memhet pasa 1604. okt. 15-i lev. N. Szebenhez (ETA 3. k. 319.) és 1605. máj. 13-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.)

[127] *Demkó K.:* Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. Sz. 1883. 845—846. old., *Maturák M.:* Adatok Korpona történetéhez. Korpona. 1902. 11. old.

[128] L. a bártfai követek 1604. márc. 4-i jelentését. (MOE. X. k. 381. old.) Ellentétüket a nemességgel szemben az ú. n. „*letélhelyek*" tárgyában (uo. 144—153., 409. old.), továbbá Magyar Törvénytár, 1526—1608. 267., 939. old.

Állásfoglalásuk mindenképpen fontos volt a mozgalom számára, mert a tizenötéves háborúban elpusztított ország módfelett nehéz gazdasági helyzetében a városi polgárság támogatása szinte létszükséglet volt. A támogatás többirányban kiterjedt. Katonai szempontból az erős fallal körülkerített városok megszerzése a csapatok gyors előnyomulását tette lehetővé. Ezen kívül a városok maguk is állítottak ki jólfelszerelt, puskás gyalogságot, mellyel a hadseregnek háttérbe szorult, de nagyon fontos fegyvernemét gyarapították.[129] A várak mellett a városokban voltak ágyúk, lőporkészletek a tüzérség fejlesztéséhez, és itt voltak a fegyver- és ruhakészítő műhelyek is a hadsereg szükségleteinek kielégítéséhez.[130] További gazdasági segítséget jelentett a városok adója, a bányavárosok érckészlete és azok a pénzkölcsönök, amiket több-kevesebb szívességgel az egyes városok nyújtottak a zsoldfizetéshez és a hadsereg más anyagi szükségletének kielégítéséhez.[131]

A szabadságharc kirobbanása után rövid idő alatt több város nyitott kaput Bocskai katonái előtt. Október 16-án, vagy 17-én csatlakozott Debrecen,[132] 30-án Kassa,[133] november 4-én Várad polgársága,[134] 7-én Remete, Stósz, Szomolnok,[135] 9-én Lőcse, Késmárk, 10-én Bártfa, Eperjes.[136] A gyors csatlakozásban szerepet játszottak az öt szabad királyi város polgárságának a császáriaktól elszenvedett sérelmei, a félelem az október eleji ellenszegülés következményeitől, a városok szegény elemeinek ro-

[129] Már az 1604. nov. 12-i kassai országgyűlésen Bocskai az előterjesztésében azt mondja: *„Kévánjuk penig, ilyen szükségnek idején az öt szabad várostul két ezer puskás gyalogot."* (TT. 1889. 615. old.) Az 1605. áprilisi országgyűlésen 500 *„kék gyalog"* tartását mondták ki a városokra. (ETA. 3. k. 63. old.) Lőcsétől 1605. szept. 4-én 200 gyalogot, okt. 21-én 120 *„jó puskás gyalogost"* kértek. *(Demkó K.:* i. m. 854—855. old.) A szász városoktól Bocskai *„ezer fekete gyalogot"* kíván. (EOE. V. k. 406. old.) A gyalogsággal kapcsolatos helyzetre vonatkozóan l. portai követek 1605. máj. 6-i jelentését Bocskaihoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 46. fasc. G.) Bornemissza Miklós 1605. aug. 1-i lev. Dersffy Miklóshoz (u. ó. Rep. 77. fasc. M.). Bocskai 1605. aug. 4-i parancsát Csáky Istvánhoz. (OL. Csáky cs. lt. fasc. 262/II.)

[130] *Hain G.:* i. m. 135. old., *Homonnai B.:* Napló. 256. old., MOE. XI. 160. old., *Istvánffy M.:* 911. old., *Demkó K.:* i. m. 847. old., *Tóth S.:* Sáros vármegye monográfiája. Bp. 1910. III. k. 414—418. old.

[131] L. Bocskai 1605. júl. 22-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90. *Szamosközy I.:* i. m. 344. old., *Szilágyi S.:* i. m. 599. old., Lőcsére 1605. dec. 30-án 6000 forint taxát róttak ki, amelyet később 5000 forintra szállítottak le. *(Demkó K:* i. m. 854. old.)

[132] Bocskai 1604. október 18-án már Debrecenből ír levelet. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

[133] L. *Szalay L.:* Magyarország története. 19. könyv. 470. old., M. v. v. Abaúj-Torna vm.: 114. old., *Sepsi Laczkó M.* szerint okt. 31-én adják meg Kassa'. (i. m. Szemelvények. I. k. 197. old.) Az biztos, hogy okt. 31-én már bent vannak a városban a hajdúk, s innen küldik kiáltványukat a bányavárosokhoz. (l. *Benda K.:* i. m. Okmánytár. 70. old.)

[134] *Alvinczy P.:* i. m. 13. old., l. még váradi polgárok 1604. nov. 15-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.

[135] Remete, Stósz, Szomolnok 1604. nov. 7-én kelt hűséglevelét, l. uo. fasc. B.

[136] L. *Hain G.:* i. m. 135. old., *Demkó K.:* i. m. 847. old., *Tóth S.:* i. m. III. k. 398., 414—415., 419. old. Késmárk nov. 9-én kelt és Bártfa nov. 10-én kelt hűséglevelét l. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. B. L. még *Demkó K.:* i. m. 847. old. *Istvánffy M.:* i. m. 898. old.

konszenve a fegyvertfogó néptömegek iránt, s Debrecen, Kassa esetében az a bátor, harcos hazaszeretet is, amit e városok számtalanszor bebizonyítottak a történelem folyamán a Habsburg-ellenes szabadságharcaink alatt.[137] Ez a gyors csatlakozás nagymértékben elősegítette a csapatok előretörését, a mozgalom kibontakozását, azt, hogy november közepére már mintegy 30 000 km²-nyi terület képezte a szabadságharc bázisát.

A német lakosságú városok esetében a lelkesedés meglehetősen rövid lélegzetű volt. Basta seregének két győzelme után előtérbe került a *„bölcs mgfontolás"*, a gyáva opportunizmus, s december elején a négy szabad királyi város összeült és elhatározta, hogy bebocsátja falai közé a császári sereget. Hiába intette őket a következményektől Bocskai és úgyszintén hajdúkapitányai is, nem használt semmit.[138] Ezek a városok csak akkor tértek vissza ismét a szabadságharc oldalára, amikor Bocskai csapatainak mindent elsöprő győzelme következtében kilátástalanná vált az uralkodó melletti kitartásuk.[139]

Kassa város viszont — miután hősiesen ellenállt a császári sereg ostromának — a szabadságharc katonai, gazdasági és politikai központja lett, s bár éppen elég terhet rótt rá a háború, hősi áldozatvállalással viselte azokat.[140]

A téli és tavaszi hadműveletek alkalmával lelkesen kaput nyitott Korpona, Nagyszombat, Trencsén, Zsolna, Szentgyörgy, Modor, Bazin polgársága mihelyt a hajdúcsapatok a város közelébe érkeztek.[141] A bányavárosok viszont — noha jóllehet a császáriak is igyekeztek minden erővel megvédeni ezeket — makacsul ellenálltak és csak kemény harcok árán hódoltak meg.[142] Pedig a hajdúkapitányok már 1604. október 31-én kiáltványban fordultak a bányavárosokhoz, melyben megmagyarázták a fegyverfogás okát; *„fölkeltünk tehát a keresztény hitért, a mi édes hazánkért Magyarországért"*, és felszólították a bányavárosokat *„... érezzenek velünk együtt ebben a jó, tisztességes és üdvösséges törekvésünkben és hitet téve mellettünk, a bennünket nyomorító iga lerázására nemes Kassa városának példájára fogjanak fegyvert, hogy végre megszabadít-*

137 L. pl. *Wittman T.*: i. m. 56—57. old., *Dr. Kerekes Gy.*: Bethlen Gábor fejedelem Kassán. 1619—1629. Kassa. 1943. 5—8. old., *Cseh-Szombathy L.*: i. m. 56—57. old. *Makkai L.*: i. m. 364—365. old.

138 Bocskai 1604. dec. 4-i és valamint Segnyey Miklós és Nagy Albert kapitányok e napi lev. Lőcse városához idézi, *Demkó K.*: i. m. 848. old. L. még *Hain G.*: i. m. 137. old.

139 Bártfa, Késmárk 1605 áprilisában, Lőcse augusztusban, Eperjes pedig, ahol császári őrség maradt vissza, csak 1606-ban.

140 L. tanulmányom (HK. 1956. 3—4. sz.) „Kassa ostroma" c. fejezetét, továbbá Bocskai 1605. márc. 29-i lev. Kassa városához. (TT. 1904. 464. old.)

141 L. tanulmányom (HK. 1955. 3—4. sz.) „Hadműveletek Felső-Magyarországon" c. fejezetét. A trencséni polgárok magatartására értékes adatokat közöl még *Károlyi J.*: i. m. 72. old.

142 Uo. L. még Pográny Benedek 1605. jan. 22-i, febr. 3-i, febr. 24-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, Radvány Jakab márc. 15-i, Thurzó György febr. 3-i és Forgách Zsigmond febr. 21-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.)

hassuk édes hazánkat a jogtalanságoktól és pusztításoktól".[143] A bányavárosok megszerzése gazdasági szempontból elengedhetetlen volt az önálló pénzügyi alap megszervezéséhez, hadműveleti téren pedig fontos szerepet töltöttek be a Felső-Magyarországon levő császári sereg összeköttetése és utánpótlása szempontjából. Késedelmeskedő csatlakozásuk fékként hatott a szabadságharc lendületére.

A Dunántúlon Sopron mindvégig kitartott a császáriak oldalán,[144] Kőszeg viszont kaput nyitott Némethy Gergely hajdúcsapatai előtt.[145] A Dunántúl különben néhány hónapos átmeneti idő kivételével végig császári kézen maradt, s így a terület polgársága nem töltött be jelentős szerepet a szabadságharcban.

Megoszlott a városi polgárság magatartása Erdélyben is, bár itt a városi lakosság többségét kitevő szászok állásfoglalása ellenséges volt a mozgalommal szemben, s ez rányomta bélyegét az erdélyi polgárság magatartására. Voltak itt is kivételek, mint például a Kővárban tartózkodó nagybányai polgárok, akik kényszerítették a császári őrséget a vár átadására, s ezzel megkönnyítették Erdély felszabadítását,[146] nem beszélve a Partium-beli Várad polgárságáról, akik, mint láttuk már 1604. november elején Bocskai pártján állottak. A szászokat azonban csak fegyverrel lehetett csatlakozásra kényszeríteni, s csak akkor hajtottak fejet, amikor már kilátástalanná vált a további ellenállás Erdélyben.[147] Ők szervezték, pénzelték és támogatták minden vonalon az itt levő császáriakat, s ezzel nagyon komoly mértékben akadályozták Erdély felszabadítását a Habsburg iga alól. Ellenséges magatartásuk sok fölösleges véráldozatot eredményezett. A szászok általában mindig idegenül nézték a magyar nép szabadságharcát, ennek ellenére magatartásukban elsősorban nem valami „*nemzeti gyűlölködés*" játszott szerepet (bár ennek is találhatók nyomai), hanem rideg önző önérdekkeresésük, valamint a nemességtől és a néptől egyaránt elszigetelődésre irányuló törekvésük.[148] Ők sem érezték valójában hazájuknak azt az országot, amelynek polgárai vol-

[143] Lippai Balázs és Németi Balázs hajdúkapitányok 1604. okt. 31-i kiáltványa a bányavárosokhoz. (*Benda K.*: i. m. Okmánytár. 70. old.)

[144] L. Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 712. old.), Basta 1605. júl. 2-i lev. Soranzó Ferenc velencei követhez. (i. m. II. k. 693. old.) Náprágyi Demeter 1605. júl. 5-i lev. Kornis Zsigmondhoz. (Török—magyarkori államokmánytár, Pest 1868. I. k. 49. old.)

[145] Kőszeg polgársága is csak a fegyveres erőszaknak engedve nyitott kaput. L. *Chernel K.*: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1878. II. rész. 60—62. old.

[146] L. *Szamosközy* I.: i. m. 314. old., *Kővári L.*: i. m. 168. old.

[147] Az erdélyi szász városok, csak 1605 júliusában, amikor Bocskai seregének győzelme felől nem lehetett kétség, s nagyszámú román és török csapatok érkeztek Erdélybe Bocskai megsegítésére, kötöttek egyezséget Gyulaffi Lászlóval.

[148] Unverzagt Farkas kamaraelnök 1601-ben azt javasolta Rudolfnak, hogy a visszafoglalt magyar városokba ne engedjen magyarokat letelepedni, csak németeket, akiknek minden kiváltságot meg kell adni. Úgyszintén a végek vidékére is „*hű megbízható*" németeket kell telepíteni. Ha mindez megtörténik, a magyarországi németség szíve lángra lobban, s hűsége nőttön nő. (Idézi *Takáts S.*: Régi idők . . . 27. old.)

tak. A haza fogalma a saját városuk kőfalain túlmenően legfeljebb a szász polgárok közösségének határáig terjedt. A fegyveres erő előtt kénytelen-kelletlen meghódoltak, s meghódolásuk után az adót, valamint az elrendelt 1000 *„fekete gyalogot"* a szabadságharc rendelkezésére bocsátották, de ez volt a legtöbb, amit a szász polgároknál el lehetett érni.[149]

Végeredményként leszögezhetjük tehát azt, hogy a magyarországi és erdélyi polgárság helyenként komolyan segítette a hadműveleti helyzet kedvező alakulását, több helyen viszont gátolta a győzelem gyors kiharcolását. Gazdasági téren ellenben, ha sokszor akarata ellenére is, komoly támogatást nyújtott a szabadságharc feltétlenül szükséges anyagi bázisának létrehozásához.

*

A magyarországi társadalom egyes osztályai és rétegei magatartásának és a hadműveletekre gyakorolt hatásának vizsgálatánál láthattuk a társadalmi, gazdasági, politikai és katonai kérdések szoros összefüggését a Bocskai-szabadságharc idején is. A háború szabadságharc jellegéből kifolyólag a társadalom állásfoglalásának hatása a katonai eredményekre közvetlenebbül domborodik ki, mint azoknál a küzdelmeinknél, ahol a magyar, vagy erdélyi állam viselt hadat a már előre létrehozott, megszervezett hadseregével. A Bocskai szabadságharc hadserege az egyes társadalmi osztályok önkéntes fegyverfogása és a kibontakozó mozgalomhoz történő csatlakozása során jött létre, úgyszintén a hadműveletekhez elengedhetetlenül szükséges gazdasági alap is.[150] A hadműveleteket az egyes területek lakosságának, a várak őrségének fegyverfogása, s a mozgalomhoz történő csatlakozása lendítette előre, és a társadalom helytállása, csüggedést nem ismerő harcos magatartása állította meg a császári támadásokat, s szilárdította meg az elért katonai eredményeket.

Bár az egyes társadalmi osztályok állásfoglalása, a mozgalomhoz való viszonya nem volt egyöntetű, mégis a nemzeti összefogás létrejött és ez volt az a döntő tényező, ami a szabadságharc győzelmét eredményezte. A létrejött nemzeti egységfront ideiglenes jellegű volt, osztályellentétek veszélyeztették fennmaradását a hadműveletek idején is. Ennek ellenére képes volt arra, hogy összefogja az elpusztult ország maradék erőit és győzelmesen szembe szálljon a Habsburg-birodalom szintén erősen megtépázott, de még mindig számottevő erejével. Az uralkodó és az elnyomott osztályok tagjai lényegében nem adták fel az osztályharcot, hiszen a hajdú- és jobbágytömegek a feudális terhek lerázására is törekedtek, a nemesség pedig igyekezett csorbítatlan formában visszaállítani

[149] EOE. V. k. 406. old.

[150] A Bocskai szabadságharc hadseregét hajdúk, jobbágyok, székelyek, városi polgárok és a nemesség fegyvert fogott tagjai alkották. A nemesség csatlakozásával kerülhetett sor országgyűlések összehívására, ahol pénzbeli adót és természetbeni ellátást szavaztak meg a hadsereg fenntartásához.

földesúri hatalmát, de az osztályharc élességét erősen tompította a mindkét félre veszélyes idegen elnyomás jelenléte. A hajdúk amíg csak lehetett, elsősorban a császárpárti földesurak birtokait pusztították, ami ellen nem emelhettek erélyesebben szót a szabadságharc táborában lévő nemesek sem. Sokszor nem is akartak, mert ezzel saját birtokaik kímélődtek, s végeredményben örültek annak, ha minél több birtokos csatlakozik, még a hajdúk kényszerítésének hatása alatt is, hiszen ez részben a felelősséget osztotta meg, másrészt viszont a birtokos osztály súlyát növelte a mozgalmon belül.

Ugyanakkor az uralkodó osztály —, bár egyáltalán nem szívesen —, de a kényszerítő körülmények hatása alatt, engedményeket tett a harcoló tömegek felé, jóllehet azzal a titkos gondolattal, hogy a törvényeken idők múltával lehet majd változtatni.[151] A nemesek nem szerették a hajdúkat és jobbágyokat, s idealizmus lenne azt hinni, hogy valami erősebb nemzeti összetartozás érzése fűzte volna őket egymáshoz. A birtokos osztály zöme szerette hazáját és nemzetét, de ez a haza csak nagyon kevésnél terjedt túl a birtok határain, s a nemzet fogalmába is csak a nemesség tartozott bele egyenjogúan, a tömegek közül pedig csak a jó és engedelmes szolgák kaphatták meg alárendelt helyüket e kereten belül. Más lapra tartozik viszont az, hogy a nemesség bizonyos elvitathatatlan önkritikával felismerte a saját gyenge katonai értékét,[152] és legtöbbjük világosan látta azt, hogy csak a hajdúk és jobbágyok képesek sikeresen szembeszállni az őket is megnyomorító Habsburg-elnyomással. Ezért ha morgolódva és méltatlankodva is, hajlandók voltak eltűrni egyetmást.[153] A nagy élettapasztalattal rendelkező Bocskai ismerte osztályát, és jól tudta, hogy hol bölcs türelemmel és szép szóval, hol pedig a kényszer különböző fajtáival, kezében tudja tartani a nemességet és sokszor akaratuk ellenére is rá tudja vinni őket arra az útra, amit a magasabb cél, a szabadságharc ügye megkíván. Ebben a törekvésében nem egyszer a hajdúkra támaszkodott, akiket becsült, mert tudta, hogy mit köszönhet nekik a haza és a ő saját maga egyaránt, s mert éleslátás és gondolko-

151 Thurzó György azt írja 1605-ben Mátyás főhercegnek: „... *Successu temporis tamen, si qui articuli Bochkaianorum Suae Maiestati contrari esse videbuntur, in comitiis et diaetis per fideles Maiestatis, quorum numerus augebitur, ii emendasi et in meliorem ordinem redigi additis addendis et diminutis diminuendis commode poterunt.*" (MOE. XI. k. 206. old.)

152 L. 103. sz. jegyzetben foglaltakat.

153 L. pl. az 1605. áprilisi szerencsi országgyűlés rendeinek idézett határozatát. (ETA. 3. k. 61. old.) Bocskai 1605. jún. 13-i levelében azt írja Balassy Zsigmondnak: „*Ez mostani állapotra némelyek fegyverrel készeritettek, némelyek pedig jó akarattyokból állottak. Azért az hajdúságnak, az idő minthogy igy hozta, egy kevés korig kedveznünk kell.*" (TT. 1900. 160. old.) Ezt fejezi ki a szerencsi országgyűlési rendek 1605. áp. 20-i lev. a hajdúkhoz: „... *mi véreinknek, tagjainknak, barátunknak akarunk benneteket nagy bőcsülettel tartani és minden szerencsénket egy szivvel veletek viselni, bizonyosok lévén abban, hogy öfölsége [t. i. Bocskai], kinek-kinek jó magaviselése szerint való jutalmat megadván kicsin állapotból is nagyra és szeginségből fő állapatra viszen benneteket.*" (MOE. XI. k. 875. old.)

zásmód terén magasan kiemelkedett osztályának átlag tagjai közül.[154] A közös cél érdekében összefogott társadalom hadserege, ha nem egy téren ellentétben is állott egymással, a császári seregre mérendő vereség kérdésében egységes volt. Nehéz volna eldönteni, hogy Bocskai István, Homonnai Bálint, s főként a felső-magyarországi és erdélyi nemesség kevésbé gyűlölte-e a németeket, mint a hajdúk és jobbágyok. A németgyűlölet bizonyos egységes ideológiát biztosított a hadsereg különböző elemei; hajdúk, jobbágyok, székelyek, végvári katonák, nemesi, vármegyei és városi csapatok számára, s ez a gyűlölet nem egyszer még az osztályellentéteket is háttérbe tudta szorítani.[155]

Érdekes jelenség a szabadságharc hadseregében az is, hogy bár 1605-ben a főnemesi vezetés egyre inkább előtérbe nyomul, de azért sohasem válik teljessé. A néptömegekhez közelálló hajdúkapitányok hatalma és hatásköre mindvégig erős marad, s még a főnemesi vezetők közül is olyanok kerülnek élre — akár Homonnai Bálint, vagy Segnyey Miklós, vagy Rákóczy Lajos személyét nézzük, Rhédey Ferencről nem is beszélve —, akik nagymértékben bírják a hajdúk bizalmát. Úgylátszik Bocskai éles szemmel vigyázott arra, hogy olyanok kerüljenek magasabb katonai vezetői helyre, akikben bíznak a katonák, s akik szilárd hívei a mozgalomnak, bár ez utóbbi téren Rákóczy Lajos személyében tévedett.[156] Az ingadozó-, nem szilárd magatartású főurak, mint Illésházy István, Thurzó Szaniszló, vagy Csáky István, bár komoly tisztséget jelentő politikai és katonai rangot nyertek, de a hadműveletek irányításába nem sok beleszólásuk volt. Igaz, hogy a hajdúk fölé nem is lehetett akárkiket kinevezni, mert nem tűrték volna el. Közülük kerültek ki a hadakozásban jártas parancsnokok. Bocskai ezeket már a szabadságharc előtti időkből többnyire ismerte és tapasztalatukat sokra értékelte. Ugyanakkor érezhető az is; Bocskai maga sem akarta, hogy a főnemesség túlságosan nagy hatalmat nyerjen a hadsereg fölött, hanem

[154] Bocskai 1605. ápr. végén kelt levelében azt írja a török szultánnak: *„kit fenyítékkel és fegyverremmel lassan-lassan, kit szép szómmal és szép intésemmel igyekeztem magam mellé vonni ... magamot igyekeztem szerettetni is vélek ...“* (MTT. XIX. 117. old.)

[155] Bocskainak 1605 áprilisában azt javasolta valaki „hogy ne ingerelje tovább a németeket, mire ezt válaszolta: *„Inkább akarok véremmel valameli bokrot megh festeni, auagi amaz zöld pázsiton el niuztótatni, hognem mint nemzetségem veszedelmével ez igemben* (ügyemben) *hátra állany.“ (Alvinczi P.:* i. m. 13. old.) Más levelében azt írja, a német igát, a német *„táskát“* mely *„... egyszer az mi nyakunkat és az magyar nemzetség nyakát igen megcsiszolta vala, kinek hordozását igen el is untuk vala, semmiképpen nyakunkra azt bizony ujólag nem vehetjük ...“* (l. *Benda K.:* i. m. Okmánytár. 143. old.) Homonnai Bálint annyira gyűlölte a németeket, hogy még azokat a magyarokat sem kedvelte, akik német ruhában jártak. (l. *Homonnai B.:* Napló. 180. old.) Az erdélyi és felső-magyarországi nemesség németgyűlöletéről már szóltunk. (l. 124. sz. jegyzetek), a hajdúk és jobbágyokéról szintén. Az 1605. nyarán történt csallóközi árulás elszigetelt jelenség maradt a szabadságharc történetében.

[156] Rákóczy Lajos 1606. közepén azzal a javaslattal fordult az udvarhoz, hogy ha a császár őt kegyeibe visszafogadja és föltételeit teljesíti, ő visszahódítja Magyarország elveszett részeit, vagy legalább is meghiúsítja Bocskai minden szándékát. (MOE. XII. 251—252. old.)

szilárdan a saját kezében kívánta tartani a haderő legfelsőbb vezetését. Mindez oda vezetett, hogy az uralkodó osztály előtérbe nyomulása politikai téren nem csökkentette jelentősebb mértékben a hadsereg ütőképességét.

Erősen szembeszökő még a katonai és politikai kérdések szoros összefüggése a béketárgyalások alakulásánál is. 1605 januárjában, amikor a téli hadjárat eredményei még nem éreztették kellő mértékben hatásukat, Basta fölényesen visszautasította Bocskai feltételeit, nyáron viszont, amikor a csapatok diadalmasan törtek Bécs felé, egyszerre keresni kezdte a megegyezés fonalát maga Mátyás főherceg is. Az 1605-ös hadműveletek egyszerre megolvasztották a császári udvar rideg magatartását az eddig végletekig lenézett és lekezelt *„lázadókkal"* szemben.[157] A tárgyalások folyamán azokat a katonai eredményeket, amiket elsősorban a hajdúk és jobbágyok vívtak ki, a nemesség a tárgyaló asztal mellett törekedett kamatoztatni saját, de emellett az ország érdekében is, bár nem egyszer itt is a hajdúk közvetlen nyomásával igyekezett Bocskai *„jobb belátásra"* bírni a minden áron megegyezni kész birtokosokat.[158]

Végezetül meg kell még vizsgálni azt a kérdést, hogy a békekötésben elért eredmények arányban állanak-e a kivívott katonai győzelmekkel? Felmerül a gondolat, vajon a katonai sikerek nem tették volna-e lehetővé a Habsburgoktól való teljes elszakadást, és a független nemzeti királyság visszaállítását Erdély és Magyarország töröktől meg nem szállt területén? Ha a Habsburgok megrendült hatalmi helyzetét, a ragyogó katonai sikereket nézzük, könnyen egyértelműen igennel válaszolhatunk, azonban ha figyelembe vesszük Magyarország gazdasági, társadalmi, politikai, katonai helyzetét és erőviszonyait, valamint a kétes értékű, veszélyes török szövetséget, a külpolitikai elszigeteltséget; nemmel kell válaszolnunk.

Való igaz, hogy a tizenötéves háború, a meginduló ellenreformáció, a pápasággal szorosan összefonódott Habsburg központosító törekvések egyrészt kimerítették az udvar gazdasági alapjait, más oldalról pedig éles vallási és politikai viszályokat szültek a birodalmon belül. A császár nem kapott jelentősebb külföldi segítséget, magára volt utalva[159] Ugyanakkor azonban látnunk kell azt is, hogy Magyarország helyzete sem volt jobb. A tizenötéves háború, a török és császári csapatok dúlásai, a

[157] A béketárgyalások történetét részletesen feldolgozta *Dr. Károlyi Árpád* a MOE. XI. és XII. köteteiben. Itt csupán Basta 1605. januári magatartására kívánok hivatkozni. (l. OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 43., 49.)

[158] L. a hajdúk felhasználását az 1606-os országgyűléseken, a béketárgyalásoknál. (MOE. XI. k.)

[159] A MOE XI—XII. k.-ben *Dr. Károlyi Árpád* részletesen elemzi a Habsburgok kül- és belpolitikai helyzetét. L. még Basta 1605. december végén kelt emlékiratát Rudolfhoz. (i. m. II. k. 743—748. old.) Mátyás főherceg 1606. máj. 23-i lev. Alsó-Ausztria rendeihez. (TA. Kazinczy gyűjt. 11. doboz.) Illésházy 1606. febr. 1-i levelét Bocskaihoz (TT. 1878. 63. old.), valamint jún. 13-i levelét (uo. 283. old.).

gazdasági és katonai erőfeszítések Magyarországot és Erdélyt még súlyosabb állapotba sodorták, mint az örökös tartományokat. Nem volt miből fenntartani olyan kellő erejű önálló, állandó nemzeti hadsereget, amely a törökkel is sikeresen tud szembe szállni.[160] A többnyire zsold nélkül, önkéntesen harcoló hajdú- és jobbágycsapatok alkalmasak voltak arra, hogy bizonyos ideig sikeresen szembeszálljanak a Habsburgokkal (a török politikai és katonai támogatása mellett), de ezt a haderőt nem lehetett hosszú ideig fenntartani. A perzsa háborúban kimerült, két fronton harcoló török hatalom pillanatnyi kényszerhelyzetében beleegyezett ugyan az Erdélyre és Magyarországra kiterjedő nemzeti királyság visszaállításába, de hogy ezt nem tekintette végleges álláspontnak, arra jellemző a Bethlen Gábor egyesítési törekvésével szemben tanúsított magatartása.[161] A gyenge magyar nemzeti királyságnak választania kellett volna a török vazallusság, vagy a török- és Habsburg-hatalom ellen folytatott kétoldali küzdelem között, mely utobbira nem lett volna képes. Abban pedig biztosak lehetünk, hogy a magyar koronához görcsösen ragaszkodó Habsburgok semmiképpen sem támogatták volna az önálló magyar nemzeti királyság törökellenes harcát, hanem vagy harc közben, vagy a harc után hátba támadták volna a török ellen küzdő magyar népet, mint ezt már a tizenötéves háború idején is megtették.

Nem voltak meg a teljes önállóság kimondásának a belső, társadalmi előfeltételei sem. Alsó-Magyarország és Dunántúl nemességének többsége még a korlátozott célkitűzések mellett is vagy egyáltalán, vagy csak nagyon csekély mértékben támogatta a szabadságharcot, a teljes elszakadásnak pedig minden erejével ellenállt volna.[162] Bocskainak a feltételezett helyzetben a két külső front mellett az országon belül is állandó harcot kellett volna folytatnia, amelynek kimenetelét csak túlzott optimizmussal lehet sikeresnek elképzelni.

Persze lehetett volna nagyobb részeredményeket elérni a magyarországi Habsburg-fennhatóság további korlátozása terén. Ennek elmaradásáért elsősorban az uralkodó osztálynak az a része felelős, mely minden áron békét akart kötni, s ilyen irányban gyakorolt nyomást a tárgyalásokra. E csoport egyes tagjai még az önálló Erdély létrehozását is helytelenítették,[163] pedig ez volt a szabadságharc legnagyobb vívmánya, a

160 L. a 41. sz. jegyzetben foglaltakat.

161 A török 1620-ban Bethlen Gábor esetében — aki pedig erősen bírta a bizalmát — sem járult hozzá, hogy Erdély és Magyarország egy uralkodó alatt egyesüljön. Azt követelte, ha Bethlen magyar király lesz, Erdélyben más legyen a fejedelem. (L. *Wittman T.*: i. m. 65. old.)

162 Alsó-Magyarország nemessége többségében csak a fegyveres kényszernek engedve csatlakozott a mozgalomhoz, a dunántúli nemesség pedig, 1605-ben egy rövid átmeneti időtől eltekintve, mindvégig kitartott a császáriak mellett. Birtokaik fekvése, az előtérben álló török veszély és az udvarhoz való közellétük sokkal erősebben kapcsolta őket a Habsburgokhoz, mint a felsőmagyarországi, vagy erdélyi nemeseket.

163 L. *Makkai L.*: i. m. 338—339. old., *Benda K.*: i. m. 65—66. old.

pusztító tizenötéves háború befejezésével együtt. Ez az önálló Erdély tudta sikeresen felvenni a harcot, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György vezetése alatt az újabb Habsburg elnyomó törekvésekkel szemben. Ha ezt a történelmi tényt figyelembe vesszük, akkor azt kell mondanunk az önálló, megnagyobbodott területű és erejű Erdély létrahozása méltó eredménye volt Bocskai erőfeszítéseinek és a névtelen egyszerű szabadságharcos katonák hősi harcának, nélkülözésének, fáradozásának, vére hullásának, mellyel bebizonyították, hogy e nemzet porig sujtva is nagy tettekre képes, méltó megbecsült helyet érdemel az emberi haladásért küzdő népek nagy családjában. A szabadságharc katonái dicső tettekkel bizonyították be a nép történelemformáló, történelemalkotó szerepét.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK VISSZAEMLÉKEZÉSEI*

A VENGEREC SZIGETE

A Dnyeszteren 1917 óta nem jár hajó. Csónak is csak ritkán vergődik a partok mellett.

Évente kétszer, tavasszal és augusztusban, amikor a Kárpátok havasai sem tudnak ellenállni a nap sugarainak a Dnyeszter méregbe jön.

Szigeteket alkot, hosszúkásakat, kerekdedeket. Ember az ilyen szigetekre sohasem juthat. A madarak annál inkább, meg a farkas, aminek szűk a határa úgy az Unióban, mint Besszarábiában.

Ilyen Senki-szigete a Dnyeszteren sok van, de a lakosság már mindegyiknek adott nevet. Így a nép nevezte el „Vengrec (magyar) szigetének" azt a szép szigetet is, amely nem messze Tiraszpoltól nyugatra keletkezett a ternovkai hajlásban, mindjárt a rendszeres hadműveletek beszüntetése után, még kilencszáztizennyolcban.

Akkoriban volt a második népvándorlás, amikor milliók mentek keletre, majd vissza nyugatra. E milliókból egy, Bognár Sándor közhonvéd, a martonosi tanyákról indult el a hatosok egyik menetszázadával Kirilibabára, Bukovina déli csücskébe verekedni a muszkával. A Rebencsukon aztán fogságba esett egy rohamozásnál. Ettől kezdve nagyon szomorú ember lett belőle. Élő halottként hurcoltatta magát fogolytáborból fogolytáborba, csak az októberi forradalom rántotta ki letargiájából. Az első vörösgárdába beállt, amely messze Szibériában toborozódott össze fogolytábora közelében. A harcok közben elkerült Tiraszpolba a Dnyeszter partjára, Grigorjev vörösezredébe. Ez már tizenkilencben volt.

Ő volt az egész ezred egyetlen magyarja. Oroszul már megtanult, de nem jól érezte magát az ezredben, mert az ezred szelleme nem a legjobb volt. Sejtelme nem csapta be. Grigorjev, ahelyett, hogy a főhadiszállás parancsát végrehajtotta volna és ezredével elindult volna a Dnyeszteren, Besszarábián keresztül a fiatal, Szovjet—Magyarország segítségére, keletnek vette útját, Denikin csapatai előtt megnyitotta a frontot, Dnyepropetrovszkig végigsöpörte Ukrajnát rablással, pogrommal, ahol szétverték. Bognár Sándornak már az árulás éjjelén menekülnie kellett. Hová menjen? Első gondolata az volt hogy egyedül keresztülvág a Kárpátokon a nap után igazodva, a Tiszáig. Át is úszott a Dnyeszteren, de menekülnie kellett rögtön visz-

* Hadtörténelmi Intézet „Visszaemlékezések" gyűjteményéből.

szafelé, mert a kicskászi barátok fehércsapata felismerte. Majdnem elfogták.

Nem is jött ő azután többé, míg Denikinék voltak Tiraszpolban az urak, nappal sem a jobb-, sem balpartra. Bevetette magát a szigetre. Készített magának fedezéket, kizavarta a szigetről vetélytársait, a csikaszokat, s elkezdte élni az ő világukat. Éjjelenként meg-megjelent hol a besszarábiai, hol az orosz parton élelemért. Lassan-lassan megtanulta, hogyan kell elhallgattatni a kutyákat zaj nélkül. Rátört az egyedül vagy kettesben álló Denikin vagy román őrszemekre, töltényeiket elszedte, hogy gazdagítsa arzenálját. Különösen a kicskászi barátokat szerette meglátogatni. De nem csak ennivaló tűnt el a barát- és kulákraktárakból, eltűnt egy-egy véreb is, kinek parancsára a nyilt utcán akasztották fel Tiraszpolban a kommunistákat.

Mindenkit gyanúsíthattak, csak a szigetre nem gondolt senki. Grigorjev árulása októberben történt, a folyóvízbe ilyenkor már senki be nem megy. A csónakokat mindkét partról beszedték a halászok, így hát igazán nyugodtan élhetett Bognár Sándor.

Robinzonunk egészen hozzászokott ehhez az élethez, november végén már alig volt nap, hogy sötét éjben össze ne pakolta volna ruháját, s azt fejére kötve, át nem ússzék hol ide, hol oda. Mivel a sziget a folyó közepén feküdt, néhány tempó elegendő volt a lábolható helyekig. De januárban beállt a folyó jeges korszaka. Majdnem két hétig tartott a rossz világ, meg se moccanhatott. A végén már élelmi készlete is fogyóban volt. Végre beállt a folyó, nem valami vastag, de a mi Bognárunknak elég erős jég képződött. Robinzonunk háromszor fordult meg az éjjel Ternovkából. Urszul kuláknak néhány nappal ezelőtt megölt disznaját majdnem teljes egészében elvitte.

Másnap éjjel legnagyobb meglepetésére embereket látott a szigetet orránál elhaladni. Siettek, őt nem vették észre. Nagy batyukkal voltak megterhelve. Csak csempészek lehettek. Nagy aggodalomba esett Bognár. Hogy eddig is tarthatta magát, azt annak tulajdonította, hogy senkivel érintkezésben nem volt. Ha már ketten tudnak rejtekhelyéről, elveszett ember. A faluban, vagy Tiraszpolban elbújni valakinél, eszébe sem jutott. Ki fogadná őt magához? Egyet szól, s már a kiejtéséről észreveszik, hogy inosztránycc (külföldi). No, pláne, ha még hozzá megtudnák, hogy magyar, darabokra vágnák.

Elhatározta, hogy akárhogy is, összekötetést keres az itthonmaradt kommunistákkal. Tapasztalatból tudta, hogy ha valami körülmény miatt a helységet az ellenség foglalja el, a kiürített hely bolsevik-sejt, vagy legalább bolsevik nélkül nem marad. Tervének segítségére jött a véletlen. Másnap éjjel ismét látogatók jöttek a szigetre, de most nem bugyrokkal és nem ketten, hanem tizen, köztük egy nő is. Nem messze a fedezékétől lekuporodott a csoport az alacsony bokrok közé és halkan elkezdtek beszélgetni. Szavaikból csakhamar tisztába jött a helyzettel. A kommunisták illegális szervezete tartja gyűlését az ő szigetén. Habozás nélkül toppant közéjük, de fegyvertelenül, hogy

minél hamarabb bizalmat keltsen. A meglepett társaság azonnal lefogta és Karaszikov beléfojtotta volna a szót, ha szerencsére Varsavszki fel nem ismeri a Grigorjev ezred egyetlen magyarját, amelyből ő is megszökött, csakhogy néhány órával előbb, mint Bognár.

Nagy lett az öröm. Bognár megmutatta fegyvertárát. Úgy határoztak, hogy Bognár továbbra is a sziget lakója marad és a nehezebben elrejthető dolgokat áthozzák a szigetre. Így jutott a szigetre géppuska, bomba.

Később felajánlotta a sejt Bognárnak a leváltást, hogy majd a „fiatalabbja őrködik a szigeten a holmik fölött. Ő pedig pihenje ki magát alaposan a városban". Erre sehogyan sem lehetett Bognárt rábeszélni. Azt még megengedte, hogy vele együtt éljen időről-időre egy-két elvtárs. Ilyenkor aztán nagy alvást rendezett. Azért általában bizalmatlan volt, senki éberségében nem bízott valami nagyon. Szerencsétlenségnek tartotta a jeget. No, nem sokáig kellett várnia, február közepén váratlanul megenyhült az idő, úgyhogy alig tudott a fiatal Racin visszaszaladni a már-már ingó jégen.

Megint el volt szigetelve a világtól. Élelmiszerrel el volt látva akár hónapokig is. Elvitte a barátok majdnem minden baromfiját, élelmet is hozott nekik. A kakasokkal azonban végzett, mert azok kukorékoltak.

Március közepén rettenetes havasesőben furcsa jelenetet látott Denikinék partján. A katonák lótnak-futnak rendszertelenül, erre Bognár beállítja a géppuskát a visszavonuló seregre. Mivel a visszavonulók a jól elrejtett géppuskát sehogyan sem tudták észrevenni, azt gondolták, hogy a túlsó partról lőnek közéjük, így, ha válaszoltak is a gépfegyvertüzre, a lövedékek mind Bognár feje fölött repültek a partoldal fölé. Bognár nagyot nevetett ezen a helyzeten. Időről-időre beszüntette a tüzelést, hogy a visszavonulókat az útról a neki legkedvezőbb célpontról el ne riassza.

Rengeteg veszteséget okozott az ellenfélnek, hajnal felé vöröszászlós csoport bajlódott egy nagy fene csónakkal, amit a vízre bocsátottak. Racin alakjáról vette tulajdonképpen észre, hogy itt miről is van szó. A géppuskára, meg a megmaradt töltényekre, a bombákra nagy szükség volt, de még inkább a vengerecre.

A kivert Denikinékre kisebb-nagyobb rajokban csaptak rá a már megszerveződött szegényparasztok, nem hagyva nekik pihenőt sehol sem.

Bognár úgy belekeveredett ebbe a lakodalomba, hogy csak huszonháromban jutott megint a Dnyeszter partjára. A sziget vonzotta vissza e helyre.

Itt telepedett le Ternovkán a róla elnevezett szigettel szemben. Dolgozik a kollektívban, várja, mint a fecskék esős időben az eresz alatt az idők fordulását, hogy mikor lehetne már hazamenni Magyarországra.

(Sarló és Kalapács. 1932. 1. szám. 52—53. oldal.) *Szatmári Sándor*

ÖT ESZTENDŐ A VÖRÖS CSAPATOKBAN

1915-ben, a Kárpátok alatt kerültem fogságba. Kievbe vittek bennünket, ahol abba a transzportba kerültem, amelyet Szibériába, Kurgánba vittek. Márciustól októberig Kurgánban voltunk, onnan Novonikolájevszkbe szállítottak. 1916. január 1-én a Kazán—Jekaterinburg vasútvonal építésére vittek bennünket, ahol az októberi forradalom kitöréséig dolgoztunk.

November 12-én, öt nappal a tanácsuralom kikiáltása után, többedmagammal beléptünk a jekaterinburgi vörösgárda soraiba, ahol 1918 júniusig szolgáltunk. Július elején megalakult a 2. jekaterinburgi önkéntes-osztag, Petrov elvtárs parancsnoksága alatt, akivel azután elmentünk Dutov generális bandái ellen harcolni a troicki körletbe. Dutov likvidálása után visszatértünk Jekaterinburgba.

Május végén egy géppuskásosztag parancsnoka lettem és azt a parancsot kaptuk, hogy a Marianovszk—Omszk vonalon fel kell tartani a csehszlovák ellenforradalmi bandák előrenyomulását. A csehszlovák bandák elfoglalták Omszkot. Két tűz közé kerülve, csapatunknak vissza kellett vonulnia. Tatárka körül le kellett térnünk a vasútvonalról és Tobolszk irányába folytatni a visszavonulást. 19 napi gyaloglás után Tyumenbe értünk.

Négynapi pihenés után csapatunkat újból a frontra küldték, ahol a csehek elleni hosszú és igen heves harcok után — melyben csapatunk felét elvesztettük — újból visszavonultunk. A harcban sebet kaptam és a jekaterinburgi kórházba kerültem.

Július 24-én, aznap, amikor a csehek bevonultak Jekaterinburgba, én betegen távoztam a kórházból. Permbe vonultunk vissza a stábbal együtt. Röviddel megérkezésem után az internacionalista csapatnál jelentkeztem.

1918 szeptemberben a liszvai frontra mentünk, ahol azonban csapatunkat egynapi harc után szétverték. Páncélvonaton vonultunk vissza. Blochi állomástól vagy hét versztnyire kerültünk, ahol kiderült, hogy a síneket felszedték előttünk, a mozdonynak meg sem vize, sem fűtőanyaga. Ilyen formán a Lenin nevét viselő páncélvonatunk a fehér banditák kezébe került.

Hosszú, heves harcot folytattunk a fehér bandák ellen mindaddig, amíg csak egy töltényünk volt, végül is azonban meg kellett adnunk magunkat.

27-en voltunk. Amikor kiléptünk a páncélvonatból, sorba állítottak bennünket és ott a helyszínen halálra ítéltek, de a kivégzés végrehajtását — nem tudni, miert — elhalasztották.

Alkalmas pillanatot kilesve, 21 emberünknek sikerült megszöknie. Három napig bujdostunk az erdőben, amíg sikerült a Liszvába vezető utat megtalálni, ahová Kun elvtárs parancsnoksága alatt erősítés érkezett.

Újból a csehek ellen vonultunk. A fronton beteg lettem, Permbe kerültem vissza. Felgyógyulásom után páncélos hajóra kerültem, amelylyel a fellázadt kulákság ellen vonultunk Babki környékére.

Ősszel, a hajózási idő befejezése után, visszatértünk Permbe és beolvadtunk az internacionalista ezredbe, amely a Káma partján vasúti őrség szolgálatot teljesített.

1918. december 25-ig, Perm elfoglalásáig voltunk ott, aztán visszavonultunk Vjátka felé, onnan Moszkvába kerültünk. Január és február hónapokban Moszkvában voltunk. 1919. március elsején Charkovba vezényeltek bennünket. Innen Jekaterinoszlávba küldtek, ahol ezredünk a „2. kommunista internacionalista ezred" nevet kapta.

Május 10-én Grigorjev ellenforradalmi csapatai ellen vettük fel a harcot nagy sikerrel. Grigorjev csapatainak megsemmisítése után ezredünk Kremencsugba vonult, ahol a mi géppuskás osztagunk át lett helyezve a 14. lovas tartalékhadsereg stábjához. 1919. augusztus elején Lubucnál megalakult a 7. ukrán vasúti ezred, osztagunk egy részét idekapcsolták.

Ezredünk augusztus végén Terechovba, a gomeli kormányzóságba került. Novemberben, amikor Denikin Csernichov-gorodnya irányában kezdte meg ellenünk a támadást, brigádunk azt a feladatot kapta, hogy a Szudnyev körüli frontra vonuljon. Minthogy azonban ezredünk a szó szoros értelmében le volt rongyolódva és vöröskatonáink nem bírták a nagy hidegeket, rongyos nadrágban, lyukas csizmában, köpeny nélkül, ezredünket rövidesen leváltották és vasúti őrszolgálatra küldték Koroszteny állomásra.

Decemberben Denikin erős nyomásának hatása alatt ezredünk Fosztov irányában felvette Denikin ellen a harcot. Fosztov sikeres elfoglalása után beteg lettem és Korosztenybe kerültem.

1920-ban ezredünk újból vasúti szolgálatot teljesített a Kiev—Fosztov, Kiev—Darnica vonalon, a lengyelek bevonulásáig. Ezredünk Bachmacsba vonult vissza. A lengyelek kiveretése után visszatértünk Kievbe. Itt azonban ezredünket zászlóaljakra bontották szét és én a géppuskás osztagommal Borzel állomásra kerültem, ahol különböző bandaharcokat kellett likvidálnunk.

1921-ben újból Korosztenybe kerültünk, ahol zászlóaljunk megint új elnevezést és új beosztást kapott. 1921. november 7-én — a Tanácshatalom kikiáltásának negyedik évfordulóján — Tyutyunnik ellenforradalmi csapatai rátörtek Korosztenyre. Heves harc fejlődött ki, amelyben csapatunk győzött. 1922-ben csapatunk vasúti ezred lett. 1923-ban leszereltem és Kievbe kerültem, ahol mai napig dolgozom.

Büszkén tekintek vissza a vörös hadseregben töltött ötévi szolgálatra, az ellenforradalommal vívott sok harcra. Sokat nélkülöztünk, éheztünk, fáztunk, de bíztunk abban, hogy győzelemre visszük a proletariátus igaz ügyét.

Nem fogunk megállani a végleges győzelemig — a világforradalom győzelméig.

(Sarló és Kalapács. 1931. 6. szám. 45—46 oldal.)

Hobula János

CSELJABINSZKI EPIZÓD 1918-BÓL

Érdekes bevezetésül megemlíteni, hogy a cseh légionisták első támadása a Szovjetunió ellen Cseljabinszkban történt 1918. május 16-án hajnalban. Ugyancsak Cseljabinszkban történt az első támadás a fehérek hátában a román légió egy századának fellázadása folytán. A jelen cikkben csak az utóbbi eseménnyel óhajtok foglalkozni.

A francia misszió megbízásából egy Dimbu nevű volt 32-es hadnagy a román nemzetiségű volt hadifoglyokat igyekezett egy légióba toborozni, hogy alátámassza a csehek pozícióját. A román légió tagjait — a tisztek kivételével — csak a legembertelenebb terrorral, éheztetéssel és veréssel, sikerült együtt tartani. Két városban volt a gyülekezés. Az egyik Teisev a szamarai kormányzóságban, a másik Cseljabinszkban.

A toborzás megindítása után néhány hétre a román ellenforradalmi légiót, Cseljabinszkban összpontosították. Már az első időben nem volt teljesen megbízható a cseh légionisták előtt, mert tudták, hogy azokkal a módszerekkel, amelyekkel összetoborozták őket, a románok a csehek és szerbek után csak mint póttartalék jöhettek számításba és csak az úgynevezett könnyű szolgálatra osztották be, de később arra kényszerültek a folytonos vérveszteség folytán, hogy megkísérelték felelősségteljesebb szolgálatra beosztani közülük a megbízhatóbbakat.

Hogy a tisztikar biztosítsa a maga részére mindazon előnyöket, amelyet a francia misszió nyújtott. vállalták, hogy Kurgán városában a belső rendet fenntartják. Kurgán Cseljabinszktól 250 km-re fekvő városka. Egy századot küldtek Kurgánba szolgálatra, amelynek 250 tagú létszáma volt.

A század szolgálatvezető őrmestere egy Popovics nevű volt magyar csendőr volt. Az egész században a legmagasabb katonai képzettséggel, de különösen gyakorlattal ő rendelkezett, mert az egész tisztikar hirtelen tisztekké előléptetett tanítókból állott.

Háromheti szolgálat után gazdasági okokból kifolyólag konfliktus támadt a legénység és a tisztikar között. Ugyanis nehézségek folytán, mint harmadrendű csapatnak, nem folyósították a szabályszerű zsoldot. Emiatt a legénység, amelynek úgy sem volt nagy kedve a szolgálatra, meg akarta tagadni már ott, Kurgánban a szolgálatot. Ezt a nyílt lázadást úgy akarták megelőzni, hogy az egész századot berendelték

Cseljábinszkba abból a célból, hogy ott megfegyelmezzék és így helyreállítsák a román légió belső rendjét, nehogy egy nyílt lázadással az egész román légió kompromittálja magát kenyéradói előtt, a francia imperializmus megbízottainál, a francia missziónál.

A legénység megérkezése után első percben mintha semmi sem történt volna, békében hagyták őket, a fegyvereket is náluk hagyták, csak éppen nem küldték szolgálatba. Másnap délután Dimbu, aki már akkor őrnagyi rangban tetszelgett magának, berendelte előírás szerint az irodába a szolgálatvezető őrmestert, ahogy már ez szokás volt az osztrák-magyar ármádiában.

Azonban Dimbu elfelejtette mozgósítani két-három megbízható pribékjét, akivel rendelkezett és így mindketten teljes fegyverzettel álltak egymással szemben. Dimbu felelősségre vonta az őrmestert, hogy miért állott a legénység követeléseinek élére őrmesterhez nem illő módon és kioktatta, hogy tovább nem méltó arra, hogy katonai rangot és fegyverzetet viseljen. Követelte, hogy azonnal rakja le a fegyverzetét és majd gondoskodni fog, hogy méltó büntetésben részesüljön.

Az őrmester azonban, aki a legénység teljes bizalmát bírta, nem volt erre hajlandó és hogy biztosítsa magát esetleges hátbatámadástól, azonnal fegyverére és kardjára tette kezét és Dimbu engedélye nélkül azonnal távozott a kihallgatásról. A kaszárnya udvarán azonnal alarmírozta a legénységet, az egész század rögtön fegyveresen sorakozott az udvaron és várta a további parancsot.

A méglepett őrnagy úr szintén követni akarta az őrmestert és mikor az irodából az udvarra jött, alarmírozni akarta a gépfegyverosztagot. A gépfegyverosztag legénysége az első percben, amíg nem tudta, miről van szó, követni is akarta a parancsot és a gépfegyverekkel már ki is akart vonulni az udvarra, de amint meglátta, hogy a kurgáni század teljes fegyverzettel ott áll az udvaron és vele szemben akarják alkalmazni, az ajtóból visszafordult és visszatette helyére a gépfegyvereket.

Dimbu ebben a helyzetben nem tehetett mást, mint az úgynevezett tiszti kaszinó irányában futásnak eredt, azonban a legénység követte őt szuronyt szegezve, úgy hogy nem volt ideje felmenni a tiszti kaszinóba, a legénység utána lövöldözött, a kaszinóban levő tisztek jobbnak látták hasra feküdni a kaszinó helyiségében, nehogy az ablakon betévedt golyók kárt tehessenek bennük.

Dimbu kénytelen volt az utcára szaladni, abban a reményben, hogy a nem messze levő stáb épületében keres menedéket. Meg kell jegyezni, hogy az a helyiség kb. 30 lépésre volt attól a csájagyártól, amelyben a román légió el volt helyezve, de erre sem volt ideje, mert a legénység szuronyt szegezve és közben lövöldözve, bekényszerítette egy ház udvarába, ahol egy fészerben igyekezett elbújni a legénység dühe elől. Ez nem sikerült, mert a legénység állandóan nyomában volt, elérte és szuronyokkal megölték. Minden további nélkül otthagyták, a legény-

ség visszajött és rögtön kiszabadította a fogházban levő foglyokat, akiket Dimbu fegyelmi büntetések után bezáratott.

Az első percekben teljes volt a fejetlenség. A helyzet ura a fellázadt legénység volt, a tisztek és altisztek nem mertek mutatkozni a legénység előtt. Az egész városban pánik a lövöldözések miatt. Alkalmam volt látni a minden irányban fejetlenül futkosó járőröket. Ebben az időben még nem érezték egész biztonságban magukat a fehérek, mert az urali fronton még nem dőlt el a harc és féltek, hogy a munkásság önbizalma fokozódik és kihasználja a fehéreknek ezt a belső bomlását.

Azonban, miután a lázadás izolált volt, sőt, az egész légió legénysége sem vett benne részt, csak passzivitásával támogatta természetesen, súlyosabb következménye nem lett, csak a román légió bomlásának meggyorsítását segítette elő.

Kb. egy óra múlva egy cseh század vette körül a laktanyát és egy század bevonult az udvarra, azonkívül mozgósították az egész helyőrséget. A csehek összekötő tisztje, aki románul is beszélt, beszédet intézett a lázadó legénységhez és kérte, hogy rakják le a fegyvert s kilátásba helyezte, ha minden további nélkül teljesítik a kérést, nem lesz semmi bántódásuk.

A legénység az első percekben nem akart engedelmeskedni, de látva, hogy izoláltan maradnak a légió többi tagjai részéről (ilyenkor a passzivitás az ellenség támadását jelenti), lerakták a fegyvert. 20—25 embert, akik vezető szerepet játszottak a felkelésben, azonnal elvittek és a cseh vonaton helyezték el.

Az akkori helyzetre jellemző, hogy egyéb bántódásuk akkor tényleg nem történt és a szolgálatban maradt legénység panaszkodik, hogy jobb dolguk van, mint nekik, mert nem kell szolgálatba menniök. Másnap reggel az egész legénység kihallgatásra jelentkezett és kijelentette, hogy ha a fellázadt legénységnek komolyabb bántódása lesz, mindnyájan lerakják a fegyvert.

A legénységnek ez az eljárása teljesen diszkreditálta a román légiót és teljesen kivonták a szolgálatból. A francia misszió közbenjárt a cseh és orosz katonai hatóságoknál, hogy a románokat szállítsák beljebb Szibériába átszervezés céljából. Más lehetőség nem volt. Frontra küldeni nem merték, belső szolgálatra is alkalmatlannak bizonyultak ezek után és így először Petropavlovszkba és onnan tovább Irkutszkba szállították az egész légiót.

E belső bomlás nem maradt hatástalan a román légió tisztikarára sem. Két felfogás uralkodott köztük. Az egyik hajlandó volt belszolgálatra, de a vörösök elleni harcra nem, a másik — és ez volt a kisebbik rész — hajlandók voltak a frontra is menni.

A francia misszió elrendelte, hogy a legénységet le kell szavaztatni. Hajlandó-e további szolgálatra vagy sem, mert nem akartak továbbra is anyagi kiadásokat vállalni egy ilyen megbízhatatlan csapattal szemben.

A szavazást tényleg elrendelték. A frontra menni nem akaró tiszteket szobafogságba helyezték, egy részét, négyet azonnal a fogolytáborba vittek Csitára. A legénység túlnyomó többsége a szavazásnál a további szolgálat ellen foglalt állást, dacára annak, hogy elszedtek tőlük mindent és még a többi hadifoglyoknál is rosszabb élelmezésben részesítették őket. Bátran mondhatjuk azt, hogy a további szolgálat mellett csak azok voltak, akik gondolták, hogy ezek után frontra úgy sem kell menni és nem akartak megválni a jó ruhától, csizmától és élelmezéstől. Az „átszervezés" után elvitték őket a frontra, azonban Kansznál tovább nemigen jutottak, mert egyenként igyekeztek a süllyedő hajóról menekülni és mint régi hadifoglyok, elhelyezkedtek a közeli falvakban és kisebb városokban.

Miután a Vörös Hadsereg sikeres előnyomulása úgyis általános pánikot keltett, nem is igen gondoltak az ilyen megbízhatatlan elemek összeszedésére. Rövid „frontszolgálat" után visszahozták a megmaradt töredéket újra Irkutszkba, ahol a csehek védelme alatt várták be a további fejleményeket szolgálaton kívül és a megmaradt „hősök" a csehekkel együtt kelet felé elvonultak.

(Sarló és Kalapács. 1931. 8. szám. 45—47. oldal.)

Müller Ernő

KRASZNOJARSZKI FOLYÓIRATOK*

A krasznojarszki fogolytáborban Dukesz Artur volt a legképzettebb marxistánk. Ő is munkatársa volt a „Jeniszei" című, kézzel írott folyóiratnak. Ezt az újságot azonban nem sokan olvasták. 40—50 oldalas terjedelmű, művészi kiállítású, félíves nagyságú füzet volt. Négy-öt példányban jelent meg. Az illusztrációkat minden számban külön Baja Benedek festőművész festette, aki a Horthy-uralom alatt valószínűleg fehérre moshatta magát, mert az újságokból annak idején úgy értesültem, hogy diplomáciai úton küldték ki a Szovjetunióba hadifogoly emlékek gyűjtése céljából. Hogy valóban miért ment ki és Horthyék miért küldték ki, arról fogalmam sincs. Annyi igaz, hogy a Jeniszeiben szép dolgokat festett.

Emlékszem még Ludvig és Forgách elvtársak nevére, valamint Dorenbusch Richárdra, aki később, Szibéria felszabadulása után az omszki Vörös Újságot szerkezette. Ők voltak a folyóirat legképzetteb munkatársai.

Most már nehezen tudok visszaemlékezni a „Jeniszei" tartalmára. Szigorúan konspirálva, kézről kézre adtuk egymásnak, megvitattuk a cikkeket. Foglalkozott az újság az aktuális politikai gazdaságtanba vágó problémákkal, helyi eseményekkel, színi és irodalmi kritikákkal és általában minden olyan kérdéssel, ami a hadifoglyokat érdekelte. Éles marxista állásfoglalása miatt nem lehetett a nagy nyilvánosság elé vinni. Csak azok az elvtársak kapták meg, akikben megbíztunk, mind a legénységi, mind a tiszti táborban. Ha a reakciós tisztek kezébe került volna, bizonyára megsemmisítették volna a szerkesztőit. Hiszen így is többen az életükkel fizettek ezért az újságért. Dukesz, Ludvig és Forgách elvtársakat 1919. augusztus 1-én a cseh ellenforradalmárok kivégezték, Dorenbusch Richárdot pedig bebörtönözték.

A másik kézzel írott újság az „Ember" volt. Ezt a nagy nyilvánosságnak szántuk és inkább szépirodalmi cikkek jelentek meg benne. Szerkesztői voltak: Zalka Máté, Sugár Béla, Bányai Kornél, és jómagam. Volt még egy társunk, valami Dobay nevű, ez azonban később

* Részlet a szerző visszaemlékezéséből. Megtalálható a Hadtörténelmi Intézet „Visszaemlékezések" gyűjteményében.

reakciós lett, valami Horthy-újságnál kapott állást Budapesten és emlékszem rá, hogy az én pöröm alkalmával denunciáló cikket írt valamelyik ébredő újságban ellenem. Szerencsére a bíróság nem figyelt fel ezekre a cikkekre és nem idézte meg tanúnak. Sugár Béla, a másik szerkesztőnk forradalmárnak mutatkozott, írásaiban így is nyilatkozott meg, bár legszívesebben Bakunyint és Kropotkint olvasta, a gondolatai zűrzavarosak voltak. Kispolgári anarchizmusa később nagyon szépen megférhetett a Horthy-éra nacionalizmusával, mert egy alkalommal azt olvastam, hogy mint tanító, kitüntetést kapott Horthytól. Bányay Kornél hazatérése után az Est és a Nyugat lapok munkatársa lett. Az írásaiból nem tudott megélni, ezért Homok-pusztán élt, mint egy nagybirtok kisfizetésű írnoka. Forradalmi verseit nem közölték az újságok és ezért finomkodó versekbe öntötte bánatát, nem úgy, mint Krasznojárszkban, az Ember hasábjain. Volt neki egy szép forradalmi verse, amiben benne volt az egész természet, az egész mindenség, gyönyörűen összekapcsolva a proletariátus ellopott jogaival. „Megsímogatom a fákat..." — így kezdte a verset. A folytatásában már a szenvedőket, a dolgozókat, a kizsákmányolókat símogatta testvéri szeretettel, azokat, akik véres háborúkban pazarolták el az életüket... Nagyon szép vers volt, kár, hogy elveszett. Mert az „Ember" példányai is mind elvesztek. Tudomásom szerint, amikor a Kolcsak-féle ellenforradalmi egységek 1919. augusztus 1-én az ellenforradalmi vérfürdőt megrendezték, valamelyikünk óvatosságból megsemmisítette az „Ember" példányait is, úgy mint a „Jeniszeit".

Az irodalmi jellegű írások között a legérdekesebb volt Zalka Máté egyik novellája, ami már nem jelenhetett meg. Először azonban hadd gondoljak vissza Zalka Mátéra, kitől 1921-ben szakadtam el és azóta nem láttam. Úgy él az emlékezetemben, mint ahogy akkor láttam gyűrött, szürke, kockázott kínai vászonkabátjában, kínai sapka a fején, kicsi bajuszkája volt kerek arcán és mindig valami tűz volt a szavaiban. Legtöbbször a török kávéházban voltak a szerkesztőségi értekezleteink. Váradi Antal volt a rajzolónk, ő is gyakran velünk volt. Azért jártunk a török kávéházba, mert az volt a legcsendesebb és a legolcsóbb. Zalka Máté felolvasta a novelláját. Annyi idő távlatából már nem tudom részletesebben elmondani a tartalmát, de a fő gondolataira még ma is emlékszem. Az első világháborúban egy alföldi zsellér is ott harcolt a sok millió közt. Azt mondták neki, hogy el kell mennie ölni a muszkát, mert megölték a trónörököst, bár neki semmi rokonsága nem volt ezzel a nagyúrral, de ha már menni kell és a becsület így kívánja, akkor muszáj menni. Kaszabolt János a harctéren derekasan, de szerencsétlenségére élt a világon egy másik János is valahol a Don mellett, csakhogy azt nem Jánosnak hívták, hanem Ivánnak és annak is olyan kunyhója volt, mint Magyar Jánosnak, egyebe semmi, hacsak a neveletlen porontyokat nem számoljuk. Mert ezekből volt ám Magyar Jánosnak is néhány. Szembekerült a harctéren Magyar János és Orosz Iván. Az

utóbbinak hosszú lándzsa volt a kezében, amit oroszul pikának hívnak. Iván lovon ült, János pedig gyalog vonszolta fáradt, korán megöregedett testét. Ivánt vitte a lova, előre nyújtotta a pikáját és az neki János szemének. Iván kirántotta. Jött vele a szemgolyó is, János pedig elterült holtan. Ott volt a szemgolyó véresen a pika hegyén és Iván nem tudott tovább harcolni. Nem tudta levenni a véres szemgolyót a lándzsáról, mert a szem beszélni kezdett. Szólt az ágyú, ropogtak a gépfegyverek, de Iván már nem hallotta tovább, csak azt, amit a szemgolyó beszélt a pika hegyén. Azzal kezdte:

— Miért öltél meg, testvér?

— Bocsáss meg, testvér, nem akartalak megölni, az utamba tévedtél...

Most azután következett valami szívet-lelket megrázó beszélgetés a véres szemgolyó és Iván közt, aminek a végén Iván rádöbbent, hogy nem a János szemét kellett volna kiszúrnia, hanem a cárét, Jánosnak pedig a császárt kellett volna agyonlőnie az orosz parasztok és munkások helyett.

Gyönyörű novella volt, kár hogy nem maradt meg. Lehetséges azonban, hogy Zalka később valami más formában megírta. Nem olvastam. Úgy gondolom, hogy talán jobb is, hogy ez a novella nem jelenhetett meg. A júliusi vérengzés jött közbe, azután pedig már nem lehetett újságokat kiadni, egészen Szibéria felszabadulásáig, amikor már nyomtatott újságot szerkesztettünk magyar nyelven.

Ha ez a novella megjelent volna az „Ember"-ben és az ellenforradalmárok elolvasták volna, mint ahogy bizonyára elolvasták volna, akkor Zalka Máté nem Spanyolországban halt volna hősi halált, hanem sokkal hamarább, még Szibériában 1919 augusztusában, amikor Kolcsak pribékjei halomra gyilkolták a kommunistákat.

Pagonyi Antal

A MOSZKVAI ESZER LÁZADÁS LEVERÉSE ÉS A FŐPOSTA VISSZAFOGLALÁSA*

A Moszkvai Magyar Csoport vezetője, Kun Béla elvtárs, a szovjet kormánytól 1918. évi július 6-án éjjel 12 órakor felszólítást kapott, hogy a Magyar Csoport tagjai, az Agitátor-tanfolyam hallgatói és a Kremlben dolgozó munkáscsoport (volt osztrák-magyar és román hadifoglyok) fegyverükkel és töltényekkel felszerelve, a legrövidebb idő alatt, csendben vonuljanak a Kreml udvarára, ahol már egy szakasz lett vöröskatona áll. Azokkal egyesülve, a Magyar Csoport egyik vezetőségi tagjának parancsnoksága mellett, induljanak a felkelő baloldali eszerek által elfoglalt főposta épület és annak környékének visszafoglalására.

Amikor elindultunk feladatunk végrehajtására, körülbelül százötvenen voltunk. Az egész csapat parancsnoka Kun elvtárs volt, aki Szamuely Tibor elvtársat vette maga mellé. A Kremltől a főpostáig az utat gyalog tettük meg és semmiféle ellenállással nem találkoztunk. A főposta épület közelébe érve az előreküldött megfigyelő jelentette, hogy a hatalmas épülettel szemben egy páncélautó áll, amelynek fegyverzete az épület bejáratára van irányítva. Kun és Szamuely elvtársak a lett szakaszparancsnokkal egy-két perces megbeszélést tartott, amelynek eredményeként a lett szakaszparancsnok tizennyolc vöröskatonát három csoportra osztott, akik három oldalról hirtelen rátámadtak a páncélautóra. Néhány perc múlva a három kis csoport a páncélautó személyzetét foglyul ejtve, a páncélautót birtokba vették. A főposta épületében levő felkelők észre sem vették, hogy a páncélautó már a mi védelmünket szolgálja.

Majd ezután a főpostával szembeni saroképületeket őrséggel megerősítettük és a főposta széles lépcsőbejáratán felrohantunk. Meglepetésszerűen jutottunk a nagy előcsarnokba, ahol 8—10 fegyveres felkelőt találtunk. Meglepetésünkből Szamuely elvtárs harsány hangja térítette őket észre, aki orosz nyelven megparancsolta, hogy a fegyverüket tegyék le. Túlerővel voltunk, így az eszerek a parancsra letették a fegyverüket, amelyeket mi mindjárt összeszedtünk, a foglyokat

* Részlet a szerző visszaemlékezéséből. Megtalálható a Hadtörténelmi Intézet „Visszaemlékezések" gyűjteményében.

pedig egy földszinti terembe zártuk. Innen rohanva mentünk az első-emeleti távíró- és telefonterembe, ahol a felkelők a távirásznőkkel és telefonkezelőnőkkel állandóan adatták le az egész ország területére azt a jelentésüket, hogy a hatalom a felkelők kezében van. A távíró- és telefontermet elözönlöttük. Szamuely elvtárs orosz nyelven itt is a fegyverük letételére szólította fel az eszereket. Közben mi minden felkelőt ketten is közrefogtunk, hogy a fegyverüket ne tudják használni. Mindennek dacára 2—3 fegyvert mégis elsütöttek a megijedt felkelők. Sebesülés azonban nem történt. Szamuely elvtárs a távirász és telefon kapcsolónőket a nagy hálóterembe parancsolta, a foglyokat pedig a földszinti terembe kísértük. Ezután az egész főposta épületet megtisztítottuk a felkelőktől, miközben sok elhagyott fegyvert találtunk.

Kun Béla elvtárs a főposta visszafoglalásának egész ideje alatt részt vett a harcokban és hol itt, hol ott jelent meg és harcra buzdította a vörösgárdistákat és ő maga is fegyverrel a kézben részt vett a harcban.

Már a főpostát környező utcák és házak tisztogatása folyt, amikor az előcsarnok utcai lépcsőfeljáratánál egy teherautó jelent meg, amelyről egy magasrangú tiszt szállt le. Nem tudva azt, hogy a főposta épület már nincs a birtokukban, parancsot adott az autón levő két katonának, hogy a magukkal hozott két gépfegyvert és a töltényeket tegyék le. Ez meg is történt. Közben a tisztet közrefogtuk, Szamuely elvtárs pedig igazolásra szólította fel. A tiszt magát kellően igazolni nem tudta, tehát megmotoztuk. A zsebében talált nikkelezett pisztolyt elvettük és Szamuely elvtársnak adtuk át. A két gépfegyvert és a töltényeket lefoglaltuk, a fogoly tisztet pedig Kun Béla elvtárs elé kísértük, aki egy kéttagú szovjet bizottsággal együtt bírálta el a felmerült ügyeket. Az elfogott tiszt itt sem tudta magát igazolni. Így a tisztet a két katonával és a gépkocsi vezetőjével együtt a Vörös Gárdához kísértük. A főposta épületét környező utcák, illetve házak felkelőktől való megtisztítása gyorsan ment. Második napon a főposta épületében már teljesen nyugodt munka folyt. A harmadik napon pedig már egész Moszkvában helyreállott a rend, még a Pokrovszki-laktanya környékén is, ahol pedig az eszer felkelés főfészke volt.

Gisztl Pál

A VILÁGSZABADSÁGÉRT KAUKÁZUSBAN*

Az Októberi Forradalom Számarában ért. Itt találkoztam először magyar vörösgárdistákkal, akik felvilágosítottak a forradalom jelentőségéről. Ezek után Szamarából egyéni okok miatt Asztrahányba kellett utaznom, mely idő alatt 3 alkalommal is a vörösgárdisták segítségére voltam a fehérgárdisták leverésében Kuznyeck, Szarátov és Penza városában.

Asztrahányban tudomást szereztem egy magyarokból álló Vörös Gárda létezéséről és felkerestem a gárda parancsnokát, Szabó elvtársat, akitől bővebb felvilágosításokat kértem a Vörös Gárda és a forradalom jelentőségéről. Szabó elvtárs készséggel állt rendelkezésemre a felvilágosításban, minek következtében azonnal — 1918 márciusában — beléptem a Vörös Gárdába, és a Kommunista Pártba. Csapatunk — mint megbízható különítmény — az asztrahányi városparancsnoksághoz tartozott. Gárdánk feladata volt a környéken garázdálkodó és az asztrahányi földalatti fehérgárdisták kisebb-nagyobb csoportjainak felszámolása.

A gárdában mint közkatona szerepeltem, de bátorságom és használhatóságom következtében a moszkvai tiszti iskolába javasoltak. Közben Szabó parancsnok elvtársat az iskolára javasoltakkal együtt a városparancsnoksághoz behívták, ahol a városparancsnok bejelentette, hogy elmehetünk a tiszti iskolára, azonban a Kaukázusban sürgős szükség volna a város biztonságát szolgáló csapatokra, mivel Baku felől angol hadvezetés alatt álló fehérgárdista csapatok nyomulnak előre, volt Petrovszk, jelenleg Mahacskala, Dagesztán Köztársaság fővárosa felé. Ekkor az iskola helyett azonnal a frontot választottuk és csapatunk felét azonnal átadták egy Mamajev nevű hadbiztosnak. Ennek a csapatnak Smidt elvtársat nevezték ki parancsnoknak, engem pedig helyettesének. Ezek után egy-két napon belül hajóra szálltunk és megérkeztünk Mahacskalába, ahol ismét a városparancsnok parancsnoksága alá tartoztunk. Itt ugyancsak a közbiztonság biztosítása volt a feladatunk. Bicserahov ezredes vezetése alatt álló fehérgárdisták a város közelébe

* Részlet a szerző visszaemlékezéséből. Megtalálható a Hadtörténelmi Intézet „Visszaemlékezések" gyűjteményében.

nyomultak, mire parancsot kaptunk, hogy a frontszakasz balszárnyát a tengerparttól a vasútig erősítsük meg. A fehérek gyalogsága annyira megközelítette állásainkat, hogy nekünk ellentámadásba kellett átmennünk. A támadást meg is kezdtük azzal a tudattal, hogy két hadihajó, a Karsz és az Ardagán áll a segítségünkre. A támadás kezdetén jöttünk rá, hogy árulás történt, mert a két hajó az ellenség helyett bennünket lőtt. A parancsnokunk súlyosan megsebesült, így a parancsnokságot én vettem át, majd a támadást folytattam, ami sikerrel végződött, mert az ellenség előretolt állásait teljesen megsemmisítettük. A frontot tartottuk, de ez idő alatt a front jobbszárnya, mely külön parancsnokság alá tartozott, árulás folytán elhagyták a frontszakaszukat, minek következtében kénytelenek voltunk visszavonulni, a város külső részén kiépített állásokba. A fehéreknek egy páncélvonat és a két hajó segítségével innen is sikerült kiverni bennünket. Ezek után még három támadást vezettem le, de ezek már sikertelenek voltak és ezért úgy határoztunk, hogy egy 40 km-rel hátrább fekvő városba, Temirhán-sura-ba (jelenleg Buinax) vonulunk vissza. A visszavonulás során az ellenforradalmárok páncélvonata rajtunk ütött és engem huszonhárom magyar internacionalista társammal foglyul ejtettek.

Elfogatásunk után még vagy kétszáz bennszülött fogollyal elhajtottak bennünket a várostól kb. nyolc km-re egy halásztanyára. Négy napig étlen-szomjan egy istállóban tartottak bennünket. A négy nap után angol parancsra különválasztottak bennünket (magyarokat) a bennszülöttektől. Mind a huszonhármunkat levetkőztettek és tudtunkra adták, hogy kivégeznek bennünket. Erős fegyveres kísérettel a tenger partjához közeleső bozótos-cserjés helyre hajtottak, ahol saját magunknak kellett sírgödrünket megásni.

Ásás közben eldobtam a lapátom, mire több társam is ugyanazt cselekedte. Ekkor két hatalmas ütést kaptam a fejemre, minek következtében beleszédültem a már félig kiásott sírgödörbe.

Az emlékezetem utolsó foszlányaival még hallottam a fegyverek összevissza dörgését. Közben mennyi idő telt el, nem tudom, csak arra tértem magamhoz, hogy civilek öntöznek le vízzel és élesztgetnek a tenger partján. Később, mint megtudtam, az ottani halásztanya munkásai voltak.

Miután teljesen magamhoz tértem, ezek a munkások adták megmenekülésem lehetőségének útját, a város felé.

Alig tettem azonban kétszáz lépést, mikor visszapillantottam, hogy meggyőződjem arról, nem üldöznek-e, mikor az előbbi gyászos, tragikus színhelytől nem messze ugyanolyan tragédiát láttam végbemenni. Mivel menekülésem útját a saját védővonalunk drótakadálya gátolta, kénytelen voltam a cserjésben megbujva bevárni az estét, s az akadályt megkerülve, mely még a tengerbe is benyúlt, bejutni a városba, ami sikerült is...

Szepcsik Rezső

VITA

S ha lesz ember, ki megmarad,
El tudja e gyászdolgokat
Beszélni, mint valának?
Petőfi: Szörnyű idő...

PETŐFI UTOLSÓ NAPJA ÉS HALÁLA *

Dr. Mezősi Károly

Kutassuk...!

„Ti, kik közel vagytok a helyszínéhez, viseltessetek az elhúnyt költő emléke iránt némi pietással, kövessetek el mindent, hogy végórájáról bizonyost tudhassatok meg!" — Így hangzott egy emigráns magyar, *Pataki Miklós* szózata Párizsból már 1850-ben, másfél évvel a fehéregyházi ütközet után.[1]

A végzetes csatát követő hetekben és hónapokban bizonyára nemcsak a kétségbeesett özvegy és egy-egy barát kutatja az eltünt férjet és költőt, hanem halála körülményeinek megismerésében mindazok segítenek, akik a harcban jelen voltak, vagy valamit tudtak Petőfiről, — ha a nemzet lelkét és vágyait az osztrák önkényuralom olyan kegyetlenül el nem fojtja.

Így azonban több mint egy évtized eltelt, míg a Petőfi halálára vonatkozó ismeretek felkutatására valaki is vállalkozhatott. Csak 1860-ban, amikor úgy látszott, beköszöntött az „alkotmányos korszak", enyhült az elnyomás kezdhette meg *Pákh Albert*, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztője a költő eltűnésére vonatkozó adatok összegyűjtését. Pákh már ekkor úgy látta, hogy a kutatás megkésve indul: „...máris 11 év múlt el s az idő halad — nincs vesztegetni való percünk" — írta a Petőfi halálához gyűjtött adatok közlésének megkezdésekor.[2]

Pákh aligha gondolta, hogy alább idézett szavai nemcsak a maga korának, hanem a következő évszázadnak, sőt talán évszázadoknak is szólnak:

* A szerkesztőség a tanulmányt vitára bocsátja.

1 *Petőfi Sándor költeményei külföldön* c. cikkében, *Pesti Napló*, 1851. évi jan. 2-i sz.

2 *Vasárnapi Ujság*, 1860. évf. 560. 1.

„Addig nem fogunk nyugodni, míg az igazság itt is kiderül."

Petőfi eltűnésének kérdése a múlt század második felében többször került az érdeklődés középpontjába, és keltett lázas nyugtalanságot.

A költő hitvese hiába dobta el „az özvegyi fátyolt", abban a biztos meggyőződésben, hogy a férje halott: nem hitték el.

Orlai, Petőfi barátja és egyik legközelebbi ismerője hiába állította: „hogy elesett ... abban többé semmi kétségem". — Hisz ha életben marad, felkereste volna családját, imádott feleségét, gyermekét. Bizonyára Arany Jánost látogatja meg Szalontán, s nem ismeretlen embereket keres fel, akik itt is, ott is felültek egy-egy ál-Petőfi ámításának. — Haláláról ugyan nincsenek „positív adataim — írta Orlai — de az ő nemes szíve, lelke, jelleme, családja iránti érzelmei, oly meggyőző erkölcsi és pszychológiai támpontokat nyújtanak nekem, hogy halálát bizonyosnak kell tartanom."[3] Mégis sokan kételkedtek Petőfi halálában. Még Jókai Mórt is megingatták a különféle feltevések: „Ki látta elesni?... De hátha elfogták? — Ez a gondolat sokszor képes elraboini álmaimat" — írta *Petőfi???* c. cikkében, hat évvel azután, hogy Pákh már megbizonyosodott a költő haláláról.[4]

A katona-bajtárs, *Lőrincz József* volt honvédőrnagy is lehetetlennek vélte, hogy Petőfi, ha életben marad, fel ne kereste volna a „vérző tábort, bajtársait s kivált Bemet, kivel egymást ölelésig, csókolásig szerették."[5] — A legendák mégis tovább szálltak még a hadifogoly, a szibériai ólombányában raboskodó Petőfiről is.

A megfejthetetlennek látszó rejtélyt, *az eltűnést* üstökös módjára, Petőfihez általában méltóbbnak is vélték, mint halála körülményeinek makacs kutatását. A költő halálának 50. évfordulója alkalmából az írói pályáján akkor induló *Móra Ferenc* eléggé általános nézetet fejezett ki, midőn ezt írta: „miért söprenétek el fölüle a míthosz aranyos ködét a kegyetlen tudás hideg szelével?"[6]

Petőfi elestének megoldhatatlannak látszó kérdése azonban az irodalmi és tudományos köröket sem engedte megnyugodni.

Azután, hogy Pákh 40 levél közlésével a *Vasárnapi Ujságban* végül leszögezte: ezek tartalma *„napnál világosabbá teszi Petőfi elhúnytát"* megkezdődött Petőfi *sírjának keresése.* A már csaknem egy század óta tartó kutatásból bizonyosra vehetjük, hogy a költő halálának rejtélye a Petőfi-kutatókat, az irodalomtörténetet és a történettudományt mindaddig foglalkoztatja majd, s ezeket a vállalkozásokat a közvélemény élénk érdeklődése kíséri, míg a kutatásnak a leghalványabb reménye is mutatkozik az eredményre, vagy az igazságot kétségkívül nem sikerül

[3] *Vasárnapi Ujság,* 1861. évf. 115. l.
[4] *Hon,* 1867. máj. 26-i sz.
[5] *Vasárnapi Ujság,* 1861. évf. 56. l.
[6] *Petőfi Sándor* c. vezércikke. *Félegyházi Hirlap,* 1899. júl. 30-i sz.
[7] 1861. évf. 127. l.

megállapítani. Tudományos intézményeinknek ez kötelességük is. Ezzel tartozunk Petőfinek.

A múlt század sírbolygató kezdeményezéseiben *Vadnay Károly* még kegyeletsértést láthatott, s egy alapos előkészületekkel indult vállalkozás munkáját megakaszthatta; *Mikszáth Kálmán* is kipellengérezhette még a *„Petőfi-keresők"* nemcsak rajongókból, de komoly tudósokból megszervezett csoportját, hogy ezzel 1885-ben *Török Aurél dr.* tudós antropológusnak is végképp kedvét szegje. Ezzel azonban csak egy vállalkozás hiúsult meg.

Midőn *Ferenczi Zoltán* 1888-ban Csernátoni Gyulával és Korbuly Józseffel a *Petőfi-Múzeumban* a Petőfire vonatkozó adatok gyűjtését, a kérdések tisztázását megindította, mivel kezdhették volna? Még mindig *„új adat"* közlésével Petőfi haláláról.[8] A kérdésnek Ferenczi nagy figyelmet szentelt, s előbb a *Petőfi-Múzeumban*,[9] majd külön munkában foglalta össze *Petőfi eltűnésének irodalmát.*[10] Ennek befejezésében, a sikertelen kutatások után Petőfi megfoghatatlan eltűnésében a „quasi divus"-t, a csodálatosságot látja felemelőnek. A titok megfejtése azonban „örök vágyakozás gyanánt fog élni az emberi kutatás és a meghátrálni nem bíró megismerés számára" — írta helyesen és találóan Ferenczi.[11]

Sokan keresték fel azóta is a fehéregyházi csatateret *Illyés Gyuláig*, hogy *Petőfi* c. könyvének függelékében ő is részletesen vizsgálja a problémát, vagy *Dienes Andrásig*, aki a *titok* kérdéseit Petőfi halálának centenáriumára kívánta tisztázni, s azóta is fáradhatatlanul kutatja Petőfi elestének helyét, kérdéseit.

A Petőfi halálának körülményeit vizsgáló vállalkozások történetében igen szép és kiemelkedő a *magyar és román tudományos munkacsoport* múlt év nyarán megkezdett kutatása. A két szomszéd nép Petőfi iránt érzett tiszteletének, szeretetének jegyében, akadémiáinak támogatásával, tudósainak együttműködésével kezdődött el ez a munka 1956. év augusztus havában. Sajnos, az érdeklődő közvélemény a kutatómunka lépéseit nem kísérhette figyelemmel, mert az előzetes híradásokon és a kutatócsoport elindulásáról, Segesvárra történt megérkezéséről szóló közleményeken kívül[12] a sajtóban csak egy szűkszavú záróközlemény jelent meg. Ennek lényege, hogy a munkacsoport a helyszínen megvizsgálta, kritikailag ellenőrizte az összes vallomásokat, nézeteket Petőfi halálának körülményeiről, „rekonstruálta Petőfi menekülésének útvonalát", s *Dienes András: A Petőfi-titok c.*, 1949-ben kiadott könyvének következtetéseit és eredményeit tette a magáévá. Végül a két ország akadémiájának javasolta a további rendszeres ásatásokat.[13]

[8] I. évf. 6. l.
[9] 1894—1895. évf.
[10] *Petőfi-Könyvtár* XXIV. füzet, Bpest, 1910.
[11] I. m. 160. l.
[12] *Irodalmi Ujság*. 1956. júl. 7-i sz., *Szabad Nép*, 1956. aug. 10-i és 13-i sz.
[13] *Szabad Nép*, 1956. szept. 4-i sz.

A múlt kutató vállalkozásainak is mindig kísérő jelensége volt, hogy a fokozott érdeklődés hozzászólásokban, vitákban, új adatközlésekben nyilvánult meg, kutatásokra adott ösztönzést. A Petőfi-kutatás szűkkörűségét, elszigeteltségét jelentené, ha ez ma is nem így lenne, s nem akadna, akinek a folyamatban levő kutatáshoz hozzászólása van.

A szóbanlévő tárgykörben a kutatások irányát bíráló, eredményeit rostáló, értékelő „kritikai vizsgálódás" sem ismeretlen. A záróközlemény szerint lényegében ezt tette a román—magyar tudományos munkaközösség is. — Amíg a nyár folyamán a kutatás Segesvár és Héjasfalva közt folyt, én a Petőfi halálára vonatkozó forrásokat, irodalmat itthon vizsgáltam felül. A régi cikkekhez mellékelt térképek elegendő helyleírást is nyújtanak. A *„Magyar Salon eredeti rajza"* pl. a *„szökő kút"*-tól kezdve a honvédsírokig a csata minden lényeges helyét feltünteti.[14]

A Petőfi halálának körülményeiről kutatásaim során kialakult véleményem *lényegesen eltér a Lengyel és Heydte közléseire felépített következtetésektől.* Arra a meggyőződésre jutottam, hogy Lengyel és Heydte adatai nemcsak hogy nem alkotnak „összefüggő... logikus láncolatot", hanem súlyos ellentmondásokat, valótlan adatokat tartalmaznak, s a kutatást téves útra vitték.

A kérdéshez azzal a szándékkal szólok hozzá, hogy fejtegetésem vitaindító lesz, s így a Petőfi halálával kapcsolatos lényeges problémák tisztázását elősegíti.

Végül — szinte hihetetlen, hogy olyan hosszú idő után még erre is sor kerülhet — Petőfi halálára vonatkozólag *„új adatot"* is közlök. Ez *Bem volt futárjának, Baynovics Mihálynak* leírása a Segesvár közelében folyt csatáról, ismertetése Petőfi haláláról, eltemetéséről. Ha ezt nem is tekintjük másnak, mint a Petőfi haláláról szóló leírások egyik ismeretlen változatának, így is figyelmet érdemel. Különösen azért, mert ebből is azt látjuk, mint több más leírásból, adatközlésből, hogy *Petőfi nem tagadta meg önmagát.* Végóráiban is az maradt, aki egész életében volt: a szabadság ügyének harcosa. Nem pedig az a sütőkemencén üldögélő, hol a híd karfájához, hol kapufélfához dőlő, elmerengő, unalomig tétlen *szemlélő,* végül csak menekülő ember, akinek őt Lengyel megrajzolta.

Petőfi életéről ezt a legutolsó, Lengyeltől festett s az egész irodalomba belekerült, hitelesnek elfogadott képet véltem hamisnak, Petőfi egész életével, jellemével, temperamentumával ellentmondónak. Ez indított a kutatásra. S ha a Lengyel-féle kép hamisnak bizonyul, adatairól kiderülnek, hogy azok is hamisak, akkor ezt a képet örökre ki kell törölni a Petőfi-életrajzokból.

[14] IV. köt. 1886. 155. l.

A fő kérdések

A Petőfi halálára vonatkozó kutatások ma inkább csak két kérdésre igyekeznek fényt deríteni:

hol, a fehéregyházi csatatér mely pontján lelte a költő halálát, és *hova*, melyik honvédsírba temették el.

A román—magyar tudományos munkaközösség a múlt év augusztusában végzett kutatásának záróközleményéből is ez tűnik ki: vizsgálták Petőfi „menekülésének útvonalát", keresték „elestének pontos helyét", és próbaásatásokat végeztek ott, ahol Petőfi eltemetése a munkaközösség véleménye szerint a legvalószínűbb, az ún. Csonta-kertben. A kutatás abból az alapból, annak elfogadásából indult ki, hogy Petőfi halála helyének és sírjának Lengyel és Heydte a biztos forrása.

A fenti két problémán, a halál és a temetés *helyének* megállapításán kívül azonban nemkevésbé lényeges annak tisztázása és helyes megvilágítása: *Hogyan esett el Petőfi?* Mindannak lehető hűséges megismerése, ahogy Petőfi a csatában utolsó óráit és perceit töltötte, ahogyan halála bekövetkezett, legalább olyan fontos, mint az, hogy *hol* és a *hova* kérdésekre feleletet kapjunk.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy még fontosabb. Petőfi egyéniségével és jellemével ugyanis az van szoros összefüggésben, hogy a fehéregyházi csatában milyen szerepe volt, a szabadságért vívott utolsó harcában mit vállalt magára, hogyan esett el, nem pedig az, hogy hol lelte halálát, és hova temették.

Távol áll tőlem a szándék, hogy annak a lelkes fáradozásnak és munkának értékét, melyet *Dienes András* már hosszú évek óta végez, s amelynek megállapításait a közelmúlt kutatásaival kapcsolatban is több cikkében ismertetett, a legkevésbé is kisebbíteni akarnám. Fejtegetéseim lényege *Lengyel József tudósításának bírálata.* Így azonban szembe kellett kerülnöm mindazokkal, akik Lengyel közléseit hiteleseknek fogadták el.

A „koronatanú" közlései

Tudvalevő, hogy Petőfi utolsó óráiról a legrészletesebb, az irodalomtörténeti munkákban, Petőfi-életrajzokban is általánosan elfogadott leírás *Lengyel József* volt székelykeresztúri orvostól származik. Annak ellenére, hogy Lengyel előadásának hitelességét már a kortársai — akik a csatában jelen voltak, vagy akik Lengyel Józsefet közelről ismerték — kétségbevonták az irodalom Petőfinek a fehéregyházi csatában tanúsított magatartására és elestére vonatkozólag Lengyelt ma is a legmegbízhatóbb forrásnak ismeri el. Erre ő már *Pákh Alberttől*, az 1860—61-ben végzett adatgyűjtés alkalmával ajánló levelet kapott: „... azt hisszük, hogy a Petőfi halálára vonatkozó adatok között Lengyel J. úr levele volt a legbiztosabb adatokkal bíró,

egyszerű, értelmes előadású közlemény. Későbbi idők gyakran fogják idézni forrásul. — Szerk."[15]

A Lengyel Józseftől származó tudósítás azáltal, hogy az irodalom ennek szinte kizárólagos értéket tulajdonított, mindenekelőtt meglehetősen a háttérbe szorította, elhomályosította a fehéregyházi csatával kapcsolatban Petőfire vonatkozó egyéb adatközlések jelentőségét. Lengyel leírása nyomán terjedt el Petőfi végső óráiról, az ütközetben való jelenlétéről a teljes passzivitásról beszámoló kép. Ez Petőfi egyéniségének teljes eltorzítása. Petőfiről ilyen képet csak az rajzolhatott, akinek Petőfi jelleméről, de még csak a külsejéről sem volt semmiféle ismerete. Lengyel közléséből ugyanis ez is kétségkívül kitűnik.

A Lengyel-féle képet Petőfi utolsó óráiról az alábbiakban, Lengyel első közléséből[16] részletesen ismertetjük.

Lengyel elmondja Fehéregyházára való megérkezését, a csata megindulását, majd így folytatja:

„mi a romok között foglalánk helyet, én hivatásommal — a sebesültek kötözésével — elfoglalva. — Petőfi egy sütőkemenczére ülve belemerült a csatatér és a táj szemlélésébe. — Mi lőtávolon kívül valánk. — Többször láttam őt helyéről távozni, de mindig visszakerült s gyönyörködni látszott, miként szedik össze a székely fuvarosok a nem messze lecsapott golyókat. — Délután 4 óra felé a csata öldöklőbb kezdett lenni, a sebesültek szaporodtak. — Épen egy kaszai fuvaros fölkarját metszém ketté, melyet egy golyó szétzúzott — mikor Petőfi mellettem elhaladott, s a Fehéregyházán alól elfolyó patak hídjának karjához dőlt. — Itt állott mintegy fél óráig elmerengve. — Tőle mintegy 200 lépésre dolgozott egy 6 fontos, s lőtte az országút mellett felállított orosz lovasságot. — Hihető, sok kárt tett bennök, mert nem soká rá is erősen kezdettek tüzelni, s egy golyó Petőfitől alig 30 lépésre ütött a földbe, a felvert por őt is ellepé, s hihetőleg szemébe is jutott, mert azt zubbonya szárnyával hosszasan törölgeté. — Ekkor helyét megváltoztatá, felénk közeledett, s hátát a falu kapuzábjához vetve nézte a csatát, és elmerült gondolataiba, még pedig annyira, hogy a csakhamar hallatott iszonyú zsibaj, ordítás, egy tömeg tele tüze sem volt képes figyelmét azon helyre vonni, hol az történt. — Én mellette futottam egy helyre, hogy annak okát megtudjam, s míg kérdem tőle „mi baj, őrnagy?" — ő nem felelt semmit. — Előttem csakhamar kitárult a vész egész nagysága. — Tőlünk alig ezer lépésre azon perczben bontá még két ezred dsidás a tömeggé alakult zászlóaljat... Rákiálték Petőfire, odamutaték az eseményre. Ő oda maradt s csak annyit mondott *„potomság"*. — Csakhamar az egész arczvonal megfutott. Én rá mutaték a balszárnyra, hol a tábornok is futott. Petőfi szemét

[15] *Vasárnapi Ujság*, 1861. évf. 32. l.
[16] *Vasárnapi Ujság*, 1860. évf. 507. l.

odaveté, szónélkül megfordult s futni kezdett. Én is csakhamar helyemre érve lovamat kézügybe kapva ráültem s száguldottam... Mi futottunk az országúton felfelé. Engem helyismeretem rövidebb úton vezetett. Utánunk a két ezred dsidás. Mikor a faluból már jól kijöttünk, láttuk, hogy amíg e két ezred támadott, egy más ezred a Kiküllő mellett halad felfelé egyenes vonalban, s mikor már Fehéregyházát mintegy fél mérföldre elhagyta, jobbra fordult, s egyenes szegletet képezve igyekezett átvágni az országutat, s így a menekülést. A lovasság nagy részének még volt ideje e körön kívül hatolni, de a gyalogságból csak az menekült, a ki tartalékba volt állítva, azok, kik tűzben voltak, bekeríttettek. A kik a körben maradtak, azok 60—70 sebesültet kivéve, mind elestek. Engem lovam a körön kívül segített. Petőfi gyalog volt, így a körben benne maradt. Egy dombra érve, visszanéztem s Petőfit hittem felismerni. A helyet, hol láttam, e pillanatban is annyira élénken képzelem, hogy rá tudnék mutatni, s valahányszor mellette elmegyek, önkénytelenül felmerül előttem akkori alakja, a mint fedetlen fővel, szétereszteti ingnyakkal, lengő zubbonyával futni láttam.

Ennyi, mit saját szemeimmel láttam. Leírom azt is, mit aztán később felőle hallottam.

A sebesültek és halottak összeszedésével egy régi ismerőm, nyug. hadnagy Toldi is meg volt bízva. Tőle tudom, hogy azon helyen, hol Petőfi elesett, b. Heydte rendezé a halottak eltakarítását. Egy alkalommal a báróval találkozva a beszédet a csatára vezettem, s tudakoltam tőle Petőfiről. Tőle hallottam, miszerint igen jól emlékezett, hogy egy hegyes álszakálú (így!) szőke egyént látott az országút mellett egy mellén kapott dsidaszúrás miatt elesve, s mint mondá, hogy talán neki ez alak fel sem tűnt volna, ha mindkét nadrág és zubbonya zsebeit kifordítva nem látja, s abból egy csomó összeirogatott papírt kihullva nem lát. A helyet, hol ez lehetett, megmagyarázva bizonyos valék, hogy Petőfi volt, mert az alig volt 100 lépéssel idébb, hol utolszor láttam. — Sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára ásott közös sírban van, hová 134 más pajtásával közös sírba temettetett...

Ennyi mindaz, mit Petőfi utolsó perczeiről tudok... Ezen pongyolán, de igazsághűen leírt nap emlékét megírnom, s a Vas. Ujság szerkesztőségével tudatnom azt tette kötelességemmé, mert habár ezt én többeknek épen így elbeszéltem számtalanszor, s azok talán közölhették is önnel, de azt hiszem, hogy azt nálamnál senki igazabban és részletesebben nem teheté, mert e nap emléke lelkembe az iszonyat minden színeivel annyira van lefestve, hogy abból még az idő sem vala képes, egyetlen mozzanatot letörleni."

Lengyel közlésének szószerinti ismertetéséből láthatjuk, hogy ennek a részletes, kisebb körülményekre is kiterjeszkedő adatok való-

ban a hitelesség látszatát kölcsönzik. Az, hogy mindezt *mint szemtanú* és — elbeszéléséből megállapíthatólag — a sebesülteket kötöző, operáló orvos mondotta el, meg végül az igazságra való appellálás könnyen elhitették, hogy mindez így is volt.

A Petőfi-életrajzok és történeti munkák állásfoglalása

A legismertebb Petőfi-életrajzok és a fehéregyházi csata történetével foglalkozó munkák is általában a költő elestét Lengyel nyomán ismertették.

Ferenczi Zoltán ugyan más adatközlők tudósítását is felhasználta, de „A csata végső jelenetei" és „A költő menekülése" című pontokban Lengyel József leírásának tulajdonított döntő jelentőséget.[17] Az eltűnés irodalmának összefoglalásában ugyan már nem állt ki határozottan Lengyel mellett, de azt sem állította, hogy Lengyelt az őt támadóknak sikerült megcáfolniuk.

Illyés Gyula Petőfi halálának kérdésében a korábbi határozatlansággal szemben bizonyosságot igyekezett teremteni. Szerinte: „Az újonnan megismert és a helyreigazított adatok alapján egy rendőri nyomozás bizonyosságával állapíthatjuk meg az események lefolyását. Ezt a munkát az újabb adatok nyomán senki sem végezte el. Erre vállalkozom."[18] Petőfi halálára vonatkozólag Illyés Gyula főforrása Lengyel József közlése. Lengyel leírásáról Illyés megálapítja, hogy „tanúvallomását, noha annak idején sokan kétségbevonták, mi az újabb adatok alapján hitelesnek fogadhatjuk el."[19]

Dienes András a Petőfi-titok „koronatanújának" szintén Lengyel Józsefet ismeri el. Szerinte Lengyel *„minden sora valóság"*. Úgy látja, hogy „a Petőfi-irodalomban elrajzolták ennek a magábavonuló, talán makacs, de feltétlenül tisztességes embernek az arcát." Lengyel későbbi elhallgatását alaptalan rágalmaknak tulajdonítja. Őt következetes embernek jellemzi, aki „nyilatkozatából soha semmit vissza nem vont."[20] Dienes Lengyel rehabilitálása után az ő és Heydte osztrák hadbiztos egybehangzónak ítélt közléseire építette fel egész kutatási eljárását. A *Lengyel—Heydte* tudósítások alapján végzett helyszíni kutatás vezetett el az ispánkúti halálhelyhez is. „Itt az álláspontom végleges, hinni tudok magamban; bizonyítani tudom, *hol* és *hogy* halt meg Petőfi" — írta Dienes egyik legutóbbi cikkében.[21]

A magyar—román tudományos munkaközösség összefoglaló jelentését a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének Tudományos Tanácsa 1956. évi szeptember hó 24-én megvitatta. A

[17] *Petőfi életrajza*. III. köt. 374—378. l.
[18] *Petőfi* c. könyve, 1948. évi kiadás, 329. l.
[19] Uo. 331. l.
[20] I. m. 144. és 149. l.
[21] *Levél egy román kutatóhoz*. *Irodalmi Újság*, 1956. júl. 7-i sz.

jelentés Dienes András eddigi kutatásainak eredményeit kiemelve, megállapítja, hogy a magyar—román munkacsoport is a költő halálának körülményeire és helyére vonatkozólag Dienessel egy véleményre jutott. Az Irodalomtörténeti Intézet Tudományos Tanácsa szintén kifejezte, hogy „az összefoglaló jelentésben foglalt álláspont a legvalószerűbb az összes eddigi kutatói álláspontok között."[22] Ennek pedig alapja a Lengyel-féle közlés.

Így áll a Petőfi halálának körülményeire vonatkozó kutatás ezidőszerint az *irodalomtörténet területén.*

A szabadságharcunkkal foglalkozó *történelmi monográfiák* természetesen elsősorban a „segesvári csata" katonai, harcászati leírását közlik, de a csata emlékezetességét, jelentőségét és veszteségünket abban is kiemelik, hogy itt esett el legnagyobb költőnk, Petőfi. Egyes munkák Petőfi elestével hosszasabban foglalkoznak.

Kővári László munkája 1861-ben jelent meg. Ebben már Lengyel József leírásának hatására ismerünk: Petőfi „nézte Fehéregyházánál hosszan a csatát, mely a mint egyszerre felbomlék, ő is futott: hol az út Fejéregyházától Hájasfalvának a hegy alá kanyarodik... itt vérzett el, kozákok fegyverétől."[23]

Horváth Mihály, szabadságharcunk jeles történetírója Petőfi haláláról csak egy mondatban emlékezik meg, szintén a magyar sereg menekülésével kapcsolatban. „E futásban esett el kozák kardok által koszorús költőnk, Petőfi Sándor is, ki Bem kíséretében vala."[24]

Gracza György már részletesen tárgyalja Petőfi elestét. Három „szemtanú": Lengyel József „ezredorvos", Gyalókay Lajos honvédszázados és Szkurka György közhuszár adatközléseit ismerteti. Ezekről ugyan megállapítja, hogy nem egyöntetűek, de bennük „legalább megvan az időrendi összefüggés." Egy kis Gyalókay és Szkurka hatással *Lengyel leírását* Petőfi haláláról így foglalta össze: „Petőfi... az ütközetben nem vett részt. Hisz még kardja sincs. Csak szemlélő. Itt is megfordul, amott is: majd Bem körül, majd az ágyúk megett, majd Fejéregyházán. Hat óratájt jön a végzetes kozák-roham s a tomboló fergeteg őt is magával sodorja. Még látják egyesek, amint menekül hajadonfő, kigombolkozva, nyitott inggallérral. Aztán eltűnik végkép, örökre."[25] Azt, hogy Petőfi fegyvertelen volt, főkép Szkurka huszár erősítette: „Nem volt annál semmiféle fegyver; még csak egy szalmaszál se."[26] Bem körül és az ágyúk megett pedig Gyalókay találkozott, beszélt Petőfivel.

[22] *Szabad Nép,* 1956. okt. 8-i sz.

[23] *Erdély története 1848—49-ben,* Pest, 259. l. — Részletesebben szól a kérdésről a *Petőfi Múzeum* 1888. évf. 52—60. lap.

[24] *Magyarország függetlenségi harcának története* 1848 és 1849-ben III. köt. 1872. 354. l.

[25] *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története,* V. köt. Bpest, 1898. 1082. l.

[26] *Petőfi Múzeum,* I. évf. 1888. 11. l.

A Lengyel-féle ismertetésen alapuló Petőfi-kép tehát a költő haláláról a történelmi irodalomba is belekerült: lőtávolon kívül tartózkodott, sütőkemencén üldögélt, szemlélődött, elmerengett, és végül futva menekült.

Ennek csak egy történelmi munka, *Breit József* könyve mondott ellent: „Ugyane csatában látták végleges eltűnése előtt utoljára szabadságharcunk lánglelkű lantosát, Petőfi Sándort is, mint rendesen legelsőnek a küzdők sorában. Hogy hazájáért hőn lángoló szíve hamvai hol és melyik sírhant alatt porladoznak, azt még most is — és talán örökre — titok fátyla fedi."[27]

Ebben a vélekedésben Lengyel leírásával szemben az jut kifejezésre, hogy Petőfi, *„mint rendesen", a harcosok legelső sorában küzdött,* tehát harcolt. Ezt nem a hadtörténetíró találta ki, hanem egyszerűen az olyan adatközlésnek adott hitelt, amely Petőfiről ezt állította és nem Lengyelnek.

Másrészt Breit is azok közé a pesszimisták közé tartozott, akik nem nagyon bíztak a titok megfejtésében. Egyébként maga Gyalókay, az egyik szemtanú sem vélekedett másképp. A hol és mikép kérdésekről ugyanis ezt írta: „Ki tudna ezen, oly sokszor feltett kérdésekre, — hazugság és ámítás nélkül — megfelelni!"[28]

A múlt század bizonytalankodó, határozott eredménnyel nem kérkedő vizsgálódásairól *Dienes András* elítélően nyilatkozik: „a nagyképű »kutatás« évtizedekig zsákutcában tévelygett".[29] Az utóbbi évtizedek Petőfi-életrajzai viszont Lengyel és Heydte közlései alapján azt, hogy Petőfi hol és hogyan esett el, megoldottnak vélik. Lássuk azonban, valóban kivezet-e ez az út a zsákutcából, s hogy az egészen elfogulatlan történelmi kritikával szemben Lengyel közlései helyt tudnak-e állni.

Lengyel József tudósításának bírálata. A „szőke" Petőfi

Lengyel József leírásában mindenekelőtt egy feltűnő adat ragadja meg a figyelmet: az, hogy Lengyel a Heydtetől említett állítólagos hegyes állszakállú *„szőke"* egyénben *Petőfire ismert,* s a holttestről azt írta: *„bizonyos valék, hogy Petőfi volt."* Ez Lengyel első, *1860. évi* közlésében olvasható. Lényeges, hogy Lengyel Heydte osztrák hadbiztos közlésére való hivatkozással beszél a *„szőke"* Petőfiről. Azirányt semmi kétségét sem fejezte ki, hogy egy szőke férfi holtteste nem

[27] *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának története.* Bpest, 1897. II. köt. 174. l.
[28] *Segesvár és Petőfi* c. közleménye, *Hazánk,* 1887. évf. 348. l.
[29] *A Petőfi-titok,* 138. l.

lehetett Petőfié, sőt nyilván Lengyel úgy is tudta, hogy Petőfi szőke volt.

Arról természetesen Lengyelnek tudomása nem volt, hogy Heydte már korábban, *1854-ben, hivatalos felhívásra mindarról,* amit Petőfi elestére vonatkozólag tudott, a budai „cs. k. Katonai és Polgári Kormányzóság" elnökségének jelentést küldött. Amikor ugyanis még olyan hírek terjengtek, hogy Petőfi nem esett el, hanem az országban bújdosik, a Bach-korszak osztrák rendőrnyomozói Petőfi haláláról biztos értesülést kívántak szerezni. Ezért kértek jelentést a fehéregyházi csata után a halottak eltemettetésével megbízott Heydte ezredestől.

Ebben a jelentésben Heydte a Petőfinek vélt holttestet így írta le: „sovány, kicsiny, száraz arcú volt, igen határozott kifejezéssel és nagy, fekete teleszakállal" („er war mager, klein, trockenes Gesicht, mit sehr bestimmten Ausdruck und grossem schwarzem Vollbart"). Heydte hivatalos közlését a bécsi Staatsarchivban, a titkos császári levéltár anyagában dr. Deák Imre találta meg, s nyomtatásban 1930-ban közölték.[30]

Heydte hivatalos jelentéséből kétségkívül következik az, hogy Heydte a kérdéses holttestet *nem mondhatta szőkének,* mert jelentése határozottan nagy, fekete körszakállú férfiról szól. A „hegyes állszakáll" sem egyezik.

Ha azonban történetesen Heydte mégis úgy tájékoztatta volna Lengyel Józsefet, hogy a halott *hegyes állszakállú szőke* férfi volt. Lengyelnek itt Heydtét korrigálnia kellett volna, a maga tudomása alapján; hiszen ő — amint elmondotta — közelről ismerte Petőfit! Leírása szerint csak a fehéregyházi csata alkalmával többször, egész közelről látta Petőfit: sütőkemencén ülve, erre a „helyére" többször visszatérőben; látta, amint az ágyúgolyótól felvert port az arcáról és szeméből „hosszasan törölgeté"; látta a fehéregyházi kapuzábéhoz dőlve, híd karfájára támaszkodva, ismételten szólt is hozzá, Petőfi válaszolt, s végül még egy dombról visszatekintve, futás közben is látta a költőt „fedetlen fővel." Ennyi látás után az olyan jó megfigyelőnek, emlékezőnek, amilyennek Lengyel a saját leírásából mutatkozik, Petőfi legjellegzetesebb külső tulajdonságáról, hogy nem szőke nem is barna, hanem *fekete volt,* biztos tudomással kellett volna rendelkeznie.

Az, hogy Petőfi nem szőke, hanem fekete volt, köztudomású. Bizonyítására csak azt említem, hogy felesége a hajfürtjét is megőrizte. Midőn férje elvesztése miatt, kétségbeesésében öngyilkossági szándékkal foglalkozott, a saját gesztenyebarna és Petőfi fekete hajfürtjét borítékba csomagolta, emlékül, fia számára, e felírással: „Petőfi Zoltánnak tíz éves korában."[31] Az 1885-ben ásatásra készülő bizott-

[30] *Dr. Mikes Lajos—Dernői Kocsis László: Szendrey Júlia,* Bpest, 1930. 389—392. l.

[31] 1850. ápr. 4-én. — *L. Dr. Mikes—Dernői Kovács* i. m. 387. l.

ság még arra is gondolt, hogy egyéb sajátosságok mellett a megmaradt hajfürt is elősegíti Petőfi holttestének felismerését.

Mindebből következik Lengyel Józsefről az *első leleplezés: fogalma sem volt arról, milyen volt Petőfi külseje.* Ez már maga *alapjában rendíti meg Lengyel egész leírásának hitelességét.*

Erre csakhamar maga is rájött. Lengyel, midőn később, 1874-ben *„Egy szemtanú Petőfi haláláról"* címen ismét részletesen leírta Petőfi utolsó óráit, a sütőkemencétől kezdve Heydte közléséig, *önmagát korrigálta: a halott leírásából elhagyta a „szőke" jelzőt.*[32] Ebből azt is látjuk, hogy bizony volt olyan adat Lengyel közlésében, amit visszavont, de ezt csendben, észrevétlenül minden indokolás nélkül tette.

Lengyel és Heydte közlésében tehát először is lényeges ellentmondásra mutathatunk rá. Viszont abból, hogy Heydte Fehéregyháza és Héjasfalva között, az ún. szökőkútnál látott egy holttestet, akiről *feltehető volt,* hogy Petőfi, s a lóháton menekülő Lengyel ugyanezen a tájon *„hitte felismerni"* a gyalog futó Petőfit, e két bizonytalan adatból, a hely egyezése miatt az utóbbi idők Petőfi-kutatása biztos megállapítást kívánt tenni Petőfi halálának helyére. A „hegyes állszakállú szőke" és másrészt a „nagy fekete teleszakállú" egyén azonban sehogysem kapcsolható össze bizonyító láncszemekké. Csak arra enged következtetni, hogy Lengyel korántsem hitelt érdemlő szemtanú.

Érdekes egyébként, hogy a „szőke" Petőfi az első kutatások idején mennyire elfogadott nézet volt *Thaly Kálmán* is beszélt olyan segesvári polgárral, aki „szintén látott egy mellén pikával átütött szőkeszakállú és bajszú embert, zsebeiből kiforgatott irományokkal, mint ezt a V. U. egyik — Petőfi haláláról írt — tudósításban is olvashatni;"[33] csakhogy ez a holttest a segesvári polgár elbeszélése szerint nem az országút mentén, hanem a hegy lejtőjén feküdt. — *Bartha János* volt honvédszázados még a szőke szakállt és bajuszt sem vélte bizonyítéknak arra nézve, hogy a halott Petőfi volt, mert: „hány *szőke szakállú és bajszú* tisztek lehettek ott? *nem csak átütött, de merőben átlyukgatott mellel s kiforgatott zsebekkel, mikből irományokat, Kossuth jegyeket* szélnek eregetve, érdemjeleinket lábbal tapodták a bősz kozákok!"[34] Azt tehát ő sem tudta, hogy Petőfi nem szőke volt, de egészen reális az a megállapítása, hogy a kiforgatott zsebből előkerült irományok és a holttest mellett talált érdemjelek sem bizonyítják, hogy egy ilyen halott csak Petőfi lehetett. — Nem csoda, hogy még *szőke ál-Petőfik* is jelentkezni mertek, vitorlavászon ruhában, kis kecskeszakállal, annyira nem ismerték sokan Petőfit.[35] — Azt azonban feltűnő, hogy *Pákh Albert* sem tett észrevételt Lengyelnek a

[32] *Történeti Lapok,* I. évf. 1875. 399. l.
[33] *Vasárnapi Ujság,* 1860. évf. 599. l., XI. levél.
[34] Uo. 1860. évf. 649. l., XXII. levél.
[35] Ilyen adat a *Vasárnapi Ujság* 1861. évf. 127. lapján olvasható.

„szőke" Petőfiről szóló közlésére, pedig ő a költő közelebbi ismerőseinek sorába tartozott, s szerette is a lapjában megjelent cikkeket szerkesztői jegyzettel ellátni. Emiatt Lengyel leírásának hitelessége iránt sem támadt kételye, sőt az összes beküldött levelek között Lengyelét a legnagyobb figyelemre érdemesítette.

Nem „ezredorvos", hanem „kandi néző"

Lengyel József 1860. évi közléséből mindenki azt gondolhatta, és sokan később is még így vélekedtek, hogy ő a fehéregyházi csatában mint katonaorvos tevékenykedett. Maga Lengyel ismertette orvosi működését: „mi a romok között foglalánk helyet, én hivatásommal — a sebesültek kötözésével — elfoglalva." — Mikor délután a sebesültek szaporodtak, „Épen egy kaszai fuvaros fölkarját metszém ketté melyet egy golyó szétzúzott" — írta a továbbiakban. Vagyis nemcsak könnyebb sebeket kötözött be, hanem nagyobb műtéteket is végrehajtott. Ilyen orvosi tevékenységet nyilvánvalóan csak a legfontosabb műszerekkel ellátott kötözőhelyen lehetett elvégezni. Ez a rögtönzött elsősegély-nyújtó hely, Lengyel közlése szerint, Fehéregyháza község nyugati szélén, az egyik romos házban volt. Itt állt az a sütőkemence is, melyen Lengyel Petőfit látta üldögélni.

Azt, hogy a csatában mint *polgári személy* és nem katonaorvos vett részt, *maga Lengyel* megírta, csakhamar az első tudósítása után. Lengyel cáfolatot írt Thaly Kálmán közléseire, s ez alkalommal tett nyilatkozatában félreérthetetlenül közölte:

„Én azon napi csatában nem mint katona, hanem, némi apró önkénytes szolgálattétel mellett, mint kandi néző vettem részt. Nekem annak nagyszerűségéről és iszonyairól az ideig fogalmam sem volt. Hogy pedig egy ily néző minden mozzanatot pontosabban meg tud jegyezni, mint néha maguk a szereplők, talán szintén magában érthető."[36]

Akik Lengyelnek csak orvosi segítségéről szóló első közléseit ismerték, s nem vettek tudomást az ő szerepét tisztázó második leveléről, Lengyelt egyszerűen megtették „ezredorvos"-nak. Ez a szerep természetesen erősítette Lengyel egyéb adatainak jelentőségét, hitelességét. *Szana Tamás* pl. a költő halálának 30. évfordulójára írt *Petőfi* c. megemlékezésében Lengyel leírására így hivatkozott:

„A végzetes ütközet — és Petőfi végső óráinak elbeszélését Lengyel Józsefre bízzuk, ki e csatában a magyarok közt mint ezredorvos vett részt, Petőfivel személyes ismeretségben állt és őt a csata elejétől kezdve csaknem az utolsó percig szemmel tartotta.[37] — Ezután

[36] Lengyel második levele a *Vasárnapi Ujság* 1862. évf. 43. lapján.
[37] *Koszorú* II. köt. 162. l, 1879. — Szana Tamás a Petőfi-Társaság közlönyének, a Koszorú-nak szerkesztője volt.

Lengyel leírását egy mellékelt, Lengyel adatait feltüntető térképre való utalásokkal, szószerint közölte.

Szana Tamásnak a *Koszorú-ban* közölt megemlékezését teljes egészében átvette *A hon* c. lap is. Ez Lengyelt szintén ezredorvosnak írta.[38] A cáfolatot néhány nap múlva *maga Lengyel József* adta meg. Ezt írta: „A hon tárczájában látom, hogy Kertbeny Károly úr, a Petőfi haláláról megemlékezvén — személyemet olyatén czímmel ruházta fel, mely engem sem a múltban, sem a jelenben meg nem illetett. A Segesvár Fehéregyházi csatában — mint polgári orvos — önként vettem részt, és segítettem a megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek. — Ez fejti meg azt is, hogy miért jelenhettem meg többfelé azon nap folyamán. Az *ezredorvosi* czím tehát engem nem illet."[39]

Lengyel helyreigazítását azonban még mindig sokan nem vették tudomásul. A *Vasárnapi Újság* Petőfi halálának 50. évfordulója alkalmából is ezt írta: „... legérdekesebb és legfontosabb Lengyel Józsefnek, Bem hadserege ezredorvosának s akkor székelykeresztúri orvosnak 1860. augusztus 25-én kelt levele, mely... mind máig egyik legmegbízhatóbb forrás..."[40]

Ha valaki fáradságot vesz arra, hogy Lengyelnek Petőfi haláláról szóló 1860. és 1874. évi leírását pontosan összehasonlítsa, a „szőke" jelző eltüntetésén kívül még egy érdekes dologra jön rá: arra, hogy *Lengyel a második közlésben már nem beszél sebészi tevékenységéről, felkar amputálásáról.* Pedig azt írta, a végzetes nap eseményeit olyan hűen és egyszerűen beszéli el, „mintha a miatyánkot mondaná". Miért hagyta hát el ezeket a részeket? Nem kétséges, azért, mert ezen a ponton lehetett legkönnyebben kétségbevonni állításai hitelességét. Ezt még a kortársai megtették.

Lázár Ádám, a marosvásárhelyi kerület függetlenségi párti országgyűlési képviselője, mint a Történelmi Társulat tagja intézett kérelmet a Társulathoz Petőfi halála körülményeinek tudományos felkutatása érdekében. Ebben nyilvánosan megtámadta Lengyel szavahihetőségét: „Hogy Lengyel közleményei nem alapulnak a valóságon és hűségen, erre nézve még hiteles élő tanúk vannak, kik határozottan állítják, hogy *Lengyel azon időben a csatatéren jelen nem volt és így Petőfivel ott nem is találkozhatott."* Még súlyosabb vádat is szemére vetett Lengyelnek: *miért nem segített Petőfin,* aki gyalog volt, ő meg lovon, ha olyan közel volt hozzá? Lázár Ádám „többek nevében" kifejezte azt a nézetet, hogy „Petőfi eltűnésének kérdése egyedül Lengyel által meg nem oldható, sőt igen kívánatos, hogy minden eddigi adatok, közlemények és még nem nyilatkozott egyének részrehajlatlan fölhasználásával a halál

[38] 1879. július 31-i sz., reggeli kiadás.
[39] *A hon,* 1879. aug. 5-i reggeli kiadás.
[40] *A fehéregyházi csata és Petőfi halála* c. cikk, 1899. júl. 30-i számban.

ideje és helye lehetőleg történelmi biztonsággal kinyomoztassék és megállapíttassék, mit a történelmi társulat nincs elkésve megtenni..."

Egyes személyeket névszerint megnevezett, hogy Lengyelt kihallgatásukkal „az oknélküli irkafirkától megmenteni igyekezzék. Ezt kívánjuk, ezt követeljük hazafiságból a nemzet nevében" — írta Lázár Ádám.[41]

Bár a Történelmi Társulat a kért kutatásra nem vállalkozott, hanem társadalmi vagy hatósági úton kívánta a kérdés tisztázását, Lázár Ádám tovább fáradozott. Felkért mindenkit, aki a tárgyban valami biztosat tud, hogy azt „híven és tartózkodás nélkül előadni hazafi kötelességüknek lenni ösmerjék..."[42] Lázár kétségkívül indulatosan vitatkozott, az „ezredorvost" székelykeresztúri „sebész"-szé degradálta, és bántó hangon állította, hogy a könnyenhívőket máris tévútra vezették a „borbélylegényféle... okoskodások". Sajnálatos, hogy az akkori viták személyes éllel, lekicsinyléssel, gúnnyal folytak, mint alább még majd látjuk, kölcsönösen, Lengyel és ellenfelei részéről. A sértegetés végül odáig fokozódott, hogy a lapszerkesztő már csak a „Közönség köréből" című rovatban közölte a válaszokat, azzal a megjegyzéssel, hogy „csupán a sajtóhatóság irányában vállal felelősséget".

A Történelmi Társulat elutasító válasza után Lázár Ádám Nagykükülló megye törvényhatóságához, Segesvárt nyújtott be kérést, „hogy ezen nemzeti fontosságú ügy minden dolgaiból kinyomoztatva, halhatatlan költőnk halálideje és helye lehető bizonyossággal földeríttethessék."[43]

A kutatást valóban megejtették, Lázár Ádám a vallomásokat tartalmazó jegyzőkönyveket a Petőfi-Társaságnak megküldte, a közvéleményt pedig az eredményről a *Magyar Polgár* című lapban tájékoztatta.[44]

Lengyel Józsefnek az ütközetben való részvételével kapcsolatban *Gamerra Gusztáv báró,* 1849-ben huszárszázados és székelykeresztúri térparancsnok fejezte ki kétségét. Kijelentette, hogy Lengyelt a csatában nem látta: „mint térparancsnok emlékszik, hogy Lengyel ambulancehoz rendelve nem volt, — tekintetbe véve, hogy egy csatába nem megy oly könnyen, a kinek oda mennie nem kell, ez okból gyanítja, hogy Lengyel nem volt jelen, és ha ő mégis ottlétét állítja, az ellen nincs kifogása, — azt azonban határozottan tagadná, hogy Lengyel biztosan megmondhatná, Petőfi Sándor hol esett el? Egy olyan válságos csatában, mint a segesvári volt, hol egész csapatok semmisültek meg, hol a lővonalban volt tisztek és segédek még azt sem tudták, mi történt a tábornokkal, nehezen sikerült egy nézőnek egyről mint Petőfi Sándor, ki elég bátor volt gyalog a csata élén járkálni, megmondani, hogy Petőfi mely helyen esett el."

Így vélekedett Gamerra, s azt tartotta valószínűnek, hogy Petőfi a *Monaszteria táján* lelte halálát. Itt látta őt utoljára.

[41] *Kelet,* 1879. 183. és 189. sz. *Petőfi eleste helyéről* c. cikkben.
[42] Uo. 208. sz.
[43] *Kelet,* 208. sz.
[44] 1880. évf. 185—186. sz.

Haller Ferenc gr., 1849-ben segesvári térparancsnok is azt a nézetét fejezte ki, hogy oda sebesülteket nem szállítottak, ahova Lengyel orvos „hazafiúi buzgalomból" felállított egy kötözőhelyet. Haller állította, hogy ő a csatában jelen volt, s Petőfit Bem kíséretében látta.

A viták során egyébként az is kiderült, hogy Bem főseb̈észe egy *Lépácsek* nevű orvos volt, a kötözőhelyet pedig a fehéregyházi református templom oldalánál, végig a prefektusi lak előtt állították fel.

Lengyel József az ellene emelt vádakkal szemben a támadó védekezés módszerét választotta, és a gúnyos megjegyzésekkel sem maradt adós. — Haller Ferenc grófról megismételte azt a már 1861-ben tett kijelentését, hogy Haller nem is volt jelen a július 31-i csatában, mert délben még Székelykeresztúron ebédelt, gr. Haller Józsefné házában. A csata színhelyére csak délután ment ki. — Arról, hogy ő polgári személy létére is ki mert menni a csatatérre, s egyben gúnyos célzással Gamerra és Haller katonai becsztására, Lengyel ezt írta: „A katonai egyenruha nem mindig mérlege a bátorságnak: az ilyenek számára van feltalálva a *térparancsnokság*..."[45] Lengyel már korábban utalt arra is, hogy a maga társadalmi helyzete miatt van hátrányosabb helyzetben, mint ellenfelei, mert fontosabbnak tekintik azt, hogy *ki* mondott valamit, mint azt, hogy *mit* mondott. „Nem kis feladat tehát nekem, plebejusnak — a tekintélyek ezen virágzó korszakában — a születés, és irodalom patríciusaival sorompóba szállanom."[46]

A védekezésnek ez a módszere azonban nem elég annak elleplezésére, hogy Lengyel József *végszavában megmásította a saját legfontosabb állítását.* Lengyel ugyanis a vita befejezéséül azt írta, hogy *sohasem állította, hogy tudja Petőfi elestének helyét és Petőfi sírját!* Még 100 forintot is felajánlott Lengyel, ha valaki bebizonyítja, hogy ő valahol is azt írta volna, hogy tudja a költő elestének és sírjának helyét.

Lázár Ádám nem is késlekedett, hogy Lengyelt a szaván fogja. *Zárszó P. S. eltűnéséhez* c. cikkében Lengyel első, 1860. évi leveléből idézett. Itt Lengyel valóban ezt írta: „Sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára ásott közös sírban van..."[47] Lázár fel is szólította Lengyelt a felajánlott 100 Ft fogadás befizetésére a tervezett Petőfi-emlék javára. Végül Lázár egészen kíméletlen hangon, a „Sutor ne ultra crepidam" idézettel ajánlotta Lengyelnek az „irkafirka hóbort" abbahagyását, s „Lengyellel végeztem" kijelentéssel fejezte be zárószavát.[48]

Lengyel, Lázár Ádámnak a *Kelet* 1879. évi 197. számában ellene tett „kirohanására" szintén a végletekig személyeskedő hangon válaszolt, s már itt ezt írta: „ha ma kellene ez ügyben az első közleményt

[45] *Magyar Polgár*, 1880. évi 191. és 192. sz., *Lengyel: Végszavam Petőfi Sándor eltűnéséhez* c. cikke.
[46] *Történeti Lapok*, 1874. 396. l.
[47] *Vasárnapi Ujság*, 1860. 507. l.
[48] *Magyar Polgár*, 1880. 195. sz.

megírnom, a tapasztaltak után nem állok jót magamról, hogy minden idevonatkozó szót inkább elhallgatnék, hogysem kitegyem magam annak, hogy az Egyetértés és Pesti Napló által teremtett és nálunk is már cultiválni kezdett modern hírlapírói gyanúsító és kisebbítő szóözön cloakájában magam megförösztessem."[49] Ez a megbánás hangja, a sok támadás miatt, amiért Petőfi halálának leírására, mint „szemtanú" egyáltalán jelentkezett.

Azzal a szemrehányással szemben, hogy Petőfit a veszélyben cserbenhagyta, Lengyel így válaszolt: „Ha akartam volna, sem állott módomban Kemény Simont utánozni, mert míg én lovamat rendbe hoztam, s mint gyakorlatlan lovas arra felülhettem, Petőfi addig már elment volt, — hihetően a fogadó udvarán hagyott szekérhez tartott. A falu között áthaladtomban én őt nem láttam, csakis a Kis Buni útnak az országútjába szögellése táján lévő dombról vissza nézve véltem őt egy futó alakban megösmerni. — Ha való az, a mit b. Heydte beszélt, akkor aligha csalódtam."[50]

Heydte tanúul hívása arra enged következtetni, hogy Lengyel a kisbuni út beszögelléséig tartó futást arra a közlésre építette fel, hogy Heydte itt feltételezhetően Petőfi holttestét látta. Két bizonytalan adatból azonban sohasem következik biztos tudomás. Ez a Lengyel—Heydte-féle adatközlés összekapcsolásának logikai gyengesége, s így a „koronatanúk" tudósításainak történelmi forrásértéke szükségképpen csak feltevésekké gyengül. Ez Heydte közlésének későbbi megvizsgálásából méginkább kitűnik.

Akik azonban Petőfi halálának rejtélyében feltétlenül bizonyosságra akartak eljutni, csak azt az utat választhatták, hogy erősítik Lengyel és Heydte megbízhatóságát. Főképp Lengyelét.

Dienes András pl. azt, hogy Lengyel az első leírásában „szőke" Petőfiről beszél, Heydte következetlen közléseinek tulajdonítja, minthogy a holttestet csak pár pillanatig szemlélte.[51] Pedig aki már Petőfinét is meggyőzte a holttest külsejéről, s határozottan fekete szakállú holttestről tett hivatalos jelentést, az nem mondhatta, hogy a Petőfinek vélt holttest szőke volt. Ez csak Lengyel helytelen tudomásából származhatott, noha Dienes Lengyelről feltételezi: „Kétségtelen, hogy előző napon Székelykeresztúron már látta a költőt."[52]

Dienes idézett könyvében Lengyelről a következő megállapításokat olvashatjuk: „a javíthatatlan mesélőket... Lengyel könnyűszerrel megcáfolta" (150. l.). — „Vita keletkezett, amiből Lengyel került ki győztesen..." (150. l.). — „Tévedései olyanok, hogy Lengyel őszinteségét csak megerősítik az elfogulatlan bíráló szemében." (149. l.) — Dienes rokon-

[49] *Magyar Polgár*, 1879. évf. 201. sz.
[50] *Lengyel: Mégis Petőfi* c. közleménysorozatából, *Magyar Polgár*, 1879. 208. sz.
[51] I. m. 149. l.
[52] Uo. 144. l.

szenvesen szól Lengyel orvosi működéséről, népszerűségéről. Kortársainak azt a törekvését, hogy állításait megcáfolják s az ellene intézett támadásokat csak a „helybeli és megyei nagyságok", mágnások bosszújából, meg a „kaszinótagok dühé"-ből magyarázza. Ezeket Lengyel ellen szórt „rágalmak"-nak tünteti fel (141. l.). Úgy látja, hogy végül is a Lengyel ellen irányult „hírlapi vitá"-nak csúfolt kisvárosi kaszinói civakodás a „posványba" fulladt. — „A szegények orvosa elhallgat, még 15 évig él, de a makacs ember nem beszél, s megértjük, hogy haláláig rázta az undor." (155—156. l.)

A hírlapi viták áttanulmányozásából azonban Lengyelről egészen más kép tárul az olvasó elé.

Ha valaki elolvassa Bereczki Zsigmond székelykeresztúri tanítóképzői tanár közleményét,[53] képet nyer arról, milyen volt Lengyel magatartása, hogyan vélekedtek róla városának polgárai. Sokkal többről volt itt szó, mint vidéki kaszinói veszekedésről, amelyben Lengyel a méltatlanul sértett. A személyes vonatkozású és súlyosan sértő állítások, kifejezések miatt ebből az írásból nem kívánok idézni, csak annyit, hogy a válaszíró szerint, amiket Lengyelről közölt, azok „nem költemények, a milyenekkel Lengyel ámítani szokta a világot." Akik tehát Lengyelnek legkevésbé hittek, azok az őt ismerő, vele egy városban lakó, értelmiségi emberek voltak. Ennek az Erdélyben, Kolozsvárt megjelenő *Magyar Polgár* c. lapban adtak kifejezést.

Lázár Ádám sem az erdélyi mágnásoknak kívánt elégtételt nyújtani, amidőn nem fogadta el Lengyel közléseit, hanem — és ezt ismételten hangsúlyozta, el is hihetjük neki — mint a Történelmi Társulat r tagja, az igazságot kívánta felkutatni.

Ki látta utoljára Petőfit?

Az előbbi két fejezetben korántsem fejeztük be Lengyel tudósításának bírálatát. Ennek hitelességéhez még más vonatkozásokban is szó fér.

Lengyel *„Egy szemtanú Petőfi haláláról"* c. közlésében minduntalan hangsúlyozza, váltig erősíti, hogy életben ő látta utoljára Petőfit. Cikkét is ezzel fejezte be: „utoljára is azt mondom: *Petőfit még is csak én láttam utoljára.*"[54] Ez a hely, ahol Petőfi eltűnt a szeme elől, elbeszélése szerint Fehéregyháza és Héjasfalva között, az országút emelkedésénél, a kisbuni út beszögellésénél volt.

1860-ban ugyan Lengyel azt írta, hogy a dombról visszanézve „Petőfit hittem felismerni", 1874-ban pedig ismételten ezt írta, Petőfit „látni véltem", — ezekből a határozatlan kijelentésekből végül mind Lengyel,

[53] *Válasz Lengyel József régibb és újabb keletű székelykeresztúri leveleire. Magyar Polgár*, 1879. évi 230. és 231. sz.
[54] *Történeti Lapok*, 1874. 400. l.

mind a kérdéssel foglalkozó irodalom azt a következtetést vonta le, hogy életben Petőfit utoljára Lengyel látta. Pedig a bizonytalanság Lengyel egy másik írásából is kicsendül: „Sokszor valék Petőfit illetőleg oly helyzetben, hogy azt hittem, miszerint azon pillanat, melyben őt utolszor láttam, talán az iszonyat által megrémült agyam káprázata volt."[55]

Dienes András nemcsak elfogadta, hogy a megnevezett helyen Lengyel láthatta Petőfit, hanem a helyszínen végzett ellenőrzéssel, látási próbával bizonyította is, hogy ez lehetséges volt: a Lengyeltől említett dombról az út hajlatába állított sötét nadrágos, fehér blúzos férfit jól lehetett látni.[56]

A kérdés azonban elsősorban az, hogy *Petőfi eljuthatott-e a buni út beszögellésénél levő kaptatóig.*

Már *Lőrincz József,* a fehéregyházi csatában részt vett honvédőrnagy azt állította, hogy ez lehetetlen volt: „a jobb szárny gyalogsága és az erősen szorongatott középen álló lovasság által megkezdett, s hirtelen általánossá vált rendetlen retirade alatt — ha Lengyel úr levele szerint, Petőfi Fehéregyház tanorkapu lábjánál, tehát a közlekedő úton állt — ezen falunál hátrább a rohanó özön orosz lovasság miatt gyalog nem menekülhetett."[57]

Pap Lajos, Bem tábornok szárnysegéde és vezérkari főnöke arról nyilatkozott, hogy ő a csata minden mozzanatát, „mint vezérkari főnök elejétől végig" ismerte. Petőfit elesni nem látta, s nem hiszi, hogy valaki is látta volna: „Hogy is nézhette volna valaki ezt a halált anélkül, hogy saját életével ne kívánta volna azt megváltani!" — Petőfit azonban olyan helyzetben látta, „a honnét menekülni emberi számítás szerint nem volt lehetséges." Ez a hely a Monasztéria nevű oldal. A Bem körül tömörült vezérkar és 40—50 lovas ki tudott törni az orosz dzsidások gyűrűjéből, de a gyalogos Petőfi ezen belül maradt, a Monasztéria táján. Pap Lajos nyilatkozatát az 1880-ban végzett jegyzőkönyvi kihallgatások alapján Lázár Ádám közölte.[58]

Lengyel József Pap Lajos alezredes állítása után, *Végszavában* ezt írta: Pap Lajos „... nyilatkozata után én is őtet tartom azon élőlénynek, ki Petőfit életben legutoljára látta."[59] Lengyel tehát megint visszavont valamit: azt az 1874-ben még erőteljesen védelmezett kijelentését, hogy Petőfit ő látta utoljára életben. Lengyel azonban következő szavaiban már mindjárt vissza is tért régebbi állításához, sőt Pap Lajos nyilatkozatát ennek alátámasztására igyekezett felhasználni. Lengyel ugyanis a továbbiakban ezt írta: „Halála legvalószínűbben csakugyan azon a tájon kellett, hogy essék, hol én őtet egy dombról vissza nézve még futni láttam, mert azon hely megfelel azon tájnak, hol a táborkar

[55] *Vasárnapi Ujság,* 1861. 441. l.
[56] I. m. 149. l.
[57] *Vasárnapi Ujság,* 1861. 56. l.
[58] *Magyar Polgár,* 1880. aug. 22-i, 185. sz.
[59] Uo. 1880. 181. sz.

— Bemet közbe fogva — magát az orosz lovasság vasgyűrűjén keresztül vágta... E szerint nincs okom eddigi állításaimból egyetlen betűt is visszavonni; hanem ellenkezőleg, az alezredes úr nyilatkozatának minden betűjét igazolásomul méltán tekintem."

Arra, hogy a védekezés során végképp zavarba jött Lengyel már a cáfolatban is a maga igazát kereste — hisz Pap Lajos azt állította, hogy Petőfi a Monasztéria táján esett el, Lengyel pedig tovább ragaszkodott az országút emelkedésének tájához — már *Lázár Ádám* rámutatott *Zárószavában*.[60] Csak az a különös, hogy a mai kutatás is még Pap Lajos—Lengyel—Gyalókay- és Heydte-féle „vallomáslánc"-ról szól, holott ezek a nyilatkozatok, közlések lényegesen eltérőek, egymásnak alapvető kérdésekben ellentmondóak.[61]

A fehéregyházi csatában jelen volt Lőrincz József, Pap Lajos, Gamerra Gusztáv és mások véleménye szerint Petőfi nem juthatott el az ún. szökőkútig, ahol Heydte egy Petőfinek vélt halottat látott, s amelynek közelében Lengyel Petőfit „vélte látni". Felmerült azonban az a kérdés is, hogy a lóháton menekülő *Lengyel a „dombról" egyáltalán láthatta-e Petőfit.*

Lengyel az első közlésben még azt írta, hogy Petőfivel együtt kezdtek futni „az országúton felfelé". Őt, Lengyelt „helyzetismerete rövidebb úton vezette". — Mikor vádlói számon kérték tőle, hogy miért nem segített Petőfinek a menekülésben, már azt írta, hogy nem állott módjában a hajdan Hunyadi Jánost megmentő Kemény Simon utánzása. Időbe telt, míg a lovát rendbehozta, nem is volt gyakorlott lovas, Petőfi időközben már előre haladt. Fehéregyháza faluban nem látta őt, s csak a „dombról" visszatekintve, vélte egy futó alakban felismerni. Vagyis az országúton, futás közben nem találkozott vele.[62] Pedig abból a *többes számban* való közlésből, hogy Lengyel ezt írta: *„futottunk", „a faluból már jól kijöttünk, láttuk..."*, Dienes is azt következtette, hogy Lengyel a falun túl, lóháton utolérte a gyalog futó Petőfit.[63] Ezt azonban utóbb a segítségnyújtás elmulasztása miatt megvádolt Lengyel tagadta. Az pedig nyilvánvaló, hogy ha Lengyel visszatekintve látta Petőfit, akkor el kellett mellette haladnia. — Ebben az egész menekülési történetben más dolog sem egyezik magának Lengyelnek a leírásában sem. Az első leírásban, 1860-ban Lengyel még tömeges menekülésről beszélt, arról, hogy lova őt is alig tudta a bekerítő gyűrűn kívül segíteni, a gyalogságból csak a tartalék tudott megmenekülni. Második leírásában viszont már azt közölte, hogy a tanorok mellett, a kaptatóig futva, „alig egy két gyalog futót hagytam el". Petőfi azonban, „azon pontot, hol látni véltem, sebesen futva elérhette".[64] Ezt annak magyarázatára

[60] *Magyar Polgár*, 1880. 195. sz.
[61] *L. Dienes Andrásnak* az *Irodalmi Ujság* 1956. júl. 7-i számában megjelent cikkét.
[62] *Magyar Polgár*, 1879. 207. sz. *Mégis Petőfi.*
[63] I. m. 148. l.
[64] *Történeti Lapok*, 1874. évf. 398. l.

írta, hogy a *személyben* nem tévedhetett, hisz az országúton csak egy-két gyalogos futott.

Abban a kérdésben, hogy Lengyel futás közben láthatta-e Petőfit, szintén még a kortársai közt talált cáfolóra. *Imreh Sándor* volt ez a bíráló, a szabadságharcban Mátyás-huszár, később marosvásárhelyi nyomdavezető, a múlt század végén Petőfi eleste körülményeinek egyik lelkes kutatója, az *1848—49. Történelmi Lapok* munkatársa. Hogy a csata részleteiről és Petőfi elestéről a szemtanúkat felkutassa, tőlük értesüléseket szerezzen, 1888-ban 300 példányban nyomtatott körlevelet küldött szét. Kutatásairól még ezt közölte: „Sokat foglalkoztam a segesvári csatatérrel, főleg Petőfire vonatkozólag. Leküzdhetetlen vággyal kerestem, kutattam a helyet, hol a nagy költő kilehelte nemes lelkét, s a hősök közös sírját, hol tán alussza örök álmát..."[65] *Csoboth István* Kászon-Újfaluban lakó és *Kiss János* marosvásárhelyi öreg honvédek közléseit Imreh Sándor annak megcáfolására használta fel, hogy Lengyel a menekülés közben Petőfit láthatta, felismerhette. Csoboth azt írta levelében, hogy midőn a magyar lovasság a héjasfalvi híd felé menekült, „futás közben a kozákokkal összevegyültünk s *a nagy porfelleg miatt sokáig úgy együtt mentünk, hogy egymást fel nem ismertük*". — Kiss János szerint pedig a csata napján tikkasztó meleg, szélcsendes idő volt, a „a két hadakozó fél fegyvereiből kifejlődött lőporfüst a meghátráláskor is ott borongott még a csatatér felett". Lengyel tehát már csak a porfelleg és a lőporfüst miatt sem láthatta Petőfit.

Imreh Sándor a csatatér és út egyes szakaszait Segesvártól Héjasfalváig lépésekkel pontosan lemérte. Adatait közölte, s a következő kérdésre kért választ Lengyeltől: „Fehéregyházának Segesvár felőli végétől lóháton vágtatva Héjasfalva közeléig 6620 lépésnyi utat futott meg, hogy a muszka bekerítő vonalon kívül jusson: ez idő alatt Petőfi mikép haladhatott az országúton ugyancsak Héjasfalva felé azon ponttól, a honnan az orvos úr indult el 3500—4000 lépés távolságra gyalog? Továbbá a nagy úti és lőporfüstön keresztül mikép ismerhette fel Petőfit mintegy 3000 lépés távolságból?" — Lengyel Imreh Sándor felhívására[66] nem válaszolt. 1892-ben Imreh ismét felhívta Lengyelt: „Nem késő; még válaszolhat azon állítása támogatására nézve, hogy Héjasfalva közeléből" *hogyan ismerte fel Petőfit?*[67]

Azt, hogy Lengyel a második felszólítást is válasz nélkül hagyta, nem lehet „makacssággal" magyarázni. Nyilvánvalóan bebizonyították neki, hogy a jelzett emelkedőről nem láthatta Petőfit, tehát ez az állítása sem fedi a valóságot.

Dienes említi, hogy Lengyel még egy „szerencsétlen térképhibát" is elkövetett: összecserélte a Rogyina és a Sárpatak hídját. Ezt nemcsak

[65] *Újabb adatok Petőfi haláláról, 1848—49. Történelmi Lapok,* 1892. okt. 15-i sz.
[66] *Erdélyi Híradó,* 1891. 265. sz.
[67] *1848—49. Történelmi Lapok,* 1892. évf. 230. l.

Lengyel „személyes ellenségei" fordították ellene, hanem Gyalókay Jenő is ezért vonta kétségbe Lengyel vallomását.[68]

Véleményem szerint Lengyel felelősségét azért, hogy igazat írt-e, nem lehet olyan színben feltüntetni, hogy vele szemben Lázár Ádám kezdeményezésére „Apáthy alispán úriszék-módon folytatta le a vizsgálatot".[69] Imreh Sándor, a székelykeresztúri tanítóképzői tanárok, de Lázár Ádám és Pap Lajos sem voltak az „úriszék" tagja. Lengyel előadásának hitelességében pedig ők is kételkedtek.

Magam egészen tárgyilagos kritikával jöttem rá arra, és igazoltam a fentiekben, hogy *Lengyel leírásai* Petőfi utolsó óráiról és halálára vonatkozólag *történelmi forrásul el nem fogadhatók.*

Petőfi holttestét látta-e Heydte?

Erre a kérdésre a fentiek részben már választ is adnak: ha Petőfi nem juthatott el a buni út beszögelléséig, akkor az ezzel szemben levő „szökő kút" mellett látott holttest nem lehetett Petőfié.

Szükséges azonban, hogy a Heydtetől származó tudósításokat is tüzetesebben megvizsgáljuk.

Különböző időből, a Petőfinek vélt holttestről, magától Heydte bárótól, egy, a reá való hivatkozásokból pedig három adatközlést, tudósítást ismerünk.

Ezek között az első *Szendrey Júlia* nyilatkozata. Petőfi özvegyének házasságkötése alkalmával ugyanis férje haláláról írásbeli nyilatkozatot kellett adnia. Ebben először egy székelykeresztúri *gyógyszerészre* hivatkozott, „ki azon időben az erdélyi főseregnél lévén, ebbeli tudakozódásaimra azt felelé: ő Petőfi Sándort azon pillanatban látá utoljára, midőn a kozákok által körülvétetve, szakasztatott el a futó hadseregtől." — Dienes közli, hogy a névszerint nem említett székelykeresztúri gyógyszerész *Lengyel Sámuel* volt. Ő a csata idején Lepacsek törzsorvos kötözőhelyén tartózkodott.[70] Itt meg kell még jegyeznünk, hogy *Lengyel József* orvos viszont már első levelében azt állította: „Ezen tőlem hallottakat beszélték el nejének is, ki azon év telén B. S. társaságában idáig utazást tett, s miután ennyit hallott, megnyugodott benne, s innét visszatért."[71] Valóban *Lengyel József* közlésére ismerünk abban, hogy Petőfit akkor látta utoljára, mikor a kozákok gyűrűje bezárult. A *gyógyszerész* Lengyel Sámuel tehát ezt az értesülést Petőfi özvegyének esetleg csak közvetíthette.

Szendrey Júlia tovább így folytatta: „Ezentúl többen nem látták, s a valószínűség ottani elvesztét bizonyítja, mit még hitelesebbé tesz

[68] I. m. 155. l.
[69] Dienes. u. o.
[70] I. m. 137. l.
[71] *Vasárnapi Ujság*, 1860. 507. l.

udvarhelyszéki katonai parancsnok, B. Hayte azon állítása, mely szerint ő a csata lefolyása után a csatatért följárván a halottak között talált egy holt testet, mit öltönyei és alakja leírásából bizonyosan lehet férjem, Petőfi Sándornak elismerni." Szendrey Júlia ezt a nyilatkozatot 1850. július 21-én írta.[72]

Hogy *Heydte* részletesebben milyennek írhatta le azt a holttestet, amelyben Petőfi özvegye a férjére ismert, azt Heydte báró 1854. január 12-én kelt, a budai „cs. k. Katonai és Polgári Kormányzóság Elnökségének" megküldött hivatalos jelentéséből ismerjük meg. Ez a jelentés így szól:

„Azonnal, mihelyt a fölkelősereg maradványai a bekövetkezett lovassági roham után a július 31-én Segesvár mellett vívott ütközetben Héjjasfalva felé menekültek, kozákrajok keltek át Fejéregyházán és Fejéregyháza fölött a Küküllőn és ily módon elvágták nagyon sok menekülőnek az útját, akiket mindjárt le is kaszaboltak.

Én, az országúton lovagolva, a kozákok után siettem, amikor közvetlenül a szökőkútnál Fejéregyháza és Héjjasfalva között, egy leszúrt fölkelőtiszt mellett, ki már a nadrágjáig le volt vetkőztetve, több, vérrel bemocskolt iratot láttam heverni, amiket valószínűleg a kozákok találtak a tiszt kirablása közben, s megint eldobáltak, minthogy rájuk nézve nem volt értékük. Én mégis azt hittem, hogy meg kell néznem az iratokat. A mellém beosztott egyik kozákkal fölszedettem az iratokat, és nagyon megörültem, hogy egy akkor igen fontos okmány került a kezembe, mert az egyik irat Kemény Farkas jelentése volt Bemhez, Kolozsvárról keltezve, amelyben Kemény a Hontanhielnische Corps ellen foganatosított defenzív intézkedésekről és saját csapatainak állapotáról nyilatkozik, s egyben megígéri, hogy augusztus 1-én vagy 2-án a mellékelt hadi parancsban megjelölt csapattal Marosvásárhelyre fog érkezni. A holttesttől néhány lépésnyire körülbelül 100 darab magyar dekoráció is feküdt, zsineggel összefűzve. Valószínűleg azt is a halottnál találták a kozákok és a nagy sietségben megint elhullajtották.

A lelet, amelyből azt kellett következtetnem, hogy a halott tisztnek Bem mellett volt állása, arra bírt, hogy közelebbről szemügyre vegyem a holttestet, vajjon nem ismerek-e rá benne egy régebbi ismerősömre. De a halott előttem teljesen ismeretlen volt, *sovány, kicsiny, száraz arcú, nagyon határozott kifejezéssel és nagy fekete körszakállal (er war mager, klein, trockenes Gesicht, mit sehr bestimmten Ausdruck und grossem schwartzem Vollbart).* Nadrágja fekete pantalló volt.

Később tudakozódtam több fölkelőtisztnél ezeknek az adatoknak közlése mellett ez után a személyiség után, és *a legtöbb közülük úgy vélte, hogy a halott bizonyosan Petőfi volt,* akit az ütközetben még láttam Bem oldalán, de akit az ütközet után senki többé nem látott.

[72] Közli *dr. Mikes—Dernői Kocsis: Szendrey Júlia* c. munka 110. l.

Ez minden, amit erről a dologról módomban van elmondani s amit a 152 G/32 P 2. Res. számú magas leirat következtében sietek is a magas cs. k. Kormányzósági Elnökség tudomására juttatni. — Lugos, 1854. jan. 12-én. — Heydte ezredes."[73]

Heydte báró jelentését a Petőfi halálával foglalkozó újabb irodalom döntő értékűnek fogadta el nemcsak arra nézve, hogy az osztrák összekötő tiszt valóban a költő holttestét látta, hanem Petőfi eleste helyének kérdésében is. Dienes pl. ezt írja: „Nincs semmi okunk kételkedni abban, hogy az osztrák összekötőtiszt valóban Petőfit látta holtan heverni Fehéregyháza és Héjjasfalva között, „közvetlenül a szökőkútnál".[74]

Heydte ugyan nem ismerte Petőfit, s csak azt állította, hogy a volt magyar fölkelőtisztek közül a *legtöbb*, akivel *később* beszélt, közlései alapján Petőfinek vélte az általa leírt holttestet, Petőfi életrajzírói mind a *holttest külsejét és ruháját*, mind pedig a körülötte említett *tárgyakat* kétségtelen bizonyítéknak értékelték arra nézve, hogy Heydte valóban Petőfi holttestét látta.

Ennek azonban mindjárt ellene mond a *„nagy fekete körszakáll"*. *Illyés Gyula*, bár hivatkozik arra, hogy Petőfi Mezőberényben Orlay képének bizonysága szerint még hegyes francia szakállt viselt, de szerinte tíz nap alatt Petőfinek „körszakálla is nőhetett". Ezért úgy véli: „Heydte leírása is tökéletesen ráillik Petőfire; beleértve még a fekete körszakállt is..."[75]

Dienes András véleménye a körszakáll kérdésében eltér Illyés Gyuláétól: „a halott leírása tökéletesen ráillik Petőfire, az egész arcot ellepő szakáll, a *„Vollbart"* kivételével..."[76]

Az kétségtelen, hogy 10 nap alatt senkinek nem nő nagy körszakálla. Ez az adat tehát nemcsak, hogy *nem illik rá Petőfire, de egyenesen cáfolata annak, hogy a kérdéses holttest Petőfié volt.*

A felismerés másik csalhatatlan bizonyítéka lenne a polgári öltözet, *a fekete nadrág*. Orlay festménye ugyanis Petőfit ebben ábrázolta, s Heydte is azt közölte, hogy a holttesten fekete pantalló volt.

A csatában jelenlevő igen jelentős személyek azonban azt állították, hogy ez alkalommal Petőfi már *vitorlavászonból készült atillát és nadrágot viselt*. Ezek a személyek, Bem vezérkari főnöke és vezérkari századosa Petőfit közvetlen közelükben látták, ezért közléseiket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ha Heydte megérdemelte, hogy leírásának döntő jelentőséget tulajdonítsanak, legalább annyira megérdemli azt Pap Lajos alezredes, Bem vezérkari főnöke és Gyalókay Lajos vezérkari százados is.

Pap Lajos ezt közölte: „Petőfi ez alkalommal vitorlás vászonból

[73] A jelentést *dr. Mikes—Dernői Kocsis*, i. m. alapján közöltük.
[74] I. m. 142. l.
[75] I. m. 334—335. l.
[76] I. m. 142. l.

készült zubbonyt és nadrágot, fekete pörge kalapot viselt, szokása szerint nyakkendő nélkül."[77]

Gyalókay Lajos leírása ezzel megegyező, csak a kalapban tér el: „azt határozottan tudom és bizonyítom, hogy Petőfinek egész felső öltözetét azon szerencsétlen napon, egy vitorlavászonból készült blouse, mellény és nadrág, továbbá egy szürke köpeny képezé, fején egyszerű katona tiszti sapka volt..."[78]

Hogy a csatában ki lehetett még fekete nadrágban, azt nehéz lenne megállapítani. Hogy azonban Pap Lajos és Gyalókay Lajos közlése szerint Petőfi nem abban volt, a fentiekből nyilvánvaló. — A fekete nadrág tehát szintén nem bizonyíték arra, hogy Heydte Petőfit látta. A kis termet és egy halott „nagyon határozott kifejezése" még kevésbé.

Papiros bármelyik tiszt zsebéből kihullhatott a holttestek kifosztása alkalmával; Kemény Farkas jelentése is lehetett más tisztnél, az említett dekorációk sem bizonyítékok arra nézve, hogy a szökőkútnál Petőfi holtteste feküdt. Sokkal érdekesebb és már kétségkívül bizonyító erejű lett volna, ha Heydte történetesen néhány Petőfi-verset talál, vagy más, Petőfi személyazonosságára vonatkozó iratot. Petőfi zsebeiből ilyesminek kellett volna kiesnie, s ha lett volna az elszórt papírok közt ilyen írás, annak Heydte feltétlenül jelentőséget tulajdonít. Hisz Petőfit hírből és az ellene kiadott körözőlevélből is, mint a magyar forradalom és szabadságharc egyik legnevezetesebb szereplőjét, ismernie kellett. A papírok között azonban nem lehetett semmi, ami kétségkívül Petőfi holttestét bizonyította volna, mert Heydte ilyenről nem szól.

Heydte, mint az ütközet után a halottak eltemetésével megbízott osztrák tiszt, a hivatalos felszólításra felelős is volt azért, hogy a Petőfi haláláról meggyőződni kívánó osztrák hatóságnak legjobb tudása szerint nyilatkozzék, és megnyugtató választ adhasson. Mégsem tudott csak feltevéseket közölni. A történelmi kritikának Heydte adatait is kétkedéssel kell tehát fogadnia Petőfi halála helyének megállapításával kapcsolatban.

A harmadik közlés, már ismét csak Heydtére való hivatkozással, 1860-ban *Lengyel József* részéről történt. Erről korábban már szóltunk, rámutatva Lengyelnek arra a tévedésére, hogy Petőfi szőke volt. Más, kevésbé lényeges eltérés, hogy Lengyel kifordított zubbonyzsebről is beszél, holott Heydte szerint ő a holttestet nadrágra levetkőztetve látta, Lengyel is említi a „csomó összeirogatott papírt", de a dekorációkról már nem szól. Mint tudjuk, Lengyel a *hely* egyezéséből is következtette, hogy a holttest Petőfié volt. Hogy azonban Lengyel az országúton „menekülő" Petőfit nem láthatta, az a korábbiakban kitűnt.

[77] *Magyar Polgár*, 1880. évi 185. sz.
[78] *Segesvár és Petőfi, Hazánk*, 1887. évf. 340. l.

Végül Heydte közlésein alapuló negyedik és *„hiteles"*-nek kijelentett tudósítás 1877-ben, egy temesvári, németnyelvű újságban jelent meg.[79] Az újság a cikk szerzőjének nevét nem közli. A bevezetésből megtudjuk, hogy a lap ezt a közlést „egy magasállású, újságunk barátai közé tartozó személynek köszönheti". A cikk hitelességéül az előszó felemlíti még, hogy az adatok „a segesvári csata egyik akkori szemtanújának feljegyzésein alapulnak". Heydte nevét az újság nem írta ki, de később hivatkozik a halottak eltemetését intéző osztrák hadbiztosra. Az ismertetés tartalmából is kétségtelen, hogy a cikkíró adatait valóban Heydte feljegyzéseiből merítette.

Az 1854. évi Heydte-jelentésnél ez a cikk a holttestről szólva részint több, részint eltérő adatokat tartalmaz. Nemcsak Kemény Farkas jelentését említi, pl., hanem azt is mondja, hogy a papírok közt törzskari állománykimutatások (Standesausweise) és Stein ezredes egyik jelentése is előkerültek. Említi a kitüntetéseket is, de nem néhány lépés távolságra, hanem a papírok között. Külön kiemeli, hogy a papírok *„tisztán katonai tartalmúak voltak, s nem volt köztük egy sem, amelynek magával Petőfivel lett volna vonatkozása"*. Feltételezi azonban, hogy az ilyen papírok Petőfi kabátjában lehettek, ezt pedig a költőt leszúró kozákok magukkal vitték.[80] Végül a holttest leírásában látunk lényeges különbséget. Ez a cikk ugyanis azt közli, hogy a halott *„fekete hegyes szakállú"* volt („die Haare und der Spitze Bart waren schwartz..."). *Heydte tehát szintén korrigálta korábbi közlését*, mely szerint a holttesten nagy, fekete körszakállt látott. Ezzel 1854-ben írt jelentésének adatát maga cáfolta meg, annak hitelességét maga vonta kétségbe.

S itt is felvetjük a kérdést: miért látta ezt szükségesnek? — Dienes szerint „az eltelt idő alatt bizonyára töprengve a látottakon" — írta a halottat *hegyes fekete szakállúnak*. Ugyanezért változtatta meg a holttest nagyságáról szóló adatát is.[81] 1854-ben ugyanis a szökőkútnál látott holttestet *kis* termetűnek, 1877-ben pedig *„középnagyságúnál alacsonyabb"*-nak („unter der Mittelgröße") írta.

Sokkal valószínűbb azonban az a magyarázat, hogy Heydte nem a saját töprengéseinek eredményeként jött rá a változtatás szükségességére — mert hiszen a szemléletből kialakult képzeteink maguktól, töprengés folytán nem szoktak megváltozni —, hanem tudomást szerzett Petőfi valóságos külsejéről, s ezért változtatott korábbi adatain. Pontosan olyan eset ez, mint amikor Lengyel elhagyta a szőke jelzőt.

[79] *Authentisches über Petőfi's Ende in der Schlacht bei Schäsburg am 31. Juli 1849. — Neue Temesvarer Zeitung.* 1877. aug. 15-i sz., vezércikk.

[80] *„Ausser diesen* Papieren rein militärischen Inhalts *fand sich kein einziges vor welches auf Petőfi selbst Bezug gehabt hätte.* Möglicherweise befanden sich solche Papiere im Rocke, den die Kosaken mitgenommen hatten, welche Petőfi in der Verfolgung niederstachen."

[81] I. m. 142. l.

Ha pedig valaki maga változtatja meg közléseit, ennél nem kell egyszerűbb bizonyíték arra, hogy a megváltoztatott leírást nem lehet hitelesnek tekinteni.

Heydte két közlése között abban is eltérés van, hogy első jelentése szerint a holttest „közvetlenül a szökőkútnál" feküdt, másik közlésében pedig azt mondta, hogy az „csaknem a szökőkúttal szemben és az országúttól 3—4 öl távolságra („fast gegenüber dem Springbrunnen und 3—4 Klafter von der Straße entfernt") volt. Vagyis az 1877-es leírás szerint a holttestet nem is a szökőkút oldalán, hanem az országút szemben levő felén az úttól mintegy 7 méter távolságban látta. Arra megint nem találunk elfogadható magyarázatot, hogy Heydte időközben a holttest helyét a *szökőkút mellől* miért tette át *az országút túlsó oldalára.* Heydte ez újabb bizonytalankodása még inkább megrendíti közlései hitelességét.

Talán abban se lássunk ellentmondást, hogy Heydte 1854. évi jelentése szerint a bekerítést végző kozák csapatok „elvágták nagyon sok menekülőnek az útját, akiket mindjárt le is kaszaboltak", — s 1877-ben már azt közölte, hogy Fehéregyháza és Héjasfalva között *csak két magyar katona holtteste feküdt„*[82] mégpedig az egyik közvetlenül a fehéregyházi vendéglőnél, a másik Héjasfalva felé, fele útján, a szökőkúttal szemben. Hova lett a többi lekaszabolt menekülő?

Aligha csalódunk, mikor feltételezzük, hogy Heydte közben tudomást szerzett Lengyel József második, 1874. évi közléséről. Ebben olvashatjuk ugyanis, hogy Lengyel futás közben „alig egy két gyalog futót hagyott el".[83] Lengyel és Heydte tehát *egymástól kölcsönösen szerezték ismereteiket.* Ha szükségesnek látták, ezeken változtattak, anélkül, hogy eljárásukat megokolták volna. Így azután kialakult a két „koronatanú" közléséből Petőfi halálának helyére vonatkozólag valami látszólagos összhang.

Nem csoda, hogy Lengyel, aki magyar mágnásokkal heves vitába keveredett, az osztrák báróról már 1874-ben ilyen jó véleménnyel volt: „utóvégre nem is volt Heydte épen olyan magyarfaló, mint aminőnek őt igen sokan hirdették."[84]

Ezt a hozzászólást főképp Lengyel és Heydte közléseinek bírálatára szántam. A Petőfi halálára vonatkozó többi elbeszéléssel itt nem kívánok foglalkozni. Szólnom kell azonban még azokról az adatokról, amelyek Petőfi magatartásáról a fehéregyházi csatában, utolsó óráiról egészen más képet mutatnak be, mint Lengyel leírása. *Ezekben az igazi Petőfire ismerünk!*

[82] „Von Weisskirchen aus lagen bis Teufelsdorf nur zwei Leichen ungarischer Soldaten . . ."
[83] *Történelmi Lapok,* 1874. 398. l.
[84] Uo. 399. l.

„Lantom, kardom tied, óh szabadság!"

Petőfi 1849. február 26-án írta ezt a sort egy kolozsvári emlékkönyvbe. Ebben a néhány szóban csak a már igazolt valóság van. Ekkor, január végén és február elején Petőfi, Bem oldalán szabadságharcunknak már több véres ütközetében részt vett. Legnevezetesebb volt köztük a vízaknai csata. Bem az ütközetben való részvételtől Petőfit el akarta tiltani. Ígéretet kért tőle, hogy nem megy a tűzvonalba. Petőfi ekkor így szólt: „Köszönöm, tábornok úr, a figyelmeztetést, most megígérem; de nem tudom, mit fogok tenni akkor, mikor az ágyúk dörgését fogom hallani."[85] Nem is engedelmeskedett. A katonákat nemcsak harcra buzdította, hanem rohamra vezette őket.

A vízaknai csatában jelen levő, az előzőkben említett *Imreh Sándor* ezt írta Petőfiről: „Hogy Petőfi rendkívül bátor és merész ember volt, azt nyugodt lélekkel igazolhatom; láttam, mit mívelt a vízaknai csata folyama alatt 1849. febr. 4-én."[86]

Petőfi büszke is volt a maga hősiességére, kitartására, ennek tudatában írta *Négy nap dörgött az ágyú...* c. versében:

Sokan elhagytak, te
Rendíthetetlen agg,
De úgy-e téged, úgy-e
Én el nem hagytalak?

S lépteid mind halálig
Követni is fogom,
Oh Bem, vitéz vezérem,
Dicső tábornokom!

1849-ben Petőfi költészetének már csak egy uralkodó vonása van: a szabadságharcra való lelkesítés. A magyar Tyrtaiosnak nevezett harci énekes ekkor írja:

Szilaj lelkesedés
Foly bennem, mint tűzár,
A vérszag és a füst
Megrészegite már,
Előre rontok én,
Ha élek, ha halok!
Utánam, katonák,
Utánam, magyarok!

(Csatában.)

[85] *Ferenczi Z.: Petőfi életrajza.* III. köt. 316. l.
[86] *Újabb adatok Petőfi haláláról, 1848—49. Történelmi Lapok,* 1892. évf. 230. l.

Petőfi katonai szerepléséhez hozzátartozik még, hogy hősiessége elismeréséül Bem a saját kezével tűzte Petőfi mellére az érdemjelet. Petőfi saját írásából tudjuk, hogy ő erre milyen büszke volt.

Köztudomású, hogy Petőfi milyen érzékeny volt költészete megítélésére. Ennél csak egyre volt érzékenyebb, a jellemére. A katonai hírnév sem volt előtte közömbös, a szavai és tettei egyek voltak. Még arra is sokat adott, hogyan vélekedik majd róla az *utókor.* Ha megbántották, abban bízott, hogy az *idő* majd igazságot szolgáltat neki. Emlegeti a „história tribünjét" is, ahol tetteiről elfogulatlanul, az igazságnak megfelelően mondanak majd ítéletet.

Ezért nem lehet közömbös az, hogy milyennek és az igazsággal, Petőfi egyéniségével, jellemével összhangban állónak ismerjük-e meg és ismeri-e meg a mindenkori magyar ifjúság Petőfi utolsó óráit, vagy azt látja, hogy a szabadságharc döntő csatájában tanúsított magatartásával mindent megtagadott.

Ennek megértésétől állott nagyon messze az a Lengyel József, aki — midőn „valamelyik közlő kisüté végre azt, hogy Petőfi fegyverrel kezében, s nem futva láttatott utoljára", hivatkozik erre Lengyel — így írt:

„Még most sem tudom megfogni, hogy miért kellett Petőfinek mint küzdő bajnoknak meghalni. — Hát nem elég dicső volt az ő élete, munkássága? vagy halhatatlanságára még harczi babér is szükséges volt? — Oh hiúság vására!"[87] Szerencsétlen vélekedés ez, amelyik az igazság keresésében a hiúság vásárát látta.

S most rátérünk azoknak a közléseknek ismertetésére, amelyek Petőfi szerepét a fehéregyházi csatában egészen más megvilágításba helyezik, mint a Lengyel-féle kép.

Petőfi az ütközetben mint honvédőrnagy és Bem szárnysegéde vett részt. Halála előtt két nappal, 1849. júl. 29-én, utolsó levelében, feleségével is büszke érzéssel tudatja Bemnek a hadügyminiszterhez küldött jelentését: *„Mein Adjutant, der Major Petőfi... ist wieder in Dienst getreten."* — Petőfi ismét szolgálatba lépett. Július 31-én reggel indult ki a csatatérre.

Gyalókay Lajos vezérkari százados Fehéregyházáig Petőfivel együtt tette meg az utat. Már elhaladtak a Haller-kastély és parkja előtt is. Ekkor: „Mint a nemes harci mén, mely a rohamot jelző kürt szavára, ideges lázzal röpül előre, Petőfi is a csata első jeleit meghallva, üléséből izgatottan felpattant, a kocsiról búcsúzás nélkül leugrott és sebesen előre szaladt" — írja Gyalókay.[88]

A következő szemtanú *Lőrincz József* székely huszárőrnagy. Ő ezt írta: „A segesvári vagy Fehéregyház melletti ütközet kezdetén Petőfit *szuronyos fegyverrel* láttam gyalog a gyalogsorok között —

[87] *Hon,* 1867. évi júl. 24-i sz.
[88] *Segesvár és Petőfi, Hazánk,* 1887. 340. l.

beosztás nélkül — működni. Hogy mivel foglalkozott az ütközet további hosszú folyama alatt, mint esett el, nem tudom. Bem körül ekkor nem tartózkodott, legalább délután 1—2 óráig nem, meddig t. i. én lovon ott lehettem."[89] — A szintén a vezérkarhoz beosztott Lőrincz őrnagy tehát nyomatékosan állítja, hogy Petőfit a gyalogsorok között, *szuronyos puskával* látta „működni." Ez más szóval annyit jelent, hogy Petőfi az első vonalban harcolt. Nem tételezhető fel róla, hogy fegyverét eldobva, a tűzvonal mögé, a sütőkemencéhez, Lengyel mellé húzódott vissza.

Pap Lajos alezredes, vezérkari főnök a csata végén látta Petőfit szintén fegyveresen, de állítása szerint ez a fegyver vadászpuska volt. Pap Lajos ezt közölte: „Kevéssel a katastrofa bekövetkezése előtt, Petőfi egy vadász-fegyverrel a vállán megjelent bal szárnyunkon". Előre ment, de Bem hátra rendelte: „Herr Petőfi! Sie haben hir nichts zu suchen, gehen si zurück!" — hangzott, Pap Lajos szerint, Bem parancsa. Mint megemlíti, Petőfi kelletlenül engedelmeskedett, de nem juthatott messzire, mert hamarosan bekövetkezett az oroszok nagyerejű, mindent elsöprő támadása.[90]

Más adatok is arról szólnak, hogy Petőfi a harcosokat „kitartásra lelkesítette, a golyózápor között",[91] s az orosz lovasság támadásának megindulásakor is még egy honvédcsapatnak ezt kiáltotta: „Nehogy rendet bontsanak, mert akkor mindnyájan veszve vagyunk."[92]

Sajnos, senki sem tudósított Petőfi utolsó harcáról olyan részletességgel, mint ahogyan Lengyel József az ezzel ellenkező képet megrajzolta, s csak elszórt adatok vannak arról, hogy Petőfi a küzdelemből kivette a részét. Akik vele együtt harcoltak, azok nagyobbrészben a Fehéregyháza és Segesvár közötti küzdőtéren lelték halálukat.

Az alábbiakban Petőfi utolsó óráiról, magatartásáról és haláláról egy hosszú időn át lappangó, *eddig ismeretlen kéziratot közlünk.* Sem Ferenczi Zoltánnak, sem Dienes Andrásnak a Petőfi halálával foglalkozó irodalom összefoglalását tartalmazó munkája nem szól az alábbi leírásról. Más helyen sem akadtam annak nyomára, hogy a Petőfi-irodalom a kéziratot ismeri.

Baynovics Mihály, Bem volt futárjának leírása a fehéregyházi csatáról és Petőfi haláláról

Egészen különös a véletlennek az a játéka, hogy *Baynovics Mihály* ismeretlen leírása Petőfi haláláról éppen *Kiskunfélegyházán* került napvilágra. Petőfivel itt — érthetően — többet foglalkoznak mint máshol. *Félegyházán* az embereket az is jobban érdekli, ami *Fehér-*

[89] *Vasárnapi Ujság,* 1861. 56. l.
[90] *Kelet.* 1880. 185. sz.
[91] *Barabás Károly* levele, *Vasárnapi Ujság,* 1860. 597. l.
[92] L. *Ferenczi: Petőfi eltűnésének irodalma,* 102 l.

egyházán történt. Rövíden szólok arról, hogyan került ez a kézirat Kiskunfélegyházára.

A félegyházi *Kiskun Múzeum* néhány évvel ezelőtt értékes adománynyal gazdagodott. *Hegyesi Mártonnak,* 1848/49-es szabadságharcunk érdemes, ismert nevű történetírójának, egy ideig biharmegyei 48-as párti országgyűlési képviselőnek, útóbb nagyváradi ügyvédnek hányt-vetett sorsú könyvtára és kéziratgyűjeménye került a múzeum birtokába. A könyvtárat és a kéziratokat a múzeumnak Hegyesi Márton leánya, özv. *dr. Puskás Béláné sz. Hegyesi Katalin* adományozta. Hegyesi Mártont, mint a szabadságharc történetével összefüggő probléma, Petőfi Sándor eltűnésének kérdése is érdekelte.

Hegyesi a költő halálának félszázados évfordulóján maga is tartott előadást Petőfi halála címen.[93] Kora neves történetkutatóival, irodalomtörténetíróival, a szabadságharc résztvevőivel levelezést folytatott, így Ferenczi Zoltánnal, Pünkösti Gergely honvédőrnaggyal, Szabó Sámuel kolozsvári tanárral stb. Útóbbi pl. egyik levelében Hegyesi Mártont a fehéregyházi csata színhelyén 1899-ben végzett kutatásai eredményeiről tájékoztatta. Hegyesi Gyalókay Lajossal, a nagyváradi törvényszék akkori elnökével, a Petőfi halálával foglalkozó vitairodalom egyik ismert tagjával is közvetlen kapcsolatban állott, az *1848—49. Történelmi Lapok* munkatársa volt.

Arra nézve, hogy az alább közölt leírás Hegyesi Mártonhoz miképp került, a kéziratok között adatot nem találtam. Maga Hegyesi is említette előadásában, hogy Petőfi haláláról *Lengyel* közlése és *Ferenczi Zoltán* Petőfi-életrajza alapján szólt. Azt a véleményét is kifejezte, hogy „Lengyel előadása... a többféle megtámadtatások tüzét is diadalmasan állotta ki." A múlt század végén, mint az előzőkben láttuk, mind történelmi munkákban, mind a Petőfi haláláról szóló megemlékezésekben Lengyel leírása uralkodó helyet foglalt el. Valószínű, hogy a birtokába került, vagy csak talán hozzá jutott, és Lengyel leírásától lényegesen eltérő közléseknek ezért nem tulajdonított nagyobb jelentőséget.

Baynovics Mihály kézirata *eredetiben* maradt meg. Egyszerű embernek gondos, elég rendes írása, már sárguló, szakadozó papíron. Első mondatából arra lehet következtetni, hogy a Petőfi halálát kutató egyik bizottság részére írta, amint mondja: „Tájékozás Czeljából". Mivel az iraton évszám nincs, nem állapítható meg, hogy melyik helyszínen megjelenő kutatók részére.

A levél eredeti ortográfiával közölt szövege így szól:

93 Közli a *Szigligeti Társaság,* 1899—1902. évekről kiadott *Évkönyve,* Nagyvárad, 1903.

Tájekozás Czeljából iratot

A' Segesvár és Hejasfalva Közötti csatának lényegesebb esetét hogy a' megjelenők a' hely színén is tájékozhassák magokat, én mind Bém tábornok akkor volt futárja le írom — Ugyan is:

Segesvárrol menve Héjasfalva felé a' Sárpatak felöl le foljo Patak, és Küküllő vize között, volt a' Bém táborának eleje fel álitva, és ugyan jobb felöl Fejéregyházának határán egész Héjasfalváig állott; várva az Oroszokkal, kik a Küküllőn tul közelgettek és Segesvár Várossából indultak ki, s. a t. meg támadására —

Bém tábornok táborának égy részet Héjasfalvárol balra Fejeregyházával szembe lévő hegyek hátához alitotta fel — Oda volt küldve *Petőfi* is és melléje volt rendelve a Jozsef huszároktol átal szököt székely eredetű meg edzet harczos Kováts Jozsef hogy Petőfire fel ügyelettel legyen s. a. t. ez történt Július 1-én 1849-be.

Ezen jelzet nap reggelén már reggel 5 orakkor Bém szemlét tartott a táborba kisérte *Brenyovszki* barátya (ki az orosz taborbol mikor Világos környékén, Páskévits: segédjét el fogatta melyet ha jol emlékszek nagy varadnál lövetett főbe s. a, t.) *Brényovszki* a' hogy (ceruzaírással betoldás: Ruli... Kazimir) Czimboráját elfogták azon pillanatba meg szököt és át jött Bemhez — (itt meg jegyzendö: Brényovszki és Bém a lengyel fel keléskor is égyüt müködtek) és voltunk még kisérői Bémnek 3-an én Szokol és *Heht, ez nem tudatik hol eset el.*

Bém Tábornok Scariátint nem ösmérte — azonba mikor vissza térőleg a' Sárpataki patak mellet jöttünk Bém és Brényovszki mesze láto csöveikkel minden felé nézték hogy hogy indul az Orosz tábor, ez volt fél 7 ora tájt; Segesvárról is ekkor indult és nyomult ki az orosz tábor egy része — már ekkor arrol a tájrol hová *Petőfi* is volt küldve borzasztolag hallatszot az ágyúzás — Azonba mikor Bém és Brenyovszki a Patak mellöl szemlélgették Csöveikkel az orosz tábort, Brényovszki csak égyszerre meg álitotta Bémet és Scariatinra mutatott, ez ott állot a' hol az emlék köve ál — Fehér por köpeny fedte kiséröivel égyüt, ők is Csöveikkel nézték hogy, hogy kezdődik a csata; mely Borzasztolag éppen akkor kezdődöt 8 orakkor — fel egész héjasfalváig égyszerre.

Ekkor Bém észre vette hogy két tüz közé akarják venni; Szokol futárját azonnal vissza futtatta a berekbe azon rendelettel hogy röktön hátráljanak fel felé héjas falva felé — éngem azonba azonnal hogy a leg gyorsabban a fejér égyházal szembe fel alitot ágyu ütegbol 3-at hozassak le, mivel onnat hová fel voltak álitva oda hol Scáriatin állott lőni nem lehetett — *Szabo* tüzér hadnagy azonnal le nyargalt velök — a jelzet patak kanyarodásán belöl a' 6-ik és 7-ik füzfák közé fel álitották a' 3 ágyut *Bém* végig nézet rajtuk, és el távozot 30 lépésnyire, onnan még oda nézet (De *Scariatin* még akkor is ugy állot ottan mintha oda let volna szegezve) onnan kiáltotta *Bém* tüz — ekkor

Bém onnan látta a lövés eredményét, és kiáltotta Á: há: és meg futamodott, Szabo is két Ágyuval azonnal meg menekült, de a harmadik fel fordult ez el is maradot — Az Orosz tüzérek a szembe lévő hegyről meglátva honnan sült el a magyarok ágyuja azonnal Borzasztolag kezdet oda Ágyuzni, én és Brényovszki is látni akartuk az eredményt azonba az első ágyu golyo Brényovszkit és lovát ki teremtette — A' másik gránát lovam mellet el pattant sziladékai lovam éngem ösze zuzot, én számtalan sebekkel terhelve eszméletenül feküdtem — mely helyről futár társam *Szokol* a' hátrálo sereggel mikor visza jött, fel vétetett, és a tábori korházba vitetett. s. a. t.

Én Petőfiröl ezt a' bizonyost tudom.

Mikor én az ágyukért fel felé nyargaltam akkor rohant Fejér egy házával szembe lévö hegyröl bé a hidhoz, meg maradot csapatjával; közel hozzám; ekkor láttam utoljára; P e t ő f i t.

Engemet testvér ötsém Bém parancsára mindég tovább továb szálitott; mig végül török honba Viddin Várossába a' korházba szálitottak — Ugyan oda szálitották a' *Petőfi* mellé rendelt fent is jelzett Kováts Józsefett — ezen vitéz embert *Bém* a korházba ki kérdezte, hogy mi történt Petőfivel, a Kováts Jozsef jelentés tételét irásba vették hogy *Bemmel* szorol szora meg értessék, — ez Bem jelen létebe igy nyilatkozot:

A' hogy a hidfelé meg maradot csapatunk is le érkezet, a' hidon már által jött kozákokat, a' derék Kosuth huszárokkal visza nyomtuk a' hidra, it *Petőfi* és én a' hid jobb szegletére estünk, *Petőfi* a' fejére egy vágást kapot, és bé esett a' hid oszlopa mellé — ugyan ekkor én is a jobb vállomba egy gojot és a' fejemre egy vágást kaptam, én is oda estem bé *Petőfi* mellé — Már ekkor *Petőfi* a' fejét mosta kendejével a' vértől — én pedig az oda bé folyo sáncznak sárjába huzodtam és belé fektettem vállam, hogy szivodjék a vér, és a fejem mosogattam bal kezemmel — *Petőfi* ott közel hozzám egy füzfa bokor alá le ült — én ekkor mondottam *Petőfinek* Vesse le tiszti ruháit, mert a muszka kezébe maradunk; és jobb lesz; *Petőfi* erre azt felelte — Mit: hogy én meg tagadjam magam, azt nem teszem: és ülve maradot; Azonban három lántsás ember kik az orosz tábort vezették az áll utakon, ezek a' hogy az Orosz tábor keresztül haladot a' hidon ők is átal jöttek, meg látva ott *Petőfit* reá rohantak, mondották: Kosuth hund; es az égyik lancsájával szivén szurta, és ekkor orájától tárczájától s. a. t. meg fosztották és visza mentek Segesvár felé — Csak hamar jöttek az orosz orvosok ugy a Magyart mind az Orosz sebesülteket, éngem is tisztességesen a' vértöl még mostak és sebeimet bé kötözték — ennem innom adot égy kozák — én nem mentem hátra a korházba *Petőfit* nem hagyhattam ott — Azonba — azonnal jöttek a halottakat ösze hordani — Petőfit is 15-öd magával az ut mellé

nyujtoztatták, és igy mind rakásokba hordották őkett — más nap tisztességesen szekerekre rakták, és a fejér egyházával szembe állo Dombon a' közös sirba tisztességesen bé hordották, és égy más mellé fektették; Petőfire még 3 sor rakatott Brenyovszkira kettő, és bé földelték őket, én könyezve viszé tértem fejéregyházára (áthúzva: Héjas falvára), égy Czondrát vettem magamra, égy fejér égyházi Czigánnál, kinél két ejel háltam, és meg indultam, és mind addig jöttem mig a Magyar tábort utol értem. —

Ezen mü előttünk irásba tett nyilatkozását Kováts Jozsefnek és mely mü elöttünk Bémnek szorol szora meg magyaráztatott — mit ő könyes szemekkel végig halgatott — és hogy ez a tiszta valoság arra én 77 éves létemre, igaz lelki Ösméretemre, bár mikor hitemmel is meg tudom erősítteni.

Baynovics Mihój
Bömnek volt futárja.

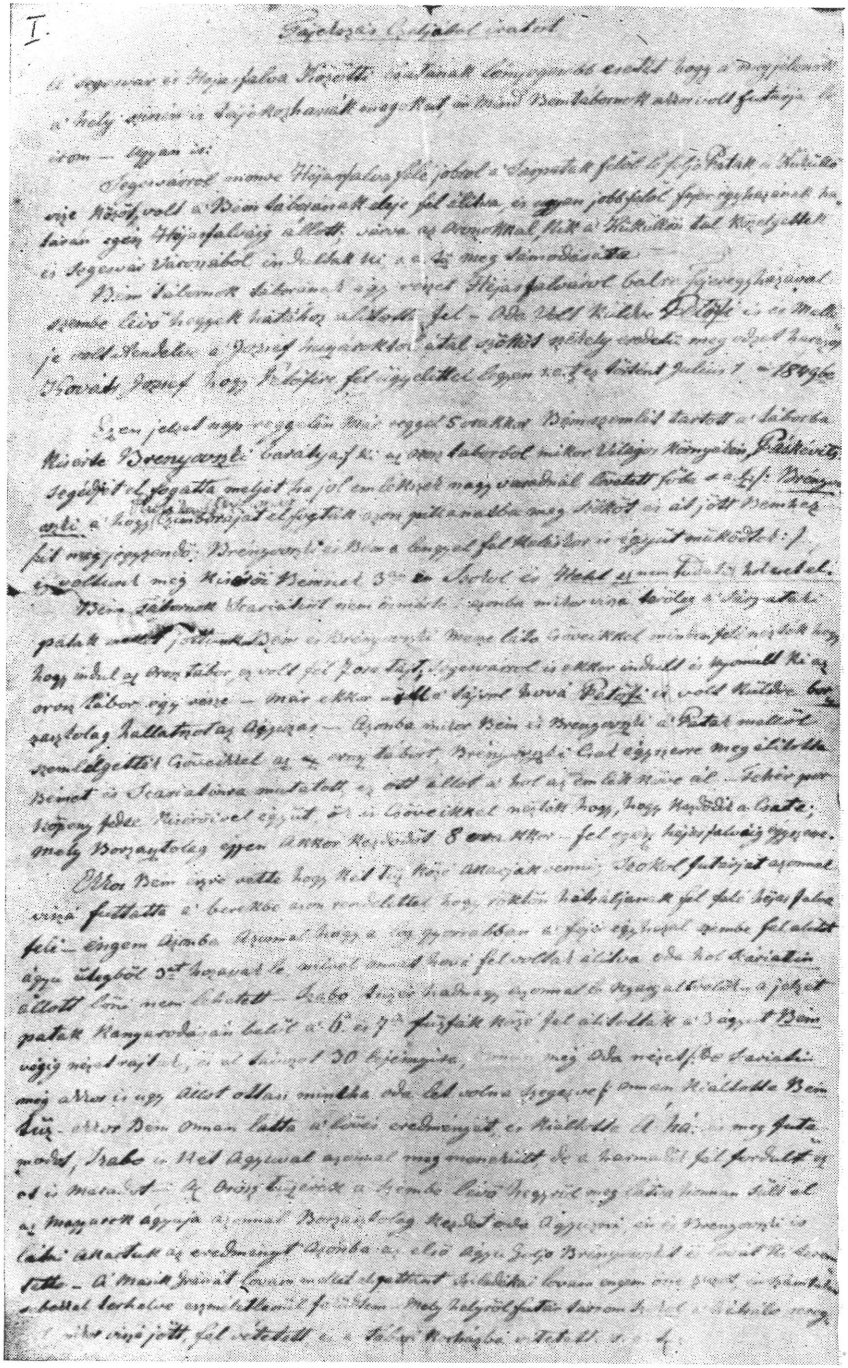
E kézirat jelentősége mindenekelőtt az, hogy szerzője, közlése szerint, a fehéregyházi csatában, *mint futár, Bem közvetlen környezetéhez tartozott.* Az ütközet kezdetét, megsebesüléséig a saját megfigyelései alapján mondotta el. Petőfi haláláról ugyan már ő is a kórházban, Kovács Józseftől, Petőfi kísérőjétől értesült, de Bem jelenlétében, amidőn a tábornoknak Kovács József elbeszélését irásba foglalva és leforditva, tudomására hozták.

Baynovics jelentését korántsem kívánom olyan fontosságúnak feltüntetni, hogy ez Petőfi utolsó perceinek, elestének és eltemetésének leirásával az eddigi bizonytalanságból kivezető utat jelent. Értékelését, kritikai megvizsgálását sem akarom csak magam elvégezni. Nyilvánosságra hozása a tudományos kutatók és érdeklődők számára lehetőséget nyújt a jelentés forrásértékének megvitatására.

Mindenekelőtt fontos lenne, hogy közelebbi ismereteket szerezzünk a kézirat szerzőjéről s a jelentésben megnevezett személyekről, főképp Kovács Józsefről. Az egészen új, de hihető adat, hogy Petőfi a csatateret nem egyedül, hanem egy kísérőjéül *melléje rendelt* vitéz székely huszár társaságában járta. Ez Bem elővigyázatosságára vallana kedvelt és féltett adjutánsa iránt. Már csak Baynovics Mihály és Kovács József személyére vonatkozólag tudomások szerzése is nagyobb kutatómunkát igényel. Eddig ezen a téren eredményre nem jutottam.

A kéziratban találkozunk tévedéssel, vannak benne vitatható adatok, az előadottak túlnyomó része azonban közvetlen ismereten alapuló, hűséges adat.

Az az időpontra vonatkozó tévedés, hogy Baynovics szerint a csata „Július 1-én" volt, származhat egyszerűen a „3"-as szám kihagyásából. Ha azonban a napra pontosan nem is emlékezett, ez a tudósítás hiteles-

Baynovics Mihály leírása a fehéregyházi csatáról és Petőfi haláláról.

II.

Ex Protocollo Capitularium Comitatus Tolnensis.

Midőn ez alább megnevezett fel felei Magyaladam Akkor rohanni fejei egy házainál ge-
be lévő hegyről be a'hidasnál meg marchot Capaljainál; Rózsi hozzám; e Mostani
alispánja; Ns Sörfő[illegible]
engemet Tanácsi Ülésem Bem parancsara minden Tanácsbeli Szavak valóztatott,
mig végül Tanácsi Ülésünk Vikár Varasnál a Korhajóba hallóttatott – Ugyan ott szál-
lottak a' Pesti: Mellé rendelt fiscal a jelzett Kovách Josephtt – ezen Vidéki
embert Bem a Korhajóra ki küldötte hogy mi történt Pestivel, a Kovách Joseph
jelentési befolyását vaiba vettek hogy Bemnek szóval nova meg ütközés a Bem
jobb részébe egy Mulatságot.

A' hogy a hajósok meg mozdultak Capitanok is le ereszt, a hídon már által jött
Kinálkozókat, a Szerecsenek kiabálásával vigan Tanácsok a hídra, a Pesti is in
a' hid jobb meglelésére ereszt Pesti a fejére egy vagyat Rajzot, es be mellé a hídba ugra
mellé – Ugyan akkor ein a' jobb vállamba egy fegyet es a fejemen egy vágyat Rajtam,
ein is oda esem be Pestit mellé – Már Akkor Pesti: a' fejét mintha Vandojának
a' verdeti – ein gondoz az oda lévő Tanácsok sárjába hegyedtem es belefeledtem
vállam hogy kiverjék a vér es a fejem Mongyattam hal Rajzmal – Pestit ott
Kötél hozzám egy fiatal bokor alá le állt – ein akkor mondottam Pestinek
Vesse le lisztes ruháit, mert a' Munka Nehéz Marandunk; es jobb lesz Pesti:
erre Pest felelte – Mit: hogy ein meg tagadjam magam azt nem lehet mi ülve
maradunk; Bomba hárum társai es ember Pest az egy Tanácsbeli – akkor az alle
utánam, azért a' hogy az Orom Tabor Kerestel találod a' hídon ő ki által jöttek, mi
meg Pestit vea rohantak a' rendőrök Kovách Joseph; es az egyik ein
vágyával fejem kúrta, ei akkor vágyával Tanácsával s a' Ly meg fejtettek es
vigá' Mantel Tagaimra fele – Gyalhamar jöttek az orom Arcaink ugy a Magyar
mind az Orom Települettekkel Tengeri es Lisztes ugyeson a' vértől meg mentek es Tolnainak
be Kötöztek – ennem innom Tanácsok egy Kocsik ein nem Mentem Vitra a Korhajóba Pesti
nem Vagyhattam ott – Bomba – Agyunk jöttek a' hal Tanácsokat one hordani – Pestit es
15 magaval az ut mellé vagyik Tanácsok es egy mind a' sárba hordottak Tanácsok
Mig Meg Lisztesegesen Pesti vérektől vadtak es a fejét egy hajainak Bomba alá
Bombon a' Rózsi sárba Lisztesegesen es hordottak es egy Mis mellé jó Tanácsok;
Pestinek Meg Dög vadatott Brengeresijai – Kollo, es be jöttek ott
ein Rongyos vagy Tanácsok[illegible]
ein Rongyos vagy Tanácsok Tanácsok egy Rongyot vettem magamra, egy
fejei egyhajú Tagaimat, Kivel Kel jöl Tanácsok es meg ein Tanácsok es mind
addig jöttem mig a' Magyar Tabort el Tanácsok.

Ezen mü elöttünk irásba tett vagyis Rózsiat Kovách Josephnak
es mely mü elöttünk Bömmel szóval nova meg Magyarázatott mint
a Rongyos Semmivel vagyis Tanácsok – es hogy ez a leírás valóság
arra ein Tanácsok Tanácsok[illegible] Tanácsok Tanácsok, bár mikor hitem,
mely is mind Tanácsok erősítem.

Tanácsok Mihály
Bömnek vérd felelője

ségét nem rendíti meg. Ennek nézhetett volna utána a legkönnyebben, ha nemcsak a maga tudomásából, hanem másoktól is kívánt volna adatokat közölni.

Az a szerény cél, hogy Baynovics, első szavai szerint, csak tájékoztatni akarta a csata színhelyén kutatókat, továbbá az egész előadás tárgyilagossága, nyugodtsága azt a benyomást keltik, hogy Baynovicsnak nem volt megtévesztő szándéka, s előadása nem a képzelet szüleménye, mint Petőfi halálára vonatkozó több leírás.

A magyar sereg elhelyezkedését, csatarendjét Baynovics általában a valóságnak megfelelően írja le, ahogy egy jelenlévő, egyszerű katona láthatta. Azt, hogy Petőfi önszántából ment-e a balszárnyra, vagy „oda volt küldve", Baynovics nem tudhatta, valamint azt sem, hogy Petőfinek nem volt „csapatja". Abban azonban nincs semmi hihetetlen, hogy Petőfi, midőn egy harcoló egységhez csatlakozott, mint őrnagy, úgy tűnt fel, mint annak a csapatnak a parancsnoka. Vezetett ő csapatot beosztás és utasítás nélkül a vízaknai csatában is. — Kétségtelen, hogy Bemnek Fehéregyháza és Héjasfalva között is állott tartalékcsapata. Baynovics tehát nem árult el tájékozatlanságot, midőn azt írja, hogy a felvonuláskor Bem serege úgy helyezkedett el, hogy a Küküllőn túlról is támadásra számítottak.

Egyébként az, hogy pl. Bem már hajnali 5 órakor megszemlélte a seregét, a csata történetéből ismert tény.[94] Az is megfelel a valóságnak, hogy a Sárpatak hídját, ahol Kovács József elbeszélése szerint Petőfi megsebesült, és ahol a halála is bekövetkezett, az ágyúfedezetre rendelt huszárok védelmezték, s ezzel Bem menekülését fedezték. — Hogy az orosz sereg egy része „ál utakon" lopakodott a magyar arcvonal háta mögé, a fehéregyházi csata történetéből szintén ismeretes. — Skariatin elestét, az ágyúk előhozatását, a célzást így és ilyen részletesen a csata egy tudósítója sem mondotta el. — Személyek megnevezése — Szabó tüzérhadnagy, Szokol és Heht futárok, Brenyovszki lengyel harcos — szintén a közvetlen ismeretre és emlékezetre vallanak.

A leírás jelentősége azonban a legfontosabb *Petőfi magatartásának* ismertetése szempontjából: *Petőfi harcolt*, ott, a Sárpatak hídjánál, ahol a magyar huszárok az utolsó ellenállást fejtették ki; *megsebesült*, s még kísérőjének tanácsára sem volt hajlandó tiszti ruháját levetni, arra — s ezt egy egyszerű ember írja —, hogy *magát megtagadja.*

Mennyivel más ez a kép Petőfi végső perceiről és haláláról, mint Lengyel leírása!

Elsősorban Baynovics leírásának kritikai megvizsgálásához kérek a Petőfi-kutatóktól, várt hozzászólásaikban, segítséget.

Petőfi *eltemetéséről* sem ismerünk ilyen részletes adatokat tartalmazó tudósítást. Sírja pedig ezek szerint a *nagy tömegsír*, a Fehér-

[94] Vö. Dienes: i. m. 106. l.

egyházával „szembe álló Dombon". Ha tehát a kutatás Petőfi sírjának feltalálására folytatódik, ennek erre a tömegsírra is ki kell terjeszkednie.

*

E tanulmányom 1956. okt. elején készült el. Megírása után a sajtó hamarosan hírt és rövid beszámolót közölt arról, hogy az esztergomi prímási levéltárban Petőfi halálának körülményeire vonatkozó ismeretlen iratokat találtak (*Szabad Ifjúság*, 1956. okt. 20-i sz.). Az okmányok felkutatója, *Nagyrévi György dr.* szíves volt megküldeni ezeket az iratokat értékelő, *Az esztergomi levéltár Petőfi-dokumentumai* c., megjelenésre váró tanulmányát, az Országos Levéltár pedig az okmányok fénymásolatát. Belőlük különösen két eddig ismeretlen vallomást találtam tanulmányomhoz szorosan kapcsolódónak:

Medve Imre ügyvéd, Petőfi személyes ismerőjének, a fehéregyházi csatában Bemhez küldött futárnak levelében többek közt ez áll: „a csatatéren levő halottak közt egy vászon blouseba öltözött és vértől elborított hullában a jeles népköltő, Petőfy Sándor barátom hullájára ismertem." Vallomását nem is egy évvel a csata után, 1850. júl. 11-én tette. Nem szól semmit a holttest körül heverő papírokról, dekorációkról. Az a holttest, amelyben Petőfire, barátjára ismert, nem is volt levetkőztetve. Nem valószínű az sem, hogy a fosztogatók szemet vetettek egy vértől elborított vászonblúzra, s azt a halott testéről lehúzták. A vászonblúz egyébként egyező több más közlő adatával. — *Kovacsóczy Mihály* volt főhadnagy pedig szintén 1850. július 11-én ezt írta vallomásában: „Bennünket, kik a századból megmaradtunk, az orosz gyalogság elfogott, s ugyanazon úton, hol Petőfy Őrnagy elesett, estefelé vittek Segesvár felé vissza, s ez alkalommal közelről is megtekinthettem szegény elesett bajtársunkat, Petőfyt, kinek fején keresztül mély kardvágás, és mellén két igen mély lándzsa szúrás volt; megfogtam kezét, de már a hulla meg volt merevedve..." — A foglyokat tehát az országúton vitték Segesvár felé. Baynovics szintén azt említette, hogy Petőfi holttestét „az út mellé nyújtóztatták". Pontosan egyezik azonban Kovacsóczy és Baynovics közlésében a fejre kapott kardvágás és a mell átdöfésének adata is. Kovacsóczynak viszont az a közlése, hogy a kocsijában menekülő Bem tábornokot a kozákok leszúrták, feltétlenül téves. Az eddigi közlésekkel ellentétben áll az is, hogy „Petőfi Sándor Őrnagyot is három kozák, bátor és elszánt védelme után lováról leszúrta." Ez is azonban főképp Lengyel leírásával ellentmondó, hogy ti. Petőfit több kilométeres futás után, a buni útelágazás közelében szúrták le.

A BRONZSZOBOR, VAGY A KÖLTŐ?

Dienes András

(Válasz Mezősi Károlynak)

Mezősi Károly kritikai vizsgálatot végzett a Petőfi halálára vonatkozó mai kutatások eredményei felett s vitakezdeményező, igen érdekes tanulmányát a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztősége átadta nekem válaszadás végett.

Ha húsz évi kutatómunka, az ütközet történetére vonatkozó forráskutatások és a forrásanyag felülvizsgálata, ennek többszöri publikálása, az utóbbi években előkerült új adatok ismerete, végül a csatatéren több ízben és hetekig való tartózkodás s a terep felmérése után az eltűnés kutatója számára még „fogós kérdés"-t jelenthetne a Lengyel József elleni — korántsem új, 1880 óta ismeretes — vád megcáfolása, valamint a Baynovics féle leírás bírálata, akkor méltán juthatna álláspontom arra a sorsra, amelyre Mezősi Károly szánja, hogy t. i. *„ezt örökre ki kell törölni a Petőfi-életrajzokból..."*

Beszéljünk erről egészen nyiltan. Mezősi „a mai kutatások" eredményeiről beszél, de kizárólag az általam képviselt állásponttal száll szembe. Először is megköszönöm Mezősinek a minden személyeskedéstől mentes hangját. Legyen meggyőződve, hogy a magam részéről sem fogok a költő halála körüli vitáknak a mindkettőnk által oly jól ismert múltbeli területére lépni, ahol a válaszok és viszontválaszok között elveszett a segesvári probléma, ahol a hecc-kutatók dühös feleseléseiben már szó sem volt Petőfi eltűnéséről.

Itt erről lesz szó, Petőfi eltűnéséről, de valamit előrebocsátok: én nem fogok a „mai kritikai vizsgálat"-ról beszélni, *válaszomat annak küldöm, akinek szól, ez esetben pontosan Mezősi Károlynak.* Minden erőm és ismeretem felhasználásával azon leszek, hogy pontról pontra cáfoljam meg Mezősit, mert az a véleményem, hogy feltevései hibásak. Ez a terjedelmesebb, de jelentéktelenebb feladat. Ennél jelentősebbnek érzem azt, hogy elutasítsam a Mezősi-tanulmánynak szinte minden sorából kiáradó azt a tant, mely nem azt vizsgálja, hogy mi történt, hanem, hogy mi „méltóbb" Petőfihez, mi képzelhető el róla és — Mezősi szavait idézem — mi *„nem tételezhető fel"* a költőről. Igenis vissza akarom utasítani annak a kutatói magatartásnak a jelentkezését, mely így ajánlja egy álláspont elfogadását: „Mennyivel

más ez a kép... mint Lengyel leírása!" — Hiszem, az olvasónak nem kell bizonyítanom, hogy miért ezt tartom a jelentősebb feladatnak. *Itt kétféle kutatói állásfoglalás összeütközéséről van szó, — ezt tisztáznunk kell, ha tovább akarunk dolgozni.* Én ugyanis azt tartom, hogy a hitelest mindenképpen el kell fogadni, a *„más"*-t, a történelmileg nem ellenőrizhetőt és nem feltétlenül hitelest pedig mindenképpen vissza kell utasítani, sőt azt tartom, hogy ott, ahol az ezzel ellentétes álláspont győzedelmeskedik, ott kutatni nem lehet. Úgy vélem, hogy tollat forgatni csak úgy szabad, ha tollunk az egyedül igaz szolgálatában áll; kutatni csak úgy lehet, ha az igazra bukkanva nem kell azt félve eltemetnünk, *érdem*, ha felmutatjuk; tudományos munkát végezni csak ott lehet, ahol *vétek* a hiteles elhallgatása; írni és élni — csak ott érdemes, ahol nemzedékem megkövez a valótlanért.

Sokra értékelem Mezősi Károlyt, a kutatót, az írót, az embert, akinek tudományos érdmeivel tisztában vagyok és akivel személyes barátság is összeköt. Nem azt mondom, hogy tudva valótlant védelmez, hiszen — láthattuk a tanulmányában — *hisz abban, amit állít.* De az írásában újra megjelenik ennek a százéves pernek a kísértete, az életrajzi esztéticizmus: ne törődj a feltétlenül igazzal, amit szebbnek ítélsz, fogadd el igaznak. Így lenne a költőből élettelen, mozdulatlan, jéghideg bronzszobor.

Veszélyes széptan ez, a halál esztétikája, — teljesedése mérhetetlen pusztításokhoz vezetne. Mert az igaz az, ami mindennél több, barátaim, ami mindennél szebb, a vélt szépségnél is szebb, mert a biográfia igenis *történetírás* és ott csak az szép, ami igaz, — mellette minden más harsogóan, fertelmesen rút. Ha Mezősi, a pedagógus a pozitívizmustól félti az általa említett „mindenkori magyar ifjúságot", akkor Mezősitől, a kitűnő írótól kérdezem: hisz az utókorban? Mert ha igen, akkor csak egytől féltheti az ifjúságot: *a hamisítástól*, amellyel — ezt ismétlem! — nem vádolom a szerzőt, de a régi esztétikai iskola, az „abszolút szép"-nek a pozitívvel homlokegyenest szemben álló tanainak teljesen akaratlan ébresztgetésével igen.

Meg kell értenünk valamit ebben a vitában, ha dülőre akarunk jutni. Mi, ez a generáció és hiszem, hogy az utánunk következők is, *az igazat akarjuk tudni, hirdetni és tanítani, cafrang és cicoma nélkül,* — amelyre, hitünk szerint, az égvilágon semmi szüksége sincs Petőfi Sándornak. Számunkra Petőfi nem fénylő szobor, hanem fénylő példa: az élő költő neveljen bennünket, ne csinált mása. Többet és nagyobbat nem adtunk eddig a világnak, mint őt: *a hiteles sohasem fogja kisebbiteni a segesvári halottat, de a nem hiteles, a koholmány emlékével, szellemével össze nem egyeztethető.* És ezért a mondatért, álláspontunknak ezért az alapjáért vállaljuk a felelőséget.

*

Mezősi Károly tanulmányában így látjuk csoportosítva mondanivalóit:

I. *A „mai kutatás"* — értsd alatta a Lengyel—Heydte és az ezt kiegészítő vallomásokból eredő álláspontot, illetve ezek elfogadását — *teljesen tévúton halad.*

II. *Baynovics Mihály* leírása viszont *„nem a képzelet szüleménye, mint Petőfi halálára vonatkozó több leírás..."*

III. Petőfi halálát annak a Baynovics Mihálynak és Kovács Józsefnek a leírása alapján javasolja elfogadni, akiknek eddig *még a személyükre nézve sem jutott eredményre,* — mint maga írja.

A válaszomban Mezősi tanulmányával ebben a sorrendben fogok foglalkozni.

I.

Először is Mezősinek két állítására szeretnék reflektálni:

Azt írja, hogy az 1956. évi kutatás Lengyel és Heydte leírását Petőfi *sírja* „biztos forrásának" fogadta el. Sohasem kutattuk és nem kutattam Petőfi sírját, bár nagyon kevés kutatónak volt erre annyi alkalma mint nekem. Megmaradtam a költő katonakora, a szabadságharcbeli környezet és Petőfi halála körülményei, halálhelye kutatójának. Egy évszázaddal a költő halála után egyedül a testereklyék megtalálására irányuló „sírkutatást", egy praktikus álruhában jelentkező romantikus szándéknak, nagyon tudománytalan vállalkozásnak ítélem és mindig is így ítéltem. Igenis van álláspontom a költő *valószínű* tömegsírjára nézve, de ez is csak feltételes és *csak* a tömegsírokra vonatkozik. Sohasem mulasztottam el hangsúlyozni, hogy Petőfit éppen így *magányos sírba is temethették,* s ez esetben — a mai eszközeinkkel — a sírja megtalálásának még csak reménye sincs.

A másik állítása Mezősinek az, hogy „a régi cikkekhez mellékelt térképek elegendő helyleírást is nyújtanak...", majd hivatkozik a *Magyar Salon* „eredeti rajzá"-ra, mondván hogy ez a „szökőkúttól kezdve a honvédsírokig a csata minden lényeges helyét feltünteti." Nem, ez nem így van. Mezősinek ebből a megállapításából a tájékozatlan úgy vélhetné, hogy teljesen felesleges volt a „mai kutatásnak" az ütközet helyszínéről új vázlatokat produkálni, mert hiszen a „régi cikkek"-nél ezt megtalálja az érdeklődő. — Mezősinek ebből a véleményéből először is azt állapítottam meg, hogy a szerző kevéssé ismeri az ütközet és költő eltünésének terepét. Ugyanis az általa nagy nyomatékkal említett — Haller József által rajzolt, de a szerkesztőségben 1886-ban *átrajzolt* — kusza vázlat az ismert rajzok közül éppen a leghasználhatatlanabb![1] Ha valaki a *Magyar Salon* „eredeti rajza" alapján próbálna tájékozódni a csatatéren — mint Mezősi — úgy a tömegsírok helyén az ütközetben elhullott lovak sírgödrét találná meg, ellenben nem találná sem az ütközet döntően fontos helyeit — pl. a tulajdonképpeni csatateret, a Rogyina és Livádia me-

[1] *Magyar Salon,* 1886. évf. 155: l. — Dr. Váli Béla cikke — amelyhez ez a vázlat tartozik — hasonló a rajzhoz: telve súlyos tévedésekkel.

zőségeit — sem a héjjasfalvi országút kulcspontjait, a tanulmány szerzője által is sokat emlegetett „domb"-ot, az „úthajlat"-ot, de a „szökőkutat" is hiába keresné ott, ahol ez az „eredeti rajzon" szerepel: csekély 1/4 kilométerrel rajzolta el a szerkesztőség. — Ilyés Gyula két évtizeddel ezelőtt közölt a költő halálára vonatkozó tanulmányában egy ugyancsak Hallertől eredő, de át nem rajzolt vázlatot.[2] Gyalókay Jenő a segesvári ütközetre vonatkozó alapvető tanulmányában kitűnő vázlatokban ismerteti a csatateret és én magam is sok helyen közöltem a helyszínen felvett vázlataimat. Érthetetlen, hogy miért kell Mezősi Károlynak egy 1886-os, durva hibáktól hemzsegő tollrajzot jól használható vázlatnak neveznie — ennyire nem bízik a „mai kutatás" adataiban?

Tény, hogy a következő részeit a válaszomnak nehéz volna vázlat nélkül figyelemmel kiserni; — engedje meg ezért az olvasó és a tanulmány szerzője, hogy újra mellékelhessem az ütközet helyszínének pontos rajzát.

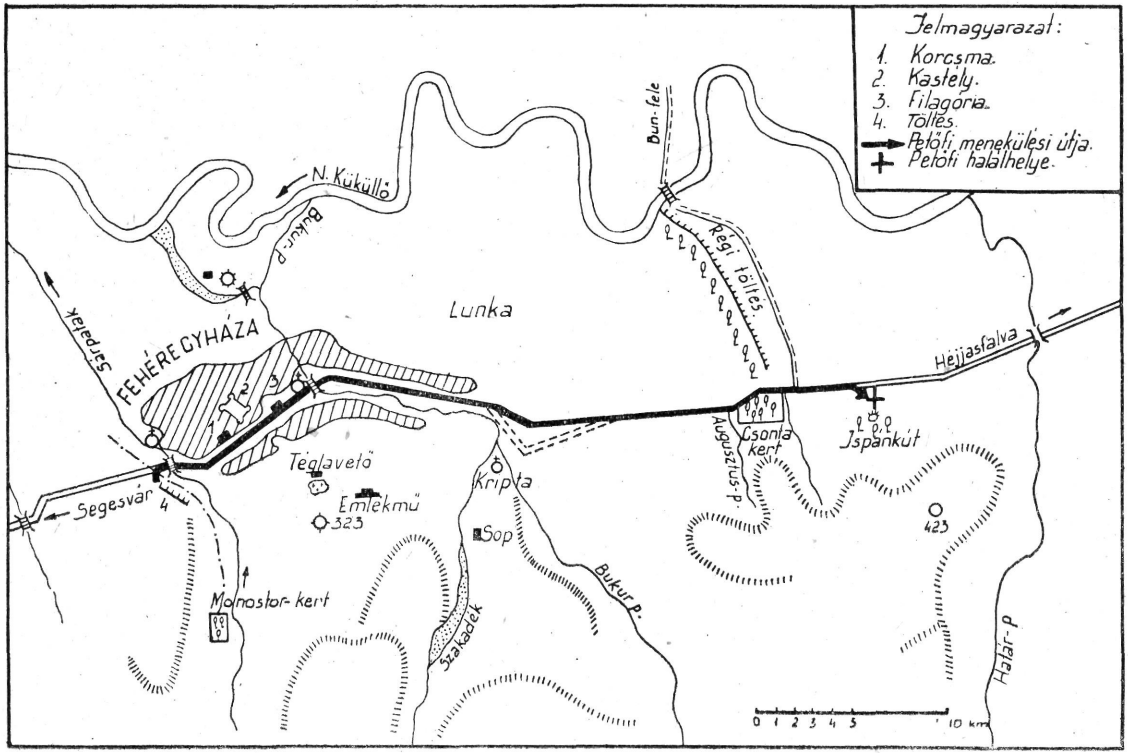
*

Lengyel József székelykeresztúri orvos vallomásáról azt közli velünk Mezősi Károly, hogy „az irodalom annak szinte kizárólagos értéket tulajdonított". — Oldalakon keresztül lehetne bizonyítani, hogy ennek az ellenkezője igaz: soha a Petőfi eltűnésére vonatkozó irodalom a múltban nem tulajdonított a Lengyel-vallomásnak kizárólagos értéket, hanem ezt az irodalom a valószínűen hangzó vallomások *egyikének* tartotta számon. Mezősi a tanulmányában Ferenczi Zoltánt, Illyés Gyulát és Dienes Andrást sorolja fel, mint akik Lengyel közlését fogadják el, de ugyanakkor Ferenczit mintegy rehabilitálja, mikor megjegyzi, hogy „nem állt ki határozottan Lengyel mellett..." — A szerzőnek itt igaza van, Ferenczi abban a hiszemben volt, hogy a Lengyel és a Gyalókay vallomások között súlyos ellentét van — Petőfi „leszökött az országútról és a hegy felé menekült"[3] —, tehát nem tudott teljesen hitelt adni a héjjasfalvi országút tanújának, Lengyelnek, bár az orvos vallomását „hihetőbb"-nek ítélte. Ferenczi, a kiváló biográfus, aki azonban a helyszínt egyáltalában nem ismerte, tévedett és tévedésének alapja ugyanaz, mint Mezősié: sem az ütközet lefolyását, sem annak terepét nem ismerte annyira, hogy észrevegye az ellentmondásokat és maga ne jusson ellentmondásokba.

Ez az oka annak, hogy amíg Mezősi javára írja Ferenczinek, hogy „nem állt ki határozottan" Lengyel mellett, azt a tanulmányomat, ahol négy térképvázlattal — hiszem, hogy elfogadhatóan —

[2] Illyés Gyula: *Petőfi halála.* — *Tükör,* 1937. évf. 11. sz. — 770. l.

[3] Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza (Budapest, 1896.) III. köt. 376. l.

Áttekintő vázlat Petőfi menekülésének útvonaláról és halálhelyéről.

bizonyítom Ferenczi Zoltán tévedését,[4] a szerző nem méltatja figyelemre.

Ellenben jelentőségén túl eső figyelemre méltat egyetlen mondatot, mely — hite szerint — a Lengyel-vallomás ellen szól, *Breit Józsefnek* egy kegyeletes, minden hivatkozást nélkülöző egyetlen mondatát, hogy t. i. Petőfit az ütközetben „mint rendesen, legelsőnek a küzdők sorában" látták. Ezt a mellékmondatot Mezősi úgy magyarázza, hogy Breit „olyan adatközléseknek adott hitelt, mely Petőfiről ezt állította és *nem Lengyelnek.*" — Merész következtetés, még sokan élünk, akik igen jól és személyesen ismertük Breit Józsefet, a szabadságharc érdemes hadtörténetíróját, őt magát, irodalmi működését és érdeklődési területét. Nyugodtan állítjuk, hogy ennek a nagyképzetségű katonai írónak az érdeklődési területén teljesen kívül esett Petőfi eltűnésének kérdése, soha ezzel nem foglalkozott és — mert erről beszéltem vele — fogalma sem volt arról, hogy kicsodák Petőfi eltűnésének tanúi, hogy kicsoda Lengyel József. Soha ebben a kérdésben állást nem foglalt, a segesvári ütközet leírásánál — ahol egyébként Gelichet követte és így *az ütközetre vonatkozó adatai is tévesek* — „illőnek" tartotta Petőfit egy mondat töredékében megemlíteni, egyébként soha erről nem írt. Nem lehet tehát azt állítani, hogy Breit könyve olyan „történelmi munka", mely „ellene mondott" Lengyel vallomásának.

Sajnálatos jelenségnek vagyunk itt a tanúi: a szerző Breit hat szavát hozza fel bizonyítékként Lengyel ellen, szerinte ez dokumentum, ahol *meg sincs említve Lengyel neve.* Ellenben azok a cikkek, tanulmányok, kötetek, ahol a szerzők *oldalon keresztül foglalkoznak a Lengyel-vallomással,* ahol valóban erről a tanúról beszélnek, mérlegelik a mondatait és azt nagyon hihetőnek ítélik, — ezek a szerző számára nem mondanak semmit. Senki nálam jobban nem védi Mezősinek azt a jogát, hogy véleményét elmondhassa, nemcsak a költő halála, hanem a születés kérdésében is — amelynek szintén kutatója — de most, hogy az eltűnés problémájában alkalma nyílt erre, egy törvényt láttunk itt teljesülni: *ahol a kutató mindenképpen ellenvéleményt akar produkálni, ott mindig ilyen sovány bizonyítóanyag kerül a tudomány asztalára,* többnyire igen széles körítéssel.

*

„Arra a meggyőződésre jutottam, hogy Lengyel és Heydte adatai ... a kutatást tévútra vitték" — állítja Mezősi. A következőkben Mezősit idézve fogjuk bizonyítani, hogyan viszi tévútra a kutatót a „felfedezése", itt történetesen a Baynovics féle közöletlen leírás. Ez az az eset, amikor a kutató — nem győzöm ismételni, hogy nem félrevezető szándékkal — úgy akar megoldani egy egyenletet, hogy annak bal oldalára nem az ismeretlent helyezi, hanem a „felfedezését", a

4 *Hol tünt el Petőfi?* — Új Hang, 1956. évf. július, 57. l.

másik oldalra csoportosítva minden adatot, amelyről úgy véli, hogy állásfoglalásnak kifejezői. Tehát *nem keresi* az ismeretlent: hogy így matematikai egyensúly sohasem keletkezhetik, az egyenlet felborul és az ismeretlen váratlan helyen bukkan fel, azt látni fogjuk.

„Az első leleplezés" — mondja Mezősi a Lengyel vallomásról — az, hogy Lengyel Józsefnek „fogalma sem volt arról, milyen volt Petőfi külseje..."

Valóban kevés fogalma volt erről, majdnem semmi. Pokoli tüzérségi tűzben — az ellenség a hidat lőtte, a lövedékek 30 lépésnyire tőlük csapódtak be — látta a sütőkemence romjain üldögélő, majd a hídkarfához támaszkodó, egyre fokozódó nyugtalansággal járkáló költőt — aki nem volt a közvetlen közelében. Mezősi ugyanis téved, Lengyel sohasem mondta, hogy a sütőkemence romja, ahol Petőfit ülni látta, ugyanazon a portán lett volna, ahol ő elhelyezkedett. A „romok között" foglaltak helyet mindketten, de éppen Haller József vázlatai bizonyítják, hogy több száz méteres körzetben a Sárpatak környékén minden ház romokban állt. Lehetséges, hogy Lengyel látta a költőt előző napon Székelykeresztúron, mikor Bemmel és vezérkarával a piacon sétált — de ez *este* volt és egy pillanat lehetett. Az azonban bizonyos, hogy Lengyel látta a költőt Fehéregyháza közepén a vendéglő mellett, amikor Petőfi egy a csatatér felé vágtató löveggel jött szemközt és betért pihenni a vendéglő kapuján: erre az orvosnak tanúi vannak, akiket megnevezett.[5] Tehát *látta* Petőfit és *tudta* kicsoda. Amikor az orvos a hídhoz került, kitárult előtte a csatatér, erről a félelmetes látványról és a félelemről egészen őszintén beszél, életében először volt egy harctér szélén. A híd volt a csatatér felé az egyetlen átjáró, amelyen lőszeres szekerek, lövegek robogtak, katonák, sebesültek, hullavivők nyüzsögtek, miközben dörögtek az ágyúk.

Ilyen körülmények között kerül a szeme elé újra az a polgári ruhás tiszt, akit már az előbb is látott egy pillanatra. Egy házromon üldögél, néha látja a helyéről eltávozni, de azt nem tudja megmondani, merre, annyira nem kisérte figyelemmel. Az arca? Húsz kilométert szekerezett a költő a délelőtt folyamán a sereget követő porfellegben: az orvos egyszer kerül ennek az arcnak a közelébe, mikor az összeomlás szörnyű perceiben „mellette fut el", majd távolabbról látja, egy kukoricás széléről, mikor az egyetlen szót dob feléje — *potomság!* — aztán már csak az országúton látja, a vitorlavászon kabátjának világos foltját. Ennyi a valóság, ezt írja le. De ezt tizenegy év múlva írja le, 1860-ban és nem tudja, hogy ahhoz a portól és csatatéri füsttől lepett archoz, melyet a félelem perceiben, csattanó lövések között látott, szőke, avagy barna szakáll tartozott-e?

[5] Lázár Albert, Gamerra Gusztáv, Dáné Mózes voltak az orvos által megnevezett és — élő! — tanúk. (Lengyel József: *„Egy szemtanú Petőfi haláláról"* — Történeti Lapok, 1874. évf. 22. sz. 351. l.).

Nem tudja! — ahogy én sem tudom, hogy több, mint 12 évvel ezelőtt, egy januári napon, életemnek egy válságos órájában szőke, barna, vagy talán gesztenyebarna volt az a férfi, aki süvöltő tüzérségi tűzben mellettem állt, s akinek nem mást köszönhetek, mint az életemet. A vékony alakjára tisztán emlékszem és érdekes, hogy a nevére is, — semmi másra. Ha ezt nekem nem hiszi el Mezősi Károly, kérdezzen meg szűkebb hazájában egy kúnsági volt katonát, bárkit, hogy amikor a föld reng alattunk és a becsapódó lövedékek az arcunkba vágják a földet, képesek vagyunk-e pontosan megjegyezni a közvetlen közelünkben heverő ember bajuszának és hajának színét?

Ez Mezősi „első leleplezés"-e, melyet maga szerző is kissé csodálkozó megjegyzéssel kísér: nem érti, hogy Pákh Albert, miért nem tett észrevételt Lengyelnek a „szőke" Petőfire vonatkozó közlésére, sőt nagyon hihetőnek tartotta ezt a vallomást, pedig ugyancsak ismerte Petőfi hajszínét... Most tegyük hozzá, hogy Orlay sem tett, Gyalókay Lajos sem tett, Egressy, Pap Lajos, Kőváry — egyik sem tett. De nem tett Ferenczi sem, Meltzl sem, Farnos sem, Török sem: ezek a nagy kutatók nem leptek bennünket azzal, hogy egy csatatéren látott hajszínen döntsék el egy vallomás hitelességét.

Lengyel Heydtére hivatkozik és Heydte beszélhetett egy *szőke* halottról is. Tudjuk, hogy Heydte *két* magyar halottat látott a héjjasfalvi országút mentén és azt is tudjuk, hogy a másik halott, aki egyenruhában, a buni út beszögellése táján — az Ispánkúttól kb. 250 méternyire — hevert, a *szőke* szakállú Bartha Elek százados volt.[6] De a szökőkútnál heverő halottat Heydte két ízben is fekete hajúnak és szakállúnak írta le. Hogy valóban emlegetett-e Heydte egy szőke halottat, vagy csak a székely orvos értette félre a német bárót — ezt már nem fogjuk megtudni, de azt bizonyosan tudjuk, hogy a Heydte—Lengyel vallomások összefüggése semmi esetre sem a „szakáll-kérdésen" és — mint később látni fogjuk — egyáltalában nem a „nadrág-kérdésen" múlik.

Mezősi Károly második leleplezésével, hogy t. i. Lengyel József nem volt ezredorvos, hanem „kandi néző", úgy érzem, nem kell sokat foglalkoznunk. Maga Mezősi győzte meg az olvasót, hogy ennek a „leleplezője" — maga Lengyel József; az orvos igen határozottan, szinte nyersen tiltakozott a reá ruházott titulus ellen. Nem tett mást, mint első segélyben részesített néhány sebesültet, mint a kaszai fuvarost is. Mezősi szerint ez „nagyobb műtét", amelyet csak „műszerekkel ellátott kötözőhelyen lehet elvégezni", tehát — következteti Mezősi — Lengyel hazudik. Hallott már Mezősi Károly pince-óvóhelyen, marhavagonban, gyertya mellett, bicskával végzett sebészi műtétek-

[6] Szatáni fuvaros vallomása, aki látta Bartha Elek százados halálát, személyleírást is ad róla: „egy közép termetű, *szőke-kisszakállú* tiszt"-nek nevezi és leírja a helyet, ahol elesett: a Lunka keleti szegélye és a buni út között, a holttest az „út sánca oldalához döntve" hevert. (Országos Levéltár, Kisebb családi levéltárak, 45. — 433. lapsz.)

ről? — mi hallottunk, sokkalta nehezebbekről, mint egy elvérzés előtt álló sebesült karjának elmetszése. Minden sebész igazolhatja, hogy egy — bizonyára tüzérségi lövedéktől roncsolt — cafaton függő felkar elmetszéséhez és egy esetleges szorítókötés alkalmazásához nincs másra szükség, mint akár egy zsebtokból elővett késre és orvosi lelkiismeretre. Milyen alapon tételezzük fel, hogy mindez hiányzott a székelykeresztúri sebésznél? — Milyen joggal gúnyolhatjuk „hazafiúi buzgalomnak" az orvosnak ezt a magától értetődő tevékenységét, amelyet ma is és mindig kötelességének érezne elvégezni minden sebészorvos hasonló helyzetben? — Mezősi arra alapítja gyanúját, hogy Lengyel a további közléseiben már nem emlékezik meg erről a segélynyújtó tevékenységéről. Nem pedig azért, — állítja Mezősi —, mert „ezen a ponton lehetett legkönnyebben kétségbe vonni állításai hitelességét..." — A válaszom erre az, hogy ezen a ponton lehet legkönnyebben kétségbe vonni Mezősi állításainak hitelességét, mert hiszen *maga Mezősi idézi* a továbbiakban Lengyelt, aki 1879-ben — tehát közel húsz évvel az első leírása után — jól érthető magyar nyelven ezt megismétli: „A Segesvár—Fehéregyházi csatában, *mint polgári orvos, önként vettem részt és segítettem a megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek...*" — Lengyel soha nem keveredett ellentmondásokba.

*

„Lázár Ádám, a marosvásárhelyi kerület függetlenségi párti képviselője, mint a Történelmi Társulat tagja...", — sorolja fel Mezősi Károly Lengyel első számú ellenfelének címeit. Lázár Ádám így azt a benyomást kelti, hogy csupán hazafi és történettudós. Igaz, hogy megválasztották képviselőnek, de Mezősi is jól tudja, hogy ez mellékfoglalkozása volt, igaz, hogy a Történelmi Társulat tagja volt, de Mezősi is jól tudja, hogy aki akart, tagja lehetett a Társulatnak, nem volt ez zárt testület, mint az Akadémia. De miért nem közli olvasóival Mezősi Lázár Ádám *valóságos* foglalkozását?

Ugyanis hites *ügyvéd volt*, kitűnően kereső, nagy ravaszságú fiskális, Lengyel József halálos ellenségének, *gróf Haller Józsefnek a jogtanácsosa.*[7] Ilyen címekkel díszítve egyszeriben másként látjuk őt ebben a perben, — és most már nem is bizonyos, hogy „mint a Történelmi Társulat r. tagja, az igazságot kívánta felkutatni." (Mezősi) Mi a véleménye Mezősi Károlynak, — elfogulatlan kutató a grófi jogtanácsos a gróf ellenfelével szemben?

Lázár Ádám, a hites ügyvéd bebizonyította, hogy nem. A kihallgatandó tanúkat ugyanis a „kutató" Lázár Ádám ajánlotta a „vizsgálatot" lefolytató vármegye urának, Apáthy alispánnak, akinek — mondjam-e? — olyan volt a viszonya az egész kérdéstömeg irodal-

7 Ezzel kapcsolatos levelezését lásd! Országos Levéltár: K. Papp Miklós irathagyatéka, levelek.

mához, mint hajdunak a harangöntéshez. Lázárnak sem sokkal több, de ő pontosan tudta, hogy *mit akar.* Hivatalos vizsgálatot akart és jegyzőkönyvet. De a magyar jogtörténet az olyan perrendtartást, ahol az érdekeltek — Haller Ferenc gróf és sógora, Gamerra báró — tanúként szerepelnek, viszont a vádlottat, Lengyel orvost nem hallgatja ki senki — csak az úriszéki itéleteknél ismert. Ezért neveztem ezt úriszék módjára lefolytatott vizsgálatnak, amit Mezősi sérelmez, — nem volt igazam? Ugyanis az igazságot semmi esetre sem lehet úgy felkutatni, hogy amikor a személyükben sértett grófok jogtanácsosa — Lázár Ádám — „a közvéleményt... az eredményről tájékoztatta" (Mezősi) ugyanakkor a jegyzőkönyv adatait úgy hamisítja meg, hogy több mint hét évtizeden át nem tudtunk mihez kezdeni a legfontosabb tanú — Pap Lajos alezredes — vallomásával. Nyilvánvalónak látszott, hogy valami nincs rendjén, de összehasonlítani Lázár „tájékoztatását" és az eredeti jegyzőkönyvet nem lehetett, mert a jogtanácsos-kutató az Apáthy-jegyzőkönyveket magához vette és azokat évek múlva következő hatósági sürgetésre sem adta vissza. Sohasem adta vissza! Ebben az évben én találtam meg egy szekrény mélyén és erről a továbbiakban még beszélni fogunk.

Vitathatatlan, hogy a „vizsgálatot" a sértett grófok kezdeményezték és a jogtanácsos erőszakolta ki. Kik voltak a tanúk?

1. Gamerra Gusztáv báró, Haller Ferenc sógora, aki — Mezősi szavai szerint — „Lengyelt a csatában nem látta..." — De láthatta, ha Gamerra báró nem volt a csatában? *Semmiféle minőségben, vagy beosztásban nem vett részt az ütközetben* és még a saját vallomása szerint sem volt jelen a döntés idején a helyszínen, tehát miért közli velünk Mezősi, hogy a báró *tanúsága* szerint Petőfi „a Monasztéria táján lelte halálát"? — Miért nem tartja érdemesnek megjegyezni, hogy a bárónak ezt a vallomását megcáfolták és megcáfoltnak ismeri az irodalom?[8]

2. Haller Ferenc gróf a másik „tanú", aki egyúttal sértett is, akiről Lengyel — Ferenczi szerint is! — eredménnyel bizonyította be, hogy a gróf sem vett részt a segesvári ütközetben.[9] De hogyan hihető el Mezősi Károly, hogy a Haller Ferenc által állítólag látott ismeretlen — fekete magyar ruhában és *lóháton!* — Petőfi Sándorral azonos? — Haller Ferenc segesvári térparancsnok az V. cári hadtest közeledésének hírére kardcsapás nélkül kiürítette a várost. Ezzel szemben azt állította, hogy július 31-én hajnalban — tehát a segesvári ütközet napján — vonult ki Segesvárról, vitéz módon, csak akkor, midőn a cári tűzérség lövetni kezdte a várost. Ezt a végtelenül otromba koholmányát csak pár hónap óta ismerjük, mióta az eredeti

[8] Lengyel József: *Végszavam Petőfi Sándor eltűnéséhez.* — Magyar Polgár, 1880. évf. 191. sz. Itt Lengyel valóban nagyon nyersen teszi közzé, hogy Gamerra a csata vonalán „kívül forgolódott": nem *lehetett* tanúja a döntő óráknak. Gamerra a kemény válaszra — hallgatással felelt.

[9] Uo.

Apáthy-féle jegyzőkönyvek — hetvenhét évi kallódás után — előkerültek, tehát érthető, ha Mezősi ennek a tanúnak szavahihetőségéről nincs teljesen tájékozódva.[10] De semmiképpen nem érthető, hogy Haller Ferencet, akit gyáva futásáért Bem dorgált meg és ezt Ferenczi is hangsúlyozza.[10/a] — tehát ez régen ismert tény — Mezősi úgy emlegeti, mint „1849-ben segesvári térparancsnokot", aki „állította, hogy ő a csatában jelen volt." — Nem tudná Mezősi, hogy a segesvári csatában — amelynek még a századparancsnok-helyetteseit is ismerjük — gróf Haller Ferenc őrnagy *bizonyíthatóan* nem volt? Nem tudná Mezősi, hogy Haller Ferenc őrnagy magánszemélyként — egy pónilovon — kióvakodott Fehéregyházára, éppen olyan „kandi néző"-ként mint a polgári kíváncsiskodók, mint Lengyel orvos, azzal a különbséggel, hogy Haller Ferenc még a hídig sem merészkedett, a falu fogadójánál ácsorgott néhány hasonszőrű barátjával, majd elódalgott? Azt sem tudná Mezősi, hogy Lengyel ezt nyugodtan megírta róla és erre a szégyenletes nyílt vádra a gróf nyugodtan hallgatott?

Mezősi Károly ezt tudja, mert ugyanazt a cikket idézi, melyben ez a lényeges — és minden kutató által elfogadott — adat szerepel.[11] De akkor *miért hallgat erről?* Helyesnek véli, ha bibliografiai hivatkozásokkal ellátott adatai alapján a kellően nem tájékozott olvasóban az a benyomás keletkezik, hogy egy a csatában részt nem vett civilt, egy hazudozó felcsert a segesvári ütközet két vitéz részvevője — egy huszárszázados és maga „a segesvári térparancsnok"! — eredményesen megcáfolt?

Ha Mezősiről az volna a véleményem, hogy mindezt félrevezető szándékkal teszi, ezt megírnám. De nem ez a véleményem: Mezősi becsületes kutató, aki Lengyelt tartja hamis tanúnak, *mert hisz a Baynovics-leírásban.* Ha a kritikai válogatást egy ilyen hit előzi meg, az megbénítja a kutató ítélőkészségét. Így történhetik meg, hogy Mezősi Breittől kezdve, aki sohasem vett részt a költő eltűnése körüli vitában, Haller Ferencig, aki sohasem vett részt a segesvári ütközetben, — mindenkit felsorakoztat vélt igazának védelmére.

3. Így sorakoztatja fel Pap Lajost is Mezősi, mint az Apáthy-féle vizsgálat harmadik tanúját. És állapítsuk meg, hogy Mezősinek teljesen igaza van, mikor azt állítja, hogy az *általa ismert* Pap-vallomásban a tanú „a Monasztéria táján" látta Petőfit, amikor a vezérkarral áttörték a dzsidások gyűrűjét.

De az ütközet története igazolja, hogy ez semmi esetre sem történt a Monostorkertnél (tehát a „Monasztériánál"), hanem Fehéregyháza ellenkező — keleti — oldalán; a most előkerült Haller-vázlatok igazolják, hogy Bem és kísérete nem is érintette a Monostorkertet; Haller József

[10] Az Apáthy-féle jegyzőkönyveket 1957 júniusában találtam meg. L!. a 14. jegyzetet.

[10/a] Ferenczi Z.: i. m. III. köt. 370. l.

[11] *Lengyel József második levele.* — Vasárnapi Újság, 1861. évf. 32. l.

adatai igazolják, hogy a dzsidásokkal való összecsapás nem a Monostorkertnél volt, hanem ettől egy kilométernyi távolságban, a Haller-kriptánál, mely néhány lépésnyire esik az országúttól,[12] tehát Pap Lajos alezredes, Bem vezérkari főnöke a héjjasfalvi országút mentén látta Petőfit, már Fehéregyházán túl. — Mezősi ugyanis a „Monasztéria nevű oldal" kifejezést a Lázár Ádám által közölt — a *Magyar Polgár*-ban megjelent — Apáthy-féle jegyzőkönyvekből veszi, ahol a Pap-vallomás erre vonatkozó mondata így hangzik: „a Monasztéria nevű oldal, az országúttól ezer ölnyire".[13] — Az irodalom eddig valóban így ismerte a Pap-vallomást, Mezősi tehát semmiképpen nem hibás, ha így idézi. Nem tudhatja — mivel még nem publikáltam —, hogy 1957 júniusában a Petőfi Irodalmi Múzeum rendezetlen anyagában — Ferenczi Zoltán magánlevelei és személyi okmányai között — megtaláltam Pap Lajos eredeti vallomását, amelyből *a Monostorkertre és az ezer öles távolságra vonatkozó utalás hiányzik.* Ezt Lázár Ádám — ki „az igazságot kívánta felkutatni" — csempészte Pap Lajos vallomásába, majd magához vette az eredeti jegyzőkönyveket és azt öt év múlva hiába követelte rajta a megye — nem adta vissza. Azt állította, hogy Jókaihoz küldte el, de a megye hiába fordult Jókaihoz, a jegyzőkönyvek ott sem voltak. Hogy miként kerültek ezek az okmányok Ferenczi Zoltán magánirattárába, — ki tudna erre ma felelni? De annyi bizonyos, hogy az iratok között megtaláltam Haller Ferencnek egy döbbenetesen félrevezető vázlatát: ebből kellett az akkor Budapesten élő és már súlyos beteg Pap Lajosnak meghatározni, hogy hol látta az áttörés pillanatában Petőfit. Örülnék, ha Mezősi Károly is átnézné ezeket a jegyzőkönyveket s velem együtt állapíthatná meg, hogy nehéz dolga lehetett a nyolcvanas években a kutatónak: nemcsak az egyre gyöngülő kortársi emlékezettel, hanem az eltűnés problémájával mitsem törődő, de minden hájjal megkent fiskálisi ravaszkodással is meggyűlt a baja.[14]

Annyit azonban elvártunk volna Mezősi Károlytól, akinek a Petőfi-születéshely körüli vitákban annyi tapasztalata van már a hamisításokban, akinek jó néhány hamisítás leleplezését köszönhetjük, hogy alaposabban a körmére néz „hites ügyvéd Lázár Ádámnak", kissé fukarkodik a dicsérő jelzőkkel, belátva, hogy a történelmi társulati tagság nem biztosítéka a tudományos megbízhatóságnak.

*

Mezősi Károly azt a kérdést vizsgálja, hogy „Petőfi eljuthatott-e

[12] L! Gyalókay Jenő: A segesvári ütközet. — Hadtörténelmi Közlemények 1932. évf. 229. l. — Továbbá: Haller vázlata Bem menekülési útvonaláról. Orsz. Lev. Kisebb csal. lev. 54: 449. l. Továbbá: Haller József: Petőfi Sándor sírhelyéről. — Erdélyi Híradó, 1890. évf. 119. sz. — Itt ezt közli: „mikor Bem *már a kriptát elhaladta* kíséretével ... uhlánusoktól megtámadtatván ..."

[13] Lázár Ádám: *Petőfi Sándor eltűnéséről.* — Magyar Polgár, 1880. évf. 185—186. sz.

[14] Az Apáthy-féle jegyzőkönyvek és mellékletei — rendezve — a Petőfi Irodalmi Múzeumban vannak; a ladulát *„Petőfi eltűnésének okmányai, a Petőfi Társaság anyaga"* felirattal láttam el.

a buni út beszögelésénél lévő kaptatóig?...” — Nem juthatott el, állapítja meg és ezt a következőkkel indokolja:

1. Lőrincz József, „a fehéregyházi csatában résztvett honvéd őrnagy” szerint Petőfi a „falunál hátrább... nem menekülhetett.”

Mezősinek tudnia kell, hogy *Lengyel vallomásának Lőrincz őrnagy hitelt adott* és mi is hitelt adunk a becsületes Lőrincz tanúságtételének: ő maga közölte velünk, hogy betegsége miatt *az ütközetben részt nem vett*, pihenőben tartózkodott. Hogy hol halt meg Petőfi, Lőrincz nem tudta, soha ezzel ez a tisztességes katona nem dicsekedett, a döntő pillanatokban *színét sem látta a költőnek*, amit erről mond, az csupán feltételezés. De ha ezt Lőrincz ilyen őszintén megmondta és ezt így tartja számon az irodalom — *miért nem mondja ezt meg az olvasónak Mezősi is?* — Valóban, a „csatában részt vett honvéd őrnagy” emlegetése és a továbbiak elhallgatása után, Lőrincz azt a benyomást kelti, mintha a költő halálának szemtanúja lenne. Nézetem szerint Lőrincz Józsefnek ilyen módon való szerepeltetése Mezősitől nem volt szerencsés gondolat; ez a tanulmánynak leggyengébb pontja.

2. Pap Lajos vallomása következik újból, amelyről már bőven beszéltünk és tudjuk, hogy ezt Lázár Ádám torzította el. Pap tehát *Fehéregyháza keleti kijáratánál, a Haller-kripta közelében látta a költőt, a héjjasfalvi országút mentén.* Vagyis igaza volt Lengyelnek: a Pap-vallomás az ő előadását erősíti meg.

De most Mezősi váratlanul összegezi mindezt és kijelenti: „Lőrincz József, Pap Lajos, Gamerra Gusztáv és mások(?) véleménye szerint Petőfi nem juthatott el a szökőkútig...” — A felsoroltak közül Pap Lajos az országút mentén még *élve* látta a költőt és sohasem állította, hogy látta volna az elestét, a másik kettő egyáltalában *nem látta* a kritikus órában Petőfit. Sehogyan sem érthető, hogy ezek miképpen cáfolhatnak meg egy tanút, aki viszont *látta* a költőt a buni útbeszögelés felé tartani? — Ugyanis annak a bizonyítására, hogy Petőfi nem juthatott el az Ispánkútig, arra lenne szükségünk, hogy Lengyellel szemben legalább egyetlen tanú akadjon, aki már az előbbi útszakaszon látta volna Petőfi halálát. Van ilyen tanú? Szerintem *nincs*, tudjuk, Lengyel sem látta, ezt elismerésre méltó őszinteséggel meg is mondta: nem látta meghalni Petőfit! Mezősi szerint *van* a halálnak tanúja: ez — ki volna más? — Baynovics Mihály. Mezősinek azért van szüksége Pap, Lőrincz és Gamerra tanúként való felsorakoztatására egy olyan útszakaszhoz, ahol ezek — *a saját állításuk szerint!* — nem voltak jelen, hogy a Baynovics-leírás támogatókat kapjon. Azt hiszem, nem tévedek ezzel az állításommal.

*

Imreh Sándor a következőképpen jelenik meg Mezősi leírásában: „... bíráló, a szabadságharcban Mátyás-huszár, később marosvásárhelyi nyomdavezető, a múlt század végén Petőfi eleste körülményeinek egyik lelkes kutatója, az 1848—49. Történelmi Lapok munkatársa...” —

Látjuk, ellátja címekkel, de mire való ez? — Hogy ez a valóban vitéz huszárkáplár, egy kiadatlan memoár szorgalmas jegyzője: kutató, író, tudós, tudományos munkatárs legyen, pusztán azért, mert Lengyel ellenfele?

Nagyon lenézne, aki azt képzelné, hogy „haragszom" Imreh Sándorra, mert tudvalevőleg ő volt az — Mezősi erről egy szót sem szól –, aki a segesvári csatatéren, Haller Józseffel együtt, élve temettette el Petőfi Sándort.[15] Ezt a borzadályos álláspontját egészen megható, a diletánsokat jellemző dühösséggel védte; életének célja az volt, hogy Lengyelt megcáfolja és keserű bánata, hogy az orvos soha egyetlen támadására sem válaszolt.

A lelkes Imreh Sándor a következőket állítja:

1. Közölte vele egy Csoboth István nevű ember, hogy látta Petőfi Sándort a segesvári ütközetben, ilyen öltözetben: tiszti egyenruhában, tollas kalappal, fehér pelerinben, karddal, sarkantyús csizmában, lóháton...

2. Kiss János közölte vele, hogy „a két hadakozó fél fegyvereiből kifejlődő lőporfüst" elborította a csatateret, tehát — mondja Imreh — „Lengyel már csak a porfelleg miatt sem láthatta Petőfit".

3. De a költő és az orvos közötti távolság miatt sem ismerhette fel a domb tetejéről Lengyel Petőfit, hiszen — így állítja Imreh, így közli Mezősi — *„3000 lépés"* volt közöttük.

4. Végül újra felveti Imreh a kérdést — és ezt Mezősi döntő érvként mutatja fel — hogy Lengyel orvos *„Héjjasfalva közeléből* hogyan ismerhette fel Petőfit?..."[16]

Mi viszont most már Mezősi Károlyhoz fordulunk határozott kérdéssel:

1. Elhiszi, hogy Csoboth nem Petőfit látta Segesvárnál huszártiszti uniformisban, tollas kalappal, hanem *Zeyk Domokost*, aki valóban így volt öltözve?

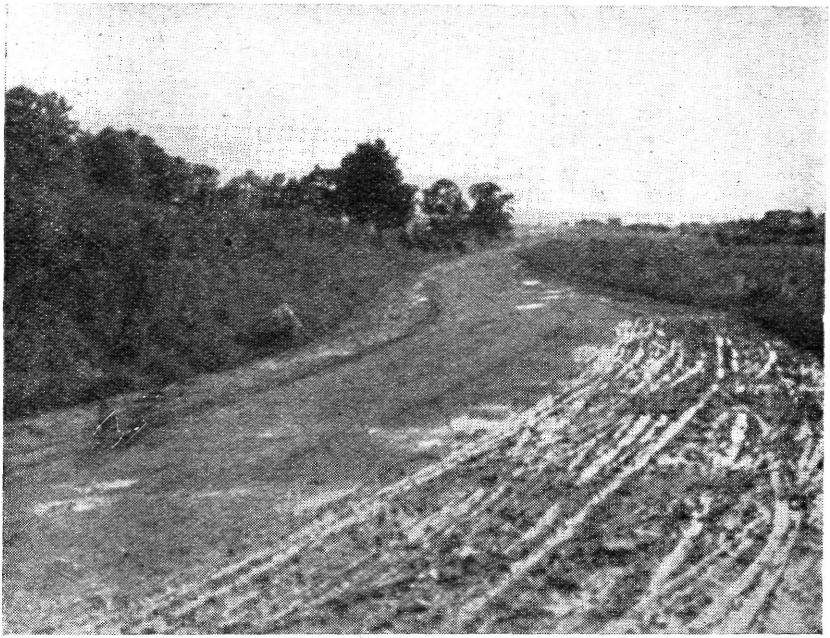
2. Elhiszi, hogy az ütközet lőporfüstje nem boríthatta el a kilövési helyektől legalább 4 kilométernyire levő kaptatót és úthajlatot, — amikor a tüzérségi tűz egy órája szünetelt?

3. Elhiszi nekem, hogy a domb és Lengyel által említett úthajlat között nem 3000 lépésnyi távolság van, hanem gyenge *500 méter*? — tehát Petőfit *láthatta* a dombról Lengyel. Csatolom egyik helyszíni felvételemet, bárki megítélheti ezt.

[15] H. R. (Imreh Sándor) *Petőfi Sándorról.* — Marosvidék, 1888. évf. 53. sz. 211. l.

[16] Csobothnak Petőfi öltözetére vonatkozó leírását l. Imreh Sándor: *Ujabb adatok Petőfi haláláról.* — 1848/49. Tört. Lapok, 1892. évf. I. 213. l. — A többi adatra vonatkozó hivatkozást l. Mezősinél.

4. Végül elhiszi, hogy Imreh Sándor „csupán" 3 kilométert tévedett, mikor azt állította, hogy Lengyel Héjjasfalva közeléből nézett vissza Petőfire? Ugyanis a kaptató, ahonnan visszanézett valóban, Fehéregyháza és Héjjasfalva *feleútján* van, a két falu közötti távolság 6 kilométer.

A héjjasfalvi út kanyarulata, Lengyel József „kaptató"-járól nézve
(Táv: 500 m)

Belátom, hogy ezek szónoki kérdéseknek hatnak, mert hiszen mindezek *tény-dolgok,* lemérhetők, ellenőrizhetők, szinte megfoghatók, tehát Mezősi ezekre nem is adhatna tagadó választ. Tényeket nem lehet lélektannal cáfolni. De Mezősi nemcsak ismert Petőfi-kutató, hanem ismert település-történész is, így a térkép és a körző nem ismeretlen szerszámok előtte. Hogyan fogadhatja mégis el a lelkes Imreh képtelen állításait? — de hogyan vonúltathatja fel Csoboth Istvánt, Kiss Jánost és Imreh Sándort Lengyel-ellenes tanúknak? Erre a kérdésre már felel-

tünk, láttuk, hogyan győzi le a Baynovics-leírásba vetett hit Mezősit, a mérlegelő tudóst. Ez nem valami ismeretlen jelenség a Petőfi-irodalomban, de hogy az általa felfedezett leírás megéri-e ezt a hívő makacsságot, azt csak a továbbiakban fogjuk megvizsgálni.

*

Előbb a Heydte-vallomásra térünk, ahol kényelmesebb dolgom lesz, mint Mezősinek. Neki ugyanis azt kellett bebizonyítania, hogy Heydte báró *nem* Petőfi holttestét látta, ami nem könnyű művelet. Erre a kutatómunkára az jellemző, hogy amíg a hiteles adatok fogaskerekekként kapcsolódnak egymásba, addig a fantasztikus álláspontok képviselői verejtékezve kalapálják össze az egymástól távol álló tengelyeket: a szerkezet mégsem indul meg, a gép üresen fut. Megvallom, sokszor szinte „szakmai érdeklődéssel" figyeltem ezt az áldatlan munkát, a költő elevenen való eltemetése, vagy a szibériai halál bizonyítóanyagának különös mechanizmusát, mely egy-két csikorgás után menthetetlenül felmondja a szolgálatot.

Mezősi Károly álláspontja nem ilyen. Ő csak annyit állít, hogy „fentiekben" már választ is adott arra, hogy Petőfi holttestét látta-e Heydte az Ispánkútnál, mert — mondja határozottan —, ha Petőfi nem juthatott el a buni út beszögelléséig, *akkor a holttest nem lehetett Petőfié*, — és mivel ezt a „fentiekben" bizonyította, így neki van igaza. Végtelenül egyszerűsített és végtelenül veszélyes módja ez a bizonyításnak. Mit szólna Mezősi ahhoz, ha megfordítanám az axiómát: mivel a bizonyítása kétségtelenül sánta lábakon jár, nem sikerült, — most az állítása az ellenkező oldaláról nézve is igaz? Tehát ha a buni útbeszögelésnél jelen sem lévő tanúk nem igazolják, mert nem igazolhatják, hogy a költő nem juthatott el az Ispánkúthoz —, *akkor Heydte mégis Petőfi holttestét látta ott?* Szinte látom Mezősit ez ellen tiltakozni és *joggal!* — ez a bizonyításnak nem tudományos módja, ezt az utat nem követhetem, de Mezősi sem térhetett volna erre,

A további bizonyítékai: a *„szakáll-kérdés"* és a *„nadrág-kérdés"* körüli okfejtései.

Heydte két ízben nyilatkozott a szökőkútnál látott halott szakállviseletéről, azt egyszer *Vollbart*-nak, egyszer *Spitzbart*-nak írja le. A *Vollbart* semmiképpen nem azonos a magyar értelmű „körszakállal", a Kossuth-szakállal, hanem ez az arcot ellepő „tele-szakáll" volt, még szószerinti fordításban is. Azt írja Mezősi, hogy én nem vagyok egy véleményen Illyés Gyulával *„a körszakáll kérdésben"*. Ilyen kérdést nem is ismerek, de ha meg is állapítom, hogy körszakálla senkinek sem nőhetett 10 nap alatt, mégis egy véleményen vagyok Illyéssel: a költőnek nem

volt alkalma az utolsó hetekben a gondos „kiberetválást" igénylő spanyolos szakállát ápolnia, tehát a nyeregből letekintő báró az ismeretlen, portól, vértől lepett hulla sárga arcán *hosszúra nőtt, borzas fekete szakállt láthatott.* Kételkedhet ebben valaki? Mást mondott Heydte?

Az osztrák báró a költő szakállát először *„nagy"*-nak, később *„hegyes"*-nek írja le. Most megindul a különös mechanizmus és készen van Mezősi határozottan felállított vádpontja: Heydte *„tudomást szerzett Petőfi valóságos külsejéről, s ezért változtatott korábbi álláspontján..."*; majd így: Heydte *„tudomást szerzett Lengyel József második, 1874. évi közléséről..."*; végül pedig: *„Lengyel és Heydte tehát egymástól kölcsönösen szerezték ismereteiket..."*

Értsük meg: amikor Mezősi egyetlen erre vonatkozó adat nélkül ezt csupán *következteti,* ugyanakkor a leghatározottabban *állítja.* Még az évszámot is megállapítja, — ez 1874! — amikor egy képzeletbeli napon, a képzeletbeli helyen, egy képzeletbeli Heydte a kezébe veszi az 1874-ben megjelent Lengyel-cikket és Petőfi Sándornak egy képzeletbeli arcképét s tüstént el is határozza, hogy most „korrigálja" az álláspontját...

De nem lehet álláspontunk és az általunk felfedezett levél védelmében *képzelt szerepeket* osztogatni a segesvéri dráma tanúi között: vagy regényt írunk és ez esetben ennek semmi akadálya sincs, vagy tanulmányt Petőfi halálának körülményeiről és ez esetben ez — ma és mindig, itt és a világon mindenütt! — *tilos,* mert az ilyen rekonstrukciók, olyan „álláspontot" eredményeznek, amellyel tudományos vitát folytatni nem lehet.

Nagy teret szentel Mezősi a *„nadrág-kérdés"*-nek is. A költő Segesvárnál polgári ruhában volt, de hogy milyen darabokból állt ez a ruha, azt pontosan megtudni már aligha lesz lehetséges. Gyalókay, Pap Lajos és — mivel ezt Mezősi nem tudja, tehát felhívom erre a figyelmét — Mütter Ferenc is azt állítja, hogy teljes vitorlavászon-öltözetben volt — a színt nem említik meg —, de amíg Gyalókay szerint katonasapkát hordott, Pap szerint fekete pörge kalapot. Viszont Teleki Sándor, Nagy Sándor, Egressy Gábor, Kerekes Ágoston *csak* a vitorlavászonból készült nyári blúzt említik, feltűnő, hogy Bonyhay Benjámin is *csak* a vitorlavászon blúzt látta rajta Mezőberényben. A költő felesége pedig elfogadta Heydte leírását a csatatéren látott halott öltözetéről, amely tudvalevőleg fekete pantallóból és finom ingből állt. Orlay az utolsó — halála előtt két héttel készült — festményén sötétszínű, de nem határozottan fekete pantallóban és jól szabott, finom kidolgozású ingben festette le a költőt. Nagyon *valószínű* tehát, hogy Petőfi az utolsó napon *világos színű zubbonyt és sötét színű pantallót viselt.* De jegyezzük meg, hogy ahány tanúvallomás, annyiféle öltözet és föveg: tudományos szigorral csak azt látjuk igazoltnak, hogy a költő *civil ruhában volt,* minden további csak ta-

lálgatás. Éppen ezért, ahogy nem „körszakáll-kérdés" az ispánkúti halott azonosítása, éppen úgy nem is „nadrág-kérdés".

Mit állított Heydte? — Hogy az úthajlattól —, ahol Lengyel látta — 750 méternyire Héjjasfalva felé menet látott egy dzsidával leszúrt halottat, aki alacsony termetű volt, sovány, fekete hajú, fekete szakállú, halálában is feltűnő jelenség, nagyon határozott arckifejezésű; fekete pantallót látott rajta és finoman kidolgozott inget. Tehát kétségtelenül polgári öltözet maradványait, mert fekete pantalló a honvédségnél rendszeresítve nem volt, a honvédtisztek jellegzetes kék csizmanadrágját, vagy galambszürke pantallóját pedig a báró megismerte volna. A civilruhás halott körül olyan tárgyak hevertek, amelyekről Heydte, a katona, az első pilanatra megállapította, hogy az előtte ismeretlen férfi *Bem környezetéhez tartozott.*

„Papíros bármelyik tiszt zsebéből kihullhatott..." — mondja Mezősi. Meglepő állítás ez Mezősi Károlytól, hiszen tudnia kell, hogy Bem alvezéreinek a jelentése és a hozzájuk intézett — bizonyára fogalmazványban lévő[17] — utasítások nem hullhattak ki „bármelyik tiszt" zsebéből, ezek csak azoknál lehettek, *akik a törzskarhoz voltak beosztva.*

A kihullott okmányok nem voltak frissek, tehát aznapi keletűek, mert Kemény Farkas azt közölte Kolozsvárról, hogy Marosvásárhelyen fog csatlakozni Bemhez, holott nagyon jól tudjuk, Bem július 31-én már nem oda, hanem Segesvár alá várta. A Stein ezredesnek szóló utasításnak — ti., hogy támadja meg Hászford cári altábornagyot — még a keltjét is ismerjük: július 29.[18]

Petőfinek csak kétféle tevékenységét ismerjük Bem mellett: *szolgálati leveleket fordított* az altábornagy részére és a vezéri törzs irodájában a személyi vonatkozású — *előléptetések, kitüntetések* ügyeivel kapcsolatos — okmányok szerkesztésénél segédkezett, tudunk arról is, hogy

17 Nem követelhetem Mezősitől, hogy egy rövid kritikai vizsgálat során végigkutassa a forrásirodalmat az ispánkúti halottnál lévő okmányok tartalmára nézve, de felhívom a figyelmét, hogy ez a döntő része az azonosításnak. — Dorsner ezredes, aki Heydte felettese volt a segesvári ütközetben — a rangidős összekötőtiszt — 1849. augusztus 1-én, tehát az ütközetet követő napon azt jelentette a hadügyminiszernek, hogy „egy elesett ellenséges tiszt"-nél megtalálták Bemnek Steinhez intézett parancsát. Dorsner jelentését Gyalókay Jenő találta meg a bécsi Hadileveltárban és ezt közli: i. m. 200. l. —, azzal, hogy valószínűleg csak a parancs *fogalmazványa* volt az elesett tisztnél, akit ő Zeyknek vél.

Hogy ki volt a Dorsner által említett halott, annak bizonyítása meghaladja ennek a válasznak a kereteit, ezzel a költő halálára vonatkozó és a közeljövőben megjelenő dokumentációs kiadványban fogunk foglalkozni, de egy kétségtelen: *a halott azonos volt azzal, akit előző napon Heydte a szökőkútnál látott* és Heydte volt az, aki a Steinnek szóló parancs fogalmazványát átadta felettesének Dorsnernak. És ezzel *egyuttal választ is adtam Mezősinek arra a kétségére, hogy ellentmondás-e Heydtének az az állítása, hogy Kemény Farkas jelentésén kívül a Steinhez szóló parancs is az ispánkúti halott mellett hevert!*

18 L! Gyalókay Jenő: i. m. 200. l. Ezen a napon, július 29-én — vasárnap volt — Petőfi és Bem együtt voltak Marosvásárhelyen, ahová Kemény a jelentését küldte; ezen a napon írta a költő feleségének Marosvásárhelyről az utolsó levelét, másnap indult Segesvár alá: így függnek össze egymással az események és az ispánkúti halott okmányai.

a vajszlovai ütközetben vitézségükkel kitűnt és kitüntetésre javaslatba hozott honvédek nevét feljegyezte. Még a saját kitüntetési okmánya is a költő kézírása!

Heydte a halott mellett Bem által fogalmazott *parancsot* és Bemhez intézett *szolgálati levelet*, végül kiosztásra váró *kitüntetésköteget* talált. A költő beosztását egyáltalában nem ismerő Heydte is — igen helyesen — egy, a lengyel altábornagy közvetlen köréhez tartozó embert, tehát adjutánst vélt a halottban; majd amikor személyleírást adott róla, a fogoly honvédtisztek közölték vele, hogy az „bizonyosan" Petőfi volt.

Mit mond erről Mezősi? Tagadja ezt: szerinte sem a „száraz" arc, sem az alacsony, vékony termet, sem a jellegzetes határozottság a vonásokon, sem a polgári ruha, sem a jól ismert finom ing, sem a fekete haj és szakáll, sem a segédtiszti beosztást eláruló okmányok, sem a kitüntetés-füzér, sem az utolsó szemtanú vallomásával megegyező irány és rövid távolság, az időpont megegyezése, sem a harctéri barátok és a feleség szava: „Petőfi volt!" — nem bizonyítékok.

Mezősi szerint: „... bizonyító erejű lett volna, ha Heydte történetesen *néhány Petőfi-verset talál...*"

Sohasem fogok gúnyolódni Mezősi álláspontja felett, de bocsásson meg, ha ez a követelése mosolyra fakasztott: ha Heydte „néhány Petőfi verset talál", akkor szerencsénkre volna néhány ismeretlen Petőfi-versünk és, ugyancsak szerencsénkre, a világon semmiféle problémánk nem volna már a költő halálát illetően.

A szerző nagy szigorúsággal keresi Heydte vallomásában az ellentmondásokat, még azt is kifogásolja, hogy nem állapítható meg hajszálnyi pontossággal, hogy az országút *bal, vagy jobb oldalán* hevert-e a holttest és komoly ellentmondást lát abban, hogy a báró egyik helyen *„kistermetűnek"*, másik helyen *„középnagyságúnál alacsonyabb"*-nak írja le a szökőkúti halottat, — mintha ez nem volna *majdnem ugyanaz!* Hinni csak akkor lenne hajlandó, ha Heydte Petőfi-kéziratokkal lepte volna meg Magyarországot.

Nagyon szeretem a szigorú vizsgálót és a szerző tanulmányának ehhez, a milliméterekre számontartó szakaszához érve, érdekelni kezdett, hogy *a saját felfedezése és álláspontja területén is ugyanezt a mértéket alkalmazza-e?* Hogy vajon már az előszóban is bejelentett Baynovics Mihálytól is követelni fog — legalább — egy Petőfi-kéziratot? Ezt rövidesen meg fogjuk látni.

Abban igaza van Mezősinek, hogy Lengyel József igen rosszul ítélte meg Heydtét, mikor az orvos azt mondta, hogy „nem is volt Heydte éppen olyan magyarfaló..." — Bizony az volt, a báró volt a székelyek Haynauja, száraz, hideg, kegyetlen zsoldos, akinek Petőfire vonatkozó vallomása maga a szívtelen pontosság, az elutasító lélektelenség. Egyrészt ezért is hiszünk neki. Mert vegyük tudomásul, hogy a „mai kutatások" állásfoglalói *a tanúktól* sem rokonszenvet, sem hazafiságot nem várnak — még

Lengyeltől sem! — csupán egyet: *igaz vallomást.* Egy pozitivista munkának más alapja nem is lehet.

De ha Mezősi Károly azért nem hisz egy tanúnak —, mint itt Lengyel Józsefnek — mert az hibásan ítélte meg egyik kortársát, nem is dicsérő, csak egy mentegető jelzőt pazarolt egy valóban érdemtelenre, akkor olyan embertelen mértékkel méri a múltbeli embert, amivel saját kortársait bizonyára nem.

*

Petőfi fegyvertelen volt ebben a harcban, ezt száz év óta tudjuk, iskoláinkban így tanítjuk, ebben nagy romantikusaink, Jókai és Thaly éppen úgy nem kételkedtek, mint nagy praktikusunk, Eötvös Károly sem. Mezősi *az egyetlen,* aki tudományos eszközökkel kísérli meg bebizonyítani, hogy Petőfi a segesvári harcban fegyveresen verekedett. Ezt négy tanúval kívánja igazolni. Lássuk őket!

1. Szerinte Gyalókay Lajosnak az a vallomása, hogy a költő meghallva az ágyúszót, sebesen előre futott, ezt az álláspontját igazolja. De Gyalókaynak az a vallomása, hogy két ízben találkozott a költővel, egyik esetben sem volt fegyver nála és egyik esetben sem verekedett fegyverrel, *ennek pontosan az ellenkezőjét igazolja* — igaz, hogy Mezősi ezt *nem említi.*[19]

2. Mezősi szerint Pap Lajos „a csata végén látta Petőfit szintén fegyveresen..." — Nem! Pap Lajos az ütközet végén, utoljára „gyalog és *fegyvertelenül*" látta Petőfit. Hogy az ütközet közben — amikor Bem és Pap még az ütegeknél álltak — látott-e Pap Petőfi vállán valóban „vadászpuskát", vagy csak a költőnél lévő és szemtanúk által látott válltáska szíját nézte távolról vadászfegyver szíjának — azt nem tudhatjuk. De hogy Pap harcolni a költőt nem látta és a „csata végén" *fegyvertelenül* látta, — azt az eredeti Pap-vallomás bizonyítja.[20]

3. Hogy Barabás Károly *halott* tanúja hogyan és hol látta Petőfi elestét, erre nézve meggyőző bizonyítékot soha szerezni már nem tudunk. De még Mezősi sem állíthatja, hogy Barabás egyetlen szóval említette volna, hogy Petőfinél fegyver volt és fegyveresen harcolt. Azt állította, hogy *buzdító szavakat* kiáltott a katonák felé. *Ezt készségesen elhisszük,* semmi lehetetlen nincs ebben, — amikor a költő a délelőtt folyamán Gyalókayval találkozott, a szavai akkor is lelkesek és buzdítóak voltak. Petőfi volt! De Barabással Mezősi nem tudja bizonyítani, hogy a költő fegyveresen harcolt, azt még kevésbé, hogy a Sárpataknál esett el.

4. Mezősi szerint Lőrincz József vallomásának az a része, ahol megemlíti, hogy Petőfit az ütközet kezdetén beosztás nélkül látta működni a gyalogosok között, szuronyos fegyverrel, ez *„más szóval"* azt jelenti, hogy Petőfi „az *első vonalban* harcolt..."

[19] Id. Gyalókay Lajos: *Segesvár és Petőfi.* — Hazánk, 1887. évf. I. (a délelőtti találkozás) 343—345. l., és (a délutáni találkozás) 348. l.

[20] L! az eredeti vallomást a Petőfi Irodalmi Múzeumban, *Petőfi elt. okm.* feliratú ladulában.

Ha Lőrincz József vallomását „más szóval" így lehetne értelmezni, akkor mi is így értelmeznénk, ezt higyje el nekünk Mezősi Károly. Nem lehet így értelmezni, mert az „első vonal" Lőrincz álláspontjától *több mint egy kilométernyire volt* a délelőtt folyamán, mélyen bent az Ördögvölgyi erdőben, ahol kegyetlen kézitusa, erdei harc folyt. A Bem mellett lévő Lőrincz tehát *nem láthatta* az „első vonalban" harcolni Petőfit semmiképpen sem. De láthatta a Rogyina lankáin, a harc elején még tartalékban álló 88. zászlóalj gyalogosai között, akik a tüzérség balszárnyán tartózkodtak ekkor, tehát ott, ahol Petőfi a délelőtt folyamán valóban járt.[21] Hogy a civilruhás költő, a katonák között, egy szuronyos puskát vett a kezébe, ezt minden további nélkül *elfogadjuk*. Elfogadjuk azt, amit Lőrincz állított, de szóról-szóra! — *nem „más szóval"*. Lőrincz beosztás nélkül látta és nem harcolva: ez a tény, és mi nem fogjuk a költőt az „első vonalba" disputálni, mert nem ez a kutató dolga.

„Nem tételezhető fel róla — írja Mezősi Petőfiről —, *hogy fegyverét eldobva, a tűzvonal mögé, a sütőkemencéhez, Lengyel mellé húzódott volna..."* — Mezősinek itt nincs igaza és itt irreális területekre tévedt. Soha még senki Petőfinek az utolsó harcban való szerepét így nem értelmezte, senkinek még a gondolatában sem fordult meg az, hogy Petőfi csak úgy kerülhetett a falu romjaihoz, hogy *eldobta* a puskáját és a kemencesutba *húzódott*. Petőfi fegyvertelenül követte a harcba az erdélyi hadinépet, de a harctéren tartózkodott és a harctéren esett el, halálos veszélyben, a fegyveres néppel együtt állt az ágyúk tüzében, a becsapódó lövedékek arcába szórták a port. Mezősi nem képes állításait bizonyítani —, de ez még nem ok arra, hogy nemcsak elvitassa, hanem egyenesen visszataszítóvá fesse a valóságot: a csatatér szélén, egy házromon ülő költő képét, aki körül pergőtűz rengeti a földet. Ezt a drámai képet kellene nekünk megtagadni? És miért? — mit kínál nekünk ezzel szemben Mezősi Károly? A Baynovics-leírást kínálja: *„mennyivel más ez a kép..."* Soha: ez hamis kép, nem igaz, tehát nem szép!

*

Álljon most itt — pontokba foglalva — a Baynovics-leírás cáfolata:

1. *Nem igaz, hogy Bemnek lett volna egy Baynovics Mihály nevű futára,* akivel az ütközet folyamán döntő fontosságú utasításokat küldözött volna az alparancsnokokhoz. Az ütközet alatt a lovas futárszolgálatot az altábornagy bizalmasai, kiváló lovastisztek végezték, Zeyk Domokos és Matskássi Antal huszárkapitányok: még az általuk továbbított utasításokat is ismerjük! Ezek voltak a „nyargalócok", vagy „galopperek", akik között *Baynovics* Mihály, *„Heht"*, vagy *„Szokol"* nevű ember sohasem volt.

[21] A múlt évben előtalált Haller-vázlatok fel is tüntetik ennek a tartaléknak a pontos helyét: a Monostorkert és a lövegállások között, — Péchy István százados parancsnoksága alatt — tehát ott, ahol Petőfi a délelőtti órákban bizonyíthatóan megfordult. (Orsz. Lev. Kisebb csal. levt.: 447—449. l.)

2. *Nem igaz, hogy Bemnek valaha is lett volna egy „Brenyovszki" nevű barátja és vezértársa,* aki vele „a lengyel felkeléskor együtt működött". — Baynovics „Brenyovszki"-ja minden valószínűség szerint Benyovszky Móriccal azonos, aki valóban mint magasrangú tiszt vett részt a lengyel konfederáció harcaiban, de — kell-e ezt mondanunk? — ekkor Bem még meg sem született. Benyovszky kalandjait a múlt század második felében a ponyva terjesztette, Baynovics leírásában alighanem a „hallott és olvasott" keveredik a képzelettel, amely a folklórnál annyira gyakori. Bárhogyan is volt: Bem környezete nem Amenhotep udvara, a szereplőit jól ismerjük, *„Brenyovszki" nem volt közöttük.*

3. *Nem igaz és gyermeteg elképzelésnél nem több Baynovics csatatéri felvonulási képe.* A közlő Segesvár és Héjjasfalva között állítja fel Bem seregét, szemben vele — a *Küküllő másik partján* — „közelgettek" a cáriak, *ugyanott* van „Segesvár városa". Mezősi elfogadja, hogy Bem „Héjjasfalváról *balra* Fehéregyházával *szemben* lévő hegyek hátához" állította fel seregének egy részét — pedig ez olyan állítás, ami nagyon próbára teszi a terep ismerőjének türelmét. Mert ami Héjjasfalvától balra van, az *nem lehet* Fehéregyházával szemben. Mezősi szerint lehet, sőt: *„oda volt küldve Petőfi is..."* és: *„ez történt július 1-én 1849-ben..."* — Mindez egy *nem létező* terepszakaszon történt, nem kevesebb, mint *harminc napos eltéréssel* az ütközet valóságos dátumához viszonyítva.

De Mezősi véleménye szerint *„ez a tudósítás hitelességét nem rendíti meg".* — Semmi sem rendíti meg: a szerző, aki Lengyelnél és Heydténél centiméterre és másodpercre méri a hitelességet, Baynovicsnál — a Héjjasfalváig terjedő csatatérnél — ezt *hat kilométerre* és az időbeli eltérést illetően *egy teljes hónapra* bővíti.

4. Nem igaz, hogy Bem és a képzelt Brenyovszki *1/2 7 óra tájban* távcsöveikkel figyelhették volna a cári tábort és hogy ekkor már „borzasztólag hallatszott az ágyúzás"; nem igaz, hogy a csata — ugyancsak „borzasztólag" — *8 órakor* kezdődött volna;[22] nem igaz, hogy a harc *„fel egészen Héjjasfalváig* egyszerre" indult volna meg; nem igaz, hogy Baynovicsot Bem elküldte volna, hogy a *hegyekben* felállított *„ütegekből 3-at"* hozasson le, mivel azokkal Szkárjátyin cári tábornokra akar lövöldözni. Az ütegek — *összesen három!* — a Rogyina tarlóján, *a síkon* állottak és helyüket *nem változtatták.* Nem igaz az ágyúknak a *„6-ik és 7-ik fűzfák"* közé való állítása; egy ilyen nagyképűségre nehéz a mosolygást visszatartani. Mezősi Baynovics elbeszélésére, ahol Bem *„a Scaritint"* ágyú-

[22] Szkárjátyin tábornok csak fél 9-kor hallotta meg a *hírét* Bem közeledésének, amit el sem hitt, csak a második futár beérkezése után adott ennek hitelt. Ezt maga Nyepokojcsickij cári ezredes — aki Szkárjátyin halála után átvette Segesvárnál a vezérkari főnökséget — jegyezte fel.
Magyarul: A. Nyepokojcsickij: *Az 1849. évi erdélyi háború leírása.* — Szentpétervár, 1858. — 179. l.) A segesvári cári vezérkari főnök memoárját a magyar kutatás eddig nem ismerte, hiányát Gyalókay Jenő is panaszolta (*i. m. 211. l.*). A memoár fotókópiái 1956. óta birtokomban vannak, ami végre lehetővé teszi a számtalan koholt leírás cáfolatát.

val lelövi, így kiált fel: *„ilyen részletesen a csata egyik tudósítója sem mondotta el...”*

Valóban nem. Mezősi, aki kételkedik abban, hogy Lengyel a kaptató tetejéről láthatta volna a menekülő költőt, *nem kételkedik* abban, hogy „Brényovszki” — ez a ködből épített ember — *„megállította Bemet és Scariatinra mutatott...”* — Egy kilométer volt közöttük, de Brényovszki megismerte Szkárjátyint, aki „úgy állott ottan, mintha oda lett volna szegezve...”

Hagyjuk ezt. Nem kellenek hadtörténelmi előismeretek, hogy lássuk a valótlanságokat: Baynovicsnak *minden mondata valótlan.* Ha nekem nem hiszi el Mezősi, amit már nem egyszer leírtam, hogy ti. *nem lehet* íves irányzókészülékkel élő célra ágyúval lövöldözni, kérem, olvassa el Gyalókay Jenőnek, az ütközet kiváló történetírójának erre vonatkozó véleményét.[23] Nyugodtan állíthatom, hogy soha Baynovics az általa részletesen leírt jelenetet *nem látta,* de kétséges, hogy látott-e egyáltalában löveget munka közben? A leírásából ítélve, nem. De erről *olvashatott,* amit igazol, hogy Szkárjátyin tábornok nevét a helyesen írni nem tudó ember kifogástalanul írja abban a franciás változatban — *Scariatin!* — ahogy ezt a nevet a múlt századbeli csataleírásokban olvashatjuk.

5. „Én Petőfiről azt a bizonyosat tudom...” — mondja Baynovics. Itt *minden* — elejétől a végéig — valótlanság. Nem igaz, hogy amikor Baynovics a hegyekbe futott az ágyúkért, akkor Petőfi éppen a Fehéregyházával szemben lévő *hegyről* rohant le *„csapatjával”.* A hegyek innen kilométerekre voltak, ott *ágyúk nem álltak.* Petőfinek semmiféle néven nevezendő *„csapatja”* nem volt. Mezősi kardoskodik, hogy de „lehetett”, mert *„Petőfi, midőn egy harcoló egységhez csatlakozott, mint őrnagy, úgy tűnt fel, mint annak a csapatnak a parancsnoka...”*

Valóban nehéz egy ilyen *hittel* szemben vitát folytatni. Talán erre ennyit: Bem, az árgus-szemű öreg, távcsöve előtt nem futkározhattak le a hegyről le s föl a csapatok, élükön a civilruhás Petőfi Sándorral. Ezenkívül: a harcban álló csapatok vezetése nem egészen úgy történik, ahogy azt Mezősi Károly elképzeli, itt szabályok vannak, kinevezett parancsnokok, akik nem szoktak „úgy feltünni”, *mintha* parancsnokok volnának.

De nem igaz *semmi* ebben a leírásban: a sárpataki hidat nem védelmezték Kossuth- (helyes elnevezés szerint *Mátyás-)* huszárok, a hídon „már átjött” kozákokat semmiféle alakulat nem nyomta vissza. A hidat Kozma hadnagy *gyalogos szakasza* védelmezte hihetetlen bátorsággal. A hídon *lovasharc nem volt,*[24] Petőfi itt *nem sebesülhetett meg* a fejére kapott kardvágástól. Nem igaz, hogy az ismeretlen Kovács felszólította volna Petőfit, hogy vesse le a *„tiszti ruháit”,* mert Petőfi *nem volt tiszti ruhában,* így *nem válaszolhatott* a felszólításra azzal a patétikus mondattal,

[23] I. m: 221. l.
[24] Uo.: 228—229. l.

hogy „... *én megtagadjam magam?*" — Az a *„három lándzsás ember"*, akik *„az orosz tábort vezették álutakon"*, akik meglátták, kutyának nevezték és szíven döfték Petőfit — Baynovics képzeletének szülöttei. Semmiféle „álutakra" ebben az ütközetben szükség nem volt, *szabályszerű átkelés történt az ellenség részéről, átkelés egy belátható terepen, a Kiküllő gázlóján és a malomárkon át,* amelyet a vezérkari főnök iránytű és térkép szerint irányított, nem „három lándzsás ember" útján.

6. *Nem igaz, hogy Bem egy Kovács József nevű katonát osztott volna be Petőfi mellé testőrként.* Minden eddiginél jobban csodálkozom azon, hogy Mezősi ezt nemcsak valószínűsíti, hanem „egészen új, de hihető *adat*"-nak nevezi, majd — pusztán a Baynovics-leírásra támaszkodva! — azt állítja, hogy „Petőfi a csatateret nem egyedül, hanem kísérőjéül melléje rendelt vitéz székely huszár társaságában járta."

Ha Mezősi ezt komoly adatként fogadja el, akkor nemcsak a Lengyel és Heydte vallomásokban kétkedik, hanem Matskássi Antalében, Pap Lajoséban, Gyalókay Lajoséban, szóval *mindenkiében*, akik *valóban* ismerték Petőfit, *valóban* látták a csatatéren és határozottan állították, hogy *egyedül volt*, semmiféle „vitéz székely huszár" nem volt még csak a közelében sem. Valami egészen különös helyzet állna elő abban az esetben, ha — amint Mezősi kívánja — ezt az álláspontot fogadnánk el. Ugyanis ekkor *két* tanúja maradna Petőfi eltűnésének: Baynovics Mihály, akiről *ma sem tudjuk, hogy kicsoda* és Kovács János, akiről *még kevésbé tudjuk, hogy kicsoda*, de sejtjük, hogy Baynovics mesélőkedve teremtette. Az összes többi — valóságos, eleven, ismert — tanú pedig valótlanságot állít.

Mezősi nem kevesebbet kíván tőlünk, minthogy higgyük el Baynovicsnak, hogy Bem Vidinben személyesen és „könnyes szemekkel" hallgatta ki ezt a Kovács Jánost, Petőfi „kísérőjét", vallomását írásban örökítette meg, *jegyzőkönyvet vétetett fel erről* — azután nem történt semmi. Ennek a hivatalos aktusnak, a fővezéri kihallgatásnak, ennek a döntő vallomásnak, ennek az írásba fektetett tanúságtételnek a magyar katonáktól és menekültektől hemzsegő kis városban *semmi nyoma nem maradt.* Erről nem tudott semmit a fővezér környezete, sem a kórház személyzete, betegei, sebesültjei közül senki, sem a tolmács, sem a jegyzőkönyv vezetője, sem egyetlen tiszt. Erről nem tudtak az emigránsok, magyar közéleti férfiak, forradalmárok, szabadságharcosok, politikusok, a költő volt katonatársai, Petőfi számtalan ismerői és tisztelői közül senki, — *egyesegyedül Baynovics Mihály!* Ő is 77 éves koráig mélységesen hallgat, aztán kirukkol a titokkal.

Mezősi Károly igen sokat kíván tőlünk, ha egy ilyen álláspont elfogadását kívánja.

*

Mezősi szereti a „lelkes" kutatókat: én is. De én a forró szívű és hideg fejű magyart szeretem, nem hiszek a szalmaláng meséjének, ha ilyenek volnánk, régen elpusztultunk volna.

Szeretem *Hegyesi Mártont*, akiről Mezősi is megállapítja, hogy kitűnő történetíró volt, a szabadságharc egyik nagyon alapos ismerője, a költő eltünésének egyik igaz kutatója. Hegyesit a most készülő dokumentációs kötetemben többször idézem, magyar józanságát mindig sokra értékeltem.

Ugyanaz a Hegyesi Márton ez, akinek értékes irodalmi hagyatékát most Mezősi vizsgálja át, *akinek hagyatékában Mezősi megtalálta a Baynovics-leírást.* — Mi történt tehát? — Hegyesi átolvasta Baynovics leírását és soha *erről egy szóval sem emlékezett meg.* Hegyesi Márton éppen eléggé ismerte az ütközet és költő eltűnésének történetét ahhoz, hogy tudja: Baynovics Mihály vallomása még csak nem is népi legenda, hanem valótlan elbeszélés, magyarul mondva: *koholmány.* „Az egész elbeszélés tárgyilagossága, nyugodtsága azt a benyomást keltik, hogy Baynovicsnak nem volt megtévesztő szándéka..." — írja Mezősi. Mezősi nem látja, hogy ez nem így van? Az előadásban nyoma sincs a tárgyilagosságnak, a leírás nyugtalanító, kapkodó, egymáshoz még lazán sem kapcsolódó rémséges — és *„borzasztólag"* hihetetlen — esetek szövevénye; egy hiú, magát az erdélyi fővezér közelségébe jogtalanul feltoló öregember munkája, — a megtévesztő szándék vitán felül áll.

Hegyesi Márton ezt tudta és *sohasem adot hitelt a Baynovics-leírásnak.* Éppen eléggé ismerte a valóságot ahhoz, hogy évtizedes kutatómunka után így ismertesse a Lengyel-vallomást: *„Eddig tart Lengyel előadása, mely a többféle megtámadtatások tüzét is diadalmasan állotta ki..."*[25] — Kérem Mezősi Károlyt, hogy azok közé, akik a történelmi valót látják a Lengyel-vallomás mögött, sorolja be *legelsőnek* azt a kutatót — messze Illyés Gyula és Dienes András előtt — akinek a hagyatékában a Baynovics-leírást megtalálta, *Hegyesi Mártont,* a sokat emlegetett „mai kutatás" egyik forró szívű és hideg fejű ősapját.

Köszönjük Mezősi Károlynak, hogy tudtunkra adta a tényt: Hegyesi Mártont egy lázas korban sem hozta lázba egy ismeretlen vallomás, amely szemben áll az igazzal. Minket Hegyesi Márton igaz tiszteletére tulajdonképpen Mezősi tanulmánya tanít meg és most már bizonyosan tudjuk, hogy — a halott kutató szavával élve — a Lengyel-vallomás ki fogja állni „többféle megtámadtatások tüzét". Így Mezősiét is.

[25] Úgy látszik Mezősinek elkerülte a figyelmét, hogy Hegyesi Márton nem csupán „előadást" tartott Petőfi haláláról, melyet a Szigligeti Társaság évkönyve közölt, hanem álláspontját már előbb megírta egy cikkben. (*Petőfi halála.* — Magyar Salon, XXXV. köt. — 1901. aug. 456—461. l.) — Hegyesi Márton a cikkében *teljes hitelt ad Lengyel József leírásának* és Baynovics leírásának birtokában ezt mondja Petőfiről: *„Az is tény, hogy elestét nem látta senki..."* (460. l.) — Hegyesi jól tudta, hogy kicsoda Baynovics és azt is, hogy a költő elestét *nem látta* Baynovics „tanúja", Kovács József.

III.

Vajon mit szólna Mezősi Károly, ha a „mai kutatás" egy olyan álláspontot tartana valószerűnek, ajánlana elfogadásra, mint az övé? Mi volna a véleménye például Mezősinek a Lengyel-vallomásról, ha a székelykeresztúri orvos-tanú *keresztbe fordította volna a segesvári csatateret, sohasem hallott neveket szerepeltetett volna az erdélyi fővezér mellett, egész napszakokat tévedett volna az ütközet leírásánál, egy teljes hónapot az ütközet és költő halála idejénél, ha minden szemtanúval ellentétben egyenruhában lévőnek és csapatvezérnek tette volna meg Petőfit, egy kísérőre hivatkozott volna, akit senki sem látott, egy jegyzőkönyvre, amelyet senki nem olvasott és soha nem is fog olvasni?*

Nem is kétséges, hogy az egyébként oly alapos Mezősi Károly egy ilyen álláspontot ízekre tépne szét.

Akkor miért ajánlja elfogadásra a Baynovics-leírást? Azért mert úgy látja, hogy ebben *„Petőfi nem tagadja meg önmagát"*, mert úgy látja, hogy a „mai kutatás" szerint Petőfi életének utolsó perceiben *„végül csak menekülő ember . . ."* — Erről van szó, semmi másról és most erről fogunk beszélni. Válaszomnak ez a része igen rövid lesz; már említettem, hogy ez a jelentékenyebb, de nem a terjedelmesebb feladat.

*

Nos, vegye tudomásul Mezősi Károly, hogy a vesztett ütközetekből a vesztes fél — ha tud — menekülni szokott. A hadtudomány a hátrálást, a vesztett ütközetek színhelyének elhagyását — ha úgy tetszik a „menekülést" — minél több hadianyag és minél több ember gyors kivonását a megsemmisítés alól, minden katonai vezetőnek, de minden katonának is *kötelességévé* teszi. Vannak egységek, amelyek ilyenkor — a kapott utasítás szerint — fedezik a főseregmegmenekülését, ilyen volt Segesvárnál Kozma Dénes hadnagy tüzérségi fedezete, mely az utolsó töltényig védte a hidat — a többi *menekült!* Menekült, hátrált, hogy tovább éljen, éljen és *harcoljon,* hogy megvesse valahol a lábát és új csapást mérjen az ellenségre. Ahogy a segesvári csatatérről elmenekült erdélyi hadsereg váratlan és kemény csapást mért Lüderszre, mikor – hat nappal a segesvári vesztett ütközet után — szuronyrohammal, véres utcai harcban foglalta el a cári vezér hadműveleti bázisának székhelyét, Nagyszebent.

De egyébként is különösen értékeli Mezősi a hadtörténelmet, ha a vesztett csatából menekülőktől megtagadja a bátorságot. Nem tudom, mihez kezd így az ezer csatában győztes római légiókkal, akik egy pánik forgószelébe kerülve Cannae-nél igenis menekültek Hannibál vágtató elefántjai elől, de mihez kezd magával Hannibállal, aki a világtörténelem egyik legnagyobb ütközete, a zamai csata után futva futott Hadrentumba, — de sem a vereség, sem hazájának hálátlansága nem akadályozta meg abban, hogy a harcot tovább — halálig! — folytassa. — Ruy-

ter, a hadtörténelem egyik legnagyobb tengeri taktikusa, aki számtalan győzelme után egy vereséggel és Duquesne-nel szembeni meghátrálással fejezte be életét — nem volt férfi, nem volt katona? Idézzem Nagy Pétert, aki a narvai súlyos vereség után ért el Poltavához? Idézzem Ney-t — *le brave des braves!* — és a gárdát, mely Lipcsénél, Napoleont, aki Waterloonál menekült a hadsereg romjaival? Idézzem saját történelmünket, Muhi, Mohács, vagy Trencsén bátrait? — ki merné őket, ki merné Lajos király cseleparti lovasait, vagy a megmaradt zászlókkal és magával Rákóczival hátráló katonákat azzal jellemezni, hogy „nem voltak mások, mint menekülő emberek"?

Tudja-e Mezősi Károly, hogy az az ütközet, amelyre tanulmányában éppen ő hivatkozik — a *vízaknai* —, amely után négy nap dörgött az ágyú, a valójában *súlyos vereség* volt, ahonnan Bem hadserege, köztük Petőfi, éjjel-nappali meneteléssel Déváig volt kénytelen *hátrálni*, hogy aztán a piski-híd sarkánál a futók megvessék lábukat és ronggyá verjék az üldözőket? — Tudja Mezősi Károly, hogy a másik téli ütközet, amelyben Petőfi részt vett és amelyet gyönyörű versben örökített meg — a *medgyesi* — ugyancsak *vereség* volt, amelyet gyors *hátrálás*, majd a szebeni világraszóló diadal követett?

Elhiszem, hogy tudja és azt is, hogy Vízaknánál éppen úgy, mint Medgyesnél és Segesvárnál *Bem adott parancsot a hátrálásra.* A segesvári csatatérről menekült mindenki, a bátor tüzérek, a moldvai hadműveletet végigjárt huszárság, az Ördögvölgyi erdő feledhetetlen harcosai, a bihari, a szatmári és a székely gyalogosok. A Rogyinán át menekült Mütter Ferenc, az ifjú és rettenthetetlen századparancsnok, a Lunkán át Zeyk Domokos, a hősök hőse; kocsikon menekült el Lőrincz őrnagy és Gyalókay Lajos, a 23 éves kapitány, akit Bem tüntetett ki Piskinél, Menekült Pap Lajos, a táborkar főnöke és Daczó Zsiga őrnagy, a félelmet nem ismerő, s velük menekült *maga Bem.* Igen, a sereg fele meghalt, vagy fogságba került, a másik fele megmenekült és hat nap múlva, golyózáporban rohanva, foglalták el Szebent.

A cannaei harc légiói, Hannibál Zamánál, Ruyter admirális, Ney és Napoleon, a gárdák és gránátosok, Rákóczi, Zeyk, Daczó, Bem, — *mind menekülhettek a vesztett harcból, anélkül, hogy „megtagadnák önmagukat", csak egyedül Petőfi nem?*

Ez *égi* történetírás lenne, nem a költőnek, a szabadságharc hősének története, hanem valami hideg bálványé, amelyre egy különös kultusz papjai fegyvereket és egyenruha-darabokat függesztenének, gondolván, hogy így szebb és több. Mondtuk már, hogy így kevesebb, *nekünk nem a bronzszobor kell, hanem az eleven költő, az ember.* Mert nevezik Petőfit fáklyának, zászlónak, csillagnak, csodának, lámpásnak, prófétának, üstökösnek, vátesznek, pedig ez a legszebb címe: *ember* volt, de egészen az, senki erre a rangra jobban rá nem szolgált, mint ő, az *emberség* jegyét viseli homlokán. *Mi azt a Petőfi Sándort, az elevent, az igazit, aki a fegyverre kapott népet fegyvertelenül is követve a bombák*

tüzében állt, aki a vezérét követve utoljára — de legutoljára! — menekült a vesztett harcból, aki katonai egyenruha nélkül vérzett el a héjjasfalvi úton a segesvári ötszázzal együtt — a világ hű vitézének, az emberiség hősi halottjának tartjuk. A valóság nemzedéke vagyunk, nekünk hiába ajánlják azt az álláspontot, melynek alapja, hogy mi „tételezhető fel" — csak az igazat fogadjuk el. Híven a költő szellemében.

*

De mit gondolunk ennek a generációnak az ifjúságáról, tanítványainkról? Azt képzeljük, ha egy esztétikai iskola tanait harsogjuk a fülükbe, ha majd megnőnek és megindulnak a saját lábukon, — nem találnak rá a hitelesre? *Minden nemzedék rátalált, amit titkolni akartak előle.* De mi magyarok talán egyedül élünk ezen a bolygón?

Hogyan képzelhető el, hogy a legnagyobb magyar költő — a külföldiek előtt sem ismeretlen — eltűnéséről egy olyan álláspontot bocsássunk útjára, melyről a megszületése pillanatában magunk hirdetjük, hogy a történelmi hitelességet illetően gyöngéd kezelést igényel? — de ugyanakkor ezt akarjuk elfogadtatni. — Vegyük tudomásul, hogy ez a név, Petőfi, világirodalmi súlyú végre, jegyezzük meg, hogy a világirodalmi nagyság azzal jár, hogy a költő életének és halálának a kérdései is megszűnnek kizárólagosan egy nemzet magánügyévé lenni. Nem egyedül ülünk itt Petőfi mellett Európa közepén, munkánkat baráti figyelem, de ellenséges gyanakvás is kíséri: *úgy akarjuk végezni ezt a munkát, úgy akarjuk az igazat tanítani, a bizonyíthatót hirdetni, hogy vitázhat velünk, aki akar, de pirulni nem fog látni!*

*

Ezzel be is fejeztem válaszomat; elég nyiltan megmondtam az elején, hogy célom a Baynovics-leírás cáfolata és a vélt „szebb halál" protegálására vonatkozó álláspont visszautasítása.

De hiszem, hogy megért és nem fog félreérteni Mezősi Károly, akit én nem csupán szorgalmas és szerencsés kezű életrajzi búvárnak, hanem a költő egy igen jelentős életszakasza legalaposabb ismerőjének, a tájhatás, a gyermekkori környezet és a családtörténeti vonatkozások kiváló kutatójának tartok. A Petőfi-család kiskunsági tartózkodásáról eddig ismeretlen adatokat kutatott fel; ezeknek publikálása a Petőfi-irodalom nagy haszna lesz. — Lehet, hogy voltak olyan részei a válaszomnak, ahol Mezősi úgy fogja érezni, hogy azt szikrázó szemekkel írtam. Bizonyára így is volt, de nem törlök belőle semmit. Ahogy Mezősi Károlyt ismerem, nem kell félnem attól, hogy a kemény vita megakasztja együttműködésünket, barátságunkat, abban a munkában, amelyet mindketten életünk értelmének vallunk. Hogy elfogadja-e az álláspontomat, vagy más életrajzi szakasznál én elfogadom-e az övét, ez lehetséges, de ez más kérdés. Mezősi munkájára szükség van és ha sehol sem találkozunk, illetve ha találkozunk, csak vívunk, az sem baj: ha nem róla és nem rólam van szó, hanem a költőről, akinek életét kutatjuk, minden vita old valamit a titkokon.

SZEMLE

LENINI MŰVEK GYŰJTEMÉNYE A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

(В. И. Ленин о войне, армии и военной науке)
Szovjet katonai kiadó, Moszkva, 1957.

V. I. Lenin elméleti munkásságában és gyakorlati forradalmi tevékenységében jelentős helyet foglalnak el a háború, a hadsereg, a hadtudomány kérdései. A munkásosztály hatalmáért és megvédéséért folytatott harc, a nemzetközi munkásmozgalomban bekövetkezett fordulat s a kapitalizmus imperialista szakaszának új viszonyai magyarázzák Leninnek a hadi kérdések iránt tanúsított külön érdeklődését és figyelmét. „Nézzük meg közelebbről — írja Lenin — a hadügyeket. Azok a szociáldemokraták, akik csak valamelyest is jártasak a történelemben és tanultak Engelstől, a hadügyek kiváló szakértőjétől, sohasem kételkedtek abban, hogy óriási jelentősége van a katonai ismereteknek, hogy óriási fontossága van a haditechnikának és a katonai szervezetnek, mint olyan eszköznek, amelyet a nép tömegei és a nép osztályai a nagy történelmi összeütközések eldöntésére használnak fel."[1]

Ugyanakkor a lenini örökségnek éppen ez a területe a legkevésbé ismert, legkevésbé tanulmányozott. Ezért fontos feladat Lenin hadi a szovjet katonai kiadó az olvasók kezébe Lenin hadi kérdésekkel foglalkozó legfontosabb munkáinak gyűjteményét, V. I. Lenin a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról címen.

A kiadvány két kötetből áll. Az első kötet az 1897-től 1917. februárjáig, a második kötet az 1917. márciusától 1923. márciusáig írott műveket vagy a témára vonatkozó részeit tartalmazza, Lenin műveinek negyedik kiadása alapján. A művek időrendben a forradalmi mozgalom szakaszainak megfelelően vannak csoportosítva.

A könyv ismertetése során a lenini művek gazdag anyagának csak néhány kérdésére, elsősorban elvi kérdésekre térünk ki.

A nemzetközi munkásmozgalom forradalmi vezetői, mindenek előtt Marx és Engels a tudományos szocializmus megteremtői, a munkásosztály

[1] V. I. Lenin művei 8. k. 575. old.

harca viszonyainak vizsgálatánál mindig igen nagy figyelmet szenteltek a katonai kérdéseknek, a 19. századi háborúk tanulmányozásának. A századfordulóval új viszonyok jöttek létre a kapitalista világban a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésében. Ezek az új viszonyok fokozott mértékben juttatták jelentőségre a háborúk, a katonai kérdések tanulmányozását a marxista elmélet egészében. A századforduló háborúinak fegyverropogása jelezte, hogy a kapitalizmus új, imperialista szakaszába lépett, s vége szakadt a munkásmozgalom „békés" fejlődési szakaszának. Az első világháború gazdasági, diplomáciai, politikai és katonai előkészítésének, a világháború kitörésének viszonyai között a háborúk klasszifikációjának kérdése, a marxizmusnak az igazságos és igazságtalan háborúkról szóló tanításának megvédése és továbbfejlesztése, a mozgalom egyik legfontosabb kérdésévé vált. Fontosságát mutatja, hogy a háborúk jellegének kérdése a proletárdiktatúra, a proletárforradalom és a párt kérdéseihez hasonlóan vízválasztó lett a forradalmi marxizmus és az opportunizmus között. Ez természetes is, hiszen a háború jellegének meghatározása a háborúhoz való viszonynak s az ebből következő forradalmi feladatok kijelölésének elméleti alapja.

Lenin az alkotó marxizmus talaján állva a háborúk megítélésénél, értékelésénél a dogmatizmussal szemben, a tudományos, történeti módszer helyességét védelmezte. Az elméleti sablonok semmit nem eredményezhetnek a munkásosztály és a párt dezorientálásán kívül. „A marxizmus megköveteli, hogy minden egyes háborút konkrét adatok alapján feltétlenül pontosan értékeljünk."[2]

A II. Internacionálé pártjaiban mételyes gazként burjánoztak a kispolgári nézetekből s részben egyszerűen tudománytalan, felszínes ítéletekből kinőtt „elméletek". Ebben a káoszban, a munkásosztály sürgető érdekeinek szolgálatában Lenin teremtett rendet, meghatározva a háború jellege egyedül helyes, marxista értékelésének objektív kritériumait. E szerint annak, aki valamely adott háború jellegét, igazságos, felszabadító, vagy igazságtalan, hódító voltát meg akarja határozni, három kérdésre kell tudományos választ adnia: milyen osztály vagy osztályok folytatják a háborút, mik a céljai és milyen volt az a politika, amelynek az adott háború egyenes folytatása más, fegyveres eszközökkel? Leninnél, valahányszor műveiben az adott problémát érinti, ezek az egymással összefüggő kritériumok mindig együtt vannak, e kérdéseket mindig együtt veti fel, mert csak összességük határozhatja meg egyértelműen a háborúhoz való elméleti és politikai állásfoglalást és az ebből származó gyakorlati feladatokat. Más és más a dolgozó osztályok taktikája és politikája a burzsoázia vagy a proletariátus által vezetett háborúban akkor is, ha a burzsoázia által vezetett háború is céljait tekintve igazságos és felszabadító. A gyakorlati feladatok meghatározásához nem elég tehát a célok igazságos volta. Ez egyedül még opportunista állás-

[2] V. I. Lenin művei 26. k. 154. old.

pontra juttathat. Ugyanakkor, ha csak azt vennők figyelembe, hogy milyen osztály folytatja a háborút s elhanyagolnók céljainak feltárását, nem vonhatnánk éles határt a független nemzeti államok kialakulásának idején folytatott, a burzsoázia által vezetett háborúk és a monopoltőkés burzsoázia imperialista háborúi között. Pedig ez a különbségtétel nemcsak a 19. század nemzeti háborúi, hanem egyes gyarmati országok függetlenségi harca és az ellenük irányuló imperialista támadás esetében, napjainkban is aktuális. Annak negligálása, az általánosan kialakult és alapvetően jellemző világhelyzetből kiindulva, hogy egyes gyarmati országokban a feltörekvő burzsoázia még nem dobta el a nemzeti függetlenség zászlaját s képes igazságos háború élére állani, „baloldali" elhajlást eredményezne.

A háborúnak és az azt megelőző politikának a kapcsolata maga is sarkalatos elméleti kérdés. Az uralkodó kizsákmányoló osztályok mindent elkövetnek azért, hogy ezt a kapcsolatot elfedjék s osztálycéljaikat, melyeket a háborúban fegyveres erővel igyekeznek elérni, a néptömegek előtt „nemzeti" célokként tüntessék fel. Az, aki a háború jellegét olyan szubjektív kritériumból kiindulva akarja meghatározni, hogy ki támadott és ki védekezik, elengedhetetlenül a II. Internacionálé vezetőinek nacionalista, soviniszta álláspontjára, az uralkodó osztályok propagandájának járszalagjára jut. A háború — mutat rá Lenin — nem az „összeveszték, kibékültek" egyszerű esete. Az első világháború jellegével kapcsolatban Lenin rámutatott arra, hogy nem lehet büntetlenül és természetesen vezetőknek bűntelenül, szubjektív ítéletekből kiindulva meghatározni a háború szociális tartalmát. Ehhez tanulmányozni kell a háború előtörténetét. „Azt mondjuk: ha Önök nem tanulmányozták a hadviselő hatalmak mindkét csoportjának sok évtizedes politikáját — hogy elkerülhessék a véletleneket, az egyes példák kiragadását —, ha nem mutatták ki ennek a háborúnak összefüggését a háborút megelőző politikával, akkor semmit sem értettek meg ebből a háborúból."[3] A támadás és védekezés fogalmaiból kiindulva a háborúk új viszonyai között egyébként is könnyű vétkeset tévedni. Lenin A proletariátus és a háború c. referátumában 1914-ben megállapítja, hogy Kína részéről a támadó háború is haladó lenne az imperialisták ellen. A szocialista államok és imperialista államok közötti háború esetében pedig, tekintve az ilyen háború osztályjellegét, a szocialista állam részéről a támadó és védekező háború között különbséget tenni értelmetlen. Később, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a Szovjetek VIII. Összoroszországi Kongresszusán, amikor Szovjetoroszország már gyakorlatilag bizonyságot tett társadalmi-gazdasági rendszeréből fakadó békeszándékáról, Lenin megjegyezte, hogy árulás lenne imperialista fenyegetettés esetén elállani akár támadó háború folytatásától is. „Ha mi, amikor ilyen velünk szemben állandóan aktívan ellenséges erőkkel van

[3] V. I. Lenin művei 24. k. 418. old.

dolgunk, megfogadnánk, ahogyan javasolják, hogy sohasem folyamodunk bizonyos akciókhoz, amelyek katonai-stratégiai tekintetben támadó akcióknak minősülhetnének, akkor nemcsak buták volnánk, hanem egyenesen bűnt követnénk el" — írta Lenin.[4]

A háborúk klasszifikálása, igazságos és igazságtalan háborúkra való felosztása Leninnél nem jelenti, hanem éppen feltételezi az egyes háborúk konkrét tanulmányozását, sajátosságainak feltárását. Az imperializmus háborúinak sajátosságát tanulmányozva Lenin rámutat arra, hogy: „Imperialista háborúk ugyancsak előfordultak mind a rabszolgaság talaján (Róma és Karthagó háborúja mindkét részről imperialista háború volt), mind a középkorban, mind a kereskedelmi kapitalizmus korszakában."[5] Azonban a 19. század végének és a 20. század elejének háborúi alapvetően különböznek ezektől. „Az imperializmus rányomja a maga különleges bélyegét a modern háborúra és megkülönbözteti azt az összes megelőzőktől."[6]

Az imperializmus korszakában a háború gazdasági, társadalmi és politikai vonatkozásban az egész állam erőfeszítését igénybe veszi. A háborút nem zsoldosok vagy a néptől elszakadt kasztok képviselői viselik, hanem a nép. Ebből következik a munkásosztály, a dolgozók harca szempontjából az az igen fontos körülmény, hogy az imperialista háborúban a néptömegek közvetlen tapasztalata folytán „különösen élesen mutatkozik meg... a háború nagyjelentőségű sajátossága, az, hogy a gyakorlatban, az emberek tízmillióinak szemeláttára leplezi le a nép és a kormány közötti ellentmondást, amelyet eleddig csak egy csekély öntudatos kisebbség látott."[7] Az imperialista háborúk azon sajátossága, hogy a burzsoázia a dolgozó tömegek felfegyverzésével tudja csak a háborút folytatni, s hogy a háború folyamán politikája lelepleződik és így „a háborús időben is, a háborúban is, háborús módon továbbra is fennmaradnak és hatnak az osztályellentétek",[8] eredményezi azt, hogy az imperialista háborúkból elkerülhetetlenül a progresszív erők, mindenekelőtt pedig a munkásosztály, a szocializmus erői kerülnek ki meggyarapodva.

Az igazságos, felszabadító, forradalmi háborúk több válfajával találkozunk Lenin műveiben, aszerint, hogy milyen ellentétek harca, milyen mozgalom felszabadító küzdelme öltötte a fegyveres összeütközés formáját.

A polgárháborúk a belső osztályharcból fakadnak. A forradalmi osztályok viselik őket és közvetlen forradalmi jelentőségük van. A rabszolgatársadalom és a feudalizmus idején a belső osztályharcból kinőtt háborúk, mint például a Spartacus-vezette rabszolgaháború és a paraszt-

4 V. I. Lenin művei 31. k. 537. old.
5 V. I. Lenin művei 26. k. 155. old.
6 V. I. Lenin művei 3-ik kiadás XVIII. k. 49. old. (Oroszul.)
7 V. I. Lenin művei 8. k. 37. old.
8 V. I. Lenin művei 21. k. 27. old.

háborúk, nem vezettek külső összeütközésekhez. A kapitalizmus kialakulásával azonban az osztályharc a nemzeten belül összeütközik az általa, az osztályharc és eredményei által felkeltett háborúval a különböző nemzetek között. A polgárháború és a külső intervenciós támadás ezen összefüggésére mutat rá Lenin a nagy francia forradalom példáján. „Amikor a francia forradalmi városi lakosság és forradalmi parasztság a XVIII. század végén forradalmi úton megdöntötte a monarchiát és megteremtette a demokratikus köztársaságot, leszámolt uralkodójával és forradalmi módon leszámolt földbirtokosaival is — a forradalmi osztálynak ez a politikája az önkényuralmi, cári, királyi, félfeudális Európa valamennyi többi részét is szükségszerűen alapjaiban megrendítette. S a Franciaországban győzelmes forradalmi osztály e politikájának elkerülhetetlen folytatásai voltak azok a háborúk, amelyekben Európa valamennyi monarchikus nemzete szembefordult a forradalmi Franciaországgal, létrehozta híres koalícióját és ellenforradalmi háborút indított Franciaország ellen."[9] Hasonlóan törvényszerűen következett be a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után, a polgárháború idején a belső ellenforradalmi erők és a 14 ország intervenciójának összefogása és együttes támadása a fiatal Szovjetköztársaság ellen. Annál is inkább, mert a proletariátus diktatúrájának győzelme alapjaiban rendítette meg a kapitalista világrendszert, megsemmisítve a kizsákmányolás minden formáját, megteremtve a szocialista világforradalom bázisát.

Lenin élesen elítélte azt az álláspontot, hogy a polgárháború tulajdonképpen nem háború s nincs alávetve a háború vezetése általános törvényszerűségeinek. Ugyanakkor több ízben utalt a polgárháború egyes sajátosságaira, melyek megkülönböztetik a háborúk más válfajától. Így például többek között már az 1905-ös forradalom idején a Két ütközet között c. munkájában rámutatott néhány jellegzetességre: „A polgárháború természetszerűleg abban különbözik más háborúktól, hogy a harci formák jóval változatosabbak, mindkét fél harcosainak száma és összetétele igen kevéssé tartható számon és igen erősen ingadozik, s a békekötésre vagy legalábbis fegyverszünetre irányuló próbálkozások nem a harcolóktól indulnak ki és a legfurcsább módon összefonódnak a hadicselekményekkel."[10]

Míg a polgárháborúk egy állam belső társadalmi ellentéteinek fegyveres összeütközését, addig a nemzeti háborúk és a szocialista országok háborúi a külső ellentétek háborús összeütközését jelentik.

A nemzeti államok kialakulásának időszakában a háborúk „a burzsoázia sok-sok éven át tartó nemzeti mozgalmainak folytatásai, az idegen uralom és az abszolutizmus ellen... irányuló mozgalmak ‚politikájának folytatásai' voltak".[11] A nemzeti háborúk progresszív szerepe

[9] V. I. Lenin művei 24. k. 415. old.
[10] V. I. Lenin művei 9. k. 466. old.
[11] V. I. Lenin művei 21. k. 215. old.

azonban nem zárul le a szabadversenyen alapuló kapitalizmus időszakával. Az imperializmus korszakában a gyarmatok részéről nemcsak lehetségesek, de szükségesek is az igazságos nemzeti háborúk az imperialista elnyomók ellen. Amikor a német szociáldemokrácia balszárnya, a Spartacus-csoport, a második világháború folyamán olyan állásfoglalást hangoztatott, hogy a nemzeti háborúk ideje lejárt, Lenin — aki egyik legfontosabb kérdésnek tartotta a proletárforradalom szövetségeseinek kérdését — határozottan elutasította ezt a káros nézetet. Mennyire fontosnak tartotta a marxista álláspont megfogalmazását ebben a kérdésben, mutatja az is, hogy később, éppen a bolsevik párt programjának átdolgozásakor tért vissza erre a kérdésre, s most már nemcsak a gyarmatokra gondolva leszögezte: „...a nemzetek elnyomását az imperializmus erősen fokozza, s ennek következtében nemcsak lehetségesek és valószínűek, hanem egyenesen elkerülhetetlenek a nemzeti felkelések és a nemzeti háborúk..."[12]

Abból a körülményből, hogy a szocializmus a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése következtében először csak egy, vagy néhány országban győzhet, s a többi országok hosszabb-rövidebb ideig kapitalista országok maradnak, következik az imperializmus törekvése a szocialista állam szétverésére. A háború ilyen esetben a szocialista állam részéről a nemzeti függetlenség megvédéséért is folyik, azonban ezen túl a háború a szocializmusért folytatott osztályharcnak nemzetközi síkon való folytatását is jelenti. „Ilyen esetekben — írja Lenin — a háború a mi részünkről jogos és igazságos, a szocializmusért, más népeknek a burzsoá elnyomatás alól való felszabadításáért folytatott háború lenne."[13]

Lenin megállapításaiból egyenesen következik a válasz arra a kérdésre, létrejöhet-e háború esetén a szocialista országok és a felszabadulásukért küzdő gyarmati országok, vagy az imperialista agresszor által fenyegetett nagymúltú nemzeti államok katonai szövetsége. E szövetség létrejöttének lehetősége egyebek mellett a háború igazságos jellegében rejlik a szövetségesek részéről, s abban, hogy céljaik, más és más fokon ugyan, az emberi haladás vonalában állanak.

A háborúk klasszifikációjának kérdésén, az igazságos és igazságtalan háborúk különböző válfajainak sajátosságán kívül Lenin behatóan tanulmányozta az egyes háborúk történetét is. Az ezzel kapcsolatos lenini meghatározások a hadtörténelem számára értékes elméleti útmutatásul szolgálnak.

A forradalmi munkáspártnak és vezetőinek a hatalomért való küzdelem során, s a hatalom megdöntése után egyik legfontosabb feladata a forradalom fegyveres erejének megteremtése. Az oroszországi munkásmozgalom és vezetője, a bolsevik párt, harcai során is törvényszerűen következtek be olyan helyzetek, amikor „előtérbe került a katonai

[12] V. I. Lenin művei 26. k. 154. old.
[13] V. I. Lenin művei 23. k. 77. old.

kérdés, a hadiesemények kérdése, mint a forradalom legfőbb, alapvető kérdése".[14] Ezenkívül a hadsereg kérdése a marxizmus államelméletének lényeges része. Természetes tehát, hogy Lenin rendkívül nagy figyelmet szentelt neki.

Már korai munkáiban többször foglalkozik a cári hadsereggel. Leleplezi osztályjellegét, rámutatva arra, hogy ez a hadsereg a cárizmus eszköze más népek elnyomására és arra van nevelve, „hogy a népre lőjön". Mint ezt később az Állam és forradalom c. munkájában elméletileg általánosította: „Az állandó hadsereg és a rendőrség az államhatalom erejének legfőbb eszközei..."[15]

Lenin a párt II. kongresszusán kijelölte a fegyveres felkelés szükségessége és elkerülhetetlensége propagandájának feladatát a dolgozó tömegek között, s ezzel kapcsolatban felhívta az összes pártszervezetek figyelmét a cári hadseregben végzendő agitációs munkára, szociáldemokrata csoportok alakítására a katonák között. A hadsereg, a katonák megnyeréséért folytatott harc különösen nagy jelentőségűvé vált az 1905-ös forradalom idején. A forradalom egyik tanulságaként Lenin éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy a hadseregért folytatott harc nem maradhat meg forradalmi időkben az agitáció színvonalán. A hadseregért gyakorlati harcot is kell folytatni az ingadozó csapatok átállítása érdekében.

A felkelés elkerülhetetlenségének felismerése, a forradalmi harc fejlődése a fegyveres felkelés irányában, a forradalmi hadsereg megteremtésének kérdését vetette fel. „A felkelés jelszava — írta Lenin — a kérdés anyagi erővel való megoldásának jelszava — s ez az európai civilizáció mai fokán csak katonai erővel lehet."[16]

A marxizmus elvi álláspontja a forradalmi hadsereggel kapcsolatban a Szovjetköztársaság hadseregének megteremtéséig az volt, hogy ez a hadsereg a népi milícia (magának a népnek közvetlen felfegyverzése) kell legyen, amely helyébe lép az állandó hadseregnek. A régi reguláris hadsereg szétverésének szükségessége egyenesen következett abból a marxi tételből, hogy a proletariátus nem veheti át a burzsoázia államgépezetét. Ellenkezőleg, a hatalom meghódításának feltétele, hogy a „bürokratikus-katonai államgépezetet" széttörje. Az új forradalmi katonai erőnek a nép közvetlen felfegyverzésének formájában való elképzeléséhez nagyban hozzájárult az, hogy az új forradalmi hadsereg egyik legfőbb tulajdonságát Lenin a néppel való eleven kapcsolatában látta, és az, hogy ennek a hadseregnek a fegyveres felkelés feladatát kellett első fegyvertényként a párt vezetésével végrehajtania. Lenin ezzel kapcsolatban írta, hogy a forradalmi nép katonai ereje „1. a felfegyverzett proletariátusból és parasztságból, 2. ezeknek az osztályok-

[14] V. I. Lenin művei 28. k. 14—15. old.
[15] V. I. Lenin művei 25. k. 445. old.
[16] V. I. Lenin művei 9. k. 375. old.

nak képviselőiből alakított szervezett élosztagokból és 3. olyan katonai alakulatból áll, amelyek készek átállni a nép oldalára".[17] A fegyveres felkelés forradalmi hadserege ilyenformán még magán viselte a régi reguláris hadsereg elemeit, de már döntő erejét a felfegyverzett munkások és parasztok csapatai alkották, melyek a népi milícia elve alapján szerveződtek.

Azonban ezek mellett a nem elhanyagolható okok mellett volt egy átfogóbb, döntő elvi alapja is annak, hogy a proletárdiktatúra fegyveres erejét a népi milícia formájában képzelték el. Nevezetesen az, hogy a proletárforradalmat a marxisták ekkor még világforradalom formájában képzelték el. A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése törvényszerűségének feltárása Lenin által az imperializmus korszakára vonatkozóan és az a lenini tétel, hogy e törvényszerűség következtében lehetséges, sőt törvényszerű a szocializmus győzelme egy országban, új helyzetet teremtett a forradalmi hadsereg kérdésében elméletileg és gyakorlatilag is. Ezek az elméleti megállapítások már magukban foglalták a győztes proletárdiktatúra állandó hadserege megteremtésének szükségességét. Minden állam, így a a szocialista állam is nemcsak belső életet él, hanem él az államok rendszerében is. Ez a körülmény pedig az imperialista államok jól felszerelt, modern állandó hadseregei támadásával fenyegeti a szocialista államot. Ezzel szemben a szocialista állam csak szintén jól felszerelt, modern, a külső támadást elhárítani képes állandó szocialista hadsereggel védheti meg vívmányait.

A fiatal Szovjetköztársaság hamarosan szembe találta magát az imperialista támadás veszélyével. Lenin a német támadás megindulásakor, 1918. februárjában rámutatott a védelmi feladat nehézségeire: „Most a kulturált, technikailag elsőrendűen felszerelt, nagyszerűen szervezett világimperializmus óriása kelt fel ellenünk. Ellene *kell* harcolnunk. Ellene *tudni* kell harcolnunk.".[18]

Az új fegyveres védelmi erő megteremtésében a régi hadsereg széthullása után a párt és a szovjet állam tapogatózva, tapasztalatról tapasztalatra haladt, nem kötve meg kezét régi, elévült elvekkel. A Vörös Hadsereg építésének kérdése gyökeresen új kérdés volt, „ezt a kérdést eddig még elméletben sem vetették fel".[19] Először Vörös Gárdát szerveztek, majd Vörös Hadsereget, de még az önkéntesség alapján, végül rátértek a reguláris Vörös Hadsereg építésére mobilizáció útján. A forradalmi gyakorlat termelte ki a hadsereg kérdésében az új elvi álláspontot, amelynek felismerését szinte elviselhetetlen nehézségek árán kiszenvedte az első győztes proletárdiktatúra. „Az uralomra törő új társadalmi osztály — írta Lenin A proletárforradalom és a renegát Kautsky c. művében — sohasem szerezhette és szilárdíthatta meg ezt

17 V. I. Lenin művei 9. k. 372—373. old.
18 V. I. Lenin művei 27. k. 50. old.
19 V. I. Lenin művei 29. k. 145. old.

az uralmat — és nem teheti meg ezt ma sem — másként, mint úgy, hogy teljesen felbomlasztja a régi hadsereget,... mint úgy, hogy minden hadsereg nélkül átmegy egy igen nehéz, igen kínos szakaszon (ezen a kínos szakaszon átment a nagy francia forradalom is), mint úgy, hogy fokozatosan alakítja ki, súlyos polgárháborúban alakítja ki az új hadsereget, az új fegyelmet, az új osztály új harci szervezetét."[20]

A Vörös Hadsereg építésének minden kérdését (szervezés, kiegészítés, nevelés, ellátás, legfőbb stratégiai tervek kidolgozása, a burzsoá haditudomány kritikai felhasználása, a cárizmus katonai szakembereinek igénybevétele, új katonai káderek kiképzése stb.) a párt valósította meg Lenin vezetésével.

A polgárháború győzelmes befejezése után Lenin újra kihangsúlyozta a reguláris hadsereg megtartásának, ütőképessége növelésének szükségességét: „Nem szolgálhat megnyugvásunkra az, hogy csapásokat mértünk az imperializmusra, Vörös Hadseregünket továbbra is minden áron teljes harci készenlétben kell tartanunk és fokoznunk kell harcképességét."[21]

Lenin nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a katonai ismereteket a nép széles tömegei mennél alaposabban elsajátítsák. Annál inkább kötelezőnek tekintette, hogy a párt káderei elmélyülten tanulmányozzák a haditudomány kérdéseit. Ő maga alaposan megismerkedett a katonai irodalommal, sokat tanulmányozta a fegyveres felkelések történetét és elméletileg általánosította tanulságaikat.

A haditudomány, a katonai elmélet, a hadművészet fejlődése szorosan összefügg a gazdasági-társadalmi fejlődéssel, a gazdasági-társadalmi rendszerrel. „Ahogyan akkor a francia forradalmi nép — írta Lenin a francia forradalom háborúi tapasztalatát értékelve — az országon belül először fejtett ki évszázadokon át nem tapasztalt maximális forradalmi energiát, a XVIII. század végi háborúban is ugyanolyan hatalmas forradalmi alkotóerőről tett tanúságot azzal, hogy átalakította a stratégia egész rendszerét,... a régi hadsereg helyett új, forradalmi népi hadsereget teremtett és új, forradalmi stratégiát hozott létre."[22] A társadalmi-gazdasági rend jelentősége még csak fokozottan érvényesül a modern háború viszonyai között, amikor a gazdasági tényező, a hátország, a termelőeszközök fejlettségi fokától függő haditechnika, a dolgozó tömegek széles felfegyverzése következtében a morális politikai tényező szerepe megnövekedett, és minőségileg is újat jelent a megelőző háborúk viszonyaihoz mérten.

A társadalmi-gazdasági rend és a hadsereg erkölcsi szelleme kapcsolatának vizsgálata alapján mutatott rá Lenin a Vörös Hadsereg katonái magasszínvonalú, erkölcsi-politikai értékének forrására: „A cári

[20] V. I. Lenin művei 28. k. 290—291. old.
[21] V. I. Lenin művei 31. k. 504. old.
[22] V. I. Lenin művei 24. k. 415—416. old.

tábornokok azt mondják, hogy vöröskatonáink olyan terheket viselnek el, amilyeneket a cári rendszer hadserege sohasem bírt volna el. Ennek az a magyarázata, hogy minden egyes fegyverbe szólított munkás és paraszt tudja, miért harcol és tudatosan ontja vérét az igazság és a szocializmus diadala érdekében."[23] Lenin még az orosz—japán háború idején aláhúzta a gazdasági rend s az ország politikai rendszerétől, demokratizmusától függő általános kulturális színvonal megnövekedett jelentőségét a katonai szervezet szempontjából: „Az ország katonai szervezete és egész gazdasági és kulturális rendje közt sohasem volt még oly szoros kapcsolat, mint napjainkban."[24]

A rendszer jelentőségét más, fentebb említett vonatkozásaiban nem tárgyalva, a továbbiakban csak rövid, messze nem teljes felsorolással kívánjuk érzékeltetni annak a munkának sokoldalúságát, melyet Lenin a hadügy területén végzett. Több ízben foglalkozott Lenin a haditechnika kérdésével, mint a taktikát meghatározó tényezővel, a front és a hátország kapcsolatával, az erős, szervezett hátország döntő szerepével a győzelem kivívásában, a pártpolitikai munka feladataival a hadseregben, a harci formák kérdésével, az ország háborúra való felkészítésének problémájával, a támadó szellemű taktika elsődlegességével, az új, szocialista fegyelem kialakításával, a fegyveres harcnak, mint specifikus törvényszerűségekkel bíró művészetnek problémáival stb.

Lenin elméleti megállapításai széles problematikát ölelnek fel a hadtudományi, hadtörténeti és hadművészeti kérdések területén. Helytelen lenne azonban, ha Lenin elméleti hagyatékát ezen a területen kifejezetten katonai jellegű tanításaira szűkítenők le. Lenin maga rámutatott arra, hogy a hadi stratégia és taktika határos a politikaival. Sokszor találkozunk műveiben olyan megállapításokkal, melyekben a politikai tevékenység meghatározásának alapjául a hadi stratégia törvényszerűségei és a hadi taktika példái szolgálnak. A mozgalom politikai sikerének feltételeit vizsgálva írta: „A döntő pillanatban, a döntő helyen, döntő túlerővel kell rendelkezni — a katonai sikereknek ez a ‚törvénye', a politikai siker törvénye is..."[25] Ez természetesen fordítva is helytálló. A lenini tételek a stratégiai és taktikai vezetésről az osztályharcban kiinduló pontot adtak a hadi stratégiai és taktikai vezetésnek és elvi alapjai lettek a szovjet hadművészetnek.

A Lenin a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról c. kiadvány anyaga képet nyújt Lenin gyakorlati katonai tevékenységéről is az 1905—1907-es forradalom idején, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítésének és végrehajtásának időszakában és a polgárháború éveiben. Azonban e gyakorlati tevékenység kellő értékelé-

[23] V. I. Lenin művei 31. k. 131. old.
[24] V. I. Lenin művei 8. k. 39. old.
[25] V. I. Lenin művei 30. k. 235. old.

séhez, elsősorban a polgárháború korszakában, egyedül a lenini művek nem elégségesek. Lenin, mint ismeretes, a pártban, a szovjet kormányban és a védelmi tanácsban betöltött tiszténél fogva a legfontosabb stratégiai tervek, védelmi műveletek kidolgozásában vezető szerepet játszott. Ugyanakkor széles katonai levelezése bizonyítja, hogy ezt a munkáját a fronttal való eleven kapcsolatra, a front és a hátország egy katonai táborba való egyesítésének helyi konkrét problémáinak alapos ismeretére támaszkodva végezte. Ebben a vonatkozásban Lenin műveinek most ismertetett gyűjteményét összegyűjtött katonai levelei egészítik ki.*

Még meg nem oldott feladat azoknak a dokumentumoknak a feltárása és publikálása, melyek Leninnek a legfelsőbb párt- és állami vezetésben végzett gyakorlati katonai tevékenységét kellőképpen mutatnák be. Ilyen igényeket az ismertetett kiadvány nem elégíthet ki. Megjelentetése más feladatok megoldását szolgálja, igen hasznosan. Megkönnyíti a szocialista hadtudomány filozófiai-elméleti alapjainak ismertetését, a lenini hagyaték felhasználását a katonai káderek nevelésénél, a szocialista hadtudomány és hadművészet alkotó továbbfejlesztésének feladatát azokban a kérdésekben is, melyek újak, vagy azóta új feltételek között vetődnek fel.

Dér László.

* [Военная переписка (1917—1920) Военное издательство Министерства Обороны Союза ССР. Москва — 1956.]

GYÖRKEI JENŐ és JÓZSA ANTAL
főhadnagyok:

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN

Hadtörténelmi Intézet és a Kossuth Kiadó közös kiadványa.
Budapest, 1957. 244. o.

A Hadtörténelmi Intézet és a Kossuth Kiadó az elmúlt tizenkét év adósságából törlesztett, amikor a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója tiszteletére a magyar dolgozó nép kezébe adta a „Magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban" című könyvet.

Az ízléses kivitelű, képekkel, vázlatokkal és egykorú röplapokkal illusztrált, gazdag tartalmú kiadvány tanulmányozása közben joggal vetődik fel: vajon miért nem jelent meg ilyen, vagy ehhez hasonló munka az elmúlt több mint egy évtized alatt; miért bántunk ilyen mostohán a magyar forradalmi mozgalomnak oly magasztosan szép, szívet és lelket lángragyújtó internacionalista hagyományaival? Bármilyen nehéz is, be kell vallanunk: mulasztást követtünk el azokkal a magyar internacionalistákkal szemben, akik életük feláldozásával, vérük hullatásával, hősi tetteikkel vésték be nevüket a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetébe, a magyar dolgozó nép internacionalista forradalmi harcainak történetébe.

E nagyjelentőségű hézagpótló kiadvány két fiatal hadtörténész, Györkei Jenő és Józsa Antal főhadnagyok munkáját dicséri, akik a könyv hű tartalommal való megtöltése érdekében hosszú időn át végeztek kutatást az ország és a Szovjetunió levéltáraiban, könyvtáraiban, illetve tudományos intézeteiben. A fentieken kívül a megyei és járási pártbizottságok segítségével közel háromszáz magyar internacionalista veteránt kutattak fel, akik visszaemlékezéseik leírásával jelentős segítséget nyújtottak a szerzőknek ahhoz, hogy a magyar internacionalista vörösgárdisták dicső tetteit dolgozó népünk közkincsévé tehessék.

*

A magyar internacionalisták harcát korhűen illusztráló kiadványhoz az előszót — amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a forradalomban fegyverrel a kézben részt vett volt magyar hadifoglyok hősi helytállását, ennek hatását és jelentőségét méltatja a magyar kommunista mozgalom történetében — dr. Münnich Ferenc elvtárs írta. Münnich elvtárs egyike azoknak a volt magyar hadifoglyoknak, akik a bolsevik párt hívó szavára, Lenin eszméitől áthatva fegyvert fogtak és Dózsa népének fiaihoz méltóan küzdöttek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vérrel áztatott barikádjain, majd a Szovjetunió polgárháborújának frontjain; egyike volt azoknak a harcedzett kommunista harcosoknak, akik több évtizeden át küzdöttek a magyar munkásosztály, a magyar dolgozó nép feleszabadításáért; s egyike volt azoknak a megingathatatlan, szilárd harcosoknak is, „akik a múlt évi ellenforradalmi lázadás leverésére ősz fejjel, sokszor testileg megtörten, de bátor szívvel fogtak fegyvert és segítettek megvédeni a proletárdiktatúrát".

*

Nem véletlen a szerzőknek az a megállapítása, hogy addig, amíg nemzeti történelmünk haladó hagyományait történészeink, ha nem is teljes egészében, de nagyobb részt már az olvasók elé tárták, az Oroszországba került volt magyar hadifoglyokról, akik fegyverrel a kézben harcoltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, majd a polgárháborúban, alig tudnak valamit a magyar olvasók. Nem is tudhatnak, mert hisz a magyar internacionalisták harcának történetét az utóbbi időkig még csak dióhéjban sem ismertette senki. Ahhoz, hogy dolgozó népünk teljes egészében megismerje a magyar internacionalisták történetét, hosszú, évekig tartó belföldi és külföldi kutatómunkára van szükség. Ez a munka már megindult.

A szerzők tanulmányából, ha vázlatosan is, de megismerhetik az olvasók az imperialista háborúba belekényszerített magyar és orosz munkások és parasztok internacionalista szolidaritása megnyilvánulásának formáit a lövészárok-barátkozástól az Októberi Forradalom barikádjain vívott közös harcukig, valamint a sok tízezer magyar hadifogolynak a szöges dróttal körülvett cári lágerektől a Vörös Hadsereg internacionalista egységeibe vezető útját, amelynek első állomása valóban az orosz—osztrák-magyar katonák lövészárok-barátkozása volt.

A II. Internacionálé 1912-ben hozott határozatát, amely a háború ellen foglalt állást, a II. Internacionálé opportunista vezetői — köztük az MSZDP vezetői is — elárulták, ami egyet jelentett a nemzetközi proletariátus elárulásával is. A harctérre induló katonák az MSZDP központi lapjának, a Népszavának hasábjain az osztályharc beszüntetéséről, más népek iránti gyűlöletről olvashattak.

A bolsevikok voltak az egyedüliek, akik Lenin eszméihez és tanításaihoz híven tudatosan a háború ellen léptek fel. Az egykorú lapok

fél évvel a háború kitörése után már hírt adnak a különböző nemzetekhez tartozó, katonaruhába öltöztetett munkások és parasztok lövészárok-barátkozásáról. Lenin e jelenségnek nagy jelentőséget tulajdonított. Az OSZDMP 1915. év február 27-i berni konferenciájának határozatában olvashatjuk: „... 4. elő kell segíteni a hadviselő nemzetek katonáinak barátkozását a lövészárokban és a hadszíntereken". A párt hozzá is kezdett a határozat gyakorlatbani végrehajtásához.

A Hadtörténelmi Intézet Levéltárában az I. világháború iratai között sok olyan dokumentum található, amely a magyar és orosz katonák frontbarátkozását dokumentálja. Bánhegyesi Imre, a 4. honvéd huszárezred tiszthelyettese írja: „1916 április 15-én (kedd). Ki hinné el, hogy e nagy verekedés közepette az ellenfelek egymást meglátogatják és megajándékozzák? Márpedig ez így van. Az oroszok átjöttek, és különféle ajándékokat hoztak, egyet mulattak nálunk, s azzal visszamentek. — A szíves látogatást a mieink is viszonozták, s a muszik örömmel fogadták őket..."

A szerzők tanulmányukban idézik dr. Arató Endre, a 69. közös gyalogezred tisztje naplójának egyes részleteit, amelyben a frontbarátkozás több érdekes epizódját örökítette meg. „Mikor esténként kimegy a feldwachénk a feldwache-állásba — írja Arató —, az oroszok mindig átszólnak hozzájuk: »dobre vecser, magyar!«, az orosz feldwache éjszaka olykor-olykor kilő egy rakétát, de előtte mindig átkiabálnak: »vigyázz, magyar, nem éles!«, reggelenként pedig búcsúzkodnak az oroszok: »szervusz, magyar, megyem haza«. (Hol szedték össze ezt a magyar tudományt?...)

1916. április 1. Délelőtt nagy barátkozás esik az oroszokkal. Nagy csend van, a mi bakáink is, az oroszok is kinn mászkálnak, tesznek-vesznek az állás körül. Délelőtt 11 óra felé aztán látjuk ám, hogy az orosz állásból két fegyvertelen és nagy fehér zászlót lobogtató muszka megindul felénk... Pomp hadnagy erre maga mellé vesz négy embert, és ugyancsak fegyver nélkül megindul a két muszka felé; a két állás között találkoznak és beszélgetnek egymással. Persze, a mi bakáink is, az oroszok is tömegesen másznak ki az árokból és ujjongva nézik a kis magyar csoportot — csak úgy feketéllik az orosz árok környéke a sok integető, ujjongó muszkától, nálunk is kinn van mindenki, az emberek összeölelkeznek, kacagnak, táncolnak, s csak úgy zeng a jókedvű kurjongatástól a környék. Pompék kb. húsz percig beszélgetnek az oroszokkal, azután kézfogással elválnak, a muszkák is visszamennek, Pomp is hazajön, mindkét oldalon óriási rivalgással fogadják az érkezőket. — Amint Pomp mondja, mindkét muszka közember volt, és barátságosan megállapodtak egymással, hogy az oroszok nem lőnek ránk, és mi sem lövünk az oroszokra..."

A felsőbb parancsnokságok, amikor tudomást szereztek a barátkozásról, az alegység parancsnokait szigorúan megróttak, a barátkozó orosz zászlóaljat április 2-án le is váltották.

1917 elejére fordulat állott be a világpolitikában, a háború erőforrásai kimerülőben voltak, főleg a központi hatalmaknál. Az elhúzódó háború okozta nyomor miatt a néptömegek elégedetlenkedtek, különösen Oroszországban és Ausztria-Magyarországon. A háborút előidéző burzsoázia az imperialista békében kereste a kiutat.

Az oroszországi februári polgári forradalom más irányt szabott az események alakulásának. A hatalmat élvező Ideiglenes Kormány, amely a nagytőkések és nagybirtokosok érdekeit képviselte, ellene volt minden különbékének; az antant érdekeit szolgálta, ami egyet jelentett a háború továbbfolytatásával.

A bolsevikok vezette orosz munkásosztály ugyanakkor tovább folytatta, de most már más, kedvezőbb körülmények között a harcot az általános, demokratikus, annexió és hadisarc nélküli békéért, amelyet csak a kapitalisták és földbirtokosok hatalmának megdöntése útján lehetett kiharcolni.

A februári forradalom katonai téren kedvezett a központi hatalmaknak; Németország 1916 végéig hatalmas területeket szállt meg, katonai erőforrásai azonban már jóval kisebbek voltak, mint az antanté. Németország és a monarchia számára megfelelő lett volna egy német—orosz különbéke; arra gondoltak, hogy ezzel nyugati hadszínterüket megerősíthetik. A hadvezetőség mindent felhasznált a különbéke érdekében, még a 24 hónapja folyó frontbarátkozást is, amit előzőleg minden eszközzel akadályoztak és megtoroltak. A frontbarátkozást saját politikai és katonai céljaikra akarták felhasználni. A februári forradalom után a katonai helyzetnek megfelelő rendeletet adtak ki. „Az orosz húsvét alkalmából — írja a rendelet — valószínűleg számos ellenséges küldött fog átjönni állásainkba tárgyalások végett. Az orosz hadseregnek különös viszonyai ajánlatossá teszik, hogy ilyen ellenséges küldöttre ne tüzeljünk, és őket minden esetben állásaikba visszaengedjük. Az északi arcvonalon bevált az, hogy pálinkát és dohányt adnak a távozó ellenséges küldötteknek. Hogy meglepetések elkerültessenek, ilyen küldöttségeknek hatnál több főből állniok nem szabad. Érintkezni a legénységünkkel tilos..." A rendelet a továbbiakban az orosz katonák között folytatandó propaganda kérdésével foglalkozik. Ez a propaganda nem mást tűzött ki célul, mint az orosz hadsereg szétzüllesztését. Fegyverük azonban visszafelé sült el.

A lenini eszmék áttörték a frontot és történelmileg elég gyorsan a cselekvés iránymutatói lettek a katonamundérba bújtatott magyar munkások és parasztok számára is. A frontbarátkozásra nagy hatással volt a bolsevikok 1917. május 4-i (április 21-i) felhívása a hadviselő országok katonáihoz, amelyben leleplezik az Ideiglenes Kormány imperialista politikáját. A bolsevikok felvilágosító munkája nyomán a forradalom, a szocialista forradalom eszméje egyre elválaszthatatlanabbul kapcsolódik nemcsak az orosz, hanem a magyar katonatömegek tudatában is a demokratikus béke gondolatához.

Az orosz fronton a szembenálló lövészárkok legénysége megállapodott, hogy nem lő egymásra. Néhány frontszakaszt kivéve, a fegyverek valóban el is hallgattak.

A front békés hangulatát az 1917. júliusi Kerenszkij-féle offenzíva zavarta meg, amit az antant nyugati frontjának a támogatására indított az orosz hadvezetőség. A Kerenszkij-féle offenzíva megállítása után a központi hatalmak indítottak ellentámadást a bukovinai frontszakaszon. Ezután jelentősebb harcok már nem voltak, újból megkezdődtek a frontbarátkozások, levelezések. A 39. honvéd hadosztály legénysége július 2-án levelet kapott a 196. orosz ezred egyik katonájától. Azt írja: „Önök igen jól tudják, bajtársak, hogy a háború különösen nekünk, alsóbb néposztálynak igen káros. A háború kell a kapitalistáknak, úgy a mieinknek, mint az Önökének. Minket nem érhet ezért felelősség, és én teljes szívemből tisztelem Önöket. Igen sok társam Önökkel szemben a legjobb indulattal viseltetik, de mi be vagyunk csapva, a gazdagok kényszerítenek egymás ellen bennünket. Le a háborúval! Legyen üdvözölve a világbéke!"

Bár a fronton tömeges parancsmegtagadással ebben az időben még nem találkozunk, a szökések szaporodása, a bevonulási parancsok megtagadása már jelzik az orosz példa hatását.

A frontkatonák életébe a Nagy Októberi Szocialista Forradalom döntő fordulatot hozott.

Az egyszerű frontkatonák kölcsönös megegyezése folytán az orosz ezred, sőt még hadtest katonatanácsainak megbízottjaival kötött fegyvernyugvások tényleges fegyverszünetekké fejlődtek. Az orosz hadsereg felbomlott, e kedvező körülményt azonban a bádeni főparancsnokság támadás céljára nem tudta felhasználni, mert az osztrák-magyar legénység erre már nem volt hajlandó. A forradalmi eszmék egyre jobban behatoltak a hadseregbe.

A Breszt-Litovszkban 1917. december 5-én megkötött 10 napos, majd a végleges fegyverszünethez hozzájárult az orosz, német és osztrák-magyar legénység állásfoglalása is. Az orosz fronton beköszöntött a frontkatonák és a sokat nélkülözött hátország lakossága által oly hőn óhajtott béke.

A bolsevikok a gyakorlatban bizonyították be: ha a nép békét akar, akkor ki is tudja kényszeríteni.

*

Az I. világháború folyamán több mint kétmillió hadifogoly került orosz fogságba, köztük mintegy 500—600.000 magyar, sokan olyanok, akik a háborúra uszítás ellenére már a háború kezdetétől inkább a fogságot választották, semhogy részt vegyenek a kizsákmányolt és félrevezetett orosz proletárok gyilkolásában. Jó néhány egykorú levéltári dokumentum tanúskodik arról, hogy hol, mikor és hányan mentek önként hadifogságba. A szerzők számos dokumentumból idéznek esete-

ket. Balogh Mihály, később az internacionalista egységek kiemelkedő harcosa, így emlékezik vissza a hadifogságba kerülésének történetére:

„A frontról különben nincs mit írnom, csak azt, hogy amint kiértünk a harcvonalba, néhány nap múlva átlógott az egész raj Tiercsi falunál, ahol a front kettévágta a falut. Csak egy kút volt használható. No, víz kell a bakának is, meg a ruszkinak is. Ott jöttünk össze, »ellenségeinkkel«. Persze, tisztjeink és altisztjeink tudta nélkül. Bratyiztunk. — Sajnos, az öntudatunk akkor még csak addig terjedt ki, hogy köpenyt cseréltünk, mi mentünk vízzel együtt az orosz állásba, ők meg a mieinkbe."

A hadifoglyok számára a háború befejeződött, de a szenvedés, nélkülözés nem. Nemzetiségenként szétválasztva hátraszállították őket a már amúgy is zsúfolt lágerekbe, ahol élelmezésükről, ruházkodásukról alig gondoskodtak. A hadifogoly tiszteket azonban mindennel ellátták. 50—75 rubel havi járandóság, tűrhető lakás, még a csicskásaikat is megtarthatták. A cári hatóságok biztosították a tisztek hatalmát a legénység felett.

A hadifoglyokat a legnehezebb munkára fogták. A zsúfolt lágerekben százezrek pusztultak el a járványos betegségekben. A Vöröskereszt hivatalos kimutatása szerint orosz hadifogságban elpusztult hadifoglyok száma jóval meghaladta a 450 ezer főt. Balogh Mihály volt hadifogoly, a későbbi Moldvai Szovjet Köztársaság alelnöke így fest le egy legénységi fogolytábort:

„... végtelenbe nyúló barakkfalak, a rájukfagyott párától jégbeburkolva... A folyton félhomályban levő fekhelyek, amelyek emeletszerűen sorakoznak egymás fölé, lázas, tífuszos, elállatiasodott arcokkal, az alsó fekhely alá bedugott hullán patkányok lakmároznak... Az udvarban szépen rendben, mint ahogyan a katonákhoz illik, emberhullák vannak egymásra rakva keresztbe, egy sor láb, egy sor fej, egy sor láb, egy sor fej..., mint a hasábfák. Némelyik halott meredten kidugja hosszú, csonttáfagyott karjait, ökölbeszorított kézzel, mintha fenyegetne valakit. A hideg oly óriási, hogy sírgödröt ásni nem lehet, tehát ott kell tartani őket tavaszig. A hóhullás sokszor betakar egy réteget, délben a napsugár egyik-másik arcáról leolvasztja, majd jégcsapok képződnek és lógnak le a fejről, kézről, lábról. Ha én tudnék festeni, ilyen hullarakásokat festenék egymás mellé, és mindegyik tetejére odafestenék egyet-egyet a kapitalisták közül röhögő arccal, mert hisz ők rendezték a háborút, ábrázatuknak a hullák között a helye, akiket ők öltek meg".

400 körül járt a hadifogoly táborok száma, de alig akadt tábor, ahol szebb volt a látvány annál, amelyet Balogh Mihály lefestett. A magyar hadifoglyok halálkiáltását és könyörgését szenvedésük enyhítésére sem tisztjeik, sem a hivatalos Magyarország urai nem hallották meg, de meghallották az orosz munkások, parasztok, a bolsevik párt.

1915—1916 folyamán a hadifoglyok forradalmi szervezeteket alakítanak, egyes szervezetek hamarosan megtalálják a bolsevik pártsejtek-

kel is a kapcsolatot. 1916 nyarán kerül a tomszki táborba Kun Béla, az SZDP kolozsvári titkára, a baloldali ellenzék egyik jelentős alakja. Tomszk a magyar hadifoglyok forradalmi marxista szervezkedésének egyik legjelentősebb központja lett. Kun Béla, Münnich Ferenc, Jaross Béla és még néhányan alkották a kibontakozó mozgalom vezető gárdájának egy részét.

A magyar hadifoglyok forradalmiságát növelték a hazulról érkező szomorú levelek is. Ezek a levelek a magyarországi forradalom érlelődéséről is tanúskodnak. Kovács Andrásné írja Sárrétudvariból férjének 1917 közepén: „Itthon nagyon rossz világ van, sokat éheznek, 75 deka lisztet kapnak — egy személy egy hétre —, és felmennek a bíróhoz, hogy éhesek a gyerekek, nincs mit enni, és úgy tesz a bíró, hogy hajtsák ki legelni, vagy ha nem legel, akkor akasszák föl. Egy gyermeket daraboljanak föl, főzzék meg paprikásnak és egye meg a többi gyermek és akkor nem lesz éhes, bizony, derék ember az udvari bíró. Bizony, kedves férjem, ilyen világ van erre..."

A magyar hadifoglyok értesültek az otthoni sztrájkokról, a csendőrség és a katonaság vérengzéséről is. Egyre többen ismerték fel, hogy nem az orosz munkás és paraszt az ellenségük, hanem az uralkodók, a kapitalisták, akik egytől-egyig kizsákmányolók.

Ez a felismerés vezette többek között a magyar hadifoglyokat: munkásokat, parasztokat, értelmiségieket a proletárforradalom barikádjaira.

A pétervári októberi felkelés előestéjén számos magyar hadifogoly kereste fel a bolsevikok központját, felajánlva szolgálataikat a szocialista forradalom fegyveres támogatására. Sokezren léptek be annak az üzemnek Vörös Gárdájába, ahol dolgoztak. A magyar hadifoglyok hősiesen harcoltak a pétervári fegyveres harcokban, sokan életüket áldozták fel a győzelem érdekében. A magyar internacionalisták a véres moszkvai harcokban is hervadhatatlan érdemeket szereztek. Sok magyar hősi halott alussza örök álmát a Kreml falai előtt ásott közös sírban.

A pétervári és moszkvai felkelést követő hónapokban a szocialista forradalom győzött a hatalmas orosz birodalom területén. A forradalom viszonylag békésen zajlott le Szibériában, ahol a magyar hadifoglyok legnagyobb tömege élt.

A taskenti fegyveres felkelésben (1917. október 31.) részt vettek magyarok is. Penzában Varga Gyula, a jaroszlavli kormányzóságban levő Ljubimban Garasin Rudolf vezette a magyar hadifoglyok harcát. Ismeretes, hogy részt vettek ezenkívül még magyarok Asztrahányban, Orenburgban, Szarátovban és Kazányban a fegyveres felkelésben.

Az Októberi Szocialista Forradalom gyökeres változást hozott a hadifoglyok életében. Megszűnt a hadifogolytáborok börtönjellege. A dolgozó hadifoglyok azonos bért kaptak az orosz munkással, 8 órát dolgoztak, élvezték a forradalom adta jogokat.

A magyar tisztek fenyegetései, rémhírresztelései ellenére ezrek léptek a forradalom útjára, léptek be a Vörös Gárdába.

Azok a munkásmozgalmi múlttal rendelkező hadifoglyok, akik kapcsolatba kerültek a bolsevikokkal, már hadifogságuk ideje alatt kezdtek megismerkedni a leninizmus forradalmi tanításaival (mint Kun Béla, aki 1916-ban, Münnich Ferenc, 1917-ben, Ligeti Károly 1917-ben és még sokan mások), beléptek a bolsevik pártba és a viharosan kibontakozó magyar hadifogoly mozgalomnak fáradhatatlan vezetői lettek.

1918. február 10-én a központi hatalmak, felrúgva a fegyverszünetet, általános támadást indítottak Szovjet-Oroszország ellen. Ez mély felháborodást és tiltakozást váltott ki a hadifoglyok között is.

Az internacionalisták egy csoportja, Kun Béla vezetésével, a narvai frontra ment, hogy részt vegyen Pétervár megvédésében. Narvánál és Pszkovnál a német intervenciósok véres leckét kaptak. Ezekben a harcokban alakult ki a Vörös Hadsereg. A szovjet kormány még ekkor nem volt abban a helyzetben, hogy az egész fronton felvegye a harcot, s így indokolt meggondolásból elfogadta a központi hatalmak rabló békefeltételeit. Ennek ellenére a német és osztrák-magyar csapatok folytatták előnyomulásukat. A forradalmi hadifoglyok felhívást intéztek az intervenciós hadsereg katonáihoz, hogy tagadják meg tábornokaik parancsait, álljanak az orosz munkások és katonák közé, a forradalom mellé. A hadifogoly forradalmárok agitációját siker koronázta: 1918 végén a német és osztrák-magyar megszálló csapatok fellázadtak és a megszállt területeken a hatalmat átadták a szovjeteknek.

1918. március 3-án aláírták a breszti békét, március 14-én összeült Moszkvában a forradalmi hadifoglyok és szocialista emigránsok konferenciája. A konferencia jelentőségét emelte Lenin részvétele, aki a III. Internacionálé megalakításának kérdésével foglalkozott. A konferencián a magyar hadifoglyokat Kun Béla és Szamuely Tibor képviselte.

A konferencia határozatainak megfelelően március és április folyamán megalakultak az Oroszországi Kommunista Párt külföldi csoportjai; a magyar csoport március 24-én alakult meg, tagjai: Kun Béla, Szamuely Tibor, Pór Ernő és Rudnyánszky Endre, aki később áruló lett. A magyar csoport „Szocialista Forradalom" címmel lapot adott ki, ez volt az első magyar nyelvű kommunista lap.

A breszti béke után nagy számban tértek haza hadifoglyok, akik között forradalmi propagandát folytattak annak érdekében, hogy otthon is szilárd harcosai legyenek a béke és a szocializmus ügyének. Az oroszországi forradalmi hadifoglyok és politikai emigránsok április közepén tartott kongresszusa, amelyen Kun Béla is felszólalt, felhívást bocsátott ki a „Hazatérőkhöz" címmel. A felhívás felszólítja a volt hadifoglyokat, hogy lázadjanak fel, ragadják kezükbe az államhatalmat, teremtsék meg a proletariátus diktatúráját és szüntessék meg a dolgozók kizsákmányolását és elnyomását.

1918 folyamán az OKP Külföldi Csoportjának Föderációja komoly munkát végzett az internacionalista csapatok szervezése területén is. Az egységek parancsnoki karában már 1918-ban számos magyarral találkozunk, többek között Wienermann Lajos, Gerendás, Varga Gyula, Gavró Lajos, Dömök József, Szabó Sándor, Sugár Jenő, Nikli Gyula, Kellner Sándor, Münnich Ferenc parancsnoksága alatt küzdöttek nagyobb internacionalista egységek.

Az internacionalista harcosok, akiknek tekintélyes részét a volt magyar hadifoglyok tették ki, szilárd támaszai voltak a szovjethatalomnak minden külföldi és belföldi támadással szemben.

*

1918 nyarán a fiatal szovjet államot újabb támadások érik. Az eszerek, akik provokációs céllal megölik Németország követét, Mirbachot, hogy konfliktust idézzenek elő a két kormány között, július 6-án felkelést robbantanak ki Moszkvában. Elfoglalták a főpostát és befészkelték magukat a középületekbe. A magyar hadifogoly-agitátoriskola tagjai Kun Béla vezetésével visszafoglalják a főpostát, majd segítenek a lázadás további leverésében.

Az eszer lázadás kirobbanása előtt néhány nappal az ellenforradalmi érzelmű csehszlovák hadtest intézett támadást a szovjethatalom ellen. A csehszlovák hadtest lázadásának leverésében a magyar internacionalisták is kivették részüket. Hősi küzdelmüket, helytállásukat a szerzők egykorú okmányok és visszaemlékezések alapján korhűen tárják az olvasók elé. A hős magyar internacionalista harcosok és parancsnokok között ott találják az olvasók a legendás hírű Zalka Mátét, Ligeti Károlyt, Müller Armandot, Kiss Ferencet, Szilágyi Imrét és a névtelen magyar internacionalista hősök ezreit, akik arany betűkkel írták be nevüket a magyar nép harcainak történetébe.

A csehszlovák légió támadásával megélénkült a belső ellenforradalmi erők katonai szervezkedése is. Különböző ellenforradalmi kormányok alakultak, s külön hadseregek, amelyeket az antant utasítására 1918 végén Kolcsak egyesített.

A szerzők tanulmányuknak további részében színesen, de a valósággnak megfelelően vázolják az egyre erősödő, izmosodó Vörös Hadsereg és az oldalukon hősiesen küzdő magyar internacionalisták harcát Kolcsakkal, Gyenyikinnel, Vrangellel és a többi ellenforradalmi tábornokkal szemben.

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása lelkesítőleg hatott a volt magyar hadifoglyokra, s amikor értesültek a magyar munkáshatalom eltiprására készülő antant-tervekről, Kijevbe siettek, hogy a Nemzetközi Vörös Hadsereggel utat vágjanak a forradalmi Magyarországra, és így nyújtsanak segítséget a cseh és román ellenforradalmi csapatok ellen elszigetelve küzdő Magyar Vörös Hadsereg számára. Mint ismeretes, nem rajtuk múlott, hogy ezen őszinte szándékukat nem valósít-

hatták meg, de mindannyian tudták azt, hogy a hatalmas orosz földön is népünk szabadságáért harcolnak: és harcoltak is a végső győzelemig. Neveiket, hősi tetteiket az azóta is tündöklő vörös csillag emeli magasba.

A szerzők munkáját válogatott dokumentumok — amit két fejezetben közölnek — és több magyar internacionalista visszaemlékezése egészíti még ki. Rendkívül értékes dr. Münnich Ferenc visszaemlékezése Kun Bélára, amely nyomtatásban eddig még nem jelent meg. A visszaemlékezések között találják az olvasók Kun Béláné visszaemlékezését férjére, valamint Kun Béláét Szamuely Tiborra. Zalka Máté és Sziklai Sándor írása mellett helyet kaptak a kötetben az egyszerű vöröskatonák visszaemlékezései is.

A magyar internacionalisták hősi küzdelme a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában a proletár internacionalizmus ragyogó példája, e mű „csak egy köve annak a hatalmas emlékműnek, melyet a magyar internacionalisták, a proletár nemzetköziség e nagyszerű megszemélyesítői megérdemelnek".

E hatalmas emlékműnek szilárd alapja — a magyar proletárdiktatúra — már megvan. Az emlékmű is elkészül, amely hirdetni fogja a magyar internacionalisták örök dicsőségét.

Molnár Pál százados

HANS FRIESSNER:

ELÁRULT CSATÁK
(Verratene Schlachten)

Holsten Verlag, Hamburg, 1956. 268 o.

A hitleri Wehrmacht rehabilitációját szolgáló egyre gyarapodó nyugatnémetországi hadtörténelmi irodalomban minket magyarokat különösen érdeklő helyet foglal el Hans Friessner szolgálatonkívüli vezérezredesnek, a Romániában és Magyarországon 1944-ben harcolt „Délukrajna", majd „Dél" hadseregcsoport volt parancsnokának „Elárult csaták. A német véderő tragédiája Romániában és Magyarországon" címmel a múlt évben megjelent könyve. A címválasztás határozott és egyértelmű, s mint „A tegnap, a ma és holnap katonáinak" ajánlás után Friessner az előszóban elmondja: „A tényekből kitűnik, hogy e harcok lefolyását döntően befolyásolta az árulás. Kétszer sodorták katasztrófába a német frontot: először Románia árulása, majd ismételten Horthy kormányának árulása Magyarországon. Mindkét esetben a német katona szörnyű véráldozata és elképzelhetetlen szenvedése volt a következmény". (9. o.)

Az egész könyv tehát az új Dolchstoss legenda életrekeltését s méginkább: biztosítását szolgálja. Ha a román király és környezete, illetve Horthy nem követ el „árulást", vagyis e két országban nem mond csődöt a politikai vezetés, akkor a román—magyar hadszintéren a németek részére a „katasztrófa" nem következett volna be. Friessner szerint a román kormány árulása nyitotta meg Kelet tömeghadseregének a zsilipet Közép-Európába". (215. o.) A német fasizmus háborús felelősségéről természetesen szó sem esik a könyvben, csak Hitler felelőssége szerepel itt-ott, bizonyos helytelen intézkedések kapcsán, s részben még a Guderiané, aki ekkor a német haderő vezérkari főnöke volt.

Az előszó után Friessner röviden ismerteti az 1944. július 2. és 24. közötti tevékenységét, amikoris az „Észak hadseregcsoport" parancsnoka volt. Július 23-án Hitlertől géptávírón a következő parancsot kapta:

„Az Észak- és Délukrajna hadseregcsoportok parancsnokai azonnal felváltják egymást a parancsnokságban. Friessner gyalogsági tábornokot előléptetem vezérezredessé".

A következő napon Hitler a kelet-poroszországi főhadiszálláson az új

vezérkari főnök, Guderian vezérezredes jelenlétében tájékoztatta Friessnert a Délukrajna hadseregcsoport helyzetéről. Hitler szerint Romániában minden rendben van, mert a nép és a hadsereg egy emberként áll Antonescu marsall mögött. A hadseregcsoport jobbszárnyát erősíteni kell, nehogy az orosz a Duna mentén előrenyomulva elvágja őket az F. hadseregcsoporttól. Támadás veszélye a hadseregcsoportot egyébként nem fenyegeti, mert az orosz a Közép hadseregcsoport ellen egyesíti erőit. (33. o.)

Ilyen előzmények elmondása után tér rá Friessner könyve második részében a román, a harmadikban pedig a magyar események előadására. 1944. augusztus 1-én a Délukrajna hadseregcsoport 2 seregcsoportból[1] állott; ezek mindegyikébe 1 német és 1 román sereg tartozott, egészben véve 44 hadosztály, azaz összesen 900 000 ember! A hadseregcsoport arcvonala 654 km hosszan húzódott, ebből 267 km-t román csapatok védtek. Friessner helyzetmegítélése szerint a főveszély Jassy környékén mutatkozott, ha az ellenfél a Pruth nyugati partjára előrenyomulva és északról déli irányba előretörve elvágná a besszarábiai frontot. Éppen ezért javasolta az arcvonal visszavételét, azaz Besszarábia kiürítését, ismételten is, de Hitler ehhez egyszer sem járult hozzá. A fronton tett látogatása és bukaresti benyomásai alapján úgy látta, hogy a románoknál bizonytalanság van, különféle hírek szállingóztak; erre megismételte az arcvonalnak a Pruth mögé történő visszavételére tett javaslatát. (Az arcvonal folytonos visszavételének gondolata egyébként végigvonul az egész könyvön, mint olyan, amit Hitler állandó csökönyös elutasításai ellenében ő egy-két esetben saját felelősségére végrehajtott.)

Hibát követett el a haderő főparancsnoksága, azaz Hitler és Guderian azzal is, hogy augusztus 13-ig 11 hadosztályt, a hadseregcsoport erőinek egynegyedét más hadseregcsoportokhoz elszállították. Sok esetben lőszer-, harceszköz és akadály-anyaghiány lépett fel. A készülő szovjet támadásról a légifelderítés semmit sem tudott megállapítani. Így a haderő főparancsnoksága nem is sejtette a Délukrajna hadseregcsoportnál küszöbönálló eseményeket, s tovább folytatta a más fronton hiányzó hadosztályok elszállítását. A hamarosan bekövetkezett katasztrófának épp ez volt az egyik lényeges előidézője.

Kisebb tapogatózások után a szovjet csapatok augusztus 19-ének délutánján félórás tüzérségi előkészítés után század és zászlóalj erőben támadást indítottak. Másnap pedig Besszarábiában és Moldvában, Tolbuhin és Malinovszkij marsallok vezetésével megkezdődött a nagy támadás. A német—román arcvonalat már az első napon több helyütt áttörték. „A csata első napja meglepő sikert eredményezett az ellenségnek".

[1] Az eredetiben (47. o.): „Dem Oberkommando der Heeresgruppe unterstaden 2 Armeegruppen". — Ennek megfelelően a „Heersgruppe" magyar megfelelője a hadseregcsoport, míg az „Armeegruppe"-t legjobban és félre nem érthetően „seregcsoport"-nak lehet fordítani.

(68. o.) A 2. Ukrán Front a Pruth torkolatát igyekezett birtokbavenni, hogy megakadályozza a hadseregcsoport jobbszárnyának, a Dumitrescu román vezérezredes vezette 3. román és 6. német hadseregnek a Pruthon keresztül nyugat felé szándékolt visszavonulását. Ezzel egyidőben a 3. Ukrán Front közvetlenül támadta a Dumitrescu seregcsoportot; annak felgöngyölítésére és megsemmisítésére törekedett. A szovjet előnyomulás gyors üteme következtében — írja Friessner — augusztus 21-én „már nem ‚visszamenni', hanem ‚visszaküzdeni' forgott kockán". (69. o.) Ezért elhatározta — saját felelősségére! — a front visszavételét. A következő napon egyébként megérkezett a főparancsnokság hozzájárulása is — későn! Augusztus 23-án a 3. Ukrán Front páncélos ékei befejezték a III. román hadtest körülzárását. A 2. Ukrán Front gyors előretörése következtében a 6. német hadsereg (parancsnok: Fretter-Pico tüzérségi tábornok) bekerítése bizonyossá vált.

E napon este 22 órakor a román király rádión keresztül az összes román csapatoknak a harc félbehagyására adott parancsot. Friessner erre átvette valamennyi Romániában tartózkodó német csapat parancsnokságát, majd telefonon felhívta Dumitrescu román vezérezredest, hogy megtudja véleményét a meglepő bukaresti eseményekről. Dumitrescu azt válaszolta, hogy őt az események meglepték, amíg Bukarestből utasítást nem kap, végrehajtja eddigi feladatát. Elmondta még, hogy a leköszönés gondolatával foglalkozik és hozzátette: „Azt azonban ne kívánja tőlem Excellenciád, hogy megszegjem a királynak tett hűségeskümet". (86. o.) Hasonlóan nyilatkozott a többi román tábornok is.

23 órakor Friessner felhívta Hitlert, aki jóváhagyta eddigi intézkedéseit s megparancsolta, hogy „Azonnal bízza meg a bizalomra legméltóbb román hadseregtábornokot egy megbízható kormány megalakításával!" Még az éj folyamán utasítás érkezett, hogy „a bukaresti puccsot le kell verni és a királyt kamarillájával együtt őrizetbe kell venni". (89. o.) 24-én pedig német zuhanóbombázók Hitler parancsára a bukaresti királyi palota ellen bombatámadást hajtottak végre. A következmény: 25-én Románia hadat üzent Németországnak! A román nagyvezérkar parancsára a 3. és a 4. román hadsereg minden fegyverével egyetemben a Focsani—Braila vonalra, Dobrudzsában pedig a Duna torkolatához húzódott vissza. Minden, német részről megkísérelt lefegyverzésre ellenállással kellett válaszolni.

Ettől kezdve a német katonáknak háromszoros ellenség ellen kellett harcolni: a szétesőfronton a szovjet csapatokkal, a nehéz kárpáti terepel, végül Romániával, az új ellenséggel. A vezetés egyetlen feladata volt az emberek és az anyag magyar területre mentése, hogy ott képezzenek új frontot. Friessner itt magasztalja a német katona tulajdonságait, hozzátéve, hogy az utóvédcsapatok harcát nagy mértékben segítette a „gólya" (egymotoros, kis felderítő- és szállítógép), a népautó és a vontató. A harcban a vezénylő tábornoktól kezdve az irnokig mindenki részt vett. „Mindenki tudja, mire megy itt. Az utolsóra megy, arra megy, hogy min-

den eszközzel, a saját élet állandó bevetésével megakadályozni a szovjet áttörését nyugat, az otthon felé!" (95. o.)

Románia Németország elleni hadbalépésével kezdetét vette a romániai csata második szakasza. 26-án a főparancsnokság még elrendelte, hogy a Galatz—Focsani—Kárpátok vonalán kell új frontot képezni, de ekkor „a szétvert német hadosztályok maradványai már nem voltak elegendők arra, hogy komoly ellenállást tanúsítsanak". (97. o.) Sem a Havasalföldön, sem Dobrudzsában nem volt többé ellenállás. Augusztus 31-én a szovjet csapatok bevonultak Bukarestbe.

A könyv harmadik, számunkra legérdekesebb része a „Hadszintér Magyarország" címet viseli. Friessner elmondja, hogy az új front kiépítése Erdélyben augusztus 24-től szeptember 4-ig tartott. Az Ojtozi szoros környékét a 8. hadsereg maradványai szállták meg, s védekeztek itt 14 napon át, míg a 6. hadseregnek a bekerítést kikerült részei elérték a Déli Kárpátok átjáróit. Az itteni szorosok elzárására azonban a németek ereje már nem futotta. Erre magyar csapatokat vettek igénybe, melyek Friessnerben „nem keltettek biztató benyomást". (107. o.) A romániai tapasztalatok alapján ezek nyomban német vezetés alá kerültek, és német kötelékekkel keverték őket. Végülis a fontosabb útvonalakat német erők biztosították, a közbeeső területeket pedig magyar csapatok.

Szeptember elején a német—magyar front közel 1000 km hosszan húzódott a Bánáttól Arad—Nagyvárad, majd Kolozsvár, innen a székely csúcs irányába, tovább a Keleti Kárpátok vonalán a cseh határig. A Bánáttól Kolozsvárig a front csak gyenge, elsősorban magyar erőkkel volt megszállva. A Keleti Kárpátokban már szeptember első napjaiban megkezdődött a harc, az Ojtozi szorosnál különösen hevesen. A németek emberfeletti igénybevételét előre nem látott körülmények tették még súlyosabbá — írja Friessner. „A magyar csapatok nagy része az oroszok támadásával szemben nem állta meg a helyét. Szaporodtak az olyan esetek, amikor magyar zászlóaljak elhagyták állásaikat és kiszolgáltatták német fegyvertestvéreiket az ellenség kétoldalú bekerítésének. E hadszintéren is előadódtak komoly nézeteltérések a szövetségesek között. Mindennek betetőzéseként az eddig barátságos szlovák haderő átállt a felkelőkhöz. Ez új, komoly veszélyt jelentett északi szárnyunk számára". (110. o.)

A könyv legnagyobb részét képező „Hadszíntér Magyarország" rész a fentiek előrebocsátása után a következő fejezetekre tagozódik: Elhárító csata Erdélyben; A helyzet a nyugati szárnyon; A harc a magyar alföldön; Csata Budapestért; A vég.

A 6. szovjet hadsereg páncélosai szeptember 5-én elérték Turnu Severint. 7-én már Brassónál is szovjet csapatok állottak. Friessner ezért attól tartott, hogy egy Kelet és Dél felőli egyidejű szovjet támadás elvágja és szétveri a Székelyföldön álló német erőket. Parancsára ezért a 2. magyar hadsereg, más magyar és német erőkkel megerősítve Kolozsvártól délre szeptember 5-én támadásra indult, de ez már a következő napon elakadt. 7-én Friessner kénytelen volt megparancsolni a Székely-

föld kiürítését. A Keleti Kárpátokban, sokszor 2000 m magasságban lefolyt harcok leírása a könyvben az egyetlen hely, ahol a magyar „szövetséges" harcára néhány dicsérő szava is van, kiemelve, hogy sok magyar kötelék nem állta meg a helyét. Így az 1. magyar hegyi dandár egyszerűen megfutott, a 8. német hadseregnél pedig egyetlen alkalommal 700 székely dezertált, mert nem akarták házukat és udvarukat elhagyni.

Friessner ugyanakkor okát is adja, hogy miért nem álltak helyt a magyarok. „Nem rendelkeztek elegendő fegyverrel, mindenekelőtt modern nehéz- és páncéltörő fegyverekkel. Ezenfelül nem voltak megfelelően kiképezve, és nem utolsó sorban kedvezőtlen politikai ingadozások és befolyás hatása alatt állottak". (117. o.)

Az erdélyi harcokban szeptember 25-ével szünet állott ugyan be, de Friessner már korábban attól tartott, hogy a Tisza mentére történő szovjet előrenyomulás az egész hadseregcsoportot elvágja. Ezért szokása szerint javasolni akarta a főparancsnokságnak a front visszavételét, ezt megelőzőleg pedig tájékozódni akart Horthynál. A „világlátott nagyúr" benyomását keltő kormányzó nyomban egyetértett a frontrövidítés gondolatával, hozzátéve: „Nekem csak az a kérésem, hogy ennél a súlyos intézkedésnél az ország és falvainak lakosságát lehetőség szerint kíméljék". (119. o.) Ilyen mélyrehatóan foglalkozott a „legfelsőbb hadúr" a háború kérdéseivel!

Friessner — mint elmondja — ekkor még nem sejtette a magyar politikában küszöbönálló események bekövetkezését. Később tudta meg, hogy ebben az időben a katonai vezetők és a Lakatos-kormány között már igen komoly feszültség állott fenn. A katonai vezetés kitartott Németország oldalán, a koronatanács viszont úgy határozott, hogy amennyiben a németek nem küldenek 24 órán belül öt páncélos hadosztályt a magyar hadszintérre, Magyarországnak fegyverszünetet kell kérnie.

A magyarországi helyzet előadására Friessner szeptember 10-én a főhadiszállásra repült. Itt Hitler azzal fogadta, hogy a budapesti politikai helyzet következtében a hadseregcsoporthoz menetben lévő III. páncélos hadtest főparancsnoksága (kb. 200 fegyveres) és a 23. páncélos hadosztály megállt Budapesten, Winckelmann magyarországi SS-vezér SS-ei, nemkülönben a 109. és a 110. páncélosdandár részére pedig elrendelték a riadókészültséget. — Ez mutatja, hogy a német vezetés egyrészt levonta augusztus 23-ából a számára adódó tanulságokat, másrészt eltérően a romániai eseményektől, itt idejekorán értesült Horthyék „kiugrási" terveiről.

Pár nap múlva Hitler egy nagy értekezleten elemezte a világpolitikai helyzetet és kijelentette, hogy a nyugati frontot a Westwallnál, az olaszt pedig a Po-síkságon fogják tartani, majd nagy meglepetést keltve így folytatta: „A szovjet politika célja többé nem fenn Németország, hanem lenn a Boszporus". 2—6 hét alatt ez bebizonyosodik, s jelenti majd a kedvező és döntő változást.

Anglia Németországot nyilvánvalóan nem fogja megsemmisíteni, mert

mint ütközőállamra szüksége van rá. Magyarországon — mondotta Hitler — egyetlen személy parancsolhat, a Délukrajna hadseregcsoport főparancsnoka. — A megbeszélés végén a Vörös magyar tábornok által átnyújtott, Horthytól származó hűségnyilatkozatra a 23. páncélos hadosztályt Hitler ismét a hadseregcsoport rendelkezésére adta. (121. s. köv. o.)

A megbeszélés részvevői — írja Friessner — valamennyien hittek Hitlernek, remélték a háború számukra kedvező fordulatát. Ma pedig azt mondják róluk, hogy Hitler, a démon ismét elbűvölte őket. Pedig nekik nem volt más útjuk, ki kellett tartani. „Ha ezt nem tettük volna, rajtunk és mindenen, ami mögöttünk feküdt, kérlelhetetlenül átviharzott volna a bolsevista henger, mely legkorábban a Westwallnál állt volna meg.

A nyugati világ nem lehet eléggé hálás az akkori német keleti front harcosainak azért, hogy ők világosan felismerve nemcsak a Németország és szövetségesei, hanem az egész Nyugat-Európa számára halálos veszélyt, a végkimerülésig álltak az egyenlőtlen harcot". (126. o.)

A német—magyar „szövetségesi" viszonyban repedések mutatkozhattak a katonai vezetőknél is, mert Hitler szeptember 20-án ultimátumában e viszony „újraszabályozásával" fenyegetőzött abban az esetben, ha a magyar vezérkar nem járul hozzá a Délukrajna hadseregcsoport által kívántakhoz. A kívántakra következtetni tudunk abból, hogy ezt követőleg a hadseregcsoport nyugati szárnyán, azaz az Alföld déli részén felállítottak egy új, a 3. magyar hadsereget, melynek alárendeltségébe került a német LVII. páncélos hadtest, a 4. SS Rendőr hadosztállyal és a 22. SS-lovas-hadosztállyal, valamint a IV. és a VII. magyar hadtest.

A szeptember 24. óta „Dél" elnevezést viselő hadseregcsoport nyugati szárnyán két súlypont alakult ki ebben az időben; szovjet támadás veszélye fenyegetett Temesvár—Arad—Gyula térségéből, Szeged és Szalonta térségéből Debrecen irányába. A szovjet támadások megakadályozására, a németek egy, Temesváron át a Vaskapúig és a Vöröstoronyi szorosig előrehaladó támadást, az ún. „Cigánybáró" hadműveletet terveztek. Ennek kezdete Nagyváradtól délre indult volna ki. A szovjet csapatok azonban már felvonulásuk befejezése előtt támadásba kezdtek, s 10 napos harcban elérték a kiinduláshoz szükséges célt, a Szeged—Nagyvárad közötti magyar határt. A jobb szomszédnál, az F hadseregcsoportnál ugyancsak erős szovjet előnyomulás a Duna mindkét partján, Erdélyben is mindenütt vereségek, s ekkor a főparancsnokság egy harckocsi-, egy páncélgránátos hadosztályt és 1 páncélgránátos zászlóaljat Budapestre rendelt.

Október 6-án kora reggel kezdődött meg a nagy szovjet támadás, melynek súlyát — mint már egy év óta — harckocsi-, gépesített- és lovasköteléket alkották. A támadás harmadik napján a szovjet élek már Debrecentől nyugatra állottak! Szolnok és a hadseregcsoport déli határa között több helyen átkeltek a Tiszán, így a bekerítés elől Erdélyből a Wöhler seregcsoportot mielőbb ki kellett vonni.

A kétségbeesett helyzetben a németek mindent elkövettek a szovjet támadás megállítására. Okt. 10-én Debrecennél sikerült megállítani a szovjet előnyomulást, kibontakozott az Alföld sorsát eldöntő páncélos csata, mely október 14-ig tartott. Kolozsvárt és Szegedet fel kellett adni, s a Debrecennél szükséges erőösszpontosítás végett gyengíteni a Tiszavonalán álló erőket.

Ebben a helyzetben értesült Friessner Horthy fegyverszünetet kérő rádiószózatáról és Miklós vezérezredes ezt kiegészítő parancsáról, melyek „szörnyűséges sértéseket" tartalmaztak Németország és katonáival szemben. A fronton Horthy rádióbeszéde jóformán következmény nélkül maradt, csupán a 2. magyar páncélos hadosztály hagyta el az éj folyamán állásait. Komolyabb következménye volt viszont annak, hogy a szovjet csapatok szabadonengedték a Szegednél fogságbaesett magyar katonákat, s ezek elmondták, hogy milyen jó dolguk volt a fogságban. Erre az 1. magyar hadsereg visszavonult, s a szovjet csapatok betörtek a front mélységébe.

Wöhler seregcsoportjánál sem a tisztek, sem a legénység nem akart többé harcolni, nem ismerték el sem Szálasit, sem Beregffyt. — Mindezek következtében a magyar kötelékeket még jobban német ellenőrzés alá helyezték.

A fronton a helyzet tovább rosszabbodott a németek számára. A 8. német hadsereget Friessner saját felelősségére hátravonta nyugat felé. Debrecen 3 napos harc után végérvényesen szovjet kézre jutott, majd Nyíregyháza október 22-én történt elfoglalásával elvágtak a Wöhler seregcsoportot. A németek azonban páncélosaik segítségével 23-án éjjel 1 órakor áttörték a bekerítést, 26-án visszafoglalták a várost, majd áthúzódtak a Tisza nyugati partjára. S miközben október végén már kibontakozóban voltak a Budapestért vívandó csata körvonalai, Friessner látogatást tett Szálasinál. A fogadtatás az „Istenek alkonya" utolsó felvonásának egyik jelenetére emlékeztette a német tábornokot, aki azt tapasztalta, hogy Budapest egyáltalán nem készül az elkövetkezendőkre.

Még e látogatás előtt, okt. 27-én Friessner levelet intézett Guderianhoz, s ebben felhívta figyelmét, hogy a német csapatoknak az elszenvedett súlyos veszteségek miatt azonnali ember- és fegyverkiegészítésre van szükségük; a magyar kötelékek túlnyomó nagy részének állapota és harci szelleme aggasztó, a Tisza vonal nem tartható tovább.

A szovjet támadás azonban nem a Tiszánál, hanem Kecskemétnél indult meg. A magyar csapatok hamarosan felbomlottak, úgyhogy a németek a visszaözönlők feltartóztatására Budapesttől délre az utakra magyar csendőröket rendeltek ki. Ugyancsak elrendelték a fővárostól keletre már előkészített hídfők megszállását is. Budapest védelmére létrehozták a Fretter-Pico vezette seregcsoportot, melynek alárendeltségébe került a „Budapest-csoport" (SS-Obergruppenführer Pfeffer-Wildenbruch) a 22. és a 18. SS lovas hadosztályokkal és a VI. magyar hadtesttel.

Friessner elmondja, hogy a Duna-Tisza közén a szovjet csapatok új harceljárást alkalmaztak: gépesített kötelékeik többé nem tömegben nyomultak előre az utakon, hanem 20—30 harckocsiból álló oszlopokban, ezeket gyalogság és lövegek követték. Csakhamar sikerült betörniök délkelet felől a budapesti hídfőállásba, majd november 6-ától szünet állott be. — Ezután tárgyalja a Margit-híd nov. 4-én bekövetkezett felrobbanását, amelyet szerinte nem a német utászok idéztek elő, hanem a gázvezetékből sérülés folytán kiömlő gáz meggyulladása. Maga említi azonban, hogy a várható szovjet betörés folytán az utászok a keleti parttól kiindulva megkezdték a gyutacsok behelyezését a már korábban előkészített robbanótöltetekbe!

November 4-én szovjet kézre került Cegléd, Abony és Szolnok. Pilismél a magyarországi németekből álló 18. SS lovas hadosztály részben megadta magát, s november 11-én megindult a Fretter-Pico seregcsoport ellen a nagy támadás, melyet 12-én egy Miskolc, majd hamarosan egy Ungvár irányából nyugatra haladó harmadik követett. A rossz időjárás ellenére a szovjet támadás minden frontszakaszon feltartóztathatatlanul gördült előre, mert a németek mind élőerőkben, mind hadianyagban nagy hiányt szenvedtek. A zászlóaljakban már csak 100—200 ember volt, a legerősebb páncélos hadosztálynak 8, legtöbbjének viszont csak 4—5 harckocsija volt. A legutóbb szállított új páncélosok elromlottak.

November 18-án Gyöngyösnél és Miskolcnál éleződött ki a helyzet. Ez utóbbi városban partizántevékenység alakult ki, s végül is december 3-án a németek „kiürítették" a várost. Partizántevékenységet egyébként könyve más helyén is említ, arra viszont, hogy a lakosság támogatta volna a németeket, egyetlen adatot sem tud felhozni, hacsak azt nem, hogy a Margit-állás építésekor „még a székesfehérvári katolikus püspök is résztvett papjaival együtt az állás építésében." (188. o.)

A hadihelyzet állandó rosszabbodása nemcsak a lakosság ellenállását és a partizántevékenységet növelte, de maga után vonta a katonaság növekvő felbomlását is. Budapesten pl. az egyik napon a katonai szolgálatra behívott 1862 főből csak 29 jelent meg. A várostól keletre elhelyezett 10. és 12. magyar hadosztály katonái egyesével vagy nagyobb, nem egyszer 100-as csoportokban mentek át a szovjet csapatokhoz. Ilyesmi egyébként a Mátrában is előfordult, ahol a Dirlewanger SS dandárnak egy egész százada ment át, mely Friessner szerint kommunistákból állott.

Amíg a Budapestért vívott hadművelet első fázisában a szovjet csapatok a Duna—Tisza közén, a másodikban egyidejűleg Ceglédtől Ungvárig támadtak, a november 27-én kezdődött harmadik fázisban Mohács—Dunaszekcső térségéből indult ki a támadás nyugati és északi irányba, s hamarosan elérte a Balaton—Székesfehérvár—Velencei-tó—Budapest irányban húzódó ún. Margit-állást.

S december 5-én a Duna—Dráva háromszögtől a Balatonon és

Csepel szigeten át Hatvanig megkezdődött az újabb szovjet támadás, a magyar fővárosért vívott harc negyedik, s egyben utolsó fázisa. A Margit-állásban vívott harcokat nagyban akadályozta, hogy a német harckocsik a sárban nem tudtak mozogni, míg „a T 34-es áthatolt minden terepakadályon". (188. o.) Ennek ellenére a németek mindent megpróbáltak, hogy Budapest bekerítését megakadályozzák. Guderian parancsára be kellett vetni a páncélosokkal már nem rendelkező páncélos hadosztályokat is, ami hatalmas veszteségeket vont maga után! December 7-én a szovjet csapatok Polgárdinál betörtek a Margit-állásba, ugyanez idő tájt Vácnál elérték a Dunát. December 11-én már a budapesti hídfőben folytak a harcok.

Az időközben erősítésül érkezett 3., 6. és 8. páncélos hadosztályt és 3 „Párduc" harckocsi szakaszt Hitler parancsára a Balaton és a Velencei-tó között kellett volna bevetni, az ún. „késői-szüret" hadművelet keretében, de az időjárás ezt megakadályozta. December 17-én újabb parancs érkezett, noha az időjárás még nem változott. Friessner végülis a Guderiannal való nézeteltérések tisztázására 18-án a főhadiszállásra repült. Itt Budapest védelmével kapcsolatban azt a nézetet képviselte, hogy „a város keleti részében bevetett csapatokat — egy gyenge, mozgékony biztonsági megszállóerő kivételével — a székesfehérvári magaslatokon egy jól megalapozott, mélyen tagolt elhárításban kell alkalmazni, és még ma is meg vagyok arról győződve, hogy ez esetben az ellenfél nem tudott volna olyan gyorsan és mélyen előretörni. Ezenkívül a budapesti csapatok és maga a város elkerülték volna későbbi sorsukat." (197. o.)

A december 18-án Ipolyság körül kibontakozott harcokkal kapcsolatban a főparancsnokság elrendelte, hogy a már ott harcoló 3. páncélos hadosztályon kívül Székesfehérvárnál a harckocsik, a páncélos zászlóalj és az önjáró tüzérség létrehozásával be kell vetni a 3. és a 6. páncélos hadosztályt, hogy ezáltal a helyzet Ipolyságnál gyorsan tisztázódjék s a „késői-szüret" hadműveletet végre valahára meg lehessen kezdeni. December 20-án a 3. és a 6. páncélos hadosztály, nemkülönben a magyar „Szent László" hadosztály, a hadseregcsoport utolsó gyalogos tartaléka még menetben volt Ipolyság felé, amikor a Velencei-tónál új szovjet támadás kezdődött! A szovjet csapatok mélyen betörtek a Margit-állásba és a december 23-ra virradó éjjelen elfoglalták Székesfehérvárt. A Guderian parancsára tömegben bevetett német páncélosok gyalogság hiányában nem tudtak sikert elérni. — Ugyanakkor a Duna-kanyartól északra is fellángoltak a harcok, s ezek megmutatták, hogy a szovjet vezetés Budapest bekerítésére törekszik.

December 22-én Guderian telefonon közölte Friessnerrel, hogy a „Führer" parancsára Budapesten egy talpalatnyi földet sem szabad feladni, mert a magyar főváros elvesztése most a nyugati offenzíva

sikereinek 50 százalékát elvenné. Guderian még hozzátette, hogy gyalogságot nem tud adni.

A 23-ra virradó éjjelen Friessner értesült, hogy Hitler indokolás nélkül leváltotta a hadseregcsoport főparancsnokságáról. — Könyvében ezért a még hátralevő eseményeket 2 oldalra összeszorítva mondja el, viszont a „Tapasztalatok és következtetések" címet viselő, közel 40 oldalnyi befejező részben még sok érdekeset találunk. Itt foglalkozik a szövetség problémáival, a román és a magyar politikai élettel; külön fejezetet szentel a politikai és a hadvezetés kérdésének, megállapítva, hogy „egy háborút mindig csak a politikai vezetés nyer meg vagy veszít el, azzal a katonai eszközzel, melyet magának létrehozott." (222. o.) Megállapítja, hogy Hitler saját kezében egyesítette a politikai és katonai vezetést, s mindkét funkcióban csődöt mondott, ezért az a megállapítás, hogy „a Wehrmacht kapitulált vagy tábornokai elvesztették a háborút, logikátlan és igazságtalan." (Uo.)

A német Wehrmachtról megállapítja, hogy az — eltérően az első világháborútól, — nem volt egységes, mert a Waffen-SS Himmlerhez, a Luftwaffe Göringhez tartozott. Egyik hadszintér a szárazföldi erők (Heer), a másik viszont a Wehrmacht, tehát az egész haderő főparancsnokságától kapta a parancsokat. A német katona megállta a helyét — írja —, s külön is megdicséri a fegyveres SS katonáit. A román és a magyar katona Friessner szerint természetesen alatta maradt a németnek, nem utolsó sorban a tisztikart tekintve. A magyar tisztekről rossz emlékei vannak. Egyik alkalommal, a készenléti állásban ellenőrízte a magyar csapatoknak a támadáshoz való felvonulását. A készenléti állás felé haladva elegáns kocsikkal és hintókkal találkozott, melyekkel magas rangú magyar tisztek „hölgyeikkel" ellenkező irányba hajtattak. Nagyon meglepődtek, amikor megállította és visszaküldte őket, mert elegendőnek hitték, ha majd reggel mennek csapataihoz. Másokat Budapesten magánlakásukból hozatott elő, olyanokat, akiknek csapatai éjjel szembenálltak az ellenséggel. — Adódtak azután olyan problémák is az együttműködésben, hogy a német összekötőtisztek nem tudtak sem magyarul, sem románul..

Friessner könyvének „A Vörös Hadsereg" címet viselő utolsó fejezete ismét sok figyelemreméltó — és hozzátehetjük, Friessner volt, a mai nyugatnémet hadseregben vezetőszerepet játszó tábornoktársai számára sem érdektelen — megállapítást tartalmaz. A fejezet első bekezdése:

„A háború kezdetén alábecsültük a Vörös Hadsereget. Ezt a hibát azonban ne csupán a vezérkar, a „Keleti idegen hadseregek" osztálya terhére könyveljük. Mind a vezérkar, mind Köstring tábornok moszkvai katonai attasé és Schulenburg gróf német nagykövet elegendő anyagot szolgáltattak a tárgyi és kritikai értékeléshez. Hitler azonban túltette magát minden tudósításon és kétségen. A szovjet katonát a maga elbizakodott módján alacsonyabbrendűnek fogta fel. A lengyel-

és franciaországi „villámháború" ezt a mértéket végzetes módon elferdítette." (241. o.)

A felső szovjet vezetésről elismeri, hogy Sztálingrádtól kezdve sok meglepetést okozott a gyors mozdulatok, a csapateltolások, a súlypontok áthelyezése és a hídfők létrehozásának mesteri kivitelével. A szovjet katona mesterien és haláltmegvetően küzdött. Kiemeli a szovjet katona igénytelenségét, találékonyságát.

„Mesterek és találékonyak voltak az oroszok a kis háborúban, különösen az erdei harcban. Kitűnően tudták álcázni magukat. Sok vesztességet okoztak mint fa- és orvlövészek, de mint mesterlövészek is a nyílt csatamezőn. Szörnyű, de a terepen mégis célszerű egyenruhájukban nehezen lehetett őket felismerni. Nagyon ügyesek voltak a támadás előtti beszivárgásban is." (243. o.)

Friessner kiemeli a Szovjet Hadsereg nehézfegyvereit: a harckocsikat, a nehéztüzérséget, a sorozatvető tüzérséget és a gránátvetőket. Külön beszél a T 34-esről, mely „rendkívül terepjáró, mindenütt alkalmazható harckocsi. Sem az erdőkben, sem a folyómenti lapályokon nem mondta fel a szolgálatot." — Ezzel szemben a németeknek mintegy 26 féle típusú harckocsijuk volt használatban. (244. o.) — Végső állítása persze az, hogy „a keleti fronton nem következett volna be az összeomlás, ha erő dolgában csak megközelíthetően is olyan jól lettünk volna felszerelve, mint a szovjet." (247. o.)

Friessner könyve, mint már előljáróban említettük, s mint tartalma is mutatja, a hitleri Wehrmacht „nagyszerűségének" szolgálatában íródott. Ennek érdekében kijelenti:

1. a német katona felette állott nemcsak ellenfelének, de szövetségeseinek is;

2. a katasztrófát a román és a magyar politikai fordulatok, nemkülönben Hitler és Guderian rossz vezetése idézték elő;

3. a német hadsereg összes erényeivel a fentiek szerint ma is rendelkezésre áll.

Friessner ugyan nem mondja meg nyiltan ez útóbbi kérdés kapcsán, hogy jelenleg illetve a jövőben ki ellen véli felhasználhatónak a német hadsereget, de a könyv szovjetellenes hangja ezt nyilvánvalóvá teszi. — Ilyen tartalma és végső kicsengése ellenére a magyar történészek mégis haszonnal forgathatják, mert fontos adatokat tartalmaz hazánk fölszabadulása előtti történetének utolsó évére, tendenciájával pedig figyelmeztet arra, hogy Friessner nyugat-német tábornok-kollégáival egyetemben ma újból szeretne a magyar és más „Kriegsschauplatz"-on hadműveleteket irányítani.

Borus József szds.

LIDDELL HART

STRATÉGIA
(Strategy)

2. ed. Praeger, London, 1954.

Liddell Hart[1] nyugalmazott százados, ma nemcsak Nagybritannia, hanem az egész nyugati világ egyik legnagyobb katonai teoretikusa. Működése a hadtudomány csaknem valamennyi ágára kiterjed, művei egyaránt foglalkoznak hadtörténelmi, stratégiai, szervezési és technikai kérdésekkel. Hatása — itt elsősorban stratégiai vonatkozású munkásságáról van szó — jelentős mértékben befolyásolta a második világháború előtti és utáni angol, amerikai és német hadvezetést. A Szovjetunióban is előszeretettel forgatják könyveit. Különösen a második világháború első éveiben játszott jelentős szerepet, amikor Hore-Belischa hadügyminiszter katonai tanácsadója volt.

Művei általában gyakorlati szervezési és harcászati kérdésekkel foglalkoznak, a maga korában a Defence of Britain (Anglia védelme) volt a legnagyobb jelentőségű, ebben a német veszély elhárítására az aktív védelmet tartotta Nagybritannia számára a leghatásosabbnak. Érzékenyen reagált a technika fejlődésére is, a páncélosok alkalmazásának például ő volt az egyik első szószólója. Harcászati és szervezési elveit a legtöbb ország igyekezett — több-kevesebb sikerrel — megvalósítani.

Legfontosabb munkája a Stratégia,[2] melyben a történelmi tapasztalatok széleskörű felhasználásával, helyes történelmi érzékkel megkísérli,

[1] Basil Henry Liddell Hart (1895—) angol hadtörténész. Történelmi tanulmányokat folytat, majd 1914-től részt vesz az első világháborúban. 1916-ban súlyosan megsebesül és ennek következtében századosi rangban nyugalomba vonul, de nagy számú publikációja már korán felhívja tehetségére a figyelmet. Több újság katonai tudósítója és az Encyclopedia Britannica szerkesztője. 1937—1939 Hore-Belisha hadügyminiszter katonai tanácsadója. Legfontosabb munkái: Infantry training manual. (Gyalogsági kiképzési kézikönyv.) (1925.) Defence of Britain. (Anglia védelme. (1939.) Great captains unveiled. (Nagy hadvezérek álarc nélkül. (1927.) és a Strategy (1954.) Műveit több mint húsz nyelvre lefordították.

[2] A mű első kiadása Decisive battles of history. (A történelem döntő ütközetei.) (1928.) A második, bővített kiadás: A strategy of indirect approach. (A közvetett út stratégiája.) (1946.) címen jelent meg. Az új kiadás terjedelemben és tartalomban egyaránt még jelentősebb.

hogy feleletet adjon a stratégia és a „magasabb stratégia" néhány döntő kérdésére.

A mű írója a hadművészet történetét veszi vizsgálat alá a görög-perzsa háborúktól kezdve egészen a második világháborúig.[3] Liddell Hart könyve nem egyszerű történeti áttekintés. A szerző abból az elgondolásból indul ki ugyanis, hogy a háborúk történetében a legnagyobb győzelmeket általában a „közvetett út" (indirect approach) alapelvének helyes alkalmazásával érték el. A közvetett út fogalmát nem szűkíti le a hadtörténelemre, hanem valamennyi tudományág vizsgálatára alkalmas módszernek tekinti. Lényege: helyesen megválasztott célunkat vagy céljainkat ne „a várt ellenállás vonalán" igyekezzünk megvalósítani, hanem olyan utat válasszunk, amely egyszerre több lehetőséggel biztat, használjuk ki a meglepetés, a váratlanság, és általában a lélektani tényezők hatását. Ezeknek Liddell Hart döntő jelentőséget tulajdonít, szerinte a stratégia „igazi célja nem annyira az, hogy csatát keressen, hanem inkább az, hogy olyan előnyös hadászati helyzetet keressen, amely ha önmagában nem is hozza létre a döntést, de folyományában, az ütközetben már feltétlenül eléri azt". (339. o.) A háború célja sem az, hogy az ellenség csapatait megsemmisítsük — reakció Clausewitz hatására —, hanem az, hogy győzelmi akaratát megtörjük, beláttassuk vele, hogy a háborút nem érdemes folytatnia. Liddell Hart a háborút nagyon helyesen nem tekinti öncélnak; szerinte a háborúnak egy célja lehet csak: a jobb béke megteremtése. Rendkívül élesen bírálja a porosz totális militarizmust, elsősorban Ludendorffot és Hitlert, akik a nemzet fő életcéljának a háborút tartották. Művében többször is nyomatékosan leszögezi: a háború legfelső irányítását, a magasabb stratégiát már ne a katonák, hanem a politikusok és a közgazdászok végezzék. Azt is bebizonyította, hogy a háború csak a legritkább esetben végződik a teljes győzelmet akaró fél döntő sikerével — erre a legkézenfekvőbb példa az első és a második világháború története, amikor a totális győzelemre törő Németország mindkét esetben „totális" vereséget szenvedett. A műből kitűnik, hogy Liddell Hart egészséges állásfoglalást tanúsít a háború legfontosabb kérdéseivel szemben, élesen és következetesen harcol a militarizmus minden megnyilvánulása ellen.

Ez az állásfoglalása mintegy vezérmotívumként húzódik végig egész könyvén.

*

A mű négy fontosabb részre oszlik:

1. a hadművészet fejlődése a görög-perzsa háborúktól az első világháborúig;
2. az első világháború története;
3. a második világháború története;

[3] Rendkívül érdekes függelék foglalkozik az 1848—49-i izraeli—arab háborúval Yadin Yigael izraeli tábornok tollából.

4. a stratégia és a magasabb stratégia alapjai.

A történeti részt az adatok biztos és fölényes kezelése, a tárgyilagosságra való törekvés és általában helyes következtetések jellemzik. Az első — a leghosszabb időszakot felölelő — fejezetben több mint harminc hadjárattal foglalkozik. Megállapítja, hogy ezek közül csak hat (Issus, Gaugamela, Friedland, Wagram, Königrätz és Sedan) volt olyan, amelyben a közvetlen út — azaz az azonnali célratörés — döntő sikert eredményezett, a többi a közvetett út alapelvének sikeres alkalmazásával vált győzelemmé.

A szerző ritkán ad csataleírásokat — Zama, Cannae, Blenheim, talán az egyedüli kivételek —, számára az általános helyzet, a csatát megelőző hadjáratok leírása sokkal fontosabb. Az ókori és középkori fejezetek általában elnagyoltak, kevés új szempontot vetnek fel. Az ókorban csak Nagy Sándor, Hannibal és Scipio, valamint Caesar hadjáratait tárgyalja megfelelő részletességgel.

A középkorral még az ókornál is kevesebbet foglalkozik. Liddell Hart alábecsülte a középkor jelentőségét a hadművészet fejlődésében, csak összekötő láncszemnek tekinti az ó- és az újkor között. Ebben a részben csak Belizár hadjáratai vannak kellően kidolgozva — ezek viszont kitűnőek. (Belizár mint a mozgó védelem az offenzív-defenzíva egyik kimagasló képviselője Liddell Hart egyik legkedvesebb hadvezére.) Kiemelkedők művében a későbbi korokkal foglalkozó fejezetek, különösen az angol hadtörténelmi vonatkozásúak, a 17. században Cromwell, a 18. században Marlborough és a 19. században Wellington hadjáratairól szóló megállapításai sok értékes szemponttal gazdagították a hadtörténelmet. Wellington spanyolországi hadjáratának és általában a napoleoni hadjáratoknak a leírásában elköveti azt a hibát, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonít Wellington spanyolországi sikereinek és ugyanekkor csak futólag emlékezik meg a döntő 1812-es oroszországi, valamint az 1813-as németországi hadjáratról. Igaz viszont, hogy Wellington spanyol hadjárata iskolapéldája a kitűnően vezetett offenzív-defenzív stratégiának.

Az első részt összegezve megállapítható, hogy Liddell Hart általában jó és eléggé kimerítő képét adja a korszak legfontosabb hadjáratainak. Legszívesebben és legrészletesebben azokkal a hadműveletekkel foglalkozik, amelyek a közvetett út alapelvének az igazát bizonyítják, ez természetes, és a közvetett út elve általában helyes alapelv is. A műnek ez a része főleg az angol hadtörténelem eseményeivel foglalkozik. Magyar vonatkozású eseményt csak egyet találunk: röviden megemlékezik az 1241-es tatárjárásról. (82. p.) Hasonlóan kevés teret szentel a keleti országok: Oroszország, Törökország és az ázsiai országok hadtörténelmének. (Oroszországot pl. csak a Nagy Frigyes, illetve Napoleon háborúiban említi meg, pedig az orosz hadtörténelem is számos példával igazolhatta volna a közvetett út elvét. (Alekszandr Nevszkij, a kulikovoi csata, Nagy Péter poltavai hadjárata stb.)

A könyv második része az első világháborúval foglalkozik. Itt sem annyira a hadjáratok, egyes ütközetek lefolyását vizsgálja — részletesebb csataleírást csak Hindenburg tannenbergi győzelménél találunk —, mint inkább általános összefoglaló haditerveket és azok kihatásait. Liddell Hart élesen bírálja mindkét fél hadvezetését, megállapítja, hogy — Clausewitz döntést kereső stratégiájának eltorzulásaként — mindkét fél csak a tömegeivel kívánt győzni és teljesen elhanyagolták a stratégia legalapvetőbb tanulságait. Különösen szembetűnő volt ez a törekvés Ludendorff 1918-as támadásánál, amikor a német fővezér — kihasználva azt a kedvező helyzetet, hogy számbeli túlerő birtokában van — direkt támadással akarta az angol—francia csapatokat megsemmisíteni. A támadás kitűnően sikerült, a német csapatok több helyen áttörték az ellenséges állásokat és gyorsan nyomultak előre. E látszólagos sikerek ellenére a támadás nem a németek átütő győzelmével, hanem ellenkezőleg, teljes kudarcukkal végződött. Támadási céljaik ugyanis annyira világosak és maguktól értetődőek voltak, amellett olyan nehézkesen és mereven hajtották azokat végre, hogy a szövetségeseknek mindenütt alkalmuk nyílt a megfelelő ellenintézkedések megtételére. A német támadás tehát hamarosan kifulladt és a morális és anyagi erejében egyaránt megtört német hadsereg már nem tudta a minden oldalról bekövetkezett ellentámadásokat elhárítani és váratlan gyorsasággal összeomlott. Liddell Hart nagyon helyesen mutat rá arra — amit egyébként nem sok helyen hangsúlyoz ki a kellő határozottsággal —, hogy az első világháborút nem a szembenálló hadseregek, nem is a haditervek — ezek mindkét részről egyaránt rosszak voltak —, hanem a szembenálló felek anyagi erői döntötték el. (218—219. p.)

A mű legterjedelmesebb és egyben a legtöbb vitára okot adó része a második világháborúval foglalkozó néhány fejezet. Elöljáróban le kell szögeznünk, hogy Liddell Hart nem volt fasiszta, mindvégig a legélesebben elítélte a fasizmus és a militarizmus minden formáját, ennek ellenére a második világháború valóban forradalmi elemének a hitleri stratégiát tartotta. Jóllehet elismerte, hogy a német agresszió erkölcstelen és távolabbi kihatásaiban súlyos veszélyeket magában rejtő politikai hiba volt, mégis a háborút megelőző évek politikai sikereit és a háború első időszakának kétségtelenül impozáns katonai teljesítményeit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy ez a politika a közvetett út alapelvének sikeres alkalmazásán nyugodott és ez tette lehetővé a háború első szakaszának nagy német győzelmeit.[4]

Magának a háborúnak a leírása, a tervek és az egyes harcoló felek stratégiájának az értékelése általában helyes. A legnagyobb hibát a Szovjetunió szerepének értékelésénél véti a szerző. A szövetségesnek kijáró tisztelettel beszél a szovjet katonák hősiességéről és elismerően

[4] A második világháborús rész egyes fejezetei is kihangsúlyozzák Hitler szerepét: Hitler stratégiája, Hitler versenyfutása a győzelemért, Hitler alkonya és Hitler bukása címmel.

nyilatkozik a szovjet hadvezetés sikereiről is, különösen az 1944-es szovjet győzelmeket értékeli nagyra, ezeket különben is a közvetett út helyes alkalmazásának tartja. Ennek ellenére az az érzésünk, hogy kissé alábecsüli a Szovjetunió háborús szerepét. A háború döntő eseményének a szövetségesek 1944-es franciaországi partraszállását tartja, amely ha páratlanul végrehajtott katonai teljesítmény is volt, és kétségtelenül jelentős szerepet játszott a végső győzelem kivívásában, azonban egymagában, a szovjet sikerek nélkül, nem dönthette volna el a háború sorsát. A Keleti Front eseményeivel különben is kissé mostohán bánik. Ehhez kétségtelenül az is hozzájárult, hogy nehezen juthatott szovjet anyaghoz, s így kevesebb adat birtokában nem bocsátkozhatott az események részletes taglalásába. Az természetes — angol emberről lévén szó —, hogy a második világháborúban is Nagybritannia szerepét vizsgálta a legrészletesebben.

A második világháború első időszakának eseményei között kétségtelenül a Manstein-terv (az Ardennes-i német áttörés) katonailag a legérdekesebb. Liddell Hart helyesen mutat rá arra, hogy viszonylag jelentéktelen erő — két páncélos hadtest, összesen öt hadosztály — hajtotta végre a döntő támadást. A támadás minden tekintetben igazolta Liddell Hart elméletét a közvetett utat illetően. Az ellenség döntő pontjai ellen irányult, de váratlanul, egy a páncélosok számára lehetetlennek tartott terepen folyt le. Szerinte a támadás döntő hatása abban nyilvánult meg, hogy megbénította az ellenséges vezetés idegeit, annyira, hogy ezek a háborút eleve elveszettnek látták. Ebben Liddell Hart kétségtelenül túloz, mivel a háború első szakaszában a németek jelentős technikai és kiképzési fölénnyel rendelkeztek a szövetséges csapatokkal szemben és valószínű, hogy ha nem is olyan váratlan gyorsasággal, mint ahogy lezajlott, a másik, konvencionálisabb német terv — a Belgium ellen irányuló főtámadás — is sikerrel járt volna a belső bajokkal küzdő Franciaországgal szemben.

Hitler „alkonyát" a szovjetellenes hadjárattól számítja a szerző. A hadjárat tárgyalásánál beszél a német tervek következetlenségéről, az állandóan változó hadicélokról — Leningrád, Moszkva, Kiev, majd újra Moszkva —, és elsősorban ennek tulajdonítja, hogy a háború első, számukra kedvező szakaszában a németek nem tudtak átütő sikert elérni.

Liddell Hart a németek sztálingrádi támadását és az ezt követő ellentámadást a németek részéről súlyos katonai hibának tartja, a németek támadási célja annyira nyilvánvaló volt, hogy a szovjet csapatok elhárithatták a támadást s egyben alkalmuk nyílt egy hatalmas arányú ellentámadás megindítására. (Ez Liddell Hart kedvenc taktikai és stratégiai hadművelete.) A Sztálingrád utáni helyzetet részletesen elemezve elismeréssel beszél Manstein harkovi ellencsapásáról, amely

ideiglenesen feltartóztatta a szovjet csapatokat.[5] Erre az időre viszont azt a téves következtetést vonja le, hogy a németek számára a megfelelő, offenzív-defenzív stratégia helyes alkalmazása, a terület időben történő feladása lehetővé tette volna a vereség elkerülését.

A kurszki német támadást teljesen elhibázott hadműveletnek tartja — a cél: a kurszki kiszögellésben elhelyezett orosz csapatok bekerítése, túlságosan szembetűnő volt, ezért is végződött a csata olyan hatalmas német vereséggel. A szovjet csapatok és a hadvezetés teljesítményét Liddell Hart ebben az ütközetben is magasra értékeli. A kurszki csata utáni szovjet hadműveletek sikerét — különösen az 1944-i hadműveleteket — annak tulajdonítja, hogy a szovjet csapatok már a manőverezés terén is felülmúlták a németeket.

Kitűnően sikerült az afrikai és olaszországi hadműveletek — elsősorban Rommel és Montgomery hadjáratainak a leírása. Gyors manőverek, kitűnő menetteljesítmények, kis erőkkel végrehajtott váratlan csapások jellemezték az afrikai hadszínteret. Ezt a hadjáratot valóban mintha Liddell Hart könyvéből másolták volna ki. A döntő tényezőnek természetesen az el-alameini ütközetet tartja, ahol végleg meghiúsították az Egyiptom elfoglalására irányuló német terveket.

A szerző a normandiai partraszállás sikerének a fő okát abban látja, hogy a szövetségesek nem a Calais-i szoros partján szálltak partra, ahol a németek várták, hanem váratlanul Normandiában. Maga ez a tény már eldöntötte a hadjárat sorsát.

Liddell Hart abban látja a második világháború hadművészetének a legfőbb tanulságát, hogy Németország céljainak direkt megközelítésében túl messzire ment el és ezzel nagyon megkönnyítette a győzelmet a szövetségesek számára. Ezek azonban nem ismerték fel a kínálkozó lehetőségeket és így a háború elhúzódott. A másik tanulság — ezt elsősorban taktikai téren tapasztalhattuk — a gyors ellentámadások sikere, a váratlanság tényezőjének gyakori kihasználása volt.

A mű legértékesebb része az a négy fejezet, amely a stratégia és a magasabb stratégia legfontosabb fogalmait tárgyalja. Meghatározása szerint a stratégia „a katonai eszközök olyan irányú szétosztásának és felhasználásának a művészete, hogy ez megfeleljen a politika céljainak". (335. p.) Ebben a megállapításban az a rendkívül figyelemre méltó, hogy nemcsak a magasabb stratégiát, hanem már a stratégiát is a tisztán katonai szempontoknál magasabb szempontok kell, hogy irányítsák. A szerző élesen elveti a hadseregnek és a háborúnak „l'art pour l'art" alkalmazását és ezért keményen bírálja Clausewitzet és főleg felületes követőit, köztük a legszélsőségesebben túlzó Ludendorffot, aki szerint „a totális háború alapelve előírja, hogy háborúban

[5] A második világháború két, általa legjobban becsült hadvezére — Montgomeryn kívül — Rommel és Manstein volt, mert mindkettő a mozgó hadműveletekben tüntette ki magát.

a nemzet minden erejét ennek szolgálatába állítsa, békében viszont a következő háborúra fordítsa minden erejét". (225. p.)

Nagyon értékesek a taktika és stratégia tanulmányozásából leszűrt általános tanulságai is:

1. Célodat a rendelkezésedre álló eszközökhöz alkalmazd.

2. Terveid elkészítésénél állandóan ügyelj céljaidra, egy cél megvalósításához több út vezethet, de minden útnak az általad kitűzött célhoz kell vezetnie.

3. Válaszd a legkisebb várakozás vonalát.

4. Használd ki a legkisebb ellenállás vonalát.

5. Olyan hadműveleti vonalat válassz, amelyik több cél elérését is ígéri, ezáltal ellenfeled bizonytalanságban tudod tartani céljaid vagy célod tekintetében.

6. Biztosítsd, hogy terved és utasításaid hajlékonyak, a körülményekhez alkalmazkodók legyenek.

7. Ne vesd minden erődet a támadásba, ha ellenfeled résen van. Felkészült ellenfél ellen csak hatalmas túlerőnek van reménye a sikerre.

8. Ne ismételj meg egy támadást ugyanazon a helyen, vagy ugyanabban a formában, ha itt egyszer már kudarcot vallottál. Erőid puszta növelése általában nem elegendő, és a morális előny a győztes ellenfélnél van. (348—349. p.)

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy Liddell Hart jelentős eredményekkel gazdagította a hadtudományt. A legújabb kor katonai gondolkodói között ő az első, aki felhasználva az új technikai változásokat, ezek alapján továbbfejlesztette a katonai elméletet. Nézeteiben ha találunk is ellentmondásokat és tévedéseket: a pszichikai tényezők, a váratlanság és meglepetés, általában az ideiglenesen ható tényezők szerepének a túlbecsülése az állandóan ható tényezőkkel szemben stb., sok általunk is felhasználható gondolatot találunk. Legfőbb érdeme az, hogy szemben a 19. és 20. század katonai teoretikusainak legnagyobb részével, akik a totális háborút, a háború felsőbbrendűségét hirdették, Liddell Hart következetesen kitart amellett, hogy a háborút a nemzet egyetemes érdekeinek kell alárendelni.

Liddell Hart munkásságából magyar nyelven ez ideig még semmi sem jelent meg. A magyar hadtörténelmi és általában katonai tudomány komoly nyeresége lesz, ha ez a műve magyar fordításban is megjelenik.

Rázsó Gyula

MAKKAI LÁSZLÓ:

A KURUC NEMZETI ÖSSZEFOGÁS ELŐZMÉNYEI (NÉPI FELKELÉSEK FELSŐ-MAGYARORSZÁGON 1630—32-BEN)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.

Történetírásunk az elmúlt években feladatul tűzte maga elé a kuruckor népi tartalmának feltárását. Egyszerre kétfelé kellett harcolni: a társadalmi tartalom nélküli romantikus nemesi kuruc idealizálás és a nemzeti függetlenségi törekvéseket fanyalogva tárgyaló Habsburg-szimpatizáns szemlélet ellen. A harc legjobb módszerének a korabeli társadalmi valóság maradéktalan feltárása bizonyult. Mindkét történetírói iskola — Thaly és Szekfű — a társadalmi erőviszonyoktól elvonatkoztatva tárgyalta a függetlenségi harcokat s elsiklott a harcokat kiváltó és kimenetelüket nagyrészben eldöntő társadalmi ellentétek mellett. A nép történelemformáló szerepének elismerése volt az a legbiztosabb elvi és módszertani alap, melyen az új magyar történetírás megindulhatott. Makkai könyve bizonyítja, hogy nem utolsósorban forráskritikai és kutató tevékenységre is szükség volt ahhoz, hogy az új koncepció alapján közelebb jussunk a történelmi valósághoz.

A függetlenség kivívását célzó nemzeti összefogás a XVII. században a kuruc mozgalomban érte el csúcspontját. Makkai könyvében a mozgalom egyik legfontosabb — s eddig méltatlanul elfeledett — fordulópontját tette vizsgálat tárgyává: az 1630-as harmadik hajdúfelkelést és a felső-magyarországi paraszt vármegyék 1631—32-es felkelését. Ez utóbbi jelentősége, hogy minőségi változást jelent a nemzeti összefogás történetében. Míg kezdetben csupán néhányezer jobbágy származású, de a paraszti tömegektől bizonyos fokig már elkülönült hajdúkatona fordítja fegyverét az idegen megszállók ellen, addig 1632 elején már maga a parasztság érzi a nemzeti összefogás szükségességét. Ezzel megindul az a folyamat, a függetlenségi harcok osztálybázisának kiszélesedése és a parasztság antifeudális osztályharcának

a nemzeti függetlenségért vívott harcokkal való összefonódása, mely a Rákóczi-szabadságharcban éri el tetőpontját. A folyamat egészét tekintve könnyen megérthetjük a tárgyalt események jelentőségét.

Makkai a következőkben határozza meg célkitűzéseit: „Tanulmányommal a magyar történetírásnak régi adósságát akarom letörleszteni e két népi mozgalom eddig névtelenül maradt hőseivel szemben, egyúttal azonban feleletet szeretnék keresni a függetlenségi küzdelem és a paraszti osztályharc e korbeli összefüggéseinek, a kuruc nemzeti összefogás előzményeinek kérdéseire is."

A könyv három részre tagolódik. Az első rész a Habsburg-ellenes nemzeti összefogás feltételeinek kialakulását tárgyalja. A második rész az erdélyi állam belső válságát és a harmadik hajdúfelkelést ismerteti. A harmadik rész foglalkozik a parasztvármegyék felkelésével. Függelékben közli a felső-magyarországi parasztvármegyék felkelésének — az eddig ismertekhez képest — gazdag okmánytárát.

A nemzeti összefogás kérdésénél Makkai helyesen állapítja meg, hogy: „Az osztályharc és az osztálybéke együtt teszik a nemzeti összefogás ellentmondásos elvi tartalmát, mégpedig úgy, hogy ezen ellentmondáson belül az elsődleges, a fejlődést meghatározó ellentét az osztályharc." Valamint, hogy az antagonisztikus osztályok szövetségének „történelmi hivatása végső fokon nem is más, mint a nemzeti társadalmon belül folyó osztályharc, a fejlődés fő hajtóereje számára külső beavatkozástól mentes, szabad teret biztosítani." Ebből logikusan következik, hogy a nemzeti összefogás elsősorban a kizsákmányolt osztály érdeke, mivel a harctól kettős eredményt vár: az idegen megszállás megszűnését s ezzel a kettős elnyomás felszámolását, valamint hogy a kompromisszum eredményeképpen a hazai uralkodó osztály is engedményekre kényszerül. A szerző helyesen látja, hogy a kérdés teljes felgöngyölítéséhez elengedhetetlenül szükséges az osztályharc konkrét alakulásának tisztázása.

A kelet-európai agrárfejlődés jellegzetes formájának, a „második jobbágyságnak" magyarországi sajátosságait kellett mindenekelőtt tisztáznia. A magyarországi „örökös jobbágyság" a parasztok fokozódó kizsákmányolása szoros összefüggésben van a majorsági gazdálkodás elterjedésével. Makkai új gazdaságtörténeti kutatásokra támaszkodva meggyőzően bizonyítja, hogy a XVII. század elején a majorságok fejlődésében nem hanyatlás, hanem fejlődés következett be. A belső és a külföldi piac növekedő gabonaszükséglete arra ösztönözte a földesurakat, hogy kialakítsák a jobbágyok robotmunkáján alapuló mezőgazdasági nagyüzemet. Tehát az ország három részre szakadása, a pusztító háborúk önmagukban még nem magyarázzák a magyar parasztság rohamos elszegényedését. Makkai megállapítása szerint: „A majorgazdálkodás fellendülése és a jobbágyság árutermelésének visszafejlődése, illetve az állattenyésztésre és bortermelésre való átállása tehát az alapvető oka a XVII. század elejére Felső-Magyarországon

végbement elszegényedési és differenciálódási folyamatnak. A változások legközvetlenebb rugóját nem annyira a majorsági földfoglalásokban, mint inkább a robot minden korlátot ledöntő növekedésében kell keresni. A XVII. század első évtizedeiben kezdenek a felsőmagyarországi földesurak megszabott munkateljesítmény vagy munkaidő helyett önkényes és korlátlan robotot követelni."

A majorgazdálkodás kialakulásával egyidőben rendkívül erősen érvényesült Magyarországon a szabadparaszti fejlődés tendenciája is A magyarországi agrárfejlődés sajátossága az általános kelet-európai kerethez képest éppen abban rejlik, hogy mivel az ország távol esett a legfőbb gabonapiacoktól, ezért elsősorban az állat- és borkivitel terén kapcsolódott a világpiacba. A majorsági üzemek pedig elsősorban gabonát termeltek, mert a robotmunkaerőt a szántógazdálkodásban lehetett a legjobban hasznosítani. Ezért a földesurak pénztőke hiányában kénytelenek voltak rést engedni a paraszti árutermelésnek. Így alakult ki Felső-Magyarországon a viszonylag erős szabadparaszti réteg. A két fejlődési tendencia harca ugyanakkor fokozta a jobbágyság belső differenciálódását s rohamosan felmorzsolta a jobbágyság középrétegeit. Ezekben a nincstelenségbe süllyedt paraszti tömegekben értek meg elsősorban a fegyveres felkelést kiváló indulatok.

A parasztság természetesen igyekezett szabadulni a fokozódó megkötöttség alól. Ennek a szabadulási törekvésnek következményeképpen ezrekre ment a szökött jobbágyok száma. A szökevények részben katonának mentek, hogy így elérjék a hajdúszabadságot, részben a hajdúvárosokba, vagy a viszonylagos függetlenséget nyújtó mezővárosokba húzódtak.

Ugyanakkor a szökések és a rossz közbiztonság következtében elszaporodott rablóbandák rendkívül bizonytalanná tették a falvak életét. A nemesség a rablók elleni harc terhét a parasztságra hárította. A vármegyék elrendelték, hogy a veszélyeztetett körzetekben a parasztság válasszon kapitányokat, ezek alá hadnagyokat, azok meg falvanként tizedeseket. Így jött létre az a sajátos paraszt-rendőri fegyveres alakulat, mely magát „parasztvármegyének" nevezve 1631—1632-ben a parasztság fő harci szervezetévé vált. A parasztvármegyék szervezetével történetírásunk keveset foglalkozott s Makkai könyve is — ennek következtében — csak keveset tud mondani róluk.

Hadtörténetírásunknak fel kellene figyelnie erre a kérdésre, annál is inkább, mert amint látjuk a parasztvármegye a nép közvetlen fegyveres szervezete volt s legalábbis 1631—32-ben az ország nemzeti függetlenségéért vívott harc vezetőerejévé vált. Egyelőre nem ismerjük pontosan sem a kialakulásukat, sem a szervezetüket, sem földrajzi elterjedésüket. Annyi az eddigi kutatásokból világosan látszik, miszerint a parasztság mindent elkövetett annak érdekében, hogy a parasztvármegyét a maga autonóm szervezetévé építse ki. A földesurak elszánt küzdelmet folytattak ez ellen: nemesi biztosokat neveztek

ki, néhol még az egyes hadnagyok mellé is, betiltották tanácskozó gyűléseiket, stb. Az 1631—32-es események bizonyítják, hogy a földesúri ellenőrzés ellenére a parasztság a saját céljai érdekében tudott élni a kezébe került fegyveres hatalommal. Mindezekből nyilvánvaló, hogy hadtörténetírásunk nem térhet ki közömbösen a kérdés tüzetes megvizsgálása elől.

A parasztság osztályharcának a nemzeti függetlenségi törekvésekkel való egybekapcsolódásának magyarázatát a Habsburg abszolutizmus gyarmatosító módszereiben találjuk meg. A nemzeti centralizációnak ellenszegülő nagybirtokosok törvényszerűen kénytelenek behódolni az idegen uralomnak, amennyiben az eléggé erős és kényszeríteni tudja őket. Makkai szavaival: „Az osztrák tartományokban kiépült nemzeti központosítás olyan erőforrást biztosított a Habsburgoknak, melynek birtokában Magyar- és Csehországban is megszilárdíthatták uralmukat. A magyar és cseh nagybirtokosok ezt nem tudták megakadályozni, sőt éppen ők váltak a feudális anarchia legfőbb tényezőiből az idegen abszolútizmus bázisává. „Ebben az összefüggésben a „második jobbágyság" rendszere tulajdonképpen a gyarmatosítás eszköze volt, mellyel megnyílt a cseh és magyar jobbágyság korlátlan kizsákmányolásának lehetősége. Ezzel egyidejüleg a jobbágyság antifeudális harca törvényszerűen az idegen elnyomás elleni harccá is módosult, szövetségben a kisnemesi, városi és szabadparaszti rétegekkel. Fokozta a nemzeti ellenállást a Habsburg-gyarmatosítás ellenreformációs köntösben, zsoldos hadseregekkel terjesztett módszere is.

A magyar szabadságharcokban a már említett társadalmi bázison kívül rendkívül nagy szerepet játszott a centralizált erdélyi fejedelemség, mely maga köré tudta tömöríteni a nemzeti centralizáció kialakításában érdekelt társadalmi rétegeket.

Bethlen Gábor halála után azonban Erdélyben is megerősödött a centralizáció nagybirtokos ellenzéke s ennek az ellenzéknek a központi hatalom elleni fellépését használta ki Eszterházy nádor a hét vármegye leszakítására. Az erdélyi uralkodó osztály félt a népi mozgalmaktól s nem akarta az ország védelmét a székelyekre és a hajdukra bízni, mert attól tartott — s joggal —, hogy ezzel a központosítást segítené elő. A fejedelemség önnállóságát Eszterházy támadókedvétől, népi kezdeményezés mentette meg.

Az erdélyi fejedelemség lemondott ugyan hivatalosan a hét vármegyéről, azonban a hajduk nem voltak hajlandók letenni a hűségesküt a királyi biztosok kezébe. A hajduk ellenállása megmozdította a felső-magyarországi köznemességet is. Ifj. Bethlen István és Zólyomi Dávid felismerték az Erdélyt fenyegető veszedelmet és a hajdumozgalom élére állva felajánlották Rákóczy Györgynek a fejedelmi trónt. A hajduk fegyveres ellenállása, különösen a rakamazi vereség bebizonyította, hogy Erdélyt költséges háború nélkül legyőzni nem

lehet. Rákóczi fejedelemsége azonban a politikai megalkuvások sorozata volt s a kedvező helyzetet nem használta ki. Így a harmadik hajdúfelkelés csak részben érte el célját. A hét vármegye továbbra is Habsburg uralom alatt maradt. A hajdúk kompromisszumot kötöttek az uralkodó osztállyal. A kompromisszumot a hajdúk közötti társadalmi differenciálódás magyarázza, mert a hajdúkapitányok maguk is jobbágytartó földesurakká váltak, a *középrétegek viszont már gondolhattak bérmunkások alkalmazására is.* Míg az első és második hajdúfelkelés széles paraszti tömegeket ragadott magával, a harmadik hajdúfelkelés volt az utolsó alkalom amikor a hajdúság még a függetlenségi harc kezdeményezője lehetett. Az előzőekből láttuk, hogy a nemzeti függetlenségért vívott harc vezetőereje csak az az osztály, az a társadalmi réteg lehet, mely a feudalizmus ellen következetes harcot tud folytatni, mert érdekében áll az idegen elnyomókkal szövetkezett földesurak elleni harc. Az uralkodó osztály kiegyezett a hajdukkal, biztosította kiváltságaikat s ezzel letaszította őket a feudalizmus elleni harc következetes útjáról s egyben a nemzeti függetlenségért vívott harc útjáról is.

A békekötés után Eszterházy nem tudott mit kezdeni a fizetetlen, elégedetlen zsoldossereggel. A sereg egy részét sikerült kevesebb pénzzel kielégítenie s feloszlatnia, másrészét a végvárakban helyezte el. Végeredményben három és félezer fizetetlen katona volt a végvárakban s körülbelül ugyanannyi szolgálatból elbocsátott kóborló zsoldos. A nádor a zsoldosok ellátását a nemesi vármegyékre akarta bízni, azok azonban hallani sem akartak róla. Időközben a bécsi haditanács Gusztáv Adolf elleni harcok céljára hadfogadást rendelt el, melyet Eszterházy végrehajtott ugyan, de a toborzott sereget visszatartotta saját felső-magyarországi és erdélyi céljaira. A sereg kvártélyozásának terhei — a korabeli zsoldoserkölcsök mellett — természetesen rendkívüli módon megkeserítették a parasztokat.

A parasztság nem akarván elviselni többé az idegen zsoldosok garázdálkodását, a nemesekhez fordult a rend helyreállítását követelve. A nemesi vármegye azonban kitért a feladat elől. Ekkor a parasztvármegyék a maguk kezébe vették a dolgok irányítását. A szervezkedés kezdeteit nem ismerjük. Mindenesetre az tény, hogy a szétszórt helyi megmozdulásokból rövid idő alatt négy megye parasztságát fegyverbe állító mozgalom bontakozott ki. 1631 szeptember 15-én Göncön gyűlt össze a parasztvármegyék közgyűlése. A források ellentmondó adatai ellenére is feltételezhetjük, hogy a fegyvert fogott parasztok száma tízezer körül lehetett. A közgyűlés első feladata a szervezet kiépítése volt. A parasztvármegyei egységnél összefogóbb csúcsszervezet nem létezett, ezért létesítették a kapitányok és hadnagyok tanácsát, mely elsősorban katonai szerv volt. A felkelés vezetőjévé főkapitányi címmel Császár Pétert választották. A parasztvármegyék felkelése sajátos helyet foglal el a magyarországi paraszt-

felkelések sorában, mert irányítása kezdettől végig a jobbágyparasztok kezében volt. A felkelés sikerét már kezdetben veszélyeztette két tényező: a túlzott radikalizmus, mely a nemesség elleni harcot követelve lemondott a nemzeti összefogás lehetőségéről és a parasztkapitányok megalkuvása, akik a felkelést a nemesi vármegye alá akarták rendelni s ezzel egyidejüleg feladták a parasztság osztályharcos követeléseit, mely pedig a nemességet is megmozdulásra bírta volna. Tudniillik a lendületes, következetes parasztmozgalom a nemeseket is magával ragadta volna, már csak azért is, hogy a parasztfelkelés éle ne ellenük forduljon. A parasztkapitányok megalkuvását mindamellett nem tekinthetjük árulásnak, mert nyomok vannak rá, hogy a túlzó radikalizmust bizonyos szálak a bécsi udvar politikájához kötik.

A felkelők Bocskai és Dózsa emlékét ápolták magukban. A gönci táborban Dózsa állítólagos zászlaját hordozták s ezzel a keresztesek utódjainak vallották magukat. Ezzel a felkeléssel kapott a „kuruc" elnevezés Habsburg-ellenes tartalmat.

A Habsburg-párt látta a veszélyt s mindent elkövetett, hogy megakadályozza a nemesi vármegye csatlakozását a mozgalomhoz. A nemesség nem vallott színt s megpróbált közvetíteni a császári hatóságok és parasztok között. Hosszadalmas egyezkedések történtek, melyeket császári részről rendre megszegtek, sőt a törökkel is megegyeztek a felkelés közös leverésére. A törökök a konc reményében vállalták is a feladatot s 1631 karácsony táján rátörtek az Abaúj megyei Gadnára.

Ezzel betelt a mérték. A parasztkapitányok egyre nehezebben tudták a felkelést a fegyveres tüntetés keretei között tartani. A feladat az volt, hogy konkrét céllal szövetségest kell találni s túljuttatni a felkelést a holtponton, mielőtt a fegyveres paraszthad reményét vesztve szétszéled vagy szervezetlenül a földesurakra támad. *I. Rákóczi Györgyhöz* fordultak segítségért. Rákóczi nem vallott színt Mint nagybirtokos nem nézte jó szemmel a parasztfelkelést, de ugyanakkor az erdélyi állam biztonsága érdekében helyeselte a felkelés Habsburg-ellenes élét. A döntő pillanatban azonban cserben hagyta a felkelést s így az elbukott.

A szerző érdeme, hogy a felső-magyarországi felkelést nem szakította ki a külpolitikai összefüggésekből, s így teljes képét tudta adni a sokfelé húzó tendenciáknak s eredőjüknek, a nemzeti összefogás kezdeti megnyilvánulásainak. Hadtörténészeink is haszonnal forgathatják a könyvet, különösen a különféle katonai rétegek konkrét társadalmi hovátartozása vizsgálatának. A szerző elérte célkitűzéseit, sikerült méltó emléket állítania a felkelésnek s egyben törlesztenie történetírásunk egyik nagy adósságát.

Kovalcsik József

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

OKMÁNYOK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A POLGÁRHÁBORÚ IDEJÉBŐL

I.

A MUNKÁS VÖRÖS GÁRDA SZOLGÁLATI SZABÁLYZATA

II.

OKMÁNYOK AZ INTERNACIONALISTA CSAPATOK SZERVEZÉSÉRŐL A SZOVJETUNIÓBAN 1918 FOLYAMÁN

III.

KUN BÉLA KATONAI TEVÉKENYSÉGÉVEL KAPCSOLATOS OKMÁNYOK AZ 1918—1920-AS ÉVEKBŐL

IV.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM HATÁSA AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA HADSEREGÉRE (OKMÁNYOK)*

A bolsevik párt az 1905—1907-es polgári demokratikus forradalom tapasztalatai alapján, közvetlenül a februári forradalom győzelme után, hozzákezdett a proletariátus fegyveres erejének megszervezéséhez. A februári forradalom alkalmával 40 000 puska és 30 000 revolver került a munkások kezébe. A párt fellépett az Ideiglenes Kormány azon rendelete ellen, amely előírta a polgári személyeknél levő fegyverek leadását. A viborgi kerületben, ahol a kerületi szovjetben már kezdettől fogva a bolsevikok voltak túlsúlyban, a rendőrséget 1917. április 28-án rendeleti úton Munkás Gárdával váltották fel. A Pravda 1917. április 29-i száma közölte a Munkás Gárda szolgálati szabályzatának első

* A közölt okmányokhoz a bevezetőket a címek sorrendjében, egymástól csillaggal elválasztva adjuk. Az I—II—III. szám alatti dokumentumok fordítások, eredetijük orosz nyelvű. (Fordították: Józsa Antal fhdgy. és Honfi József.)

tervezetét. Április 14-én hozott határozatot a párt moszkvai bizottsága a Vörös Gárda felállításáról, és a szervezés céljából bizottságot küldött ki F. E. Dzerzsinszkij vezetésével. Hasonló módon szerveződtek más és más név alatt a párt tagjaiból és az együttérzőkből a Munkás Gárdák a Donyec-medencében, az Uralban, a Don vidékén és í. t.

A Munkás Gárda fő feladata a proletariátus kivívott jogainak védelme és a rend fenntartása volt. A kettős hatalom idején a vörösgárdisták biztosították fegyveresen a gyári gyűléseket és a nagy utcai demonstrációkat az ellenforradalmi elemek támadásától. A júliusi puccs után a kormány ismét le akarta szerelni a vörösgárdistákat, de a sikertelen kísérletezéssel fel kellett hagynia.

A Munkás Vörös Gárda első komoly tűzkeresztsége az 1917. augusztus—szeptemberi Kornyilov-féle ellenforradalmi lázadás leverése volt. A hatalomért folytatott harcban a bolsevik párt mint fegyveres erőre, a Munkás Vörös Gárdákra, a forradalmi katonákra és tengerészekre támaszkodott.

A Pétervári Szovjet, amely már többségében bolsevikokból állott, október 9-én létrehozta a Forradalmi Katonai Bizottságot, és feladatául Pétervár védelmének megszervezését és vezetését tűzte ki. Ezzel egyidőben megalakították a Munkás Vörös Gárda Központi Parancsnokságát, mellyel biztosították a vörösgárdisták harcának irányítását a közelgő harcok alatt.

1917. október 10-én a bolsevikok Központi Bizottsága — Lenin javaslatára — határozatot hozott az azonnali fegyveres felkelésről. Október 16-án választották meg a fegyveres felkelést irányító központi pártszervet.

A fegyveres felkelés közvetlen előkészítéséhez tartozik a Munkás Vörös Gárda október 22-i konferenciáján elfogadott Szolgálati Szabályzat közzététele is. Ez a szabályzat szolgált mintául az ország különböző vidékein alakuló Munkás Gárdák számára.

A Munkás Vörös Gárda Szolgálati Szabályzatában rögzített elvek a polgárháború első évében is éreztették hatásukat a Vörös Hadsereg szervezésében.

*

A világháború folyamán kétmilliónál több volt azoknak a katonáknak a száma, akik orosz hadifogságba kerültek. Míg a cári zsarnokság kíméletlenül kizsákmányolta a hadifoglyokat, addig a velük együtt szenvedő orosz munkások és parasztok — a fennálló rendszer elleni harcukban — természetes szövetségeseiknek tekintették őket. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a hadifogoly tömegek hamar megtalálták a kapcsolatot az orosz forradalmi munkásmozgalommal. Már 1915—1916-ban hadifogoly forradalmi szervezetek alakultak, melyeknek szoros kapcsolatuk volt a bolsevikokkal. A hadifoglyok között folytatott szervező, felvilágosító munka 1917-ben még inkább fokozódott, aminek meg is lett az

eredménye. Már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén nagy számú hadifogoly csatlakozott a fegyveres felkeléshez. A magyar hadifoglyoknak a pétervári fegyveres harcokban való részvételéről még a cenzurázott magyar sajtó is hírt adott.

Az Októberi Forradalom győzelme fordulatot hozott a hadifoglyok életében is. Életbe lépett a 8 órás munkaidő, s ezután ugyanolyan fizetést kaptak, mint az orosz munkások. A legénység döntő többsége lelkesen támogatta a szovjet hatalmat.

1918 elején a hadifoglyok tömegesen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe, hogy segítsenek megvédeni a szovjethatalmat a belső ellenforradalmárok és az intervenciósok ellen. Nagy munkát végzett az internacionalista egységek szervezése területén az OKP Külföldi Csoportjának Föderációja. (1918 májusában alakult.) A gyors számbeli növekedés azonban szükségessé tette, hogy a Szovjetek Végrehajtó Bizottsága mellett is létrehozzanak egy szervet, mely az interacionalisták szervezésével foglalkozik. Így jött létre a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Internacionalista Egységeket Szervező Bizottsága.

Az itt közölt okmányok ennek a bizottságnak a tevékenységével kapcsolatosak.

*

Kun Béla életének, tevékenységének feltárása történészeink fontos feladatai közé tartozik. Ehhez a munkához kívánunk — néhány okmány közzétételével — hozzájárulni.

Az első okmány 1918 szeptemberéből való. Kun Béla ekkor az OKP Külföldi Csoportja Föderációjának az elnöke volt, s igen eredményes munkát végzett az internacionalista csapatok szervezése területén. 1918 őszén hazatért Magyarországra. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába menekült, ahol internálták. 1920 nyarán sikerült visszatérnie a Szovjetunióba. Megérkezése után azonnal bekapcsolódott a politikai munkába. A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa 1920 október elsején a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjává nevezte ki. A Krim felszabadítása után pedig a Krimi Forradalmi Katonai Tanács elnöke lett.

Az itt közzétett okmányok — a már említett 1918. szeptemberi kivételével —, mind az 1920-as katonai tevékenységével kapcsolatosak.

*

Az első világháború folyamán orosz hadifogságba került magyar katonatömegek számára nagy politikai nevelőiskola volt az Oroszország területén lejátszódó forradalmi események sorozata. Ezeknek a katonáknak zöme — Magyarország gazdasági jellegének megfelelően — paraszt volt. A cári Oroszország és az akkori Magyarország — különösen az agrárkérdést illetően — nagyon hasonlított egymásra. Ez a leg-

döntőbb magyarázata annak, hogy a magyar hadifoglyok hamar felismerték igazi osztályérdekeiket a forradalmi események fényénél. Közülük közel százezer fő fegyverrel harcolt a Vörös Hadsereg oldalán, az intervenciósok és a belső ellenforradalmárok ellen. Nagy számban tértek haza hadifoglyok 1918 tavaszán, akiknek forradalmi tevékenysége még jobban elmélyítette a hadseregben már megindult bomlási folyamatot. 1918-ban nőtt a spontán zendülések száma és mérete. A vezetők között szinte mindenütt megtalálhatjuk a hazatért, gazdag forradalmi tapasztalatokkal rendelkező volt hadifoglyokat. A hazatérőkkel való bánásmód megjavítása és a körükben végzett ellenagitáció nem tudta megakadályozni a magukkal hozott forradalmi eszmék elterjesztését.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására a monarchia hadseregében bekövetkező forradalmi megmozdulások sorozata lényegében még feltáratlan terület történészeink előtt. Az itt közzétett néhány dokumentum csak kis töredéke a rendelkezésre álló levéltári anyagnak, s célja az, hogy a témával kapcsolatosan felkeltse történészeink érdeklődését.

I.

A MUNKÁS VÖRÖS GÁRDA SZOLGÁLATI SZABÁLYZATA[1]

Elfogadta a Munkás Gárda október 22-i Összvárosi Konferenciája.

Feladatok és kötelmek.

I.

1. A Munkás Vörös Gárda a proletariátus fegyveres erejének a szerve, amely az ellenforradalom elleni harcra és a forradalom vívmányainak védelmére szolgál.

2. A Munkás Vörös Gárda munkásokból alakul, akiket a szocialista pártok,[2] a Gyári Üzemi Bizottságok, a Szakszervezetek ajánlanak.

II.

3. A Munkás Vörös Gárdának minden tagja köteles magát a szervezeti fegyelemnek alárendelni, betartani a szolgálati szabályzat minden pontját és teljesíteni az összes kötelmeket, amelyeket a szervezet ró rá, ugyancsak pontosan látogatni a Munkás Gárda foglalkozásait és gyűléseit.

[1] Megjelent nyomtatásban Péterváron 1917-ben a Munkás Vörös Gárda Központi Parancsnoksága Irodájának kiadásában.

[2] A Vörös Gárdába való felvételnél a baloldali eszerek és az intertacionalista mensevikek ajánlását is elfogadták.

Megjegyzés: Azon személyek, akik egymásután 3-szor indokolatlanul nem látogatják a foglalkozásokat vagy gyűléseket, kizáratnak a Munkás Gárdából.

4. A fegyelem szigorú betartása és a választott intézményeknek feltétlen engedelmesség, amely nem a vak fegyelem erejére épül, hanem a Munkás Gárda feladatai különös fontosságának a felyismerésére, valamint a teljesen szabad és független demokratikus szervezet elveire.

5. A Munkás Vörös Gárda tagjának egyik legfontosabb kötelme a szervezet által rábízott fegyvert tisztán-, karban- és teljes harckészültségben való tartása.

6. A szervezet engedélye nélküli fegyverhasználat, különösen meg nem engedett célokból, a legnagyobb gaztett, amelyet a Munkás Gárdából való kizárással büntetik, bojkotnak vetik alá stb.

7. A Szolgálati Szabályzat megsértéséért és a szervezet fegyelmének a megszegéséért a Munkás Gárda tagjai elvtársi bíróság elé kerülnek.

8. A forradalmi rend fenntartása érdekében a Munkás Gárda ostromállapot alkalmával őrzi az utcákat, az állami és társadalmi szerveket, valamint a magánhelyiségeket,[3] megelőzi a pogromok lehetőségét, elnyomja a sötét erők provokatív ténykedését.

9. A forradalmi rend őrzését a Munkás Gárda parancsnoksága tervszerűen végzi, a Munkás és Katona Tanács általános vezetésével.

10. A Munkás Gárda hadműveletei és ez ezekre történő felkészülés a Munkás Vörös Gárda Központi Parancsnokságának terve és általános vezetése alatt történnek.

11. A Munkás Vörös Gárdához való tartozás igazolására a Központi Parancsnokság sorszámmal ellátott igazolványokat ad ki.

IV.

12. A Munkás Vörös Gárdával a Pétervári Munkás és Katona Szovjet rendelkezik, közvetlenül a Munkás Vörös Gárda Központi Parancsnokságának van alárendelve.

13. A Munkás Gárda Központi Parancsnoksága a kerületek egy-egy képviselőjéből és az alábbi szervezetek képviselőiből áll: 1. Pétervári Végrehajtó Bizottság,[4] 2. a P. V. B.[5] katonai osztály, 3. a Kerületközi Értekezlet,[6] 4. Gyári Bizottságok Központi Tanácsa,[7] 5. a Szak-

[3] Lakásokat. — ford.

[4] A Pétervári Munkás- és Katona Szovjet Végrehajtó Bizottsága.

[5] Lásd az előző jegyzetet.

[6] A Kerületi Értekezlet 1913-ban alakult Péterváron trockista mensevikekből és a párttól elszakadt volt bolsevikokból. Az első világháború alatt a kerületközieknek centrista álláspontot foglaltak el. 1917-ben kijelentették, hogy egyetértenek a bolsevikok vonalával. A májusi (1917) pétervári kerületi dumák választásain a bolsevikokkal közös blokkban léptek fel. Az OSZD(b)MP. VI. kongresszusán a „kerületközieket" vezetőjükkel, Trockijal az élen felvették a bolsevik pártba.

[7] A gyári, üzemi bizottságok a munkások és alkalmazottak választott szervei voltak. Az 1917-es februári burzsoá demokratikus forradalom idején alakultak meg. Az októberi forradalom után rajtuk keresztül valósult meg a termelés ellenőrzése.

szervezetek Központi Tanácsa.

14. A Központi Parancsnokság feladata a Kerületi Parancsnokságok tevékenységének általános vezetése és ellenőrzése, a kerületek szükséges eszközökkel és fegyverrel való ellátása.

15. A folyó munka végzésére a Központi Parancsnokság a K. P.[8] irodáját különíti ki, amely a Központi Parancsnokság 5 képviselőjéből, a Pétervári Végrehajtó Bizottság 1 képviselőjéből és a P. V. B.[9] katonai osztályának a képviselőjéből áll.

16. A Központi Parancsnokság Irodája mellett kiképző Osztályt szerveznek, amely általánosan vezeti a Munkás Gárda kiképzését a kerületekben és a szakemberek és a parancsnoki állomány oktatását végzi.

17. A kerületekben a Munkás Gárda a Kerületi Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének a vezetése alatt áll és egyharmad részben a kerületi szovjet, valamint kétharmad részben az adott kerület Munkás Vörös Gárdájának általános gyűlésén, vagy kerületi konferenciáján megválasztott parancsnokságból áll.

Megjegyzés: A Kerületi Szovjetnek indokolt esetben jogában áll a Munkás Vörös Gárda parancsnokát leváltani.

18. A kerületi parancsnokságok kötelessége a Vörös Gárda tevékenységének általános felügyelete a kerületben, ugyancsak a Munkás Vörös Gárda mindennapos közvetlen gyakorlati munkájának szervezése és irányítása.

19. A Munkás Vörös Gárda vállalatonként szerveződik, ahol a választott (gyári) üzemi bizottságoknak van alárendelve. A kis vállalatok munkásai a kerületi parancsnokság csoportjaiban egyesülnek.

Megjegyzés: Ha Munkás Vörös Gárdából különítik ki az üzemőrséget (Üzemi Munkás Miliciát), akkor az ilyet a Munkás Milicia különleges biztosának rendelik alá. Szükséges, hogy ennek az őrségnek az állománya folyamatos legyen, vagyis a Munkás Gárda tagjai sorban teljesítsenek ilyen szolgálatot.

20. A Munkás Vörös Gárda lövész csapatrészekre (raj, szakasz, druzsina,[10] és i. t.) és különböző technikai (robbanó, kerékpáros, távirdász, géppuskás, tüzér és í. t.) különítményekre oszlik.

21. Az alapvető harcászati egység a raj, áll 13 emberből, 4 raj alkot egy szakaszt (53 ember); három szakasz — druzsinát (160 ember); három druzsina — zászlóaljat, 480 főnyi létszámmal, a szakcsapatokkal együtt 500 és 600 emberig.

22. A kerület összes zászlóaljai alkotják a kerületi osztagot. A zászlóaljak nagy száma esetén a kerületi osztag ezredekre osztható. A nagyüzemekben osztagokat szervezhetnek, amelyeket a kerületi osztaghoz sorolnak be. Nevet is vehetnek fel, például „Putyilovi".

[8] Központi Parancsnokság.
[9] Pétervári Végrehajtó Bizottság.
[10] Század.

23. Az egész parancsnoki állomány (raj, szakasz, druzsina és i. t. parancsnok) választott. Kívánatos, hogy olyan elvtársakat válasszanak meg, akik szakszerű katonai kiképzésben részesültek, ellenkező esetben *kötelező* a parancsnoki állomány kiképzése a Központi Parancsnokság Hivatalának vezetése alatt. Azon elvtársakat, akik nem feleltek meg a Központi Parancsnokság kiképző osztályán tartott speciális vizsgán, nem erősítik meg parancsnoki beosztásukban.

II.

1.

A MUNKÁS-PARASZT VÖRÖS HADSEREG NEMZETKÖZI CSOPORTJAI MEGALAKÍTÁSÁRA SZERVEZETT BIZOTTSÁG[11] 1918. AUGUSZTUS 8-ÁN KELT JELENTÉSE AZ ÖSSZOROSZORSZÁGI KÖZPONTI VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁG ELNÖKÉNEK, J. M. SZVERDLOVNAK

Július 10-én a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg nemzetközi csoportjai megalakítására szervezett bizottság a fronthoz közeleső terület különböző kormányzóságaiba indult, azzal a feladattal, hogy teljhatalmának megfelelően megszervezze a Vörös Hadsereg politikai szekcióit és önkéntes csoportjait, hogy szabályozza a vidéki kis sejtek szervezési ügyeit és vezetését. Ez utóbbiak ugyanis gyakran egyes személyek kívánságára jöttek létre, véletlen jellegűek voltak és a szétszórtság miatt nem volt közöttük kapcsolat, mindez árthatott a mi közelebbi céljainknak, annak, hogy a szekciók alakításának ügyeibe tervszerűséget és szervezettséget vigyünk bele.

Penza 1918. július 14. A hadi helyzet következtében a helyi csapat a Katonai Népbiztosság közvetlen vezetése alá került, amely besorolta azt a Vörös Hadsereg állományába. A csapat 130 főből áll. Új szekció eddig nem alakult.

Nyizsnij-Novgorod 1918. július 17. Itt a bizottság az internacionalista külföldiek helyi szervezetével közvetlen kapcsolatba került, s ezután a Nyizsnij-Novgorod-i kormányzóság katonai hatóságainak beleegyezésével politikai szekciót szervezett, amelynek agitációt kell folytatnia és jegyzékbe vennie azokat a külföldi internacionalista önkénteseket, akik felvették az orosz állampolgárságot; — ez a katonai-politikai szekció működését a kormányzósági komvojennal[12] szoros kapcsolatban fogja kifejteni.

[11] 1918 tavaszán az első hadifogoly kongresszus után (1918. ápr.) szervezték meg a bizottságot.

[12] Értsd: Katonai politikai biztossal.

A munka a szokott rendben folyik, az utasításnak megfelelően (1. sz. másolat). I. Koplennik, R. Geger, V. Kuhar és A. Kasszmann elvtársakat a Nyizsnij—Novgorod-i kormányzósági szekcióba agitátorként kinevezték. Ugyancsak ide vezényelték a bizottságtól Sz. Goller és L. Sinokii elvtársakat, mint a szekció vezetőit.

Munkánk a Nyizsnij—Novgorod-i kormányzóságban igen produktív. — Eddig szerveztünk egy 64 főnyi gyalogosból és 8 tüzérből álló csapatot. A csapat a szovjet ezredhez tartozik és részt vett a kulákokkal és az ellenforradalmi bandákkal folytatott harcban (mellékeljük a kormányzósági komvojen feljegyzését csapatunk tevékenységéről).

A bizottság Nyizsnij—Novgorodból Arzamaszba ment, ahol szintén megszervezte az agitációt, 2 megbízottat hagyott ott az önkéntesek felvételére. Itt a bizottság értesült arról, hogy a külföldi internacionalisták Központi Végrehajtó Bizottságának 3 küldötte Arzamaszba érkezett, akik arra kérték a helyi Küldöttek Szovjetjét, adjon nekik lehetőséget arra, hogy bizonyos számú embert Arzamaszból Moszkvába vigyenek át. Mi a helyi komvojennak átadtuk Trockij elvtársnak a nemzetközi Vörös Hadsereg alakulatairól szóló utasítását, mely szerint csapatokat sehová sem lehet átirányítani az operatív osztály, vagy a Hadügyi Népbiztosság rendelkezése nélkül. A helyi komvojen leállította a csapat elindítását és ugyanakkor közvetlen vonalon kért választ a csapat sorsára vonatkozóan. A 3. napon, mikor megérkezett a parancs, a csapat azonnali Moszkvába indítására, az adott utasítást teljesítették. (Melléklet: a helyi komvojen jelentése.)

Rjazany, 1918. augusztus 4. Megalakult a szekció, ahová kinevezték Gerc, Meler, Szifert és Tomisz elvtársakat, valamint a bizottságból kivezényelték Grünstein és Dorin elvtársakat, mint a szekció vezetőit.

A munka a szokott módon folyik.

Jelenleg a bizottság Moszkvában tartózkodik és képviselőit el szeretné küldeni a tambovi, kurszki, asztrahányi, jaroszlávli és vjatkai kormányzóságba szekciók szervezésére.

A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg
nemzetközi csoportjai megalakítására szervezett
bizottság.

Elnök (olvashatatlan aláírás)

Tagok:
(olvashatatlan aláírások)

(Az Októberi Forradalom Központi Archívuma, Moszkva, 1235. fond, 93. opisz, 134. ü. i. 62—64. lap.)

2.

A MUNKÁS-PARASZT VÖRÖS HADSEREG NEMZETKÖZI CSOPORTJAI MEGALAKÍTÁSÁRA SZERVEZETT BIZOTTSÁG

Utasítás

a nemzetközi Vörös Hadsereg alakulataiba való felvételről és az ott folyó munkáról.[13]

A Vörös Hadsereg soraiba internacionalistákat akkor vesznek fel, ha bemutatják az orosz állampolgárság felvételéről szóló igazolást és az internacionalisták bizottságától a politikai megbízhatóságról szóló igazolást, ezután a politikai arculat teljesebb kiderítése végett szóbeli vizsgát kell tenni. A felvett újoncok ünnepélyes fogadalmat és kötelezvényt írnak alá orosz nyelven (mindkét kötelezvény le van fordítva német nyelvre). A regisztrálás a szokott módon történik, családosnak az tekinthető, akinek Oroszországban van a családja (és a családtagok munkaképtelenek). A kulturális felvilágosító munka a szokott módon folyik, kötelesek látogatni az analfabéta tanfolyamokat, úgy, ahogy a többiek, valamint a politikai foglalkozásokat, amelyek részint megadott témából a számukra érthető nyelven (németül és magyarul) folynak.

(Az Októberi Forradalom Központi Archívuma. 1235. fond, 93. opisz, 134. ü. i., 61. lap.)

3.

AZ OROSZ SZÖVETSÉGI SZOVJET KÖZTÁRSASÁGNAK A MUNKÁS-PARASZT HADSEREG NEMZETKÖZI CSOPORTJAI MEGALAKÍTÁSÁRA SZERVEZETT BIZOTTSÁGA 1918. OKTÓBER 7-ÉN KELT JELENTÉSE

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság Elnökéhez, J. M. Szverdlovhoz.

Augusztus 25-én a nemzetközi Vörös Hadsereg megalakítására szervezett bizottság elindult Moszkvából, tevékenysége színhelyéül a következő kormányzóságokat jelölte ki: rjazanyi, tulai, oreli, kurszki és jaroszlavli. A bizottság a következő tervet dolgozta ki: politikai szekciók szervezése, nemzetközi csapatok létrehívása céljából olyan helyeken, ahol még ilyen szekciók nem működnek és a működő szekciók összes ügyeinek szabályozása utasítások, instrukciók, parancsok, stb. útján. Az említett terv birtokában a bizottság elhatározta, hogy nemcsak hiva-

[13] Az utasításon 1918. augusztus 22-i keltezésű bélyegző található.

talos érintkezés útján fog dolgozni, amelyre az O. K. V. B.[14] és a Hadügyi Népbiztosság mandátumaival jogot kapott, hanem felhívások, kiáltványok és a helyi katonai alakulatoknál nagygyűlések útján is.

Rjazany. A bizottság augusztus 26-án érkezett Rjazanyba. Meglátogatta a még korábban szervezett kormányzósági szekciót, ahol felülvizsgálta az összes ügyeket. A felülvizsgálat megállapította, hogy a szekció gyümölcsöző munkát végez és annak csak bizonyos része szorult javításra, — ami meg is történt.

Tula. A bizottság augusztus 29-én érkezett Tulába, ahol nem működött szekció, ezért a bizottság megérkezése után haladéktalanul hozzálátott a szekció szervezéséhez. Ennek érdekében küldötteket és megbízható agitátorokat jelöltek ki, akik csapatot szerveztek, amely jelenleg 140 főt számlál. Az említett csapatot August Snore parancsnoksága alatt az I. Tulai Szovjet ezred állományába sorolták. A Bizottság a megszervezett nemzetközi csapatot az Operatív Osztály rendelkezésére akarta bocsátani. Ezért a Bizottság kapcsolatot létesített a helyi Kormányzósági Népbiztossággal, Kormányzósági Végrehajtó Bizottsággal és a kommunista párttal. Utóbbiak szeptember 3-i 79.969. sz. beadványukban úgy jelentették a fentemlített csapatot, mint a helyi hatóság egyetlen szilárd támaszát a kulákok és fehérgárdisták ellen és kérvényezték, hogy a csapat a helyi Kormányzósági Végrehajtó Bizottság rendelkezésében maradjon addig, amíg az új hadsereg megbízható káderei megszervezik.

Orel. Miután a Bizottság megszervezte a Kormányzósági szekciót Tulában és megindította annak munkáját, elutazott Orel-ba, ahová szeptember 4-én érkezett meg. A Bizottság itt megszervezte a szekciót. A Bizottság 100 főnyi nemzetközi csapatot szervezett. A munka a szokásos módon, az utasításnak megfelelően folyt. Az említett csapatot Franz Mondre parancsnoksága alatt, az oreli kerületi Katonai Népbiztosság parancsára az I. Nemzetközi Vas zászlóaljnak nevezték el.

Kurszk. A Bizottság szeptember 17-én ugyancsak hatékonyan kezdte meg munkáját. Megszervezte a kormányzósági szekciót és egy 75 főnyi csapatot. Ezt a Markitan parancsnoksága alatt álló csapatot az I. Kurszki Szovjet ezred állományába sorolták.

Jaroszlávl. Itt a Bizottság megalakította a kormányzósági szekciót és 2 nemzetközi századot szervezett, amely, miután egyesült az előbb alakult 1. századdal, bekerült az I. Jaroszlávli Szovjet ezred állományába Lovász parancsnoksága alatt.

Az összes említett nemzetközi csapatok fegyelmezettek és a szovjethatalom megbízható támaszai, ellenforradalmi megmozdulások esetén. Erről tanúskodik a Tulai Kormányzósági Végrehajtó Bizottság említett beadványán kívül, az oreli kormányzósági katonai biztos folyó évi szeptember 16-i 827/19.912. sz. beadványa is. Erről a Bizottság annak idején

[14] Oroszországi (Szovjetek) Központi Végrehajtó Bizottsága.

jelentést tett az Operatív Osztálynak (szeptember 5. 117. sz. és szeptember 17. 223. sz.)

A jövőben a Bizottság az internacionalistákból az oreli kerületben lovas és a jaroszlávli kerületben pedig tüzér alakulatot kíván szervezni.

A bizottság elnöke: olvashatatlan aláírás

Bizottsági tagok: olvashatatlan aláírás

Ügyvezető: olvashatatlan aláírás

A pecséten:

A Vörös Hadsereg nemzetközi csoportjai megalakítására szervezett Bizottság.

(Az Októberi Forradalom Központi Archivuma. Moszkva. 1235. fond, 93. opisz, 134. ü. i, 65. lap és a másik oldala.)

4.

AZ OROSZ SZÖVETSÉGI SZOVJET KÖZTÁRSASÁGNAK A MUNKÁS-PARASZT VÖRÖS HADSEREG NEMZETKÖZI CSOPORTJAI MEGALAKÍTÁSÁRA SZERVEZETT BIZOTTSÁGA 1918. DECEMBER 2-ÁN KELT JELENTÉSE

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnökéhez, J. M. Szverdlovhoz.

Folyó évi október 25-én elindultam a Bizottság szekcióinak megalakítására és a Vörös Hadsereg nemzetközi csoportjainak megszervezésére Kazányba, Szimbirszkbe és Szamarába. A munka a következőképpen folyt:

Kazány. Megszerveztem a Bizottság szekcióját és két századot, amelyeket az 1. és 2. Kazányi Szovjet ezredek állományába soroltak, „Az 1. (2-es) Kazányi Szovjet ezred 1. Nemzetközi százada" néven. (A Kazányi Kormányzósági Katonai Népbiztosság nov. 1-i 5255. sz. igazolása.) A csoportok alakításának ügyét átadtam a kazányi szekciónak és a kezdeti eredmények után ítélve, az egyes századok létszáma jelenleg századonként 200 fő.

Szimbirszk. Mivel helyben nem volt elegendő megfelelő munkatárs, a szekció nem alakulhatott meg egyelőre, míg Rjazányból meg nem érkeznek a közeljövőben a megfelelő munkatársak. Eddig 50 főnyi internacionalistát a Kormányzósági Katonai Népbiztosság rendelkezé-

sére bocsátottam, hogy őket az I. Szimbirszki Szovjet ezredbe felvegye. Amint a szekció létrejön, megalakul a nemzetközi század.

Szamara. Mivel Szamara fekvésénél fogva olyan pont, ahol mostanában nagyszámú hadifogoly halad át, valamivel nagyobb szekciót szerveztem (6 fő helyett 8 fővel). A szekció munkáját a Kormányzósági Katonai Népbiztosság agitációs osztályával szoros kapcsolatban fogja végezni, ezért helyet kapott a Népbiztosság épületében. Tervezik az 1500 főnyi Szamarai Nemzetközi ezred megalakítását és már most is kb. 400 ember (a Szamarai Kormányzósági Katonai Népbiztosság igazolása november 15. 1961. sz.). A teljhatalmat az ezred szervezésében átadtam a szekció képviselőinek. A bizottság munkájának megkönnyítésére ott Szamarában megszerveztük a külföldi kommunisták pártját.

Bizottsági tag: E. V. Graur.
Ügyvezető: olvashatatlan aláírás.

(Az Októberi Forradalom Központi Archivuma. Moszkva. 1235. fond, 93. opisz, 134. ü. i. 70. lap és a másik oldala.)

III.

1.

AZ OROSZORSZÁGI KOMMUNISTA PÁRT KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁBA, KUN BÉLA ELVTÁRSNAK,

No. 217. 1918. szeptember 6.

A Keleti Front hadseregeiben észrevettük, hogy a magyar hadifoglyok igen nagy együttérzést tanúsítanak irányunkban, sokan közülük annak a kívánságuknak adtak kifejezést, hogy sorainkba szeretnének lépni. Az ilyen hangulat, ha kellőképpen kihasználjuk, jelentős hasznot hajthat számunkra.

Ezért az agitáció fejlesztése érdekében, nagyon szükséges, hogy magyar nyelven írt irodalmat terjesszünk körükben. A törzs politikai osztálya arra kéri Önt, hogy az irodalomterjesztő osztály útján (2. Szovjetek háza, 26. sz. szoba Burova elvt.) küldjön nekünk Arzamászba 5000 példányt minden olyan kiadványukból, amely magyar nyelven megjelent.[15]

(Vörös Hadsereg Központi Archívuma, 106. fond, 2. opisz, 106. ü. i. 34. lap. Gépírásos másolat.)

[15] Aláírás nélkül.

2.

A DÉLI FRONT FŐPARANCSNOKÁNAK, M. V. FRUNZÉNAK PARANCSA KUN BÉLÁNAK, A FRONT FORRADALMI KATONAI TANÁCSA TAGJÁUL TÖRTÉNT KINEVEZÉSÉRŐL

Parancs

az O. Sz. Sz. Sz. K. déli frontja hadseregeinek.

35. sz.

Harkov, 1920. október 4.

Tudomásulvétel végett közlöm a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának 1920. október 1-én kelt, 470. sz. parancsát:

„Kun Béla elvtársat a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjává nevezem ki.

A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának elnöke."

Hivatkozás: Távirat ez év október-i keltezéssel.

A Déli Front főparancsnoka: M. Frunze.

A Déli Front Forradalmi Katonai Tanács tagja helyett:
F. Malinovszkij.

A Déli Front törzsparancsnoka h.: Pauke.

(Az adminisztratív osztály részéről.)

(Vörös Hadsereg Központi Archivuma, 101. fond, 1. opisz, 191. ü. i. 36. lap. Eredeti.)

3.

UKRAJNA MŰVELŐDÉSÜGYI NÉPBIZTOSÁNAK.

No. 1034. 1920. október 27.

Minthogy hosszú időre a frontra utazom, kérem engedélyezze, hogy a könyvtárakban megállapított mennyiségen felül kölcsönözhessek ki valamelyik könyvtárból külföldi könyveket.

A déli front forradalmi katonai tanács tagja: Kun Béla.
Titkár h.: (olvashatatlan aláírás).

(Vörös Hadsereg Központi Archivuma, 101. fond, 1. opisz, 12. ü. i. 31. lap. Kiutalás.)

4.

PARANCS A DÉLI FRONT HADSEREGEI SZÁMÁRA A KRÍMI FORRADALMI BIZOTTSÁG MEGALAKÍTÁSÁRÓL

(Kivonat)

No. 215/51. Harkov, 1920. november 16.

...2. §.

Az ÖKVB.[16] 1919. október 24-i határozatának megfelelően Krímben forradalmi bizottságot kell létesíteni a következő összetételben: elnök: Kun Béla, a déli front FKT.[17] tagja, tagok: Lide, Gáven, Memetov, Idriszov és Davidov — Vulfson elvtársak.

A forradalmi bizottságnak joga van Krímben még egy forradalmi bizottsági tagot kooptálni.

Hivatkozás: A déli front forradalmi katonai tanácsa határozata f. év november 14. 87. sz. 3. §.

A déli front főparancsnoka h.: K. Avkszentyevszkij.

A déli front forradalmi katonai tanácsának tagja: Sztuszja.

A déli front törzsparancsnoka: Pauke. (Az adminisztratív osztály részéről.)

(Vörös Hadsereg Központi Archivuma, 101. fond, 1. opisz, 191. ü. i. 342. lap. Eredeti.)

5.

TÁVIRAT

BASKOVITS ELVTÁRSNAK, A VI. HADSEREG TÁBORI TÖRZSÉNEK.

Nagyon köszönöm jókívánságait. Mély meggyőződésem, hogy az internacionalisták frontra induló csapata meg fog felelni rendeltetésének és feladatának a világ proletariátusa előtt, s ezt kérem adja át csapatának is. 480. sz.

A Forradalmi Katonai Tanács Tagja: Kun Béla.

(Vörös Hadsereg Központi Archivuma. Másolat.)

[16] A Munkás-Paraszt és Katona Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága.

[17] Forradalmi Katonai Tanács.

IV.

1.

MINISZTERI LEIRAT AZ OROSZORSZÁGBÓL HAZATÉRŐ HADIFOGLYOK FORRADALMI PROPAGANDÁJÁNAK MEGAKADÁLYOZÁSA ÉRDEKÉBEN

Budapest, 1918. évi január hó 27-én.

A cs. és kir. hadseregfőparancsnokság Op. Geh. 754/1918. számú közlése szerint, orosz újságközleményekből tudomásra jutott, hogy Oroszországban forradalmi eszmék terjesztésére a mi hadifoglyaink között széleskörű propaganda folyik. Nyilvános összejöveteleket tartanak. Szentpétervárt Schtiel (?) és Rudnyánszky (?) hadifoglyok német és magyar nyelven felhívták a foglyokat, hogy visszatértük után a forradalmi eszmékért vegyék fel a harcot.

A cs. és kir. hadseregfőparancsnokság, a saját embereinknek orosz fogságból való visszatérésére nézve, a hadrakelt sereg magasabb parancsnokságainak 1917 november 8-án Op. Geh. 694. szám alatt a következő rendeletet adta ki:

„A saját hadifoglyainknak Oroszországból való visszatérése az arcvonalnak már több helyén megkezdődött és ez a legközelebbi időben fokozódni fog.

Orosz tisztek az arcvonalon űzött propaganda alkalmával olyképpen nyilatkoztak, hogy: ‚A mi hadifoglyaink forradalmi eszmékkel vannak telítve és visszatértük után részükről némi meglepetésekben lesz részünk.'

Semmi esetre sincsen kizárva, hogy az oroszok az ily foglyok visszatérését maguk is elősegítik, mivel ezek a forradalmi hangulat terjesztésére különösen alkalmasnak mutatkoznak. Ez a tevékenységük annál fokozottabb lesz, ha a mi részünkről az orosz propaganda keresztülvitelét megnehezítjük, amint ez a hadseregfőparancsnokság rendelete értelmében már meg is történt.

Visszatérő hadifoglyok a csapatoktól elkülönítendők és politikai megbízhatóságuk kipuhatolása végett egyelőre egyesítve visszatartandók, bajtársak által pedig felvilágosítandók a monarchia és szövetségeseinek a tényeknek megfelelő helyzetéről.

Ezen hadifoglyok további irányítására vonatkozólag, ameddig csak kisebb csapatokról van szó, az eddig kiadott rendelkezések (a póttestekhez való irányítás) érvényesek, a nagyobb fogolyszállítmányok kezelésére vonatkozólag újabb utasítások következnek."

Jelen rendelkezés a hadifogságból visszatértek állandó figyelemmel kísérése, oktatólagos felvilágosítása és erkölcsi nevelése végett, az alárendelt összes honvéd póttest és intézet parancsnokságoknak kihirdetendő.

A visszatért foglyok forradalmi propagandájára következtethető esetleges észleletek, a szükséges rendszabályok azonnali alkalmazása mellett, az illetékes honvéd kerületi parancsnokságokhoz haladéktalanul bejelentendők, s ezek minden egyes esetről hozzám jelentést tegyenek.

A zágrábi honvéd kerületi parancsnokság fordítsa horvátra és a horvát-szlavón csendőrparancsnokságnak is küldje meg.

A miniszter helyett:
államtitkár.

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3632. cs. 13849. 1. a. 1918. Másolat.)

2.

A HONVÉDELMI MINISZTER BIZALMAS KÖRLEVELE AZ OROSZ HADIFOGSÁGBÓL HAZATÉRT KATONÁK ÁLTAL 1918 MÁJUSÁBAN VEZETETT ZENDÜLÉSEKRŐL ÉS AZOK VÉRES MEGTORLÁSÁRÓL

Budapest, 1918. évi május hó 26.

Legutóbbi időben a következő mélyen sajnálatos esetek fordultak elő póttesteknél:

1. Május hó 13-ára virradó éjjel Judenburgban a cs. és kir. 17. gy. e. menetszázadainál zendülés tört ki rablással kapcsolatban.

A zendülők legnagyobb része már 13-án a reggeli órákban a kirendelt karhatalmak által lefegyvereztetett és elfogatott (miközben több zendülő agyonlövetett), a többi zendülőt a karhatalmak szétszórták. Portyázásokkal sikerült majdnem az összes zendülőket elfogni.

A zendülést néhány altiszt rendezte; a legénység legnagyobb része csatlakozásra kényszeríttetett.

A rögtönítélő bíróság az első két napon hat zendülőt ítélt halálra. Az ítéletek végrehajtattak; jelenleg még 51 fő áll rögtönítélő bíráskodás alatt.

2. Május 15-re virradó éjjel a judenburgi eseményekkel összefüggésben Murauban a cs. és kir. 7. vadász-pótszázadnál is kitört a zendülés.

Már 15-én a reggeli órákban sikerült a zendülőket lefegyverezni és elfogni a kirendelt karhatalmaknak.

A zendülés értelmi szerzője két, a hadifogságból visszatért volt, kik a fennálló kenyérínséget saját céljaikra kihasználták. A rögtönítélő bíróság az egyik felbujtót már elítélte, az ítélet már végre is hajtatott. További ítéletek a legközelebbi napokban fognak végrehajtatni.

3. Május hó 12-én éjjel a cs. és kir. 80-ik gyalogezred egy visszatérő századánál Rimaszombaton zendülés tört ki és ez rablásra is kihasználtatott. A zendülők legnagyobb része már 13-án reggelre lefegyvereztetett és elfogattatott. Rögtönítélő bíráskodás elrendeltetett.

4. Lublinban május hó 20-án reggel a cs. és kir. 58. gyalogezred

körülbelül 50 embere erőszakkal kiszabadított egy elfogott gyalogost, kit egy járőr kísért.

A zendülőket a legrövidebb időn belül körülvették, lefegyverezték és elfogták.

5. Május hó 20-án Pécsett a cs. és kir. 6. pótzászlóalj legénysége fellázadt és két tisztjét megölte. A helyben állomásozó honvéd pótzászlóalj néhány óra alatt felülkerekedett; a beérkezett karhatalmak segítségével sikerült a 20-ika folyamán a zendülők 5/6 részét lefegyverezni és elfogni, miközben a zendülők közül több ember megsebesült vagy agyonlövetett.

A zendülés értelmi szerzői itt is hadifogságból visszatértek voltak.

A rögtönítélő bíróság már az első ülésezése alkalmával négy zendülőt ítélt halálra; az ítéletek végrehajtattak.

A rögtönítélő eljárás még folyamatban van.

6. Május hó 21-én Rumburgban a cs. és kir. 21. lövész ezred pótzászlóaljának a hadifogságból visszatért legénysége zendülésben tört ki, melyhez a pótzászlóalj többi legénységének egy része csatlakozott.

Rövid harc után sikerült a helyszínre rendelt karhatalmakkal a zendülőket lefegyverezni és elfogni. — Megállapíttatott, hogy ki volt a zendülés értelmi szerzője; a rögtönítélő bíráskodás kezdetét vette.

7. Május hó 24-re virradó éjjel Radkersburgban a cs. és kir. 97. pótzászlóalj legénysége egy részénél zendülés tört ki; ennek értelmi szerzője ismét hadifogságból visszatért ember volt.

A pótzászlóaljnak hű maradt legénységével már reggel — még mielőtt a kirendelt karhatalmak beérkeztek volna — sikerült a zendülőket lefegyverezni és elfogni. A rögtönítélő bíráskodás folyamatban van.

Az összes esetekben a zendülésben részt vett menetalakulások a bűnösök kivégzése után azonnal fegyver nélkül a harctérre indíttatnak útba.

Hasonló esetek elkerülése végett a csatolt 5 melléklet határozványai értelmében kell eljárni. A hadifogságból hazatért legénységnek menetalakulásokba való beosztását stb-it illetően rendeleteim később kerülnek kiadásra.

Kiadom a címzés szerint. — Zágrábi honvéd kerületi parancsnokság haladéktalanul intézkedjék, hogy a rendeletben az alárendelt póttestéknek, honvéd állomásparancsnokságoknak és állomásparancsnokságoknak horvát nyelven kiadassék, és hogy egy példány a horvát-szlavón csendőrségnek megküldessék.

A póttestek táviratilag jelentik ezen rendelet átvételét a kerületi parancsnokságoknak; ezek a teljes számú kiadást ellenőrzik.

Szurmay gytb.
honvédelmi minister.

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3583. cs. B. I. 3/3. eredeti.)

3.

A SZERBIAI OSZTRÁK-MAGYAR FŐKORMÁNYZÓSÁG HÍRSZERZŐ OSZTÁLYÁNAK AZ OROSZORSZÁGBÓL HAZATÉRT HADIFOGLYOKRÓL KÉSZÍTETT JELENTÉSE

Jelentés

eddigi, a hazatérőkre vonatkozó megfigyeléseiről.

Az általános tájékozódás a hadifoglyok életéről Oroszországban az 1917 februári forradalomig, az Ausztria és Magyarország fennállása elleni izgatás, az orosz birodalomban való további összeomlás, beleértve Oroszország legutóbb keletkezett szabadságviszonyait, mindezek saját tisztjeink előtt csak kevéssé, vagy csak egyesek elbeszéléséből, vagy csak hallomásból ismeretesek.

A hadifoglyok között Ausztira és Magyarország ellen űzött propaganda, a cseh-tót druzsinák alakítása, a saját hadifoglyokból alakított szerb önkéntes divisiók stb., amelyek azután saját hazájuk ellen harcoltak és sok más momentum és kötelességükről megfeledkezett állampolgárok (hadifoglyok) sajnálatos esetei mind kihirdetendők és a tisztek tudomására hozandók volnának, különösen azonban azon tiszteknek, akiknek elsősorban van a hazatérőkkel dolguk és ezek a csapattisztek. Szükséges és kell, hogy mindent tudjanak, hogy mi minden történt odaát Oroszországban. A tiszt és esetleg az oktató altiszt tiszta képet nyerjen az oroszországi eseményekről, legyen teljesen tájékozódva hadifoglyaink minden cselekedetéről és magaviseletéről. Ismerje pontosan a harctéri, oroszországi életét, mondhatnám tanulmányozza, hogy a lelkébe láthasson. Ha mindezt tudja, úgy ennek megfelelően a hazatérőt sokkal helyesebben kezelheti, mint hogyha a bánásmódra vonatkozólag mindig csak utasításokat kap, melyeknek indokai esetleg nem világosak előtte, miután ennek, vagy annak a rendszabálynak okait nem tudja, vagy nem ismeri. A tiszt a hazatérőt sokkal könnyebben és jobban meg fogja érteni, illetőleg megítélni megtanulni, akiknek bánásmódját értelemszerűen, a körülményeknek megfelelően alkalmazhatja. Ha tudom, ki van előttem, akinek előéletét ismerem, tudom azt is, hogy viselkedjem az emberrel szemben. Az ember helyes megbecsléséből a hazatérő helyes megítélése fog következni és a tiszt abban a helyzetben lesz, hogy a mindenkori helyzetnek megfelelően, helyesen és értelemszerűen cselekedhet. Ezzel sok kellemetlen eset, amely a helyzet nemismerése következtében a hazatérőkkel való meggondolatlan bánásmódból származik, elkerülhető lesz és a hazatérők elégedetlensége, amely — sajnos — egyes csapattesteknél már forradalmi tettekben nyilvánult meg, csillapítható lenne.

Alábbiakban a hazatérő életéről egy rövid leírást adok, amely a hazatérő megítéléséül szolgáljon:

Mindenekelőtt képzeljük el az egyes hazatérő erkölcsi kedélyállapotát, hogy annak gondolkodásmódját, amely megfordított mértékben mutatkozik, megítélhessük. Eltekintve egyes és bizonyos nemzetiségi csoportokhoz tartozó személyektől, a hazatérők nagy része önhibáján kívül került hadifogságba. Ezek csapatokra, vagy egyenként szétszórva az egész országban szét voltak osztva. A hadifoglyokat nehéz munkára szorították és nem volt irigylésre méltó sorsuk. Mindjárt az első hadifogságba jutott osztrák és magyar katonáknál megkezdődött ellenségeink részéről az osztrák- és magyarellenes propaganda, a monarchiaellenes szolgálatokra való toborzás, amely részben önkéntesen erre jelentkezők által és később az erre megnyertek által mozdíttatott elő.[18]

Az Osztrák-Magyar monarchia fennállása ellen irányított államellenes mozgalom, amely részben saját hadifoglyaink által inxcenáltatott, a birodalmi emberek által Oroszország segítségével folytatott és saját, hadifogságba jutott elemek által támogattatott, nem maradt hatás nélkül a tömegekre, a hadifoglyok egyelőre nem részes zömére.

A kímélet nélküli szigorral és eszközökkel vezetett agitáció az osztrák és magyar hadifoglyoknál, nagyrészt a szláv nemzetiségűeknél termékeny talajra talált és mint részben már ismeretes, sokezren az ellenség soraiba állottak...

A hadifoglyok a hadifogságban többé-kevésbé magukra voltak hagyatva. Azok, akiknél a hazaszeretet — nálunk, sajnos, a helyes népnevelés híján és a folytonos nemzetiségi harcok következtében csak gyengén, vagy egyáltalán nem domborodott ki, nagyon hamar ki voltak a kísértésnek téve — részben az agitátorok csábításai folytán — és elbuktak.

Sokakat vitt erre a fenntartási ösztön, a jobblét reménye, mint amiben az egyszerű hadifoglyoknak Oroszországban része volt. A cseh-tót druzsinákba belépett hadifoglyok nagy száma, azután a szerb önkéntes divisió, amely saját hadifoglyainkból alakítatott és most, mint jugoszlovén ezredek a szalonikii fronton küzdenek és végül az orosz hadseregbe belépettek ékesszóló példáját mutatják annak a befolyásnak, amelynek a hadifoglyok Oroszországban ki voltak téve.

És dacára ennek, azt kell mondani, hogy az Oroszországból hazatért katonáink zöme hű maradt, habár lépten-nyomon az elgondolható legrosszabb befolyásnak — a haza- és felségárulás bűncselekményének — ki voltak téve. Sokezret látnak az ellenség soraiba lépni és a haza ellen harcolni.

A hűen maradottak szívében a látottak és tapasztaltak a legnagyobb felháborodás érzését kellett, hogy keltsék. De az ezrenként előforduló

[18] A cári, majd az Ideiglenes Kormány cseh, szerb és lengyel zászlóaljakat (druzsinákat) szervezett a német és osztrák-magyar csapatok elleni harc céljából, a szláv származású, de osztrák-magyar állampolgársággal rendelkező hadifoglyokból.

esetek eltompították az érzéseket, mindennapos dologgá lettek és a bűncselekmény nagysága eltűnik és végül fel se igen tűnik.

Valósággal, azaz cselekedeteikben tiszták maradtak, de a bensőben a gondolkodásmódra nem maradhatott ez következmények nélkül.

Gondoljunk csak a mindennapi közmondásra: „Gonosz példák elrontják a jó erkölcsöket." És ilyeneket ők naponta láttak.

Most az oroszországi hadifogoly életében egy második szakasz jön, ez az 1917 februári forradalom, amely nagyfontosságú a hazatért megítélésénél.

A cárnak és dinasztiájának egy éjjelen át történt elűzetése, a kormány bukása, a munkások és katonák bevonása az államreformba, a katonaság beleavatkozásának megengedése politikai ügyekbe, mindez az egykor oly hatalmas cári birodalom felbomlásához, és végül a katonai hatalom összeomlásához vezetett.

Ezen események közepette, habár nem részesen, állottak a mi akkori hazatérőink és mindezt végigélték. Látták az állam fokozatos bomlását, a társadalmi rend megsemmisítését a polgárok, munkások és katonaság bevonása következtében.[19]

Látták a munkástömeg, a polgár hatalmát, amely egynéhány uralkodni vágyó elem által vezettetve, földszerzés ígérete által táplálttatva, ha végül káoszban tört is ki, az ország és a háború romlását okozta.

Mindezen események az egyszerű orosz polgároknak és munkásoknak több szabadságot hoztak, földszerzést és a régen óhajtott végét a háborúnak. A háború nem is tartozik az élet kellemességeihez, mégis csak államszükséglet inkább, mely alól az egyes, ha tud, iparkodik kivonni magát. A lelkesültség a háború hosszú tartama következtében régen eltűnt. Tehát az Oroszországgal való háború vége hazatérőinkben, akik többé-kevésbé az egyszerű polgári- vagy munkásosztályhoz tartoznak, mély nyomokat hagyott hátra, és ugyanazon érzéseket kellett, hogy kiváltsa, mint az oroszoknál.

Úgy az összeomlás, mint a háború vége jobb időket hozott a mi hadifoglyainknak Oroszországban.

Szabad embereknek nyilvánítottak.

Nem volt többé különbség tiszt és orosz katona között, éppúgy nem volt különbség az orosz katona és a mi foglyaink között. Üzleteket köthettek, ipart űzhettek, egyik helyről a másikra vándorolhattak, nyilvános gyülekezéseket tarthattak.

Sok hadifogoly megházasodott Oroszországban, ott maradtak és új otthont találtak.

Az, ami röviddel azelőtt még ellenséges ország volt számukra, most új otthonukká lett.

[19] Mivel a munkásokat, parasztokat és katonákat az Októberi Forradalom után bevonták az állami élet irányításába, a szűk uralkodó réteg által élvezett kiváltságok rendje megszűnt.

Mindazon hadifogságban levők, akik a béke megkötéséig nem iparkodtak megszabadulni, nagyrészt belenyugodtak sorsukba. Nagyrészt megegyeztek abban, hogy elfogatásukkal a háború is befejeződött számukra.

Most jött a békekötés a hadifoglyok kicserélésével. Sokan örültek a lehetőségnek, hogy nemsokára övéikhez kerülnek. Nagy tömegekben özönlöttek határaink felé. Ha a vándorlás az Oroszországban uralkodó rendezetlen viszonyok között meglehetős fárasztó vesződség volt, úgy a csalódás, mely a hazatérőket érte, még nagyobb volt. A kevésbé barátságos fogadtatás a határon, a gondoskodások elégtelensége a gyűjtőállomásokon, ami minden hazatérőnek rögtön fel kellett, hogy tűnjön, az ott alkalmazottak barátságtalan bánásmódja, akik között legnagyobbrészt a zsidó faj hozzátartozói találhatók,[20] akik őket minden alkalommal rászedték. És sok más tette a többit; egész sor gyorsan egymás után következő esemény, melyek joggal kelthettek keserűséget.

Ahelyett — mint remélték —, hogy a határon hosszabb szabadságot kapnának otthonukba, előbb ott gyűjtik a hazatérőket és szállítmányokban (8—10 utazási nap) póttestekhez szállítják őket. Ott tartózkodnak ismét és csak néhány nap múlva érnek otthonukba és nem — mint remélték — hosszabb szabadságra, hanem csak négy hétre.

A militarizmust túlságosan meglepetésszerűen tárják fel szemük előtt, anélkül, hogy arra gondolnának, milyen forradalmi levegőben éltek és lélegzettek még néhány órával előbb. A háború hossza oly messzire vitte monarchiánkat, hogy a visszatérteknek nem adhatjuk meg azt a bőséget élelmiszerekben, ruházatban stb., hogy őket ebben a tekintetben tökéletesen kielégítsük. Az okok felől, hogy miért van ez, senki sem világosítja fel őket, ellenben azt látja az ember, hogy a határállomásnál alkalmazottak sokkal jobban és bőségesebben élnek. Ez azon pillanat, melyben a benső felháborodás utat tör magának, lojális polgárokat is magával ránt. A számtalan agitátor által tartott izgató beszédek, hogy Ausztria és Magyarországba ne térjenek vissza, miután mindent elrekviráltak, hogy a nép és az ország az éhhalálhoz van közel, gyökeret vernek és így előttünk áll a hazatért csalódott és elkeseredett érzésekkel. Csak az egyetlen kívánság, otthonát, hozzátartozóit látni, teszi őt addig engedelmessé, amíg küszöbön álló szabadságát megkezdi. Akaratlanul két kép jelenik meg a hazatérő lelke előtt, milyen jól ment tulajdonképpen sora Oroszországban az utóbbi időben és milyen rosszul megy most a monarchiában. És mindezek mellett a harctérre, további harcokhoz való bevonása vár rá rövid időn belül. A háború végnélkülisége, kilátástalansága; mi lesz most! Mindenfelé a megtörtént hazatérés fölötti általános sajnálkozást lehet hallani és egy elégedetlen tömeg előtt állunk, melynek elégedetlensége napról napra növekszik. Ezután szabadságra

[20] A szerző a hadifogoly dolgozóknak a burzsoázi iránt érzett jogos gyűlöletét az antiszemitizmus irányába igyekszik terelni.

megy a hazatérő és látja övéinek szükségét. Alig 4 hét után ismét a pótzászlóaljhoz vonul be és azután a harctérre, hogy tovább harcoljon.

Miért? — kérdi magától a forradalmi eszméktől érintett hazatérő. A gazdagért, a felmentettért, a zsidóért, akik mindenütt a mögöttes országrészekben és az irodákban csavarognak?

A négyheti szabadságról való bevonulás után a hazatérők összegyűlnek a póttestnél. Itt áll azután a tömeg előttünk. Elégedetlenül mostani sorsuk miatt és a harctérre való azonnali bevonás, a rövid szabadság miatt csalódottan, az élelmiszerek szűk volta, a ruházat hiánya, elkeseredve az őszerintük előforduló igazságtalanság miatt, hogy őnekik ismét harcolniok kell, másokat ellenben felmentenek, vagy még egyáltalán nem voltak a harctéren. Mindez még fokozódik azon körülménynél fogva, mely erősen jön számításba, ha meggondoljuk, milyen forradalmaknak és üzelmeknek — mint azt már leírtam — volt a hazatérő kitéve, amely üzelmek most, a belső elégedetlenség következtében, könnyen tették élesztheték. Egy kis jelentéktelen alkalom és a hazatérők forradalmilag előkészített tömege bujtogatók, kolomposok által, akik ebben a tömegben ott vannak, könnyen oly tettekre ragadtatja magát, melyek az államra kiszámíthatatlan következményekkel járhatnak.

Be kell mindenek előtt látni a veszélyt, mely a hazatérőkben rejtőzik. Az utóbbi események ezt világosan megmutatják.

Ha a fent elmondottak mind tekintetbe vétetnek, ahol a szükség kívánja ,azonnal gyorsan segítenek a dolgon és végül, ha a hazatérők nevelése, a bánásmód és kiképzés higgadt, csapattapasztalt, a legénységgel való érintkezésben járatos tiszteknek és altiszteknek adatik át, a veszély meggátoltatik, illetőleg kiküszöböltetik.

Belgrád, 1918 június havában.

(aláírás)

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3583. cs. B./3/13.)

4.

A SZERBIAI OSZTRÁK-MAGYAR FŐPARANCSNOKSÁG TITKOS PARANCSA A KRAGUJEVÁCI ZENDÜLÉSRŐL.

Belgrád, 1918. június 18-án.

Azon mélyen sajnálatos eset fordult elő, hogy a kragujeváci 71. gy. ezred hazatért legénysége bolseviki eszméktől áthatva, ŐFELSÉGÉNEK, legkegyelmesebb császárunknak és királyunknak tett esküjéről megfeledkezve, zendülésben tört ki.

A kragujeváci kerület parancsnoka energikus és kezdeményező közbelépésére, továbbá a pótzászlóalj-parancsnoknak, a 7. sz. dragonyosezred

derék és hű 6. századának, a szerbiai katonai főkormányzóság 10 cm taracktüegének, továbbá a 71. géppuskás századnak és a 71. pótzászlóalj többi, esküjére emlékező részének résztvételével sikerült fegyveres erővel a zendülés fölött úrrá lennie.

1918. június hó 8-án délután a rögtönítélő eljárás lefolytatása után a következő 44 főcinkos, úgymint:

1. KOLIBIK Viktor őrmester,
2. HUGYECZ János szvtő.,
3. FABR János tizedes,
4. ZSORIAL József tizedes,
5. DANIS Ádám őrvezető,
6. KLENJAR Pál őrvezető,
7. SELINGER Alajos őrvezető,
8. DVORSZKY Gergely őrvezető,
9. SALAGA Pál gyalogos,
10. BALÁZS András gyalogos,
11. SZMRTNIK András gyalogos,
12. RILJAK Márton gyalogos,
13. JARJABKA András gyalogos,
14. RÁCZ István gyalogos,
15. GYURKACS Ferenc gyalogos,
16. JESZENSZKY Dénes gyalogos,
17. CSURAJ József gyalogos,
18. MIKLUSICSAK Károly gyalogos,
19. VOJAR Alajos gyalogos,
20. PLATOS Petár gyalogos,
21. GÁL Alfonz gyalogos,
22. RADZO István gyalogos,
23. FRNYAK Mátyás gyalogos,
24. LASSO József gyalogos,
25. KUBICZA Pál gyalogos,
26. CSIMBORI Vince gyalogos,
27. ROTYKÓ József gyalogos,
28. KRIZSÁN Jemhann gyalogos,
29. GOHR János gyalogos,
30. MIKÓ Bálint gyalogos,
31. BICSANIK Ádám gyalogos,
32. KASPER János gyalogos,
33. HAJDIK József gyalogos,
34. KULISEK Márton gyalogos,
35. CZINGEL Márton gyalogos,
36. SZOKOLIK István gyalogos,
37. RAKOVAN Lőrinc gyalogos,
38. PITTNER János gyalogos,
39. BEDNARIK István gyalogos,

40. SZNORIK István gyalogos,
41. SZLEZÁK János gyalogos,
42. BRVENIK András gyalogos,
43. KISA András gyalogos,
44. MIKUS András gyalogos KRAGUJEVÁC-ban, a helyőrség szeme láttára agyonlövetett.

Egyes, a kragujeváci erdőkben bujdosó és még el nem fogott zendülők ellen elfogatásuk után a törvény teljes szigora fog alkalmaztatni.

Fentebbi az összes alárendelt — minden rendfokozatú — legénységnek az alosztály- vagy osztályparancsnok által személyesen kihirdetendő és tüzetesen, behatóan megmagyarázandó hasonló esküszegű és alávaló eljárás következménye...

báró RHEMEN s. k.
vezérezredes

A helyességért:
SUHAY s. k. vkt. alezr.

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3583. cs. B. I. 3/13. Másolat.)

5.

A HONVÉDELMI MINISZTÉRIUM BIZALMAS KÖRLEVELE A HADSEREGBEN TAPASZTALHATÓ FEGYELEMELLENES TÜNETEK MEGGÁTLÁSÁRÓL

Budapest, 1918. évi július hó 13-án.

Megbízható forrásból tudomásomra jutott, hogy legújabban a harctéren és a mögöttes országrészben történtekről *még tisztek is* a legkönnyelműbb módon meggondolatlan és a maga nemében mértéktelen bírálatot gyakorolnak, amelyek sajnálatos módon még fennkölt és felelőtlen[21] Uralkodónkat, Legfelsőbb Hadurunkat és Felséges Hitvesét, a Királynét sem kímélik meg.

Noha ez a jelenség már magában véve is megbocsáthatatlan, annál visszatetszőbb, hogy oly tisztek, kiknek az ily értelmetlen fecsegés tudomásukra jut, nem lépnek fel a legnagyobb eréllyel, az ily hírek szerzői és terjesztői ellen és nem teszik meg a kellő lépéseket, hogy a bűnösök jól megérdemelt büntetésüket elvegyék.

A tisztikar, melynek lovagias gondolkodásmódja és előkelő érzülete minden körülmények között az államfenntartó véderő alappillérét képezi, legelső sorban hivatott arra, hogy mint a *Trón legfőbb támasza* annak tekintélyét megvédje és ezért síkra is szálljon. Ezen magasztos

[21] Értsd: Semmiért sem felelős.

hivatás teljesítése az állásköteimek folytán kötelesség, lelkiismeretes teljesítésére a tiszt ünnepélyes esküvel kötelezte magát.

Oly tiszt, ki nyugodtan tűri az oly hírek terjesztését, melyek Ő Felségeik fennkölt személyét érintik, sőt annak terjesztésében közvetve, vagy közvetlenül részt vesz, állását sérti meg és súlyosan vétkezik a véderő tekintélye és becsülete ellen.

Öntudatlanul kezére játszik és külső ellenségeinknek, kik egyetlen módot sem hagynak felhasználatlanul, hogy az állam épségét a legaljasabb hazugságok özönével aláássák és megbontsák.

A véderő és állam jól felfogott érdekében elrendelem tehát, hogy az ily hírekkel szemben *minden tiszt mindenkor nemcsak a* leghatározottabban lépjen fel, hanem kötelességszerűen akadályozza meg *továbbterjesztésüket* és a szerzőt, vagy továbbterjesztőt tekintet nélkül rangjára és társadalmi állására, illetékes helyen jelentse fel, melynek kötelessége az ily ártalmas egyéneket bírói, illetve becsületügyi eljárás alá vonatni.

Jelen, a cs. és kir. hadügyminister úrral egyetértőleg kiadott rendeletemet valamennyi tisztnek azonnal ki kell hirdetni és arról is gondoskodni kell, hogy a szabadságoltaknak is a tudomására jusson. Utóbbiak a tudomásulvételt aláírásukkal tartoznak igazolni. A magasabb elöljárók győződjenek meg arról, hogy rendeletem mindenütt kihirdettetett.

Kerületi parancsban *nem* hirdethető ki.

A zágrábi honvéd kerületi parancsnokság fordítsa horvátra és a horvát—szlovén csendőr parancsnokságnak is küldje meg.

(aláírás)
honvédelmi miniszter

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3583. cs. B. I. 3/9. Eredeti.)

Kun József szds.

KOSSUTH LAJOS LEVELEI NEMESKÉRI KISS MIKLÓSHOZ*

(1851—1864)

A Hadtörténelmi Közlemények hasábjain folyamatosan közöljük a Hadtörténelmi Intézet Levéltárának kezelésében levő Kossuth-iratokat. Az I. részlet (1851—1860) ebben a számban kerül közlésre. A II. közlemény az 1861-es keltezésű iratokat öleli fel, a III. 1862-től 1864-ig, a IV. pedig a megállapíthatatlan keltezésű iratokat és a töredékeket foglalja magába.

A közlés időrendi sorrendben történik. A keltezéssel ellátott, de sérülés miatt nem teljes leveleket a IV. közleményben jelentetjük meg. Az I. részletben ez alól kivételt képez a Nemzeti Bizottmány Havasalföldre küldött megbízottjának jelentéséből készített kivonat és Klapka jelentései (29. levél: Galacz, 1860. dec. 15.; Jassy, 1860. dec. 22. és 23.). A kivonatot és jelentéseket ismertető levelet Kossuth feltehetően 1861-ben írta, de mivel a levélnek sem az eleje, sem pedig a befejezése nincs meg, helyesebbnek látszott a kivonat keltezését alapul venni, részben érdekessége, részben nagyobb terjedelme miatt.

Az iratok szövegét változtatás nélkül közöljük, módosítás csupán annyiban történt, hogy a felesleges vesszőket és pontokat elhagytuk, a hiányzókat pótoltuk.

Az idegen nyelvű leveleket eredeti nyelven és magyar fordításban is közöljük.

Valamennyi most közlésre kerülő irat levéltári jelzete: Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Nemeskéri Kiss-család iratai 2/1. fasc.

1

Másolat.[1]

Kutahya, 1851. július 4.

Kedves Barátom!

Házmán és Lorodi [1a] iránt itt azon hír kerekedett a Május 7-én

* A folyóirat e számában közölt „Adatok a Kossuth-emigráció történetéhez" című tanulmány egyben az okmánypublikáció bevezetőjéül is szolgál.

[1] A levél nem Kossuth kézírása.

[1a] Házmán Ferenc a szabadságharc egyik politikai alakja. Született 1810-ben Budaújlakon, meghalt 1894. április 7-én Budapesten. Az első magyar minisztériumban államtitkár volt, majd a Szemere-kormányban a külügyi osztályt szervezte. Szemerével együtt ő rejtette el Világos után a magyar koronát, majd emigrált. A kiegyezés után visszatért Magyarországra.

Lorodi Edvárd a szabadságharc idején miniszteri tanácsos volt, majd a szabadságharc bukása után Amerikába emigrált.

elutaztatott internatio körébül, hogy ők Osztrák kémek körünkben. — E hír positív tényvádakra reducaltatott Katona[2] ezredesnek, Southamptonbul ide Berzenczeyhez[3] írt levele által. — H. és L. is kaptak Kosztától[4] levelet, mely őket ezen vádaknak ellenöki terjesztéséről értesíti. Ők tehát hozzám jöttek, s ártatlanságukat erősítve kértek, tetetnék nyomozást az ellenöki gyanúsítgatások felderítésére, melyeknek nyomán kapott felvilágosítások után — az ide rekesztett folyamodást adták be hozzám. — Kérésök méltányos, annál fogva kérlek tetesd meg a kívánt vallatást, ha a designált egyén még Angliában volna, ha pedig már Americába vitetett volna, 's tán Mészáros altábornagy is oda ment, írjál neki, hogy legyen szíves azt ő megtenni. — A mi engemet illet: azt ugyan meg kell vallanom, hogy privát magok viseletökben vannak oly dolgok, melyek nem hangzanak össze azon ragaszkodással s adhaesióval, melyet oly egyénektől, kiket saját kívánságukra száz meg száz ajánlkozók közül magamhoz követőimül kiválasztottam, méltán követelhetnék, s azért azt hiszem, hogy ők bizon vagy más, de Magyar párthoz tartozhatnak, vagy ha nem, nem bírtak ekkorig oly tiszta fogalmával az állásokbul irántam eredő kötelességeknek, minővel birniok kellene; de az osztrákkali szövetkezésük vagy épen annak érdekébeni kémségüket illetőleg meg kell vallanom, hogy oly ténynek vagyok pozítiv tudomásában, mely mellett ezen vád alapossága absolút moralis lehetetlenségnek látszik. —

Értesits kérlek a vizsgálat eredményéről.

Egy borzasztó kellemetlen hírt hallok valami gorombaságról, melyel téged valami magyar menekvő nyilvános helyen illetett volna. Reménylem nem igaz, s ha igaz volna, tudod mit kell tenned, — de ha a dolog igaz, anyira botrányos az, s anyira compromittálja a magyar emigratio becsületét a közvélemény előtt, mi szerint fel kell téged szólítanom, gyűjtesd össze lehető számban magyar társainkat, s e sorok felolvasásával legyen az tudtokul adva: mikint én megvárom, hogy a magyar emigratióra eme betyárnak gyalázatos maga viselete által hárított szennyet egész testületök sértésének veszik, s a bűnöst, ki a magyar név iránti sympathiát botrányos maga viselete által compromittálni akarni elég alávaló volt, körükböli kirekesztéssel s minden mívelt társaságokboli ki üldözéssel büntetni el nem mulasztandják.

A mi engemet illet, el következendik az idő, midőn Magyar Ország kormánya hivatalosan megtorlás alá fogja vétetni azt, ki a nemzet által választott kormányzó képviselőjét sérteni merészlette, s ez által annak adta jelét, hogy ő az osztráknak bérelt czinkosa, ki lelkét a hon hóhérjainak a végett adta el, hogy a magyar nevet külföldön

[2] Valószínűleg Katona Miklós ezredes. 1848-ban egy szabadcsapat vezére volt. 1886. augusztus 14-én halt meg Nagykárolyban.

[3] Berzenczey fogadta Galacon a Magyarországról menekülőket. Karacsayval együtt szervezték, majd tovább szállították őket Olaszország felé.

[4] Talán Klapka György értendő rajta.

gyalázza meg, s ügyekezzék képviselőm hatását csökkenteni. — A mi közel áll az áruláshoz.

Rövid időn elmegyek innen, s öszegyüjtöm magam körül s munka tért nyitok, és ahoz mért javadalmakról gondoskodandok az emigratio betsületes elemei számára; de előre kinyilatkoztatom, hogy mindenkitől megkövetelem, hogy a magyar betsületnek hű képviselője legyen, s azt ne csak ne sértse, de sérteni se engedje; — mert a ki ezt nem teszi, az hátráltatja a haza megszabadításának munkáját, s a ki azt teszi, az áruló. — Én kötelességeket kívánok minden Magyartól, s mindenki el lehet reá készülve, hogy azoknak miképpeni telyesítését számba veszem, s emlékezetben tartandom azon, mint Istentől hiszem, közelgő idő számára, midőn a nemzet iránti hűséget s a magyar betsület férfias képviseletének érdemét méltányolni, az ellenkezőt pedig büntetni hatalmamban leszen, mit kétségtelenül telyesiteni is fogok.

Akarom hinni, hogy a Londoni Magyar emigratio ezen érzelmeket osztja, 's bizonyosan mind eddig öszeült betsület tribunál gyanánt, hogy annak ítéletével a gyalázatos tettet nyiltan megbélyegezze, s a bűnöst köréből kirekesztettnek, s a magyar névre s Anglia sympathiájára érdemetlennek nyilatkoztassa.

Május 31-iki és Június 19-kei leveleimre válaszodat várom. Áldjon az ég, barátod

Kossuth s. k.

E levél postával mehet csak innen, azért kell Courirt várnom Beőthynek irandó levelem számára. A blue book[5] még nem érkezett meg.

2.

Lomdon, 1851. augusztus 18.

To Colonel Kiss —
My dear Colonel,

Previous to my departure for the United States of America, I have thougt it necessary that the superintendance and direction of political matters entered into by myself and concerning the interests of Hungary in England, should be confided to a person of whose capacity and zeal, and of whose fidelity to my Country and to myself there could be no doubt, I feel assred that you posses these qualifications Colonel, and therefore, I confide to you the Superintendance and direction of the said political affairs concerning Hungary in England, and by virtue of these presents signed by my hand, I appoint you my Representative in England giving you authority to

[5] kék könyv

act, and to negociate on all ossasions When you may judge it necessary, useful, and posses for the interests of my Country and myself, according to my instructions.

(signed) Louis Kossuth
Governor of
Hungary,[5/a]

London, 1851, augusztus 18.

Kiss Miklós Ezredesnek.

Kedves Ezredesem!

Az Egyesült Államokba való utazásom előtt szükségesnek tartottam, hogy az általam vezetett politikai ügyek felügyeletét és vezetését Magyarország és Anglia érdekében olyan személyre bízzam, akinek hazám és irántam való megbízhatósága kétségtelen. Biztos vagyok benne, Ezredes, hogy Önben megvannak ezek a tulajdonságok, s ezért megbízom Önt Angliában a mondott magyar politikai ügyek felügyeletével és irányításával, és e sajátkezüleg írt irattal kinevezem Önt angliai képviselőmmé és felhatalmazást adok Önnek arra nézve, hogy cselekedjék és tárgyaljon minden alkalommal, amikor Ön azt szükségesnek és hasznosnak látja hazám és a saját érdekemben irányelveimnek megfelelően.

(aláírás) Kossuth Lajos
Magyarország
kormányzója

3.

Londres 20 november 1851.

Mon cher Ami!

Je vous prie de donner au porteur une lettre à Medici. — Le porteur va à Gène.

Tout à Vous
L. Kossuth[5b]

London, 1851. november 20.

Kedves Barátom!

Kérem, adjon a levélvivőnek egy levelet Medici számára. — A levélvivő Genovába megy.

Az Ön
Kossuthja.

[5a] A levél nem Kossuth kézírása.
[5b] Csak az aláírás származik Kossuthtól.

4.

Querantani, Staten Island, 1851. december 5.

Kiss Miklós Ezredes Úrnak Magyar Ország ideiglenes Képviselőjének Londonban.[6]

Azon kérdésekre nézve, mellyekre Képviselő Úr felvilágosítást 's illetőleg utasítást kívánt, következők a' nézeteim, mellekhez képviselő Úr mint jelenlegi utasításához szorosan ragaszkodandik.

1 A' bele nem avatkozás kérdése Angolhonban jelenleg még csak azon Stadiumban lévén, hol az eszme leginkább a' sajtó útján kifejtendő és népszerűsítendő, Képviselő Úr figyelmét különösen az időszaki sajtó működésére fordítandja. Toulmin Smith Úr meg van bízva az ez útoni működés vezérlésére, egyes ember ereje azonban illy nagy feladat tökéletes kivitelére könnyen elégtelen, — 's minthogy az időszaki sajtónak különösen két ága van, mellyel a' közönségre hatni lehet, a' *fővárosi* és a' *tartományi* sajtó, szükséges, hogy Képviselő Úr mind a' kettőt figyelemmel kísérje, 's ha észre venné, hogy akár az egyiknek akár a' másiknak útján kevesebb történnék, mint a' mennyi szükség, hogy ezen kérdés folyvást ébren tartassék 's a nemzet politikai hitágazatába belévétessék, akkor Képviselő Úr a' maga részéről is iparkodjék befolyást szerezni az időszaki sajtóra, 's egyik fő feladatának tekintse egyik részről írókkal összeköttetésbe lépni, kik ezen kérdést azon értelemben megvitassák, melly a' *be nem avatkozás*nak practikai resultatumokat[7] is szerez, midőn másoknak beleavatkozását tiltja, — 's más részről K. Úr módokról gondoskodjék, hogy a' sajtó azon része, melly talán elhanyagoltatott volna, vagy mellyre kevesebb figyelem fordíttatnék, az ügyet erélylyel felfogja. — A' röpiratok útján történendő fejtegetése e kérdésben szintén T. Smith Úr működésére van bízva.

2 A' Londonban levő idegen demoocratákkal 's menekültekkel való eljárásra nézve Képviselő Úr szorosan ahhoz tartandja magát, hogy speciális utasítás nélkül semmit sem initiáljon velök, 's a' menynyiben általok speciális dolgokra nézve felszóllitatnék, e' részben mindig tüstént utasítást kérni az eset feljelentése mellett fő kötelességének tartsa. Általános szabályul csak az tüzethetvén ki, hogy Képviselő Úr velök barátságos összeköttetésben maradjon, annyiban, hogy teendőikről tudomást magának szerezni képes legyen a' nélkül, hogy bármi Magyar Országgal összeköttetésben álló kérdésekre nézve, specialis utasítás nélkül érdemleges tárgyalásba beléereszkednék.

3 Ezen szabály különösen a' német menekültekre nézve megtartandó, több pártok létezvén ezek közt, míg a' hazának dolgai semmi szín alatt bármi párthoz nem kötethetők, hanem csak a' nemzetek

[6] A levél Pulszky írása. Csak az aláírás származik Kossuthtól.
[7] gyakorlati eredményeket

összes rokonszenve által istápoltathatnak. Kívánatos e szerint, hogy Képviselő Ur mind az éjszaki, mind a' déli németekkel összeköttetésben maradjon, a' nélkül, hogy magát bármellyik párttal közülök identificálná. —[8]

4 Magyar Ország jövendő kereskedői politikájának alapja a' *szabad kereskedés elve,* ezen kérdésnek praktikus alkalmazása egyébaránt, s kiterjedése egyes részletekre a' körülményektől függend, a kereskedői Comite jelenleg nem szükséges még, más lépések iránt később megteendjük a rendeléseket. —

5 Az osztrák financialis bonyolódások evidentiába tartása igen kívánatos 's e részben Képviselő Ur azon leend, hogy a Cityben az illy tudósítás megszerzésére alkalmat nyerjen. J. Gestenberg Ur (... Buildings[9]), a' német menekültek társaságának egyik Londoni tagja e' részben némi útmutatást fog adhatni.—

6 Tökélletesen osztom azon vélekezést, hogy a londoni képviselőnek állása szükségessé teszi, hogy az emigratio ügyébe semmiképpen ne avatkozzék, 's hogy a' Comitétől tökélletesen függetlenül legyen, — Kemény[10] Ezredes Ur e részben meg fogja kapni az e részbeni utasítást.

7 Az előfordulandó költségek fedezésére mihelyt itt pénzalap teremtethetik a' szükséges lépések meg fognak tétetni; szükséges egyébbiránt, hogy Képviselő Ur időről időre részletes előleges költségvetést készítsen és küldje át, az illető tájékozás végett.*

8 Legközelebbi levelét hozzám, to the case of the Hon. A. C. Kingsland[11] Mayor of New York czimezze, 's to be *forwarded*[12] szavakkal jegyezze meg. —

9 Az ide zárt levelet Matheidesz Urnak *tüstént* kézbesíteni fogja.

Kossuth.

* Ezen költségvetésbe foglalja be tulajdon működésének jutalmazását is. Én el nem fogadhatom ingyen szolgálatait, azonban reméllem hazafiságától, hogy azt a' keveset, mit adhatok, úgy fogadja, *mint nyujtatik, t. i. szívességgel.*

Mindenből úgy gyanítható, hogy lesz sikere utunknak, ... a' kormány mindenütt ... *with the royal salute.*
Isten Veled, ezt pro ... noticiae privatim,[13]

barátod
Pulszky

[8] azonosítaná.
[9] Egy londoni ház neve. A név olvashatatlan.
[10] Kemény Farkas 1848/49-es honvédezredes, született 1796-ban, meghalt 1852. január 4-én Londonban. Nyugalmazott császári tisztként csatlakozott a szabadságharc ügyéhez. A szabadságharc alatt Bem oldalán harcolt Erdélyben. Világos után Törökországba emigrált, majd Angliába ment.
[11] Tekintetes A. C. Kingsland postájával
[12] saját kezébe
[13] Olvashatatlan rész, magyar, angol és latin szavakból áll.

5.

New York, 1851. december 13.

Matheidesz urnak Londonba.

Ide rekesztve veszen Ön egy váltót száz, 100 font sterlingről; a pénzt felvévén azonnal utnak induland ön, küldetésében, a nélkül, hogy elmeneteléről legkissebbet is tudatna akárkivel.

Megérkezvén haza, elfogja Ön, minden alkalmas helyütt mondani és terjeszteni, hogy Americában nem csak a nép leirhatlan lelkesedéssel fogadott, s hazánknak függetlenségébe és szabadságába visszaállítására hatalmas segédkezet nyújtani ajánlkozik, hanem a Präsidens a Congressust fel is szóllitotta, hogy a nemzet általi elfogadtatásomat (üzenetében engem hivatalosan Kormányzónak nevezvén) a Congressus intézkedésének tárgyául jelölte ki: a Congressus pedig elhatározta, hogy engem a nemzet vendégének tekint, s mint illyet üdvezel.

Ezen congressusi határozatnak következései nagyszerűen fontosak, annyival inkább, minthogy ezen határozat akkor történt, miután már New York városának egy nagy fontosságu gyülekezetében megmondtam, hogy én politicai czélok végett jöttem, 's az egyesült statusoktól következőket kívánok.

1. Hogy az ügyünkbeni orosz interventio jogtalannak nyilatkoztatván, egy ujabb felkelés esetére az orosznak interventióját az Egyesült Statusok meg ne engedjék, 's Angliát együtt munkálásra fel szóllitsák.

2. Hogy America revolutióban lévő néppel is *-mindennémü* kereskedését folytatni, 's abban magát senki által akadályoztatni nem engedni, el van határozva, 's ennek oltalma végett föld közi tengeri flottáját megerősíti.

3. Hogy az egyesült statusok Magyarország függetlenségi nyilatkozatának törvényességét, 's azt Hazánk egyedüli köz alaptörvényének lenni elismerjék.

Ezen kívánságaim New York által formalis resolutiókban[14] elfogadtattak, — 's elfogadására az Egyes. Statusok egész territoriumán[15] meetingek[16] s Tanács gyülések tartatnak, úgyhogy azokat az Egyes. Statusok által elfogadtatni csaknem biztos reményem van.

Ezek elfogadásának jövő szabadságharczunkra nézveni roppant fontossága szembetűnő, 's tudomásuk a közszellem erősítésére a házában sokat használhat.

Azért Ön ennek tudomását terjeszteni fogja a házban.

Megfogja azt is mondani, hogy aláírások nyittattak az egész E. Statusokban — 's a legnagyobb, leggazdagabb, világfontosságú Ban-

[14] határozatokban
[15] területén
[16] gyülések

quirekből Comittee alakult egy nagyobbszerű (10 millió pft.) költsön eszközlésére — engem, hazánk megszabadításában segíteni — minek következtében kevés idő alatt azokat, a miket külföldről megszerezni szükséges, — fegyver, hajó stb., megszerzendem 's beszállításáról is intézkedhetem. — Azért kétszeresen szükséges, hogy az organisatio sietve előre haladjon; — 's én azokról, kiket ön erre megbízand, jelentést vegyek: — miszerint tudjam kikhez kell rendeleteimet intézni.

Az *óráknak* meghagyandja Ön nevemben, hogy a kitörés percze általam levén tudtokra adandó. — Óra kerületökben mindenesetre kötelességök leszen; az ellenségnek ott elszállásolt detachemontjait[17] váratlanul megrohanni, megsemmisíteni, készleteit elvenni — 's aztán seregével magát oda concentrálni, a hová rendeltetni fog.

Mondatik nekem hogy Tisza Böcs Szabolcsban (Zemplén alsó rés.e szomszédjában lakik Hellebrandt János, volt besorozott, 's haza bocsátott honvéd tiszt, óra szerepre alkalmatos — (ha akar) akar-e? nem tudom — terjessze ki ön odáig működését.

Azt is hallom, hogy a volt besorozott honvédek közül Semsey Mihály Abaújba, 's Jekelfalusy Sándor Szepesbe haza bocsáttattak — jó 's haszonvehető emberek-e? nem tudom. — Ön lássa, ha, ha használhatók-e? És most Isten önnel, vezérelje önt szerencsével. — Induljon oda, emlékezzék, hogy a ki bizalmammal visszaél — meg hal.

Átkunk az, hogy a magyar nem tud hallgatni. Tudja, hogy fejét veszélyezteti, ha fecseg, mégis fecseg, 's nagy érdekeket veszélyeztet — 's úgy jár, mint Pataki.

Tanuljon ön mások példáján, 's tudjon hallgatni.

Isten önnel.

Kossuth

*

6.

Washington, 1852. január 7-én.

Kiss Miklós Ezredes Urnak, mint magyar képviselőnek Londonban.[18]

Szükséges lévén, hogy a' tudósítások, mellyeket kapok, ollyanok legyenek, mikre basirozhassam[19] magamat, arra szóllítom fel képviselő Urat, hogy ezentúl nemcsak a' tényeket és nézeteket, hanem azoknak kutfejeit is közölje velem, egész a' részletekig. Irja meg például: Történetesen összejövén, — vagy meghívás következtében reggelizés N. N. úrral 's i. t., ez meg mondta nekem, hogy ettől 's ettől hallotta, hogy etc; írja meg, valljon az felelet volt e' kérdésére, vagy

[17] különítményeit
[18] A levél Pulszky írása, csak az aláírás Kossuthé és az utolsó bekezdés.
[19] alapozhassam

valljon a' személy, mellytől tudósítását merítette, maga kezdte meg a' beszédet 's a' t. Mind ezt szükséges tudnom, hogy a tudósítás nyomatékát ismerjem, 's meg tudjam különböztetni a' valóságos tényeket, az antideális[20] pletykától 's az ujság reisonmenttól.[21] Azt írja például Ezredes Ur, hogy a' Continentalis chrisis csaknem bevégzett tény, holott tudomásom szerint ez eddig csak egy osztrák ujságczikken alapszik. Egyébbiránt igyekezzék minél jobb tudósítást különböző oldalról nyerni, baráttól 's ellenségtől, leginkább pedig megtudni, *mi lesz* az angol kormány külpolitikája a' franczia coup d' etat[22] következtében, — erre nézve a' véleményeket is tudni szükséges, úgy, hogy tudjam mi a' vélemény 's mi a' tény. Forgolódjék az aszszonyok körül, udvaroljon nekik, 's nyerjen tőlük is tudósítást. Hogyha a' parlament elébb hivatnék össze, mint szokás, legyen azon, hogy nem az oppositió[23] részéről, de a' részre nem hajló Wigektől[24] jöjjön egy interpellatió, melly a' Ministeriumot ezentúli politikájának nyilvánítására birja. —

A legközelebbi események Franczia Országban bebizonyították hogy fogságom daczára is jobban voltam értesítve az ügyek valódi állásáról, mint Mazzini 's azok, kik a' franczia ügyeket, mint tulajdon ügyöket Londonból vezetni akarták. Már előbbi levelemben említettem, hogy az én képviselőm csak önmagamtól veheti instructióit, 's csak nekem subordinálhatja[25] magát, senkinek másnak, most még azt is adom hozzá, hogy a' külföldi emigratiok fejeivel éreztetni kell, hogy a' dolgok állását fel ne fogván, 's tulajdon ügyeiket nem ismervén, akkor, midőn az én nézeteim mind a' mellett, hogy Asiában fogva voltam, helyeseknek bizonyultak be, az én nézeteimet ezentúl fogadják el, hogy közremunkállásom sikeres lehessen, 's ne kellessék nekem hibás calculusaiknak[26] rossz eredményeit helyre állítgatni. Én tudtam, 's előre jövendöltem a' coup d' etat, midőn azt a' vezetők lehetetlennek nyilatkoztatták, 's arra nemcsak előre készültek, de még azt is mondták, hogy a' franczia republikánusok nem várhatnak soká. Mondja ezt meg Ezredes Ur Mazzininak, 's azt is, hogy franczia tudósításai következtében legalább azt vártam, hogy a' republikánus párt, melylyet ő olly hatalmasnak gondolt, a' választásban részt nem vesz. A' voksok száma mutatja most, hogy a' köztársaság pártja Franczia Országban vagy egész csekély, vagy nem halgat azoknak szavára, kik magokat fejeinek adják ki. Ez némileg megrendítette hitemet egyébb tudósításai iránt is, 's azért kéretem, hogy legközelebbi levelében ne

[20] Rosszul olvasható szó, valószínűleg antideális — megelőző.
[21] újságokoskodástól.
[22] államcsíny
[23] ellenzék
[24] Angol politikai párt elnevezése a XVII. század végétől a XIX. század közepéig. Helyesen: whigek.
[25] csak nekem rendelheti alá magát
[26] számításaiknak

csak általánosan tudósítson az olasz dolgok állásáról, hanem tartományról tartományra, városról városra legyen szíves az ordre de bataillet[27] közleni, hogy én is meg tudjam tenni rendeléseimet. Általánosságokra nem lehet építeni. Szoros utasításának tartsa továbbá, ne másoknak dispositióira[28] nem halgatni, hanem szorosan utasításaimat követni, bármilly szükségesnek látnák is mások a' dispositiót. Megütközéssel láttam leveléből hogy L.t és F.t elküldték, holott utasításom következtében ezeknek csak két héttel V. elmenetele után kellett volna indulniok. A' mit mások szükségesnek tartanak, az nem mindig szükséges, én meg tudom ítélni a' körülményeket, 's e szerint intézem rendelkezéseimet.

Egyébiránt vegye szíves bizodalmamnak nyilatkozatát, 's ép ennek jeléül igen...[29] nyílt figyelmeztetéseimet.

Kossuth

Legyen azon, hogy nevezetesebb beszédeimet 's az itteni fő dolgokat a' lapokba bevegyék.

*

7.

Cincinnati, 1852. február 11.

Kiss Miklós Ezredes Urnak, mint magyar képviselőnek Londonban.

Vettem Ezredes Ur levelét Január 13 dikán, 's jelenleg nem lévén időm többet írni, küldöm másolatját azon levélnek, mellyet Toulmin Smith Urnak írtam, 's mellyből látni fogja, mi történt eddig ügyünk előmozdítására, — ez irányul fog szolgálni Ezredes Urnak addig is, míg további utasításomat veszi. —

Tudósítson Ezredes Ur arról, vallyon igaz e, hogy az Emigrátió Vékey[30] által azt izente Toulmin Smithnek, hogy „Kossuth's only authorithy derived from the people of Hungary, and while Kossuth was out of Hungary the people must be *the Emigration* and the Emigration should consider well whether they approved of Kossuths arrangements for them, and if they did not, they should disown him and not acknowledge him as their chief[31]. — Irja meg *becsületére*, mi van a' dologba,

[27] hadrendet
[28] utasításaira, parancsaira
[29] Olvashatatlan szó.
[30] Talán Vékey Zsigmond, aki az osztrák hatóságoknak az emigránsokat nyilvántartó „Alphabetisches Verzeichnis der Emigranten" című könyve szerint 1848/49-ben honvéd volt, majd Londonba emigrált.
[31] Kossuth egyedüli felhatalmazását a magyar néptől kapta, s amíg K. Magyarországon kívül tartózkodik, a népnek az emigrációnak kell lennie, s az emigráció majd jól meggondolja, vajon helyesli-e Kossuth intézkedéseit, s ha nem, akkor megtagadják őt és nem ismerik el vezetőjüknek.

's kik azok, kik ezt a' határozatot izenték, a' következményeket gondolhatják magoknak.

Megkapta e már a' Lemmi által küldött pénzt?

Szíves barátsággal
Kossuth

*

8.

Cincinnati, 1852. február 15.

Kiss Miklós Ezredes úrnak.

A mint Angliába meg érkeztem, mindjárt első estve (Southamptonban) kötelességemnek tartottam menekült honfi társaimnak nyíltan feltárni keblemet, 's őket tartózkodás nélkül megismertetni azon alappal, mellyen hazánk megszabadítására munkálni szándékozom, melly alap egyszersmind az emigratio irányábai állásom minőségét is elhatározza. — Az akkor nyíltan kifejtett nézeteimet Londonban két emigrationalis közgyűlésben ismételtem, 's kissebb körökben is számtalanszor elmondottam.

Ezen nézetek veleje a következő:

Munkásságom czélja: hazánk függetlenségi nyilatkozatának valósítása. — A Habsburg házzal semmi transactio[32]. Magyarorsz. és Erdély territoriumából semmi concessio[33]. Sem ezen territoriumnak, akár nemzetiségi, akár más tekintetekből feldarabolása. — Nép souverenitás mint alap. Kormányzati forma: Respublica suffrage universellet[34]. De nem centralisatio. Személyes jogok, 's e jogoknak egyenlősége, községi s megyei önkormányzat minden, akár parlamentáris, akár kormányzati mindehatóság ellen biztosítva. — A nép souverain mindenütt, községben, megyében, országgyűlésen. — Materiális érdekek, a mint az 1848 ki törvényekben kötelezve van — kímélve. — Ezek czéljaim; határozni a nép joga — de hogy határozhasson, függetlennek kell lennie. Tehát függetlenségének kivívásáért emelek zászlót, 's e zászló republicanus; democraticus; de nem socialista, nem communista; — ezek doctrinák[35] mellyekkel semmi dolgom, mert hazánkban reájok sem tér, sem szükség.

Magamnak semmi érdemet, semmi állást nem kívánok. — Ha hazámat egyszer függetlennek látom, nincs hatalom, melly bár mi hivatalnak akár elfogadására, akár egy perczig folytatására reá bírhatna,

[32] megegyezés, egyesség.
[33] területéből semmi engedmény.
[34] Általános választójogon alapuló köztársaság.
[35] elméletek

de a függetlenség kivívására, minden állást, mellyet a körülmények számomra kimutatnak, határozott férfiassággal elfogadni 's elfoglalni szent kötelességemnek ismerem, 's e kötelességnek teljesítésétől sem gyanusítás, sem piszkolódás, sem ellenségeskedés, sem rágalom, sem a felelőség nagysága vissza nem fog riasztani.

E szempontból indulva illy körülmények közt, mint a minőkben vagyunk, mindenesetre szerencsének tartom, ha a nép bizalma valakiben összpontosul, mert csak így lehet összevágó előkészület, s egység a kivitelben. — Akár ki volna az, a kiben a nép bizalma öszpontosul, én magamat 's minden tehetségemet dispositiojára bocsátanám. De miután minden jelekből, 's barátaimnak, mint ellenségeimnek összevágó jelentéseiből azt látom, hogy a népnek irántami bizodalma nem csak nem csökkent, sőt gyarapodott, hogy a népnek legnagyobb része — bár érdemtelenül — bennem bízik, engem tekint vezérének, 's tőllem várja megszabadításának vezérletét — hasonló kötelességnek ismerem minden túl szerénykedést, 's nyugalom vágyat félre téve — ezen állást, 's annak minden következéseit 's felelősségét elvállalni, a mint el is vállalom.

Ez állásban pedig a siker nélkülözhetetlen feltételének ismerem azt: hogy munkásságomat semmi gátoló formákhoz ne kössem; — tanácsra 's közremunkálásra szükségem van, 's tanácsát ki kérendem annak, kit arra alkalmasnak vélek, 's közremunkálásával azoknak, kikben bízni okom leszen, élni fogok; de a tervek, az organisatio, az előkészületek csomóját a világon senkinek kezébe nem adom — mert akár hibának, akár árulásnak, akár fecsegésnek, akár véletlennek, hazánk vérét és szerencséjét ki tennem nem szabad. — Kivált, miután kevés magyar tud halgatni, de igen sok szeret fontoskodni.

Ha tehát sorsunk, hogy mindnyájan egyet nem érthetünk, ha pártnak kell lenni — ám legyen — én egy, 's pedig nagy pártnak főnöke vagyok; — 's magamat ilyennek tekintve, kívánom, hogy a kik az emigratióból is ezen párthoz csatlakozni kívánnak, tudják, hogy az csak a fentebbi elvek alapján történhetik, — 's bizodalommal kell nem csak szívem, de eszem iránt is viseltetniök — engedelmeskedniök — tenniök a mire utasítom, de nem kívánniok, hogy a titkok kulcsát kezökbe tálaljam. — Én nem kérlelek senkit, nem vadászok senkit, a kinek ezen alap nem tetszik — ő lássa — az nem lesz velem, a ki nincs velem, az ellenem van, — lássa; — de a ki velem akar lenni, tudja meg, hogy csak ezen alapon lehet, máson nem. — Ha az emigratióból senki sem lesz is velem, én azért mégis ezen alapon maradok — 's e szerint fogom azon pártnak, melly a hazában engem tart főnökének — munkálkodását intézni, vezérelni.

Következőleg: a haza megszabadítása lévén az én munkásságom czélja: ne várja az emigratio, hogy az ő ellátását fogom főbb teendőmnek ismerni. — Óhajtom, hogy rajta segíthessek, 's örülni fogok, ha tehetem, de azt csak annyiban fogom tenni, a mennyiben a haza iránti

magasabb kötelességeim megengedik, 's ezeket az emigratió segélyezése tekintetének alá nem rendelem. — Koldulni fogok a haza megszabadítása számára, de másra nem.

Kijelentem azt is, hogy azt igen nevetségesnek tartanám, ha valaki nem tartana vele, 's vagy ellenségem volna, vagy más párthoz tartoznék, vagy ellenem intriquálna; — tőllem pedig segedelmet várna, 's pénzt venne el. — Mit én bizonyosan adni nem fogok.

Aki a fentebbi alapokon magát azon párthoz tartozónak valja, mellynek főnöke vagyok; annak, ha és a mennyiben a körülmények engedik, 's őt alkalmasnak ítélem, a haza javával összekötött foglalatosságot nyujtani iparkodandom, — 's a kiket én foglalatoskodtatok, azoknak subsistentiájokról[36] gondoskodandom; — a többiekre nézve, a kik velem tartanak, azokkal semmi dolgom, a kik velem tartanak, híven igyekezzenek munkájok után élhetni, mert mit adhatok, mit nem? azt nem tudom — de a mennyiben adhatok valamit, annak miképeni elosztásáról, 's kezeléséről természetesen én rendelkezem, — mert a mit én szerzek, nem az emigratió nevében, nem mint annak megbízottja szerzem, hanem magam nevében, magam befolyásával, magam fáradságával. —

E szerint tettem dispositioimat. —

Az emigratio örömmel fogadta e nyilatkozataimat, 's ezen ismert feltételek alapján, igen kevés kivétellel az összes Angol, Franczia, Belga, 's Sveitz földi magyar emigratio magát rendelkezésemre felajánlotta a haza számára, 's beiratta nevét azon lajstromba — melly természetesen csak barátaim, 's nem ellenségeim számára nyittatott.

És ámbár Angliában semmi pénzt nem szerezhettem, mellyet az amigratio felsegéllésére fordíthattam volna, — minthogy — a mint mondám — én a haza megszabadítására fordítom igyekezetemet, nem pedig akár mi más czélra — ámbár Americából az emigratio felsegéllésére egy garast is küldeni, magamat nem csak nem köteleztem — sőt, hogy ez innen nem várható, annál biztosabban kijelentettem, minthogy az szembetűnő valóság, hogy America bizon egy fillért sem fog adni az Európábani emigratio ellátására, sem én a czélra itt egy lépést sem teendek, minthogy ezzel csak a haza nagy ügye iránti részvétet csökkenteném — és így az egész segélyezés, mellyet az emigratiónak nyújthatni reménylhettem, csak azon öszvegnek megkapására volt alapítva, mellyet Birminghamból és Manchesterből nem az emigratio számára ugyan, azonban még is szabad rendelkezésemre igértek, sőt azt küldésnek napját is megírták; de szavokat megnem tartották, és így az emigratio számára fordítható semmi pénzem nem volt — még is, Londonban átadtam bold. Kemény Ezredesnek — 200 font sterlinget novemberben.

[36] költségeiről

Toulmin Smith úr előlegezett 500 fontot — mit neki Decemberben Americából visza fizettem.

S küldtem azon kívül innen *450* fontot — 's így két hónap alatt az emigratiónak küldöttem —, 1150 fontot, mi mintegy 13 ezer pengő forintot teszen — 's ezt küldöttem nem az emigratio nevében, nem az ő számára, hanem magam nevével, magam befolyásával keservesen összeszerzett összegből — 's küldöttem mind a mellett, hogy a Haza számára össze szerzett szükségletek árában, mai napig is személyes felelősségemre száz ezerekkel tartozom.

Mind ezek daczára, 's daczára annak, hogy az emigratio Southamptoni, 's Londoni nyilatkozataimat nem csak készséggel, de sőt örömmel elfogadta (különben vele semmi hivatalos érintkezésbe nem is bocsátkoztam volna — hanem magam útján, mint egyszerű, igénytelen magyar mentem vala egyedül hazafiúi kötelességemnek élve, 's téve annyit, mennyit tehetek hazám javára); még is, alig hagytam el Londont, már az emigratio körében ellenem intézett lépések indultak forrásnak: — 's nem elég hogy nyilvánosan azzal vádoltattam hírlapilag is, hogy én az emigratiót éhen hagyom halni, 's rólla nem gondoskodom (mintha bizon én a haza pénzéből csak egy fillért is hoztam volna magammal, vagy nekem csak egy fillért is adott volna valaki az emigratio számára), sőt elfelejtkezve arról, hogy a mit *illy helyzetben* 's *minden kötelezettség nélkül*, sőt azon nyilatkozatom daczára, hogy az emigratióról csak annyiban gondoskodandom, a mennyiben a haza magasabb érdekei megengedik, az emigratióért részint testületileg, részint egyénileg, már is tettem igen nevezetes öszvegre megyen; ezt ugyan minden kifogás nélkül elfogadta, de a mellett határozatilag kijelenteni jónak látta, „hogy az én authoritásom[37] a néptől származván, a nép pedig (míg hazámon kívül vagyok) az emigratio lévén!! az emigratio meg fogja ítélni, valljon iránta rendelkezéseimet jóvá hagyja e, 's ha nem, engem desavouirozni[38] fog, 's főnökének el nem ismerend; magát pedig souverainnek nyilatkoztatja."

Továbbá hozatott olly határozat is: „hogy én válasszak magam mellé két olly egyént tanácsosul, kik az emigratio bizalmát bírják, távolítsam el azokat, kik körömben vannak, név szerint Pulszkit és Hajnikot,[39] 's ha ezt nem teszem, válasszak köztük 's az emigratio között."

[37] tekintélyem, befolyásom

[38] megcáfolni

[39] Pulszky Ferenc, író és archeológus, született 1814. szeptember 17-én, meghalt Budapesten 1897. szeptember 9-én. A szabadságharc idején Angliában képviselte Magyarországot. Világos után az abszolút uralom halálra ítélte. Az emigrációban Kossuth környezetéhez tartozott, tevékeny részt vett az emigráció ügyeinek az intézésében, később azonban visszavonult és Kossuthtal is szakított. Eötvös József közbenjárására amnesztiát kapott és hazatért.

Hajnik Pál született 1808. január 18-án, meghalt Pesten 1864. április 28-án. Perczel Mór visszalépése után ő lett a pesti rendőrség főnöke, majd később az államrendőrség központi osztályának a vezetője. Világos után követte Kossuthot az emigrációba, később barátai közbenjárására hazatért.

Legyen szíves Ezeredes úr ezeknek következtében az emigratiot részemről minden illő megbecsüléssel tudósítani a következőkrül.

Én semmi, mástól kölcsönzött authoritást magamnak nem igénylek — nekem megbízó levelem az, hogy magyar és hazafi vagyok, mint illyen megyek kötelességem ösvényén, 's erre senkitől felhatalmazást nem kívánok, sem nem kérek, sem elnem fogadok, én nem személyes állás, hanem hazám jogainak, érdekeinek és igazságának alapján állok; tudom, hogy a nép irántam bizodalommal viseltetik, tőllem várja megszabadítása eszközeit, 's a megszabadítási munka vezérletét; ennél fogva személyes törekvéseimhez pártfőnöki állást is ruház; én ezen pártfőnöki állás befolyását gyakorlom, de csak azok irányában, kik azt önként elfogadják, 's önként vállalnak kötelességeket magokra irányomban; ha egyszer hazám földén állok, tudom mit kellend tennem azok irányában, kik önzéstelenül csak a haza megszabadítására intézett törekvéseimnek útját akarják állani — ellenségeknek tekintendem, 's készen vagyok általuk is ellenségnek tekintetni — s bánunk egymással, mint ellenség ellenséggel; de míg száműzött vagyok, én senkitől subordinatiót,[40] segítséget, közremunkálást nem kívánok: mint csak attól, a ki arra önként ajánlkozik — ha van barátom, jó, ha nincs, magam megyek, 's teszek, a mint mehetek 's tehetek. — A népeknek, 's nemzeteknek, kikhez szólhatok, nem azt mondom, hogy engem akár mi hivatalos állásúnak nézzenek, 's azért tegyenek mellettem valamit: hanem azt mondom „Hazám ügye igazságos, hazám ügye nincsen elveszve, én tenni akarok, hazám megszabadítását megakarom kísérteni, van okom sikert reménylni; kitárom elveimet, ki mondom czélomat, esmeritek multamat, — ha elveimmel egyetértetek, ha czélomat helyeslitek, 's ha bíztok bennem, hogy én képes vagyok azon segedelmet, mit kezemre adtok, sikerrel felhasználni, segítsetek; én igérem és szavamat adom, hogy legjobb belátásom szerint, semmi másra, mint csak hazám megszabadítására fogom használni pártfogástokat."

Ez az én állásom — ezen fogok menni és maradni. Ebben senkinek elismerésére nem számítottam, sem nem vágyok. — Az emigratio disponálhat magával tetszése szerint; mint én is magammal, — de valamint én nem disponálhatok mással; a ki magát önként rendelkezésemre nem bocsátja, hogy én sem hagyok magammal disponáltatni. — A ki nincsen velem, az megyen maga útján; én is megyek a magamén. — Mindnyájan számolunk Istennek, lelkiismeretünknek, 's bízok Istenben, nem sokára a népnek is. — Én felfogom mutatni mit tettem; mások felfogják mutatni mit akadályoztak; s a nép ítélend, és végre hajtandja ítéletét, irányomban úgy, valamint minden más irányában.

Az Emigrationak tökélletes szabadságában állott azon viszonyt, mellybe magát — Southamptoni's Londoni — nyilatkozatom folytán önként helyezte, felbontani. — Én elfogadom e felbontást — egy gonddal keve-

[40] alárendeltséget

sebb nyomja vállamat; s osztatlanul csak hazámnak szentelhetem mind időmet, mind azt, a mit egész valóm feláldozásával keservesen sikerül hazám felszabadítására teremtenem. — Felteszem ('s az emigratio lovagias önérzete késztet feltennem), hogy azon 450 font sterlinget, mit nem tudva hogy az emigratio, mint testület, irányomban önként elfoglalt állását felbontá, — innen Dec. 31 kén küldék számára; bizonyosan elnem fogadta. — Köszönöm a felmentést, 's kérem azt Önnek át adatni. — 1125 fegyverrel többünk lesz ezáltal.

Azomban, bár e szerint az emigratióval, mint testülettel viszonyom megszűnik; örömmel tartom fel egyesek irányában, kiket önkéntes ajánlkozásukhoz híveknek, 's adott szavukhoz ragaszkodóknak tapasztalni szerencsém vala, barátságos összeköttetésemet, 's mint én reájok számolok, úgy ők is reám számolhatnak; 's bizonnyal hiszem, hogy szívünkre vevén, minő szerencsétlenség volna, ha magyar magyarnak szavában nem bízhatnék — a mire ígérkezünk, 's mire ajánlkozunk, annak súlyát megálljuk életben halálban.

Isten különös sikerrel áldja lépéseimet. Minden reményemet túl haladta, a mit már is ily rövid idő alatt eszközölnöm sikerült. — Nem vonakodom megvallani, hogy azt hiszem, a tevékeny sympathiának általam olly szerencsésen megindított görgetegét elősegíthette volna azon körülmény, ha mondhatók, hogy a magyar egyetért; 's száműzetésének kínjai csak szorosabbra vonták mindnyájunk között a Haza nagy gondolatában egyesült, testvéri egyetértést. — Ezen nimbus elfoszlott. — Meglehet, hogy olly lépések, mint a Batthyányié és Szemeréé, 's ollyanok mint a Londoni emigrationalis testületé, csökkenteni foghatják törekvésem további sikerét — mert a lágymeleg barátok ürügyül veendik ki buni a pártfogásból, mellybe a köz vélemény hatalma már már bele kényszeríté, mondván, hogy a magyar ügynek nincs jövendője, mert pártokra szakadozva rontják azt ön magok a magyarok; — sőt meglehet meleg barátaink közt is akadandnak, kik elkedvetlenednek azon valóban szomorú látvány felett, hogy midőn egynek lépteit szembetűnő siker kíséri, 's nem maga, de a Haza érdekében, akkor álnak fel saját száműzött társai ellene megakadályozni őt a sikerben. — Nem *tehetni*, nem *tenni* semmi mást, meg a ki *tehet* és *teszen*, gyalázni, hogy szinte ne tehessen semmit; valóban olly undorító látvány, melly méltán elidegenít a hittől, hogy illy nemzetnek jövendője legyen; pedig e hit a sympathiának rugója. — Ha ez valóban így történik, Ferencz József és a Czár, nem kétlem, méltányolni fogják a jó szolgálatot, mellyet akarva, vagy nem akarva, nekik magyarok tettenek. — Mit fog a nép reá mondani? az más kérdés. — Szerencsére nem mi hontalan vándorok vagyunk egyedüli tényezői a Haza jövendőjének; 's azért engem mind ez, 's minden, a mi még jőni fog, egyáltalában nem confundál[41] feltett törekvésemben. — Én megyek utamon, 's teszek

41 zavar

mit tehetek; 's bár nekem e részben siker reménye nélkül maga a körülmény érzete is elég ösztön volna; szerencsémnek tartom, hogy Isten megáldá annyira törekvéseimet, miszerint éreznem szabad, hogy édes Hazánk megszabadításának mérlegébe, igen fontos, talán elhatározó súlyt vethetek.

Kívánom — de nem reménylem —, hogy a száműzött magyarok közül önlelkiismerete mindenkit azon önérzettel vezessen mindnyájunknak szigorú bírája, a „Nemzet" elibe, hogy ha semmit nem használhatott is, legalább nem ártott a Hazának.

Legyen szíves, Ezeredes úr, ezeket az emigratiónak közgyűlésileg tudomására juttatni; — e levelet azonban magánál számomra megtartani.

Fogadja hazafiúi üdvözletemet

Kossuth Lajos.

*

9.

Cincinnati, 1852. február 17.

Kiss Miklós ezeredes úrnak!

Kedves Ezeredes úr!

Január 23 ki levelét vettem, 's igen köszönöm. — Nagyon sietek, 's azért röviden sokat.

Felvilágosításai igen megőrvendeztettek. — Azonban a salonokat nagyon ajánlom. — Tartózkodás nélkül fordítsa a részbeni költségekre, a mi a küldött 150 fontból egyik destinatióra[42] el késett. — Egy hét alatt küldök többet, hogy fel ne akadjon.

Toulmin Smithnek e levelet kérem átadatni — megszűnik a velei viszony e levél által.

Az emigratióval az ide zárt levelet közölje, de tartsa meg. — Szomorú kénytelenség.

Tudja meg Mazzininál Lemmi hol van 's elküldte e az Orientre szánt pénzeimet — 's mi úton?

H.-től[43] tudja meg, kapta e a 300 fontot, mit experimentumokra[44] küldtem. Mazzini tudja hol lakik.

Vetter nem fog el menni a szándoklott missióba — olly levelet írt — mellyre nem lehetett összeköttetésemet vele meg nem szakítni.

[42] rendeltetésre
[43] Bizonytalan olvasású név, ezért csak kezdőbetűjét közöljük.
[44] kísérletekre

Azon ügyet Maz. kezébe tettem, de nem alkalmazand magyarokat — mert ingatagok, ajánlkoznak 's vagy a pénzt költik el hiába — vagy bajt okoznak — Istenem millyen átok!

Engem mind ez nem confundál. Megyek utamon — és Istennek hála sikerrel — a ki lelkére veheti engem akadályozva Ausztria kezére dolgozni — lássa.

Mogyoródit[45] nem ismerem — ha lehetne benne bízni, elküldenénk Horvát Országba — a végett szóljon a főnökökkel, 's bírja reá, hogy jőjjenek ki az én költségemre — végezni együtt. — Ha velök egyetérthetve — Fiuméből az út szabad volna — azzal a mit itt eszközlök, a siker bizonyos.

Mazzininak adja mutatványul ezen két banknótát — magyar is lesz.

György gazda számára küldök a legközelebbi hajóval vagy 3—400 fontot, tán még hamarébb meg érkezik mint e levél — de ki viszi? — Patakyval sok pénzt küldtem, mind elveszett.

Végeznem kell. Isten áldja.

barátja
Kossuth

*

10.

Cincinnati, 1852. február 20.

Kiss Miklós ezredes úrnak, mint Magyar képviselőnek Londonban.

Tegnap előtti levelem folytán még a következendőket akarom megjegyezni: Az emigrationalis névjegyzék ismeretlen előttem, látom azonban Prof. Neuman[46] egyik leveléből, hogy jelenleg körül belül 25 közlegény tartózkodik Londonban. Ezek természetesen nem tudnak angolul, munkát keresni alig képesek, ha alamizsnából élnek, demoralizáltatnak, máskép pedig meg nem élnek. Jobbnak tartom tehát, hogy ezek Amerikába átszállítassanak, hol a kenyér keresés könnyebb, és az ember betsületes munkája után csak ugyan elélhet; sőt meglehet, hogy oly munkára alkalmaztatik, melynek eredménye a haza javára fog szolgálni. Én egyébbiránt senkit sem kényszerítek Amerikába menni, azokra nézve azonban, a kik átjönni kívánnak, hajlandó vagyok nem csak az átmenetelt megfizetni, — mely a mennyire tudósítva vagyok Londonbul Liverpolnak New Yorkig 7. fontba kerül — hanem számokra még három fontot rendelni, mely nekik New Yorkban volna kifizetendő. Minden

[45] Mogyoródi Adolf a szabadságharc idején századosként harcolt, a bukás után Németországba emigrált, majd Olaszországba ment. Ott az olaszországi magyar légió egyik zászlóaljának a parancsnoka lett őrnagyi ranggal.

[46] Talán Neumann József százados, aki ebben az időben New Yorkban tartózkodott.

személy elszálítása eszerint 10. fontba kerülne; reménylem, hogy a szükséges öszveg, körül belül 250 font, angol barátaink aláírása által is öszejön; a mennyiben azonban ezen souma az ottani adakozásokbul ki nem kerülne, kérném az ottani Committeet, hogy a kiegészítését előlegezze, velem tudassa az előlegezés öszvegét, mi szerint azt innet megküldhessem.

Kossuth Lajos[46a]

Legyen tehát szíves ezredes úr tegye magát összeköttetésbe a Committéeval, különösen Neuman Professor úrral az ügy kivitelére nézve.

*

11.

Louisville, Kentucki, 1852. március 7.

Kedves Ezredes úr!

Testvéreim, kik, ha a mint mindig kívántam és intettem őket, politicai combinátiókba nem ereszkednek, hanem nyugodalmasan meg ülnek csendben — békén maradhattak volna, 's mint szemlélők nekem általam designálandott[47] utakon a haza általános 's nyilvános viszonyairól jelentést téve — a hazának is hasznos szolgálatokat tehettek volna, úgy hallom minden gyermekekkel, férjeikkel, 's szegény jó anyám is -- mind útban vannak külföldre.

Ha megtalálnak érkezni, kérem tessék meg mondani nekik — hogy anyám szűk, de becsületes élelméről, ha kapálnom kellene is, gondoskodni fogok ugyan, de én szegény hontalan, ki magam is csak úgy élek, hogy azt sem tudom egy hó múlva mit esznek gyermekeim, testvéreimről, férjeikről, gyermekeikről nem gondoskodhatom.

Én a mi kevés pénzt irtózatos fáradsággal csinálok — a haza megmentésének előkészületeire csinálom, 's fájdalom, ötödrész annyira sem fog menni, mint kellene.

Ezen pénzt elélni engedni — legyen az emigrátió, legyen családom által — nem szabad.

Tehát pénzre tőilem ne számítsanak. Nincs.

Európában sehol el nem élhetnek — 's Angliában, különösen ott létükkel, még a hazának is bajt csinálnak — mert nem tudnak a levelezésekből, összeköttetésekből ki vetkőzni.

[46a] A levél Hajnik Pál írása, csupán az aláírás származik Kossuthtól.
[47] kijelölt

Americában, *aki dolgozik* — de csak az, el élhet. Zuzi[48] állíthat nevelő házat — a többiek menjenek földet mívelni, dolgozzanak 's élni fognak.

Én nem tudom hogyan jő, de véreim, emigrátió, sőt még a jó emberek otthon is, mind abban az irtózatos balfogalomban vannak, hogy én csak úgy csattantom elé a száz ezereket, 's hogy az csak arra való, hogy mások elköltsék — kevés az olly ember mint ön.

Reám pénzre senki se számítson, sem testvérem, sem senki, csak az, a kit a haza ügyében el foglalok dologgal. — Mert a haza pénze nem az enyém, és én senki számára nem keresek, mint csak a haza javára.

Kérem értesse ezt meg velük, és nevemben tiszteletem mellett kérje meg Croskit Southamptonban (a Consult), hogy ha lehet, Americába ingyen elszállításukat eszközölje — New Yorkba érkezve pedig jelentsék magukat Kingsland Mayornál, hol levelemet találandják, mely nekik tanács leend hogyan kezdjenek.

A mit Ön Bethlennek[49] 's nekem is az emigrátiórul ír, olly lélekháborító — hogy látván, mint akarja utamat állani a *Magyar*, a hontalan Magyar — ha valami, ez lesz az, a mi miatt végre még azt mondom: üsse meg a ménkő a dolgát, miért legyek én mindenkinek a christusa — tegyen a ki mit tud — én abba hagyok mindent — 's megyek nyugodni.

E lesz belőle, ha folyvást bosszantanak — az én vas türelmemnek is van határa.

Aztán vessen számot lelkiismeretével kiki.

Toulmin Smithel öszeköttetésemnek vége. — A sajtó is a kegyed rendelkezésére áll. —

Pénzt kell küldenem György gazdának, vagy 300 fontot — Önnek vagy 150-et — az Orientre legalább 1000-et — mint minden garasra szász lyuk vár. — Mihelyt lesz, küldök: abból Gálnénak[50] lesz assignálva 30 font, Idzikovszkinak[51] 10 font.

Gált siettesse, ha még el nem ment — írja meg mi lesz az Adresse ott, hová legközelebb megyen. —

[48] Kossuth Zsuzsanna Meszlényi Rudolfné a szabadságharc alatt a kórházak országos felügyelője volt, majd a bukás után elfogták, és csak 6 havi fogság után bocsátották szabadon. 1850-ben Pesten iskolát nyitott, azonban csakhamar eltiltották, újból elfogták, 1852-ig Bécsben tartották, majd el kellett hagynia Magyarországot.

[49] Bethlen Gergely gróf, honvédezredes, született 1816-ban, meghalt 1867. december 23-án. A szabadságharc idején szervezte a Mátyás-, később a Kossuth-huszárezredet. Bem parancsnoksága alatt kitűnt a vízaknai és a piski ütközetekben. A szabadságharc bukása után elfogták, de 1850-ben szabadon bocsátották. Később Olaszországban olasz katonai szolgálatba lépett. A kiegyezés után hazatért.

[50] Talán Gaal Sándor honvédezredes felesége.

[51] Idzikovski Tádé ezredes. Kossuth ügynöke és barátja. Ebben az időben Kosntantinápolyban tartózkodott.

A Contraband legénység készen legyen — mert mihelyt *ezt* elrendezte s írt nekem, küldök vagy 10.000 darab portékát — készen van, csak az ő tudósítását várom.

Az új minisztérium ugye megbukik? — A munka tér most itt van — nem Angliában — ott csak a választás tekintetében kell a sajtóban hatni azon kérdést, hogy a külpolitica a mindent abszorbeáló[52] kérdés, 's Anglia bizonysága az Európai szabadsággal van.

Erre egy kis útmutatás lesz *tegnapi* beszédem — mellyet jövő hajóval veszen. —

Cincinnati beszédemből átláthatandják, hogy én senki bizodalmára vagy megbizatására, sem hivatalos állásra nem támaszkodom — hanem csak magam személyes activitására.

A hajó indul, végeznem kell.

Isten áldja!

Kossuth

*

12.

Newark N. I. 1852. április 22.

Colonel Nicolas Kiss.

Cher Colonel.

En route pour Boston, et ayant pour le moment épuisé mes fonds je ne puis Vous envoyer d'argent. Avec le premier bateau je Vous enverrai des ordres et d'argent aussitot que je puis. En attendant allez chez M. Mazzini et montrant cette lettre demandez lui £ 30 pour Madame Gál, qu'elle puisse vivre pour les trois mois prochain a comte du 1er Avril. Si Vous avez quelque depense *très pressante*, M. Mazzini aura la bonté de Vous les avancé aussi, Vous le rembourserai du premier argent que je Vous enverrai.

En aucun cas ne donnez aucune mission pour M. Rozsafi.[52a]

Votre
L. Kossuth[52b]

[52] elnyelő

[52/a] Rózsafi (Ruzicska) Mátyás, hírlapíró. 1828. november 29-én született Komáromban, meghalt 1893. május 6-án New-Yorkban. Világos után a komáromi várőrség katonájaként külföldi menlevelet nyert. Kezdetben Kosuthtal Kiutáhiában tartózkodott, 1851-ben Londonba ment, majd 1858-ban Amerikába, ahol farmerként telepedett meg. Részt vett az abolicionista háborúban, majd később magyar újságot alapított Washingtonban.

[52/b] A levél Pulszky írása, csupán az aláírás származik Kossuthtól.

Newark N. I. 1852. április 22.

Kiss Miklós ezredes.

Kedves ezredes!

Utban vagyok Boston felé s mivel pillanatnyilag minden pénzalapom kimerült, ezért nem tudok Önnek pénzt küldeni. Az első hajóval elküldöm Önnek a rendelkezéseimet és mihelyt módomban lesz, pénzt is küldök. Addig is menjen el Mazzini úrhoz és megmutatva ezt a levelet, kérjen tőle 30 £ -ot Gálné számára, hogy legyen miből élnie az április 1-től számított elkövetkezendő három hónapban. Ha Önnek *rendkívül sürgős* kiadásai vannak, Mazzini úr lesz olyan szíves előlegezni azokat is, mert Ön az első pénzből, melyet küldök, visszafizetheti.

Rózsafi úrnak semmilyen esetben, semmilyen megbízást ne adjon.

Az ön
Kossuthja.

*

13.

Boston, 1852. május 7.

Kedves barátom.

Mult postán küldtem 200 fontot — a Massachusetsi legislátió[53] actái elmaradtak — most küldöm. A Resolutiók[54] elfogadtattak mindkét házban.

Küldök Lemminek egy levelet. — Sürgető.

Talán Isten megszabadítá testvéreimet 's szegény öreg anyámmal útban vannak. — Ha Angliába érkeznének, újra érzékenyen kérem, Crosqui úr által ügyekezzen nekik szabad passaget[55] eszközölni. — A Követnek is írok iránta az ide zárt levélben, melly különben is sürgető. Csak jőjjenek ide, Anyámról gondoskodom — a többieknek pedig előkészítem az utat, hogy becsületesen élhessenek illendő munkájuk után — N. Yorkban Kingsland Mayor úrnál jelentkezzenek.

Igen sietve

Szíves barátja
Kossuth.

*

[53] törvényhozás
[54] határozatok
[55] átkelést, közlekedést

14.

Boston, 1852. május 10.

Kedves Barátom!

Testvéreim szabadok — mindnyájan, 's Anyám és gyermekeik útban. — Írják, hogy Brüsselben vagy Southamptonban várandják rendelkezésem. — Én pénzt nem adhatok — nincs — de sok tanácsot és utasítást, melly szerint elélhetnek. — Ide zárok egy levelet számukra. — Ennek — okvetlenül kezökhöz kellene jutni. — Kérem szívesen, írjon valakinek Brüsselbe, hogy mihelyt megjőnek, tudósítsák önt, 's akkor küldje nekik a levelemet, hogy el ne tévedjen. — Ha Southamptonba jőnének, ott legyen szíves kezökhöz juttatni — de kezökhöz.

Americába kell jőnniök. Minden krajczár — időzésre vesztegetve — következésteljes fecsérlés.

Jőni, de miként. Szóljon kérem Crosquinak az ingyen szállítás iránt — de sokan vannak, vagy 12 ten! nem hiszem hogy meg tegye mindenkire. — Hát L. D. Stuart útján, vagy a Kormánynál? — igen szegények vagyunk — én nem tudom útjokat megfizetni. — Ha vagy mindnyájan fizetni lesznek kénytelenek, vagy legalább egy része — a férfiak és fiúk — az egészségesek — ne gőzhajón jöjjenek, hanem vitorláson — olcsóbb.

Kapta-e a 200 fontot?

A két váltó, melly ide van zárva, duplicátuma annak, mit mult hajón Lemmihez adressált levelemben küldtem — keleti két ügynököm számára. — Kérem küldje el a secundákat Lemminek — azon figyelmeztetéssel, hogy secundája azoknak, miket 500 dollár pour Szamosy[56], 500 dollár pour l'autre[57] küldöttem hozzá, 's hogy e pénznek az illetők kezeihez juttatása igen sürgetős.

(Sub Rosa[58]) Június végén vagy Július elején Londonban leszek — 's szíves barátsággal szorítandom jobbját hű bajtársi szolgálataiért.

Egyen csudálkozom, hogy nem akadt ember, ki a gaz intrigánsokat[59] a haza érdekében fegyver élére állítsa — végtére ezt is magam leszek kénytelen megtenni. — Ezen csudálkozom.

Massachusets folyvást a bámulatig jó, — de én a bámulatig kínzott.

A Presidentiális Candidaturákat[60] bekell várnom (Jún. eleje), ak-

[56] Szamosynak
[57] másoknak
[58] Bizalmas, titkos
[59] cselszövőket
[60] elnöki jelöléseket

kor dől táborozásom sikere jobbra vagy balra — 's akkor kellend aratni próbálnom, a mit vetettem — eddig csak vetettem.

Isten áldja.

Hű barátsággal
Kossuth.

*

15.

New York, 1852. június 8.

Kedves Ezeredes úr!

Május 14 kei 's 21 kei levelét vettem ma. Aggodalomban vagyok, vette e azon levelemet, mellyet Anyáméknak írtam 's az iránta adott utasításaimat, mert minden egyébről teszen említést, erről nem.

Pedig igen fontos, hogy haladék nélkül siessenek Americába, hogy itt érjenek, — mert ha én el nem helyezem őket, úgy hogy kereshessék élelmőket, koldus bot vár reájok, mit én el nem háríthatandok a távolból, 's itt munka nélkül senki sem él meg.

Azért csak jőjjenek, jőjjenek. Ott úgy sem élhetnek el; minden nap várakozás, pénzbe kerül, 's pénzük nincs — nem lehet.

Mazzininek ide zárok egy igen fontos levelet.

Azt írja, édes ezredes úr, hogy a Newmantól felvett 60 £ legnagyobb részét az én szolgálatomban álló egyének közt kelle kiosztania. Ezt nem értem. Én nem tudok illyet Londonban, 's bár azt tudom, hogy száműzött társaim közt sok az inség, de azt is tudom, hogy én rajtok nem vagyok képes segíteni, 's hogy egy nehány font ide, egynehány amoda, fel emészti mindenünket, és senkin sem segít állandóan. — Ez mind csak eredménytelen palliatív[61]. — Egy garas nélkül megyek Angliába vissza! — Mennyi szükséges Courirt küldhettünk volna Haza, azon több mint 15 ezer pengő ftól, mit az emigratiónak adtam! 's mi haszna belőle a hazának, mi nekik! — S im most ott vagyunk, hogy sem haza, sem H. Országba nem küldhetünk; s ha Angliába megyek, egészen megfogunk akadni.

Már most meg Figyelmessy[62] is azt írja, hogy 30 font adósságot csinált rovásomra, 's hogy családja is jő — 's azt gondolja, hogy mind erről nekem kellend gondoskodni! — Menti magát, hogy nállam ki 's be jártából tudta az emigratió, küldetését — nem az ellene a panaszom, hanem az, hogy mikor vissza jött, fűnek, fának elbeszélte

[61] köpeny, palást, itt segítség.

[62] Figyelmessy Fülöp honvédezredes. A szabadságharc bukása után Angliába menekült Kossuthoz, aki több ízben fontos küldetésre használta. Így 1853-ban Magyarországra küldte, mely alkalommal 3 millió Kossuth-dollárt és proklamációkat osztott szét. 1862-ben Amerikába ment, ahol Lincoln elnök ezredessé nevezte ki, 1865-ben a haditörvényszék elnöke lett.

mint járt otthon — ha nem beszélte volna, meg nem írták volna nekem mások, pedig megírták. Ezért nem használhatom többé semmire. Lásson élelme után, 's ezt csak itt teheti. — 30 £ adósságát kifizetendem, ha lesz miből — ámbár adtak neki pénzt Pesten, amint írják, pedig tetemes összeget.

A Horvát Országba kívánt pár sort itt küldöm — de bajosan hiszem, hogy hasznát vehesse, mert pénzt nem küldhetek — vissza — nincs.

Családomnak nem írok, mert hiszem, hogy útban van ide. Szörnyűség volna, ha nem úgy volna. Azon esetre kérem mondja meg, hogy a mit Bostonboli levelemben írtam, az a szentségtelen kénytelenségnek vég szava. Többet sem nem tehetek, sem nem tanácsolhatok.

Mazzini küldi H.[63] nyugtatványát 190 fontról — igen — de én Massingberd által 300 fontot küldtem e végre? Nem fizették ki? Kérem tudja meg.

Pulszky indul 16 kán, én két héttel később.

Szerencsés látásig

barátja
K.

A Napoleon házra kérem jól szemmel legyen. — Furcsa volna ha együtt csatáznánk Austria ellen — én *ez ellen* az ördöggel is szövetkezem. De ezt ne mondja M. — barátunknak.

[A levélhez a következő német nyelvű ajánlás van csatolva:]

Der Überbringer diesen Zeilen komt von mir. Ich wünsche eine definitive Vereinbarung mit den Führern des Croatisch-Slavonischen Patrioten. — Mögen sie kommen. Eine Unterredung wird alles schlichten. Ich wünsche gemeinschaftlichen Kampf, gegen gemeinschaftliche Unterdrückung. — Wollen die Croatischen Freunde sich confoederiren mit der ungarischen Republic — mögen sie selbst die Bedingnisse wählen — wollen sie sich trennen von Ungarn ganz, und ein unabhengiger Staat seyn, — ich bin bereit auch hiezu — aber gemeinschaftlicher Kampf, gegen den gemeinschaftlichen Tyrannen! Freyheit! Gleichheit! Brüderlichkeit!![64]

New York, den 8t Juni. 1852.

L. Kossuth.

*

[63] Bizonytalan olvasású név, ezért csak a kezdőbetűjét közöljük.

[64] E sorok átadója tőlem érkezik. Végleges megegyezést óhajtok a horvát-szlavón hazafiakkal. Csak jöjjenek. Egy megbeszélés mindent leegyszerűsít. Közös harcot óhajtok a közös elnyomás ellen. Akarjanak a horvát barátok szövetkezni a magyar köztársasággal, akarják saját maguk megválasztani a feltételeket, akarjanak teljesen elszakadni Magyarországtól és akarjanak független álammá lenni, — erre is hajlandó vagyok —, de legyen közös harc a közös zsarnokság ellen! Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!!

16.

1852. augusztus 30.

Edes Barátom!

Igen érdekes levelét igen köszönöm.

De az ifiabb Consin úr nagyon furfangos ember ám. Az teljeséggel nem bizonyos ám, hogy ki lesz a vőlegény. Az Istenért ne legyen vele communicativus[65] — keine avancen — nicht suchen, sondern gesucht werden[66]. Mert az az úr minden oldalra hasonló confidentiát[67] mutat ám, 's elvei közzé tartozik arra helyezni legkevesebb becset, a ki iránt legnagyobb szívességet mutat. Hogy valakit dupírozni[68] akar, dupírozni fog, az bizonyos — az Istenért ne legyen Ön az.

Újságot írok:

1. Az Orosz erőnek erejével zavart akar előidézni a Töröknél, 's aztán vagy mint a legitimitás protectora, vagy mint a kereszténység helyreállítója interveniálni. — A franczia Kormány mindenben kezére játszik — neveli a török embarrasit[69] — veszekszik vele.

2. Persigni itt van. Mit akar? Császárság? vagy Mexico? — erőnek erejével ösze akarnák veszíteni Angliát Americával.

3. Titkos tudósítás érkezett, hogy a franczia Kormány B. és Sz.[70] közbenjárására nevezetes Summa pénzt resolvált[71] évenkint a Magyar emigrationak az ő dispositiójok szerint. Feltétel franczia országban lakni, és szót adni, hogy a fennálló kormány ellen semmibe nem avatkoznak. — Felszóllító levelek érkeztek, de az emigratiót csatlakozásra hívók — természetesen cum successu[72]. — Ma az én pénzemet kunyerálják ki, holnap eladnak másnak, ha fizet. Sokan, de nem mind.

Peczel felszóllítatott, írjon Mau pasnak[73] tartózkodási engedelemért. — Mondják, már meg tette.

4. Iratik Parisból: Oberst Kiss gibt sich grosse Mühe seine Versőhnung zu negociiren. Hatt B. — besucht — gescheitert[74]. Ezt csak reméllem, hogy Kiss Ezr. nem tette! tudja, hogy Kossuth őt erre sem nem kérte, sem meg nem bízta, sem soha megbízni nem fogja. —

65 közlékeny
66 semmi előzékenység — ne én keressek, hanem engem keressenek.
67 meghittséget, hűséget
68 megcsalni
69 zavarát, kényelmetlenségét
70 Feltehetően Batthyány Kázmér és Szemere Bertalan.
71 rendelt
72 jó kimenetellel, jó véggel.
73 A hiányzó betűnél lyukas a papír.
74 Kiss ezredes nagy fáradságot vesz, hogy tagadja a kibékülését. B.-nál tett látogatása kudarcot vallott.

Ambitiosus intrigánsokkal, kik magokat szeretik jobban a hazánál, semmi dolga.

5. Mi ember bizonyos Stanislas Malingne? valami titoknoknak mondják. Apja fő kertész volt Neuillyben — ha igaz.

Szíves barátsággal
K.

*

17.

BIZALMASAN

London, 1854. január 10.

Kedves Ezredes úr!

Karádynak 's gyermekeimnek ma halaszthatatlanul 10 £ -tot kel vala küldenem — egy ismerősöm jelenté magát, hogy ma megyen Párisba 's elviszi — vártam posta indultáig, 's nem jött — 's így hoppon maradtam; este van, többé váltót nem szereztek ma, — 's nehogy gyermekeim a már is késleltetett pénz küldés miatt csak 24 óráig is valamiben hiányt szenvedjenek — kérem, legyen szíves Karádynak 250 frankot előlegezni — a holnapi postával megküldöm.

Minapi tudósítását — bár igen kedvetlen vala — köszönöm. Az én elhatározásaim az által, a mit tudtomra adott Ön, semmiben sem változtak, sőt inkább újabb ingert kaptak azokból „es darauf ankommen zu lassen"[75], ha merik e azon infamitást[76] megtenni — nem olly könnyű lesz, mint gondolják, úgy csak erőszakra lesz szükségük, 's nem fog mehetni olly eclatáns scandalum[77] nélkül, mellynek pulsatiója messze lüktethet el, 's sokan megbánhatják nyugoton, kik illy hallatlanságot mernének Keleten. Velem nem olly könnyen mennek a Coup de mainek.

— Azonban azt, a mire határozatom kivitelében szükségem van — pénzt — nem teremthettem maiglan is. Ön csaknem végreményemet vette el, 's azon perczre juték, hogy hoszas kínszenvedések után az elhatározó pillanatnál látván magamat — vagy egy desperatus[78] lépést kell tennem, vagy azt mondanom „pályámnak vége, tegye más, ha tudja, én nem tudom". — Így vagy úgy, de végének kell lenni, ez állapot tűrhetetlen tovább.

Az Osztrák elleni szándokok sinceritásába[79] teljességgel nem

75 attól függővé tenni
76 becstelenséget, gyalázatot
77 feltűnést keltő botrány
78 kétségbeesett
79 őszinteségében

bízok a Parisi urak részéről — az orosz ellen? lehet, de az Osztrák ellen nem hiszem, ámbár si on ne s'aurait point grise du pouvoir[80] kellene tenniök, különben nem értik érdekeiket és mégsem hiszem, hogy tegyék, ép azért, mert kellene tenniök.

21-ben nem ment be a flotta a Fekete-tengerbe — 10 nappal később igen, de csak egy divisiócska. — Ellenben mikor a Softák zajongtak Stambulban a negociationális Comedia[81] miatt — ugyancsak siettek a gőzösök az Arany Szarvba interveniálni a Sultán mellett. A Cár ellen? oh nem! a törökök hazafisága ellen. — Hehj! ha az Isten meg mentette volna a törököt az angol és franczia barátságtól — már otthon volnánk!

A 700 ezernyi Armada szaporodás, a mint látom, 40 000 nyi recruta behívására reducálódott.

De feltéve, hogy a sok úton híresztelt tavaszi szándok igaz (mert annyi úton híresztelik a Coup d'Etat a l'exterieuret[82] — hogy ép azért humbug, mert annyira híresztelik), miért nem segítene minket a készületekben *bent*, mik csak pénzzel, sok pénzzel tarthatók fel hoszasan, 's még több pénzzel irányozhatók egy bizonyos perczig való várakozásra. — Hogy popularis[83] mozgalomnak mesterei legyünk 's akkor eclatirozhassuk[84], a mikor mi akarjuk, 's nem a véletlen — arra pénz, sok pénz kell — én pedig kimerültem utolsó fillérig.

Szíves barátsággal

K.

Sorsombani osztozási ajánlatát szívből köszönöm 's elfogadom, de jutalomul csak veszélyt, fáradalmat 's tán halált ajánlhatok — ez a mi osztály részünk, de a hazáé: szabadság.

Ha Ön nem lesz ott, kell hogy legyen valaki helyben: jó lesz Schmidegg?

*

18.

12 Regents Park Terrace.

London, 1859. november 7.

Barátom!

Úgy látszik a Tuilleriáknak nincs határozott politicájuk az Olasz kérdés vég megoldása iránt. Ki hagyta a Nagy úr sikamlani a földet lába alul Villafrancában, 's az óta a levegőben balancieroz. Kap-

80 ha nem mámorosodtak volna meg a hatalomtól
81 tárgyalási komédia
82 a kívülről irányított államcsinyt
83 népi
84 akkor indíthassuk el, akkor robbanthassuk ki

kodva jobbra, kapkodva balra, nem csak hogy nem vezeti az eseményeket, de sőt tőllők várja az intést, hogy minő politicára határozza magát — de ösztönei két dolgot sugdosnak fülébe: egyik az: hogy Pápainak kell magát tettetnie, különben maga ellen lázítja a franczia papságot, 's azért a pápa temporalis[85] hatalmát szeretné megóvni: másik az: hogy ha Victor Emanuel király Toscánát, Parmát, Modenát, 's Romagnát egyesíti Piemont 's Lombardiával, bizony még majd igazán lesz valami az Olasz függetlenségből olly fokig, hogy az Olasz függetlenné legyen nem csak Osztrák, de franczia befolyástól is. — E kettő úgy látszik ösztönszerű impressio[86] nálla, de mihelyt eszközölje az elsőt, 's akadályozza a másodikat? arról már nincs határozott politicája, hanem „Micawber" ként várja, míg „something will turn up"[87], a mi eligazítsa? — csakhogy az ösztönöknek is megvan logicájuk, 's így a helyett, hogy hát hagyná az eseményeket fejlődni, miszerint fejlődésökből tanácsot vonjon, fél, hogy ha hagyja majd akként fejlődnek, a mint nem szeretné — tehát egész politicája abban áll, hogy gátolja a természetszerű fejlődést, a nélkül, hogy irányozni merné.

Egy „fait accompli"[88] Turinban, olly szépen át vágná a Gordiusi csomót, hogy nincs ember a világon, ki újra öszekösse. Bevégzett tényekben roppant az erő, még ha roszak is, hát még ha jók! — A király sok tért vesztett habozása által, de minden tér vesztés mellett is, ha még ma feltétlenül elfogadná az ajánlott souverenitást, senki a világon nem interveniálhatna ellene. Ki tehetné? Az Osztrák? nincs pénze, 's a franczia nem engedhetné; a franczia? — moralis lehetetlenség, on peut desirer l'impossible mais on ne le fait pas[89]. — Az Orosz? Porosz? — hiszen világos, mint a napfény, hogy ha már az Osztrák suprematiója[90] meg nem tartható Olaszhonban, inkább érdekökben van Olaszhont nemzetiesen függetlennek, mint franczia proconsulatusnak kívánni. — Az angol pedig már éppen — tehát ki interveniálhatna? Nápoly? non sense[91], — annak sem többe, sem kevesebbe, mint saját trónjába kerülne; — saját seregét is Garibaldi commandirozná egy pár hét alatt.

De Turinban nem mernek, 's miért? mert azt hiszik, hogy a halgatag férfiúnak a Tuilleriákban van határozott politicája, mellyen nem tanácsos keresztül vágni. Pedig nincs.

---

85 időleges
86 benyomás, hatás
87 míg valami meg fog jelenni
88 befejezett tény, megmásíthatatlan tény
89 lehetetlent kívánni lehet, de megcsinálni nem.
90 fennhatósága
91 értelmetlenség, képtelenség

Azonban akár mint legyen is ez: — annyi áll, hogy hazánknak nincs mit reménylenie Napoleontól — Magyarhon függetlensége soha sem volt szándokában — hanem háborúba keveredvén, nem tudhatta hogyan forduland a koczka, 's azért jónak vélte szükség esetére menagierozni a lehetséget, hogy hasznunkat vehesse, de el volt határozva kikerülni ezt, ha csak lehet, mihelyt látta, hogy mi bizony szép ígéretek fejében nem rohanunk a tűznek, ki szedni számára a sült gesztenyét a parázsból — hanem garantiákat kívánunk. — Én nem utasítám visza a kinyújtott kezet, — különben a Nemzet 's a história azzal vádolt volna, hogy ha elfogadtam volna, — Magyarhon közre munkálásáról biztossá téve, Napoleon nem kötött volna fél békét, 's nem állott volna meg az Osztrák hatalmának teljes megtöréseig, mi M. Ország függetlenségét feltételezi, — 's én hogy bizonyíthattam volna be az ellenkezőt? — Azért elfogadtam, de olly feltételek alatt, mellyek megóvtak attól, hogy hazánk legyen az áldozat, 's a kimenetelt ezen alternatívára[92] szorították: vagy szabaddá leszen hazánk; — vagy be lesz bizonyítva, hogy függetlenségét Napoleontól hiában várja.

Az utóbbi, a mi megtörtént. — S mi a tanuság? az, hogy törni ugyan nem kell, de nem is kell a napkeltét nyugotról várni — nem kell magát Napoleoni segély álreményeiben tétlenségbe ringatni.

Egy reményünk van. Nagy eredmény: „a Nemzeti felébredés hon."

De ez kötelességeket róv reánk itt künn. Orientálva kell lennünk a lehető opportunitások[93] iránt — miszerint felhasználásukra készen legyünk.

Két hely van, melly e részben munkásságunkat igényli: A Kelet — és Olasz Ország.

Nagyon érzem annak szükségét, hogy az Olaszhoni tényezőkkel intime rapportban[94] legyünk — ollyanban, mint Cavourral valánk.

— Egy részt nem csak gyanítnunk, de tudnunk kell a vezérek merre, 's minő compassal hajóznak; miszerint megítélhessük, mi a teendőnk — más részt minden esetre érdekünkben áll, hogy az Olasz Nemzetiség minél sikeresebb consolidatiot nyerjen — 's ha érdekünk nem találkoznék is; érzelmeink, testvéri vágyaink, sympathiáink találkoznak. — Aztán Turinban haboznak, 's a hol habozás van, egy okos,

[92] kettős lehetőségre
[93] módozatok, lehetőségek
[94] meghitt kapcsolatban

biztató szó alkalmas perczben nagyobb lökést adhat, mint szerénységünkben gondolnók. — A királyal minden esetre jó lábon állanunk kívánatos. — Van alap, mellyen tehetjük. — Austria mindenesetre kérlelhetetlen ellensége marad — mellyel előbb utóbb mérkőznie kellend, — ha nem mindjárt is — Garibaldival pedig 's Cavourral a barátságot okvetlenül cultiválnunk kell.

Irtam Teleki Laczinak[95], nem akarna e Turinba menni? — Genfbe irtam — nem kaptam választ, — 's így gyanítom, talán másutt van — nem tudom hol.

Az érdekek pedig naponkint sürgetősbek.

Azért engedjen egy kérdést: ha Laczi nem menne (tudom: ez elsőségi regarde[96] — mind czélszerűségében, mind illedelmében egyet ért Ön velem) — nem volna e Ön hajlandó egy pár hétre Olaszhonba rándulni?

Ön megtiszteltetést nyert a királytól; igen természetesnek találtatnék, hogy Ön azt személyesen megköszönni megy.

'S aztán, ha ezt már tette volna is, Ön egy Magyar Dandárt vezényelt — igen természetesnek találtatnék, hogy a Magyar Nemzeti igazgatóság elnökétől Ön megbizatik, annak nevében köszönetet mondani a Legio iránti szívességért — 's kijelenteni mély sajnálkozásomat a felett — hogy a boldogtalan Villafrancai fordulat váratlan rögtönössége — kapcsolatban a hős királynak távollétével a táborban, mellynek nem csak vezére, de dísze is volt, megfosztott engem a lehetségtől, Ő felségénél mély tiszteletem adóját személyesen le tenni, 's őt biztosítani, hogy érdekeink közösségétől át lévén hatva, nemzeti büszkeségünknek fogjuk tartani, a hős király vezényletét követve egy tábort képezni az Olasz Nemzettel a közös ellenség ellen, 's hogy nekünk csak alkalom kell, e készségünket tettleg bebizonyítni.

Ennyi alkalmas bevezetésül. — Aztán természetesen következnek nézeteimnek a helyzetről közlése — a hazánk állapotjáról értesítés — 's a kérdés: tekintettel a kétes jövendőre — lehetünk e valamiben a királynak 's az Olasz ügynek szolgálatára? — 's biztossá tétele a Királynak részemről a Nemzet nevében, hogy reánk minden körülmények közt számolhat mind: mert érdekünk egy, — mind: mert a Magyar szeret hálás lenni: pedig mi neki hálával tartozunk.

Aztán orientálni kellene magát Cavour attitude[97] -jéről — vele rapportba lépni, — megújítani neki azt, mi Turinban hozzá utolsó szavam volt: hogy számítson, hogy számíthat reám — elmondani néze-

[95] Teleki László született 1811. február 11-én Pesten, meghalt 1861. május 5-én ugyancsak Pesten. 1848-ban Párizsban képviselte Magyarországot. A szabadságharc bukása után az osztrák hadbíróság halálra ítélte. 1860-ban egy drezdai látogatás alkalmával a rendőrség elfogta és a szász kormány kiadta Ausztriának. 1861-ben önkezével vetett véget életének.

[96] figyelem

[97] magatartásáról, viselkedéséről.

teimet a helyzetről (miről ha kell, majd még írok), oda vinni a dolgot, hogy a rapportban maradás tanácsosságát belássa; — 's irányát kérdeni arról, hogy mit tehetünk a köz ügyre — vagy mire kell készülnünk.

Végre: Kirándulás Florenczbe — Parmába — Modenába — 's Garibaldihoz — jó viszonyba lépni velök — megtudni irányaikat, szándokaikat, biztosítani készségünkről — 's a feltolakodási színt gondossan kerülve, nekik ajánlani, hogy akár itt munkás leszek, ha mit javukra tehetek — Kormánynál, a parlamentaris notabilitásoknál[98], közvélemény és sajtóban; — akár pedig, ha jónak vagy tanácsosnak látják, Olaszhonba személyesen is kész vagyok el menni.

Mit mond ez eszméhez? Válaszát kérem 's hazafiúi üdvözlettel 's tisztelettel vagyok

barátja
K.

Látja e a Herczeget? ha találkoznék vele, említse, hogy eddig halgattam mais cette position devient intenable[99] — ha befolyásomat nem akarom (nem akarom pedig) elveszíteni, szóllanom kell, különben ellenségeim mindig bátrabbá lesznek a rágalomban, barátaim pedig nem tudják magokat tájékozni.[100]

*

19.

London, 1859. december 4.

Sok boldog és szerencsés Miklós napját kívánok.

Kérem adja át az ide zárt levelet Ihásznak.

Irtam Teleki Laczinak Ön véleményével is megegyezőleg Turin iránt.

Várom válaszát.

Öntől pedig várom az ígért tudósítást Parisból.

Szíves üdvözlettel

barátja
K.

*

[98] a parlamenti jelességeknél, kitűnőségeknél.
[99] azonban ez az álláspont tarthatatlanná válik.
[100] E levél megjelent Kossuth emigrációs iratainak II. kötetében. (310—313. l.)

20.

12. Regents Park Terrace,

London, 1859. december 23.

Kedves Barátom!

Adjon Isten boldog Karácsont, s jobb esztendőt a hazának.

A magyar sereg legénységének besorozása, még pedig Strafkompániák[101]-ba besorozása iránt (mert Eszék ezt jelenti), mint szinte a tisztekké előléptetett altisztek haza nem érkezése iránt, panaszt tettem Párisban azon adatok nyomán, miket Ön szíves volt közleni. — Ugy értesíttetem, hogy a Nagyúrnak beadatott, s hogy figyelmet ébresztett. — Igértek választ, — de még nem kaptam. En attendant[102] azt izenik, ha egy párt a haza nem érkezett altisztek közül névszerint megtudnánk nevezni. — Nem tehetne ez iránt lépést otthon? A tudakozódás csak úgy ígér sikert, ha a felszóllítandó tudja ki iránt, s hol kell kérdezőskednie. — A saját Dandára belieknek lajstromát bizonyosan bírja. Ihásznak[103] pedig írtam, hogy az ő Dandárabelieknek név és lak lajstromát küldje egyenesen Önhöz. — Lehet, van módja levelet írni haza, lehet, valaki megfordul Párisban hazulról, ki megbízható. — Ha meg tud valami e tárgyra vonatkozót, legyen szíves Péter urat azonnal informálni; mindenesetre pedig nekem úgy saját, mint az Ihásztól veendő név 's lak lajstromot (csak az előléptetett altisztekét értem), hogy én is tehessek lépést otthon. — Nagy lármát csinálunk a dologból, ha kell, de positive adatinknak kell lenni.

Legutóbbi barátságos levelének vétele óta több levelet váltottam T. Laczival — igen bőven, igen részletesen le írtam neki nézeteimet a helyzetről, az Olaszhonbani teendőkről, felállítván úgy a „kívánatos jót", melly felé törekedni kell, mint practicumokat, miket azon irányban elérhetőnek hiszek, 's sok okot hoztam fel arra, hogy O menjen Turinba, többek közt Ön nézetét is említém. — Szíves volt válaszaiban; osztozik nézeteimben, de végre is mint sok gondolkodás eredményét adja, hogy nem vállalkozhatik menni, — hanem igen is jónak, sőt szükségesnek tartja ő is, hogy Ön menjen.

Tehát visza kell térnem a kérdésre: meg teszi e az áldozatot, hogy elmegyen? — A küldést naponként mulaszthatatlanabbnak látom. Kérem határozott becses válaszát — ha az, mint óhajtom,

101 büntetőszázadok

102 Addig is

103 Ihász Dániel született 1813-ban Démen, meghalt Collegna al-Baracconeban 1881. április 10-én. A szabadságharcban ezredes lett. Az emigrációban Kossuth hű kísérője volt. Egy ideig az olaszországi magyar légió parancsnokaként harcolt az olaszországi brigantik ellen.

igenlő lesz — akkor közleni fogom Önnel is egész terjedelemben nézeteimet.

Tartson meg becses barátságába, 's fogadja viszonzásomat 's legszívesb üdvözletemet

barátja
Kossuth.

*

21.

Bizalmas.

12. Regents Park Terrace,

London, 1860. január 11.

(Akalály jött közbe, csak Januar 13 kán végezhettem be.)

Kedves Barátom.

Thouvenel[104] kinevezéséből következő „latus per se"[105], hogy ha már Ön Olaszországban volna is, vissza kellene Párisba sietnie.

„Les évenements marchent vite de nos temps. Je ne crois plus au Congres à present mais les affaires n'en iront pas plus mal; au contraire"[106] — stb.

Ezek a herczegnek legújabb szavai.

Szükségesnek látom, hogy Párisba ránduljak. — Mikor? 's ha e? az a választól függ egy levélre, mellyet a mai posta viszen.

Január 7 kei levelének utóirata fontos kérdést vett fel — felelek reá — sapienti pauca[107] — de mi előtt felelnék, egy pár megjegyzést a (köszönettel vett) két honi levél tartalmához.

Iratik. Lemásolás után visza küldöm.

Az első csak két dolog miatt nevezetes. Az egyik: hogy úgy látszik ritkán látnak otthon küllapokat. Azt veszik észre: hogy „már a külföld figyelmét is magára *kezdi* vonni a Magyar ügy" midőn a tény az, hogy nincs lap a Continensen, 's Angliában, melly több mint két holnap óta nem foglalatoskodnék a Magyar üggyel — 's 75 lapban ügyünk állandó rovatot képez, mint „question brulante"[108], — a Timesben is — míg a levél író csak két Timesi czikket látott, — azt sem a legfontosabbat, 's *nekünk* újságul írja meg, mit ír a Times.

[104] Thouvenel Eduard Antoine, francia államférfiú. 1860-tól 1862-ig külügyminiszter volt. Nemeskéri Kiss Miklós házassága révén sógorságba került vele. E kapcsolatot igyekezett Kossuth felhasználni a magyar ügyek kedvező irányítására.

[105] magától értetődő dolog

[106] Korunkban az események gyorsan gördülnek. Én most már nem hiszek a kongresszusban, de ettől az ügyek nem fognak rosszabbúl menni. ellenkezőleg — stb.

[107] a bölcsnek kevés

[108] égető kérdés

— Úgy látszik nem ismeri, mi történik az Európai sajtóban hónapok óta, — még kevésbé látszik tudni, hogyan van az, hogy az történik. — A tanulság az, hogy a levél író nincs a titokba avatva *otthon.* — Kötelességünk hát irányában respectálni az otthoni vezérek discretióját. Ők tudják miért nem avatták be. Talán mert nem tartják olly halgatagnak, mint a minő jó hazafi.

A másik nevezetes az, a mit a mai nap lehetségeiről Debreczenben mond; — szinte megrezzentem bele, hogy valami meggondolatlanság történhetik ott.

De a másik levél nem mondom hogy megnyugtatott, hanem végtelenül megszomorított volna, ha nem látnám, hogy a mi kedves jó barátunk nem tudja hanyat ütött az óra otthon. — Az egész levél D. Ferkó[109] könyöke által van inspirálva[110] a Cassinóban. — Mondja is: „mi várhatunk."

Jaj! édes Barátom: ha a dolog úgy állana, hogy *most* midőn V. E.[111] *ha* támadna, többé nem Piemont kis seregével, hanem 12 millió olaszból könnyen kiállítható 200 ezernyi rendes sereggel támadna, 's támadna bizton attól, hogy *ellene* nem lesz német interventio; — most, midőn az Osztrák seregében nem bízhatik többé, midőn pénze nincs, 's nem is tud azt teremteni, midőn (mint a levél író is mondja) minden tartománya elégedetlen, Nemzetünk pedig annyira *egy,* mint nem volt soha, 's tán többé nem lesz soha; — ha mondom még illy körülmények közt sem elég volna neki opportunitásul egy olly Olasz háború, mellynek érdeki kénytelenségében fekünnék, hogy ha magát meggyilkolni nem akarja, tőlünk külön nem válhat (nem úgy mint N. — Villafrancánál, kitől ép azért kellett garantiáknak insistálnom[112], mert ő nálla nem volt öngyilkosság kérdése a mi elhagyattatásunk — figura doceť[113]) — hanem még ekkor is egy franczia Armada kellene nekik! — akkor nem maradna más, mint Jóbként átkot mondani 's meghalni — mert arra a franczia Armádára ugyan átkozottan kevés a kilátás.

De nem úgy van. — Hazulról jött legújabb 's *hiteles* híreink éppen merőben ellenkezők. — Nincs beavatva.

K. L.[114] azt ugyan nem fogja tenni, hogy a Magyar Nemzeti ügyből „sectarius protestans gravament"[115] csináljon az Angol közvélemény tribunalja[116] előtt.

[109] Deék Ferenc
[110] sugalmazva
[111] Victor Eménuel
[112] ragaszkodnom
[113] amint az ábra mutatja
[114] Kossuth Lajos
[115] protestáns sérelmet
[116] ítélőszéke

Én megtettem a lépéseket, hogy legyenek Meetingek, helybenhagyást és sympathiát szavazandók irántunk 's a Nemzeti akarat elleni interventio inadmissibilitását[117] hangoztatandók — 's e Meetingekhez a protestáns ügy is hozzá járuland, mint emeltyű — de protestáns gravamenné nem süllyesztjük a Nemzeti függetlenség ügyét. — Azt pedig tudjuk, hogy Anglia a Istennek minden protestánsáért sem húz ám kardot.

Én nem veszek személyesen részt a leendő Meetingekben, mert nem K. L. agitatioja, hanem az Angol közvélemény pronunciamentója a desideratum[118] — 's ennek önkénytesnek kell látszani. — De per se kezem benne lesz, sőt én indítom meg a kezeket. — Egy levelem e napokban meg is fog jelenni a lapokban — tán éppen ma nyomtatják Glasgowban. — Annyi eszem nekem is van, hogy említem az „escroqueriet"[119], s büszkeségemnek tartom hódolva hajlani meg a Magyar Cath. Clerus magasztossága előtt — de a bizalmi férfiakat — agitationalis eszközül bizony nem használjuk — ezt a szalmát csépeltetjük már 75 Európai lapban hat héten át.

A postscriptum[120] a legionariusok szabadon bocsátása iránt nagyon érdekes. — Úgy látszik nem hiában írtunk Párisba — mert bizony nem tudnám mi más eszközlé ama „mutatio consilii in melius"[121].

De csak biztassa Ön őt, hogy járjon e dolognak utánna.

Már most én közlök Önnel *confidentialiter, igen confidentaliter*[122] némelly legújabbakat hazulról. — Mert Önt fontos befolyásra látom hivatva Párisban, Önnek tehát ismernie kell az állást; — 's nekünk, ha válat válhoz vetve akarunk egy jót lökni a kövön, egymással mindent közlenünk kell, a mi tájékoz *(ama levélnek lehangoló határozatlanságát kérem az Istenért se említse senkinek).*

„Az otthoniak egy emlékiratot akarnak, nem a Congressus elé, nem a fejedelemhez, hanem a közvéleményhez intézni — abban határozatlan óhajtások és panaszok helyett positivumot akarnak felállítani, azon *minimumot* megismertetni, mivel *jelenre* megfognának elégedni; a jövőre magukat semmire sem kötelezvén."

„E *minimum:* Magyar Ország territorialis egysége, integritása, oda értvén Erdélyt 's Horvát Országot etc., etc. — Régi constitutiónknak, autonomiánknak[123] feltétlen visszaadása, úgy miként az 1848 ki Országgyűlés liberalis intézkedései után állt; Austria 's Magyar Ország közt csak a pragmatica sanctio által megállapított kapocs maradván fell."

117 megengedhetetlenségét
118 kiáltványa az óhaj
119 csalást
120 utóirat
121 gondolkodás jobbirányú megváltoztatását
122 bizalmasan, igen bizalmasan
123 alkotmányunknak, önkormányzatunknak

„Egy illy emlékirat eszméjében az egész Aristocratia kivétel nélkül, 's a középrendnek túlnyomó száma *de facto*[124] beleegyezett — 's az otthoniak reá 24000 aláírót garantiroznak."

„Azonban mielőtt határoznának, véleményemet akarják hallani." Az én véleményem ez:

24000 aláírás nagy dolog, mint demonstratiója[125] a jelen állapottali elégedetlenségnek; — de az egész eszme, mint basis gyakorlati transactióra[126], sikertelen, — mint vég megoldási programm, fonák, a közvéleményt tév útra vezető; — a függetlenségi harczot 's függetlenségi nyilatkozatot desavouirozza[127] — a jövendőt compromittálja — 's impoliticus.

Sikertelen: mert ugyan csak erős dosis ultra vérmesség kell hozzá azt álmodni, hogy a 48 ki alkotmányt egy papír argumantumnak engedve megfogja adni azon Osztrák — a ki lázzításhoz, hitszegéshez, fegyverhez 's megalázó kül segély kikoldulásához nyúlni nem átallott, hogy azt elrontsa.

Tehát practikus siker nem várható.

Én 11 év óta állok a világ előtt, mint képviselője az alkut kizáró függetlenségi elvnek — tehát semmi kigondolható esetben nem járulhatnék, nem járulandok transactióhoz — de ha józanul képzelnem lehetne, hogy illy lépés visza szerezheti hazánknak a 48 ki alkotmányt — annyira tudom érezni, mi nehéz azt tűrni, a mit véreink tűrnek, hogy kész volnék lemondani a reményről, hogy akár élve borulhassak még hazám szent földére, akár holtan aludjam keblében, 's azt mondanám: fogadjátok el, 's áldjon meg az ég vele, ha megtartatik; használjátok eszközül a vég megtorlásra, ha megcsalnak.

De nem lesz sikere — nem lehet, sem az Osztrákra, sem pedig akár melly Külhatalomra, olly értelemben, hogy egy kézben a 48 ki alkotmányt, más kézben a kardot tartsa az Osztrák elibe, e szóval: *„válasz"*.

Tehát minden lehető haszon nélkül tennék ki magokat üldöztetéseknek az aláírók. — 'S valóban, ha van 24 000 olyan Mágnás és középrendű egyén, ki el van határozva nem gondolni azzal, hogy üldöztetést hívjon fel maga ellen, sokkal nagyobb és sikeresb dolgot tehet az, mint a szándoklott emlékirat.

Impoliticus is az: A függetlenségi nyilatkozat alapján van Magyar kérdés Európában. Illy emlékirat után nem lesz, — jobb vagy roszabb administratio kérdésevé süllyed alá. — Két világrész sympathiájának nyilatkozatait gyűjtém ösze azon alapon, hogy a Magyar az Osztrák-

[124] ténylegesen
[125] szemléltető bizonyítéka
[126] mint alap gyakorlati tárgyalásra, megegyezésre
[127] megcáfolja

kal nem alkuszik, nem alkudhatik; — mit fog mondani, ha most meg kéretlen kérdezetlen azt mondaná a Nemzet színe, hogy ő bizony szívesen alkudnék? — N. Császár alkudozgatott velünk, mert az vélte olly elem vagyunk, mellyre az Osztrák ellen számolhat, — a velei jövendő viszonyunk mindig is csak ez alapon lehetséges; — szűnjék meg hinni, hogy coalitio esetében (mellynek az Osztrák részese leend reánk számolhat — 's nincs többé ok, mellyért velünk csak szóba is álljon. Pedig illy manifestatio[128] hitét megszüntetné. — Nekünk kívánnunk kell, hogy az Olasz keztyűt dobjon az Osztrák elé; — ha nem teszi, bizony sokat fog nyomni elhatározásában az, hogy a Magyarra számit — vegyük el e hitet kebléből annak kijelentésével, hogy mi bizony megis alkuszunk, ha lehet; — 's hideg vizet öntünk úgy sem igen lobogó harczkészségükre, — 's nem lesz háború. —

'S van még egy fontos tekintet. — Ugyan azok, kik azt adják tudtomul, hogy az Aristocratia 's középrendi többség illy emlékiratra hajlandó — őszintén tudtomul adják azt is, hogy a nép harczolni akar, nem alkudozni. Így írnak:

„A nép végetlenül el van keseredve. Nyiltan így beszél: Mit várjunk tovább? — mondják, hogy mindenütt béke van, — tehát nincs készen a német harczra, mint készen volt múlt tavaszkor — hát most volna ideje felkelni. — Azt is mondják az urak, hogy sok a katona, de mi sokkal többen vagyunk, 's *ha 10—20 ezeret leölnek is közülünk*, a többi kapával ásóval is főbe veri a katonát."

Így értesülvén azoktól, kik az emlékirat pártolói, okom van hinni, hogy a tömegek józan tapintata nem vágyik alkudni a bitorlóval. — 'S mert olly gyönyörű az egység most Nemzetünkben, hogy az egység maga egy jövendőnek záloga — azt mondom: 's az Aristocratia érdekében is, mondom: nem kell az egységet impracticus kísérletekkel koczkáztatni.

'S ha mégis ad salvandam animam,[129] megakarnák 24 000 en kísérteni az alkú nyilatkozványt, hogy azt mondhassák majdan Európának — megkísérlők ezt is a béke kedvéért — nem halgata reánk a dynastia — nem marad más választás, mint kard vagy szolgaság" — úgy inkább tegyék petitio[130] alakban ben, — mint emlékiratilag kün — mert amugy nem hozza tévedésbe a világot, nem ad fel múltat, 's nem compromittálhat jövőt — mert hiszen petitióban nem lehet decheánce[131]-ot követelni, az természetes.

Azt felelik: elvök nem nyúlni petitiohoz soha.

Annál jobb — mondom én — hát hagyjanak fel az alkú halva született eszméjével.

128 tüntetés, nyilatkozat
129 a lélek megváltására
130 kérelem, kérvény
131 trónfosztást

Tehát felkelljenek? kérdik.

Feleletem az: midőn arról van szó, hogy külföldi segélyre támaszkodva mi szóllítsuk felkelésre a Nemzetet, szigorúan ovatos voltam 's leszek a biztosítékok keresésében, hogy a Nemzet megne csolódjék abban, a mire támaszkodott.

De midőn azt mondjátok: „mit várjunk? bizzunk magunkban, sokan vagyunk, — 10—20 ezeret levernek közülünk, a többi kapával is győz", akkor én sem ingerelni, sem tartóztatni nem akarlak, — vessetek számot erőtökkel, határozotságtokkal 's a körülményekkel — tietek a határozat, enyim a követés — 's ha harczra határozzátok el magatokat, tudassátok velem. Kötelességeim lesznek iparkodni teremteni 1) kedvező alkalmat, 2) fegyvert, 3) biztosítékot, hogy nem lesz interventio. — 'S aztán osztozni veszélyeitekben.

*

Ezekből ismerni fogja Ön a helyzetet — a mint most áll. — 'S ezekben miket mondék, sok van feleletül szolgáló kérdéseire. Az utasításokban ezekre szorítkozhatom.

1. Mi elégíthetné ki békés reform útján a Nemzetet? kérdi Ön. — Ha nem kérdik ezt Öntől, nem tartom tanácsosnak, hogy ezt eléhozza az új Ministernek, vagy akárkinek. — De ha kérdik: a felelet az: a Magyar gyűlöli az Osztrák házat engesztelhetetlenül, de a szenvedés olly nagy, hogy ha az Osztrák a historiai alapra viszatérve, az ősi alkotmányt úgy, a mint királyi sanctio mellett 48 ban reformáltatott, 's az ország territorialis épségét helyre állítná — a Nemzet *ma még* alkalmasint inkább megnyugodna abban, mint sem hogy fegyverhez nyúljon, — de ezen minimumnál kevesebbel *ma sem* elégednék meg, ha az Osztrák makacskodik vagy terrorizmushoz nyúl — vagy ha háború ütne ki az Osztrák ellen — *holnap* már azon minimummal sem elégszik meg. — *Ez mind tény.* Azért mint tényt megkell mondanunk tisztán, *ha kérdeztetünk* (tudják meg, hogy mi nem ámitunk soha, akár mi légyen is véleményünk). — De ha azt kérdi Ön, kell e iparkodni a Tuilleriákat influencirozni,[132] — hogy comissióként magát szószóllóul vesse közbe, azt mondom: *ne ne,* az Istenért ne — borzalom csak reá is gondolni, hogy a diplomatia kínpadjára húzzák a magyar ügyet. —

2. Kívánja Ön: Közöljem nézeteimet az Olasz ügyre, 's azzal kapcsolatban lévő Magyar ügyre nézve. Nem az itt a fontos kérdés, barátom! mi a mi nézetünk, hanem a nagy, a roppant fontosság abban áll, hogy megtudjuk: mit akar a Császár az Olasz ügyben — akarja e, hogy vele, vagy akár nélküle harcz legyen az Olasz 's az Osztrák között? — Ez a fő dolog: *tudni, tudni, ismerni a Tuilleriák akaratát.* — Ezt tudva van alapunk 's tisztán áll előttünk a teendő mind két

[132] befolyásolni

esetben. — Ezt nem tudva úgy vagyunk, mint a vak, ki nem tudja hová lép.

Két hó előtt nem volt a Császárnak terve — a mi azóta történt, az után ma már lehetetlen, hogy terve ne legyen. Kell lennie, — van. 'S nekünk ezt ismerni kell, minden azon, Hazánk sorsa függ ez ismerettől.

Ha a császár nem akarja, hogy az Osztrák háborúba kevertessék, — úgy nekünk a Tuilleriákban jelenleg semmi dolgunk. — Dolgunk másutt van — dolgunk abban az irányban van, hogy Osztrák mentő politicája ne sikerüljön.

Ha akarná, de nem úgy, hogy maga is újra bekeveredjen a háborúba — a feladat az, megsúgatni vele Turinban, hogy nem lesz ellenére, ha az Olaszok Velencze felszabadítását munkába veszik. — *Ez a legkevesebb kedvezés.*

De erre is némelly előzmények kívántatnak részéről. Nevezetesen: hogy ne hagyja az Olasz ügyet enthusiasmust gyilkoló provisoriumban[133] — melly különösen Modenában contre revolutióra[134] fog vezetni „Tous les paysans sont duchistes".[135] *ez tény.*

Ha már Congressusra határozta magát, hát tartsa meg, de a külinterventio inadmissibilitásának[136] 's a *„le Pape et le Congres*[137] programnak alapján. (de Congressust tartani hiba, mert ha valami jót tenne az, hiba: „donner en partage le merite du bien, qu'on aurait pu recueillir seule[138] — ha roszat tesz, annak minden odiuma[139] reá háruland, „mert" c'est lui qui'est le maitre de la situation.[140]

Ha pedig ki akar buni (mint ki kellene akarni buni) a Congress tartás alul: rien de plus facile[141] — csak írjon egy nottát[142] a meghívottaknak: ha akarnak e egybegyűlni a „le Pape et le Congres" elvei alapján? Lesz ki hozzá áll (az Angol 's Porosz) — 's ez nyert terrenum[143] a további lépések logicájához. — Lesz ki hozzá nem áll (Osztrák, Pápa, Nápoly) 's ezzel vége van a Congressusnak, — ekkor pedig logicus lépés: egy diplomaticai note Circulaireben[144] kijelenteni — hogy hát ő tovább nem mehet, — most már a herczegségek 's a Romagna dolga akaratjukat definitive[145] kijelenteni — ő azt respec-

133 lelkesedést gyilkoló átmeneti állapotban
134 ellenforradalomra
135 Minden paraszt hercegpárti.
136 megengedhetetlenségének
137 a pápa és a kongresszus
138 átadni valakinek az érdem egy részét, amit egyedül is betakaríthatott volna
139 gyűlölete
140 ő a helyzet ura.
141 mi sem könnyebb
142 jegyzéket
143 terület
144 diplomáciai körjegyzékben
145 véglegesen

tálni fogja, 's kül interventiót ellene nem enged. — A nép megszavazza még egyszer az Uniót Piemonttal — 's ha ezt a Tuilleriák elismerték — nyert perünk van, mert ekkor az Osztrák elleni háború valószínű. — *Bizonyos* volna, ha nem csak azt izenné confidentialiter Turinba, hogy nem lesz ellenére, ha az Osztrákot megtámadják, hanem azt, hogy j'ai fait le mien, c'est votre tour à prèsent entendez vous avec les hongrois et faites de vous garantie contre l'intervention etrangere."[146]

Az *ideálja* a jónak természetesen az volna, ha maga is újra megakarná kezdeni a harczot. — Okot reá könnyen talál (maga Velencze állapotja elég — mert nem adott neki az Osztrák nemzeti administratiót, mint N. Császár programmul állított fel nyiltan a világ előtt) — — de én ezt, most legalább pium desideriumnak[147] tartom. — A ki egy Solferino Strategiai előnyét feladja — az nem kezd ab ovo[148] háborút.

Azonban ha oda tudja Ön Thouvenelt bírni, hogy a Császárnak mindig kedvezőleg szóljon a Magyar ügyről — mondhatlan nagy szolgálatot teend a hazának. — „A Magyar Nemzet függetlensége minden antibonaparticus Europai Coalitiót lehetetlenné teszen. Nincs nemzet Európában, melly annyira méltó volna a Császár pártolására, mint a Magyar — nincs, melly megbízhatóbb 's hasznosabb aliirtja[149] lehetne a Continensen — a keleti kérdésnek Franczia politicai szempontból megoldásához M. hon függetlensége a kulcs, (ha valaki, Thouvenel érti a keleti kérdést) — a Német ellen „flanken Stellung"[150] — 's aztán hős Nemzet 's milly gyönyörűen érett! — még papsága is!! — és nem anarchista, nem revolutionalis par profession[151] — nem anti monarchista — és — lám! más népek féltékenyek a franczia Suprematia iránt — még az Olasz is az — de a Magyar nem! au contraire[152] óhajtja. — 'S ha garantiát akar a Császár, hogy a Magyart örökre a franczia politicához kösse — semmi sem könnyebb — ott *lehet* király a Napoleon házból, a nélkül, hogy illy lépés Európai Coalitiót idézne elé — **mert** ha a Magyarok önként, minden parisi pressio apparentiája[153] nélkül illy választást tesznek, senki sem léphet fel ellene — — pedig ő tudja, hogy a Magyarok készek erre, hogy óhajtják — édes örömest, megteszik unanimiter.[154]

146 Én a magamét megtettem, most önön a sor, egyezzen meg a magyarokkal és bitosítsa be magát a külföldi intervenció ellen.
147 jámbor óhajnak
148 eleve
149 szövetségese
150 szárny-, oldalállás
151 nem forradalmi hivatásból
152 ellenkezőleg
153 a párizsi nyomás látszata
154 egylélekkel

— —¹ — Ah! ha ön reá tudja bírni a Ministert, hogy mindig 's mindig illy nótát fújjon a Császárnak — ez már aztán szolgálat volna a honnak, minőt neki minden múltunkban keves ember tett. —

Hihető, a Császár azt fogja reá mondani: „je veux au bien aux hongrois, mais il y a des grandes difficultees."[155] K.-th határozottan annak insistál,[156] hogy sereget küldjek M. honba, pedig én most nem támadhatom meg az Osztrákot, én nem léphetek fel, mint forradalmi propagandista Európa előtt.

A felelet ez reá: nem is kell. K-th insistált annak akkor, mert az Osztrák 600 ezer emberrel ált kétszer compact[157] erőben, — seregébe bízva — 's K-th félt, hogy felséged békét köthet Magyar Ország feláldozásával, mert hiszen M. hon függetlensége nem volt felséged avouirozott[158] programjában — 's valljuk meg — K-th nak igaza volt. — De azóta sokat változtak a körülmények. Az Osztrák katonai prestigenek[159] vége, — hadserege desorganizálva — pénze nincs — minden tartománya elégedetlen — Magyar Ország pedig annyira egy értelmű, hogy dicső látni; *még a Cathol. papság is* (nincs illy nemzet több), e helyzetben okom van hinni, hogy ha az Olaszokkal harczba keverednék az Osztrák, — némi pénz és fegyver segítséget — befolyásunkat Belgrádban 's Jassyban, 's biztosítást az ellen, hogy nem lesz kül interventio — még az ovatos K-th is elengedőnek tartana most. — — Felségednek szóllani kellene K-thal, — már csak azért is hogy[160]

*

22.

Regents Park Terrace

London, 1860. június 14.

Kedves Barátom!

Tudósítását Doktor Fleury iránt szívesen köszönöm. Leányom most orvossággal él, mellynek nevezetes javulást köszönünk, 's orvosa teljes határozottsággal állítja, hogy kevés idő alatt egészsége tökéletesen helyre áll. Szeretem reményleni, hogy a víz gyógyintézetre nem lesz szükség; — ha lesz, persze oda leszünk condemnálva[161] arra drága helyre, hol a gyógyításon kívül egy személy 10 franc napon-

[155] a magyarok javát akarom, de nagy nehézségek vannak.
[156] annak érdekében működik
[157] erős, zömök, itt: kétszer akkora.
[158] elismert, bevallott
[159] hatalmának
[160] A levél végéről 5—6 sornyi hiányzik. Az 1. ponttól (360. l.) közli Kossuth a levelet emigrációs iratai II. kötetének 410—414. lapjain.
[161] kényszerítve, kárhoztatva

kint — pedig mi öten vagyunk — 's együtt akarunk lenni, bár hol legyünk. — Vederemo.[162]

Meghívását szívesen köszönöm. De nem igen reméllem, hogy szerencsém lehessen élni vele. Ha Dr Fleuryre szorulunk — akkor perse onnan nem mozdulhatunk — ha pedig nem, ki tudja merre fordul szekerünk rúdja.

Hanem néhány nap múlva mindenesetre indulni akarunk. — Azért igen szívesen kérem értesítsen, miben van a passus dolga? — ha difficultásokat[163] csinálnak, üsse meg őket a ménykő — töröttnek veszem a barátságot, 's vele a reserve ideje le járt — ha ellenben csak késnek, csak nem jutunk eszökbe, jónak látnám, ha a Herczegnek szólna vagy írna iránta.

Különben is szükségesnek látnám, hogy időről időre látná a Herczeget, — megkérdezné, nincs e valami ízenni, rendelni vagy közleni valója? 's orientálni magát a helyzetről — például most is. Éber[164] azt írja a Timesnek, hogy ha garantirozott Constitutiót ád a Bourbon Siciliának, 's olasz politicát igér — kész e básison alkudni. — Lelkem repugnál[165] ezt hinni, ki Garibaldit nagy korunk egyedül nagy emberének tartom — de Éber jó helyzetben van informálva lenni, 's ha igaz a dolog, vagy ismét egy furfangos politicai fogás, melly a suffrage universel[166] csomó oldásába bízik — vagy gyalázatos pressió — mindenesetre Párisból jő — — de nem, nem hihetem — borzasztó volna — ha ők is megalkusznak, hát még a magyar, az olly alkú sóvár magyar!

Tehát Baden-Badenbe conversatió[167] lesz? — Megmondjam mit fog ott a Nagy úr a Regens fülébe súgni? Ezt: „isolálva van ön a lontinensen, Oroszra, Osztrákra nem számíthat, azokkal jól vagyok, az Angol csak otthon erős defensivában,[168] a Continensen csak úgy, ha van idegen Ármáda, mit pénzen megvehet. — Ön isolálva van. — Nekem a Rénus kell, — alkudjunk, vagy elveszem erővel, 's árát Orosznak, Osztráknak megfizetem a — — Keleten. — Tehát jobb alkudjunk. Victor Emanueltől el vettem Nizzát, Savoit, de Olasz Országot adtam érte. — Adja nekem a Rhenust, Német Országot adom érte — absorbeálja[169] Hannovert etc. etc — csinálja Porosz Országot

162 Majd meglátjuk.
163 nehézségeket
164 Éber Nándor, hírlapíró, politikus, született 1825-ben Budán, meghalt 1885. február 27-én. A szabadságharc idején a külügyminisztérium elnöki titkára volt. Világos után egy ideig Konstantinápolyban volt, majd Angliába ment, ahol a Times levelezője lett. Részt vett az 1853-i keleti háborúban, majd 1859-ben a szicíliai expedicióban Garibaldi mellett. A koronázás után hazatért.
165 ellenszegül
166 választójog
167 társalgás, beszélgetés
168 védelemben
169 kebelezze be

hatalmas Német Országgá — 's legyen Német Császár — — itt a kezem reá."

Porosz: „De mit mond reá az Osztrák?"

N. ha nem alkuszik Ön — az Osztrákkal én disponálok[170] Ön ellen, ha alkuszik, elbánunk együtt az Osztrákkal — — ne felejtse Ön, ott van a Magyar — — 's ez esetben Silesia nem tetszik Önnek?" —

Így fognak beszélni — ez az én hitem; ugyan emlitse szomszédjának 's a herczegnek, hogy ez az én hitem. — Mit mondanak reá? A hiba az, hogy Magyar Országot hátra teszik, mint netán szükséglendő incidenst, — pedig előre kellene tenni, mit olly antecedenst,[171] mely ha megvan, Porosz Országgal disponálhatna a kívánt alkura.

Apropos Rénus: Egy brochüret küldök, két példányban. „Coalitions & frontiers",[172] írta Arthur Partridge — Angol. — Angoltól nem mindennapi dolog annak advocatióját[173] hallani, hogy a francziának oda kell adni a Rénust. — A szerző nagy magyar barát — mély belátású, nagy eszmékkel bír. „Austria nagy hibája az, hogy egzisztál — egyedüli lehető erénye: a halál". — „Magyar Ország függetlensége kulcsa Európa jövendőjének." stb. — illy tengely körül forog a munka. — Két példányt azért küldök, hogy egyet a Herczegnek, egyet a Ministernek adjon — megérdemli, hogy olvassák. — Nem szükség tudniok, hogy én is járultam informatiómmal a mély tapintatú Szerző inspiratiójához.

Szíves tisztelettel

barátja
Kossuth.

*

23.

Regent's Park Terrace

London, 1860. június 27.

Kedves Barátom!

Angol vagy Americai útlevelet idegen országokban utazás végett — a fen álló szabályok szerint csak született vagy naturalisált polgár kaphat. — Ezért tehát nem is kopogtatok. — Hanem minden kormánynak joga van, *a maga Országába menetel végett,* idegennek is útlevelet adni. — Azért a Turini kormányt megkérettem, tenne itt a követségnél rendelést, hogy Franczia Országon 's Sveiczon át Olaszhonba

[170] rendelkezem
[171] mint olyan elsődleges dolgot
[172] Szövetségek és határok.
[173] kifejtését

nekem 's családomnak *útleveleket* adjon. — A legelőzetesebb szívességgel megtették.

Igazán botránykoztat, hogy a Párisi hatalmasok még illy nyomorúságos dolgokban is Cacadubiosuskodnak.[174] De mert így van, 's mert azt írta Ön, hogy rendelet jő Persignyhez nekem Angol vagy Americai passust visálni — bíz Isten még kitelik uraiméktól itt, hogy mást, mint Angol vagy Americai passust nem vizálnak — más részt meg az is meglehet, hogy ha meg mondja Ön Th.-nek hogy Szárd passussal megyek, azt nem visáltatják. Lehet e ez? — Nagyon lekötelezne, édes Barátom, ha kieszközlené, hogy az itteni követség utasítást kapna *in genere*[175] nekem és családomnak (akár melly Kormánytoli) útlevel*einket* visálni. —

Ne féljenek a jó urak, nem fogok nekik Franczia Országban alkalmatlankodni — megyek direct Sveiczba.

Pietri azt hallom megjött. Fog vele szóllani ugye a múltkor írott értelemben? — mert igaz, a mi igaz, de az ő viselete még is disznóság. —

Partridge brochurejéből küldtem volt két példányt — a Szerző megkért juttassam el egy díszpéldányát a Császárhoz. — Küldöm — valeat quantum potest.[176]

Szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

*

24.

London, 1860. július 13.

Kedves Barátom!

Jelentem, in duplicató, hogy a passusokkal rendben vagyunk. Visálták.

Szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

*

[174] akadékoskadnak
[175] általában
[176] használjon, amennyit tud

25.

London, 1860. július 18.

Kedves Barátom!

Holnap este, Csütörtökön, Párisban szándékozom lenni — Hotel d' Espagne — Rue Tait bout, 's 3 nap ott mulatni. Nagyon ohajtanék találkozni — sőt szükségesnek is gondolnám, még pedig Párisban. — Nem rándulhat be?

Szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

*

26.

London, 1860. október 24.

Kedves Barátom!

A Concessiók megvolnának. — Eredményök az, hogy nélkülök nem lett volna antiforradalmi párt, most lesz. Ez azonban csak annyit változtat a helyzeten, hogy most nagyobb erőre lesz szükség a kezdethez, ollyanra, melly a siker iránt teljes bizalmat ébresszen. — Mert ha illyen lesz a kezdet, a Concessionalis párt vagy nem merend, vagy tehetetlen lesz ártani.

Ez az egész különbség. Vagyunk 's maradunk, a kik voltunk — 's megyünk utunkon.

A Constitutionel a mint látom „congratulal"[177] az Osztráknak. — Azok, a kik Grandguillot uramat inspirálják, nem látszanak ismerni a helyzetet — magok alatt vágják a fát. —

A legengedékenyebb conservatív — ó conzervatíve Magyarok is Magyarhon históriai jogainak viszaállítását követelik minimum gyanánt — 's az Osztrák octroyrozott Chartát[178] dobb nekik. — 1848 Septemberben a Magyar, bár mennyire készületlen volt, inkább élet halál harcot választott, mint sem a Magyar had — finánc — 's kereskedelmi ügynek az osztrák kormányra átruházását elfogadná; — most a „Császári octroyrozott Charta" ezeket megint elveszi a magyartól. — Kardjával, karjával idegen kormány fog rendelkezni barátságos népek szabadságának elnyomására. — Zsebében idegen kormány keze fog markolázni. — Kereskedelmi viszonyait a külföldel idegen kormány fogja intézni; — 's a melly nemzettel ezek történnek, az nem alkot-

177 örvend, örül
178 ráerőszakolt okmányt, alkotmányt

mányos, nem önálló, nem nemzet, hanem provincia, gyarmat. — Azonkívül az Ország területi épsége helyre nem állíttatik — a Status tanács functióji által Magyar Országnak az Osztrák birodalomba beolvasztása decretáltatik[179] — — 's Grandguillot urat még is meggratuláltatják. — Kik? — Azok, kik ellen coalitiók készülnek à vue d'oeil,[180] 's kik igen meg fogják bánni, hogy M. Országot negligálták.[181] — Quaerent et non invenient[182] szövetségest, mellynek ennyi hasznát vehetnék. —

De mindenáron meg kell tudnunk, hanyadán vagyunk Párissal. — E napokban neki dülök rosz francziaságomnak 's küldök valamit beadásul magas helyeken.

De azt is meg kell tudnunk impertialis,[183] okos ember által, minő benyomást tettek a Concessiók a hazában. — Hol van Angol barátja? — Akarna e menni? — 's ha igen, találkozhatna e vele? — Vagy ezer frankkal örömest hozzájárulnék úti költségéhez.

Addressem: M. Croskey & Co. 84 King William Street City, London — Belül „K".

Látta e le Mairet?

Szíves tisztelettel 's rokonérzettel

barátja
K.

*

27.

London, 1860. november 11.

Kedves Barátom!

Buda Sándor által küldött érdekes levelét vettem, 's őtet azonnal további útba is igazítottam. Ismerem. Erélyes, határozott ember 's különösen egy téren igen hasznos szolgálatot tehetend a hazának. — Nem hagyjuk tehetségét parlagon.

Levelének van egy pontja, mellynek fontos értesítését óhajtanám, hogy módja volna kiegészíteni. „Austria lekötötte magát, hogy tavaszig nem fog támadni Olasz honban, *de a módot, mellyel magát lekötötte, nem mondták meg.*" — Félek az, a mit nem mondtak meg, rosz víz malmunkra. Okom a gyanumra az; hogy Turinból is tudom, hogy egészen biztosnak érzi magát Cavour gróf tavaszig minden támadás ellen; de a helyett, hogy ezen biztosság növelné határozotságot 's erélyét az előkészületeiben az Olasz részről támadásra, azt tapasztalom, hogy

179 kinyilatkoztatik, kijelentetik
180 szemlátomást
181 figyelmen kívül hagyták.
182 Keresett és nem talált szövetségest.
183 tárgyilagos

inogni, habozni, kétkulacsoskodni kezd, foghegyről kezd velünk elvállalt kötelezetségeinek teljesítéséről beszélni, 's míg Septemberben különös empressemental[184] fogadott el mindent, a mit proponáltam, most kételkedni kénszerit őszinteségében.

Valljon azon módok között, miket „nem mondtak meg" nincs e az: hogy a Tuilleriák megigérték az Osztráknak Velencze favorabilis[185] megvételét Turinban negociálni? — Nem találhat módot a kárpit mögé pillantani?

Emlékszik, Kedves Barátom! hogy a Herczegtől egy levelet küldött nekem át Svaiczba. — Emlékszik tárgyára is: a legionariusok iránti szószegése az Osztráknak.

A Herczeg azon levelében egy tanácsot adott, mellynek teljesítésére most látom az időt alkalmasnak. Egyszersmind alkalmat akartam venni Magyar Ország ügyét nálluk felmelegitni — talán, hogy a Császárral is szóland iránta.

Azért egy hoszabb levelet írtam neki, mellyet (nehogy a levél csomó túl nagy legyen) ugyan csak a mai postával küldök Önnek — nyitva; olvassa el, ha valami szarvas ortographiai bak van benne, javítsa ki, pecsételje le — 's küldje el kérem a Herczegnek, egy sor kíséretében, mellyel tudtára adja, hogy levelem folytában némi részleteket óhajtana a Herczegnek emliteni.

E részletek leginkább e körül forognak:

a) Igen nagy szükségünk volna arra, hogy Couza herczeg egy két komoly avisot[186] kapjon Párisbol, hogy kedvesen fogják ott látni, ha úgy, mint a tavaly, nékünk most is segéd kezeket nyújt. — Már magától a Herczegtől is jót nyomna egy illy levélke Couzához. — A Császártól egy szó Place által perse hogy döntő parancs volna. — Ez igen fontos.

b) levelem vég, csak delicate[187] érintett pontja, eszközeink szűk voltáról, 's a Császár módjainak bőségéről — szóval egy kis pressiót kívánna. — Szörnyen szeretnék a fránczia Arsenálokból egy pár üteg canon rayé-t.[188] — Hisz azt a Herczeg, vagy mint közvetítője magasabb akaratnak, vagy magától is megtehetné. — Miért ne küldhetne a vő, Ipának *Genuába* — egy levélkével, hogy az nekünk van szánva, ágyut s munitiót. — Ha ezt nem, — bizony adhatnának a privát Chatouilleból[189] is egy pár száz ezer frankot, hogy *itt* tehessek megrendeléseket *Whitwort*-nál, vagy puskákra, revolverekre — vagy a mire kell, szép csendesen, minden zaj nélkül. — Azt mondhatja a H. „adjon Cavour", hiszen add, add, de mi az ahoz képest, a mennyi nekünk kell, hogy az egész Nemzetet egyszerre úgy talpra állíthassuk, hogy imponálhasson Európának, 's *koronáról disponálhasson.*

184 buzgalommal
185 kezdvező
186 értesítő levelet
187 futólag, gyengén
188 vont csövű ágyút
189 magán-pénztárból

c) á) b) pontróli beszélgetés perse attól függ, ha mutatkozik e jó akarat irántunk. Mondja meg neki, hogy az Osztrák Concessióval complet fiascot[190] csinált, 16 főispány rugta falhoz a kínált grátiát. Még Károlyi Györgynek, hazánk leggazdagabb tős gyökeres magnásának, ki eddig nem éppen tölgyfa szilárd volt; még S.-nak sem kell az Osztrák barátság. — Az oppositió olly általános, mint határozott. Soha sem voltunk compactabbak.[191] — Értesse meg velük, hogy hiában manoeuvrirozik a diplomatia Magyar Országot le tartani. Fejére nőtt az a diplomatiának — 's nem hagyja magának általa parancsolni, mint az Olasz nem hagyott. *Cum* vel *contra*[192] használni fogja az alkalmat, 's ha nem jön, teremt magának. Jobb politica legalább *kéz alatt*, egy kis markolható jóindulatot mutatni Nemzetünk iránt; mint elidegeníteni.

Ugyan mit fognak válaszolni?

*

Most privát dolgaimról szokott bizalommal, ha megengedi.

Két éve egy garast sem kereshettem. — Resourceaim[193] fenekén vagyok. — 'S a gond meggörnyeszt. — Tudja, miként e helyzet kénytelensége már múlt tavaszkor arra indított, hogy a Cityben combinatiókat keressek industrialis vállalatokra. — Érdekeimet Croskey képviseli. — Tudja, miként buktunk meg a telegraffal. — Hamar reá Pulszky jelenté, hogy a Genuai (delle due Riviere) vasút Concessiója nyitva van; hogy tapogatózott, 's encouragierozták,[194] hogy ha jó erős financialis combinatiót tudunk elő állítani; — 's magunkat egy bizonyos olasz érdekkel egyesítjük, jól tesszük ha concurálunk. — Meglőn az egyesülés — meg a hatalmas combinatió — Croskey, — a hatalmas Gurney ház (melly a Cautió végett négy millió frank hitelt nyújtott Croskeynak) Devaux & Co. párisi bankár ház stb. — Midőn concurráltunk, az esett értésemre: hogy a concurrenseink között van egy franczia társaság (Parent etc. etc. etc.), mellyet a Palais Royal[195] támogat.

Ép akkor Párison mentem keresztül. Meglátogattam a Herczeget a Légió ügyében. — Elő hozta Croskeyt, 's industrialis terveimet (különben én nem szóltam volna) — el mondtam a Párisi bukást, 's utána tevém: „décidemment j'ai du malheur"[196] — tudtom nékül Herczegségeddel opositióba jöttem Turinban — nem tudtam, engedelmet kérek stb. stb. — elmondatta a dolgot magának, 's *becsület szavával biztosított*, hogy az egész dologról mit sem tud, nem pártolt senkit, eszébe sincs, il ne s'y mêle point.[197]

[190] tökéletes kudarcot
[191] egységesebbek.
[192] Vele vagy ellene
[193] Jövedelmeim
[194] biztatták, bátorították
[195] királyi palota
[196] kétségtelenül nincs szerencsém
[197] ő egyáltalán nem keveredik belé.

Mentem Svajczba — a negociatiók folytak. Midőn Turinba menék (September elején), hozzám jő valami Mr. Barrault (Societé Parent) 's azt mondja, őket a Herczeg pártolja, de azon conditió sine qua non alatt: que les intérêts de Mr. Kossuth doivent être sauvegarde[198] — ők erre ajánlkoznak 's egyesülést kérnek. — Feleltem: nagyon csodálkozom, mert nekem a Herczeg ezt 's ezt mondta; — de enfin[199] nagyon szép, ha róllam úgy gondolkozik, 's én nem volnék idegen az én barátaimat velök combinatióba hozni; — de én ismerem a Turini Kormány decisióját[200] egy bizonyos summán felül nem menni — az én barátim arra nem állhatnak reá — ruinosus[201] dolog volna. — Kérdem: van e nekik olly propositiójuk, melynek elfogadására kilátás lehet? — Ők vagy 15 millióval fellebb beszéltek mint Croskey, tehát azt mondám: az urakat ki se halgatják — minek beszéljünk a levegőbe. — Adieu.

Azonban Mr. Bonnaire nekem az ./. alatti levelet küldte — utóbb Mr. Barrault Párisból írt ://: (kérem küldje visza ezeket). — Ennek feleltem: hogy Croskey az én megbízottam — tegye magát vele rapportba. — Ugyan csak akkor, midön ezt Párisból — (visza jövet) írtam; jött hozzám ismét (a mint mondá, újabb hatalmas financz erőkkel reinforcirozott)[202] Societé Parent nevében valami Marquis vagy gróf Dufrange, Defrange, Lefrange (valami illyen forma), ismételte, hogy a Herczeg az én érdekeimről mit parancsolt reájok, hogy ők azt tökélletesen értik: il faut un budget à la cause des Nationalités, HV nous sommes appelé d'y fournir notre quota d'un couple des millions et nous ne demandons pas mieux qu'a voir occasion de la faire.[203] — Nekünk van Concessiónk a Nápolyi Királytól vasútakra — affaire magnifique[204] — ha Garibaldi megerősíti. — Mi Turinban át adunk az úr megbízottjának egy bankárok által notarialiter[205] kiadott kötelezvényt ennyi 's ennyiről, a mi nevre parancsolni tetszik — 's csak egy bevezető levelet kérünk a Dictátorhoz az úr Turini Agensétől az úr nevében. — Én azt feleltem, hogy ha Turinba mennek, Agensem utasítva lesz, de azon feltétel alatt, hogy Croskeynak része legyen a vállalatban, mert én barátim iránt nem tudok illoyalis[206] lenni. —

Úgy e tele van az ég hegedüvel? — eh bien![207] humbug az egész — infámis humbug.

198 hogy Kossuth úr érdekei meg legyenek védve
199 de végre is
200 megegyezését, végzését
201 omlatag, roskadozó
202 megerősített
203 Szükség van egy költségvetésre a nemzetiségek érdekében, HV mi hivatva érezzük magunkat arra, hogy a mi kétmilliónyi kvótánkat megszerezzük ahhoz, és mi nem kívánunk többet annál, minthogy legyen alkalmunk ezt megcsinálni.
204 pompás dolog
205 közjegyzőileg
206 becstelen, hűtlen
207 nos!

Turinban Jacini Minister uram per bausch und Bogen[208] el vetvén minden propositiókat, midőn a Kamarák kinyitandók valának egy minden elvetettnél *drágább* szerződést kött, de *egészen új básison* egy Olasz társasággal (Sacerdoti, Guastalla Breda etc), 's a Kamarák sanctionálják, de olly feltétel alatt, hogy ha egy holnap alatt (20*ik* 9*berig*) más solid társaság legalább 5% tel olcsóbb propositiót tesz, annak lehessen adni. — — Galliera herczeg 's a Turini Credit mobilier megteszik az illy propositiót — Croskey és társai számot vetnek 's látják, hogy az új basison még olcsóbbat lehet tenni haszonnal, — 's mennek Turinba Ott vannak actu. [209]

Most jön a denouement.[210]

Croskey, mielőtt elmenne, írt Barraultnak a ://: folytán, hogy hát akar e értekezni? Felelet: nagy szerencséjének tartaná, de a mint a dolgok állanak, Parent és társai le mondtak a vállalatról. — —

Nekem azonban Turinból azt írják, hogy Parenték incognito ben vannak más háta mögett.

Nov. 7 kről pedig azt: hogy Guastallaékat a Palais Royal támogatja.

Nov. 8. kán pedig Cavour azt mondja Klapkának: adja *tapintatosan* tudtára Kossuthnak, ne sürgesse a vasútat, ne támogassa Croskeyt — nem adhatjuk nekik, mert Lord John Russel[211] írt Sir James Hudsonnak, hogy gyanúja van, concessiók útján akarnak engem pénzhez juttatni!!

Ez vagy praetextus,[212] vagy nem. Ha igen, minő gyalázatosság! Ha nem, minő nyomorult emberek! — Angliában minden lap (a Timestól kezdve), minden ember tudja 's természetesnek találja, hogy háborúnak kell lenni Velencze miatt — 's nem is kételkedik, hogy Cavournak csak van annyi esze, hogy velünk combinatiót csinál — ennek egész Anglia örvend — Lord John Russel nem nyom egy bakfittyet az angol nép ez universalis véleménye ellen, 's ha az ellen cselekedni merne — elfújnák mint a pozdorját — 's Cavour, kinek ezt mind tudni kell, annyira fél, hogy valamikép a Downing-streeti vén kofa ne gondolja, hogy dolgunk lehet együtt — hogy megsérti a Cityt, 's elvetteti a Statusnak leghasznosabb, legjutányosabb propositióit — csak azért, mert én pártolom.

Hogy bizzuk hazánk szent ügyét egy illy ember szavára, igéretére?

Szegény Croskey bennem támaszt remélt találni 's romlást talált. Bele került a dolog 10 ezer fontjába. Ki nem mondhatom, mennyire restellem.

[208] mindenestül
[209] jelenleg.
[210] megoldás, befejezés.
[211] Ebben az időben külügyminiszter volt Angliában.
[212] ürügy

A mi Nápolyt illeti — Parent-ék azt mondták, hogy felhagytak azzal is — tehát nem adták ki a kéretlen ajánlott — 's a Herczeg parancsára ajánlott kötelezvényt — de azt elérték, hogy Barátaim, kik különben concurráltak volna, nem concurráltak. Adami és Lemmi kapták meg Garibalditól a Concessiót — — mint névviselők, mert első dolguk volt Parentéknak átengedni azt a részt, a mellyre Nápolyi Király concessiója ki terjedett. — —

Minek írom ezeket? — Minek terhelem illy nyomorúságokkal? Én azt hiszem, a Herczeg nevével tudtán kívül játék üzetett — s üzetik — Péter is Pál is az ő pártfogásával takaródzik jog nélkül.

Azonban, vagy felhatalmazta a Herczeg Bonnaire, Barault, Parentékat velem úgy szóllani, 's nekem úgy írni — a mint tették; — vagy nem.

Ha igen: kérném mondjon nevemben köszönetet jó akaratáért, — de egyszersmind tudassa vele, miként adtak annak foganatot — nehogy azon hitben éljen, hogy jó akaratának valami sikere volt.

Ha pedig nem: úgy azt hiszem kötelességem őt felvilágosítani, minő játék üzetik nevével, tudtán kívül.

Bocsánat hosszú levelemért 's a sok pletykáért.

Maradok szíves tisztelettel

barátja
Kossuth

*

28.

London, 1860. december 5.

K. Barátom!

Ma St. Angeba küldtem egy igen fontos és sürgős levelet — ha ben volna a városban, kérem intézkedjék, hogy megkapja mielébb.

Szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

29.

Extrait d'un rapport fait au Comité Natinal hongrois, par son agent confidentiel envoyé dans la Moldo Valachie.

Galacz le 15. Décembre 1860.

„A l'entrevue que j' ai eu avec le Prince (Couza) chez Mr. Place je lui remis le Message du Comité National hongrois dont j'étais porteur.

„L'ayant decacheté il sauta de suité à la fin, pour connaitre les noms des signataires et alors il commenca une serie de recriminations,

d'une violence sans égale. Il déclare qu'il ne traitera *jamais* ni avec le gouverneur ni avec n'importe quel Comité hongrois. Qu'avant tout il était Roumain, prince Roumain et que tout lui commandait d'agir en opposition avec les hongrois les écouter seulement c'était de sa part une trahison vis à vis des siens, parceque pour traiter avec eux il fallait leur abandonner 4/5 de la population Roumaine de la Hongrie (c'est à dire leur abandonner la Transylvanie) et qu'il ne s'y resoudrait jamais.

„Comment! s'ecriat-il — c'est moi Prince Roumain qui permettrait ici en terre. Roumaine l'organisation d'une expedition faites par des Magyars ces oppresseurs seculaires de ma race — jamais! non, jamais je n'y préterai les mains.

„Quant à Klapka s'il vient je le recevrai comme soldat, mais non comme Hongrois, Je ne veux pas en voir, ni en entendre parler, je vais renvoyer du pays tout ceux qui s'y trouvent." — —

„D'ailleurs qu'est ce qui traite ou veut traiter avec moi? C'est le Comité — dites vous — eh bien qu'il m'apperte un mot de l'Empereur, una marque d'approbation, et alors au moins je croirai qu'il n'est pas seul et que je ne compromets pas l'avenir des pays qui me sont confiés — — que l'Empereur me dise un mot, et je marcherai avec les hongrois je me considère ici comme son Lieutenant, comme son aide-de campmais une fois pour tout, sans lui, — rien — rien — rien. — —

Pour résumer voici non opinion. Le prince ne fera rien. On ne peut se fier à lui aucune maniére — il ne traiterait que pour mieux trahir. — Voice ce que Mons. Place me disait à la sortie du Prince de chez lui: „vous voyez que n'est pas facile de lui faire entendre raison; — quand depuis qu'il est à la tête des principautés, il n'a jamais rencontré des uns et des autres que des paroles d'approbation à propos des projets téméraires absurdes" (la conquete de la Transylvanie) qu'il a concus et que les Bratiano et consorts lui ont rabaché à chaque instant. — — — —

Que Dien et j'insiste la dessus vous garde de croire au prince Couza. (Megkell jegyeznem, hogy Agensünk, ki ezt jelenti, Franczia, komoly ember, nem ollyan Lalande féle, ki csak ront, bajt csinál és compromittál. — —)

Agensünk után maga Klapka is megérkezett volt a fejedelemségekben, 's beszélt Couzával, — ime egy kivonat leveléből:

„Jassy, 22. Xber 1860. Nur einige Worte, und zwar auf sicherem Wage, um Sie in Kentnisz zu setzen, dasz hier alles verlohren, und unsere Sache verrathen ist. — Ich suche nur noch vorzubeugen, dasz es is Siebenbürgen zu keinen Schlächtereyen komme, wozu bereits von Seite unserer Gegner, Österreicher und Walacher bereits alle Vorbereitungen getroffen werden. — Kuza hat sich gänzlich gegen uns gekehrt, aus Ärger darüber, dasz man in Ungarn zu neuem Leben

erwachte, aus Wuth, dasz wir ihm nicht wenigstens Siebenbürgen anboten. — — Bitte augenblicklich nach Ungarn Instructionen zu senden, damit man Niemanden mehr hihersende — es ist so weit gekommen, dasz es sogar zu befürchten steht, dasz Kuza sie an die Österreicher ausliefert — er hat wirklich so völlig den Kopf verloren dasz er heute früh Befehl gab gegen 20 junge Leute, die aus Siebenbürgen kamen, an die Gräntze zurückführen zu lassen — und wäre das wahrscheinlich geschehen, wenn wir nicht zeitlich genug davon in Kentnisz gesetzt geworden wären und die Bevölkerung von B. ihre Auslieferung cathegorisch verweigert hätte. — — — Das meiste zum Übertritt Kuza's haben die Österreichischen und Englischen Protestationen beigetragen — *die letzteren gingen beinahe noch weiter als die ersteren.*

Morgen ein umständlicher Bericht — etc.

Jassy, Dec. 23. — Ich bedauere keineswegs, dasz ich hieher gekommen, weil sonst wir sämtlich in Illusionen befangen geblieben wären, die auf unsere fernere Wirksamkeit vom schädlichsten Einflusz hätten werden können."*

„Ich beginne mit Erzählung des Galatzer Verraths" — (dies hat Bezug auf die Waffensendung, und besteht darin, dasz der Galatzer Präfect Cantakuzen, eine durch und durch Österreichische Canaille — vom Frachtbrief Einsicht bekam, der dan nichts eiligeres zu thun hatte, *als* davon 4 Copien machen zu lassen und selbe an die Österreichischen Consule, und den Sulina Mündung bewachenden türkischen Gouverneur von Tulcsa versenden zu lassen, — etc.)

„— Es sind hier mehr al hinreichende Elemente vorhanden für die Vorbereitung eines Coup's. — Seit Jahren zwingt Elend die Székler hier Arbeit zu suchen. In beiden Fürstenthümern mögen Ihrer an 40 000 herumirren. — Es handelte sich also blosz um etwas guten Willen von Seite der Fürsten und etwas Sympathie von Seite der Behörden.

Leider aber kan von einer Verständigung mit ihnen nicht die Rede seyn. Sie sind zu jedem Verrath bereit. — Sie zittern vor den Russen, fürchten die Österreicher und hassen uns. Überdies bestreiten sie uns das Recht ab Siebenbürgen zu besitzen, und hat selbst bei den Gemässigsten die annexations Lust darnach die Oberhand gewonnen. — Ihre Hoffnung geht dahin, dasz wenn sich Ungarn und Österreich hinreichend verblutet haben, ihnen Siebenbürgen und auch Banat als reife Frucht von selbst zufallen wird.

Diese Animosität hätte jedoch nicht viel zu bedeuten, wenn nur Kuza sich nicht geändert hätte. — Er hat sich aber gänzlich geändert. Im vergangenen Jahre schrieb er an den Kayser, dasz er unsere Ansichten volkommen theile, und in Durchsetzung derselben auch das Wohl und die Zukunft seines eigenen Landes suche. — Heute will er von uns, und unseren Plänen nichts mehr hören, und wünscht uns alle zu allen

Teufeln. — Wir sind plötzlich die bêtes noires der Fürsten, der Behörden, der Kammern geworden. Sie thun vereint alles, um Österreich gefällig zu seyn. — Auf diesem Terrain werden wir etwas anderes als Enttäuschungen und Verrath ärndten können. — Leider würde uns selbst der Sturtz Kuzas nichts nützen, weil sein Nachfolger wo möglich noch ärger wäre. — Es scheint beschlossen, dasz zwischen Ungarn und Wallachen kein Bund zu Stande kommen soll.

Ich wiederholle die Bitte unsere Freunde daheim von dem Stand den hiesigen Dinge in Kentnisz zu setzen, damit sie sich nicht falschen Hoffnungen hingebend Ereignisse hervorrufen, die unser Vaterland in namenloses Unglück und Verderben stürzen würden. — In Ungarn giebt es kein Gewehr, und sehe ich unter gegenwärtigen Umständen kein Mittel derem Mangel abzuhelfen. Unter solchen Umständen an einen Aufstand denken bevor nicht eine Hülfsarmee an der Drau angelangt, wäre ein Verderben. — Ich bin von Meuchelmördern umgeben* wer weisz, was die nächsten Tage über mich verhängen, — wenigstens mögen Sie wissen, wie ich unter den gegenwärtigen Umständen denke und fühle.

Falls mich mein Stern beschützt, sehen wir uns Mitte Februars in London wieder. — Klapka."

* Der Fürst schrieb heute an Place. „Je recois un avis des sources officielles qu'un certain Casilovics employé au service de l'Autriche, croae avec une bande de ses nationaux serait arrivé, ou arriverait dans les principautés avec le projet d'assasiner l'individu en question ainsi que d'autres de ses collégues, je vous en avertis donc pour lui recommander la plus grande prudence."

Ez az Osztráknál éppen nem újság. Kétszer küldött ki hasonlóan orgyilkosokat ellenem török földön, egyszer Sumlára, másodszor Kutahiába — a Nagyvezér 's az angol követ hivatalosan adták tudtomra a dolgot; a blue bookban is benne van. — A különös csak az, hogy a helyett, hogy a Kormány fogadta volna az ismert orgyilkosokat, éppen úgy, mint most Kuza teszi, megintett, hogy vigyázzak magamra. — Fegyveres kézzel kellett magunknak elűzni az orgyilkos bandát.

'S a Császár haboz eltörleni ezen Osztrák ház hatalmát! Két év előtt egy felolvasást tartottam az Osztrák ház bűneiről, látta e Ön valaha.

Egyébiránt Klapka avizálva lévén — nem féltem.

[Az első csillaghoz tartozó rész: 375. o.]

* Csak az a baj, hogy ezt hamarébb kellett volna megtudni, 's nem mondani Cavournak, hogy minden rendén van, 's illusioival minket és a kormányt a fegyverküldésre reábírni. Cavour méltán neheztel 's abból a solidaritásnál fogva nekünk is jut.[13]

Kivonat a magyar Nemzeti Bizottmány bizalmasan Moldva-Havasalföldre küldött megbízottjának jelentéséből

Galac, 1860. december 15.

„A herceggel (Couza) való találkozásomkor M. Placenál átadtam neki a magyar Nemzeti Bizottmány üzenetét, melynek megbízottja voltam.

Felbontva azt, azonnal megnézte a levél végét, hogy megtudja az aláírók nevét és akkor rendkívül hevesen szemrehányásokat kezdett tenni. Kijelentette, hogy soha nem fog tárgyalni sem a kormányzóval, sem semmilyen magyar bizottmánnyal. Ő mindenekelőtt román, román herceg, és hogy őt minden arra készteti, hogy a magyarokkal ellentétben cselekedjék, csupán a meghallgatásuk is árulás volt részéről az övéivel szemben, mivel a velük való tárgyalás arra kényszerítené őt, hogy lemondjon Magyarország román lakosságának 4/5-éről (azaz lemondjon Erdélyről), és hogy ő ebből nem enged soha.

„Hogyan! — kiáltott fel — én, egy román herceg, megengedjem, hogy itt, Románia földjén expedíciós szervezetet állítsanak fel a magyarok, fajom évszázados elnyomói — soha! nem, soha nem adom beleegyezésemet ebbe.

Ami Klapkát illeti, ha jön, én fogadom, mint katonát, de nem mint magyart. Látni sem akarom őket és hallani sem akarok róluk, azonnal kiutasítom az országból mindazokat, akik itt találtatnak.

Másrészt, ki az, aki tárgyal, vagy tárgyalni akar velem? Ez a bizottmány — mondja ön — nos, akkor hozzon nekem egy császári szót, a beleegyezés jelét, és akkor legalább azt fogom hinni, hogy nincs egyedül, és hogy nem teszem tönkre a rámbízott országok jövőjét — csak egy szót mondjon nekem a császár, és én akkor együtt megyek a magyarokkal s az ő helytartójának, hadsegédének tekintem itt magam — de egyszer s mindenkorra nélküle — semmi — semmi — semmi."

Összefoglalásul ime a véleményem. A herceg nem fog tenni semmit. Nem lehet bízni benne semmilyen formában. Ő csak azért tárgyalna, hogy még jobban eláruljon. Ime az, amit M. Place mondott nekem a herceg tőle való távozása után: „amint látja, nem könnyű dolog észretéríteni őt; amióta a fejedelemségek vezetője, abszurd és meggondolatlan terveire (Erdély meghódítására) vonatkozólag fűtől-fától csak jóváhagyó szavakat kapott, melyeket megértett, és melyeket a Bratianok és hasonszőrű társaik állandóan hangoztattak.

Hangsúlyozom, hogy az Isten óvja meg attól, hogy higgyen Couza hercegnek."

213 A levél eleje és a vége hiányzik. Tartalmát és egyes részleteit emigrációs iratai III. kötetének 270—271. lapjain közli Kossuth.

(Meg kell jegyeznem, hogy Agensünk, ki ezt jelenti, Franczia, komoly ember, nem ollyan Lalande féle, ki csak ront, bajt csinál és compromittál.)

Agensünk után maga Klapka is megérkezett volt a fejedelemségekben, 's beszélt Couzával — ime egy kivonat leveléből:

„Jassy, 1860. december 22. Biztos úton csupán néhány szót közlök, hogy tudomására hozzam Önnek: itt minden elveszett és ügyünket elárulták. Csupán azt igyekszem megakadályozni, hogy Erdélyben mészárlás törjön ki, amihez osztrák és oláh ellenfeleink már minden előkészületet megtettek. Kuza teljesen ellenünk fordult afeletti dühében, hogy Magyarországon új életre ébredtek, dühében, hogy legalább Erdélyt nem ajánlottuk fel nekik. Azonnali utasítások küldését kérem Magyarországra, hogy senkit se küldjenek ide. A helyzet annyira elfajullt, hogy félő, Kuza kiszolgáltatná őket az osztrákoknak. Valóban, annyira elveszítette a fejét, hogy ma reggel megparancsolta 20 Erdélyből érkező fiatalember visszaszállítását a határra, ami valószínűleg meg is történt volna, ha idejében nem értesülünk róla és a b-i lakosság nem tagadja meg határozottan a kiadatásukat. Kuza átállásához leginkább az osztrák és angol tiltakozások járultak hozzá, — ez utóbbiak még talán inkább, mint az előbbiek.

Holnap részletes jelentést küldök stb.

Jassy, december 23. Semmi esetre sem bántam meg, hogy ide jöttem, mivel különben valamennyien illuziókban ringattuk volna magunkat, amelyek további tényekedéseinkre igen károsan hatottak volna."*

„A galaci árulással kezdem." (Ez a fegyverszállításra vonatkozik és a lényege az, hogy Kantacuzi, a galaci előljáró — egy minden ízében osztrák érzelmű gazfickó —, betekintést nyert a szállítólevélbe. Ezután legsürgősebb teendője az volt, hogy négy másolatot készíttessen a szállítólevélről, és ezeket az osztrák konzuloknak, illetőleg a Szulinatorkolatra felügyelő tulcsai török kormányzónak elküldje, stb.)

„Több mint elegendő elem létezik itt egy csíny előkészítésére. A nyomor évek óta arra kényszeríti a székelyeket, hogy itt keressenek munkát. A két fejedelemségben 40 000-en bolyonganak. A fejedelmek részéről tehát csupán jóindulatra van szükség, a hivatalok részéről pedig szimpátiára.

Sajnos szóba se jöhet a velünk történő megegyezés. Minden árulásra készek. Remegnek az orosztól, félnek az osztrákoktól és bennünket gyűlölnek. Azonkívül elvitatják tőlünk Erdély birtoklásának a jogát, és még a mérsékelteknél is győzött az elfoglalási kedv. Abban reménykednek, hogy ha Magyarország és Ausztria kellőképpen elvérzett, akkor Erdély — és talán a Bánát is — érett gyümölcsként hullik az ölükbe.

Ez a rosszindulat Kuza megváltozása nélkül azonban nem jelentene sokat. Kuza azonban teljesen megváltozott. A múlt év során azt írta

a császárnak, hogy nézeteinkben teljesen osztozik, és ezek megvalósításában a saját országának a javát és jövőjét is keresi. Ma sem rólunk, sem a terveinkről nem akar hallani, és valamennyiünket az ördögbe kíván. Jelenleg nem kívánatosak lettünk a fejedelmeknek, a hivataloknak és a kamaráknak. Mindent megtesznek egységesen, hogy megnyerjék Ausztria tetszését. E területen csalódásnál és árulásnál egyebet nem fogunk aratni. Sajnos, Kuza bukása sem használna nekünk, mivel utóda talán még rosszabb lenne. Elhatározottnak látszik, hogy Magyarország és Románia között ne jöjjön létre szövetség.

Megismétlem otthoni barátaink kérését, hogy tájékoztassuk őket az itteni dolgok állásáról, nehogy hamis reményektől eltelve olyan eseményeket idézzenek elő, amelyek hazánkat rettenetes szerencsétlenségbe és romlásba dönthetik. Magyarországon nincs lőfegyver, és a jelenlegi körülmények között nem látok semmilyen eszközt, amivel e hiányt meg lehetne szüntetni. Ilyen körülmények között felkelésre gondolni, mielőtt egy segédhad a Drávához érne, bűn. Orgyilkosok vesznek körül,* ki tudja, mit hoznak számomra a következő napok — legalább tudja Ön, hogy a jelenlegi körülmények között, hogy gondolkodom és érzek.

Abban az esetben, ha csillagom megóv, február közepén Londonban találkozunk. Klapka."

* A fejedelem írt ma Place-nak. „Hivatalos forrásból hallottam, hogy egy bizonyos Kazilovics nevű, Ausztria szolgálatában levő horvát ügynök, nemzetiségi bandájával megérkezett volna vagy megérkezne a fejedelemségekbe azzal a tervvel, hogy meggyilkolja a kérdéses személyt, valamint társai közül másokat is. Erről önt figyelmeztetem, tehát a legnagyobb elővigyázatosságra intem."

Ez az Osztráknál éppen nem újság. Kétszer küldött ki hasonlóan orgyilkosokat ellenem török földön, egyszer Sumlára, másodszor Kutahiába — a Nagyvezér 's az angol követ hivatalosan adták tudtomra a dolgot; a blue bookban is benne van. — A különös csak az, hogy ahelyett, hogy a Kormány fogadta volna az ismert orgyilkosokat, éppen úgy, mint most Kuza teszi, megintett, hogy vigyázzak magamra. — Fegyveres kézzel kellett magunknak elűzni az orgyilkos bandát.

'S a Császár haboz eltörleni ezen Osztrák ház hatalmát! Két év előtt egy felolvasást tartottam az Osztrák ház bűneiről, látta e Ön valaha.

Egyébiránt Klapka avizálva lévén — nem féltem.

[Az első csillaghoz tartozó rész: 378. o.]

* Csak az a baj, hogy ezt hamarébb kellett volna megtudni, 's nem mondani Cavournak, hogy minden rendén van, 's illusioival minket és a kormányt a fegyverküldésre reábírni. Cavour méltán neheztel 's abból a solidaritásnál fogva nekünk is jut.

30.

Duplicatum

London, 1860. december 22.

Kedves Barátom!

Kifejezhetlen bánat és aggodalom közt írok.

A mai Times telegramjai közt ez áll:

Dresden Friday. *The official Dresden Journal* of to day contaire the following: Count Ladislaus Teleki the Hungarian refugee who had arrived home with a false english passport has been arrested *and delivered upto Austria.*[214]

Irtózatos! nem hinném, ha a hivatalos Dresdai lapra nem hivatkoznék.

Feszítse meg minden erejét a herczegnél, Thouvenelnél, a Császárnál, *a megsértett humanitási jog nevében,* hogy lépjenek közbe.

Mondom, a megsértett humanitási jog nevében, mert:

ál passussal utazott e? nem tudom, de becsületemmel kezeskedve teszek bizonyságot, hogy szorosan magán ügyében utazott — útjának politicával semmi köze nem volt — általában semmi czélja, tárgya, a mi akár az Osztrákot, akár a Szászt, akár mi Kormányt a világon csak a legtávolabbról is aggaszthatna, érdekelhetne.

Hiszen ha politicai czélból utazott volna — *én tudnám.*

De ez nem elég. Elutazása előtt nekem Genfből ezeket írta. (Nov. 26.) „Énnekem most *sürgető személyes ügyben* vagy tíz tizenkét napig utaznom kellend. Megnyugtatásodra mondom, hogy utam nem személyes 's nem párbaj.

Ennyit írt. Tehát, hogy nem politicai czélú volt útja, becsületemmel erősíthetem. Hová szándékozott? nem írta.

'S ime ki adták az Osztrákoknak!

Illyes még nem történt soha sem Töröknél, sem Kereszténynél. Fegyverrel kezünkben menekültünk Török földre 's nem adtak ki. — A Zultán háborúra volt inkább kész, mint sem kiadjon, 's az Angol és Franczia pártolt az *emberiség joga* nevében.

Pártoljon most is.

Ha ál passussal utazott, ám bűntette legyen a Szász Kormány tör-

[214] Drezda, péntek. A mai drezdai hivatalos lap a következőket közli: Teleki László gróf, magyar menekültet, aki hamis angol útlevéllel érkezett haza, letartóztatták és átadták Ausztriának.

vénye szerint, vagy utasította volna vissza per Schub,[215] ha tetszik, de ki adni az Osztráknak csak azért, mert született Magyar, ez kebel lázító barbárság.

Ki legyen az emberiség jogainak pártolója, ha nem a franczia kormány.

Én dolgozom Londonban, otthon Ön dolgozzék Párisban.

Duplicatumot küldök St. Angeba.

barátja
Kossuth

Kun József százados és *Bőhm Jakab*

[215] toloncolás által

KÁROLYI SÁNDOR TÁBORNOK BESZÁMOLÓ JELENTÉSE RÁKÓCZIHOZ AZ ERDÉLYI HADI HELYZETRŐL 1706 TAVASZAN

A Századok 1957 1—3. számában közli egy tanulmányomat: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc hadihelyzetéhez Erdélyben 1705 novemberétől 1706 nyár elejéig. Ebben a közleményemben vázoltam II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának erdélyi eseményeit a szerencsétlen zsibói csata után (1705. november 11.). Ebben a csatában kellett volna Rákóczinak megakadályozni azt, hogy Herbeville császári marsall a magyarországi haderővel Erdélybe bevonuljon az ott végszükségben küzködő Rabutin marsall megsegítésére. Ez nem sikerült, Herbeville Rabutinnal találkozott s Rákóczi újabb nehéz feladat megoldása előtt állott.[1] Vissza kellett szereznie neki az Erdély feletti hatalmat, hogy erdélyi fejedelemségét a valóságban is elfoglalhassa. A zsibói vesztett csata után a csatában részt vett hadinépének egy részével kivonult Erdélyből, s visszatért a magyarországi hadszíntérre. Erdélyben hagyta Károlyi Sándor tábornokot, akinek hadteste, bár a zsibói csatatér közelében volt, a harcban nem vett részt. Erre a haderőre támaszkodva remélte Rákóczi, hogy a csatában szétszórt és Erdélyben bujdosó katonái ismét összegyülekeznek, Erdélyben újabb ezredeket állíthat fel, s mindezeket Károlyi komandója alá helyezve, kiszorítja a császáriakat Erdélyből.

Az a feladat, amit Károlyi kapott, elég nehéz volt. Nehéz terepviszonyok között, a közeledő télben kellett neki tért nyerni és kizavarni a császári helyőrségeket táborhelyeikről. Károlyinak Rákóczitól kapott megbizatása úgy szólt, hogy állítson fel Erdély északi határán egy védelmi vonalat Tasnád—Dés között s erre a bázisra támaszkodva igyekezzék tért nyerni déli irányban.

Említett tanulmányom részletesebben leírja Károlyi tevékenységét és a keze alatt harcoló népi ezredek hősies aprólékharcait. Adataimat — túlnyomó részben eddig még nyilvánosságra nem került eredeti jelentésekből merítettem, amelyek az Országos Levéltárban a Rákóczi-

[1] Herbeville átvonulását Magyarországon Erdélybe, lásd: Markó Árpád: Herbeville marsall útja Erdély felé. Hadtörténelmi Közlemények, 1935. évf. A zsibói csata részletes leírása: Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér könyve, 289. és köv. o.

szabadságharc iratgyűjteményének Rákóczi—Aspremont részében és a Károlyi-család levéltárában találhatók.

A feltalált eredeti okmányok, helyzetjelentések, levelezések gyűjteményéből ezúttal az egyik, talán legfontosabb, — mert általános képet nyújtó —, iratot közlöm eredeti helyesírásával teljes szövegében. Ez Károlyi Sándor tábornok részletes helyzetleírása. Kelt Abrudbányán 1706. március 29-én. Ezt a fontos jelentést Károlyi nem merte a többékevésbé bizonytalan postajáratokra bízni, hanem Hadadi György kapitányt küldte, mint futártisztet Rákóczinak akkor Egerben volt főhadiszállására. Egyben felhatalmazta őt arra, hogy személyesen adja elő a Fejedelemnek mindazt, ami ebben az iratban van és fűzze hozzá a még esetleg szükséges magyarázatokat. Ez az irat fogalmazványi példányában az Országos Levéltár említett gyűjteményében van, címe: Hadadi által proponálandó declarátió.[2] 73 pontban állítja össze mindazt, amiről a Fejedelmet tájékoztatni akarja. Kezdi a hadihelyzet ismertetésével, azután áttér gazdasági, pénzügyi kérdések taglalására, leplezetlenül ismerteti a hadak körében megmutatkozó bajokat és javaslatokat tesz a tisztikar több tagjának a kicserélésére.

A hadihelyzetről örvendetes módon azt jelentheti, hogy a Fejedelemtől kijelölt bázisvonaltól előnyomulva dél felé, már Abrudbánya—Zalatna vidékéig minden a kurucok kezében van, a vonal azután felkanyarodik Nagyenyedig, Kocsárdig, tehát a Maros völgyének ez a fele is idetartozik, onnan Tordáig, majd Kalotaszeg vidékéről az Aranyos folyó melléke is az ő birtokukban van. A közlekedési utak, hágók, Arad és Erdély között a kurucok kezében vannak. Közli azután az ellenségről kapott híreket, megerősítve azt a hírt, hogy a császári sereg Erdélyből valószínűleg ki fog vonulni.

Hadadi kapitány április első hetében érkezett Egerbe. Hogy melyik napon tudta előadását Rákóczi előtt megtartani, arról pontos adatunk nincsen, de ismerjük a Fejedelemnek levelét Károlyihoz Egerből 1706. április 9-éről, amelyben már említést tesz Hadadi odaérkezéséről és visszautazásáról.[3] A választ írásban küldi el Károlyinak. Mégpedig azért, mint ebben a levelében írja, mert: ...„úgy látom sehogy sem kívánja Kegyelmed levelében, hogy hitelt adjak (Hadadi) szavainak, kihez képest én is rövidebbnek láttam lenni, kevesebb munkának is az Kegyelmed 75. punctumira választ adni, mintsem az ő szavaira." Ennek az írásbeli válasznak azonban megvan a Rákóczitól saját kezűleg írott fogalmazványa az Országos Levéltár említett Rákóczi iratai között, s azt az Archivum Rákócziánum I. kötetében olvashatjuk.[4]

[2] Országos Levéltár. A Rákóczi szabadságharc levéltára. Rákóczi-Aspremont rész, C. 62. fast.
[3] Rákóczi levele Károlyihoz. Archivum Rákócziánum, I. oszt. I. k. 512. o.
[4] Rákóczi keltezés nélküli sajátkezű fogalmazványa. Arch. Rák. I. oszt. I. k. 514. és köv. o.

A Hadadival küldött jelentés így hangzik:

Nemzetes és vitézleő Hadadi György kapitány uram által kegyelmes urunk eő Nagyságha előtt az ide való jövetelnek, operatioknak és egyéb közönséghes haza javát nézendő dolgoknak alázatossan proponálandó declaratioja.

1mo Alázatossan fogja kegyelmed kegyelmes urunknak detegálni, hogy Belényes vidékére való hadak jövetelének alkalmatosságával elfogatot az váradj labanczoknak passussa s uttya, ki által megh zabolázása is fogh következni.

2do Hogy Isten szent nevének velünk való munkálkodása által pap mezej, belényessi, desznaj, halmágyi, brádi vidékek kegyelmes urunk eő nagyságha birodalma alá estenek, kiket szükségh is manuteneálni.

3tio Nem külömben Abrud és Zalakna bányák is egész vidékestül apprehendáltattak Brádtul fogva Fejérvárigh, onnét Enyedigh, onnét Kocsárdik az Maros innet való fel szabadossan birattatik. Attul fogva pedigh Tordáigh és onnét a' Kalota szegigh az Aranyos mellyéke egészen occupáltatott.

5. Kolozsvár, Gyula, Torda, Enyed, Fejérvár, Déva felé való szüntelen portázásnak és próbáknak könnyen practicálandó modalitássa és Török országra szorultaknak[5] velünk való megh edgyezésre szabad passus nyittatott.

6. Az aradi ráczságnak erdélyi armádával való megh edgyezésre deserviáló passussok annyira el fogattattak, hogy semmi úton-módon conjunctiójára való módgya nem lészen, jól vigyáztaván azon passussokra.

7mo Innét következhetik, hogy ha az németnek az Maros mellett történnék ki indulása,[6] ezen passusokon lévők azonnal ki tanulhatnák, egyszers mind ártásra való alkalmatosságot is mindenkor találhatnának.

8. A Marosson túl lévő földre való szabados portázásnak módgya is kezünknél lévén, az Török országra allatomban való correspondentiának folytatására szabad módunk adatott.

9. Kalota szegben lévő hadakkal et vicissim és onnét kegyelmes urunkhoz az híreknek communicatioja vagy correspondentiának megh tartása szabadon folyhat.

10 Ha tisztek praeficiáltatnak az kénesőnek és aranjnak jövedelmes haszna az haza előmenetelére s jovára fordíttathatik. De ezeknek megh marasztására jó commando kívántatik, a' kinek esze legyen nagyobb, mint szíve, ha mind kettő edgyütt lészen, annyival nagyobb haszna lehet az hazának is belőle.

[5] A harcok során a törököktől még megszállva tartott bánáti területre, Temesvár környékére vetődött kuruc katonák.

[6] Rabutin marsall még az év elején parancsot kapott Bécsből, hogy hadserejével a tavasz folyamán vonuljon fel a magyarországi hadszíntérre. Ezt kellett volna Károlyinak megakadályozni.

11mo Azon commandonak pedigh ollyannak kellene lenni, a' ki ordertül halgatna és mind azokban punctualiter volna és melléje jó két ezer hajdu, annak por, golyóbis, kova bővön és ezer lovas, a' ki próbákra ki járhasson, rendeltetnék.

12. Az föld népe azon vitézleő rendel egyett fogh érteni, csak megh ne szomoríttassék. Nem külömben Zalakna táján is ezen kívül kellene lenni két ezer könnyű hadnak, Belényes vidékén legh aláb ezernek, Kalota szegben hasonló képpen és a' többi lineákon fel az Szamos mellett egész Beszterczéigh, ez által az egész feöld conserváltatik.

13. Hogy ha az németh az Maros mellett indul ki, az itt való gyalogh a' föld népével az kajani, halmágyi, brádi és desznaj szorossokon széltében eresztegetheti egész Jenőigh, az lovas azon túl. A Kalota szegtül fogva való corpus Beszterczéigh ha egy corpusban veszi magát, akár merre széltében mehet Erdéllyben, ha pedigh két corpust csinál, egyik Besztercze háta megett a' székelly földére, a másik Heszdod felé Gyalu háta megett az Aranyos székre, azonnal az székellységh fel támad.

14. Hogy ha penigh a' német Sibo vagy Karika vagy Bánnya felé menne ki, tehát az kalota szeghi corpus csapdozná, az itt lévő penigh egész Erdélly országát Szebenigh három nap egészen el buríthatná.

15.[7] Itten az arany florenis Ungaricalibus 6
oroszlányos tallér florenis Ungaricalibus 2.40
imperialis tallér florenis Ungaricalibus 2.80
a forintos florenis Ungaricalibus 1.40
a máriás denariis 40
a susztáks denariis 16
a poltura denariis 44

járván, abbul szép haszon proveniál, ha az méltósághos fejedelem fejér pénzt küld mind arany váltásra, mind marha vásárlásra.

Az arany golyóbis a' finum eddigh váltódot egy nehezék florenis Ungaricalibus 3, denariis 30,

az por arany (ezüst pénzen értvén) florenis Ungaricalibus 3.

16. Most inducálhatnánk, hogy két része az váltásnak lenne ezüst pénz, az harmadik libertáson illy modalitással, hogy augeáltatnék az valora, mivel az aranynak is augeáltatott,

7 Rákóczi szabadságharcának pénzügyi kérdéseivel behatóan foglalkozik és a különböző pénznemeket felsorolja Huszár Lajos: A kuruckor érmészete c. tanulmánya. A Rákóczi Emlékkönyv I. kötetében. Még részletesebb adatokat hoz a kurucok pénztörténetének szakembere, dr. Esze Tamás, több ezzel foglalkozó értkezése. Felsorolásukat lásd: Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába, I. kötet. 464. oldalán.

az arany golyóbisért ezüst pénzül florenos Rhenenses 2
libertásul penigh florenos Rhenenses 1
in summa egy nehezék fl. Rh. 3
augeáltatnék az valora denariis 30
az arany pornak penigh ezüst pénzül fl. Ung. 2, den. 20
libertásul fl. Ung. 1, den. 10
in summa egy nehezék fl. Ung. 3, den. 30 30
auctioja lenne den. 30

Ezen auctioval az menne végben, hogy igazabban és bővebben hoznák bé az aranyat s nem rejtenék úgy el, szaporábban is munkálkodnának.

17. A libertással való toldással penigh kevesseb ezüst pénz menne a váltásra és így réz poltura is kellene. A fejér pénznek nevelkedet valorával is nagy haszon lenne az fel váltandó aranybul.

18. Ennek fel váltására való tisztségét Bágyonitul[8] semmiképpen nem lehet el venni, hanem ad interim substituálhatni valakit.

19. Inspector ahoz ez előtt sem volt szükségh, most sem kívántatik, kivált a' ki mostan távulyrul inspiciállya és azután csak pengeti az aranyat.

20. Azt is szükségesnek látom, hogy minden hellységben az bányászok után alattomban vigyázók legyenek és azoknak ígéret légyen, hogy vigyázzanak az bányászok után, ha igazán adgyák-é bé az aranyat vagy sem?

21. Felette nagy hasznot látnék benne, ha az méltóságos fejedelem napi számos bányászokat ha csak százat is inducálna, kik szüntelen dolgozván, az proventus minden váltás nélkül lenne, az után tovább extendáltathatnék cum tempore, érre penigh az arany váltó inspiciálni könnyen reá érkeznék.

22. Az ispánokat hellyben állítottam az egész jószágban, melly is három ispánságbul álló.

23. De mivel ezek oeconomicumok és énnekem azokrul semmi orderem és intimatiom nincsen, azért udvarbírót nem tettem, tartván jövendőben, hogy magamnak vagy maradékimnak ne vettessék szemére, hogy illyen roszszat, alkalmatlant tettem, ki miá ennyi kár lett, hanem kegyelmes urunk hová hamaráb praeficiállyon, hogy az haszon vétel eő Nagyságha számára inducáltathassék.

24. Ezelőtt eő Nagyságha idejében Harsányi János[9] volt, kit is igen serény és kemény ember lévén most is constituálni akartam, de az egész jószágh miként supplicál, eő Nagyságha megh láthattya, itten penigh nincsen ollyan alkalmatos ember más, hanem Karancsi Sigmond, az ki ezen dolognak most is egész promotora volt, szüntelen velem correspondeálván.

[8] Bágyoni Zsigmond az abrudbányai aranybeváltó hivatal tisztje, és az erdélyi bányaművek vezetője.
[9] Harsányi János kuruc főhadnagy.

25. Ehez csekély opiniom az, hogy a' mennyire a' munkát látom, Bágyoni Sigmond mind arany váltást, mind udvarbírságot jó szám tartóval végben vihetne, mert ispánok jók vadnak, mind az által állyon kegyelmes urunk kegyelmességében, de sokára ne halladgyon, hogy az proventusban fogyatkozás ne légyen.

26. Ha hogy kegyelmes urunk eő Nagyságha penigh kegyelmessen méltóztatik reám relaegálni, mind ezt, mind egyebeket méltóztassék kegyelmessen írott orderül ki adni, meddigh extendállyam authoritásomat, hogy jövendőben azzal számot adhassak, hogy volt parancsolatom reája. Én quo ad militaria mivel kötelességem, orderem kívül is valamit tehetek, tészek, de ad oeconomica semmi kötelességhem nem lévén, tartván a' jövendőtül, bánom, az mit eddigh cselekedtem is, ez után penigh írot commissio nélkül nem cselekedhetem s eő Nagyságha sem kívánhattya.

27. Mivel penigh fegyver között vagyunk, a' mi ma mienk, holnap másé, a' ki ma az ellenséghé, holnap enyim, azért nem látom módgyát, hogy rendivel folytathassék az oeconomia, hanem in disordine is a' mi haszon lehet, nem fogyasztani, hanem szaporítani igyekezem, ha eő Nagyságha magamra bízza.

28. De mivel eő Nagyságha gratiájábul talám helyettem is más fogh be jönni, azért én ment lennék ettül, bár csak ad militaria érkezhetném az sok rosz tiszt mellett.

29. Kiknek csak mostani cselekedeteket is bőven declarálhattja Hadadi Györgj uram, edgjütt Dévának el veszésével.[10] Én most is commando lévén itten az ellenségh előtt vagyok, az jó réghi tisztek három ezeren nem mertenek Fejér várigh orderem szerént menni, hanem Belényeshez hátam meghé mentenek s ottan is félnek.

30. Ennek én orvossághát jól tudnám, de mivel eő Nagysághának kedves kapitánnya,[11] nem kívántam hozzá nyúlnom, hanem eő Nagyságha lássa, mit csinál velek plus verbis, quam opere. Hogy eleinte szolgált, magha hasznára volt, Diószeghet könnyen megh vehette, a' mennyi ellenséghe volt, Szatthmárra könnjen bé mehetet, mikor mások ki éheztettek, de coetero egész kuruczságha semmi. Belényesnél is az rácz fel verése más által esett jobban, de csak most volna jó, akár mi eördögh volt ez előtt.

31. Mivel e' minapi pironságh sem fogott rajta, eő Nagyságha vagy hivassa magához vagy bocsássa haza pihenni, az vicéje penigh talpigh

[10] Déva várát a császáriak 1705. október 5-én zárták körül. Csáky András kuruc várkapitány 1706. februárjáig szívósan védte azt, azután kénytelen volt a lövőszer és élelem teljes kifogyása után kapitulálni. Hadifogságából, a Vajdahunyadi várból májusban kiszökött.

[11] Nevét Károlyi ne említi, de leveleiben többször panaszkodik erre a tisztre, hogy hivalkodik a szabadságharc kezdete óta teljesített szolgálataival, de most hasznavehetetlenné vált. Rákóczi válaszában ezt a tisztet sem veszi védelmébe.

jó ember, véghez viszi az parancsolatott. Én addigh is mind Bonét,[12] mind Gencsit haza bocsátom tavaszt szántani, ez ezereket mindenikének Nyuzó és Draguly commandoja alá adom, ki is már velünk vagyon. Ha ilyen emberek nem lésznek, én egyedül tíz felé nem szakadhatok.

32. Orosz Pál[13] komám uram is az házát emlegeti, mire, nem tudom. Leveleit veti ugyan okul, de talám a' marokba szorító álmos könyvecskét akarja forgatni és jövendő szerencséjét látni. Ha eő Nagyságha el bocsáttja, oda is egy jó próbáló generális kellene, mert magoktul a' tisztek semmit nem tésznek, nógattam a' próbára, mert már Szent György hava lészen, poros az út Erdéllyben, próbálhat, csak merjen.

33. Nádaskaj[14] sem érne egy babot, az gyalogh tisztek mind részegek, nem heábán nem verjük megh az németet, eleget töröm magamat, miként tegyem jóvá.

34. Csekélly opiniom szerént Pekri[15] uram jó volna a' más oldaltra, holott had három annyi vagyon, mint én velem, mivel nagyobb informatioja vagjon az úrnak Erdéllyben, dependeálni is inkább kívánnék tüle, hogy tanulhassak, hogy sem hitem sértődésével tudatlan commandoval kegyelmes urunknak és az hazának kárt tégyek, kinek közi egy óra s én is bűnös vagyok penigh.

35. A hadak mundérozására már nékem lészen gondom, azon kegyelmes urunk semmit se busullyon, csak méltóztassék eő Nagyságha Ajtainak megh parancsolni, függjön tölem, megh mutatom azt eő Nagysághának, hogy pénz is több lészen. — Hogy az hadaknak annyi restantiájok vagyon, oka:

36. Első: mikor Forgács uram Szécsénben ment,[16] Orosz Pál úrnak azt mondotta, hogy az hadakat egész septemberre ki fizette, azomban némelly ezernek csak 4 hóra, némellynek hatra fizettenek és így az egész erdélyi hadnak kinek tíz, kinek tizen két hóra való restantiája vagyon egész eddigh, noha azoknak az húsuk is defalcáltatik, mert percipiálták. Ezekrül való extractusokrul írtam Kecskemétinek és Koklácsnanak.

37. Az több had mind az én kezem között forgott szüntelen való operatiokban fel s alá járásban, kinek se cassája, se fizető mestere nem volt, hanem hol együtt, hol másutt vetettenek néki egy-két hóra s fél

[12] Bóné András, Gencsi Zsigmond, Nyúzó Mihály és Draguly Farkas kuruc lovasezredesek.

[13] Orosz Pál kuruc brigadéros.

[14] Nádaskay György lovasezredes.

[15] Gróf Pekry Lőrinc tábornagy, erdélyi főúr, ismeri az ottani viszonyokat, embereket és tanultabb katona, ezért szeretné Károlyi, hogy ő venné át tőle az erdélyi hadműveletek vezetését.

[16] Gróf Forgách Simon tábornagy. Az 1705-i hadjáratban ő volt az erdélyi hadműveletek vezetője. A Fejedelem őt a széchényi országgyűlés után, 1705. december 26-i rendeletével reguláris gyalog- és lovaszredek szervezésével bízta meg, Kassa székhellyel. Arch. Rák. I. oszt. X. k. 1. o.

hóra etc. és így kinek nyolcz, kinek hat hóra exsurgál már eddigh az restantiája.[17]

38. Mostan már ha egyszer s mind ki nem fizettyük kétt holnapon kívül, ugyan csak fen fogh maradni az restantiájok s mentül továb hallad, annál nagyobbra exsurgál.

39. Az husát penigh én semmi fundamentalis ratioval nem defalcálhatom, mert egész júliustul fogva az egész hadaimra az commissariatusságh három száz marhát, én penigh csak Vácznál az hadam marháját eöt százat adék az commissariusságnak, mind azolta az Isten égi mannával tartotta eőket, mert nem hogy húsa (kit defalcálhatnék) lett volna, de mégh kenyere sem volt három s négy hétigh s ollykor nyolcz hétigh is. Most is eleget koplalnak.

40. Ugyan az keserves, hogy mégh is a' kik mindenkor hellyben vadnak, úri módon házoktul hadakoznak, mint ha vadásznának, mégh is nincsen restantiájok, sőt fejér pénzül is fizetnek néha s azon fellyül nem az status effectivusra veszik az fizetést és naturalis intertentiot, hanem juxta portiones. Megh bocsássanak eő kegyelmek, de egy lisztbül valók lévén s egy úr szolgáj, noha a' kik mint szolgálnak, úgy érdemlik béreket is, de ámbár ne lenne úgy, csak volna egy aránt.

41. Ha mi uy földbül és tartománybul ki nyomjuk is az ellenséget, mégh eddigh mindgyárt fiscus rapiálta, az vitézleő rendnek semmi nyerességhe nem lehet egyéb, hanem ha ráczott vágh, rongyos háti bőr, ha németet vagy eöszve hasogatott rosz dolmánnya, bőr plundrája, kinek semmi haszna.

42. Hanem eő Nagyságha méltóztassék megh engedni, hogy a' mit nyerünk, legyen mienk az szegénység jován kívül, az jószágok legyenek fiscusnál és oeconomizállyon belőle. Eddigh is mi haszna volt? Egyéb nem, hanem a' fiscus magha épült és a' bonumokat a' németnek conserválta, a' mint hogy csak Dunán túl s Erdéllyben vött annyit el, a' kivel be éri.

43. Az repartitiot is el küldöttem kegyelmes urunknak, kibül megh láthattya eő Nagyságha, minemű darab nyert földbül interteneáltatik az had. Mégh abban desznaj, halmágyi és bradi dominiumok nincsenek, a' kik csak bizonyos summában] administrállyák az élést.

44. Az Oeconomicum Consilium rendetlen kívánságárul írtam volt alázatossan eő Nagysághának, hogy a' melly jószágomat bírom, arrul való productiot kíván, nem hogy jámbor és hív szolgálatomért approbálná. Én is producálhatnám s producálnám is, de törvényem sérelmének hellyben állításáért kötvén fel fegjveremet, továb nem kívánom magam is rontanom, hanem is competenti foro et coram competenti judice producálom, instántiámat penigh suspendálom akkorra, megh akarván mutatnom, hogy nem csak az enyém, hanem a' többi is, kire

[17] A Századokban megjelent közleményemben részletesen kitértem az erdélyi ezredek indokolt panaszaira, az elmaradt zsoldfizetések miatt és zúgolódásaikra rossz elhelyezésük és silány ellátásukra vonatkozóan.

nézve nem vétek eő Nagysághának, ha azon jószágok eránt juridicis remediis pro futura successorum cautela élek, mert bánnám, ha az Consilium Oeconomicum bene meritis jó prókátoroknak és scribáknak distrahálná s el halgatásommal jövendőben successorimnak szereznék kárt, kirül eő Nagysághát alázatossan követem. Énnekem senkié sem kell, csak az magamét, feleségemét ne vegyék el, az országh gyűlésén megh mutatom, ha élek, ha el vészek, talán támaszt Isten gyámolt maradékimnak. Méltóztassék inkáb eő Nagyságha consolálni szegény anyámat azon instántiájában magha kegyelmességébül s nem kívánni azt az Consilium törvénytelenséghét.

45. Hellenbach[19] sem váltotta fel a pénzt, ha csak uyobban nem méltóztatik eő Nagyságha az eránt parancsolni, holott penigh már kegyelmessen committált volna felőle, kegyelmed nevemmel alázatossan köszönje megh eő Nagysághának.

46. Kecskemétiekkel mint, hogy történt dolgom, kegyelmed eő Nagysághának voltaképpen declarálhattya s kérje nevemmel alázatossan eő Nagysághát, méltóztassék törvényre relegálni, megh mutatom s próbálom, mint succedál feöldes úrnak jobbágyával való perlekedése.

47. Az Maroson való hajóknak csináltatásábul, úgy Toroczkón való vass macskáknak, lánczoknak készítésébül egyebet nem gondolhatok, hanem hogy az Maroson indítaná ki az gyalogját éléssel, munitioval, azon bocsáttya le, a' lovássa penigh az Kajánon megyen ki és Szegednél vett hidat az hajókbul s azokat ottan fogia conserválni, úgy hogy ha operatiokat akar tenni, az Tiszán fogia fel vitetni, de hiszem micsoda operatiot tudna tenni Szolnokon kívül, annak is az Tiszában, Zagyvában vonatnám az földet, hadd ne kiáltana berdott[20] benne, mint Dévában, Hunyadban etc.

48. Kire nézve az Csongrádnál levő corpust ha mégh fel nem állította, állíttassa fel, mert mind arra s mind az ráczságh distractiójára felette szükséghes.

49. Az vármegyék, úgy hallom, revocálták Nánáson lött obligatiójokat, mellyrül mi némű levelet írtam nékik, párját eő Nagysághának kegyelmed megh mutassa s kérje, hogy eő Nagyságha méltóztassék maga is nékik serio intimálni vagy kezem alá hadni, hadd hordozzam meg eőket tár szekér nélkül egy nyárs szalonnával ezen az havasokon, bizonyára megh mutatom, hogy kongón nem csak aranját váltok, de nemességhet is veszek.

50. Alázatossan azt is jelencse kegyelmed kegyelmes urunknak eő nagysághának, hogy ha generális Sennyej István uram ezerében Sennyej Ferencz urat lehet-é már instelláltatnom, vicéjének Szekeresit, feő strása

[18] Károlyi több levelében tesz említést arról, hogy egyik uradalma birtoklásának dolgában pereskednie kell a gazdasági tanáccsal.

[19] Báró Hellenbach János Gottfried, selmeci bányagróf, országos adminisztrátor.

[20] A császári őrségek szokott igazoltató kiáltását: „Halt! Wer da?" (Állj! Ki vagy?) Mondták magyaros fonetikával „Berdó"-nak.

mesterének Bélányi Jánost, ki is jó tanult legény, Francziára is járt.[21]

51. Az hajdú városi ezer is mégh csak úgy vagyon, most Krucsaj János commenderozza, annak Domahidi László jó volna, mást Tiszán innet nem tudok, a' kinek mind esze, mind katonasága megh volna, ha Tiszán túl való lészen penigh, most is roszsz ezer, de sokkal roszszabb lészen. Vicéjének Ujvárossi jó lészen. Kenyheczinek már az Sosé és Lubyé[22] kezinél vagyon.

52. Szappanos dögh,[23] vicéje nem eléghséges, eő Nagyságha provideállyon arrul is, mert sok rosz heverő tiszt vagyon.

53. Csáki László uram ezere is mint marad? mert ha kezénél maradna, Bik László[24] jó volna az hajdú várossi ezer kapitánnyának, mi haszna, ha nincsenek feők, csak tűvel-hegyel vadnak az ezerek. Teleki uramé sem tudom már, miben marad, mind ezekrül kegyelmed igyekezzék eő nagyságha kegyelmes resolutióját venni.

54. Pekri uram írja, hogy kegyelmes urunk eő Nagyságha Szappanos Mihálly ezerében lévő székelyeket is kegyelmednek conferálta volna, azért én adgyam ki. Én ha azokat ki adom, semmi sem lesz azon ezerbül. Inkább csekély opinióm az volna, ha hogy kegyelmes urunk eő Nagyságha azt parancsollya, mivel maga is dögh az kapitány, másként is Isten nélkül való, nem had közé, azért Hatházival mennyenek Bercsényi uram ispotállyában,[25] az székely had Pekri uramhoz, a' többi pedigh Vay László uram ezeréhez, ezt jobnak hagyom, mint sem ezer legyen az neve, semmi valósága. A török országhiak Nyuzó mellé mehetnek azon ezerbül.

55. Komlossi Sándort eő Nagyságha applicállya valamire, az hada légyen Fonáczié vagy Fonáczival edgyütt Drágulyé.

56. Vay László uram is írja, hogy nem szolgálhat, az ezere nagy fogjatkozással vagyon. Monoki seregej mégh is oda vadnak az regularis hadban, eő Nagyságha méltóztassék parancsolni Fáj Mihály seregestül más egy hadnagy Soós János ezerébül, Pécsi László seregestül mennyenek előbbeni ezerekre.[26]

57. Prinyi Miklós[27] uram szegény Szappanos hajdúit kívánnya, már penigh én Ecsedinek adtam, eő Nagyságha ha parancsol róla, viszsza adhatom s Ecsediét más honnét ki pótolom, csak az vicéjét, Ujvárosit

[21] Belányi János kuruc főtiszt, mint volt császári tiszt járt az örökösödési háború francia hadszínterein.

[22] Krucsay János, Domahidy László, Ujvárossy István, Kenyheczy János, Soós János, Luby György kuruc ezredesek.

[23] A „dögh" kifejezés ebben a vonatkozásban „beteg„-et jelent. Szappanos Mihály kuruc ezredes betegeskedő, döglődő ember, rövid idő múlva meg is halt.

[24] Gróf Csáky László, Bikk László, Hadházy lovasezredesek.

[25] A szécsényi országgyűlés után hadikórházak felállítására is sor került. Bercsényi intézkedett ebben és Besztercebányán, Gyöngyösön, Debrecenben, Pápán és más helyeken is állítottak fel „hadi ispitál"-t.

[26] Komlóssy Sándor, Fonáczy Mihály, Vay László, Monoky Ferenc ezredesek, Fáy Mihály és Pécsi László kuruc főtisztek.

[27] Báró Perényi Miklós kuruc brigadéros.

küldgye visza eő Nagyságha Forgács uram mellől. Úgy is, a' mint látom, nem úgy fogtanak az reguláris hadhoz, hogy légyen valami belőle.

58. Az huszti tisztek megh maradhatnak, mert az belényessiek mind csak czégér alá valók,[28] hanem a' belényessi hajdúk mennyenek be Husztban, az lovassa circiter 40 az mennyen Kárándi Mihálly[29] ezerében. Így tudóm, hogy mind az lovas, mind az gyalogh ezerek, valakik kezem alatt vadnak, alkalmasint complete és jó formában lésznek.

59. Eddigh eő Nagyságha informátiombul bővön megh érthette, hogy az rabok szabadulását[30] sem aluttam el, az Aradon levőkért már a' rabokat, kik Ecsedben voltanak, mind be küldöttem. Az erdélyieket is egészlen elaboráltam, csak Munkácsrul és Kassárul hoznák eőket, de az tisztek igen negligensek, eő Nagyságha méltóztassék megh fenyíteni eőket, az Isten megh vér bennünket.

60. A szatthmári és medgyessi nemesekrül eő Nagyságha tudósícson, hol lésznek, azokért szegény Csákit,[31] reménlem, ki szabadíthatnánk.

61. Naláczi György és Josika uramékrul is méltóztassék eő Nagyságha parancsolni, kiket ígérjek be?

62. Gönczi Jánost[32] Bercsényi uram mégh sem küldötte alá Orosz Pál uram ezerében, holott szükséges volna.

63. Sepochrul penigh Rabbutin mit replicált, eő Nagyságha láthatta, úgy az méltósághos urak kedves házas társaikról is.

64. Azt is alázatossan jelentheti kegyelmed, hogy ide circiter 2000 hajdúnak való puskák kívántatnának. Jól emlékezem az eő Nagyságha kegyelmes parancsolattjára az flinták el szedetése végett, közel telik az ezerekbül 600, de mivel mostanság az ellenségh előtt vannak, el nem küldhettem, hanem eő Nagyságha méltóztassék a' pulhákokat[33] ide küldetni, ezeket mindgyárt helyében küldöm.

65. Kard is kellene vagy 2000, kovábul is nagy szükséghe vagyon az hadnak, jóllehet eő Nagyságha parancsolt volt az eránt Munkácsra, de ottan sem tanáltatott. A mellett parancsolna eő Nagyságha vas és üvegh golyóbist is csináltatni, mind jó volna az hajdúnak az is.

66. A mundért mivel defalcáltatni kell az hadnak, tettem ollyan rendelést, hogy az fizető mester oszsza ki is, hogy defalcatióját is fizetésébül annak idején vehesse ki, csináltatását, készítését Krucsai Márton uram effectuállya.

67. Az mellettem lévő adjutántnak és hadi bírónak temérdek lévén dolga, hogy csak anyi légyen fizetések, mint egy regiment béli hadi

28 Itéletet alá valók, azaz felelősségre vonandók.
29 Kárándy Mihály ezredes.
30 A rabok kicserélése ügyében Károlyi többször levelezett Rabutinnal. Közleményemben közlök erről adatokat.
31 Gróf Csáky András dévai várkapitányt érti, aki azonban még kicserélése előtt megszökött fogságából.
32 Naláczy György, Jósika Dánihel, Gönczy János ezredesek.
33 „Pulhák"-nak hívták a kurucok a Lengyelországban vásárolt (polyák) puskákat.

bírónak, adjutántnak, lehetetlen, hanem eő Nagyságha kegyelmessen méltóztassék resolválni, miként fizettessek nékik.

68. A minap hír nélkül lineánkon által jött kereskedőknek[34] dolgát eő Nagyságha miben hadta, kegyelmed investigállya, ha eő Nagysághának teczenék, jó volna törvényre relegálni és ha mi esik rajtok, senki nem fogh bennünket okozhatni, de úgy sine exemplo condonálni rosz példa, el venni is nehéz, mert reváncsott adhatnak.

69. Szudricsánnak ha mestert találok, karó helye,[35] Moyses deákott[36] úgy hallottam, hogy eő nagysághához lett volna obligatus s eő Nagysághátul volt is mind gratiája, mind protectiója, kirül eő Nagysága méltóztatván informálni, ha úgy, eőtet is Szudricsány után küldöm s törvényeket Rabuttinnal communicálni foghom, ha csak mostanságh Abruk bánjáért reám megh nem haraghszik.

70. Mind Máramaros, Szabolcs vármegye revocálta Palocsai György[37] eöcsém tiszteire való tett qvereláját, kit Nagysághodnak, úgy hiszem, magha is fogh remonstrálni eő kegyelme, megh láthattya Nagysághod, minémű hamisságot követnek, mi nem a' réghi nemes vér vagyon mostan az vármegjékben, hanem némettel megh korcsozott,[38] hazugsággal tellyes, azért becsületet sem érdemelnek külömbet. Én bizony véres pallossal compellálnám eőket, mert se hiteknek, se confoederatiójoknak, se házájokhoz való szeretetnek semmi sikerétt és indulatra való szikráját nem látom.

71. Kegyelmessen méltóztatott vala kegyelmes urunk eő Nagysága committálni nekem, hogy az vármegyék colonellusinak instructiót csináltam volna. Heverésemben el is követtem volna, de hogy az vármegyék revocatiójának és ablegatiójoknak végétt nem tudhattam, hallasztottam, hanem alázatossan kérem eő Nagysághát, méltóztassék kegyelmessen intimálni az vármegyéknek, hogy válaszok reám relegáltatott, azért azon ablegatusok jőjenek hozzám, eörökké megh szolgálom az eő Nagysága kegyelmes gratiáját.

72. Noha én csekélly tehecségem szerént valamit tudtam, eő Nagysága kegyelmes parancsolattyábul és engedelmébül mindeneket el követtem, de mivel sokat kelletik költenem, fizettetnem és commissiókat adnom pro publico regni servitio, tartok az jövendőtül, hanem eő Nagy-

[34] Ezekben a napokban egy Mehemed nevű török kereskedő öt társával átjött a kurucok vonalán. A kurucok megsarcolták őket. Orvoslásért Rákóczihoz folyamodtak. Erről szóló levelek: Arch. Rák. I. o. I. k. 502. és Károlyi. Oklevértár. V. k. 442. és köv. o.

[35] Szudricsán István kapitány fegyelmetlenségért halált érdemelne. (Karóba kellene húzatni.)

[36] Miticzky Mózes deák császári alezredes március közepén kuruc fogságba esett. Érdekes kihallgatási jegyzőkönyvét közleményemben teljes tartalmában közlöm.

[37] Báró Palocsay György kuruc brigadéros.

[38] „Korcsozott", ebben az értelemben korcsá vált, hitvány.

ságha méltóztassék in scriptis ki adatni az éránt való kegyelmes annuentiáját, hogy jövendőben maradékim is remonstrálhassák, mi mellett procedáltam és cselekedtem.

73. Mint hogy kegyelmes urunk eő Nagyságha az postaj correspondentiáknak observátióját s cursussát kegyelmessen méltóztatott resolválni, az eránt concinnált postalis tabellának valósághos mássát alázatosan eő Nagysághának transmittáltam.[39]

Mind ezeket alázatos szolgálatomnak le tételével kegyelmes urunknak eő Nagysághának alázatossan repraesentálván, egész tehecségével azon légyen kegyelmed, hogy mindenekre punctatim viszont kegyelmes urunknak eő Nagysághának kegyelmes resolutióját vehesse.

Datum Abrudbányae die 29. mensis Martii anno 1706.

Kegyelmes urunknak generálissa

Károlyi Sándor.

A Fejedelem lelkiismeretesen áttanulmányozta Károlyi jelentésének minden pontját s megfogalmazta válaszát a következő címmel: „Hadadi György kapitány hívünk által proponáltatott punctumokra adatik válaszul." Majdnem minden pontra pontosan válaszol. Intézkedni fog megfelelő szakemberek küldéséről az arany és kéneső váltásához. A 15., 16., 17. pontokban javasolt pénzügyi műveleteket elfogadja. Bágyonit megerősíti állásában. Karancsi Zsigmondot kinevezi udvarbírájává. Károlyi panaszkodik, hogy Rákóczi egyik kedves tisztje nem érdemli meg a belé helyezett bizalmat, s folyton azzal kérkedik, hogy ő már a felkelés első napja óta a Fejedelem híve. A nevét nem említi s válaszában Rákóczi sem mondja meg. Erre az a válasza, hogy bármilyen vitézül is viselkedett valaki a felkelés kezdetén, ha később rosszá válik, nem érdemel kíméletet. Minden fegyelmetlen és kötelességét nem teljesítő tiszt ellen szigorúan fog eljárni személyválogatás nélkül: „vagyon törvény s igazság, s Ő Kegyelmének adatott hatalma, személyválogatás nélkül éljen vele." Károlyi jelentésének 40. pontjában felsorolt sérelmeket nem tartja indokoltaknak. A hadihelyzet sokszor nem engedi meg azt, hogy minden ezred élete egyforma legyen, a katonának néha nyomorogni kell, néha lehet dőzsölni is: „Hiszen Ő Kegyelme (Károlyi) is lakott az kismartoni aranyas palotákban, midőn mi Tokaj alatt az hóháton dudorgottunk a sátorban." Oktassa ki katonaságát, hogy a tisztességes katona nem nyereségért, zsákmányért szolgál, hanem hazafiúságához képest magáért, s gyermekeiért fegyvert fogván, azoknak szabadságáért harcol. De jól tudja, hogy a tisztek sok istentelenségeket követtek el a szegény katonák hátrányára. Ezt nem szabad tűrni.

[39] Károlyi a Fejedelem főhadiszállásához vezető postajárat rajzát mellékelte jelentéséhez.

A hadak elhelyezésével a javasolt helyeken egyetért. Az ezredparancsnokok beosztása, változtatása felől intézkedni fog. Puskák, mundérok küldéséről gondoskodni fog. A posta-vonal iránti javaslatot elfogadja, de ahol még harcok folynak, a katonák vigyék tovább a postát.

Hadady ezzel a fejedelmi válasszal azonnal visszament Erdélybe, április 13-án már nem volt Egerben.[40]

Markó Árpád,
a történettudományok kandidátusa.

[40] Rákóczi levele Károlyihoz. Eger. 1706. április 13. „... az kovákat Hadady elmenetelivel itt felejtették."

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1956. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

BIBLIOGRÁFIÁK

Béres András—*Módy* György: A hajdúság történetének és néprajzának irodalma. (Források, tanulmányok, cikkek.) (Bev. Balogh István.) Debrecen, 1956. 51 p.
/Alföldi füzetek 3./

Dezsényi Béla—*Falvy* Zoltán—*Fejér* Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954. (Szerk. — —) Bp. Művelt Nép, 1956. 159 p.
/Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 36./

Dokumentáció. (Külföldi levéltári szakfolyóiratok cikkeinek jegyzéke.) — Levéltári Híradó. 1956. 2—3. sz. 259—278. p.

Életrajzok — életművek. Folyóiratcikk-bibliográfia. 1955. szeptember — 1956. július. (Összeállította: E. Köves Erzsébet.) Kiadja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. [1956.] Soksz. 11 db.

Életrajzok — életművek. Index az 1955-ös évfolyamhoz. (Összeáll. E. Köves Erzsébet.) Kiadja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Bp. 1956. Soksz. 24 p.

Az 1955. évi hazai hadtörténeti irodalom bibliográfiája. Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 361—381. p.

A Hadtudományi Könyvtárba érkezett külföldi művek jegyzéke. (1954. július 1.—1955. december 31.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 221—242. p.

Kőhalmi Béla: Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény „Hazánk felszabadulásáról" és a tömegekhez forduló bibliográfia problémái. — Társadalmi Szemle. 1956. 5. sz. 135—142. p.

Külföldi történeti folyóiratok repertóriuma. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 183—198. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1956. április—június.) — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 198—199. p.

A magyar munkásmozgalom történetével foglalkozó, 1955-ben megjelent könyvek. — Párttörténeti Közlemények. 1956. 2. sz. 192—194. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1955. július 1.—december 31.) — Századok. 1956. 1—2. sz. 292—307. sz.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1956. január 1.—július 30.) — Századok. 1956. 4—6. sz. 854—871. p.

Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888—1943. évfolyamaihoz 1—44. évfolyam. (Összeáll.: Kovalcsik József, Rázsó Gyula stb.) Bp. Hadtörténelmi Int. 1956. 311 p.

Sopron bibliográfiája. (1943. szeptember 1-től 1954. december 31-ig.) — Soproni Szemle. 1955. 1—4. sz., 1956. 1—2. sz.

Sopron bibliográfiája. (Pótlás 1943. szeptember 1-től, 1954. december 31-ig. (Összeáll.: Csapody István, Csatkai Endre stb.) — Soproni Szemle. 1956. 1. sz. 93—96. p.

ÁLTALÁNOS ÉS GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK

Birtalan Győző: Orvosi tanácsok katonák részére a XVII. század elején. (R. Mindener „Medicina Militaris"-ából.) — Katonaorvosi Szemle. 1956. 3. sz. 240—251. p.

Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve. 17. Szerk. Gerevich László. Bp. Akad. K. 1956. 367 p. 2 t.
A kötet tartalmából:
G. Magyar Mária: A budai vár fegyverleletei.
Gerő Győző: Adatok a budai vár törökkori építészetéhez. A Fehérvári rondella építéstörténete.

Csajnikov, I.: A hadtörténelem fontos kérdése. — Néphadsereg. 1956. 82. sz. 4. p.

Dömötör Gergely: A fegyverek története. I—II. — Néphadsereg. 1956. 10. sz. 4., 32. sz. 4. p.

Emlékkönyv hazánk felszabadulásának és az orosházi Szántó Kovács Múzeum fennállásának 10 éves évfordulójára. (Összeáll.: Nagy Gyula.) Orosháza, Szántó Kovács Múzeum Baráti Köre, 1955. [1956.] Soksz. 278 p. 1 t.
A kötet tartalmából:
Dénes György: Orosháza 1848—49-ben a forradalom és szabadságharc idején.

Engels [Friedrich] Frigyes: A hadsereg. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 3—39. p.

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem évkönyve 1955. (Fel. szerk.: Tamás Lajos.) Bp. Tankönyvk. 1956. 570 p.
A kötet tartalmából:

Galántai József: A szovjet hadsereg segítsége a magyar népnek a felszabadulás idején.
Siklós András: A Tanácsköztársaság történetével foglalkozó marxista irodalom.
G. Fazekas Erzsébet: A népi demokratikus forradalom előfeltételei érlelődésének néhány kérdése Magyarországon a felszabadulás előtt.

Az Esterházy-család hercegi ágának levéltára. Összeáll.: Bakács István. Bp. LOK, 1956. Soksz. 276 p.
/Levéltári leltárak 2./

A fegyverzet kialakulása és fejlődése, a korszerű hadviselésben alkalmazandó fegyverek. Kiad.: a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség. Bp. Szikra ny. 1956. 19 p.

Kommendi István: A hadtáp szerepe és jelentősége haladó katonai hagyományainkban. — Katonai Szemle. 9. sz. 192—194., 10. sz. 170—176. p.

Kumorovitz L[ajos] Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. (II., befejező közlemény.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 77—119. p.

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának évkönyve. Folia archaeologica. (Új-folyam.) 8. (Szerk.: Mihalik Sándor.) Bp. Művelt Nép, 1956. 214 p. 24 t.
A kötet tartalmából:
Éri István: Adatok a kígyóspusztai csata értékeléséhez.
Rózsa György: Rákóczi „fogadtatása" a szultánnál.
Király Ferenc: Szibériai magyar fogolytáborpénzek. (1916—1921.)

Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Szerk.: Kovács Endre. [Bev.] (Hanák Péter.) [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Művelt Nép, 1956. XV., 456 p. 2 térk.

Mátrai Károly: A Hadtörténelmi Intézetben. — Néphadsereg. 1956. 148. sz. 3. p.

Puskás János: A harckocsi fejlődésének története a II. világháború végéig. — Katonai Szemle. 1956. 9. sz. 177—191. p.

Razin E. A.: A hadművészet története. A rabszolgatartó társadalom kora háborúinak hadművészete. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 3—25., 2. sz. 9—26., 3—4. sz. 40—62. p.

Szijj Róbertné: Látogatás a kiállításokra készülő Hadtörténelmi Múzeumban. — Néphadsereg. 1956. 70. sz. 4. p.

Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon 1867—1918. Szerk. Pach Zsigmond Pál, Sándor Pál. [Kiad. a] Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Bp. Szikra, 1956. 391 p.
A kötet tartalmából:
Tokodyné, Puskás Julianna: A nemzetgazdaság militarizálásának hatása a parasztság helyzetére az első világháború idején.

Tanulmányok a népi demokráciák történetéből. 1. Szerk. Perényi József. Ford. [és kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Akad. K. 1956. 336 p.
A kötet tartalmából:
Angelov, Dimitar: A török hódítás és a balkáni népek harca a hódítók ellen.
Vianu, Simion: Részletek a román népnek a török iga lerázásáért és a függetlenség kivívásáért folytatott harcából. (Adalékok a XVIII. századvégi román-orosz kapcsolatok történetéhez.)

Vajda Gábor: Marx Károly a hadseregről és a hadviselésről. — Néphadsereg. 1956. 105. sz. 2—3. p.

I. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Hely- és vártörténet

Dercsényi Dezső—*Pogány* Frigyes—*Szentkirályi* Zoltán: Pécs. Bp. Műszaki K. 1956. 264 p. 1 t.
/Városképek — műemlékek./

Fitz Jenő: Csókakő vára. Székesfehérvár, Szfvári ny. 1956. 12 p.
/István Király Múzeum közleményei. B sor. 1. sz./

Fitz Jenő: Török erődítések Fejér megyében. 1. r. Székesfehérvár. 2. r. Párkányok. Székesfehérvár, Szfvári ny. 1956. 2 db.
/István Király Múzeum közleményei. B sor. 7—8. sz./

Fodor Ferenc: Szatmárvár. (Egy török- és kuruckori végvár életrajza.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 63—116. p.

(*Gerevich* László): A budai vár. Bp. Fővr. Emlékfelügyelőség. — TTIT, 1956. 15 p.

(*Gerevich* László—*Gerő* László): A budai várpalota története. Bp. Akad. K. 1956. 199—308., 785—836. p. 5 t.
/Kny. a Budapest Műemlékei c. kötetből./

Héjj Miklós: Visegrád. Bp. Képzőművészeti Alap, 1956. 69 p. 1 t.
/Műemlékeink./

Korompay György: Veszprém. Bp. Műszaki K. 1956. 234 p. 1 t.
/Városképek — műemlékek./

Lükő Gábor: A gyulai vár. — Élet és Tudomány. 1956. 36. sz. 1145—1150. p.

Rózsa György: Régi várképek. Bp. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma, 1955. [1956.] Soksz. 14 p. 22 t.

Somogyi Nóra: Tudósítás Kinizsi [Pál] várából. [Nagyvázsony.] — Új Világ. 1956. 32. sz. 4. p.

Magyar őstörténet. A rómaikori és népvándorláskori Magyarország. Magyarország hadtörténelme 1956-ig.

Alföldi M[ária]—*R[adnóti* Aladárné]: Providentia Augusti. To the question of limes fortifications in the 4th century. Bp. [Akad. K.] 1955. 245—260. p.

Balanyi György: Hunyadi [János] és Kapisztrán [János]. — Vigilia. 1956. 8. sz. 393—402. p.

Bónis György: István király. Bp. Művelt Nép, 1956. 171 p. 8 t. /Magyar Történelmi Társulat 6./

Csillag Ferenc: Hunyadi (János) törökverő serege. — Élet és Tudomány. 1956. 30. sz. 954—959. p.

Egy halhatatlan hadvezér. (Hunyadi János.) Írta: A. A. — (Magyar Rendőr. 1956. 32. sz. 7. p.

Elekes Lajos: Hunyadi János. — Századok. 1956. 4—6. sz. 509—516. p.

Elekes Lajos: Mátyás és kora. Bp. Művelt Nép, 1956. 188 p. /Magyar Történelmi Társulat 5./

Elekes Lajos: A nándorfehérvári diadal. — Szabad Nép. 1956. 202. sz. 4. p.

Esze Tamás: „A nép megvédi hazáját". A nándorfehérvári győzelem ötszázadik évfordulója. — Magyar Nemzet. 1956. 172. sz. 7. p.

Geréb László: Hunyadi János halála egykorú irodalmunkban. — Irodalmi Újság. 1956. 32. sz. 1. p.

Gosztonyi Péter—*Keserű* István: Kortársak Nándorfehérvárról. — Új Világ. 1956. 29. sz. 4. p.

Hollós Korvin Lajos: Hunyadi János 1398—1456. — Szabad Ifjúság. 1956. 189. sz. 4. p.

Horváth Miklós: A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 27—58. p. 1 t.

Hunyadi [János] emlék-kiállítás (halála 500. évfordulóján). [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztály[a]. Bp. [Házi soksz.] 1956. 13 p.

„Itt törtek össze rabigát..." (Hunyadi János.) Írta: V. B. — Magyar Rendőr. 1956. 30. sz. 7. p.

Komjáthy Miklós: A magyar nép és Európa Nándorfejérvár után. — Magyar Nemzet. 1956. 188. sz. 5. p.

Komjáthy Miklós: A nándorfehérvári győző. — Természet és Társadalom. 1956. 8. sz. 449—452. p.

Makkai László: Hunyadi János halálának ötszázadik évfordulójára. — Szabad Nép. 1956. 224. sz. 4. p.

Maksay Ferenc: Hunyadi [János] halálának évfordulóján. — Magyar Nemzet. 1956. 189. sz. 3. p.

Melich János: Szibinyáni Jank. [Hunyadi János.] — Magyar Nyelvőr. 1956. 2. sz. 129—138. p.

Mocsár Gábor: Hadak villáma — Hunyadi (János.) — Szabad Nép. 1956. 173. sz. 4. p.

Nagy Kálmán: A középkor legnagyobb magyar győzelme: a nándorfehérvári csata. — Szabadság. 1956. 28. sz. 5. p.

A nándorfehérvári diadal 500. évfordulójára. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 3—8. p.

Parragi György: A hazaszeretet és emberszeretet lovagja. (Hunyadi János.) — Magyar Nemzet. 1956. 190. sz. 1—2. p.

F. Petress Éva—*Fitz* Jenő: Fejér megye rövid története. 1. r. A legrégibb időktől a honfoglalás koráig. Székesfehérvár, 1956. 34 p. /István király Múzeum közleményei. B sor. 3. sz./

Rohonyi Gábor: A nándorfehérvári diadal. 1456. július 22. — Néphadsereg. 1956. 171. sz. 4. p.

Székely György: A huszitizmus és a magyar nép. — Századok. 1956. 3. sz. 331—367., 4—6. sz. 556—590. p.

Szücs Jenő: Hunyadi János. — Új Hang. 1956. 8. sz. 51—54. p.

Szücs Jenő: Hunyadi János. (Történelmi tanulmány. A szemelvényanyagot összeáll. Pálmai József.) Bp. Hazafias Népfront, 1956. 39 p. 4 t.

Szücs Jenő: Hunyadi János, a törökverő hős. — Politikai Értesítő. 1956. 7. sz. 239—245. p.

Szücs Jenő: Népek összefogása. — Hunyadi [János]. — Új Világ. 1956. 29. sz. 4. p.

Tóth Gyula: Hunyadi János halálának 500. évfordulója előtt. A nagy hadvezér életútja. — Néphadsereg. 1956. 181. sz. 4. p.

Tóth Sándor: Hunyadi [János] hadserege és harcászata. — Néphadsereg. 1956. 187. sz. 2—3. p.

Tóth Sándor: Hunyadi János hadvezéri művészete. — Katonai Szemle. 1950. 9. sz. 167—176. p.

Tóth Sándor: Népének védelmezője, a török egyetlen félelme: Hunyadi János. — Katonai Szemle. 1956. 8. sz. 107—116. p.

Váczy Péter: Hunyadi János. — Élet és Tudomány. 1956. 30. sz. 941—945. p.

R. Várkonyi Ágnes: A hazáját védő nép legyőzhetetlen. A nándorfehérvári csata 500-ik évfordulójára. — Szabad Ifjúság 1956. 172. sz. 7. p.

Magyarország hadtörténelme 1527—1847

Esze Tamás: A kuruc szabadságharc ábrázolása irodalmunkban. — Csillag. 1956. 8. sz. 345—355. p.

Cseh-Szombathy László: I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 43—76. p.

Csillag Ferenc: Budavár visszafoglalása 1686-ban. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 150—157. p.

Fitz Jenő: „Székesfejérvár veszéséről való história". Wathay Ferenc énekeskönyvéről. — Fehérvár. 1956. 4. sz. 403—416. p.

Fitz Jenő: Végvári harcok Fejér megyében. Székesfehérvár, Szfvári ny. 1956. 28 p.
/István király Múzeum közleményei. B sor. 12. sz./

Gottreich László: Egy példamutató kuruc ezredes (Winkler Vilmos.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 143—146. p.

Gottreich László—*Nagy* László: Testvérnépek a Habsburg elnyomók ellen a 17—18. században. — Néphadsereg. 1956. 38. sz. 4. p.

Kaposvári Gyula: „Oly igen szép, erős Szolnok vára vala..." A szolnoki vár a törökkorban. — Jászkunság. 1956. 1. sz. 36—40. p.

Klaniczay Tibor: „Zrínyi Miklós" c. doktori disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta Pirnát Antal.) — MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. 1956. 9. kötet. 3—4. sz. 391—401. p.

Köpeczi Béla: Hogyan látta [II.] Rákóczi [Ferenc] 1705. elején a szabadságharc helyzetét. — Századok. 1956. 1—2. sz. 211—220. p.

Krizsán László: Török vázlat Szigetvár 1566. évi ostromáról. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 147—151. p.

Makkai László: A kuruc nemzeti összefogás előzményei. (Népi felkelések Felső-Magyarországon 1630—32-ben.) [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Akad. K. 1956. 344 p. 1 térk.

Maksay Ferenc: Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 26—42. p.

Maksay Ferenc: A Thököly-szabadságharc levéltára. — Levéltári Közlemények. 1955. 65—79. p.

Manga János: A török háborúk emlékei a magyarországi szlovák népdalokban. — Ethnographia. 1956. 3. sz. 241—261. p.

Markó Árpád: Helyzetjelentések II. Rákóczi Ferenc szabadságharcából. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 177—188. p.

Nagy László: Adatok az edelényi-besenyői csata történetéhez 1604-ben. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 152—154. p.

Nagy László: A császári hadsereg támadása a Bocskai-szabadságharc ellen, 1604. őszén. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 117—149. p.

Nagy László: Drégelypalánki ütközet. — Katonai Szemle. 1956. 10. sz. 163—169. p.

Nagy László: Okmányok a Bocskai-szabadságharc idejéből. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 291—332. p.

Nagy László: Testvérnépek összefogása a Bocskai szabadságharc idején. — Néphadsereg. 1956. 26. sz. 2. p.

Palotás János: Bocskai István. — Népakarat. 1956. 39. sz. 4. p.

Procházková, Helena: A török a cseh-morva népköltészetben. Bp. Akad. K. 1955. [1956.] 509—520. p.
/Klny./

Rohonyi Gábor: Hajdúles. — Katonai Szemle. 1956. 5. sz. 109—118. p.

Rohonyi Gábor: A szomszéd népekkel együtt a török hódító ellen. — Néphadsereg. 1956. 28. sz. 2. p.

Szabó István: A hajdúság kialakulása. Debrecen, Alföldi ny. 1956. 11 p. 7 t.

Szabó István: A hajdúság kialakulása. — Alföld, 1956. 3. sz. 50—57. p.

Szendrey István: A szatmári béke első kihirdetése. /Gróf Pálffy János patense./ Debrecen. [Franklin ny.] 1955. [1956.] 56 p.

Sziklay László: A szlovák históriás énekek problémájához. — Filológiai Közlöny. 1956. 1—2. sz. 113—124. p.

Szücs Sándor: Háry János bajtársai. Verbunkos- és obsitos-történetek a Nagykúnságból. Szolnok, 1956. 56 p.
/Jászkúnsági füzetek 3./

Tóth Gyula: A kuruc táborozás. — Katonai Szemle. 1956. 7. sz. 105—112. p.

Tóth Gyula: II. Rákóczi Ferenc katonai munkásságáról. — Néphadsereg. 1956. 74. sz. 2. p.

Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Képek a törökvilágból. (Vál. és az előszót írta: Réz Pál.) Bp. Ifjúsági K. [1956.] 360 p.

A [tizenhetedik] XVII. századi és XVIII. századeleji függetlenségi harcok. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 138—139. p.

A végvárak falai alatt. Eger vára. — A Hazáért. 1956. 11. sz. 7. p.

Vita a Thököly-szabadságharc főbb kérdéseiről. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 124—125. p.

Magyarország hadtörténelme 1848—1919

Balázs József: Magyar katonák az 1918-as csehországi polgári demokratikus forradalomban. [Hadtörténelmi apróságok.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 179—181. p.

Balázs József: A magyar Vörös Hadsereg északi ellentámadásának előkészítése. — Katonai Szemle. 1956. 6. sz. 157—164. p.

Balázs József: Nemzetközi ezredek a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. — Néphadsereg. 1956. 60. sz. 2. p.

Bánhidi Lajos: Emlékezem Lenin elvtársra. — Telefon. 1956. ápr. 28. 2. p.

Barta István: Csányi László a szabadságharc kormánybiztosa c. kandidátusi disszertációjának vitája. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 99—107. p.

(Borcsik Salamon): Nagykállótól — Komáromig. /Egy 48-as szabolcsi honvéd naplója./ [Kiad. és] (bev. Soltész István.) [Nyíregyháza] 1956. Szabolcs-Szatmár m. ny. 25 p.

Borus József: A nép a Tiszavonal védelmében. /1849. január—április./ — Jászkúnság. 1956. 2. sz. 51—55. p.

A debreceni munkásmozgalom története. A munkásmozgalmi szervezkedés kezdetétől a Tanácsköztársaság leveréséig. (Írták: Fésüs Lajosné, Takács Emília, Irinyi Károly stb. Szerk. Varga Zoltán.) Debrecen, Alföldi Magvető, 1956. 303 p.

Dér Ferenc: Leninnel a Kreml folyosóján... — Néphadsereg. 1956. 95. sz. 3. p.
[Kiss Lajos dandárkomisszár, az SZKP. 8. kongresszusának delegátusa.]

Dezsényi Béla: Tábori nyomdák a szabadságharcban. — A Könyvtáros. 1956. 3. sz. 201—203. p.

Dienes András: Isaszeg (1849. február 27.) — Magyar Nemzet. 1956. 130. sz. 4. p.

Dienes András: Segesvár. — Magyar Nemzet. 1956. 219. sz. 4—5. p.

Dömötör Gergely: A Magyar Tanácsköztársaság hadigazdasága. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 120—149., 3—4. sz. 208—239. p.

Erényi Tibor: A magyar szakszervezeti mozgalom története 1848—1917 között. Bp. Népszava, 1956. 68 p.
/A SZOT Főiskola történelem-munkásmozgalom története tanszékének előadásai./

[Ezernyolcszáznegyvennyolc—negyvenkilenc] 1848—49. Kortársak népünk szabadságharcáról. — Szabad Hazánkért. 1956. 3. sz. 2—3. p.

Faragó Dezső: Beszélgetés Leninnel. — Magyar Nemzet. 1956. 96. sz. 3. p. [Faragó elvtárs részvétele a „Szociális Forradalom" c. hadifogoly újság szerkesztésében és terjesztésében. Küldetése Szamarába, Lenin elvtárs megbízatása alapján.]

Fenyves Imre: Harc a telefonközpontért. /1919. tanúi szólnak./ — Szabad Ifjúság. 1956. 148. sz. 2. p.
[A június 24-i ellenforradalmi kísérlet epizódja.]

Gaál Endre: A szegedi munkásság harca a Tanácsköztársaságért 1917—1919. Bp. Szikra, 1956. 232 p.

Gottreich László: Az aradi vértanúk emléke. — Néphadsereg. 1956. 235. sz. 4. p.

Hanák Péter: Rapporti storici italo-ungheresi verso la metà del secolo XIX. — Acta Historica. Tom IV. Fasc. 1—3. 211—234. p.

Hegyi Dezső: Május 1919-ben. — Generátor, 1956. ápr. 28. 2. p.
[Konecsek Ferenc emlékezése Landler Jenőről az Északi Főműhely toborzó gyűlésén.]

Horváth Mihály: Tanács-Magyarország repülői. Egy vöröspilóta visszaemlékezései. — Néphadsereg. 1956. 222. sz. 2—3. p.

Illés Sándor: Kossuth [Lajos] és a magyar emigránsok nyomában Bulgáriában. — Magyar Nemzet. 1956. 244. sz. 5. p.

Illés Sándor—*Varga* József: A Magyar Tanácsköztársaság vörös őrsége. — A Hazáért. 1956. 13. sz. 5. p.

Jónás Ibolya: Guyon Richárd. — Szabad Nép. 1956. 284. sz. 4. p.

Katona József: A Magyar Tanácsköztársaság munkásezredeinek disz-szemléje. — Néphadsereg. 1956. 77. sz. 2. p.

Képek a Magyar Vörös Hadseregről. — Szabad Hazánkért. 1956. 3. sz. 5. p.

Kerekes Zoltán: Az 1848—49-es szabadságharc honvédeinek esküje. — Néphadsereg. 1956. 4. sz. 2. p.

Kerekes Zoltán: A katonai eskü történetéből. A „Vöröskatona kötelezője". — Néphadsereg. 1956. 8. sz. 2. p.

Kolta László: Perczel Mór. Megemlékezés születésének 145. évfordulóján. — Sárköz. 1956. 3—4. sz. 37—39. p.

Komáromy József: A győzelmes miskolci csata, 1919. május 20—21. — Borsodi Szemle. 1956. 1. sz. 3—18. p.

Koncsek László: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolata 1919-ben. 1. r. — Soproni Szemle. 1956. 2. sz. 97—115. p.

Kovács Nándor: A Vörös Őrség. [Bp. 1956.] BM. ORK. Politikai Oszt., Vörös Csillag ny. 88 p. 15 t.

Kovács Endre: A magyar—délszláv megegyezés ügye 1849 tavaszán. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 158—185. p.

(*Kővágó* László): A nők szerepe az 1848-as szabadságharcban. [Bp.] Hazafias Népfront, 1956. 28 p.

Kozlowski, J.: Lengyelek részvétele az 1919-es magyar proletárforradalomban. — Magyar Munkásmozgalmi Int. Ért. 1955. 4. sz. 60—67. p.

Kupa Mihály: Az erdélyi főhadipénztár „váltójegy" tervezete 1849-ben. — Numizmatikai Közlöny. 1955—56. 60—62. p.

Lakatos István: Magyar önkéntesek — Buda felszabadításáért. — Néphadsereg. 1956. 229. sz. 3. p.

Lukáts Imre: Harcban a fehér monitorokkal. (1919.) — Szabad Ifjúság. 1956. 124. sz. 5. p.

Mezősi Károly: Mihálka Endre 48-as honvédaltiszt emlékirataiból. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 189—210. p.

Mikecz Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege. — Néphadsereg. 1956. 53. sz. 2—3. p.

Nagy Kálmán: A kassai áttörés. (1919.) — Szabadság. 1956. 12. sz. 7. p.

Nagy Kálmán: Perekop hőse: Zalka Máté. — Szabadság. 1956. 16. sz. 5. p.

Milei György: A szovjetoroszországi magyar kommunista mozgalom eszmei arculatának néhány kérdése (1918). — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 35—69. p.

L. Nagy Zsuzsa: Baranya megye történetének néhány vonása a Tanácsköztársaság idején. Gábor Sándorné, Hajdú Gyula stb. hozzászólásával. Pécs, Pécsi Szikra ny. 1955. [1956.] 30 p.

L. Nagy Zsuzsa: Az osztály-erőviszonyok alakulásának néhány kérdése a Dunántúlon a Tanácsköztársaság idején. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 52—78. p.

Paál Ferenc: A pákozdi győzelem. — Magyar Nemzet. 1956. 230. sz. 1. p.

Pamlényi Ervin: A pákozdi győzők. — Néphadsereg. 1956. 229. sz. 4. p.

A Petőfi [Sándor] eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése. — MTA Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közl. X. köt. 3—4. sz. 237—261. p. [Hadtörténelmi háttér.]

Repülők a Tanácsköztársaság védelmében. Írta: H. T. — Repülés. 1956. 3. sz. 4. p.

Réti László: A Magyar Tanácsköztársaság — hazánk történelmének dicső fejezete. — Szabad Nép. 1956. 81. sz. 3. p.

Sarle Erzsébet: Vöröskatonák előre! Katonák 1919. május elsején. — Néphadsereg. 1956. 103. sz. 3. p.

Spira György: A honvédsereg stratégiai ellentámadása és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának felbomlása 1849 tavaszán. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 59—86., 3—4. sz. 186—207. p.

(*Spira* György—*Arató* Endre:) Az 1848—1849-es magyar polgári forradalom és szabadságharc. Tananyag az MDP története tanfolyam hallgatói és propagandistái részére. (Összeáll. a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet Marxizmus—leninizmus tanszéke.) Bp. 1956. 77 p.
/Pedagógus továbbképzés 2./

Szabó László: A magyar vasipar szerepe az 1848—49-es szabadságharcban. — Iparitanulóképzés. 1956. 3. sz. 28—29. p.

Szaton Rezsőné: Stromfeld Aurél, a turista. — Új Március. 1956. 5. sz. 3. p.

A Tanácsköztársaság történetének igen lényeges kérdései. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 132—133. p.

Újházi Lászlóné: Az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc a korabeli angol sajtó tükrében. — Filológiai Közlöny. 1956. 1—2. sz. 139—146. p.

Urbán Aladár: Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 333—356. p.

Útmutató pártunk története tanulmányozásához. A magyarországi munkásmozgalom az 1848—1849-es forradalomtól az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. — A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság. A 4. és 5. konferencia anyaga. Bp. Zuglói ny. 1956. 54 p.

Varga János: 1848 egyes kérdései. /Válasz Spira György viszontválaszára./ — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 251—267. p.

Veres Pál: Orosz katonák a Magyar Tanácsköztársaságért. — Új Világ. 1956. 12. sz. 3. p.

Magyarország hadtörténelme 1920—1945

Berend Iván—*Ránki* György: Az ipar háborús előkészítése és ennek hatása az ipari ciklus alakulására Magyarországon, 1933—1938. — Közgazdasági Szemle. 1956. 1. sz. 58—73. p.

Bögös László: Húsz éve történt Barcelónában... (Krajkovits József visszaemlékezései a spanyolországi harcokra.) — Szabad Ifjúság. 1956. 168. sz. 3. p.

Bokor: Két május. — Dinamó. 1956. ápr. 21. 2. p.
[1944. május 1. a Moszkva melletti antifasiszta táborban és 1945. május 1. a hajmáskéri magyar önkéntes hadosztály táborában.]

Dékán Sándor: A partizánok hősiessége. /1944./ — Szabadság. 1956. 6. sz. 5. p.

Emlékezés Zalka Mátéra. — Szabad Nép. 1956. 114. sz. 3. p.

Gárdos Miklós: Azon az őszön... Krónika a magyarországi partizánharcokról. [Ill.] (Kass János. A térk. mellékleteket készítette: Denke Gábor.) Bp. Ifj. K. [1956.] 183 p. 2 térk.

Gosztonyi Péter—*Keserű* István: A történelem lapjairól. /1945. február 13./ — Új Világ. 1956. 6. sz. 2. p.

Gyöngyös Iván: Podszosznovszkij utca — ha nem tévedek — 9. — Új Világ. 1956. 16. sz. 7. p.
[Visszaemlékezés Zalka Mátéra.]

Győri I. István: Embernek lenni!... Emlékezés Bajcsy-Zsilinszky Endrére. — Magyar Nemzet. 1956. 139. sz. 3. p.

Halas Lajos: Hősi múltunk. A budapesti partizánharcokról. — Néphadsereg. 1956. 211. sz. 2. p.

Harsányi János: Magyarok a belga nép ellenállási harcában a II. világháború idején. [Hadtörténelmi apróságok.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 182—184. p.

Harsányi János: A partizánmozgalomról. — Katonai Szemle. 1956. 4. sz. 119—127. p.

Harsányi János: Zalka Máté. Születésének 60. évfordulójára. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 122—142. p.

Kádár János: A Kommunisták Magyarországi Pártja feloszlatása körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről. — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 20—26. p.

Kerekes Zoltán: A katonai eskü történetéből. Partizánok esküje. — Néphadsereg. 1956. 11. sz. 2—3. p.

Kurta János: Magyarok a spanyol polgárháborúban. /Visszaemlékezés./ — Párttörténeti Közlemények. 1956. 2. sz. 162—167. p.

Lányi Márton: A „kishaza" emlékezik. Zalka Máté születésének hatvanadik évfordulójára. — Szabad Ifjúság. 1956. 97. sz. 2. p.

Ligeti Vilma: Emlékezés egy ifjú partizánra. — Esti Budapest. 1956. ápr. 14. 3. p.
[Elek Tamásról, a franciaországi ellenállási mozgalom mártírjáról.]

Magyar önkéntesek a spanyol nép hősi szabadságharcában. Kiad. a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség. [Bp.] Szikra, 1956. 20 p.

A második világháború néhány tanulsága. [A második világháború erkölcsi és gazdasági következményeiről.] — Új Idő. 1956. 26. sz. 3—6. p.

Mészáros István: Battonyától — Budapestig. /1944./ — Magyar Rendőr. 1956. 7. sz. 3. p.

Molnár Zoltán: Magyar partizánokról. — Csillag. 1956. 3. sz. 530—532. p.

Nagy Kálmán: A magyar szabadságért. — Szabadság. 1956. 14. sz. 5. p. /Az Abroncs-puszta—Monosza-hegyi partizánharc: 1944./

N[ógrádi] S[ándor]: Dokumentumok a magyar partizánharcok történetéhez. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 357—359. p.

Pásztor Ferenc: Ahol a szovjet hősök vére hullott. /1944—1945./ — A Hazáért. 1956. 7. sz. 4. p.

Pethő Tibor: Bajcsy-Zsilinszky Endre. — Magyar Nemzet. 1956. 142. sz. 7. p.

Pintér István: Hozzászólás G. Fazekas Erzsébet: „Magyarország felszabadítása és népi demokratikus forradalmunk érlelődésének néhány kérdése" c. tanulmányához. — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 138—147. p.

Ráth Károly: Magyarok a spanyol polgárháborúban. /Visszaemlékezés./ — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 70—74. p.

Somlyó Zsuzsa: „Az életnek szabadság nélkül nincs értelme." Emlékezés a partizánharc belgiumi és franciaországi magyar hőseire. — Néphadsereg. 1956. 50. sz. 4. p.

Szebelkó Imre: Tizenegy esztendeje alakult a demokratikus magyar hadsereg első hadosztálya. — Néphadsereg. 1956. 55. sz. 3. p.

Sziklai Sándor: Szalvai Mihály — a magyar „Csapájev". — Új Március. 1956. 1. sz. 2. p.

Szilvási Lajos: Emlékezés Bajcsy-Zsilinszky Endrére. — Szabad Nép. 1956. 164. sz. 4. p.

Szilvási Lajos: Szőnyi Márton /1918—1944/. — Néphadsereg. 1956. 212. sz. 2. p.

Takáts Kálmán: Sopron város és megye felszabadulása 1945-ben. — Soproni Szemle. 1956. 1. sz. 1—15. p.

A tolmács emlékezik tábornokára. /Krajcsovics József Lukács Pál tábornokról./ [Zalka Máté]. — Szabadság. 1956. 17. sz. 5. p.

Tóth Sándor: Katonai kiképzés és nevelés a Horthy-hadseregben. — Katonai Szemle. 1956. 2—3. sz. 187—197. p.

Tóth Sándor: Zalka Máté, a forradalom katonája. — Néphadsereg. 1956. 94. sz. 3. p.

Zágoni Ferenc: Budapestért. /1945./ — Szabadság. 1956. 7. sz. 5. p.

Zalka Máté levele feleségéhez a spanyol polgárháború frontjáról. — Néphadsereg. 1956. 247. sz. 4. p.

Magyarország hadtörténelme 1945—

Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter elvtárs válasza Kiss András alezredes elvtárs levelére. [Néphadseregünk megalakulásával kapcsolatos kérdések.] — Néphadsereg. 1956. 224. sz. 3. p.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I. Kiad. a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. [Bp. Egyet. ny. — Október 23. ny. 1956.] 63 p.

Sziklai Sándor vezérőrnagy, a Hadtörténelmi Intézet igazgatója. 1895—1956. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 1—2. p.

II. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

Ábel Péter: Dmitrij Furmanov. Halálának harmincadik évfordulójára. — Néphadsereg. 1956. 64. sz. 4. p.

Artamanov, M. J.: Kazár vár a cimljanszki tengerben. — Természet és Társadalom. 1956. 5. sz. 290—293. p.

Burchett, Wilfred: A laoszi partizánharcok frontján. — Béke és Szabadság. 1956. 6. sz. 6—7. p.

Faragó József: Székely történeti ének Ipszilánti [Alexandru Ypsilanti] felkeléséről. — Ethnographia. 1956. 3. sz. 274—279. p.

Fenyő Béla: Másfél évszázad a halál szolgálatában. /A Krupp-dinasztia története./ [Bp.] 1955 [1956]. Soksz. 25 p.
/Útmutató a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat előadói számára./

Gárdos Miklós: Felhős ég. Jegyzetek a huszadik évfordulón. — Magyar Nemzet. 1956. 168. sz. 3. p.
[Spanyolországról.]

Gerő Zsolt: A román és bolgár hadsereg részvétele hazánk felszabadításában. — Néphadsereg. 1956. 132. sz. 3. p.

Harmincöt éves a Mongol Néphadsereg. — Néphadsereg. 1956. 67. sz. 1. p.

Huszák Sándor: 35 esztendős a Szovjetunió Határőrsége. — Magyar Rendőr. 1956. 7. sz. 3. p.

Illés Béla: Dmitrij Furmanov. /Halálának 30. évfordulójára./ — Szabad Nép. 1956. 74. sz. 4. p.

Illés Béla: Június 22. /1941—1956./ — Szabad Nép. 1956. 172. sz. 3. p.

A kínai nép harca a szabadságért. 1920—1950. [Bp.] Szikra, 1956. 32 p.

Kis Aladár: A spanyol polgárháború. — Élet és Tudomány. 1956. 39. sz. 1229—1233. p.

Kovalcsik József: A párizsi kommün fegyveres harcai. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 87—121. p.

Moisiu, Spiro: Az Albán Néphadsereg megalakításának tizenharmadik évfordulója. — Néphadsereg. 1956. 160. sz. 2. p.

Platonov, V.: Az angol—szovjet együttműködés történetéből. /Az angol—szovjet haditengerészet együttműködése a második világháborúban./ — Uj Idő. 1956. 14. sz. 8—10. p.

Ráth Károly: Nem a spanyolok magánügye... 1936. július 18. évfordulójára. — Néphadsereg. 1956. 168. sz. 5. p.

Rázsó Gyula: August Wilhelm Antonius Neithardt von Gneisenau. /1760—1831./ [Hadtörténelmi apróságok.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 241—250. p.

Szebelkó Imre: Köszöntjük példaképünket, a 35 éves szovjet határőrséget. — A Hazáért. 1956. 7. sz. 3. p.

Szebelkó Imre: A Szovjet Határőrség ünnepe. — Katonai Szemle. 1956. 2—3. sz. 198—200. p.

Szilvási Lajos: És felkel a nép... — Szabadság. 1956. 28. sz. 10—11. p.
[Jugoszlávia a 2. világháborúban.]

Tarján Imre: Bela Crkvanál kezdődött... A jugoszláv partizánháború 15. évfordulójára. — Magyar Nemzet. 1956. 159. sz. 2. p.

Tito, Joszip Broz: A dicsőséges évforduló [1941. július 4.]. — Béke és Szabadság. 1956. 28. sz. 2. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg az orosz proletariátus harci hagyományainak örököse. — Néphadsereg. 1956. 42. sz. 2. p.

Vadovics József: Egy darab történelem. Ötéves a Csehszlovák Határőrség. — A Hazáért. 1956. 4. sz. 6. p.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

* * *	A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára — — — — — — — — — — —	3
A. SZTROKOV ezredes	Lenin és a szovjet haditudomány. (Fordította: *Mucs Sándor* alezredes) — — — — — —	10
GYÖRKEI JENŐ és JÓZSA ANTAL főhadnagyok	Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917—1922) — — — — —	21
BALÁZS JÓZSEF százados	Adatok a Kossuth-emigráció történetéhez — —	70
GOTTREICH LÁSZLÓ	Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai —	83
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ	I. Rákóczy György 1645. évi hadjárata — — —	101
NAGY LÁSZLÓ	A társadalom állásfoglalásának hatása a bocskai szabadságharc hadműveleteire — — — —	136

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

SZATMÁRI SÁNDOR	A vengerec szigete — — — — — — — — —	169
HABULA JÁNOS	Öt esztendő a vörös csapatokban — — — —	172
MÜLLER ERNŐ	Cseljabinszki epizód 1918-ból — — — — — —	175
PAGONYI ANTAL	Krasznojarszki folyóiratok — — — — — —	179
GISZL PÁL	A moszkvai eszer lázadás leverése és a főposta visszafoglalása — — — — — — — — — —	182
SZEPCSIK REZSŐ	A világszabadságért Kaukázusban — — — —	184

VITA

DR. MEZŐSI KÁROLY	Petőfi utolsó napja és halála — — — — — —	187
DIENES ANDRÁS	A bronzszobor, vagy a költő? — — — — —	223

SZEMLE

	V. I. Lenin a háborúról, a hadseregről és a haditudományról (ism. *Dér László*) — — — —	251
GYÖRKEI JENŐ és JÓZSA ANTAL főhadnagyok	Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban (ism. *Molnár Pál* százados) — — — — — — — — — — — —	262
HANS FRIESSNER	Elárult csaták (ism. *Borus József* százados) — —	272
LIDDELL HART	Stratégia (ism. *Rázsó Gyula*) — — — — — —	283
MAKKAI LÁSZLÓ	A kuruc összefogás előzményei (ism. *Kovalcsik József*) — — — — — — — — — — —	290

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Okmányok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idejéből. (Közli: *Kun József* százados) — — — — — — — — 297

Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kíss Miklóshoz. (Közli: *Kun József* százados és *Bőhm Jakab*) — — — — — — — — — — — — — 322

Károlyi Sándor tábornok beszámoló jelentése az erdélyi hadi helyzetről 1706 tavaszán. (Közli: *Markó Árpád*, a történettudományok kandidátusa) — — — — — — — — — — — — — 382

BIBLIOGRÁFIA

Az 1956. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája — — — — 397

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

* * *	40. годовщина Великой Октябрьской Социалистической Революции	3
полковник А. СТРОКОВ	Ленин и советская военная наука (Перевод: подполковник Муч Шандор)	10
ст.-лейтенант ДЬЕРКЕИ ЕНЕ и ст.-лейтенант ЕЖА АНТАЛ	К истории венгерских интернационалистов учавствовавших в Великой Октябрьской Социалистической Революции	21
капитан БАЛАЖ ЙОЖЕФ	Данные по истории эмиграции Кошута	70
ГОТТРЕЙХ ЛАСЛО	Диэта в г. Онод (1707) о военных вопросах	83
ЧЕХ-СОМБАТИ ЛАСЛО	Поход Ракоци Дьёрдь I. в 1645 году	101
НАДЬ ЛАСЛО	Влияние отношения общества к освободительной борьбе Бочкаи на боевое операции	136
	КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ	169
	ДИСКУССИЯ	187
	РЕЦЕНЗИИ	251
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ	297
	БИБЛИОГРАФИЯ	397

Ára: 16, — Ft